ASES
VIII. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONFERENCE

CONFERENCE BOOK

EDITOR PROF. DR. MUSTAFA TALAS

ASES

VIII. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONFERENCE

APRIL 13-14, 2024

IZMIR, TURKIYE

EDITOR: PROF. DR. MUSTAFA TALAS

COPYRIGHT © 2024

BY ASES CONGRESS ORGANIZATION

PUBLISHING COMPANY LIMITED

ALL RIGHTS RESERVED . NO PART OF THIS PUBLICATION MAY BE REPRODUCED, DISTRIBUTED OR TRANSMITTED IN ANY FORM OR BY ANY MEANS, INCLUDING PHOTOCOPYING, RECORDING OR OTHER ELECTRONIC OR MECHANICAL METHODS, WITHOUT THE PRIOR WRITTEN PERMISSION OF THE PUB LISHER, EXCEPT IN THE CASE OF BRIEF QUOTATI ONS EMBODIED IN CRITICAL REVIEWS AND CERTAIN OTHER NONCOMMERCIAL USES PERM ITTED BY COPYRIGHT LAW. ASES CONGRESS ORGANIZATION PUBLISHING® IT IS RESPONSIBILITY OF THE AUTHOR TO ABIDE BY THE PUBLISHING ETHICS RULES.

ASES PUBLICATIONS – 2024©

LICANCE KEY: 2022/ 63715

08.12.2023

ISBN: 978-625-98437-7-3

CONGRESS ID

CONFERENCE TITLE

ASES VIII. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS

DATE AND PLACE

APRIL 13-14, 2024

IZMIR, TURKIYE

ORGANIZATION

ASES (ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES)

LANGUAGES

Turkish, English, Arabic, Russian

ORGANIZING COMMITTEE MEMBERS

CHAIRMAN OF THE ORGANIZING BOARD

Prof. Dr. MUSTAFA TALAS

ORGANIZING BOARD

Assoc. Prof. TURGUT BAYRAMOGLU

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ERGUN AKTURK

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. LOKMAN ZOR

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. AYNURE ELIYEVA

AZERBAYCAN DEVLET PEDAGOJI UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Assist. Prof. MEHTAP KARACIL

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

DR. MARIUS LOLEA

UNIVERSITY OF ORADEA (ROMANIA)

DR. MUHAMMAD FAISAL

SINDH MADRESSATUL ISLAM UNIVERSTY (PAKISTAN)

DR. ROZINA KHATTAK

SHAHEED BENAZIR BHUTTO WOMEN UNIVERSITY (PAKISTAN)

COORDINATOR

AYSEL UNAL

CHAIRMAN OF THE SCIENCE COMMITTEE

SCIENCE BOARD

Prof. Dr. AHMET VECDI CAN

ULUSLARARASI VIZYON UNIVERSITY (NORTH MAKEDONIA)

Prof. Dr. Ahmet FEYZI

ANKARA MUZIK VE GUZEL SANATLAR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. ALI OSMAN ALAKUS

DICLE UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. ALİ SELÇUK

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. ALİ YAKICI

GAZI UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. ARZU KARACA

MUNZUR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. ATABEY KILIC

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. ATILLA DOL

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. BANU YAZGAN INANC

TOROS UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Barış KARAELMA

ANKARA MUZIK VE GUZEL SANATLAR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. BEKIR KOCADAS

ADIYAMAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. BEJTULLA IRON

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MAKEDONIA)

Prof. Dr. BULENT KARA

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Cengiz SENGUL

Akdeniz UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. DENIZ YENGIN

CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Dündar YENER

BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Ekrem CAUSEVIC

ZAGREP UNIVERSITY (CROATIA)

Prof. Dr. Elif Asude TUNCA

LEFKE AVRUPA UNIVERSITY (KKTC)

Prof. Dr. ELVAN YALÇINKAYA

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. EMRULLAH FATIS

AHI EVRAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. ERKAN GOKSU

DOKUZ EYLUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. FATIH BASBUG

AKDENIZ UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Fevzi KASAP

YAKIN DOGU UNIVERSITY (KKTC)

Prof. Dr. GURER GULSEVIN

DOKUZ EYLUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. HAKKI CIFTCI

CUKUROVA UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. HALIS ADNAN ARSLANTAS

ESKISEHIR OSMANGAZI UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Haluk ZULFIKAR

ISTANBUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Hasan Tahsin SUMBULLU

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE**)**

Prof. Dr. HATICE FERIHA AKPINARLI

ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. HAVA SELCUK

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. ILYAS KARABIYIK

AYDIN ADNAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. HAYATI BESIRLI

ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. HURIYE TEKIN ONUR

MANİISA CELAL BAYAR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. IOSEFINA BLAZSANI BATTO

AZERBAIJAN UNIVERSITY OF LANGUAGES (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. ILKAY SAHIN

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Karim MİRZAEE

TEBRIZ ISLAMI SANATLAR UNIVERSITY (Iran)

Prof. Dr. KASIM KARAMAN

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. KAYA YILDIZ

BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. KOSHERBAYEVA AIGERIM

ABAY KAZAKH NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY (KAZAKISTAN)

Prof. Dr. MEHMET ALI SALAHLI

CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Prof. Dr. MEHMET KAYGUSUZOGLU

HASAN KALYONCU UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Prof. Dr. MEHMET MUSTAFA YUCEL

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. MEHMET SERKAN UMUZDAS

TOKAT GAZIOSMANPASA UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. METİN KILIÇ

DUZCE UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Merziyye NECEFOVA

MILLI ILIMLER AKADEMISI (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. MINE KAYA KEHA

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. MUKADDER BOYDAK OZAN

FIRAT UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Mustafa AKSOY

MUNZUR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. MUSTAFA METE

GAZIANTEP UNIVERSITY (TURKIYE)

PROF. DR. NAZIM IBRAHIM USKUP

KRIL METODI UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. Nazira TASHPOLATOVA

OZBEKISTAN GAZETECILIK VE KITLE ILETISIM UNIVERSITY (OZBEKISTAN)

Prof. Dr. Necati DEMIR

GAZI UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. NEVZAT TOPAL

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. NURETTIN KONAR

HALIC UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. OKTAY BEKTAS

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. RECEP DÜNDAR

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. REMZİ KILIÇ

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. SABRI KARADOĞAN

DICLE UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. SADETTIN OZCELIK

DICLE UNIVERSITY (TURKIYE)

PROF. DR. SELAHATTIN AVŞAROĞLU

NECMETTIN ERBAKAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. SERCAN DEMIRGUNES

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. SIBEL KAHRAMAN

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. SNEZANA BILIC

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MAKEDONIA)

Prof. Dr. Süreyya TEMEL

KOCAELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. SENGUL KOCAMAN

DICLE UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. TURHAN CETIN

GAZI UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. TÜURKAN ERDOĞAN

PAMUKKALE UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. UGUR BUYUK

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. UNAL SENTURK

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. QASIM HACIYEV

AZERBAIJAN NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. Veysel BOZKURT

ISTANBUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. VIOLETA MADZOVA

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MAKEDONIA)

Prof. Dr. YAHYA MUSTAFA KESKIN

BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. YENER ÖZEN

ERZINCAN BINALI YILDIRIM UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. A. Bahadır DARI

YALOVA UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ABDULLAH KARATAŞ

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. AHMET KURTOGLU

BANDIRMA ONYED EYLUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. AHMET MAZLUM

SVAS CUMHURYET UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. AHU TANERI

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ASLI SAYLAN KRIMIZIGUL

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Aydın ZOR

AKDENIZ UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. AYSE SEZER

BILECIK SEYH EDEBALI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. AYSEGUL TURK

ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. BAYRAM POLAT

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. BURCU UZUM

KOCAELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. CANTURK CANER

KUTAHYA DUMLUPINAR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Cüneyt COŞKUN

KASTAMONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ÇAĞDAŞ UMIT YAZGAN

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. DERYA UZUN AYDIN

BATMAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Edina SOLAK

ZENİCA ÜNİVERSİTESİ (BOSNA HERSEK)

Assoc. Prof. EHSAN RASOILINEZHAD

UNIVERSITY OF TEHRAN (IRAN)

Assoc. Prof. Elman CEFERLI

NAHCIVAN DEVLET UNIVERSITESI (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. Emrah LEHIMLER

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Faik ELEKBER

MILLI ILIMLER AKADEMISI (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. Fayruza H. GARIPOVA

BASKURT BESERI BILIMLER ENSTITUSU (RUSYA)

Assoc. Prof. FULYA ONER ARMAĞAN

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. GOKCE ABDURREZZAK PELERI

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. GORKEMLI KAZAR

MUNZUR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Gülnaz SATTAROVA

Ozbekistan Edebiyat ve Folklor Bilimler Akademisi (OZBEKISTAN)

Assoc. Prof. HAMIT ARBAS

CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Assoc. Prof. HATICE BURCIN SOLT

ZONGULDAK BULENT ECEVIT UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. HAYATI CAVUS

VAN YUZUNCU YEAR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. HIDIR ONUR

MANISA CELAL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. HICRAN OZLEM ILGIN

CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITYSI (TURKIYE)

Assoc. Prof. IBRAHIM OZTURK

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. IPEK FATMA CEVIK

USKUDAR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ISMAIL SAN

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Lidiya ABUBAKIROVA M.

AKMULLA DEVLET PEDAGOJI UNIVERSITY (RUSSIA)

Assoc. Prof. MAHMUT CITIL

GAZI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Marlan NEGIZBAYEVA

EL-FARABI KAZAK MILLI UNIVERSITY (KAZAKISTAN)

Assoc. Prof. MEHMET ALI EROGLU

AKDENIZ UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. MEHMET BUĞRA OZHAN

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. MEHMET GUNGOR

MERSIN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. MERYEM ARSLAN

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. MUHAMMAD JEHANGIR

ABDUL WALI KHAN UNIVERSITY (PAKISTAN)

Assoc. Prof. MUSTAFA TUYSUZ

VAN YUZUNCU YEAR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. NASEEM AKHTER

SHAHEED BENAZIR BHUTTO WOMEN UNIVERSITY (PAKISTAN)

Assoc. Prof. NİZAMÜLMÜLK GÜNEŞ

MARMARA UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. NURHAN ATALAY

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ORCUN BOZKURT

MUSTAFA KEMAL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. OZCAN DEMIR

GAZIANTEP UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. OZGUR ALTINDAĞ

DICLE UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. OZLEM ARDA

ISTANBUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. SELMAN ABLAK

CUMHURIYET UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. SEVILAY KAHRAMANOGLU YILDIZ

BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. SONGUL KARABATAK

FIRAT UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. SUKRAN KARACA

SIVAS CUMHURIYET UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Tahir ŞAHBAZOV

MILLI ILIMLER AKADEMISI (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. ULHAK CIMEN

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. VICTORIA ROCACIUC

INSTITUTE OF CULTURAL HARITAGE (MOLDOVA)

Assoc. Prof. VOLODYMYR MESHCHERIAKOV

STATE BIOTECHNOLOGICAL UNIVERSITY (UKRAINE)

Assoc. Prof. Yıldız SADETTİN

BAGDAT UNIVERSITY (IRAK)

Assoc. Prof. YUSUF ARSLAN

BATMAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Zafer LEHIMLER

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ZELIHA TEKIN

MUS ALPARSLAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Zoya Nikolaevna KIRILLOVA

KAZAN FEDERAL UNIVERSITY (RUSSIA)

Assoc. Prof. ZUHAL AKMESE

DICLE UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist Prof. AHMET AYTAÇ

AYDIN ADNAN MENDERES UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. ARZU BOZDAĞ TULUM

MALATYA TURGUT OZAL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. AYSUN BEYDOLA

YAKIN DOĞU UNIVERSITYSI (KKTC)

Assist Prof. BARIS AYDIN

DICLE UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist Prof. CEBRAIL TURNA

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist Prof. CETIN TAN

FIRAT UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist Prof. DOSS PARIMALA

UNIVERSITY OF DELHI (INDIA)

Assist Prof. DR. DINOOP K

MAHATMA GANDHI UNIVERSITY (INDIA)

Assist Prof. FRANCISCO JAVIER PALACIOS-HIDALGO

UNIVERSITY OF CÓRDOBA (SPAIN)

Assist Prof. ESREF AKMESE

BATMAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist Prof. ELIF SELCAN OZTAY

VAN YUZUNCU YEAR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist Prof. EMIN TAMER YENEN

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist Prof. FAHRUNNISA KAZANAN

DICLE UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. FATMA ALASLAN

YAKIN DOĞU UNIVERSITYSI (KKTC)

Assist Prof. GAMZE AKKAYA

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. GULSAH GURKAN

TURGUT OZAL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. HIDAYET DIKICI

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. HULUSI YILMAZ

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist Prof. Imran UZUN

KOCAELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist Prof. MEENAKSHI INGOLE

UNIVERSITY OF DELHI (INDIA)

Assist. Prof. MEHMET TUNAZ

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. MELIHA UZUN

SIRNAK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist Prof. MUHAMMAD FAISAL

TOP-TECH AL INSTITUTE OF TECHNOLOGIES (PAKISTAN)

Assist Prof. MURAT BUĞRA TAHALI

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist Prof. Nuran MALTA-MUHAXHERİ

PRISTINE UNIVERSITY (KOSOVA)

Assist Prof. OĞUZ HAN OZTAY

VAN YUZUNCU YEAR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. OKTAY KIZKAPAN

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist Prof. PELIN ERTEKIN

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist Prof. Perizat ERTEYAVA

IGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist Prof. SERHAT ERDEM

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist Prof. SUKRU BILICI

MUS ALPARSLAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. ABDULLAH KILICARSLAN

KTO KARATAY UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. Ahmet AKALIN

RADYO VE TELEVIZYON UST KURULU (TURKIYE)

Dr. AHMET DEMIREL

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. Damelia SADYKOVA

KAZAK DEVLET KIZLAR PEDAGOJI UNIVERSITY (KAZAKISTAN)

Dr. ESMERAY KARATAS

CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. GULSHAD SAIKENOVA

KAZAK MILLI KIZLAR PEDAGOJI UNIVERSITY (KAZAKISTAN)

Dr. Karlygash ASHIRKHANOVA

ATIRAV UNIVERSITY (KAZAKISTAN)

Dr. MAJA VIZJAK

FACULTY OF ECONOMICS AND TOURISM MIJO MIRKOVIC (CROATIA)

Dr. Özgür YILMAZKOL

TURKIYE RADYO TELEVİZYON KURUMU (TURKIYE)

Dr. RAMAZAN ERTURK

MINISTRY OF EDUCATION

Dr. Sanabar DJUMANOVA

OZBEKISTAN GAZETECILIK VE KITLE ILETISIM UNIVERSITY (OZBEKISTAN)

Dr. Zabarjad BABAJANOVA

OZBEKISTAN GAZETECILIK VE KITLE ILETISIM UNIVERSITY (OZBEKISTAN)

Dr. Züleyha ZOR

AKDENIZ UNIVERSITY (TURKIYE)

CONFERENCE STATISTICS

Distribution of the papers presented orally at the conference by countries

Country	Number of Papers	Percentage (%)
TURKIYE	58	47,54
AZERBAIJAN	21	17,21
INDONESIA	19	15,57
PAKISTAN	7	5,74
GERMANY	2	1,64
KAZAKISKTAN	2	1,64
KYRGYZSTAN	2	1,64
IRAN	2	1,64
UKRAINE	2	1,64
INDIA	2	1,64
TRNC	2	1,64
SPAIN	1	0,82
SRI LANKA	1	0,82
JORDAN	1	0,82
TOTAL	122	100%

CONFERENCE STATISTICS

ASES
VIII. INTERNATIONAL
SOCIAL SCIENCES CONGRESS

APRIL 13-14, 2024,
IZMIR, TURKIYE

CONFERENCE PROGRAM

14.04.2024
SUNDAY / 11:00-13:00
SESSION: 1 HALL: 1 / MODERATOR
Assist. Prof. Mehtap KARACİL

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Rabia ERTAN Assist. Prof. Zeynep Bahar ERŞEN	Selçuk Üniversitesi	İLKÖĞRETİM MATEMATİK ÖĞRETMEN ADAYLARININ TEKNOLOJİK PEDAGOJİK ALAN BİLGİSİ İLE MATEMATİĞİN DOĞASINA YÖNELİK İNANÇLARININ BELİRLENMESİ
Gamze ÇELİK Prof. Dr. Kâmil ARI	Selçuk Üniversitesi	ÖĞRENCİLERİN MATEMATİK DERSİ VE MATEMATİK ÖĞRETMENİ KAVRAMLARINA İLİŞKİN METAFORİK ALGILARININ FARKLI DEĞİŞKENLERE GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI
Emine Gül AYDOĞDU	Bayburt Üniversitesi	THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TURKISH LANGUAGE TEACHING
GAMZE ORTA Assoc. Prof. VOLKAN KUKUL	Amasya Üniversitesi	THE EFFECT OF COMPUTERIZED AND NON-COMPUTERIZED PROGRAMMING INSTRUCTION ON ACADEMIC ACHIEVEMENT AND PROGRAMMING SELF-EFFICACY IN SECONDARY SCHOOLS
ALPER AYTAÇ YAŞAR DİLBER		INVESTIGATION OF GIFTED MIDDLE SCHOOL STUDENTS' BELIEFS TOWARDS SCIENTIFIC KNOWLEDGE IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES
Naime ÇELİK	Bakırçay Üniversitesi	"ANTHONY GİDDENS'IN YAPILAŞMA KURAMI BAĞLAMINDA DİJİTALLEŞME VE EĞİTİM"
ÖNER SOYKAN	Gazi Üniversitesi	CAREER PLANNING OF STUDENTS OF FACULTY OF SPORT SCIENCES: THE CASE OF KIRSEHIR AHI EVRAN UNIVERSITY
SEVİM GÜRKAN Prof. Dr. ŞERİFE AKPINAR	NEÜ	YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE EFSANELERİN KÜLTÜR AKTARIMINA KATKISI: 'KONYA EFSANELERİ' ÖRNEĞİ
ÖNER SOYKAN	Gazi Üniversitesi	IN SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION CENTRES QUALITY MANAGEMENT: KIRSEHIR PROVINCE EXAMPLE

14.04.2024
SUNDAY / 11:00-13:00
SESSION: 1 HALL: 2 / MODERATOR
Assist. Prof. ARZU BOZDAĞ TULUM

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
ZEYNEP ŞAHİN Assoc. Prof. NURHAN ATALAY	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	REVIEW OF STUDIES CONDUCTED ON THINKING SKILLS AT THE FIRST STAGE OF PRIMARY EDUCATION
Assist. Prof. ARZU BOZDAĞ TULUM	Malatya Turgut Özal Üniversitesi	CLIMATE CHANGE PERCEPTIONS OF DIGITAL NATIVE STUDENTS
KÜBRA VARUL Prof. Dr. BELMA TUĞRUL	İstanbul Aydın Üniversitesi	EXAMINING THE VIEWS OF EARLY CHILDHOOD TEACHERS AND FIELD EXPERT ACADEMICS ON TEACHING READING AND WRITING IN PRESCHOOLS IN THE CONTEXT OF EARLY LITERACY
Assoc. Prof. YAVUZ ERCAN GÜL GÜLNUR ISMANOVA	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	COMPARISON OF THE PRESCHOOL EDUCATION SYSTEM OF KYRGYZSTAN AND SINGAPORE
FATMAGÜL YAVAŞ Assoc. Prof. ABDULLAH MERT	Uşak Üniversitesi	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ İLE GELECEK KAYGISININ ARACILIK ROLÜ OLARAK BENLİK SAYGISININ İNCELENMESİ
Mehmet GÜMÜŞ Assoc. Prof. Abdullah MERT	Uşak Üniversitesi	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN AKILCI OLMAYAN İNANÇLARININ TEKNOLOJİ BAĞIMLILIĞI VE PSİKOLOJİK SAĞLAMLIĞA ETKİSİNİN İNCELENMESİ
YEGANƏ MƏMMƏDOVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	AİLƏDƏ MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN OYUN FƏALİYYƏTİNİN TƏŞKİLİNDƏ MÜASİR YANAŞMALAR
LALƏ MƏMMƏDOVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	XÜSUSİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ MÜƏLLİMİN KORREKSİYA-İNKİŞAFETDİRİCİ FƏALİYYƏTİNİN TƏŞKİLİ
Assoc. Prof. YEGANƏ QASIMOVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	"QARABAĞ MÖVZUSU AZƏRBAYCAN BƏDİİ NƏSRİNDƏ
Prof. Dr. Bülent KARA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	THE SOCIOLOGICAL SIGNIFICANCE OF TELEVISION ADVERTISING IN CONSUMER PERCEPTION
ALEYNA MURAL Assoc. Prof. FATMA KÖPRÜLÜ	Yakın Doğu Üniversitesi	ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNİN İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNE YÖNELİK SÜRDÜRÜLEBİRLİK EĞİTİM KAPSAMINDA KARŞILAŞTIKLARI SORUNLARIN ÖZELLİKLERİNE GÖRE İNCELENMESİ

14.04.2024
SUNDAY / 11:00-13:00
SESSION: 1 HALL: 3 / MODERATOR
Assoc. Prof. AHMET USLU

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
FATİH SÖYLEYİCİ Assoc. PROF. CAFER ÖZDEMİR		ÜNVER ORAL'IN KARAGÖZ AMCA SERİSİNİN 2019 TÜRKÇE ÖĞRETİM PROGRAMINDA YER ALAN KÖK DEĞERLERE VE TEMALARA GÖRE İNCELENMESİ
Prof. Dr. ERCAN KARAKOÇ IŞIL BÜYÜKKAL	Yıldız Teknik Üniversitesi	TURKEY'S FIRST WOMEN LAWYER SÜREYYA AĞAOĞLU AND THE MODERNIZATION PROJECT OF THE EARLY REPUBLICAN PERIOD
Assoc. Prof. AHMET USLU	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	VIOLENCE AS THE FATE OF WOMEN: WOMEN IN SERENAY ŞAHINER'S NOVEL 'ÜLKER ABLA'
BURAK URUCU	İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa	SHAKESPEAREAN MISOGYNY REIMAGINED: A CONTEMPORARY LENS ON TITUS ANDRONICUS
Başak YALIN	Bursa Teknik Üniversitesi	SOCIAL STRUCTURE IN THE SABAHATTIN ALI'S KUYUCAKLI YUSUF NOVEL
Prof. Dr. ELMAN GULIYEV	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	ARTISTIC-AESTHETIC VALUES OF TANZIMAT LITERATURE
Prof. Dr. ELMAN GULIYEV	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	NEW STAGE OF DEVELOPMENT OF TURKISH LITERATURE IN TURKEY
Assoc. Prof. AYGUN AHMADOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	"CREATIVITY OF BALAS AZEROGLUS IN AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE
Assoc. Prof. AYGUN AHMADOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	ANVER MEMMEDKHANLI'S SUBJECT SELECTION IN MODERN AZERBAIJANI LITERATURE
Assoc. Prof. GUDRAT UMUDLU	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	SHIRVAN ASHIQ ENVIRONMENT AND ASHIQ MAMMADAGA
Dr. ÜLKER BAHŞIYEVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	CLASSIFICATION ISSUES OF THE ART OF ASHIG IN AZERBAIJAN LITERATURE
Dr. ÜLKER BAHŞIYEVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	ISSUES OF ASHIG CREATIVITY IN ACADEMIC MIRZA IBRAHIMOV'S LITERARY-THEORETICAL MEETINGS
Dr. GÜNEL HÜMMƏTOVA (PƏNİYEVA) SALEH	Azerbaijan State Pedagogical University	I. EFENDIYEV'S NOVEL "THE TALE OF THE WALKER WITH A YELLOW SHIRT
Dr. Burcu Doğan KOÇAK	serbest araştırmacı	COMPARISON OF THE SOCIOLOGICAL APPROACHES AND IDEAS OF ZIYA GÖKALP AND PRINCE SABAHATTIN

14.04.2024
SUNDAY / 11:00-13:00
SESSION: 1 HALL: 4 / MODERATOR
Prof. Dr. NECATİ DEMİR

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Lect. İBRAHİM KOÇ Lect. KEMAL ÇAPOĞLU	Ordu Üniversitesi Gümüşhane Üniversitesi	THE MORAL LESSON IN “THE DOG” BY J.M. COETZEE
Lect. KEMAL ÇAPOĞLU Lect. İBRAHİM KOÇ	Gümüşhane Üniversitesi Ordu Üniversitesi	THE PUNKS OF NEW CROBUZON: NEO-VICTORIAN ELEMENTS IN PERDIDO STREET STATION
Prof. Dr. NECATİ DEMİR	Gazi Üniversitesi	EBULGAZİ BAHADIR HAN’IN ŞECERE-İ TERAKİME ESERİNİN TÜRK TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ
Tahira Zairova	Azerbaijan University of Languages	THE ROLE OF VERBS DENOTING AN EMOTIONAL STATE IN CONVEYING SEMANTIC INFORMATION
Yegana Abdullayeva	Azerbaijan University of Languages	Author - work - reader: problems, perspectives
Dr. Sahila Ibrahimova	Azerbaijan State Pedagogical University	PHONOSEMANTIC PAIRS IN ANTONYM PAIRS
ŞÖHRƏT MƏMMƏDOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	MORAL VALUES IN SULTAN MAJID GANIZADE’S WORKS
Dr. Sahila Ibrahimova	Azerbaijan State Pedagogical University	MANIFESTATION OF PHONOSEMANTIC FEATURES IN TABOO WORDS
Dr. Ulduz Qəhrəmanova	Azerbaijan State Pedagogical University	Genre feature of Ashiq poetry in Ashiq Jalal Kahramanov's poetry
AYNUR BƏDƏLOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	LEV TOLSTOY YARADICILIĞINDA İNSAN VƏ ONUN MƏNƏVİ ALƏMİ GERÇƏKLİYİ
Dr. Ulduz Qəhrəmanova	Azerbaijan State Pedagogical University	Respect and reverence for the poetry of Samad Vurgun of Great Leader Heydar Aliyev
AYNUR BƏDƏLOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	İNKLÜZİV TƏHSİLİN MƏZMUNU VƏ MAHİYYƏTİ

14.04.2024
SUNDAY / 11:00-13:00
SESSION: 1 HALL: 5/ MODERATOR
Assist. Prof. Tuğba YILDIZ

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Tuğba YILDIZ Abdurrahim KÖPRÜCÜ	Bayburt Üniversitesi	INVESTIGATING ONLINE REPURCHASE INTENTION WITHIN THE FRAMEWORK OF PSYCHOLOGICAL SAFETY
Assoc. Prof. TURHAN MOÇ ESRA OKURER ABA	Iğdır Üniversitesi	PERCEPTION OF GENDER-BASED DISCRIMINATION ON CAREER SATISFACTION AND ORGANIZATIONAL RESENTMENT IMPACT: FEMALE ACADEMIC AND ADMINISTRATIVE STAFF AT THE UNIVERSITY A RESEARCH ON THE
Assoc. Prof. TURHAN MOÇ SAKİNE KARASU	Iğdır Üniversitesi	THE ROLE OF PERCEIVED RISK ON CONSUMERS' DECISION-MAKING STYLES. A RESEARCH ON UNIVERSITY STUDENTS
Assoc. Prof. ULVIYYA AFANDIYEVA	Azerbaijan State Pedagogical University	BUSINESS COMMUNITY MANAGEMENT AND BUSINESS COMMUNITY CULTURE
RUHANGİZ ALİYEVA	Azerbaycan Üniversitesi	TREND OF GREEN ECOMY AND SOCIAL POSITIONING IN AZERBAIJAN
FURKAN BATU	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	ÖRGÜTSEL İKLİM İLE İŞGÖREN PERFORMANSI VE DÖNÜŞÜMCÜ LİDERLİK ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ (GÜNEY MARMARA KAMU SPOR ÖRGÜTLERİ ÖRNEĞİ)
Hatice DİLAVER	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	ZENGEZUR KORİDORU'NUN BÖLGESEL KALKINMA VE EKONOMİK BÜYÜMEDE STRATEJİK ÖNEMİ
GİZEM TUNÇ Assist. Prof. MUSA ÜNALAN	Fırat Üniversitesi	CHINA'S GLOBAL BRANDS AND BRANDING PROCESS
Assoc. Prof. MEHMET ÖZMEN	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	A STUDY ON THE REASONS THAT WILL LEAD GENERATION Z TO QUIET QUITTING
ÇAĞATAY AKALIN	Sakarya Üniversitesi	PRINCIPLES ON THE APPLICATION OF THE LAW OF OBLIGATIONS AS A GENERAL LAW ON THE OBLIGATIONS OF THE EMPLOYEE AND THE EMPLOYER

14.04.2024
SUNDAY / 11:00-13:00
SESSION: 1 HALL: 6 / MODERATOR
ZOHAIB HASSAN SAIN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. SAMRA AFZAL IMTIAZ ALI QURESHI	National University of Modern Languages Ministry of Federal Education and Professional Training	SYMPHONY OF ONLINE AND TRADITIONAL LEARNING: EXPLORING THE EFFECTIVENESS OF BLENDED LEARNING ENVIRONMENT
ZOHAIB HASSAN SAIN	Superior University	REIMAGINING THE ACADEMIC E-LEARNING'S RISE IN HIGHER EDUCATION: BEYOND CONVENIENCE
ZOHAIB HASSAN SAIN	Superior University	FRIEND OR FOE? ASSESSING THE IMPACT OF PLAGIARISM DETECTION SOFTWARE ON WRITING INSTRUCTION
BAHARE OMRANI CRISTINA A. HUERTAS ABRIL	University of Córdoba	AN EVALUATION OF LEVEL COMPLEXITY OF ENGLISH TEXTBOOKS IN IRAN THROUGH CEFR: THE CASE OF VISION 1
Assoc. Prof. Naseem Akhter	Shaheed Benazir Bhutto Women University	ROLE OF WOMEN IN SOCIAL DEVELOPMENT AND CHALLENGES
Assoc. Prof. Naseem Akhter	Shaheed Benazir Bhutto Women University	ENVIRONMENTAL PROTECTION: INDIVIDUAL AND COLLECTIVE RESPONSIBILITIES FROM AN ISLAMIC PERSPECTIVE
Assist. Prof. PANKAJ NAGAR Assist. Prof. TAHIR QURESHI	GN College of Law	STRIKING A BALANCE: PRIVILEGES AND OBLIGATIONS UNDER THE VIENNA CONVENTION ON CONSULAR RELATIONS
EVE JOSEPHINE HIU HANNY VEDRICA VILIN YANGRIANI	Universitas Widya Dharma Pontianak	OPTIMIZING THE PROFIT OF ROTIMEN BURGER
OLENA BUDIAKOVA	Kyiv National University of Technologies and Design	BIOECONOMY FOR ACHIEVING SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS
Devi FEBIOLA ELLEN VANISA Olivia Michel ALDISA RICHIELIM Vanessa Natasya KURNIAWAN DUDY EFFENDY	Widya Dharma University Pontianak	ANALYSIS OF BUSINESS FEASIBILITY AND FINANCIAL MANAGEMENT OF SEBLAK MSMES IN THE LOCAL MARKET

14.04.2024
SUNDAY / 14:00-16:00
SESSION: 2 HALL: 1 / MODERATOR
Assist. Prof. EMRE AKUSTA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
KEREM CAN BATTAL Assoc. Prof. EMEL YILDIZ	Trakya Üniversitesi	SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFİ SAĞLIKLI VE KALİTELİ YAŞAM PERSPEKTİFİNDEN, SAĞLIK SİSTEMLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ
Assist. Prof. EMRE AKUSTA	Kırklareli Üniversitesi	ECONOMIC AND ENVIRONMENTAL EXAMINATION OF SOLAR-WIND HYBRID RENEWABLE ENERGY PLANTS
Ahmet AKUSTA	Konya Teknik Üniversitesi	THE IMPACT OF SEASONAL EVENTS ON PRICE RETURNS IN THE S&P 500 ENERGY SECTOR: A DEEP DIVE ANALYSIS USING MACHINE LEARNING
Mehmet TOĞRUL	Osmangazi Üniversitesi	EVALUATION OF "SLIDING SCALE" SYSTEM IN TERMS OF TAX REVENUES IN SPECIAL CONSUMPTION TAX
Assoc. Prof. NAZIM AKSOY	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	THE ISSUE OF UNIFICATION OF COMMERCIAL LEGISLATION OF THE ORGANIZATION OF TURKISH STATES (TDT) MEMBER STATES
ERKAM BİRSENOĞUL	Sakarya Üniversitesi	ANALYSIS OF THE PRINCIPLE OF PROPORTIONALITY IN TAXATION AT THE CONSTITUTIONAL LEVEL
FATMA NUR ARTIRAN	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	BADET HÜRRİYETİ KAPSAMINDA AVRUPA'DA PEÇE YASAKLARI VE COVİD 19 MASKE UYGULAMALARI İKİLEMİ
ÖZCAN CAN Assist. Prof. MURAT ULUĞ	Hasan Kalyoncu Üniversitesi	EŞİK MEKANLAR ÜZERİNE METAFİZİKSEL BİR YOLCULUK... 1'DEN 3'E SAYILARIN DANSI
Assist. Prof. AYŞE AKBULUT BAŞAR Assist. Prof. BURCU İMREN GÜZEL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	IS IT POSSIBLE TO DESIGN EARTHQUAKE-RESISTANT CITIES? WHO IS RESPONSIBLE?

14.04.2024
SUNDAY / 14:00-16:00
SESSION: 2 HALL:2 / MODERATOR
Prof. Dr. MOHAMMED WAHEEB

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
CHARLES KWET PHIN KELVIN FERRY GUNAWAN DUDY EFFENDY	Widya Dharma University	MAXIMUM PROFIT FROM SELLING DONUTS USING THE LINIEAR PROGRAMMING
NUR SIVA DIDIK HARYADI SANTOSO	Mercu Buana Üniversitesi	ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF TASYA FARASYA APPROVED ON AUDIENCE BRAND PREFERENCES FOR CALM DOWN SOMETHINC MOISTURIZER
MITA DEBORA ERICA ERIK SEGARA	Universitas Widya Dharma	IMPLEMENTATION OF SIMPLEX METHOD IN OPTIMIZING THE PROFITS OF FRIED MACARONY PRODUCTION
Prof. Dr. MOHAMMED WAHEEB Prof. Dr. FIRAS ALAWNEH	The Hashemite University	ARCHAEOLOGY AND THE STUDY OF ARCHEOASTRONOMY IN JORDAN - SOUTH LEVANT
ANTONIETTA INGE PUTRIDA MARIA ANJELINA BUE MELLY NATALIA THEDUART VERY HENGKI VERNANDO	Widya Dharma Pontianak University	PROFIT OPTIMIZATION OF KORKET USING SIMPLEX METHOD AND POM-QM SOFTWARE
NOVITA TIRIANI NENGSI JUNIKA ANGGELINA PIVI ANDANI MEIDIKA VITA	Widya Dharma Pontianak University	INCREASE SALES TURNOVER USING ONLINE, OFFLINE AND POM-QM SOFTWARE MARKETING STRATEGIES
ANGELA VELISCA SHEREN PATRICIA SINTIA JULIAWATI LESTARI VIVIAN BONGSO	Universitas Widya Dharma Pontianak	OPTIMIZING THE PROFIT OF TARTAR CAKE'S SLICE CAKES USING SIMPLEX METHOD
ANGELINA PURNANDA CARMELITA NIRANDA HERONIKA TYAMTA LIVIA RICHEL LEONY LEORENZA DUDY EFFENDY	Universitas Widya Dharma	OPTIMIZING LEKER PROFITS USING SIMPLEX METHOD LINEAR PROGRAMMING
Antonio Albert PRATAMA Diana FABIOLA Marco Hadi SURYA Theresia MARSELINA Siu JUN DUDY EFFENDY	Widya Dharma University Pontianak	GOJEK'S STRATEGIC EXPANSION: ATTRACTING USERS AND INVESTOR IN SOUTHEAST ASIA'S ON-DEMAND MARKET

14.04.2024
SUNDAY / 14:00-16:00
SESSION: 2 HALL: 3 / MODERATOR
Prof. Dr. Mustafa TALAS

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. Mustafa TALAS	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	MALATYA'DA DEPREMDEN ETKİLENMENİN SOSYOLOJİK ANALİZİ
Kadriye ÜZ Fahriye Meltem ERDAL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	TURKISH WOMEN'S CIVIL SOCIETY ORGANIZATIONS: FEDERATION OF TURKISH WOMEN'S ASSOCIATIONS
Assoc. Prof. NİL AVCI	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	ART AS EXPRESSION
MELEK KAYA	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	INDIVIDUAL, ORGANIZATIONAL AND SOCIAL CONSEQUENCES OF SILENT RESIGNATION
Assoc. Prof. BURAK MEDİN UĞUR DUMAN	Erciyes Üniversitesi	THE INFLUENCE OF CINEMATIC SPACE ON THE IDENTITY OF THE NARRATIVE SUBJECT: A PSYCHOANALYTIC ANALYSIS THROUGH THE GENRE OF COMEDY CINEMA
Lect. DENİZ GÜÇLÜ	Kocaeli Üniversitesi	THE DELICIOUS WORLD OF ANCIENT ROMAN EVENING MEAL: GASTRONOMIC RICHES AND SOPHISTICATED TASTES
Dr. Res. Assist. SERDARHAN DURU	Ankara Üniversitesi	THE IMPORTANCE OF INTERDISCIPLINARY COOPERATION IN SOCIAL WORK PRACTICES: ONE HEALTH AND SOCIAL WORK
Assoc. Prof. YÜCEL NAMAL	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi	HE IMPORTANCE OF THE GREAT OFFENSIVE AND MUSTAFA KEMAL PASHA
Gökhan ÖZKAN	Kırıkkale Üniversitesi	XVIII. YÜZYIL TOPÇULUK ALANINDA GERÇEKLEŞEN DEĞİŞİM VE GELİŞİM
Assist. Prof. ERSİN DURMUŞ	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	VESÎLETÜ'N-NEC T'TA YARATILIŞ İLE İLGİLİ BEYİTLER
Nurgül ERİĞ	Mardin Artuklu Üniversitesi	THE ROLE OF ESTIMATION AND IMAGINATION POWERS IN THE PROPHETSHIP AND IN THE STATES OF THE SAINTS ACCORDING TO AVICENNA

14.04.2024
SUNDAY / 14:00-16:00
SESSION: 2 HALL: 4 / MODERATOR
Lect. VASYL PUZANOV

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
ANDRE IMANUEL EGGENBERT CHRISTIAN FRANCESCO RENALDO GUMANTAR KRISTIAN RICARDO RYO RIVANDO DUDY EFFENDY	Universitas Widya Dharma	OPTIMALISASI KEUNTUNGAN KUE SEMPRIT SAGU MENGGUNAKAN PEMROGRAMAN LINEAR METODE SIMPLEKS
GREGORIUS THEODORE RAPHAEL SELVIANA FREDLY JOVANCA ALVIN HANSEN OKTAVIAN EVAMIA	Universitas Widya Dharma	OPTIMIZING BUBBLE TEA PRODUCTION IN THE 'BOBA KINGDOM' FRANCHISE USING SIMPLEX METHOD LINEAR PROGRAMMING TO MAXIMIZE PROFITS
KRISTIAN KHARISTER LEON CHRISTIANSEN VANNY FENORA VICTOR VEREN HALIM DUDY EFFENDY	Widya Dharma University Pontianak	OPTIMIZATION PROFIT OF TET FAI BAKERY WITH LINEAR PROGRAMMING GRAPHIC
CHRISTIAN BELLA PUSPITA DOMINIKA OHA TESSA PERMATASARI DUDY EFFENDY	Widya Dharma University Pontianak	OPTIMALISASI KEUNTUNGAN DESSERT TOFU MENGGUNAKAN PEMROGRAMAN LINEAR METODE SIMPLEKS
HANSEN REYNOLDTAN HANSEN WIJAYA JUAN TRINARDI WILLEAM VINCENT	Widya Dharma University Pontianak	GLOBAL POVERTY
SUPENATUS ANGIE SARTITO LIMBA JAYA KEVIN FREDY NADIA RAMAYANI	Widya Dharma University Pontianak	OPTIMIZATION PROFIT of MARTABAK USING SIMPLEX METHOD WITH POM-QM SOFTWARE
Winsky SUDARMO Riyan COSTA Nichero GIORDANY HERIYANTO HENDRY MULYA SUSANTO	Widya Dharma University Pontianak	OPTIMIZING SANDRA JUICE PROFITS USING LINEAR PROGRAMMING
Sultanova Janagul Serdaliyeva Serikbay Canserik Berikuly	Kazak Ulusal Sanat Akademisi	IMPACT OF VIRTUAL REALIYT AND NEW CULTURAL PARADIGMS ON THETER ART
Assist. Prof. MANASA GOWDA KRUZ D' COSTA	Garden City University	PROMOTING HARMONY: GANDHIAN APPROACH TO POSITIVE GAMING COMMUNICATION FOR SOCIAL WELL-BEING
Boston SITINJAK Michael Kris TEFEN Mikhael KEVİN Natalia Vania TJANDRA Wilson VERNANDY	Widya Dharma University Pontianak	OPTIMIZING POTATO DONUT BUSINESS PROFITS USING SIMPLEX METHOD LINEAR PROGRAMMING

14.04.2024
SUNDAY / 14:00-16:00
SESSION: 2 HALL: 5/ MODERATOR
Assoc. Prof. NASEEM AKHTER

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
NISHANI RANAWEERA	University of Sri Jayewardenepura Sri Lanka and School of Global Studies	CULTURAL INNOVATİON AND CRİME PREVENTİON: A TEXTUAL DİSCOURSE ANALYSİS WİTHİN SUSTAİNABLE URBAN DEVELOPMENT
USWATUN KHASANAH KHOLIMAH	Faculty of Islamic economics and business	TAKLIFI LAW IN ISLAM
AHDIEH ASADPOUR	Farhangian university	UNDERSTANDING SOCIAL RESPONSIBILITY FROM THE PERSPECTIVE OF IRANIAN CHILDREN
IRINA-ANA DROBOT	Technical University	VIRGINIA WOOLF'S REACTIONS TO POLITICS
IRINA-ANA DROBOT	Technical University	FOOD: TRIGGERING MEMORIES OR TRYING SOMETHING NEW
AHDIEH ASADPOUR	Farhangian university	REPRESENTATION OF CHILDREN'S PARTICIPATION IN HOME AND FAMILY AFFAIRS
Lect. VASYL PUZANOV	Zaporizhzhia National University	THE ADVANTAGES OF NON-PROFESSIONAL HUMAN TRANSLATION OVER MACHINE TRANSLATION
Assoc. Prof. NASEEM AKHTER	Shaheed Benazir Bhutto Women University	Hazrat Baba Farid and His Mystic Qualities for Promoting Peace and Harmony among Humanity
Assoc. Prof. NASEEM AKHTER	Shaheed Benazir Bhutto Women University	Empower Women through Entrepreneurial Skills from Islamic perspective
AKEGOZHAEVA LEILA NURDANOVNA BUHARBEKOVA BAYAN BAKYTOVNA	Республикалық физика-математика мектебі	INCREASING STUDENTS' COMMUNICATIVE SKILLS IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING

14.04.2024
SUNDAY / 14:00-16:00
SESSION: 2 HALL: 6 / MODERATOR
Dr. ÖZGÜR YILMAZKOL

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
GİZEM DOĞAN ŞENİZ ÖZHAN	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi	A RESEARCH ON THE DIFFERENCE OF FACTORS AFFECTING HOSPITAL PREFERENCES ACCORDING TO PATIENTS' DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS
Res. Assist. BURAK AKDENİZ MERVE GÜNDÜZ SOYTÜRK	Karadeniz Teknik Üniversitesi Yıldız Teknik Üniversitesi	COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN YAŞAMLARINDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİMLER İLE DEPRESYON DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ
Res. Assist. BURAK AKDENİZ SELDA ÇALLI Assoc. Prof. MESUT YAVUZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi İstanbul Aydın Üniversitesi İstanbul Üniversitesi	ERGENLERİN UYKU SORUNLARI İLE AKRAN SORUNLARI ARASINDAKİ İLİŞKİDE YAŞIN DÜZENLEYİCİ ROLÜ
PINAR TUĞBA DEĞİRMENCİOĞLU Assoc. Prof. AHMET TERZİ	Kayseri Üniversitesi	ANALYSIS OF OUTSOURCING IN THE HEALTHCARE SECTOR FROM THE PERSPECTIVE OF STRATEGIC COST MANAGEMENT
NURULLAH ERİKCİ	Sakarya Üniversitesi	THE RELATIONSHIP BETWEEN REFUGEES AND UNEMPLOYMENT: A STRUCTURAL BREAK CAUSATION TEST FOR TURKIYE
Lect. HALİME KARACA	İnönü Üniversitesi	ANALYSIS OF STUDIES CONDUCTED IN THE FIELD OF SUSTAINABILITY ACCOUNTING
Prof. Dr. FEVZİ KASAP Dr. ÖZGÜR YILMAZKOL	Yakın Doğu Üniversitesi	THE NARRATIVE OF FEAR AND THE REPRESENTATION OF FEAR IN THE FILMS OF “JAUME BALAGUERO
Dr. Damezhan SADYKOVA Prof. Dr. Gençay AKGÜL Merey TAŞTAN Aru SEİLKHAN	Kazak Ulusal Kadın Öğretmen Yetiştirme Üniversitesi Nevşehir Hacı Bektaş Veli üniversitesi	TÜRKÇE VE KAZAKÇADAKİ BAZI BİTKİLERİN YEREL VE BİLİMSEL ADLARI İLE ETNOBOTANİK ÖZELLİKLERİ

CONTENTS

AUTHOR(s)	TITLE	PAGE NO
Rabia ERTAN Zeynep Bahar ERŞEN	İLKÖĞRETİM MATEMATİK ÖĞRETMEN ADAYLARININ TEKNOLOJİK PEDAGOJİK ALAN BİLGİSİ İLE MATEMATİĞİN DOĞASINA YÖNELİK İNANÇLARININ BELİRLENMESİ	1
Gamze ÇELİK Kâmil ARI	ÖĞRENCİLERİN MATEMATİK DERSİ VE MATEMATİK ÖĞRETMENİ KAVRAMLARINA İLİŞKİN METAFORİK ALGILARININ FARKLI DEĞİŞKENLERE GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI	2
Emine Gül AYDOĞDU	THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TURKISH LANGUAGE TEACHING	3
GAMZE ORTA VOLKAN KUKUL	THE EFFECT OF COMPUTERIZED AND NON-COMPUTERIZED PROGRAMMING INSTRUCTION ON ACADEMIC ACHIEVEMENT AND PROGRAMMING SELF-EFFICACY IN SECONDARY SCHOOLS	15
ALPER AYTAÇ YAŞAR DİLBER	INVESTIGATION OF GIFTED MIDDLE SCHOOL STUDENTS' BELIEFS TOWARDS SCIENTIFIC KNOWLEDGE IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES	17
Naime ÇELİK	ANTHONY GIDDENS'IN YAPILAŞMA KURAMI BAĞLAMINDA DİJİTALLEŞME VE EĞİTİM	26
ÖNER SOYKAN	CAREER PLANNING OF STUDENTS OF FACULTY OF SPORT SCIENCES: THE CASE OF KIRŞEHIR AHI EVRAN UNIVERSITY	27
ÖNER SOYKAN	IN SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION CENTRES QUALITY MANAGEMENT: KIRSEHIR PROVINCE EXAMPLE	29
SEVİM GÜRKAN ŞERİFE AKPINAR	THE CONTRIBUTION OF LEGENDS TO CULTURAL TRANSMISSION IN TEACHING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE: THE EXAMPLE OF 'KONYA LEGENDS'	31
ZEYNEP ŞAHİN NURHAN ATALAY	REVIEW OF STUDIES CONDUCTED ON THINKING SKILLS AT THE FIRST STAGE OF PRIMARY EDUCATION	58
ARZU BOZDAĞ TULUM	CLIMATE CHANGE PERCEPTIONS OF DIGITAL NATIVE STUDENTS	60
KÜBRA VARUL BELMA TUĞRUL	EXAMINING THE VIEWS OF EARLY CHILDHOOD TEACHERS AND FIELD EXPERT ACADEMICS ON TEACHING READING AND WRITING IN PRESCHOOLS IN THE CONTEXT OF EARLY LITERACY	75
YAVUZ ERCAN GÜL GÜLNUR ISMANOVA	COMPARISON OF THE PRESCHOOL EDUCATION SYSTEM OF KYRGYZSTAN AND SINGAPORE	77
FATMAGÜL YAVAŞ ABDULLAH MERT	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ İLE GELECEK KAYGISININ ARACILIK ROLÜ OLARAK BENLİK SAYGISININ İNCELENMESİ	79
Mehmet GÜMÜŞ Abdullah MERT	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN AKILCI OLMAYAN İNANÇLARININ TEKNOLOJİ BAĞIMLILIĞI VE PSİKOLOJİK SAĞLAMLIĞA ETKİSİNİN İNCELENMESİ	80

YEGANƏ MƏMMƏDOVA	AİLƏDƏ MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN OYUN FƏALİYYƏTİNİN TƏŞKİLİNDƏ MÜASİR YANAŞMALAR	82
LALƏ MƏMMƏDOVA	XÜSUSİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ MÜƏLLİMİN KORREKSİYA-İNKİŞAFETDİRİCİ FƏALİYYƏTİNİN TƏŞKİLİ	85
YEGANƏ QASIMOVA	QARABAĞ MÖVZUSU AZƏRBAYCAN BƏDİİ NƏSRİNDƏ	88
Bülent KARA	THE SOCIOLOGICAL SIGNIFICANCE OF TELEVISION ADVERTISING IN CONSUMER PERCEPTION	93
ALEYNA MURAL FATMA KÖPRÜLÜ	ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNİN İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNE YÖNELİK SÜRDÜRÜLEBİRLİK EĞİTİM KAPSAMINDA KARŞILAŞTIKLARI SORUNLARIN ÖZELLİKLERİNE GÖRE İNCELENMESİ	111
FATİH SÖYLEYİCİ CAFER ÖZDEMİR	THE ANALYSIS OF UNVER ORAL'S KARAGÖZ UNCLE SERIES ACCORDING TO THE CORE VALUES AND THEMES IN THE 2019 TURKISH TEACHING PROGRAM	121
ERCAN KARAKOÇ IŞIL BÜYÜKKAL	TURKEY'S FIRST WOMEN LAWYER SÜREYYA AĞAOĞLU AND THE MODERNIZATION PROJECT OF THE EARLY REPUBLICAN PERIOD	143
AHMET USLU	VIOLENCE AS THE FATE OF WOMEN: WOMEN IN SERENAY SAHINER'S NOVEL 'ULKER ABLA'	145
BURAK URUCU	SHAKESPEAREAN MISOGYNY REIMAGINED: A CONTEMPORARY LENS ON TITUS ANDRONICUS	147
Başak YALIN	SOCIAL STRUCTURE IN THE SABAHATTIN ALI'S KUYUCAKLI YUSUF NOVEL	148
ELMAN GULIYEV	NEW STAGE OF DEVELOPMENT OF TURKISH LITERATURE IN TURKEY	155
ELMAN GULIYEV	ARTISTIC-AESTHETIC VALUES OF TANZIMAT LITERATURE	160
AYGUN AHMADOVA	ANVER MEMMEDKHANLI'S SUBJECT SELECTION IN MODERN AZERBAIJANI LITERATURE	164
AYGUN AHMADOVA	CREATIVITY OF BALAS AZEROGLUS IN AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE	171
GUDRAT UMUDLU	SHIRVAN ASHIQ ENVIRONMENT AND ASHIQ MAMMADAGA	180
ÜLKER BAHŞIYEVA	ISSUES OF ASHIG CREATIVITY IN ACADEMIC MIRZA IBRAHIMOV'S LITERARY-THEORETICAL MEETINGS	188
ÜLKER BAHŞIYEVA	CLASSIFICATION ISSUES OF THE ART OF ASHIG IN AZERBAIJAN LITERATURE	195
GÜNEL HÜMMƏTOVA (PƏNİYEVA) SALEH	I. Efendiyev's novel "THE TALE OF THE WALKER WITH A YELLOW SHIRT".	199
Burcu Doğan KOÇAK	COMPARISON OF THE SOCIOLOGICAL APPROACHES AND IDEAS OF ZIYA GOKALP AND PRINCE SABAHATTIN	202
İBRAHİM KOÇ KEMAL ÇAPOĞLU	THE PUNKS OF NEW CROBUZON: NEO-VICTORIAN ELEMENTS IN PERDIDO STREET STATION	204

KEMAL ÇAPOĞLU İBRAHİM KOÇ	THE MORAL LESSON IN "THE DOG" BY J.M. COETZEE	213
Tahira Zairova	SEMANTİK İNFORMASİYANIN ÖTÜRÜLMƏSİNDƏ EMOSİONAL VƏZİYYƏT BİLDİRƏN FEİLLƏRİN ROLU	222
Yegana Abdullayeva	AUTHOR - WORK - READER: PROBLEMS, PERSPECTIVES	228
Sahila Ibrahimova	MANIFESTATION OF PHONOSEMANTIC FEATURES IN TABOO WORDS	230
ŞÖHRƏT MƏMMƏDOVA	SULTAN MƏCİD QƏNİZADƏNİN ƏSƏRLƏRİNDƏ MƏNƏVİ DƏYƏRLƏR	232
Sahila Ibrahimova	PHONOSEMANTIC PAIRS IN ANTONYM PAIRS	240
Ulduz Qəhrəmanova	RESPECT AND REVERENCE FOR THE POETRY OF SAMAD VURGUN OF GREAT LEADER HEYDAR ALIYEV	242
AYNUR BƏDƏLOVA	LEV TOLSTOY YARADICILIĞINDA İNSAN VƏ ONUN MƏNƏVİ ALƏMİ GERÇƏKLİYİ	245
Ulduz Qəhrəmanova	GENRE FEATURE OF ASHIQ POETRY IN ASHIQ JALAL KAHRAMANOV'S POETRY	249
AYNUR BƏDƏLOVA	İNKLÜZİV TƏHSİLİN MƏZMUNU VƏ MAHİYYƏTİ	259
Tuğba YILDIZ Abdurrahim KÖPRÜCÜ	INVESTIGATING ONLINE REPURCHASE INTENTION WITHIN THE FRAMEWORK OF PSYCHOLOGICAL SAFETY	262
TURHAN MOÇ ESRA OKURER ABA	PERCEPTION OF GENDER-BASED DISCRIMINATION ON CAREER SATISFACTION AND ORGANIZATIONAL RESENTMENT IMPACT: FEMALE ACADEMIC AND ADMINISTRATIVE STAFF AT THE UNIVERSITY A RESEARCH ON THE	275
TURHAN MOÇ SAKİNE KARASU	THE ROLE OF PERCEIVED RISK ON CONSUMERS' DECISION-MAKING STYLES. A RESEARCH ON UNIVERSITY STUDENTS	286
ULVIYYA AFANDIYEVA	BUSINESS COMMUNITY MANAGEMENT AND BUSINESS COMMUNITY CULTURE	300
RUHANGİZ ALİYEVA	TTREND OF GREEN ECOMY AND SOCIAL POSITIONING IN AZERBAIJAN.	308
FURKAN BATU İlhan ADİLOĞULLARI	ÖRGÜTSEL İKLİM İLE İŞGÖREN PERFORMANSI VE DÖNÜŞÜMCÜ LİDERLİK ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ (GÜNEY MARMARA KAMU SPOR ÖRGÜTLERİ ÖRNEĞİ)	310
Hatice DİLAVER	ZENGEZUR KORİDORU'NUN BÖLGESEL KALKINMA VE EKONOMİK BÜYÜMEDE STRATEJİK ÖNEMİ	311

GİZEM TUNÇ MUSA ÜNALAN	CHINA'S GLOBAL BRANDS AND BRANDING PROCESS	312
MEHMET ÖZMEN	A STUDY ON THE REASONS THAT WILL LEAD GENERATION Z TO QUIET QUITTING	314
ÇAĞATAY AKALIN	PRINCIPLES ON THE APPLICATION OF THE LAW OF OBLIGATIONS AS A GENERAL LAW ON THE OBLIGATIONS OF THE EMPLOYEE AND THE EMPLOYER	316
SAMRA AFZAL IMTIAZ ALI QURESHI	SYMPHONY OF ONLINE AND TRADITIONAL LEARNING: EXPLORING THE EFFECTIVENESS OF BLENDED LEARNING ENVIRONMENT	332
ZOHAIB HASSAN SAIN	REIMAGINING THE ACADEMIC E-LEARNING'S RISE IN HIGHER EDUCATION: BEYOND CONVENIENCE	333
ZOHAIB HASSAN SAIN	FRIEND OR FOE? ASSESSING THE IMPACT OF PLAGIARISM DETECTION SOFTWARE ON WRITING INSTRUCTION	334
BAHARE OMRANI CRISTINA A. HUERTAS ABRIL	AN EVALUATION OF LEVEL COMPLEXITY OF ENGLISH TEXTBOOKS IN IRAN THROUGH CEFR: THE CASE OF VISION 1	335
NASEEM AKHTER	ROLE OF WOMEN IN SOCIAL DEVELOPMENT AND CHALLENGES	336
NASEEM AKHTER	ENVIRONMENTAL PROTECTION: INDIVIDUAL AND COLLECTIVE RESPONSIBILITIES FROM AN ISLAMIC PERSPECTIVE	337
PANKAJ NAGAR TAHIR QURESHI	STRIKING A BALANCE: PRIVILEGES AND OBLIGATIONS UNDER THE VIENNA CONVENTION ON CONSULAR RELATIONS	338
EVE JOSEPHINE HIU HANNY VEDRICA VILIN YANGRIANI	OPTIMIZING THE PROFIT OF ROTIMEN BURGER	339
OLENA BUDIAKOVA	BIOECONOMY FOR ACHIEVING SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS	340
Devi FEBIOLA ELLEN VANISA Olivia Michel ALDISA RICHIELIM Vanessa Natasya KURNIAWAN DUDY EFFENDY	ANALYSIS OF BUSINESS FEASIBILITY AND FINANCIAL MANAGEMENT OF SEBLAK MSMES IN THE LOCAL MARKET	345
KEREM CAN BATTAL EMEL YILDIZ	SUSTAINABILITY DEVELOPMENT GOAL EVALUATION OF HEALTH SYSTEMS FROM THE PERSPECTIVE OF HEALTHY AND QUALITY LIVING	346
EMRE AKUSTA	ECONOMIC AND ENVIRONMENTAL EXAMINATION OF SOLAR-WIND HYBRID RENEWABLE ENERGY PLANTS	358
Ahmet AKUSTA	THE IMPACT OF SEASONAL EVENTS ON PRICE RETURNS IN THE S&P 500 ENERGY SECTOR: A DEEP DIVE ANALYSIS USING MACHINE LEARNING	359
Mehmet TOĞRUL	EVALUATION OF "SLIDING SCALE" SYSTEM IN TERMS OF TAX REVENUES IN SPECIAL CONSUMPTION TAX	360

NAZIM AKSOY	THE ISSUE OF UNIFICATION OF COMMERCIAL LEGISLATION OF THE ORGANIZATION OF TURKISH STATES (TDT) MEMBER STATES	370
ERKAM BİRSENOĞUL	ANALYSIS OF THE PRINCIPLE OF PROPORTIONALITY IN TAXATION AT THE CONSTITUTIONAL LEVEL	372
FATMA NUR ARTIRAN	İBADET HÜRRİYETİ KAPSAMINDA AVRUPA'DA PEÇE YASAKLARI VE COVİD 19 MASKE UYGULAMALARI İKİLEMİ	379
ÖZCAN CAN MURAT ULUĞ	EŞİK MEKANLAR ÜZERİNE METAFİZİKSEL BİR YOLCULUK... 1'DEN 3'E SAYILARIN DANSI	380
CHARLES KWET PHIN KELVIN FERRY GUNAWAN DUDY EFFENDY	MAXIMUM PROFIT FROM SELLING DONUTS USING THE LINIEAR PROGRAMMING	395
NUR SIVA DIDIK HARYADI SANTOSO	ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF TASYA FARASYA APPROVED ON AUDIENCE BRAND PREFERENCES FOR CALM DOWN SOMETHINC MOISTURIZER	396
MITA DEBORA ERICA ERIK SEGARA	IMPLEMENTATION OF SIMPLEX METHOD IN OPTIMIZING THE PROFITS OF FRIED MACARONY PRODUCTION	398
MOHAMMED WAHEEB FIRAS ALAWNEH	ARCHAEOLOGY AND THE STUDY OF ARCHEOASTRONOMY İN JORDAN -SOUTH LEVANT	399
ANTONIETTA INGE PUTRIDA MARIA ANJELINA BUE MELLY NATALIA THEDUART VERY HENGKI VERNANDO	PROFIT OPTIMIZATION OF KORKET USING SIMPLEX METHOD AND POM-QM SOFTWARE	400
NOVITA TIRIANI NENGSI JUNIKA ANGGELINA PIVI ANDANI MEIDIKA VITA	INCREASE SALES TURNOVER USING ONLINE, OFFLINE AND POM-QM SOFTWARE MARKETING STRATEGIES	401
ANGELA VELISCA SHEREN PATRICIA SINTIA JULIAWATI LESTARI VIVIAN BONGSO	OPTIMIZING THE PROFIT OF TARTAR CAKE'S SLICE CAKES USING SIMPLEX METHOD	402
ANGELINA PURNANDA CARMELITA NIRANDA HERONIKA TYAMTA LIVIA RICHEL LEONY LEORENZA DUDY EFFENDY	OPTIMIZING LEKER PROFITS USING SIMPLEX METHOD LINEAR PROGRAMMING	403
Antonio Albert PRATAMA Diana FABIOLA Marco Hadi SURYA Theresia MARSELINA Siu JUN DUDY EFFENDY	GOJEK'S STRATEGIC EXPANSION: ATTRACTING USERS AND INVESTOR IN SOUTHEAST ASIA'S ON-DEMAND MARKET	404
Mustafa TALAS	MALATYA'DA DEPREMDEN ETKİLENMENİN SOSYOLOJİK ANALİZİ	405

Kadriye ÜZ Fahriye Meltem ERDAL	TURKISH WOMEN'S CIVIL SOCIETY ORGANIZATIONS: FEDERATION OF TURKISH WOMEN'S ASSOCIATIONS	406
NİL AVCI	ART AS EXPRESSION	408
MELEK KAYA	INDIVIDUAL, ORGANIZATIONAL and SOCIAL CONSEQUENCES OF SILENT RESIGNATION	417
BURAK MEDİN UĞUR DUMAN	THE INFLUENCE OF CINEMATIC SPACE ON THE IDENTITY OF THE NARRATIVE SUBJECT: A PSYCHOANALYTIC ANALYSIS THROUGH THE GENRE OF COMEDY CINEMA	419
DENİZ GÜÇLÜ	THE DELICIOUS WORLD OF ANCIENT ROMAN EVENING MEAL: GASTRONOMIC RICHES AND SOPHISTICATED TASTES	442
SERDARHAN DURU	THE IMPORTANCE OF INTERDISCIPLINARY COOPERATION IN SOCIAL WORK PRACTICES: ONE HEALTH AND SOCIAL WORK	452
YÜCEL NAMAL	THE IMPORTANCE OF THE GREAT OFFENSIVE AND MUSTAFA KEMAL PASHA	454
Gökhan ÖZKAN	XVIII. CHANGE AND DEVELOPMENT IN THE FIELD OF CENTURY ARTILLERY	464
ERSİN DURMUŞ	VESÎLETÜ'N-NECÂT'TA YARATILIŞ İLE İLGİLİ BEYİTLER	476
Nurgül ERİĞ	THE ROLE OF ESTIMATION AND IMAGINATION POWERS IN THE PROPHETSHIP AND IN THE STATES OF THE SAINTS ACCORDING TO AVICENNA	477
ANDRE IMANUEL EGGENBERT CHRISTIAN FRANCESCO RENALDO GUMANTAR KRISTIAN RICARDO RYO RIVANDO DUDY EFFENDY	OPTIMALISASI KEUNTUNGAN KUE SEMPRIT SAGU MENGGUNAKAN PEMROGRAMAN LINEAR METODE SIMPLEKS	485
GREGORIUS THEODORE RAPHAEL SELVIANA FREDLY JOVANCA ALVIN HANSEN OKTAVIAN EVAMIA	"OPTIMIZING BUBBLE TEA PRODUCTION IN THE 'BOBA KINGDOM' FRANCHISE USING SIMPLEX METHOD LINEAR PROGRAMMING TO MAXIMIZE PROFITS"	486
KRISTIAN KHARISTER LEON CHRISTIANSEN VANNY FENORA VICTOR VEREN HALIM DUDY EFFENDY	OPTIMIZATION PROFIT OF TET FAI BAKERY WITH LINEAR PROGRAMMING GRAPHIC	487
CHRISTIAN BELLA PUSPITA DOMINIKA OHA TESSA PERMATASARI DUDY EFFENDY	OPTIMALISASI KEUNTUNGAN DESSERT TOFU MENGGUNAKAN PEMROGRAMAN LINEAR METODE SIMPLEKS	488
HANSEN REYNOLDTAN HANSEN WIJAYA JUAN TRINARDI WILLEAM VINCENT	GLOBAL POVERTY	489
SUPENATUS ANGIE SARTITO LIMBA JAYA KEVIN FREDY NADIA RAMAYANI	OPTIMIZATION PROFIT of MARTABAK USING SIMPLEX METHOD WITH POM-QM SOFTWARE	490

Winsky SUDARMO Riyan COSTA Nichero GIORDANY HERIYANTO HENDRY MULYA SUSANTO	OPTIMIZING SANDRA JUICE PROFITS USING LINEAR PROGRAMMING	491
MANASA GOWDA KRUZ D' COSTA	PROMOTING HARMONY: GANDHIAN APPROACH TO POSITIVE GAMING COMMUNICATION FOR SOCIAL WELL-BEING.	492
Boston SITINJAK Michael Kris TEFEN Mikhael KEVİN Natalia Vania TJANDRA Wilson VERNANDY	OPTIMIZING POTATO DONUT BUSINESS PROFITS USING SIMPLEX METHOD LINEAR PROGRAMMING	496
NISHANI RANAWEERA	CULTURAL INNOVATION AND CRIME PREVENTION: A TEXTUAL DISCOURSE ANALYSIS WITHIN SUSTAINABLE URBAN DEVELOPMENT	497
USWATUN KHASANAH KHOLIMAH	TAKLIFI LAW IN ISLAM	498
AHDIEH ASADPOUR	REPRESENTATION OF CHILDREN'S PARTICIPATION IN HOME AND FAMILY AFFAIRS	499
IRINA-ANA DROBOT	VIRGINIA WOOLF'S REACTIONS TO POLITICS	500
IRINA-ANA DROBOT	FOOD: TRIGGERING MEMORIES OR TRYING SOMETHING NEW?	501
AHDIEH ASADPOUR	UNDERSTANDING SOCIAL RESPONSIBILITY FROM THE PERSPECTIVE OF IRANIAN CHILDREN	502
VASYL PUZANOV	THE ADVANTAGES OF NON-PROFESSIONAL HUMAN TRANSLATION OVER MACHINE TRANSLATION.	503
NASEEM AKHTER	ROLE OF WOMEN IN SOCIAL DEVELOPMENT AND CHALLENGES	504
NASEEM AKHTER	ENVIRONMENTAL PROTECTION: INDIVIDUAL AND COLLECTIVE RESPONSIBILITIES FROM AN ISLAMIC PERSPECTIVE	505
GİZEM DOĞAN ŞENİZ ÖZHAN	A RESEARCH ON THE DIFFERENCE OF FACTORS AFFECTING HOSPITAL PREFERENCES ACCORDING TO PATIENTS' DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS	506
BURAK AKDENİZ MERVE GÜNDÜZ SOYTÜRK	INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN CHANGES IN THE LIVES OF UNIVERSITY STUDENTS AND LEVELS OF DEPRESSION DURING THE COVID-19 PANDEMIC	521
BURAK AKDENİZ SELDA ÇALLI MESUT YAVUZ	THE MODERATING ROLE OF AGE IN THE RELATIONSHIP BETWEEN ADOLESCENTS' SLEEP PROBLEMS AND PEER PROBLEMS	529
PINAR TUĞBA DEĞİRMENCİOĞLU AHMET TERZİ	ANALYSIS OF OUTSOURCING IN THE HEALTH SECTOR IN TERMS OF STRATEGIC COST MANAGEMENT	538
NURULLAH ERİKCİ	THE RELATIONSHIP BETWEEN REFUGEES AND UNEMPLOYMENT: A STRUCTURAL BREAK CAUSATION TEST FOR TÜRKİYE	547
HALİME KARACA	ANALYSIS OF STUDIES CONDUCTED IN THE FIELD OF SUSTAINABILITY ACCOUNTING	559

FEVZİ KASAP ÖZGÜR YILMAZKOL	THE NARRATIVE OF FEAR AND THE REPRESENTATION OF FEAR IN THE FILMS OF "JAUME BALAGUERO	573
Damezhan SADYKOVA Gençay AKGÜL Merey TAŞTAN Aru SEİLKHAN	LOCAL AND SCIENTIFIC NAMES AND ETHNOBOTANICAL CHARACTERISTICS OF SOME PLANTS IN TURKISH AND KAZAKH	575
AYŞE AKBULUT BAŞAR BURCU İMREN GÜZEL	IS IT POSSIBLE TO DESIGN EARTHQUAKE-RESISTANT CITIES? WHO IS RESPONSIBLE?	588
Sultanova Janagul Serdaliyeva Serikbay Canserik Berikuly	IMPACT OF VIRTUAL REALIYT AND NEW CULTURAL PARADIGMS ON THETER ART	596
AKEGOZHAYEVA LEILA NURDANOVNA BUHARBEKOVA BAYAN BAKYTOVNA	INCREASING STUDENTS' COMMUNICATIVE SKILLS IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING	603
NECATİ DEMİR	EBULGAZİ BAHADIR HAN'IN ŞECERE-İ TERAKİME ESERİNİN TÜRK TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ	611

İLKÖĞRETİM MATEMATİK ÖĞRETMEN ADAYLARININ TEKNOLOJİK PEDAGOJİK ALAN BİLGİSİ İLE MATEMATİĞİN DOĞASINA YÖNELİK İNANÇLARININ BELİRLENMESİ

Rabia ERTAN[1], Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Bahar ERŞEN[2]

[1]Öğretmen MEB, İstanbul, orcıd: https://orcid.org/0009-0001-2822-3594

[2]Selçuk Üniversitesi/Eğitim Fakültesi/KONYA, orcid: orcid.org/0000-0002-7928-2535

Özet

Öğretmenlerin donanımı, matematiğe bakış açıları, öğrencilerin bilişsel gelişimlerine, dolayısıyla matematiğe verdikleri önem matematik öğretiminin kalitesini etkilemektedir. Öğretmenlerin hem matematiğe hem de dersi anlatmaya yönelik tutumları öğrenci tutumlarını da etkilemektedir. Ayrıca öğretmen adaylarının sahip oldukları inançlar, onların karar verme süreçleri üzerinde de etkili olduğundan ve gerçek sınıf uygulamalarını da etkilediğinden dolayı, inançların öğretim üzerindeki etkisi mutlaka dikkate alınmalıdır. Öğretmenliğin ilk aşaması olan üniversite öğreniminde öğretmen adaylarına teknolojinin kullanıldığı öğrenme ve öğretme deneyimleri sunmak, teknolojiyle üretici bireyler olarak uğraşmalarını sağlamak öğretmenlik hayatlarında teknoloji kullanımı ile ilgili yaşayacakları zorlukları aşabilmelerine imkân tanıyacaktır. Öğretmen eğitimi programlarında edinilen deneyimler ve mevcut öğretim uygulamaları da öğretmenlerin matematiksel inançlarını etkilemektedir. Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi ve matematiğin doğasına yönelik inançlar arasında bir sebep sonuç ilişkisi olduğunu söylemek zordur, ancak bir ilişki olduğunu hatta Pedagojik Alan Bilgisi'ni etkileyen önemli faktörlerden biri de inançlar olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda çalışmamızda İlköğretim Matematik Öğretmeni Adaylarının teknolojik pedagojik alan bilgisi ve matematiğin doğasına yönelik inançları arasındaki ilişki araştırılmıştır. Öğretmen adaylarının TPAB düzeyleri ile matematiğin doğasına yönelik inançları arasındaki ilişkiye bakılarak elde edilen sonuçların yeni hazırlanacak öğretmen yetiştirme programlarına katkı sağlayacağı, öğretmen adaylarına ve öğretmenlere verilen hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimlerin içeriğine dair fikir vereceği düşünülmektedir. Ayrıca hem matematiğin doğasına yönelik inançlar hem de TPAB alanlarında yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Yapılan çalışmanın örneklemi İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan devlet üniversitelerinde İlköğretim Matematik Öğretmenliği programında 1, 2, 3, ve 4. sınıflarında öğrenim gören öğretmen adayları arasından seçilmiştir. Bu öğrencilere 'Matematiğin Doğasına Yönelik İnanç Ölçeği' TPAB Ölçeği' ve 'Kişisel Bilgi Formu' uygulanmıştır. Matematiğin Doğasına Yönelik İnanç Ölçeği 41 madde, Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi Ölçeği 59 Maddeden oluşan 5'likert tipi ölçeklerdir. Bu ölçekler Google Forms da düzenlenerek öğrencilerin daha kolay ulaşması sağlanmıştır. Sorulara verilen yanıtlar SPSS paket programında çözümlenerek İlköğretim Matematik Öğretmeni Adaylarının teknolojik pedagojik alan bilgisi ve matematiğin doğasına yönelik inançları arasındaki ilişki araştırılacaktır. Araştırma halen devam etmektedir.

Anahtar kavramlar: Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi, Öğretmen Adayı, Matematik Başarısı, Matematiğin Doğasına Yönelik İnanç

ÖĞRENCİLERİN MATEMATİK DERSİ VE MATEMATİK ÖĞRETMENİ KAVRAMLARINA İLİŞKİN METAFORİK ALGILARININ FARKLI DEĞİŞKENLERE GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI

Gamze ÇELİK[1], Prof. Dr. Kâmil ARI[2]

[1]Öğretmen MEB, İstanbul, orcid: https://orcid.org/0009-0001-0058-9615

[2]Selçuk Üniversitesi/Eğitim Fakültesi/KONYA

orcid: https://orcid.org/0000-0003-4691-9621

ÖZET

Değişen eğitim-öğretim programları ve son yıllarda yaşanan teknolojik gelişmeler nedeniyle öğrencilerin zihinlerinde matematik dersi ve matematik öğretmeni kavram imajları da değişiklik göstermiştir. Yaşanan hızlı teknolojik gelişmeler beraberinde birçok şeyi de getirmiştir. Öğrenciler öğretmeni bilgiye ulaşmada artık tek yegâne kaynak olarak görmemekte ve bilgiye ulaşmak çok kolay ve pratik olmaktadır bu da okulda bulunan öğretmenin konumunu sorgulatmaya ve öğretmenlerden farklı beklentiler ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle çalışmamızın amacı değişen eğitim-öğretim programları ve yaşanan teknolojik gelişmeler sonucunda öğrencilerin matematik dersi ve matematik öğretmeni kavramına yönelik metaforik algılarının ne olduğu, nasıl ve hangi yönde değiştiği, cinsiyet ve eğitim kademesi gibi değişkenlerce ne derecede değiştiğini araştırmak ve bu kapsamda eğitim durumlarını düzenlemektir.

Öğrencilerin başarıları göz önüne alındığında son yıllarda duyuşsal giriş özelliklerinin de etkisinin büyük olduğu görülmektedir. Bu nedenle yaptığımız çalışmada metaforlar aracılığı ile aslında öğrencilerin matematik dersi ve matematik öğretmeni kavramlarına yönelik duyuşsal giriş özelliklerini ortaya koymaya çalışarak eğitim durumlarını düzenlemek ve iyileştirmektir. Bu nedenle çalışmamız eğitim camiası için önem arz etmektedir.

Halen yapılan çalışmanın örneklemi İstanbul ilinde bulunan bir devlet ilkokulu, ortaokulu ve lisesi olmak üzere 3 farklı eğitim kurumunda bulunan yaklaşık 300 öğrenciden oluşmaktadır. Bu öğrencilere gerekli izin belgeleri alınarak boşluk doldurmalı bir anket uygulanmıştır. Anket sonucunda öğrencilerden alınan cevaplar ve gerekli bilgiler excel programına girilip metafor tanımına uymayan bazı cevaplar elenmiştir. Kalan cevaplar ise belli kategoriler altında toplanarak araştırmanın araştırma problemlerine cevap aranmaya çalışılmaktadır. Araştırma halen bitmemiş olmakla birlikte devam etmekte ve araştırma sorusuna ait bazı cevaplar az çok oluşmaktadır.

Anahtar kavramlar: Metafor, matematik dersi, matematik başarısı,

THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TURKISH LANGUAGE TEACHING

TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE YAPAY ZEKÂ KULLANIMI

Emine Gül AYDOĞDU

Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği, 0009-0004-8249-8427

Özet

Değişen dünya düzeninin bir parçası olan teknoloji hemen hemen her alanda farklı kolları ile insan yaşamına dâhil olmakta bu dâhil olmayı insanı taklit ederek ve insanın yaşamını en ince ayrıntısına kadar kolaylaştırarak sağlamaktadır. Hızla gelişen teknolojik çalışmalar bilgininde hızının artmasına teknoloji ve bilgi sözcüklerinin yan yana anılır olmasına bu yan yanalığın iç içe geçmesiyle insan gibi düşünen insan gibi hareket eden hatta ilerleyen yıllarda insan gibi hisseden teknolojilerin doğmasına ortam sağlayacaktır. Yapay zekâ, teknolojinin bilgi ile kol kola girmesinden doğmuş bu doğuşu da tıpkı insanda var olan bilgi akışının yapay anlamda kendi içerisinde yer almasını sağlayacak biçimde şekillendirmesiyle insanoğlunun hayatında yerini almıştır. Dünyada var olduğu andan itibaren dil yetisi olan insanoğlu aslında bu mevcut düzenekle doğmakta bu düzeneğinin üzerine eklemeler yaparak dil gelişimini sağlamaktadır. Yapay zekâ uygulaması çalışmaları da insan beynin yapay teknolojiye aktarımı olarak tanımlanacak olur ise aslında var olan bir düzeneğin teknolojik anlamda insanın işinin kolaylaştırılması şeklinde tanımlanabilir. Eğitimde yapay zekânın kullanımı artık kaçınılmaz bir gerçektir. Türkçe öğretiminde, yapay zekâ kullanılması, doğal dil işleme (NLP) ve makine öğrenme tekniklerinin Türkçe diline uyarlanması ve Türkçe metin, konuşma veya veri üzerinde yapay zekâ modellerinin oluşturabilmesini sağlamaktır. Türkçe öğretiminde yapay zekânın kullanım amacı; dil öğrenenlere etkili ve özelleştirilmiş bir öğrenme deneyimi sunmaktır. Yapay zekâ teknolojileri, öğrencilerin dil becerilerini geliştirmelerine ve Türkçe dilini daha etkili bir şekilde öğrenmelerine yardımcı olabilir. Özelleştirilmiş öğrenme, dilbilgisi ve kelime öğrenimi, konuşma ve telaffuz becerileri, yazma pratiği, öğretmen ve öğrenci iletişimi gibi alanlarda öğrencilere daha etkili, interaktif ve kişiselleştirilmiş bir öğrenme deneyimi sunulmasını sağlar.

Anahtar Kelimeler: Yapay zekâ, Türkçe öğretimi, teknoloji, eğitim.

ABSTRACT

Technology, as an integral part of the rapidly changing world, has permeated almost every aspect of human life, facilitating human existence by imitating and simplifying human activities down to the finest details. The ever-evolving technological advancements, coupled with the increasing speed of information, have paved the way for the emergence of technologies that think, act, and perhaps even feel like humans in the future. Artificial intelligence (AI) has emerged from the convergence of technology and knowledge, allowing the artificial reproduction of the flow of information inherent in human beings. Considering that humans are born with the ability to use language, the application of artificial intelligence can be defined as a technological means of facilitating language development by emulating and enhancing the existing human framework. The use of AI in education is now an inevitable reality. In Turkish

language teaching, the use of artificial intelligence involves adapting natural language processing (NLP) and machine learning techniques to the Turkish language and creating AI models that can process Turkish text, speech, or data. The purpose of using AI in Turkish language teaching is to provide language learners with effective and personalized learning experiences. AI technologies can assist learners in improving their language skills and learning Turkish more efficiently. Personalized learning, grammar and vocabulary acquisition, speaking and pronunciation skills, writing practice, and teacher-student communication are among the areas where AI can provide learners with more effective, interactive, and personalized learning experiences.

Keywords: Artificial intelligence, Turkish language teaching, technology, education.

1.GİRİŞ

Yapay zekâ, hayatımıza giriş yapmasıyla birlikte birçok alanda büyük etkiler yaratmıştır. İnternette arama ve bilgi edinmeden tutunda sürücüsüz araç kullanmaya hatta doktorsuz ameliyat yapmaya kadar birçok alanda insanoğlunun yaşamına dâhil olmuştur.

Eğitim sistemi içerisine ise farklı şekillerde dâhil olmuştur. Öğrenci değerlendirilmesinden tutunda öğretmen destek sistemlerine kadar pek çok alan ile eğitim sistemleri içerisine girmiştir; yapay zekâ, öğrencilerin performansını değerlendirmek için kullanılabilir. Öğrencilerin sınavlar, ödevler veya projeler üzerindeki performanslarını analiz ederek, öğrencilere geri bildirimler sağlayabilir ve öğrenme ihtiyaçlarına yönelik tavsiyelerde bulunabilir. "Yapay zekâ, bilgisayarın ya da bilgisayar tarafından kontrol edilen bir makinenin, insana özgü davranışlar olduğu düşünülen akıl yürütme, anlam çıkartma, genelleme ve geçmiş deneyimlerden öğrenme gibi zihinsel görevleri gerçekleştirme yeteneğidir." (Öztemel, 2003). Yapay zekâ, öğrencilerin güçlü ve zayıf yönlerini belirleyerek, öğretmenlere daha etkili bir şekilde öğrenciye özelleştirilmiş rehberlik yapma imkânı sunabilir. Kişiselleştirilmiş öğrenme sağlayarak öğrencilere kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri sunabilir. Öğrencilerin ilgi alanlarını, öğrenme hızlarını ve öğrenme tarzlarını analiz ederek, öğrencilere uygun içerikleri tanıtabilir ve öğrenme sürecini özelleştirebilir. Bu şekilde, her öğrencinin ihtiyaçlarına uygun bir öğrenme ortamı oluşturulabilir. Dijital öğretim yardımcıları olarak kullanılabilir. Öğrencilerin sorularını yanıtlayabilir, konuyla ilgili açıklamalar yapabilir ve öğretim materyalleri sunabilir. Ayrıca, öğrencilerin öğrenme ilerlemesini izleyebilir ve öğretmenlere öğrenci performansıyla ilgili raporlar sağlayabilir. Yapay zekâ tabanlı eğitim araçlarının geliştirilmesinde kullanılabilir. Örneğin, dil öğrenme uygulamalarında yapay zekâ, öğrencilerin telaffuzlarını değerlendirebilir ve geri bildirim sağlayabilir. Matematik öğrenme uygulamalarında ise öğrencilere interaktif sorular sunarak, matematik becerilerini geliştirmelerine yardımcı olabilir. "Yapay zekâ başlangıçta akıllı makineler üretme mühendisliği olarak tanımlanırken zamanla öğrenme ve problem çözme gibi insanların bilişsel işlevlerini taklit eden bir bilgisayar olarak adlandırılmıştır." (Taşçı ve Çelebi, 2020) Yapay zekâ, öğretmenlere destek olabilecek sistemlerin geliştirilmesinde öğretmen destek sistemleri sunabilir. Öğretmenlerin sınıf yönetimi, ders planlama ve içerik hazırlama gibi görevlerini kolaylaştırabilir. Ayrıca, öğretmenlere öğrenci ilerlemesini izleme ve öğrencilere özelleştirilmiş geri bildirimler sağlama konusunda yardımcı olabilir. Yapay zekâ, eğitim sistemi içerisinde öğrencilerin ve öğretmenlerin deneyimlerini geliştirebilir ve öğrenme sürecini daha etkili ve kişiselleştirilmiş hale getirebilir. Ancak, yapay zekânın eğitimdeki rolü her zaman öğretmenlerin rehberliği ve insan faktörünün önemini dikkate alarak şekillendirilmelidir. " Başlıca yapay zekâ teknikleri; uzman sistemler, bulanık mantık, genetik algoritmalar, yapay sinir ağları ve zeki etmenler olarak gösterilebilir." (Kuzu, 2018; Öngöz, 2020)

Türkçe öğretiminde yapay zekâ, farklı şekillerde kullanılabilir; yapay zekâ teknolojileri, dil öğrenme uygulamalarında etkili bir şekilde kullanılabilir. Örneğin, akıllı telefonlarda veya bilgisayarlarda çalışan uygulamalar aracılığıyla, kullanıcılara Türkçe kelime dağarcığı, dilbilgisi kuralları ve telaffuz konusunda geri bildirim sağlanabilir. Yapay zekâ, dil öğrenenlere özelleştirilmiş ders programları sunabilir ve öğrencilerin ilerlemelerini takip edebilir. Konuşma tanıma ve sentetik Ses, Türkçe öğrenenlere konuşma becerilerini geliştirmeleri için yardımcı olabilir. Konuşma tanıma sistemleri, öğrencilerin Türkçe konuşmalarını analiz ederek doğru telaffuzlarını değerlendirebilir ve geri bildirim sağlayabilir. Ayrıca, yapay zekâ tabanlı sentezleyiciler, öğrencilere Türkçe kelime ve cümleleri duyarak taklit etme imkânı sunabilir. Metin çevirisi, Türkçe öğretiminde metin çevirisi konusunda da kullanılabilir. Öğrencilere, Türkçe metinleri anlamaları veya Türkçe metinleri başka bir dilde çevirmeleri için yardımcı olabilir. Yapay zekâ çeviri sistemleri, doğal dil işleme ve makine öğrenme tekniklerini kullanarak hızlı ve doğru çeviriler yapabilir. Öğrenci ilerlemesinin takibi öğrencilerin Türkçe öğrenme süreçlerini takip edebilir ve öğrencilerin güçlü ve zayıf yönlerini belirleyebilir. Öğrencilerin tamamladıkları alıştırmaları analiz edebilir, yanlışlarını tespit edebilir ve buna göre özelleştirilmiş geri bildirimler sağlayabilir. Bu şekilde, yapay zekâ öğretmenleri öğrencilerin ihtiyaçlarını daha iyi anlayabilir ve öğrenme süreçlerini optimize edebilir. Çevrimiçi Tartışma ve yardım sohbet robotları veya dijital öğretmenler, Türkçe öğrencilerine çevrimiçi tartışma ve yardım sunabilir. Öğrenciler, belirli bir konuyla ilgili sorularını sorabilir ve yapay zekâ sistemleri, cevaplarını doğru ve anlaşılır bir şekilde iletebilir. Bu, öğrencilerin öğrenme sürecinde hızlı geri bildirim alabilmelerini sağlar. Bu örnekler, yapay zekânın Türkçe öğretiminde nasıl kullanılabileceğine dair aydınlatıcı olabilir. Ancak, yapay zekânın tam potansiyelini ortaya çıkarmak için sürekli gelişmekte olan teknolojileri ve uygulamaları takip etmek oldukça önemlidir.

" Genel anlamda yapay zekâdan kastedilen; insan zekâsının sinir sistemi, gen yapısı gibi fizyolojik ve nörolojik yapısının ve doğal olayların modellenerek makinelere (bilgisayar ve yazılımlara) aktarılmasıdır." (Atalay ve Çelik, 2017) *"Yapay zekâ multidisipliner bir kavram olup bilgisayar mühendisliği, elektronik, eğitim, kontrol, mekatronik, programlama ve felsefe gibi farklı bilim dallarının çalışma alanına girmektedir."* (Öztürk ve Şahin, 2018) *"SBK'ya dayalı öğretimlerin bilişsel becerilerin kazandırılması noktasında sağladığı yararlardan bahsetmektedir." (*Alkış Küçükaydın, 2019, 2020; Yacoubian ve Khishfe, 2018) "*Yapay sinir ağları, veriler arasındaki bilinmeyen ve fark edilmesi güç ilişkileri ortaya çıkartabilir."* (Hamzaçebi ve Kutay, 2004). *" Makine öğrenmesi, bilgisayarların, gözlemden ve gerçek dünya deneyimlerinden toplanan verileri, bilgileri işleyerek zaman içinde öğrenmelerini, insanlar gibi davranmalarını ve sürekli iyileşmelerini sağlayan bir alandır."* (Pala, 2020). "*ZÖS, öğrenen için daha iyi destek sağlayarak öğrenmeyi geliştirmek için bir insan öğretmeni modellemek için yapay zekâ tekniklerini kullanır."(*Hasanov, Lâine & Chung, 2019) *"NLP, bilgisayarlara metinleri ve konuşulan sözcükleri insanların anlayabileceği şekilde anlama yeteneği kazandırmakla ilgilenir."(*IBM,2023)

2.YÖNTEM

Nitel yöntem, genellikle derinlemesine bir anlayış elde etmek, süreçleri keşfetmek, davranışları anlamak, deneyimleri incelemek, kültürel ve sosyal bağlamları anlamak için kullanılan yöntemdir. Nitel yöntemin doküman inceleme metodu kullanılmıştır. Nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiş doküman inceleme yapılmıştır. *"Nitel araştırmada kullanılan diğer yöntemler gibi doküman analizi de anlam çıkarmak, ilgili konu hakkında bir anlayış oluşturmak, Ampirik bilgi geliştirmek için verilerin incelenmesini ve yorumlanmasını gerektirmektedir."(*Corbin & Strauss, 2008) Kuramsal altyapısı araştırmanın yapay zekânın Türkçe öğretiminde kullanılması ve analiz edilmesi üzerine kurulmuş olup bu çalışma ile doküman incelemesi yapılmıştır.

2.1. Araştırmanın problem durumu

Yapay zekâ uygulamalarından Türkçe öğretiminde nasıl yararlanılabilir? Araştırmanın problem cümlesidir.

a.Yapay zekanın Türkçe öğretiminde sınıfa taşınması ne şekilde olmalıdır?

b.Türkçe öğretiminde yapay zeka kullanımı ne şekilde yapılırsa fayda sağlar?

c. Türkçe öğretiminde yapay zeka kullanımında karşılaşılabilecek zorluklar?

d.Yapay sinir ağlarından Türkçe öğretiminde nasıl faydalanılır?

2.2.Araştırmanın materyalleri

Yapay zekânın dil öğretiminde kullanımıyla ilgili yayınlanmış olan makale, tez ve yayınlar tarandı. Yıldız Teknik Üniversitesi ile Harvard arasında yürütülen eğitimde yapay zekânın kullanımı ve sanal gerçeklik konulu zoom üzerinden yapılan toplantılara katılındı ve toplantılarda da konuşulan yeni gelişmeler not edildi ve bu notlar çalışmada kullanıldı.

Tablo1. Araştırmada incelenen tez ve makaleler

Araştırmalar	**Adet**
Ulusal Tez Merkezi	
Yüksek Lisans Tezleri	11
Doktora Tezleri	7
SSCI İndeksli Eğitim Dergilerinde Yayınlanan Makaleler	8
Eğitim Alanındaki Diğer Dergilerde Yayınlanan Makaleler	11

Tablo1 incelenmiş olan yayınların tür ve adetlerini vermektedir. Toplam (f=37) adet yayın taranmıştır. Yayınların (f=11) yüksek lisans, (f=7)'si doktora, (f=8)'i SSCI İndeksli eğitim dergilerinde yayınlanan makaleler ve (f=11)'i eğitim alanındaki diğer dergilerde yayınlanan makalelerdir.

3.BULGULAR

3.1. Doğal Dil İşleme: Türkçe doğal dil işleme, Türkçe metinlerin anlaşılması, çevrilmesi, sınıflandırılması, özetlenmesi ve duygusal analiz gibi işlemleri kapsar. Bu alanda, Türkçe diline özgü dilbilgisi kuralları, kelime dağarcığı ve dil yapısı dikkate alınarak Türkçe metinlere odaklanan yapay zekâ modelleri geliştirilebilir.

3.2. Konuşma Tanıma: Türkçe konuşma tanıma, Türkçe konuşmaların metne dönüştürülmesi işlemini kapsar. Bu alanda, Türkçe konuşma verileri kullanılarak Türkçe konuşma tanıma sistemleri geliştirilebilir. Türkçe fonetik ve telaffuz özellikleri dikkate alınarak doğru tanıma yapabilen yapay zekâ modelleri oluşturulabilir.

3.3. Otomatik Çeviri: Türkçe otomatik çeviri, Türkçe metinlerin başka bir dile çevrilmesi işlemini kapsar. Türkçe ve hedef dil arasındaki dil farklılıklarını dikkate alarak doğru ve akıcı çeviriler yapabilen yapay zekâ modelleri geliştirilebilir.

3.4. Metin Üretimi: Türkçe metin üretimi, yapay zekâ modellerinin Türkçe metinleri otomatik olarak oluşturabilmesini sağlar. Örneğin, Türkçe makaleler, hikâyeler veya şiirler gibi metinler yapay zekâ modelleri tarafından oluşturulabilir.

3.5. Sosyal Medya Analizi: Türkçe sosyal medya analizi, Türkçe sosyal medya verilerinin anlaşılması ve analiz edilmesini içerir. Türkçe metinler üzerinde duygu analizi, trend analizi, kullanıcı davranışı analizi gibi işlemleri gerçekleştiren yapay zekâ modelleri geliştirilebilir.

3.6. Özelleştirilmiş Öğrenme: Yapay zekâ, öğrencilerin Türkçe öğrenme süreçlerini kişiselleştirebilir. Öğrencilerin seviyelerini ve ihtiyaçlarını belirleyebilir, özelleştirilmiş ders programları ve materyalleri sunabilir. Yapay zekâ tabanlı sistemler, öğrencilerin ilerlemelerini takip edebilir ve onlara uygun hedefler belirleyebilir.

3.7. Dilbilgisi ve Kelime Öğrenimi: Yapay zekâ, dilbilgisi kurallarını ve kelime dağarcığını öğrencilere öğretebilir. Öğrencilere Türkçe dilbilgisi kurallarını anlatarak örnekler ve alıştırmalar sunabilir. Kelime öğreniminde ise, yapay zekâ tabanlı sistemler, öğrencilere yeni kelimeleri tanıtabilir, kelime anlamlarını, örnek cümleleri ve telaffuzlarını gösterebilir.

3.8. Konuşma ve Telaffuz Becerileri: Yapay zekâ, öğrencilerin Türkçe konuşma ve telaffuz becerilerini geliştirmelerine yardımcı olabilir. Konuşma tanıma teknolojileri aracılığıyla öğrencilerin konuşmalarını analiz edebilir ve hataları belirleyebilir. Geri bildirim sağlayarak doğru telaffuz ve akıcılık için pratik yapma imkânı sunabilir.

3.9. Yazma Pratiği: Yapay zekâ, öğrencilerin Türkçe yazma becerilerini geliştirmelerine yardımcı olabilir. Öğrencilerin yazdıkları metinleri analiz edebilir, dilbilgisi hatalarını ve yazım yanlışlarını tespit edebilir. Yapay zekâ tabanlı sistemler, öğrencilere örnek yazılar, yazma görevleri ve geri bildirimler sunarak yazma becerilerini ilerletebilir.

3.10. Öğretmen ve Öğrenci İletişimi: Yapay zekâ, öğretmenler ve öğrenciler arasındaki iletişimi destekleyebilir. Öğrenciler, yapay zekâ sistemlerine sorular sorabilir ve yanıtlar alabilir. Ayrıca, yapay zekâ teknolojileri, öğretmenlere öğrenci ilerlemesini izleme, geri bildirim verme ve öğrenciye özelleştirilmiş tavsiyelerde bulunma konularında yardımcı olabilir.

Yukarıdaki alanlarda yapılan çalışmalar, Türkçe dilinin yapay zekâ teknolojilerine daha iyi entegrasyonunu sağlayarak, Türkçe dilinde daha etkili ve doğru yapay zekâ uygulamalarının geliştirilmesini sağlayacaktır. Yapay zekâ uygulamalarının Türkçe öğretiminde sınıfa taşınması;

3.11. Öğretmen İşbirliği: Yapay zekâ destekli bir Türkçe öğretim programı geliştirilirken, öğretmenlerin geri bildirimleri ve katılımı önemlidir. Öğretmenler, yapay zekânın hangi alanlarda yardımcı olabileceği konusunda bilgi ve deneyimlerini paylaşmalıdır.

3.12. İhtiyaç Analizi: Yapay zekânın sınıfa taşınmadan önce, Türkçe öğretiminin hangi yönlerinde yapay zekâ kullanılacağı belirlenmelidir. Öğrencilerin ihtiyaçları, dil becerileri ve eksiklikleri analiz edilmeli ve yapay zekânın bu ihtiyaçları karşılamak için nasıl kullanılabileceği belirlenmelidir.

3.13. Eğitim Materyallerinin Geliştirilmesi: Yapay zekâya dayalı Türkçe öğretim materyalleri oluşturulmalıdır. Bu materyaller, dilbilgisi konularını açıklayan interaktif videolar, etkileşimli alıştırmalar, kelime oyunları, okuma parçaları ve yazma aktiviteleri gibi çeşitli bileşenleri içerebilir. Materyaller, öğrencilere aktif katılım sağlayacak şekilde tasarlanmalı ve öğrencilerin öğrenme sürecinde yapay zekâdan geri bildirim almasını sağlamalıdır.

3.14. Öğrenci İzleme ve Geribildirim: Yapay zekâ, öğrenci ilerlemesini izlemek ve kişiselleştirilmiş geri bildirimler sağlamak için kullanılmalıdır. Öğrencilerin hangi alanlarda

güçlü oldukları, hangi konularda zorlandıkları ve ne tür yardıma ihtiyaçları olduğu belirlenmeli ve yapay zekâ algoritmaları bu bilgilere dayanarak öğrencilere özelleştirilmiş destek sunmalıdır.

3.15. Öğretmen-Yapay Zekâ İşbirliği: Yapay zekâ, öğretmenin yardımcısı olarak çalışmalı ve onunla etkileşim içinde olmalıdır. Öğretmen, yapay zekânın sağladığı verileri analiz ederek öğrenci ilerlemesini değerlendirebilir ve öğretim stratejilerini ayarlayabilir. Yapay zekâ, öğretmenin yükünü hafifletmek ve öğrenciye daha fazla bireysel dikkat verebilmesini sağlamak için kullanılmalıdır.

3.16. Sürekli Geliştirme ve Geri Bildirim: Yapay zekâ destekli Türkçe öğretim programı sürekli olarak değerlendirilmeli ve geliştirilmelidir. Öğretmenlerin ve öğrencilerin geri bildirimleri dikkate alınmalı ve yapay zekâ sistemleri sürekli olarak güncellenmelidir.

Yapay zekânın Türkçe öğretimine entegre edilmesi, öğrencilere daha etkileşimli ve kişiselleştirilmiş bir öğrenme deneyimi sunabilir. Ancak, yapay zekâ tek başına öğretmenin yerini alamaz. Öğretmenin rehberliği ve insan etkileşiminin önemli bir yeri vardır. Yapay zekanın Türkçe öğretiminde kullanılırken karşılaşılabilecek zorluklar;

3.17. Dilin Karmaşıklığı: Türkçe, gramer kuralları ve dilbilgisi yapısı açısından karmaşık bir dildir. Yapay zekâ sistemlerinin bu karmaşıklığı tam olarak anlaması ve öğrencilere doğru bilgi sağlaması zor olabilir.

3.18. Dilin Esnekliği: Türkçe, çeşitli diyalektler, ağızlar ve konuşma stilleri içerir. Yapay zekâ sistemlerinin bu farklılıkları tanıyabilmesi ve öğrencilere yönlendirme yapabilmesi zor olabilir.

3.19. Doğal Dil Anlama: Yapay zekâ sistemlerinin doğal dil anlama yeteneği, bazen tam olarak istenilen sonuçları üretmeyebilir. Öğrencilerin sorularını veya ifadelerini anlamak ve doğru yanıtlar veya geribildirimler sağlamak için gelişmiş doğal dil işleme tekniklerine ihtiyaç vardır.

3.20. Öğrenci Çeşitliliği: Öğrenciler farklı dil becerilerine, öğrenme stillerine ve ihtiyaçlara sahiptir. Yapay zekâ sistemleri, bu çeşitliliği anlamak ve her öğrencinin bireysel ihtiyaçlarına uygun olarak kişiselleştirilmiş destek sağlamak konusunda zorluklarla karşılaşabilir.

3.21. Veri Eksikliği: Yapay zekâ sistemlerinin etkili bir şekilde çalışabilmesi için büyük ve çeşitli veri setlerine ihtiyaç vardır. Türkçe öğretimi için uygun ve yeterli miktarda verinin bulunması zor olabilir. Bu, yapay zekânın dil öğrenme sürecinde tam olarak yararlı olabilmesini engelleyebilir.

3.22. Yapay Zekâ Yanılgıları: Yapay zekâ sistemleri, hatalı sonuçlar veya yanlış anlamalar üretebilir. Öğrenciler, yanlış yönlendirme veya yanlış düzeltmelerle karşılaşabilir, bu da öğrenme sürecini olumsuz etkileyebilir.

Bu zorluklara rağmen, yapay zekâ teknolojilerinin Türkçe öğretiminde önemli faydalar sağlayabileceği düşünülmektedir. Sürekli gelişen teknoloji ve daha fazla veriyle birlikte, bu zorlukların aşılması ve yapay zekânın Türkçe öğretimi alanında daha etkili hale gelmesi mümkün olabilir. Gelişen teknoloji eğitim her ayağında en verimli şekilde kullanılmalı geleceğe hazırlanan öğrenciler teknolojiden her anlamda pozitif yönde faydalandırılmalıdır.

Yapay sinir ağları (YSA), makine öğrenmesinin bir dalıdır ve insan beyninin işleyişini taklit etmek amacıyla oluşturulan matematiksel modellerdir. YSA'lar, karmaşık verileri analiz etmek, desenleri tanımak ve tahminler yapmak için kullanılır. Türkçe öğrenme sürecinde yapay sinir ağları, çeşitli şekillerde kullanılabilir;

3.23. Dil Tanıma ve Sınıflandırma: Yapay sinir ağları, Türkçe metinlerdeki kelimeleri ve dilbilgisi yapılarını tanımak için kullanılabilir. Dil tanıma modelleri, metinleri Türkçe veya

diğer diller olarak sınıflandırabilir, böylece öğrencilerin metinler üzerinde çalışırken dili daha iyi anlamalarına yardımcı olur.

3.24. Kelime Tahmini ve Tamamlama: YSA'lar, öğrencilere kelime tahmini ve tamamlama yapma konusunda yardımcı olabilir. Türkçe öğrenen bir kişi, bir cümledeki boşluğu tamamlamak veya bir kelimeyi doğru şekilde tahmin etmek için yapay sinir ağı tabanlı bir modeli kullanabilir.

3.25. Konuşma Tanıma: Yapay sinir ağları, Türkçe konuşmaları anlamak ve tanımak için kullanılabilir. Konuşma tanıma modelleri, öğrencilerin konuşmalarını analiz edebilir, kelime seçimlerini ve telaffuzlarını değerlendirebilir ve geribildirim sağlayabilir. Bu, öğrencilerin doğru telaffuzlarını geliştirmelerine yardımcı olabilir.

3.26. Metin Düzeltme ve Yazım Denetimi: YSA'lar, Türkçe metinlerdeki yazım hatalarını tespit etmek ve düzeltmek için kullanılabilir. Bu modeller, öğrencilerin yazılı iletişimlerini kontrol etmelerine ve dilbilgisi hatalarını düzeltmelerine yardımcı olur.

3.27. Öğrenci Performansının Değerlendirilmesi: Yapay sinir ağları, öğrencilerin Türkçe becerilerini değerlendirmek için kullanılabilir. Öğrencilerin sınav sonuçlarını, dilbilgisi testlerini veya yazma örneklerini analiz ederek, yapay sinir ağları öğrencilerin güçlü ve zayıf yönlerini belirleyebilir ve öğrencilere uygun geribildirimler sağlayabilir.

Yukarıda verilen başlıklar yapay sinir ağlarının Türkçe öğrenme sürecinde nasıl kullanılabileceğini göstermektedir. Yapay sinir ağları, büyük veri setleri ve uygun eğitimle daha da etkili hale gelebilir ve öğrencilerin Türkçe dil becerilerini geliştirmelerine yardımcı olabilir.

Türkçede dört temel dil becerisi okuma, yazma, dinleme ve konuşmadır. Yapay zeka, bu dört dil becerisini desteklemek için çeşitli şekillerde kullanılabilir. İşte yapay zekanın her bir dil becerisiyle ilişkili olarak nasıl kullanılabileceği;

Tablo2. Okuma becerisinin yapay zeka kullanım alanı

Okuma
• Otomatik metin sınıflandırması: Yapay zeka, Türkçe metinleri otomatik olarak kategorilere ayırabilir, böylece öğrencilerin okuma materyallerini ilgi alanlarına veya zorluk seviyelerine göre seçmelerine yardımcı olur. • Metin anlama ve özetleme: Yapay zeka, Türkçe metinleri anlayabilir ve özetleyebilir, böylece öğrencilerin metinleri daha kolay anlamalarına ve ana fikirleri kavramalarına yardımcı olur.

Tablo2 yapay zekanın okuma beceri alanında ne şekilde kullanılabileceğini açıklamaktadır. Yapay zeka kullanımı okuma beceri alanında tabloda bilgi verildiği şekliyle Türkçe öğretiminin bu alanında yer alabilir.

Tablo3. Yazma becerisinin yapay zeka kullanım alanı

Yazma
• Otomatik yazım düzeltme: Yapay zeka, Türkçe metinlerdeki yazım hatalarını tespit edebilir ve düzeltebilir, böylece öğrencilerin yazılarını doğru bir şekilde yazmalarına yardımcı olur. • Kelime tahmini: Yapay zeka, öğrencilerin yazarken kullanacakları kelimeleri tahmin edebilir ve önerilerde bulunabilir, böylece yazma sürecini hızlandırır ve kelime dağarcığını geliştirir.

Tablo3 yapay zekanın yazma beceri alanında ne şekilde kullanılabileceğini açıklamaktadır. Dört temel dil becerisinden yazma becerinde yapay zekadan açıklandığı şekli ile faydalanılabilir.

Tablo4. Dinleme becerisinin yapay zekâ kullanım alanı

Dinleme
• Konuşma tanıma: Yapay zekâ, Türkçe konuşmaları dinleyebilir ve anlayabilir, böylece öğrencilerin konuşma pratiği yapmasına ve telaffuzlarını geliştirmelerine yardımcı olur. • Konuşma metinleştirme: Yapay zekâ, konuşulan Türkçe ifadeleri metne dönüştürebilir, böylece öğrencilerin dinleme becerilerini ve kelime tanıma yeteneklerini geliştirir.

Tablo4 dinleme becerisini yapay zekâ uygulamalarıyla ne şekilde Türkçe öğretiminde kullanılabileceğini tabloda bize açıklamaktadır.

Tablo5. Konuşma becerisini yapay zekâ kullanım alanı

Konuşma
• Doğal dil işleme ara yüzleri: Yapay zekâ tabanlı dil işleme ara yüzleri, öğrencilerin Türkçe konuşma pratiği yapmasına ve geribildirim almasına yardımcı olur. • Sesli asistanlar: Yapay zekâ tabanlı sesli asistanlar, Türkçe konuşmaları anlayabilir ve yanıtlar verebilir, böylece öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur.

Tablo5 konuşma becerisini yapay zekâ uygulamalarında ne şekilde kullanabileceğimizi açıklamıştır. Türkçe öğretiminde yapay zekâ kullanımında konuşma beceri alanında yapay zekâdan açıklandığı şekli ile faydalanılabilir.

Yapay zekâ, Türkçe dil becerilerini geliştirmek için çeşitli uygulamalarla birlikte kullanılabilir. Öğrencilerin ihtiyaçlarına ve öğrenme stillerine uygun yapay zekâ tabanlı araçlar ve kaynaklar, dil öğrenme sürecini desteklemek için değerli bir araç olabilir.

4.TARTIŞMA, SONUÇ&ÖNERİLER

Çalışmada Türkçe öğretiminde yapay zekâdan ne şekilde faydalanılabileceği dört temel dil beceri alanında yapay zekâ kullanımı ve sınırlılıkları ile ilgili açıklamalar yapılmıştır. Yeni gelişmekte olan bu teknoloji ile ilgili uygulamaların ne düzeyde olduğuna bakılmış taranan çalışmalar ile aslında alanın çok yeni olduğu çok fazla çalışma yapılmadığı sonucuna da literatür taranarak ulaşılmıştır.

Türkçe öğretiminde yapay zekâ kullanımı, genel olarak hala gelişmekte olan bir alandır. Yapay zekâ teknolojileri, dil öğrenme sürecinde çeşitli fırsatlar sunsa da, bu teknolojilerin yaygın olarak kullanıldığı alanlar arasında Türkçe öğretimi henüz çok yaygın değildir.

Bununla birlikte, son yıllarda yapay zekâ tabanlı dil öğrenme uygulamaları ve platformları giderek artmaktadır. Bazı dil öğrenme uygulamaları ve yazılımları, öğrencilere Türkçe öğretimi konusunda yapay zekâ destekli araçlar sunmaktadır. Bu araçlar, kelime tahmini, dilbilgisi uygulamaları, konuşma tanıma ve geribildirim gibi özellikleri içerebilir.

Ancak, genel olarak Türkçe öğretiminde yapay zekâ kullanımının yaygınlığı, öğrenme kurumları, öğretmenler ve öğrenciler arasında değişiklik gösterebilir. Bazı öğretmenler ve dil öğretim kurumları, yapay zekâ tabanlı araçlardan ve uygulamalardan aktif olarak yararlanabilirken, diğerleri henüz bu teknolojilere erişim sağlamamış olabilir. Alanda yapılacak daha fazla bilimsel çalışma ile bu teknolojik alt yapının kullanımı arttırılabilir.

Yapay zekâ tabanlı dil öğrenme teknolojileri sürekli olarak gelişmekte ve daha yaygın hale gelmektedir. Bu, gelecekte Türkçe öğretiminde yapay zekânın kullanımının artabileceği anlamına gelmektedir. Öğretmenler, dil öğretiminde yapay zekâdan faydalanmanın potansiyel avantajlarını değerlendirebilir ve uygun araçları kullanarak öğrencilere daha etkili bir dil öğrenme deneyimi sunabilir.

Dört temel dil becerisinde yapay zekânın geliştirilmesi sağlanabilir. Ancak yazma becerisinin geliştirilmesi yapay zekâ için bazı zorluklar içermektedir. Yapay zekânın yazma becerisiyle ilgili karşılaştığı zorluklar:

Yaratıcılık ve İçerik Üretimi: Yazma becerisi, yaratıcılık ve özgün içerik üretimi gerektirir. Yapay zekânın bu alandaki başarısı, hala sınırlıdır. Yapay zekâ modelleri genellikle mevcut veriye dayanarak öngörülerde bulunur ve içerik üretebilir, ancak tam anlamıyla yaratıcılık, özgünlük ve derin anlam üretme konularında insan becerilerini yakalamakta zorlanmaktadır.

Dil ve Anlam Karmaşıklığı: Yazılı dil, dilbilgisi kuralları, anlam derinlikleri ve ifade biçimleri açısından oldukça karmaşıktır. Yazma, duygu ve niyetleri ifade etmeyi, anlatıları düzenlemeyi ve okuyucuları etkilemeyi gerektirir. Yapay zekâ sistemlerinin bu karmaşıklıkları tam olarak anlaması ve başarılı bir şekilde yansıtmasında da zorluklar ortaya çıkmaktadır.

Yazım ve Dilbilgisi Kuralları: Yapay zekâ modelleri, yazım ve dilbilgisi kurallarına tam olarak hâkim olmayabilir. Dilbilgisi hatalarını düzeltmek veya yazım hatalarını tespit etmek gibi görevlerde eksiklikler yaşayabilirler. Bu nedenle, yapay zekânın yazma becerisini geliştirmek için dilbilgisi ve yazım hatalarını düzeltme konusunda daha fazla ilerleme kaydetmesi gerekecektir.

Özgünlük ve Plagiarizm: Yapay zekâ tabanlı yazma araçları, geniş veri tabanlarına dayanarak içerik üretebilir. Ancak, özgünlük konusu ve plagiyat sorunu hala bir zorluk olabilir. Yapay zeka, orijinal ve benzersiz içerikler üretme konusunda sınırlı olabilir ve mevcut veriye dayalı olarak yazılan metinlerde özgünlüğü sağlamak zor olabilir.

Bu zorluklara rağmen, yapay zekâ yazma becerisinin geliştirilmesi üzerine çalışmalar devam etmektedir. Dil tabanlı yapay zekâ modellerinin geliştirilmesi, daha geniş veri setlerinin kullanılması, doğal dil işleme tekniklerinin ilerlemesi ve daha fazla öğrenmeyle, yapay zekâ yazma alanında daha iyi sonuçlar elde edilebilir. Ancak, insan yazma becerisinin tamamen yerini alması yerine, yapay zekâ yazma araçlarının yardımcı bir rol oynaması öngörülen sonuçtur.

En fazla kullanımın alanını okuma beceri alanında bulmuştur. Belki de bunun en önemli sebebi büyük veri kaynaklarının; okuma becerisi, genellikle yazılı metinlerin anlaşılması ve yorumlanmasıyla ilgilidir. Yapay zekâ sistemleri, büyük miktarda metin verisine erişebilir ve bu verileri analiz edebilir. Türkçe dilindeki geniş bir metin veri tabanı, yapay zekaya okuma becerisini geliştirmede daha fazla olanak sunar.

Otomatik Dil İşleme Teknikleri: Yapay zekâ, doğal dil işleme (NLP) teknikleri kullanarak Türkçe metinleri anlama ve analiz etme yeteneğine sahiptir. NLP teknikleri, metinleri kategorize etme, kelime anlamını çıkarma, metinler arasında ilişkileri tespit etme ve ana fikirleri belirleme gibi işlemleri gerçekleştirebilir. Bu, öğrencilerin okuduğu metinleri daha iyi anlamalarına ve metinleri değerlendirmelerine yardımcı olur.

Metin sınıflandırma ve özetlemede yapay zekâ, metinleri otomatik olarak sınıflandırabilir ve özetleyebilir. Öğrencilerin okuduğu metinleri ilgi alanlarına veya zorluk seviyelerine göre sınıflandırmak, daha uygun okuma materyalleri seçmelerini sağlar. Ayrıca, yapay zekâ, metinlerin ana fikirlerini ve önemli noktalarını vurgulayarak özetler oluşturabilir, böylece öğrencilerin metinleri daha hızlı ve etkili bir şekilde anlamalarına yardımcı olur.

Dilbilgisi ve kelime dağarcığı gelişimi yapay zekâ tabanlı uygulamalar, öğrencilerin kelime dağarcığını ve dilbilgisi becerilerini geliştirmelerine yardımcı olabilir. Kelime tahmini, dilbilgisi kurallarının uygulanması ve sözcük dağarcığı genişletme gibi özelliklerle öğrencilere

destek sağlar. Bu, öğrencilerin metinleri daha akıcı bir şekilde okumalarına ve kelime bilgilerini güçlendirmelerine yardımcı olur.

Yapay zekâ, öğrencilerin okuma becerilerini kişiselleştirilmiş bir şekilde destekleyebilir. Öğrencilerin okuma alışkanlıkları, ilgi alanları ve güçlü yönleri hakkında bilgi toplayarak, yapay zekâ tabanlı sistemler, öğrencilere uygun metinler, ödevler ve okuma pratikleri sağlayabilir. Bu, öğrencilerin okuma deneyimlerini daha etkili ve özelleştirilmiş hale getirebilir.

Bu nedenlerle, Türkçe öğretiminde yapay zekâ, özellikle okuma becerisi alanında kullanılmaktadır. Ancak, diğer dil becerileri de yapay zekâ kullanımıyla desteklenebilir ve gelecekte daha fazla ilerleme özellikle teknolojinin gelişmesiyle sağlanabilir.

5.KAYNAKÇA

Akdeniz, M. (2019). Okul öncesi çocuklarına yönelik yapay zeka tabanlı akıllı oyuncaklar: tasarım tabanlı bir çalışma. Yüksek Lisans tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.

Alkış Küçükaydın, M. (2019). Sekizinci sınıf öğrencilerinin sosyobilimsel bir konuya ilişkin görüşleri ve argüman yapıları. İlköğretim Online, 18(1), 174–189.

Alkış Küçükaydın, M. (2020). Sınıf öğretmeni adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutumları ile sorgulama becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. Milli Eğitim Dergisi, 49(225), 181–200.

Arık, G., & Seferoğlu, S.S. (2020). Eğitimde Yapay Zekâ Çalışmaları: Araştırma Eğilimleri, Karşılaşılan Zorluklar ve Çözüm Önerileri.

Atalay, M. ve Çelik, E. (2017). Büyük veri analizinde yapay zekâ ve makine öğrenmesi uygulamaları. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19 (22), 155-172.

Nabiyev, V. & Erümit, A.K. (Ed.). Eğitimde Yapay Zeka Kuramdan Uygulamaya içinde. Ankara: Pegem Yayıncılık

Aydede, M. N. (2009). Aktif öğrenme uygulamalarının öğrencilerin kendi kendine öğrenme ve eleştirel düşünme becerileri ile öz yeterlilik inançlarına ve erişilerine etkisi. Doktora tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Baker, T. & Smith, L. (2019). Educ-AI-tion rebooted? Exploring the future of artificial intelligence in schools and colleges. Erişim adresi: https://media.nesta.org.uk/documents/Future_of_AI_and_education_v5_WEB.pdf

Bekleriç, G. (2003). Yapay zekada zeki etmenler ve uygulamaları. Doktora tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Bilen, Ö., Hotaman, D., Askin, Ö. E., & Büyüklü, A. H. (2014). Analyzing the School Performances in terms of LYS Successes through using Educational Data Mining Techniques: Istanbul Sample, 2011. Egitim ve Bilim, 39(172).

Bolat, B., Erol, K. O., & İmrak, C. E. (2004). Genetic algorithms in engineering applications and the Function of operators. Sigma, 4, 264-271.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2009). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Corbin, J. & Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Thousand Oaks: Sage.

Danişman, Ş., Yalçın, M., Çiftçi, Ş. K., Tosuntaş, Ş. B., Sölpük, N., Ay, Y., Karadağ, E. ve Yücel, E. (2016a). Türkiye'de eğitim bilimleri alanında yayımlanan dergilerin bilimsel yayın haritası: Dergi etki faktörleri üzerine bir inceleme. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 22(4), 483-506.

Doğan, N. ve Aktaş, B. (2011). Promath: Web tabanlı zeki öğretim sistemleri için düzenleyici modül uygulaması. Bilişim Teknolojileri Dergisi, 4 (2), 25-33.

Danişman, Ş., Yalçın, M., Çiftçi, Ş. K., Tosuntaş, Ş. B., Sölpük, N., Ay, Y., ... & Yücel, C. (2016b). Türkiye'de eğitim bilimleri alanında yayımlanan dergilerin bilimsel yayın haritası: Dergi etki faktörleri üzerine bir inceleme. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 22(4), 483-506.

Dogan, N., & Aktaş, B. (2011) Promath: web tabanlı zeki öğretim sistemleri için düzenleyici modül uygulaması. Bilişim Teknolojileri Dergisi, 4(2).

Duan, Y., Edwards, J. S., & Dwivedi, Y. (2019). Artificial intelligence for decision making in the era of Big Data – evolution, challenges and research agenda. International Journal of Information Management, 48, 63–71. doi:10.1016/j.ijinfomgt.2019.01.021

Erçetin, Ö. Z. ve Baykoç, Ö. F. (2004). Tedarikçi seçimi problemine karar teorisi destekli uzman sistem yaklaşımı. Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi, 19(3), 276-286.

Hamzaçebi, C. ve Kutay, F. (2004). Yapay sinir ağları ile Türkiye elektrik enerjisi tüketiminin 2010 yılına kadar tahmini. Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi, 19(3), 227-233.

Hasanov, A., Laine, T. H., & Chung, T. S. (2019). A survey of adaptive context-aware learning environments. Journal of Ambient Intelligence and Smart Environments, 11(5), 403-428.

How, M. L. ve Hung, W. L. D. (2019). Educing AI-Thinking in Science, Technology, Engineering, Arts, and Mathematics (STEAM) Education. Education Sciences, 9(3), 18

IBM (2023). What is natural language processing?, https://www.ibm.com/topics/natural-languageprocessing si (2023).

Kalem, S. ve Fer, S. (2003). Aktif öğrenme modeliyle oluşturulan öğrenme ortamının öğrenme, öğretme ve iletişm sürecine etkisi. Educational Sciences: Theory & Practice, 3(2), 433- 461.

Nist. L. S. & Holschuh. P. J. (2000). Active learning strategies for college success. London: Ally and Bacon.

Öngöz, S. (2020). Yapay zekâ teknolojinin kullanıldığı yeni nesil öğretim materyalleri.

Nabiyev, V. & Erümit, A.K. (Ed.). Eğitimde Yapay Zekâ Kuramdan Uygulamaya içinde. Ankara: Pegem Yayıncılık

Öztemel, E. (2003). Yapay sinir ağları. İstanbul: PapatyaYayıncılık.

Nabiyev, V. & Erümit, A.K. (Ed.). Eğitimde Yapay Zekâ Kuramdan Uygulamaya içinde. Ankara: Pegem Yayıncılık

Öztürk, K. ve Şahin, M. E. (2018). Yapay sinir ağları ve yapay zekâya genel bir bakış. Takvim-i Vekayi, 6(2), 25-36.

Pala, F.K. (2020). Makine öğrenmesi ve eğitim sistemine getirdikleri. Nabiyev, V. & Erümit, A.K. (Ed.). Eğitimde Yapay Zekâ Kuramdan Uygulamaya içinde. Ankara: Pegem Yayıncılık

Piramuthu, S. (2005). Knowledge-based web-enabled agents and intelligent tutoring systems. IEEE Transactions on Education, 48(4), 750-756. Retto, J. (2017). Sophia, first citizen robot of the world, ResearchGate https://www. researchgate. net, pp. 2–9.

Taşçı, G. ve Çelebi M. (2020). Eğitimde yeni bir paradigma: "Yükseköğretimde yapay zekâ". Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 16 (29), 2346-2370.

https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/

Googleakademik https://scholar.google.com/schhp?hl=tr

THE EFFECT OF COMPUTERIZED AND NON-COMPUTERIZED PROGRAMMING INSTRUCTION ON ACADEMIC ACHIEVEMENT AND PROGRAMMING SELF-EFFICACY IN SECONDARY SCHOOLS*

ORTAOKULLARDA BİLGİSAYARLI VE BİLGİSAYARSIZ PROGRAMLAMA ÖĞRETİMİNİN AKADEMİK BAŞARIYA VE PROGRAMLAMA ÖZ YETERLİLİĞİNE ETKİSİ *

Gamze ORTA[1], Volkan KUKUL[2]

[1]Yüksek Lisans Öğrencisi, Amasya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 0000-0002-0886-7835

[2]Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri, 0000-0002-9546-3790

ÖZET

Bu araştırma, derslerde bilgisayarlı ve bilgisayarsız kodlama etkinliklerinin akademik başarıya ve programlama öz yeterliliğine etkisini incelemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmada nicel veri toplama teknikleri kullanılmıştır. Deneysel araştırmanın bir türü olan deneysel desen ile de desenlenmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu Amasya ilinin Suluova ilçesinde öğrenim görmekte olan deney grubu 24 kontrol grubu 26 olmak üzere toplam 50 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında deneysel süreç toplam 6 hafta sürmüştür. Bu süreçte belirlenen kazanımlar deney grubuna Code.Org sitesi üzerinden işlenmiş, belirlenen etkinlikler yapılmıştır. Kontrol grubuna da aynı kazanım ve etkinlikler belirlenmiş olup etkinlikler Code.Org sitesi üzerinden çıktı alınarak kâğıt-kalem etkinlikleri olarak öğrencilerle birlikte yapılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak "Programlama Öz yeterlilik Ölçeği" ve "Code.Org Akademik Başarı" testi kullanılmıştır. Toplanan veriler SPSS programında analiz edilmiştir. Toplanan akademik başarı testi ve programlama öz yeterlilik ölçeği verileri üzerinde ilk olarak normallik analizi yapılmıştır. Toplanan verilerin normal dağılım gösterdiği söylenilebilir. Analizlerde grupların akademik başarı son test ve programlama öz yeterlilik son test puanlarının karşılaştırılmasında Ancova (kovaryans) analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, bilgisayarlı ve bilgisayarsız programlama öğretiminin akademik başarıya katkı sağladığını ve gruplar arasında anlamlı bir farkın bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda bilgisayarlı programlama etkinlikleri ile bilgisayarsız programlama etkinliklerinin öğrencilerin programlama öz yeterliliklerini artırdığı söylenilebilir. Programlama öz yeterliliğindeki artış incelendiğinde deney grubu lehine anlamlı yönde fark tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilgisayarsız etkinlik, Bilgisayarlı etkinlik, Kodlama

ABSTRACT

This study was conducted to examine the effects of coding activities with and without computers on academic achievement and programming self-efficacy. Quantitative data collection techniques were used in the study. It was also designed with experimental design, which is a type of experimental research.

*Bu Çalışma Birinci Yazarın Yüksek Lisans Tezinden Üretilmiştir.

* This Study is Based on the Master's Thesis of the First Author.

The study group of the research consisted of 50 students, 24 in the experimental group and 26 in the control group, who were studying in Suluova district of Amasya province. Within the scope of the study, the experimental process lasted a total of 6 weeks. In this process, the gains determined in this process were taught to the experimental group through the Code.org website and the determined activities were carried out. The same acquisitions and activities were determined for the control group, and the activities were printed out on the Code.org website and carried out with the students as paper and pencil activities. "Programming Self-Efficacy Scale" and "Code.Org Academic Achievement" test were used as data collection tools in the study. The collected data were analyzed in SPSS program. First, normality analysis was performed on the collected academic achievement test and programming self-efficacy scale data. It can be said that the collected data showed normal distribution. In the analysis, Ancova (covariance) analysis was used to compare the academic achievement posttest and programming self-efficacy posttest scores of the groups. Within the scope of the research, it was concluded that computerized and non-computerized programming instruction contributed to academic achievement and there was no significant difference between the groups. At the same time, it can be said that computerized programming activities and non-computerized programming activities increase students' programming self-efficacy. When the increase in programming self-efficacy was examined, a significant difference was found in favor of the experimental group

Keywords : Computer-free activity, Computerized activity, Coding.

INVESTIGATION OF GIFTED MIDDLE SCHOOL STUDENTS' BELIEFS TOWARDS SCIENTIFIC KNOWLEDGE IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES

ÜSTÜN YETENEKLİ ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN BİLİMSEL BİLGİYE YÖNELİK İNANÇLARININ ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER BAKIMINDAN İNCELENMESİ

Alper AYTAÇ[1], Yaşar DİLBER[2]

[1]Dr., Sınıf Öğretmeni, Gürsu Bilim ve Sanat Merkezi, Eğitim Bilimleri,

ORCID: 0000-0002-5087-8482

[2]Okul Müdürü, Gürsu Bilim ve Sanat Merkezi, Eğitim Bilimleri,

ORCID: 0000-0001-7994-2786

Özet

Bu araştırmada üstün yetenekli ortaokul öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik inançlarının çeşitli değişkenler bakımından incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada tarama modelli benimsenmiştir. Araştırmanın evrenini Türkiye'de bir şehir merkezinde bulunan bilim ve sanat merkezleri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise bu bilim ve sanat merkezleri arasından basit seçkisiz yöntemle seçilen bir bilim ve sanat merkezi oluşturmaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın örneklemini 2023-2024 eğitim öğretim yılında bilim ve sanat merkezinde öğrenimine devam eden ve araştırmaya gönüllü olarak katılmak isteyen 144 ortaokul öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak *İlköğretim Öğrencilerinin Bilimsel Bilgiye Yönelik Görüşlerini Belirleme Ölçeği* kullanılmıştır. Ölçek üç alt boyuttan ve 16 maddeden oluşmaktadır. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistik, bağımsız t testi ve tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Tek yönlü varyans analizinde anlamlı sonuç çıkması durumunda, Levene istatistiği sonucuna göre Tukey veya Tamhane testlerinin kullanılmasına karar verilmiştir. Araştırmanın birinci sorusuna ilişkin sonuçlara göre öğrencilerin bilimsel bilgiye yönelik gelişmiş epistemolojik inançlara sahip oldukları saptanmıştır. Araştırmanın ikinci sorusuna ilişkin sonuçlara göre öğrencilerin bilimsel bilgiye yönelik inançlarının cinsiyete göre anlamlı şekilde farklılaşmadığı saptanmıştır. Araştırmanın üçüncü sorusuna göre öğrencilerin bilimsel bilgiye yönelik inançlarının projede görev alma durumuna göre anlamlı şekilde farklılaşmadığı saptanmıştır. Araştırmanın dördüncü sorusuna göre öğrencilerin bilimsel bilgiye yönelik inançlarının sınıf seviyesine göre anlamlı şekilde farklılaştığı saptanmıştır. Buna göre sınıf seviyesi yükseldikçe, öğrencilerin bilimsel bilgiye yönelik inançlarının daha gelişmiş düzeye çıktığını söylemek mümkündür.

Anahtar kelimeler: Üstün yetenekli öğrenciler, özel eğitim, bilim ve sanat merkezi, ortaokul öğrencileri, bilimsel bilgi.

Abstract

This study aims to investigate the beliefs of gifted secondary school students towards scientific knowledge in terms of various variables**.** The survey model was adopted in the study. The population of the study consists of science and art centers located in a city center in Turkey**.** The sample of the study consists of a science and art center selected by a simple random method among these science and art centers. In this regard, the sample of the study consists of 144

secondary school students who study at the science and art center in the 2023-2024 academic year and want to participate in the study voluntarily. *The Instrument for Determining the Views of Primary SchoolStudents about Scientific Knowledge* was used as a data collection tool in the study. The instrument consists of three sub-dimensions and 16 items. Descriptive statistics, independent t-test, and one-way analysis of variance were used to analyze the data. In case of a significant result in a one-way analysis of variance, it was decided to use Tukey or Tamhane tests according to the results of Levene statistics. According to the results regarding the first question of the study, it was determined that the students had developed epistemological beliefs towards scientific knowledge. According to the results regarding the second question of the study, it was determined that students' beliefs about scientific knowledge did not differ significantly according to gender. According to the third question of the study, it was determined that students' beliefs about scientific knowledge did not differ significantly depending on whether they took part in the project. According to the fourth question of the study, it was determined that students' beliefs about scientific knowledge differed significantly according to grade level. Accordingly, it is possible to say that as the grade level increases, students' beliefs towards scientific knowledge become more developed.

Key words: Gifted students, special education, science and art center, secondary school students, scientific knowledge.

1. GİRİŞ

Modern çağın eğitim sistemlerinin en önemli özelliği bireysel ihtiyaçlara duyarlı ve bireysel farklılıklara odaklı olarak tasarlanmış olmalarıdır. Bireysel farklılıkları ve ihtiyaçları önemsemeyen ya da görmezden gelen her sistem başarısız olmaya mahkûmdur. Öğrencilerin akademik olarak geliştirmek ve bireylerin kapasitelerini artırmak isteyen her eğitim sistemi bireyin ilgi, ihtiyaç ve yeteneklerini, öğrenme stillerini, stratejilerini ve yöntemini, motivasyonunu, kişilik özelliklerini vb. pek çok faktörü göz önünde bulundurmak zorundadır. Bireysel farklılıklar eğitim otoritelerince son yıllarda üzerinde önemle durulan kavramların başında gelmektedir (Soylu ve Altunbay, 2023). Bireysel farklılıklar bireyin fiziksel özelliklerinden öğrenme stiline kadar geniş bir perspektifte ele alınmaktadır. Öğrencilerin bireysel farklılıkları dikkate alınarak verimli bir öğrenme-öğretme süreci tasarlanabilir. Öğrenme-öğretme sürecini herkesin aynı öğrenme stiline ve hızına göre tasarlanması öğrencilerin akademik olarak ilerlemesine engel olacaktır. Öğretmen öğretim sürecini planlarken öğrencinin bireysel farklılıklarına uygun araç ve ders materyalleri ile öğretim yöntem ve stratejisini dikkate alması öğrencilerin öğretme sürecine aktif katılımını artıracağı gibi öğretmenin etkili ders işlemesini de sağlayacaktır (Kubat, 2018). Bireysel farklılıklarına dikkat edilmesi gereken gruplar içerisinde üstün yetenekli öğrenciler ön plana çıkmaktadır. Bireysel farklılıklarına karşı uygun yaklaşım öğrencilerin kapasitelerini etkin bir şekilde kullanması ve yeteneklerini daha üst bir noktaya taşıması noktasında fayda sağlayacaktır.

Üstün yetenekli kavramını tanımlamak kolay olmamakla birlikte genellikle yüksek yetenekli öğrencileri tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu kavramı ilk kez 1925 yılında Lewis Terman 1900'lerin başında Alfred Binet tarafından geliştirilen ilk IQ testinin hemen ardından kullanmıştır. Terman, Binet Zeka Testi'inde veya benzer bir ölçümde genel zekada ilk %2'de yer alan çocukların tümünü üstün yetenekli olarak tanımladı (Manning, 2006). Russell, Hayes ve Dockery (1988) üstün yetenekliyi bireyin yüksek düzeyde başarı ve yaratıcılığı sayesinde çevresiyle etkileşime girmesine olanak tanıyan, potansiyel olarak olağanüstü yeteneklere sahip değerli bir donanımdır şeklinde tanımlamışlardır. Renzulli (1978) ise üstün yeteneği ortalamanın üzerinde genel yetenek, yüksek düzeyde göreve bağlılık ve gelişmiş bir yaratıcılık becerisi olarak tarif etmiştir. Bir başka tanımda ise alan uzmanları tarafından tanımlanan, zekâ,

yaratıcılık, sanat, liderlik kapasitesi ya da akademik alanların biri ya da birkaçında akranlarına göre yüksek düzeyde performans gösterme olarak tanımlanmıştır (MEB, 2017). Literatürde yer alan üstün yetenek tanımlarının ortak noktaları açısından değerlendirildiğinde yaşıtlarından belirgin ölçüde bilişsel, duyuşsal ve estetik açıdan farklılık olarak gösteren bireyler için kullanılmakta olduğu görülmektedir.

Türkiye'de üstün yetenekli çocukların eğitim aldıkları kurumların başında Bilim ve Sanat Merkezleri (BİLSEM) gelmektedir. BİLSEM'lerin eğitim tarihimizdeki geçmişi çok eski olmamakla birlikte Osmanlı Devleti'nde bireylerin yeteneklerine uygun eğitim aldığı kurumlar olarak bilinen Enderun Mektebi'ne bazı temel noktalarda benzerlikler taşıdığı ileri sürülmektedir (Işık ve Güneş, 2017; Çetin ve Çetin, 2024; Yumuş, 2011). Öğrencilerin bu eğitim kurumlarına kayıt hakkı kazanabilmesi için ilkokul 1., 2. ve 3. Sınıflarında sınıf öğretmeni tarafından aday olarak gösterilmesiyle birlikte okullarında kurulan komisyonun onayının ardından grup taraması uygulamasına girerek başarılı olan öğrencilerin Rehberlik ve Araştırma Merkezleri (RAM) tarafından zeka testi sonucunda elde edilen puanın 130 ve üzeri olması gerekmektedir. 2023 yılı itibariyle ülkemizde 393 Bilim ve Sanat Merkezi özel yetenekli bireylere hizmet vermeye devam etmektedir (MEB, 2023). MEB tarafından yayınlanan BİLSEM Yönergesi'nde (MEB, 2019) BİLSEM'lerin genel amacı şu şekilde tarif edilmektedir: "Öğrencilerin üstün yetenekleri doğrultusunda bilimsel çalışma disiplini edinmelerine imkân sağlayan şartların, ortam ve fırsatların oluşturularak disiplinler arası çalışmalardaki kazanımlarla sorunları çözmeye ya da ihtiyacı karşılamaya yönelik çeşitli projeler gerçekleştirmelerini sağlamaktır. Bunun yanında BİLSEM'de sunulan eğitim hizmetleriyle öğrencilerin yaratıcı düşünce, keşif ve sosyal ilişkilerde başarı, yenilikçi düşünce, liderlik, iletişim ve sanatsal becerileri kazanımı amaçlanır (MEB, 2019). Üstün yetenekli öğrenciler için en kapsamlı eğitim modeli BİLSEM'lerdir (Levent, 2020). Bu anlamda BİLSEM'ler ülkemizde alanında yetkin kişilerce tespit edilen üstün yetenekli öğrencilerin okul saatleri dışında ve haftada birkaç gün devam ettiği, bireysel yeteneklerine uygun eğitimin odağa alındığı ve bilimsel bilgiyi yönelik inancı geliştiren örgün eğitim kurumlarıdır.

Bilimsel bilgiye yönelik inançlar bilimin ne olduğunu, özelliklerinin neleri içerdiğini, yöntemlerinin neler olduğunu, bilimin nasıl öğretilmesi gerektiğine ve nasıl üretildiğine ilişkin inançları ve bakış açısını kapsamaktadır (Terzi, 2005; Tezci ve Uysal, 2004). Demir ve Akınoğlu (2010) gelişmiş epistemolojik inanca sahip bireylerin daha eleştirel, daha yaratıcı ve yenilikçi (inovatif) ve daha nesnel bakabilmekte bunun da bireyin düşünme basamaklarını geliştirmesine yardımcı olduğunu savunmaktadır. Bunun yanında epistemolojik inanç öğrenme, öz düzenleme ve akademik başarıyla ilgili çeşitli süreçlerde önemli bir role de sahiptir (Schommer, 1994; Leal-Soto ve Ferrer-Urbina, 2017; Shirzad, Barjesteh, Dehqan ve Zare, 2022). Bu bağlamda üstün yetenekli ortaokul öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik inancın hangi değişkenlere göre farklılaştığını ortaya koymak ve kapasitelerini artırarak en üst noktaya taşımak büyük önem kazanmaktadır. Bu doğrultuda bu araştırmanın amacı üstün yetenekli ortaokul öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik inançlarını çeşitli değişkenler bakımından incelemektir. Bu kapsamda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Üstün yetenekli ortaokul öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik inançları ne düzeydedir?
2. Üstün yetenekli ortaokul öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik inançları cinsiyete göre anlamlı şekilde değişmekte midir?
3. Üstün yetenekli ortaokul öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik inançları projeye katılma durumuna göre anlamlı şekilde değişmekte midir?
4. Üstün yetenekli ortaokul öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik inançları sınıf düzeyine göre anlamlı şekilde değişmekte midir?

2. YÖNTEM

2.1. Model

Bu araştırmada üstün yetenekli ortaokul öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik inançlarının çeşitli değişkenler bakımından ortaya konması amaçlandığı için tarama modeli tercih edilmiştir.

2.2. Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini 2023-2024 eğitim öğretim yılında Türkiye'de Bursa ilinde şehir merkezinde yani merkez ilçelerde bulunan bilim ve sanat merkezleri oluşturmaktadır. Örneklemi ise bu bilim ve sanat merkezleri arasından basit seçkisiz yöntemle seçilen bir bilim ve sanat merkezi oluşturmaktadır. Seçilen bilim ve sanat merkezindeki tüm ortaokul öğrencilerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak araştırmanın örneklemini 144 ortaokul öğrencisi oluşturmuştur. Öğrencilerin 63'ü 5. sınıfta, 55'i 6. sınıfta ve 26'sı 7. sınıfta öğrenim görmektedir. Öğrencilerin 78'i kız, 66'sı erkektir. Öğrencilerin 33'ü bir projede görev alırken, 111'i herhangi bir projede görev almamıştır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada Ünal-Çoban ve Ergin (2008) tarafından geliştirilen *İlköğretim Öğrencilerinin Bilimsel Bilgiye Yönelik Görüşlerini Belirleme Ölçeği* kullanılmıştır. Ölçek geliştirme çalışması 505 ortaokul öğrencisi ile gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) sonucunda üç alt boyuttan ve 16 maddeden oluşan bir ölçek ortaya çıkarılmıştır. Ölçeğin boyutları; Bilimsel Bilgi Kapalıdır (8 madde), Bilimsel Bilgi Gerekçelendirilir (5 madde), Bilimsel Bilgi Değişebilir (3 madde) olarak isimlendirilmiştir. Ölçeğin güvenirliği için Cronbach Alpha ve test tekrar test teknikleri kullanılmıştır. Cronbach Alpha işlemi sonucunda değerler; Bilimsel Bilgi Kapalıdır alt boyutu için 0.72, Bilimsel Bilgi Gerekçelendirilir alt boyutu için 0.69, Bilimsel Bilgi Değişebilir alt boyutu için 0.66 ve ölçeğin tümü için 0.83 olarak saptanmıştır.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Verilerin toplanması aşamasında ilgili kurumun yönetiminden gerekli izin alınmıştır. Veriler 2024 yılının şubat ayı içerisinde toplanmıştır. Öğrencilerden araştırmaya istekli olanlarına ölçekler uygulanmıştır. Veriler toplandıktan sonra araştırmacılar tarafından bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Yanlış veya eksik doldurulan ölçekler uç değerler oluşturacağı için araştırma kapsamından çıkartılmıştır. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler (aritmetik ortalama ve standart sapma), bağımsız t testi ve tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Tek yönlü varyans analizinde anlamlı sonuç çıkması durumunda, Levene istatistiği sonucuna göre Tukey veya Tamhane testlerinin kullanılmasına karar verilmiştir. Anlamlılık değerinde .05 esas alınmıştır.

4. BULGULAR

4.1. Birinci Araştırma Sorusuna Yönelik Bulgular

Birinci araştırma sorusu bağlamında öğrencilerin bilimsel bilgiye yönelik inançları incelenmiştir. Bu yöndeki bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Ortaokul öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik inanç düzeyleri

Boyutlar	N	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
Bilimsel Bilgi Kapalıdır	144	2.25	4.75	3.25	0.52
Bilimsel Bilgi Gerekçelendirilir	144	1.40	5.00	4.11	0.70

Bilimsel Bilgi Değişebilir	144	1.00	5.00	4.02	0.45
Ölçek geneli	144	2.13	4.50	3.66	0.44

Tablo 1'de ortaokul öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik inanç düzeyleri bulunmaktadır. Buna göre *Bilimsel Bilgi Kapalıdır* alt boyutunda öğrenciler orta düzeyde inanca sahiptirler. *Bilimsel Bilgi Gerekçelendirilir* ve *Bilimsel Bilgi Değişebilir* alt boyutlarında ve ölçeğin genelinde öğrenciler yüksek düzeyde inanca sahiptirler. Genel olarak bakıldığında ise öğrencilerin bilimsel bilgiye yönelik gelişmiş inançlara sahip oldukları anlaşılmaktadır.

4.2. İkinci Araştırma Sorusuna Yönelik Bulgular

İkinci araştırma sorusu bağlamında öğrencilerin bilimsel bilgiye yönelik inançlarının cinsiyete göre değişimi incelenmiştir. Bu yöndeki bilgiler Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Ortaokul öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik inançlarının cinsiyete göre değişimi

Boyut	Cinsiyet	N	Ortalama	SS	sd	t	p
Bilimsel Bilgi Kapalıdır	Kız	78	3.28	0.53	142	0.710	.479
	Erkek	66	3.21	0.52			
Bilimsel Bilgi Gerekçelendirilir	Kız	78	4.12	0.70	142	0.315	.753
	Erkek	66	4.09	0.71			
Bilimsel Bilgi Değişebilir	Kız	78	3.98	0.82	142	-0.612	.542
	Erkek	66	4.07	0.89			
Ölçek Geneli	Kız	78	3.67	0.44	142	0.350	.727
	Erkek	66	3.65	0.46			

Tablo 2'de ortaokul öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik inançlarının cinsiyete göre değişimi incelenmiştir. Buna göre ortaokul öğrencilerinin Bilimsel Bilgi Kapalıdır [$t_{(142)}$= 0.710, p>.05], Bilimsel Bilgi Gerekçelendirilir [$t_{(142)}$= 0.315, p>.05], Bilimsel Bilgi Değişebilir [$t_{(142)}$= -0.612, p>.05] alt boyutlarında ve ölçeğin genelinde [$t_{(142)}$= 0.350, p>.05] bilimsel bilgiye yönelik inançları cinsiyete göre anlamlı şekilde değişmemektedir.

4.3. Üçüncü Araştırma Sorusuna Yönelik Bulgular

Üçüncü araştırma sorusu bağlamında öğrencilerin bilimsel bilgiye yönelik inançlarının projeye katılma durumuna göre değişimi incelenmiştir. Bu yöndeki bilgiler Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Ortaokul öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik inançlarının proje katılma durumuna göre değişimi

Boyut	Projeye Katılım	N	Ortalama	SS	sd	t	p
Bilimsel Bilgi Kapalıdır	Evet	33	3.26	0.58	142	0.098	.922
	Hayır	111	3.25	0.50			
Bilimsel Bilgi Gerekçelendirilir	Evet	33	4.30	0.54	142	1.796	.075
	Hayır	111	4.05	0.73			

Bilimsel Bilgi Değişebilir	Evet	33	4.19	0.70	142	1.293	.198
	Hayır	111	3.97	0.89			
Ölçek Geneli	Evet	33	3.76	0.38	142	1.395	.165
	Hayır	111	3.63	0.46			

Tablo 3'te ortaokul öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik inançlarının projeye katılma durumuna göre değişimi incelenmiştir. Buna göre ortaokul öğrencilerinin Bilimsel Bilgi Kapalıdır [$t_{(142)}$= 0.098, p>.05], Bilimsel Bilgi Gerekçelendirilir [$t_{(142)}$= 1.796, p>.05], Bilimsel Bilgi Değişebilir [$t_{(142)}$= 1.293, p>.05] alt boyutlarında ve ölçeğin genelinde [$t_{(142)}$= 1.395, p>.05] bilimsel bilgiye yönelik inançları projeye katılım durumuna göre anlamlı şekilde değişmemektedir.

4.4. Dördüncü Araştırma Sorusuna Yönelik Bulgular

Dördüncü araştırma sorusu bağlamında öğrencilerin bilimsel bilgiye yönelik inançlarının sınıf düzeyine göre değişimi incelenmiştir. Bu yöndeki bilgiler Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Ortaokul öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik inançlarının sınıf düzeyine göre değişimi

Alt Boyut	Varyansın kaynağı	Kareler toplamı	sd	Kareler ortalaması	F	p
Bilimsel Bilgi Kapalıdır	Gruplar arası	.596	2	.298	1.086	.340
	Gruplar içi	38.683	141	.274		
	Toplam	39.280	143			
Bilimsel Bilgi Gerekçelendirilir	Gruplar arası	5.216	2	2.608	5.588	.005
	Gruplar içi	65.806	141	.467		
	Toplam	7.022	143			
Bilimsel Bilgi Değişebilir	Gruplar arası	11.465	2	5.733	8.859	.000
	Gruplar içi	93.346	141	.662		
	Toplam	104.812	143			
Ölçek Geneli	Gruplar arası	2.966	2	1.483	8.061	.000
	Gruplar içi	25.942	141	.184		
	Toplam	28.909	143			

Tablo 4 'te ortaokul öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik inançlarının sınıf düzeyine göre değişimi incelenmiştir. Öğrencilerin bilimsel bilgiye yönelik inançları Bilimsel Bilgi Kapalıdır alt boyutunda [$F_{(2-142)}$= 1.086, p>.050] sınıf düzeyine göre anlamlı şekilde değişmemektedir. Bilimsel Bilgi Gerekçelendirilir alt boyutunda [$F_{(2-142)}$= 5.588, p<.01], Bilimsel Bilgi Değişebilir alt boyutunda [$F_{(2-142)}$= 8.859, p<.01] ve ölçeğin genelinde [$F_{(2-142)}$= 8.061, p<.01] öğrencilerin bilimsel bilgiye yönelik inançları sınıf düzeyine göre anlamlı şekilde değişmektedir. Buna göre 7.sınıfta öğrenim gören öğrencilerin bilimsel bilgiye yönelik inançları, 5 ve 6. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin inançlarından daha yüksek düzeydedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada üstün yetenekli ortaokul öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik inançlarının çeşitli değişkenler bakımından incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda cinsiyet, projeye

katılma durumu ve sınıf düzeyi değişkenleri incelenmiştir. Araştırma sonuçları, araştırma sorularının sırasına göre sunulmuştur.

Araştırmanın birinci sorusuna göre ortaokul öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik inançlarının ne düzeyde olduğu incelenmiştir. Buna göre öğrencilerin Bilimsel Bilgi Kapalıdır alt boyutunda orta düzeyde, Bilimsel Bilgi Gerekçelendirilir ve Bilimsel Bilgi Değişebilir alt boyutlarında ve ölçeğin genelinde yüksek düzeyde olduğu saptanmıştır. Sonuç olarak ortaokul öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik gelişmiş epistemolojik inançlara sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu doğrultuda öğrencilerin bilginin değişebileceğine, yeniden yapılandırılabileceğine olan inançlarının daha öne çıktığı söylenebilir. Can ve Çelik'in (2020) ortaokul öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırmalarında da benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırmanın ikinci sorusuna göre ortaokul öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik inançlarının cinsiyete göre değişimi incelenmiştir. Buna göre öğrencilerin tüm alt boyutlarda ve ölçeğin genelinde bilimsel bilgiye yönelik inançlarının cinsiyete göre anlamlı şekilde değişmediği saptanmıştır. Bu doğrultuda cinsiyetin öğrencilerin bilimsel bilgiye yönelik inançları üzerinde etkili bir faktör olmadığı söylenebilir. Yankayış ve diğerlerinin (2014) ortaokul öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırmalarında, Bilimsel Bilgi Gerekçelendirilir alt boyutu haricinde, benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırmanın üçüncü sorusuna göre ortaokul öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik inançlarının projeye katılma durumuna göre değişimi incelenmiştir. Buna göre öğrencilerin tüm alt boyutlarda ve ölçeğin genelinde bilimsel bilgiye yönelik inançlarının projeye katılma durumuna göre anlamlı şekilde değişmediği saptanmıştır. Bu doğrultuda projeye katılma durumunun ortaokul öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik inançları üzerinde etkili bir faktör olmadığı söylenebilir.

Araştırmanın dördüncü sorusuna göre ortaokul öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik inançlarının sınıf düzeyine göre değişimi incelenmiştir. Buna göre öğrencilerin bilimsel bilgiye yönelik inançlarının sınıf düzeyine göre anlamlı şekilde değiştiği saptanmıştır. Ortaokul 7. Sınıf öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik inançları, 5. ve 6. sınıf öğrencilerinin inançlarından daha yüksek düzeydedir. Yani sınıf düzeyi arttıkça, öğrencilerin bilimsel bilgiye yönelik daha gelişmiş inançlara sahip olduğu söylenebilir. Yankayış ve diğerlerinin (2022) ortaokul öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırmalarında da sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık saptanmıştır. Fakat söz konusu araştırmada 6. Sınıf öğrencilerinin inançlarının 7. Sınıf öğrencilerinin inançlarına göre daha gelişmiş olduğu tespit edilmiştir. Bu yönüyle Yankayış ve diğerlerinin araştırmalarının bu araştırma sonuçlarıyla örtüşmediği anlaşılmaktadır. Bunun sebebinin örneklem kitlesinden kaynaklandığı söylenebilir. Can ve Çelik'in (2020) ortaokul öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırmalarında ise öğrencilerin bilimsel bilgiye yönelik inançlarının sınıf düzeyine göre anlamlı şekilde farklılaşmadığı saptanmıştır.

Sonuç olarak bu araştırmada üstün yetenekli ortaokul öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik inançları çeşitli değişkenler bakımından incelenmiş ve bu değişkenler arasından sadece sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık ortaya çıkmıştır. Sınıf düzeyi yükseldikçe öğrencilerin bilimsel bilgiye yönelik inançları daha yüksek düzeye çıkmaktadır. Fakat alanyazındaki başka araştırmalarda farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi nitel araştırmalar ile derinlemesine araştırılabilir.

KAYNAKÇA

Can, Ş., & Çelik, C. (2020). Ortaokul 6 ve 7. sınıf öğrencilerinin bilimsel epistemolojik İnanç düzeyi. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi [MSKU Journal of Education], 7*(2), 122-132. http://dx.doi.org/10.21666/muefd.746092

Çetin, K. A., & Çetin, N. (2024). Özel yetenekli öğrencilerin eğitimine ilişkin veli görüşleri. *Ulusal Eğitim, Toplum ve Dünya Dergisi, 1*(1), 01-19.

Demir, S., & Akınoğlu, O. (2010). Epistemolojik inanışlar ve öğretme öğrenme süreçleri. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 32*(32), 75-93.

Işık, A., & Güneş, E. (2017). Türk tarihinde özel yeteneklilerin eğitimi: Osmanlı Enderun Mektebi. *Journal of Gifted Education and Creativity*, *4*(3), 1-13.

Kubat, U. (2018). Identifying the individual differences among students during learning and teaching process by science teachers. *International Journal of Research in Educational and Science, (IJRES), 4*(1), 30-38. http://dx.doi.org/10.21890/ijres.369746.

Leal-Soto F., & Ferrer-Urbina R. (2017). Three-factor structure for epistemic belief Inventory: A cross-validation study. *PLoS ONE 12*(3). http://dx.doi.org/10.1371/journal.pone.0173295.

Levent, A. F. (2020). *Bilim ve sanat merkezlerinde eğitim: Mevcut durum ve politika önerileri*. İlke Politika Notu:16, İlke İlim Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları. http://dx.doi.org/10.26414/pn016.

Manning, S. (2006). Recognizing gifted students: A practical guide for teachers. *Kappa Delta Pi Record*, *42*(2), 64-68.

MEB (2017). Çocuk gelişimi ve eğitimi: Üstün zekâlılar ve özel yetenekliler. *Mesleki ve Teknik Eğitim Okul/Kurumlarında Uygulanan Çerçeve Öğretim Programlarında Yeterlilik Kazandırmaya Yönelik Öğrencilere Rehberlik Etmek Amacıyla Hazırlanan Bireysel Öğrenme Materyali*.

MEB. (2019). *Bilim ve Sanat Merkezleri Yönergesi*. Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, 2747(82).http://tebligler.meb.gov.tr/index.php/tuem-sayilar/finish/87-2019/53272747-aralik-2019 adresinden erişilmiştir.

MEB (2023). *Milli eğitim istatistikleri: Örgün Eğitim 2022/2023*. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı. https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2023_09/29151106_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2022_2023.pdf.

Russell, D. W., D. G. Hayes, & L. B. Dockery. (1988). My child is gifted! Now what do I do? Winston-Salem: North Carolina Association for the Gifted and Talented.

Renzulli, J. (1978). What makes giftedness? Reexamining a definition. *Phi Delta Kappa*, *60*, 261, 180–184.

Schommer, M. (1994). Synthesizing epistemological belief research: Tentative understandings and provocative confusions. *Educational Psychology Review*, *6*, 293-319.

Shirzad, S., Barjesteh, H., Dehqan, M., & Zare, M. (2022). Epistemic beliefs and learners' self-efficacy as predictors of language learning strategies: Toward testing a model. *Frontiers in Psychology*, *13*, 1-15. DOI: 10.3389/fpsyg.2022.867560.

Soylu, Ş., & Altunbay, M. (2023). Eğitimde bireysel farklılıklar ve Türkçe eğitiminde bireysel farklılıkların kazandırılmasında ders kitaplarının önemi. *Uluslararası Türkoloji Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, *8*(2), 49-58.

Terzi, A. R. (2005). Üniversite öğrencilerinin bilimsel epistemolojik inançları üzerine bir araştırma. *Sosyal Bilimler Dergisi*, *7*(2), 298-311.

Tezci, E. & Uysal, A. (2004). Eğitim teknolojisinin gelişmesine epistemolojik yaklaşımların etkisi. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, *3*(2), 158-164.

Ünal-Çoban, & Ergin, Ö. (2008). İlköğretim öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik görüşlerini belirleme ölçeği. *İlköğretim Online, 7*(3), 706-716

Yankayış, K., Güven, A., & Türkoğuz, S. (2014). Ortaokul öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik görüşlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi, 9*(2), 53-71.

Yumuş, A. (2011). *Bilim ve sanat merkezlerinin amacına uygun işleyişinin merkez öğretmenleri tarafından değerlendirilmesi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Kırıkkale Üniversitesi.

ANTHONY GIDDENS'IN YAPILAŞMA KURAMI BAĞLAMINDA DİJİTALLEŞME VE EĞİTİM

Naime ÇELİK

Bakırçay Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi
Genel Sosyoloji ve Metodoloji

Özet

21.yüzyıl teknoloji alanında muazzam değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Yeni teknolojik aletler eğitim, sağlık, ekonomi, turizm gibi birçok alanda muazzam olanaklar yaratmaktadır. Giddens yapılaşma kuramında modern dönemde yaşanan değişimin anlaşılıp açıklanmasını amaçlamaktadır. Giddens yaşanan değişiminin açıklanabilmesi için mevcuttaki yapının birey üzerinde hem kısıtlayıcı hem de olanak verici olduğunu iddia etmektedir. Yani değişen dünyada birey eylemleriyle mevcuttaki sistemi yeniden üretmektedir. Yapılaşma kuramı bağlamında teknolojik aletlerin ve özellikle de yapay zekâ teknolojilerinin yaygınlaşmasının eğitimde yaratmış olduğu değişim oldukça gözlemlenebilir bir düzeydedir. Son zamanlarda evde kendi kişisel bilgisayarı olan kişi ya da öğrenci sayısında hızlı bir artış olduğu gibi, önemli toplumsal bir kurum olarak okul olgusu farklı dijital uygulamaların entegrasyonuna evrilmektedir. Bu süreçte okul- öğrenci ve çok daha önemlisi okul-toplum ilişkisi yeni dinamikler ve veçhelerle dönüşmektedir. Bu minvalde, yapısal setler kümesinde ve insanların toplumsal pratik repertuarlarını destekleyen toplumsal kurumların aldığı yeni biçimlerin anlaşılmasında Giddens'ın yapılaşma kuramının önemli bir çerçeve sunduğu söylenebilir. Giddens günümüzde öğrencilerin bilgi ve medya toplumunda doğup büyüdüklerini ve bu teknolojik aletlerle öğretmenleri ve ders kitaplarından daha çok içli dışlı olduklarını belirtmektedir. Bilgisayarlar, öğrencilere bağımsız çalışma, konuları online kaynaklarından yararlanarak araştırma ve ilgi duydukları konularda araştırma fırsatı sunmaktadır. Ancak bugün yapay zekâ teknolojilerinin eğitimin pek çok alanında karşılık bulması mevcut dijitalleşme yöneliminin de avantaj ve dezavantajlarıyla yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Dijitalleşme, öğretmenlerin yeni teknolojik aletlerle eğitimde sağlıklı bir şekilde öğrenciyi derslere katılımını daha etkin bir şekilde yönetmelerini sağlarken, bir yandan da öğrencinin eğitimi özelleştirmesinin de yolu açılmaktadır. Giddens'ın yapılaşma kuramında görüldüğü gibi toplumda yaşanan değişim eğitim alanında mevcuttaki yapıyı, okul ve toplum, öğretmen ve öğrenci ilişkisinin yeni pratiklerinin de "yapılaşmasını" sağlamaktadır. Bu anlamda bildirimizde, yeni "yapısal unsurların" mevcudiyetini destekleyen pratiklerin daha iyi anlaşılması adına, Giddens'ın yapılaşma kuramının sunduğu perspektifin temel tezleri ışığında bugün dijitalleşme ve eğitim arasındaki ilişkinin seyrine dair bir değerlendirme sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapılaşma, Eğitim, Dijitalleşme

CAREER PLANNING OF STUDENTS OF FACULTY OF SPORT SCIENCES: THE CASE OF KIRŞEHIR AHI EVRAN UNIVERSITY

SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN KARİYER PLANLAMALARI: KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Öner SOYKAN[1]

[1]Doktora Öğr., Gazi Üniversitesi, Spor Bilimleri, 0000-0002-6967-2281

Özet

Üniversite yılları, gençlerin hem akademik hem de kişisel gelişimleri için önemli bir dönemdir. Üniversite eğitimi süresince bireyler, kendilerine hedefler belirleyebilir ve bu hedeflere ulaşmak için çaba gösterebilirler. Bu dönemde alınan kararlar, hem ilerideki kariyer yolculuğunu belirlemede hem de öğrencinin kendini daha iyi tanıyarak tatmin edici bir iş bulmasında kritik bir rol oynar. Bu nedenle, üniversite öğrencilerinin kariyer planlamasına erken başlamaları ve doğru adımları atmaları son derece önemlidir. Kariyer planlaması, sadece hangi mesleği seçeceğinizi belirlemek değil, aynı zamanda bu hedefe nasıl ulaşacağınızı ve hangi becerilere ihtiyacınız olduğunu da planlamayı içerir. Spor bilimleri fakülteleri, sporun farklı alanlarında uzmanlaşmış bireyler yetiştiren önemli eğitim kurumlarıdır. Spor bilimleri fakültelerinde verilen eğitim sonucunda öğrenciler, spor uzmanı, beden eğitimi öğretmeni, antrenör olabilecekleri gibi spor işletmesi de kurabilirler. Bu fakültelerde okuyan öğrenciler, sporun çeşitli yönlerini analiz etme, performansı artırma ve sağlığı iyileştirme konularında derinlemesine bilgi edinirler. Ancak, bu bilgileri kariyerlerinde nasıl kullanacakları ve spor dünyasında nasıl bir yol izleyecekleri konusunda doğru adımları atmaları gerekmektedir. Bu bağlamda araştırmanın amacı; spor bilimleri fakültesinde eğitim gören öğrencilerin kariyer planlarını incelemektir. Araştırmada tarama modellerinden betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerden gönüllü olarak çalışmaya katılanlar araştırmanın örneklem grubunu oluşturmuştur. Çalışma verileri Yavuz Eroğlu ve Eroğlu tarafından geliştirilen kariyer planlama ölçeği ile toplanmıştır. Veri analizi sürecinde T-testi, ANOVA ve Tukey test teknikleri kullanılmıştır. Spor bilimleri öğrencilerinin kariyer planlama verileri cinsiyet, yaş, anne-baba eğitim durumu ve bölüm değişkenine göre incelendiğinde anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin kariyer planlama farkındalıklarının yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Üniversite öğrencileri, spor bilimleri fakültesi, kariyer planlama

Abstract

University years are an important period for both academic and personal development of young people. During university education, individuals can set goals for themselves and strive to achieve these goals. The decisions taken during this period play a critical role in determining the future career journey and in finding a satisfying job by getting to know the student better. Therefore, it is extremely important for university students to start career planning early and take the right steps. Career planning involves not only determining which profession to choose, but also planning how to achieve this goal and what skills you need. Faculties of sport sciences

are important educational institutions that train individuals specialised in different fields of sport. As a result of the education given in the faculties of sports sciences, students can become sports experts, physical education teachers, coaches, as well as establish a sports business. Students studying in these faculties gain in-depth knowledge in analysing various aspects of sport, increasing performance and improving health. However, they need to take the right steps on how to use this knowledge in their careers and how to follow a path in the world of sport. In this context, the aim of the research is to examine the career plans of students studying at the faculty of sport sciences. In the research, descriptive survey model was used among the survey models. The sample group of the study consisted of the students who voluntarily participated in the study among the students studying at Kırşehir Ahi Evran University Faculty of Sport Sciences. The study data were collected with the career planning scale developed by Yavuz Eroğlu and Eroğlu. T-test, ANOVA and Tukey test techniques were used in the data analysis process. When the career planning data of sport sciences students were analysed according to gender, age, parents' education level and department variables, it was determined that there was no significant difference. As a result of the research, it was concluded that the career planning awareness of Kırşehir Ahi Evran University Faculty of Sport Sciences students was high.

Keywords: University students, faculty of sport sciences, career planning

IN SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION CENTRES QUALITY MANAGEMENT: KIRSEHIR PROVINCE EXAMPLE

ÖZEL EĞİTİM VE REHABİLİTASYON MERKEZLERİNDE KALİTE YÖNETİMİ: KIRŞEHİR İL ÖRNEĞİ

Öner SOYKAN[1]

[1]Doktora Öğr., Gazi Üniversitesi, Spor Bilimleri, 0000-0002-6967-2281

Özet

Kalite yönetimi, bir organizasyonun ürünlerini, hizmetlerini veya süreçlerini belirlenen standartlara ve müşteri beklentilerine uygun olarak yönetme ve iyileştirme sürecidir. Kalite yönetimi, ürün veya hizmetlerin müşteri memnuniyetini artırmaya yönelik olarak tasarlanması, üretilmesi, dağıtılması ve desteklenmesi süreçlerini kapsar. Bu süreçlerde kalite standartlarının belirlenmesi, uygulanması, izlenmesi, ölçülmesi ve sürekli olarak iyileştirilmesi esastır. Çalışma yaşamı kalitesi, bir kişinin iş hayatında deneyimlediği memnuniyet, tatmin ve refah düzeyidir. Bu kavram, işyerindeki fiziksel, duygusal, zihinsel ve sosyal sağlığı içerir. İyi bir çalışma yaşamı kalitesi, çalışanların motivasyonunu artırır, iş verimliliğini artırır ve genel yaşam kalitesini iyileştirir. Çalışma yaşamı kalitesi, sadece işverenler için değil, aynı zamanda çalışanlar için de önemlidir. İyi bir çalışma yaşamı, çalışanların işlerine bağlılığını artırır, iş stresini azaltır, sağlık sorunlarını önler ve genel mutluluğu artırır. Ancak çalışması zor ve yorucu olan mesleklerde bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de özel eğitim ve rahabilitasyon merkezleridir. Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde çalışanlar, genellikle uzun saatler boyunca yoğun ve duygusal olarak zorlayıcı bir iş yaparlar. Bu merkezlerde eğitim alan bireylerin bireysel farklılıklarının olması, eğitim kaynaklarının, eğitim ve destek uzmanlarının yetersizliği, ailelerle iletişim ve işbirliği zorlukları, finansal kısıtlamalar, sürekli değişen ihtiyaçlar, toplumsal kabul ve ayrımcılık gibi zorluklar, özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde çalışanların çalışma yaşamı kalitesini etkilemektedir. Bu araştırmada, rehabilitasyon merkezlerinde çalışanların çalışma yaşamı kalitesinin belirlenmesi ve çeşitli değişkenlere göre incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada tarama modellerinden betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini Kırşehir ilinde bulunan özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde çalışan bireyler oluşturmaktadır. Bu merkezlerde çalışanlardan gönüllü olarak araştırmaya katılanlar ise örneklem grubunu oluşturmaktadır. Çalışma verileri Macit, Eren, Karaman ve Demir (2019) tarafından geliştirilen Çalışma Yaşam Kalitesi Ölçeği ile toplanmıştır. Verilerin analizi sürecinde Kruskal-Wallis H, Mann-Whitney U testleri kullanılmıştır. Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinden toplanan veriler cinsiyet, yaş, çalışma yılı, branş, medeni durum ve gelir durumu değişkenlerine göre incelenmiştir. Araştırma sonunda özel eğitim ve rehabilitasyon merkezi çalışanlarının çalışma yaşamı kalitelerinin cinsiyet, yaş, medeni durumu, branş ve gelir durumu değişkenliklerine göre anlamlı farklılık oluşturmadığı tespit edilmiş, ancak çalışma yılı değişkenine göre anlamlı farklılık oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde çalışanların çalışma yılı arttıkça yaşam kalitesinin düştüğü tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Özel eğitim ve rehabilitasyon, kalite yönetimi, yaşam kalitesi

Abstract

Quality management is the process of managing and improving an organisation's products, services or processes in accordance with established standards and customer expectations. Quality management covers the processes of designing, producing, distributing and supporting products or services in order to increase customer satisfaction. In these processes, it is essential to determine, implement, monitor, measure and continuously improve quality standards. Quality of working life is the level of satisfaction, fulfilment and well-being that a person experiences at work. This concept includes physical, emotional, mental and social health at the workplace. A good quality of working life increases employee motivation, increases work productivity and improves overall quality of life. Quality of working life is important not only for employers but also for employees. A good working life increases employees' commitment to their work, reduces work stress, prevents health problems and increases overall happiness. However, there are professions that are difficult and tiring to work. One of them is special education and rehabilitation centres. Those working in special education and rehabilitation centres usually work long hours in an intense and emotionally demanding job. Difficulties such as individual differences of the individuals receiving education in these centres, inadequacy of educational resources, education and support specialists, communication and cooperation difficulties with families, financial constraints, constantly changing needs, social acceptance and discrimination affect the quality of working life of the employees working in special education and rehabilitation centres. In this study, it was aimed to determine the quality of working life of employees working in rehabilitation centres and to examine it according to various variables. Descriptive survey model, one of the survey models, was used in the study. The population of the study consists of individuals working in special education and rehabilitation centres in Kırşehir province. Those working in these centres who voluntarily participated in the research constitute the sample group. The study data were collected with the Working Quality of Life Scale developed by Macit, Eren, Karaman, and Demir (2019). Kruskal-Wallis H, Mann-Whitney U tests were used in the data analysis process. The data collected from special education and rehabilitation centres were examined according to gender, age, years of employment, branch, marital status and income status variables. At the end of the research, it was determined that the quality of working life of the employees of special education and rehabilitation centres did not differ significantly according to gender, age, marital status, branch and income status variables, but it was concluded that it differed significantly according to the working year variable. It was determined that the quality of life of the employees of special education and rehabilitation centres decreased as the working year increased.

Keywords: Special education and rehabilitation, quality management, quality of life

THE CONTRIBUTION OF LEGENDS TO CULTURAL TRANSMISSION IN TEACHING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE:

THE EXAMPLE OF 'KONYA LEGENDS'

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE EFSANELERİN KÜLTÜR AKTARIMINA KATKISI: 'KONYA EFSANELERİ' ÖRNEĞİ

Sevim GÜRKAN [1], Şerife AKPINAR [2]

[1] Yüksek Lisans Öğrencisi, NEÜ, Eğitim Bilimleri Enstitüsü,

ORCID :0009-0006-5802-578X

[2] Prof. Dr., NEÜ, A. Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi ABD,

ORCID:0000-0003-2821-517X

Özet

İçinde yaşadığı kültürün ögelerini barındıran dil bunları gelecek kuşaklara aktaran en önemli taşıyıcıdır. Yabancı dil öğretimi, temel dil kurallarının öğretilmesinin yanı sıra kültür ile dilin birbirini tamamlayan nitelikleri gereği aynı zamanda kültür aktarım ve öğretim sürecini de kapsar. Bir milletin sahip olduğu her şey onun kültürünü oluştururken bunların aktarımı da dille sağlanır. Esasen dil kültürün kültür de dilin besleyicisidir. Birey kendi dilini kültürüyle beraber öğrenir. Bu durum yeni bir dil öğreniminde, yabancılara Türkçe öğretiminde de aynı şekilde gelişir. Yabancı dil öğrenen kişi hedef dili öğrenirken o dilin kültürünü de benimser. Bu etkileşim sağlanırken dil öğretiminde kültür aktarımına ait unsurlar, genellikle metinler aracılığıyla verilir. Dolayısıyla bu süreçteki kültür aktarımını sağlayacak metinlerin seçimi ve o metinlerin kültürle olan bağı büyük önem taşır. Çalışma, yabancılara Türkçe öğretiminde kültür unsurlarını barındırdığı için efsanelerin kullanılabilecek bir materyal olduğunu ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu kapsamda Mehmet Önder tarafından derlenen "Konya Efsaneleri" adlı kitapta yer alan metinlerden seçilen 10 (on) efsane, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniğiyle incelenmiştir. Veriler tablolar halinde açıklanarak analiz edilmiştir. Efsanelerde tespit edilen kültür unsurları, sekiz kategoride toplanarak bir değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca bildiride belirlenen kültür unsurlarının yanı sıra efsanelerin kendine has özellikleriyle de yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde iyi birer kültür aktarımı materyali olabileceği ortaya konmuştur. Bütün bu bulgulardan hareketle yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde efsane türü metinlerin kültür aktarımında etkili bir kaynak olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kültür aktarımı, Kültürel unsurlar, Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, Efsane, Konya Efsaneleri

Abstract

A language bearing the elements of the culture is the most significant conveyer passing these elements to the future generations. Besides teaching basic language rules, teaching a foreign

language, includes the process of cultural education and transmission as well,due to the complementary nature of culture and language. While everything a nation owns forms its culture,their transmission is also achieved through language. Actually, language and its culture enrich each other. An individual learns their own language along with its culture. This situation develops in the same way in teaching Turkish to foreigners. A person learning a foreign language also adopts the culture of that target language while learning it. During this interaction the elements of cultural transmisson in teaching a language are generally provided by texts. Therefore, selection of these texts which are supposed to enable cultural transmission in this process and the connection of these texts with culture are great importance.This study aims to prove that legends can be used as a material in teaching Turkish to foreign learners as they involve cultural elements. In this context,ten legends selected from the book titled "Konya Efsaneleri'', compiled by Mehmet Önder, were examined by using the technique of document analysis which is a qualitative research method. The data were evaluated in tables and analyzed. Elements of culture identified in these legends were categorized into eight categories and evaluated. Moreover, it was put forward in this study that in addition to cultural elements,legends can be used as effective culture transmission materials in teaching Turkish as a foreign language due to their distinctive features. In consideration of all these findings, it was determined that legends are an effective resource in cultural transmission in teachng Turkish to foreigners.

Keywords: Cultural transfer, Cultural elements, Teaching Turkish as a foreign language, Legend, Konya Legends

1. GİRİŞ

İnsanın doğumundan ölümüne kadar diğer canlılarla iletişimini sağlayan en temel araç dildir. Dil aynı zamanda düşünme sürecimizi şekillendirir; farklı bakış açıları, dünya görüşleri sunar. Dil, düşünceleri ifade etmek, bilgi aktarmak, kültürü sürdürmek ve toplumsal bağları güçlendirmek için de bir araçtır.

Milletleri temsil eden diller aynı zamanda o milletin özelliklerini, o millete özgü normları, değerleri yansıtır. Milletin yaşam alanından giyimine, sofra adabından kullandığı mecazlara, birbirine hitap şeklinden edebiyatına, sanatına tüm kültür unsurları dil ile kopmaz bağlarla bağlıdır. Dilin kültür taşıyıcısı olma özelliğini vurgulayan Uygur (2001) dili bir çimentoya benzetir ve kültürü bir arada tuttuğunu söyler. Çeşitli benzetmelerle devam eden Uygur, dili güneşe, ipliğe, akarsuya benzetir ve sonunda da bir milletin dilini öğrenmek isteyen kişinin, dili tam manasıyla öğrenmek için o millete ait kültür unsurlarını da bilmesi gerektiğini vurgular.

Dil öğretiminde sadece dildeki kelimelerin anlamlarını, telaffuzlarını, dil bilgisi kurallarını vermek yeterli olmayacaktır. Aksan (1977) bazen kullandığımız bir sözcükten hareketle bir millete ait gelenekleri, soyut somut kültürel özellikleri, kişiler arasındaki iletişim yollarını, ilişkileri hakkında bilgi sahibi olabileceğimizi söyler. Demirel (2010) yabancılara dil öğretiminde dikkat edilmesi gereken maddeleri sıralamış; dil ile kültür aktarımının da yapılması gerektiği üzerinde durmuş ve sadece dilin kurallarının öğretilmesiyle yabancı dil öğretiminin yeterli olmayacağını, verimin düşeceğini vurgulamıştır.

Kültür, dilin kimliğidir. Kendi başına bir kültür unsuru olan ve kültür aktarımının en önemli unsuru olan dil, kültürel ögelerden ayrı düşünülemez. Dolayısıyla yabancı dil öğretiminde kültürel değerlere bilinçli ve planlı bir şekilde yer verilmelidir (Bayraktar, 2015). Kültürel bağlamı anlamak, dilin daha etkili bir şekilde öğrenilmesini ve kullanılmasını, iletişimin daha başarılı olmasını sağlayacaktır.

Yabancı dil olarak Türkçenin öğretilmesi için birçok kuruluş açılmış; gelişen teknoloji ile dil öğretiminde kullanılabilecek materyaller geliştirilmiştir. Bu materyaller içinde en önemlisi kuşkusuz ki kitaplardır. Kitapların sadece dili değil Türk kültürüne ait unsurları da aktarması gerekir. Topçuoğlu (2013) Türk dilini öğretmek amacıyla çalışmalar yapılırken, materyaller hazırlanırken Türk kültürünü doğru yansıtan özellikte çalışmalar olması gerektiğini söyler.

Kitaplara seçilecek metin türlerinin hem kültürel unsurları yansıtacak hem de ilgi çekici metinler olması gerekmektedir. Bu bağlamda efsaneler kullanılabilecek en önemli metinlerdendir. Toplumun ortak kimliği niteliğindedir. Bu yüzden efsaneleri okuyan kişiler sadece dili öğrenmekle kalmayacak Türk toplumuna ait olan kültürel izlerin yansımasını da bulacaktır.

Bu bildiride Mehmet Önder'e ait "Konya Efsaneleri" kitabından seçilen on efsanede yer alan kültür unsurları tespit edilmiştir. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu üyesi olan Dr. Mehmet Önder, yurt içinde ve yurt dışında yüze yakın uluslararası ve ulusal bilim, kültür ve sanat kongrelerine katılarak bildiriler sunmuştur. Önder'in Türk kültürü ve sanat tarihi ile ilgili yayınlanmış seksen kitabı ve yaklaşık bin beş adet makalesi vardır.

1.1. Araştırmanın Konusu

Her toplumun bir yaşayış şekli ve kendine ait özellikleri vardır. Topluma ait olan her bir özelliğin de dilde bir yansıması, karşılığı bulunur. Bu yüzden yabancı bir dil öğrenilirken öğrenilenlerin anlam bulması için o topluma ait olan özelliklerin de öğrenilmesi gerekir.

Yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde kullanılan kaynaklarda Türk Halk Edebiyatı ürünlerinden masal, atasözü ve deyimler, filmler, türküler, mâni ve destanlar üzerine birçok çalışmaya rastlanmıştır. Efsanelerin de toplumun kültürel yönünün bir yansıması olduğu gerçeği göz önüne alınırsa yabancı dil olarak Türkçe öğretimine sağlayacağı katkı tartışılmaz olacaktır. Buradan hareketle Mehmet Önder'in "Konya Efsaneleri" adlı eserinin kültürel aktarım noktasında kullanılabilirliği incelemenin konusunu oluşturmaktadır.

1.2. Araştırmanın Soru Cümlesi

Bu çalışmada yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde Mehmet Önder'in "Konya Efsaneleri" adlı kitabından hareketle Türk kültürünün aktarımı amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

- Kültür ve dil arasındaki bağlantı nedir?
- Kültür aktarımı dil öğretimi için gerekli midir?
- Efsanelerde geçen kültür unsurları nelerdir?
- Efsaneler aracılığıyla hangi kültürel ögeler aktarılabilir?
- Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde efsaneler yeterli kültürel ögeye sahip midir?

1.3. Araştırmanın Amacı

Yazılı eserler, dil öğretiminin en etkili ve kolay ulaşılabilir materyalleridir. Bu sebeple kullanılacak kaynak ders kitapları, yürürlükte olan öğretim programlarında belirtilen hedeflere uygun olarak hazırlanmalıdır (Kaplan, 2021). Bu bildiride kültürün bir taşıyıcısı olan efsanelerdeki Türk kültür unsurlarını belirlemek ve yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kültür aktarımında efsanelerden yazılı materyal olarak yararlanmanın önemini ortaya koymak amaçlanmıştır.

1.4. Araştırmanın Önemi

Yabancı dil öğretiminde amaç sadece dilin kalıp ve kurallarını vermek olmamalıdır. Hedef dile ait kültür unsurlarının da aktarılması gerekir. Yabancı dil öğretiminde kitaplara, yazınsal

metinlere ait materyal ve etkinlikler belirlenirken kültür aktarımı unsurları çerçevesinde değerlendirilmeli (Demir & Açık, 2011); bu sebeple hazırlanan yazılı kaynaklarda Türk kültürünü yansıtan ögelere yer verilmelidir.

Türkçenin öğretiminde yararlanılabilecek türlerden olan efsaneler, toplumun hayata bakışı, yaşayışı, deneyimi, gelenek ve göreneklerini yansıtır. Türk toplumuna ait milli kültür unsurlarını bünyesinde barındırmaktadır. Bildiride yabancı dil olarak Türkçe öğretimi konusuna yönelik materyal değeri taşıması bakımından efsanelerin önemi vurgulanmakta ve bu alanda çalışanlar, eğitimciler için görüş oluşturması, kaynaklık etmesi amaçlanmaktadır.

1.5. Varsayımlar

Araştırmanın varsayımları aşağıdaki şekilde belirlenmiştir.

- Çalışmada dil ve kültür kavramları ile arasındaki bağ, efsane ve kültür aktarımı arasındaki ilişki, yabancılara Türkçe öğretimine yönelik alan yazı taraması yapılmış ve sonuçlar analiz edilmiştir. Yapılan bu çalışmanın araştırmayı şekillendireceği bundan sonraki çalışmalara ışık tutacağı varsayılmıştır.
- Dilin tam anlamıyla öğrenilebilmesi için kültürünün de öğrenilmesi gerekmektedir. Kültürü öğrenilmeyen bir dil tam olarak öğrenilmiş olmayacağı varsayılmaktadır.
- Efsaneler sahip oldukları kültürel ögelerden dolayı yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yararlanılabilecek türlerden olduğu varsayılmaktadır.
- Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde efsanelerden yararlanmak öğrenmeyi anlamlı ve kalıcı hale getireceği varsayılmaktadır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Dil ve Kültür İlişkisi

Dil ve kültür birbirini etkileyen iki kavramdır. Toplumları var eden her kültür unsurunun dilde bir yansıması, karşılığı vardır. Toplumun tarihi, yaşadığı bölge, inançları kültürünü oluşturmakta ve oluşan kültürel ögeler dilde karşılığını bulmaktadır. Kültür içerisinde varlığını sürdürüp dilde karşılığı olmayan kelime yoktur. Dil, kültürün ifade aracıdır.

Dil aynı zamanda kültürün taşıyıcısıdır. Turan (2017) kültürün aktarılmasında dile büyük ihtiyaç olduğunu söylemiştir. Edward Sapir ise bu ilişkiyi, nasıl ki bir dili insanın psikolojik ve toplumsal özelliklerinden ayırmak mümkün değilse kültüründen de ayırmak mümkün değildir, diyerek kültür ve dil arasındaki bağı ortaya koymuştur (akt. Yiğit, 2017).

Dil kültürün nesilden nesile aktarılmasında bir köprü görevi görmektedir. Dil sayesinde topluma özgü kurallar, gelenek ve görenekler, yaşam biçimleri, tarih yeni nesillere aktarılmakta geçmiş ile gelecek arasında bağ kurulmaktadır. Bulut (2014) kültür ve dilin her zaman birbirini beslediğini söyleyerek dilde meydana gelecek bir bozulmanın kültürü etkileyeceğini, kültürdeki bozulmanın ise geçmişi unutarak gelecekle bağı koparmak demek olduğunu belirtmiştir. Ayrıca dil kültür aktarımı işlevini yerine getirmezse bireyler yaşadıkları toplumdan uzaklaşır, yabancılaşma başlar, zamanla Türkçe öğrenmek ve öğretmek isteyen kimse kalmayacaktır, diyerek dil ile kültür arasındaki ilişkinin önemini göstermiştir. Sonuçta kültüründen uzak kalmış nesillerin dile sahip çıkması zor görünmektedir. Aynı şekilde dilini sevmeyen korumayan gençlerin de kültüre sahip çıkması, onu yaşatması mümkün görünmemektedir. O halde birbirine bu kadar bağlı olan dil ile kültürü birbirinden ayırmak imkânsızdır.

2.2. Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Kültür Aktarımı

Günümüzde kişilerin birbiriyle ve diğer toplumlarla etkileşimi oldukça artmıştır. Ülkeler arasında iş birliğinin artması, gelişen teknolojiyle kültür alışverişinin ve göçün kolaylaşması

gibi çeşitli sebeplerden farklı ülkelere göç eden insanların yeni bir dil öğrenme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Hatta ikinci bir dil öğrenme ihtiyaç olmaktan çıkmış zorunluluk haline gelmiştir diyebiliriz. Bu konuda Sözer (1984), toplumsal ve kültürel değişimlerle ülkelerin arasındaki iş birliği ve kültürel etkileşimlerin arttığını bunun da yabancı bir dili öğrenmeyi zorunluluk haline getirdiğini belirtmiştir.

Yabancı dil öğrenimi iki farklı kültürün karşılaştığı mekândır. Yeni dil öğrenen kişi dilin yanında yeni bir toplumun hayata bakışını, değer yargılarını, yaşam biçimlerini, hangi durumlarda hangi sözcükleri kullandıklarını, kelimelerin ifade ettiği duyguları da öğrenir. Ozil'e (1991) göre dil, bir topluluğun kültürüne açılan bir kapıdır. Dili öğrenilen toplumun davranış nedenlerini anlama, toplumun kullandığı sözsüz dili bulma, hareketlerin ardındaki anlamı kavramadan yani toplumun dilini çözmekten geçmektedir. Ayrıca kişi öğrendiği yabancı dil sayesinde kendi kültürü ile öğrendiği kültürü karşılaştırır. Benzer yönlerini, farklılıklarını, aralarındaki ilişkiyi kavrar. Kendi kültürünü merkeze alarak yeni tanıdığı kültürü değerlendirir. Böylece hem evrensel bir bakış açısı hem de bireysel öğrenme de kolaylık kazanır.

Bugün Türkçeye yönelen, dilin yapısını merak eden taleplilerin sayısı oldukça artmıştır. Türkçenin anadil olarak kullanıldığı ülkelerin başında gelen Türkiye'de özellikle 1950 yılından itibaren üniversitelerde yabancı dil olarak Türkçe öğretimi konusu temel öğretiler arasına girmiştir (Göçer & Moğul, 2011). Köklü bir geçmişe sahip olan Türkçe dünyada en çok konuşulan diller arasında yer almaktadır. Türkçe öğretiminde amaç Türkçenin yanında Türk kültürünün de aktarılmasıdır. Dil öğretiminde kültürel aktarımın da yapılması öğrenicinin dile karşı daha istekli olmasını sağlayacaktır (Yurtseven Yılmaz & Gülçiçek Esen, 2016).

Kültür ve dil birbirini tamamlayan iki unsur olmuştur. Bu iki kavram toplumu birleştirir, toplumsal hayatı, ahlaki değerleri, sanat ürünlerini, asırlarca devam ettirilen gelenek ve görenekleri ortaya koyan destekleyen olgulardır. Dil sayesinde başka milletlere kültürümüzü tanıtırken başka kültürleri de dil sayesinde tanırız. Dil kültürü aktarmadaki en kolay araçtır. Sonuç olarak dili kültürden kültürü de dilden bağımsız düşünemeyiz.

2.3. Efsane

Türkçe karşılığı "söylence" olan efsane sözcüğü dilimize Farsçada "öykü, hikâye, masal" anlamına gelen "fesane" kelimesinden gelmektedir. Çoğunlukla doğaüstü olayları, insanüstü güçleri ele alan, konusu genellikle bir kişi, olay, bir mekân olan hikayelerdir. Boratav (2013)'a göre efsane, toplumun içerisinden çıkan belli kuralları ve kalıpları olmayan konuşma dili ile ortaya çıkmış bir anlatı türüdür. Destandan farkına değinen Boratav destanın süslü, uzun söylemine karşın efsanelerin kısa ve süsten uzak olağanüstülüklerle bezeli bir tür olduğunu söyler. Sakaoğlu (1980) ise efsaneyi tanımlarken ortaya çıkış sürecinde yaşananların gerçek olup olmadığı belli olmayan; halkın kendi hayal dünyasına göre şekillendirdiği zamanla değişikliklere uğramış halk arasında hâlâ yaşayan geleneksel bir ürün olduğunu söyler. Dolayısıyla efsaneler hikayelere benzer olarak bazen doğa ile ilgili olayları açıklayarak bazen de gerçek bir olayı olağanüstü ögelerle anlatmaktır.

Efsanelerin kaynağı ve ilk anlatıcısı belli değildir. Sözlü kültürün unsuru olan efsaneler yüzyıllar boyunca halk tarafından benimsenerek işlenmiş günümüze kadar getirilmiştir. Efsanede anlatılan kahramanların, olayların gerçek olup olmadığı belli değildir. Önal (2021)'a göre efsanelerin çıkış noktası inançlardır. Efsanelerde anlatılan olaylar gerçek değildir ancak anlatıcı ve dinleyiciler tarafından gerçek olduklarına inanılır. Eğer inanç azalırsa efsanelerde anlatılmaktan çıkar. Efsanenin en önde gelen özelliği ona inanılmasıdır. Olayı dinledikten veya okuduktan sonra, inanmak zorundasınız. Çünkü efsane mantığı bunu gerekli kılmaktadır (Sakaoğlu, 1980).

2.4. Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Efsaneler Aracılığıyla Kültür Aktarımı

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde verilirken dersi çeşitli materyallerle zenginleştirmek gerekmektedir. Derste ses ve video kaynakları, dil oyunları, görsel materyaller, grafikler, interaktif platformlar, ders kitapları gibi birçok kaynaktan yararlanmak mümkündür. Bu kaynaklar içerisinde en çok tercih edileni yazılı kaynaklardır. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kullanılabilecek yazılı materyallerden biri de efsanelerdir.

Dil öğretimi yapılırken günlük dilin kullanımını vermek pratik ve işlevsel dil becerilerine yönelmek gerekmektedir. Efsaneler halkın sözlü olarak oluşturduğu, dilden dile anlatılan türler olduğu için günlük konuşmayı yansıtması açısından kullanıma oldukça elverişli olacaktır. Efsanelerde verilen gelenekler ve günlük yaşam örnekleri ile bu bağlam güçlendirilecektir.

Yabancı dil öğretiminde seçilen metinlerin öğrencinin kendi hayatından izler taşıması öğrenmeyi kolaylaştıracaktır. Kültür aktarımı için seçilen efsanelerde kendi kültürüne ait izleri bulan öğrenci hem farklı bir kültürü tanıyacak hem de bağlam kurma imkânına kavuşacaktır. Kurulan duygusal bağ ile öğrenme için motivasyon sağlanırken öğrenilenler de kalıcı hale gelecektir.

Efsaneler, öğrencilere doğal bir şekilde kelime dağarcığını geliştirme fırsatı verirken; metne dair etkinliklerle pratik yapma imkânı sunacak; okuma, yazma, dinleme ve konuşma becerilerinde kendilerini ifade etmelerini kolaylaştıracaktır. Efsanelerin içerdiği metaforlar ve kültürel sembollerle dilde gizlenen derin anlamlar ortaya çıkacaktır.

Toplum tarafından oluşturulan efsaneler, aynı toplumun kültürünü en iyi yansıtan türlerden biridir. Yazılı metin olarak efsanelerin kullanılmasıyla hedef toplumun yaşadığı coğrafya ve tarih hakkında bilgi aktarımı da mümkün olmaktadır. Efsanelerde geçen ve toplumun aynası olan inanışlar, doğru bulunmayan hareketler, yaşam biçimleri, hitaplar, gelenekler, dine dayalı davranışlar gibi pek çok yazılı olmayan kural da öğreniciye dolaylı yoldan kazandırılmış olur. Efsaneler öğütler vermesi, doğru yolu göstermesi ile de göz ardı edilemeyecek bir öneme sahiptir.

Tüm bunlar ışığında bildiride söz konusu edilecek olan “Konya Efsaneleri” adlı eser, Mehmet Önder tarafından derlenerek 1963 yılında Şahap kitabevi tarafından yayınlanmıştır. Eser doksan dokuz sayfadır. İçerisinde otuz üç efsane mevcuttur. Kitapta ilk olarak Konya adının nereden geldiği ile ilgili efsanelere yer verilmiştir. Konya’nın folkloruna ve tarihine ışık tutan bu efsanelerin pek çoğu kitapta Reşit Kızılkan tarafından resimlendirilmiştir. Mehmet Önder’in yaptığı bu çalışma pek çok araştırmacıya kaynak olmuş, Konya kültürüne de büyük katkılar sağlamıştır.

3. YÖNTEM

Nitel bir araştırma olan bu çalışmada veriler doküman analizi kullanılarak elde edilecektir. Doküman analizi, araştırılması amaçlanan olgu ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin incelenmesini kapsar (Şimşek & Yıldırım, 2013). Bu çalışmada Mehmet Önder’in 1963 yılından yayınlanan Konya Efsaneleri adlı eserinde geçen on efsane incelenmiştir.

Bildiride söz konusu olan efsanelerde bulunan kültür unsurları verilirken, Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesinde “Sosyokültürel Bilgi” (Common European Framework of Reference for Languages (CEF, 2001) başlığındaki maddelerden ve araştırmacılar tarafından ortaya konulan bazı ölçütlerden faydalanılmıştır (İşcan & Yassitaş, 2018), (Mutlu & Set, 2020), (Akpınar vd., 2023). Ayrıca araştırmacıların hazırladığı tabloya, tarafımızdan “zaman” unsuru eklenmiştir.

4. BULGULAR

Bu bölümde araştırmanın problem durumu ve soruların cevaplanmasına yönelik toplanan verilerden elde edilen bulguların tablolar halinde sunumu gerçekleştirilmiştir.

Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesinde yer alan kültür ögeleri ve araştırmacılar tarafından ana ve alt başlıklar altında sınıflandırılmış kültür unsurları incelenerek **Tablo 1** oluşturulmuştur.

Tablo 1. Kültür unsurları tablosu

ALT ÖGE	1. GÜNLÜKYAŞAM	2. KİŞİLER ARASI İLİŞKİLER	3. DEĞERLER ve EĞİTİM	4. EDEBİYAT SANAT ve MÜZİK	5. GELENEKLER ve FOLKLOR	6. SOSYAL YAŞAM	7. COĞRAFYA ve MEKÂN, ZAMAN	8. ATASÖZÜ ve DEYİMLER
a	Yiyecek - içecek	Kişiler	Değerler	Edebiyat	Özel günler ve gelenekler	Moda	a.Yer (illerve/ veya diğer yerleşm yerleri) b. Zaman	Deyimler
b	Yemek zamanları, sofra adabı	Selam-Veda Teşekkür-Özür ifade ve davranış ları	Eğitim	Müzik	Sözlü anlatımlar ve sözlü gelenekler, mecâzi ifadeler	Yasaklar		Atasözleri
c	Resmi tatiller-çalışma zamanları	Aile yapıları ve ilişkileri, kuşaklar arası ilişkiler	Dil ve tarih bilinci/ sevgisi	Sanat	Dini kurallara dayalı davranışlar	Alkış ve güzel hareketler		
d	Boş zaman etkinlikle ri, hobileri	Politik ve dinsel gruplar arası ilişkiler	Diğerleri	Gösteri sanatları	Doğum, evlilik gelenekleri	Diğerleri		
e	Karşılıklı konuşmala rda yaşa, cinsiyete, yakınlık derecesine , sosyal statüye, resmiyete göre kullanıla cak sözler ve kalıplar	Konuk etme- ikram vehediyeler		El sanatları geleneği	Festivaller, törenler, kutlamalar			

f	Yeme ve içme alışkanlıkları	Diğerleri		Diğerleri	Danslar			
g	Oyunlar				Toplumsal uygulamalar, ritüeller, batıl inançlar, dua-beddua			
h	Spor				Halk bilgisi, evren ve doğa ile ilgili uygulamalar			
i					Yöresel söyleyişler, ağız özellikleri			

Konya Efsaneleri adlı eserden seçilen on efsane; bunlarda tespit edilen kültür unsurları ve aktarılış şekli aşağıda tablolarla verilmiş; ayrıca kısa yorumları yapılmıştır.

Tablo 2: Kaşıkçı Güzeli Efsanesi

ALT ÖGE	**KÜLTÜREL UNSURLARIN AKTARILIŞ ŞEKLİ**	KİTAPTAKİ SAYFA NUMARASI
1b	**Kaşık**	17
1e	Bir gün beraberine **kadı efendi**yi de alarak kaşıkçı dükkanına gelmiş.	18
1e	**Delikanlı**	17
1e	**Dilberler**	17
1e	**oğlum**	18
1e	**Paşa hazretleri**	18
1e	**Sevgili kızı**	19
2a	Konya paşasının biricik kızı **Gevher Sultan'**ın da kulağına gelmiş	18
2c	Gevher Sultan **dadı**sını yanına alarak dükkan müşterilerinin arasına karışmış.	18
2e	Delikanlı , Paşayı hürmetle karşılayarak baş sedire oturtmuş.	18
4e	**Kaşıklara renk ve sır veren** güzel bir delikanlı varmış.	17
4e	İçli ve ateşli mısralarını kaşıklara işlemiş.	18
5b	**Kahveci güzeli , İpekçi Güzeli , Kaşıkçı Güzeli**	17
5b	**Gel zaman git zaman …**	18
5b	Sizi başgöz etmek benim **boynumun borcu olsun.**	19
5b	Bir de ne görsün	19
5d	Düğününüzü bizzat ben yapacağım.	19
5d	Çağırın imamı ,der ve nikahlarını kıyar.	19
5g	Onlar ermiş muradına…	19
5g	Allah'ın takdiri böyle imiş.	19
6a	**İnce ipek tül peçeler**i arasından kaşıkları değil delikanlıyı süzen bu dilberler …	17
7	**Konya'nın Mevlevi Dergahı civarı**ndaki mütevazı bir dükkanda …	17
8a	Küçük kaşıkçı dükkanı **arı kovanı gibi işlemeye** başlamış.	17
8a	Kaşıkçı güzeli de kimin nesi olduğunu bilmediği bu cömert müşterisine **gönlünü kaptırmak**ta gecikmemiş.	18

8a	Kaşıkçı Güzelinin şöhreti Konya paşasının biricik kızı Gevher Sultan'ın da **kulağına gel**miş.	18
8a	Kim bu **gönlünü ver**diğin dilber ?	18
8a	Belki bir **çaresine bak**arız.	19
8a	Sizi **başgöz etmek** benim boynumun borcu olsun.	19

Yakışıklı bir genç olan Kaşıkçı Güzeli'ne Konya'nın bütün dilberleri âşıktır. Genci merak eden Paşa'nın kızı Gevher Sultan da delikanlıyı görmek için dükkanına gider ve ilk görüşte birbirlerine âşık olurlar. Evdeki çeşit çeşit nakışlı kaşıkları görünce Paşa bu Kaşıkçı Güzelini merak eder. Delikanlıyı ziyaret eder. Gencin âşık olduğunu anlar ve Kaşıkçı Güzeline sevdiği kızla kendisini evlendireceğine dair söz verir. Kaşıkçı Güzelinin âşık olduğu kızın kendi kızı olduğunu görür, verdiği sözü tutar ve gençleri evlendirir.

Efsanede kültürel unsur ögelerinden 8a "Deyimler'' başlığından ve 1e "karşılıklı konuşmalarda yaşa, cinsiyete ve yakınlık derecesine, sosyal statüye resmiyete göre kullanılacak sözler ve kalıplar'' başlıklarından eşit sayıda örnekler olduğu görülmektedir. Deyimler konusunda "arı kovanı gibi işlemek'', "gönlünü kaptırmak'', "kulağına gelmek'' gibi örnekler vardır. 1e unsurlarından ise "dilber, delikanlı, kadı efendi'' gibi ifadeler bulunmaktadır. "Değerler ve Eğitim'' başlığına ait örneğe rastlanmamıştır. "Sosyal Yaşam'' ve "Coğrafya ve Mekân, Zaman'' başlıklarından ise birer örnek bulunmaktadır. Ayrıca bu efsanede kültürümüzdeki geleneksel el sanatlarından kaşıkçılık sanatı yer almaktadır. "Kaşıklara renk ve sır verilmesi'', "içli ve ateşli mısraların kaşıklara işlenmesi'' ile kaşık sanatı etrafında şekillenen bir aşkı anlatmasıyla kültürümüze ait bir ögeden bahsetmektedir.

Konya Paşasının -içinden gelmese bile- söz verdiği için kızını kaşıkçı güzeliyle evlendirmeyi kabul etmesi, sosyal statüsünü kullanarak haksızlık yapmaması dönemin insanının karakter özelliklerini yansıtması açısından önemlidir. Bu yönüyle "Sosyal Yaşam'' başlığında yer alan "Güzel Hareketler'' olarak değerlendirilebilir.

ALT ÖGE	**KÜLTÜREL UNSURLARIN AKTARILIŞ ŞEKLİ**	KİTAPTAKİ SAYFA NUMARASI
1a	**Tandırda çevrilen kuzular**	20
1a	Mey sofraları	20
1e	Yalnız yaşlı bir iki **ihtiyarın** …	20
1e	Torun	20
1e	Hind diyarından gayet güzel bir **kadın** gelmiş	20
2a	Tavus Baba	20
2d	Mevlevi	20
4b	Rebap	20
5b	Bilhassa Mevlevileri mesteden bu kadın …	20
5g	Tavus Baba'nın ruhu birçok kere şad edilir	20
5g	Sem'a etmek	21
5g	Vecde gelmek	21
5g	Türbe yapılmış	22
7	Konya'nın Meram Bağları	20
7	Hind diyarı	20
8a	Güzelliği **dillere destan olan**	20

Tablo 3: Tavus Baba Efsanesi

Hind diyarından gelerek Meram sırtlarına yerleşen güzel bir kadın vardır. Güzelliği dillere destan olan bu kadın çaldığı rebapla Mevlevileri mest etmektedir. Kimsenin yüzünü görmediği bu kadının çaldığı rebabın sesi bir gün kesilir. Merak ile tepeye koşanlar kulübede kırık bir rebap ve bir yığın tavus kuşu tüyü bulurlar. Tüyler toplanarak gömülür ve üzerine bir türbe yapılır.

Konya Meram bağlarında bulunan Tavus Baba Türbesi'nin tarihine dayandırılan bu efsanede kültürel unsurlardan Mevlevilik'e yönelik "sem'a etmek, vecde gelmek'' gibi dini ritüellere yer verilmiştir. Kültürel unsur ögelerinden en fazla "Günlük Yaşam'' başlığından örnekler bulunmaktadır. "Değerler ve Eğitim'' ile "Sosyal Yaşam" başlıklarına ait örneklere rastlanmamıştır. Efsanede bugün Konya'nın ilgi gören türbelerinden Tavus Baba Türbesi tanıtılmaktadır. Bu türbede yatan kişinin erkek mi kadın mı olduğu bilinmemektedir. Bu yüzden adına Tavus Ana Türbesi de denilmektedir. Ayrıca efsane, tavus kuşunu tanıtması bakımından da önemlidir.

Fotoğraf 1: Tavus Baba Türbesi

Tablo 4: Nasreddin Hoca Konya'da

ALT ÖGE	**KÜLTÜREL UNSURLARIN AKTARILIŞ ŞEKLİ**	KİTAPTAKİ SAYFA NUMARASI
1a	Şu kuzuyu kesip yiyelim.	24
1b	Kuzu kesilir, yüzülür ve o gün sofrada güzel bir ziyafet çekilir	25
1e	Konya medresesi'nde büyük **mutasavvıf**	24
1e	Müderris	24
1e	molla	24
1e	**Çocuklar** bir fikrim var.	24
1e	Ben de **efendim** onların saflıklarına güldüm	25
2a	Nasreddin Hoca	24
2a	Seydi Mahmud Hayrani	24
2a	Hallacı Mansur	24
2a	Seyyid Nesimi	24
5b	Bir de ne görsün	25
5b	Olur biter	24
5b	Kuzum size emanet	24
5b	**Kıyamete kadar** gülünç ol	25
5g	Mansur sen kesil ,Nesimi sen de yüzül! Sana gelince Nasreddin , kıyamete kadar gülünç ol!	25
7	Akşehir	23
7	Konya	24
8a	**Gözü gibi koru**duğu güzel bir kuzusu varmış	24
8a	Seyyid **yola revan olmuş**.	24
8a	Üç molla **boyun bük**erler	25

Efsaneye göre Nasreddin Hoca Konya Medresesi'nde büyük mutasavvıf Seydi Mahmud Hayrani'nin öğrencisidir. Hallacı Mansur ve Seyyid Nesimi de hocanın ders arkadaşlarıdır. Bir gün müderris Seydi'nin Akşehir'e gitmesi gerekir. Gitmeden önce çok sevdiği kuzusunu öğrencilerine emanet eder. Ancak öğrencileri Nasreddin Hoca'nın teklifiyle kuzuyu yemeye

Tablo 5: Güllü Baba Efsanesi

ALT ÖGE	**KÜLTÜREL UNSURLARIN AKTARILIŞ ŞEKLİ**	KİTAPTAKİ SAYFA NUMARASI
1e	Gül Şeyhi- Gül Babası	29
1e	Genç	31
1e	Bu gülün bakımını yeni aldığı **civan , yakışıklı bahçıvanına** vermiş.	31
1e	İhtiyar	29
5b	Babanın gül gibi yetiştirdiği , fidan boylu 'Güllühan' adlı güzel bir kızı varmış.	31
5b	Kız gelinlik çağına gelmiş, isteyen isteyene	31
5b	Kızım, anasının ak sütü gibi helal	31
5b	Fakat baba kızını kimseye vermiyor.	31
5g	Görenler Allah için söylesin.	32
5b	Sözünden döneni Tanrı kahreder.	32
5b	Kader böyle imiş, yazılan bozulmaz.	32
5b	Mes'ut olsunlar	32
5d	Nikahlarını hemen kıydırmış.	32
5e	Kırk gün kırk gece düğün yapılmış.	32
5b	Zavallı genç ne yapsın **kalp acısını içine akıtarak** çarelere aramaya başlamış.	31
7	Konya	29
8a	Güllühan'in aşkıyla yanıp tutuşan bir genç var.	29

karar verirler. Hallacı Mansur kuzuyu keser, Seyyid Nesimi yüzer. Seyid Hayrani Akşehir'den dönünce kuzusunun başına geleni öğrenir ve Hallacı Mansur'a "Sen kesil'', Seyyid Nesimi'ye "Sen yüzül'' der. Nasreddin Hoca'ya da tüm bunlar olurken arkadaşlarının saflıklarına bakıp güldüğü için "Sen de kıyamete kadar gülünç ol'' der.

Efsanede kültürel unsur ögelerinden en çok "Kişiler Arası İlişkiler'' başlığına ait unsurlar tespit edilmiştir. "Efendim, çocuklar" gibi karşılıklı konuşmalarda yaşa, yakınlık derecesine göre kullanılan hitaplarla; "müderris, mutasavvıf, molla" gibi dönemin sosyal statüsüne uygun ifadelere rastlanmaktadır. Efsanede milli kültürümüzün önemli mizahi isimlerinden Nasrettin Hoca'nın muzip yönünden bahsedilmekte ve Hoca tanıtılmaktadır.

Efsaneye göre "Güllü Baba" adında meşhur, gül meraklısı ihtiyar bir zengin vardır. Güllü Baba'nın Güllühan adında çok güzel bir de kızı bulunmaktadır. Evlilik çağına gelen kızın

isteyeni çoktur ama Güllü Baba, damat adaylarına bir şart sunar. Kim kendisinden daha güzel gül yetiştirirse kızını ona verecektir. Yanına aldığı bahçıvan Güllü Baba'dan gizlice gül çubuğu alır ve öğrendiklerini kendi gülü üzerinde uygular. Güllü Baba'nın gülünü de gizlice iğneler. Nihayet gül mevsimi geldiğinde genç bahçıvan ortaya çıkar ve kendi gülünün Güllü Baba'nın gülünden daha güzel olduğunu gösterir. Güllü Baba da verdiği sözü tutar ve gençlerin nikahı kıyılır.

Efsanede kültürel ögelerden en fazla 5 "Gelenekler ve Folklor'' başlığına ait ögelere rastlanmıştır. Evlilik ile ilgili gelenekleri yansıtan "Kırk gün kırk gece düğün yapılmış, baba kızını kimseye vermek istemiyor, evlilik çağına gelen kızı isteyen isteyene'' gibi ifadeler bulunmaktadır. Ayrıca Güllü Baba'nın verdiği sözü tutması "Sosyal Yaşam" başlığı altında "Güzel Hareketler" olarak değerlendirilebilir. Güllü Baba'nın kızının evleneceği kişiyi kendi kriterine göre belirlemesi, kızının bu duruma itiraz etmemesi ile aile yapısı ve ilişkilerini yansıttığı için 2 "Kişiler Arası İlişkiler'' başlığında değerlendirilebilir.

Efsanede 3 "Değerler ve Eğitim'' ile 4 "Edebiyat Sanat ve Müzik'' başlıklarına ait örneklere rastlanmamıştır.

Tablo 6: Yunus'un Konya'ya Ait Bir Efsanesi

ALT ÖGE	**KÜLTÜREL UNSURLARIN AKTARILIŞ ŞEKLİ**	KİTAPTAKİ SAYFA NUMARASI
2a	Yunus Emre	33
2a	Mevlana	33
2a	Sultan Veled	33
2a	Tapduk Emre	35
1e	Şeyhler, dervişler, seyyahlar, aşıklar	33
1e	Sofi	33
3b	Her ikisi de Mevlana'mızdan **ders almışlardır**	34
5g	Sem'a meclislerinde hembezm olmak	33
4a	Yunus'un divanından kayıtlar bulunmakta	33
4a	Mesnevi	34
4a	Ete kemiğe büründüm / Yunus diye göründüm	34
5g	Türbe	34
5b	Ondan feyz almış olduğunu ancak Yunus'un kadirşinas dilinden öğreniyoruz.	34
5b	Bir de ne görsün	34
5b	Olur biter	34
5g	Çilesini doldurmak	34
7	Konya medreseleri	33
7	Konya	33
8a	Hayretler içerisinde kalmak	34

Efsanede Konya'ya uğrayan Yunus Emre, Mevlâna Hazretleri ile görüşür. Oğlu Sultan Veled ile arkadaş olur ve Hz. Mevlâna'dan dersler alır. Mevlâna vefat edince Yunus Emre çok perişan olur. Hz. Mevlâna için yapılan türbede gönüllü olarak çalışır. İnşaatı kontrole gelen mimar bir işçinin yerden aldığı tuğlayı "Allah'' diyerek yukarı fırlattığını, havada birkaç devir yapan tuğlanın kubbede yerini bulduğunu görür. Hayretler içerisinde kalan mimar "Kimsin sen?'' diye bağırır. Bu sırada işçi yerden aldığı tuğlayı tekrar fırlatır fakat tuğla yerini almadan yere düşer. Bu işçi Yunus Emre'dir.

Efsanede Türk kültürünün iki önemli mutasavvıf ve şairinden bahsedilmektedir. Yunus Emre'nin Mevlâna'dan ders alması, Mevlâna'nın ölümüne üzülmesi ve ölümünün ardından bir süre daha Konya'da konaklaması onun Mevlâna'ya olan saygı ve sevgisini göstermektedir.

Tablo 7: Meram'da Kızlar Kayası Efsanesi

ALT ÖGE	**KÜLTÜREL UNSURLARIN AKTARILIŞ ŞEKLİ**	KİTAPTAKİ SAYFA NUMARASI
1e	Genç	36
1e	Sevgili	36
1e	Civan	36
5g	Gelin sıkıntısını def etmek için atından inmiş bu uğursuz sayıldığı için gelin de alay da taş kesilmiş.	36
5d	Bir **gelin alayı** Konya'dan Dereköy'e gelin götürüyormuş	36
5g	**Beddua etmiş**'' Bir daha Konya'ya yönünüzü dönerseniz taş olunuz, inşallah!'' demiş.	37
5g	İnşallah	37
5g	Taş olmuş insanlar	37
5b	Taş kesilmek	37
7	Meram Bağları	36
7	Dere Boğazı	36
7	Dere Köy	36
8a	''ah'' çekmek	37

Efsanede "Mevlâna", "Yunus Emre'', "Tapduk Emre'' gibi mutasavvıfların adları geçmekte ve "Kişiler Arası İlişkiler'' başlığına ait unsurlar yer almaktadır. Yunus Emre'nin Tapduk Emre'ye mürşid olması ile onun yanında çilesini doldurması kültürel ögelerden "Gelenekler ve Folklor" başlığında 5c "Dini kurallara dayalı davranışlar'' kapsamında değerlendirilebilir.

Efsanede "Sosyal Yaşam" başlığına ait kültürel unsuruna rastlanmamıştır.

Kitapta, Meram'da bulunan Kızlar Kayası'na dayanan iki efsane anlatılmaktadır. Birinci efsanede Meram Dereköy'e doğru yol alan gelin alayında gelin, sıkıntısını defetmek için attan iner. Bu durum uğursuzluk sayıldığı için gelin ve alayı taş kesilir. İkinci efsanede ise sevdiği gençten ayrılarak başkasıyla evlendirilen kızın gelin alayı Dereköy'e doğru yola çıkar. Delikanlı beddua eder ve "Bir daha yönünüzü Konya'ya dönerseniz taş kesilin" der. Gelin kız geriye döner ve bir ah çeker. Gelin ve alayı taş kesilir.

Yer isimlerine ait efsanelerden olan Kızlar Kayası efsanesinde kültürel ögelerden en fazla 5 "Gelenekler ve Folklor" başlığına ait ögeler bulunmaktadır. Efsanede halkın batıl inanışları, dua- bedduası, düğün merasimleri, geleneklerine ait uygulamalar yer almaktadır. Gelinin ihtiyacını defetmek için atından inmesi yani toplum tarafından yanlış, yasak kabul edilen bir davranışı yapması "Sosyal Yaşam" başlığından "Yasaklar'' maddesinde değerlendirilebilir.

Fotoğraf 2: Kızlar Kayası

Tablo 8: Konya'da Tahir ile Zühre Efsanesi

ALT ÖGE	**KÜLTÜREL UNSURLARIN AKTARILIŞ ŞEKLİ**	KİTAPTAKİ SAYFA NUMARASI
1a	Elma	43
1e	Vezir	43
1e	Sultan	43
1e	Kızı	43
1e	Göl emini	44
1e	Genç	43
1e	Pir	43
1e	Sevgili	44
1e	Aşık	44
1e	Şehzade	44
2a	Zühre	43
2a	Tahir	43
3b	**Bir hocanın rahlesi önünde diz çöken** iki genç..	43
4a	Artık ,sazla sözle birbirine **deyişler söylemekte** yakıcı aşklarını dile getirmektedirler.	44
4b	Saz	44
5b	Sihirli bir elmadan dünyaya gelmişler	43
5b	Yaşlı bir pirin elinden içtikleri **''Aşk Badesi''** ile sarhoş ve sevdalıdır	44
5b	Mezardan iki gül fidanı yetişir, yel estikçe bu iki fidan kavuşmak ister fakat aralarında biten çalı dikeni bu kavuşmaya engel olur	44
5g	Bir engel daha **beşikteyken sözleri kesilen** iki sevgiliyi birbirinden ayıracaktır	44
5g	Sonradan üzerlerine bu türbeyi yaptırırlar	44
6a	Duvak	44
7	Konya	44
7	Mardin	44

7	Beyşehir Gölü	44
8a	Dile getirmek	44
8a	Can vermek	44

Efsanede ikisi de sihirli bir elmadan dünyaya gelen sultanın kızı ile vezirin oğlu beraber büyürler. Yaşlı bir pirin elinden içtikleri aşk badesi ile sevdalanırlar. Ancak onların bu sevdasına engeller vardır. Tahir sürgün edilir, sürgünden kaçar, yakalanır ve öldürülür. Tahir'in öldürüldüğünü gören Zühre onun üstüne duvağı ile kapanır ve oracıkta can verir.

Efsanede kültürel unsurlardan tüm başlıklara ait en az bir örnek bulunmaktadır. En fazla 1e "karşılıklı konuşmalarda yaşa, cinsiyete ve yakınlık derecesine, sosyal statüye resmiyete göre kullanılacak sözler ve kalıplar'' en az 6a "Moda'' ile 3b "Eğitim'' başlıklarından örnekler bulunmaktadır. Ayrıca 'vezir, sultan, şehzade' gibi dönemin yönetici sınıfına ait kelimeler kullanılmaktadır.

Fotoğraf 3: Tahir ile Zühre Camii ve Türbesi

Fotoğraf 4: Tahir ile Zühre Sandukası

Tablo 9: Bestekâr Itri'ye Dair Bir Efsane

ALT ÖGE	**KÜLTÜREL UNSURLARIN AKTARILIŞ ŞEKLİ**	KİTAPTAKİ SAYFA NUMARASI
1e	Derviş	48
1e	Hz. Pir	48
1e	Üstad	48
1e	Mevlâna Şeyhi Çelebi Efendi	48
2a	Itri	48
2a	Dergâh Postnişini	49
2e	Davetliler münasip **hediyelerle** Dergâha gelmeye başlamışlar.	48
2e	Bu Naçiz besteyi onun aziz ve mübarek ruhuna ithaf ediyorum	49
4a	Naat-ı Mevlâna	49
4b	Klasik Türk Musikisi	48
4e	Çini	48
4b	Mutrip	49
4b	Gülbank	49
4b	Ney	49
4b	Neyzen	49
4b	İlahi nağme	49
5g	Semazen	49
5g	Mevlevi olmuş, çileye girmiş	49
5g	Derken mutrıp ahenge , semazenler çarka başlamış, tennureler açılmış.	49
5g	İlahi nağmelerle hazırun vecd ve heyecana gelmiş	49
5g	Sema meclisi	49
5g	Derviş tevazu ve **hiçlik duygusu** içinde boynunu bükmüş	49
6a	Tennure	49
7	İstanbul	48
7	Mevlâna Türbesi	48

7	Yeşil Kubbe	48
7	Semahane	48
8a	Derviş tevazu ve hiçlik duygusu içinde **boynunu bükmüş**	49

Bu efsanede hayatı hakkında çok az bilgi sahibi olunan Itri'nin Mevlâna Dergâhında sema meclisine katılması anlatılmaktadır. Sema ayini tamamlandıktan sonra çaldığı ney ile herkesi kendine hayran bırakan Itri, çaldığı "Naat-ı Mevlâna'' yı Mevlâna'nın ruhuna ithaf etmiştir.

Efsanede en çok Mevlevilik ayiniyle ilgili kültürel ögeler bulunmaktadır. Sema ayinlerine ait "mutrıp ahenge'', "Semazenler çarka başlamış'', "tennureler açılmış'', "ayin tamamlanmış gülbang çekilmiş'' gibi ifadeler bulunmaktadır. Ayrıca sema ayinlerinde kullanılan müzikle ilgili terimler de sıkça geçmektedir.

Semaya gelen davetlilerin münasip hediyelerle gelmesi Itri'nin ise Naat-ı Mevlâna'yı hediye etmesi "Kişiler Arası İlişkiler'' başlığında 2e "Hediyeler'' başlığına ait kültürel bir öge olarak değerlendirilebilir. "İstanbul, Mevlâna Türbesi, Yeşil Kubbe, semahane'' gibi mekân isimlerine de efsanede rastlanmıştır.

Tablo 10: Konya Amazonları

ALT ÖGE	**KÜLTÜREL UNSURLARIN AKTARILIŞ ŞEKLİ**	KİTAPTAKİ SAYFA NUMARASI
1e	Vali	50
1e	Subaşı	50
1e	Kadı Efendi	50
1e	Amazon	50
1e	Genç kız	50
1e	Baba	50
1e	Delikanlı	52
1e	Fakat **muhafızlar** hiç kimseyi görememişlerdi	52
1e	Vali konağında çalışan **bahçıvan**lardan biri tarafından gizlice Vali'nin kulağına fısıldanmıştı.	53
2a	A.İzzet Koyunoğlu	54
2a	Mehmed Bey	54
6a	Yüzleri **peçeli** , **siyah elbiseli** beş on atlı gece yarısı valinin konağını basmış	53
5b	Hayret .	53
7	Konya	50
8a	İnim inim inlemek	52
8a	Ocakları sönmek	52
8a	Hayretler içinde kalmak	52

Efsaneye göre Konya'ya zalim bir vali, bir subaşı, bir de yiyici kadı tayin edilmiştir. Bunlar halka ağır vergiler koyarak zulmeder ve mal mülkleri arttıkça da şımarmaya başlarlar. Bir gün yüzleri peçeli, siyah elbiseli beş-on atlı gece yarısı valinin konağını basar. Haksız olarak halktan ne alınmışsa geri alırlar ve halka dağıtırlar. Subaşı ve kadının da hazinelerinin başına aynı olay gelir. Derken zenginlerin evi de soyulmaya ve alınan altınlar fakir halka dağıtılmaya devam eder. Ancak bu meçhul soyguncuların kim oldukları bilinememektedir. Halkın bir kısmı bu işi cinlerin, perilerin yaptığını söyler. Bir gün valiye bahçıvanlardan biri tarafından bir ihbar gelir. Plan yapılır düzen hazırlanır. Bir gece sekiz-on genç hazineyi sarar. Çarpışma yaşanır ve gençler yakalanır. Valinin huzuruna getirilir. Vali gençlerin liderinin peçesini açtığında bu gencin kendi kızı olduğunu görür. Diğerleri de subaşının, kadının ve diğer zenginlerin kızlarıdır. Bir avuç genç kız babalarının adaletsizliklerine tahammül edemeyerek aralarında gizlice teşkilat kurmuş, kendi evlerini soyarak mal mülk ne varsa sahiplerine geri dağıtmışlardır.

Tablo 11: Pisili Sultan Efsanesi

ALT ÖGE	**KÜLTÜREL UNSURLARIN AKTARILIŞ ŞEKLİ**	KİTAPTAKİ SAYFA NUMARASI
1a	Yemek **et, kemik** ne olursa iştiha ile yerler	61
1e	Peygamberimizin **sahabelerinden**	61
1e	Hangi köşede **öksüz** , kimsesiz kedi yavrusu bulursa torbasına kor	61
1e	Yalnız üç anaç kedi **velinimet**lerinin başından ayrılmamış	61
1e	Selçuklu devri **bilgin**lerinden Pir Esat	60
2a	Selçuklu devri bilginlerinden **Pir Esat**	60
2a	Ebu Hureyre	61
1e	Kedileri çok seven ihtiyar bir **derviş** varmış.	61
1e	**İhtiyar** dervişi beklerler	61
3h	Bu kedileri besler, büyütür, terbiye eder.	61
5c	Peygamberimizin **şefaatine mazhar olmuş**	61
5g	**Kırk gün** sonra da ölmüş	61
5c	**Tekke**nin her tarafı kedi doluymuş	61
5c	**Türbe**de yatan zatın Pir Esat olduğunu söylemiştik.	61
5c	**Sanduka**nın sağında da küçük küçük **sanduka**lar	62
7	Konya'nın Pir Esat veya Pisili Sultan Mahallesi	60
6c	Kimsesiz bir kedi yavrusu bulunca , torbasına kor, tekkesine getirir , besler , büyütür , terbiye edermiş.	61
8a	Köşesine çekilmek	61

Efsanede sosyal statü ifadesi olan 'vali, subaşı, kadı efendi, muhafız, bahçıvan' gibi meslek alanına ait kelimelerin kullanılmasıyla en fazla 1e "karşılıklı konuşmalarda yaşa, cinsiyete ve yakınlık derecesine, sosyal statüye resmiyete göre kullanılacak sözler ve kalıplar'' yer almaktadır. Genç kızlarının yapılan haksızlığa karşı durması, mazlumun yanında yer alması gibi dönem insanının güzel yönlerini yansıtmasından hareketle "Sosyal Yaşam" başlığında "Güzel Hareketler''de değerlendirilebilir. Ayrıca bu efsanede 'inim inim inlemek, ocakları sönmek, hayretler içinde kalmak' gibi dilin özelliklerini yansıtan kalıp ifadelere de yer verilmiştir.

Efsaneye göre Pir Esat akşama kadar mahalle mahalle dolaşır; hangi yıkıkta, köşede öksüz, kimsesiz bir kedi yavrusu bulursa torbasına kor ve tekkesine getirir. Bu kedileri besler, büyütür, terbiye eder. Kendisinden uslu, nazlı bir kedi isteyene öksüz bir yavru almadan vermez. Tekkenin her tarafı kedi doludur. İhtiyarlayıp ölen kedi olursa usulünce tekkenin bir köşesine gömer. Bir zaman sonra ihtiyar derviş ölür. Kedilere bakacak kimse olmadığından kediler birer birer dağılır. Yalnız üç anaç kedi velinimetlerinin başından ayrılmaz. Aç susuz günlerce bekledikten sonra ölürler halk onları da buraya defneder. Bundan dolayı türbenin adı ‘’Pisili Sultan’’ türbesi olur. Türbenin içinde büyük bir sanduka vardır. Sandukanın sağında da küçük küçük sandukalar bulunur.

Efsanede en fazla “Gelenekler ve Folklor” başlığından ögeye rastlanmıştır. Ayrıca “tekke, türbe, sanduka, Peygamberimizin şefaati’’ gibi dine dayalı unsurlar da vardır. Pir Esat’ın kimsesiz, öksüz kedileri besleyip büyütmesi, ilgilenmesi “Sosyal Yaşam” başlığında 6c “Güzel Hareketler” de değerlendirilmiştir. Efsanede “edebiyat, sanat ve müzik’’ başlığından ögeye rastlanmamıştır.

Fotoğraf 5: Pisili Sultan Türbesi

Fotoğraf 6: Pisili Sultan Sandukası

5. SONUÇ

Günümüzde yabancı dil öğrenmek bir zorunluluk haline gelmiştir. Bir dili tam manasıyla öğrenmek için o dilin kültür özelliklerini de öğrenmek gerekmektedir. Öğrenme sırasında en çok kullanılan materyaller de yazılı materyallerdir ve bu yazılı materyallerin kültürel ögeleri de barındırması gerekmektedir. Efsaneler hem kültür ögelerini barındırması hem de eğlenceli olması nedeniyle kullanılabilecek türlerden biridir.

Bildiride Mehmet Önder'in "Konya Efsaneleri" adlı eserinde geçen kültür unsurlarını belirlemek ve bu metinlerin yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kullanabileceğini göstermek amaçlanmıştır. Kültür unsurlarını ortaya koyarken Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi'nin başlığında bulunan maddelerden yararlanılmış ve bulgular tablo halinde gösterilmiştir. Seçilen efsaneler, 8 ana başlık etrafında incelenmiştir. En fazla bulguya 8a "Deyimler'' başlığında rastlanmıştır. Türk kültürüne ait günlük yaşam unsurlarından "yemek adabı, karşılıklı konuşmalarda yaşa, cinsiyete, yakınlık derecesine, sosyal statüye, resmiyete göre kullanılacak sözler ve kalıplar'' başlıklarından da birçok örneğe rastlanır. Efsanelerde en az ise "Değerler ve Eğitim'' unsurları tespit edilmiştir. Efsanelerde Konya'nın ve kültürümüzün önemli isimlerinden Hz. Mevlâna, Şems, Yunus Emre'ye yer verilmesi dikkat çekmektedir.

Efsaneler yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde aktarılması istenen kültürel ögelerle donanmış bir türdür. Efsane, Türkçe öğrenen yabancı öğrencinin kendi kültürü ile karşılaştırma yapmasına imkân verirken bireyin farklı kültürlere saygı duymasını ve farklılıkları zenginlik olarak görmesini sağlayacaktır. Kültürlerarası kaynaşma sağlanarak öğrenme sağlam temeller üzerine inşa edilecek; Konya efsanelerinden hareketle Türk kültürünün öğretilmesi sağlanacaktır.

Bu çalışma ile efsane türü özelinde yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde eksikliği görülen metin seçime katkı sağlamaya çalışılmıştır.

6. KAYNAKÇA

Akpınar, Ş., Harmankaya, H., & Haşimoğlu, H. (2023). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Kültür Unsurları: Günümüz Karagöz Oyunları Örneği. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, *5*(3), Article 3. https://doi.org/10.38151/akef.2023.81

Aksan, D. (1977). *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bayraktar, S. (2015). Yeni Hitit 1 Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabının Kültür Aktarımı Açısından İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Yabancı Dil Olarak Türkçe Araştırmaları Dergisi*, *2*, Article 2.

Boratav, P. N. (2013). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. Bilgesu Yayıncılık.

Bulut, H. İ. (2014). Bir Kur'an Meyvesi Olarak İncir ve Türk Kültüründe İncir Yorumları. *Turkish Studies*, *9*(5).

CEF. (2001). *Common European Framework of Reference for Languages*. Council for cultural comission, Common Europan fraemwork of reference for language, learning, teaching, assesment, Cambridge.

Demir, A., & Açık, D. D. F. (2011). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Kültürlerarası Yaklaşım ve Seçilecek Metinlerde Bulunması Gereken Özellikler. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, *30*, Article 30.

Demirel, Ö. (2010). *Yabancı Dil Öğretimi* (7. bs). Pegem Akademi Yayıncılık. https://doi.org/10.14527/9789756802090

Göçer, A., & Moğul, S. (2011). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi İle İlgili Çalışmalara Genel Bir Bakış. *Journal of Turkish Studies*, *6*(Volume 6 Issue 3), Article Volume 6 Issue 3. https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.2470

İşcan, A., & Yassitaş, T. (2018). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Ders Kitaplarında Kültür Aktarımı: Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti Örneği (B1-B2 Düzeyi)*.

Kaplan, K. (2021). Yunus Emre Enstitüsü Türkçe Öğretim Seti Ders Kitabındaki Görsellerde Kültür Aktarımı. *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi*, *4*(1).

Mutlu, H. H., & Set, G. (2020). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Kullanılan C1 Seviye Ders Kitaplarındaki Kültür Unsurlarının İncelenmesi (Gazi Yabancılar için Türkçe- İstanbul Yabancılar için Türkçe). *Dil Dergisi*, *171*(1), 91-107.

Ozil, Ş. (1991). *Dil ve Kültür Çağdaş Kültürümüz, Olgular, Sorunlar*. Cem Yayınevi.

Önal, M. N. (2021). Efsanelerin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği. *Bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 70-94.

Sakaoğlu, S. (1980). *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi Ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*. Ankara Üniversitesi Basımevi.

Scott, D., & Morrison, M. (2006). *Key İdeas İn Educational Research.* A&C Black.

Sözer, E. (1984). Amerika Birleşik Devletleri'nde Yabancı Dil Öğretmeni Yetiştirme. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *1*(11), 131-146.

Şimşek, H., & Yıldırım, A. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Topçuoğlu, F. (2013). *Yabancılara Türkçe Öğretimi El Kitabı*. Grafiker Yayınları.

Turan, Ş. (2017). *Türk Kültür Tarihi* (8. bs). Bilgi Yayınevi. https://www.bilgiyayinevi.com.tr/turk-kultur-tarihi

Uygur, N. (2001). *Felsefenin Çağrısı*. Yapı Kredi Yayınları. https://www.yapikrediyayinlari.com.tr/felsefenin-cagrisi.aspx

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (12. bs). Seçkin Yayıncılık. https://www.turcademy.com/tr/kitap/sosyal-bilimlerde-nitel-arastirma-yontemleri-9789750269820

Yiğit, M. (2017). *Kültürel Etkileşim Bağlamında Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi*. Hiperlink Yayın.

Yurtseven Yılmaz, H., & Gülçiçek Esen, D. (2016). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Kullanılan Ders Kitaplarını Değerlendirme Ölçütleri. *Yabancılara Türkçe Öğretimi Üzerine Araştırmalar*, 85-96. https://avesis.uludag.edu.tr/yayin/fe5b6071-f8e8-4a93-bb1a-d292d883868e/turkcenin-yabanci-dil-olarak-ogretiminde-kullanilan-ders-kitaplarini-degerlendirme-olcutleri

REVIEW OF STUDIES CONDUCTED ON THINKING SKILLS AT THE FIRST STAGE OF PRIMARY EDUCATION

İLKÖĞRETİM BİRİNCİ KADEME DÜZEYİNDE DÜŞÜNME BECERİLERİ KONUSUNDA YAPILAN ÇALIŞMALARIN İNCELENMESİ

Zeynep ŞAHİN [1], Doç. Dr. Nurhan ATALAY[2]

[1]Yüksek Lisans Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Temel Eğitim Bölümü
https://orcid.org/0009-0007-1694-0610

[2] Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Temel Eğitim Bölümü,

https://orcid.org/0000-0003-1002-3110

Özet

Çağımızın getirdiği teknolojik ilerlemeler hızlı değişimleri beraberinde getirmektedir. Bu ilerlemeler eğitim-öğretim programlarına yansımakta ve araştıran, sorgulayan, düşünme becerilerine sahip olan bireyler yetiştirmek amaçlanmaktadır. Düşünme becerilerinin ilkokul düzeyinden başlayıp tüm eğitim kademelerinde yer verilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda düşünme becerileri ile ilgili yapılmış çalışmaların incelenmesi ve değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Bu kapsamda araştırmada, ilkokul düzeyinde (1, 2, 3, 4.sınıf) 2014-2023 (10 yıl) yılları arasında düşünme becerileri üzerine yapılan çalışmaları belli ölçütlere göre incelemek amaçlanmaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Araştırma kapsamında ilkokul düzeyinde öğrenin gören öğrencileri ve bu sınıf düzeylerini kapsayan sınıf öğretmenleri ve öğretim programlarını içeren 49 adet çalışma incelenmiştir. Çalışmalar YÖK Tez'de ve üniversitelerin veri tabanlarında yayımlanan çalışmalar arasından seçilmiştir. Araştırma kapsamında yayımlanan tezlerin; yayımlandığı yıla, çalışmanın türüne, çalışmanın yöntemine ve modeline-desenine, veri toplama aracına, çalışma grubuna, çalışmanın yapıldığı üniversiteye, çalışmada odaklanılan düşünme türüne (üst düzey düşünme becerileri, yaratıcı düşünme becerisi vb.) ve çalışmada kullanılan düşünme türünün ders türüne göre dağılımı analiz edilerek incelenmiştir. Araştırmada elde edilen sonuçlara göre, en fazla çalışmanın 2019 yılında yapıldığı, en çok yüksek lisans türünde tez çalışması gerçekleştirildiği belirlenmiştir. İncelenen çalışmalar 26 farklı üniversiteye aittir. Nicel araştırma yöntemi en çok tercih edilen araştırma yöntemi olmuş, en çok kullanılan veri toplama aracının ölçek ve en çok tercih edilen araştırma modeli ve deseninin "tarama modeli" olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada incelenen çalışma grubunda yer alan katılımcıların büyük bir çoğunluğu 4.sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. İncelenen çalışmaların başlıklarında yer alan, en çok odaklanılan düşünme türü eleştirel düşünme becerisi olmuştur. Son olarak çalışmalarda kullanılan düşünme türlerinin ders bazında dağılımı analizinde en fazla düşünme türü ile ilişkilendirilen dersin Matematik dersi olduğu, Matematik dersi ile ilişkilendirilen düşünme türünün de eleştirel düşünme becerisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca araştırmalarda eleştirel düşünme becerisinin sırasıyla Matematik, Sosyal Bilgiler, Fen Bilimleri, Türkçe derslerinde çalışma konusu olarak belirlendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Düşünme becerileri, üst düzey düşünme becerisi, ilköğretim birinci kademe, sınıf eğitimi

Abstract

The technological advances brought by our age bring rapid changes. These advances are reflected in education programs and it is aimed to raise individuals who research, question and have thinking skills. Thinking skills should be included in all levels of education, starting from primary school level. In this context, it is important to examine and evaluate the studies on thinking skills. In this context, the study aims to examine the studies on thinking skills at the primary school level (1st, 2nd, 3rd, 4th grade) between 2014-2023 (10 years) according to certain criteria. Document analysis technique, one of the qualitative research methods, was used in the study. Within the scope of the research, 49 studies involving students learning at primary school level and classroom teachers and curricula covering these grade levels were examined. The studies were selected from those published in YÖK Thesis and university databases. The distribution of the theses published within the scope of the research was analyzed according to the year of publication, the type of study, the method and model-pattern of the study, the data collection tool, the study group, the university where the study was conducted, the type of thinking focused on in the study (higher order thinking skills, creative thinking skills, etc.) and the course type of the type of thinking used in the study. According to the results obtained in the research, it was determined that the most studies were carried out in 2019, and most thesis studies were carried out in the Master's Degree Type. The studies analyzed belong to 26 different universities. Quantitative research method was the most preferred research method, the most commonly used data collection tool was scale and the most preferred research model and design was "survey model". The majority of the participants in the study group examined in the research consisted of 4th grade students. The most focused type of thinking in the titles of the studies examined was critical thinking skill. Finally, in the analysis of the distribution of the types of thinking used in the studies on the basis of the course, it was concluded that the course associated with the most types of thinking was the Mathematics course, and the type of thinking associated with the Mathematics course was the critical thinking skill. In addition, it was concluded that critical thinking skill was determined as a subject of study in Mathematics, Social Sciences, Science and Turkish courses, respectively.

Key Words: Thinking skills, higher level thinking skills, primary education, first level, classroom education

CLIMATE CHANGE PERCEPTIONS OF DIGITAL NATIVE STUDENTS
DİJİTAL YERLİ ÖĞRENCİLERİN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ALGILARI

Arzu BOZDAĞ TULUM [1]

[1]Dr. Öğretim Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sosyoloji, 0000-0001-6925-0145

Özet

Bu çalışmanın temel amacı; dijital yerli öğrencilerin "iklim değişikliği" kavramına dair sahip oldukları zihinsel imgeleri tespit etmek ve tespit edilen bu imgeleri çeşitli kategorilerde sınıflandırarak dijital yerli öğrencilerin zihinsel imgelerini ortaya çıkarmaktır.

Araştırmaya katılan dijital yerli öğrencilerin "iklim değişikliği" kavramına ilişkin zihinsel imgelerini ortaya çıkarmak amacıyla "iklim değişikliği…….gibidir, çünkü……." ifadesini tanımlamaları istenmiştir. Ayrıca soru formunda dijital yerli öğrencilerin zihinlerindeki iklim değişikliği imgesinin (metafor) ne olduğu, bu imgenin bazı demografik etkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla cinsiyet, sınıf düzeyi sorularına da yer verilmiştir.

Çalışmaya 2000 sonrası doğumlu olup literatürde "dijital yerli" olarak nitelendirilen öğrencilerinden altı farklı ülkeden toplam 205 öğrenci katılmıştır.

Bu çalışmada nicel ve nitel araştırma yöntemleri bir arada kullanılmıştır. Anket toplam 6 sorudan oluşmaktadır. Anket verilerinin analizi SPSS 25 kullanılarak değerlendirilmiş, elde edilen sonuçlar şekil ve tablolar haline getirilmiştir.

Dijital yerli öğrencilerin demografik özelliklerinin ve zihinsel imge sınıflamalarının analizinde betimsel istatistik tekniklerinden yüzde (%), frekans (f) ve çapraz (cross) dağılımları elde edilerek analizler yapılmıştır.

Dijital yerlilerin "iklim değişikliği" kavramına ait ürettikleri çağrışımlar incelendiğinde birbirinden farklı 63 çağrışım ürettikleri ve bunların 5 kategori altında toplandığı tespit edilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda, araştırmanın amaç bölümünde belirtilen sorulara cevap bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: Dijital Yerli, İklim değişikliği, Çağrışım.

Abstract

The main purpose of this study; to identify the mental images of digital native students about the concept of "climate change" and to classify these images in various categories to reveal the mental images of digital native students.

In order to reveal the mental images of the digital native students participating in the research about the concept of "climate change", "climate change is like……because……." were asked to define the expression. In addition, gender and grade level questions were also included in the questionnaire in order to determine what the climate change image (metaphor) is in the minds of digital native students and whether this image differs according to some demographic factors.

A total of 205 students from six different countries, who were born after 2000 and described as "digital native" in the literature, participated in the study.

In this study, quantitative and qualitative research methods were used together. The survey consists of 6 questions in total. The analysis of the survey data was evaluated using SPSS 25, and the results were turned into figures and tables.

In the analysis of demographic characteristics and mental image classifications of digital native students, percentage (%), frequency (f) and cross distributions were obtained from descriptive statistics techniques and analyzes were made.

When the associations produced by the digital natives regarding the concept of "climate change" are examined, it has been determined that they produce 63 different associations and they are grouped under 5 categories. As a result of the research, answers were found to the questions stated in the purpose part of the research.

Keywords: Digital Native, Climate Change, Connotation.

1. GİRİŞ

Tüm Dünyada sanayi devrimi ile insanlık yeni bir döneme girmiş ve teknolojinin de gelişmesi ile toplumsal ve bireysel hayatımız geri dönülmez bir şekilde değişmiştir. Özellikle nüfus artışına paralel olarak, enerjiye duyulan ihtiyacın artması ve bilgisayar ve internet teknolojilerinde yaşanan değişme, gerek sosyal hayatta gerekse doğal yaşamda köklü değişiklikleri de beraberinde getirmiştir.

Tarihsel gelişim sürecinde insanlık tarihinin hiçbir döneminde görülmeyen hızda gerçekleşen değişim ve dönüşüm özellikle 20. yüzyılda gerçekleşmiştir. Özellikle hızlı sanayileşme, ticarileşme ve diğer sektörel faaliyetlerin hız kazanmasının yanı sıra, kentsel alanda insan faaliyetlerinden kaynaklanan faktörler dünyayı geri dönülmez bir şekilde değiştirmiştir. Küresel ölçekte ortaya çıkan ve "İklim değişikliği" şeklinde ifade edilen bu değişim temel olarak canlı hayatını olumsuz etkilemektedir.

İklim değişikliği gerekli önlemler alınmadığında ve bu konuda toplumsal olarak farkındalık oluşturulmadığında kaçınılmaz olarak, mevcut riskleri artıracak ve doğal ve insani sistemler için yeni riskler yaratacaktır. Bu riskler ise, eşit olmayan bir şekilde dağılmıştır ve genellikle tüm gelişim seviyelerindeki ülkelerdeki dezavantajlı insanlar ve topluluklar için daha büyüktür. Artan ısınma büyüklükleri, insanlar, türler ve ekosistemler için şiddetli, yaygın ve geri döndürülemez etkilerin olasılığını arttırmaktadır. Devam eden yüksek emisyonlar, biyoçeşitlilik, ekosistem hizmetleri ve ekonomik kalkınma için çoğunlukla olumsuz etkilere yol açacak ve geçim kaynakları ile gıda ve insan güvenliği için riskleri artıracaktır (IPCC-Intergovernmental Panel on Climate Change, 2014: 64'den akt. Yıldırım Özcan, 2018:2).

1.1. İklim Değişikliği

İklim değişikliğinin sebep ve sonuçlarının ne olduğunun bilinmesine katkı sağlayacak olan bu çalışmada dijital yerli bireylerin iklim değişikliğine yükledikleri anlamın ne olduğunun tespit edilmesi amaçlanıştır. Yapılmış olan bu çalışmanın sonuçları bu alanda yapılan çalışmaların değerini artıracağı gibi bu önemli problem için alınacak önlem ve çözüm çalışmalarına önemli bir değer katacaktır. Bu bağlamda öncelikle iklim değişikliği kavramının ne olduğuna açıklık getirmek gerekmektedir. Kamuoyunda genellikle küresel ısınma kavramı ile eşanlamlı olarak kullanılan iklim değişikliği kavramının bilimsel literatürde farklı şekillerde tanımlandığı görülmektedir. Daha açık bir ifade ile iklim değişikliği kavramı yerine küresel ısınma kavramının yanı sıra 'iklim kargaşası' (Baer ve Singer, 2014:131'den akt, Ağıralan ve Sadioğlu;

2021:630) ya da 'küresel çevresel değişim' (Fiske vd. 2014: 11'den akt, Ağıralan ve Sadioğlu; 2021:630) terimlerinin kullanıldığı da görülmektedir.

İklim değişikliğini, iklimin ortalama durumunda onlarca yıl veya daha uzun yıllar boyunca süren istatistiksel olarak anlamlı değişimler şeklinde tanımlamak mümkündür. İklim sistemi içerisindeki doğal iç süreçlere ya da insan ve doğal kaynaklı dış zorlama etmenlerdeki değişimlere bağlı olarak meydana gelebilir (Türkeş, 2008).

İnsanların çeşitli faaliyetleri ile ilişkili olarak yerküreyi saran atmosfere salınan bazı gazların etkisiyle yeryüzü sıcaklığında ve hava olaylarında meydana gelen değişimleri kapsamaktadır. Bu şekilde değişikliğe neden olan gazlar sera gazları olarak adlandırılmaktadır. İnsan faaliyetleri neticesinde atmosferde bu gazların derişimlerinde önemli ölçüde artışlar ortaya çıkmakta ve buna bağlı olarak da küresel ısınma şeklinde de ifade edilen sıcaklık değişimleri oluşmaktadır. Sera gazları doğal olarak oluşmakta ancak insan faaliyetleri neticesinde bu gazların miktarında çok önemli artışlar meydana gelmektedir (MGM, 2022: 1)

Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC)'nin 6'ıncı Değerlendirme Raporu 9 Ağustos 2021 de çevrim içi olarak yayımlanmıştır. Bu raporda iklim değişikliğinin yaygın şekilde görüldüğü ve artarak hızla ilerlediği belirtilmektedir. İnsan kaynaklı iklim değişikliğinin şimdiden dünyanın her bölgesinde birçok aşırı hava ve iklim hareketine yol açarak ilerlediği ayrıca 1750 li yıllardan beri sera gazı (SG) konsantrasyonlarında gözlemlenen artışların kesinlikle insan faaliyetlerinden kaynaklandığı ifade edilmiştir. Bilim insanları, atmosfer, okyanuslar, denizler ve buzullar dahil olmak üzere Dünya'nın tüm iklim sistemlerinde değişiklikler gözlemlemişler. Son kırk yılın her biri, 1850'den bu yana önceki on yıldan daha sıcak olmuş şeklinde ifade kullanmışlardır. 21. yüzyılın ilk yirmi yılında (2001-2020) küresel yüzey sıcaklığı, 1850-1900'dan 0.99 °C daha yüksek olurken 2011-2020 yıllarında 1850–1900'dan 1,09 °C daha yüksek olduğu ve karada (1,59 °C) okyanusa göre daha büyük artışlar (0,88 °C) olduğu gözlemlenmiştir. Elde edilen veriler güncellenmiş ısınma tahminine yaklaşık 0,1ºC katkıda bulunmuştur. Sanayi öncesi döneme göre küresel ısınma seviyelerindeki 1,5°C üzerindeki eşiğin aşılmasının "tehlikeli bir şekilde yakın olduğunu" belirtilerek yakın vadede 1,5°C dereceye ulaşma riskiyle karşı karşıya olduğumuz ve bu eşiğin aşılmasını önlemenin tek yolu acilen çabalarımızı hızlandırmak olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca karalar üzerindeki küresel olarak ortalama yağışların 1950'den beri artış gösterdiği fakat 1980'lerden bu yana daha hızlı bir oranla arttığı belirtilmiştir (IPCC, 2021: 9'den akt; Esringü vd.; 2021:883-902)

Son çalışmalar küresel ısınmanın 2030 ile 2052 yılları arasında 1,5ºC sınırını geçmesi durumunda, sera gazı emisyonlarının hali hazırdaki gibi devam etmesi halinde kaçınılmaz olarak göstermektedir, pek çok canlı türü ile birlikte birçok dengenin alt üst olacağı öngörülmektedir (IPCC, 2021: 66).

Tüm canlıları ve ekosistemi ilgilendiren iklim değişikliği gibi önemli bir konuda öncelikle tüm bireylerin bilinçli olup duyarlılık göstermesi gerekmektedir. Ancak geleceğin yetişkin kuşağı olacak olan ve literatürde değişik adlandırmalarla ifade edilen dijital yerli öğrencilerin bu konudaki bilgi ve algılama düzeylerinin tespit edilmesi ve ayrıca daha yüksek bir oranda duyarlılık gösterebilmeleri için bu konuda yeterince bilgi sahibi olmaları, farkındalıklarının oluşturulması gerekmektedir.

1.2. Dijital Yerliler

Günümüzde internet sadece resmi kurumlarda değil evlerimizde hatta cep telefonları, tablet gibi araçlar vasıtasıyla mekan kavramını da ortadan kaldıracak şekilde her yerde kullanılmaktadır ve kullanıcılarının sayısı da sürekli olarak artmaktadır. Günümüzde 7'den 70'e toplumun her kesiminin hayatına bir şekilde girmeye başlamış ve hayatımızın her alanında kullanılmaya başlanmıştır (Yurtsan, 1996: 90).

Ancak hızlı toplumsal ve kültürel değişmelerden en fazla etkilenen, belki de bu değişimlere en hızlı uyum sağlayan kesim gençlik kesimidir. Gençlik, biryandan ebeveynlerinin ve okul sisteminin önerdiği püritan[1] etikle yetiştirilirken, diğer yandan başta medyanın etkisi olmak üzere, tüketim toplumu ve postmodernitenin hedonist[2] etiği sürekli zihinlerine inşa edilmektedir (Bayhan, 2011:203). Bu da özellikle internet kullanımından en çok etkilenen dijital yerli gençlerin küresel bir sorun olan iklim değişikliği kavramına yükledikleri anlamların değişimine neden olmaktadır.

Özellikle genç nüfus mobil teknolojileri ve sosyal ağları yoğun bir şekilde kullanmaktadır. Bu da teknolojiden ve bilgiden etkilenme düzeyleri açısından yaşı önemli bir değişken haline getirmiştir. Yaş ve teknoloji etkileşimi bağlamında "dijital yerli"3 kavramı araştırmamızda odaklandığımız genç grubu adlandırma açısından literatüre girmiş bir kavramdır.

Dijital yerli kavramından ilk kez Prensky (2001) bahsetmiştir. İnterneti, sanal oyunları, akıllı telefonları vb. dijital bir dile çevirerek, iletişim kuran yeni nesile "dijital yerli" ismi verilmektedir. "Dijital yerliler", yani dijital çağda doğmuş insanlar "X jenerasyonu" olarak da tanımlandığı gibi aynı zamanda dijital DNA ile doğmuş, "i jenerasyonu" olarak da anılır (Zur ve Zur, 2012: 1). Ayrıca Bayhan'a göre "Dijital yerli" olarak da adlandırılan "milenyum kuşağı", sosyal medya ile haberleşmekte ve sosyalleşmektedir (Bayhan, 2013:61). Ayrıca Pedro; dijital teknolojilerle büyüyen öğrenciler için; "Millennials (binyılın öğrencileri), Digital Natives (dijital yerliler), Net Generation (internet nesli), The Gamer Generation (oyun nesli), Next Generation, N-generation (yeni nesil), Cyber Kids (siber çocuklar), Homo Zappiens (zaplayan insan), Grasshopper Mind (çekirge zihin)", şeklinde kavramların kullanıldığını ifade etmektedir (Pedro, 2006: 1)

Prensky'nin tanımına göre "Dijital yerliler" 1980 sonrasında doğmuş olan, dijital teknolojilerle etrafı sarılmış bir ortamda büyüyen ve dolayısıyla bu dijital teknolojileri hayatının ayrılmaz bir parçası olarak kabul eden gençlik kesimidir. Bu nesil öğrencileri tanımlamak için iki temel özellik belirtilmektedir; evinde internet erişimine sahip olmak ve son 5 yıldır veya daha fazla zamanda bilgisayar kullanıyor olmak. Türkiye'de ise internetin ve sanal ağların yoğun olarak kullanılmaya başlaması 2000 ve sonrasında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Türkiye açısından dijital yerli olarak tanımlayabileceğimiz gençlik kesimi 2000 ve sonrası doğmuş olan nesildir.

Dijital yerliler dijital medya ile çevrilmiş olarak büyüyen ilk nesildir ve çoğu etkinlikleri, birebir iletişimleri, bilgi yönetimleri en geniş anlamda bu teknolojilerin yardımıyla yürütmektedirler. Bu neslin ebeveynlerinden sadece farklı öğrendiği değil, hatta farklı çalıştığı, farklı oynadığı, farklı eğlendiği, farklı sosyalleştiği ve bunları yaparken dijital medyanın günlük yaşamlarında önemli ölçüde yer tuttuğu düşünülmektedir (Oblinger ve Oblinger, 2005). Bilgi iletişim teknolojilerinin yaygın olarak kullanılmaya başlandığı toplumlarda bu teknolojilerle ilk büyüyen öğrencilerin kendi aralarında benzer özellikler gösterdiği, kendilerinden önceki nesillerden farklılık gösterdiği görülmektedir. Bugünün çocukları, konuşmaları, giyimlerinden yaşam tarzlarına kadar geçmiş nesillerden farklılıklar göstermektedir. Burada nesiller arasında büyük bir kırılma ya da kopmanın varlığından söz edilebilir. Bu geri dönülmez değişim dijital teknolojilerin dünyada yayılmasıyla bütün dünyada ortaya çıkan sosyal bir dönüşümün belirtisidir (Prensky, 2001: 1). Bu bağlamda sanal ortamları bir gerçeklik halinde yaşayan dijital yerlilerin değer verdiği ve önemli gördüğü kavramlarda bu ortamların etkisiyle oluştuğu ve şekillendiği iddia edilmektedir. Küresel bir sanal ortamda çok uzun süreler vakit geçiren dijital yerlilerin dünyanın diğer bölgelerinden olan akranları ile iletişim kurmaları ve kaynaşmaları

[1] *Püritan (Protestanlar) ın dünyevi arzuları bastırmayı öğütleyen; çalışmayı yücelterek ibadet haline getiren etik anlayışı.*
[2] *Hedonist, hayatın amacının zevk üzerine kurulduğuna inan insanlara denir.*
[3] *Dijital yerli, Castells'in Ağ Toplumunun Yükselişi kitaplarında irdelediği bir kavramdır. Doğduğu andan başlayarak bilgisayar, cep telefonu ve İnternet ile büyüyen insanlar için kullanılan kavramdır.*

kaçınılmazdır. Bu bağlamda iklim değişikliği kavramına yükledikleri anlamlarında birbiri ile uyumlu olduğu düşünülmektedir.

Ulaşmış bulunduğumuz konu ile ilgili çalışmalar; konuya yönelik değişik bağlamlarda değişik araştırmaların yapıldığını göstermektedir. Ancak, yapmış olduğumuz literatür taramasında, dijital yerli öğrencilerin iklim değişikliği kavramına yükledikleri çağrışımların neler olduğunun tespit edilmesine yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Tüm canlıları ve ekosistemi ilgilendiren iklim değişikliği gibi önemli bir konuda öncelikle tüm bireylerin bilinçli olup duyarlılık göstermesi gerekmektedir. Ancak geleceğin yetişkin kuşağı olacak olan ve literatürde değişik adlandırmalarla ifade edilen dijital yerli öğrencilerin bu konudaki bilgi ve algılama düzeylerinin tespit edilmesi ve ayrıca daha yüksek bir oranda duyarlılık gösterebilmeleri için bu konuda yeterince bilgi sahibi olmaları, farkındalıklarının oluşturulması gerekmektedir.

1.3. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı; dijital yerli öğrencilerin "iklim değişikliği" kavramına dair sahip oldukları zihinsel imgeleri tespit etmek ve tespit edilen bu imgeleri çeşitli kategorilerde sınıflandırarak dijital yerli öğrencilerin zihinsel imgelerini ortaya çıkarmaktır.

1. 4. Araştırmanın Önemi

Teorik değerlendirmelere ilave olarak yapılan bu çalışma, ülkenin geleceğinde söz sahibi olacak, dijital yerli kuşağın iklim değişikliği gibi küresel bir probleme duyarlı olması ve bu bağlamda davranış göstermesi açısından dikkat çekici olması açısından önemlidir. Bu bağlamda dijital yerlilerin iklim değişikliği kavramına yükledikleri anlamların neler olduğu tespit edilecek ve bu alanda yapılacak diğer bilimsel çalışmalara veri oluşturacak olması açısından önemli görülmektedir. Dolayısıyla çalışma bu yönüyle özgündür.

1.5. Problem Cümlesi

Bu bağlamda araştırmanın problem cümleleri aşağıdaki gibidir:

Ana problem cümlesi: Dijital yerli öğrencilerin "iklim değişikliği" kavramına yönelik algıları nelerdir?
Alt Problemler:

1. Dijital yerli öğrencilerin demografik özellikleri nelerdir?
2. Dijital yerli öğrencilerin iklim değişikliği kavramına yükledikleri anlamlar nelerdir?
3. Dijital yerli öğrencilerin iklim değişikliği kavramına yükledikleri anlamlar hangi kavramsal kategoriler altında toplanır?

1.6.Araştırma Deseni

Bu bağlamda araştırma deseninde sınayacağımız hipotezler şu şekilde sıralanmıştır:

H1. "Dijital yerli kuşağı öğrencilerin iklim değişikliği kavramına yükledikleri anlamlar olumsuz temalar içerir"

H2. "Dijital yerli kuşağı öğrencilerin iklim değişikliği kavramına yükledikleri anlamlar farklı kavramsal kategoriler altında toplanır".

1.7. Araştırmanın Sayıltıları

1. Araştırmada kullanılacak olan anketleri araştırmaya konu olan öğrencilerin samimi ve içtenlikle doğru cevaplandıracakları varsayılmaktadır.

2. Veri toplama aracının konu ile ilgili problemlerin cevaplarını ortaya çıkaracak nitelikte olduğu varsayılmaktadır.

1.8. Araştırmanın Sınırlılıkları

1-Araştırmadan elde edilecek veriler, anketlerin yapıldığı dönem ile sınırlıdır.

2-Araştırma ulaşılabilen sayıdaki dijital yerli öğrenciler ile sınırlıdır.

3-Araştırma çalışmaya katılmayı kabul eden dijital yerli öğrencilerin verdikleri cevaplarla sınırlıdır.

2.YÖNTEM

Yöntem, araştırma yoluyla ortaya konulabilecek somut sebep-sonuç ilişkilerini tespit edebilmek için izlenmesi gereken yoldur (Aslantürk, 1999: 64). Bu araştırmada; nitel ve nicel yöntemin bir arada kullanıldığı karma araştırma (mixedresearch) yöntemi kullanılmıştır.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi desenlerinden fenomenoloji/olgubilim deseni kullanılmıştır. Fenomenoloji, tam anlamıyla fikir sahibi olmadığımız olayları derinlemesine inceleme imkânı verir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Ayrıca bu desen, bireylerin yaşantılarında yer alan kavram ve olguları nasıl anlamlandırdıklarını ortaya koymaya odaklanır (Patton, 2014).

Ayrıca yapılmış olan bu çalışmada nicel veriler sağlayan tekniklerden anket tekniği ile dijital yerli öğrencilerin "iklim değişikliği" kavramına yönelik düşüncelerinin sayısal veriler ile incelenmesi sağlanmıştır.

2.1.Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Üniversitede, lisede ve ortaokulda okuyan öğrenciler 2000 ve sonrası doğumlu olduklarından dijital yerli kavramını temsil niteliğindedir. Türkiye, Fransa, Malta, Çekya, Bulgaristan ve İtalya'da okuyan ve 2000 sonrası doğumlu olan öğrenciler araştırma genel evrenini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Fransa, Malta, Çekya, Bulgaristan ve İtalya'dan 20'şer ve Türkiye'den 105 olmak üzere toplam 205 öğrenciye İngilizce ve Türkçe olarak hazırlanmış olan anket uygulanmıştır. Uygulanan anketlerin geçerliliği için yapılan incelemede bu anketlerden 204 adet geçerli anket tespit edilmiştir. Örneklem basit seçkisiz örneklem şeklinde tespit edilmiştir.

2.2.Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada, dijital yerli kuşağı öğrencilerin iklim değişikliği kavramına dair zihinsel imgelerini tespit etmek için saha araştırması yapılmıştır. Araştırma konusunun belirlenmesi sonrasında, konu ile ilgili literatür gözden geçirilerek soru formu oluşturulmuştur. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından hazırlanan iki aşamalı anket formu kullanılmıştır. Anket toplam 6 sorudan oluşmaktadır. Anket formunun birinci aşamasında dijital yerli kuşağı öğrencilerin, yaşadıkları ülke, cinsiyet, yaş, eğitim kademesi, aile gelir seviyesi gibi bilgilerinin betimlendiği tamamı kapalı uçlu sorulardan oluşan sosyo-demografik bilgi formu ve "Sizce iklim değişikliği denildiğinde aklınıza gelen ilk beş şey nedir?" soruları yöneltilmiştir. Anket "google anket formu" şeklinde, Türkçe ve İngilizce olarak sanal ortamda uygulanmak üzere hazırlanmış ve sanal ortamda paylaşılarak doldurtulmuştur. İngilizce olarak doldurulan anketler Türkçeye çevrilerek değerlendirilmiştir.

Anket uygulanmadan önce 10 anketten oluşan bir pilot uygulama yapılmış; son soru üzerinde açıklama eklemek suretiyle düzeltme yapılarak değiştirilmiştir. Ancak, anket soru sayısı (6) aynı kalmıştır.

2.3 Veri Analizi

Bu araştırmada, "iklim değişikliği" kavramının öğrencilerde çağrıştırdığı çağrışımlar toplanarak kod ve kategori şeklinde tablolaştırılmış, "iklim değişikliği" kavramına yönelik elde edilen çağrışımların, akademik çalışmalarda vurgulanan iklim değişikliği kavramları ile uyumlu olup olmadığı kontrol edilmiştir. Bu süreçte öncelikle katılımcıların cevapları numaralandırılmıştır. Boş bırakılan ve uygun olmayan cevaplar elenmiştir. Ayrıca kategori geliştirilmesi aşamasında, üretilmiş olan çağrışımlar incelenerek kategorilere dağılımının yapılması, geçerlik ve güvenirliğin sağlanması, kavramların frekanslarının hesaplanarak verilerin yorumlanması aşamaları dikkate alınmıştır. Araştırmanın sonuçları SPSS 25 kullanılarak tablolar halinde değerlendirilmiştir. Ayrıca elde edilen kategoriler çağrışım burcuna aktarılarak yorumlanmıştır.

2.4. Geçerlilik ve Güvenirlilik

Bu araştırmada geçerliliği sağlamak üzere, verilerin kodlanması ve veri kategorilendirme işlemleri dikkatli bir şekilde yapılmıştır. Oluşturulan kategorilere ait o kategorideki her bir çağrışım doğrudan aktarılmıştır. Miles ve Huberman'a göre (1994), araştırmada elde edilen kod ve kategoriler alan uzmanlarının görüşleri alınarak değerlendirilmelidir. Bu araştırmada da kod ve kategoriler iklim değişikliği eğitiminde akademik çalışmalar yapan iki uzman tarafından değerlendirilmiştir. Uzman değerlendirmeleri sonucu çalışmanın güvenirliğini sağlamak için Miles ve Huberman'ın (1994) formülü (Güvenirlik = görüş birliği /(görüş birliği + görüş ayrılığı) x 100) kullanılmış ve güvenirlik katsayısı %92 olarak bulunmuştur. Yıldırım ve Şimşek'e (2013) göre, güvenirliğin belirlenmesinde kullanılan uyum yüzdesi %70 ve üzeri olarak hesaplandığında güvenirlik yüzdesine ulaşılmış olarak kabul edilmekte ve bu kapsamda güvenirliğin sağlandığı ifade edilebilir.

3.BULGULAR

Bu bölümde araştırmanın bulguları, amaçlar doğrultusunda ele alınarak değerlendirilmiştir. Buna göre öncelikle araştırmada elde edilen ve çalışma grubunu oluşturan dijital yerli olarak belirtilen öğrencilerin demografik özellikleri, daha sonra "iklim değişikliği" kavramına dair üretilen çağrışım ve kategoriler tablo ve şekiller halinde sunulmuş ve yorumlanmıştır.

3.1. Dijital Yerli Kuşağı Öğrencilerin İklim Değişikliği Algılarına Dair Bulgular

3.1.1.Dijital Yerli Kuşağı Öğrencilerin Demografik Özellikleri

Tablo 1. Dijital yerli kuşağı öğrencilerin demografik özellikleri

		N	%
Cinsiyet	Kadın	117	57,4
	Erkek	87	42,6
	Toplam	204	100,0
Aile Gelir Seviyesi	Alt	137	67,2
	Orta	26	12,7
	Üst	41	20,1
	Toplam	204	100,0
Okul Türü	Orta Okul	23	11,3
	Lise	159	77,9
	Üniversite	22	10,8
	Toplam	204	100,0
Yaşanan Ülke	Fransa	20	4,9
	Türkiye	104	51,0
	Çekya	20	4,9
	Bulgaristan	20	4,9
	Malta	20	4,9
	İtalya	20	4,9
	Toplam	204	100,0

Araştırmaya toplam 204 öğrenci katılmıştır. Bu öğrencilerin %57,4'ü kadınlardan oluşurken, %42,6'sı erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların Okul türü açısından dağılımına bakıldığında %11,3'ü Ortaokul, %77,9'ü Lise, %10,8'i ise Üniversite öğrencilerinden oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların katıldıkları ülke değişkeni açısından dağılımına bakıldığında %51'i Türkiye, %4,9'luk bir eşit dağılımla Fransa, Çekya, Bulgaristan, Malta ve İtalyadan katılımcı yer almaktadır. Aile gelir seviyesi alt düzeyde olan %67,2, orta seviyede %12,7'lik dilimde yer alırken, %20,1, ise üst seviyede bir gelir düzeyine sahip olduğu görülmektedir.

3.1.2. Dijital Yerli Kuşağı Öğrencilerin "İklim Değişikliği" Kavramına Dair Ürettikleri Çağrışımlara Dair Bulgular

Bu araştırmada elde edilen bulgulara göre, Dijital yerli öğrencilerin "İklim değişikliği" kavramına ilişkin olarak toplam 63 adet geçerli çağrışım ürettikleri gözlenmektedir.

Tablo 2.

İklim değişikliği kavramına ilişkin üretilen çağrışımlar ve frekans dağılımları

		N	%
İklim değişikliği Zihinsel İmgeler	kıtlık	135	14,3%
	önlenemeyen ısınma	110	11,8%
	küresel ısınma	108	11,5%
	hayvan ölümü	95	10,1%
	ölümler	64	6,8%
	kriz	63	6,7%
	buzulların erimesi	62	6,6%
	sera gazları	60	6,4%
	karaların azalması	30	3,2%
	su sıkıntısı	28	3,0%
	kızıl ötesi	19	2,0%
	ozon	16	1,7%
	dünyanın sıcaklığı	14	1,5%
	karbondioksit emisyonu	10	1,1%
	karbon ayakizi	9	1,0%
	insanlık	9	1,0%
	plastik	7	0,7%
	sanayileşme	7	0,7%
	küresel güçler	6	0,6%
	nükleer silahlanma	5	0,5%
	iklime yapay müdahale	4	0,4%
	orman yangınları	4	0,4%
	hidropanik	3	0,3%
	doğal afetler	3	0,3%
	hastalıklar	3	0,3%
	insan ölümü	3	0,3%
	buzullar	3	0,3%
	ekolojik kaygı	3	0,3%
	değişen dünya	3	0,3%
	dengesizlik	2	0,2%
	nesli tükenmekte olan canlıl	2	0,2%
	gıda eksikliği	2	0,2%
	kyoto protokolü	2	0,2%
	ekonomik kriz	2	0,2%
	hayat koşullarını etkileme	2	0,2%
	türlerin azalmasi	2	0,2%
	mevsim değişikliği	2	0,2%
	iklim adaleti	2	0,2%
	su basması	2	0,2%
	sefalet	2	0,2%
	açlık	2	0,2%
	göç	2	0,2%
	hava değişikliği	2	0,2%
	susuzluk	2	0,2%
	kısıtlı kaynak	1	0,1%
	iklim dengesizliği	1	0,1%
	hava kirliliği	1	0,1%
	aşırı sıcaklık	1	0,1%
	çere dostu teknoloji	1	0,1%
	yetersiz önlem	1	0,1%
	savaş	1	0,1%
	yaşam alanlarını kaybeden c	1	0,1%
	insanların bilinçsizliği	1	0,1%
	şirketlerin bilincsizliği	1	0,1%
	klimatoloji	1	0,1%
	tarımın zarar görmesi	1	0,1%
	doğal kaynakların tükenmes	1	0,1%
	ekolojik çiftlik	1	0,1%
	termal genleşme	1	0,1%
	temiz enerji	1	0,1%
	hidrometeoroloji	1	0,1%
	ekolojik denge	1	0,1%
	yaşam hakkı	1	0,1%
Toplam		935	100,0%

Üretilen toplam Çağrışım: 63 (%100)

Tablo 2'de görüldüğü gibi Dijital yerli öğrenciler birbirinden farklı 63 çağrışım ile toplam 935 çağrışım üretmişlerdir. Bu çağrışımlardan en çok tekrar eden çağrışım "Kıtlık" imgesidir. Daha sonra "Önlenemeyen ısınma", "Küresel ısınma", "Hayvan Ölümü", "Ölümler", "Kriz", "Buzulların erimesi", "Sıcaklık", "Buzul", "Su sıkıntısı", "Kızıl ötesi", "Ozon" gibi kavramlar kullanılarak iklim değişikliğine dair çağrışımlar geliştirilmiştir.

Kıtlık (135), Önlenemeyen ısınma (110), Küresel ısınma (108), Hayvan Ölümü (95), Ölümler (64), Kriz(63), Buzulların erimesi (63), Sıcaklık (62), Buzul (30), Su sıkıntısı (28) çağrışımlarından sonra en sık kullanılan çağrışımlar; Kızıl ötesi (19), Ozon (16), Dünyanın sıcaklığı (14), Karbondioksit emisyonu (10), Karbon ayak izi (9), İnsanlık (9), Plastik ve Sanayileşme(7), Küresel güçler (6), Nükleer silahlanma(5), İklime yapay müdahale ve Orman yangınları(4) Hidro Panik, Doğal afetler, hastalıklar, insan ölümü, buzullar, ekolojik kaygı, değişen dünya (3), dengesizlik, nesli tükenmekte olan canlılar, gıda eksikliği, kyoto protokolü, ekonomik kriz, hayat koşullarını etkileme, türlerin azalması, mevsim değişikliği, iklim adaleti, su basması, sefalet, açlık, göç, hava değişikliği, susuzluk (2), diğer çağrışımlar ise bir kere üretilmiştir. Çağrışımların tekrar sıklığı 1 ile 135 arasında değişmektedir.

Dijital yerli öğrencilerin İklim değişikliği kavramına ilişkin ürettikleri çağrışımlar ortak özelliklerine göre sınıflandırılmıştır. Ortak özelliklere göre çağrışımların dağılımının frekans ve yüzdelerine ilişkin veriler Tablo 3'te görülmektedir.

Tablo 3.

İklim değişikliği kavramına ilişkin üretilen çağrışım kategorileri ve frekans dağılımları

		N	%
Kategoriler	İnsan Kaynaklı Etkenler	558	52,2
	Doğa Kaynaklı Etkenler	155	14,5
	Hem İnsan Hem Doğa Kaynaklı Etkenler	106	9,9
	Teknolojiden Kaynaklı Etkenler	95	8,9
	Diğer	21	2,0
	Toplam N	200	100,0
Toplam		935	100,0

Tablo 3'e göre dijital yerli öğrenciler tarafından oluşturulan çağrışımlar 5 kategori altında toplanmış olup bu çağrışımların (f=558) (%52,2) "İnsan Kaynaklı Etkenler", (f=155) (%14,5) "Doğa Kaynaklı Etkenler", (f=106) (%9,9) "Hem İnsan Hem Doğa Kaynaklı Etkenler", (f=95) (%8,9) "Teknolojiden Kaynaklı Etkenler", (f=21) (%2) "Diğer" kategorileri altında yer almaktadır.

Dijital yerli öğrencilerin İklim değişikliği kavramına ilişkin ürettikleri çağrışımlar incelendiğinde öğrencilerin en yüksek oranda (f=558 ve %52,2) "İnsan Kaynaklı Etkenler" kategorisinde çağrışım ürettikleri görülmektedir. Bu sonuca dayanarak dijital yerlilerin küresel bir sorun olarak ortaya çıkan İklim değişikliği sorununun insanların yanlış ve sorumsuz davranışlarından kaynaklandığını düşünmektedirler.

Çalışmanın bu bölümünde, Dijital yerli öğrenciler tarafından "İklim değişikliği" kavramı için ifade ettikleri çağrışımlara göre oluşturulan kategoriler çağrışım burcuna aktarılarak yorumlanmaktadır (Şekil1). Araştırmaya katılan Dijital yerli öğrencilerin verdikleri yanıtların

sıralamasında, en yüksek oranda ifade edilen kategoriler çağrışım burcunun merkezine, en az çağrışım ifade edilen kategoriler ise kademeli olarak dairenin dışına yerleştirilmiştir. Böylelikle araştırmaya katılan Dijital yerli öğrencilerin "İklim değişikliği" kavramına ait oluşturdukları çağrışımlar tek bir çağrışım burcuna toplanarak birlikte yorumlanmaktadır (Şekil 1).
Şekil 1'de görüldüğü üzere; Araştırmaya katılan Dijital yerli öğrencilerin verdiği yanıtların sıralamasında, en yüksek oranda ifade edilen kategorilerden "İnsan Kaynaklı Etkenler" kategorisi çağrışım burcunun merkezine en yakın olacak şekilde yerleştirilmiştir. Daha az çağrışım üretilmiş olan kategoriler ise sırasıyla "Doğa Kaynaklı Etkenler", "Hem İnsan Hem Doğa Kaynaklı Etkenler" ve "Teknolojiden Kaynaklı Etkenler" ve "Diğer" kategorileri kademeli olarak dairenin dışına doğru yerleştirilmiştir.
Çağrışım Burcu görseli ile; tespit edilen imgeler ve bu imgelere ait tekrar sıklığına daha açık bir şekilde ulaşılabilmekte ve daha kolay anlaşılabilmektedir.

Şekil 1. "İklim değişikliği" kavramına ilişkin üretilen kategorilerine dair çağrışım burcu

Dijital yerli öğrencilerin İklim değişikliğini hangi oranda önemli gördüklerine dair veri elde etmek üzere Anket sorularımızda yer alan "Sizce iklim değişikliğinin önem derecesi nedir?" sorusu yöneltilmiştir. Söz konusu soruda 1-5 puan aralığında puanlama yapılması istenmiştir. Tablo 4'te Dijital yerli öğrencilerin İklim Değişikliği Kavramına İlişkin yaptıkları Önem Derecelendirmesi görülmektedir.

Tablo 4.

İklim değişikliği kavramına ilişkin önem derecesi

		N	%
İklim değişikliğinin önem derecesi	hiç	8	4,1
	az	5	2,6
	orta	25	12,8
	yüksek	24	12,2
	çok yüksek	123	62,8
	Toplam	185	94,4
Missing	System	19	5,6
Toplam		204	100,0

Bu soruya verilen cevaplar değerlendirildiğinde araştırmaya katılan dijital yerli öğrencilerin %62,8'inin iklim değişikliğini çok yüksek öneme sahip bir problem olarak gördüğü, %12,2'sini yüksek düzeyde önemli bir sorun olarak algıladıkları görülmektedir. Çok yüksek ve yüksek

oranları birleştirildiğinde katılımcıların %75'inin iklim değişikliğini önemli bir problem olarak algıladıkları ifade edilebilir. Araştırmaya katılan toplam 8 katılımcı ise iklim değişikliğini çok önemsiz bir olgu olarak kabul ettiği ve bu konuda farkındalıklarının düşük olduğu görülmektedir. Yapılan incelemelerde iklim değişikliğini çok önemsiz bir olgu olarak gören öğrencilerin tamamının Türkiye'den katılımcılardan oluştuğu görülmüştür.

Bu sonuçlara dayanarak iklim değişikliği konusunun dijital yerli gençlerin zihinlerinde önemli bir sorun teşkil ettiği açıkça ifade edilebilir. Bu nedenle iklim değişikliğinin önüne geçmek adına toplumsal farkındalık oluşturularak, gerekli önlemlerin tüm toplum kesimlerince alınmasının sağlanması gerekmektedir.

4.SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırmada, dijital yerli öğrencilerin "iklim değişikliği" kavramına ilişkin ürettikleri çağrışımlar incelenerek, "iklim değişikliği" kavramına dair dijital yerli öğrencilerin zihinsel imgelerine ilişkin çıkarımlarda bulunmak ve "iklim değişikliği" konusunda farkındalık oluşturmak amaçlanmıştır.

Dijital yerli öğrencilerin "iklim değişikliği" kavramına ilişkin olarak birbirinden farklı 63 adet geçerli çağrışım ürettikleri tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan 204 dijital yerli öğrenci toplamda 935 çağrışım üretmiştir.

Dijital yerli öğrencilerin "iklim değişikliği" kavramına ait ürettikleri çağrışımlar incelendiğinde 5 kategori altında toplanmış olduğu ve bu çağrışımların; "İnsan Kaynaklı Etkenler", "Doğa Kaynaklı Etkenler", "Hem İnsan Hem Doğa Kaynaklı Etkenler", "Teknolojiden Kaynaklı Etkenler", ve "Diğer" kategorileri altında yer aldığı görülmektedir.

İnsanların üretmiş oldukları çağrışımlar, aynı zamanda düşünce tarzlarının, algılama biçimlerinin de ürünüdür. Bu çalışma aracılığıyla Dijital yerli öğrencilerin "iklim değişikliği" kavramına yükledikleri anlamlar ve çağrışımlar incelendiğinde en fazla imge üretilmiş olan kategorinin "İnsan Kaynaklı Etkenler" (f=558) kategorisi olduğu görülmektedir. Buna göre dijital yerli öğrencilerin iklim değişikliği kavramına ilişkin algılarının bu sorunun ortaya çıkmasında birinci dereceden insan davranışları ve uygulamalarının sorumlu olduğunu düşündükleri görülmektedir. Elde ediliş olan bu sonuç sera gazı (SG) konsantrasyonlarında gözlemlenen artışların kesinlikle insan faaliyetlerinden kaynaklandığı gerçeği ile örtüşmektedir. Buna göre Dijital yerli öğrencilerin "iklim değişikliği" kavramına literatür ile uyumlu ve doğru tespitler içerdiği ifade edilebilir.

Araştırmaya katılmış olan altı farklı ülke gençlerinin verdikleri cevaplar karşılaştırılarak gözden geçirildiğinde birbirinden fakı olmayan zihinsel imgelere sahip oldukları görülmektedir. Aynı zamanda iklim değişikliği kavramının ülke farkı olmaksızın en yüksek oranda "İnsan Kaynaklı" temalar içeriyor olması; dijital yerlilerin zaman ve mekan sınırı olmaksızın internet ortamında uzun zaman geçirmesi ve her toplum ve kültürden insanlarla değişik gerekçelerle iletişim ve etkileşim içerisinde bulunmasının ve internetin bilgi dolaşımının sınırsız ve engelsiz bir şekilde gerçekleşebilmesine olanak sağlıyor olmasının doğal sonucu olduğu şeklinde yorumlanabilir.

"İnsan Kaynaklı Etkenler" (f=558) kategorisinde ve toplamda tüm kategorilerde en fazla üretilmiş olan imge kıtlık (f=135) imgesidir. Bu sonucun günümüzde küresel ölçekte yaşanan ekonomik bunalım ve covid-19 pandemisinin yarattığı sorunlar ve bu nedenle yaşanan sıkıntılardan kaynaklandığı ve içinde bulunduğumuz olağanüstü dönemin doğal sonucu olduğu düşünülmektedir.

Dijital yerli öğrenciler tarafından kıtlık imgesinden sonra en çok üretilen imgeler Önlenemeyen ısınma (110), Küresel ısınma (108) imgeleridir bu imgelere benzer içerikte olan Buzulların erimesi (63) ve Sıcaklık (62) imgeleri de üst sıralarda yer almaktadır. Bu imgelerin hepsinin de ısınma içerikli olması iklim değişikliğinin öncelikle dünyada bir ısınma problemi olarak algılandığı anlamına gelmektedir.

Dijital yerli öğrenciler tarafından önlenemeyen ısınma, küresel ısınma imgelerinden sonra en çok üretilen çağrışımlar; sırası ile Hayvan Ölümü (95), Ölümler (64) şeklinde devam etmektedir. Bu imgeler iklim değişikliğinin "ölüm" kavramı ile eşleştirildiğini, iklim değişikliğinin gerek doğa gerekse insan yaşamının sonu olarak algılandığını göstermektedir.

Kriz(63), Su sıkıntısı (28) çağrışımları da yine iklim değişmesinin insanlık için bir önemli ve en kısa zamanda çözülmesi gerekli bir problem olarak görüldüğünü göstermektedir.

Dijital yerli öğrenciler tarafından üretilmiş olan en yüksek frekanslı imgelerin kıtlık, ölüm, kriz gibi iklim değişikliğinin öncelikle bir problem teması taşıdığı ve bu yönünün vurgulandığını göstermektedir.

Dijital yerli öğrenciler tarafından üretilmiş olan çağrışımlar incelendiğinde İklim değişikliği için alınabilecek tedbirlere ya da yapılması gereken eylemlere vurgu yapan az sayıda çağrışım yer almaktadır.

Bu sonuçlara dayalı olarak dijital yerli öğrencilerin iklim değişikliğine ilişkin algılamalarının daha çok problem yönü ile örtüştüğü ancak alınabilecek tedbir, yapılması gereken uygulamalar yönüne vurgu yapılmadığı görülmektedir. Bu sonuca dayanarak dijital yerli gençler tarafından iklim değişikliğinin büyük ve küresel çapta bir problem olarak algılandığı ancak bu problemin çözümüne yönelik farkındalıklarının daha düşük düzeyde olduğu söylenebilir. Ortaya çıkmış olan bu sonuç iklim değişikliği konusunda özellikle tedbir ve çözüm noktasında toplumsal farkındalık oluşturmanın önemini arttırmaktadır.

5.ÖNERİLER

- İklim değişikliği konusunda ilk yapılması gereken öneri "iklim acil durumu" nun ilan edilmesidir.
- Dünyanın yaşanabilir kalması için ortalama küresel ısınma 1,5°C ile sınırlandırılmalıdır. 1,5°C sınırı geçilirse dünya geri dönülemez bir yıkıma sürüklenecektir. Bu yüzden küresel ısınmanın 1,5°C'nin altında tutulması için acilen gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir.
- Fosil yakıtların tüketimi azaltılmalı yerine yenilenebilir enerji kaynakları kullanımı teşvik edilmelidir.
- Ülkeler acilen karbon nötr olacakları yılları belirlemeli ve gerekli adımlar atılmalıdır.
- İklim krizinden korunmaları için dezavantajlı bölgelere yardım edilmelidir.
- İklim kriziyle mücadele tüm ülkelerin politikalarına entegre edilmelidir.
- İklim krizi konusunda ekonomi değil bilim öncelikli hâle getirilmelidir.
- Öncelikli olarak tüm gıdaların israfının önüne geçilmesi yönünde girişimlerde bulunulmalıdır.
- Tek kullanımlık plastiklerin kullanımı mümkün olduğunca azaltılmalı ve doğada çözünür bioplastikler üretilmelidir.
- Hızlı moda yerine ikinci el veya sürdürülebilir ürünlerin tüketimi özendirilmelidir.

- Yerel organik/permakültür/rejenaratif tarım ürünlerinin üretimi ve tüketimi sağlanmalıdır.
- Enerji tüketimi azaltılmalı, gereksiz ışıklar kapatılmalı, damlatan musluklar tamir edilmeli ve çamaşır ve bulaşık makinelerini dolmadan çalıştırmamalıdır.
- Yürünebilecek uzunlukta yollarda yürüme veya bisiklet gibi araçların kullanımı ve uzun yollarda toplu taşıma araçlarının kullanımı özendirilmelidir.

KAYNAKÇA

AĞIRALAN, E. ve SADİOĞLU, U. (2021). İklim Değişikliği Farkındalığı ve Toplum Bilinci, İstanbul Örneği, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21*(2), 627-654.

ASLANTÜRK, Z. (1999). *Araştırma Metot ve Teknikleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul.

BAYHAN, V. (2011) "Hedonist ve Püritan Etik Sarmalında Postmodern Gençlik", 38.ICANAS, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15 Eylül 2007, Bildiriler, *Çevre, Kentleşme Sorunları ve Çözümleri*, 1.Cilt, Ankara.
BAYHAN, V. (2013). "Gençlik ve Postmodern Kimlik Örüntüleri- Üniversite Gençliğinin Sosyolojik Profili (İnönü Üniversitesi Uygulaması)", Gençlik Araştırmaları Dergisi, Journal of Youth Research, Sayı:1, Genç- lik ve Spor Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ESRİNGÜ, A. CANPOLAT, N. BARIŞ, Ö. (2021). "İklim Değişikliğinde Yeşil Adımlar" TÜBİTAK 4004 Proje Değerlendirilmesi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (3), 883-902.

IPCC (2021). Working Group I Contribution to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change.

MGM (2022). T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü, İklim Değişikliği https://www.mgm.gov.tr/iklim/iklimdegisikligi.aspx Adresinden Edinilmiştir.

MİLES, M, B., & HUBERMAN, A. M. (1994). Qualitative data analysis: An expanded Sourcebook. (2nd ed). Thousand Oaks, CA: Sage.

OBLİNGER, D. G., ve OBLİNGER, J. L. (2005). *Educating the Net Generation*, Educause. https://www.educause.edu/ir/library/PDF/pub7101.PDF (Erişim Tarihi:06.05.2022)

PATTON, M. Q. (2014). *Nitel Araştırma Ve Değerlendirme Yöntemleri*, (Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir, çev edt.), Pegem Yayıncılık, Ankara.

PEDRO, F. (2006). The New Millennium Learners: *ChallengingOurViews On Ict And Learning.* https://publications.iadb.org/en/new-millennium-learners-challenging-our-views-ict-and-learning (Erişim Tarihi:06.05.2022)

PRENSKY, M. (2001). *Digital Natives, Digital Immigrants* (MCB University Press, 9(5).https://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20- %20Digital%20Natives,%20 Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf (Erişim Tarihi:06.05.2022)

TÜRKEŞ, M. (2008). Küresel İklim Değişikliği Nedir? Temel Kavramlar, Nedenleri, Gözlenen ve Öngörülen Değişiklikler, *İklim Değişikliği ve Çevre*, *1*(1), 26–37.

YILDIRIM, A.ve ŞİMŞEK, H. (2013).*Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yay., İstanbul.

YILDIRIM ÖZCAN, K. (2018). İklim Değişikliği Konusunda Farkındalık Geliştirme Projesi Kapsamında Türkiye'deki İllerin Değerlendirilmesi: Bursa, Trabzon ve Gaziantep Örnekleri, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (2), 245-271.

YURTSAN, A. (1996). Medyada Görsellik ve Etkileşim Çağı. Yeni Türkiye, Medya Özel Sayısı, (11), 85. Erişim Tarihi: 05.05.2022, http://www.yeniturkiye.com/display.asp?c=0111

ZUR, O. ve ZUR, A. (2012). On Digital Immigrants and Digital Natives: How the Digital Divide Affects Families, https://www.zurinstitute.com/digital-divide/(Erişim Tarihi:06.05.2022)

EXAMINING THE VIEWS OF EARLY CHILDHOOD TEACHERS AND FIELD EXPERT ACADEMICS ON TEACHING READING AND WRITING IN PRESCHOOLS IN THE CONTEXT OF EARLY LITERACY

ANAOKULLARINDA OKUMA YAZMA ÖĞRETİMİNE İLİŞKİN ERKEN ÇOCUKLUK ÖĞRETMENLERİNİN VE ALAN UZMANI AKADEMİSYENLERİN GÖRÜŞLERİNİN ERKEN OKURYAZARLIK BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Kübra VARUL[1], Prof. Dr. Belma TUĞRUL[2]

[1]Yüksek Lisans Öğrencisi,İstanbul Aydın Üniversitesi, Okul Öncesi Eğitim, https://orcid.org/0009-0000-3641-932X

[2] Okul Öncesi Eğitimi Anabilim Dalı Başkanı(Tez Danışmanı), İstanbul Aydın Üniversitesi, Okul Öncesi Eğitim, https://orcid.org/0000-0002-4487-4514

Özet

Bu araştırmanın temel amacı anaokullarında okuma yazma öğretimine ilişkin erken çocukluk öğretmenlerinin ve alan uzmanı akademisyenlerin görüşlerinin erken okuryazarlık bağlamında incelenmesidir. Bu araştırma Nitel bir araştırma olup, seçilen örneklemden nitel veriler toplamak amaçlanmıştır.

Araştırma İstanbul ilinde Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı anaokullarında okuma yazma öğretimi yapan okullardan 10 erken çocukluk öğretmeni, okuma yazma öğretimi yapmayan okullardan 10 erken çocukluk öğretmeni ve alanında uzman 10 akademisyen ile gerçekleştirilmektedir. Katılımcıların örneklem seçimi ölçüt örnekleme yöntemi ile seçilmiş ve öğretmenlerin katılımının gönüllülüğü esas alınmıştır. Örneklem seçiminde erken çocukluk öğretmenlerinin anaokullarında okuma yazma öğretimi yapıp yapmadığı ve akademisyenlerin erken çocukluk eğitimi alanında uzman olup olması ölçüt alınmıştır. Bu araştırmada erken çocukluk öğretmenleri için *Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu* ve alan uzmanı akademisyenler için *Tavsiye Mektubu* veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Veri toplama aracı için okuma yazma öğretimi ve erken okuryazarlık alanında uzman iki akademisyenden uzman görüş ve onayı alındıktan sonra etik kurul onayına sunulmuştur. Araştırmada nitel verilerin analizine ulaşmak üzere öğretmenlere Yarı *Yapılandırılmış Görüşme Formu* aracılığıyla birebir görüşmeler yapılmaktadır. Görüşme formunun ilk bölümü demografik bilgi soruları, ikinci bölümü ise yarı yapılandırılmış görüşme sorularından oluşmaktadır. Nitel verilerin analiz süreci tümevarımsal içerik analizi yöntemi ile belirlenecektir. Ulaşılan sonuçlar, erken çocukluk öğretmenlerinin saha uygulamalarına dair görüşleri ve alanında uzman akademisyenlerin teorik perspektiflerini bir araya getirerek, anaokullarında okuma yazma öğretiminin erken okuryazarlık bağlamındaki görüşlerinin ortaya konmasını amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anaokulu, okuma yazma öğretimi, erken okuryazarlık.

Abstract

The main aim of this research is to examine the views of early childhood teachers and field specialist academics regarding teaching reading and writing in preschools within the context of early literacy. This study is a qualitative research aiming to collect qualitative data from the selected sample.

The research is conducted with 10 early childhood teachers from preschools affiliated with the Ministry of National Education that teach reading and writing, 10 early childhood teachers from preschools that do not teach reading and writing, and 10 academics who are experts in the field. The selection of participants is based on criterion sampling method, and the participation of teachers is voluntary. The criteria for sample selection include whether early childhood teachers teach reading and writing in preschools and whether academics are experts in early childhood education. In this research, a Semi-Structured Interview Form is used for early childhood teachers and a Recommendation Letter is used for field specialist academics as data collection tools. After obtaining expert opinions and approval from two academics specializing in reading and writing instruction and early literacy for the data collection tools, they were submitted to the ethics committee for approval. In order to reach qualitative data analysis, individual interviews are conducted with teachers through the Semi-Structured Interview Form. The first part of the interview form consists of demographic information questions, while the second part consists of semi-structured interview questions. The qualitative data analysis process will be determined using the inductive content analysis method. The obtained results aim to bring together the opinions of early childhood teachers regarding field practices and the theoretical perspectives of field specialist academics, in order to reveal the views on teaching reading and writing in preschools in the context of early literacy.

Keywords: Preschool, reading and writing instruction, early literacy.

COMPARISON OF THE PRESCHOOL EDUCATION SYSTEM OF KYRGYZSTAN AND SINGAPORE

KIRGIZİSTAN VE SİNGAPUR'UN OKUL ÖNCESİ EĞİTİM SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Yavuz Ercan GÜL[1], Gülnur İSMANOVA[2]

[1]Doç. Dr., Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, 0000-0002-8191-2647

[2]Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, 0009-0004-6533-4148

Özet

Bu araştırmada Kırgızistan ve Singapur'daki okul öncesi örgün eğitim sistemlerin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu amaç çerçevesinde Kırgızistan'da örgün eğitim içerisinde yer alan ana okulları ile Singapur'un ana okulları karşılaştırılmıştır. Kırgızistan'ın okul öncesi eğitim sistemi ile ilgili yapılan bilimsel çalışmalara bakıldığında çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmüştür. Kırgızistan gelişmekte olan ülkeler sırasında yer almakta ve uzun olmayan bir okul öncesi eğitim sistemi tarihine sahiptir. Singapur 1995 ve 2015 yılları arasındaki uluslararası olarak yapılan TIMSS ve PISA gibi sınavlarda çok sayıda ülke arasında en iyi performans sergileyen ülkeler arasında yer almıştır. Buna karşın Kırgızistan uluslararası sınavlarda son sıralarda kendine yer bulmuştur. Bu çalışmanın ortaya çıkmasında her iki ülkenin uluslararası sınavlarda birbirinden çok farklı sıralarda yer alması etkili olmuştur. Singapur'un eğitim deneyimlerinin Kırgızistan için önemli olduğu düşünülebilir. Ayrıca Kırgızistan'ın okul öncesi eğitim sistemi geliştirilmeye devam etmektedir ve en gelişmiş ülkelerin arasında yer alan Singapur'un okul öncesi eğitim sistemi ile karşılaştırılmıştır. Bunun nedeni Singapur nüfusunun Kırgızistan'ın nüfusuna yakın olması ve benzer özellikler taşıyor olmasıdır. Karşılaştırma sonucunda Kırgızistan gibi gelişmekte olan bir ülkenin Singapur gibi gelişmiş bir ülkenin okulöncesi eğitim sisteminden yararlanabileceği düşünülmektedir. Çalışma sonucunda hem Singapur hem de Kırgızistan'da okul öncesi eğitimin devlet ve özel sektörler tarafından gerçekleştirildiği gözlenmiştir. Kırgızistan'da ilkokula hazırlık ve başlangıç (sıfırıncı) sınıf olarak örgütlenirken, Singapur'da Nursey, Kindergarden 1 ve Kindergarden 2 şeklinde birer yıllık olarak örgütlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Kırgızistan, Singapur, Okulöncesi eğitim sistemi, Karşılaştırma

Abstract

This research aims to compare the formal preschool education systems in Kyrgyzstan and Singapore. For this purpose, kindergartens in formal education in Kyrgyzstan were compared with kindergartens in Singapore. When the scientific studies on Kyrgyzstan's pre-school education system are examined, it is seen that the number of studies is limited. Kyrgyzstan is among the developing countries and has a short history of pre-school education system. Singapore was among the top performing countries among many countries in international exams such as TIMSS and PISA between 1995 and 2015. On the other hand, Kyrgyzstan found itself at the bottom of the international exams. The emergence of this study was influenced by

the fact that both countries rank very differently from each other in international exams. It can be considered that Singapore's educational experiences are important for Kyrgyzstan. In addition, Kyrgyzstan's pre-school education system continues to be developed and has been compared with the pre-school education system of Singapore, which is among the most developed countries. The reason for this is that the population of Singapore is close to the population of Kyrgyzstan and has similar characteristics. As a result of the comparison, it is thought that a developing country like Kyrgyzstan can benefit from the preschool education system of a developed country like Singapore. As a result of the study, it was observed that pre-school education was provided by the state and private sectors in both Singapore and Kyrgyzstan. In Kyrgyzstan, it is organized as primary school preparatory and beginner (zero) grades, while in Singapore it is organized as Nursey, Kindergarden 1 and Kindergarden 2 for one year each.

Keywords: Kyrgyzstan, Singapore, Preschool education system, Comparison

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ İLE GELECEK KAYGISININ ARACILIK ROLÜ OLARAK BENLİK SAYGISININ İNCELENMESİ

Fatmagül YAVAŞ, Abdullah MERT

[1] Öğrenci, Uşak Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık,

0009-0009-9037-1625

[2] Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık,

0000-0003-0653-2297

Özet

Bu araştırmada, üniversite öğrencilerinin benlik saygısı ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin gelecek kaygısına etkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın çalışma grubu bir devlet üniversitesinin çeşitli bölümlerinde öğrenim görmekte olan ve araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden toplam 529 üniversite öğrencisinden (392 kız-137 erkek) oluşmaktadır. Araştırmada öğrencilerin benlik saygısı düzeylerini ölçmek için "Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği", gelecek kaygısı düzeylerini ölçmek için "Üniversite Öğrencilerinde Gelecek Kaygısı Ölçeği" ve psikolojik iyi oluş düzeylerini ölçmek için "Psikolojik İyi Oluş Ölçeği" kullanılmıştır. Elde edilen veriler, SPSS programı ile analiz edilmiştir. Mevcut araştırmada analiz işlemleri SPSS 24. programı aracılığı ile .05 ve .01 anlamlılık düzeylerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki istatistikleri için Pearson-korelasyon; bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki yordayıcı rolünün belirlenmesine yönelik ise çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırma bulgularında benlik saygısı ile psikolojik iyi oluş ve gelecek kaygısının alt boyutlarından gelecekten umutsuzluk arasında pozitif yönlü orta düzeyde anlamlı bir ilişkinin olduğu; gelecek korkusu arasında negatif yönlü orta düzeyde anlamlı bir ilişkinin olduğu ve gelecek kaygısı arasında negatif yönlü zayıf düzeyde anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bulgular üniversite öğrencilerinde benlik saygısının psikolojik iyi oluş ve gelecek kaygı düzeylerini istatistiksel olarak anlamlı şekilde yordadığını ortaya koymuştur. Araştırmada elde edilen sonuçlar literatür ışığında tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Benlik saygısı, Psikolojik iyi oluş, Gelecek kaygısı

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN AKILCI OLMAYAN İNANÇLARININ TEKNOLOJİ BAĞIMLILIĞI VE PSİKOLOJİK SAĞLAMLIĞA ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Mehmet GÜMÜŞ[1], Abdullah MERT[2]

[1]Öğrenci, Uşak Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, 0009-0004-5074-7142

[2]Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, 0000-0003-0653-2297

Özet

Bu araştırmada, üniversite öğrencilerinin akılcı olmayan inançlarının teknoloji bağımlılığı ve psikolojik sağlamlığa etkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın çalışma grubu bir devlet üniversitesinin çeşitli bölümlerinde öğrenim görmekte olan ve araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden toplam 539 üniversite öğrencisinden (396 kadın -143 erkek) oluşmaktadır. Araştırma da akılcı olmayan inançları ölçmek için "Akılcı Olmayan İnançlar Ölçeği", teknoloji bağımlılığını ölçmek için "Teknoloji Bağımlılığı Ölçeği" ve psikolojik sağlık düzeylerini ölçmek için "Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği" kullanılmıştır. Elde edilecek veriler, SPSS programı ile analiz edilecektir. Mevcut araştırmada analiz işlemleri SPSS 24. programı aracılığı ile .05 ve .01 anlamlılık düzeylerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki istatistikleri için Pearson-korelasyon; bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki yordayıcı rolünün belirlenmesine yönelik ise çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırma bulgularında, üniversite öğrencilerinin akılcı olmayan inançları ile teknoloji bağımlılığı arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki görülürken; akılcı olmayan inançlar ile psikolojik sağlamlık arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Bulgular üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlığının, akılcı olmayan inançlar ve teknoloji bağımlılığı düzeylerinde negatif yönlü yordayıcı rolünü ortaya koymuştur. Elde edilen sonuçlar literatür ışığın tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Akılcı olmayan inançlar, Psikolojik sağlamlık, Teknoloji bağımlılığı

Abstract

The purpose of this study is to examine the effect of university students' irrational beliefs on technology addiction and psychological resilience. The study group of the research consists of a total of 539 university students (396 female - 143 male) who are studying in different departments of a state university and who voluntarily agreed to participate in the research. In the research, "Akılcı Olmayan İnançlar Ölçeği" was used to measure irrational beliefs, "Teknoloji Bağımlılığı Ölçeği" was used to measure technology addiction and "Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği" was used to measure psychological health level. The data obtained are analyzed using SPSS program. In the current study, the analysis procedures were carried out at .05 and .01 levels of significance through SPSS 24.0 program. In the study, Pearson correlation was used for the relationship statistics between the dependent and independent variables, and multiple regression analysis was used to determine the predictive role of the independent variable on the dependent variable. In the results of the study, while there was a significant

positive relationship between university students' irrational beliefs and technology addiction, there was a significant negative relationship between irrational beliefs and psychological resilience. The results revealed the negative predictive role of university students' psychological resilience in the level of irrational beliefs and technology addiction. The findings were discussed in light of the literature.

Keywords: Irrational beliefs, Psychological resilience, Technology addiction

AİLƏDƏ MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN OYUN FƏALİYYƏTİNİN TƏŞKİLİNDƏ MÜASİR YANAŞMALAR

YEGANƏ MƏMMƏDOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Məktəbəqədər təhsilin pedaqogikası kafedrasının pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, baş müəllim, Pedaqogika Bölməsi

ORCID 0000-0001-8319-8849

Özet

Uşaqlar ailədə erkən oynamağa başlayırlar. Bu oyunlar başqalarına qarşı sevgi, həssaslıq, diqqəti inkişaf etdirmək üçün zəmin ola bilər. Valideynlər uşağı kiçik yaşlarından məktəbə hazırlamaq üçün oyun oynamaq əvəzinə onu kitab oxumaqla, yazı öyrətməklə, oxumaqla məşğul edirlər.

Məktəbəqədər yaş dövründə oyunlar uşaqları rahatlaşdırır və sakitləşdirir, onların təxəyyülünü və yaradıcılığını aktivləşdirir, motor bacarıqlarını gücləndirir, enerjinin boşalmasına kömək edir və zəkanın inkişafına kömək edir. Tərbiyəçinin qarşısında tərbiyə vasitəsi kimi oyun dünyasını valideynlərə açmaq vəzifəsi durur. Bunu etmək üçün *kiçik qrupda* oyunların mənası, növləri, oyuncaqların seçilməsi haqqında danışılması, müxtəlif oyunları idarə etməyin bəzi üsullarını təqdim edilməsi vacibdir. *Orta və böyük qruplarda* - oyun vasitəsilə uşaqlar arasında müsbət münasibətlərin formalaşmasına, şəxsiyyətin mənəvi keyfiyyətlərinin tərbiyəsinə diqqət yetirmək.

Xüsusilə məktəbəqədər dövrdə valideynlərlə ünsiyyətin subyektiv təcrübəsi uşağın emosional inkişafı baxımından çox vacibdir. Uşaqlar da emosional yaxınlığa, təhlükəsizlik və güvənliyə ehtiyac duyurlar. Hesab olunur ki, valideyn-övlad münasibətində ananın xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilən münasibətin keyfiyyətində mühüm amildir. Bağlanma uşaqla əsas tərbiyəçi arasında yaranan güclü emosional bağdır. Uşağın emosional inkişafında böyük rol oynayan təhlükəsiz bağlanma psixi sağlamlıq baxımından da qoruyucu faktor kimi görünür.

Ailə tərbiyəsi təcrübəsində uşaq oyununun idarə edilməsində bir neçə istiqamət var. Bəzi valideynlər övladlarının necə və nə oynaması ilə heç maraqlanmırlar. Digərləri isə əksinə, oyunu çox tənzimləyir, məşğuliyyətə çevirir, təşəbbüsü ələ alır. Onlar uşaq üçün necə bərabər tərəfdaş ola biləcəklərini bilmirlər. Nəticədə oyun öz tərbiyəvi əhəmiyyətini itirir və mənəviyyat xarakterinə çevrilir. İkinci dərəcəli rolları üzərinə götürən və uşağın bütün təkliflərini istefa ilə həyata keçirən xüsusi bir valideyn növü var.

Valideynlər və uşaqlar arasında münasibətlərdə aşağıdakı məqamlara diqqət yetirməklə müdaxilə və dəstək mərhələləri planlaşdırılmalıdır:

- duyğuları öyrətmək, emosiyalar haqqında hekayələr oxumaq, oyunlar və vizual materiallardan istifadə etmək;
- hisslərinizi şifahi və bədən dili ilə ifadə edin;
- fəaliyyət zamanı uşağa aydın və qısa suallar verin ki, öz hisslərinin və davranışlarının səbəbini başa düşmək üçün özünü düzgün ifadə edə bilsin;
- uşaqlarla aktiv vaxt keçirin;

- müsbət davranışı tərifləyin və s.

Valideynlərin uşaqları ilə oyun oynayarkən diqqət etməli olduğu bir çox amillər var. Bunlara uşağın hansı yaşda hansı oyunları oynaya biləcəyini bilmək, uşağı yaşından və bacarığından asılı olmayan oyunlara məcbur etməmək, onun temperamentinə və maraqlarına uyğun oyunlara diqqət yetirmək daxildir. Valideynlərin övladları ilə oynadıqları oyunlar onlar üçün çox dəyərli ola bilər və valideynlərinin həqiqətən də onlara əhəmiyyət verdiyini hiss etmələrinə kömək edə bilər. Məktəbəqədər dövrdə uşaqların emosional, sosial, fiziki, idrak inkişafı ilə onların valideynlərinin oynadığı oyunlar arasında çoxlu müsbət əlaqələr mövcuddur.

Anahtar kelimeler: Məktəbəqədər dövr, oyun fəaliyyəti, ailə, təlim,tərbiyə.

Abstract

Children start playing early in the family. These games can be the basis for developing love, sensitivity, attention towards others. In order to prepare the child for school from a young age, instead of playing games, parents engage him in reading, writing, and reading.

In the preschool age, games relax and calm children, activate their imagination and creativity, strengthen motor skills, help release energy and help develop intelligence. The educator has the task of opening the world of games to parents as a means of education. To do this, it is important to talk about the meaning, types of games, the selection of toys in a small group, and to introduce some methods of managing different games. In medium and large groups - to pay attention to the formation of positive relationships between children through play, the upbringing of moral qualities of the personality.

The subjective experience of communication with parents, especially in the preschool period, is very important in terms of the child's emotional development. Children also need emotional closeness, safety and security. It is believed that the characteristics of the mother in the parent-child relationship are an important factor in the quality of the relationship under consideration. Attachment is a strong emotional bond between a child and a primary caregiver. Secure attachment, which plays a major role in a child's emotional development, also appears to be a protective factor in mental health.

There are several directions in the management of children's play in the practice of family education. Some parents are not at all interested in how and what their children play. Others, on the contrary, regulate the game too much, turn it into a hobby, take the initiative. They do not know how to be an equal partner for the child. As a result, the game loses its educational significance and becomes a moral character. There is a special type of parent who takes on secondary roles and does all the child's bidding with resignation.

In the relationship between parents and children, the stages of intervention and support should be planned with attention to the following points:

- teach emotions, read stories about emotions, use games and visual materials;

- express your feelings verbally and with body language;

- during the activity, ask the child clear and short questions so that he can express himself correctly in order to understand the reason for his feelings and behavior;

- spend active time with children;

- praise positive behavior, etc.

There are many factors that parents should consider when playing games with their children. These include knowing what games a child can play at what age, not forcing the child to play

games that do not depend on his age and ability, and focusing on games that suit his temperament and interests. The games that parents play with their children can be very valuable to them and help them feel that their parents really care about them. There are many positive relationships between children's emotional, social, physical, and cognitive development in preschool and the games played by their parents

Key words: Preschool period, game activity, family, training, education.

XÜSUSİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ MÜƏLLİMİN KORREKSİYA-İNKİŞAFETDİRİCİ FƏALİYYƏTİNİN TƏŞKİLİ

LALƏ XANOĞLAN QIZI MƏMMƏDOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Xüsusi təhsil kafedrasının müəllimi

Pedaqogika Bölməsi, ORCID 0009-0004-0683-7191

Özet

Xüsusi məktəblərdə tədris-tərbiyə prosesinin təşkilində və korreksiya fəaliyyətində müəllimin rolu böyükdür. Korreksiyaedici təhsil müəssisələrində müəllim öz vəzifə və funksiyaları ilə kütləvi məktəbin müəllimlərindən fərqlənir. Müəllimin pedaqoji-peşə fəaliyyətinin çoxcəhətliliyi və çox funksiyanallığı özünü bir tərəfdən şagirdlərin təlim-tərbiyəsini dövlət təhsil siyasətinə və dövlətin verdiyi müvafiq tələblərə uyğun fəaliyyət göstərən bir dövlət qulluqçusu olmasında, ikinci tərəfdən uşağı şəxsiyyət kimi formalaşdırmaq və hərtərəfli inkişaf etdirmək məsələlərini həyata keçirən sosial işçi, digər tərəfdən isə psixi inkişaf, sensor, davranış, və s. çatışmazlıqları olan uşaqlarla iş aparan sosial pedaqoq, pedaqoq–defektoloq rolunda göstərir.

Xüsusi təhsil üzrə müəllimin funksiyalarına xüsusi diqqət və fəaliyyət tələb edən şagirdlərlə aparılan korreksiya–pedaqoji prosesi təşkil etmək və onu konktet məzmunla zənginləşdirmək daxildir. Müəllim öz şagirdləri və valideynləri arasında əməkdaşlığı və qarşılıqlı fəaliyyəti təmin edən ən mühüm həlqədir. Müəllim təlim -tərbiyə prosesində şagirdlərin inkişaf və davranış pozulmalarının korreksiya və profilaktika məsələlərinin həyata keçirilməsində fəal iştirakçı olmaqla bərabər, həm də onların yerinə yetirilməsi üçün əxlaqi, intellektual fiziki və psixoloji hazırlığa malik olmalıdır.

Korreksiyaedici təhsil müəssisələrində müəllim uşaqların inkişaf və davranışındakı mövcud və ya ola biləcək qüsurları aradan qaldırmağa, yaxud qarçısının alınmasına yönəldilmiş metod və üsulları seçir, təlim prosesində onlardan istifadə edir. Müəllim uşağın yaş dövrlərinin anatomik –fizioloji inkişaf mərhələlərinin qanunauyğunluqlarını, müxtəlif yaşlarda şəxsiyyətin fərdi və psixoloji xüsusiyyətlərini hökmən bilməlidir. Korreksiaedici təhsil müəssisələrində çalışan hər bir müəllim

- uşağın tərbiyəliliyi və təlimə uyarlılığını müəyyən etməyi;

- uşağın inkişaf və ya davranışındakı çatışmazlıqları yaradan səbəb və şəraiti müəyyənləşdirməyi;

- uşağın əməlləri əsasında onun psixi inkişaf vəziyyətindəki dəyişiklikləri görüb başa düşməyi;

- uşaq şəxsiyyətinin inkişafını, onun təlim-tərbiyə nəticələrini proqnozlaşdırmağı və layihələşdirməyi;

- ola biləcək çətinlikləri öncədən görməyi və vaxtında onların qarşısını almağı bacarmalıdır.

Korreksiyaedici təhsil müəssisələrində müəllimin peşə keyfiyyətlərinə bunlar daxildir: əməksevərlik, intizamlılıq, məsuliyyətlilik, humanistlik, qarşıya məqsəd qoymaq və ona nail olmaq, mütəşəkillik, əzmkarlıq, təmkinlilik, öz əməyinin keyfiyyətini yüksəltmək.

İnkişaf və davranışında çatışmazlığı olan uşaqlarla iş zamanı müəllimin ən vacib korreksiya bacarığına aşağıdakıla daxildir:

- İnkişafdakı hər hansı bir çatışmazlığı görmək və ona pedaqoji diaqnoz qoymaq;

- Çatışmazlığın pedaqoji diaqnostikasını aparmaq, uşaq inkişafının və çatışmazlıq zamanı nəticələrin proqnozunu müəyənetmək;

- Bu kateqoriyalı uşaqların korreksiya təlim-tərbiyəsinin ümumi və xüsusi vəzifələrini müəyyənləşdirmək.

Müəllim həmişə fəal, yaradıcı olmalı, mürəkkəb, psixo–fiziki inkişaf çatışmazlıqlı uşaqlar kimi bir kollektivə rəhbərlik edərək, təlim-tərbiyə prosesində aparıcı rol oynamalıdır. Beləliklədə, korreksiyaedici müəssisələrdə çalışan müəllimlərin şəxsi və peşə keyfiyyətləri vəhdət təşkil edir.

Anahtar kelimeler: Xüsusi təhsil, müəllim, şagird, fəaliyyət, korreksiya işi.

Abstract

In special schools, the role of the teacher in the organization of the teaching-educational process and correctional activities is great. In correctional educational institutions, teachers differ from mass school teachers in terms of their duties and functions. The multifaceted and multi-functionality of the teacher's pedagogical and professional activity is reflected in the fact that he is a public servant who works in accordance with the state education policy and the relevant requirements of the state, on the one hand, and a social worker who implements the issues of shaping and comprehensively developing the child as a personality, on the other hand. and mental development, sensory, behavior, etc. he acts as a social pedagogue working with children with disabilities, as a pedagogue-defectologist.

The functions of a special education teacher include organizing the correction-pedagogical process with students who require special attention and activity and enriching it with contextual content. The teacher is the most important link that ensures cooperation and interaction between his students and parents. In addition to being an active participant in the implementation of correction and prevention of students' developmental and behavioral disorders in the educational process, the teacher must also have moral, intellectual, physical and psychological preparation for their implementation.

In correctional educational institutions, the teacher chooses methods and techniques aimed at eliminating or correcting existing or possible defects in children's development and behavior, and uses them in the training process. The teacher must know the regularities of the anatomical-physiological development stages of the child's age, and the individual and psychological characteristics of the personality at different ages. Every teacher working in correctional educational institutions

- to determine the child's education and adaptability to training;

- to determine the causes and conditions that cause deficiencies in the child's development or behavior;

- to see and understand the changes in the state of mental development of the child based on his actions;

- to predict and project the development of the child's personality, its educational results;
- should be able to foresee possible difficulties and prevent them in time.

The most important corrective skills of a teacher when working with children with developmental and behavioral deficits include:

- To see any deficiency in development and make a pedagogical diagnosis of it;
- To carry out pedagogical diagnosis of deficiency, to assess the prognosis of child development and results in case of deficiency;
- To determine the general and special tasks of correctional education of children of this category.

The teacher should always be active, creative, leading a team such as children with complex, psycho-physical developmental deficits, and should play a leading role in the educational process. Thus, the personal and professional qualities of teachers working in correctional institutions are unified.

Key words: Special education, teacher, pupil, activity, correctional work.

QARABAĞ MÖVZUSU AZƏRBAYCAN BƏDİİ NƏSRİNDƏ

Yeganə Qasımova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Xülasə:

"Qarabağ mövzusu Azərbaycan bədii nəsrində" adlı məqalədə torpaqlarımızın işğalı dövründən başlayaraq günümüzə qədər ədəbiyyatımızda (nəsr janrında) bu mövzuda yazılan çoxsaylı əsərlərin bir hissəsi təhlilə cəlb olunur.

XX əsrin 80-ci illərinə qədər tarixi ərazilərimizdə, xüsusən Qarabağda baş verən kiçik məhəlli münaqişələr o zamankı sovet rəhbərliyinin dəstəyi ilə həyata keçirilirdi. Artıq 90-cı illərin əvvəllərindən başlayaraq silahlı erməni birləşmələri Qarabağ bölgəsində soyqırım törətməyə başladılar, nətıcədə soydaşlarımız həlak oldu, öz dədə-baba yurdlarından didərgin düşdü. Xalqımızın tarixində baş verən bütün bu qanlı hadisələr Qarabağ mövzusunu ədəbiyyatımıza gətirdi, birinci Qarabağ müharibəsindən başlayaraq şanlı Zəfərimizə qədər müharibənin dəhşətlərini canlandıran hekayə, povest və romanlar yazılmağa başladı. Elçin Əfəndiyevin "Bayraqdar", Nüşabə Məmmədlinin "Zəngulə"povestləri, Fazil Güneyin "Qara qan", Aqil Abbasın "Dolu", Sabir Əhmədlinin "Axirət sevdası" və "Ömür urası", Elxan Elatlının "Cəhənnəmdən gələn səs" romanları bu silsilədəndəndir.

Açar sözlər: Qarabağ, müharibə, nəsr, XX əsr, təhlil

Abstract

Karabakh theme in Azerbaijani artistic prose In 2020, our fateful national issue, Karabakh, was liberated from the hands of Armenians as a result of the 44-day Patriotic War. The Karabakh lands, which have been under enemy occupation for years, the first Karabakh War, the life of displacement and refugees have made people think not only politically and socially, but also artistically. From the beginning of the XX century to the present period, which is the date of the beginning of the conflict, scepters were written reflecting the causes, consequences of these massacres and conflicts, deep wounds and important historical changes in people. This article provides information about some examples of prose devoted to the Karabakh conflict and war, and the works are involved in the analysis.

Key words: Karabakh, war, prose, XX century, analysis

Dünya bina olandan, insanlıq yaranandan bəri, həmişə qan qoxusu saçan, qorxu hissi oyadan müharibələr olmuşdur. Bütün müharibələr ağrı-acıları, insan itkiləri, mənəviyyata zərbə vuracaq hadisələrlə ötüşmüşdür. Dünya xalqlarının tarixində həmişə müharibələr olmuş, hər xalq bu dəhşətləri yaşamışdır. Bizim taleyüklü milli məsəlimiz olan Qarabağ məsələsi son illərə qədər öz həllini tapmamışdı. Müzəffər Ali Baş Komandanımızın və şanlı ordumuzun rəşadəti ilə 30 illik həsrət sona çatdı. XX və XXI yüzilliyin Azərbaycan tarixinə parlaq səhifə kimi yazılan Qarabağ zəfəri özündə siyasi-hərbi mənalarda bir çox məqamları ehtiva etməklə yanaşı, həm də İnsan-Xalq amili ilə səciyyələnir.

Azərbaycan xalqının öz torpağını və özünü müdafiə qüdrətinə malik olduğu artıq münaqişənin yarandığı dönəmdə bəlli idi. Hələ 1905-1906-cı illərdə erməni millətçiləri Cənubi Qafqazın türk-müsəlman əhalisinə qarşı ilk dəfə silahlı çıxışlara başlarkən əks müqavimətlə üzləşmişlər.

Çar hökuməti ermənləri Azərbaycan ərazisində məskunlaşdırandan bəri mənfur düşmən topraq iddiasına düşmüş, bu da zaman-zaman qarşıdurmalarının yaranmasına gətirib çıxarmışdır. 1905-1907- ci illərdə baş verən erməni müsəlman davası Məmməd Səid Ordubadının 1911-ci ildə qələmə aldığı "Qanlı illər" əsərində ətraflı canlandırılır. Münaqişənin xronikasını əks etdirən M.S.Ordubadi göstərir ki, 1905-1906-ci illər iğtişaşları zamanı, ermənilərin başlıca məqsədləri İrəvanla Zəngəzur arasındakı müsəlman kəndlərinin əhalisini silah gücünə, kütləvi qırğınlar törətməklə təmizləmək, həmin kəndlərdə Türkiyədən gəlmiş ermənləri yerləşdirməkdən, Qarabağ ermənləri ilə birbaşa əlaqə qurmaqdan və sonradan həmin ərazilərdə erməni dövləti yaratmaqdan ibarət idi. Həmin dövrün ağrı-acılarını ifadə edərək yazıçı deyir: "Bu olmuş tarixi vücuda gətirmək üzrə qələmi əlimə aldığım zaman özümdə bir kədər, bir müsibət xatirələri hiss edirəm. Əcəba! Əlimdəki qələm hər zaman qanlı illərdə qəflətən baş verən faciələri yazmaq istəyir, vicdanım da bu ülvi vəzifəni ifa etməkdə qeyri-adi bir həvəs göstərir. Zəif duyğularıma gəldikdə qanlı illərdə ucalmış fəryad və məzlumların maddi və mənəvi təsirindən irəli gələn, dözülməsi mümkün olmayan bir hala təsadüf edib özünün böyləcə davamdan məhrum buraxır" [1, s. 8]. Ordubadi ermənilərin törətdiyi milli qırğınların səbəblərini göstərərkən, müsəlmanların elmsizliyini, müasir siyasətdən xəbər tutmadıqlarını qeyd edir. Müsəlman ordusunda düzgün nizam-intizam, silah tədarükü olmadığından ermənilər rahatlıqla öz planlarını həyata keçirə bilirdilər. Əlbəttə, Qafqazda erməni-müsəlman qırğını başladıb öz hakimyyətini gücləndirmək, başqa sözlə, "parçala-hökm sür" Çar hökümətinin çirkin xarici siyasəti idi. Ordubadi bu barədə yazır: "Mən bu sözümü istisnasız olaraq erməni və müsəlmanlara deyirəm. İndi bilirsiniz ki, biz qafqazlılar rus millətinin qapazları və zülm-sitəm boyundurğunun altında yaşayıb, kefləri istədiyi qədər əllərindən və dillərindən gələni bizlərə ediblər. Bizə çox zülm və insafsızlıqlar etmişlər" [1, s. 49].

M.S.Ordubadinin tarixdən ibrət dərsi almaq tövsiyəsini hər iki tərəf eşitmişdi. Lakin həmişə sülh, hümanizm çağırışları edən azərbaycanlılardan fərqli olaraq ermənilər bu təcrübədən heç bir nəticə çıxarmamışlar. Çar hökuməti süqut edəndən sonra bu imperiyanı Sovet Sosialist Respublikası əvəz elədi. Hakimiyyət və quruluş dəyişikliyinə baxmayaraq Qarabağ məsələsində şovinist siyasəti davam etdirildi. XX əsrin 80-ci illərinə qədər davam edən kiçik münaqişələr artıq 90-cı illərdə kulminasiya nöqtəsinə çatdı. Sovet hökümətinin silahlandırdığı erməni hərbi birləşmələri Qarabağ bölgəsində soyqırım törətməyə başladılar, soydaşlarımız həlak oldu, öz dədə-baba yurdlarından didərgin düşdü.

Xalqımızın tarixində baş verən bütün bu qanlı hadisələr Qarabağ mövzusunu ədəbiyyatımıza gətirdi, birinci Qarabağ müharibəsindən hazırkı dövrə qədər müharibənin dəhşətlərini canlandıran hekayə, povest və romanlar yazılmağa başladı. Elçin Əfəndiyevin "Bayraqdar", Nüşabə Məmmədlinin "Zəngulə "povestləri, Fazil Güneyin" Qara Qan", Aqil Abbasın "Dolu", Sabir Əhmədlinin "Axirət sevdası" və "Ömür urası", Elxan Elatlının "Cəhənnəmdən Gələn Səs" romanları bu silsilədəndir.

Elçin Əfəndiyevin "Bayraqdar" əsəri həmin dövrün insan portretini psixoloji, sosial və iqtisadi tərəfləri ilə verən bir əsərdir. Əsərdə tariximiz üçün çox mühüm bir dövr 1990-cı illərin ictimai dəyişiklikəri və bunun qurbanı olan insanlar, bir günün içində qaçqına çevrilmiş bir cəmiyyətin faciəsi hərtərəfli əks etdirilmişdir. Əbülfət, Qızıl Diş Cümrü, Kamançı Tanrıverdi, Surxay köçkün həyatının ağır nisgilini öz üzərində daşıyan obrazlardır. Povestdə diqqəti çəkən obrazlardan biri də Arsən Allahverdiyan adlı ermənidir. Qarabağda baş verən qırğınlar zamanı köçə məruz qalan Surxayın gedişindən sonra vaxtilə dostluq etdiyi Arsən Şuşada qalır. Arsən Azərbaycan dilini gözəl bilir. Hələ müharibə başlamamışdan əvvəl Şuşada dostlarından biri Arsənə deyir: "Ə, Arsən, "Allahverdiyan" da erməni famili olar? "Verdi" də bizimki, "Allah" da bizimki!" [2, s. 115]. Yazıçı bununla millətimizin dinc və mehriban şəraitdə yaşamaq

niyyətinə diqqəti yönəltmiş, münaqişənin əsas səbəbkarının kimliyini oxucuya çatdırmaq istəmişdir.

Müharibə dəhşətlərini, əsirlikdə qalan insanların psixoloji vəziyyətini, qorxu və acıları əks etdirən əsərlərdən biri də Fazil Güneyin "Qara qan" romanıdır. Melodramatik süjeti olan romanın I kitabında ermənilərin Dağlıq Qarabağda etnik təmizlənmə apardıqdan sonra xarici güclərin köməyi ilə düzən Qarabağa hücumu, yerli əhalinin min illərlə yaşadığı yurdlarından qovulması, Bakıdan ata yurduna toy mərasiminə gəlmiş gənc jurnalist Aysunun girov götürülməsi və onun üzləşdiyi ağır durumdan danışılır. Aysu jurnalistdir. Toy məclisi üçün Qarabağa gedir. İnsanların ən şad günündə sevinc duyğuları faciə ilə əvəz olunur, ermənilər məclisdəkiləri gülləbaran edir, dinc insanlar qırılır. Aysu bu qırğında ölməsə də, onun ölümdən daha dəhşətli əsirlik həyatı başlayır. Aysu əsirlikdə olarkən sevdiyi Toğrula axıra qədər sədaqətli qalır. Erməni əsgərini xəncərlə öldürür, hər vasitə ilə öz ismətini qorumağa çalışır. Aysu obrazı vasitəsi ilə yazıçı Azərbaycan qadının, qızının öz namusunu, ismətini qorumaq üçün nələr edə biləcəyini oxucuya çatdırmaq istəyir. Romanın ikinci kitabında hadisələr Qarabağın güneyindən mərkəzinə - Şuşa və Xankəndi şəhərlərinə keçirilir, girov Aysu Şuşaya gətirilir. Qarabağın bu baş şəhərinin işğaldan sonrakı durumu, Şuşa həbsxanasında saxlanan azərbaycanlı əsir və girovların cəhənnəm əzabı yaşamaları əks etdirilir. Sonrakı fəsillərdə Füzuli bölgəsində 22 kənd və qəsəbənin düşməndən təmizlənməsindən və acılı-şirinli, ölümlü-qalımlı tarixi yaşantılardan bəhs edilir. Üçüncü kitab oxuculara əsəbləri çox pozulmuş Aysunun körpə əkizləri ilə Bakıya dönməsindən, təmas xəttindəki toqquşmalardan, Azərbaycanın Qərb dövlətləri tərəfindən təzyiqlərə məruz qalmasından və cəmiyyətdəki təzadlardan söhbət açır. Hərbiçilərimizin təkbaşına düşmən dəstələri ilə qeyri-bərabər döyüşə girməsindən, öz ölkələrini tərk edən Ermənistan vətəndaşlarının Azərbaycana pənah gətirməsindən və nəhayət tarixi Aprel döyüşlərindən bəhs edilir. Romanda sevgi və ismət sınağı ilə qarşı qarşıya qalmış Aysunun əsirliyi fonunda Qarabağ savaşının insanlarda açdığı dərin yaralar canlandıran müəllif yazır: "Müharibə - körpələrin təəccüb və dəhşətdən bərələn gözləri, sevinci silinmiş hüznlü üzləridir" [4, s. 345].

Aqil Abbasın 2008-ci ildə yazdığı "Dolu" (2012-ci ildə eyniadlı ssenari əsasında film çəkilib) romanında yazıçı bu mövzuda yazılan əsərlərdən fərqli olaraq döyüşkən xalq obrazı yaratmışdır. Əsərin "Dolu" adlandırılması heç də təsadüfi deyil. Məti Osmanoğlu roman haqqında bunları yazır: "Əsər boyu insanların (təkcə əsərin personajlarının deyil, həm də oxucuların) başına dolu yağır. Bu, Tanrının göydən endirdiyi dolu deyil. Rusiyanın ermənilərin əlinə verdiyi "Qrad" reaktiv yaylım atəşi sistemindən atılan yaylım mərmiləridir". Müəllifin yaxın tariximizi diqqətlə və peşəkar yazıçı müşahidəsi ilə izlədiyi bütün əsər boyu nəzərə çarpır. Müəllifin "Dolu"nu "Qarabağ haqqında salnamə" adlandırması həqiqətə uyğundur. "Dolu"da Azərbaycan türklərinin hətta müharibə şəraitində belə insanlıqdan, bəşəri dəyərlərdən uzaqlaşmadığını ustalıqla qələmə ala bilib. Əsərin qəhrəmanı bir və ya iki nəfər deyil, xalqdır. Romanda artıq müharibənin arxa cəhbəsini, insanların müharibədən sonrakı taleyini, qaçqınlıq həyatını göstərmir. Artıq müharibə başlamış və əli silah tutan, tutmayan hər kəs, bir nəfər kimi düşmənin qarşısını almağa, öz dədə-baba yurdlarını düşmən əlindən təmizləməyə hazırdır. Əsərdəki Komandir, Pələng, Drakon obrazları qəhrəman Azərbaycan xaqlını təmsil edir. Əsərin sonunda şir ürəkli igidlərin düşmən gülləsi ilə öldürülməsi, canlarını qurban verdikləri doğma torpaqların ermənilərin nəzarəti altına keçməsi, oxucunu kədərləndirir. Müharibə və milli varlığımız, bir xalq, millət, cəmiyyət olaraq son əsrlərdə dəfələrlə özümüzü təsdiq etmək zərurətində qalmağımız romanın əsas ideyasını ifadə edir: "Müharibədirsə də bu, heç də məhəlli yox, daha çox bizim dünya ilə savaşımızdır" [5, s. 398].

Qarabağ müharibəsində törətdilən ən ağır cinayətlərin başında Xocalı soyqırımı gəlir. Xocalıda törədilən qanlı cinayət təkcə Xocalının və ya Azərbaycanın faciəsi deyil, bütün dünyanın

faciəsidir. Elçin Hüseynbəylinin "Firuzə qaşlı xəncər" hekayəsi Xocalı hadisələrinə həsr olumuşdur. Hekayədə Zeynəb adlı gəlinin körpə balasını erməni işğalçılarından qoruması və qarlı meşədən keçərək yaxlnlarına qovuşması təsvir edilir. Zeynəb müəllimədir. O, uşaqlara "Gələcəkdə kim olacağam" adlı inşa mövzusu veribdir. Lakin inşaları yoxlamaq ona nəsib olmur. Zeynəb düşmən əlindən qaçmağa hazırlaşarkən özü ilə nənəsinin verdiyi firuzə qaşlı xəncəri də götürür. Əgər düşmən əlinə keçərsə, ismətini qorumaq üçün ya özünü öldürəcək, ya da düşməni. Zeynəb Ağdama üz tutmaq istəyir, lakin ermənilər Ağdama gedən əsas yolu da bağlamışdılar. Geriyə sadəcə meşəlik yol qalırdı. Ermənilər qadın, uşaq, qoca demədən hər kəsi gözlərini qırpmadan öldürürdülər. Zeynəb meşədə erməni cəlladından qurtulmaq üçün, nənəsinin ona verdiyi firuzə qaşlı xəncərlə ermənini öldürür. Bütün çətinliklərə baxmayaraq həm öz canını, həm də qızının canını xilas edə bilir və Ağdama atasının yanına gəlib çıxa bilir. Zeynəbin vurduğu xəncər zərbəsi, düşmənini al qana boyaması, sanki Azərbaycan xalqının adından alınan bir qisas idi [6, s. 89-97].

Elxan Elatlının "Cəhənnəmdən gələn səs" romanı Xocalı soyqırımından, erməni əsirliyindəki azərbaycanlıların aqibətindən bəhs olunur. Əsərdə hadisələr gecə jurnalistin evinə zəng gəlməsi ilə başlayır. Zəng edən isə Ermənistandan 1992-ci ildə Xocalı soyqırmı zamanı əsir düşmüş qadındır. Qadın Azərbaycanda ermənilərin qorxunc planlar keçirəcəyini xəbər verir. Azərbaycan kəşfiyyatçıları dərhal fəaliyyətə başlayır. "Leopard" ləqəbli mayor Ələmdar Məlikov əməliyyata başçılıq edir və erməni təxribatçılarını ələ keçirmək üçün əlindən gələni edir. Əsir alınmış bir ailənin təsviri fonunda hadisələr gözümüzün qarşısında canlanır. Ata qızı ermənilər tərəfindən təcavüzə məruz qalmasın deyə tüfəngin qundağı ilə onu öldürür. Arvadını da öldürmək istərkən ermənilər kişini öldürürlər. Ailədən geriyə ana və oğlu qalır. Oğul başlarına gələn hadisələrdən o qədər təsirlənir ki, artıq o sanki manqurtlaşır , hətta öz millətinə belə nifrət etməyə başlayır. Mərdi qova-qova namərd eləmişdilər. Xocalı soyqırmı, erməni vandalizmi, düşmən hiyləgərliyi, qəsbkarlıq xisləti romandakı hadisələr fonunda oxucuya aydın olur.

Qarabağ müharibəsinin başlaması ilə Sabir Əhmədli xalqımızın üzləşdıyı problemləri, çətinlik və bəlaları nəsrə gətirdi. Yazıçının "Yanvar hekayələri, "Axirət sevdası", "Ömür urası" kimi əsərləri XX əsrin 90-cı illərində baş verən hadisələr zamanı xalqın yanında olduğunu və yaşananlara həssaslıqla yanaşdığının göstəricisidir. Yanvar qırğını, Sumqayıt hadisələri, Qarabağda ermənilərin törətdiyi soyqırım yazıçının bu dövr yaradıcılığının əsas qayəsidir. Sabir Əhmədli Qarabağ müharibəsində oğlu Məhəmmədi itirmiş, bu dərin hüzn onun yaradıcılığına da təsir göstərmişdir. Yazıçın "Axırət sevdası, "Ömür urası" romanlarında dövrün nisgilini, qəm və kədərini, insanları düşündürən, fanilik və ədəbiyyət kimi sualları oxucuya ünvanlayır. Müəllifin şəhidlik məqamı haqqında yazdığı fikirlər insanı düşündürür: "Olum, Ölüm eyni hadisədir. Birindən insan, o birindən ruh doğulur. Ölüm də doğuluşca heyrət oyatmalı, sevinclə qarşılanmalıdır. Ölüm əbədi ömrün başlanmasıdır. Ölüm məqamında doğulan ruh-işıqdır" (4, s. 64)

Nuşabə Məmmədli "Zəngulə" romanında erməni millətçilərinin muxtəlif tarixi dövrlərdə törətmiş əməlləri arasında "varislik" amilinə toxunmağa çalışır. Bu məqsədlə, müəllif romanda XX əsrin əvvəllərində ermənilər tərəfindən torədilmiş fəlakətlərin işıqlandırılmasına xüsusi diqqət yetirir. Əsərdə Qiyamət nənənin xatirələri əsasında olmuş hadisələrin nəqli maraq doğurur. Belə ki, unutqanlığımızın nəticəsi kimi tarixdə baş vermiş hadisələrin yaddaşlardan bilərəkdən silinməsinin nəticəsidir ki, millətimizin başına gətirilmiş haqsızlıqlar və zülmlər yaddan çıxarılmışdır. "Zəngulə" əsərində Qarabağ müharibəsinin dəhşətləri çox inandırıcı təsvir edilmişdir. Əsər müharibə zamanı əsir düşən ata-analarımızın, babanənələrimizin, bacı-qardaşlarımızın, qız və gəlinlərimizin, balalarımızın acınacaqlı taleyindən, işgəncəli həyatından bəhs edir. Əsərin baş qəhrəmanı – 9 yaşlı Rəhimənin 3 il əsirlikdə gördüyü dəhşətlər oxucunu

sarsıdır, Rəhimənin fəryadı düşmənə nifrəti, qisas hissini daha da alovlandırır, mübarizəyə sövq edir.

Ədəbiyyatda müharibə mövzusunda yazılmış əsərləri oxuyarkən Otto Fon Bismarkın dediyi "Kimsə heç olmasa bir dəfə döyüş meydanında ölmüş bir əsgərin şüşəyə dönmüş gözlərinə baxsaydı, müharibəyə başlamazdan əvvəl yaxşı düşünərdi" fikri yada düşür. Ədəbiyyatımızda zorla cəlb olunduğumuz müharibənin sərt reallıqları bədii rənglərlə və böyük sənətkarlıqla canlandırılır. Artıq Qarabağ torpağında gedən qanlı müharibə tarixi Zəfərimizlə nəticələnmişdir. İnanırıq ki, bundan sonra qələm adamlarımız yeni gerçəkliyi -- bütövlüyünə qovuşmuş Vətənimizin iqbalını, 30 ildən sonra bərpa olunan tarixi ədaləti, bu yolda canlarından keçən şəhidlərimizin və qazilərimizin unudulmaz obrazlarını yaradacaqlar.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat :

1. Ordubadi M.S. Qanlı İllər. 1905-1906-cı illərdə Qafqazda baş verən erməni-müsəlman davasının tarixi. Bakı, 1991.

2. Elçin. Bayraqdar. Bakı: Qap-Poliqraf, 2004.

3. Elçin Hüseynbəyli. Gözümə gün düşər // 525-ci qəzet, 27 fevral 2010.

4. Əhmədov S Axirət sevdası. Bakı: Ozan, 2003, s. 45, 64

5. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı. / İki cilddə, 1 c., Bakı: Elm və təhsil, 2016, 800 s.

6. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı. / İki cilddə. 2 cild., Bakı: Elm və Təhsil, 2016, 1088 s.

THE SOCIOLOGICAL SIGNIFICANCE OF TELEVISION ADVERTISING IN CONSUMER PERCEPTION

TELEVİZYON REKLAMCILIĞININ TÜKETİM ALGISINDAKİ SOSYOLOJİK ANLAMLILIĞI

Bülent KARA

Profesör, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Kurumlar Sosyolojisi,

0000-0001-6021-085X

ÖZET

İnsan ve toplum yaşamında kitle iletişim araçlarının belirleyiciliği teknolojik gelişmelere bağlı olarak etkili olmakta ve toplumların yapısında değişmelere yol açmaktadır. Telekomünikasyon araçları da denilen bu olgu içerisinde televizyon iyi ve etkili bir iletişim vasıtası olarak karşımıza çıkmakta olup, bu görevini layıkıyla yapabilmek ya da istediği etkiyi yapabilmek için en azından izleyicilerin genel özelliklerini bilmek zorundadır. Bu dikotomik durum bu çalışmada ele alınıp incelenecektir.

Televizyonun en etkili olduğu ve belirleyiciliğinin gittikçe arttığı unsurların başında ise tüketim olgusu gelmektedir. Zaman içinde değişikliğe uğramış olan tüketim kavramı ekonomik faaliyetin çok ötesinde bir anlam ihtiva etmekte farklı anlamlar içeren sosyal ve kültürel bir olgu olarak ün kazanmıştır. Bu ünün kazanılmasında kuşkusuz televizyonun rolü ve belirleyiciliği yüksektir. İnsana ve topluma seslenen ya da seslenilmesini sağlayan bir vasıta olarak televizyon tüketme faaliyetini insana ve vazgeçilmez olarak sunmakta yaşamın vazgeçilmez parçası haline getirmektedir.

Bu bağlamda bireyler içinde yaşadığı sistemin de zorlamasıyla adeta tüketim odaklı bir hayat yaşamaya başlamış, mal ve hizmetlerin tüketiminde birbirleriyle adeta yarışır hale gelerek küresel ekonomik güçlerin kendilerine biçmiş olduğu tüketici rolünü oynamaktadır.

Reklamlar değerlerin/imajların tüketicilere ikna edici bir biçimde aktarımı sağlayan araçlardan birisidir. Reklamlar sadece bir ürün hakkında bilgi veriyor gibi gözükse de davranış kalıpları, yaşam biçimleri, cinsiyet rollerini kontrol eden yönlendiren etkileyen bir güce sahiptir. Bu gücü adeta hissettirmeden bireyin zorunluluğuymuş gibi faktörlerle yapmakta onu kuşatarak zorlayıcı olabilmektedir. Bunu sonucu "kullan-at" modeli üzerinden hızlı tüketim odaklı bir rol süreçte insanın kendisinde aynı modele yaklaştırmaktadır.

Bu çalışmada televizyonun bir kitle iletişim aracı olarak insanın tüketme davranışı üzerine belirleyiciliği tespit edilmeye çalışılmakta olup, reklamların cinsiyet rolleri üzerindeki etkisi, bunu nasıl sunduğu, etkin algıyı tüketim üzerinde hangi vasıtalarla gerçekleştirdiği saptanmaya çalışılmıştır. Ayrıca televizyonun işlevleri için geçerli olan yerel kamuoyunun oluşturma, haber verme, mal ve hizmetlerin tanıtımını sağlama gibi işlevselliğine de yer verilmektedir.

Çalışma da anket uygulanmış olup, anket erkek ve kadın deneklere eşit olarak uygulanmıştır. Denekler beş(5) reklam üzerinden tüketim olgusunu değerlendirmektedir. Anket soruları tablolaştırılarak değerlendirilmiş olup toplumsal cinsiyet, geleneksel aile modeli ve anne modeli gibi kavramlarla ilişkilendirilmiştir.

Anahtar kavramlar: Televizyon, Kitle İletişim Aracı, Tüketim Olgusu, Reklam, Toplumsal Cinsiyet

ABSTRACT

The determinacy of mass media in society and individuals' lives is influential due to technological advancements, leading to changes in societal structures. Within this phenomenon, also known as telecommunications, television emerges as an influential communication tool, requiring at least a knowledge of the general characteristics of viewers to fulfill its function or create the desired impact. This dualistic situation will be addressed and examined in detail in this study.

Consumption holds a significant place among the factors where television is most powerful and its influence is increasing. The concept of consumption, evolving over time, has acquired different meanings not only as an economic activity but also as a social and cultural phenomenon. In this transformation, the role and impact of television are undoubtedly significant. Television, as a tool that addresses or enables addressing individuals, makes the act of consuming an indispensable part of life by presenting it to humans.

Consequently, individuals have almost begun to lead a consumption-oriented life because they are pressured by the system, assuming the consumer role determined by global economic powers as they compete in consuming goods and services.

Advertisements are one of the means that enable the influential transmission of values or images to consumers. Although advertisements may seem to provide information only about a product, they actually have a powerful influence that controls and directs behavioral patterns, lifestyles, and gender roles. This influence can envelop individuals with factors that make them feel almost obligatory, thus affecting them comprehensively. As a result, a role process based on the "use and discard" model of rapid consumption orientation can compel individuals to approach themselves to the same model.

This study investigates the impact of television as a mass communication tool on human consumption behavior. The effect of advertisements on gender roles, how they are presented, and how they achieve effective perception on consumption are also examined. Additionally, functions of television such as forming local public opinion, providing news, and promoting goods/services are addressed.

A survey was conducted in the study and applied equally to both male and female participants. Participants evaluated the phenomenon of consumption based on five (5) different advertisements. Survey questions were tabulated, evaluated, and associated with concepts such as gender, traditional family model, and motherhood.

Key Words: Television, Mass Communication Tool, Consumption Phenomenon, Advertisement, Gender Roles

1. GİRİŞ

İletişim olgusu, tarihin çok eski dönemlerinden beri var olmasına rağmen, ciddi şekilde kabul edilip incelenmeye başlanması yirminci yüzyılın başlarına dayanır. Diğer bilim dallarına göre daha geç incelenen iletişim alanında, kısa sürede büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu ilerlemelerin en belirgin göstergelerinden biri, iletişim teknolojisinde yaşanan hızlı gelişmedir. Televizyon, kitle iletişim araçları içinde en yaygın ve popüler olanlardan biridir. Popülerliğinin nedeni, izleyicilere düşük maliyetle gereksinimlerini karşılama ve rahatlama imkânı sunmasıdır. Televizyon, birçok ülkede reklamların hedef kitlesine en etkili şekilde ulaşılmasını sağlayan bir araçtır.

Tüketim kavramı, en temel anlamıyla bir kişinin hissettiği ihtiyaca yönelik ürün veya hizmet satın alması olarak tanımlanır. Günümüze kadar birçok evre geçirerek gelişmiş ve evrimleşmiştir. Bu çalışma, ihtiyaçlar ile tüketim arasındaki ilişkiyi ve tüketim toplumuna yönelik eleştirileri ele almaktadır. İhtiyaçlar bir nesneye doğru yönlendirildiğinde, o ürünü satın alma isteği haline gelir ve bu da ekonomik bir anlam kazanır. Tüketim, ekonomik, toplumsal, psikolojik ve kültürel bir olgudur. Tüketim toplumunda iletilen mesajlar, bireylerin daha fazla tüketerek mutlu olabileceklerini vaat etmektedir.

Çalışmada, ihtiyaç kavramı ve tüketim kavramı televizyon reklamları aracılığıyla açıklanmıştır. Kapitalist toplumun, piyasaya yönelik bir meta ekonomisi olarak tüketim toplumunun kendisi olduğu vurgulanarak tüketim toplumu ve bu topluma yöneltilen eleştirilere yer verilmiştir. Ayrıca çalışmanın bir diğer bölümünde, ürünlerin nasıl reklam aracılığıyla tüketicileri çektiği ve onları etkilemeyi başardığı üzerinde durulmuştur.

Tüketim toplumu, günümüz insanlarını yaşadıkları zor koşullar ve koşuşturmanın içinde birbirlerine ve kendi kendilerine yabancılaştırmaktadır. Artık tüketim, en basit anlamıyla ihtiyaçları gidermekten çok daha fazlasını ifade etmektedir; insanlar için bir yaşam biçimi haline gelmiştir. Reklamların ve markaların dünyasında, tüketim topluma mutluluğun kapılarını açan bir tuzak olarak sunulur ve toplumu mutlu edeceği vaadi verir.

Bu çalışmada, günümüz kozmetik sektörünün televizyon reklamları ve bu reklamların tüketicinin algısı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Televizyon reklamlarının tüketici algısı ile satın alma davranışı arasındaki ilişkinin kurulması amaçlanmıştır. Meta ve hizmetlerin tanıtımında televizyon reklamlarının etkisi, tüketiciler üzerindeki algı ve satın alma davranışı üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Ayrıca çalışmada toplumsal cinsiyete de değinilmiştir.

Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeğin toplumsal rollerini ifade eder. Bu araştırmada, Türkiye'de yayınlanan kadın ve erkek imajlarının bulunduğu televizyon reklamlarında kadın ve erkek rollerinin analizi yapılmıştır. Kitle iletişim araçları tarafından yayınlanan televizyon reklamlarında, kadın ve erkeğe ait görsel imgeler aracılığıyla topluma atfedilen cinsel roller, ideal güzellik tanımları ve ölçütler aktarılmıştır.

Bu çalışmanın bir diğer amacı ise toplum tarafından kadına yüklenen dişilik özelliklerinin reklamlarda nasıl sunulduğunu ve bireyleri nasıl etkilediğini içerik analizi ile irdelemektir.

1.1. Çalışmanın Amacı

Kitle iletişim araçlarından olan televizyon reklamlarının, insanları güçlü bir şekilde etkilediği düşüncesi yaygındır. Bu çalışmada, tüketim toplumunun insanlara sunduğu ürünlerin satın alındığında insanlara "mutluluk" vaadi verdiği vurgulanmıştır. Çalışmada, ürünlerin reklamlar aracılığıyla nasıl tüketicileri cezbettiği ve onları çeşitli yollarla etkilediği üzerinde durulmuştur.

Televizyon reklamları, hızla yayılarak dünyanın her yerinde ucuz bir şekilde izlenebilir hale gelmiştir. Hızlı büyüme ve gelişme özelliği sayesinde birçok alanda ciddi bir etki yaratmıştır. Bu çalışmada, televizyon reklamlarında kullanılan teknikler ve tüketicilere yansıttıkları etkiler incelenmektedir. Televizyon reklamlarının toplumsal cinsiyetler üzerindeki etkisi üzerine yapılan bu çalışmanın amacı, reklamların farklı yollarla toplumsal cinsiyetler üzerindeki etkisini incelemektir.

1.2. Çalışmanın Önemi

Bireylerin neden televizyon reklamlarına bu kadar bağlı oldukları konusu bugüne kadar birçok araştırma konusu olmuştur. Televizyon reklam izleyicileri üzerine yapılan bu çalışma, izleyici davranışlarını anlamak ve izleyicilerin reklamları izledikten sonra nasıl tepki verdiklerini anlamak açısından önemlidir. Bu sayede izleyicilerin televizyon reklamlarını izleme

motivasyonları belirlenebilir ve gelecekte yapılacak çalışmalara temel oluşturabilir. Türk kültürünün medyaya olan bağlılığını incelemek açısından da büyük öneme sahiptir.

1.3. Çalışmanın Sınırlılıkları

Kitle iletişim aracı olan televizyon medyanın aracılığıyla sundukları çeşitli tanıtım reklamları izleyiciler üzerinde yapılmış çalışma olması nedeniyle sınırlılıkları bulunmaktadır.

1- Bu çalışmada çocuk izleyicileri değil, sadece yetişkin izleyicileri ele alınmıştır.
2- Çalışma da televizyon reklamlarını izleyenler üzerindeki etkileri incelenmiştir.
3- Çalışmada alıcı, verici, kaynak iletişim düzeyi ile açıklanmaya çalışılmıştır.

1.4. Çalışmanın Yöntemi

Bu araştırmanın yönteminde anket uygulanmıştır. Bu araştırma Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesinde hazırlamakta olduğum "Tüketim Toplumu İçinde Reklam Unsuru". Uygulanan anket 10 kadın ve 10 erkeğe uygulanmıştır. Ankette 5 reklam bulunmaktadır. Ankette kullanılan reklamlar Pantene reklamı, Lipton reklamı, Omo reklamı, Eti Karam reklamı ve Hyundai reklamıdır. Bu reklamlar tüketimle ilgili olmakla beraber, toplumsal cinsiyet, geleneksel aile modeli, anne modeli gibi konularla ilişkilendirilmiştir. Her reklamda sorular aynı olmak üzere hepsine 5 soru sorulmaktadır. Soruların doğru veya yanlış cevapları yoktur. Kişinin tercihine göre en uygun cevaplar verilir.

2. TOPLUMSAL BİR OLGU OLARAK TELEVİZYON

2.1. Televizyonun Hayatımıza Etkisi ve Belirleyiciliği

Teknolojik gelişmelerle birlikte hayatımıza giren en yaygın ve etkili kitle iletişim araçlarından biri televizyondur. Televizyon, insanların günlük yaşamının içine o kadar çok girmiştir ki, insanların yaşam biçimlerinin, kültürünün ve sosyal davranışlarının gelişmesine ve şekillenmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Eskiden sadece belirli evlerde ve belirli sayıda televizyon bulunurken, günümüzde her evde her odada televizyon bulunmaktadır. Özel televizyon kanallarının artması, insanların ihtiyaçlarını karşılayan reklamların artması ve çeşitlenmesi, sektörün sürekli olarak gelişip yenilenmesi gibi faktörler, televizyonun diğer kitle iletişim araçlarından daha çok tercih edilir hale gelmesine yol açmıştır. Bu durum, görsel ve işitsel olarak alıcıya daha etkili bir şekilde ulaşılmasını sağlamaktadır.

2.2. Televizyon-Ekonomi İlişkisi

Kitle iletişim araçlarının ve özellikle de televizyonun önemli işlevlerinden biri de, topluma sunulan mal ve hizmetlerin tanıtılmasıdır. Bu çerçevede, meta-para ilişkisinin canlanmasında etkin rol oynamaktadır. Bunu da, kitle iletişim araçları reklamlar aracılığı ile gerçekleştirmektedir. ***"Reklam, özellikle özel televizyon kuruluşları için son derece önemlidir. Kuruluşlar devamlılıklarını reklama yer vererek sağlamaktadır. Devletin elinde bulunan televizyon yayınlarında bu işlevin sürdürüldüğü görülmektedir. Bu nedenle yayın kuruluşları daha fazla reklam almak ve gelir elde etmek için programlarını izleyicilerin beğenisine ve ilgisine göre oluşturmaya özen göstermektedir"*** (Koçak, 2001: 30). Özellikle bu konuda kitle iletişim araçlarının insanları manipüle ettiği yönde tartışmalar bulunmaktadır.

Kitle iletişim araçlarının reklamlar aracılığıyla mal ve hizmetlerin tanıtılması, tüketici davranışlarını etkilemede güçlü bir araç olarak ortaya çıkar. Özel televizyon kuruluşlarının reklamlara verdiği önem, kuruluşların sürekliliğini sağlama stratejilerinden biridir. Ancak, devletin kontrolünde bulunan televizyon yayınlarında da benzer bir işlev görülmektedir. Yayın kuruluşları, izleyici beğenisine ve ilgisine dayalı olarak programlarını oluşturarak daha fazla reklam almak ve gelir elde etmek amacıyla çaba göstermektedirler.

Kitle iletişim araçlarının reklamlar yoluyla mal ve hizmetlerin tanıtılması, tüketicilerin alışveriş tercihlerini etkilemenin yanı sıra, toplumsal algıları ve değerleri de şekillendirebilir. Bu bağlamda, reklamların toplumdaki kültürel ve sosyal dinamikler üzerindeki etkisi de önemli bir tartışma konusudur. Bazıları, kitle iletişim araçlarının insanları manipüle ettiğini öne sürerken, diğerleri reklamların sadece tüketici bilincini artırdığını savunmaktadır. Bu tartışma, kitle iletişim araçlarının gücü ve etkisi hakkında derinlemesine bir değerlendirme gerektirmektedir.

3. TÜKETİM TOPLUMU

3.1. Tüketim

İnsan, diğer tüm canlılar gibi yaşamını sürdürebilmek için sürekli olarak tüketir. Ancak diğer canlılar sadece fiziksel ihtiyaçlarını karşılamak için tüketirken, insan psikolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçlarını da tüketim faaliyetlerine dahil eder. Tüketim olgusu, insanın doyumsuzluğundan kaynaklanan bitmek bilmeyen bir arzudan gelmektedir.

Tüketicilerin, "bir kapitalist dünyasında yaşayan" varlıklar olarak meşru görülmesi tüketim toplum ruhunun keşfedilmesini sağlamaktadır. "***Tüketilmeye başlanan mallar önceden paketlenmiş, düzenlenmiş, yaratılmış ve tüketici de istenen tepkiyi yaratmak üzere kodlanma aşamalarında geçmektedir. Gerçek üstü bir düzeye ulaşan satın alma eylemi insanlar için bir güdü ve yaşan tarzı biçimi haline gelmektedir***" (Bocock, 2005: 57-58). Bireyler üretim odaklı değil, tüketim odaklı olarak içselleştirilmektedir. Amaç olarak tüketimi ellerinde geldiğince artırma planları mevcuttur.

2.1.1. Tüketim Toplumu

Tüketim, 19. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak geniş halk kitlelerine doğru açılmaya başlamıştır. 19. yüzyılın ortalarına doğru "tüketimin demokratikleşmesi" olgusu gündemi oluşturmaktadır. "***Oskay tarafından ifade edilen "tüketimin demokratikleşmesi" kavramı Baudrillard tarafından "ekonomik ve toplumsal konum demokrasisi" olarak kavramsallaştırılmıştır"*** (Dal, 2017: 6-8). Tüketim toplumunun genel yapısı, sürekli yeni ihtiyaçların gösterimi ve gündelik hayattaki mutsuzlukların, üzüntülerin birer ilacı olan algının bireyde alışveriş yapmanın sağladığı hazla şekillendirilmiştir

Tüketimin demokratikleşmesi, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren geniş halk kitlelerine doğru yayılmaya başlamıştır. Özellikle 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, tüketimin demokratikleşmesi olgusu gündemi belirgin bir şekilde etkilemektedir. Bu durum, Oskay tarafından ifade edilen ve Baudrillard tarafından "ekonomik ve toplumsal konum demokrasisi" olarak kavramsallaştırılan bir süreç olarak öne çıkarılmıştır. Tüketim toplumunun genel yapısı, sürekli olarak yeni ihtiyaçların sunulması ve günlük hayattaki hüzünlerin, mutsuzlukların birer çaresi olarak algılanan tüketim faaliyetlerinin sağladığı haz ile şekillendirilmiştir.

Tüketim toplumu içinde, reklamların ve pazarlama stratejilerinin etkisiyle, bireylerin ihtiyaçlarına yönelik ürünlerin sürekli olarak sunulması ve bu ürünlerin sahip olduklarından daha fazla mutluluk vaadi, tüketim eyleminin merkezine yerleştirilmiştir. Bu durum, bireylerin yaşamlarını ve kimliklerini büyük ölçüde tüketim alışkanlıkları üzerinden tanımlamalarına yol açmıştır. Günümüzde tüketim, sadece bir ihtiyacı karşılama eylemi olmaktan çıkmış, aynı zamanda sosyal statü, başarı ve mutluluk gibi kavramların simgesel bir ifadesi haline gelmiştir. Bu bağlamda, tüketim kültürünün bireyler üzerindeki derin etkileri ve tüketim alışkanlıklarının toplumsal dinamikleri nasıl şekillendirdiği üzerine yapılan çalışmalar önemli bir tartışma konusudur.

3.1.2. Tüketim Toplumuna Dair Eleştiriler

"Tüketim olgusunun olumlu bir açıdan gösterime koyanlar daha çok modernliğin, refahın, zenginliğin ve özgürlüğün bir göstergesi olarak ele alırken; olumsuz gösterenler ise daha çok kapitalist sistem çerçevesinde sistemin parçaları olan insanı, doğayı sömürme anlayışından hareketle ele alınmaktadır" (Odabaşı, 1999: 4-5). Kapitalist sistem, tüketimi teşvik etmeyi ve bireylerde öncelikle haz duygusunu ortaya çıkarmayı amaçlar. Sonrasında ise satın alma davranışı ile ilişkiyi güçlendirerek satın alma isteklerini arzuya dönüştürecek alım güçleri yaratmayı hedefler. Tüketimin sürekliliği üzerine kurulu olan kapitalist düzen, bireylerde bağımlılık ilişkisi oluşturarak bir tür uyuşturucu madde gibi işler.

Tüketim toplumunun temel dayanağı, mutluluk kavramıdır. Nesneler, semboller ve imajlar aracılığıyla ölçülebilen mutluluğun ancak tüketimle elde edilebileceği ve ürünlere sahip olmanın mutlulukla ilişkilendirildiği kabul edilir.

O.D.T.Ü. öğretim üyesi Çetin Göksu şu yorumu yapmaktadır: ***"İnsan her an, her saniye para ile iş yapmak, işlem yapmak durumundadır. Adeta para ile yatıp kalkmakta, her an onu düşünmek zorundadır. Para elbette ki, ortak toplumsal yaşam için gerekli bir araçtır, ancak artık bir araç olmaktan çıkmış bir amaç haline gelmiştir ve inanılması güç olan şey paranın bütün değerlerin tek ve vazgeçilmez ölçüsü haline gelmiş olmasıdır. Tek kelime ile para her şeydir. Meslektir, arkadaştır, hatta sevgidir, aşktır…"*** (Odabaşı, 2009: 192-193).Öncelikle biz duygularımızı, sonra da kendimizi tükettiğimizin farkında olmamız gerekmektedir. Bu bağlamda bireyler tüketirken fiziksel, psikolojik ve toplumsal bir takım gereksinimlerini tatmin etme arayışına girerler. Bu arayış durumu topluma birçok zararlar getirmektedir.

3.2. Tüketimin Toplumsal Mantığı

İhtiyaçlar hakkında her düşünce bir antropolojiye dayanmaktadır. Mutluluğa duyulan doğal eğilim antropolojisidir. "***Mutluluk kavramının ideolojik gücü her bireyin kendisi için mutluluğu gerçekleştirmeye yönelik doğal bir eğiliminden ileri gelmemektedir. Mutluluk kavramının ideolojik gücü, toplumsal tarihsel ve kültürel olarak modern toplumlardaki mutluluk söylemi olmasından ileri gelmektedir"*** (Baudrillard,1997,51-52).

Eti'nin "mutluluk" vereceği vaadini verdiği reklamı örnek olarak gösterebiliriz."Bisküvi denince akla, hemen onun adı gelir… Eti, Eti, Eti…" Artık bu reklamda da mutluluğun özünün "Eti" ile sağlanacağı düşüncesini insanlara lanse edilmektedir. "Mutluluk denince akla, hemen onun adı gelir" sloganı ile insanları sunulan ürüne çekmektedirler. Tüketicinin aklına, kalbine, zihnine giden yol artık somut kavramların çok ötesinde soyut düşüncelerle olmaktadır.

Marka kimliği diye bir olgu karşımıza çıkmaktadır. Marka kimliği, tüketicinin markaya bakış açısını oluşturan imajların, fikirlerin ve bileşenlerin bir toplamıdır. "***Marka kişiliği ise markanın tüketiciye ne hissettirdiğiyle alakalı olmaktadır. Bazı markalar tüketicilerin kendilerini mutlu hissetmelerini sağlarken bazıları da onların örneğin kendinden emin olmasını sağlayabilmektedir"*** (Özdemirci, 2012: 94). Markalar bunu daha çok televizyon reklamcılığı ile topluma iletmektedir. Reklam insana asla tek başına seslenmez, onu farklılaştırıcı ilişkisi içinde hedef alır.

3.3. Tüketim-Semboller İlişkisi

Kapitalizm, bir ürünün tüketici olmanın yanı sıra, bir dizi özel kültürel değer ve sembolün de öğrenilmesini beraberinde getirir. Bir bölgede yaşayan insanlardan küçük bir grup, belirli markalı giysilerin, belirli tarzdaki otomobillerin veya diğer ticari ürünlerin tüketicisi olduklarında, diğer insanlar da onlar gibi olmayı arzulayabilirler.

Örnek aile filminde bu konu daha açık bir şekilde gösterilmiştir. "Life Image" adlı bir şirkette çalışan sözde bir aile, bu pazarlama şirketinin çalışanlarıdır. Görevleri, zengin mahallelere taşınarak çalıştıkları şirketin ürünlerine canlı reklam yapmaktır.

Başta komşuları olmak üzere sonradan çevresindeki arkadaşları da reklamı yapılan ürünleri görüp lüks yarışına girmektedirler. Giyimleriyle, görünüşleriyle ve evlerindeki eşyalarla insanları özendirip gereksiz bir ihtiyaç hissine sürüklemektedirler. Bu filmde anlatılmak istenen düşünce, varlığı üretilen metaların tüketimine bağlı olan kapitalizmin, varlığını devam ettirebilmek için insanları sürekli tüketime doğru teşvik etmesidir.

Moda, toplum içinde bireylerin hareket ve davranışlarında belirleyici olan önemli faktörlerden biridir. Hiçbir temele dayanmayan, sadece değişiklik için gerçekleşen bir değişim olarak ortaya çıkabilir. Kültür endüstrisinde her şeyin zaman içinde değiştiğini görmekteyiz. Bu durum, kültür endüstrisinin insanların mutluluğunu sürekli alışveriş yapmaya ve modaya uymaya bağladığını ve dolayısıyla da onlara sonu gelmez bir mutluluk yerine mutsuzluk getirdiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

3.4. Televizyonda Cinsiyet ve Tüketime Etkisi

Modern kapitalizmin bu döneminde üretim ve tüketim arasındaki ikili ilişki, kadın ve erkek olarak ayrılmıştır ve oldukça güçlü bir şekilde etkilemiştir. Tüketim kültüründe toplumu yaşatma, canlandırma ve sürdürme konusunda en etkin olan faktör ise medyadır.

Bu durumda, kadınlar üzerlerine aldıkları görev ve sorumlulukların fazlasına bağlı olarak daha fazla tüketime yönelmektedirler. Kadınlar, kapitalist sistemde önemli bir role sahiptir çünkü öncelikli tüketim eylemlerini gerçekleştirenlerdir. Ev yönetimi, gıda, giyim ve birçok alanda alışverişler genellikle kadınlar tarafından yapılmaktadır.

4. TÜKETİM TOPLUMUNDA REKLAMIN BELİRLEYİCİLİĞİ

4.1. Televizyon Reklamı

Televizyonun etkin bir reklam mecra alanı olarak görülmesinin nedeni görsel-işitsel özelliği, çekicilik oranı ve algılanabilmesinin kolay olmasından dolayı gelmektedir. ***Televizyonun diğer reklam araçlarından farklı olarak hem göze hem kulağa hitap etmesi diğer araçlardan daha avantajlı olmasını sağlamaktadır. Her evde artık bir televizyon bulunması hatta artık çoğu evde birden fazla olması da televizyon reklamlarının önemini de artırmıştır"*** (Acet, 2013: 32-33). Aslında televizyon diğer kitle araçlarına göre daha avantajlıdır diyebiliriz. Çünkü aynı anda hem göze hem de kulağa hitap etmektedir

Televizyon reklamlarında kullanılan ikna edici yöntemlerden biri, tanınmış ünlüleri reklamlarda rol almalarıdır. Bu yöntemin amacı, reklamın ilgi çekiciliğini artırmak ve daha geniş bir izleyici kitlesi tarafından izlenmesini sağlamaktır. Televizyon reklamları, yineleme özelliği sayesinde, tüketicilere nedenini bilmeden ve farkında olmadan herhangi bir alışveriş merkezinde veya süpermarkette reklamı yapılan ürünü tercih etmelerinde etkili olabilir.

4.1.1. Günümüz Kozmetik Ürünlerin TV Reklamları Üzerindeki Etkisi

"Günümüz kozmetik tüketicisinin en fazla üzerinde durduğu noktalardan biri de; kullanmış olduğu ürünlerin bireye sağlayacağı sağlık yönündeki faydalardır. Hiçbir bilgiye sahip olmadan, uzman bir hekimden bilgi almadan kullanılan ürünlerin tüketici üzerinde oluşturduğu zararlar oldukça fazladır. Bunların ilk başında cilt kanserleri, saç dökülmeleri, kök hücrelerin zarar görmesi, kalp rahatsızlıkları ve birçok sağlık sorunlarının oluştuğunu görebilmekteyiz. Bu konuda yapılan araştırmaların bulgularına bakıldığında ölüme kadar götürdüğü görülmektedir. "Bu nedenle bilinçli tüketim anlayışının önemi ortaya çıkmaktadır (Gümüş, 2013: 17-19)".

Günümüzde kozmetik tüketimi, bireylerin en çok dikkat ettiği konulardan biri olarak öne çıkmaktadır; özellikle kullanılan ürünlerin sağlık açısından sağlayacağı faydalar üzerinde odaklanmaktadırlar. Ancak, bilgi eksikliği ve uzman bir hekimden danışma almadan kullanılan ürünlerin, tüketiciler üzerinde oluşturduğu zararlar oldukça ciddidir. Bu zararlar arasında cilt kanserleri, saç dökülmeleri, kök hücrelerin zarar görmesi, kalp rahatsızlıkları gibi sağlık sorunları öne çıkmaktadır. Yapılan araştırmalar, bu tür zararların hatta ölümcül sonuçlara yol açabileceğini göstermektedir. Bu sebeple, bilinçli tüketim anlayışının önemi gün geçtikçe daha da belirgin hale gelmektedir.

Kozmetik ürünlerin sağlık açısından potansiyel tehlikeleri, tüketiciler üzerinde daha fazla bilinç oluşturulmasını gerektirmektedir. Bilinçli tüketim, sadece ürünlerin içeriklerini anlama ve riskleri değerlendirme yeteneğini içermekle kalmaz, aynı zamanda uzmanlardan tavsiye almayı da içerir. Tüketicilerin sağlıklı ve güvenli ürünleri tercih etmeleri için bilinçlendirilmeleri ve eğitilmeleri gerekmektedir. Bu doğrultuda, kozmetik endüstrisi ve tüketici bilinci arasında bir denge kurulması, sağlıklı ve güvenli ürünlerin tercih edilmesine yardımcı olabilir. Bu önlem alınmadığı takdirde, kozmetik ürünlerin kullanımıyla ilişkili sağlık riskleri daha da artabilir ve tüketicilerin sağlığı ciddi şekilde tehdit altında kalabilir.

4.2. Sosyolojik Bir Olgu: Toplumsal

Cinsiyet kavramı, kadın veya erkeğin biyolojik, fizyolojik ve genetik özelliklerini kapsar. Toplumsal cinsiyet ise "gender" kavramı olarak da adlandırılabilir. Toplumsal cinsiyet, toplum tarafından dayatılan ve beklenen, erkeklik ve kadınlıkla ilişkilendirilmiş sosyal ve kültürel normları içerir.

Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeklerin beklentilerini, değerlerini, imajlarını, davranışlarını, inanç sistemlerini ve rollerini tanımlayan fikirlerin sosyal yapılanmasıdır. Toplumsal cinsiyet, toplumsal, kültürel ve coğrafi farklılıklara göre kadın ve erkek bireylere yüklenen rolleri ve sorumlulukları içerir. Kişinin bu rolleri ve sorumlulukları ne ölçüde benimsediği, davranışsal olarak "kadınsılık" ve "erkeksilik" kavramlarıyla ilişkilendirilir. Biyolojik cinsiyet doğuştan gelen bir özellikken, toplumsal cinsiyet sonradan edinilen bir yapıdır.

4.2.1. Televizyon Reklamlarında Toplumsal Cinsiyet

Doğdukları andan itibaren biyolojik cinsiyete sahip olan insanların, toplumsallaşma sürecinde toplumun sunduğu cinsiyete uygun kurallara ve davranış modellerine uyması beklenir. Aile, akraba, arkadaş grupları, okul gibi toplumsallaştırma etkenleri, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin beklentileri ve davranış modellerini somutlaştırarak, bireylerin bu rolleri benimsemesine yardımcı olur. Örneğin, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin öğrenilmesinde önemli bir rol oynayan "örnek alma" veya "model alma" konusunda, kitle iletişim araçları ve özellikle televizyon önemli bir işleve sahiptir.

Reklamlarda kullanılan cinsiyet kalıpları zaman içinde değişmektedir, ancak oldukça güçlü bir etkiye sahiptirler. Örneğin, kadınlar reklamlarda daha çok çocuğuna bakan, ev işleriyle uğraşan anne ve kocasına destek olan eş rolünde gösterilirken, günümüzde güzellikleri veya bedenleriyle öne çıkan kadın temsilleri de eklenmiştir. Reklamlar, insanları tüketime yönlendirmenin en önemli ve etkili araçlarından biri olarak, amacına ulaşmak için toplumsal cinsiyet kalıplarını kullanır. Bu şekilde, tüketim olgusu cinsiyetçi bir bakış açısıyla ele alınmaya başlanmıştır.

4.3. Televizyon Reklamlarında Yer Alan Eril ve Dişil Modeller

Reklamların etkisi ve gücü, bireylerin kimliklerini oluşturmada oynadığı rolle ilişkilidir. Dişillik ve erillik, reklamlar aracılığıyla sürekli olarak üretilen ve yeni içerikler yüklenen yapay

kavramlardır. Reklamlar, hem kadınları hem de erkekleri birer tüketici olarak görürken, aynı zamanda her iki cinsiyete de toplumsal normlar ve beklentiler yükleyerek onları belirli rolleri ve davranışları benimsemeye yönlendirirler. Kadın ve erkeklerin reklamlarda sergilenen bedenleri, onları birer nesne veya meta konumuna getirerek, sıklıkla cinsiyet rollerini güçlendirirler.

Reklamların yaygın olarak kullanıldığı medya platformlarında, kadınlar genellikle güzellik, zarafet ve bakım gibi konularla ilişkilendirilirken, erkekler güç, liderlik ve karizma gibi özelliklerle özdeşleştirilir. Bu stereotipler, kadınların ve erkeklerin kendi kimliklerini algılamalarını ve toplumdaki rollerini anlamalarını etkileyebilir. Reklamların bu tür stereotipleri güçlendirmesi, cinsiyet eşitsizliğinin ve toplumsal cinsiyet normlarının pekiştirilmesine katkıda bulunabilir. Bu nedenle, reklamların içeriklerinin ve mesajlarının cinsiyetçi olmaması ve toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmesi önemlidir.

4.3.1. Televizyon Reklamında Kullanılan Kadın

Tüketicilere ürün sunarken bir yaşam tarzı ve davranış biçimini de içeren reklamlar, uzun yıllardır kadını bir tüketim nesnesi ve bir meta olarak sunmuştur. Reklamcılar, zaman zaman ürünlerin rasyonel faydalarını ve bilgilerini sunarken, zaman zaman da duygusal mesajlar vererek izleyicileri psikolojik olarak etkilemeye çalışırlar. Kadın, reklamlarda hem bir hedef kitle hem de bir araç olarak kullanılır.

Reklamlarda kullanılan kadın karakterler genellikle iki şekilde yansıtılmaktadır: Birincisi, çocuklarına bakan, ev işleriyle ilgilenen bir anne; ikincisi ise genç, güzel, bakımlı ve alımlı bir kadın olarak karşımıza çıkar. Kadın, reklamlarda genellikle iyi bir anne ve eş olarak, "muhafazakâr" yapının devamını sağlayan önemli bir yapı olarak betimlenir. Bu nedenle, kadınların reklamlarda hedeflenmesi ve etkilenmesi genellikle erkeklere göre daha kolay olabilir.

Zayıflık reklamlarda kadın için mutlaka ulaşılması gereken bir ideal olarak sunulurken, böyle kadınların başarılı, rekabetçi, tuttuğunu koparan özellikte olduğunu vurgulamaktadır. Reklamcılar, kadınların arzularını, zayıf yönlerini, korkularını, endişelerini, ihtiraslarını, ilgi alanlarını, hırslarını yaşam biçimlerini ve yeteneklerini, onları satın almaya itecek yolları en ince ayrıntılarına kadar araştırmaktadır.Reklamlar biçimsel olarak, gerçek dünyanın sadece bir kısmını izleyicilere sunarlar. Böylece tüketici, izleyici arasında gerçek dünyanın tümünü algıladığını düşünür. Bunun yanı sıra çalışan kadınlarında sayısı da gün geçtikçe artmaktadır.Tüketim konusunda ki ilk artış “Ben Devri” belgeselinde kadınlara sigaraya başlaması ile bunları gazetecinin yayınlaması ile gösterilmiştir. Yaşadığımız çağda erkek ve kadınların kullanacağı yeni ürünlerin günden güne çoğalması tüketimin artmasına neden olmuştur.Reklamcılar tarafından kadınlar, iki nedenle kullanılmaktadır. Birincisi reklamın hedef kitlesi olmalarından dolayı, ikincisi ise başkalarını etkilemek ve ikna etmek amacında olmaları içindir.“***Reklamlarda yer alan kadın sunumlarına yönelik yapılan araştırmalarda kadınların, güzel, çekici ve genç kadın; evli ve anne kadın; yaşlı kadın; çalışan kadın olarak dört grupta toplandığı görülmektedir. Kadının, erkeğin seyrine sunulduğu reklamlarda kadınlar hem seyirlik bir metaya, eşyaya hem de ürün ile alınıp satılan imgeye dönüşmektedir. Kadınlar sadece teni, rengi saçı, reklamlarda erkekleri etkilemek için kullanılan bir nesnedir diyebiliriz”*** (Dumanlı Duygu, 2011: 133-143).

5. BULGULAR

Tablo -1 Ankette Bulunan Erkek Bireylerin Genel Durumu ve Ebeveynlerin Durumları

Erkek	Bölüm	Sınıf	Baba öğrenim durumu	Anne öğrenim durumu	Baba meslek	Anne meslek
1	4	2	2	1	1	1
2	4	2	2	2	3	1
3	4	2	4	1	2	1
4	7	3	2	2	1	1
5	8	4	2	2	5	1
6	8	4	1	4	1	1
7	4	2	2	1	1	1
8	10	2	5	1	1	2
9	9	4	3	1	10	1
10	9	4	3	1	1	1

Bu ankette 10 erkek üniversite öğrencileri ile görüşülmüştür. Görüşme yaptığım kişiler, maliye, diyaliz, mimar, inşaat mühendisi, radyo ve televizyon programcılığı bölümlerini okumaktadırlar. Genellikle ebeveynlerinin öğrenim durumu ilk ve ortaokuldur anneleri evhanımıdır. Babaları ise emeklidir.

Tablo-2 Ankette Bulunan Kadın Bireylerin Genel Durumları ve Ebeveynlerinin Durumu

Kadın	Bölüm	Sınıf	Baba öğrenim durumu	Anne öğrenim durumu	Baba meslek	Anne meslek
1	1	4	2	4	1	1
2	1	4	2	2	1	1
3	1	4	5	1	1	1
4	1	4	2	1	9	1
5	1	4	1	3	1	1
6	3	1	2	2	7	1
7	2	1	2	1	11	1
8	4	2	2	1	6	1
9	5	2	5	1	4	1
10	6	2	1	1	1	1

Buankette 10 kadın üniversite öğrencileri ile görüşülmüştür. Görüşme yaptığım kişiler sosyoloji, konservatuar, müzik öğretmenliği, maliye, çocuk öncesi öğretmenliği, pdr bölümlerini okumaktadırlar. Burada bulunan tüm kişilerin anneleri ev hanımıdır, babaları ise genellikle emekli olmaktadır.

Tablo-3 Pantene Reklamını İzleyen Kadınların Görüşü

Pantene Reklamı-Kadın	Etkiledi mi neden?	Mesajı nedir?	Rolleri nedir?	İlgi çekici yön nedir?	Mutluluk getirir mi neden?
1	1	1	1	4	1
2	1	1	1	3	1
3	1	2	2	4	1
4	1	1	3	2	1
5	2	1	1	2	2
6	1	1	1	5	1
7	2	1	1	5	2
8	1	1	2	2	2
9	1	1	4	4	1
10	1	1	5	1	1

Yapılan anket sonuçlarına göre, Pantene reklamını izleyen kadın bireylerden 2 tanesi reklamdan etkilenmedi geri kalan 8 kişi reklamdan etkilendi. İzlenilen reklamın mesajı olarak sadece 1 kişi "güçlü bir yapıda olmak için pantene kullan" demiştir, diğer 9 kişi "saçların parlak, canlı, bakımlı olması gerekir" demiştir. Reklamdaki bireyleri rolleri nedir sorusuna, 5 kişi "bakımlı saça sahip kadın" cevabını vermiştir. 2 kişi "popülerliğini kullanan bir rolde" yanıtını vermiştir. 1 kişi diğer kişiler ise şımarık, tatlı, özgüvenli kadın veya reklama uygun cevapları vermişler. 1 kişi de reklamı beğenmeyip reklamı yapmacık bulmuştur.

Tablo-4 Pantene Reklamını İzleyen Erkeklerin Görüşleri

Pantene Reklamı-Erkek	Etkiledi mi neden?	Mesajı nedir?	Rolleri nedir?	İlgi çekici yön nedir?	Mutluluk getirir mi neden?
1	2	3	6	3	2
2	2	1	3	2	2
3	2	1	1	1	2
4	1	2	2	1	1
5	2	4	3	2	2

6	2	1	2	2	2
7	2	3	5	2	2
8	2	5	6	4	2
9	1	2	1	4	2
10	1	1	1	2	2

Saç konusu genellikle erkeklerin dikkatini çekmemiştir ve ilgi alanlarının dışında olmaktadır. Bu yüzdendir ki 7 kişi izlediği reklamdan etkilenmemiştir sadece 3 kişi etkilenmiştir. Reklamı mesajı nedir sorusuna genellikle "saçların parlak, bakımlı canlı görünmesi" demiştir. Rolleri nedir sorusuna abartılı bulan 2 kişi vardır. Reklamda ilgi çekici yön olarak 5 kişi karşı cins cevabını vermiştir. Saç konusu erkeklerin ilgi alanının dışında oldukları için mutluluk getireceklerine pek düşünmemektedirler.

Tablo-5 Lipton Reklamını İzleyen Kadınların Görüşleri

Lipton Reklamı-Kadın	Etkiledi mi neden	Mesajı nedir?	Rolleri nedir?	İlgi çekici yön nedir?	Mutluluk getirir mi neden?
1	1	3	1	1	1
2	1	1	1	2	1
3	2	3	1	1	2
4	1	3	1	1	1
5	1	1	1	5	1
6	1	2	1	5	1
7	1	1	1	3	1
8	1	2	1	1	1
9	1	2	1	1	1
10	1	2	2	1	1

Kadınlar duygusal bir yapıda olduklarından dolayı 1 kişi haricinde hepsini etkilemiştir. Reklamın mesajı sorusuna 4 kişi aile sıcaklığı cevabını vermiştir. 3 kişi çay insanları bir araya getirir yanıtını verir ve geri kalan kişiler ise olumsuz bir yanıt olarak teknoloji geliştikçe mesafeler artıyor sıcaklık azalıyor yanıtını vermiştir. Rolleri nedir sorusuna sadece 1 kişi haricinde diğerleri "sıcak aile rolü" yanıtını vermiştir. 1 kişi ise gündelik hayattan alınmış gibi cevabını vermiştir. İlgi çekici yön nedir sorusuna yarısı "sıcak sohbet" yanıtını vermektedir. Kadınlar lipton reklamın duygusallığına aldanıp o psikolojiye bürünüp liptonun mutluluk getireceğine inanmaktadırlar.

Tablo- 6 Lipton Reklamını İzleyen Erkeklerin Görüşleri

Lipton Reklamı-Erkek	Etkiledi mi neden?	Mesajı nedir?	Rolleri nedir?	İlgi çekici yön nedir?	Mutluluk getirir mi neden?
1	2	3	1	1	2
2	1	1	1	1	1
3	1	1	3	5	1
4	1	3	1	1	1
5	1	3	3	3	1
6	1	1	1	3	1
7	1	4	1	5	1
8	2	3	1	2	2
9	1	2	3	1	1
10	1	3	4	2	1

Lipton reklamı daha çok aile saadeti, sıcaklığı, birlik ve beraberliği anlatmaktadır. Verilere göre erkekler böyle ortamlardan etkilenmektedirler. Ama erkekler kadınlara göre daha az duygusal oldukları için reklamın mutluluk getireceklerine inanmamaktadırlar

Tablo-7 Omo Reklamını İzleyen Kadınların Görüşleri

Omo Reklamı-Kadın	Etkiledi mi neden?	Mesajı nedir?	Rolleri nedir?	İlgi çekici yön nedir?	Mutluluk getirir mi neden?
1	1	1	1	1	1
2	1	2	1	2	1
3	2	3	1	2	2
4	1	3	1	3	1
5	2	1	1	4	1
6	1	1	1	4	1
7	1	1	1	3	1
8	1	3	1	2	1
9	1	3	1	2	1
10	1	1	3	2	1

Bu reklamın mesajı konusunda çoğunlukla cevap “kirlenmek güzeldir” olmaktadır. Çoğunluğun diğer bir kısmı ise “güçlü temizlik” yanıtını vermektedir. Rolleri nedir sorusuna

verdikleri cevap "içten, samimi, duygusal anne" olmaktadır. Tek bir kişi bu soruya " annenin kızmaması" cevabını vermiştir. İlgi çekici yön nedir sorusuna yarısı "çocuk-anne ilişkisi" yanıtını vermiştir. Mutluluk getirir mi sorusuna bir kişi haricin getireceğine inanmaktadırlar.

Tablo-8 Omo Reklamını İzleyen Erkeklerin Görüşleri

Omo Reklamı-Erkek	Etkiledi mi neden?	Mesajı nedir?	Rolleri nedir?	İlgi çekici yön nedir?	Mutluluk getirir mi neden?
1	2	1	1	2	1
2	2	3	2	1	1
3	2	3	2	5	1
4	1	1	1	1	1
5	1	3	1	2	1
6	2	3	1	3	1
7	2	1	1	6	2
8	2	4	1	6	2
9	1	4	1	2	1
10	2	2	2	7	3

Omo reklamı da daha çok kadın kesimini ilgilendiren bir konu olduğu için, erkeklerin çoğunluğu etkilenmemiştir. Rolleri nedir sorusuna 7 kişi "içten, samimi, duygusal anne" yanıtını vermektedir. 3 kişi ise anne rolünün alakasız ve inandırıcı olmadığını söylemiştir.

Eti Karam Reklamı-Kadın	Etkiledi mi neden?	Mesajı nedir?	Rolleri nedir?	İlgi çekici yön nedir?	Mutluluk getirir mi neden?
1	2	1	1	4	2
2	1	2	1	1	2
3	2	2	1	5	1
4	1	2	3	4	1
5	1	3	3	2	1
6	1	3	3	2	1
7	1	3	1	6	1
8	2	1	2	2	1

9	2	3	2	2	1
10	2	3	1	7	1

Tablo-9 Eti Karam Reklamını İzleyen Kadınların Görüşleri

Eti Karam reklamında daha çok kadının bedeni gözde olduğu için kadınlar yarısı etkilenmemiştir. Diğer yarısı ise çikolatayı sevdikleri için etkilenmişlerdir. Bu reklamın mesajı nedir sorusuna yarısının cevabı " ilgi çekici bir kadın ile satış" olmaktadır. Rolleri nedir sorusuna yarısı "yırtıcı kadın cinsel yönü" vurgulandığı yanıtını vermektedirler. Kadınların çikolataya karşı tutkularından dolayı çikolatanın mutluluk getireceğine inanırlar. Sadece iki kişi mutluluk getirmez demiştir.

Tablo-10 Eti Karam Reklamını İzleyen Erkeklerin Görüşleri

Eti karam reklamında kadının dişiliği ve cinselliği ön planda tutulmuştur. Panter ile kadını kişiselleştirmişlerdir. Bu durum kadınlar tarafından hoş karşılanmayıp daha çok erkek hitabına yönelik olmuştur. Mesajı nedir sorusuna verilen yanıtlarda 6 kişi "panter ile kadın ilişkisi" olmaktadır. Rolleri nedir sorusuna yarısında fazlası "ilgi çekici kadın" yanıtını vermektedirler. 2 kişi haricinde bu reklamın mutluluk getireceği inancı hâkimdir.

Tablo-11 Hyundai Reklamını izleyen Kadınların Görüşleri

Hyundai Reklamı-Kadın	Etkiledi mi neden?	Mesajı nedir?	Rolleri nedir?	İlgi çekici yön nedir?	Mutluluk getirir mi neden?
1	1	1	1	3	1
2	1	4	1	3	1
3	1	1	1	1	1
4	1	2	1	2	1
5	1	1	1	8	1
6	2	1	1	4	1
7	1	1	1	4	1
8	2	3	1	1	1
9	1	1	1	1	1
10	1	1	1	2	1

Eti Karam Reklamı-Erkek	Etkiledi mi neden?	Mesajı nedir?	Rolleri nedir?	İlgi çekici yön nedir?	Mutluluk getirir mi neden?
1	1	3	1	4	1
2	1	1	3	4	1
3	1	1	2	4	1
4	1	1	1	1	1
5	2	1	1	1	1
6	1	1	1	1	1
7	2	4	3	4	1
8	1	3	4	2	1
9	1	2	3	1	2
10	2	1	1	3	2

Medya araba reklamına duygusal bir fon kattığında istemsiz olarak reklamdan etkilenmektedirler. Sadece bir kişi etkilenmemiştir. Mesajı nedir sorusuna 7 kişi "yoğun temposuna sahip bireyin araba sayesinde yaşamını kolaylaştırması" yanıtını vermektedirler. Rolleri nedir sorusuna yarısından fazlası "samimi baba rolü" demektedirler. Görüşülen kadınların hepsi Hyundai'nin mutluluk getireceğine inanmaktadır.

Tablo-12 Hyundai Reklamını İzleyen Erkeklerin Görüşü

Hyundai Reklamı-Erkek	Etkiledi mi neden?	Mesajı nedir?	Rolleri nedir?	İlgi çekici yön nedir?	Mutluluk getirir mi neden?
1	2	3	1	1	2
2	1	4	1	2	1
3	1	1	1	4	1
4	1	3	1	1	1
5	1	4	1	2	1
6	1	4	1	3	1
7	2	3	3	1	2
8	2	1	1	1	2
9	1	1	1	1	2
10	1	3	1	1	1

Erkekler reklamı izlediklerinden reklamı mesajı sorusuna "arabanın yeni çıkan özelliğini yansıtmaktadır" cevaplarını vermişlerdir. Erkekler reklamda asıl hedef olan arabaya ve özelliklerine dikkatlerini vermektedirler. Rolleri nedir sorusuna 1 kişi haricinde diğerleri oyuncuların yeteneksiz olduklarını belirttiler. İlgi çekici yön olarak çoğunluğu arabanın görüntüsü, markası cevabını vermiştir. Erkeklere göre araba 6 kişiye getirir, 4 kişiye getirmez.

6. SONUÇ

Topluma yönelik modern değerlerin aktarılmasında ve pekiştirilmesinde kitle iletişim araçlarının rolü büyüktür. Bu kitle iletişim aracı olan televizyon, en önemlileri olarak gösterilmektedir. Bu çalışma da anlaşılacağı gibi tüketim toplumuna yapılan düşünceler ele alınmadan önce ilk olarak tüketim toplumunun yaygınlaşmasında birer aracı olarak görülen bir kitle iletişim aracı olan televizyon hakkında bilgi verilmiştir. Çalışma sosyologlarından Baudrillard, Robert Bocock, Raymond Williams, iktisatçı sosyolog Veblen gibi vb. kişilerin tüketim, televizyon ve reklam hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir

İlk olarak doğal çevreyi kontrol altına alan televizyon reklamları araçsal aklı daha sonradan da insanı kontrol altına almıştır. İnsan modern toplumda tek boyutlu tüketen, tek boyutlu düşünen haline gelmiştir. Artık en temel ihtiyaçlarımız bile ihtiyaçlarımız değil sistem tarafında belirlenmiş ihtiyaçlar haline bürünmüştür. Medya burada çok önemli rol oynamaktadır.

Tüketim toplumun da medya aracılığı ile istek ve arzular oluşturulmaya çalışılmakta ve tüketimin hedonist bir şekilde gerçekleştirilmesi sağlanmaktadır. Maalesef bunun sonucunda metalar bireylere hükmeder hale gelmektedir. Bireyler metalar sayesinde kazandıkları

düşündükleri kimlikler ile mutluluğu aramakta ve kendi kendilerine yabancılaşmaktadır. Tüketim toplumu bu şekilde bireyi dört bir yandan kuşatan televizyon reklamları aracılığı ile sıkıştırmaktadır. Bu yüksek tempolu yaşam içerisinde bunalan ve yıpranan insanlar hatta ruhsal ve fiziksel sorunlar yaşayıp intihara bile sebep olabilmektedir. Bireyler içine düşürüldükleri durumdan kurtulmanın yolunun da daha fazla tüketerek bulmaya çalışmaktadır. Birileri onların yerine düşünmekte, üretmekte ve onlarda kendilerine biçilen rolü oynayarak süratli bir şekilde tüketimi gerçekleştirmektedir. Tüketimdeki rolünü yeterince oynamayan ve yeterince yeni şeyler satın almayan bireyler ise toplumdan dışlanma ve ötekileştirilme tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Tüketimin insan yaşamı üzerindeki etkisi çok çeşitli araştırmalarla ortaya konulmuş olmakla birlikte bu çalışmanın amacı; bir kitle iletişim biçimi olan televizyon reklamları vasıtası ile iletişim yapılmış olan tüketim kültürü ve kültür endüstrisinin insan yaşamına etkileri yer almaktadır. Reklamlarda kadın ve erkek arasında önemli performans farklılıkları vardır. Televizyon reklamları kadınları hedefleyenler, erkek kitleyi hedefleyen reklamlara karşılık dikkati çekmede daha etkilidir. Bunun nedeni olarak kadın ürünlerinin daha ilgi çekici olması gelir. Ayrıyeten kadınlar daha meraklı ve daha hassastırlar bu yüzden reklamları anlamaya çalışmaktadırlar. Erkekler ise daima daha şüpheci yaklaşmışlardır. Bundan dolayı da reklam şirketleri kadınların odak noktalarına göre reklamlarını hazırlamaktadır.

Reklamlar, kadınların ve erkeklerin ne şekilde davranması ve toplum içinde bireyin nasıl yer alması gerektiği vb. bilgileri taşıyarak kılavuzluk görevi üstlenmektedir. Reklamcılık bir ürünün veya hizmetin üretim aşamasında tüketim aşamasına ulaştırılmasını sağlayan bir sektör konumundadır. Bu sektör hitap ettiği kitleyi daha çok etkilemek için kitlenin davranışlarını yine bu kitleye yansıtmaktadır. Erkek egemen bir sektör olan reklamcılık, kadının iş yaşamına atılmasıyla, öncelikle geleneksel rolleri öne çıkarmış, kadın cinselliğinde faydalanmış, kadını iş yaşamında göstermiş ve son olarak da erkek ve kadının bir arada göstermiştir.

7. KAYNAKÇA

Acet. Duygu(2013)Bilinçaltı Reklamlar ve Bilinçaltı Reklamlarda Cinsellik Öğesinin Kullanılması. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, Mayıs-2013

Adorno THEODOR W. , Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi, çev., Nihat ÜLNER, Mustafa TÜZEL, Elçin Gen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007

Adıgüzel, y.(2001). Kitle Toplumunun Açmazları Kültür Endüstrisi. İstanbul: Şehir Yayınları

Akbulut, N. T. (2O06). E. E. Balkaş içinde, Adım Adım Reklam Üretimi (s. 106-107). İstanbul: Beta.

Bakır. U, Çelik. M(2013)Tüketim Toplumuna Eleştirel Yaklaşım: Kültür Bozumu ve Yıkıcı Reklamlar. Selçuk İletişim

Baudrillard. Jean(2008)Tüketim Toplumu, Ayrıntı Yayınları

Birol. Murat(2014)Tüketim Alışkanlıkları Çerçevesinde Kadınların Giyim Alışverişlerinde Karar Verme Tarzları Üzerine Bir Araştırma, Akdeniz İletişim Dergisi. Sayı:21

Bocock Robert(1993)Tüketim. Dost Kitapevi Yayınları-Ankara

BüyükserİŞler. Didar(2014)Televizyon Reklamlarında Ünlü Kişilerin Kullanılmasının Satın Alma Davranışlarına Etkisi: Cinsiyet Ekseninde Bir İnceleme, Süleyman Demirel ÜniversitesiVizyoner Dergisi C.5, S.11,

Çimen. Deniz(2011)Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bağlamında Televizyon Reklamlarında Kadın. Uzmanlık Tezi, Ankara-Ekim.2011

Dal. Nil Esra(2017)Tüketim Toplumu ve Tüketim Toplumuna Yöneltilen Eleştiriler Üzerinde Bir Tartışma. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt.9, sayı:19,2017-Haziran

Dumanlı. Duygu(2011)Reklamlarda Toplumsal Cinsiyet Kavramı ve Kadın İmgesinin Kullanımı; Bir İçerik Analizi. Yalova Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı:2, Nisan2011, Eylül.2011

Gümüş.S(2013)Günümüz Kozmetik Ürün Televizyon Reklamlarının Tüketici Satın Alma Davranışları Üzerindeki Etkilerinin İstanbul Bağlamında İncelenmesi. Uluslararası Hakemli Akademik Spor Sağlık ve Tıp Bilimleri Dergisi. Tıp Bilimleri Dergisi. Temmuz-Ağustos-Eylül 2013 sayı:8cilt:3

Karaca. Y, Papatya. N(2011)Reklamlardaki Kadın İmgesi: Ulusal Televizyon Reklamlarına İlişkin Bir Değerlendirme. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Y.2011, C.16, S.3

Koçak. Abdullah(2001)Televizyon İzleyici Davranışları Televizyon İzleyicilerinin Tercihleri ve Doyumları Üzerine Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Araştırma Yöntemleri Bilim Dalı, Doktora Tezi

Kula, Demir Nesrin(2006)Kültürel Değişimlerin Reklamlarda Kadın ve Erkek Rol Modellerine Yansıması, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt:16, sayı:1, Elazığ

Odabaşı, P. D. (2009). Tüketim Kültürü. P. D. Odabaşı içinde, *Tüketim Kültürü* (s. 192-193). İstanbul: sistem yayıncılık.

ÖZDEMİRCİ, D. A. (2012) Popüler Kültür Tüketim Psikolojisi ve İmaj Yönetimi. D. A. ÖZDEMİRCİ içinde, Popüler Kültür Tüketim Psikolojisi ve İmaj Yönetimi (s. 94). İstanbul: Beta.

Taylan, H. H. (2011). Televizyon Nedir? H. H. Taylan içinde, *televizyonla yetşlmek* (s. 28). konya: Çizgi kitapevi.

Williams. Raymond(2003)Televizyon, Teknoloji ve Kültürel Biçim. Dost Kitabevi Yayınları-Ankara

ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNİN İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNE YÖNELİK SÜRDÜRÜLEBİRLİK EĞİTİM KAPSAMINDA KARŞILAŞTIKLARI SORUNLARIN ÖZELLİKLERİNE GÖRE İNCELENMESİ

Aleyna MURAL[1], Doç. Dr. Fatma KÖPRÜLÜ[2]

Yakın Doğu Üniversitesi[1,2]

Özet

Yapılan incelemelerin temel amacı öğretmen görüşlerinin ilkokul öğrencilerine yönelik sürdürülebilirlik, eğitim kapsamında karşılaştıkları sorunların özelliklerine göre araştırılması amaçlanmıştır. İlköğretim eğitim alanlarında ise ekonomik, çevre ve ailelerin sürdürülebirlik kapsamındaki görüşlerin değerlendirilmesi hedeflenilmiştir. Araştırma da öğretmen görüşlerinde ne tür yeterlilikler bekledikleri ile ilgili yöntem, içerik, hedef ve değerlendirmeler doğrultusunda sorulara cevap aranarak, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Öğrenime yönelik, desteklen dirilen süreçler öğrencilerin rollerini yerine getirebilecek, sorunların özelliklerine göre incelemesinde katkılar sağlayacaktır. Veri toplama alanlarında okul ve öğretmen gözlem formları ile desteklendirilmesi yapılmıştır. Araştırma süresince KKTC'deki özel ve resmi okullarda ekonomik, sosyal çevrelerde manidar değişimler olmadığı gözlemlenirken, çevresel alanlardaki niteliklerin, özel ilkokullardaki kurumlar çerçevesinde yüksek kademelerde olduğu sonuçlanmıştır. Aile ve sosyal yapılardan kaynaklanan sorunlar, sürdürülebirlik eğitiminde öğrencilerin sadece okullarda değil aynı zamanda evde ve toplumlar sürdürülmesi gereken konular çerçevesinde, ailelerle iletişim kurulmasını sağlayarak, sosyal farkındalık alanında ilerletilir. Bu durum sonucunda ise fiziksel, zihinsel, duyuşsal ve ahlak becerilerinde kültürel değişimlerin aktarılması ile olumlu görüş dönütlerine yer verilirken cinsel kimlik arayışlarına yönelik olumlu olmayan görüş sürdürdükleri sonuçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sürdürülebilirlik, Aile, Çevre, Öğretmen, Özel Okul, Toplum*

GİRİŞ

Eğitim alanlarında ilkokul öğrencilerine yönelik sürdürülebilirlik eğitimi kendi içinde gruplara ayrılmaktadır. Bu grupların birbirleri bağlayan oluşumlara ayrıldığı gözlemlenir. Sürdürülebilirlik, öğrenim aşamasında çevresel, sosyo kültürel ve ekonomik olarak sınırlılıklar ortaya koyulmaktadır. Gruplandırma da belirtildiği üzere çevresel boyut insanın doğal kaynaklar ile olan ilişkisidir. Sosyal durum ise ekonomik sınırlılıkları oluşturmaktadır. Öğrenim aşamasında öğrencilerin sürdürülebilirlik kapsamında yaşadığı sorunlar vurgulanmaktadır. Bu süreçte öğretmen ve aile için önemli kavramlar bulunmaktadır. Bilinçli bir müdahale oluşturmaktır. Sürdürülebilirlik aşamalarında kilit noktalar bulunmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma için öğrenim boyutlarında geleceğin dikkatli bir düzende ilerletilmesi gerekildiği üzerine durulmuştur. Bu durumun ilk önceliği ise ailede başlamaktadır. Aile sürdürülebilirlik kavramlarını sosyo ve ekonomik sınırlılıklar ile hayata sunulmasına neden olmasını sağlayarak erken çocukluğu destekler. Öğretim aşamasında öğretmen aileden sonra gelen en büyük rol alıcı bireydir. Bu durum öğretmenin eğitim ortamlarında rol model olduğunu destekler niteliktedir. Dolayısıyla öğretmenlerin kazanımları, bilgi düzeyleri öğrencinin süreç içerisindeki performansını büyük oranda etkilediği belirlenmiştir. Bu anlamda sınıf öğretmenliği eğitim öğretimin yapabileceği kaynakların tasarruflu kullanımını sağlayarak geri dönüşüm bilincini kazandırmaktır. Öğrenciler gruplandırılmış olan üç kavramsal boyutta ahlak,

mali, parayı tanıma, doğayı keşfetme, canlılar ile ilişki kurma ve sosyal iletişimlerinde büyük bir paya sahip olduğu görülmektedir. Sürdürülebilirliğin sınırlıkları erken çocukluk döneminde ele alınan değerlendirmelerin yoğunluk olarak çevresel kısımları ekonomik ve sosyal boyutlarının arka planda kaldığı yönünde ele alındığı tespit edilmiştir. Bu nedenle sürdürülebilirliğin ekonomik ve sosyo kültürel gruplarında fazla ilgilenilmemesi durum içerisinde verimliliğin düşmesine sebep olacağı öğrenciler üzerinde gözlemlenmiştir. Sürdürülebilir olarak ilerletilmesi için Eğitim Sürdürülebilir gelişme odaklı Eğitim (SGE), sürdürülebilir kazanımları hedefleyerek eylem dönüştüre bilmelerinin yönlendirildiği, analitik düşünmek, mevcut durumda senaryoları oluşturabilme ve onay sunabilme becerilerini kazandıran, çözümler öğrenme yöntemlerinin benimsendiği bir yaklaşımdır (UNESCO, 2014). Günümüzün bilgi odaklı toplumlarında, bireylerinde edindiği bilgileri bulmak, farklı düşüncelere adapte olmak, farklı insanlarla iş birliği üretmek ve halihazırda kısaltılamayan biçim biçimlerine adapte olmak zorundadır. (Hargreaves,2003). Bu duruma süt bilinç ve kararlılığın ancak eğitim aracılığıyla bireylere kazandırılabilir. Bu yerden özet ile sürdürülebilirlik gelişme aşamalarında öğretim programlarına yönelik sürdürülebilmesi için girişimlerde, sürdürülebilirlik alanı içerisinde tüm gruplandırmaların incelenmesinin sonucuna varılmıştır. ‘Sürdürülebilirlik’ ve yakın meslektaşı ‘sürdürülebilir kalkınma’ anlamlarının, kendine uygum tanımlamalarının yapıldığı 80’lerin ortasından itibaren kamusal alanlarda bulundukları görülmektedir. Kendine has kavram ‘sürdürülebilir kalkınma’ olmasına rağmen, süreç içerisinde ‘sürdürülebilirlik’ tarafından giderek artan oranda yerinin alındığı söylenebilir. Çevre hareketinden ortaya çıktığı belirtilen bu kavramların, başlıca çevre sorunlarının, ekonomik ve sosyal adalet meseleleri ile ilişkili olduğu onayını sergilediği ifade edilebilir (Soyka, 2012: 16). Bu durum sonucunda grup aralarında sürdürülebilirlik kavramlarımın ne için çevre konusu ana tema seçilerek ilerletildiğinin anlamlandırılmasına sağlayarak süreci yönlendirir.

Şekil 1.1: Sürdürülebilir Kalkınma Tanımları

Kaynak: National Research Council: Our Common Journey: A Transition Toward Sustainability, Washington, National Academy Press, 1999’dan aktaran; Robert W. Kates, Thomas M. Parris ve Anthony A. Leiserowitz: “What is Sustainable Development? Goals,

Indicators, Values and Practice", Environment: Science and Policy for Sustainable Development, Vol. 47, No. 3, 2005, p. 11.

Sürdürülebilirliğin sınırları yönlerine ulaşılmasında bir plana ve öğretim programlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla sürdürülebilirlik kavramları kalkınma aşamalarında uygun görülen zaman dilimlerini yansıtmaktadır. Bu sebeple öğrenim aşaması sadece öğrenim görenlere değilk aynı zamanda onları yetiştirecek öğretmen ve ailenin de bu becerileri ve kazanımları kazanmış olmaları gerekmektedir. Öğrenim alanında, destekendirilen süreçlerin öğretmenin rollerini yerine getirebilecek düzeye ulaştırabilirse, öğrencilerin eğitim süresince olumlu ilerlemesi yönünde büyük katkılar sağlar. Sürdürülebilir kavramının, sürdürülmesi hedeflenenler ile yürütülmesi amaçlananlar arasında bir duruma işaret ettiği üzerine literatürde fikir paydaşlığı sergilendiği fakat süre ve bağlantı durumlarının çok çeşitli düzenlemelere ulaşıldığı görülmektedir. (Kates, Parris ve Leiserowitz, 2005: 11 – 12) Bu araştırma süresince yapılandırma süresi içerisinde, sınıf öğretmenliği gözetiminde öğrenim alanlarında yaşanmakta olan sürdürülebilirlik aşmalarının öğrenciler için sınıflandırmaları çeşitli gruplandırma yöntemleri ile sunularak kullanım alanlarını çeşitlendirilmesinde olumlu yönden nitelendirebilir.

Araştırmanın Amacı

Sınıf öğretmeni gözetim altında sürdürülebilirlik kapsamları içerisinde uygulanan eğitim programlarında yaşanan sınırlılıkları incelenmesidir. Bu kapsamda araştırmada ilköğretim kurumları sürdürülebilirliğin ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları bakımından incelenirken; kurumlarda görev yapan sınıf öğretmenlerinin, kuruma devam eden çocukların ve ailelerin sürdürülebilirlik hakkındaki görüşlerinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma aşamaları beş unsura ayrılmaktadır. Fakat süreç içerisinde öğrenim ilk basamaklarına uygun olmaması koşulu ile değerlendirme aşamasında diğer iki grubu aktarımı ileriki düzeylerde sürdürülmesi yönünde ilerletilmiştir. Dünya çapında yapılmakta olan küresel çalışma bilinci öğrencilere kazandırılması hedeflenerek karşılaşmış oldukları sınırlılıklar en aza indirilmesi sağlanır. Özellikle ilköğretim kurumlarının sürdürülebilirlik özelliklerine göre öğretmenlerin çevresel, ekonomik ve sosyo- kültürel boyutlarına bakarak uygulamaları düzenlemektedir. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin günlük alanlarda uygulanabilmesi için öğretmen, öğrenci ve aile katılımı ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra devletin ve ekonomik refah seviyesi de tüm bireyler arasında ana yapıyı oluşturmaktadır. Bu çerçevede öğrenim süreci olarak kısıtlanması ise doğrudan ve dolaylı yollar ile etkilerde bulunduğu tespit edilmiştir. Bu araştırma ise öğrenimde avantajların çoğalması yönünde desteklendirmesini gözetirken aynı zamanda geleneksel sürdürülebilirlik modelini kullanma yönünde hedeflediği yönünde önemli model içerisinde yer alarak kullanılması şeklinde tanımlanmıştır. Bu alanda bireyler arasında işbirliği çalışmalarına oldukça önem verildiği yönünde kullanılmasına yönelik katılım ortamlarının sağlanması sonucu iletişim becerileri ile geleneksel sürdürülebilirlik modeli olan sosyo-kültürel beceri kazanımlara yer verilmesi yönünde kritik bir öneme sahiptir. Dolayısıyla bu araştırmalar sonucu öğretmen gözetimi sürdürülebilirliğin sınırlılıkları üzerinde durarak, öğretimin özellikleri, boyutları ve nitelikleri kapsamında neler olduğu konusunda değerlendirmelere cevap aranmıştır.

Araştırmada aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır;

- İlköğretim kurumları sürdürülebilirliğin çevresel, sosyo-kültürel ve ekonomik boyutları bakımından ne durumdadır?

- İlköğretim kurumlarının sürdürülebilirlik bakımından özelliklerine göre öğretmenlerin sürdürülebilirliğin çevresel, ekonomik ve sosyo-kültürel boyutlarına yönelik uygulamaları farklılaşmakta mıdır?
- Öğretmenlerin yaş, cinsiyet ve mesleki kıdemlerine göre sürdürülebilir uygulamaları değişmekte midir?

Yöntem

Araştırmanın sürecinde araştırmanın modeli, çalışma arkadaşları, ölçme aracı, verilerin toplanma zamanı, veri toplama aracı ve verilerin analizi başlıkları yer almaktadır.

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma "Öğretmen Görüşlerinin İlkokul Öğrencilerine Yönelik Sürdürülebirlik Eğitim Kapsamında Karşılaştıkları Sorunların Özelliklerine Göre İncelenmesini" belirlemek amacıyla Nitel Araştırma yöntemleri ile yürütülen Yarı Yapılandırılmış Görüşme Tekniği süreç içerisinde yararlanılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma zümresi, 2023-2024 Eğitim-Öğretim Yılı Güz döneminde, KKTC'de yer almakta olan özel ve devler kurumlarında görev yapmakta olan 35 sınıf öğretmenini kapsmaktadır. Araştırmaya katılacak öğretmenleri belirlemek için maksimum çeşitlilik ve kolay ulaşılabilir durum hedefiyle Amaçlı Örnekleme yöntemi uygulanmıştır. Amaçlı örnekleme, kısıtlı kaynakların etkin kullanımı için bilgi bakımından yoğun vakaların hem belirlenmesi hemde seçilmesi için nitel araştırmalarda kullanılan bir teknik olarak tanımlamak mümkündür. Palinkas LA ve diğerleri (2015) bu yöntemin, belirlenen konu hakkında yeterli bilgiye ve deneyime dayalı grupların ya da bireylerin belirlenmesini ve seçilmesini içermektedir. Bu araştırmada, öğretmenlerin sınıf öğretmeni, okul kıdemi, farklı yaşta ve farklı okullarda olmalarına önem gösterilmiştir.

Tablo 1.

Çalışma Grubuna İlişkin Demokrafik Özellikler

Kişisel Özellikler		f	%
Cinsiyet	Kadın	30	85.72
	Erkek	5	14.28
Yaş	20 – 29	20	57.14
	30 yaş ve üzeri	15	42.85
Meslek Kıdemi	1 – 5 yıl	12	34.28
	6 – 10 yıl	17	48.57
	11 yıl ve üzeri	6	17.14
Okul Kıdemi	1- 5 yıl	16	45.71
	6 yıl ve üzeri	19	54.28

Tablo 1'deki örneklemi oluşturan kod 35 ve 5 tema ile sınıf öğretmeninin demografik özellikleri değerlendirildiğinde, kadın öğretmenlerin erkek öğretmenlerin 6 katı kadar olduğu görülmektedir. 20 – 29 yaş arası öğretmenlerin çoğunlukta olduğu, meslek kıdemi incelendiğinde ise çoğu öğretmenin 6 – 10 yıl mesleki kıdeme sahip olduğu ve son olarak 6 yıl ve üzeri birçok öğretmenin aynı okulda kıdem yaptığı görülmektedir.

Verilerin Toplanma Süreci

Araştırmanın uygulanabilmesi için gerekli iznin alınmasının ardından katılımcılar ile kendilerine uyan saatlerde, yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara görüşmelere başlanmadan önce görüşmenin amacı, gizliliği ve gönüllülük ilkesine yönelik tüm kurallar açık bir dilde anlatılmıştır. Katılımcıların verdiği yanıtlar görüşme formlarına doldurulmuştur. Her bir katılımcı ile görüşmeler yaklaşık 20 dakika sürmüştür. Katılımcılara açık uçlu 6 soru sorulmuştur.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada yer alan bireylere yönetilen görüşme formunun içerisindeki sorular, açık, anlaşılır, düzgün ve sade bir dil ile yazılmıştır. Görüşme Formu, "Okul Gözlem Formu" olarak adlandırılmıştır. Görüşme formu iki bölüm üzerinden değerlendirilmektedir. İlk bölüm 'de demografik bilgileri yer alırken, ikinci bölümde araştırmanın amacını ortaya koyacak görüşme soruları yer almaktadır. Bu soruların kontrolü için Türkçe öğretmeninden dil kontrolu alınmış bunun yansıra alanında uzman iki hocadan uygunluk görüşü alınmıştır.

Verilerin Analizi

Katılımcılar ile yapılan görüşmelerde elde edilen bulgular kavramsal sürece getirildikten sonra analitik bir konumda düzenlenmiştir. Verileri açıklayan temalar İçerik Analizi Yöntemi kullanılarak oluşturulmuştur (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Araştırmacı verileri çözümleyerek kodlamaları oluşturmuştur. Oluşturulan kodlar temaların altına yerleştirildikten sonra frekans ve yüzdelikleri tablolara eklenmiştir.

BULGULAR

Bu çalışmada yer alan sınıf öğretmenliği eğitim kurumlarının, sürdürebilirlik bakımından sınırlılıkların incelenmesi ile öğretimin sürdürülebilirlik hakkındaki görüşlerin değerlendirilmesi hedefiyle bulunan sonuçlar altında tablo ve grafik ile sonuçlandırılması yapılmıştır. Öğretmene sorulan 4 görüşme sorunun yanıtları hedef alınarak araştırmanın bulguları sunulmuştur. Araştırma sürecinde dört alt problem bulunmuş bunlara uygun olarak frekans ve yüzdelik dağılımları aşağıda sunulmuştur. Öğretmenlerin görüşleri sonucu en çoktan en aza doğru sıralanma yapılmıştır.

Tablo 2.

İlköğretim öğrencilerinin bulunduğu sürdürebilirlik boyutu etkinlikler

Tema	Frekans (f)	Yüzdelik(%)
Doğal alanlara geziler yapılması.	12	30
Bahçe etkinlikleri.	3	7,5
Geri dönüşüm projeler.	9	22,5
Kültürel ortamları keşfetme.	5	12,5
Sosyal sorumluluk projeleri.	11	27,5
Toplam	40	100

Tablo2 değerlendirildiğinde, araştırmaya katılan öğretmenler **''İlköğretim öğrencilerinin bulunduğu sürdürülebilirlik boyutu etkinlikleri'' 35** kod ve 5 tema başlığında sınıflandırıldığı gözlemlenmektedir. Bu geri dönütlerin 12'nin ''Doğal alanlara geziler yapılması'', 3'ünün ''Bahçe etkinlikleri'', 9'unun ''Geri dönüşüm projeleri'', 5'inin ''Kültürel ortamları keşfetme'', 11'inin ''Sosyal sorumluluk projeleri'', çevre etkinliklerini kapsadığı görülmüştür.

SÖ. ‘‘Bence öğrencilerin daha çok tercih ettiği etkinlikler çevre ve sosyo-kültürel etkinliklerdir.’’

SÖ. ‘‘Modern bir bakış açısı sunulduğunda, öğrencilerin geneli doğal alanları gezme ve sosyal alanları yönelik projelerde katılım sağlamak istemeleri, öğrenimin aktif bir şekilde yol izlenmesini sağlamıştır.’’

Tablo 3.

İlköğretim öğrencilerinin ders dışı süründürülen sürdürülebilir etkinliklerinin oluşturduğu sorunlar

Tema	Frekans(f)	Yüzdelik(%)
Öğrencide stres yaratması	14	35
Çevrenin yetersiz olması	6	15
Vaktin sınırlı olması	2	5
Bireysel farklılıkların önemsenmemesi	10	25
Yeterli ekipmanın bulunmaması	8	20
Toplam	40	100

Tablo 3 değerlendirildiğinde, araştırmayı sürdüren öğretmenler **‘‘İlköğretim öğrencilerinin ders dışı sürdürülen sürdürülebilir etkinliklerinin oluşturduğu sorunlar’’** sorusuyla alakalı, 40 kod ile 5 tema değerlendirdikleri sürdürülmektedir. Öğretmenlerin 14’ünün ‘‘Öğrencide stres yaratması’’, 6’sının ‘‘Çevrenin yetersiz olması’’, 2’sinin ‘‘Vaktinin sınırlı olması’’, 10’unun ‘‘Bireysel farklılıklarının önemsenmemesi’’, 8’inin ‘‘Yeterli ekipmanın bulunmaması’’ üzerinde durulmuştur. Sınıf öğretmeni görüşlerinden bazıları şu şekildedir:

SÖ. ‘‘Sınıf öğretmenin görüşleri doğrultusunda öğretmenlerin okul dışı etkinliklerde çekimser davrandıkları sonucuna varılmıştır. Öğretmenlerin hazırladıkları planlarda çevresel, ekonomik, sosyo-kültürel sürdürülebilirliğin sınırlılıklarına yer verme durumları araştırılmalıdır.’’

SÖ. ‘‘Sınıf öğretmenleri kaynakların tasarruflu kullanımı ile ilgili bilgilendirme yapabilir, bu konuda sorumluluk verebilir, günlük hayatta uygulamalarla pekiştirerek davranış haline getirilmesi sağlanabilir.’’

SÖ. ‘‘Sınıf öğretmenin görüşleri çocukların dikkatini yaşadıkları ortama çekme, çevre korumaya yönelik okul dışı etkinliklere yönlendirmelidir.’’

Tablo 4.

İlköğretim öğrencilerinin sürdürülebilirlik eğitiminde ders dışı etkinliklerin avantajları

Tema	Frekans (f)	Yüzdelik(%)
Kaba-İnce Motor becerileri gelişir	4	10
Duyuşsal becerileri gelişir	3	7,5
Zihinsel becerileri gelişir	4	10
Yaratıcılığı gelişir	4	10
Sorumluluk bilinci kazanır	4	10
İş birliği becerileri gelişir	3	7,5
Sosyalleşme becerileri kazanır	5	12,5
Yardımlaşmayı öğrenir	4	10
Motivasyonu artar	3	7,5
Araştırma yapmayı öğrenir	2	5

Kinestetik öğrenmeyi destekler	2	5
Sosyal farkındalık bilinci gelişir	2	5
Toplam	40	100

Tablo 4 değerlendirildiğinde, araştırmaya dahil olan öğrenciler ‘‘**İlköğretim öğrencilerinin sürdürülebilirlik eğitiminde ders dışı etkinliklerin avantajları’’** kod olarak 40 yer alırken tema olarak da 12 şeklinde sınıflandırılmıştır. Bu görüşlerin temel hedefi öğrencilerin gelişimsel özelliklerin bilincini kazandırmaktır. Bu araştırmada 12’nin ‘‘Kaba-İnce Motor becerileri gelişir’’, 11’inin ‘‘Duyuşsal becerileri gelişir’’, 10’unun ‘‘Zihinsel becerileri gelişir’’, 9’unun ‘‘ Yaratıcılığı gelişir’’, 8’inin ‘‘Sorumluluk bilinci kazanır’’, 7’nin ‘‘ İşbirliği becerileri gelişir’’, 6’nın ‘‘Sosyalleşme becerileri kazanır’’, 5’in ‘‘Yardımlaşmayı öğrenir’’, 4’ün ‘‘ Motivasyonu artar’’, 3’ün ‘‘Araştırma yapmayı öğrenir’’, 2’nin ‘‘Kinestetik öğrenmeyi destekler’’, 1’in ‘‘ Sosyal farkındalık bilinci gelişir’’ olduğu belirtilmiştir. Görüşlerden bazıları şu şekildedir.

SÖ. ‘‘Okul dışı öğrenmede öğrenci ezbere dayalı sistemden uzaklaştırılması öğrenme ortamının yaparak ve yaşayarak ilkesi ile kazandırılması hedeflenmelidir.’’

SÖ. ‘‘Gerçekleştirilecek ders dışı etkinlikler, öğretmen rehberliğinde öğrenci merkezli ilerletilmelidir. Süreçte aktif olması gereken birinci şahılar öğrencilerdir.’’

SÖ. ‘‘Yapılan etkinlikler çevre boyutunda aktarımlarının dışına çıkılmamalıdır. Öğrencinin ve çevreninin ihtiyaçlarını sağlayabilecek programlar ile öğrenimde eğitim sürdürülebilir kavramında kazandırılması gerekilmektedir.’’

Tablo 5.

Öğrenci merkezli sürdürülebilirlik çalışmalarında bulunması gerekeneler

Tema	Frekans(f)	Yüzdelik(%)
Okul dışı etkinlikler öğrencilerin gelişimlerine uygunluğu	17	42,5
Öğrencilerin çoklu zekâ kuramlarına göre tanımlanmalı	2	6,25
Programlar öğrencilerin seviyelerine uygun olmalı	5	12,5
Öğrenci aktif bir konumda yer almalı	10	25
Sorumluluk bilinci kazandırılmalı	6	15
Toplam	40	100

Tablo 5 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrenciler **‘‘Öğrenci merkezli sürdürülebilirlik çalışmalarında olması gerekeneler’’** kod olarak 40 tema olarak 5 olarak sınıflandırılmıştır. Bu görüşlerin 17’sinin ‘‘Okul dışı etkinlikler öğrencilerin gelişimlerine uygun olmalı’’, 2’sinin ‘‘Öğrencilerin çoklu zekâ kuramlarına göre tanımlanmalı’’, 5’inin ‘‘Programlar öğrencilerin seviyelerine uygun olmalıdır’’, 10’nun ‘‘Öğrenci aktif bir konumda yer almalı’’, 6’sının ‘‘Sorumluluk bilinci kazandırılmalı’’ olduğu belirtilmiştir.

Görüşlerden bazıları şu şekildedir:

SÖ. ‘‘Okul dışı öğrenmede, öğretmen okul dışı yapabileceği çevreye uygun hareket etmesi gerekmektedir.’’

SÖ. ‘‘Okul içi- dışı öğrenim ortamlarında öğrenci merkezli ilerleyerek, seviyelerin uygun eğitim ortamları sunulmalıdır.’’

SÖ. ‘‘Öğrenci yapısına ve yaşına uygun tasarlanmalıdır.’’

Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmanın katılımcıları KKTC 2023-2024 Eğitim-Öğretim yılı özel ve devlet kurumlarında çalışan ilkokulunda çalışan toplam 35 öğretmen desteğinde yürütülmüştür. Araştırmada öğretmen görüşlerinin ilkokul öğrencilerine yönelik sürdürülebirlik eğitim kapsamında karşılaştıkları sorunların özelliklerine göre incelenmesine göre değerlendirilmiştir. 35 öğretmen ile yüz yüze görüşmeler yürütülmüştür. Araştırmanın değerlendirmeleri ve değerlendirmeler ile orantılı ortaya çıkan tartışmalar aşağıdaki paragrafta yer almaktadır. Çalışmanın sonucunda okul dışı ve içi etkinliklerinin, öğrencilere kazandırdıklarını incelediğimizde ‘‘sorumluluk, bilişsel, duyuşsal ve kaba-ince motorları geliştirdiklerini, öğrenim ortamına severek, katıldıkları sosyal ve empati becerilerinin gelişmesi’’ özellikle üstünde durulmuştur. Ders dışı yapılan program ve planlarının ilk öncellikle yönetim, zümre, çevre, ekonomik, sosyo kültürel bağlamlarda destekli olması göz önünde tutulmalıdır. Hizmet içi eğitimlerden kurum destekleri sürekli olarak kullanılması gerekmektedir. Öğrenim, öğrenci merkezli olması öğrenmeyi kolaylaştırırken aynı zamanda kalıcı bir öğrenim ortamı da sunmalıdır. Bu şekilde ezbere yani geleneksel öğretim yaklaşımdan uzaklaşmasını sağlar. Okul içi ve dışı yapılmakta olan etkinlikler, öğrencilerin okulu sevmesine ve eğlenerek öğrenmesine destek olan bir hizmet kurumu haline gelir. Bu kapsamda, bu aşamada verilen eğitime çok fazla akademik anlam yüklenmemekte, öğrencilere temel yaşam ve topluma uyum becerileri kazandırılmaktadır (Dağlı, 2022) Türkiye bağlamında son dönemde ilkokul düzeyinde yapılan pek çok çalışma, öğretmenlerin çok düşük düzeyde tükenmişlik yaşadığını ortaya koymuştur (Akay, 2020; Duman vd., 2020; Öztürk ve Erdem, 2020; Şencan, 2019). Bu bulgu da alan yazındaki diğer çalışmalarla tutarlıdır. Arović (2018) ve Dağdeviren-Ertaş (2020) algılanan sürdürülebilir liderlik düzeyinde yaşa göre anlamlı bir farklılık bulunmadığını ortaya koyarken Polat (2022) genç öğretmenlerin daha yüksek sürdürülebilir liderlik algısına sahip oldukları sonucuna ulaşmıştır. Bazı çalışmalar kıdeme göre anlamlı farklılık olmadığını gösterirken Öğretmenlerin sürdürülebilir eğitim liderliği düzeyine ilişkin algıları cinsiyetlerine ve birlikte çalıştıkları müdürün cinsiyetine göre anlamlı farklılık göstermemiştir. Yalnızca, erkek öğretmenlerin insan kaynağını akıllıca kullanma ve kadın bir müdürle çalışan öğretmenlerin ise yönetimsel devamlılık alt boyutlarında daha fazla yüzdeliklere erişebildiği sonucuna varılmıştır. Alan yazındaki çalışmalar da benzer bir durumu ortaya koymaktadır. Pek çok çalışmada cinsiyete göre anlamlı bir farklılık bulunmazken (Al-Zawahreh vd., 2019; Arović, 2018; Çayak ve Eskici, 2021; Dağdeviren-Ertaş, 2020) bazıları sürdürülebilir liderlik algısının kıdemle birlikte arttığını (Çayak, 2018; Yollu, 2017) ya da azaldığını (Polat, 2022) ortaya koymuştur. Ders dışı etkinlik uygulamaları sürecinde öğrenciler beş duyu organından en az ikisini hissederek ve yaparak yaşayarak çeşitli etkinlikler yapmışlar, bu etkinlik süresince eğitim ortamlarının, eğlenceli, kalıcı ve pratik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu kavramsal gelişim öğrencilerin, derse katılımlarını olumlu ilerlemesinde katkı sağlamıştır. Bu araştırmalarının, sonuç alınmasında önceliğin okul yöneticileri ve öğretmenlerine büyük görevler aktarmaktadır. Programlı bir düzende incelenen bu aktivitelerin öğrencileri için hem kurumların hem sınıf içi ve sınıf dışı ortamlarında motive edici olduğu unutulmamalıdır.

Öneriler

Bu araştırmada yer alan ilkokuldaki sürdürülebilir eğitimin öğrenci düzeylerinde ve kurumlarda görev yapan öğretmenlerin bilinç kazanması temel hedef olarak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ortaya çıkan sonuçlar kısaca şöyle özetlenebilir:

- Esnek bir öğrenme ortamı sunularak, öğrenmeyi eğlendirici bir boyuta taşınmalıdır.

- Okul içi ve dışı öğrenimlerin sağlanabilmesi için çevrenin şartlarına uygum hizmet eğitimi verilebilir.
- Bu çalışma türü okul içi öğrenimler ile sınırlandırılmamalıdır.
- Öğrencilere verilen soyut anlatımları desteklemek için somut aktarımlar ile öğrenim desteklendirilmelidir.
- Çalışmaya öğrencilerin sosyal çevresi de katılarak öğrenim ortamı sürdürülebilir.
- Öğrenim ortamlarına uygun materyal ve ekipman desteği kurum ve öğretmenler tarafından yapılmalıdır.
- Öğrenim sadece öğrenciler ile sınırlandırılmayarak, aileler ile konferans ve görüşmeler düzenleyerek sürdürülebilirlik bilinci kazandırılmalıdır.
- Sürdürülebilir eğitim anlayışı öğretmenler tarafından ilerlemeci, daimici ve varoluşsal olarak sınırlandırmamalıdır.

Kaynakça

- Akay, M. K. (2020). Sınıf öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik ve örgütsel güven algıları arasındaki ilişkinin analizi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İnönü Üniversitesi.
- Arović, A. (2018). Sürdürülebilir liderlik uygulamaları ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Al-Zawahreh, A., Khasawneh, S. ve Al-Jaradat, M. (2019). Green management practices in higher education: The status of sustainable leadership. Tertiary Education and Management, 25, 53-63.
- Çayak, S. (2018). Okul müdürlerinin sürdürülebilir liderlik davranışlarının incelenmesi: Bir karma yöntem araştırması [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Çayak, S. ve Eskici, M. (2021). The mediating role of emotional intelligence in the relationship
- between school principals' sustainable leadership behaviors and diversity management
- skills. Frontiers in Psychology, 12, 6272.
- Dağlı, E. (2022). Temel eğitim ve sorunları. T. Çalık (Ed.) Türk eğitim sistemi ve sorunları içinde (s. 239-261). Pegem Akademi
- Duman, N., Sak, R. ve Şahin-Sak, İ. T. (2020). Öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeyleri ile örgütsel sinizm tutumlarının incelenmesi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 17(1), 1098-1127
- Hargreaves, A. (2003). Bilgi toplumunda öğretim. Güvensizlik çağında eğitim. New York: Öğretmenler Koleji Basını.
- Kates, Robert W., Thomas M. Parris ve Anthony A. Leiserowitz: "What is Sustainable Development? Goals, Indicators, Values and Practice", Environment: Science and Policy for Sustainable Development, Vol. 47, No. 3, 2005, p. 8 – 21.
- Öztürk, M. A. ve Erdem, M. (2020). Sınıf öğretmenlerinin iş yükü algısı ile mesleki tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 17(1), 926-958.
- Palinkas LA, Horwitz SM, Green CA, Wisdom JP, Duan N, Hoagwood K. Purposeful sampling for qualitative data collection and analysis in mixed method implementation research. Administration and Policy in Mental Health and Mental Health2015;42(5):533-44.
- Polat, S. (2022). Eğitim kurumlarında sürdürülebilir liderlik, örgütsel adalet ve örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkinin incelenmesi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Kültür Üniversitesi.

- Soyka, 2012: Creating a Sustainable Organization: Approaches for Enhancing Corporate Value Through Sustainability, New Jersey, Pearson Education Inc., 2012.
- UNESCO [Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü]. (2014). Sürdürülebilir eğitim Geliştirme (ESD). [Çevrimiçi]: www.unesco.org/new/en/education/themes/leading-the-international- gündem/sürdürülebilir kalkınma için eğitim/01.02.2015 tarihinde indirilmiştir.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. (9.Baskı). Ankara:SeçkinYayıncılık.
- https://www.academia.edu/97912549/S%C3%BCrd%C3%BCr%C3%BClebilir_Geli%C5%9Fme_odakl%C4%B1_E%C4%9Fitim_Kuramsal_%C3%87er%C3%A7eve_Tarihsel_Geli%C5%9Fim_ve_Uygulamaya_D%C3%B6n%C3%BCk_%C3%96neriler
- http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/ET000239.pdf
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. (9.Baskı). Ankara:SeçkinYayıncılık.
- Yollu, S. (2017). Okul müdürlerinin sürdürülebilir liderlik stratejilerini uygulama düzeyleri [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.

THE ANALYSIS OF UNVER ORAL'S KARAGÖZ UNCLE SERIES ACCORDING TO THE CORE VALUES AND THEMES IN THE 2019 TURKISH TEACHING PROGRAM

ÜNVER ORAL'IN KARAGÖZ AMCA SERİSİNİN 2019 TÜRKÇE ÖĞRETİM PROGRAMINDA YER ALAN KÖK DEĞERLERE VE TEMALARA GÖRE İNCELENMESİ

Fatih SÖYLEYİCİ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Türkçe Eğitimi Yüksek Lisans öğrencisi,

Özet

Çocuk edebiyatı alanı henüz dünyanın yeni yeni tanışmış olduğu ve üzerine ancak düşünülüp çalışmaların yapıldığı güncel bir alandır. Bu sebeple Çocuk Edebiyatı alanı üzerine yapılan çalışmalar ve hazırlanan eserler oldukça azdır. Geleneksel Türk tiyatrosu alanı ise köklerini yüzyıllarca geçmişe dayandıran ve bilgi ve birikimiyle kültürel bir hazine niteliğinde olan fakat günümüzde unutulmaya yüz tutmuş eski bir alandır. Bu sebeple Geleneksel Türk Tiyatrosu alanı üzerine yapılan çalışmalar oldukça yeterlidir ve doyuma ulaşmıştır. Bu çalışmamızın amacını ise Ünver Oral'ın yeni ve gelişmekte olan çocuk edebiyatı alanı ile köklü geçmişe sahip olan geleneksel Türk tiyatrosu alanının sentezinden oluşturmuş olduğu Karagöz Amca çocuk kitabı serisinin 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programında yer alan kök değerler ve temalarla eşleştirilmesi ve bu bağlamda Ünver Oral'ın çocuk edebiyatına yapmış olduğu katkıları oluşturmaktadır. Çalışmamızda var olan bir metnin çeşitli ölçütlerle incelenmesinden hareketle nitel araştırma türlerinden biri olan betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Yapılan incelemeler sonuncunda Ünver Oral'ın kaleme almış olduğu ve Muammer Erkul'un resimlendirdiği Karagöz Amca kitabı serisinin biçim ve içerik bakımından ilgili seviyeye uygun olduğu ve bu serinin eğitim ve öğretim ortamında rahatlıkla kullanılabileceği sonucuna varılmıştır. Serinin her kitabı ayrı olmak üzere ele alınmıştır ve içerik açısından zenginlikleri tartışılmıştır. Çalışmamızın sonunda ise geleneksel Türk tiyatrosunun gerektiği öneme kavuşabilmesi için ne gibi adımların atılabileceğine yönelik önerilerden bahsedilmiş ve birtakım temennilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çocuk edebiyatı, Ünver Oral, değerler, temalar

Abstract

The field of children's literature is a current field that the world has only recently met and has only been thought and studied. For this reason, the studies and works on the field of Children's Literature are quite few. The field of traditional Turkish theater, on the other hand, is an old field that has its roots in centuries past and is a cultural treasure with its knowledge and accumulation, but today it is an old field that has been forgotten. For this reason, the studies on the field of Traditional Turkish Theater are quite sufficient and have reached saturation. The aim of this study is to match Uncle Karagöz children's book series created by Ünver Oral from the synthesis of the new and developing field of children's literature and the traditional Turkish theater field, which has a long history, with the root values and themes in the 2019 Turkish Lesson Curriculum and in this context, Ünver Oral's contributions to children's literature. In our study, descriptive analysis method, which is one of the qualitative research types, was used

based on the examination of an existing text with various criteria. At the end of the examinations, it was concluded that the Uncle Karagöz book series written by Ünver Oral and illustrated by Muammer Erkul is suitable for the relevant level in terms of form and content and that this series can be easily used in the education and training environment. Each book of the series was discussed separately and its richness in terms of content was discussed. At the end of our study, suggestions on what steps can be taken in order for traditional Turkish theater to gain the importance it needs are mentioned and some wishes are made.

Keywords: Children's literatüre, Unver Oral, values, themes

1. GİRİŞ

1.1. Hayatı

Ünver Oral geleneksel Türk tiyatrosunu yaşatmak için uğraşan günümüz temsilcilerinin en önde gelen emekçilerinden birisidir. Halide Hanım ile Kemal Oral'ın oğlu olan yazarın doğduğu şehir hakkında muhtelif görüşler olsa da 1937 yılında doğduğu kesin bir bilgidir. Serhat Menek'in hazırlamış olduğu "Ünver Oral'ın Karagöz Metinlerindeki Kültürel ve Eğitsel Unsurlar" adlı yüksel lisans tezinde Oral'ın doğum yeri olarak İstanbul gösterilirken, Ünver Oral hakkında yapılmış diğer çalışmalarda ise Tokat'ın Erbaa ilçesi doğum yeri olarak ifade edilmektedir.

Küçük yaşlarındayken Kukla ve özellikle Karagöz ile tanışmasıyla birlikte hayatının geri kalanının değiştiğinden habersiz olan Oral, hayatını yalnızca bu işle idame ettirebilecek bilgi ve birikime sahip olana dek çok farklı meslekler icra etmiştir. 1957 yılında Tokat Erkek Sanat Enstitüsü'nden mezun olmuştur. 1957 ile 1958 yılları arasındaysa İstanbul'da gemilerde iaşe memuru olarak bir süre çalışmış ve bir müddet sonra askere gitmiştir. Askerden geldikten sonra bakkalcılık yapmış olan Ünver Oral, 1961 yılında İstanbul Karagözcüler, Kuklacılar ve Hokkabazlar Derneği tarafından açılan Karagöz Oynatım Kursu'na katılmış ve burada hayalî İrfan Açıkgöz'den dersler almış ve bu sayede geleneksel Türk tiyatrosu uğraşıyla yakinen alakadar olmaya başlamıştır. Her ne kadar geleneksel Türk tiyatrosuyla alakadar olmaya başlasa da henüz bu gelenekten maddi anlamda bir kazanç sağlayamadığı için bu durum bir hobi uğraşı olmaktan öteye gitmemiştir.

1964 yılında Sümerbank Beykoz Deri ve Kundura Sanayi Müessesesi kurumunda Eğitim Şefliği Monitörü olarak görev almış ve uzun bir süre boyunca bu işten maddi anlamda kazanç sağlamıştır. Fakat Eğitim Şefliği Monitörü görevinin yanı sıra geleneksel halk oyunlarıyla olan ilişkisini hiçbir zaman aksatmamış ve elinden geldiği ölçüde bunu devam ettirmiştir. 1975 senesinde UNIMA (Dünya Kukla ve Gölge Oyunu Birliği) Türkiye temsilcisi olarak seçilmiştir. Bu durum Ünver Oral'ın artık geleneksel Türk tiyatrosunda ve özellikle Kukla ve Gölge oyununda işleri ne kadar ciddi boyutlara taşıdığının da bir göstergesi niteliğindedir. UNIMA Türkiye temsilcisi olarak seçildikten sonra ise ülke çapında bu alana yönelik çeşitli alanlardaki etkinliklere katılmış ve bilgi ve birikimlerini ilgililerle paylaşırken kendi alanındaki deneyimlerini de arttırmıştır.

1983 yılında ise artık Sümerbank Beykoz Deri ve Kundura Sanayi Müessesesi kurumundaki görevinden emekli olmuş ve zamanının bütününü geleneksel Türk tiyatrosuna adamıştır. Gerek yurt içinde gerekse yurt dışında çeşitli oyunlarla Gölge oyunumuzu tanıtmış ve bu alanda öncülük yapmıştır. Halk Tiyatrosu adında bir dergi yayınlamıştır. TRT kanalı için Karagöz dizisi hazırlamış fakat fazla ilgi görmemiştir.

Sergilemiş olduğu oyunları, düzenlemiş olduğu çeşitli konferansları, yayınlamış olduğu çeşitli eserleri ve Gölge oyunu ve Kukla üzerine yapmış olduğu fedakârlıkları neticesinde birçok ödüle

layık görülen Ünver Oral, günümüzde üç çocuk babasıdır ve hayatını İstanbul'un Beykoz ilçesinde devam ettirmektedir.

1.2. Geleneksel Türk Tiyatrosuna Katkıları

"Batılı anlamdaki modern tiyatronun dışında kalan, Türk toplumunun geleneksel yapısı içinde ortaya çıkarak bu temel üzerinde süreklilik arz eden gösterim türlerinin tümü geleneksel Türk tiyatrosu terimiyle karşılanmaktadır." (Düzgün, 2014). İçerisinde Gölge oyunu, Ortaoyunu, Kukla ve Meddah oyunlarını barındıran ve geniş bir kapsama sahip olan geleneksel Türk tiyatrosu alanında birçok çalışma yapılmış ve bu alana katkı sağlanmıştır. Ünver Oral ise geleneksel Türk tiyatrosuna hem akademik bağlamda katkılar vermiş hem de bu oyunların günümüzde yaygın hale gelebilmesi için bizzat sahada kullanılabilecek çocuklara ve yetişkinlere uygun örnekler hazırlayarak akademi dışında da estetik yönü ağır basan eserlerle katkılar sunmuş ender yazarlardan biri olmuştur. Kuklacılıktan Meddaha, Karagöz oyunundan Ortaoyununa kadar geleneksel Türk tiyatrosu içerisinde yer alan tüm oyunlar onun ilgi alanını oluşturmuş ve tüm oyunlar ile ilgili akademik camiaya katkılar sunmuştur. Özellikle Karagöz oyunu ve Karagöz oyununun modernleştirilmesi bağlamında ciddi çabaları ve girişimleri olan Oral, bu konuda Karagöz Amca serisi ve yine Karagöz'ün günümüz şartlarıyla bağdaştırıldığı diğer çocuk kitaplarıyla bu konu çerçevesinde önemli eserler ortaya koymuştur. Çalışmamızda da çeşitli açılardan incelediğimiz Karagöz Amca serisi bağlamında toplam 12 adet farklı kitap yazmış ve bununla birlikte Karagöz ve Hacivat'ı günümüz şartlarının getirmiş olduğu sorunlarıyla yüzleştirerek ortaya komedi unsuru çıkarmaya çalışmıştır. Şüphesiz bu eserlerin günümüzde yok olmaya yüz tutmuş Karagöz oyunu ile diğer geleneksel Türk tiyatrosu oyunları için birer umut ışığı olduğunu söyleyebiliriz. Unutulmaya yüz tutmuş bu değerlerimiz ancak günümüz şartlarında tekrar ele alınırsa can bulabilir. Bunun farkında olan Ünver Oral gibi araştırmacı ve yazarlar da bu konuya eğilerek geleneksel Türk tiyatrosu bağlamında yer alan oyunları günümüz dünyasıyla tekrar yorumlayarak hayat vermeye çalışmaktadırlar.

Ünver Oral yalnızca kaleme aldığı eserleriyle değil aynı zamanda özellikle Karagöz oyunu için yetişmeye çalışan çıraklara da yol gösterme bağlamında bu alana katkı sağlamaya devam etmektedir. Hayalî Kemal Atangür de zamanında bu çıraklardan birisiydi. Mahmut Delen'in hazırlamış olduğu "Geleneksel Karagöz Usta-Çırak İlişkisinin Günümüze Uyarlanması ve Ustasız Bir Hayalî Kemal Atangür" isimli makaleye göre Kemal Atangür, Ünver Oral'dan şu şekilde bahseder:

Günün birinde Tokat Belediyesi'nin sünnet şölenine davet edilen Karagöz sanatçısı Ünver Oral ile karşılaştım. Benim Karagöz maceramdaki en önemli kilit noktası budur. Durum, şu şekilde gerçekleşti: Tokat Belediyesi sünnet şöleni yapıyor. Ben de Tokat'ta tiyatro işleri ile uğraştığı bilinen mahalli bir sanatçıyım. O da sebeplensin denilerek, sünnet anında curcunabazlık yapmam istendi. Kostüm ne giyeyim derken, aklıma İmam Hatip Lisesinden mehter takımı kostümlerini almak geldi. İdarecilerle tanışıyorum. Rica ettim, iki kaftan, kuşak vs. aldım. Yanıma tiyatrodan öğrencim Kamil Yavuz'u alıp kostümleri giydik. Yüzümüzü gözümüzü boyadık. Elimizde birer tef, sünnet olacak çocuğun yanına gidiyoruz, başlıyoruz tef çalıp mani söylemeye. Biz bununla uğraşırken Ünver Oral, hanımı ve çocukları, İbiş Kukla Tiyatrosu oynatacaklar, sahne kuruyorlar. Ünver Oral bizi uzaktan kesiyor farkındayım, ama pek yaklaşmak istemiyorum. Derken Kamil'e işaret edip çağırmış yanına, "kimsiniz, ne yapıyorsunuz?" diye sormuş. O da laf ola beri gele, boşluk doldurma kabilinden Kavuklu Pişekâr'ız demiş. Vay! Ateş seni kim üfledi? Ünver Oral'ı susturmanın imkânı yok. On dakika içinde Türk tiyatrosunun mahvoluşunun bütün vebalini bizim omuzlarımıza yükledi. Ben yetiştim bağırtıya; bana da bir araba fırça attı. Derken biraz sakinleşti. Sakinleşince, ben de işin aslını astarını anlatıp Kavuklu, Pişekâr olmadığımızı söyledim. Bilmediğiniz bir şey olursa,

sorun öğrenin dedi. Bakın Halk Tiyatrosu kendini bilmezler yüzünden bozularak yok oluyor, dedi. "Karagöz Hacivat da yok olmak üzere" dedi. Karagöz deyince, ben hemen atıldım. Dedim, Ünver Usta ben Karagöz de oynatıyorum. Hadii, bir fırça da öyle yedim, ne haddine Karagöz oynatmak senin, diye. Dedim, hata benden büyüklük yapıp yol göstermek senden. Madem bilmediğinizi sorun dedin, ben de soracağım sana. Sen de bana ustalık et. Sağ olsun, Ünver Usta'm, hiçbir şeyi kendine saklamadan, ketum davranmadan, ne sorduysam cevabını verip bana işin inceliklerini gösterdi. Tasvirlerimin plastik olmasına da kızmadı. Çünkü o da plastik tasvir kullanıyordu. Hatta bu konuda yazıp yayımlattığı bir çalışması da var. Ama dedi, mutlaka deri tasviri öğren; yarım olursun, önemsenmezsin. Ünver Usta ile bu karşılaşmamızdan sonra birçok kez bir araya geldik. Beykoz'daki evine misafir olmuşluğum çoktur. Her gittiğimde atölyesinde kurulu olan hayal perdesinde talim yapardım, o da eksiğimi gediğimi söylerdi. (Delen, 2021).

Gördüğümüz üzere Ünver Oral, Karagöz ve diğer geleneksel Türk tiyatrosu oyunlarına yönelik edinmiş olduğu bilgi ve birikimleri neticesinde bilmiş bir tavırdan ziyade son derece yardımsever bir tavır takınmıştır. O özellikle Karagöz oyununun gelişebilmesi için son derece fedakârlıklar yapmış ve ardından gelen ve bu işi öğrenmeye merak salmış her insana evinin kapılarını sonuna kadar açmıştır. Yukarıdaki örnek metinden hareketle Ünver Oral'ın geleneksel Türk tiyatrosu oyunlarına karşı hassaslığı görülmektedir. Bu işin son derece emek ve ustalık gerektirdiğini ve her önüne gelenin bir Karagözcü olamayacağını her fırsatta dile getirmiştir. Bu bulgulardan hareketle Ünver Oral'ın yalnızca kalemi ile değil kişiliği ve bu alandaki duruşu ile de bulunduğu her ortamda gönüllü geleneksel Türk tiyatrosu elçisi olduğu sonucuna rahatlıkla varabiliriz.

Tabii ki geleneksel Türk tiyatrosu oyunları yalnızca bu tip çalışmalarla yaşatılamaz. Günümüz dünyasında artık kültür turizmi de son derece önemli hale gelmiştir. Bacasız sanayi olarak tanımlanabilen bu kültür turizmi sayesinde ülkeler son derece ciddi paralar kazanabilmektedir. Geleneksel Türk tiyatrosu da Türk milletinin birçok kültürünü içerisinde barındıran önemli bir hazinedir. Öncelikle Türk milleti olarak bizler bu farkındalığa ve bu bilince sahip olmamız gerekmektedir. Toplumumuzun aydın insanlarına tam da bu aşamada ihtiyaç duymaktayız. Halkın büyük çoğunluğunun bu hazineden haberinin olmaması kültür turizminin de önünü tıkamaktadır. Kendi kültürel hazinelerinin farkında olmayan toplumlar ise farklı toplumların kendi hazinelerinden faydalanmasını izlemekle kalmaktadır. Günümüzde Yunanistan, Macaristan gibi ülkelerin Karagöz oyununu benimsemeleri ve bunu birer kültür turizmi haline getirmeleri de bundan kaynaklıdır. UNESCO tarafından 2009 yılında Gölge oyununun Türk toplumuna ait olduğu ilan edilmişken bizler bunu önemsemediğimiz için bundan faydalanamamaktayız. Ünver Oral 1989 yılında Millî Kültür Dergisinin 65. sayısında yayımlanan "Tanıtım ve Türk Turizminde Karagöz" başlıklı yazısında da tam olarak bu konudan bahsetmektedir (Oral, Tanıtım ve Türk Turizminde Karagöz, 1989). Ona göre özellikle Karagöz ve Kukla oyunları Avrupa'da hızla yayılmakta ve bu oyunlara yönelik okullarda eğitim verilmeye başlanmaktadır. Bunun bir ihtiyaçtan doğduğunu değil bir fırsat olarak görüldüğünü ve bu fırsatı değerlendirdiklerini belirten Ünver Oral, Türkiye'de ise bunların tam tersinin yapıldığından dem vurmaktadır. Bu tip çeşitli etkinliklerle ülkemize gelen yabancılara hem kendi kültürümüzün tanıtılabileceği hem de bu işin bir turizm geliri olarak ülkeye fayda sağlayabileceğini henüz 1980'li yıllarda ifade eden Ünver Oral'ın ne yazık ki sesi hâlâ duyulmuş gözükmüyor.

Genel olarak bahsettiğimiz üzere Ünver Oral'ın eserlerini iki ana dala ayırmak mümkündür. Akademik camiaya özellikle Karagöz başta olmak üzere diğer geleneksel Türk tiyatrosu oyunlarını tanıtan ve en ince ayrıntısına kadar bilgiler sunan kitaplar kazandırmıştır. Fakat yalnızca akademik çalışmalarla yetinmemiştir. Onun ikinci yönü ise sanatçı yönüdür.

Geleneksel Türk tiyatrosu oyunlarının bilgilerini akademik olarak sunan Ünver Oral, bu oyunları çocuklara da kazandırabilmek için paçayı sıvamış ve onların seviyesine inerek estetik yönü bulunan çocuk eserleri de kaleme almıştır. Oral'ı diğer araştırmacılardan farklı kılan en büyük özelliği de budur. O yalnızca teorik bilgileri sıralamakla yetinmemiş, bu bilgiler ışığında günümüz sorunlarına çözüm üretebilmek için doğrudan sahaya inmiştir. Çalışmamızın bu aşamasında Ünver Oral'ın akademik kaygıyla kaleme aldığı eserleri ve estetik kaygıyla kaleme aldığı eserleri tanıtacağız.

Akademik Nitelikli Eserleri

1. Kukla ve Kuklacılık
2. Kukla Kitabı
3. Kuklalı ve Karagözlü Yıllarım
4. Karagöz Üstadı Hayalî Küçük Ali
5. Radyo Tiyatrosu ve 6 Senaryo
6. Bilgilerle Günümüzden Karagöz Oyunları 1
7. Beş Orta Oyunu
8. Bir Meddah Hikâyesi Börekçi Güzeli
9. Karagöz Oyunları 3 Yeni
10. Dünden Bugüne Karagöz Oyunları
11. Karagözname
12. Hayalden Gerçeğe Karagöz
13. Radyo-Sinema-TV ve Geleneksel Tiyatromuz
14. Canlı Karagöz
15. Kavuklu İş Buldu -Tam Bir Ortaoyunu-
16. Perde Gazelleri
17. Karagöz Oyunları 1 Kâr-ı Kadim
18. Türk Gölge Tiyatrosu Karagöz ve Yunan Gölge Tiyatrosu Karaghiozis
19. Karagöz-Hacivat Muhâvereleri
20. Bilgilerle Günümüzden Karagöz Oyunları 2
21. Günümüzden Karagöz-Hacivat Söyleşmeleri
22. Karagöz Oyunları
23. İbişli Kukla Oyunlarımız
24. Karagöz ve Plastik Tekniği
25. Karagöz Perde Gazelleri ve Tasavvuf
26. Bilgilerle Günümüzden Karagöz Oyunları 3
27. Meddah Kitabı
28. Karagöz Oyunları 2 Nev İcâd
29. Tekerlemeler
30. Türk Bilmecelerinden Seçmeler
31. Türk Manilerinden Seçmeler
32. Türk Ninnilerinden Seçmeler
33. Türkülerden Seçmeler

Kurmaca Nitelikli Eserleri

1. Ah Şu İnsanlar
2. Kediler Okulu
3. Kuklacı Kardeşler
4. Çocuklara Güldüren Şiirler
5. Arkadaşım Cicikuş

6. Cin İkizler
7. 100 Çocuklu Anne
8. Karagöz Amca Denizde
9. Karagöz Amca Yaş Gününde
10. Karagöz Amca Çocuk Bahçesinde
11. Karagöz Amca Okulda
12. Karagöz Amca Köyde
13. Karagöz Amca Piknikte
14. Karagöz Amca Balon Peşinde
15. Karagöz Amca Evde
16. Karagöz Amca Trafik Polisi
17. Karagöz Amca Uçurtma Şenliğinde
18. Karagöz Amca Parkta
19. Karagöz Amca Sınıfta
20. Allah'ı Arayan Çocuk
21. Küçük Kuklacılar
22. Karagöz'ün Helikopteri
23. Çocuklara Karagöz ile Hacivat
24. Karagözden Hikâyeler
25. Karagöz Futbolcu
26. İbiş'in Bakkallığı
27. Karagöz Geldi Hoş Geldi
28. Ülkücü Ali
29. Küçük Mehmetçikler
30. İbiş'in Akıl Dişi
31. Cin İkizler
32. İbiş ve Karagöz
33. Karagöz Televizyonda
34. İbiş Geldi Karagöz Geldi
35. Karagöz ile Hacivat Söyleşmeleri
36. İbiş Yeni Evde
37. Karagöz ile Hacivat
38. Karagöz'ün Dondurmacılığı
39. Karagöz ve Trafik

Görüldüğü üzere tespit edebildiğimiz kadarıyla hali hazırda 72 kitabı bulunan Ünver Oral'ın akademik kitaplarındansa estetik nitelikli kitapları niceliksel olarak daha fazladır. Fakat tabii ki kitapların hacimleri ve içerik zenginlikleri göz önünde bulundurulmalıdır. Toplam 33 akademik kitabının 18 tanesi doğrudan Karagöz oyunu ile ilişkilidir. Bu ölçüde Ünver Oral'ın en fazla Karagöz oyunu ile ilgilendiği ve buna yönelik araştırmalar yaptığı söylenebilir. Karagözden sonra ise en fazla eseri 4 tane kaynağının konusunu olan Kukla oluşturmaktadır. Meddah ve Ortaoyunu içinse eşit sayıda eserler verdiği görülmektedir. Çocuk kitaplarının ise tam 24 tanesi Karagöz konuludur. Ardından 7 kitapla Kukla takip etmektedir.

Bu bulgulardan hareketle Ünver Oral'ın gerek akademik açıdan gerekse çocuk edebiyatına eser kazandırmak açısından üzerinde en fazla çalışma yaptığı geleneksel Türk tiyatrosu oyunu Karagöz oyunudur. Ardından da Kukla gelmektedir. Hatta bazı eserlerinde Karagöz ile Kukla oyununda yer alan İbiş'i aynı hikâyenin içine katarak iki farklı oyunun baş tiplerini tek bir hikâyede birleştirme yoluna gitmiştir. Ünver Oral'ın özellikle geleneksel Türk tiyatrosu

sahasında kaleme aldığı bunca eserle birlikte yediden yetmişe bir bilinç oluşturmaya çalıştığı aşikârdır.

1.3. Çocuk Edebiyatı ve Geleneksel Türk Tiyatrosu

Çocuk edebiyatı ile geleneksel Türk tiyatrosu arasında ne tür bir ilişkinin olduğuna değinmeden önce şüphesiz çocuk edebiyatının ne demek olduğunu ve hangi amaçla ortaya çıktığına değinmek gerekmektedir. Çocuk edebiyatı kavramı henüz dünyada çok yeni olan ve henüz tam olarak kendini bulamamış bir edebiyat türüdür. Mustafa Ruhi Şirin'in de deyimiyle çocuk edebiyatı aslında çocukların çabaları ile gündeme gelmiştir ve dünyanın da buna hazır olması ile birlikte zemine oturarak sesini duyurabilmiştir. "Çocuk edebiyatı çocukların büyüme ve gelişmelerine, hayal, duygu, düşünce ve duyarlıklarına, zevklerine, eğitilirken eğlenmelerine katkıda bulunmak amacı ile gerçekleştirilen çocuksu bir edebiyattır." (Şirin, 2000).

Çocuklar henüz yaşları itibarıyla dünyayı sınırlı bir şekilde algılayabilirler. Onların dünyası bazen bulunduğu ev olabilir bazense çok istediği herhangi bir şey olabilir. Çok uç örnekleri kendilerine amaç belirleyebilirler ve istenmedik çok fazla uyarıcıya doğru yönelebilirler. Bu yüzden çocuk edebiyatı eserleri çocukların tüm bu kaygıları hassasiyetinde kaleme alınmalıdır. Bir milletin kültürü, gelenek ve görenekleri ancak o toplumun çocuklarına aktarılabildiği ölçüde devam edebilir. Bu minvalde çocuklarımıza aktarmaya çalıştığımız tüm kültürel parçalar çocuk edebiyatı aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Bu bilinçle özellikle son yıllarda ortaya birçok çocuk kitabı atılmıştır. Tabii ki bir yerde niceliksel artış olduğunda mutlaka niteliksel düşüş olmaktadır. Bu durum ne yazık ki çocuk edebiyatı alanında da bu şekilde olmuştur. "Çocuk edebiyatı olsun diye yazılmayan birçok sanat eseri bugün çocuk edebiyatı olarak kabul edildiği gibi, çocuk edebiyatı olsun diye düşünülerek yazılan birçok eser de çocuk edebiyatı ürünü olamamış başarısız örneklerdir." (Yalçın & Aytaş, 2002). Tam da bu aşamada ortaya nitelikli çocuk edebiyatı ürünleri koyma ve ortaya koyulan bunca ürünler arasından nitelikli olanları tespit etme ihtiyacı doğmaktadır. Belki de bu ihtiyaç elimizin altında yüzyıllardan beri var olan fakat gözümüzün önündekini göremediğimiz geleneksel Türk tiyatrosu ürünlerinde saklıdır.

Geleneksel Türk tiyatrosu ürünleri şüphesiz yediden yetmişe her seviyeden bireye hitap edebilen ve mutlaka her seviyedeki izleyicisini güldürüp eğitebilen bir yeteneğe sahiptir. Günümüz dünyasında psikoloji biliminin hızla gelişmesiyle birlikte pedagoji alanı da ivme kazanmış ve çocukların ruhsal dünyası hiç olmadığı kadar önemsenmeye başlamıştır. Haliyle var olan çocuk eserleri de bu minvalde incelenmeye başlanmış ve ortaya yeni sorunlar çıkmıştır. Çocuklarımızı henüz yaşları daha küçük diye dünyanın birtakım kötülüklerinden habersiz büyütmek ve bu kötülüklerle onları hiç karşılaştırmamak görüşünü savunanlar olduğu gibi çocukların dünyanın nasıl bir yer olduğunu henüz küçükken bilmeleri ve bu doğrultuda büyümeleri gerektiğini savunan bilim insanları da oldukça fazladır.

Her iki görüş de alana katkı sağlamaktadır çünkü bu tip konuların bile gündemde olması çocuk edebiyatının gelişmesine bir işaret demektir. Bu ölçüde yüzyıllardan beri süregelen Karagöz oyunu, Ortaoyunu, Kukla, Meddah gibi oyunların da pedagojik açıdan incelenmesi ve çocuklara daha uygun bir hale getirilmesi gerektiği aşikârdır. Fakat bizler bu zamana kadar büyük ölçüde bu zahmete hiç girişmemiş ve direkt bir şekilde bu oyunların çocuklar için zararlı içeriklere sahip olduğu kanısına varmışız. Günümüzde çocuklarımızı bu oyunlarla karşılaştırmamamız bunun önemli bir göstergesidir. Oysaki Karagöz oyununda bir çocuk, eğitimli ve eğitimsiz bir insanın nasıl olabileceği sorusuna önemli cevaplar bulabilir. Karagöz ve Hacivat tipleriyle birlikte çocuk kendi geleceğini bu oyunda görebilir ve doğru yolun ne olduğuna kendi ulaşabilir. Çocuklar laf kavgası ile gülerken aynı zamanda düşünmeleri bile onların bulundukları yaş itibarıyla son derece önemli bir adım olacaktır. Ya da çocuklar Ortaoyununda yer alan Kavuklu ile Pişekâr'ın maceraları ve hayattaki zorluklarla nasıl başa

çıktıklarını görerek kendi hayatlarındaki zorluklarla nasıl başa çıkabileceği konusunda fikir sahibi olabilirler.

Günümüz çağının en büyük getirisi huzur ve refah ortamıdır. Geçmiş yıllarda çocuk olan bireyler iyi bileceklerdir ki onların çocuklukları genellikle kıtlık ve yokluk içinde geçmiştir. Fakat günümüz çocuklarının çoğunluğu kıtlığın ne olduğunu bilmemekte hatta istedikleri çoğu şeylerin de önlerine geldiği bir hayat yaşamaktadırlar. Haliyle çocuklar böyle bir dünyada yaşıyorken dünyanın ancak böyle bir yer olduğu izlenimine kapılabilir ve yetişkin olduklarında gerçek dünyayı gördükleri vakit büyük hayal kırıklıklarına uğrayabilirler. Oysa geleneksel Türk tiyatrosu içerisinde yer alan oyunlar hayatın gerçeklerinden kopmuş birer hazine niteliğindedir. Bir insanın kendini eğitmediği vakit nasıl bir hale düşeceğinden kendisini eğittiği vakit nasıl bir yerde olacağına dek hayata dair önemli mesajlar taşımaktadır. Her ne kadar sözlü kavga edilse de sonunda mutlaka gönül almak gerektiğinden yalanın ve yanlışın sonunun daima kötü olacağına kadar birçok sosyal mesaj içermesiyle çocuk edebiyatında asla görmezlikten gelemeyeceğimiz bu oyunlara çok daha fazla önem vermemiz gerekmektedir.

Çocuk edebiyatı ya da çocuk denildiğinde halk edebiyatı bağlamında akla genellikle ilk olarak masal, destan, bilmece, fabl gibi türler gelmektedir. Şüphesiz bu türleri anlatmaya bağlı türler olduğu için çocukların daha kolay ulaşabileceği düşünülerek daha işlevsel olmasıyla önceliğe koyabiliriz. Fakat Halk edebiyatı denildiğinde yalnızca anlatmaya bağlı türler akla gelmemelidir. Göstermeye dayalı olan geleneksel Türk tiyatrosu oyunları da bizim için mühim bir zenginlik kaynağı oluşturmaktadır.

Çocuklar yaşları gereği dinlemekten ziyade görmeye ve izlemeye daha istekli olmaktadırlar. Haliyle bu durum onların daha çok ilgisini çekmekte ve daha kalıcı öğrenmeler sağlamaktadır. Özellikle Karagöz oyununun renkleri ve tasvirleri çocukların son derece ilgilerini çekebilir ve oyunun içine kendilerini çok daha kolay sokabilirler. Haliyle tüm bu unsurlar bir araya geldiğince çocuklar için hem daha eğlenceli bir durum ortaya çıkar hem de çocuklara aktarmak istediğimiz mesajlar daha anlamlı hale gelir. Masalların, fablların ya da bilmece gibi türlerin şüphesiz çocuk edebiyatındaki yeri tartışılamayacak kadar önemlidir. Yüzyıllar boyunca kültür ve geleneğin geleceğe iletilmesinde bir köprü görevi görmüş bu türler günümüzde de sıklıkla kullanılmalıdır. Fakat özellikle son yüzyılda Karagöz oyunu, Kukla, Ortaoyunu, Meddah gibi göstermeye bağlı oyunlarımızın çocuklara sunumu konusunda verdiğimiz önem giderek azalmaktadır. Çeşitli açılardan baktığımızda geleneksel Türk tiyatrosu oyunları bir araç olarak anlatmaya bağlı metin türlerinden daha etkilidir. Fakat buna rağmen daha fazla çaba ve uğraş gerektirdiği için belki de bununla uğraşmamak adına geleneksel tiyatrodan yalnızca Ramazan aylarında ve oldukça sınırlı bir şekilde yararlandığımızı görebiliriz. Bu durumun ihmali de ne yazık ki çocuklarımızın farklı kültürlere ait oyunlara yönlendirmekte ve çocuklarımız kendi kültürümüze yabancı bir şekilde yetişmektedir.

Günümüz çocuklarının en büyük sorunu belki de kendi kültürel kimliklerinden son derece uzak büyümeleri. Bu yüzden kendilerinden 20, 30 yaş büyük anne ve babalarıyla bile kültürel farklılıklardan ötürü çatışmalar yaşamaktadırlar. Bu durum tabii ki çocuklarımızın yanlışlığı ve hatası değildir. Onlara kendi kültürümüzle tanışma fırsatı vermeyen biz yetişkinlerin suçudur. Çocuklarımıza kendi kültürel değerlerimizi barındıran unsurlarla tanıştırmayarak onları farklı kültürel unsurların içerisinde yer aldığı uyarıcılara yönlendiriyoruz. Telefon, sosyal medya, televizyon gibi teknolojik unsurlar neticesinde ne yazık ki dünyanın bir ucunda yer alan milletlerin kültürleri sınırlar olmaksızın farklı ülkelerin içerisine rahatlıkla girebilmektedir. Bu durum gelecek nesli etkileyerek benliğimize yabancı nesiller ortaya çıkartmaktadır. Tüm bu kültürel yozlaşmanın içerisinde bir umut ışığı olarak ancak Halk edebiyatı kapsamında yer alan anlatmaya ve göstermeye bağlı türleri ve modern hikâye ve romanları gösterebiliriz. Ancak

bunlar içerisinde yer alan ve kültürel zenginlik oluşturan örneklerle birlikte toplumsal bilinç ışığında kültürel yozlaşmaya son verilebilir ve gelecek nesil bu şekilde kendi kültürüyle daha yakından tanıştırılabilir.

Geleneksel Türk tiyatrosu oyunlarına karşı oluşan bu ön yargılarımız ve isteksizliğimizin temel nedeni bu işin hakkıyla yapılmamasından kaynaklı olması çok büyük ihtimaldir. Çünkü bir iş, o işin ustası tarafından yapılmadığı müddetçe hiçbir eğitici ve öğretici yanı kalmayacaktır. Ünver Oral, 10.08.2010 yılında Takvim gazetesinde yayımlanmış olan bir röportajında bu durumdan şu şekilde bahsetmektedir:

"Bugün insanlar televizyonda gördüğü, kitapta okuduğu Karagöz'ü, para kazanmak için, hiçbir eğitimden geçmeden oynatıyor. Artık kalite bulunmuyor, isteyen Karagöz perdesini kuruyor. Geleneksel Türk Tiyatromuz bu serbestliğin sonucunda komaya girdi. Hiç kimsenin de umurunda değil. Çünkü Türkiye'de tiyatro adamları da dâhil, kimse öz tiyatromuzun ne olduğunu bilmiyor. Bizim gibi zengin ve eski tiyatro geleneği olan ülkede bir insan 'ben tiyatro profesörüyüm, oyuncusuyum, yazarım' deyip de kendi tiyatrosunu bilmiyorsa batı tiyatrosunda da yarımdır."

Bu işe kendini adamamış ve maddi kaygılarla bu işi devam ettirmeye çalışan sözde ustaların oynatmış olduğu oyunların kalitesizliği ve değersizliği karşısında milletimizde bir ön yargı oluştuğu sonucuna rahatlıkla ulaşabiliriz. Gerçek anlamda bu işle uğraşan ve işini hakkıyla ele alan bir ustanın oyunlarıyla çocuklarımızı tanıştırsaydık şüphesiz ilgi ve ihtiyaç duyduğumuz çoğu şeyi bu oyunlarda rahatlıkla bulabilirdik. Fakat içi boş oyunlarla çocuklarımızın ilgisini çekmeye çalışmak ancak çocuklarımızı bu oyunlardan daha da fazla uzaklaştırmaya sebep olmuş ve bugünkü halini almıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Yöntemi

Çalışmamızda Ünver Oral tarafından kaleme alınmış Karagöz Amca serisi içinde yer alan 12 kitap ayrıntılı bir şekilde çeşitli ölçütlere istinaden incelenmiştir. Var olan bir metnin çeşitli ölçütlere göre incelenmesinden hareketle çalışmamızda nitel araştırma türlerinden biri olan betimsel analiz kullanılmıştır.

2.2. Araştırmanın Sınırlıkları

Ünver Oral'ın çocuk edebiyatına katkıları şüphesiz tek bir makalenin konusu olamayacak kadar ayrıntılı bir araştırma ve inceleme gerektiren bir konudur. Buna istinaden çalışmamızda Ünver Oral'ın çocuk edebiyatına olan katkısı bakımında yalnızca Karagöz Amca serisi ele alınmış, diğer eserlerine ise ismen değinilmiştir.

2.3. Araştırma Problemleri

- Ünver Oral, geleneksel Türk tiyatrosu adına hangi çalışmaları yapmıştır?
- Karagöz Amca adlı seride yer alan kitaplar biçim ve içerik açısından çocuklara uygun mu?
- Karagöz Amca adlı seride yer alan kitaplar Karagöz geleneğini çocuklara yeteri kadar aşılayabilecek nitelikte mi?
- Karagöz Amca adlı seride yer alan kitaplardan eğitim ve öğretim ortamında yararlanılabilir mi?
- Karagöz Amca adlı seride yer alan kitaplar içeriksel açıdan 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programında yer alan hangi temalarla ve hangi değerlerle eşleştirilebilir?

3. BULGULAR

Ünver Oral ve onun gibi diğer yazarların geleneksel Türk tiyatrosu alanıyla ilgili modernleştirme çalışmalarının varlığından bahsetmiştik. Özellikle çocuk edebiyatı alanına baktığımızda çokça seri halinde yayımlanmış kitaplar görebilmekteyiz. Şaban Öz, Şermin Yaşar, Muzaffer İzgü, Cahit Zarifoğlu, Yılmaz Özdil, Süleyman Ezber gibi çocuk edebiyatı yazarları seri halinde kitap yazan yazarlardan bazılarıdır. Çalışmamızın odak noktasını oluşturan Ünver Oral'ın hazırlamış olduğu ve Muammer Erkul'un resimlendirdiği Karagöz Amca kitap serisi de bunlardan yalnızca biridir.

Bulgular kısmında çalışma iki ana başlık altında detaylı incelenmiştir. Ana başlıklardan ilki olan "İçeriksel İnceleme" başlığı altında özetler, değer ve temalar alt başlıklarıyla birlikte metinler içerik açısından ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. İkinci ana başlık olan "Biçimsel İnceleme" başlığında ise kitaplar biçimsel açıdan ayrıntılı ele alınmıştır.

3.1. İÇERİK İNCELEMESİ

3.1.1. ÖZETLER

KAS-1: Serinin ilk kitabı olan "Karagöz Amca Okulda" isimli kitapta hiç okul okumamış ve okuma yazması olmayan Karagöz Amca'nın kendi evinin arka bahçesini küçük bir okula dönüştürmesi ve mahallenin çocuklarıyla burada okulculuk oyunu oynamaları anlatılmaktadır. Eşi ile en yakın arkadaşı Hacivat'ın da yardımı ve desteğiyle birlikte çocuklarla okulculuk oyunu oynayan Karagöz Amca bu sayede öğretmenlik heyecanını az da olsa tatmış ve hiç okula gitmediğinden dolayı da içinde burukluk oluşmuştur.

KAS-2: Serinin ikinci hikâyesi olan "Karagöz Amca Sınıfta" adlı kitapta Karagöz'ün, bir önceki kitapta anlatılmış olan hikâyenin etkisinde kalmış bir halde kafasında yalnızca okulun gerçekte nasıl bir yer olduğu sorusu kalmış haldedir. Karagöz daha önce hiç okula gitmediği için okulun nasıl bir yer olduğunu, sınıfın nasıl bir ortam olduğunu bilmediğinden bir önceki hikâyede kendi yaptıkları sınıf onun çok hoşuna gitmiş ve bunun etkisinde kalmış vaziyette rastgele bir okula gitmiştir. Gitmiş olduğu okulda gözlemledikleri ve yaşadıklarıysa bu kitabın temel konusunu oluşturmaktadır.

KAS-3: Serinin üçüncü kitabı olan "Karagöz Amca Trafik Polisi" isimli kitapta çocuğunun okuluna veli toplantısı için giden Karagöz'ün okuldaki öğrencilerin okulun önündeki trafikte tehlikeyi anlamaları adına trafik polisi görevi yapacak gönüllü kişi olması ve bunun neticesinde karşılaşılan olaylar anlatılmaktadır. Okuma yazma bilmediği için sürekli işten çıkartılan Karagöz'ün bu hikâyede de okumaya olan özlemi derin mesaj olarak çocuklara aktarılmaktadır.

KAS-4: Serinin bu kitabında içerik açısından diğer kitaplara nazaran zenginlik bulunmamaktadır. Karagöz'e emanet edilen çocuk ile Karagöz'ün ve daha sonra aralarına katılan Hacivat'ın çocuk parkında geçirdikleri zamanın anlatıldığı kitapta yalnızca sonlara doğru çocuklara yönelik mesajın yer aldığı görülmektedir.

KAS-5: Serinin beşinci kitabı olan bu hikâye ise tamamen Karagöz'ün evinde geçmektedir. Karagöz'ün başından geçen aksilikler, onun sakarlıkları ve elinden hiçbir işin gelmeyişi çeşitli maceralarla işlenmiştir. Özellikle eserin sonunda Karagöz'ün evi Karagöz oyunu perdesine benzetilmiş ve akşam vakti evin perdesine yansıyan gölgeler ise Karagöz oyununun tasvirlerinin gölgelerine göndermede bulunmuştur.

KAS-6: Bu hikâyede ise yine Karagöz'ün işsizliği ön plana alınarak onun çalışma serüveni ele alınmıştır. Karagöz, Hacivat sayesinde balonculuk işi yapmaya başlar. Fakat o, beceriksizliği, saflığı ve sakarlığı yüzünden hiç para kazanamaz ve elindeki tüm balonlarını da kaybeder.

Temiz kalpliliğin, sakarlığın ve bitmez tükenmez sonsuz dostluğun etrafında oluşturulmuş "Karagöz Amca Balon Peşinde" adlı hikâye son derece etkili mesajlarla örülmüştür.

KAS-7: Karagöz ve Hacivat eşleriyle birlikte mahallenin çocuklarının davet etmesi üzerine doğum günü kutlamasına giderler. Fakat gittikleri doğum günü kutlamasının kendi doğum günleri olduğundan habersizlerdir. Sürekli Karagöz ve Hacivat'ın kendilerine karşı iyi niyetle davranmalarına karşın serinin bu kitabında Ünver Oral, çocukların Karagöz ve Hacivat için bir şeyler yapmasını istemiş ve ortaya renkli hikâyeler çıkmış. Bu doğum günü kutlamasında en dikkat çeken unsur ise Karagöz ile Hacivat'ın karşısında Karagöz oyununun oynatılması ve 700. yaşlarını kutlamaları olacaktır.

KAS-8: Hacivat'ın arabasıyla Karagöz ve eşini evinden alıp ormanlık alanda pikniğe gitmeleri bu hikâyenin ana konusunu oluşturmaktadır. Piknikte çeşitli oyunlar oynayıp çeşitli maceralar yaşamışlar ve hep birlikte güzel bir gün geçirmişlerdir. Yine Karagöz'ün yanlış anlamaları ve sakarlıkları ise hikâyenin güldürücü kaynağı niteliğindedir.

KAS-9: Karagöz'ün bir çeşit şakaya uğramasıyla başlayan hikâyede Karagöz'ün bir parkta bekçi olması ve burada doğayı kirleten ve zarar veren davranışları uyarması konu alınmaktadır. Parkı kirletenlerin yalnızca çocuklar olmaması yetişkinlerin de parka çeşitli yönlerle zarar vermesi hikâyede ilgi çekici kısımdır.

KAS-10: Metin genel olarak Karagöz ile Hacivat'ın uçurtma uçuran çocuklarla beraber uçurtma şenliğine katılması ve onlarla birlikte eğlenmesi etrafında şekillenmiştir. İçerik olarak bakıldığında herhangi bir ana fikir, mesaj olmamakla birlikte sosyal bir mesaj verildiği görülmektedir.

"Çocuk, "Kime mektup göndermek istersin?" diye sordu. Karagöz, "Cumhurbaşkanına!" dedi. Çocuk kalem çıkardı. Karagöz, "Yaz! Sayın Cumhurbaşkanım, çocuklar bizi çok seviyor. Bizi Yaşatın!" dedi. Çocuk, mektubu ortasından ipe geçirdi ve bıraktı." (s.12).

KAS-11: Hacivat, eşi ve çocuğuyla birlikte otomobiline atlamış Karagöz ve ailesini de alıp denize gitmişlerdir. Pazar gününü ailecek hep beraber eğlence ve huzur içerisinde geçirmişlerdir. Pazar günlerinin vermiş olduğu mutluluk ve hep bir arada eğlenmenin vermiş olduğu huzur etkili bir şekilde işlenmiştir.

KAS-12: Serinin son kitabı olan "Karagöz Amca Köyde" isimli hikâyede Hacivat'ın, daha önce köy ortamıyla tanışmamış Karagöz'ü iş var diyerek kendi köyüne götürmesi ve Karagöz'ün orada ilk defa gördüğü nesneleri farklı şeylere benzetmesiyle ortaya çıkan komiklikler ele alınmıştır. Hikâyenin temeli genellikle Karagöz'ün komiklikleriyle oluşmaktadır. Fakat Karagöz üzerinden ailenin önemine binaen mesajlar da bulunmaktadır.

3.1.2. DEĞERLER

KAS-1: Metinde çocuklar ile Karagöz arasındaki genel ilişkiden hareketle "saygı ve sevgi", Karagöz ile Hacivat arasındaki ilişkiden hareketle "dostluk", Karagöz'ün hanımı, Hacivat ve mahallenin çocukları arasındaki yardımlaşmadan hareketle "yardımlaşma" değerlerinin varlığı tespit edilmiştir.

"Karagöz, "Fabrikada aşçıya yardım ederken, tencereye tuz yerine sabun tozu koymuşum. Haksız yere beni işten çıkardılar." dedi.

"Hacivat katıla katıla güldü. "Karagözüm, sana yeni iş bulurum merak etme!" dedi ve gitti." (s. 7)

Metinden alınan ilgili alıntıda görüldüğü üzere Hacivat, Karagöz'e iş bulma konusunda yardım ediyor. Buradan hareketle "yardımseverlik" ve "dostluk" değerleri metinde görülebilir.

"Karagöz onları sevgi ve mutlulukla karşıladı, çocuklar da onun elini öptü." (s. 9)

Metinden alınan bu alıntıda ise Karagöz'ün çocuklara karşı göstermiş olduğu sevgi mutluluktan hareketle "sevgi" değerinden ve çocukların Karagöz'ün elini öpmesinden hareketle "saygı" değerinden bahsedilebilir.

"Yönetici çocuk Karagöz'e gitti. "Öğrenciler hazır, sen de öğretmenimiz ol Karagöz Amca!" dedi.

Karagöz çok utandı. Çocuğun kulağına eğilerek "Okumam yazmam yok, öğretmen sen ol!" cevabını verdi." (s. 12)

Bu alıntıda ise Karagöz'ün okuma yazması olmadığını utansa da paylaşması "dürüstlük" değeri ile ilişkilendirilebilir.

"Karagöz'ün hanımı da çocukların yeni oyunundan hoşlanmıştı. Ayran getirip ikram etti ve öğrencileri sevdi." (s. 14)

Bu alıntıda Karagöz'ün eşinin ayran getirip ikram etmesi "yardımseverlik" ve "sevgi" değerleriyle ilişkilendirilebilir.

KAS-2: Karagöz ile okuldaki çocukların ve okulda çalışan öğretmen ve idarecilerin birbirlerine karşı göstermiş oldukları "sevgi" ve "saygı" metinde geçen ana değerlerdir.

"Dükkanı komşusuna emanet edip Karagöz'ün peşine düştü." (s. 5)

"Bayan öğretmen, Karagöz'ü odalarına götürerek müdür ve yardımcıları ile tanıştırdı. Ona ikramda bulundular." (s. 9)

Metnin bütününde ve alıntılarda da görüldüğü üzere "dostlu" ve "yardımseverlik" değerli metinde sıklıkla işlenmektedir.

"Karagöz, ağzından kaçan yalan için kendinden utandı." (s. 8)

Karagöz'ün okula girebilmek için yalan konuşması ve bunun neticesinde çekmiş olduğu vicdan azabı ile "dürüstlük" değeri sorgulanabilir. Her ne kadar yalan konuşmak dürüstlüğün tam zıttı olsa da sonrasında çekilen vicdan azabı doğru yolu göstermektedir.

Karagöz'ün okumamış, cahil olmasına karşın okulda öğrencilerden öğretmenlere kadar herkesin ona "saygı" duyması ise metindeki değerlerin bir diğeridir.

KAS-3: "Arkadaşı üzülmesin diye, Karagöz işten çıkarıldığını söylemedi Hacivat'a." (s. 3)

Alıntıdan ve metnin bütününden hareketle Karagöz ile Hacivat arasında sıkı dostluk sezdirilmektedir. "Dostluk" ve "sevgi" değerleri metnin genelini oluşturmaktadır.

"Öğrencilerin, okul kapısından çıkıp karşıya geçerken dikkatsiz ve aceleci davrandıklarını anlattı. Bu tehlikeli durumu önlemek için, trafik polisi görevi yapacak gönüllü aradıklarını bildirdi."

"Karagöz kalkıp, "Ben yaparım!" diye seslendi." (s. 5)

Alıntıdan hareketle Karagöz'ün sorumluluk aldığını ve işi üstlendiği görmekteyiz. "Sorumluluk" değeri serinin geneldi çok az geçmekle birlikte bu kitapta yer almaktadır.

Hacivat'ın Karagöz'e iş bulma konusunda sürekli yardım etmesi ve ona her konuda destek olması "yardımseverlik" değerini göstermektedir.

KAS-4: İçerik açısından çok zengin olmayan serinin bu kitabı kök değerler açısından da pek zengin değildir. Karagöz'ün çocuğun isteklerine karşın göstermiş olduğu "sabır" ve ona duymuş olduğu "sevgi" değerleri metindeki değerler olarak gösterilebilir.

"Aynı anda Hacivat odaya girdi. Yanındaki çocuğu gösterdi. "Komşu bize bıraktı, ben de sana getirdim! Doktora gidiyoruz. Uyuklamayı bırak da bu yavrucakla oyna!" dedi." (s. 2)

Serinin genelinde Hacivat Karagöz'e yardım etmiştir fakat bu kitapta Hacivat Karagöz'e bir kız çocuğu emanet etmiş ve Karagöz bu kız çocuğuyla güzel vakit geçirmiştir. Karagöz'ün Hacivat'a yardım ettiği nadir hikâyelerden biri olma özelliğiyle ön planda olan hikâyede "yardımseverlik" değeri de bulunmaktadır.

KAS-5: "Hacivat, arkadaşının ev işleri yaptığını öğrenmişti. Sevindi ve yardımcı olmak istedi.

Bu yardımlaşmaya Karagöz'ün hanımı da sevinmişti.

"Beraberce şu sobayı kaldırıverin." dedi. Bu sefer içi rahattı." (s. 13)

Hacivat'ın ev işlerini yapmakta Karagöz'e yardım etmesi "dostluk" ve "yardımseverlik" değerinin varlığını göstermektedir.

Karagöz'ün kedisi ile olan muhabbeti de "sevgi" değerini ifade etmektedir.

Karagöz'ün evde boş boş oturmasına karşın hanımı ona sürekli bir iş yaptırarak evde boş boş oturmaması gerektiğini sezdirmeye çalışmaktadır. Kültürel bir mesaj olan bu ifadede aynı zamanda hanımın Karagöz'ün tüm sakarlıklarına sabırla yaklaşıp hoşgörülü davranması değerleri de saklıdır.

KAS-6: "Karagöz şaşırdı. "Şey satması iyi ama benim balon alacak param hiç yok ki…" diye açıklama yaptı.

Dükkan sahibi bir kutu balon verdi. Gülerek, "Efendim siz tanınmış kişisiniz! Balonları satınca parasını ödersiniz." dedi." (s. 7)

"Karagöz, "Balon kalmadı Hacı Cavcav! Ama hiç satamadım." dedi. Olanları anlattı. Balonların parasını nasıl ödeyecekti?

Hacivat, "Üzülme, borcun yok! Balonlar hediye idi!" dedi." (s. 16)

Gerek bakkalın Karagöz'ün parası yokken bile ona balon vermesi, gerek Hacivat'ın Karagöz'ün parası olmadığı için her türlü maddi konuda onun yanında olmasıyla bu metinde ön planda olan değer şüphesiz "yardımseverlik" değeridir.

"Sevgi, dostluk, sorumluluk" değerleri de metinde işlenen fakat daha arka planda kalan kök değerler arasında bulunmaktadır.

KAS-7: Karagöz ve Hacivat'a sürpriz doğum günü hazırlayan çocuklar iş dağılımını kendi aralarında yapmışlardır ve bu yönüyle paylaşma, yardımlaşma gibi değerler ortaya koyulmuştur.

"İki arkadaş sokakta beraberce yürürken çok mutluydular.

Hacivat, "Bizi ne kadar çok seviyorlarmış…" dedi.

Karagöz, "ilk defa yaş günümüzü kutladık!" diye ekledi." (s. 16)

"Dostluk, sevgi" gibi değerlerin de metinde kullanıldığı görülmektedir.

KAS-8: "Karagöz'ün hanımı, "Biz ne getireceğiz?" diye sordu.

Hacivat, "Biz her şeyi aldık, binin de gidelim!" dedi." (s. 5)

Karagöz ve ailesinin her daim Hacivat ve ailesinden maddi olarak durumu daha kötüdür. Yukarıdaki alıntıda da bu durumun sezdirildiği bir örnek bulunmaktadır. Hacivat yardımseverliğini ve Karagöz ve ailesine olan sevgisini göstermektedir.

"Oturanları dolaşın, benden selam söyleyin! Piknik alanına çöp atmasınlar!" dedi.

Çocuklar, "Haklısın Karagöz Amca! Söyleriz!" dediler." (s. 8)

Metinde geçen bu alıntıda Karagöz çocuklara etrafı, ormanlık alanı pisletmemeleri gerektiğini çocuklara söylemektedir. Vatanımızın her karışını temiz tutmak ve bu bilinçle hareket etmek vatanseverlik örneği oluşturacağı için metinde "vatanseverlik" değerinin varlığı söz konusudur.

"Karagöz bu arada, kuşlara taş atan ve kovalayan birkaç çocuğu gördü. Yanlarına gidip onları sevdi. "Size bir zararları olmayan bu güzel ve küçük hayvanlara siz de zarar vermeyin olmaz mı!" dedi." (s. 10)

Alıntıda da görüldüğü üzere metinde hayvanseverlik değeri de işlenmektedir. Programda ise sevgi değeri olarak geçmektedir.

KAS-9: "Park güzelmiş ama… İnsanlar çirkinleştirmişler." (s. 5)

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere doğaya karşı sunulması gereken "saygı ve sevgi" metinde işlenen ana değerlerdir.

Karagöz'ün doğanın temizlenmesi için göstermiş olduğu çaba ile "yardımseverlik ve sorumluluk" duygusu metinde yer alan önemli değerlerden bazılarıdır.

Doğayı temizlemek vatana bir hizmet olarak algılandığında dolaylı olarak "vatanseverlik" değerinden de bahsedilebilir.

KAS-10: "Çocuk, iyice havalanan uçurtmanın ipini Karagöz'ün eline verdi. "Ben sizi çok seviyorum Karagöz ve Hacivat Amca! Onun için uçurtmama sizin resimlerinizi yaptım." dedi.

İki arkadaş çocuğu öptüler. "Teşekkür ederiz. Biz de seni çok sevdik!" dediler." (s. 11)

Yukarıdaki alıntıdan da hareketle metnin geneli "sevgi" değeriyle örülüdür.

"Çocuk, "Kime mektup göndermek istersin?" diye sordu. Karagöz, "Cumhurbaşkanına!" dedi. Çocuk kalem çıkardı. Karagöz, "Yaz! Sayın Cumhurbaşkanım, çocuklar bizi çok seviyor. Bizi yaşatın!" dedi." (s. 12)

Metinden alınmış bu parçada Karagöz, Cumhurbaşkanına bir mektup yazar ve çocukların onları çok sevdiğini ve Karagöz ile Hacivat'ı yaşatması gerektiğini söyler. Burada tabii ki sosyal bir mesaj da bulunmakla birlikte Karagöz oyununun yaşatılması için çaba sarf etmek adına "vatanseverlik" değeri de söz konusudur.

KAS-11: "Karagöz korkarak gözlerini açtı. Kalktı. "Şey Hacı Cavcav, elimiz boş geliyoruz da… Utandım. Düşünürken burada uyumuşum." dedi." (s. 6).

Maddi durumları yeterli olmadığı için Karagöz ve ailesine sürekli yardımda bulunan Hacivat'a karşı Karagöz'ün mahcupluğu örnek paragraftaki gibi işlenmiştir. Burada çocuklara "dostluk, sevgi, yardımseverlik" gibi değerler rehberliğinde nasıl bir kişiliğe sahip olunmalıdır bunun mesajı verilmektedir.

KAS-12: "Hacı Cavcav, hanımlarımızla çocukları da getirseydik! Yemekler güzel ve bol, üstelik parasız! Artanları eve götürürüz." dedi." (s. 8)

"Karagöz ve Hacivat'ı gören ev sahibi kadın, "Bahçeye buyurun!" dedi. Kalamayacaklarını öğrenince patatesli börek ve ayran ikram etti." (s. 14)

Metinden alınmış alıntılara ve metnin bütününe bakıldığında köylülerin Karagöz ve Hacivat'a yapmış olduğu ikramlar neticesinde "misafirperverlik, yardımseverlik, sevgi" gibi temalar metnin genelini kapsamaktadır.

Tablo 1. Karagöz amca serisinde yer alan değerler

Değerler	*A*	*D1*	*D2*	*Ö*	*S1*	*S2*	*S3*	*S4*	*V*	*Y*
Kitaplar										
KAS-1		+	+			+	+			+
KAS-2		+	+			+	+			+
KAS-3		+					+	+		+
KAS-4					+		+			+
KAS-5		+			+					+
KAS-6		+					+	+		+
KAS-7		+					+			+
KAS-8							+		+	+
KAS-9						+	+	+	+	+
KAS-10							+		+	
KAS-11		+					+			+
KAS-12							+			+

2019 Türkçe Dersi Öğretim Programında belirtilmiş 10 kök değer ölçüt alınarak Karagöz Amca serisindeki her kitapta bulunan değerler tabloda bir arada verilmiştir. Bulgulardan hareketle en fazla kullanılan değerlerin yardımseverlik ve sevgi değerleri olduğu tespit edilmiştir. Adalet ve öz denetim değerlerine ise seride yer alan hiçbir kitapta rastlanılmamıştır.

İçerisinde en fazla değer barındıran kitap serileri KAS-1, KAS-2 ve KAS-9 olarak tespit edilmiştir. En az değer barındıran kitaplar ise KAS-10 ve KAS-12 olarak tespit edilmiştir.

Serinin her kitabı değerler açısından zengin olmasa da eğitim ve öğretim ortamında özellikle değerler eğitimi bağlamında uygun eserler taranarak yardımcı kaynak olarak kullanılabilir. Yalnızca eğitim ve öğretim ortamı olmaksızın ebeveynler de kaynaklardan kendi çocuklarına birtakım değerleri aşılayabilmek için faydalanabilir.

3.1.3 TEMALAR

KAS-1: Öncelikle hikâyenin akışı içerisinde sıkça karşılaştığımız dayanışma, dostluk, kardeşlik, iyilikseverlik, paylaşma, sevgi gibi değerler öncülüğünde "erdemler" temasından söz edilebilir.

"Yönetici çocuk Karagöz'e gitti. "Öğrenciler hazır, sen de öğretmenimiz ol Karagöz Amca!" dedi.

Karagöz çok utandı. Çocuğun kulağına eğilerek "Okumam yazmam yok, öğretmen sen ol!" cevabını verdi." (s. 12)

Alıntıda da görüldüğü üzere Karagöz üzerinden sıklıkla okumanın önemine ve okuma sevgisine değinilmesiyle birlikte "okuma kültürü" temasının da metinde yer aldığı söylenebilir.

Bunların yanı sıra çocukların gerek birbirleriyle gerekse hayvanlarla kurduğu, yine aynı zamanda Karagöz'ün çocuklarla, hayvanlarla ve ailesiyle kurmuş olduğu iletişim ve bu iletişimin yanında birlikte paylaşmış oldukları birtakım duyguların "iletişim ve duygular" temaları, Karagöz'ün arka bahçesinin hayvanlar ve bitkilerle donatılmış olmasından hareketle "doğa ve evren" teması ve gerek dil ve üslup açısından gerekse hikâyenin içerisinde yer alan çocukların okulu oyunlaştırması ve bunu bir merak unsuruna çevirmesiyle birlikte "çocuk dünyası" teması Karagöz Amca Okulda adlı metinde tespit edilmiştir.

KAS-2: Hikâyenin akışında okul içini ilk defa gören Karagöz, öz eleştiri yaparak hiç okul okumadığını üzüntü ile karşılamaktadır. Yapmış olduğu öz eleştiri ile "kişisel gelişim" temasının varlığından söz edilebilir.

Sınıf içerisinde beslenme vaktine denk gelen Karagöz'ün karnını sağlıklı besinlerle doyurmasından hareketle "sağlık ve spor" teması ilişkilendirilebilir.

Hikâyenin neredeyse tamamının okul içerisinde geçmesinden hareketle "zaman ve mekân" teması ve genel olarak saygı, sevgi, yardımlaşma gibi değerlerden hareketle "erdemler", birçok duygunun bir arada yalanmasından hareketle "duygular" temaları ilgili kitapta tespit edilen diğer temalardır.

KAS-3: Hikâyede Karagöz'ün trafik polisi olmasıyla bireylerin trafikte ne gibi kurallara uyması gerektiğine ve yayaların ve sürücülerin sorumluluklarına yönelik bir bilinç uyandırılmaya çalışılmıştır. Bu açıdan bakıldığında hikâyenin "birey ve toplum" temasıyla ilişkilendirilmesi mümkündür.

Her hikâyede çoğunlukla yer alan sevgi, yardımseverlik, sorumluluk, saygı gibi değerlerle birlikte bu hikâyemizde de bu değerlerin varlığından bahsedebiliriz. Dolayısıyla ilgili kitabımızda "erdemler" temasına da rastlamak mümkündür.

Her vatandaşın trafikteki rolüne de vurgu yapıldığı için "vatandaşlık" teması da bulunmaktadır diyebiliriz.

KAS-4: Çocukların bir arada oyun oynadıkları, onların eğlence kültürlerine yönelik izlerin taşındığı hikâyenin "çocuk dünyası" temasıyla ilişkisi mutlaktır.

Aynı zamanda diğer kitaplarda da olduğu üzere bu kitapta da birçok değerin işlenmesiyle birlikte "erdemler" temasıyla da ilişki kurulabilir.

KAS-5: Hikâyede Karagöz yaptığı sakarlıklar neticesinde eşine karşı çeşitli duygulara girmiştir. Bu açıdan bakıldığında "duygular" teması altında değerlendirilebilir.

Hikâye içerisinde yer alan çeşitli değerlerle ilişkili olarak "erdemler" teması da metinde bulunmaktadır.

Hikâye içerisinde Karagöz'ün sürekli hanımını yanlış anlamasıyla iletişimin önemine binaen "iletişim" teması da ön plandadır.

KAS-6: "Hanımı kızdı. "Sözü ters anlama, paramız kalmadı!" dedi. "Neden iş aramıyorsun da kapıda uyukluyorsun?" diye ekledi.

Karagöz iç çekti. “Ah hanım, iş buluyorum ama beceremiyorum. Biliyorsun okumam yazmam yok, hesap yapamıyorum.” dedi.” (s. 3)

Karagöz iş arama sürecinde sürekli kendini sorgulayarak öz denetim yapmakta, yetenek ve yeterlilikleri irdelemektedir. Bu ölçüde “kişisel gelişim” temasıyla ilişkilendirilebilir.

“Erdemler ve duygular” ise metinle ilişkilendirilebilecek diğer temalardır. Çünkü metin içerisinde Karagöz iş bulamadığından birçok duygu durumuna girmektedir. Hacivat’ın ona yardım etmesi, baloncunun ona yardım etmesi gibi durumlar da erdemler temasını göstermektedir.

KAS-7: Metin içerisindeki ana kahramanların adı Karagöz ve Hacivat olsa da serinin diğer kitaplarında var olmayan unsur metnin içinde Karagöz oyununun oynatılmasıdır. Karakterleri Karagöz ve Hacivat’tan oluşan bir hikâyede Karagöz oyununu Karagöz ve Hacivat’a izlettirmek okuyucunun ağzında hoş bir tat bırakmaktadır. Bunun yanı sıra metin içerisinde Karagöz oyununun oynatılması milletimizin kültürüne ait bir unsur olduğundan dolayı “millî kültürümüz” teması ile ilişkilendirilebilir.

Yine metnimizin içerisinde yer alan vefa, hoşgörü, sevgi, yardımseverlik, kardeşlik, paylaşma gibi değerlerin işlenmesi doğrudan “erdemler” temasıyla ilişkilidir.

“İletişim, duygular ve sanat” temaları da doğrudan olmasa da dolaylı olarak metinle ilişkilendirilebilecek temalar arasındadır.

KAS-8: İlgili metinde Kukla oyununun canlandırılması ve Kukla ile ilgili birtakım terimlerden bahsedilmesi çocuklar için ilgi çekici bir niteliktir. Bununla birlikte “millî kültürümüz” temasının gerekliliği olan kültürel unsurların içerisinde yer alması metnimizi bu temayla da ilişkilendirebilir.

Yine birçok değerin metinde yer almasından hareketle “erdemler” temasının varlığından söz edilebilir.

Doğa ile iç içe bir metin olmasından hareketle de “doğa ve evren” temaları metinle ilişkilendirilebilir.

KAS-9: Serinin dokuzuncu kitabı olan Karagöz Amca Parkta isimli kitapta genel olarak doğamızı korumamız gerektiği mesajını vermesiyle “doğa ve evren” teması işlenmiştir.

Her bireyin topluma karşı nasıl sorumlu olduğundan hareketle de “birey ve toplum” teması da güçlü şekilde işlenmiştir.

“Erdemler” teması da birtakım değerlerin işlenmesinden kaynaklı arka planda yer alan diğer bir temadır.

KAS-10: Karagöz oyununun korunması ile ilişkili mesajlardan ve Karagöz oyunu içerisinde yer alan tasvirlerin (çocukların seviyeleri, bilgi ve birikimleri nedeniyle metinde kukla olarak geçmektedir) adının geçmesinden hareketle ilgili metin “millî kültürümüz” teması ile ilişkilendirilebilir.

Metinde çocukların duygu durumları ve onların merakla göz önünde olduğunda “çocuk dünyası” teması ile ilişkilendirilebilir.

Sevgi değerinin de oldukça ön planda olduğu metinde “erdemler” teması da bulunmaktadır.

KAS-11: Hikâye içerisinde gerek Hacivat’ın Karagöz ve ailesine yapmış olduğu yardımlar, gerekse Karagöz’ün otomobili arızalanan bir adama yardım etmesi ve bu adamın da Karagöz’e bu yardımına istinaden iş bulması gibi mesajlar “erdemler” temasıyla ilişkilendirilebilir.

KAS-12: "Bir çocuk, "Siz sahiden Karagöz ile Hacivat mısınız?" dedi. Bir başkası, "Perdeden çıkıp köye nasıl geldiniz?" diye sordu." (s. 13)

Metinde geçen alıntıda görüldüğü gibi Karagöz oyununda kullanılan perde terimi hikâye içerisinde yer almıştır. Bu sayede Karagöz ve Hacivat hikâyedeki kahramanlardan sıyrılıp Karagöz oyunu tiplerine bürünmüş ve Karagöz oyunu geleneği belirtilmek istenmiştir. Bunlardan hareketle "millî kültürümüz" temasıyla ilgili metnimiz ilişkilendirilebilir.

Metinde alçak gönüllülük, yardımlaşma, paylaşma, merhamet, sevgi, dostluk gibi değerlerin işlenmesinden hareketle "erdemler" temasının varlığından da söz edilebilir.

Misafirperverlik ve kardeşlik duyguları yoğun olan metinde "birey ve toplum" teması da göze çarpmaktadır.

Tablo 2. Karagöz amca serisinde yer alan temalar

Temalar	*E*	*M1*	*M2*	*B1*	*O*	*İ*	*H*	*K*	*B2*	*S1*	*Z*	*D1*	*D2*	*S2*	*V*	*Ç*
Kitaplar																
KAS-1	+				+	+							+			+
KAS-2	+							+		+	+	+				
KAS-3	+			+											+	
KAS-4	+															+
KAS-5	+					+						+				
KAS-6	+							+				+				
KAS-7	+	+				+						+		+		
KAS-8	+	+											+			
KAS-9	+			+									+			
KAS-10	+	+														+
KAS-11	+															
KAS-12	+	+		+												

2019 Türkçe Dersi Öğretim Programında yer alan 16 tema ölçüt alınarak Karagöz Amca serisinde yer alan kitaplardaki temalar yukarıdaki tablodan belirtilmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda her kitapta yer alan ve temalar içerisinde en fazla kullanılan temanın erdemler teması olduğu ve millî mücadele, hak ve özgürlükler ve bilim temalarının ise hiçbir kitapta kullanılmadığı tespit edilmiştir.

İçerisinde nicelik olarak en fazla temaya yer verilen kitaplar ise KAS-1, KAS-2 ve KAS-7 olarak tespit edilmiş ve her kitapta 5 temaya rastlanmıştır. En az tema ise yalnızca erdemler temasıyla KAS-11 kitabında bulunmaktadır.

Genel olarak bakıldığında Karagöz Amca serisinin içinde yer alan her kitap temalar açısından zengin nitelikte olmasa da zengin nitelikte olan kitaplar eğitim ve öğretim ortamında kullanılabilir. Türkçe ders kitaplarında ilgili temaların içinde bulunan metinler öğretmenler tarafından yeterli görülmediği takdirde ilgili temanın altında yer alan Karagöz Amca serisindeki kitaplar bu aşamada yardımcı kaynak niteliğinde kullanılabilir.

3.2. BİÇİM İNCELEMESİ

Ünver Oral'ın kaleme aldığı, Muammer Erkul'un resimlendirdiği 2014 yılında Nar Çocuk Yayınlarından çıkan Karagöz Amca serisi ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Yukarıdaki incelemeler ayrı ayrı o metinlere özgü özelliklerden oluşmaktadır. Fakat tabii ki kitapların incelenmesi bununla yeterli olmayacaktır. Her kitapta ortak bulunan diğer özellikler de mevcuttur. Özellikle kitapların dil ve üslubuna baktığımızda çocuk edebiyatının ortaya koymuş olduğu çocuğa görelik kavramının gerekliliklerine uygun şekilde olduğu görülmektedir. Genel olarak ilköğretimin ilk kademesinde yer alan öğrenciler için gayet anlaşılır ve gayet temiz bir dil ve üslup kullanılmıştır. Cümleler olabildiğince kısa ve bilinmeyen kelimelerin neredeyse hiç olmaması anlaşılabilirliği de arttırmıştır.

Kitaplara biçimsel açıdan bakılacak olduğunda sayfaların 4/3'ü resimle 4/1'i ise metinlerle oluşturulduğu görülmektedir. Bu da kitapların okuyucu seviyesinin daha düşük olduğu gözetilerek hazırlandığını göstermektedir. Kitapların her biri farklı renkli sayfalardan oluşmaktadır. Kimi kitap mor sayfalardan oluşmakta kimi kitapsa yeşil sayfalardan oluşmakta. Bu durum da biçimsel açıdan çocukların dikkatini çekmesi ve merak uyandırması açısından önemli bir özelliktir.

Bakıldığında kitap için hazırlanmış resimlerin metnin üst kısmında yer aldığı görülmektedir. Bu da öncelikle çocukların resimlere bakmasını daha sonra ise metinleri okumasını sağlamaktadır. Resimlerin altında yer alan metinlerle bağlantılı olduğu tespit edilmiştir. Bu durumsa çocuk edebiyatı ilkelerine uygun bir şekilde kitapların hazırlandığını bizlere göstermektedir. Kitapların kapaklarına bakıldığındaysa metnin başlığı ile kapak resimlerinin uyumlu olduğu görülmektedir. Metnin içeriği hakkında çocuklara oldukça yeterli ve doyurucu bilgiler sunmaktadır.

Sayfa sayısı olarak incelendiğinde her kitap toplam 16 sayfadan oluşmaktadır. Her sayfanın 4/3'ü resimden oluştuğu için bir çocuğun ortalama 10 dakikada bir kitabı bitirebileceği söylenebilir. Bu durumun çocuklar için olumlu olduğu söylenebilir. Kitapların hacim olarak bu ölçüde olması hem çocukları kitaplara karşı olan ön yargılarını kırabilir hem de onların bir kitabı bitirme duygusunu tatmasına yardımcı olabilir.

Çoğunlukla seri kitapları sırasıyla birbiriyle ilişkili hikâyelerden oluşmaktadır. Örnek olarak bir çocuk ilk kitabı bitirdiğinde ve ikinci kitaba başladığında ikinci kitapta ilk metinden izler bulabilmektedir. Bu da ayrı ayrı her kitabın bit bütün oluşturduğunu göstermektedir. Yani her

kitap tek başına bir hikâye anlatırken serinin 12 kitabı da toplamda tek bir hikâye oluşturmaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çocuk edebiyatı bir yana çocuk kelimesinin ve çocuğun kendisinin bile henüz dünyada gündeme gelmeye başlaması çok yeni bir gelişmedir. Özellikle sanayi devriminden sonra ortaya çıkan işçi gücü ihtiyacı çocukları oldukça olumsuz etkilemiş ve dünyada çocuk işçi sayısı oldukça artmıştır. Fakat insan haklarının gündeme gelmesiyle birlikte çocuklara yöneliş oldukça hızlanmış ve onların hem bedensel hem de ruhsal sağlıkları önemsenmeye başlanmıştır. Bu döneme kadar çocuklar yetişkinlerin küçük birer versiyonları olarak görülmekteyken artık çocukların kendilerine özel bir dünyası ve kendilerine özel bir yaşamı olduğu bilinci gün yüzüne çıkmıştır. Bundan hareketle de çocuk edebiyatı gündeme gelmiş ve günümüzdeki şeklini bu sayede kazanmıştır.

Geleneksel Türk tiyatrosunu Türk milleti yaklaşık 700 yıl boyunca kültür aktarımına araç olarak kullanmış fakat son yüzyıllarda kullanımı ve değeri oldukça azalmıştır. Günümüz dünyasının hızla değişmesine ve gelişmesine ayak uyduramamış ve neredeyse yok olmayla karşı karşıya kalmıştır. Ünver Oral gibi bilim insanları sayesinde başta Karagöz oyunu olmak üzere Meddah, Ortaoyunu ve Kukla gibi oyunların günümüzde yok olmasının önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Şüphesiz bunun için sürekli değişen dünyaya ayak uydurmak elzemdir. Günümüz ihtiyaçlarına cevap vermeyen her şeyin yok olmaya mahkûm olacağı bilinciyle geleneksel Türk tiyatrosu oyunlarını da günümüz dünyasıyla güncelleştirmek ve bu oyunlara kaybolan önemini geri kazandırmak gerekmektedir.

Bu ölçüde özellikle yeni gelişmekte olan çocuk edebiyatı ile gelişimini çoktan tamamlamış fakat değişimini henüz oturtamamış geleneksel Türk tiyatrosu oyunlarının birleşimi, ortaya ihtiyaç duyulan uyumu doğuracaktır. Yeni gelişmekte olan çocuk edebiyatı alanının deneyimsizlik yönünü geleneksel Türk tiyatrosunun deneyimiyle doldurmak, geleneksel Türk tiyatrosunun çağa ayak uyduramaması sorununu da çocuk edebiyatının çağdaşlığı ile doldurmak her iki alan için de bütünleştirici bir gelişim sağlayacaktır. Bu sayede ortaya geleneğimizle, kültürümüzle harmanlaşmış Karagöz, Meddah, Ortaoyunu, Kukla gibi oyunlar çocuk edebiyatında hak ettiği yeri kazanmış olacaktır.

Alandaki bu ihtiyacın ve bu gerekliliğin farkında olan Ünver Oral ise Karagöz'ü modernleştirerek çocuk edebiyatına Karagöz Amca serisi ile zenginlik katmıştır. Çeşitli ölçülerle incelemiş olduğumuz bu seride yer alan kitaplar ise 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programıyla bağdaştırılmaya çalışılmıştır. Bunun neticesinde gerek içeriksel gerekse biçimsel açıdan bakıldığında Karagöz Amca serisi içerisinde yer alan kitapların eğitim ve öğretim ortamında ve özellikle ilköğretim kademesinde yararlanılması gerektiği sonucuna varılmıştır. Öğretim programında yer alan kök değerler ve temalar açısından söz konusu serinin zengin içeriklerle donatılmış olduğu yapılan incelemeler sonucunda tespit edilmiştir. Söz konusu kitap serisi programda yer alan kazanımlar açısından incelenmemiştir. Şüphesiz bu konu farklı bir çalışmanın temelini oluşturabilir.

Karagöz Amca serisi eğitim ve öğretim ortamında yalnızca okuma becerisi olarak kullanılmamalıdır. Dinleme, yazma ve konuşma becerileriyle de ilişkiler kurularak öğrencilerin dört temel becerisi üzerinde etkileri ortaya koyulabilir. Özellikle drama çalışmalarıyla Karagöz ve Hacivat okullarda yaşatılabilir ve öğrencilere bu konuda gerekli bilinç aşılanabilir.

UNESCO'nun İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesine 2008 yılında girmiş olan Meddahlık geleneği ve 2009 yılında girmiş olan Karagöz ne yazık ki ülkemizde en baştan en diptekilere kadar gerekli önemi görememiştir. Ne devlette yer alan yöneticiler ne de

toplumda yer alan bireyler geleneksel Türk tiyatrosu geleneği için bir özveri göstermemişlerdir. Bu çalışma vesilesi ile Birleşmiş Milletlerin Türk milletine ait olduğunu onayladığı Meddahlık geleneği ile Karagöz oyunu ve geri kalan Ortaoyunu ile Kukla da dâhil olmak üzere geleneksel Türk tiyatrosuna olan yönelişin en baştan en aşağıya kadar artmasını temenni ediyoruz. Zira Türk milleti ve Türk devleti olarak bu konuyu yeterli önemi göstermediğimiz her geçen gün kendi kültürümüzün parçası olan bu geleneği farklı ülkeler ve milletler sanki kendilerine aitlermiş gibi kullanmakta ve bunu turizm açısından değerlendirerek yeni bir pazar sahası oluşturmaktadırlar. Özellikle kültür turizmi alanındaki bu boşluğun ve ihtiyacın önemine binaen bu çalışmanın öncelikle geleneksel Türk tiyatrosuna karşı olan bilincin değişmesine sonra da Türk devleti tarafından bu konuya gerekli önemin verilmesine vesile olmasını umuyoruz.

5. KAYNAKLAR

Delen, M. (2021). Geleneksel Karagöz Usta-Çırak İlişkisinin Günümüze Uyarlanması ve Ustasız Bir Hayalî Kemal Atangür. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 596-616.

Düzgün, D. (2014). Türkiye'de Geleneksel Tiyatro Çalışmaları. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 143-158.

Menek, S. (2011). Ünver Oral'ın Karagöz Metinlerindeki Kültürel ve Eğitsel Unsurlar. *Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, 8.

Oral, Ü. (1989, Haziran). Tanıtım ve Türk Turizminde Karagöz. Ankara: Millî Kültür Yayınları.

Oral, Ü. (2014). *Karagöz Amca Balon Peşinde.* İstanbul: Nar Yayınları.

Oral, Ü. (2014). *Karagöz Amca Çocuk Bahçesinde.* İstanbul: Nar Yayınları.

Oral, Ü. (2014). *Karagöz Amca Evde.* İstanbul: Nar Yayınları.

Oral, Ü. (2014). *Karagöz Amca Köyde.* İstanbul: Nar Yayınları.

Oral, Ü. (2014). *Karagöz Amca Okulda.* İstanbul: Nar Yayınları.

Oral, Ü. (2014). *Karagöz Amca Parkta.* İstanbul: Nar Yayınları.

Oral, Ü. (2014). *Karagöz Amca Piknikte.* İstanbul: Nar Yayınları.

Oral, Ü. (2014). *Karagöz Amca Sınıfta.* İstanbul: Nar Yayınları.

Oral, Ü. (2014). *Karagöz Amca Trafik Polisi.* İstanbul: Nar Yayınları.

Oral, Ü. (2014). *Karagöz Amca Uçurtma Şenliğinde.* İstanbul: Nar Yayınları.

Oral, Ü. (2014). *Karagöz Amca Yaş Gününde.* İstanbul: Nar Yayınları.

Şirin, M. R. (2000). Çocuk Edebiyatı . *99 Soruda Çocuk Edebiyatı* (s. 9-10). içinde İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.

Yalçın, A., & Aytaş, G. (2002). Çocuk Edebiyatı Tanımı, Kapsamı ve Nitelikleri. *Çocuk Edebiyatı* (s. 1-7). içinde Ankara: Akçağ Yayınları.

KISALTMALAR

KAS-1: Karagöz Amca Okulda kitabı.

KAS-2: Karagöz Amca Sınıfta kitabı.

KAS-3: Karagöz Amca Trafik Polisi kitabı.

KAS-4: Karagöz Amca Çocuk Bahçesinde kitabı.

KAS-5: Karagöz Amca Evde kitabı.

KAS-6: Karagöz Amca Balon Peşinde kitabı.

KAS-7: Karagöz Amca Yaş Gününde kitabı.

KAS-8: Karagöz Amca Piknikte kitabı.

KAS-9: Karagöz Amca Parkta kitabı.

KAS-10: Karagöz Amca Köyde kitabı.

KAS-11: Karagöz Amca Denizde kitabı.

KAS-12: Karagöz Amca Uçurtma Şenliğinde kitabı.

Tablo 1'in Kısaltmaları

A: Adalet değeri.

D1: Dostluk değeri.

D2: Dürüstlük değeri.

Ö: Öz denetim değeri.

S1: Sabır değeri.

S2: Saygı değeri.

S3: Sevgi değeri.

S4: Sorumluluk değeri.

V: Vatanseverlik değeri.

Y: Yardımseverlik değeri.

Tablo 2'nin Kısaltmaları

E: Erdemler teması.

M1: Millî Kültürümüz teması.

M2: Millî Mücadele teması.

B1: Birey ve Toplum teması.

O: Okuma Kültürü teması.

İ: İletişim teması.

H: Hak ve Özgürlükler teması.

K: Kişisel Gelişim teması.

B2: Bilim teması.

S1: Sağlık ve Spor teması.

Z: Zaman ve Mekân teması.

D1: Duygular teması.

D2: Doğa ve Evren teması.

S2: Sanat teması.

V: Vatandaşlık teması.

Ç: Çocuk Dünyası teması.

TURKEY'S FIRST WOMEN LAWYER SÜREYYA AĞAOĞLU AND THE MODERNIZATION PROJECT OF THE EARLY REPUBLICAN PERIOD

TÜRKİYE'NİN İLK KADIN AVUKATI SÜREYYA AĞAOĞLU VE ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ MODERNLEŞME PROJESİ

Prof. Dr. Ercan Karakoç[1], Işıl Büyükkal[2]

[1] Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, ORCID 0000-0002-5859-8661

[2] Yüksek Lisans Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, ORCID 0009-0008-2503-0392

Özet

Avukat Süreyya Ağaoğlu (1903-1989), Osmanlı Devleti'nin son yıllarına, Cumhuriyet'in kuruluşuna, Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarına, 27 Mayıs ve 12 Eylül Darbelerine tanıklık etmiş, Erken Cumhuriyet Dönemi'nin modernleşme anlayışıyla yetişen ülkenin ilk kadın hukukçularından biri ve ilk kadın avukatıdır. Milliyetçiliği, Atatürkçülüğü, aktivistliği, kadın ve çocuk hakları savunuculuğu ile tanınan Süreyya Ağaoğlu, kız öğrencilerin Hukuk Fakültesine kabulü konusundaki mücadelesi ile tarihteki yerini almıştır. Süreyya, İstanbul Dârülfünûnu Hukuk şubesine kayıt yaptırmak isteyen ve bu doğrultuda mücadele eden ilk kız öğrencidir. Dârülfünûn Hukuk şubesine 1921 senesinde "1 numaralı öğrenci" olarak kaydedilen bu genç kız 1928 senesinde avukatlık ruhsatnamesini alıp Ankara Barosuna kaydolarak ülkenin ilk kadın avukatı olarak çalışmaya başlamıştır.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde yetişen üst-orta sınıf, entelektüel bir Türk kadınını yansıtan bu yaşam öyküsü dönemin Türk kadınının tamamını yansıtamaz ancak bu öykünün yaratılmak istenen yeni ve modern kadın kimliğini en iyi şekilde yansıtan örneklerden biri olduğunu söylemek mümkündür. Süreyya Hanım ünlü bir siyasetçi, yazar, gazeteci ve fikir adamı olan, Türk Ocakları'nın kurucularından ve Millî Mücadelede yer almış Ahmet Ağaoğlu'nun kızı ve varlıklı bir ailenin mensubudur, bu bağlamda iyi bir eğitim almış, Geç Osmanlı Dönemi ve Erken Cumhuriyet Döneminde meydana gelen birçok fikri değişikliğin, kadın hakları arayışının, modernleşme projesinin merkezinde bulunmuş, bu değişimi yansıtmaktan memnun bir kadındır. Süreyya, Mustafa Kemal Atatürk'ün çevresinde yer almış, ailesi ile birlikte Atatürk'ün Latife Hanım'la evli olduğu dönemde sık sık bir araya gelmişlerdir. Hukuk'tan mezun olan ilk kız öğrenci olduğu için Paşa'nın iltifatına mazhar olmuş bir isimdir. Hayat hikayesi sadece bir kadın olarak kendisini anlatmaz, bu hayat hikayesi aynı zamanda Cumhuriyet'in öyküsünü de anlatmaktadır. Süreyya Ağaoğlu siyasi ve toplumsal değişimlerin hevesli bir uygulayıcısı olmuştur. Eğitimin ve kadın erkek eşitliğinin önemini haiz bir aileye mensup olmanın tüm olanaklarından yararlanmış, kendisi de büyüdüğü bu eşitlikçi ortamın yarattığı mücadeleci ve hırslı kişiliğiyle hayatı boyunca Cumhuriyet'i, Mustafa Kemal Atatürk döneminin devrimlerini, kadın ve çocuk haklarını savunmuştur. Yurt içinde ve yurt dışında katıldığı birçok kongre ve sempozyumda Türk kadınının elde ettiği ve sahip olduğu hakları anlatmış, yeni ve modern cumhuriyeti bulunduğu her ortamda tanıtmıştır. Bu çalışmada Süreyya Ağaoğlu'nun hayatını bir "cumhuriyet kızı" olarak ve etkisi altında bulunduğu modernleşme projesi bağlamında ele alarak hem bu siyasi ve kültürel değişimlerin kadın

üzerindeki etkisini hem de bu projede gönüllü olarak yer almış bir kadının hayatının bu doğrultuda nasıl şekillendiğini ele aldık.

Anahtar kelimeler: Süreyya Ağaoğlu, İlk Kadın Avukat, Erken Cumhuriyet Dönemi, Modernleşme, Kadın Hakları

Abstract

Lawyer Süreyya Ağaoğlu (1903-1989) witnessed the last years of the Ottoman Empire, the establishment of the Republic, the First and Second World Wars, the 27 May and 12 September Coups. She is one of the first female law graduates and the first female lawyer of the country, who grew up with the modernization approach of the Early Republican Period. Süreyya Ağaoğlu, known for her nationalism, Kemalism, activism, and advocacy for women's and children's rights, took her place in history with her struggle for the admission of female students to the Faculty of Law. Süreyya is the first female student who wants to enroll in Istanbul Dârülfünûnu Law Branch and struggles in this direction. This young girl, who was registered as the "number 1 student" in the Law Department of Dârülfünûn in 1921, received her lawyer license in 1928 and started working as the first female lawyer in the country by registering with the Ankara Bar Association.

This life story, which reflects an upper-middle-class, intellectual Turkish woman who grew up in the Early Republican Period, cannot reflect all Turkish women of the period. However, it is possible to say that this story is one of the examples that best reflects the new and modern female identity that is intended to be created. Süreyya is the daughter of Ahmet Ağaoğlu, a famous politician, writer, journalist and intellectual, one of the founders of the Türk Ocakları and who took part in the National Struggle, and she belongs to a wealthy family. In this context, she received a good education and was at the center of many intellectual changes, the search for women's rights, and the modernization project that took place in the Late Ottoman Period and the Early Republic Period. She is a woman happy to reflect this change. Süreyya was among Mustafa Kemal Atatürk's acquaintances, and she and her family frequently met with Atatürk during the period when Atatürk was married to Latife Hanım. Since she was the first female student to graduate from Law, she was praised by the Pasha. Her life story does not only talk about herself as a woman, but this life story also tells the story of the Republic. Süreyya Ağaoğlu has been an enthusiastic implementer of political and social changes. She benefited from all the opportunities of belonging to a family that attaches importance to education and equality between men and women. With her combative and ambitious personality created by the egalitarian environment in which she grew up, she defended the Republic, the revolutions of Mustafa Kemal Atatürk's era, and the rights of women and children throughout her life. In many congresses and symposiums, she attended at home and abroad, she explained the rights of Turkish women and promoted the new and modern republic in every environment she was present. In this study, we examined Süreyya Ağaoğlu's life as a "republic girl" and discussed it within the scope of the modernization project she was under the influence of. We examined both the impact of these political and cultural changes on women and how the life of a woman who voluntarily took part in this project was shaped accordingly.

Keywords: Süreyya Ağaoğlu, First Female Lawyer, Early Republican Period, Modernization, Women's Rights

VIOLENCE AS THE FATE OF WOMEN: WOMEN IN SERENAY SAHINER'S NOVEL 'ULKER ABLA'

KADINLARIN KADERİ OLARAK ŞİDDET: SERENAY ŞAHİNER'İN "ÜLKER ABLA" ROMANINDA KADIN

Ahmet USLU[1]

[1]Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Filoloji,

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9014-9797

Özet

Dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkiye'de de kadına karşı erkeklerin uyguladığı şiddet önlenemez bir haldedir. Kadınlar, kanunlarla korunmaya çalışılmasına rağmen, cahillik, ataerkil toplumun getirdiği erkek üstünlüğü, kadınların ev hizmetlerini yapan bir hizmetçi gibi görülmesi hayatın en önemli sorunudur. Alınan önlemler cahilliği engellemediği gibi bilinçlenmeyi de sağlayamamaktadır. Hayatın aşılamaz bir sorunu olan kadına şiddet ve bu şiddet karşısında kadınların mücadelesi de edebiyatta bir konu olarak günümüzün en önemli bu çıkmazın dile getirildiği bir alan olmuştur. Günümüz yazarlarından Seray Şahiner de bir kadın olarak yazdığı eserlerde sınıf meselesini temel alan ve merkezinde kadınların olduğu eserler kaleme alır. Bu çalışmada eşinden şiddet görerek evden kaçan ve bir hastanede hastabakıcı olarak hayata tutunmaya çalışan, ekonomik zorluklara rağmen hayata direnen bir model olarak Ülker Abla romanında, Ülker Abla karakteri ile kadınların yalnızlığına ve çaresizliğine ortak olur. Ülker Abla karakteri, romanda bir şekilde hayata tutunmayı başarabilir. Ancak bu bir rol model değildir. Çektiği acılar, ekonomik sıkıntılar, insanların Ülker Abla karakterinin çektiği sıkıntıları bilmeden, kocasından kaçmış biri gibi suçlanması romanı trajik bir hale getirir. Romanda akıcı bir üslup kullanan yazar, okuru Ülker Abla ile birlikte bir hayatın, kaderin çizdiği kötü hayatın bir temsilcisi olarak okuru karakterle birleştirir. Roman Ülker Abla karakterinin hayata bir şekilde tutunmayı başarabilmesi olarak özetlense de karakter hayata tutunmuş ancak tutunup tutunamadığı ise okurun anlayışına ve vicdanına bırakılmıştır. Bu çalışmada genel olarak Ülker Abla karakteri üzerinden hayata tutunmaya çalışan kadınların yaşadıkları ve bunun karşısında erkekler başta olmak üzere toplumun umursamazlığı üzerinde durulacaktır. Kadınların problemleri, yaşadıkları şiddet ve toplumda ikinci sınıf muamelesi görmesi, kadın olarak değil insan olarak bile önem görmemesi temel bir sorunsal olarak ele alınacak, Ülker Abla karakteri üzerinden yazar – okur ilişkisi ve bilinçlendirmeye dair mesajlar dikkatlere sunulacaktır.

Anahtar kelimeler: Yeni Türk Edebiyatı, Kadın, Kadına Yönelik Şiddet, Ülker Abla, Seray Şahiner.

Abstract

Just like everywhere else in the world, violence against women by men in Turkey is an unstoppable phenomenon. Despite efforts to protect women through laws, ignorance, the patriarchal society's notion of male superiority, and the perception of women as mere servants for household chores remain the most significant issues in life. The measures taken not only fail to prevent ignorance but also cannot promote awareness. Violence against women, an insurmountable problem in life, and women's struggle against this violence have become a

prominent topic in literature as an expression of today's most important deadlock. Contemporary writers like Seray Şahiner, in her works written as a woman, craft narratives centered on class issues with women at their core. In her novel "Ülker Abla," Şahiner depicts the loneliness and helplessness of women through the character of Ülker Abla, who escapes from her husband's violence and tries to survive as a caregiver in a hospital despite economic hardships. The character of Ülker Abla somehow manages to cling to life in the novel. However, this is not a role model. The pains she endures, the economic difficulties, and her being blamed like someone who has fled from her husband without understanding the hardships she faces, render the novel tragic. Using a fluent style in the novel, the author merges the reader with Ülker Abla, representing a life drawn by fate, a representative of a bad life. While the novel may be summarized as Ülker Abla's success in somehow clinging to life, whether she truly succeeds or not is left to the reader's understanding and conscience. This study will generally focus on the experiences of women trying to survive through Ülker Abla's character and the indifference of society, especially men, towards it. The problems women face, the violence they experience, and their treatment as second-class citizens in society, not even being recognized as important as human beings, will be addressed as a fundamental issue. The author-reader relationship and messages regarding awareness will be presented through the character of Ülker Abla.

Keywords: Modern Turkish Literature, Women, Violence Against Women, Ülker Abla, Seray Şahiner.

SHAKESPEAREAN MISOGYNY REIMAGINED: A CONTEMPORARY LENS ON *TITUS ANDRONICUS*

Burak URUCU

İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Dünya Dilleri ve Edebiyatları,

https://orcid.org/0000-0002-2962-0356

Abstract

From Desdemona's plight, Katherine's forced subjugation, Ophelia's harsh treatment, to Goneril and Reagan's power thirst, and Lady Macbeth's manipulative motives, Shakespeare's portrayal of women oscillates between submission and cruelty, yet it consistently reinforces patriarchal norms. Echoing the societal attitudes towards women in Early Modern literature, these narratives perpetuate and institutionalize androcentric beliefs. This study aims to delve into *Titus Kompleks* (2023), a recent and distinctly inventive reinterpretation of *Titus Andronicus* by DasDas on the Turkish stage. In addition to elevating the art of retelling to another level by integrating digitalization and technology, it emphasizes the alignment of contemporary violence, particularly violence against women, with the transient nature of the digital age. The narrative is interwoven by ecocritical, feminist, Marxist, and LGBT undertones and offers a genuine digital experience to the audience as the performance is captured live by two non-acting camera operators, with the footage then projected onto three large multimedia monitors mounted on both sides and above the stage. The incorporation of live footage on the screen intensifies the sense of voyeurism and social media frenzy portraying crime as an easily consumable commodity. This aspect underscores the play's exploration of blurred boundaries between reality and spectacle in the digital age. In this fiercely capitalist world of production, the original plot undergoes intricate twists with Titus and Tamora establishing T&T, a profit-driven construction and farming corporation that seeks profit on filthy transactions disregarding the natural balance and animal rights. The script boldly challenges Bard's narrative to show Aaron in a gay relationship with Dimitrius and once subdued and muted Lavinia seize agency, delivering a powerful monologue that confronts issues of social injustice, callousness, and insensitivity towards violence against women. Lavinia's monologue embodies the play's stance on the perpetuation of misogyny in our current epoch. Unlike the canonic narrative, Lavinia's hand and tongue remain intact, yet the communal response, including Titus, feigns her disfigurement solely for the sake of shareholder sustainability and company wellbeing. Ultimately, the play offers a powerful contemporary reinterpretation of *Titus Andronicus* from the perspective of misogynistic themes, while also highlighting how the pervasive influence of technology fosters societal indifference towards relentlessly enduring social injustices.

Keywords: Titus Andronicus, adaptation, Turkish retelling, Titus Kompleks, misogyny

SOCIAL STRUCTURE IN THE SABAHATTIN ALI'S KUYUCAKLI YUSUF NOVEL
SABAHATTİN ALİ'NİN KUYUCAKLI YUSUF ROMANINDA TOPLUMSAL YAPI

Başak YALIN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
ORCID: 0000-0003-2471-1731

Özet

Türkiye'nin toplumsal yapısını tanımak, kurumları analiz edebilmek ve sorunları tespit edebilmek için oldukça önemlidir. Bir toplumun yapısını anlamak için alışkanlıklarına, değerlerine, ekonomisine ve sosyal ilişkilerine bakmak gereklidir. Sabahattin Ali'nin eserleri, Türkiye'nin toplumsal yapısıyla ilgili bilgi edinebilmek için verimli bir kaynak niteliğindedir. Ali, romanlarında hem köy ve köy hayatını hem de kent ve kent hayatını ele almıştır. Topluma yönelik gözlemlerini akıcı bir dille eserlerine yansıtmayı başarmıştır. Eserlerinde Türk insanını gerçekçi bir şekilde tanıtmaktadır. Ali, eserinde kent ve köy yaşantısının farklılıklarını ve bu farklılıklardan doğan çelişkileri anlatmaktadır. Ayrıca toplumsal kurumların karakterler üzerindeki yansımalarını göstermektedir. En önemli toplumsal gerçekçi yazarlarımızdan olan Ali, eserlerinde betimlemeleri ve dikkat çeken karakterleri ile çağının yazarlarından ayrılmaktadır. Sebahattin Ali, edebiyatçı kimliği ile ön plana çıkmıştır. Ancak eserlerinde toplumsal olaylara ve analizlere de yer vermiştir. Ali, sosyal bilimcilerin yararlanabileceği önemli edebiyatçılarımızdan biridir. Döneminin birçok yazarı gibi o da eserlerinde toplumsal meselelere yer vermiştir. Yaşadığı toplumun bir parçası olan yazarların eserlerinde dönemin siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik yaşantılarından izler bulunmaktadır. Çalışmada, olayların 1903 yılından itibaren başladığı gözlemlenmektedir. Ali'nin romanında, olaylar ve karakterler üzerinden ifade ettiği analizlerden elde edilecek bulgularla dönemin toplumsal yapısı değerlendirilecektir. Bu değerlendirmeler, yaşanılan dönem ve mekân hakkında önemli bilgiler verecektir. Nitel araştırma tekniklerinden biri olan doküman incelemesi tekniği kullanılarak ortaya çıkan bulgular betimlenerek analiz edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal yapı, edebiyat, edebiyat sosyolojisi

Abstract

Knowing Turkey's social structure is very important for analyzing institutions and identifying problems. In order to understand the structure of a society, it is necessary to look at its habits, values, economy and social relations. Sabahattin Ali's works are a fruitful source of information about Turkey's social structure. In his novels, Ali scrutinized both village and village life and city and city life. He managed to reflect his observations on society in his works with a fluent language. In his works, he introduces Turkish people in a realistic way. In his work, Ali describes the differences between urban and rural life and the contradictions arising from these differences. He also shows the reflections of social institutions on the characters. Ali, one of our most important social realist writers, differs from the writers of his age with his descriptions and remarkable characters. Sebahattin Ali, came to the forefront with his literary identity. However, he also included social events and analysis in his works. Ali is one of our important literary figures that social scientists can benefit from. Like many writers of his period, he also included social issues in his works. In the works of the writers who are a part of the society they

live in, there are traces of the political, social, cultural and economic life of the period. In the study, it is observed that the events start in 1903. The social structure of the period will be evaluated with the findings to be obtained from the analyzes Ali expresses through the events and characters in his novel. These evaluations will provide important information about the period and the place. Using the document analysis technique, which is one of the qualitative research techniques, the findings will be described and analyzed.

Keywords: Social Structure, Literature, sociology of literature

1. GİRİŞ

Türk edebiyatının ünlü yazarlarından Sabahattin Ali, 25 Şubat 1907 tarihinde babasının görev için gittiği Gümülcine'de doğmuştur. Balıkesir Öğretmen Okuluna girdikten sonra İstanbul Erkek Öğretim Okuluna geçiş yapmıştır. Öğrenciliği sırasında, arkadaşlarıyla birlikte çıkarttıkları okul gazetesinde öykü ve şiirleri yer almıştır. Balıkesir'de çıkan Çağlayan dergisinde "Şarkı" adlı şiiri yayımlanmıştır. O dönemde ülkedeki yabancı dil öğretmeni açığını kapatmak için yurt dışına öğretmenler gönderilmiştir. Yurt dışına gönderilen öğretmenler arasında yer alan Sabahattin Ali de Almanya'ya gitmiştir. Almanya'da dil kursları almış ve Batı edebiyatını tanıma fırsatı bulmuştur (Aydoğan, 2014: 61). Almanya'da geçirdiği dönemin izlerini ünlü romanı olan Kürk Mantolu Madonna'ya yansıtmıştır. 1934'te, Atatürk'ü övdüğü *Benim Aşkım* adlı şiiri yazmıştır. Ali askerlik dönemindeyken *Kuyucaklı Yusuf* romanı yayımlanmıştır. 1940'ta *İçimizdeki Şeytan* ve 1943' te ise, son romanı *Kürk Mantolu Madonna* çıkmıştır (Kaya, 2019: 13).

Edebiyatımızda birçok yazar, eserlerinde toplumsal temaları işlemiştir. Toplumun bir parçası olan yazarın, toplumsal birikimlerinden etkilenerek çıkardığı ürünlerde topluma dair izler bulmak mümkündür. Edebiyat sosyolojisi, edebiyat ile toplumsal olgular arasında karşılıklı ilişkileri ve söz konusu ilişkilerin yansımalarını incelemektedir. Edebiyat, topluma etki ettiği için edebiyat sosyolojisinin ilgi odağı toplumdur (Alver, 2006: 106).

Bu çalışmada; 1900'lü yılların başında Ege bölgesinde yaşayan bir ailenin hayatı ve ailenin yaşadığı kasaba konu alınır. Romanda, Aydın'ın Kuyucak köyünde yaşayan Yusuf'un ailesi öldürülür. Kimsesiz kalan Yusuf'u Kaymakam Selahattin Bey'in evlat edinmesi ile ilerleyen romanda Yusuf'un yeni hayatı işlenir. Köy yaşamından koparılıp kasaba yaşamına alışmaya çalışan Yusuf'un yeni yaşantısında yaşadığı çatışmalar romanın ana temasıdır. Eser, toplumsal yapının alt unsurları; aile, din, ekonomi, gündelik alışkanlıklar, kent-köy çelişkisi olmak üzere beş başlık altında incelenmiştir.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Toplumsal yapı, sosyolojide kullanılan yaygın bir kavramdır. Toplumsal yapı, toplumun davranışlarını şekillendiren toplumsal gruplar ve kurumlar arasındaki ilişkiler olarak tanımlanabilir. Toplumsal yapı, toplumun sürekliliğini ve kişinin toplumla ilişkileri çevresinde toplumsal işleyişi sağlayan kurumlar bütünüdür. Bireylerin toplumsal yapı içerisinde uyma zorunluluğu bulunan kurallar mevcuttur. Toplumsal normlar, kişilerin doğdukları toplumda hazır bulunan ve toplumsallaşma sürecinde içselleştirdiği kurallardır. Bireyleri nerede, nasıl, ne şekilde, ne tür hareketlerde bulunacağı yönünde sınırlar. Hem bireyi hem de toplumu bağlayan kurallar bütünü toplumun kültürünü oluşturur ve sürekli değişim içerisindedir (Sever, 2019: 3).

Aile, toplumun en önemli yapılarından biridir. Bireyin doğduğu andan itibaren içerisinde yer aldığı ve bireye hayatını devam ettirebilmesi için gerekli bakım ve desteğin sunulduğu yapıdır. Toplumun sahip olduğu değer yargıları, normatif kurallar ve toplumsallaşmanın birey üzerinde en yoğun biçimde etkili olduğu toplumsal yapı ailedir (Bayer, 2013: 102).

Toplumsal yapının alt unsurlarından din, toplumsal düzenin, toplumsal ilişkilerin ve kuralların bütününü etkileyen önemli bir yapıdır. Sosyal yaşamda dinin temel işlevi, sosyo-dini ve kültürel mirasın ne olduğunu, bireylerden beklentisini ve gelecek nesillere aktarımını sağlamaktır. Din, toplumsal değişim ve dönüşümleri de hazırlayan oldukça etkili bir kurumdur (Arı, 2021: 132). Özellikle geleneksel toplumlarda, dinin toplum üzerinde etkisi üst düzeydedir. Kırsal kesimde yaşayan toplumların hayatını şekillendirirken büyük oranda dini kuralları temel aldıklarını söylemek mümkündür.

Ekonominin toplum yaşamındaki yeri ve rolü, sosyal ilişkileri belirleyen temel etkenlerin başında gelmektedir. Toplumlar, tarih boyunca ekonomik gerekçelerle daima mekânsal ve zamansal bazda arayış içinde olmuşlardır (Alpago, 2018: 303-4). Ekonomi, sosyologların üzerinde durduğu yapılardan biridir. Bireylerin sahip olduğu ekonomik koşullar, yıllardır toplum içinde sınıflar oluşturmuştur. İnsanlar, toplum içerisinde başta sınıf olmak üzere belirli dinamikler üzerinden tabakalaşmalar oluşturmuştur.

Bireylerin tüketim biçimleri, sosyalleşme mekanları, giyim tarzları, geleneksel oyunları gündelik alışkanlıklarını oluşturan unsurlardır. Bireylerin kalıplaşmış davranışlarında gündelik alışkanlıklarını gözlemlemek mümkündür.

Kentleri, insanların mesleki alanda uzmanlaşma imkanının olduğu mekanlardır. Kırsal toplumlardan farklı olarak sosyal ilişkiler zayıftır. Köy homojen bir yapıda toplum iken, kent heterojen bir yapıya sahiptir. Kentlerin gelişmişliği ve kırsal alanlarından geri kalmışlığından kaynaklanan çelişki, kent-köy ayrımını meydana getirir. Köyler ve kentler arasında ekonomik, ahlak anlayışı, kültür, yaşam tarzı, düşünme biçimi arasında farklılıklar bulunmaktadır. Oluşan farklılık, çatışmalara neden olmaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Sabahattin Ali'nin Kuyucaklı Yusuf romanının toplumsal yapı açısından analiz edilmesini ve anlaşılmasını amaçlayan çalışma, nitel araştırma yöntemiyle hazırlanmıştır. Bu yöntemle yapılan çalışmada, betimsel analiz tekniği uygulanmıştır. Betimsel analizde, veriler uygun temalara göre sınıflandırılır, özetlenir ve yorumlanır (Baltacı, 2019: 379).

2.2. Veri Kaynağı

Bu çalışmada veriler, Yapı Kredi Yayınları tarafından 2020 yılında 94. baskısı olarak yayımlanan Sabahattin Ali'nin Kuyucaklı Yusuf isimli romanından sağlanmıştır.

2.3. Veri Analizi

Çalışmada, nitel analiz tekniklerinden içerik analizi uygulanmıştır.

3. Aile

Aile, toplumsal yapının en önemli birimlerinden biridir. Kuyucaklı Yusuf eseri, dönemin aile yapısı hakkında bilgi vermektedir. 1900'lü yılların başlarını konu alan Kuyucaklı Yusuf'ta kırsal kesimde ataerkil bir aile yapısı vardır. Kent hayatında ise, ataerkil yapı mevcut olsa da kentte yaşayan kadınların kırsal kesimde yaşayan kadınlardan daha görünür ve etkin bir konumda olduğu söylenebilir. Romanda, erkeklerin kendilerinden küçük kızlarla evlenmeleri normal görülmektedir. Karakterlerden biri olan Selahattin Bey de kendisinden on beş yaş küçük biriyle evlidir. Selahattin Bey evliliği erkekler için hızlı geçen yıllardan sonra bir durulma evresi olarak tanımlamakta iken, kadınlar için evliliği münasip bir kısmet çıktığında kaçırılmaması gereken bir fırsat olarak değerlendirmektedir (Ali, 2020: 12).

Romanda Yusuf ile Şahinde Hanım arasında geçen konuşmalar da aile yapısı hakkında bilgi vermektedir. Evde söz sahibi olan kişi erkektir. Evde sözü geçen erkeğin evin namusunu koruma görevini üstlendiği görülür (Ali, 2020: 194).

4. Din

Toplumsal yapıyı oluşturan alt unsurlardan biri de dindir. Din, toplumların kültürel birikimlerine ve sosyal yaşamlarına yön veren en önemli yapılardan biridir. Bireyin duygu, tutum ve davranışlarının oluşumunda din oldukça etkilidir. Eserde, yansıtılan toplum Müslüman bir toplumdur. Yusuf'un Allah hakkındaki düşünceleri: "*Allah hakkındaki düşüncesi pek ileri gitmiyor, onu her istediğini yapan korkunç bir şey olarak tasavvur ediyordu; ve şimdilik onun, pek dehşetli olduğu söylenen, gazabını ayaklandıracak bir şey yapmadığını bildiği için, kendisinden korkmak ihtiyacını da duymuyordu*" (Ali, 2020: 27).

Yusuf gittiği bir köyün *Kızılbaş* köyü olduğu fark ettiğinde insanların tavırlarından köyün Alevi köyü olduğunu anlamadığı için kendisine şaşırır. Alevi köylerini *daha geniş mezhepli, daha samimi ve daha* temiz olarak tanımlar (Ali, 2020: 139).

Selahattin Bey'in Yusuf'a verdiği nasihatte dinin etkisinin yaşam tecrübelerinde etkili olduğu görülmektedir:

"*...Bir gün Allah peygamberleri çağırıp sormuş, saadet nedir? demiş. Her biri kendilerine göre cevap vermişler. Musa: Arzı Mev'uda gitmektir; İsa: Bir yanağına vurana ötekini uzatmaktır; Buda: Hayatta hiçbir arzusu olmamaktır, yollu şeyler söylemiş. Sıra bizim Muhammed'e gelince: "Saadet, hayatı olduğu gibi kabul etmektir..." demiş. Ne doğru söz! Hayatı olduğu gibi kabul etmeli ve ona ne bir şey ilave etmeli, ne de ondan bir şey eksiltmeli...*" (Ali, 2020: 151).

Yusuf, Selahattin Bey'in vefatından sonra cenaze töreni sırasında, yaşamı boyunca dinle pek ilgisi olmayan Selahattin Bey'in ölümü üzerinden insanların ölüme yükledikleri anlamları ve takındıkları tutumları dinden bağımsız olarak değerlendirmektedir:

"*...minareden kopup bütün o meydanlardaki insanların yüreklerine bir kanca gibi takılan bu feryat onu kendinden geçirdi. Bu sesle dinin bir alakası yoktu. Böyle olmasa Sarı Hafız da, pek dini bütün olmadığını bildiği ve camide ancak bayramdan bayrama gördüğü Salâhattin Bey için, bu kadar candan haykıramazdı. Burada Allah filan da yoktu; ölen bir insana, ölümü bütün dehşetiyle duyan bir insanın hitabı vardı. Ara sıra yeisle incelip titreyen, bazen tevekkül ve teslimiyetle ağırlaşan ve pesleşen bu sesleri, şimdi evinin bahçesinde dimdik uzanan Kaymakam muhakkak işitiyor ve anlıyordu. Yusuf bundan emindi. İhtimal cevap da veriyor ve Sarı Hafız bunun için ara sıra böyle daha ateşli, daha manalı haykırıyordu. Yusuf yanı başındaki kavak ağacının kütüğüne dayandı. Her tarafı titriyor ve şu anda ölüm karşısında ürperen bütün dirilerin tercümanı olan Sarı Hafız'la, bahçedeki ölü arasında cereyan eden mükâlemeyi dinleyerek dehşete düşüyordu...*" (Ali, 2020: 161).

5. Ekonomi

Toplum içinde belirli ekonomik sınıflar mevcuttur. Bu sınıflar arasındaki farklılıklardan doğan iç çatışmalar görülmektedir. Eserde Yusuf'un iç hesaplaşmasında sınıflar arasındaki çekişme ifade edilmektedir:

"*Sonra bu fakir işçilere bu köpek muamelesini yapmaya neden lüzum görüyorlardı? Evet, Allah onları bir kere fıkara yaratmıştı, bunda kimsenin kabahati yoktu, fakat onlar böyle yaratılmışlar diye niçin tepelerine binmeli, onları adam yerine koymaktan niçin çekinmeliydi? Ya Allah bu ağaları ve ağazadeleri de fıkara yaratsaydı? Öyle ya, mademki hepsini Allah yapıyordu... O zaman kendilerine aynı muamelenin yapılmasını isteyecekler miydi?*" (Ali, 2020: 27).

Selahattin Bey' in hastalığı sırasında gelecekle ilgili ekonomik kaygılar yaşayan Şahinde Hanım Selahattin Bey'in ölümünden sonra evin ekonomisini Yusuf yöneteceği için endişelidir. Yusuf'u sevmeyen Şahinde Hanım onun elde edeceği kazançtan geçimini sağlamaktansa kızını zengin biriyle evlendirip geçim derdinden kurtulmayı amaçlamaktadır: "*Hiçbir iş tutmayan ve boşta gezen bu "evlatlığa" yüz suyu dökmektense, aslan gibi bir damat bulup köşeye kurulmak herhalde çok daha akıllı işiydi*". (Ali, 2020: 111).

Aile geçindirebilecek maddi kazanca sahip olmayan Yusuf'u günden güne geçim derdi sarmaktadır. Şahinde Hanım'ın kazancına ortak olan ve geliri olmayan bir erkek olarak kendisini aşağılanmış hissetmektedir (Ali, 2020: 147). Selahattin Bey ise, Yusuf'un işsizliğine bir çare düşünmekte ve kızıyla evli olan Yusuf'u sosyo-ekonomik düzeyi kendi yaşam tarzlarına uygun bir iş sahibi damat olarak görmek istemektedir:

"*Alevi köyünde Yusuf'la konuşurken söylediği gibi, bir çift atla bir yaylı araba almayı düşündü. Fakat kızını bir arabacı karısı yapmaya Şahinde'yi razı edemezdi ve bunu kendisi de pek istemiyordu. Birdenbire evin içini saadetiyle dolduruveren, ince vücudu ve pembe yüzüyle babasını kapıdan karşılayarak onu bu yaşlı demlerinde bir gençlik havası içine atan kızını daha münasip bir yaşayış içinde bırakıp gitmek emelinde idi*" (Ali, 2020: 148).

Kaymakamlık yapan Selahattin Bey, Yusuf'u yanında işe başlatır. Tahrirat kâtibi olarak işe başlayan Yusuf işini yadırgamakta ve alışmaya çalışmaktadır. Yusuf'un eşi Muazzez ise, Yusuf'un bu işi yapmasından memnuniyet duyar. Memurluk işi, geliri ve statüsü gereği toplum tarafından saygı duyulan bir iş olarak görülmektedir (Ali, 2020: 148). Yusuf, saatlerce boş oturulan bir iş olarak gördüğü memurluktan memnun değildir. Bu durumun farkında olan Selahattin Bey ise, saatlerce boş oturulan memurluğu hükümet kapısı olduğu için önemli bir iş olarak değerlendirmektedir:

"*...Gördün ya, kimsenin bir iş yaptığı yok. Mesele o odanın içinde beş on saat oturuvermekte... Lüzumsuz gibi görünür ama, bunsuz da dünya dönmüyor. Öyle ya, herhalde böyle boş oturmanın da bir hikmeti var. Bir bakarsın, hükümetteki işlerin hepsini eli kalem tutan iki kişi bile çevirir dersin. Lakin o kalabalık olmasa âlem birbirine girer. Mesele memurların yaptığı işte değil, onların mevcut olmasında. Şimdi sen o tozlu odada oturdukça kendi kendine: "Benim burada ne lüzumum var?" diyeceksin! Yanlış!.. Mademki sen bir kere hükümet kapısından içeri adımını attın, artık lüzumlusun. Sen olmasan muhakkak bir yerde bir aksaklık çıkar...*" (Ali, 2020: 150).

Selahattin Bey'in ölümünden sonra ailesi, alt sınıf bir aile konumuna düşer. Yusuf ile Selahattin Bey'in arkadaşı Hulusi Bey arasında geçen diyalogda dönemin koşullarının yarattığı ekonomik sıkıntılar şu şekilde ifade edilmektedir: "*...Şimdi karışık zamanlar. Kendi kendine bir iş yapamazsın. Ticarete atılayım desen hem sermaye ister, hem tehlikeli iş. Bak, iki haftadır pazarcıları eşkıyalar soyuyor. At araba alsan, yarın hükümet bir emir verir, askeriye için zapt ederler, eline de bir senet verirler, ezip suyunu içersin...*" (Ali, 2020: 170)

Dönemin yarattığı ekonomik bunalım Yusuf ile Muazzez arasında geçen konuşmada da görülmektedir: "*Deli misin sen Yusuf!" dedi. "Hükümetten çıkarsın da ne iş yaparsın? Tutacağın iş sanki seni hiç benden ayırmayacak mı? Bu karışık zamanda insan bulunduğu yeri bırakır mı? Babamdan bir şey kalmadı ki, onunla geçinelim. Sen bu vazifende kalırsan zeytinlikle tarlanın işlerine de bakarsın, biraz halimize yardımı olur.*" (Ali, 2020: 174).

6. Gündelik Alışkanlıklar

Kentte yaşayan insanların belirli tüketim, eğlence ve sosyalleşme alışkanlıkları vardır. Romanda kentte yaşayan çocukların rutinlerinden biri de cuma gezmeleridir. Cuma günlerine

özel helva, kâğıt kebabı, güveç ve et pişirilmektedir (Ali, 2020: 23-24). Yemek ve çeşitli eğlenceler ile geçen gün şöyle anlatılır:

"*Bu cuma gezintilerine, çok kere her evde bulunan kuzular da beraber götürülür, onlar bol otlu bir yerde yayılırlarken, çocukların bir kısmı yemek hazırlamak, ateş yakmak, bir kısmı da arkta yıkanmakla meşgul olurlardı. Alelacele ve karmakarışık yenen yemekten sonra birbirini tutmayan türküler söylenmeye çabalanır, söğüt dalından yapılan veya beraber getirilen düdükler öttürülür, yahut da yakındaki bahçelerden ham erik ve çağla çalınırdı. Ağırbaşlılar bir ağaç dibine oturarak kuzulara bakarlar, birbirlerine eşkıya ve kabadayılık hikâyeleri anlatır*" (Ali, 2020: 24).

7. Kent-Köy Çelişkisi

Romanda kırsaldaki yaşam ile şehirdeki yaşam arasındaki ayrım belirgin bir şekilde ortadadır. Annesi ve babası öldükten sonra Selahattin Bey'in evinde evlatlık olarak yaşamaya başlayan Yusuf'un annesi ve babası ile yaşamış olduğu aile yapısı gelenekseldir. Eğer bir evde evin erkeği varsa, kadının sözünün bir hükmü yoktur. Selahattin Bey'in çok konuşan karısını evden atmamasına şaşıran Yusuf, Selahattin Bey'in karısı Şahinde hanımın sözlerini kadın olması nedeniyle ciddiye almamaktadır. Geleneksel aile yapısında kadının konumu ikinci derecedir. Yusuf'un düşüncelerinde aile yapısının izleri görülmektedir:

"*Yusuf evin içindeki bu anlaşılmaz hallere şaşkın şaşkın bakıyordu. Anasıyla babası arasında da kavga olurdu ama, bunlara kavgadan ziyade babasının herhangi bir şeye kızıp acısını anasından çıkarması demek daha doğruydu. Çünkü zavallı kadıncağız mukabele etmek, hatta ağzını açmak şöyle dursun, gözlerini bile kaldıramaz, sessiz sessiz ağlardı*" (Ali, 2020: 15).

8. SONUÇ

Türk edebiyatının önemli isimlerinden Sabahattin Ali, Kuyucaklı Yusuf eserinde köyden kente giden bir insanın yaşadığı çatışmaları konu almıştır. 1900'lü yılların başlarını konu alan eserde, toplumsal kurumların toplum üzerindeki etkileri ve insanlar arası ilişkiler ayrıntılı biçimde işlenmiştir. Roman karakterlerinin özel hayatlarının da okuyucuya sunulduğu eserde dönemin toplumsal yapısı ayrıntılı olarak verilmiştir. Romanda, ailenin erkek egemen yapıda olduğu görülmektedir. Ancak kırdan kente gelindiğinde söz konusu yapının esneklik gösterdiğini söylemek mümkündür. Aile ve evlilik kurumunun geleneksel yapısı korunmuştur. Romanda anlatılan toplum Müslüman bir toplumdur. Kasabada, toplum üzerinde dinin yoğun bir etkisi ve baskısı bulunmamaktadır. Karakterlerin iç dünyasında ve diyaloglarında, dini terimlerin yanı sıra dini konuların da işlendiği görülmektedir. Eserde, memur kesim ailesinin geçimini sağlayabilen orta halli kimseler olarak aktarılmıştır. İşsizlik veya alt tabakanın yapacağı işler olarak sınıflandırılmış işler ise, toplum tarafından yadırganmakta ve alt sınıf mesleklerinin geliri ekonomik açıdan düşük olarak tanımlanmıştır. İnsanlar, özel günlerde bir araya gelmekte ve toplu olarak yapılan aktivitelere katılmaktadır. Kasabanın belirli zamanlarda ve mekanlarda toplumsallaştığı ortaya konulmuştur. Kentte insanlar, sosyal açıdan daha mesafeli bir yaşam sürmektedir. Toplumsal değerlerin ve ahlak anlayışlarının kırsal kesimden farklılık gösterdiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

Ali, Sabahattin (2020). Kuyucaklı Yusuf. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Alpago, H. (2018). EKONOMİNİN TOPLUMSAL GELİŞME SÜRECİNDEKİ YERİ. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 6(13), 303-317.

Alver, K. (2006). Edebiyat Sosyolojisi ve Hayat. *Sosyoloji Dergisi*(*15*).

Arı, Y. (2021). TOPLUMSAL DEĞİŞİM VE DİN. Asya Studies, 5(16), 131-142.

AYDOĞAN, B., (2014). Sabahattin Ali'nin Yaşamı ve Yapıtlarına Genel Bir Bakış. Prof. .Dr. .Mehmet Özmen Armağanı (pp.61-94), Adana: Çukurova Ü. Basımevi Müdürlüğü.

Baltacı, A. (2019). Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(2), 368-388

Bayer, Ali. "Değişen Toplumsal Yapıda Aile". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (Aralık 2013), 101-129.

Kaya, Ali H. *Sabahattin Ali'nin Eserlerinde İktidar ve Kadın*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019.

Sever, M. (2019). 1980 SONRASINDA TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL DEĞİŞME. Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 2(3), 2-10.

NEW STAGE OF DEVELOPMENT OF TURKISH LITERATURE IN TURKEY

TÜRKİYƏ TÜRK ƏDƏBİYYATININ YENİ İNKİŞAF MƏRHƏLƏSİ

Prof. Dr. Elman Guliyev

Azerbaycan, Bakü, Azerbaycan Dövlet Pedagoji Üniversitesi
Türkoloji merkezin Türk edebiyatı bölümünün başkanı
Orcid: 0000-0001-5413-9479

ÖZET

Tənzimat dönəmində Qərbin daha böyük təsiri poeziyada hiss olunurdu. İlk növbədə nəzərə almalıyıq ki, Şərqdə poeziyanın həm tarixi qədim idi, həm də ənənələri güclü idi. XIX əsrə qədər Şərq-Türk poeziyası keçdiyi çoxəsrlik tarixi yolda Nizami, Xaqani, C.Rumi, Y.İmrə, Nəsimi, Füzuli, Fəraqi və s. şəxsiyyətləri ilə fəxr etmişdir. Lakin divan şeir ənənəsinin Avropa şeir ənənəsi ilə əvəzlənməsini şərtləndirən Tənzimat dönəmində böyük ənənəsi olan bu poeziya istər-istəməz Qərb şeirindən çox şeyləri əxz etmək məcburiyyətində qaldı. Şinasi ilə başlayan, Ziya Paşa ilə möhkəmlənən, N.Kamal ilə dərinləşən Qərb şeir ənənəsi Türkiyə poeziyasında yeni forma və yeni mövzuların tətbiqini zəruri etdi.

ANAHTAR KELİMELER: Türkiyə, ədəbiyyat , inkişaf mərhələsi, Tənzimat , şeir

ABSTRACT

During the Tanzimat period, the greater influence of the West was felt in poetry. First of all, we should take into account that the history of poetry in the East was ancient and its traditions were strong. On the centuries-old historical path of East-Turkish poetry until the 19th century, Nizami, Khagani, J. Rumi, Y. Imre, Nasimi, Fuzuli, Faragi, etc. proud of their personalities. However, this poetry, which has a great tradition, had to absorb many things from Western poetry during the Tanzimat period, which caused the divan poetry tradition to be replaced by the European poetry tradition. The Western poetry tradition, which began with Shinasi, strengthened with Ziya Pasha, and deepened with N. Kamal, necessitated the introduction of new forms and new themes in Turkish poetry.

KEY WORDS: Turkey, literature, stage of development, Tanzimat, poetry

GİRİŞ

Tənzimat ədəbiyyatın yaranması ilə Türkiyədə poeziya, nəsr və dramaturgiya yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. XIX əsrin birinci yarısının sonlarında yazılmış "Vaqiəyi Acibe və Havadisi qəribeyi kefşgər Əhməd" və Xeyrulla Əfəndinin "Hekayeyi-İbrahim Paşa be-İbrahim Gülşəni" (1844) adlı dram nümunələri olsa da, İ.Şinasinin 1859-cu ildə yazdığı, lakin 1860-cı ildə "Tərcümani-əhval" qəzetində dərc etdirdiyi "Şair evlənməsi" əsəri Avropasayağı ilk dram sayılırdı. (Qeyd etmək lazımdır ki, M.F.Axundov Azərbaycan ədəbiyyatında yeni tipli komediyanın əsasını İ.Şinasidən 9 il əvvəl qoymuşdur).

N.Kamalın "Vətən, yaxud Silistrə", "Gülnihal", "Akif bəy", "Cəlaləddin Xarəzmşah", R.Əkrəmin "Üslət, yaxud sürəksiz sevinc", "Atala yaxud, Amerika vəhşiləri", "Çox bilən çox yanılar", Ə.Hamidin "Macəraye-eşq", "Səbrü-səbat", "Hind qızı", "Nesteren", "Əşbər" və s. dram əsərlərində müəyyən orijinallıqlar olsa da, Fransa teatr ənənələrinin, məxsusi olaraq Molyer və Kornel təsirini açıqca görmək mümkündür. Məsələn, İ.Şinasinin "Şair evlənməsi" komediyası xarakter yaratmaq, hadisələrə sosial dəyər vermək, obrazların mənsub olduqları

zümrənin dili ilə danışmaq, həm həqiqətin, həm də gülüş obyekti olmağın bu ifadələrlə tamaşaçıya çatdırılması və s. cəhətlərdən Molyer komediya tiplərinə uyğun gəlir.

Tənzimat ədəbiyyatının tələb və ölçüləri nəsrin janr imkanlarının genişlənməsində əhəmiyyətli rol oynayırdı. İlk baxımdan nəsrin xarakter yaratmaqda ənənəvi poeziya ilə müqayisədə üstünlükləri bu janrın ədəbiyyata gəlişinə həm ehtiyac yaratdı, həm də güclü təkan verdi. Türkiyədə nəsrin inkişafına Qərb nümunələri tərcümələrinin böyük təsiri oldu. 1864-cu ildə "Cərideyi-havadis"də V.Hüqonun "Səfillər", daha sonra D.Defonun "Robinzon Kruzo", Teodor Kasarın "Monte Kristo", Lesagenin "Topal şeytan" və s. əsərlərin Osmanlı türkcəsinə tərcüməsi Tənzimat ədəbiyyatında nəsrin yeni tələblər daxilində formalaşmasına güclü təsir göstərdi. Türkiyə ədəbiyyatında Avropa təsirli ilk nəsr əsəri Əhməd Midhət Əfəndinin 1870-ci ildə yazdığı "Lətaifi-rəvayət"lə başlamışdır. Bu istiqamətdə ikinci əsər isə Emin Nihadın 1873-cü ildə qələmə aldığı "Müsamərətnamə" hesab edilir. Qeyd edək ki, Əhməd Midhət Əfəndinin "Yeniçərlər" romanı ilk tarixi roman kimi qiymətləndirilir.

Avropanın nəsr ənənəsinin Türkiyə ədəbiyyatına təsirini Namiq Kamalın "İntibah" (1876), "Cəzmi" (1880), Recaizadə Əkrəmin "Araba sevdası" (1889), Sami Paşazadənin "Kiçik şeylər" (1890), Xalid Ziyanın "Nemidə" (1889) və s. əsərlərində də görmək mümkündür. Ancaq adı çəkilən Tənzimat yazarlarının yaradıcılığında Qərb təsiri müşahidə edilsə də, onların əsərlərində milli özünəməxsusluğun da olduğu aydın görünürdü. Qeyd edək ki, bu sənətkarlar forma, məzmun, metod və s. baxımdan müxtəlif qruplara bölünürdülər. Məsələn, Namiq Kamal, Recaizadə Əkrəm, Sami Paşazadə Sezai öz əsərlərində daha çox ziyalı təbəqəni seçirdisə, Əhməd Midhət Əfəndi, Şəmsəddin Şami, Nəbizadə Nazim sadə kütləyə səslənirdi.

YÖNTEM

Tənzimat dönəmində Qərbin daha böyük təsiri poeziyada hiss olunurdu. İlk növbədə nəzərə almalıyıq ki, Şərqdə poeziyanın həm tarixi qədim idi, həm də ənənələri güclü idi. XIX əsrə qədər Şərq-Türk poeziyası keçdiyi çoxəsrlik tarixi yolda Nizami, Xaqani, C.Rumi, Y.İmrə, Nəsimi, Füzuli, Fəraqi və s. şəxsiyyətləri ilə fəxr etmişdir. Lakin divan şeir ənənəsinin Avropa şeir ənənəsi ilə əvəzlənməsini şərtləndirən Tənzimat dönəmində böyük ənənəsi olan bu poeziya istər-istəməz Qərb şeirindən çox şeyləri əxz etmək məcburiyyətində qaldı. Şinasi ilə başlayan, Ziya Paşa ilə möhkəmlənən, N.Kamal ilə dərinləşən Qərb şeir ənənəsi Türkiyə poeziyasında yeni forma və yeni mövzuların tətbiqini zəruri etdi.

Tənzimat dönəmində əski şeirlə yeni şeirə münasibət daxilində mübahisələr genişlənir. Tənzimat ədəbiyyatında şeirdə ictimai varlıq və ictimai təfəkkür birinci sırada dayanırdı. Əski şeirdə özünü göstərən həyəcan indi "millət üçün duyulan və ya duyulmağa çalışan faydalı və inqilabçı həyəcana" çevrilirdi. Yeni şeir "çılpaq təbiət gözəllikləri qarşısında duyğulanan, fərd və cəmiyyət daxilində insan macəralarıyla bağlanan, fəlsəfi misralarla əks etdirilən" nümunələr şəklində təzahürünü tapırdı. Ziya Paşa "Şeir və inşa" və "Xatirat" məqalələrində, Namiq Kamal "Təhribi-xarabat" və "Lisani Osmaninin ədəbiyyatı haqqında" yazılarında, Recaizadə Əkrəm "Təlimi-ədəbiyyat"ın ön sözündə divan şeiri ilə yeni şeirə olan münasibətlərini açıqlayırdılar. Tənzimat şeirində ilk dəyişiklik şeirin şəkil dəyişikliyi hesab olunur. Artıq bu dövrdən başlayaraq şeirdə əruzla yanaşı hecaya da yer verilir.

1860-1895-ci illəri əhatə edən Tənzimatın ədəbiyyatı əsasən iki mərhələyə bölünür: 1860-1880-ci illəri əhatə edən I və 1880-1895-ci illəri əhatə edən II mərhələ. Tənzimatın I mərhələsinin nümayəndələri olan İ.Şinasi, N.Kamal, Z.Paşa, Əhməd Midhəd Əfəndi, Şəmsəddin Sami və başqaları "sənət cəmiyyət üçündür" prinsipi ilə fəaliyyət göstərirdilər. Ədəbi prosesi sənət və cəmiyyət problemləri daxilində inkişaf etdirən İ.Şinasi, Z.Paşa, N.Kamal və başqaları dövlət və cəmiyyət işlərinə qarışmaqla ədəbiyyatda yeni ideologiya formalaşdıra bildilər.

Mədəniyyətçilik, Osmanlıçılıq və İslamçılıq ideologiyası məhz bu ədiblərin müdafiə etdikləri yeni ideologiya hesab olunurdu.

BULGULAR

Tənzimatın II nəslinə Recaizadə Əkrəm, Əbdülhaq Hamid, Sezai, Muallim Naci, Nəbizadə Nazim və başqaları daxildir. Əsasən R.Əkrəm – Ə.Hamid – P.Sezai məktəbi hesab edilən II nəsil tənzimatçılar "sənət sənət üçün" prinsipini məqsəd seçmişdilər. "Sənət sənət üçün" təmayülünün "sənət cəmiyyət üçün" ədəbi təmayülündən başlıca fərqi onların siyasi-ictimai ideologiyalardan bir qədər uzaq olmalarında idi. Lakin bu heç də o demək deyildi ki, "sənət sənət üçün"dür deyən şairlər siyasət və ideologiyalarından imtina edirdilər. Onlar siyasət məsələlərinə qismən də olsa qarışırdılar. Təbii olaraq Tənzimat ədəbiyyatı geniş əhatə dairəsinə malikdir. Hər şeydən əvvəl Tənzimat ədəbiyyatı həyati əhəmiyyət kəsb edən yeni ictimai və ideoloji məsələlərə münasibətdə olan ictimai bir ədəbiyyatdır. Bu ədəbiyyatda XVIII əsr fransız mütəfəkkirlərinin fikirləri əsas götürülmüş, Avropanın əski və yeni sənət xüsusiyyətlərinin tətbiqinə xüsusi fikir verilmişdir. Tənzimatçılar ölkədə yalnız istibdad rejimini deyil, köhnə və yenilik tələblərindən uzaq hesab etdikləri bütün sənət və ədəbiyyat anlayışlarını da yıxmağa çalışırdılar. Düzdür, Tənzimat dövründə əski türk ədəbiyyatının dil, şəkil və s. cəhətləri bəzi sənətkarlar tərəfindən müəyyən hallarda mühafizə olunsa da, Avropa ədəbi modelinin tətbiqi ön sıraya çıxarılmışdır. Ədəbi yeniləşmə zamanı şeirin aparıcılığına son qoyulmuş, nəsr və dramaturgiyanın üstünlüyü təmin edilmişdir. Yeni türk ədəbiyyatında xalq, vətən, millət, hürriyyət üçün səslənən ideallar Qərb ədəbiyyatının örnəklərinə söykənmişdir. Ailə problemləri, sosial məsələlər də yeni ideya baxımından özünə yer tapa bilmişdir. Onu da qeyd edək ki, yeni türk ədəbiyyatı fransız romantik və qismən də realist məktəblərinin təsirində idi.

Tənzimat dövründə şeir, nəsr və dramaturgiyada forma, məzmun, ideya, fikir və s. baxımından yeniliklər tam mənada özünü göstərirdi. 35 illik mövcudluğu dövründə Tənzimat ədəbiyyatının bir sıra qüsurları istisna olunmaqla bu ədəbiyyat Türkiyə türk ədəbiyyatının yeni məzmun və yeni formada inkişafında böyük rol oynamışdır.

1895-ci ildə Türkiyə türk ədəbiyyatının həyatında yeni dövrün "Sərvəti-fünun" mərhələsinin başlanğıcı qoyulur. Tofiq Fikrət, Cənab Şəhabəddin, Faiq Əli, Hüseyn Cahid, Mehmed Rauf, Süleyman Nazif, İsmayıl Səfa və digər sənətkarların üzvü olduğu bu ədəbi hərəkat ədəbiyyatın yeni modelinin yaranmasına səbəb oldu. "Sərvəti-fünun" ədəbiyyatının qaynağı XIX əsrin ikinci yarısında formalaşan fransız ədəbiyyatı olmuşdur. Bu dövrdən sonra türklərin təbirincə desək, Türkiyə türk ədəbiyyatında "yeni və böyük bir Batılaşma mərhələsi" başlanmışdır. Gənc ədəbiyyatçılar tərəfindən yaradılmış bu ədəbi hərəkat üslub və şəkil baxımından fransız realistlərinin yolu ilə getməklə yanaşı, digər tərəfdən "yerli və ictimai bir romantizmin" təsirindən də kənarda dayanmırdı. Bu ədəbi hərəkatda fransız ədəbi təsiri güclü olduğundan fransız realistlərinin "sənət üçün sənət" meyilli ədəbiyyat cərəyanı meydana gəldi. "Sərvəti-fünun"çular Şərq ədəbiyyatından çox Qərb ədəbiyyatını tanıyır, onu önə çəkir, hətta belə münasibətləri ilə iftixar hissi keçirirdilər. Yeni ədəbi hərəkat tərəfdarları Qərb nəzm şəkillərini Türkiyə ədəbiyyatına gətirir, hekayə və roman janrına Avropa hekayə və roman anlayışları səviyyəsindən yanaşırdılar.

Onu da qeyd edək ki, Türkiyə türk ədəbiyyatında əruz vəznində yazılan sərbəst nəzm "Sərvəti-fünun"çularla başlamışdır. "Sərvəti-fünun" şeirinə qüvvətli bir musiqi dili hakimdir. Bu cəhət onu Tənzimat şeirindən fərqləndirən başlıca xüsusiyyətdir. "Sərvəti-fünun"çular Avropa tipli əsərlər yazmaq baxımından tənzimatçılardan çox-çox irəlidə gedirdilər. "Sərvəti-fünun" ədəbi hərəkatına bağlı olan sənətkarlar öz əsərlərində xalq kütləsinə müraciət etməkdən uzaq idilər. Bu ədəbiyyat milli, ictimai, estetik ehtiyacları daha az göstərmiş, yalnız yüksək zümrə və ya avropalaşmış adamların həyatını sənətdə əks etdirmişdi.

XX əsrdə Türkiyədə ədəbi hərəkatlar ictimai-siyasi proseslərlə bilavasitə qarşılıqlı əlaqə və bağlılıq şəraitində inkişaf edirdi. Keçən əsrin əvvəllərində Türkiyənin ictimai-siyasi həyatı "qaynar qazanı" xatırladırdı. Ölkəni siyasi böhran bürümüşdü.

Sultan Əbdülhəmidin 1908-ci ildə elan etdiyi ikinci Məşrutəsi gözlənilən nəticəni verməmiş və az vaxtdan sonra Sultan Əbdülhəmid taxtdan endirilmişdir. Hakimiyyət davamçısı V Mehmedin idarəçiliyi nəticəsi olmayan bir sonluqla başa çatmışdır. Əsrin ilk illərində ölkədə baş verən dəyişikliklər ədəbi proseslərə də öz təsirini göstərmişdir. Bu illər ədəbi fəaliyyətin hərəkətsiz dövrləri hesab edilir. Lakin 1908-ci ilin qaynar hadisələrindən sonra ədəbiyyatda ilkin canlanmalar başladı. XX əsr Türkiyə türk ədəbiyyatının inkişafında, milli ədəbiyyat cərəyanı halına çevrilməsində ədəbi hərəkatların böyük rolu olmuşdur. "Fəcri-ati" Türkiyədə 1908-ci il Məşrutəsindən sonra yaranan ilk ədəbi təşkilatdır. Bu ədəbi təşkilat 1909-cu ildə 20-30 yaşlı gənc ədiblər tərəfindən yaradılmışdır. Emin Bülənd, Əhməd Haşım, Həmdullah Sübhi, Rafiq Xalid, Şəhabəddin Süleyman, Əli Süha, Fazil Əhməd, Fuad Köprülü, Yaqub Qədri və digər sənətkarların toplaşdığı "Fəcri-ati" ədəbi qurumu yeni fəaliyyət proqramı ilə meydana çıxdı. "Fəcri-ati"çilər "Sərvəti-fünun" məcmuəsinin 12 mart 1909-cu il tarixli sayında öz bəyannamələrini dərc etdirdilər. Həmin bəyannamə bu təşkilatın xüsusiyyətlərini əks etdirmək baxımından səciyyəvidir. Bəyannamədə ədəbiyyatın istər problemləri, istərsə də tədqiqi məsələlərinə münasibət bildirilmiş, ona geniş ictimai planda yanaşılmışdır. Dərc olunan bəyannamədə Namiq Kamalın "ədəbiyyatsız millət dilsiz insan kimidir" məşhur sözünə əsaslanmaqla yeni bir nəslin yeni bir düşüncə tərzinə sahib olması tələb kimi ortaya atıldı. Təşkilat üzvləri özlərinin ədəbiyyatsevər və əzmkar olduqlarını, Avropa sənətkarlarının bənzəri olmaq istədiklərini, "Qərbin nurlarını Şərqin üfüqlərinə nəql etmək arzularını" ifadə edir, fəaliyyətlərini bu istiqamətdə qurmağı vacib sayırdılar. Onlar bütün ölkədə mövcud olan eybəcərliklərin başlıca səbəbi kimi istibdadı əsas götürür və buna qarşı mübarizəni ön plana çəkirdilər. Hətta ədəbi həyatda baş vermiş sükut və geriliyin səbəbini də bunda axtarırdılar. Lakin "Fəcri-ati" hərəkatı "Sərvəti-funun"a bir çox baxımdan yaxın idi. Bir növ o, "Sərvəti-fünun"un "bətnində" formalaşan təşkilat idi. Ona görə də türk ədəbiyyatşünasları haqlı olaraq "Fəcri-ati"nin "Sərvəti-funun"un davamı olmaqdan savayı başqa bir şey olmadığını" göstərirdilər.

"Fəcri-ati"çilər böyük cəsarət və enerji ilə ortaya çıxıb sənətdə yeni dəyişikliklər etmək arzusunda olsalar da, tez bir zamanda dağılmış (1911) və fəaliyyətlərini dayandırmışlar.

1908-ci il Məşrutəsindən sonra (Milli ədəbiyyat (1908-1930) və Yeni ədəbiyyat (1930-cu ildən sonrakı dövrlər) mərhələlərində) Türkiyədə milli ədəbi prosesdə canlanma müşahidə edilirdi. Bu dövrdə sənətdə nüfuzu və yeri olan ayrı-ayrı şəxsiyyətlər qüvvətlənməkdə olan milli-ədəbi hərəkatlara rəhbərlik edir, türk milliyyətçiliyinin inkişaf etməsində mühüm rol oynayırdılar. Artıq 1908-ci ildən sonra yeni-yeni məcmuələr dərc edilir, milli təəssübü, elmi potensialı yüksək olan şəxslər bu məcmuələrin ətrafına toplaşırdılar. "Türk dərnəyi" ədəbi cəmiyyəti və bu cəmiyyətin orqanı olan eyni adlı məcmuə qarşısına birinci növbədə türk dilini sadələşdirmək və zəngin bir dil halına gətirmək məqsədi qoymuşdu. Türkiyədə yeni başlayan ədəbi hərəkatın qaynar formada getməsi yeni ədəbi cəmiyyət və təşkilatların yaranması ilə müşahidə olunurdu. 1911-ci ildə "Türk yurdu", 1912-ci ildə "Türk ocağı"nın yaranması formalaşmış türkçülük ideyalarının yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyması və möhkəmləndirilməsindən xəbər verirdi. Yaranmış cəmiyyətlər türk dilini sadələşdirmək, onu yabançı sözlərdən, qeyri-milli qaydalardan təmizləmək və s. uğrunda geniş iş aparırdı. Baş verən proseslər onu deməyə tam əsas verirdi ki, sənətdə və mənəviyyatda milli həyəcan təbili çalınmaqda idi. Ömər Seyfəddin, Ziya Göyalp genişlənməkdə olan hərəkatın önündə gedirdilər. 1911-ci ildə "Gənc qələmlər" məcmuəsində yeni dil qaydalarının hakimliyi məsələsi ilə bağlı silsilə yazılar dərc olunmağa başladı.

SONUÇ

İlk sanballı, problem səciyyəli məqalənin müəlliflərindən biri olan Ömər Seyfəddin ədəbiyyatda ərəb, fars və fransız sözlərinin işlədilməsinin əleyhinə çıxır, türk ədəbi dilini gəlmə sözlərlə dolduran sənətkarları tənqid edir və bu günkü tələbin mahiyyətinin nədən ibarət olmasını açıqlayırdı: "İndi yeni bir həyata, yeni bir intibah dövrünə girən türklərə yeni, təbii bir dil, yəni öz dilləri lazımdır. Milli bir ədəbiyyat vücuda gətirmək üçün əvvəla milli bir dil lazımdır. Əski dil xəstədir və bu xəstəliyin səbəbi də içindəki lüzumsuz və yabançı qaydalardır".

"Gənc qələmlər" məcmuəsi ətrafına toplaşan mütəfəkkir şəxsiyyətlər yeni fikirlər irəli sürərkən beş xüsusi maddə ilə (qəlibləşmiş bəzi tərkiblər istisna olmaqla (məs., sadrazam, sevk-i tabii, darb-i mesel) ərəb və fars tərkiblərinin dildən çıxarılması; türkcə cəm şəkilçilərindən başqa əcnəbi cəm şəkilçilərindən imtina (məs., mekatip-mektepler, memurin-memurlar); yazı dilində yalnız milliliyin və sadəliyin qorunub saxlanılması; ərəb-fars tərkiblərinin xalq danışıq dilinə uyğunlaşan variantlarından istifadə edilməsi (məs., şəms əvəzinə günəş, qəmər əvəzinə ay); danışıq dilinin İstanbul türkcəsi olması təklifi ilə çıxış edir, yazılı və şifahi dildə milliliyə xüsusi önəm verirdilər. Bütün bunlardan sonra ədəbiyyatda yeniləşmə başladı, Ömər Seyfəddin, Əli Cənib, Ziya Göyalp, Fuad Köprülü, Mehmed Akif və s. sənətkarlar sayəsində türk ədəbiyyatında milli ədəbi istiqamətlər genişləndi.

KAYNAKLAR

1. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2011

2. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2014

3. Nihad Səmi Banarlı. Türk ədəbiyyatı tarixi, 2 cilddə, İstanbul, 1998.

4. Nəcmi İbrahim. Əbdülhəq Hamid və əsərləri, İstanbul, 1932

ARTISTIC-AESTHETIC VALUES OF TANZIMAT LITERATURE
TANZİMAT EDEBİYATININ SANATSAL-ESTETİK DEĞERLERİ

Prof. Dr. Elman Guliyev

Azerbaycan, Bakü Azerbaycan Dövlet Pedagoji Üniversitesi
Türkoloji merkezin Türk edebiyatı bölümünün başkanı
Orcid: 0000-0001-5413-9479

ÖZET
Makalede Tanzimat edebiyatının oluşumu, gelişim aşamaları, sanatsal ve estetik değerleri incelenmektedir. Tanzimat'ın siyasi etkisi sonucunda edebi, kültürel, bilimsel ve felsefi etkilerinin ortaya çıktığı sonucuna varılmıştır. Tanzimat aynı zamanda devletin Avrupa kültürünü Osmanlı halkına kabul ettirmek için attığı bir adım olarak değerlendirilmektedir. 1860 yılından 1895 yılına kadar olan dönemi kapsayan Tanzimat edebiyatının sanatsal ve estetik değerleri incelenmektedir.
Anahtar kelimeler: Tanzimat ədəbiyyatı, Avropa mədəniyyəti, Osmanlı, fəlsəfə, bədii-estetik dəyərlər
SUMMARY
The article examines the organization of Tanzimat literature, its development stages, and its artistic and aesthetic values. It has been concluded that literary, cultural, scientific and philosophical effects were formed as a result of the political influence of Tanzimat. Tanzimat is also considered as a step taken by the state to impose European culture on the Ottoman people. The artistic and aesthetic values of Tanzimat literature covering the years 1860-1895 are investigated.
Key words: Tanzimat literature, European civilization, Ottoman, philosophy, aesthetic

Giriş
ValuesXIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Türkiyədə baş vermiş ictimai-siyasi proseslər bu dövlətdə yeni iqtisadi-siyasi mərhələyə keçidi təmin etməklə yanaşı, yeni ədəbiyyatın yaranmasında da mühüm rol oynamışdir. Bildiyimiz kimi bu vaxta qədər Türkiyə türk ədəbiyyatı zəngin ənənələr zəminində inkişaf etmiş, dünya ədəbi-bədii fikrinin formalaşmasında bu və ya digər dərəcədə rol oynaya bilmişdir. Lakin onu da nəzərə almaq lazımdır ki, hər bir xalqın ədəbiyyatında olduğu kimi Türkiyə türk ədəbiyyatında da özünəməxsus cəhətlər və fərqli xüsusiyyətlər mövcud olmuşdur. Təbii olaraq burada birinci növbədə milli sənət problemlərinin qarşısında dayanan məsələlər və onun həlli yolları önəm təşkil edir. Türkiyə ədəbiyyatşünaslarının dediyi kimi (məs. Nihad Sami Banarlı) Türkiyə türk ədəbiyyatının bir özəl keyfiyyəti də ondan ibarətdir ki, bu ədəbiyyat "bir çox millətlərin ədəbiyyatları kimi bir vətəndə, son beş-altı əsr içində yox, türklərin dəyişik vətənlərində" "27 əsr müddətində" formalaşıb inkişaf etmişdir. Doğrudur, bu qədər geniş coğrafi məkanda ümumtürk ədəbiyyatı və sənət ənənələrinin təsiri özünü göstərsə də, Türkiyə türk ədəbiyyatı milli bir ədəbiyyat olmaq keyfiyyətini qoruyub saxlaya bilmişdir. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlləri Türkiyə türk ədəbiyyatı üçün kifayət qədər məhsuldar, eyni zamanda ziddiyyətli və gərgin ədəbi proseslər zəminində formalaşan mərhələ hesab olunur. Bildiyimiz kimi XIX əsr dünyanın yeni dövrü kimi xarakterizə olunur. Bu əsrdən başlayaraq dünya siyasəti və iqtisadiyyatı yeni mərhələyə qədəm qoymuş, daha çox beynəlxalq aləmdə parçalanmalar, siyasi münaqişələr, iqtisadi maraq toqquşmaları müşahidə olunmağa başlamışdır. Böyük Osmanlı imperiyasının parçalanmasının təməli, Avropa siyasi-iqtisadi gücünün Şərqə hakimliyi və s. bu əsrin payına düşür. Lakin XIX əsr tarixin yaddaşında yalnız siyasi-iqtisadi proseslər baxımdan qalmamışdır. XIX əsr tarixin yaddaşına həm də elmi, mədəni inkişafın yüksək mərhələsi kimi

həkk olmuşdur. Bu dövrdə təbii olaraq bütün sahələrdə inkişafın mərkəzində Avropa dayanırdı. Bu səbəbdən Kiçik Asiyadan Yaponiyaya qədər özlərinin milli-mədəni inkişaf strategiyasını müəyyənləşdirmək istəyən xalqların avropalaşmaq istəyi təsadüfi deyildi. Avropa özünün siyasi gücü və iqtisadi potensialına görə dünyada ön cərgədə dayanırdı. XIX əsrin sonlarında Suveyş kanalını (1869) çəkməklə iqtisadi-siyasi prosesləri öz xeyrinə həll edən və Şərqə nüfuzunu surətləndirən Avropa elmi-mədəni baxımdan da bu regiona təsir göstərə bildi. Bu bir tərəfdən siyasi güc ilə bağlıdırsa, başqa tərəfdən Kantın "ağlını işlədərək gücünü göstər" nəzəriyyəsindəki ağlın, elmin gücü ilə bağlıdır. Əlbəttə, Avropanın Şərqə elmi-mədəni nüfuzunun kökündə çoxəsrlik ənənələrin təsirinin dayandığını da inkar etmək olmaz.

YÖNTEM

Bildiyimiz kimi Avropa renesansı sonrakı yüzilliklərdə elmin, mədəniyyətin sıçrayışlı inkişafı üçün möhkəm zəmin yaratmışdı. Kilsə ilə elmin birləşməsi, yeni üsullu məktəblərin açılması, mətbəə və teatr şəbəkələrinin genişləndirilməsi Avropanın elmi-mədəni mənzərəsinin dəyişməsində xüsusi rol oynadı. XV əsrdə Avropada 1700 mətbəənin olması və mətbəələrdə 20 milyon kitabın çap olunması faktı Avropanın mədəni-elmi baxımdan hansı səviyyədə dayanmasını nümayiş etdirirdi. Avropanın Volter, Russo, Monteskyo, Kant və digər düha sahiblərinin ağlın gücünə arxalanma siyasətləri onun tərəqqisinə güclü təkan verirdi. Lakin Şərq və onun timsalında Türkiyədə isə proseslər başqa cür gedirdi. Hər şeydən əvvəl Osmanlının çoxəsrlik imperiya statusu XIX əsrdə tamamilə dağılmaq təhlükəsi ilə üzləşmişdi. XVI-XVII əsrlərdə dünyanın ən böyük siyasi qüdrətinə malik Osmanlı imperiyası artıq XVIII əsrdən siyası itkiləri ilə barışmalı oldu. 1699-cu ildə Karlofça sazişinə görə Osmanlı dövləti Macarıstanı, Ukraynanı, Azovu və s. yerləri itirməli oldu. Karlofça sazişi Osmanlı imperiyasının parçalanması üçün zəmin yaratdı. Sonrakı dövrlərdə Rumıniyada, Balkanlarda, ərəb ölkələrində baş verən üsyanlar Osmanlı hakimiyyətində siyasi böhran və uğursuzluğun növbəti səhifəsi oldu. Digər tərəfdən Qara dəniz sahillərində türk-rus müharibələri həmin uğursuzluq səhifələrində özünə yer aldı. Bu durumda Osmanlının gələcək taleyi ziyalıları daha çox düşündürürdü. Onlar Avropa siyasi, iqtisadi və mədəni təcrübəsindən faydalanmağı münasib hesab edirdilər. Paralel olaraq Avropa ilə diplomatik əlaqələrin qurulması, 1719-cu ildə Vyanaya, 1721-ci ildə Parisə elçilərin göndərilməsi və s. tədbirlər Türk-Qərb əlaqələrinin qurulmasında yeni addımlardan biri idi. III Əhməd hakimiyyəti zamanında bəzi saray məmurları və ziyalılarının qərbə yaxınlaşma və ondan faydalanmaq ehtiyacından yaranan Lalə dövründə (1718-1730) gözlənilən nəticə əldə olunmadı. O, Avropa saray dekorasiyası və bağça-park tərtibatının həyata keçirilməsi əhəmiyyətsiz sosial xarakter daşımaqdan irəli gedə bilmədi. Lalə dövrü 1730-cu il 28 sentyabr tarixində Patrona Xəlil üsyanı ilə başa çatdı.

BULGULAR

1773-cü ildə "Məktəbi-riyaziyyə", 1776-cı ildə "Həndəsə odası", 1783-cü ildə "Mühəndisxaneyi Bəhri-Humayun", 1827ci ildə "Məktəbi-tibbiyə", 1831-ci ildə "Muzıkayi-Humayun", 1834-cü ildə "Məktəbi-hərbiyyə" məktəblərinin açılması, o cümlədən gəmi mühəndisləri hazırlamaq üçün Avropa məktəbləri ilə əlaqələrin qurulması avropalaşma üçün təmələ çevrilirdi. Lakin avropalaşmanın rəsmi əsası isə 1839-cu il 3 noyabr bazar günü tarixində "Tənzimat" fərmanının elanı ilə qoyuldu. Bu fərman II Mahmudun ölümündən sonra taxta sahib olan oğlu Əbdülməcidin xeyir-duası ilə qəbul edilmişdir. Sultan Əbdülməcid Avropa meyilli olduğundan xarici işlər naziri Rəşid Paşa tərəfindən hazırlanan fərmanı dəstəkləmişdir. Fərman sultanın, əyanlarının, xarici elçilərin, xalq nümayəndələrinin iştirakı ilə Gülhanə parkında elan olunmuşdur. Ona görə "Tənzimat" fərmanı "Gülhane Hatti Hümayünü" adı ilə də tanınır. 1839-cu ildə Osmanlı dövlətinin qəbul etdiyi Tənzimat islahatı bilavasitə Avropa təsirləri ilə bağlı idi. Daha dəqiq ifadə etsək, Tənzimat islahatı Osmanlı dövləti tərəfindən Avropa, həm də Rusiya müdaxiləsi qarşısında "öz varlığını qorumaq üçün həyata keçirdiyi siyasi, ictimai, mədəni hərəkat idi."

Tənzimat fərmanı ilk növbədə siyasi sənəd idi. Bu fərmanın tətbiqi Osmanlı dövlətinin ictimai-siyasi həyatında dəyişiklik yaratdığı kimi, onun yeni mədəniyyətinin formalaşmasına da təsir göstərdi. Ona görə də tədqiqatçılar Tənzimat dövrü hadisələrini xarakterizə edərkən onu həm siyasi, həm də mədəni baxımdan xarakterizə edirdilər. Məsələn, N.S.Banarlı Tənzimatı "Osmanlı Türkiyəsinin mədəniyyət dəyişdirməsi və dövlət əli ilə yapılan bir inqilab", A.H.Tanpınar "müsəlman Şərq tarixində dövlət bünyesini yeni əsasların üzərində təşəkkülə dəvət edən və dövlətlə fərd arasındakı münasibətləri yepyeni bir plana keçirən, ... başqa bir mədəniyyət dairəsinə girdiyini elan edən aksiya", Ə.Kabaklı isə "Osmanlı dövlətinin batıya dönüşünü milli şəxsiyyət və bağımsızlığından da bir ölçüdə qoparaq Avropaya mənəvi mənada yenilişini bir proqram halında ifadə edən ilk rəsmi sənəd" hesab edirdi.

1839-cu il 3 noyabr tarixli Tənzimat fərmanı hüquqi fərman idi. Bu fərmana görə Osmanlı dövləti öz üzərinə böyük öhdəliklər götürürdü. Təxminən 3 kitab səhifəsi həcmində olan fərmanda yeniliklərə dövlət proqramı tələbi kimi yer verilirdi. İlk növbədə dövlət təbəəliyində olan bütün vətəndaşlar qanun qarşısında eyni tutulurdu. Bu o demək idi ki, Osmanlı dövlətinin tabeçiliyində olan xristian və musəvi dininə itaət edənlərlə müsəlmanlar arasında dövlət heç bir fərq qoymayacaq. Eyni zamanda həmin xalqların malı, dövləti, canı, namusu dövlət tərəfindən qorunacaqdır. Bundan başqa fərmana görə hər kəsdən vergi imkanlarına görə alınacaq, əsgərlik müddəti müəyyən hüdudlar daxilində olacaq, rüşvət alınmayacaq, məmurlar dövlətdən məvacib alacaq, məhkəmə qərarı olmadan heç kəsə cəza verilməyəcək, əmlakı müsadirə edilməyəcək, qanunların icrasına cavabdehlik padşahın, vəzirin üzərinə düşəcək və s. 1956-ci ildə Sultan Əbdülməcid Fransa, İngiltərə, Avstriya birliyinin tələbləri ilə "İslahat fərmanı" elan etdi. Bu fərmana görə 1839-cu il fərmanında sultanın cavabdehlik və məsuliyyəti, verdiyi təminat daha da gücləndirilməli və əsaslandırılmalı idi. Artıq insan haqları nöqteyi-nəzərindən tənzimlənən yeni qaydalar Osmanlı dövlətində yeni ictimai-siyasi mühitin formalaşmasına gətirib çıxardı. İlk baxışdan demokratik ab-hava yaradacaq bu fərmanlar Osmanlıdan çox Avropa dövlətləri üçün faydalı idi. Çünki Osmanlı hər mənada Avropanın təsiri altına düşür, ictimai fikir Avropanın xeyrinə həllini tapırdı. Məhz Avropa dövlətlərinin məqsədli təsiri ilə Osmanlı dövlətinin tabeçiliyində olan xalqlar öz haqlarını tələb etməyə başladılar. Osmanlı dövlətinin tabeçiliyində olan qeyri-müsəlman xalqlar bərabərçilik imtiyazlarından istifadə etmək, hakimiyyətdə təmsil olunmaq iddialarını gücləndirdilər, azadlıq haqlarını tələb etməyə başladılar. Nəticədə Osmanlı dövlətinin qüdrətinə təsir edəcək ixtişaşlar, milli hərəkatlar başladı. Balkanlarda başlayan milli azadlıq aksiyaları, daxildə və ərəb ölkələrində baş verən narazılıqlar Osmanlı dövrlərində siyasi mənzərənin dəyişməsinə güclü təkanlar verdi, Tənzimatın siyasi təsiri əvvəl başladı. Onun ədəbi, mədəni, elmi, fəlsəfi təsiri isə sonra təzahür etdi. Yeni üsullu məktəblər, teatrlar, mətbəələr açılır, qəzet və kitabların nəşri sürətlənirdi.

Şübhə yoxdur ki, həyata keçirilən islahatlar ədəbiyyata təsir etməkdən də yan keçmədi. Ona görə də Tənzimatı həm də Avropa mədəniyyətini Osmanlı xalqı üçün qəbul etdirmək yolunda dövlətin atdığı addım kimi qiymətləndirmək olar. Nəticədə Avropa ədəbiyyatının türk ədəbiyyatına həm forma, həm də məzmun baxımından təsirini özündə əks etdirən Tənzimat ədəbiyyatı formalaşdı. Tənzimat ədəbiyyatı Avropa ədəbi modelinin Türkiyədə qəbulu və inkişafı demək idi. Türkiyədə Tənzimat ədəbiyyatı 1860-cı ildə Şinasi ilə başlamış və 1895-ci ildə "Sərvəti-fünun" ədəbi məktəbinin yaranması ilə başa çatmışdır.

SONUÇ

Artıq Tənzimat fərmanından sonra Türkiyədə bir-birinin ardınca "Cərideyi-havadis" (1840), "Tərcümani-əhval" (1860), "Təsviri-əfkar" (1862), "Müxbir" (1867), "Hürriyyət" (1868), "İbrət" (1871), "Tərcümani-həqiqət" (1878) qəzetləri və "Məcmuəyi-fünun" (1862), "Məlumat" (1893) və s. jurnalları çap olunmağa başladı. Əsasən bu qəzet və jurnallar Tənzimat hərəkatının cücərtiləri olduğundan daha çox Avropadan təsirlənir, Avropa mədəniyyəti ilə bağlı yazılara daha çox yer verilirdi. Ancaq proseslərin ilk dövrlərində N.S.Banarlının dediyi kimi Avropa

təsiri bir "baskı" şəklində özünü göstərirdi. Bu baskı sanki Şərqdə heç nə yoxmuş kimi hər nəyi yenidən başlamaq şəklində fəaliyyətini davam etdirmək istəyirdi. Əlbəttə, bunu Avropa marağı tələb edirdi. Ancaq minillər boyu mədəniyyət abidələri ilə öyünən Şərq tarixə bəzək olmağı ilə fəxr etmiş, yeri gəldikcə dünya mədəniyyətinə təsiri ilə fərqlənmişdir. Fəlsəfə, nücum, riyyaziyyat və s. elmlərin inkişafında Şərq payının böyüklüyü inkar edilə bilinməyən faktlardandır. Bizə elə gəlir ki, Hegelin aşağıdakı fikirləri mübahisə predmeti ola bilməz: "Asiyada ruh şölələndi və bununla da dünya tarixi başlandı".
Şərq və eyni zamanda onun tərkibi olan türk fəlsəfi-mədəni tarixinə nəzər saldıqda görürük ki, məhz qədim və orta əsrlərdə yaşayıb-yaratmış İbn-Ərəbi, Cəlalədin Rumi, Əbu Hənifə, Qəzali, Fəxrəddin Razi, İbn-Sina, N.Tusi, Ö.Xəyyam, M.Uluğbəy, Söhrəverdi və s. kimi şəxsiyyətlər Şərq elminin inkişafında böyük xidmətlər göstərmişlər. Lakin Şərqin istər siyasi, istər iqtisadi, istər elmi-mədəni ənənələri olsa da, XIX əsrdə Avropa bu ənənələri qabaqlayaraq bütün sahələrdə özünü dünya üçün model anlamında qəbul etdirə bildi. Əbu Turxanın sözləri ilə desək: "Bu gün Şərq özünün dərin ginetik qatlarında uyuyan böyük ruhani gücün qayıdışına nail olmaq üçün Qərbin köməyinə ehtiyac hiss edir". Tənzimat qanunlarına uyğun "Avropalaşmaq ehtiyacının" səbəblərinin bu istiqamətində bir həqiqət var. Lakin bu da bir həqiqətdir ki, Qərb aparıcı dövlətlərinin marağı dairəsində 1856-cı ildə Osmanlı dövlətinin qəbul etdiyi İslahat fərmanı bir növ Avropanın Osmanlıya (geniş mənada Şərqə) özünü diqtəsi və eyni zamanda Osmanlının təzyiqlərə dözməyərək Avropa qarşısından qeri çəkilməsi idi.

Tənzimat ədəbiyyatı dövründə ədəbiyyat yeni problemlərlə qarşılaşmış və tamamilə yeni bir səpkidə inkişaf etmişdir. Bu dövrdə əski türk ədəbiyyatı ilə yeni türk ədəbiyyatı arasında böyük bir mübarizə başlamışdı. Birinci tərəf ədəbi meydandan çıxmamaq, ikinci tərəf isə qalib gələrək öz mövqelərini möhkəmləndirmək məqsədi güdürdü. Tənzimat ədəbiyyatının əsas təəssübkeşləri yeni ədəbiyyatı tam müdafiə etməklə yanaşı, klassik ədəbiyyatın da müəyyən xüsusiyyətlərinə olan maraqlarını gizlətmirdilər. Şinasi, Ziya Paşa, Namiq Kamal, R.Əkrəm, Ə.Hamid və s. sənətkarlar əski ədəbiyyatın dil, forma və s. cəhətlərinə hörmətlə yanaşır, hətta onu müdafiə edirdilər. Türk ədəbiyyat tarixçiləri bu cəhəti həmin sənətkarların formalaşdıqları klassik şeir zövqü və marağının təsiri, eyni zamanda bu ədəbiyyatın onların nəzərində böyük və gözəl olması qiyməti ilə bağlayırdılar.

XIX əsrin II yarısında yaranmış Tənzimat ədəbiyyatının forma, mövzu və ideya baxımından formalaşmasında dövrü mətbuatda çap olunan məqalələrin böyük təsiri olmuşdur. İ.Şinasi, N.Kamal, Ziya Paşa, R.Əkrəm və digər tənzimatçıların ədəbiyyatla bağlı dövrü mətbuatda çap etdirdikləri məqalələr yeni ədəbiyyata dair fikir formalaşdırmaqda əhəmiyyət kəsb edirdi. İ.Şinasinin "Cərideyi-havadis" və "Təsviri-əfkar"da dil və sənət barədə görüşləri yeni nəzəri fikir tarixində xüsusi maraq doğururdu.

N.Kamalın "Təsviri-əfkar" qəzetində "Lisani Osmaninin ədəbiyyatı haqqında bəzi mülahizatı şamildir", Ziya Paşanın "Hürriyyət" qəzetində "Şeir və inşa" məqalələrində ədəbiyyatın yeni istiqamətləri, ənənə və novatorluq məsələləri, müzakirə obyektinə çevrilirdi.

KAYNAKLAR

4. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2011

5. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2014

6. Nihad Səmi Banarlı. Türk ədəbiyyatı tarixi, 2 cilddə, İstanbul,

1998.

4. Nəcmi İbrahim. Əbdülhəq Hamid və əsərləri, İstanbul, 1932

ANVER MEMMEDKHANLI'S SUBJECT SELECTION IN MODERN AZERBAIJANI LITERATURE

MODERN AZERBAYCAN EDEBİYATINDA ANVER MEMMEDKHANLI'NIN KONU SEÇİMİ

MÜASİR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA ƏNVƏR MƏMMƏDXANLININ MÖVZU SEÇİMİ

Aygun Ahmadova Shukur kızı

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbeyov-68), 0000-0002-2464-2513

Ənvər Məmmədxanlı ədəbi prosesə həmişə təravət gətirən əsərləri ilə xalqımızın bədii-mədəni fikir xəzinəsinin zənginləşməsi naminə səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. Onun yaradıcılığı ana dilimizə həssas yazıçı yanaşmasının parlaq nümunəsidir.

İlham Əliyev,

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış simalarından biri, xalq yazıçısı, istedadlı nasir, dramaturq, ssenarist və tərcüməçi Ənvər Qafar oğlu Məmmədxanlı Azərbaycan ədəbiyyatında maraqlı yaradıcılıq üslubuna malik, nasir qələmli yazıçılardandır. Həyat hadisələrini bütün incəliklərinə qədər tərənnüm edən, onları dərin bədii təhlil süzgəcindən keçirib ümumiləşdirən, səlis, təbii dillə oxuculara çatdıran Ənvər Məmmədxanlı həm də şairanə ruha, poetik ifadə tərzinə malik sənətkardır. Onun bədii üslubu ədəbiyyatımızda yeni bir ədəbi məktəb səviyyəsinə yüksələrək, onun yazıçı dili melodikliyi ilə seçilir. Görkəmli ədibimiz Ə.Məmmədxanlı o istedadlar nəslinə mənsubdur ki, elə ilk əsərlərindən etibarən öz mövzuları, öz üslubu ilə əbədi ictimaiyyətin xüsusi marağına səbəb olmuş, özünəməxsus yaradıcılıq yolu keçmişdir. Hər oxucuya məlumdur ki, dövlətimizin müstəqillik əldə etdiyi bir dövrdə, xalqımıza kamil, şüurca yetkin insanlar daha çox lazımdır. Belə insanların yetişdirilməsində bu dəyərli əsərlərin misilsiz əhəmiyyəti vardır. Bu gün Ənvər Məmmədxanlı kimi yazıçıların əsərləri böyüməkdə olan nəslin tərbiyəsində böyük əhəmiyyətə malikdir. Ənvər Məmmədxanlı öz fikirlərini, duyğularını, düşünüb araşdırdığı qənaət və mühakimələrini cazibəli bir ifadə tərzi ilə səlis, lakonik bir dillə verə bilən hekayəçidir. Onda lüzumsuz, artıq və yorucu təfərrüat, bədiilikdən məhrum, dayaz və səthi mühakimələr yoxdur. Müəllifin yazı manerası yaddaqalandır. Oxucu təsvir olunan hadisələri izləyir, səhnələr, vəziyyətlər dəyişib müxtəlif istiqamətlərə düşür, lakin oxucu heç bir yorğunluq hiss etmir əksinə, mənəvi ləzzət aldıqdan və ruhən dincəldikdən sonra əsərdən ayrılır. Ənvər Məmmədxanlı təkrarsız insan, yazıçı, vətənpərvər ziyalı, həyatda realist, sənətə münasibətində isə idealist, milli zadəganlığın son yüzillərdə yetirdiyi böyük romantik şəxsiyyətlərdəndir. O, Yazıçılar Birliyinin üzvü, Azərbaycanın Əməkdar incəsənət xadimi və Xalq yazıçısıdır. Ənvər Məmmədxanlı 1913-cü il fevralın 29-da Azərbaycanın Göyçay şəhərində doğulmuşdur. Ənvər Məmmədxanlı əlinə qələm aldığı ilk gündən son nəfəsinədək bu ülfətə sadiq qaldı. şirin, romantik hekayələrindən tutmuş, son illərin məhsulu olan “Babək” kinossenarisinə qədər yaradıcılıq yolu məhz bədii sözün qüdrəti, ən öncəsi isə həyat həqiqətinə sadiqlik baxımından bizə doğmadır.

Ənvər Məmmədxanlının 40-cı illərdə qələmə aldığı "Şərqin səhəri", "Od içində", "Şirvan gözəli" kimi dram əsərləri respublika və ölkə teatrlarında tamaşaya qoyularaq böyük uğurlar qazanmış, dramaturq kimi müəllifinə geniş şöhrət gətirmişdi. Onun "Cənub hekayələri" silsiləsində yazıçının maraqlı nəsr əsərləri vardır. Bunlara "Karvan dayandı", "Qızıl qönçələr", "Baş xiyabanda", "Od içində" hekayələri daxildir. "Od içində" pyesi müəllifin maraqlı əsərlərindəndir. Əsər Cənubi Azərbaycanda gedən azadlıq hərəkatına həsr olunmuşdur. Hadisələr Təbrizdə cərəyan edir. Oxucusunun gözü qarşısında demokratik hərəkatın boğulduğu, azərbaycanlı soydaşlarımızın güllələndiyi, onların kitablarının yandırıldığı bir şəhər canlanır. Yazıçı Təbrizin küçələrinin od içində olduğunu oxucusuna təqdim edir. Fəlakətə düşmüş bir xalqın mübariz və üsyankar həyatı və hadisələrin dinamikliyi onları daima həyəcanda saxlayır. Təbriz gizli təşkilatının üzvləri və əsərin baş qəhrəmanı Azər həbsdədir. Necə olursa-olsun, onu azad etmək lazımdır. Çünki Azər mübarizənin başında durmalıdır. Onun həbsdə olması əsərin digər qəhrəmanları Ədaləti və Pərvini çox narahat edir. İnqilabçı gənclər şəhərlərə axışıb gələn və çörək üçün əziyyət çəkən ac kəndlilərin hərəkatına başçılıq edirlər. Təşkilatın ətrafında toplaşanların sayı get-gedə artır. İran xalq partiyası da gizli yollarla onlara öz köməyini əsirgəmir. Ə.Məmmədxanlı oxucusunu alovların içərisindən "Ana dili" kitabını çıxaran Pərvinlə və xalqının dərdini çəkən Şəms ilə tanış edir. Cənubi Azərbaycan mövzusunda yazdığı bütün əsərlərində yazıçı, "azadlığın dadını bilmək istəyən" xalqın taleyini yazır. Bu həmin azadlıqdır ki, düşüncə azaddır, iç azaddır, danışıq azaddır, yazmaq azaddır. Bu azadlıq uğrunda mübarizə aparan Azər bütün varlığı ilə ümumxalq işinə bağlıdır. Azər üçün heç nə qorxulu deyil. Onun hərəkətlərində, yerişində, danışığında öz mübarizəsinə inanan bir inqilabçı mətinliyi var. Dar ağaclarının altında dizlərini qucaqlayan anasını görərkən, balaca qardaşının ölüm xəbərini eşidərkən sarsılır, lakin bunu xalqının qarşısında bəlli etmir. Çünki bu günlərin sonu olacağına inanır. Ədibin sevilə-sevilə mütaliə edilən və böyük təsir gücünə malik belə əsərlərindən biri də "Qızıl qönçələr" hekayəsidir. Yazıçının "Qızıl qönçələr" hekayəsində, müəllif dərin ümumiləşdirmə apararaq Firuz babanın və onun nəvəsi Sürəyyanın timsalında cəmiyyətdəki qeyri-bərabərliyin, haqsızlığın insanların həyatına gətirdiyi çətinlikləri yığcam bədii lövhələrlə açıb göstərmişdir. "Qızıl qönçələr" əsəri Cənubi Azərbaycanda, bütünlüklə İranda xalqın zəhmətkeş təbəqəsinin ağır vəziyyətindən bəhs edir. Oxucu hekayənin sujet xəttinin dramatik tərzdə olduğunu bilir. Və belə bir sual çıxır ortaya. Nə idi Firuz babanın günahı? Nə üçün balaca Sürəyyanın həyatı o hələ qönçə ikən soldu? İnsanların belə ağır həyatı nə vaxtadək davam edəcəkdir? Kimi sualların cavabını tapmağa oxucu çalışır. Beləliklə, uğursuz həyatın balaca uşaqların üzərində qurulduğu ortaya çıxır. Unudulmaz yazıçımız S.S.Axundovun "Qorxulu nağıllar" silsilə kitabında "Qaraca qız"ın, "Abbas və Zeynəb"in, müəllifin "Nə üçün" hekayəsi, Mir Cəlalın "Bir gəncin manifesti əsərində "Bahar" obrazı acınacaqlı uşaq hekayələridir. Sürəyyanın və Baharın ölümündə kimdir günahkar? Hər iki obrazın ölüm səbəbi kimsəsiz və donaraq ölməsidir. Lakin Sürəyyanın ölüm səbəbi onun anasız böyüməsi, rütübətdən ayaqlarının iflic olmasıdır. Qoca babasının ümüdünə qalması ilə vəziyyətinin gündən günə ağırlaşması yazıçının bu uşaqların zamanın qurbanı olmasına qədər gətirib çıxardır. Lakin Baharın ölüm səbəbi isə tək onun yaşadığı qəddar mühüt deyildir, eyni zamanda Baharın anası idi. Cahilliyin höküm sürdüyü bir zamanda ana əlindəki xalını satmır. Yazıçı vəziyyətdən çıxış yolunu açıqlayır, lakin cahillik ananın fikrini üstəliyərək övladlarını qara həyata qurban verir. Ənvər Məmmədxanlının "Karvan dayandı" əsərində baş qəhrəman Odunçu oğlunun dönməzliyini, möhkəmliyini heç bir vara, dövlətə baş əyməyən, mənlik və qürurunu sonadək qoruyub saxlayan, sevgisini itirsə də, bunun əvəzində bütöv bir xalqın məhəbbətini, sevgisini qazanan bir obraz yaratmışdır. Ə.Məmmədxanlı II Dünya müharibəsi illərində Cənub-Qərb cəbhəsində xüsusi müxbir, yazıçı kimi iştirak etmişdir. Cənubi Azərbaycan mövzularına müraciət etməsidə bununla əlaqədardır.

Onun "Bakı gecələri", "Əfsanəvi dağlar", "Qaralmış günəş", "Afaq" "Ayrıldılar", "Ay işığında", "Baş xiyabanda", "Bəxtiyar", "Ananın çırağı", "Leyli və Məcnun," "Babək", "Fətəli xan" kimi əsərlərini Azərbaycan nəsrinin inciləri adlandırmaq olar. Ənvər Məmmədxanlı özünün, sözünün, şəxsiyyətinin ucalığında dayanan bir şəxsiyyətdir. O, nə yazdısa yaxşı yazdı, vicdanla yazdı. Ənvər Məmmədxanlı həm sənətkar, həm də şəxsiyyət kimi nadir, təkrarsız və müqayisə olunmaz yazıçı idi. Onun əsərlərindəki romantika, dil, poetik ruh oxucusunu valeh edirdi. 1975-ci ildə qələmə aldığı "Xürrəmilərin ağ şahini" adlı üç hissəli tarixi dramı da xalq qəhrəmanı Babəkə və onun başçılıq etdiyi hərəkata həsr edilib. Ənvər Məmmədxanlının uzun illər üzərində işlədiyi "Babək" romanı Azərbaycan xalq qəhrəmanı Babək haqqında yazılmış bədii əsərlər içərisində öz orijinallığı və tarixi həqiqətlərə yaxınlığı ilə seçilir. "Babək" romanı ilə Ənvər Məmmədxanlının yeni yaradıcılıq yolu başlayır. Yazıçının qəfil ölümü yaradıcılıq irsi haqqında bir vəsiyyət edə bilməməsi romanın taleyini də məchul, müəmmalı bir problemə çevirdi. Xalq yazıçısı Anara minnətdarıq ki, Ənvər Məmmədxanlının ömür abidəsini, ədəbiyyatımızın şah əsərlərindən biri olan "Babək" romanını özünəməxsus bir həssaslıqla, ustadı Ənvər Məmmədxanlıya məhəbbətlə bitirərək, oxuculara təqdim etmişdir. Ənvər Məmmədxanlının tariximizi gözəl bilməsi onun vətənpərvərliyindən xəbər verirdi. "Leyli və Məcnun", "Xürrəmilərin ağ şahini" Ənvər Məmmədxanlının bu janrda yazılmış əsərlərinin ən yaxşılarıdır, desək yanılmarıq. Ənvər Məmmədxanlının "Leyli və Məcnun" kino-dastanı çox naxışlı, sıx ilməli Şərq xalısını xatırladır. Onun "Babək" romanı Azərbaycan xalq qəhrəmanı Babək haqında yazılmış bədii əsərlər içərisində öz orijinallığı və tarixi həqiqətlərə yaxınlığı ilə seçilir. Yazıçı ömrünün son iyirmi ilini Babək mövzusu üzərində işləmişdir. Seçdiyi mövzulara həmişə son dərəcə ciddi və tələbkar yanaşan yazıçı tarixi hadisələri, Babəkin şəxsiyyətini, dövrün siyasi, fəlsəfi, dini cərəyanlarını dərindən öyrənmiş, Azərbaycan, türk, rus dillərində tədqiqatlarla, ərəb, fars və yunan qaynaqlarından tərcümələrlə yaxından tanış olmuşdur. Ənvər Məmmədxanlı bu əsəri azadlıq eşq ilə yaratmışdır. Əsər Babəkə həsr olunmuş bir nəsr əsəri səpkisində yazılmışdır. Əsərdə Babək içdən haqsızlığa, ədalətsizliyə, zülmə qarşı barışmaz, azadlıq yanğısıyla yanıb kül olan bir obraz kimi qələmə alınır. Dəhşətli edamından qabaq Babək xəlifə Mötəsimə meydan oxuyur: "Ey kor yapalaq, bütün müstəbidlər kimi sən də səhv edirsən, çünki mənim dastanım elə bir dastandır ki, nə Babəklə başlanmışdır, nə də Babəklə qurtaracaq. İstər "Leyli və Məcnun", istərsə də "Xürrəmilərin ağ şahini" Azərbaycan tarixinin və xalq poetik yaradıcılığının qaynaqları əsasında yaradılmış bitkin bədii əsərlərdir. Ənvər Məmmədxanlının söz dünyası sirli-sehrli, çoxlarına əlçatmaz görünən cazibəli, füsunkar bir aləm idi. O, zərgər kimi sözün üstündə işləyirdi. Sözə naxış vururdu, məna verirdi. Xalq yazıçısı Anar yazır: "Ənvər Məmmədxanlıda müdriklik, nuranilik, əqidəsinə sadiq qalmaq kimi müsbət xüsusiyyətlər mövcud idi. Ənvər Məmmədxanlının qəribə, unikal yaddaşı vardı. Haçan nə kitab oxumuşdusa, nə məlumat almışdısa hamısı yadında qalardı. Azərbaycan və dünya tarixinə, ədəbiyyatına, fəlsəfəsinə, müasir siyasətə aid ensiklopedik biliklərə malik idi və onunla söhbət etmək adamı bir universitet qurtarmaq qədər zənginləşdirir, savadlandırırdı. O, islam tarixini Azərbaycanda ən dərindən bilən adamlardan idi. Onun yüksək zövqü, intelekti, mədəniyyəti imkan verirdi ki, o, ədəbi orqanlardan, nəşriyyatlardan birinin başında dursun. Lakin o, bunlardan qaçırdı". Ənvər Məmmədxanlı deyirdi: "Allah mənə az çox istedad veribsə niyə mən onun qədrini bilməməliyəm? Mənim həyatım da, xoşbəxtliyim də yazı stolumun arxasındadır. Yazanda yazıram, yazmayanda da başlayıram tərcüməyə. Yazmaq sağ qolumdursa, tərcümə sol qolumdur. İkisidə ayrılmazdır bir-birindən. Ömrü boyu qara çörəyim tərcümədən çıxıb". O, istedadından, bacarığından qətiyyən şöhrət tapması üçün istifadə etmirdi. Çətin dolanırdı. Dərdini qəlbində bükülü gəzdirir, onu heç kimə hətta ən yaxın adamlarına belə açmırdı. Onun həmdəmi yalnız qələm və ağ kağızlar idi.

Yazıçının ilk povesti olan "Bakı gecələri" Ənvər Məmmədxanlıdan artıq yaradıcılıq yolunu müəyyənləşmişdir. "Bakı gecələri" povestində oxucu yazıçının hadisələrin baş verdiyi zamanı sadə maraq kimi yox, qədim mədəniyyəti, nadir təbiəti, özünəməxsus kəskin ziddiyyətləri olan, sürətlə dəyişib təkmilləşən, inkişaf edib irəliləyən, maraqlı münasibətlər şəhəri kimi təqdim etdirdi. Povestdə Bakının özü də, gecəsi də, gündüzü də gözəldir, əzizdir, doğmadır. Bakıda yaşamayan, ömründə bircə dəfə onu görməyən həssas oxucu "Bakı gecələri" əsəri ilə ünsiyyətdə olub, bu şəhərə laqeyid qala bilməzdir. Realist baxışla romantik təsvirin müvəffəqiyyətlə qovuşduğu povest ictimai həyatın tamamilə yeni bir mərhələyə qədəm qoyduğu çox mürəkkəb bir zamanda bəzən kifayət qədər baş çıxartmadıqları hadisələrin və gəncliyin intibahını özünəməxsus bir tərzdə əks etdirir. Ənvər Məmmədxanlı müxtəlif janrlarda yazırdı. Lakin janr müxtəlifliyi onun ifadə tərzinin eyni keyfiyyətdə qalmasına mane olmurdu. O, kino sənətində istedadlı ssenarist kimi tanınır. Onun yazdığı "Fətəli xan", "Leyli və Məcnun", "Babək" kimi ssenariləri əsasında çəkilmiş filmlər bu gün öz tarixi baxımından aktuallığı ilə seçilir. Kino-novellalarında yazıçı mahiyyətlə hadisənin optimal əlaqəsini müəyyənləşdirməyə çalışırdı. "Leyli və Məcnun" kino-dastanında isə Ənvər Məmmədxanlı qeyri-adi klassik həqiqətin birbaşa şərhçisidir. "Leyli və Məcnun" ssenarisi çox poetik bir dil və üslubda yazılmışdır. Ənvər Məmmədxanlının Məcnunu Füzulinin Məcnunundan fərqləndirir; o mənada ki, XX əsrin yazıçısı XVI əsrin kontekstini daha real-həyati məzmunda əks etdirir. Məcnun ideal axtarışlarında kifayət qədər konkret maneələrlə qarşılaşır, XVI əsrin deyil, XX əsrin problemlərini həll etmək üçün baş sındırır, bu günün filosofu kimi çıxış edir. 1930-1980-ci illəri əhatə edən yaradıcılığında lirik nəsrin bir ustadı kimi də fəaliyyət göstərən Ənvər Məmmədxanlı "And" hekayəsində" sən hər fəsildə gözəlsən Azərbaycan" sözləri hər bir Azərbaycan vətəndaşını təsirləndirir. Oxucu birdaha başa düşür ki, Ənvər Məmmədxanlının əsərlərində bir yaradıcılıq sehri vardır. Ənvər Məmmədxanlı ədəbi prosesə həmişə təravət gətirən əsərləri ilə xalqımızın bədii-mədəni fikir xəzinəsinin zənginləşməsi naminə səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. Onun yaradıcılığı ana dilimizə həssas yazıçı yanaşmasının parlaq nümunəsidir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Ənvər Məmmədxanlı başqalarının bütöv bir povestdə və ya romanda verə bilmədiyi əsrarəngiz əhvalatı bir hekayəyə sığışdıra bilən sənətkar adlandırmışdır. O, şair təbiətli yazıçıdır. Onun əsərləri ümumxalq etirafı qazanmışdır. Yazıçı, dramaturq Əli Səmədli, ədib haqqında fikirlərini qələmə alarkən bu ifadələri söyləmişdir: "Tariximizi gözəl bilməsi onun vətənpərvərliyindən xəbər verirdi, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə lirik hekayə janrını məhz Ə.Məmmədxanlı gətirmişdir. Onun "Buz heykəl" əsəri sözdən düzəlmiş canlı abidədir. Onun övladı əsərləridir. Ənvər Məmmədxanlının hekayələri sapa düzülmüş inci dənələridir". Xalq yazıçısı Qılman İlkin isə, Ənvər Məmmədxanlı sözü ilə əməli arasında vəhdət olan sənətkarlardandır deyərək, o, bütün həyatı boyu vətən üçün hər cür fədakarlığa hazır olduğunu əməli və işi ilə sübut etmişdir. "Buz heykəl", "Ananın ölümü", "Sevinc", "Balaca Nərgizin bir may sərgüzəşti", "Qızıl qönçələr" kimi hekayələr uşaqlar üçün yazdığı maraqlı əsərlər yadda qalan uşaq oxusu nümunələridir. Müəllifin "Buz heykəl" hekayəsində ana şaxtalı gecədə, çölün düzündə, körpəsi donmasın deyə, əynindən jaketini çıxarıb körpəsini bürüyür, daha heç şeyə gümanı gəlməyəndə isə büzüşüb bükülərək bədəninin son hərarəti, qəlbinin axırıncı döyüntüləri ilə körpəsini donmağa qoymayan bir bədii obraz kimi canlanır və oxucusunun nəzərində müəzzəm heykəl kimi ucalır. Qırx birinci ilin qışı. Şaxtalı bir gecə. Elə bil canlı-cansız ətrafda nə varsa donub buz bağlamışdır. Hava zəhərli ilan kimi çalır, daş çatlayır, ağac çıqqıldayır, torpaq çatırdayır, nəfəs tıxanır, tikan kimi boğazda qalır. Və indi ağappaq bir zülmət içində günçıxana tərəf ucsuz-bucaqsız qarlı çöllərlə tənha bir kölgə hərəkət edir.

Bir az irəlidə qoşa bitmiş bir cüt ağcaqayın ağacı iki ağ sütun kimi göyə ucalmışdır, ana o ağaclara doğru gedir, qucağındakı körpəsi ilə o ağaclara söykənib dayanır, indi ayaq üstə dayanmaq üçün, nəyəsə istinad etmək üçün bu sonsuz qarlı çöllərdə bu bir cüt çılpaq ağcaqayın ağacından savayı ana üçün digər bir istinadgah yoxdur... Ovxalanmış bir qılınc tiyəsi kimi kəskin işığı ilə göz qamaşdıran şaxtalı bir səhər açılmışdır. Və iki ağ sütun kimi göyə ucalan qoşa ağcaqayın ağacları qarşısında çiyinləri ağxalatlı üç nəfər dayanmışdır. Onlar gecə kəşfiyyatından qayıdan üç nəfər gənc döyüşçüdür və yerlərindən qımıldanmadan, gördükləri bir mənzərə qarşısında donub qalıblar və onlar bütün ömürləri boyu qarşısında dayandıqları bu mənzərəni unutmayacaqlar. Bu, donmuş gənc bir qadının buzdan tökülmüş heykəlidir. Hekayənin adında qış soyuqluğu hiss olunsa da, yazıçı əsərdə bütün varlığı ilə körpəsinə bağlı olan ananın qəlbinin hərarətini ustalıqla təsvir etmişdir. Oxucu anlayır ki, ananın övladına məhəbbəti bəşəri və əbədi duyğudur. Dünyaya övlad gətirən ana onu qayğısız böyütmək üçün hər cür çətinliyə dözməyə, məhrumiyyətlərə qatlaşmağa, hətta canından belə keçməyə hazırdır. "Buz heykəl" əsərində böyük, sərhədsiz ana məhəbbətinin şahidi oluruq. Əsərdə yazıçı 1941-1945-ci illər müharibəsinin ilk ilində cəbhə xəttinə yaxın yerdə baş verən bir hadisəni qələmə almışdır. Əsər oxucusunu düşündürür və bir daha onun gözündə ananı müqəddəsləşdirir. Ənvər Məmmədxanlının səhnə əsərləri milli dramaturgiyamızın realist ənənələrini yaşadan, müasir həyatın, sənətin mühüm, mürəkkəb problemləri ilə səsləşən sanballı dramlar, böyük çərçivəli dramatik tablolardır. Bəli, ədəbiyyat obrazlı sənətdir, lakin obrazlı yazmaq sahəsində yazıçı səriştəsinin dərəcəsi müxtəlif olur. Ənvər Məmmədxanlı həmişə obrazlı təfəkkürü, onun yazıda ifadəsi olan obrazlı təhkiyəsi ilə seçilmişdir. Ənvər Məmmədxanlı təbiət mənzərələri təsvirinin görkəmli ustalarından biridir. Meşə, çay, dəniz, dağlar, dərələr, səma, yağış, qar, külək, qasırğa onun təsvirlərində təravətli biçimlərdə belə, qəhrəmanlarının daxili aləmi ilə bu və ya digər dərəcədə səsləşir. Səməd Vurğunun şeir dilində gördüyü işi Ənvər Məmmədxanlı nəsr dilində görmüşdür. Ənvər Məmmədxanlı ona görə özündən sonra gələnlərə təsir edə bildi ki, özündən əvvəlkilərin Cəfər Cabbarlının, Cəlil Məmmədquluzadənin, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin təfəkkür-ifadə mədəniyyətini sintezləşdirə bildi, istedadını nəsrin hərəkət məntiqinə alışdırdı. A.S.Puşkinin "Kapitan qızı", L.N.Tolstoyun "Canlı meyit", E.Zolyanın "Dəyirmanın mühasirəsi", M.Qorkinin "Özgə qapılarında" və "Uşaqlıq" əsərlərini dilimizə tərcümə etmişdir. Ənvər Məmmədxanlının döyüş və yaradıcılıq xidmətləri yüksək qiymətləndirilmişdir. İki dəfə "Şərəf nişanı", "Qırmızı Əmək Bayrağı" və "İkinci dünya müharibəsi" ordenləri, döyüş medalları ilə təltif olunmuşdur. O, "Azərbaycanın xalq yazıçısı", "Respublikanın əməkdar incəsənət xadimi" kimi fəxri adlara layiq görülmüşdür. Yaradıcılığı ilə unudulmayan qüdrətli qələm ustası, həssas insan Ənvər Məmmədxanlının işıqlı xatirəsi həmişə qəlbimizdə yaşayacaqdır. Yazıçı, dramaturq Nahid Hacızadənin sözləri ilə desək: "Ey böyük şəxsiyyət əsərlərin yaşadıqca dayanmaz, dayanmaz karvanın sənin!". Ənvər Məmmədxanlı 1990-cı il dekabrın 19-da Bakıda vəfat etmişdir. O, II Fəxri xiyabanda dəfn olunmuşdur. Ənvər Məmmədxanlı öləndən sonra ölməyən sənət adamlarındandır. Ənvər Məmmədxanlının istedadı bu gün də ədəbiyyatın xidmətindədir. Onun qələmindən çıxan lirik, psixoloji-fəlsəfi hekayələr Azərbaycan ədəbiyyatının qızıl fonduna daxil edilmişdir. Bu hekayələr dünən, bu gün yaşadığı kimi, gələcəkdə də yaşayacaqdır.

Ədəbiyyat

1.Ə.Məmmədxanlı, Seçilmiş əsərləri. Bakı, Təhsil, 2013. - 184 s.

2.Ə.Məmmədxanlı, Seçilmiş əsərləri. Bakı, Çaşıoğlu, 2007. - 488 s.

3.Ə.Məmmədxanlı, Seçilmiş əsərləri. Bakı, Avrasiya Press,2005,416 s. Bakı, Azərnəşr,960. - 490 s.

4. Ə.Məmmədxanlı, “Babək”-roman. Bakı, Azərnəşr, 1994. -264 s.

5. Ə.Məmmədxanlı,”Qızıl qönçələr”. Hekayə-Bakı, Gənclik, 1970. -15 s, 93.

6. Sovet dövrü uşaq ədəbiyyatı - V fəsil. -s. 215-228.

Özet

Anvar Memmedhanlı eşsiz bir insan, yazar, yurtsever bir entelektüel, hayatta gerçekçi ve sanatta idealisttir ve son yüzyıllarda ulusal soyluların en büyük romantik kişiliklerinden biridir. Yazarlar Birliği üyesi, Halk Yazarıdır. Envar Memmedhanlı, 29 Şubat 1913'te Azerbaycan'ın Göyçay şehrinde doğdu. Envar Memmedhanlı kalemi eline aldığı ilk günden son nefesine kadar bu geleneğe sadık kaldı. tatlı, romantik öykülerinden, son yılların ürünü olan Babek filmi senaryosuna kadar yaratıcı yol, sanatsal sözün gücü ve her şeyden önce sanata olan sadakat açısından tam da bize özgüdür. 1940'lı yıllarda Envar Memmedhanlı'nın "Şark Şafak", "Ateşteki Od", "Şirvan Güzeli" gibi dram eserleri cumhuriyet ve ülke tiyatrolarında sahnelenerek büyük başarı elde ederek yazara geniş bir ün kazandırdı. Onun senaryosundan uyarlanan "Fateli Han", "Leyli ve Mecnun", "Babek" gibi filmler, günümüzde tarihi önemiyle öne çıkıyor. 1975 yılında yazılan üç bölümlük tarihi drama "Hürremi'nin Beyaz Şahini" de ulusal kahraman Babek'e ve onun önderlik ettiği harekete ithaf edilmiştir. Envar Memmedhanlı'nın uzun yıllar üzerinde çalıştığı "Babek" romanı, Azerbaycan'ın milli kahramanı Babek hakkında yazılan kurgu eserler arasında özgünlüğü ve tarihi gerçeklere yakınlığıyla öne çıkıyor. Anvar Memmedhanlı'nın yeni bir yaratıcı yolu "Babak" romanıyla başlıyor. Yazarın ani ölümü ve yaratıcı mirasına ilişkin vasiyette bulunamaması, romanın kaderini bilinmeyen ve gizemli bir soruna dönüştürmüştür. Edebiyatımızın başyapıtlarından biri olan "Babak" romanını, Envar Memmedhanlı'nın hayatını anlatan anıtı, hocası Envar Memmedhanlı'ya eşsiz bir hassasiyet ve sevgiyle tamamlayıp milletimize sunan halk yazarı Anar'a minnettarız. Enver Memmedhanlı'nın tarihimiz hakkındaki iyi bilgisi onun vatanseverliğini gösteriyordu. "Leyla ve Mecnun" ve "Hurremi'nin Beyaz Şahini" Envar Memmedhanlı'nın bu türde yazdığı en iyi eserlerdir. Anvar Memmedhanlı'nın film destanı "Leyli ve Mecnun", zengin desenli, sık ilmekli Doğu halısını anımsatıyor.

Anahtar kelimeler: incelik, üslup, yargı, benzersiz, tiyatro, devrim, imaj

Abstract

Anvar Mammadhanli is a unique person, writer, patriotic intellectual, realist in life and idealist in art and one of the greatest romantic figures of the national nobility in recent centuries. He is a member of the Writers' Union and a People's Writer. Envar Memmedhanlı was born on February 29, 1913 in Goychay city of Azerbaijan. Envar Memmedhanlı remained loyal to this tradition from the first day he took up the pen until his last breath. From its sweet, romantic stories to the script of the movie Babek, which is the product of recent years, the creative path is unique to us in terms of the power of the artistic word and, above all, loyalty to art. In the 1940s, Envar Memmedhanlı's drama works such as "Eastern Dawn", "Od in the Fire", "Shirvan Beauty" were staged in the theaters of the republic and the country and achieved great success, bringing the author a wide reputation. Movies such as "Fateli Han", "Leyli ve Mecnun" and "Babek", adapted from his script, stand out with their historical importance today. The three-part historical drama "Hürremi's White Falcon", written in 1975, was also dedicated to the national hero Babek and the movement he led. The novel "Babek", which Envar Memmedhanlı worked on for many years, stands out among the fictional works written about Babek, the national hero of Azerbaijan, with its originality and closeness to historical facts. A new creative path of Anvar Memmedhanli begins with the novel "Babak".

The sudden death of the author and his inability to make a will regarding his creative legacy turned the fate of the novel into an unknown and mysterious problem. We are grateful to the folk writer Anar, who completed the novel "Babak", one of the masterpieces of our literature, and the monument telling about the life of Envar Memmedhanlı, with unique sensitivity and love for his teacher Envar Memmedhanlı, and presented it to our nation. Enver Mammadhanli's good knowledge of our history showed his patriotism. "Leyla and Mecnun" and "Hurremi's White Falcon" are the best works written by Envar Memmedhanlı in this genre. Anvar Memmedhanlı's film epic "Leyli and Mecnun" reminds us of a richly patterned, densely looped Eastern carpet.

Key words: subtle, style, judgment, unparalleled, theater, revolutionary, image

CREATIVITY OF BALAS AZEROGLUS IN AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE

AZERBAYCAN ÇOCUK EDEBİYATINDA BALAS AZEROĞLU'NUN YARATICILIĞI

AZƏRBAYCAN UŞAQ ƏDƏBİYYATINDA BALAŞ AZƏROĞLU YARADICILIĞI

Aygun Ahmadova Shukur kızı

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbeyov-68), 0000-0002-2464-2513

Balaş Azəroğlunun şeirləri məhz insanları ayağa qaldıran, mübarizəyə və gələcəyə səsləyən yüksək poeziya örnəkləridir.

Anar, Xalq yazıçısı

Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf mərhələsi müxtəlif mövzularla, şeirlərlə məzmun dolğunluğu ilə sınaq mərhələsinə çəkən Balaş Azəroğlu 1921–ci il, noyabrın 11–də Bakı şəhərində anadan olmuşdur. Bakı şəhərində ilk təhsili almasına baxmayaraq 1938–ci ildə Cənubi Azərbaycanın Ərdəbil şəhərinə ailəsi ilə köçərək, sonralar isə Bakıya qayıdaraq, ali təhsilini Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsində başa vuraraq, yaradıcılığına yeni səhifə açmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatında bir şair kimi poetik bir gücün sahibi olmuşdur. Şairin yaradıcılığında mövzu aktuallığı rəngarəngdir. Bu da ondan irəli gəlir ki, şair həm Cənubi Azərbaycanın ədəbiyyatının zənginləşməsində, eyni zamanda da Azərbaycan poeziya janrının tarixi inkişafında maraqlı mərhələlərin səhifəsinə imza atmışdır. Balaş Azəroğlunun sətirləri arxasında altmış ildən çox bir ömrün zəngin həyat təcrübəsi dururdu. B.Azəroğlu yaradıcılığında poetik incəliklər maraqlı bir məna daşıyır. Mübarizə və azadlıq uğrunda yazılmış olduğu bir çox əsərlərində konkret ifadə baxımı səciyyəvidir. Olmuş hadisələri qələmə alan şair, “Cəbhədən məktub”, “Səttar xan”, “Tehran”, “Saqi”, “Ömür kitabı”, “Sənət”, “Ay”, “Bakı səfəri”, “Xəzər və Xəzər”, “Karvari” və s. kimi əsərləri onun yaradıcılığının mövzu dairəsi olmuşdur. Əsərlərində ideya və məzmun gücü şairin bədii gücü olmuşdur. Yaradıcılığında olan poetik mübarizə şairin maraqlı və keyfiyyətli əsərlərinin yaranmasına təkan vermişdir. Azərbaycan ədəbiyyatı Azəroğlu yaradıcılığının poetik istiqamətini, bir mənalı şəkildə incə detallarla əks etdirərək gələcək oxucularının qarşısına düşünüb və düşündürən şair kimi çıxartmışdır. Ən maraqlısı da budur ki, şair əsərlərində bədii yaradıcılığın praktik məsələləri ilə deyil, ümumən ədəbiyyatımızın mühüm nəzəri və estetik izləri ilə də məşğul olmuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində, sənətkarın təsvir etdiyi predmetin mahiyyətinə, onun daxili mənasına nə qədər çox nüfuz edə bilərsə, həmin əsər bir o qədər artıq qiymət və gözəllik kəsb etmiş olar. Azəroğlu yaradıcılığında epik təsvirlər, idealar üzərində mübarizə, gözəl keyfiyyətlərin aşkarlanması ədəbiyyatın əsas mövzularından biri olmuşdur. Əsərlərində bu üstünlüklərin hər zaman yenilənməsi poeziya aləmində ideyaların qələbəsi kimi tərənnüm olunur. Azərbaycan ədəbiyyatında böyük nailiyyətləri ilə yanaşı, şairin uşaq ədəbiyyatına müraciəti yaradıcılığının yeni inkişaf mərhələsi kimi qeyd etmək olar. Balaş Azəroğlu novator şairdir, ədəbiyyatımıza yeniliklər gətirmişdir. Onun bu tarixi xidməti Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatına yeni ab-hava gətirməklə yanaşı, poeziyamızda parlaq səhifədir.

Şairin yaradıcılığında müxtəliflik ön plandadır. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatındakı nailiyyətləri, Azərbaycan ədəbiyyatına gətirdiyi fəlsəfi yaradıcılığı və ən nəhayət uşaq ədəbiyyatına kiçik töhfəsi Azəroğlunun şeir dünyasına meydan oxuması kimi səciyyələndirmək olar. Yeni həyatın üstünlüklərini əsərlərində göstərmək Azəroğlu yaradıcılığının başlıca prinsiplərindən biridir. Şairin təbiətə həsr etdiyi əsərlərində duyğu və düşüncələri olduqca maraqlıdır. Qərənfil, Nərgiz gülü, Kəpənək (1957), Bahar gəlir (1959), Bənövşə (1954) kimi maraqlı şeirləri uşaq ədəbiyyatında önəmli yeri var. Oğlum Etibara, Fil, Oğlum Araza, Ana heykəli (1961) kimi əsrlər uşaq ədəbiyyatının layiqli nümunəsidir. Balaş Azəroğlunun təbiət təsvirlərinə başlamazdan öncə istər dünya ədəbiyyatında, istər Azərbaycan ədəbiyyatında, istərsədə uşaq ədəbiyyatında "Ana" mövzusu hər zaman aparıcı və maraqlı mövzulardan olmuşdur. Azəroğlunun "Ana keykəli" şeiri onun yaradıcılığında diqqət mərkəzində durur.

Bir heykəl önündə dayanmışam mən

Zil qara mərmərdən yonmuş sənətkar.

O nə Veneradır, nə ana Məryəm,

Anadır, onun da öz dünyası var.

Diz üstə çöksə də, yalvarmır ancaq

Çiynində bir ömrün kədəri, dərdi.

Onun dərdlərini çəksəydi torpaq,

İnan torpaq özü dizə çökərdi.

Heykəl ağı deyir, heykəl ağlayır,

Kimsə eşitməyir hıçqırığını.

O əl yaylığıyla boğub saxlayır

Bütün qəzəbini, qışqırığını...

Heykəl qəm dəryası... sənətkara bax,

Daşa köçürmüşdür insan yasını.

Ömrümdə ilk dəfə görürdüm ancaq

Heykəlin hönkürüb ağlamasını.

Ana çox böyük addır. Hamımız bu adın işığından doğulduq, bu adın kölgəsinə sığındıq. Qadınlıq bəşəriyyət üçün sülh, birlik, mədəni tərəqqi deməkdir. Qadınlıq həm də analıqdır. Ana isə hər kəsin sığındığı, yaxud axtardığı isti, doğma, ülvi bir qucaqdır. İsti yuva deməkdir ana məhəbbəti. Tanrının yaratdığı mükəmməl qadını ulularımız, babalarımız, atalarımız, qardaşlarımız, oğullarımız hər zaman ucalıqlara qaldırıb. Çünki ana-qadının yeri ancaq zirvədir. O cansız simalar, əsrlərin, qərinələrin yol yoldaşı, bəşər tarixinin əvəzsiz şahidləridir. Hər dəfə bu abidənin ətrafında insanlar dolandıqca onda yeni-yeni keyfiyyətlər görür, bəşəri ideyalara, donmuş xarakterə və əbədiyaşarlığa heyran qalınır.

Xalq Şairi Ana abidəsinin önündə yazdığı bu yanıqlı şeir II Dünya müharibəsinin ağır günlərində övladlarını itirmiş bütün yanğılı anaların xatirəsinə həsr edilmişdir. Şair "Ana heykəli" şeirində ağlayan gözü yaşlı ana obrazı yaratmışdır. Ananın ağlamasını kimsə eşitmir, amma yerdə, göydə ağlayır, amma o ağlayır və durmadan ağlayır. Onun isə gözünün yaşını silən yoxdur. Heykəl qəm dəryasına qərq olmuş, kədərini, dərdini içində çəkir, bölüşəcəyi isə kimisə yox. Dərdi böyükdür. Şair burda ananın dərdinin heç torpağında çəkə bilməyəcəyini oxucularına soyləyir və şeirdə bir çox ana heykəllərinin adını çəkir. Bu heykəl analarının hərəsinin öz dərdi var. Bu dərdləri bilən, duyan, görən yalnız Balaş Azəroğlu kimi şairlərimizdir. Və onun sözü ilə desək, "Sülh bəşəriyyətin xilası, müharibə isə onun cinayətidir". Balaş Azəroğlu müasir Azərbaycan poeziyasının inkişafında, yeni mövzu və ideyalarla zənginləşməsində, sənətkarlıq axtarışlarının dolğunlaşmasında mühüm xidmətləri olan görkəmli şair kimi ədəbiyyatda öz sözünü layiqincə demişdir. Onun böyük istedad və ilhamla yazılmış çoxsaylı şeirləri və poemaları söz sənətimizin qiymətli nümunələri sırasına daxildir. Şairin yaradıcılığından, əsrarəngiz söz dünyasından söz açan əksər tənqidçi və ədəbiyyatşünaslar onun sənətinə yüksək dəyər vermiş, xüsusən ədibin əsərlərindəki dərin vətənpərvərlik qayəsini, fəlsəfi mündəricəni və bədii kamilliyi ayrıca qeyd etmişlər. Akademik Bəkir Nəbiyev onun "Seçilmiş əsərləri"nə yazdığı "Vətəndaşlıqla sənətkarlığın vəhdəti" adlı ön sözdə bu cəhətlərə xüsusi diqqət yetirmişdir: "B.Azəroğlu dərin ağıl, intellekt şairi kimi fəlsəfi poeziyaya qüvvətli meyl göstərən sənətkarlardandır... Şairin poetik düşüncələrinin əsas predmetini bir qayda olaraq insan, onun azadlıq ideyası təşkil edir". Filologiya elmləri doktoru, Arif Abdullazadə, Balaş Azəroğlunun yaradıcılığını belə qiymətləndirmişdir: "Klassik ənənələri yaradıcı şəkildə davam və inkişaf etdirən sənətkarlardandır. Balaş Azəroğlunun yaradıcılığı geniş diapozona, əlvan poetik keyfiyyətlərə malik poeziya nümunəsidir". Belə diqqətəlayiq elmi fikirlər bir çox digər ədəbiyyatşünas və tənqidçilər tərəfindən də söylənilmişdir və onlar istedadlı sənətkar Balaş Azəroğlunun yaradıcılığının əsas tematika və problematikasını, aparıcı məziyyətlərini lazımınca səciyyələndirir. Bununla belə, şairin yaradıcılığında bir sıra digər sahələr, özünəməxsus yer tutan mövzular da vardır ki, onlardan biri də istedadlı sənətkarın uşaq ədəbiyyatı sahəsindəki xidmətləridir. Araşdırma göstərir ki, şairin əsasən 1960-cı illərdə uşaqlar üçün yazdığı müxtəlif əsərlər ideya-bədii dolğunluğu, uşaqların yaş səviyyəsinə, psixologiyasına uyğunluğu, axıcılığı ilə diqqətəlayiqdir. Görkəmli ədib müxtəlif vaxtlarda uşaqlar üçün bir sıra maraqlı, oxunaqlı şeirlər yazmışdır. Bunların mühüm bir qismi təbiət mövzusundadır. Ümumiyyətlə, B.Azəroğlunun poeziyasında təbiət mövsusu geniş yer tutur. Ədəbiyyatşünaslıqda qeyd olunduğu kimi, "Balaş Azəroğlunun yaradıcılığının ən güclü sahələrindən birini təbiət lirikası təşkil edir. Təbiətin füsunkar mənzərəsi, əzəmətli dağlar, göz yaşı kimi duru, qaynar bulaqlar, laləli, nərgizli çöllər, quşqonmaz qayalar ilk gündən şairə zövq-səfa vermiş, təxəyyülündə silinməz izlər buraxmışdır ... Bu deyilənləri onun uşaqlar üçün təbiət mövzusunda yazdığı şeirlərə də aid edə bilərik. Görkəmli ədibin yaradıcılığının tədqiqatçısı, ədəbiyyatşünas alim Sabir Əmirovun sözləri ilə desək: "Şair sayca o qədər də çox olmayan uşaq şeirlərində bir tərəfdən, təbiətin əsrarını balaca oxucuları üçün sirdən məlumluğa çevirməyi qarşısına məqsəd qoymuş, digər tərəfdən isə öz yaradıcılıq pafosuna sadiq qalaraq istər cəmiyyət və istər təbiət hadisələrini bir vətəndaş-şair mövqeyindən təsvir və tərənnüm etmişdir" "Bənövşə", "Gəl, ay bahar!", "Yaz yağışı", payızın və qışın gözəlliyini təsvir etdiyi maraqlı və yadda qalan şeirlərində, təbiətin fəsillərinin gəlişindən və gözəlliklərindən söhpət açaraq, bir-birinin ardınca maraqlı uşaq şeirləri yazmışdır. Balaş Azəroğlunun yaradıcılığının bir hissəsini təbiət lirikası təşkil edir. Təbiətin füsünkar mənzərələri, əzəmətli dağlar, göz yaşı kimi duru bulaqlar, laləli, nərgizli çöllər, quşqonmaz qayalar ilk gündən şairə zövq-səfa vermiş, təxəyyülündə silinməz izlər buraxmışdır.

Buna görə də şair təbiətə, sadəcə olaraq, cansız varlıq kimi baxmır. O, təbiətin gözəlliklərini daha güclü şəkildə təsvir etmək və balaca oxucularına sevdirmək üçün istifadə edir. Şairin "Bənövşə" şeirində olan nümunələrdə işlədilən bədii təsvir və ifadə vasitələri də diqqəti çəkir.

Bir gün kənd yoluyla dönürdüm yenə,

Bir bulaq başında rast gəldim sənə.

Gördüm ki, başını qoyub çiyninə

Əymisən boynunu yana, bənövşə.

Bilmədim küskünsən, yoxsa gileyli,

Gəlib mən yanında oturdum xeyli,

Qəlbimdə nə səni qoparmaq meyli,

Nə də əl uzatmaq sənə, bənövşə.

"Yaz yağışı" şeirində şair bədii təsvir və ifadə vasitələrinin, xüsusən dolğun təşbehlərin köməyi ilə bahar yağışının yaratdığı əlvan mənzərəni məharətlə canlandıra bilmişdir. Burada müəllif dağı-daşı yuyan yaz yağışından sonra "lalənin dəcəl uşaq kimi gülə-gülə göyə baxması" ifadəsində həm metafora, həm də təşbeh işlətmişdir. Qərənfilin düşən yağış damlalarından qulağına sırğa taxması da həm metafora, həm də təşbehin poetik imkanlarını nümayiş etdirir. Bənövşə ləçəyindəki suyun almaza bənzədilməsi, yağış damlasının təsirindən bu gülün utancaq qız kimi boynunu bükməsi təbii, uğurlu təşbehlərdir. Bütün bunlar şeirin bədii təsir gücünü, ahəngdarlığını, dolğunluğunu təmin etmişdir:

Lalə dəcəl uşaq kimi
Baxır göyə gülə-gülə.
Yanağına yağış düşür
Muncuq-muncuq, gilə-gilə.
Qərənfil də qulağına
Damcılardan sırğa taxır.
Nərgiz xumar gözlərilə
Heyran-heyran durub baxır.
Bənövşənin ləçəyində
Su parlayır almaz kimi.
Tez boynunu əyir yana
O, utancaq bir qız kimi.

"Yaylaqda" şeiri isə yay fəslinə həsr olunmaqla mükalimə əsasında qurulmuşdur. Yay fəslində havaların isti vaxtı anası balaca Gülbaharı yaylağa gətirir. Bu yerlərin havasının şəhərdən çox sərin olduğunu hiss edən balaca Gülbahar anasına müxtəlif suallar verir.

- Ana, ana, söylə bir
Şəhər elə istiydi,
Bura niyə sərindir?
Bəlkə, hələ bu yerə
Yay gəlməmiş, anacan?

Göründüyü kimi, uşağın sualı tamamilə təbii uşaq düşüncəsinə uyğundur. Ana isə cavabında buranın yaylaq olduğunu, yaylağın xüsusiyyətlərini ona söyləyir və şəhərə qayıdanda bu barədə bağça da dostlarınada danışmasını məsləhət görür. "Payız gəlir" şeiri də dolğunluğu ilə diqqəti çəkir. İlin bu fəslinin əsas əlamətlərini şair kiçik yaşlı oxucularına onların anlayıb qavraya biləcəyi tərzdə, sadə və təbii detallarla, sanki bir rəssam fırçasıyla təqdim etmişdir. Şeirdən bir parçaya diqqət yetirmək kifayətdir ki. təsəvvür yaransın:

Saralır göy yarpaqlar,
Soyunurlar budaqlar.
Sanki bağçalar,
bağlar deyirlər, payız gəlir.
Solub əlvan çiçəklər,
Görünmür kəpənəklər.
Əsir soyuq küləklər
Deyir ki: payız gəlir.

Balaş Azəroğlu uşaqlar üçün qış fəslinə də aid şeir yazmışdır. "Qış" adlanan həmin poetik parça da bədii təsvirləri, lövhələri, yozumları ilə maraq doğurur. Pəncərələrin şaxtanın təsiri ilə buz bağlaması, ayazın hər axşam pəncərələrə naxışlar salması, günəşin hər səhər ilıq nəfəsi ilə həmin buz naxışları silməsi, hər tərəfin ağ kürk geyinməsi, günəşin üzünü qara buludların örtməsi barədəki təsvirlər təbiiliyi, bədii dili ilə seçilir:

Qış gəldi, şaxta düşdü,
Buz bağladı şüşələr.
Ağ kürkünü geyindi
Dağlar, düzlər, meşələr.
Ayaz naxışlar saldı
Pəncərəyə hər axşam.
Səhər günəş çıxanda
Naxışı sildi tamam.

B.Azəroğlunun "Qış" şeirində təbiətin qış fəslinin səciyyəvi mənzərələrinin konkret detallarla bədii təsvirlərlə ifadəsi gözəl və yadda qalan nümunələrdir.
Uşaqlar üçün yazılmış "Qaranquş" şeiri də maraqlı bədii nümunədir. Şair bu əsərdə payızda köçüb getmiş qaranquşa müraciət edərək onu geri dönməyə səsləyir, çünki artıq bahar fəsli yaxınlaşır, təbiət oyanır, uşaqlar da qaranquşun gəlişini intizarla gözləyirlər. Müəllifin yozumunda qaranquşun gəlməsi şadlıq, fərəh, yeniləşmə rəmzidir, baharın yurda qədəm qoymasının nişanəsidir.

Bizim eyvandakı yuvan qalıbdır,
Getmə başqa yerə qonaq, qaranquş.
Nə qar var, nə də ki, boran qalıbdır,
Gətir sən bahardan soraq, qaranquş...
Uşaqlar yolunu gözləyir hər gün,
Doğrusu, darıxır hamı sənincün.
Gəl ki, körpələrin üzü də gülsün,
Bəzənsin hər çəmən, hər dağ, qaranquş.

Balaş Azəroğlunun uşaqlar üçün yazdığı şeirlərin bəzilərində təbiəti qorumağa çağırış ideyası qabarıq şəkildə ifadə olunmuşdur. Səciyyəvi nümunə kimi "Yaralı sərçə" adlı şeiri missal ola bilər. Əsərdə təsvir olunur ki, qış günlərinin birində dərsdən evə qayıdan məktəbli Etibar yol kənarında koldan-kola atılan, soyuqdan titrəyən yaralı bir sərçə görür. Uşaq düşünür ki, gecənin şaxtasına bu quş tab edə bilməyib öləcək. Ona görə də onu aparım evdə saxlayım, yarası sağalsın, baharda yenə bağlara uçuraram. Lakin o, sərçəyə yaxınlaşanda bu yaralı quşcuğaz çətinliklə də olsa, uçub bağa gedir. Etibar evə gələrək bu barədə anasına məlumat verir, sərçənin halına acıdığını bildirir. Anası isə ona məsləhət görür ki, qar hər yeri tutub, sərçələrin yuvası qapanıb. Ona görə də sən yuva düzəldib ağacdan as, qoy sərçələr qışın şaxtasından həmin yuvalarda qorunsunlar. Həm də qoy digər məktəblilər də bu işə qoşulsun, axı sərçələr vəfalı quşdur, heç vaxt bu yerləri tərk edib başqa yerlərə köçmürlər:

İgid məktəblilər də
Özləri vaxt ayırıb,
Taxta yuva qayırıb,
Aparıb assın bağda.
Hərəsi bir budaqda.
Qoyun, bizim sərçələr
Rahat yatsın gecələr.
Axı onlar qışda da,
Qarda da, yağışda da
Bizim şəhərdə qalır,
Sərçələr vəfalıdır.

"Yaralı sərçə" şeirində... şairin məqsədi balalarda quşlara qayğıkeş münasibət tərbiyə etmək, hər bir kəsdə və hər şeydə sədaqəti, qiymətləndirməyi bacarmaq qabiliyyəti aşılamaqdan ibarətdir". "B. Azəroğlunun şeirləri forma cəhətdən də müxtəlifdir. Bu baxımdan onun folklor süjetləri, xüsusən nağıllar və əfsanələr əsasında qələmə aldığı poetik nümunələr ayrıca qeyd olunmağa layiqdir. "Qurd və quzu", "Hümmət və Qüdrət" kimi əsərlər buna missal ola bilər. Belə nümunələrdə "Şair Azəroğlu uşaqlar üçün xalqın keçmişindən, babaların hikmət dünyasından da söhbət açır. Bu əsərlərin başlıca qayəsi yetişməkdə olan nəsli düzlüyə, sədaqətə, sənətə hörmət etməyə dəvət edir. 1964-cü ildə yazılmış "Qurd və quzu" mənzum nağılı missal göstərə bilərik. Alleqorik səpkidə olan bu əsər folklordakı nağıllarda olduğu kimi başlayır: Oğlum, bir nağıl deyim, Yaxşı-yaxşı qulaq as. Babalar söyləyib ki, Nağıl mənasız olmaz. Biri vardı, biri yox, Biri acdı, biri tox. Bizdən uzaq bir eldə, Gül-çiçəkli bir çöldə Bir çoban yaşayırmış, Böyük sürüsü varmış. Sonrakı təhkiyədən öyrənirik ki, yayı yaylaqda, qışı aranda keçirən bu çoban bir payız günü sürünü dağdan endirərkən qatı duman hər tərəfi bürüyür, bir quzu sürüdən ayrı düşüb dağda yolu itirir. Gecəni bir daşın oyuğunda qalan quzu səhər orabura vurnuxub yol axtarır. Lakin onun qarşısına bir qurd çıxır. O, cürbəcür bəhanələrlə quzunu günahlandırır, çəməndə otlamasını, gəzməsini, suyu bulandırmasını ona irad tutur. Günahsız quzu suyun aşağısında ola-ola bulağın gözünü necə bulandırdığını deyəndə canavar deyir:

Qurd dedi:- Ay yekəbaş,
Deyəsən, yavaş-yavaş
Həddini də aşırsan,
Qanundan danışırsan!
Bu suyun, bu torpağın,
Bu dərənin, bu dağın

Sahibi tək mənəm, mən.
Sən qurtara bilməzsən
Daha mənim əlimdən.

Əsər xoş sonluqla başa çatır. Belə ki, arana enmiş çoban bir quzunun dağda qaldığını anlayır, onun ardınca geri qayıdır. O məqamda yetişir ki, canavar quzunu parçalamaq istəyir. Çoban qurdun başını əzir, quzunu xilas edib arana gətirir. Göründüyü kimi, əsərdə haqqın qələbəsinə inam, zalımın öz cəzasına çatması ideyası önə çəkilmişdir. Şairin 1964-cü ildə yazdığı başqa bir mənzum əsər-"Hümmət və Qüdrət" həcmcə daha böyükdür, bunu uşaqlar üçün yazılmış poema da saymaq olar. Maraqlı süjetə malik bu əsərdə təsvir olunan hadisələr qədim dövrdə Ərəbistanda baş verir. Əsas obrazlar Hümmət və Qüdrət adlı iki oğlandır. Onlar uşaqlıqdan bir yerdə böyüyür, bir yerdə oxuyurlar. Qüdrətin atası qoşun sərkərdəsidir, Hümmətin atası isə parça toxuyub satmaqla məşğuldur. Günlərin bir günü iki dost geyinib ova çıxırlar. Meşədə bir-birindən ayrı düşən dostlar çətinliklərlə üzləşirlər və Hümmətə pələng hücum edir. Bu anda onun harayına çatan Qüdrət dostunu xilas edir. İtmiş atlarını axtaran dostlar bir karvana rast gəlirlər. Atlarının karvanda olduğunu görüb istəsələr də nəticə hasil olmur. Karvandakılar onları əsir edib başqa bir şəhərə aparır, qul kimi satırlar. Onları satın almış sahibkarın əlindən xilas olmaq üçün yollar arayan Hümmət yaxşı toxucu olduğunu bildirir. Beləcə, o, parçalar toxuyur, Qüdrət isə həmin parçaları tacirlərə sataraq, sahiblərinə xeyli pul qazandırırlar. Hümmət toxuduğu parçalardan birinin üzərinə öz adını da həkk edir. Bu gözəl parça xəlifəyə çatır. Son nəticədə onun izi ilə Hümmət və Qüdrət köləlikdən xilas edilir. Göründüyü kimi, əsərdə fiziki qüvvətlə yanaşı, sənətin böyük gücü də tərənnüm olunmuşdur. Poemanın son misralarında müəllifin uşaqlara çatdırmaq istədiyi əsas ideya ümumiləşmiş şəkildə öz ifadəsini tapmışdır:

Hər dərdin, hər xətərin
Axı var öz dərmanı.
Qüdrətin ox atması
Dostunu qürtardısa
Meşədəki pələngdən,
Hümmətin sənəti də
Onu azad elədi
Ömürlük köləlikdən.
Sənət böyük nemətdir,
Sənətkar olsa insan,
Onun üçün dünyada
Çətinlik olmaz, inan.

Göründüyü kimi, şairin uşaqlar üçün yazdığı irihəcmli əsərlər də diqqətəlayiq məziyyətlərə malikdir. Ümumiyyətlə, görkəmli şairimiz Balaş Azəroğlunun uşaqlar üçün yazdığı əsərlər ideyaca mükəmməl olduğu kimi, sənətkarlıq baxımından da dolğundur. Şairin bu yöndəki əksər şeir və poemaları heca vəzninin axıcı ölçülərində yazılmışdır ki, bu da onların qavranılmasını, əzbərlənməsini daha da asanlaşdırır. Süjetli əsərlərdə təhkiyənin axıcılığı, rəvanlığı, cəzbediciliyi uşaqlarda böyük maraq oyatmaq imkanlarına malikdir. Şairin uşaqlar üçün yazdığı şeir və poemalar bütövlükdə uşaq ədəbiyyatımızın layiqli nümunələri sırasına daxildir. Balaş Azəroğlu bir alim, tədqiqatçı kimi də fəaliyyəti əvəzsizdir. klassik Azərbaycan poeziyasının iki görkəmli nümayəndəsi - Məhəmməd Əmani və Saib Təbrizi haqqında qiymətli monoqrafiyaların müəllifidir. Balaş Azəroğlu həm də kamil tərcüməçi kimi saysız-hesabsız poetik nümunələri farscadan dilimizə çevirib. Balaş Azəroğlunun ışıqlı xatirəsi Azərbaycan xalqının qəlbində daim yaşayacaq.

ƏDƏBİYYAT

1. Axundlu Y. Balaş Azəroğlu-məqalə. “Mənim ədəbi dünyam”. Bakı, Maarif, 1998, s.199-213.

2. Balaş Azəroğlu (1921). Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı-dərslik. I cild. Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007. s. 464-472.

3. Sadıq F., Balaş Azəroğlu, “Taleyin acığına”. Bakı, Çinar-Çap, 2003, - s.252.

Özet

Balaş Azeroğlu, 11 Kasım 1921'de Bakü şehrinde doğdu. İlk eğitimini Bakü şehrinde almasına rağmen 1938 yılında ailesiyle birlikte Güney Azerbaycan'ın Erdebil şehrine taşınmış, yüksek öğrenimini Bakü Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi'nde tamamlayarak sanatında yeni bir sayfa açmıştır. Azerbaycan edebiyatında şair olarak şiirsel bir güce sahipti. Şairin eserinde konunun alaka düzeyi çeşitlidir. Bunun nedeni şairin hem Güney Azerbaycan edebiyatının zenginleşmesinde hem de Azerbaycan şiir türünün tarihsel gelişiminde ilginç aşamalara sayfalara imza atmasıdır. Balaş Azeroğlu'nun çizgisinin arkasında altmış yılı aşkın zengin bir yaşam deneyimi vardı. 1960'lı yıllarda çocuklar için yazdığı çeşitli eserler fikir-sanat zenginliği, çocukların yaş düzeyine uygunluğu, psikolojisi ve akıcılığıyla dikkat çekiyor. Ünlü yazar, farklı zamanlarda çocuklar için ilgi çekici ve okunabilir pek çok şiir yazmıştır. Bunların önemli bir kısmı doğayla ilgilidir. Sonbahar ve kışın güzelliğini anlatan ilginç ve akılda kalıcı şiirleri "Menekşe", "Gel Bahar!", "Bahar Yağmuru"nda mevsimlerin gelişinden ve doğanın güzelliğinden söz etmiş, ilginç çocuk şiirleri yazmıştır. Genel olarak doğa mevsimleri B.Azeroğlu'nun şiirinde geniş bir yer tutar. Balash Azeroğlu'nun bir bilim insanı ve araştırmacı olarak faaliyetleri paha biçilmezdir. Klasik Azerbaycan şiirinin iki önde gelen temsilcisi Muhammed Amani ve Saib Tebrizi hakkında değerli monografilerin yazarıdır. Balaş Azeroğlu mükemmel bir tercüman olarak sayısız şiir örneğini Farsçadan dilimize tercüme etmiştir. Balaş Azeroğlu'nun parlak anısı her zaman Azerbaycan halkının gönlünde yaşayacaktır.

Anahtar kelimeler: doğa imgeleri, çizgi, renkli, yenilikler, duygu, düşünce

Abstract

Balash Azeroğlu was born on November 11, 1921 in Baku. Although he received his primary education in Baku, he moved to Ardabil city of Southern Azerbaijan with his family in 1938, completed his higher education at the Faculty of Philology of Baku State University and opened a new page in his art. He had a poetic power as a poet in Azerbaijani literature. The relevance of the topic in the poet's work is diverse. The reason for this is that the poet has made interesting stages in both the enrichment of Southern Azerbaijani literature and the historical development of the Azerbaijani poetry genre. Behind Balaş Azeroğlu's line was a rich life experience of more than sixty years. The various works he wrote for children in the 1960s attract attention with their intellectual and artistic richness, appropriateness to the age level of children, psychology and fluency. The famous author wrote many interesting and readable poems for children at different times. A significant part of these is related to nature. He talked about the arrival of the seasons and the beauty of nature in his interesting and catchy poems "Violet", "Come Spring!", "Spring Rain", which describe the beauty of autumn and winter, and wrote interesting children's poems. In general, nature seasons have a large place in B. Azeroğlu's poetry. Balash Azeroğlu's activities as a scientist and researcher are invaluable. He is the author of valuable monographs about two prominent representatives of classical Azerbaijani poetry, Muhammad Amani and Saib Tabrizi.

As an excellent translator, Balaş Azeroğlu has translated countless examples of poetry from Persian into our language. The bright memory of Balash Azeroğlu will always live in the hearts of the Azerbaijani people.

Keywords: images of nature, line, colorful, novelties, emotion, thought

SHIRVAN ASHIQ ENVIRONMENT AND ASHIQ MAMMADAGA
ŞİRVAN ÂŞIK ORTAMI VE ÂŞIK MEMMEDAGA
ŞİRVAN AŞIQ MÜHİTİ VƏ AŞIQ MƏMMƏDAĞA

Qüdrət Umudlu

ADPU-nun dosenti,

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Özət

Şirvan Azərbaycanın quzeyində, böyük Qafqazın güneyində yerləşən, Orta əsrlərdə Qafqaz Albaniyasının böyük bir hissəsini çevrələyən, min illik dövlətçilik tarixinə malik və hər zaman türksoylu əhalinin məskəni olmuş qədim, zəngin bir mədə niyyət tarixinə sahib olan bir məkandır. Ozan-aşıq sənəti Şirvanda çox əski zamanlardan mövcud olan ruhani sənətlərdən biridir. "Ərazi əhatəsinə görə ən iri miqyaslı mühitlərdən biri olan Şirvan aşıq mühiti özünəməxsus ifaçılıq və yaradıcılıq yolu keçmişdir" (M.Qasımlı). Şirvanlı sənətkarlar öz qopuzu (və ya sazı) ilə Dərbənddən Göyçəyə, Xəzər sahillərindən Anadoluya qədər Ulus ellərini gəzib dolaşmış, sazları, sözləri ilə insanları şadiman etmişlər. Ulu ozan Dədə Qorquddan qaynaqlanıb təşəkkül tapan Şirvan aşıq məktəbində Molla Qasımdan (XII yüz il) bu yana iki yüzdən çox ustad saz və söz sənətkarı yetişmişdir. Şirvan aşıqlığının XX yüzillikdəki ən layiqli davamçılarından biri Aşıq Məmmədağa Babayev olmuşdur. Əllinci illərdə sənətə qədəm qoyam Məmmədağanın güclü, şaqraq, ürəyə yatan səsi, maraqlı zəngulələri xalqın diqqətini özünə cəlb eləmiş, üstəlik də poetik istedadı onun məşhurlaşmasına səbəb olmuşdur. Konfransa təqdim olunan məqalədə (və ya məruzədə) Şirvan aşıq sənəti formunda Aşıq Məmmədağanın yaradıcılığından, onun sənət möcüzələrindən imkan daxilində bəhs edilir, həmçinin aşığın şeirləri də gözdən keçirilərək təhlil olunur.

Açar sözlər: Şirvan, aşıq, saz, söz, Məmmədağa

Özet

Şirvan, Azerbaycan'ın kuzeyinde, Büyük Kafkasya'nın güneyinde yer alan, Orta Çağ'da Kafkas Arnavutluk'unun büyük bir bölümünü kuşatan, bin yıllık bir devlet geçmişine sahip, kadim, zengin bir kültürel tarihe sahip bir yerdir. Her zaman Türk nüfusunun evi olmuştur. Ozan-âşık sanatı, Şirvan'da eski çağlardan beri var olan manevi sanatlardan biridir. "Bölgesel kapsama alanı nedeniyle en büyük ölçekli ortamlardan biri olan Şirvan aşık ortamı, benzersiz bir performans ve yaratıcı yoldan geçmiştir" (M.Gasimli). Şirvanlı sanatçılar, Darbend'den Göyce'ye, Hazar kıyılarından Anadolu'ya kadar Ulus topraklarını gopuzlarıyla (sazlarıyla) gezmişler, sazları ve şarkılarıyla insanları sevindirmişlerdir. Büyük şarkıcı Deda Korkut'un kurduğu Şirvan aşık okulunda Molla Kasım'dan (12. yüzyıl) bu yana iki yüzden fazla müzik ve söz ustası yetişmiştir. Âşık Memmedağa Babayev, 20. yüzyılda Şirvan ozanının en değerli mirasçılarından biriydi. 1950'li yıllarda Memmedağa'nın güçlü, tiz, yürekleri ısıtan sesi ve ilginç çanları halkın ilgisini çekmiş ve şiir yeteneği onu meşhur etmiştir. Konferansa sunulan makalede (veya raporda), Aşık Memmedağa'nın Şirvan aşık sanatı şeklindeki yaratıcılığı, sanatsal mucizeleri mümkün olduğu kadar ele alınmakta ve âşıkın şiirleri de incelenip analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şirvan, âşık, saz, söz, Memmedağa

Summary

Shirvan is a place located in the north of Azerbaijan, in the south of the great Caucasus, which surrounded a large part of Caucasian Albania in the Middle Ages, has a history of a thousand years of statehood, and has an ancient, rich cultural history, which has always been the home of the Turkic population. Ozan-ashiq art is one of the spiritual arts that has existed in Shirvan since ancient times. "The Shirvan ashiq environment, which is one of the largest-scale environments due to its territorial coverage, has gone through a unique performance and creative path" (M.Gasimli). The artists from Shirvan have traveled around the Ulus lands from Darbend to Goyce, from the Caspian coast to Anatolia with their gopuz (or saz), and they have delighted people with their saz and songs. Since Molla Gasim (12th century), more than two hundred masters of music and words have been trained in Shirvan ashiq school, which was founded by the great singer Dede Gorgud. Ashiq Mammadaga Babayev was one of the most worthy successors of Shirvan love in the 20th century. In the 1950s, Mammadaga's strong, raspy, heart-warming voice and interesting bells attracted the attention of the people, and his poetic talent made him famous. In the article (or report) presented to the conference, Ashıg Mammadaga's creativity in the form of Shirvan ashiq art, his artistic miracles are discussed as much as possible, and ashiq's poems are also reviewed and analyzed.

Keywords: Shirvan, ashiq, saz, word, Mammadaga

Şirvan dedikdə Qədim və Orta əsrlərdə böyük Azərbaycanın tarixi coğrafiyasında yer almış Qafqaz Albaniyasının böyük bir hissəsini əhatə edən, min ildən çox (VI-XVII əsrlər) dövlətçilik tarixinə malik bərəkətli torpaqları, çox zəngin təbii sərvətləri ilə tanınan geniş bir ərazi, əsrarəngiz bir diyar yada düşür. Bu ulu vətən torpağı yalnız çoxiqlimli doğal gözəllikləri, bitib-tükənməyən təbii resursları ilə şöhrət tapıb dünyanın nəzər diqqətini özünə cəlb etməmişdir. Şirvan olduqca qədim və zəngin mədəniyyət beşiyi kimi də məşhur olmuş, mənəvi sərvətləri ilə də tanınmışdır. Şirvan ərazilərində aşkarlanan maddi mədəniyyət abidələri, bu gün açıq səma altında muzey olaraq fəaliyyət göstərən Qobustan abidələri, bir sıra digər daş kitabələr, eləcə də bir necə minillik etno-tarixi nişanələri özündə yaşadan folklor mühitinin mövcudluğu, müxtəlif dövrlərdə yaşayıb bir neçə dildə qələm çalan yüzlərlə ustad söz sənətkarının adları bunu təsdiqləməkdədir. Ozan-aşıq sənəti çox əski zamanlardan Şirvanda var olmuş ruhani sənət növlərindən biridir. Görkəmli Azərbaycan folklorşünası Məhərrəm Qasımlı bu xüsusda yazır ki, "ərazi əhatəsinə görə ən iri miqyaslı mühitlərdən biri olan Şirvan aşıq mühiti özünəməxsus ifaçılıq və yaradıcılıq yolu keçmişdir. O, Azərbaycan aşıq sənətinin bölgə keyfiyyətlərinə görə ən çox seçilən mühitidir" (**1, səh. 506**). Ulu ozan Dədə Qorqud misallı çoxmissiyalı Şirvanlı sənətkarlar öz qopuzu ilə Dərbənddən Göyçəyə, Xəzər sahillərindən Anadoluya qədər ulus ellərini gəzib dolaşmış, sazları, sözləri ilə insanları şadiman etmişlər. İkinci minilliyin ilk əsrlərindən başlayaraq yazılı ədəbiyyatımızda təzahür edən intibah hadisəsi ozan-aşıq sənətimizdən də yan keçməmiş, onun mütəsəvvüf yöndə, irfani ruhda inkişafına ciddi təsir göstərmişdir. Qaynaqlara əsasən bəlli olur ki, saraya məşhur şairlərlə yanaşı, ozanlar, sazanda dəstələri də cəlb edilirmişlər. Anadoluda, Azərbaycanın güneyində və qərbində olduğu kimi, Şirvanda da xalq şeirinə, onun çeşidli – şəkillərinə o dövrdə meyl nəzərə çarpacaq dərəcədə artmışdır. Elə ozandan aşığa keçid prosesi də həmin dövrlərdə baş verməkdə idi. Təsəvvüf ideyaları tədricən bu sənət sahəsinə şirayət edirdi. İrfani elmi, "vəhdəti-vücud" inamı əslən şirvanlı olan, türk ellərini gəzib-dolaşıb nəhayət Anadoluda qərar tutan Molla Qasımla Anadoluda zühur etmiş Yunis İmrə kimi xalq sənətkarlarının mənəvi dünyasına körpü salırdı.Bu kimi əlaqələr Şirvanda yeni tipli sənətkar statusunun yaranmasını, ozandan aşığa keçidi sürətləndirdi, aşıqlığın formalaşmasını şərtləndirdi.

Yenidən formalaşan milli aşıq məktəbi artıq XIII-XIV yüzilliklərdə özünün peşəkar ifaçılıq və dastançılıq repertuarını bərqərar etmiş oldu. Ümumiyyətlə, ilkin qədim türk ozançılığını nəzərə almasaq belə, Azərbaycan aşıqlığının, xalq şeiri üslubunda söz qoşub söyləmək və ya bu üslubda yazmaq ənənəsi "xalq poeziyasının, el şairlərinin tarixi çox əvvəllərə XII- XIII əsrlərə gedib çıxır" (**2, səh. 121**). Şirvan aşıq məktəbindən bəhs edərkən S.Qəniyev qeyd edirdi ki, Molla Qasımdan bu yana, yəni XIII-XIV əsrlərdən zamanımıza qədər Şirvanda iki yüzdən artıq sayılıb - seçilən ustad saz-söz sənətkarı, el şairi yetşmiş və onlar saysız-hesabsız xalq poeziya nümunəsi yaratmış, mükəmməl dastan örnəkləri düzüb qoşmuşlar. Bu regional sənət məktəbinin 6-7 əsrlik tarixini nəzərdən keçirsək, onlarla ustad sənətkarların adları ilə qarşılaşarıq: Dədə Kərəm (1290-1355) (folklorşünas A.Nəbiyev onu Molla Qasımın şagirdi hesab edir), Dədə Yadigar (1310-1370), Mövlanə Şirvani, Sədi Şirvani. Ağa Həsən Pirsaatlı, Baba bəy Girdimani, Sultan xan Alpani, Xurşud bəy Bakuvi, Aşıq Köçər (1420-1480), Aşıq Saleh (XVII əsr), Karkər Əhməd (XVIII əsr),Yetim Həsən, Padar Surxay, Şabranlı Haşım, Ustad Mirzə , Aşıq İslam (1780-1840), Məlikballı Qurban (1790-1865), Xaltanlı Tağı (1796-1899)Ş Aşıq Rəcəb (1845-1935), Molla Cümə (1860-1920), Aşıq İman, Aşıq Əmrah, Aşıq Oruc, Aşıq Kərim, Kolanı Mustafa, Padar Mustafa, Aşıq Soltan, Udulu Musa (1800-1853), XIX əsr Şirvanın qadın sənətkarlarından Gövhər Şirvani (1810-1856), Güllübəyim (1820-1876), Minabəyim (1867-1895), nəhayət XX əsrin ünlü və əsrinin tanınmış aşıqlarından Aşıq Mirzə Bilal (1870-1937), Aşıq Şamil, Çarhanlı Aşıq Şərbət, Aşıq Abbas, Aşıq Əhməd, Aşıq Qurbanxan, Aşıq Bəylər, Aşıq Şakir, Aşıq Pənah, Aşıq Məmmədağa, Aşıq Xanmusa, Aşıq Yadulla, Aşıq Həşim, Aşıq Barat, Aşıq Mahmud, Aşıq Xanış, Aşıq Şərbət Fətəliyev, Aşıq Hacalı, Aşıq Məzahir, Aşıq Əhmədalı, Aşıq Rza, Aşıq Teyfur, Aşıq Yanvar, Aşıq Əhliman, Aşıq Zahid Ərəboğlu, Aşıq Ağamurad, Aşıq Mütəllif, Aşıq Vüqar, Aşıq İslam, Aşıq Əli Tapdıqoğlu... İyirminci yüzillikdə Şirvanda aşıq sənətinin ən layiqli davamçılarından biri Aşıq Məmmədağa Babayev olmuşdur. Məmmədağa Ağaxan oğlu 1933-cü il oktyabrın 15-də Şamaxının bir çox el sənətkarına ocaq və yurd olmuş Cəyirli kəndində doğulmuşdur. O hələ kiçik ikən ailəsi Şamaxı şəhərinə köçmüşdür. Gələcəyin ustad aşığı 1 saylı şəhər məktəbində təhsil almış, 1949-cu ildə oranı bitirmişdir. Məmmədağa hələ məktəb illərində şeirə, sənətə güclü həvəs və maraq göstərmişdir. "Şəhərin harasında, hansı məclisdə aşıq çalıb-oxuyurdursa Məmmədağanı orada tapardın" - deyirdilər. Güclü həvəs onu aşıqlıq və xanəndəlik sənətini öyrənməyə sövq edir. Şirvanın ustad sənətkarları Aşıq Abbas, Aşıq Şamil və məşhur balaban ustası Əli Kərimovdan aşıqlıq sənətinin sirlərini öyrənir. Məşhur aşıq Mirzə Bilalın yetirməsi olan Aşıq Abbas Söhbətovun xeyir-duası ilə sənət fəaliyyətinə başlayır. Əllinci illərdə el şənliklərinə təzə-təzə müstəqil ayaq açan Məmmədağanın güclü, şaqraq səsi, maraqlı zərugilələri, bənzərsiz boğazları tez bir zamanda insanların diqqətini çəkməyə başladı. Gənc aşıq təkcə güclü səsi, şux, məlahətli oxusu ilə deyil, aydın nitqi, ustaddan gəlmə duzlu qısa söhbətləri və öz poetik istedadı ilə də bəyənilirdi. Məmmədağa o vaxtlar özü haqqında deyilənləri eşidib bədahətən belə demişdi.

Deyirlər: gəncdir bu aşıq,

Dil öyrənir təzə-təzə.

Hələ toya, toyxanaya,

Yol öyrənir təzə-təzə.

Xoşdur mənə bahar çağı,

Gül eşqiylə gəzək bağı.

Yar boynuna dolanmağı,

Qol öyrənir təzə-təzə.

Könül istər ucalmağı,

El gücündən güc almağı,

Mizrab tutub saz çalmağı,

Əl öyrənir təzə-təzə.

Çox keçmir, cavan, istedadlı aşıq Məmmədağa, Şirvanda ad çıxarır, bütün Azərbaycanda tanınır, sorağı qonşu məmləkətlərə də çatır. Aşıq Məmmədağa ağır-ağır məclislər keçirir. Bir sözlə, o xalq tərəfindən sevilir. El-obada onun haqqında razılıqla danışılır, sənəti təhlil edilir və ağız dolusu tərifləmir. Ötən əsrin 60-70-ci illərində Şirvan toylarının əksəriyyətini aparmaq üçün Aşıq Şakirdən sonra məclislərə ən çox dəvət alan Aşıq Məmmədağa idi. Dəfələrlə onun toylarında gənc ikən mən də iştirak etmişəm. O çox möhtəşəm toy aparırdı. Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, gözəl oxumaqla bərabər, Aşıq Məmmədağa dastanlarımızı da çox məharətlə söyləyirdi. Adətən məclisi pişrovla başlayır, meydanı özünəməxsus tərzdə qızışdırır, camaatın eynini açır, sonra ağsaqqallardan, el-oba sinə-dəftərlərindən hansı dastanı dinləmək istədiklərini soruşardı. Dastana ustadnamə ilə başlayar, əsərin yurt yerinə keçəndə toyxanada artıq tam səssizlik hökm sürərdi. Əhvalatı elə gözəl, elə canlı danışardı ki, dinləyici nağılın (bizlərdə dastana çox zaman nağıl deyərdilər) sehrinə düşərdi. Qəhrəmanların dilindən lirik parçaları elə emosional-bəzən şux, bəzən də elə həzn oxuyardı ki, məclisdəki hər kəsi valeh edərdi. Məhz bu səbəbdən idi ki, Aşıq Məmmədağa sağlığında "Şirvan bülbül" fəxri ləqəbini qazanmışdır. Xalq şairi böyük Məmməd Araz bu el sənətkarı haqqında yazırdı: "Məmmədağa Babayev aşıq idi. Çox cavan ikən saz götürüb söz deməyə başlamışdı. Səsi ilə, sözü ilə ürəklər fəth edən aşıq çox erkən Muğanda, Şirvanda məşhur aşıqlarla üz-üzə gəldi. Sazını qoltuğundan çıxarıb döşünə basdı, meydan istədi. O, çox geniş diapazonlu səsə malik idi. Elə bəlkə də onun böyük sənətkar olmasını bu səs müəyyən edirdi və bu səs Məmmədağa Babayevin idi. (**3, səh.5**). Aşıq Məmmədağa az yaşasa da, mədəniyyət tariximizdə ustad bir sənətkar mövqeyi qazana bilmişdir. Onun yaddaşlara həkk olunan gözəl məlahətli səsi, qəlbə yatan ifa tərzi, yadigar qoyub getdiyi yüzdən çox sanballı, forma və məzmunu baxımından mükəmməl şeirləri bunu deməyə əsas verir. Bir insan kimi də əhali onun haqqında xoş sözlər söyləyir, yüksək sənətkar əxlaqına malik olduğunu bildirirlər. Sənət aləmində sələflərini hörmət-izzətlə anır, özündən öndəkilərin yolunu saxlayır, digərlərinə də yuxarıdan baxmırdı. Məmmədağa Dədə Ələsgəri çox sevirdi. Ulu sənətkarın "Aşıq olub tərki-vətən olanın, əzəl başdan pür-kamalı gərəkdir" – fəlsəfəsinə uyar bir sənətkar həyatı yaşayırdı. M.Babayev Ələsgərə bir neçə şeir də həsr etmişdir. Ulu ozana onun sənətinə qarşı olan hisslərini "Dədə Ələsgər" qoşmasında o belə ifadə edirdi:

Ad qazandı, dədə dedilər ona,

Gəzdi el içində mərdü-mərdana.

Haqqı dedi, danışmadı əfsana,

Alim, arif, aşiq idi Ələsgər.

Aşıq Məmmədağaya görə Aşıq Ələsgər ondan sonra gələn bütün aşıqlar üçün ustaddır. Onun zəngin poetik yaradıcılıq yolu, çoxçalarlı, çoxşəkilli poeziyası hər bir sənət adamı üçün əvəzolunmaz örnək mənbəyidir:

...Aşıqlıq sirrini o açdı bizə,
Bizi bələd etdi sehirli sözə.
İncidən sədəfdən söz düzə-düzə,
Aləm bildi əhli-haldı Ələsgər.

Məmmədağa Ələsgərdən dərs alar,
Aşıq olan bu amalla ucalar.
Fəhm eləyin ay cavanlar, qocalar,
Xəzinədir, cəh-cəlaldır Ələsgər.

Ustada həsr etdiyi digər bir şeirində M.Babayev aşıqların söz-sənət müəllimini mərd bir həyat yaşamış, dünya malına görə kimsəyə baş əyməmiş, "sədəf sazda pürkamala çatmış", mərifətə baş vurub, həqiqətə çataraq mənalar mülkündə qərar tutmuş, sənətin zirvələrini fitrətən fəth etmiş Dədə Ələsgər yoluna sədaqətini belə ifadə edirdi:

Məmmədağa, ustadını yaşat sən,
Qeyrət olar ustadını yaşatsan!
Üzümüzə gülür indi xoş zaman,
Dastan olub bu dövranda Ələsgər.

Ustadların "mərifət elmi"ndən mənəvi payını almış Aşıq Məmmədağanın etik irsi koloritli, əlvan, ətirli bir şeir buketinə bənzəyir. Onun sinəsindən qopub sənətsevərlərin yaddaşına həkk olunmuş şeirləri mövzu baxımından rəngarəng, ideyaca humanist təmayüllüdür. Aşıq Məmmədağanın yaxın dostu, Şamaxının böyük ziyalılarından biri Babaxan Niyazlı sənətkara həsr etdiyi "Şirvan bülbülü" kitabında yazırdı ki, Aşıq Məmmədağa Aşıq Ələsgərin şeirlərini xüsusi bir zövq ilə, ayrı bir həvəslə oxuyurdu. O, "Göyçə gözəlliyinə" Şirvan şərbəti qatırdı. Yəni, Məmmədağa avazıyla Şirvan əhlinin qulluğuna ərz edilən Ələsgər nəğməsinin "qaymağı Göyçədən, balı Şirvandan"olardı. Axı Dədə bir vaxtlar deyərdi: "Ləzzət verər, bal qatanda qaymağa". Aşıq Məmmədağa... qaymağa bal qatıb, Ələsgər süfrəsinə qoyardı"(**4, səh. 9**).

Diqqət yetirsək, görərik ki, sənətkarın baş mövzusu- Vətəndir. M.Babayevin bütün seirlərində doğma torpağa, ana yurda- Azərbaycana, ulu Şirvana, "ədəb və mərifət ocağı "Şamaxıya sonsuz sevgisi olmuşdur. O, kimdən bəhs edirsə, mövzu olaraq nəyə, hansı ünvana üz tutursa, fikirləri, poetik duyğuları Vətən fonunda dil açır, Vətən eşqiylə nəğməyə çevrilirdi.Şeyda bülbülü olduğu Azərbaycanın- Milin, Muğanın, cənnət Qarabağın, doğma odu-ocağı Şirvanın və digər əsrarəngiz guşələrin gözəlliklərindən , bənzərsiz təbiətindən, xəstələrə məlhəm olub can verən saf suyu və havasından qəlbi coşub cüşə gələn Aşıq sazını sinəsinə basıb Vətən ellərini belə tərənnüm edirdi:

Hər tərəf gülüstan, hər tərəf çiçək,
Aran dağdan, dağı Arandan göyçək,
Bura bir cənnətdir, cənnətdən gerçək,
Dillərdə şöhrəti şanı dolanır.

Ulu tarixi var Azərbaycanın,

Gözəl Qarabağın, Milin, Muğanın,

Məmmədağa vurğunudur Şirvanın,

Əldə sazı, Mil, Muğanı dolanır.

Aşıq ana yurdu təsvir və tərənnümü edərkən sənətkarlıq üsullarından, bədii təsvir və ifadə vasitələrindən, müxtəlif məcazlardan məharətlə istifadə etmişdir. Məsələn:

Vurğunam yurdumun təbiətinə,

Neçə yaylaq gəzib, aran görmüşəm,

Sinəsi qartallı qayaları mən,

Göylərin bağrını yaran görmüşəm.

Tarixin daş yaddaşında öz izi olan , bir neçə minlik bədii-tarixi, zəngin maddi-mədəni irsi ilə dünyanın diqqətini cəlb edən, yüzlərlə böyük sənətkarın vətəni olan Şamaxı Aşıq Məmmədağa üçün hər şeydir, müqəddəs bir ocaqdır.Onun üçün ana qucağı qədər isti və əzizdir. Məmmədağa özünü onsuz təsəvvür etmir. Xaqanidən üzü bəri bu doğma Vətən torpağı saysız tərif və tərənnümlərə ünvan olmuşdur. Şamaxı Aşıq Məmmədağanın ilham mənbəyi idi. Sənətkar onun vəsvində sözə xəsislik etməmişdir:

Soruşursan Şamaxının nəyi var?

Sərin yaylaqları var bizim elin.

Elə bil cənnətdir bu gözəl diyar,

Buzlu bulaqları var bizim elm.

Burdadır bol ruzi, burdadır sərvət,

Çörəyi bal dadır, suları şərbət,

Buranın hər yeri cənnətdir, cənət,

Qarlı yaylaqları var bizim elin.

Aşığın Vətən, yurd yerləri, doğma insanlarla bağlı düzüb-qoşduğu nəğmələr, poetik nümunələr çoxdur. Əlbəttə onların hər birini gözdən keçirib təhlil etmək indilik imkansızdır. M. Babayevin insan konsepsiyası, bu yöndəki şeirləri də diqqət çəkəndir. O, özü saf, Ələsgər tərifi pak əxlaqa sahib bir insan olduğu üçün hər bir kəsdən, yaşadığı cəmiyyətdən də bunu umurdu. Bəşəriyyəti, o cümlədən həmvətənlərini də ən yüksək insani keyfiyyətlərin daşıyıcısı kimi görmək istəyirdi. Bu səbəbdindir ki, sənətkarın ruhundan qopan nəğmələrin bir qismini onun ustadnamələri təşkil edir. Ustad "Günahdır" rədifli şeirində doğru yaşamağın yolunu göstərmişdir:

Oddan doğulmuşam, vurğunam oda,

Odumla qalibəm, düşmənə, yada,

Tapınıb şöhrətə, bir quru oda

Uyub, rəzaləti seçsən, günahdır.

Yaxud, "Bilər" rədifli ustadnaməsində "Vətənçün sərf elə öz hünərini, Pis ilə yaxşının tanı yerini!"- söyləyən aşıq insanlara bunu da tövsiyyə etmişdir:

Bacar özün qoru ləyaqətini,

Tərgit gəncliyində pis adətini.

Pəşrih olunanın vəziyyətini

Cərrah özü açan yaradan bilər.

Ustad sözünün, nəfəsinin, nəsihətinin hikmətini, təsir gücünü sənətkarın "Eylərəm" rədifli qoşmasında da rahatlıqla duyur və onun təsiri altında vətənpərvərlik hissləri ilə zənginləşirsən:

Ürəyim min olsa, əsirgəmərəm,

Minin də elimə qurban eylərəm.

Mənə qonaq gəlsə Vətən övladı-

Bağrımın başında mehman eylərəm.

Yad əllər gülümün budağın əysə,

Məsum bir körpənin könlünə dəysə,

Vətən dostlarımla, verib səs-səsə,

Min cəbhə açaranı, min qan eylərəm.

Qeyd olunduğu kimi, Aşıq Məmmədağanın özünəməxsus oxusu, səsi, avazı, zil zəngulələri inasanları valaeh etdiyi qədər, onun poetik yaradıcılığı da janr (şəkil) baxımından çoxçeşidli olması, mövzu və ideya zənginliyi, əxlaqi-estetik səciyyəsi ilə də diqqət çəkəndir. Biz burada sənətkarın şeirlərinin az bir qismindən söz açа bildik. Halbuki, aşığın çoxsaylı qoşma və ustadnamələrindən savayı, onun çoxlu gəraylısı, müxəmməsləri, divaniləri, deyişmələri və s. vardır. Mərhum foklorşünas alim, Şirvan folklorunun tanınmış tədqiqatçısı Seyfəddin Qəniyev M.Babayevlə bağlı yazırdı: "...Aşıq Məmmədağa dünyasına gedən yol bütün hallarda onun şeirlərindən keçir. Bu şeirlər bizim dünyamızla indi artıq bu dünyada olmayan sənətkarın arasında qalan yeganə körpüdür". (**5, səh.76**). Ötən 2023-cü ilin oktyabrında 90 yaşı tamam olan istedadlı sənətkar Aşıq Məmmədağa çox az-cəmi 44 il ömür yaşadı. Xalqımızın saz-söz sənəti tarixində şərəfli yer tutub, ad qoyub getdi. Yaşadığının iki-üç misli qədər ömür sürmüş olsaydı, yəqin ki, öz xalqı üçün daha geniş, daha həcmli və qiymətli sərvət yadigar qoymuş olardı. Əsl sənətkarlar dünyasını dəyişir, lakin ölmürlər, onların sözü, sənəti dünya durduqca durur... Şair Qürbət Əzizin sənətkarın ölümü ilə bağlı yazdığı elegiyada deyildiyi kimi:

Bir sənət var - ürəklərə yazılmış,

Bir məzar var – çox vədəsiz qazılmış,

Bir yetim saz boğazından asılmış

Nə susana, nə dinənə oxşayır...

Ürəklərə yazılan Məmmədağa sənəti, əminik ki, Azərbaycan xalqının yaddaşında ədəbi qalacaq, şeirləri davamçılarının, şeirsevərlərin dilinin əzbəri olacaq. Təkrarsız avazı, oxumaları haqqında gələcəkdə rəvayətlər söylənəcəkdir.

Ədəbiyyat:

1. Qasımlı M. Aşıq mühitləri (Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, 6 cilddə, I cild, – Bakı: "Elm", – 2004, 760 s. (səh. 482-528)
2. Xəlilov N. Molla Qasım haqqında həqiqətlər. "Folklorşünaslıq məsələləri" dərgisi, V kitab, – Bakı, 2002
3. Araz M. Ön söz/ Aşıq Məmmədağa Babayev. Bu dünyadan doya bilmədim, – Bakı – "Araz", – 2002
4. Niyazlı B. Aşıq Məmmədağa Babayev: "Şirvan bülbülü" – Bakı, "Araz", – 2015, 420 s.
5. Qəniyev S. Aşıq Məmmədağanın poeziya dünyası //"Ozan dünyası" dərgisi, –Bakı:2011, №4 (7)
6. Babayev Aşıq Məhəmmədağa. Bu dünyadan doya bilmədim (şeirləri), – Bakı: "Araz", – 2002

ISSUES OF ASHIG CREATIVITY IN ACADEMIC MIRZA IBRAHIMOV'S LITERARY-THEORETICAL MEETINGS

AKADEMİK MİRZƏ İBRAHİMOVUN ƏDƏBİ-NƏZƏRİ GÖRÜŞLƏRİNDƏ AŞIQ YARADICILIĞI MƏSƏLƏLƏRİ

Dr. Ülker Bahşiyeva

ADPU-nun Filoloji fakültesinin

Edebiyatın tedrisi teknolojisi

bölümünün baş öğretim üyesi

ORCID İD 0000-0002-5994-2356

ÖZET

M. İbrahimovun aşığın poetik söz yaradıcılığı, aşıq ədəbiyyatının inkişaf tarixi haqqında görüşlərini əks etdirən "Aşıq poeziyasında realizm əsəri" aşıq poeziyasının inkişaf tarixinin izlənilməsi baxımından zəngin material verir. Burada aşıq poeziyasının tarixi izlənilmiş, görkəmli yaradıcı aşıqların aşıq poeziyasının inkişafındakı rolu haqqında bu gün belə öz dəyərini itirməyən qiymətli fikirlər söylənilmişdir. M.İbrahimov aşıq poeziyasının poetik ritmini araşdıraraq göstərir ki, Azərbaycan dilinin təbiətinə daha uyğun olan heca vəzni əsas şeir vəzni olmuşdur. Əsrlər boyu davam edən daxili proses və təkamül nəticəsində bu vəznlə aşıq şeirinin qoşma, gəraylı, təcnis, müxəmməs və müsəddəs kimi əsas formaları yaranmışdır. Bu formalar içərisində ən çox yayılmış qoşma və gəraylıdır. Nəinki ayrı-ayrı şeirlərin, dastanların da əksəriyyətində qoşma və gəraylı hakim formadır.

Anahtar kelimeler: M.İbrahimov, aşıq, şeir, milli, mənəviyyat

ABSTRACT

Reflecting M.Ibrahimov's views on the poetic word creation of Ashig and the history of the development of Ashig literature, "The work of realism in Ashig poetry" provides rich material in terms of tracing the history of Ashig poetry's development. Here, the history of love poetry has been traced, valuable ideas that have not lost their value even today have been expressed about the role of prominent creative lovers in the development of love poetry. Analyzing the poetic rhythm of Ashig poetry, M.Ibrahimov shows that the syllabic weight, which is more suitable to the nature of the Azerbaijani language, was the main weight of poetry. As a result of the internal process and evolution that lasted for centuries, the main forms of love poetry such as couplet, garayli, tajnis, mukhammas and musaddas were created. Among these forms, the most common are attachment and gerāy. Not only in individual poems, but also in the majority of epics, couplets and rhymes are the dominant form.

Key words: M.Ibrahimov, ashıg, poetry, national, spirituality

GİRİŞ

M.İbrahimovun aşıq sənəti və yaradıcılığı ilə bağlı ən fundamental əsəri "Aşıq yaradıcılığında realizm" adlanır. O, bu əsərin ilk abzasının ilk cümləsində aşıq sənətinə olan münasibətini belə ifadə etmişdir: "Aşıq poeziyası və aşıq sənəti uzun əsrlər boyu Azərbaycanda nəinki ən güclü sənət tribunası olmuş, xalqın estetik tərbiyəsində mühüm rol oynamış, həm də vacib siyasi-ictimai, əxlaqi və fəlsəfi vəzifələri yerinə yetirmişdir" (3, 450). Ədibin bu ilk cümləsinə dərindən nəzər saldıqda 1965-ci ildə işıq üzü görmüş bu əsərdə onun aşıq sənətinə münasibətdə əsl məqsəd və məramının aşağıdakı üç mühüm cəhət olduğu görünür:

– Aşıq poeziya və sənəti Azərbaycanda güclü tribuna olmuşdur;

– Aşıq sənəti xalqın tərbiyəsində mühüm rol oynamışdır;

– Aşıq sənəti vacib siyasi-ictimai, əxlaqi və fəlsəfi vəzifələri yerinə yetirmişdir.

Məhz bu cəhətlər bütün ömrü milli dəyərlərlə yoğrulmuş əqidə ilə yaşamış M.İbrahimov üçün aşıq sənətini dəyərli, qiymətli və əvəzolunmaz etmişdir. O bilirdi ki, aşıq sənəti yaşadıqca milli dəyərlər ölməyəcək, sazla, sözlə, avazla Azərbaycan insanının ruhunu daim milli dəyərlərə kökləyəcək. M.İbrahimov aşıq poeziyasını yaradıcılıq metodu və üslub cəhətdən az öyrənilmiş sənət hesab edərək göstərir ki,bu sahədə olan boşluğu doldurmaq və aşıq poeziyasının realist yaradıcılıq xüsusiyyətlərini meydana çıxarmaq, inkişafına təkan vermək üçün onun haqqında çoxdan yaranmış bəzi birtərəfli təsəvvürlərdən uzaqlaşmaq lazımdır. Bu cür təsəvvürlərə görə, aşıq poeziyası böyük məsələlər qaldıra bilməyən və buna görə də böyük ictimai əhəmiyyəti olmayan sırf aşiqanə poeziyadır. Əlbəttə, aşıq şeirində insanın lirik məhəbbət duyğuları, eşqin, vüsalın, hicranın ləzzəti, sevinci, iztirabları geniş şəkildə tərənnüm edilmişdir. Bunu inkar etmək olmaz və lazım da deyildir"(3, 452). Doğrudan da aşıq poeziyasını sevgi lirikasından kənarda təsəvvür etmək mümkün deyildir. Bu aşıqların – aşiqlərin – vurğunların poeziyasıdır. Burada istənilən mövzuda həyata, dünyaya, insana, təbiətə sevgi var. Aşıq poeziyasının estetik problemlərindən danışan Osman Əfəndiyev yazır: "Aşıq poeziyasında sövq-təbii olaraq dünyəvi gözəllik, insanın, təbiətin göz-könül oxşayan ahəngdar varlığı, fiziki kamilliyi uydurma, xəyali gözəlliklərə qarşı qoyulur. Aşıq sevgilisinin gözəllik təcəssümü olan gözlərində, al yanağında, büllur buxağında, inci kimi dişlərində, nazəndə yerişində, həmahəng qamətində, incə gülüşündə, ağıllı danışığında bu gerçək dünyanın gözəlliklərinin zirvəsini, tacını görür. Ancaq fiziki baxımdan insan və təbiət gözəlliyi aşığın zövqünü nə qədər oxşasa belə, bu gözəllik könül dünyasının ucalığından, zənginliyindən kənarda təsəvvür edilmir. Aşıq təbiəti düşünəndə belə, onun fikri insan varlığına bağlıdır. Eyni zamanda insanın, xüsusən də öz sevgilisinin bütün xarici gözəlliyini yüksəkliyə ucaldanda belə, o heç vaxt xarici gözəllik əsiri olaraq qalmır. Əslində, xarici gözəlliyin tərənnümü gerçək aləmin gözəlliyini təsdiq elədiyi kimi, insan varlığının mənəvi aləmini düşünməyə, onun ucalığını anlamağa sövq edir"(2, 51). M. İbrahimova görə, aşıq poeziyası bütün hallarda gözəllik kateqoriyası ilə bağlıdır: "O da həqiqətdir ki, aşıq poeziyası aşiqanə xəyallara, şirin eşqi xülyalara uyğun şərti bədii vasitələrdən tez-tez istifadə etmişdir"(3, 452-453). Yəni aşıq yaradıcılığının mahiyyətində gözəlliyə aşiqlik durur. Eşq – aşiqlik – gözəllik aşıq poeziyasının ümumi ruhunu təşkil edir. O.Əfəndiyev yazır ki, mənəvi gözəlliyin aşıq şerində təsviri gerçəkliyin gözəlliyinə, yüksək mənəviyyata, kamilliyə can atmaq kimi məsələlərlə bağlıdır. Burada estetik hiss, duyğu, həyəcan, zövq kimi estetik münasibətlərə geniş meydan verilir. Həm də bütün bu təsvirlər estetik idealın təcəssümünə xidmət edir. Estetik ideal bir meyar kimi mənəviyyat aləminin gözəllik qanunlarını təsdiqləyir. Ona görə də aşıq poeziyasının estetik problemlərindən danışarkən «mənəvi gözəllik» məsələsi ön plana keçir (2, 11).

YÖNTEM

Maraqlıdır ki, aşıq poeziyasında gözəllik idealı nəinki insanın zahiri və daxili aləmində, eləcə də təbiətin özündə də eyni ölçülərlə axtarılır: "Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının, o cümlədən aşıq sənətinin inkişafında təbiəti, onun hadisələrini ideallaşdırmaq mühüm yer tutur. Bu isə təbiidir. Xalqın bədii düşüncəsi özünün ilk qaynağını təbiətlə insanın təmasından götürmüşdür. Hələ mifoloji mənəvi inkişaf mərhələsində ulduzlar aləminin sirli-sehrli varlığı, təbiətin ecazkar gözəllikləri ideallaşdırılırdı. Getdikcə təbiət xalqın estetik idealının əsas məhvərindən birinə çevrilir. Təbiət bir tərəfdən maddi nemətlər ocağı kimi tərənnüm edilir, digər tərəfdən isə təbiət estetik duyğuların tərbiyəçisi, gözəllik ocağı kimi vəsf edilir. Bu baxımdan, xalq yaradıcılığının digər növləri ilə aşıq sənəti arasındakı yaxınlıq özünü daha aydın göstərir. El aşıqları təbiət gözəlliyinin insana ecazkar təsirini müxtəlif variantlarda öz dinləyicilərinə çatdırırlar. Əsasən gözəlləmələrdə vəsf olunan gözəlin təbiət gözəlliyi ilə müqayisəsinə fikir verilir. Aşıq insan varlığının uca olduğunu yaxşı anlayır, insanın həm fiziki, həm mənəvi gözəlliyini ülviləşdirir. Bununla belə insanı təbiətdən ayırmır" (1, 58). M.İbrahimov təsdiq edir ki, aşığın gerçəkliyə münasibəti bütün hallarda "aşıqsayağıdır": "Lakin bütün bunlarla yanaşı aşıq poeziyasında xalq həyatının, xalq ruhunun başqa cəhətlərini də – əmək, ictimai mübarizə və qəhrəmanlıq səhnələrinin də əks olunduğunu görməmək və ya bunların əhəmiyyətini azaltmaq olmaz. Əlbəttə, bu mövzuları da aşıq şeiri öz səpkisində, öz bədii ifadə üsullarına müvafiq işləmiş, çox zaman bədii mübaliğələrdən, rəmzlərdən, məkan və zaman şərtiliklərindən istifadə etmişdir"(3, 453). Ədib bu əsərində ilk növbədə realizm problemini qoymuş, onun əsaslarına toxunmuşdur (3, 454-459). O qeyd edir ki, realizm anlayışı, onun mündəricəsi, əhatə etdiyi təsvir üsulları və vasitələri, keçdiyi yollar haqqında indiyə qədər həm bizdə, həm də xaricdə çox müxtəlif fikirlər söylənir və mübahisələr gedir. Burada həmin mübahisələrə toxunmaq bizim məqsədimizə daxil deyil, lakin realizm adlanan yaradıcılıq metodunun mahiyyəti haqqında bir qədər danışmağı lazım bilirik. Demək olar ki, bütün tədqiqatçı və nəzəriyyəçilər bu fikirdədirlər: realizm bədii təfəkkürün elə təzahürüdür ki, o, materialını, mündəricəsini, ideallarını, təsvir vasitələrini, obrazlarını real varlıqdan alır və xəyali aləmlə uğraşan, yaxud real varlığın obrazlarını rəmzlərə çevirib onlara mistik, mövhumi mənalar verən, inandırıcılıqdan çox uzaq rəmzlər yolunu tutan ədəbi-bədii cərəyanlara qarşı durur. Bu fikri müdafiə edənlərə görə, varlığı spesifik bədii idrak və inikas metodu olan realizmin nəzəri prinsipləri materializm dünyagörüşü ilə bağlıdır. O, materializmə bədii paralel kimi meydana çıxmışdır. M.İbrahimovun bu cür nəzəri fikirləri ortaya atan bütöv tədqiqatından aydın olur ki, o, sovet dönəminin ədəbiyyatşünası kimi, yaşadığı dövrün hakim yaradıcılıq və tədqiqat metodu olan sosializm realizmi metodunun nəzəri-fəlsəfi əsaslarını kifayət qədər mənimsəmişdi. Ədib üçün realizm romantizmlə müqayisədə daha aydın dərk olunan bir bədii idrak və inikas metodu idi. M.İbrahimov realizmin materializmlə bağlılığını qabartmaqla materializm dünyagörüşünə əsaslanan sovet ideologiyasının realizmə əsaslandığını nümayiş etdirirdi. Bəs bütün bunlar M.İbrahimova nə üçün lazım idi? O, əgər qarşısına realizmə dair nəzəri əsər yazmaq məqsədini qoysaydı, nəzəri bilikləri ona çox asanlıqla bu işin öhdəsindən gəlməyə imkan verərdi. Bu halda M.İbrahimov realizm məsələsini niyə daha yaxın olan yazılı ədəbiyyat üzərində deyil, daha uzaq görünən aşıq yaradıcılığı üzərində "nümayiş etdirməyi" qarşısına məqsəd qoymuşdur və realizmi məhz bu nöqtədən başlamağı vacib sayırdı? Bizcə, burada əsas məqsəd M.İbrahimovun milli əqidəsi ilə bağlıdır. Məqsəd Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinin çoxəsrlik daşıyıcısı olan aşıq sənəti və yaradıcılığını ölməyə qoymamaq, yaşatmaq və onun simasında milliliyimizi yaşatmaq idi. Axı həmin dövrdə aşığı güldən-bülbüldən danışan, mistik ideyaları tərənnüm edən sənətkar kimi damğalayıb, onu rədd edənlər də var idi.

Sürətlə "sovetləşən" Azərbaycan cəmiyyətində aşıq sənətinin aradan getməsi, əslində, milli mədəniyyətimizi öz məvhərində saxlayan bünövrənin məhv olması demək idi. M.İbrahimov məhz buna görə bu gün bizə dövrünün siyasi şüarlarını təbliğ edən bir əsər təsiri bağışlayacaq "Aşıq poeziyasında realizm" adlı əsərini yazdı. Ədib bununla iki məqsədini həyata keçirdi:

1. Aşıq yaradıcılığında realizm ünsürlərini sistemləşdirib, aşıq sənətinin sovet quruculuq dövrü üçün "aktuallığını" əsaslandırdı. Bununla da aşığa yaşamaq haqqını tanıtdı.

2. Bu əsərdə dövrünün siyasi ideologiyasını qalxana çevirib, aşıq yaradıcılığının milli mahiyyətini təbliğ etdi.

Aşığa yeni epoxada – sovet dönəmində yaşamaq haqqını tanıtmaq istəyən M.İbrahimov onun xalqa yaxınlığını, realist sənət olmasını əsərdə dönmədən vurğulayır: "Aşıq poeziyasında realizmin üstünlüyünün səbəbləri çoxdur. Hamısından əhəmiyyətlisi isə aşıq poeziyasının ən çox zəhmətkeş təbəqələrin, xalq kütlələrinin həyatı və zövqü tələbləri ilə bağlı olmasıdır... Aşıq poeziyası xalqa daha yaxın olduğuna görə, orta əsrlərdə yazılı ədəbiyyata məhz demokratik, realist meylləri gücləndirmək ruhunda təsir etmişdir"(3, 459).

BULGULAR

Qeyd edək ki, ədibin bu əsərində aşıq yaradıcılığının, folklorun və ümumilikdə yazılı ədəbiyyatın bir çox aktual məsələlərinə toxunulmuşdur. Bunlardan biri aşıq yaradıcılığının folklorla ədəbiyyat arasındakı yeridir. M.İbrahimov yazır ki, aşıq poeziyası xalq yaradıcılığı ilə yazılı ədəbiyyat arasındabir keçid, möhkəm bir körpü olmuşdur. O, bir tərəfdən xalq yaradıcılığına bağlanmış, o biri tərəfdən yazılı ədəbiyyata. Həm bununla, həm də onunla qarşılıqlı əlaqə və təsirdə inkişaf etmişdir. Onun kökləri, rişələri folklordan, xalq yaradıcılığından su içirsə, budaqları, qol-qanadı həmişə yazılı ədəbiyyatla qovuşur, ona təsir edir və ondan qüvvət alır. Bu isə aşıq şeirinin bədii ifadə vasitələrinin zənginləşməsinə, fikri və siyasi-ictimai kəskinliyinə kömək edirdi. Onun yazılı ədəbiyyata təsiri sayəsində isə həm ədəbiyyatda xalq ruhu, xalq dili və ifadələri, realist meyllər daha da güclənirdi. M.İbrahimovun aşıq poeziyasının folklorla yazılı ədəbiyyat arasındakı yerini dəqiq cizgilər daxilində müəyyənləşdirmək istiqamətində söylədiyi fikirlər bu gün çox aktual görünür. Çünki Azərbaycan filoloji fikrində həm rəsmi, həm də qeyri-rəsmi tribunalardan aşıq yaradıcılığının folklor, yoxsa yazılı ədəbiyyat olması haqqında fikirlər tez-tez eşidilir. Bu və digər mövqeyi əsaslandıran, müdafiə edən fikirlər səslənir. Bu fikirlərdə folklor və ədəbiyyat qütbləndirilir və aşıq yaradıcılığı qəti şəkildə ya folklor, ya da ədəbiyyat "qütbünə" aid edilir. Folklor və yazılı ədəbiyyat bədii düşüncə tərzi kimi iki müstəqil hadisədir. Yazılı ədəbiyyat folklordan törəyir. Bu, onların bir-birinə daimi şəkildə bağlılığını şərtləndirir. Yazılı ədəbiyyatın meydana çıxması folkloru məhv etmir. Bu iki bədii yaradıcılıq tipi əsrlər boyunca yanaşı yaşayır və qarşılıqlı əlaqədə olur. Həmin qarşılıqlı əlaqə onların arasında aralıq, keçid sahəsini təşkil edir. M.İbrahimova görə, aşıq yaradıcılığı məhz bu keçid, aralıq sahəsini təşkil etməklə folklorla yazılı ədəbiyyat arasında körpü rolunu oynayır. Lakin bununla bərabər mübahisələr zamanla davam edir və ciddi arqumentlər səsləndirilir. Həmin əsas arqumentlərdən biri ondan ibarətdir ki, yazılı ədəbiyyatdakı heca vəznindəki şeirlərlə aşıq yaradıcılığındakı şeirlər arasında heç bir fərq yoxdur. Məsələn, deyilir ki, Molla Pənah Vaqifin qoşmaları ilə Aşıq Ələsgərin qoşmaları eyni janrda, eyni qəlibdə "qoşulduğuna" baxmayaraq, nə üçün Vaqifin yaradıcılığı yazılı ədəbiyyata, Aşıq Ələsgərin yaradıcılığı şifahi ədəbiyyata aid edilməlidir? Bu suallar, əslində, Azərbaycan filologiyasının aktual məsələlərini ortaya qoyur və onların meydana çıxması filoloji düşüncəni yalnız inkişaf etdirir. Bu baxımdan, yuxarıdakı sual ətrafında söylənmiş fikirlərdən birində deyilir: "Vaqifin qoşması Ələsgər qoşmasından fərqli olaraq göründüyü boydadır, Ələsgərdə isə qoşma həm eninə, həm də dərininə göründüyündən xeyli böyükdür.

Dərininə ona görə böyükdür ki, həmin mətnin həm semantik, həm də poetik strukturunda arxestrukturlar lay-lay qalaqlanıb. Əslində, bu laylar aşıq sənətinin genezis və təkamül dinamikasının bütün keçdiyi yolun mikromodelidir. Ələsgər qoşmasında sənət layı, təriqət layı, ata-baba layı və s. var. Ələsgər o bazanın əsasında yarandığı üçün bu laylar mətnə təfəkküründən süzülüb gəlmişdir. Ələsgər qoşmasının eninə göründüyündən böyük olması dedikdə isə mətnin daha çox funksiyalılığı nəzərdə tutulur.

Ələsgər qoşması yaranma prosesində aşağıdakı amillərlə şərtləndirilir:

1. Saz havası ilə;

2. İfa tərzi ilə;

3. Məclisin auditoriyası ilə;

4. Praqmatik məqsədə yönəlməsi ilə;

5. Bədii-estetik əyləndirmə funksiyaları və s. ilə.

Aşıq Ələsgər qoşmasında mətnin bədii-estetik əyləndirmə istiqaməti onun çoxsaylı funksional elementlərindən yalnız biridir. Və mətnin bədii ədəbiyyatla ortaq məqamı yalnız bu funksiya ilə bağlıdır. Digər funksiyaları ilə folklora bağlıdır. Əgər Ələsgər yazılı ədəbiyyat nümunəsi kimi ədəbiyyatşünaslıq metodları ilə öyrənilsə, onda onun sənət fenomenologiyasını şərtləndirən cəhətlərin heç ondan biri izah oluna bilməz» (5, 16-17). Beləliklə, Vaqifin qoşması ilə Ələsgər qoşması arasındakı əsas fərq aşıq sənəti, aşıq musiqisi ilə bağlıdır. Ələsgərin qoşması bilavasitə aşıq havası ilə bağlıdır və konkret aşıq havasına uyğundur, Vaqifin qoşması isə ayrı poetik ritmə malikdir və bu ritm heç bir halda konkret bir aşıq havasının ritmi ilə bağlı deyildir, başqa sözlə, hər hansı havaya uyğunlaşdırılmamışdır. Bütün bunları dərindən bilən, anlayan və dərk edən M.İbrahimov, göründüyü kimi, aşıq ədəbiyyatını nə yazılı ədəbiyyatdan, nə də şifahi ədəbiyyatdan ayırmamış, onun yerini düzgün olaraq ədəbiyyatla folklorun arasındakı sahədə müəyyənləşdirmişdir. M.İbrahimovaşıq poeziyasının poetik ritmini araşdıraraq göstərir ki, Azərbaycan dilinin təbiətinə daha uyğun olan heca vəzni əsas şeir vəzni olmuşdur. Əsrlər boyu davam edən daxili proses və təkamül nəticəsində bu vəznlə aşıq şeirinin qoşma, gəraylı, təcnis, müxəmməs və müsəddəs kimi əsas formaları yaranmışdır. Bu formalar içərisində ən çox yayılmış qoşma və gəraylıdır. Nəinki ayrı-ayrı şeirlərin, dastanların da əksəriyyətində qoşma və gəraylı hakim formadır(3, 460-461). M.İbrahimov öz müşahidələrində dəqiqdir. Aşıq şeirinin janrları Azərbaycan poetik dilinin daxili təkamülünün nəticəsi olaraq meydana çıxmışdır. Özünün «Heca vəznli şeir və mənzum ata sözləri» (2001), «Heca vəznli tapmacaların inkişafı» (2001) və «Heca vəzninin bayatı və qoşma möcüzələri» (2003) kitablarında heca vəzninin inkişaf tarixini atalar sözləri, tapmacalar, bayatılar və qoşmalar əsasında tədqiq etmiş S.P.Pirsultanlının əldə etdiyi əsas nəticələrdən birinə görə, «ilk mənzum şeir hesab etdiyimiz atalar sözü daxilində qafiyələnmə sistemi getmiş, rədiflər yaranmış, lakin Azərbaycan milli şeiri 4 qafiyəli olduğundan bunlar mənzum tapmacalar daxilində öz formasını tapmış, hətta tapmacaların daxilində gələcəkdə yaradılacaq şeirlərin, cinasların rüşeymləri, ünsürləri və elementləri yaranmışdır. Hətta tapmacaların daxilində öz məzmun və forması ilə seçilən bayatı-tapmacalar, cinas sözlərlə bəzənmiş bayatı-bağlama şeir şəklinin bitkin nümunələri yaranıb meydana çıxmışdır» (2, 74). Digər tərəfdən, qoşma və gəraylı aşıq poeziyasının ən yüksək işlənmə tezliyinə malik janrlarıdır. M.İbrahimov bunu təkcə müşahidə edib, qeyd etməklə qalmır, öz oxucusunun diqqətini bunun səbəbləri üzərinə yönəldərək yazır: "Bədii formanın özünün yaradıcılıq metodu ilə realist və ya antirealist meyllərlə üzvi surətdə bağlı olduğunu nəzərə alsaq, xalqa yaxın olan qoşma və gəraylının geniş yayılmasının səbəbsiz olmadığını görərik"(3, 461).

Bu səbəblər barədə düşünən M.İbrahimov əsərdə qoşma və gəraylılardan nümunələr gətirməklə bu janrların çox işlənməsinin onların mütəhərrik poetik quruluşa malik olması, sənətkara özünün daha geniş ifadə imkanları təqdim etməsilə əlaqələndirir (3, 461-462).Doğrudan da, aşıq gözəllik aşiqidir. Aşıq şeirinin qoşma, gəraylı, müxəmməs və s. janrları aşığa gözəlliyi bütün kəmiyyət və keyfiyyət əlamətləri ilə təsvir etməyə imkan verir. Əziz Mirəhmədov yazır ki, "çox vaxt qoşma və müxəmməs formalarında yaradılan gözəlləmədə şair, yaxud aşıq qəşəng qız və gəlinlərin, bəzən də sevgililərinin gözəlliyini, ağıl və mərifətini təsvir, onlara hörmət və məhəbbət duyğularını tərənnüm edirlər" (6, 111).

SONUÇ

Xalq poeziyasının inkişaf, təkamül tarixini diqqətlə izləyən M.İbrahimov aşıq şeirinin mənşəyini bayatı, xalq məsəlləri kimi janrlarla əlaqələndirmişdir. Əvvəlcədən qeyd etmək istərdik ki, onun bu sahədəki fikirləri bir çox cəhətdən zamanı qabaqlayan fikirlərdir və bu gün də öz aktuallığını saxlayır. Ədib yazır: "Aşıq poeziyasının rüşeymi bayatılarda, xalq mərasimlərində, xalq havalarında, xalqın təbii, arasıkəsilməz gündəlik bədii özfəaliyyətindədir ki, bu da onda realist ünsürlərin və gözəl, təsirli, inandırıcı, real təsvir vasitələrinin meydana çıxmasında az rol oynamamışdır. Heç şübhəsiz ki, bayatılar, müdrik xalq məsəlləri, nağıllar bir adamın, iki adamın yox, yüzlərlə, minlərlə adamın iştirakı ilə yaranmışdır, yəni ümumxalq şüurunun, ümumxalq bədii təfəkkürünün məhsuludur. Həm də bayatı, ağı, gəraylı kimi şeir formaları birdən-birə əmələ gəlməmişdir, yavaş-yavaş, on illər, yüz illər ərzində bədii sözün ibtidai təşbehlər və oxşatmalar şəklindən daha dolğun və mürəkkəb ifadə vasitələrinə doğru tədricən təkamülü nəticəsində formalaşmışdır"(3, 468). M.İbrahimovun bu fikrinin məna, məzmun aləminə enib, onu təhlil etdikdə aşağıdakı elmi-nəzəri qənaətlər meydana çıxır. Beləliklə, M.İbrahimova görə:

– Aşıq poeziyasının rüşeymi poetik baxımdan bayatılarla bağlıdır;

– Aşıq poeziyasının köklərində həm də xalq məsəlləri – deyimlər durur.

– Aşıq poeziyasının bir qaynağı da xalq mərasimləridir;

– Aşıq poeziyası eyni zamanda xalqınarasıkəsilməz bədii yaradıcılıq təcrübəsindən qaynaqlanır.

Qeyd edək ki, M.İbrahimovun fikirlərindən doğan bu tezislərin hər biri bir tədqiqatın mövzusu olmağa layiqdir. Belə ki, M.İbrahimovun fikirlərinin müəyyən qismini sonradan Azərbaycan folklorşünaslığı təsdiqlədi və bununla da onun nə qədər dərin düşüncəli bir tədqiqatçı olduğu üzə çıxdı. Aşıq poeziyasının öz mənşəyi etibarilə həm də xalq mərasimləri ilə bağlanmasına gəlincə, bu çox mürəkkəb və perspektivli mövzudur. Aşıq mərasim adamıdır, onun fəaliyyəti mərasimdən kənarda təsəvvür olunmur. Onun bütün davranışı mərasim hərəkətləridir. Bu cəhətdən M.İbrahimovun müşahidəsi obyektiv olmaqla folklorşünaslıq qarşısında yeni tədqiqat perspektivləri açır. Aşıq poeziyasını aşıq musiqisindən kənarda təsəvvür etmək mümkün deyildir. M.İbrahimova görə, aşıq poeziyası öz təkmilləşmə yolunu aşıq musiqisi ilə qırılmaz vəhdətdə getmişdir: "Xalq musiqi formaları da eyni yollardan keçmiş, sevinci, şadlığı, qələbəni, kədəri, qüssəni, məğlubiyyəti ifadə edən ibtidai nidalar, səslər, hərəkətlər və jestlərin getdikcə kamilləşməsi, inkişafı sayəsində az-çox bitkin formalar yaranmışdır.Təbii ki, bu şeir, musiqi və rəqs formalarının ibtidailikdən, bəsitlikdən mürəkkəbliyə, mükamilliyə doğru inkişafı uzun əmək prosesində, həyat mübarizəsində insanın hissiyyatının, duyğularının, fikirlərinin, anlayışlarının dəyişməsi, inkişaf etməsi, zənginləşməsi ilə bağlı olmuşdur. Bu mənada aşıq yaradıcılığı qədim tarixə malikdir"(3, 468-469).

Ümumiyyətlə, M.İbrahimovun aşığın poetik söz yaradıcılığı, aşıq ədəbiyyatının inkişaf tarixi haqqında görüşlərini əks etdirən "Aşıq poeziyasında realizm əsəri" aşıq poeziyasının inkişaf tarixinin izlənilməsi baxımından zəngin material verir. Burada aşıq poeziyasının tarixi izlənilmiş, görkəmli yaradıcı aşıqların aşıq poeziyasının inkişafındakı rolu haqqında bu gün belə öz dəyərini itirməyən qiymətli fikirlər söylənilmişdir.

KAYNAKLAR

1.Beqdeli Q. Məhəmmədhüseyn Şəhriyar. (monoqrafiya). Bakı: Azərnəşr, 1963,39s.

2.Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1992, 480 s.

3.İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.

4.İbrahimov M. Aşıq poeziyasında realizm. Bakı: Elm, 1966, 81 s.

5.İsmayılov H. Tanrı Misgini – Haqq Carçısı (ön söz) / Misgin Abdal. Toplayanı, ön söz, qeyd və izahların müəllifi H.İsmayılov. Bakı: Səda, 2001, s.3-22

6. Qasımlı M. Aşıq sənəti. Bakı: Ozan, 1996, 260 s.

7.Təhmasib M.H. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər). Bakı: Elm, 1972, 399 s.

CLASSIFICATION ISSUES OF THE ART OF ASHIG IN AZERBAIJAN LITERATURE

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞINDA AŞIQ SƏNƏTİNİN TƏSNİFİ MƏSƏLƏLƏRİ

Dr. Ülker Bahşiyeva

ADPU-nun Filoloji fakültesinin

Edebiyatın tedrisi teknolojisi

bölümünün baş öğretim üyesi

ORCID İD 0000-0002-5994-2356

ÖZET

Aşıq sənətinin vurğunu olan M.İbrahimov bir xalq ziyalısı kimi bu sənətin təəssübünü çəkmiş, onu təhrif edənlərə, o cümlədən aşıq sənətini ucuzlaşdıran aşıqların özlərinə qarşı çıxmışdır. M.İbrahimov öz yaradıcılığında zaman-zaman aşıq yaradıcılığı məsələlərinə də yer vermişdir. Öz xalqının mədəniyyətinə dərindən bələd olan, onu sevən ədib aşıq sənətinin milli varlığın yaşadılmasındakı əlahiddə rolunu başa düşür və buna dərin önəm verirdi. Tədqiqatları göstərir ki, M.İbrahimov bu sənəti dərindən bilmiş, onun təəssübünü çəkmiş, öz yaradıcılığı ilə aşıq sənətinin yaşadılmasına qulluq etmişdir. Akademik Mirzə İbrahimovun "Aşıq poeziyasında realizm" və "Tükənməz xəzinə" adlı məqalələrində onun aşıq sənəti ilə bağlı elmi-nəzəri fikirləri təhlil olunmuşdur.

Anahtar kelimeler: M.İbrahimov, aşıq, poeziya, milli, dəyər

ABSTRACT

As a public intellectual, M.Ibrahimov, who emphasized the art of love, criticized this art and opposed those who distorted it, including the lovers themselves, who cheapened the art of love. From time to time, M.Ibrahimov has given place to the issues of love creativity in his work. Being deeply familiar with the culture of his people and loving it, he understood the special role of art in keeping the national existence alive and attached great importance to it. His researches show that M.Ibrahimov knew this art deeply, drew its prejudices, and with his creativity, kept alive the art of love. Academician Mirza Ibrahimov's articles "Realism in the poetry of Ashiq" and "Inexhaustible treasure" analyzed his scientific and theoretical ideas about the art of Ashiq.

Key words: M.Ibrahimov, love, poetry, national, value

GİRİŞ

M.İbrahimov aşıq sənətinin böyüklüyü və gücünü onun xalqın mənəviyyatına yaxın olmasında görmüşdür: "Aşıq sənəti böyük sənətdir, xalqa çox yaxın və doğmadır. Xalqın həyatının, məişətinin müxtəlif cəhətləri, adət-ənənələri, zövqü və təsəvvürləri bu sənətdə əks olunur. Aşıq dastanları yazılışı etibarilə, hadisələrin inkişafı, təsvir vasitələri və insan surətlərinin canlandırılması etribarı ilə xalq dastanlarına və nağıllarına çox yaxındır. Bütün xalq yaradıcılığı kimi aşıq sənəti də əsasən realist sənətdir.

Mövzusu xalq həyatından alındığı kimi, təşbehləri, obrazlı sözləri və ifadələri də xalq dilindən alınmış, bu dilin qanunlarına və tələblərinə müvafiq işlənmişdir. Aşıq şeirlərinin və aşıq musiqisinin üslubuna, forma xüsusiyyətlərinə fikir verdikdə xalq ruhuna yaxınlığı aydın gözə çarpır. Aşıq şeirlərini çox zaman adi danışıq dilindən seçmək olmur. Eyni zamanda bu şeirlərdə hecanın ən oynaq, ən ifadəli vəznləri işlənmişdir" (70, 388). Nəzərə almaq lazımdır ki, M.İbrahimov hər şeydən əvvəl Azərbaycan dilinin bədii incəliklərinə dərindən bələd olan istedadlı yazıçı idi. Onun yazıçı istedadı, dilinin bədii şirinliyi müəllifin elmi yazılarında da özünü açıq şəkildə büruzə verir. Bu cəhətdən M.İbrahimovdan verdiyimiz sonuncu sitatda çox sadə bədii dilləböyük elmi mətləblər ifadə olunmuşdur. Həmin sitat-abzası dərindən təhlil etdikdə müəllifin aşıq sənəti haqqındakı estetik düşüncələrini aşkarlamaq olur. Bu cəhətdən böyük yazıçı və ədəbiyyatşünasa görə:

– Aşıq sənətinin bütün gücü və əzəməti bu sənətin xalqın mənəviyyat dünyası ilə birbaşa bağlılığı ilə şərtlənir;

– Aşıq sənəti xalqın bütün milli kimliyini, etnoqrafik özünəməxsusluğunu əks etdirməklə xalqın varlığının sənət aynasına çevrilir;

– Aşıq yaradıcılığı bütün janr strukturu etibarilə xalq yaradıcılığının janr spesifikasını əks etdirir;

– Aşıq yaradıcılığı gerçəkliyi ideallaşdırmanın ən yüksək səviyyəsində belə xalqın həyatından ayrı düşmür. M.İbrahimov bunu realizm adlandırır.

– Aşıq yaradıcılığı dil estetikası baxımından bütövlükdə xalq dili əsasında formalaşır;

– Aşıq söz və musiqi yaradıcılığı vəhdətdədir və bu vəhdət özünün bədii-estetik gücünü xalqın poetik ruhundan alır.

YÖNTEM

Qeyd edək ki, sonuncu tezis mühümdür. M.İbrahimovun "Aşıq şeirlərinin və aşıq musiqisinin üslubuna, forma xüsusiyyətlərinə fikir verdikdə xalqın ruhuna yaxınlığın aydın gözə çarpması" haqqındakı fikri çox mürəkkəb mətləblərdən soraq verir. Müəllif burada üç ünsürü bir sırada birləşdirmişdir: aşıq şeiri, aşıq musiqisi və xalqruhu. Bu üç ünsürün bir sırada durması onların arasındakı vəhdəti göstərir. Başqa sözlə, aşıq musiqisi ilə aşıq şeiri bir-biri ilə qırılmaz şəkildə bağlıdır. Onları bir-birindən ayırmaq mümkün deyildir. Sədnik Paşa Pirsultanlının yazdığı kimi, "aşığın sazı ilə sözü əkiz doğulmuşdur. Bizə məlum olan aşıq şeirinin bütün formaları: gəraylı, qoşma, divani, təcnis və müxəmməs sazla əlaqəli yaranmış, hər şeir janrı sazın qoluna öz danışan pərdəsini bağlamışdır. Sazın qolunda qoşmanın öz danışan şah pərdəsi, divanın və təcnisin də öz müstəqil pərdələri vardır» (149, 393). «Aşıq şeirini sazla və saz havaları ilə əlaqəli öyrəndikdə, nəinki, təkcə onun şəkli xüsusiyyətləri, hətta tarixən bu xalq sənətinin hansı ruhda yaşadığı da, şifahi və yazılı poeziyamızla əlaqəsi də, onun əsas mövzuları da aydınlaşır» (149, 82). «Aşıq yaradıcılığının özünəməxsus qanunauyğunluqları vardır. Aşıq şeirinin, musiqisinin və dastanının təkamülü onların özləri yaranandan sonra başlanır. İfaçı aşıqlar şeiri sazla görüşdürüb bəzən bir bəndi, bir misranı ixtisar edir, misralarda ifadələrin özünü, bəzən də yerini dəyişir, bir sözlə, onu sazın kök və pərdələrinin tələblərinə uyğunlaşdırır, şeiri münasib bir saz havası ilə əlaqələndirirlər» (149, 82). Göründüyü kimi, M.İbrahimov aşıq şeirinin poetik strukturu ilə aşıq musiqisinin strukturu arasında bağlılığı müşahidə etmiş və bu bağlılığın əsasında xalq ruhunun durduğunu göstərmişdir. O bu məsələyə münasibətini "Aşıq poeziyasında realizm" adlanan başqa bir əsərində çox aydın şəkildə belə ifadə etmişdir: "Aşıq sənətində sözlə musiqi və ifaçılıq bədii vəhdətdə inkişaf etmişdir.

Yeni sözlərə, yeni formalı, yeni vəznli şeirlərə uyğun yeni havalar yaranmış və əksinə, musiqi formaları dəyişdikcə onlara uyğun poetik formalar meydana çıxmışdır" (70, 468). Sovet ideologiyasının çox sərt şəkildə hakim olduğu dövrdə yazılmış "Tükənməz xəzinə" məqaləsində aşıq sənətinin dinlə əlaqəsi məsələsinə də toxunulmuşdur. Müəllif yazır: "Söz yox ki, tariximizin müxtəlif dövrlərində zəmanənin xüsusiyyətinə görə sənətin başqa növləri kimi aşıq sənətinin də məzmunu və şəkli dəyişmişdir. Zəmanəsində hakim mövqe tutan mürtəce fikri cərəyanlar, xüsusən dini təsəvvürlər və əqidələr də bəzən aşıq sənətinə təsir etmiş, mistik və mövhumi fikirləri tərənnüm edənəsərlər də meydana çıxmışdır.Lakin heç zaman aşıq sənəti xalqdan uzaq və ayrı yaşamamışdır" (70, 389).

BULGULAR

Məlumdur ki, aşıq poeziyası başdan-başa ilahi ideyalarla zəngindir. Ümumiyyətlə, aşıq poeziyasında ateistik görünə biləcək heç nə yoxdur. Aşıqlar üçün haqla nahaqqın fövqündə birmənalı şəkildə Allah durur. Elə bu səbəbdən 37-ci il kimi qanlı qırğınları törətmiş ideologiyanın hakim olduğu, dini dəyərləri düşməncəsinə inkar edən bir cəmiyyətdə yaşayan M.İbrahimov kimi vətənsevər ziyalılar xalqın milli-mənəvi dəyərlərini yaşadan aşıq sənətinin aradan getməməsi üçün, bu sənətin ideologiyanın qurbanına çevrilməməsindən ötrü bunları yazmağa məcbur idilər. Lakin ədibin bu fikrində bizim diqqətimizi başqa bir məqam cəlb edir. Bu, M.İbrahimovun aşıq poeziyasının fəlsəfi mahiyyətinə bələdliyidir. O, aşıq sənətində dinlə yanaşı, mistik fikirlərdən də danışır. Bu "mistika" məhz təsəvvüfi-irfani ideya, obraz və motivlərdir. Bu da öz növbəsində M.İbrahimovun aşıq sənətinin mahiyyətinə, fəlsəfi məzmun və mündəricəsinə dərindən bələdliyini nümayiş etdirir. M.İbrahimovun "Tükənməz xəzinə" məqaləsində diqqəti cəlb edən başqa bir məqam aşıqların bir sənətkar kimi təsnifatı məsələsidir. Ədib yazır: "Məlumdur ki, klassik mənada aşıq dedikdə adətən yaradıcılıqla ifaçılıq sənətini birləşdirən şəxsiyyət nəzərdə tutulur. Klassik mənada aşıq o adamdır ki, o həm söz qoşmağı, həm musiqi yaratmağı, həm də bunları ifa etməyi bacarır. Əlbəttə, belə adamlar, adətən, öz əsərləri ilə yanaşı, başqalarının da əsərlərini ifa etmişlər. Bunlar kamil aşıqlardır, istedadları universaldır, çoxcəhətlidir. Belələri keçmişdə də, indi də nadir hadisədir. İkinci qisim aşıqlar yalnız söz qoşan, şairliklə məşğul olan aşıqlardır. Bunlar musiqi yaratmır, çalmır, oxumur, oynamırlar, yalnız şeir yazırlar ki, bu da şərəfli işdir. Yüksək keyfiyyətli aşıq ədəbiyyatı yaratmaq özü xalqa böyük xidmətdir" (70, 397). "Aşıq sənətinin üçüncü qisim xadimləri yalnız ifaçılardır, yəni özləri nə şairlik edir, nə də havacat düzəldirlər. Başqalarının əsərlərini ifa edirlər. Bunların bütün yaradıcılıq qabiliyyəti ifaçılıqda özünü göstərir. Söz yox ki, bunlar da sənətkar aşıq adına layiqdir, bircə şərtlə ki, doğrudan da, gözəl səsi, gözəl ifaçılıq qabiliyyəti, gözəl zövqü ola, ən yaxşı qoşmaları, gəraylıları, təcnisləri, nağılları və dastanları öyrənələr, sözləri və havaları təhrif etmədən, həqiqi sənətkarlıqla ifa edib yayalar"(70, 400). Göründüyü kimi, M.İbrahimov aşıqları sənət və yaradıcılıq əlamətlərinə görə qruplaşdırmışdır. Bu, bizə ilk baxışda sadə bir təsir bağışlaya bilər. Lakin aşıqların təsnifatı məsələsi aşıqşünaslıqda mürəkkəb mövzudur və bu barədə zaman-zaman fikirlər söylənmiş, təsnifatlar aparılmışdır. Məsələn, İsrafil Abbaslı aşıq və el şairlərini üç qrupa bölmüşdür:

1. Aşıq, yaxud saz şairi;

2. Qələm şüərası (şairləri) – təhsili olub, hecada və əruz vəznlərində yazan, lakin çalmaq bilməyən şairlər;

3. El şairləri – aşıqlar kimi heca vəznində şeirlər qoşan, lakin saz çalmaq bilməyən sənətkarlar(1, 9-10). A.Nəbiyev də el sənətkarlarını üç qrupda təsnifat etmişdir: ustad aşıqlar, ifaçı aşıqlar və el şairləri(174, 305).Bu təsnifat digər folklorşünas alimimiz M.Allahmanlının tədqiqatlarında da təsdiqini tapır (5).Bu təsnifatların fonunda M.İbrahimovun təsnifatına nəzər saldıqda onun da üç qrup müəyyənləşdirdiyini görürük:

1. Kamil aşıqlar: bunlar həm söz qoşur, həm musiqi (havacat) yaradır, həm də ifa edirlər;
2. Söz qoşan, şair-aşıqlar, başqa sözlə, el şairləri;
3. İfaçı aşıqlar.

Göründüyü kimi, A.Nəbiyevin, İ.Abbaslının, S.P.Pirsultanlının, M.Həkimovun, M.Allahmanlının qeyd etdikləri təsnifat M.İbrahimovun 1960-cı ildə verdiyi təsnifatla üst-üstə düşür. İ.Abbaslı isə həm yaradıcı, həm də ifaçı aşıqları bir qrupda birləşdirmiş, əvəzində aşıq yaradıcılığı ilə bağlı şairləri iki qrupda təsnif etmişdir: sırf hecada şeir qoşanlar (indiki təbirlə: el şairi) və savadlı olub, heca ilə bərabər əruzda da şeir qoşanlar (qələm şairləri).

SONUÇ

Maraqlıdır ki, M.İbrahimov el şairlərini, yəni çalıb-oxumaq bilməyən, lakin aşıqlar üçün şeirlər qoşan sənətkarları da aşıq adlandırmışdır. Qeyd edək ki, şeir qoşan, el məclislərində, toy-düyündə şair kimi iştirak etsələr də, aşıqlıq etməyən belə "aşıqları" qərb aşıq mühitlərində (Göyçədə, Borçalıda) məhz «şair» adlandırırdılar. Məsələn, Göyçədə belə şair adlanan məşhur söz aşıqları çox idi: Şair Məmmədhüseyn, Şair Alməmməd, Şair Aydın, Şair Əziz, Şair Kazım (101, 251-266, 382-383). Tinatin İsabalı qızının araşdırmasından məlum olur ki, Göyçə aşıq mühiti ilə bağlı (həm də ona birləşik, qonşu) Borçalı aşıq mühitində də şeir qoşan, lakin aşıqlıq etməyən sənətkarları «şair» deyə çağırmışlar. Müəllif yazır: «Borçalı aşıq mühiti məhz «şair» adı altında Şair Qul Qarani, Şair Nəbi, Şair Ağacan, Şair Bayram, Şair Bağı, Şair Qara Qərib və başqa şairləri tanıyır» (99, 33).Aşıq sənətinin vurğunu olan M.İbrahimov bir xalq ziyalısı kimi bu sənətin təəssübünü çəkmiş, onu təhrif edənlərə, o cümlədən aşıq sənətini ucuzlaşdıran aşıqların özlərinə qarşı çıxmışdır. O yazır ki, "aşıqların içərisində təsadüfi adamlara, hətta açıq xalturaçılara daha çox rast gəlmək olur. Onlar aşıq sənətinin xüsusiyyətlərini öyrənmədən, bir balaca sazı dınqıldadan kimi "fəaliyyətə" başlayır, muğamatı, xalq havalarını aşıq havalarına qatır, qəribə bir həftəbecər düzəldirlər. Buna yol vermək olmaz"(70, 400). Göründüyü kimi, M.İbrahimov öz yaradıcılığında zaman-zaman aşıq yaradıcılığı məsələlərinə də yer vermişdir. Öz xalqının mədəniyyətinə dərindən bələd olan, onu sevən ədib aşıq sənətinin milli varlığın yaşadılmasındakı əlahiddə rolunu başa düşür və buna dərin önəm verirdi. Tədqiqatları göstərir ki, M.İbrahimov bu sənəti dərindən bilmiş, onun təəssübünü çəkmiş, öz yaradıcılığı ilə aşıq sənətinin yaşadılmasına qulluq etmişdir.

KAYNAKLAR

1.Beqdeli Q. Məhəmmədhüseyn Şəhriyar. (monoqrafiya). Bakı: Azərnəşr, 1963,39s.

2.Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1992, 480 s.

3.İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.

4.İbrahimov M. Aşıq poeziyasında realizm. Bakı: Elm, 1966, 81 s.

5.İsmayılov H. Tanrı Misgini – Haqq Carçısı (ön söz) / Misgin Abdal. Toplayanı, ön söz, qeyd və izahların müəllifi H.İsmayılov. Bakı: Səda, 2001, s.3-22

6. Qasımlı M. Aşıq sənəti. Bakı: Ozan, 1996, 260 s.

7.Təhmasib M.H. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər). Bakı: Elm, 1972, 399 s.

I. Efendiyev's novel "THE TALE OF THE WALKER WITH A YELLOW SHIRT".

İ.ƏFƏNDİYEVİN "SARIKÖYNƏKLƏ VALEHİN NAĞILI" ROMANI Günel

Hümmətova (Pəniyeva) Saleh

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,

Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrasının baş müəllimi, fil.ü.f.dok.

Orcid ID:0000-0002-8916-3484

Xülasə

Açar sözlər: nəsr, roman, qəhrəman, tənqidci

70- ci illər nəsrinin ümumi mənzərəsini təsvir etmək istəsək bu nəsr nümunələrində müasir insanın, müasir psixoloji və əxlaqi həqiqətlərin daha tam və həqiqi dərki axtarışlarında bədii fikirin adi, sıravi, sadə qəhrəmanla daha tez-tez rastlaşmağa başlanıldığının şahidi ola bilərik. Təbii ki, bu dövrün qəhrəmalarının tipi öz-özlüyündə hələ bədii niyyətin, estetik idealın miqyasını və vüsətini müəyyən etmir. Hər hansı *"qəhrəman həyatımızın, sosialist gerçəkliyinin partiyalı, obyektiv, analitik təhlili vasitəsi ilə çevrilə bilirsə, deməli, o sosialist realizminin bədii obraz, tip arsenalının lazımlı qəhrəman kimi estetik mövcudluq haqqına malikdir."*(1.s.176) Tənqidçinin də qeyd etdiyi kimi, bu tip qəhrəmanlarının seçilməsi sosialist realizm cərəyanına aid edilir ki, məhz bu qəhrəmanın da "adi", "siravi" adamlardan seçilməsi əsasdır. Ədəbi tənqidin dönə-dönə göstərdiyi kimi Müasir Azərbaycan nəsri "adi" adamların həyat və məişətinə daha çox maraq göstərir. Davranışları, danışıqları, dünyagörüşləri ilə ilk baxışda özgələrindən seçilməyən adamlar baş qəhrəman yerində çıxış edir. Bu tipli yeni qəhrəmanlar indi daha çox özüntəhlil məqamlarında diqqəti cəlb etməsi və digər nəslin qəhrəmanlarından, insanlarından seçilməsi də nəsrimizdə "düşünən" qəhrəmanların yaranmasına gətirib çıxartmışdı. Burada düşünmək, mühakimə yürütmək özü də müəyyən mənada hərəkət deməkdir. Mənəvi axtarışlar nəsrində əvvəlki müsbət-mənfi qütbləşmənin yox olmasını Azərbaycan tədqiqatçılardan biri olan M.İbrahimov belə izah edir : " *İfrat müsbətlik və ifrat mənfilik ölçülərindən uzaqlaşıb insanı hərtərəfli planda təsvir edən müasir nəsr, təbii ki, folklordakı çoxmənalılıqdan qidalanır."* (1.s.13) Əlbəttə, biz folklor nümunələrinə nəzər saldıqda ordakı qəhrəmanların bəzilərinin sırf "mənfi" və ya "müsbət" xarakterə aid edildiyinin şahidi olmaqla yanaşı, hər bir mənfidə bir müsbətin olmasını və heç vaxt tam şəkildə yüzdə-yüz nə mənfinin, nə də müsbətin olmadığının şahidi oluruq. Biz bu xüsusiyyəti 70-ci illər nəsrinin nümunələrində aydın şəkildə görə bilərik. İ.Əfəndiyevin "Sarıköynəklə Valehin nağılı" romanının baş qəhrəmanı olan Valeh və mənfi surət kimi verilən Gülbala surətlərinin təhlilini K.Talıbzadənin məqaləsində nəzərdən keçirdikdə belə qənaətə gələ bilərik ki, bu iki surətin heç biri nə tamlığında mənfi, nə də tamlığında müsbətdir. Çünki Valehdə mənfilik vəkili yolda soyundurması, Gülbalagilin məhəlləsindəki gənclərə yuxarıdan aşağı baxması onun xarakterinin ideal olmadığına və həyatda nəyinsə tam olmadığına işarədir. Əgər "aldı-Gülbala" kimi onada söz verilsəydi o, da Valehin bu mənfiliyini qeyd edər, özünün yaşadığı məhəllənin qanunları ilə onu yaxından tanış edər və onun heç bir yalnış etmədiyini sübuta yetirərdi. Valehlə özünün ayrı-ayrı mühitdə yaşadıqlarını və hərənin öz mühitinin qayda-qanunlarına uyğun hərəkət etdiyini bildirməyə çalışardı.

Tənqidçi Valehin Balaəminin yolda soyundarmasının mənfiliyini Gülbalanın dili ilə belə təsvir edir *"Qaldı ki, sənin arvadına – Sarıköynəyə sataşan Balaəminin şalvarını çıxartdırıb küçənin ortasına buraxmağına heç xoşum gəlmədi, sənə acığım tutdu..."* (2) Şübhəsiz, biz bu illərin nəsrinin adi, siravi qəhrəman obrazları ilə zənginləşdiyini tam doğruluğu ilə qeyd edə bilərik. Lakin adidə qeyri-adinin, siravidə böyüklüyü yaratmaq, qeyri-adidə adinin yaradılması məhz bu illər nəsrinin əsas məziyyətlərindəndir.

Ədəbiyyat

1.İbrahimov M. Bütün yaxşılıqlara ölüm. Bakı, Azərnəşr, 1993, 376 s.

2. Talıbzadə K. "Yazıçı ideyası və təhkiyə". "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzet, 1980, 4 aprel, s.67

If we want to describe the general picture of the prose of the 70s, we can witness that in these examples of prose, in the search for a more complete and true understanding of modern man, modern psychological and moral truths, the artistic idea began to meet with ordinary, ordinary, simple heroes more often. Of course, the type of heroes of this era does not determine the scale and extent of the artistic intention and aesthetic ideal by itself. If any "hero can be transformed by means of a partisan, objective, analytical analysis of our life, socialist reality, then he has the right to aesthetic existence as an artistic image, a necessary hero of the arsenal of types of socialist realism." (1. p. 176) As the critic also noted. , the selection of heroes of this type is attributed to the trend of socialist realism, and it is the selection of this hero from "ordinary" and "ordinary" people that is the main thing. As literary criticism has repeatedly shown, Modern Azerbaijani prose is more interested in the life and everyday life of "ordinary" people. People who do not stand out from others at first glance with their behavior, conversations, worldviews act in the place of protagonists. The fact that new heroes of this type attract attention in the moments of self-analysis and their selection from the heroes and people of other generations has led to the creation of "thinking" heroes in our prose. Here, thinking and making a judgment means action in a certain sense. M.Ibrahimov, one of the Azerbaijani researchers, explains the disappearance of the previous positive-negative polarization in the prose of spiritual quests as follows: "The modern prose, which moves away from extreme positivity and extreme negativity and describes a person in a comprehensive plan, naturally feeds on the ambiguity of folklore." (1.p.13) Of course, when we look at the examples of folklore, in addition to witnessing that some of the heroes are attributed to a purely "negative" or "positive" character, we also see that there is a positive in every negative and never completely one hundred percent negative, nor do we witness the absence of positive. We can clearly see this feature in the examples of prose of the 70s. If we consider the analysis of the copies of Valeh, the main character of I. Efendiyev's novel "The Tale of the Yellow-Shirted Valeh", and Gulbala, which are given as negative copies, in the article of K. Talibzade, we can conclude that none of these two copies are negative in their entirety, nor positive in their entirety. Because the negativity lawyer in Valeh undresses on the road and looks down on the young people in Gulbalagil's neighborhood, it is a sign that his character is not ideal and that something is not complete in life. If he had been given a promise like "aldi-Gulbala", he would have noted this negativity of Valeh, familiarized him closely with the laws of the neighborhood where he lived and proved that he did not do anything wrong. He would try to convey with fascination that he lives in a separate environment and that everyone acts according to the rules of his environment.

Critic Valeh describes the negativity of Balaami's undressing on the road in Gulbala's language as follows: "I didn't like Balaami's teasing of your wife Sarıköyna, who took off his pants and left them in the middle of the street, I felt sorry for you..." (2)Undoubtedly, we can rightly note that the prose of these years was enriched with ordinary, ordinary hero images. However, creating the extraordinary in the ordinary, greatness in the ordinary, creating the extraordinary is one of the main merits of the prose of these years.

Literature

1. Ibrahimov M. Death to all good things. Baku, Azernashr, 1993, 376 p.

2. Talibzadeh K. "Writer's idea and development". "Literature and Art" newspaper, 1980, April 4, p. 67

COMPARISON OF THE SOCIOLOGICAL APPROACHES AND IDEAS OF ZIYA GOKALP AND PRINCE SABAHATTIN

ZİYA GÖKALP VE PRENS SABAHATTİN'İN SOSYOLOJİK YAKLAŞIMLARI VE FİKİRLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Burcu Doğan Koçak

Dr., serbest araştırmacı, sosyoloji, ORCID ID: 009-009-5349-3447

Özet

Bu çalışmada, Türk sosyolojisinin en önemli toplum bilimcilerinden olan Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp'in hayatları, eserleri, toplum ile ilgili görüş ve değerlendirmelerine yer verilmeye çalışılmıştır. Toplumun veya toplumsal olayların bilimsel bir şekilde incelenmesi, bir toplumu oluşturan bireylerin ve kurumların işleyişi, birbirleriyle ilişkileri, insanların sosyal davranışlarının incelenmesi olarak ele alınabilecek sosyoloji modern dönemin bilimidir. 19. yüzyılda aydınlanma ile birlikte bilimsel devrim, sanayi devrimi ve Fransız ihtilali gibi gelişmeler neticesinde toplumsal yapıların değişmesi ve buna bağlı oluşan sorunların incelenmesi gerekli hale gelmiştir. 19. Yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun zor günlerden geçmesi ve aldığı mağlubiyetlerin zamanla artması, dönem aydınlarının devletin parçalanmasının önüne geçilebilmesi, iktisadi kalkınmanın sağlanabilmesi ve modern bir toplum oluşturulması adına farklı düşünceler ileri sürmelerine neden olmuştur. Batı'nın ilerlemesini bilimsel gelişmelere ve pozitif felsefeye bağlayan yeni aydın kuşağı bu doğrultuda şekillenmiş bilim ve ilerlemeyi esas alan bir toplum ve devlet arzusu içinde olmuştur. Bu aydınlar, sosyolojiyi, devleti ve toplumun dönüştürülebilmesi amacıyla ilerleme ve düzen çerçevesinde "kurtuluş reçeteleri" sunabilecek bir bilim olarak görmüşlerdir. Sosyoloji, bilimsel temellere ve yöntemlere dayansa da ideolojik bir öze de sahiptir, gelişim sürecinde bu bilim alanına emek verenlerin farklı teoriler geliştirmelerine ve çalışma yapılan alanlarla ilgili birbirleriyle çelişen tartışmalara ve bakış açılarına sahip olmalarına yol açmıştır. Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp, Türk sosyolojisinin kurucu isimleri olmaları yanında, ortak noktaları olsa da toplumla ilgili çalışmalarında benimsedikleri yaklaşımlar ve politik bakış açılarından farklı pozisyonlarda bulunmaktadırlar. Aralarındaki temel farklılık, Sosyolojizm geleneğini benimseyen Ziya Gökalp ile İlm-i İçtimai ile social science-sosyal bilim görüşünü benimseyen Prens Sabahattin arasındaki ayrımda kendisini göstermiştir. Çalışmanın ilk başlığında, Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin'in hayatları, eserleri ve çalışmalarını yürüttükleri dönemdeki Türkiye'nin genel durumu analiz edilmektedir. İkinci başlıkta ise, Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp'in fikirlerinin karşılaştırması ve sahip oldukları ideolojilerin ve gerçekleştirdikleri çalışmaların günümüze etkileri değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: Ziya Gökalp, Prens Sabahattin, Türk Sosyolojisi, karşılaştırma

Abstract

This study aims to explore the lives, works, views, and evaluations of Prince Sabahattin and Ziya Gökalp, who are considered prominent social scientists in Turkish sociology. The scientific analysis of society and social events involves studying the interactions between individuals and institutions within a society, as well as examining human social behaviors. Societal changes and challenges have been increasingly examined since the Enlightenment period in the 19th century, a period marked by significant revolutions and transformations. The intellectual climate of the late Ottoman Empire prompted scholars to propose ideas focusing on preventing societal disintegration, promoting economic development, and establishing a modern society. Emerging intellectuals of the time advocated for progress and scientific advancements, viewing sociology as a key discipline in shaping a progressive society and state. While sociology is grounded in scientific principles, it also possesses ideological underpinnings, leading scholars to develop various theories and engage in debates on different perspectives within the field. Despite some similarities, Prince Sabahattin and Ziya Gökalp, considered pioneers of Turkish sociology, held distinct positions on societal approaches and political perspectives in their studies. Ziya Gökalp, in particular, supported the tradition of Sociologism and İlm-i İçtimai (Social Science), highlighting their disparities in approach and political stance regarding societal studies.

Keywords: Ziya Gökalp, Prince Sabahattin, Turkich sociology, comparison

THE PUNKS OF NEW CROBUZON: NEO-VICTORIAN ELEMENTS IN *PERDIDO STREET STATION*

YENİ CROBUZON'UN SERSERİLERİ: PERDİDO SOKAĞI İSTASYONU'NDA NEO-VİKTORYEN UNSURLAR

İbrahim KOÇ[1], Kemal ÇAPOĞLU[2]

[1]Lect. PhD, Ordu University, English Language and Literature,

ORCID: 0000-0001-9510-3376

[2]Lect. PhD, Gumushane University, English Language and Literature,

ORCID: 0000-0002-9268-4184

Abstract

British novelist and literary critic China Miéville is one of the major speculative fiction writers today. He defines his literary works, which include aspects from several genres like horror, fantasy, and steampunk, as "weird fiction" and argues that this categorization keeps literature away from commercial and conservative clichés. Miéville takes an openly Marxist stance in many of his works by addressing political and social issues such as social justice, inequality, and power relations. Therefore, an analysis of Miéville's "weird fiction" essentially requires a close look at his political and ideological stance. This can be done by examining his texts' references to issues like class conflict, racial discrimination, and sexual exploitation, in a manner openly critical of capitalism. *Perdido Street Station* (2000), his critically acclaimed novel, is set in Bas-Lag, a fictional universe that appears in several of Miéville's works. It is a chaotic universe where fantasy and science fiction, magic and experimentation are mixed together. The events of the novel are largely set in New Crobuzon, a city-state characterized by numerous steampunk features. This Victorian-era scenario combines early Industrial Revolution technologies with grimy atmosphere of the 19th century London. By employing elements of the Victorian era, Miéville establishes a connection between the timeless political issues of the past and present within this odd, yet familiar environment. Miéville's approach is called neo-Victorianism, a cultural movement that involves the reappropriation, reimagining and reinterpretation of Victorian culture, aesthetics, and lifestyle from a contemporary perspective. Neo-Victorian style has found widespread expression in literature, art, fashion, and architecture with the onset of the new millennium. It examines the value system and common concerns of Victorian society through a modern lens by addressing issues like gender, class, and technological progress. However, this movement is more than a nostalgia-seeking fashion. There is a predominant tendency to view neo-Victorian works as cultural tools intended to bring a new perspective into the past, to draw attention to historical injustices and shortcomings, and to initiate a meaningful dialogue for both the present and the future. Steampunk, a popular movement that involves recreating Victorian technologies and lifestyles with modern tools, is often used interchangeably with neo-Victorianism, with which it shares many characteristics. On the other hand, these two cultural movements also have important differences. Using *Perdido Street Station* as a main example, this study seeks to clarify neo-Victorianism and steampunk and explain their parallels and differences.

Key Words: Miéville, steampunk, Neo-Victorianism, *Perdido Street Station*

Özet

İngiliz romancı ve edebiyat eleştirmeni China Miéville günümüzün en önemli spekülatif kurgu yazarlarından biridir. Yazar, korku, fantezi ve *steampunk* gibi pek çok türden öğeler içeren eserlerini "tuhaf kurgu" olarak tanımlamaktadır ve bu kategorizasyonun edebiyatı ticari ve muhafazakâr klişelerden uzak tuttuğunu savunmaktadır. Miéville birçok eserinde sosyal adalet, eşitsizlik ve iktidar ilişkileri gibi siyasi ve toplumsal meselelere değinerek açıkça Marksist bir duruş sergiler. Bu nedenle, Miéville'in tuhaf kurgusunun analizi, esasen onun siyasi ve ideolojik duruşuna yakından bakmayı gerektirir. Bu da Miéville'in metinlerinde sınıf çatışması, ırk ayrımcılığı ve cinsel sömürü gibi konulara, kapitalizmi açıkça eleştiren bir üslupla yaptığı göndermeleri inceleyerek yapılabilir. Eleştirmenlerce beğenilen romanı *Perdido Sokağı İstasyonu* (2000), Miéville'in birçok eserinde yer alan kurgusal bir evren olan Bas-Lag'da geçiyor. Burası fantezi ve bilimkurgunun, büyü ve deneyselliğin birbirine karıştığı kaotik bir evrendir. Romandaki olayların önemli bir kesimi ise, çok sayıda *steampunk* özelliğe sahip bir şehir devleti olan New Crobuzon'da geçiyor. Bu Viktorya dönemi senaryosu, erken Sanayi Devrimi teknolojilerini 19. yüzyıl Londra'sının kirli atmosferiyle birleştirmektedir. Miéville, Viktorya dönemine ait unsurları kullanarak, bu tuhaf ama tanıdık ortamda geçmişin ve günümüzün zamansız siyasi meseleleri arasında bir bağlantı kuruyor. Miéville'in bu yaklaşımına, Viktorya dönemi kültürünün, estetiğinin ve yaşam tarzının çağdaş bir perspektiften yeniden ele alınmasını, yeniden hayal edilmesini ve yeniden yorumlanmasını içeren kültürel bir hareket olan neo-Viktoryanizm denilmektedir. Neo-Viktoryen tarz, yeni milenyumun başlamasıyla birlikte edebiyat, sanat, moda ve mimaride yaygın olarak görülmeye başlanmıştır. Hareket, toplumsal cinsiyet, sınıf ve teknolojik ilerleme gibi konuları ele alarak Viktorya dönemi toplumunun değerler sistemini ve ortak kaygılarını modern bir mercekle incelemektedir. Öte yandan bu hareket, nostalji arayışındaki bir modadan daha fazlasıdır. Neo-Viktoryen eserleri geçmişe yeni bir bakış açısı getirmeyi, tarihsel adaletsizliklere ve eksikliklere dikkat çekmeyi ve hem bugün hem de gelecek için anlamlı bir diyalog başlatmayı amaçlayan kültürel araçlar olarak görme eğilimi baskındır. Viktorya dönemi teknolojilerini ve yaşam tarzlarını modern araçlarla yeniden yaratmayı içeren popüler bir akım olan *steampunk* ise, çoğu zaman birçok ortak niteliğe sahip olduğu neo-Viktoryanizm ile birbirinin yerine kullanılmaktadır. Öte yandan, bu iki kültürel hareketin önemli farklılıkları da vardır. Bu çalışma, *Perdido Sokağı İstasyonu*'nu merkezine alarak neo-Viktoryanizm ve *steampunk*'ı açık bir şekilde tanımlamayı ve aralarındaki benzerlik ve farklılıkları göstermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Miéville, steampunk, Neo-Viktoryanizm, *Perdido Sokağı İstasyonu*

1. INTRODUCTION

British novelist and literary critic China Miéville is a prominent figure in contemporary speculative fiction. He classifies his work as "Weird Fiction" (represented by H.P. Lovecraft as a foundational figure), seeking to challenge conventional literary norms by incorporating elements from diverse genres such as horror, fantasy, and steampunk. Miéville contends that this endeavour serves to preserve literature's autonomy from commercial and conservative conventions. Therefore, while he diverges from the tradition represented by influential figures like J. R. R. Tolkien and C. S. Lewis, he also rejects rigid genre boundaries, advocating for a more fluid interplay between fantasy and science fiction (Kendrick, 2016: 13). The contemporary form of this subgenre of speculative fiction, which emerged during the 1920s and 1930s, is often referred to as "New Weird," a label under which Miéville is recognized as a key representative.

Miéville (2009) also provides a brief definition of the term as follows, "If considered at all, Weird Fiction is usually, roughly, conceived of as a rather breathless and generically slippery macabre fiction, a dark fantastic ("horror" plus "fantasy") often featuring nontraditional alien monsters (thus plus "science fiction")" (510). In addition to being rich with fantastical elements, Miéville's narratives deal with political and social themes, often through a Marxist lens, reflecting his engagement in leftist activism. Miéville's literary contributions not only enrich the speculative fiction genre but also provide fertile ground for examining the intersection of politics, ideology, and cultural imagination. Therefore, an analysis of Miéville's "weird fiction" essentially requires a close look at his political and ideological stance. This can be achieved by examining his texts for references to issues such as class conflict, racial discrimination, and sexual exploitation, which are openly critiqued from a Marxist perspective. *Perdido Street Station* (2000), one of Miéville's acclaimed novels, unfolds in the fictional universe of Bas-Lag, particularly within the city-state of New Crobuzon. This setting blends elements of steampunk with a gritty, industrial ambiance reminiscent of East-End London (Bowser and Croxall 14). Through the fantastical world of *Perdido Street Station*, Miéville addresses enduring political issues while incorporating elements of Neo-Victorianism. Neo-Victorianism, as a cultural movement, reimagines Victorian culture and values from a contemporary perspective, exploring themes such as gender, class, imperialism, and technological progress. Unlike mere nostalgia, Neo-Victorianism seeks to breathe new life into the past, encouraging discussions about historical injustices and shaping future dialogue. While Neo-Victorianism and steampunk share common characteristics, they also exhibit distinctions. Using *Perdido Street Station* as a main example, this study seeks to clarify neo-Victorianism and steampunk and explain their parallels and differences.

2. NEO-VICTORIANISM VS. STEAMPUNK

In the realm of speculative fiction, steampunk works paint vivid pictures: cities enveloped in smoke and flame, giant machines performing extraordinary tasks, eccentric scientists with radical ideas, steam-powered automatons, and airborne vehicles like flying cars and zeppelins. This genre, born in the 1980s, has since evolved into a full-fledged literary movement, generating various subgenres that cross the intersections of technology and history. The term 'steampunk' usually refers to fantasy, horror, and weird stories. According to Rose (2009) "'Steam' evokes specifically nineteenth century and a focus on technology, past and present; 'punk' evokes an irreverent attitude toward history and, through association with cyberpunk, an iconoclastic concern with the origins and conventions of SF" (319). Steampunk's essence lies in its fusion of futuristic speculations with an alternate past, offering a familiar yet fantastical background for its narratives. While rooted in the Victorian era, steampunk is not confined to a singular time or place. Classical steampunk, for instance, evokes the British Victorian era, while Western steampunk ventures into the American Wild West. In addition, it has given rise to various subgenres characterised as post-apocalyptic, futuristic and fantasy steampunk. In the 1980s, during the dawn of the information revolution, while many science fiction writers fascinated by exploring cyberpunk futures, some others cast their gaze backward. Notably, a wave of writers, including K. W. Jeter, Stephen Baxter, Tim Powers, and James Blaylock, breathed new life into old dreams through their literary endeavours. It was during this era that K. W. Jeter, in letter to the science fiction magazine *Locus*, coined the term 'steampunk' to distinguish it from cyberpunk. He envisioned a genre of speculative fiction where steam, not electricity, fuelled technological progress. As he eloquently put it, "Victorian fantasies are going to be the next big thing, as long as we can come up with a fitting collective term for Powers, Blaylock and myself. Something based on the appropriate technology of the era; like "steampunks", perhaps..." (Jeter, 1987: 57).

Since its inception, steampunk has evolved into both an artistic movement and a cultural phenomenon. Jagoda (2010) outlines its defining characteristics as follows:

The most prominent novels that fall under this heading draw consistently from such disparate sources as nineteenth-century culture, the early science fiction of Jules Verne and H.G. Wells, and the late twentieth-century subgenre of cyberpunk fiction. Covering a diverse historical spectrum, many of these neo-Victorian futurist texts draw parallels between the Industrial Revolution of the nineteenth century and the Information Revolution of the late twentieth century (47). The first steampunk novels began to emerge in the late 1960s and early 1970s, with works like Ronald William Clark's *Queen Victoria's Bomb* and Michael Moorcock's *A Nomad of the Time Streams* trilogy laying the groundwork for the genre. Jeter's 1979 novel, *Morlock Night*, is often cited as one of the earliest examples of steampunk, drawing upon H. G. Wells' *The Time Machine* to craft a narrative where Morlocks wreak havoc upon a specific period of England's history. While Jeter's work is seminal, precursors to steampunk can be found in various media forms, including films like *Metropolis* and television series like *The Wild Wild West*. However, steampunk did not gain widespread recognition until the publication of Paul Di Filippo's *Steampunk Trilogy* (1995) and William Gibson and Bruce Sterling's *The Difference Engine* (1990). The latter played a fundamental role in popularising steampunk by presenting an alternate history in which Analytical Engine sparked an early information revolution before the industrial use of electricity. The Analytical Engine, proposed by English mathematician and computer pioneer Charles Babbage, was a digital mechanical general-purpose computer. Babbage initially outlined this innovation in 1837, intending it to be the successor to his difference engine, a design for a more straightforward mechanical calculator. This blending of fact and fiction, along with strategic anachronisms and hybridized historical narratives, became hallmarks of steampunk fiction (Bowser and Croxall, 2010: 13). In essence, steampunk offers a postmodern exploration of history and technology, challenging traditional narratives of progress and inviting readers to reimagine the past and present. By defamiliarizing historical events and globalizing the present, steampunk opens new avenues for understanding the interconnectedness of history, society, and technology. It serves as both a critique of historical narratives and a catalyst for reimagining our relationship with the past, present, and future. As Jagoda (2010) observes, "Through techniques such as hybridization, pastiche, and strategic anachronism, steampunk texts defamiliarize both the Victorian past and the globalizing present, isolating facets of both eras to make them more susceptible to analysis (48). Neo-Victorianism, a broader concept than steampunk, enriches our comprehension of contemporary representations rooted in the Victorian tradition. While it seeks to revitalize and rediscover the past, its scope extends beyond mere historical fiction or narratives attempting to evade present issues by retreating to an alternative time and space. In simple terms, it enables us to view historical and contemporary issues through a fresh lens. Some contemporary novels set in the Victorian era idealize this tradition, aiming to diminish the significance of the present. Neo-Victorian writers, often imbued with nostalgia, utilize the past as a tool for critiquing the present (Williams, 1973: 12). However, due to the phenomena of cannibalization and anachronism, Neo-Victorianism may inadvertently contribute to the discordance of the present. In his analysis of Lloyd Jones' Neo-Victorian novel *Master Pip*, Llewellyn contends that the Dickensian nostalgia portrayed therein represents "a cultural sickness that distorts the mind rather than liberating its potential" (Llewellyn, 2008: 179). This distortion of the mind can manifest as an individual's excessive attachment to the nineteenth century, whether as a critic or a writer. Conversely, for some authors, Neo-Victorianism signifies a profound scepticism towards the popular sentiment of nostalgia.

According to Lowenthal (1989), "we no longer seek in the past a refuge from the present; instead, we excavate the past to expose its iniquities and indignities" (22). The question of why the Victorian Age holds such fascination deserves for exploration. a brief response might be that Victorian ideas serve as a lens through which we can gain insight into the origins of contemporary social challenges. These ideas, entangled with issues of education, class, gender, and religion, form the roots of present-day complexities (Llewellyn, 2008: 164). From this perspective, Neo-Victorianism transcends its classification as merely a science fiction subgenre, emerging as a vital component of a broader cultural discourse. Hantke (1999) further elucidates this relationship, noting the enduring resonance of Victorian social, economic, and political structures. He suggests that our contemporary society shares fundamental similarities with the Victorian era, with both periods characterized by a belief in the possibility of cultural transformation without immediate consequences. Hantke draws parallels to Michel Foucault's observations on the persistent influence of Victorianism on modern cultural norms, highlighting the enduring legacy of this historical period (1999: 244). Indeed, the industrial revolution, which originated in Britain, left a permanent mark on global society, with industrialization often accompanied by colonization. Thus, Victorian era's impact extends far beyond the boundaries of Britain or America, shaping social institutions and class structures worldwide. In essence, despite the passage of time, our societies remain bound to the nineteenth century, continuing similar social constructs and power dynamics.

3. EXPLORING NEO-VICTORIANISM IN *PERDIDO STREET STATION*

Perdido Street Station is arguably the most renowned of Miéville's novels within the genre known as New Weird. The book presents a complex universe filled with unique creatures, artificial species, and advanced technology devices, while also featuring a captivating love story. By examining the author's worldview, steampunk conventions, and possible intertextual references, the novel's depth and significance are further revealed. Operating on an allegorical level, the characters and events in this novel serve as allegories for their real-world counterparts, echoing the distant yet efficient approach seen in George Orwell's *Animal Farm*. The novel's diversified social structure and inclusion of hybrid species may initially evoke a medieval bestiary, but it offers a critique of both the ideals and harsh realities of the British political landscape. In doing so, *Perdido Street Station*, adorned with neo-Victorian elements and featuring steampunk landscapes, illuminates the pervasive tensions between social classes, whether explicit or implicit in their conflicts. *Perdido Street Station* is set in the fictional city-state of New Crobuzon, which located in a fictional universe called Bas-Lag where both magic and steampunk technologies exist, and where many intelligent crossbreed creatures live. The city has an existence independent of the characters who inhabit it; almost a character in itself, it is as important an aspect of the narrative as the main characters. The author provides detailed descriptions of this world, and a map is included to help readers in following the story's locations. The novel's defining features include a gritty and realistic portrayal of a Grimdark fantasy realm inhabited by morally ambiguous characters, intricate political structures, and ruthless, violent clashes. These elements are conveyed through detailed and vivid descriptions, coupled with both direct and indirect allusions to contemporary social dilemmas. The city depicted in the novel shares striking resemblances with Victorian London, characterized by distinct class divisions. In an interview, the author expressed this relationship as follows: In a very straightforward way, the city of New Crobuzon is clearly analogous to a chaos-fucked Victorian London. But it's more than just the geography (river straddling, near the coast) and the industry (heavy, riddled with class conflict). It's the way the city intersects with the literature that chronicles it. (Miéville in Gordon, 2003)

The ghettos are home to a diverse mix of workers, artists, spies, drug addicts, and prostitutes, making it a multicultural city where different species coexist with minimal interaction. New Crobuzon is a city plagued by dirty air and rivers, making it a breeding ground for parasites, infections, and rumours. It is "a huge plague pit, a morbific city" (Miéville, 2000: 16). All the unhealthy and ugly aspects of the city reflect the sick and dirty sides of the interrelations among its inhabitants and their relationship with the government. In essence, the novel avoids any romanticized historical interpretation, opting instead to draw attention to the pervasive intersection between past and present issues. Rather than evoking nostalgia, it emphasizes the existence of shared problems spanning across time. In the novel, this effect is reinforced by the use of steampunk elements. Coal-powered steam trains pass over rivers filled with chemical wastes, direct results of environmental pollution caused by unregulated industrial plants from the Industrial Revolution years. Strange vapours waft over the roofs. The converging rivers on the other side run sluggishly, and the water steams here and there as its currents mix nameless chemicals into potent compounds. The slop from failed experiments, factories, laboratories, and alchemists' dens randomly mixes into bastard elixirs (Miéville, 2000: 44). Today, we are witnessing the effects of the issues that plagued Victorian England in the form of global warming and climate change. In this context, Neo-Victorianism enables us to envision the Victorian era and the Industrial Revolution with anachronistic attitudes and steampunk landscapes. Once again, it is important to note that the aim of this movement is not to establish nostalgia for the past. Rather, it seeks to take a fresh look at past and present problems, whose essence remains unchanged despite their evolving appearances. In the case of *Perdido Street Station*, the hybrid environment, composed of various components and a fantastic and hybrid history, allows us to relate it to the modern environmental movement from a contemporary perspective. Isaac Dan der Grimnebulin, the protagonist of *Perdido Street Station*, is a freelance scientist who parted ways with the university ten years ago due to his inadequate teaching skills. Engaged in various scientific pursuits, he conducts experiments, writes research papers, and delves into multiple scientific disciplines, with a particular fixation on his pet theory of 'crisis energy'. The nineteenth century witnessed notable technological progress, fostering a profound trust in science that permeated social life. During this period, scientific and technological advances were respected by a broad segment of the societies, with a prevailing belief that empirical methods, experimentation, and calculations held the key to solving all challenges. Isaac symbolizes this conviction. When Yagharek, a garuda, a bird-like humanoid creature, seeking to restore his ability to fly after a cruel de-winging punishment for a sordid crime he committed, approaches Isaac for assistance, Isaac willingly accepts the task, finding it well-suited to his expertise. In a world where the possibilities seem limitless with the application of empirical sciences, scientists assert that any task like this one is achievable through calculations and experiments. This confidence may stem from the Enlightenment tradition of rational thinking and the prevailing overconfidence in the capabilities of modern science. Examining Miéville's novel in relation to the contemporary postmodern perspective and the Neo-Victorian tradition reveals a decline in optimism towards technological progress. Although scientific advancements have undoubtedly improved many aspects of daily life, they have also resulted in the deaths of millions through the weaponisation of their inventions in wars. The protagonist, Isaac, witnesses this issue firsthand. His quest for knowledge about flight inadvertently unleashes a monstrous butterfly-like creature, known as the slake-moth, which feeds on the subconscious, rendering its victims catatonic. It is later revealed that the slake-moth is a result of hybrid experimentation intended for drug production, implicating both the mayor and the city's leading criminal organization in drug trafficking. Thanks to such details Miéville's fantasy world serves as an allegory for contemporary realities, exposing the intricate connections between corrupt politicians and criminal organizations.

Perdido Street Station features a diverse range of hybrid species, such as Lin, Isaac's partner, who has a woman's body and a bug's head, and Yagharek, a bird unable to fly but skilled in walking and speaking. Additionally, the city is populated by bio-engineered 'remades' that combine animal and mechanical components. These remades serve various functions. Some are engineered as bodyguards armed with built-in weaponry, while in other cases, modifications are used as a form of punishment, such as in the case of a mother who murdered her baby and now has her child's limbs attached to her face as a constant reminder of her crime. The utilization of remade labour and arbitrary punishments by the New Crobuzon government bears resemblance to Victorian England's practices, in terms of ethical considerations. During the nineteenth century, certain criminals were permanently exiled to new colonies, undergoing a transformation from which they could never return to their initial status as humans. Although they were given a higher status than the non-European peoples in the colonies, living far away from the homeland nevertheless had an extremely negative impact on their reputation and their place in the social hierarchy. Similarly, the government of New Crobuzon has evolved into a self-serving corporation that prioritises its interests over social welfare, creating remades for utilitarian purposes. This parallels the exploitation of the working class in Victorian England, highlighting the ethical dilemmas inherent in such social structures. These relations, which Miéville presents as distorted, hybridised and defamiliarized, can help to bring a new perspective to handling class issues, which are much more complex today. The novel delves into numerous political issues prevalent in nineteenth-century Britain, encapsulating themes of labour strikes, military suppression of the working class, press censorship, disparities in voting, and government favouritism towards the upper strata of society. Karl Marx, a prominent figure of the time, was deeply influenced by the harsh realities faced by workers in London during this period. Miéville, who holds significant Marxist credibility, authored his dissertations on Marxism and international law, receiving his master's degree in 1995 and his PhD degree in 2001. In *Perdido Street Station*, written while preparing his doctoral thesis, he offers a critical examination of capitalism. Through the lens of a corrupt government, capitalism is depicted as fostering inequality and exploitation. The narrative examines the challenges encountered by labour unions and their troubled relationship with governmental authorities, presenting a critical perspective on the power dynamics at play. Such critical perspectives are one of the main reasons why the weird world the author constructs has a Neo-Victorian background. Miéville, who considers that Postmodern attitudes, which are quite common today, are unreliable in explaining the current state of the world, takes the view that Marxist philosophy, despite its obvious failures in the past, is still a valid means for understanding the problems that remain unchanged from the past to the present. However, Miéville does not want the novel to be characterized as a directly Marxist work; he states that he prefers to write in the non-fiction genre when dealing with such topics. He makes the following statement on this subject, which also refers to the topics mentioned above: However, I represent certain concerns in fictional form because they fascinate me. There are direct political topics, such as the arguments over union organization, over the class basis of fascism, over the internal contradictions of racist consciousness, and so on, in the book. There are also slightly more abstruse ones. The model of consciousness explored in the book— where human consciousness is apparently ego plus subconscious, but is in fact the dialectical interrelation of the two, rather than an arithmetic addition, is a playful exploration not only of dialectics. It also explores the models of consciousness that I think explain social agency and the relationship between intuition and knowledge, which is something that Gramsci, for example, talks about a great deal. (Miéville in Gordon, 2003)

As an example of the novel's ideologically critical attitude, the impact of capitalism is evident in Lin's experience as she revisits her former neighbourhood and feels estranged from its inhabitants: "Other khepri glanced at Lin. Her skirt was long and bright in the fashion of Salacus Fields: human fashion, not the traditional ballooning pantaloons of these ghetto-dwellers. Lin was marked. She was an outsider. Had left her sisters. Forgotten hive and moiety" (Mieville, 2000: 64). This portrayal of Lin's detachment from her roots underscores the broader theme of alienation within the novel. As these examples show, the novel opens a space for debate on contemporary issues, such as postcolonial debates, while also addressing enduring class conflicts within a Victorian landscape adorned with steampunk details.

4. CONCLUSION

In crafting the city of New Crobuzon, China Miéville embarks on a journey of boundless imagination, akin to the explorations found in steampunk literature. Within the confines of New Crobuzon, a convergence of technologies, traditions, and fantastical elements unfolds, blurring the lines between reality and fiction, steam and punk, and hybrid creatures. Through the utilization of various literary genres, Miéville manages to shape a unique and fantastical narrative landscape. This fusion of genres, coupled with the vivid depiction of New Crobuzon's government and social dynamics, encapsulates the essence of the steampunk genre. In *Perdido Street Station*, readers are immersed in a world where truth, fiction, magic, and science intertwine, alongside themes of relationships, friendship, and love, whether they be mundane or bizarre. The novel serves as a testament to the richness and complexity of the human experience, inviting readers to ponder both the fantastical and the logical. Furthermore, the steampunk and Neo-Victorian literary movements share a common aspiration to reevaluate technology's role in social progress. Rejecting the notion of singularity, steampunk defines itself through a reappropriation of materiality from earlier eras, embracing a sense of recycled or imitated craftsmanship. *Perdido Street Station* not only captivates with its fantastical elements, such as inter-dimensional spiders and brain-sucking dream-moths, but also offers a profound exploration of political ideas. It presents readers with an engaging narrative that simultaneously serves as a platform for reflecting on contemporary social and political issues. Since its publication, the novel has elevated steampunk fiction to a more esteemed and thoughtful level, resonating with readers seeking both entertainment and intellectual stimulation.

5. REFERENCES

Bowser, Rachel A. & Croxall, Brian. (2010). "Introduction: Industrial Evolution." *Neo-Victorian Studies*. 3:1. pp. 1-45.

Gordon, John. (2003). "Reveling in Genre: An Interview with China Miéville." *Science Fiction Studies*. Vol. 30. Part 3. Nov. 2003.

Hantke, Steffen. (1999). "Difference Engines and Other Infernal Devices: History According to Steampunk." *Extrapolation*. Kent: Fall 1999. Vol. 40, Issue: 3. pp. 244-254.

Jagoda, Patrick. (2010). "Clacking Control Societies: Steampunk, History, and the Difference Engine of Escape." *Neo-Victorian Studies*. 3:1. pp. 46-71.

Jeter, K.W. (April 1987). "Letter – essay from K. W. Jeter". *Locus*. Vol. 20, no. 4. Issue: 315. Locus Publications. https://locusmag.com/1987/04/table-of-contents-april-1987/

For the full text of Jeter's letter: https://web.archive.org/web/20160927014545/http://i.imgur.com/M7ema1o.png

Kendrick, Christopher. (2016). "Socialism and Fantasy: China Miéville's Fables of Race and Class." *The Monthly Review*, 67, 9. pp. 13-24. http://dx.doi.org/10.14452/MR-067-09-2016-02_2

Llewellyn, Mark. (2008). "What Is Neo-Victorian Studies?" *Neo-Victorian Studies*. 1:1. pp. 164-185.

Lowenthal, David. (1989). "Nostalgia tells it like it wasn't." in Chase, M. & Shaw, C. (eds), *The Imagined Past: History and Nostalgia.* Manchester: Manchester University Press. pp. 18-32.

Miéville, China. (2009). "Weird Fiction". in Bould, M., Butler, A., Roberts, A., & Vint, S. (eds.). *The Routledge Companion to Science Fiction.* London: Routledge. pp. 510-516.

Miéville, China. (2000). *Perdido Street Station*. New York: Ballantine Books.

Rose, Margaret. (2009). "Extraordinary Pasts: Steampunk as a Mode of Historical Representation." *Journal of the Fantastic in the Arts*. Pocatello. Vol. 20, Issue. 3. pp. 319-333.

Williams, Raymond. (1973). *The Country and the City*. London: Chatto & Windus.

THE MORAL LESSON IN "THE DOG" BY J.M. COETZEE

J.M. COETZEE'NİN "THE DOG" HİKAYESİNDEKİ AHLAK DERSİ

İbrahim KOÇ[1], Kemal ÇAPOĞLU[2]

[1]Lect. PhD, Ordu University, English Language and Literature,
ORCID: 0000-0001-9510-3376
[2]Lect. PhD, Gümüşhane Üniversitesi, English Language and Literature,
ORCID: 0000-0002-9268-4184

Abstract

South African-Australian novelist John Maxwell Coetzee is well known for his tendency to include animals—especially dogs—into his works. Through his literary works Coetzee frequently invites readers to consider the complex interplay between the biological and cultural aspects of the human condition and our relationship with nature. His short story, "The Dog", debuted in The New Yorker in 2017, portrays a character, potentially an immigrant figure, serving as a symbolic embodiment of the marginalized "sexual and ethnic Other" while simultaneously emphasising the psychological terror induced by a guard dog and the discourse of dominance exposed by its owners. The narrative begins with illustrating the perpetual threat posed to the female protagonist by the guard dog, identified as the *chien méchant* (vicious dog in French), a formidable dog owned by a Western household. The woman who must pass by the house twice a day because of her job remains trapped in a constant state of anxiety and distress as the dog fixates upon her with menacing stares and incessant barking. She attributed the dog's hostile behaviours to her innate feminine presence and the scent of fear radiated from her body. Subsequently, she resolves to approach the dog's owners in a bid to foster familiarity with the dog and calm down the tensions. However, she was faced with a rude disregard from the elderly Westerner couple, indicative of their refusal to acknowledge her plight, her request, and her identity. The climax of the story reveals that the conflict with the Other will not be resolved easily and clarifies how, similar to its human owners, the represented dog functions as an instrument of imperialist and patriarchal ideology, wherein the existential agency of the Other is not only overlooked but actively rejected. Predominantly focalizing on the female protagonist's perspective and her recurrently distressing encounters with the vicious dog, the narrative serves as a depiction of the shared oppression experienced by both the immigrant figure and the dog under the oppression of a forced domination, parallel to the hegemonic aspirations inherent within imperialistic endeavours. Therefore, my study posits that Coetzee's short story serves as a convincing critique of a domination-seeking cultural discourse that manifests itself as the desire to subordinate women and non-human nature.

Key Words: Coetzee, Dog, feminism, other, postcolonialism

Özet

Güney Afrikalı-Avustralyalı romancı John Maxwell Coetzee, eserlerine hayvanları -özellikle de köpekleri- dahil etme eğilimiyle tanınmaktadır. Coetzee eserleri aracılığıyla okurlarını sıklıkla insanlık durumunun biyolojik ve kültürel yönleri arasındaki karmaşık etkileşimi ve doğa-insan arasındaki ilişkiyi düşünmeye davet eder. 2017'de The New Yorker'da yayımlanan "The Dog" (Köpek) adlı kısa öyküsü, cinsel ve etnik bakımdan marjinalleştirilmiş ötekinin sembolik bir tezahürü olan göçmen bir kadın karakteri tasvir ederken, aynı zamanda bir bekçi köpeğinin neden olduğu psikolojik dehşeti ve köpeğin sahipleri tarafından sürdürülen egemenlik söylemini göz önüne sermektedir. Anlatı, Batılı bir hanenin sahip olduğu korkunç bir köpek olan chien méchant (Fransızca'da kötü köpek) olarak tanımlanan bekçi köpeğinin kadın kahramana yönelttiği sürekli tehdidi göstererek başlıyor. İşi nedeniyle günde iki kez evin önünden geçmek zorunda olan kadın, köpeğin tehditkâr bakışları ve aralıksız havlamasıyla sürekli bir endişe ve sıkıntı hali içinde sıkışıp kalıyor. Köpeğin düşmanca davranışlarını doğuştan gelen kendi dişil varlığına ve vücudundan yayılan korku kokusuna bağlıyor. Bir süre sonra kadın, köpekle yakınlık kurmak ve gerginliği yatıştırmak amacıyla köpeğin sahiplerine yaklaşmaya karar verir. Ancak, yaşlı Batılı çift, onun bu durumunu, talebini ve kimliğini kabul etmeyi kaba bir umursamazlıkla reddeder. Hikâyenin doruk noktası, öteki ile olan çatışmanın kolayca çözülemeyeceğini ortaya koymaktadır ve temsil edilen köpeğin, insan sahiplerine benzer şekilde, ötekinin varoluşsal failliğinin sadece göz ardı edilmediği, aynı zamanda aktif olarak reddedildiği emperyalist ve ataerkil ideolojinin bir aracı olarak nasıl işlev gördüğünü açıklığa kavuşturuyor. Ağırlıklı olarak kadın kahramanın bakış açısına ve onun hırçın köpekle tekrarlayan sıkıntılı karşılaşmalarına odaklanan anlatı, emperyalist çabalara içkin hegemonik arzulara paralel olarak hem göçmen figürün hem de köpeğin zoraki bir tahakkümün baskısı altında yaşadıkları ortak ezilmişliğin bir tasvirini sunmaktadır. Bu çalışma, Coetzee'nin kısa öyküsünün, kadınları ve insan olmayan doğayı ikincilleştirme arzusu olarak kendini gösteren tahakküm arayışındaki kültürel söylemin, ikna edici bir eleştirisi olduğunu ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Coetzee, Köpek, feminizm, öteki, post-kolonyalizm

1. INTRODUCTION

South African-Australian novelist John Maxwell Coetzee is well known for his tendency to include animals—especially dogs—in his works. He frequently invites readers to consider the complex interplay between the biological and cultural aspects of the human condition and our relationship with nature. Published initially in *The New Yorker* on December 4, 2017, Coetzee's short story "The Dog" by exploring the intricate relationship between a young immigrant woman, an old Western couple, and their aggressive guard dog unravels the deeply embedded power relations in a hybrid society where the colonized and the colonizer live together. This narrative ultimately distils these complex dynamics into a central theme that intersects imperialism and patriarchy. The heroine of the story is regularly horrified by a guard dog chained in the garden of a Western family. When she approaches the dog's owners in an attempt to calm the tension, she is greeted with aggressive indifference. The climax of the story reveals that the conflict with the Other will not be resolved easily. In this context, considering the complex publishing history of it, this study examines "The Dog" as a critique of a cultural discourse that seeks to subjugate women and non-human nature for the sake of domination and posits that the frightening dog in the story serves as a tool of patriarchal and imperialist ideology that not only ignores but also rejects the existential agency of the Other.

1.1. Publication History

This unusually short story seemed to confuse some readers, as it is not often that Coetzee produces such short narratives. As there was no scholarly analysis of "The Dog", the initial reactions to the story that I have gathered from newspaper articles, literary blogs, and social media commentary on the author point to a possible misperception that it was an excerpt or chapter from an upcoming novel. Coetzee has previously employed such tactics, as evidenced by "The Blow", which debuted in the June 27, 2005, issue of the same weekly magazine before later being incorporated into the novel *Slow Man*, released in the same year. Coetzee's literary oeuvre is characterized by a reluctance to adhere to conventional norms, as he has often ventured into experimental cross-genre territories. The hybrid form employed by Coetzee serves as a critique of anthropocentrism and Eurocentrism, a perspective mostly interpreted through a postcolonial lens. Coetzee's utilization of this structure challenges conventional paradigms within Western literature, especially the rigid categorizations of genre and mode (Carruth, 2011: 206).

Following its publication in *The New Yorker*, "The Dog" was translated into Spanish as "El perro" and featured as the opening story in a seven-story anthology titled *Siete Cuentos Morales* (2018) (*Seven Moral Tales* in Spanish), published by Random House in Spain. Subsequently, French, and Italian versions of the collection, entitled *L'abattoir de Verre* (2018) (*The Glass Abattoir* in French) and *Bugie e altri racconti morali* (2019) (*Lies and Other Moral Tales* in Italian), respectively, were released. Notably, both translations reference an unpublished original English manuscript titled "Moral Tales". Interestingly, this collection with the same content, has not yet been published in English. However, Coetzee recently published a final edition designed for English-speaking Western audiences, titled *The Pole and Other Stories*, and at the age of 83 has shared with his readers the last work of his illustrious career so far. This anthology comprises a novella titled "The Pole", originally released as a standalone novel in Spanish under the title *El Polaco* in 2022, alongside five additional stories spanning an 18-year timeframe (Fry, 2023). Unlike the beginning position in the previous collection, "The Dog" occupies the closing position within this edition. Readers are presented with an eclectic collection of texts that are slightly connected when examining the two separate anthologies that include "The Dog" as a single, coherent whole. The majority of these stories centre on Elizabeth Costello, a fictional character familiar to readers acquainted with Coetzee's previous works. Mrs. Costello, a renowned Australian novelist and advocate for animal rights, often finds herself involved in controversy due to her unconventional and polemical views. Coetzee scholars and critics interpret this character as a representation of the author's own persona or alter ego (Dooley, 123). Although various aspects of Elizabeth Costello's life are explored throughout different texts, there appears to be no discernible or reliable connection between the young woman portrayed in "The Dog" and any specific period or context within Mrs. Costello's fictional narrative. Consequently, while "The Dog" is a separate fictional world with only slight references to the wider narrative that includes Elizabeth Costello, it could be seen as a forerunner to future critical analysis, where the tale is interpreted as a brief episode from Mrs. Costello's past. There is a relationship based on some common characteristics of Coetzee's female characters, namely, they are not the same person. Furthermore, the fact that "The Dog" was first published as a standalone story in a magazine, followed by its subsequent inclusion into two dissimilar story collections translated into four different languages with different titles, along with the irregular arrangement of stories within these collections, creates some confusion and diversifies its critical reception. This ambiguity may have contributed to its relatively muted reception in academic literary circles.

1.2. Synopsis

The narrative revolves around an unnamed woman's daily encounter with an aggressive dog that stands guard in front of a residential building she passes twice a day on her bicycle commute to her job at a hospital. Labelled "Chien méchant" (French for "bad dog") by its owners (there is a sign on the gate), the dog exhibits fierce aggression towards the woman, demonstrating a keen desire for attack and dominance. Despite the woman's efforts to remain indifferent, the dog senses her fear, which further fuels its aggression. As she seeks to comprehend the underlying reason behind the dog's persistent hostility, she contemplates the following: The dog is a male, uncut as far as she can see. Whether he knows she is a female, whether in his eyes a human being must belong to one of two genders, corresponding to the two genders of dogs, and therefore whether he feels two kinds of satisfaction at once—the satisfaction of one beast dominating another beast, the satisfaction of a male dominating a female—she has no idea (Coetzee, 2017). The woman further theorizes that the animal reacts instinctively to the scent of fear, a primal bodily response: The answer: because she gives off the smell of fear, because she cannot hide it. Every time the dog comes hurtling toward her, a chill runs down her back and a pulse of odor leaves her skin, an odor that the dog picks up at once. It sends him into ecstasies of rage, this whiff of fear coming off the being on the other side of the gate (Coetzee, 2017). In a bid to restore the situation, she decides to engage with the dog's owners, even though her approach is met with icy rejection and hostility from the elderly couple who live in the household, "because it suits this woman to treat her as an enemy, she will continue to be an enemy" (Coetzee, 2017). Their refusal to acknowledge the woman's offer, the right to travel safely on a public road and their dismissive attitude underscore a stark cultural and generational divide. By the way, it can be assumed that the woman passing by was young because, although the details of her role at the hospital are not known, the steep hill she was cycling up suggests that she was young and in good health. The turning moment in the story occurs when the young woman, with "her not-bad French", approaches the door of the old couple and greets them with a simple "Good morning," exposing the stark language and cultural disparity between them (Coetzee, 2017). Drawing inference from the couple's outfit and daily routines, such as the man's donning of "a red cardigan" and consumption of "coffee from a bowl" (Coetzee, 2017), coupled with their patronising attitude towards outsiders, it becomes apparent that they embody Western sensibilities, juxtaposed against the woman's likely status as a non-Western immigrant. Experiencing a brief moment of humiliation and weakness, the woman's resentment replaces her fear, but in the end, "she faces the dog and speaks, using human words. "Curse you to hell!" she says. Then she mounts her bicycle and sets off up the hill" (Coetzee, 2017). Her decision to continue her journey after cursing the dog and defying the hostility of the old couple signifies that, from this point forward, the young woman refuses to let fear dictate her actions.

2. THE MORAL LESSON IN "THE DOG"

At the heart of "The Dog" is the symbolic function of the title animal (chien méchant), which operates as a fable-like device, teaching moral lessons and encouraging introspection. Accordingly, the title of this study is a reference to both the title of the first collection of stories in which "The Dog" appears, *Seven Moral Tales*, published in Spanish and the unpublished original English manuscript titled "Moral Tales". We believe that it is imperative to analyse the symbolic meaning of the story and the moral lessons it conveys by considering the reaction of the young woman when she sees the dog "enclosed in a garden in which nothing grows but weeds" (Coetzee, 2017), that stands for Western colonial and masculine dominance. However, in contrast to the stereotypes, this young immigrant health worker is not a weak, helpless, or submissive individual. The story's moral core is found in her inherent disobedience to the social norms, which this study attempts to illustrate in a number of ways.

In the story where anger stands out as the strongest emotion, it is not difficult to see that there is a conflict between the young woman and the old couple at a social level. At this point, the young woman's decision to contact the dog's owners must be related to this deep-rooted disagreement, which could also be the cause of this anger. Thus, the story reveals two important moral lessons, the first of which is evident through the young woman's thoughts when she decides to resist masculine aggression before approaching the house, and the second hidden in her angry but determined attitude in the face of the extremely rude response she receives to her well-intentioned but ill-mannered proposal. However, in order to reveal this moral undercurrent of the story, it is necessary to underline a few points about its author. This attitude is linked to the author's personal background as a white European who was born and raised in an African country, where he became a native, as well as to thematic references in his previous works. J.M. Coetzee was born in South Africa to Afrikaner parents. He became a prominent literary figure whose works delve deeply into the complex structure of his homeland's history and social dynamics. South Africa, with its painful history of racial segregation and colonialism, serves as a rich backdrop for Coetzee's fictional world, which navigate themes of power, oppression, and resistance. Coetzee has spent his long life in different parts of the world and in different countries, but especially during his South Africa years, he has been seen as a primary voice in the anti-apartheid movement. Both due to his literary works and public occurrences, he deals with the experiences of South African people and reveals moralistic and humanistic criticism of imperialist policies. Throughout history, Western cultures have developed complex relationships with the other, often leading to problematic situations. From ancient Greece to modern times, the process of marginalization has been deeply embedded in Western culture, serving as a defence mechanism and a pillar of colonial oppression and discrimination policies. Othering, as a concept, extends beyond mere recognition of differences between Europeans and non-Europeans; it is essentially tied to racism, with white Western Europeans presuming superiority over non-Europeans. Colonialist discourse has consistently sought to justify itself through claims of superiority, asserting ownership over resources, wealth, and labour of indigenous populations and denying them the right to self-determination. This historical narrative highlights the enduring legacy of colonialism and its impact on shaping perceptions of identity, power, and inequality (Tyson, 2006: 419-20). While many African countries faced various difficulties in the decolonisation process, South Africa had to face a more painful process in its journey to self-determination due to the privileges granted by the Western powers to the established European-origin white society. The legacy of colonialism, with its roots deeply connected in the notion of white-European superiority and black-African inferiority, continued to cast a long shadow over the nation's collective consciousness for a long time. During the colonization of Africa, European powers not only exploited the lands, the resources and all the wealth by destroying forests and the land structure with wild mining activities, by polluting waters, and causing permanent damage to the environment, natural life, and biodiversity, but also subjected its local peoples to systemic oppression and marginalization. So, the scars of colonialism run deep, leaving behind irreparable damage to both the environment and the cultural fabric of African societies (Tyson, 2006: 419-20). Moreover, the particular example of the apartheid regime, which institutionalized racial discrimination and white supremacy, continued the legacy of injustice and inequality until its abolition in 1994. Despite the ideals of peace, freedom, and democracy championed by Western civilization, these values remained elusive for the native peoples of South Africa under the oppressive rule of apartheid. Thus, Coetzee's exploration of these themes serves as an emotional reminder of the enduring legacy of colonialism and the ongoing struggles for justice and equality in post-colonial societies (Avcu, 2022: 111). In this context, there is enough reason to believe that the overall mood and imagery of "The Dog" are directly connected to these themes.

Coetzee is known for his comprehensive examination of power relations at the social and individual levels, as well as for being a vegetarian and animal rights activist. In addition, although not strictly adhering to traditional feminist ideologies, he displays a keen awareness of issues related to the subjugation of women, both in his works and in his public speeches (Kossev&Harvey, 2019: 6). Even after relocating to Australia and extending the scope of his literary influence beyond his native South Africa, Coetzee openly committed to draw attention to the disparities between the Northern and Southern Hemispheres. His evolving perspective led him to criticize the pervasive influence of American and British cultures on a global scale and shifted his focus towards international reception. He adopts a more inclusive approach by collaborating closely with translators and positioning himself as the voice of the global South. Notably, Coetzee deliberately releases translations of his works in languages such as Spanish and Dutch prior to their English editions, symbolizing his broader commitment to challenging the cultural dominance of the English language (Halford, 2017). In addition to these anti-colonialist attitudes, we can mention another characteristic of the author that became more evident especially in the period after *Disgrace* (1999). As Coetzee scholars would mostly agree, since the publication of this novel (especially after some unfair criticism and attacks he faced in his native South Africa), the nature of his literary works has changed. For example, Meek (2009) suggests that Coetzee writing has shifted from naturalistic, narrative fiction to essays, polemics, memoirs, or a combination of all three inside a fictional framework. Ironically, Coetzee, who has an unjustified reputation for being a recluse and dislikes giving interviews, appears to be less interested in the narrative keel of his books and more interested in inviting us to listen in on a private conversation he is having with himself through a number of alter egos. One of them is a character type that frequently appears in Coetzee's books and has proven to be useful for male Western writers over the past fifty years, from Saul Bellow to Michel Houellebecq: the middle-aged, learned, cynical man who is not sure if the love and lust of life that still runs through him is a blessing or a curse. Two examples of this are David Lurie in *Disgrace* and the magistrate in *Waiting for the Barbarians*. According to Meek (2009), another is Coetzee's female alter ego, Elizabeth Costello, an elderly, academic, world-weary novelist whose harsh moral principles are provoked more by the fear of death than by faith. In the meantime, the author began to draw strong female characters who oppose male domination, though occasionally in an overly dramatic manner as exemplified by Mrs. Costello's character who soon became the best known of Coetzee's heroines. The two published story collections that feature "The Dog" are essentially about this fictional character and, as mentioned above, the young woman in this story has no direct relationship with her. However, Wright (2019), who analyses the evolution of Coetzee's female characters over time, argues that his female characters have become increasingly similar to Mrs. Costello over time. In the context of Wright's analysis, the preferences, and responses of the young woman in "The Dog" fit in a consistent basis. Wright explains how the women in Coetzee's works improve from the ones who were "negated from male-dominated institutions like literary and social production" to a character like Elizabeth Costello, by the author's "act of dialogic drag that engages humour, satire, and parody to reveal the performative nature of gender, literary production, and authorship itself". (2019: 20). According to Wright "Coetzee's women misbehave; they lie and scream and sometimes go mad. They argue, refuse to be quiet, and play tricks. They are not nice ladies, complicit and appropriate, and they work to frustrate and complicate both Coetzee as author and his various audiences" (2019: 20). Therefore, it is possible to read the immigrant woman in "The Dog" as being rebellious, uncompromising, and resistant since she has the guts to visit a Western family she has never met at an inconveniently early hour of the day and make demands of them.

The term "drag", that Wright uses to describe the character traits of Elizabeth Costello, refers to a person who exhibits different forms and dimensions of femininity as a theatrical performance, also known as a "drag queen". Costello, who appears as a minor or major character in several of Coetzee's novels and short stories, is known for her outspokenness and her willingness to challenge established norms and conventions, particularly in relation to topics such as animal rights, nature of evil, and role of literature in society. She is a strong-willed and intellectual character who confronts complex moral and ethical issues in her own unique way. The young woman's confrontation with the guard dog can be seen a symbolic replay of the encounter that occurred later on between the woman and the elderly couple. As he has done in previous works, Coetzee in this story skilfully depicts social tensions and highlights the complex nature of human interaction in the midst of cultural tension through these encounters. Philippou (2016) highlights Coetzee's use of animals, particularly dogs, to evoke empathy and emphasize interconnectedness in relationships, resonating with themes of marginalization and the fear of the other deep-rooted within Western culture's colonialist legacy (218). This point of view is also adaptable to the situation in "The Dog". The story revolves around the protagonist's confrontation with an aggressive dog and its owners, revealing layers of social tension reflecting power relations and prejudices. Coetzee had already successfully conducted a similar experiment in *Disgrace*. By drawing parallels with the themes of this novel, in which dogs symbolize racial tensions in post-apartheid South Africa, the author encourages readers to think about resistance to systemic prejudice. In *Disgrace*, there is an implication that the attackers of Lucy, a victim of violence and rape, were directed by her black African business partner. This implication reflects the racial tensions inherited from the Apartheid regime. This nuanced understanding highlights the complex dynamics at play in Coetzee's exploration of colonial oppression and discrimination. It also opens the way for a deeper analysis to examine the confrontation from the perspective of the older couple, who feel insecure and ethnically distant from the protagonist.

3. CONCLUSION

In "The Dog", Coetzee explores tensions among cultures and ethnicities amid various challenges, including gender disparities and potential socio-economic divides. As an author hailing from a European background in a former colonial African nation, Coetzee draws from his personal experiences to provide insight into universal moral principles. The female protagonist's confrontation with the dog's owners is an expression of resistance to male oppression and wider social discrimination. Although she leaves the house with relative indifference, her decision to do so represents a subtle challenge to the dominant norms and points to the continuing complexities of society. After a brief moment of weakness and humiliation, the woman's resentment replaces her fear, and on her way out she confronts the dog again and tells him "Curse you to hell!" on behalf of the group she represents on the basis of ethnicity, gender and social class. With this act of defiance, she gets on her bicycle and continues her journey up the hill, signalling her refusal to be ruled by fear. This psychological projection of ethnic conflict opens up the text to wider allegorical interpretations, possibly as a reflection of local discontent with immigrant workers. "The Dog" invites the reader to confront social tensions and to explore the complexity of human relationships in the midst of cultural differences. Through Coetzee's masterful storytelling, this short story serves as an emotional reflection of contemporary social realities and encourages critical reflection on the enduring legacy of colonialism and systemic prejudice.

4. REFERENCES

Avcu, Ismail. (2022). "Dissolved State and Identity in John Maxwell Coetzee's Life and Times of Michael K within the Scope of the Postcolonial Other." *IDEAS: Journal of English Literary Studies*. vol. 2, no. 2, pp. 106–124.

Carruth, Allison. (2011). "Compassion, Commodification, and *The Lives of Animals*: J. M. Coetzee's Recent Fiction." in Elizabeth DeLoughrey, George B. Handley (eds.). *Postcolonial Ecologies: Literatures of the Environment.* Oxford: Oxford Academic.

Coetzee, J.M. (2017). "The Dog." *The New Yorker Magazine*. Nov. 27, 2017. https://www.newyorker.com/magazine/2017/12/04/the-dogDooley, Gilian. (2019). "J. M. Coetzee and the Women of the Canon." in Kossew, Sue & Harvey, Melinda (eds.). *Reading Coetzee's Women*. Palgrave Macmillan. pp. 113-128.

Fry, Declan (2023). "The Pole and Other Stories by JM Coetzee review – if this is his final book, it is a great one." book review. *The Guardian*. 27 Jul 2023. https://www.theguardian.com/books/2023/jul/28/the-pole-and-other-stories-by-jm-coetzee-review-if-this-is-his-final-book-it-is-a-great-one

Halford, James. (2017). Southern Conversations: J.M Coetzee in Buenos Aires. essay. Sydney Review of Books. February 28, 2017. https://sydneyreviewofbooks.com/essay/southern-conversations-j-m-coetzee-in-buenos-aires/

Kossew, Sue & Harvey, Melinda. (2019). "J. M. Coetzee and the Woman Question." in Kossew, Sue & Harvey, Melinda (eds.). *Reading Coetzee's Women*. Palgrave Macmillan. pp. 1-16.

Meek, James (2009) "All about John". book review. *The Guardian*. 5 Sep 2009 https://www.theguardian.com/books/2009/sep/05/jm-coetzee-books1

Philippou, Eleni. (2016). "Dogs, Horses, and Red Herrings: The Animal in J. M. Coetzee's *The hood of Jesus.*" *Critique: Studies in Contemporary Fiction*. 57:2, 217-227, DOI: 10.1080/00111619.2015.1046589

Tyson, Lois. (2006). *Critical Theory Today*. New York: Routledge.

Wright, Laura (2019) "He and His Woman: Passing Performances and Coetzee's Dialogic Drag." in Kossew, Sue & Harvey, Melinda (eds.). *Reading Coetzee's Women*. Palgrave Macmillan. pp. 19-38.

SEMANTİK İNFORMASİYANIN ÖTÜRÜLMƏSİNDƏ EMOSİONAL VƏZİYYƏT BİLDİRƏN FEİLLƏRİN ROLU

Tahirə Zairova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Dilçilik,

https://orcid.org/0009-0002-6280-4592

1. Giriş

Mövcud biliklərimizlə yanaşı, mətnin sosial konteksti, yaddaşda olan informasiyanın bildirilməsi bacarığı, mətni planlaşdırmaq, idarə etmək və digər cəhətlər də müəyyən rol oynayır. Bu zaman mövcud bilik formalarının biri o birindən daha çox əhəmiyyət kəsb etmir. Onlardan heç birinə açıq-aşkar üstünlük verilmir. Yalnız qarşılıqlı əlaqə vasitələrinin öyrənilməsi, bütün biliklərin səfərlər olunması dil kommunikasiyasının mahiyyətini başa düşməyə kömək edir, gündəlik həyatda işlənən dil təcrübəsi ilə həyata keçirilən semantik nəticələrin təbiətinin aydınlaşdırılmasını şərtləndirir. Danışıq aktı dilin yeganə realizə imkanıdırsa, burada baş verən fizioloji və psixoloji proseslər ani və ötəri xarakter daşısa da eyni zamanda bu prosesdə hər dəfə təkrarlanan konstant əlamətlər var ki, bunlar baş verən danışıq aktının arxasında dil sisteminin durmasından xəbər verir. Danışanla dinləyənin ünsiyyətə girməsi, onların eyni dil sisteminin daşıyıcıları olması ilə bərabər, həm də onlardan eyni zaman kəsiyində ünsiyyətə girmələri tələb olunur.

Dil bilmək o deməkdir ki, danışan mətnlə mətn olmayan - sözlər və ya cümlələr toplusu arasında fərqi görür. Təbiidir ki, danışan eşitdiyi və ya oxuduğunun mətn olduğunu qəbul edir, o nəyin bahasına olursa olsun, ünsiyyətin olması barədə gümanını təsdiqləməyə və zəmanət verməyə çalışır. Bu güman funksionaldır. O, nəinki söz və strukturları tanımağa, daha çox dilin bu vəziyyətdə oynadığı rolun başa düşülməsinə əsaslanır. Bu halda dilin rolu yalnız o, mətn kimi yararlı olduqda qəbul edilir. Bu dilin mətn funksiyası adlandırılır ki, həmin funksiya da mətn yaradır.

1.1 Semantik informasiya və onun ötürülməsi

Hamıya aydındır ki, dil faktlarının hər biri müəyyən informasiyanın yerinə yetirilməsində və ötürülməsində öz funksiyalarını həyata keçirirlər. İngilis dilində emosional vəziyyət bildirən feillər də bu baxımdan mühüm rola malikdirlər.

Aşağıdakı mətnin anlam dairəsini nəzərdən keçirək:
"*He paid Wickam several thousand pounds, for past debts and future expenses, and attended the wedding to make a final payment" (O Vikama keçmiş borcları və gələcək xərcləri üçün bir neçə min pound ödədi. Eyni zamanda onun toyunda iştirak edərək, axırıncı ödənişini də etdi). I am sorry to cause you pain, but that is what happened. He danced only four dances, although gentlemen were scarce, and to my certain knowledge, more than one young lady was sitting down, waiting for a partner. Mr. Darcy you must admit it"(Mən sizi incitdiyim üçün üzr istəyirəm, amma neynəyək ki, belə oldu. Baxmayaraq ki, kişilər maraqlı deyildilər, o yalnız dörd rəqs etdi. Mənim fikrimcə, gənc xanımların çox hissəsi tərəfdaşlarını gözləyirdilər)* (*Jane Austen.1995)*

Pain sözü səhiyyə sahəsinə, *partner* sözü isə sevgi, əməkdaşlıq, yoldaş məna çalarlarına malikdir. Söz seçimi mətnin konnotativ məna çalarlarının güclənməsində böyük rol oynamışdır. Aktantlar öz semantik və sintaktik xarakterlərinin nümayiş etdirirlər. Burada mübtəda və tamamlığın xüsusilə rolunu görmək mümkündür. Fakultativ aktantlar da burada fel-predikatın mövqeyini möhkəmləndirmişdir.

Aşağıdakı digər mikromətni nəzərdən keçirək:

She was pretty terrible looking now I had stopped looking around and was looking at our table; really pretty terrible. But it turned out when the waiter came, what she had asked me was to have a drink. The fellow with her was not so forcefull looking but she was forcefull enough for them.She had one of those strong, semi-classical faces and was built like a lion timer; and the boy with her looked as though he ought to be wearing an old school tie (Hemingway Ernest 1971)

Mikromətndə koheziya vasitələri üstün mövqe nümayiş etdirirlər. Belə ki, leksik, sintaktik, qrammatik koheziv vasitələr mətnin formalaşmasına öz töhvələrini vermişlər. Məsələn, sintaktik koheziv vasitə kimi təkrarlar, leksik koheziv vasitə kimi isə sinonim, antonimləri göstərmək olar. Mikromətndə keçmiş zamanla indiki zamanın qarşıdurmasını da *she was pretty terrible looking now I had stopped looking around and was looking at our table; really pretty terrible* cümləsində nəzərdən qaçırmaq olmaz.

Digər kiçik mətn parçası da təhlil baxımından xüsusi diqqət çəkir.

On this evening I was walking home from the censorship office from the Florida Hotel and it was raining. So about half-way home I got sick of the rain and stopped into Chicotes for a quick one. It was the second winter of shelling in the siege of Madrid and everything was short including tobacco and peoples tempers and you were a little hungry all the time and would become suddenly and unreasonably irritated at things you could do nothing about such as the weather(Hemingway Ernest 1971)

Bu mikromətndə müxtəlif valentlərə məxsus feillərə rast gəlinir. Belə ki, müxtəlif təbiət hadisələrinin təsviri tribulent feil qruplarını da fəallaşdırır. Lakin bu o demək deyildir ki, yalnız qeyd etdiyimiz feil qrupu cari materialda fəaldır. Burada digər avalent, mono-valent, di- valent, tri-valent feil qrupları da görmək mümkündür. Eyni zamanda subyektin sıxıntılı, kədərli vəziyyətini bildirən feil qrupuna aid olan feillərlə rastlaşırıq.

She had liked it. She said she loved it. She loved anything that was exciting, that involved a change of scene, where there were new people and where things were pleasant. And he had the illusion of returning strength of will to work. Now if this was how it ended, and he knew it was, he must turn like some snake biting itself because its back was broken. It wasn't this womans fault. If it had not been she it would have been another. If he lived by a lie he should try to die by it. He heard a shot beyond the hill (Hemingway Ernest 1971)

Mikromətndə sintaktik koheziv vasitələr olan təkrarlar açıq-aşkar öndədirlər. *Now if this was how it ended, and he knew it was, he must turn like like some snake biting itself because its back was broken* cümləsində zaman qarşıdurmaları vardır.

Deyktik elementlər mikromətnin yaranmasında mühüm rol oynamışlar. Daha çox şəxsin konseptuallaşması diqqət çəkir. Anaforalar rolların dəyşməsinə zəmin yaradır.

Aşağıdakı mikromətndə isə daha fərqli məqamların şahidi oluruq.

Mrs. Sparsit saw him detain her with his encircling arm, and heard him then and there, within her(Mrs. Sparsits) greedy hearing, tell her how he loved her, and how she was the stake for

which he ardently desired to play away all that he had in life. The objects he had lately pursued, turned worthless beside her; such success as was almost in his grasp, he flung away from him like the dirt it was, compared with her. Its pursuit nevertheless, if it kept him near her, or its renunciation if it took him from her, or flight if she shared it, or secrecy if she recommended it, or any fate, or every fate, all was alike to him, so that she was true to him- the man who had seen how cast away she was, whom she had inspired at their first meeting with an admiration and interest of which he had thought himself incapable, whom she had received into her confidence, who was devoted to her and adored her(Dickens Charles. 1952).

Təhlillər üçün kifayət qədər geniş imkanlar açan bi mikromətn maraqlı dil faktlarının üzə çıxarılmasına zəmin yaradır. Hadisələrin ardı-arası kəsilməyən dinamik ardıcıllığı oxucunu həyəcanlandırır. Mikromətndə sintaktik təkrarlar diqqət çəkir.

A.Məmmədov, M. Məmmədov yazırlar: "Beləliklə, şəxs və cins konseptlərinin diskursda əvəzliklər və isimlər kimi linqvistik reprezentasiyalarının təkrarı həmin konseptlərə verilən dəyər kimi nəzərdən keçirilə bilər. Lakin bu dəyərə münasibətin psixologiyası situasiyada gerçəkləşməsə, təkrarın məqsədi bəlli olmaz (Məmmədov A., Məmmədov M. 2016). Eyni zamanda sintaktik aktantlar kimi çıxış edən mübtəda və tamamlıq fəal mövqedə qərarlaşmışlar.

Bundan əlavə, *how, and* sual sözlərinin və əvəzliklərin tez-tez təkrarlanmasının şahidi oluruq. Əvəzliklərin bu cür tez-tez təkrarlanması kiçik mətn parçasında şəxsin potensial konseptuallaşmasına geniş imkanlar yaradır. *Mrs. Sparsit saw him detain her with his encircling arm, and heard him then and there, within her(Mrs. Sparsits) greedy hearing, tell her how he loved her, and how she was the stake for which he ardently desired to play away all that he had in life* cümləsi geniş müstəvidə emosional vəziyyət bildirən fellər barədə yüksək informativlik təqdim edir. Belə ki, cari mətnin təqdim etdiyi faktik materialda insanın yüksək ruhi vəziyyətini və onun emosional yaşanmasını bildirən fellər işlədilmişdir. Ardınca onu izləyən cümlələrdə də emosional vəziyyət bildirən fellər görmək mümkündür. Bunlar *alike, adore* və s. fellərdir. Burada koheziv vasitələr öz fəal mövqelərini nümayiş etdirirlər, leksik koheziv vasitə olan sinonimlər xüsusilə diqqət çəkir. Mono-valent, di-valent, tri-valent fel qrupları vardır. Deyktik elementlər mətnboyu paylanaraq hadisələrin dinamikasına rəng qatır,Tematik Proqresiyyanı sürətləndirir. İrəliyə doğru fikir inkişaf etdikcə arxada ləğetmə sahələri buraxırıq. Mətndəki parçada sadə və nəqli cümlələrin bir-birini əvəz etməsi anlamada asandan çətinə, bəzən də çətindən asana doğru istiqamətlənir. Aktantlar öz semantik və sintaktik xarakterlərini nümayiş etdirməklə fel-predikata xidmət edir. Burada mübtəda və tamamlığın xüsusilə rolunu görmək mümkündür. Fakultativ aktantlar da fel-predikatın mövqeyini möhkəmləndirməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qeyri-dil reallığının fraqmenti olan mikro situasiyalar vacib və fakultativ aktantları təqdim etməklə rollar barədə bizi geniş məlumatlandırır. Bu zaman onlar fellər vasitəsilə informasiyanın ötürülməsini aktiv şəkildə təmin edirlər. Bu mikrosituasiyanın iştirakçıları isə buraya cəlb olunmuş şəxs və əşyalardır. Doğrudan da zaman və məkan parametrləri çox vacib məsələlərdir. Çünki, məntiqə əsaslanaraq, deyə bilərik ki, əşya və hadisələrin qavranılması üçün bu amillər şərtdir. Bunların doğruluğu məhz zaman və məkanda üzə çıxır. Valentlikdə linking verbs-lə bağlı müəyyən problemlər meydana çıxır. Bunlar di-valent fellər olmaqla iki arqumenti birləşdirirlər.

Qeyd edək ki, sözü gedən feil qrupları müəyyən terminlər altında qruplaşdırılırlar.

1. Avalent-intransitive
2. Mono-valent-intransitive
3. Tri valent-ditransitive

Məntiqi valentlik dildənkənar münasibətlər olub məzmunun başa düşülməsinə xidmət edir. Semantik valentlik semantik komponentlərin birliyidir. sintaktik valentlik vacib və ya fakultativ olub, müəyyən sayların və halların açıq mövqelərdə nümayişidir. Burada sintaktik aktantlar mübtəda və tamamlıq hesab olunur. Semantik aktantlar isə iştirakçılardır. K. E. Sommerfeldtə görə, fakultativ valentlik cümlənin üst qatında, alt qatda isə feldən asılı olan vacib valentlik yerləşir. Onu da qeyd edək ki, valentlik modifikasiyaları müxtəlif situasiyalarda baş verir. Bu vacib, fakultativ elementlərin və onların aktantlarının tutduğu mövqe ilə əlaqədar olur.

Məsələn,

1. She is washing(washing herself) (medial usage)
2. These shirts wash well(secondary subjectivization of the patient)
3. He is washing his clothes to shreds(resultative usage)
4. She is washing the car with a nose pipe (instrumental usage)
5. She is washing the car for(benefactive usage)

Qeyd edək ki, daha əlverişli kontekstlərdə "he is washing –doing the washing (indefinite usage) işlədilir. Bu modifikasiyalar dünyagörüş və buna dair biliklərdən asılı olaraq genişlənə bilər. She forgot (she forgot to wash the car) (reduction) kimi valentlik modifikasiyaları üçün "ssenario" kimi dəyərləndirilir. Hər iki halda valentlik "ssenario"ları olan "forgetting and washing" "ssenario"ları valentlik modifikasiyasını əvəz etmək üçün qorunmuşdur. Hər bir halda valentliyin inkişafı "ssenario"nu dəyişir.

There was only one other person in the room and he was awake too. I listened to him being awake, for along time. He couldn't lie as quietly as I could because, perhaps, he hadn't had as much practice being awake. We were lying on blankets spread over straw and when he moved the straw was noisy, but the silk worms were not frightened by any noise we made ate on steadily.There were the noises of night seven kilometers behind the lines outside but they were different from the small noises inside the room in the dark. The other man in the room tried lying quietly. Then he moved again. I moved too, so he would know I was awake. He had lived in Chicago ten years. They had taken him for a soldier in nineteen fourteen when he had come back to visit his family, and they had given him me for an orderly because he spoke English. I heard him listening, so I moved again in the blankets(Otaqda yalnız bir nəfər də başqa adam vardı və o da həmçinin oyaq idi. Mən uzun zaman onun oyaq olmasını dinlədim. O mənim bacardığım qədər sakit uzana bilmirdi. Çünki bu sahədə təcrübəsi yox idi. Biz samanlığın üzərinə sərilmiş yorğanın üzərinə uzandıq və o tərpənəndə saman səs edirdi, amma ipəkqurdları istənilən səsdən qorxmurdular, tez-tez yemətyə başlayırdılar. Orada yeddi kilometr uzaqda, çöldə olan xətlərin arxasında gecənin səsləri eşidilirdi, amma onlar qaranlıqda otaqda olan kiçik səslərdən fərqli idi. Otaqdakı digər adam sakit uzanmağa çalışırdı. Sonra o yenidən hərəkət etdi. Mən də həmçinin tərpəndim ki, mənim oyaq olduğumu bilsin.O on il idi ki, Çikaqoda yaşayırdı. Onlar onu ailəsinə baş çəkməyə gələndə ingilis dilini danışa bildiyi üçün 12-14 yaşlarında əsgər kimi aparıblar. Mən onun qulaq asdığını eşitdim, beləliklə,mən yenidən yorğanda hərəkət etdim) (Dickens Charles. 1952).

Mətn parçasında şəxs konseptini özündə ehtiva edən şəxs əvəzliklərinin (I, he, we, they, him) məkan və zaman konseptinin reprezentasiyaları olan məkan
(there) və zaman(then, for long time) zərfləri ilə həmahəngliyi cazibədar kolorit formalaşdırır. O da məlum olur ki, modal fellər şəxsin konseptuallaşmasında fəal mövqe nümayiş etdirirlər. Valentliyin inkişafı "scenario"ları tez-tez dəyişir. Müəllif qabıqaltı məna performanslarını ustalıqla yerləşdirərək, oxucusunun nəticə ilə bağlı gözləntilərini qabarıqlaşdırır. Bütün bunları şəxsin davranışları, məkanın təsviri, hərəkətlərin ardıcıllıq dinamikası, registrlərin sıralanması ilə həyata keçirir.

Bundan əlavə, zaman, məkan və şəxslə bağlı mühüm konsept olan həyatın müxtəlif səpgili reprezentasiyaları ilə qarşılaşırıq.
The thick darkness of blood alone it should be one great lapse into the thick, darkness of blood in agony. Better the terrible work should go forward, the dissolving into the black sea of death, in the extremity of dissolution, than that there should be any reaching back towards life. (Tək qanın qatı sıxlığı aqoniya vəziyyətində yeganə ümid olmalıdır. Ən yaxşısı bu əzablı iş irəli getsin, ölümün qara dənizində həll olsun, həllolunmazlığın əlahiddəliyində, orada həyata doğru geri dönüş olsun) (Lawrence D. H. 2000).

Yuxarıdakı cümlələrdə çox zəngin metaforalar vardır. *The black sea of death* metaforası yazıçı tərəfindən ustalıqla qələmə alınmışdır. Təsviri daha da mükəmməlləşdirmişdir. Burada konseptuallaşma fikrin psixologiyasına məxsus davamlı məntiqi ardıcıllıqla müşayiət olunur. Mental sahədə qabıqaltı mənanın dərki üçün təxəyyül obrazı funksiyasını maddiləşdirərək həyata keçirir. Valentliyin, ona dair aktantların və fakultativ elementlərin dinamik dəyişməsi "scenario"nu da dəyişmək gücünə malik olur. Burada mədəni kimliyin və cəmiyyətə xas davranış psixologiyasının konkret mədəniyyətlərə məxsus spesifik konseptlər, daha dəqiq desək, lokal biliklər formalaşdırdığı aydın görünür. Beləliklə, mətn müxtəlif linqvistik performansları ilə həmişə diqqət çəkmiş, müxtəlif tədqiqat mövzularının obyekti olmuşdur.

2. METOD

Məqalənin uğurlu yerinə yetirilməsi müxtəlif şərtlərlə bağlıdır. Bunlardan ən vacib sayılanlardan biri də materialın düzgün seçilməsidir. Tədqiqat materialı kimi əlverişli olan xeyli miqdarda ən tipik cümlələr kontekst daxilində tədqiqata cəlb edilmişdir. Təhlilə cəlb olunan cümlələr rəngarəng və çoxcəhətliliyi ilə seçilir. Məqalənin yazılmasında nəzəri dilçiliyin ənənəvi metod və üsullarından, xüsusən təsvir, müşahidə, tutuşdurma üsul və metodlarından istifadə edilmişdir.

3. NƏTİCƏLƏR

Əldə olunan nəticələri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1.Dil faktlarının hər biri müəyyən informasiyanın yerinə yetirilməsində və ötürülməsində öz funksiyalarını həyata keçirirlər. İngilis dilində emosional vəziyyət bildirən feillər də bu baxımdan mühüm rola malikdirlər.

2.Mikromətndə koheziya vasitələri üstün mövqe nümayiş etdirirlər. Belə ki, leksik, sintaktik, qrammatik koheziv vasitələr mətnin formalaşmasına öz töhvələrini verirlər. Sintaktik koheziv vasitə kimi təkrarlar, leksik koheziv vasitə kimi isə sinonim, antonimləri göstərmək olar.

3.Mono-valent, di-valent, tri-valent, avalent feillər mətn boyu səpələnir. Əvəzliklər "agent" olaraq, feilin aktant və sirkonstant elementlərini ətrafına toplayaraq, məntiqi-semantik mənanın açılmasına yardım edirlər.

4. RESURSLAR

1. Məmmədov A., Məmmədov M. Diskurs Tədqiqi. Bakı: 2016, 111s.
2. Quliyev H. K. Müxtəlifsistemli dillərdə felin semantik təsnifatı.Bakı: Nurlan,2001, 255 s.
3. Veysəlli F.Y. Dilçiliyin əsasları. Bakı: "Mütərcim" 2013, 410 s.
4. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. М. 1990. 500 с.
5. Кацнельсон С.Д. Категория языка и мышления. Из научного наследия, - М: 2001, - 864 с.

6. Jane Austen. Pride and Prejudice. Oxford University Press: 1995, 108 p
7. Lawrence D. H. England, my England, Penquin Books, 2000, 189p.
8. Dickens Charles. Hard Times. Moscow: 1952, 334p
9. Hemingway Ernest. Selected stories. Moscow: Progress publishers, 1971, 397p

AUTHOR - WORK - READER: PROBLEMS, PERSPECTIVES
MÜƏLLİF – ƏSƏR – OXUCU: PROBLEMLƏR, PERSPEKTİVLƏR

Yeganə Abdullayeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Xarici ölkələr ədəbiyyatı kafedrasının dosenti, filologiya elmləri doktoru
ORCİD 0009-0000-1370-3547

Postmodernizm müəllif, oxucu, mətn kontekstinin bərabərhüquqlu mövqeyi olan və qarşılıqlı münasibətləri inam və dözümlükdə quran oyun məkanıdır. Müəllif mətnin yaratdığı mənanı diktə etmir, oxucu da öz növbəsində müəllifin mətində dediklərindən daha çox əldə edir. Mətn belə əsərlərdə müəllifin nəzərdə tutmadığı sonsuz məna və assosiasiyalar axınıdır. Məhz postmodern oyun mətni sonsuza çevirir və hər oxu prosesində mətn yeni məna, yeni şərhlərə yol açır. Postmodern əsərdə oyun vacib üslub kimi klassik normalardan kənara çıxır, xüsusi estetik bir məkan yaradır. Oyun bu zaman karnaval estetikasının (M.Baxtin) əlamətdar xüsusiyyəti kimi postmodern mətnlərdə kütləvi və intellektual əsərlərin qarışığında estetik fenomen kimi çıxış edir. Belə əsərlərdə gerçəklik şərti-oyun kimi qəbul edilir, bədii prinsip üsluba çevrilir. Postmodern oyun bir qayda olaraq allüziya, reminissensiya, iqtibas şəklində mətndə iştirak edir, oxucu atmosferi yaradır. Mətnində oyun elemenləri olan fraqmentarlıq, karnavallaşma, intertekstuallıq, parodiya postmodern əsərlərin aparıcı üslubudur. Postmodern mətnin təşkili oyun prinsipinə əsaslanır, ədəbi-bədii, mədəni, elmi mətnlərin mozaikasını təcəssüm edir. Postmodern oyun ilk növbədə postmodernizmin "mətndən alınan həzz"(R.Bart) bədii prinsipinə söykənir, elə bu səbəbdən də müəllif mətnlə, mətn oxucuyla oynayır və sonda oxucuyla bərabər bütün dünyanı oyun aləminə çəkir. Oyun vasitəsilə mətn yenidən yaranır, əvvəlki mətnlər oyun atmosferinə çəkilərək yeni "oyunlara" meydan açır. Başqa sözlə, oxu prosesində müəllif, əsər, oxucu birliyi sonsuz sayda oyun meydanı yaradır. Postmodernizmin estetikası nəyinsə yenidən yaranmasına iddia etmir, o daha çox keçmişə müraciət edir, lakin bununla belə postmodern mətn oyun üslubundan yararlanaraq mədəniyyətin digər "dilini" yaradır. Digər mətnlərlə iqtibaslar intellektual oyun növünü yaradaraq tanıma prosesində "postmodern həzz" məkanına meydan açır. Bu üzdən postmodern əsərlərdə oyun effekti oxucuya yönəlir. Postmodern əsərlərdə oyun elementləri kompozisiya, süjet və ideyadan başlayaraq mətnin bütün strukturuna sirayət edir. Digər tərəfdən postmodern mətnlərdə yazıçı eyni zamanda digər əsərlərin oxucusudur. Elə bununla bağlı, Kamal Abdullanın "Yarımçıq əlyazma", Ancela Karterin "Ağıllı uşaqlar" romanlarının qəhrəmanları oxucuda yeni assosiasiyalar yardır. Əsər müəllifin oyun meydanına çevrilir və bu da öz növbəsində oxucu və əsər arasında intellektual oyun məkanı yaradır.

Açar sözlər: postmodernizm, müəllif, əsər, oxucu

Postmodernism is a playground where the author, reader, and textual context have an equal position and establish their mutual relations in trust and tolerance. The author doesn't dictate the meaning created by the text, and the reader, in turn, gets more than what the author says in the text. The text is an endless stream of meanings and associations that the author didn't intend in such works.

It is the postmodern game that transforms the text into infinity, and in each reading process, the text gives way to new meanings and new interpretations. In the postmodern work, the game as an important style deviates from the classical norms and creates a special aesthetic space. At this time, the game acts as an aesthetic phenomenon in the mixture of mass and intellectual works in postmodern texts as a characteristic feature of carnival aesthetics (M. Bakhtin). In such works, reality is considered as a conditional play, and the artistic principle becomes a style. As a rule, the postmodern play takes part in the text in the form of allusions, reminiscences, quotations and creates an atmosphere for the reader. Fragmentation, carnivalization, intertextuality, parody with play elements in the text is the leading style of postmodern works. The organization of the postmodern text is based on the principle of play; it embodies a mosaic of literaryartistic, cultural and scientific texts. The postmodern play is primarily based on the artistic principle of postmodernism "pleasure from the text" (R. Barth), because of this, the author plays with the text, the text with the reader, and in the end draws the whole world together with the reader into the world of the play. Through the play, the text is re-created, previous texts are drawn into the atmosphere of the play and challenge new "plays". In other words, in the process of reading, the unity of the author, the work, and the reader creates an infinite number of playgrounds. The aesthetics of postmodernism doesn't claim to re-create something, it rather appeals to the past, but nevertheless it creates another "language" of culture, taking advantage of the postmodern textual style of play. Quotations with other texts challenge the space of "postmodern pleasure" in the process of recognition by creating a kind of intellectual play. Therefore, in postmodern works, the play effect is aimed at the reader. In postmodern works, elements of play permeate the entire structure of the text, starting with composition, plot and idea. On the other hand, in postmodern texts, the writer is also a reader of other works. In this regard, the heroes of Kamal Abdulla's "The Uncompleted Manuscript" and Angela Carter's "Wise Children" novels create new associations in the reader. The work becomes the author's playground, which in turn creates an intellectual playground between the reader and the work.

Keywords: postmodernism, author, work, reader

MANIFESTATION OF PHONOSEMANTIC FEATURES IN TABOO WORDS

FONOSEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİN TABU SÖZLƏRDƏ ÖZÜNÜ GÖSTƏRMƏ FORMALARI

Sahilə İbrahimova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,

Müasir Azərbaycan dili kafedrasının baş müəllimi, fil.ü.f.dok

ORCID ID: 0009-0008-6960-524x

Xülasə

Müqəddəs və sıradan insanlar üçün əlçatmaz sayılan, fövqəltəbii hadisələrlə əlaqələnən qadağalar deyilən tabuları, Freyzer (zamana bağlı olaraq) daimi və müvəqqəti tabu olmaq üzrə iki yerə ayırır: 1) keşişlər, ölülər və onlarla əlaqəli olan hər şey daimi tabudur; 2) müvəqqəti tabu isə döyüşçünün döyüşdən əvvəl və sonra, ovçunun ovdan əvvəl, ov zamanı və ovdan sonra işlətdikləri qadağan olunmuş terminlərdir (Modern Türklük Araştırmaları Dergisi. "Hakas Türkçesinde Tabu Sözler ve Örtmece", Cilt 3, sayı 3, (Eylül - 2006).). Wilhelm Wundt`a görə, tabu fikrinin əsasında "bəzi şeylərdən qorxmağı açıqlayan adətlər və bu adətlərə qarşılıq olan inam və ya davranışlar vardır". Wundt, eyni zamanda deyir ki, sözün ümumi anlamına görə, "tabu" dedikdə, adət - ənənənin, qanunların qoyduğu qadağaları , bir şeyə toxunmamağı, bir şeyi istifadə etmək məqsədilə götürməməyi ya da bəzi sözləri işlətməməyin düzgün olmadığını başa düşürük..." (Ziqmund Freyd. "Totem və tabu", Bakı, "Qanun" nəşriyyatı, 2012. 33, 34). Tabu-evfemizm sözlər lüğətdə yer alan söz sayının artmasında rol oynayır. Lakin tabu-evfemizm sözlər digər sözlərdən fərqli olaraq, sadə mənalarından əlavə etnoqrafik mənalarla bütünləşərək əmələ gəlir və bu istiqamətləri ilə fərqli xüsusiyyətlər kəsb edir. İnkişafın ibtidai mərhələlərində hakim olan inama görə şəxsin adını bilən kəs həmin şəxsin üzərində hakim ola bilərdi. Elə ona görə də adı deməmək, gizlətmək meyli çox qüvvətli idi. Əsl, həqiqi adı deməyib, əlavə ad uydurma adəti də bununla əlaqədardır. Bir sıra qədim Şərq ölkələrində (İran, Orta Asiya və s.) hökmdarlar, adətən, iki ad daşıyırdılar: **1)** ailə şəraitində işlənən ailəvi ad; **2)** dövlət işlərində işlənən rəsmi ad. (Z.Verdiyeva, F.Ağayeva, M.Adilov. "Azərbaycan dilinin semasiologiyası" , Bakı: Maarif, 1979 - 43)

3. Dini inanclarla əlaqədar yaranan tabu sözlər. Məsələn: **Qapı ağzında görüşməmək qadağası**.

4. Tabu sözlər çox qədim dövrdə insanın fövqəladə güclərə inancı və bu güclərdən qorunmasından, həmin adların, müxtəlif varlıqların ya da hadisələrin adlarının tələffüzünün fövqəladə güclərin diqqətini çəkəcəyi və onlara hər hansı bir ziyan və ya itki gətirəcəyi fikrindən yaranmışdır. Heyvan adları ilə bağlı qadağalar qədim tabulara aiddir. Tabu ibtidai insanın totemik anlayışını ifadə edir. İbtidai insanın fikir tərzi çox sadədir: totem adının deyilməsini istəmir. Türklərin totemi olan **qurd** tabu hesab edilmiş və onun əvəzinə **canavar**, **börü** və ya **ağzıqara** sözlərindən istifadə edilmişdir. Tabu sözləri yaradan səbəblər, dilin özünə deyil, o dildən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə edən şəxslərə və cəmiyyətə aiddir. Bütün deyilənlərdən belə nəticəyə gəlirik ki, tabu və evfemizmləri ifadə edən sözlərin fono-semantik xüsusiyyətləri onların məna çalarları ilə bilavasitə əlaqədardır.

Açar sözlər: tabu sözlər, fonosemantika,əlaqədar, yaranan

Summary

The so-called taboos related to supernatural phenomena, which are considered inaccessible to holy and ordinary people, Fraser divides (depending on the time) into two parts: permanent and temporary taboos: 1) priests, the dead and everything connected with them are permanent taboos; 2) temporary taboos are the forbidden terms used by the warrior before and after the battle, and by the hunter before the hunt, during the hunt and after the hunt (Modern Türklük Araştırmaları Dergisi. "Hakas Türkçesinde Tabu Sözler ve Örtmece", Volume 3, Number 3, (September - 2006) .). According to Wilhelm Wundt, at the basis of the idea of taboo are "customs that express the fear of certain things and beliefs or behaviors that correspond to these customs." At the same time, Wundt says that when we say "taboo" in the general sense of the word, we understand that it is not right to touch something, not to take something for the purpose of using it, or not to use certain words..." (Sigmund) Freud. "Totem and taboo", Baku, "Qanun" publishing house, 2012. 33, 34). Taboo-euphemism words play a role in increasing the number of words in the dictionary. However, taboo-euphemism words, unlike other words, are formed by integrating ethnographic meanings in addition to their simple meanings, and acquire different characteristics with these directions. According to the prevailing belief in the primitive stages of development, whoever knew a person's name could rule over that person. That is why the tendency not to say the name, to hide it was very strong. He did not say the real name, and the custom of making up additional names is related to this. In a number of ancient Eastern countries (Iran, Central Asia, etc.), rulers usually had two names: 1) a family name used in a family setting; 2) official name used in state affairs. (Z. Verdiyeva, F. Aghayeva, M. Adilov. "Semasiology of the Azerbaijani language", Baku: Maarif, 1979 - 43)

3. Taboo words related to religious beliefs. For example: No meeting at the door.

4. Taboo words originated in ancient times from people's belief in supernatural powers and their protection from these powers, from the idea that the pronunciation of those names, the names of various entities or events will attract the attention of supernatural powers and cause them any damage or loss. Bans on animal names date back to ancient taboos. Taboo expresses the totemic concept of primitive man. The primitive man's way of thinking is very simple: he does not want his totem name to be spoken. The wolf, which is the totem of the Turks, was considered taboo and the words wolf, wolf, or wolf were used instead. The reasons that create taboo words are not related to the language itself, but to the people and society that use that language as a means of communication. From all that has been said, we come to the conclusion that the phono-semantic characteristics of words expressing taboos and euphemisms are directly related to their shades of meaning.

Key words: taboo words, phonosemantics, related, emerging

Şöhrət Nüsrət qızı Məmmədova

ADPU

Xülasə (özet)

Yarım əsirlik ədəbi, pedaqoji və ictimai fəaliyyəti ilə Azərbaycan realist maarifpərvər ədəbiyytının görkəmli nümyəndəsi sayılan Sultan Məcid Qənizadə uşaq ədəbiyyatımızın inkişfında da misilsiz xidmətlər göstərmişdir. O, bütün xalqın o cümlədən, uşaqların bədii ədəbiyyat vasitəsilə tərbiyə olunmasına xüsusi əhəmiyyət vermişdir. Yüksək düşüncə sahibi olan böyük sənətkar bədii ədəbiyyata dövrün tələbi, pedaqoji işin mənafeyi baxımından yanaşmışdır.Maarifpərvər dramaturq M.F.Axundzadə ədəbi ənənələrinin davamçısı olmuşdur. S.M.Qənizadənin qələmə aldığı uşaq ədəbiyyatı mövzusu əsasən iki istiqamətdə nəzər-diqqəti cəlb edir: orijinal və realist bədii əsərlər, bir də tərcümələr. Hələ 1893-cü ildə sənətkar xalq nağılının sujeti əsasında "Tülkü və Çaq-çaq bəy" adlı bir mənzum yumoristik poemasını yazıb və məzmununa uyğun gələn beş şəkillə birlikdə Bakı quberniya idarəsinin mətbəəsində kitab halında nəşr etdirir. "Allah xofu" (1906,№11,18), "Qurban bayramı"(1907,№1-4) kimi klassik hekayələrini "Dəbistan"da,"Körpə uşaqlar tərbiyəsi" (1906, №3) adlı fiziki tərbiyəyə dair elmi – kütləvi məqaləsini isə "Rəhbər" də nəşr etdirir. "Allah xofu" 1916-cı ildə, "Qurban bayramı" isə 1916 və 1919- cu illərdə ayrıca kitabça halında da işıq üzü görmüşdür. S.M. Qənizadə 1893-cü ildə "Tülkü və Çaq-çaqbəy" mənzum yumoristik hekayəsini yazıb vəməzmununa uyğun gələn beş şəkillə birlikdə Bakı Quberniya idarəsinin mətbəəsində kitab halında nəşr etdirmişdir. X.Məmmədov yazır ki, "Tülkü və Çaq-çaqbəy"mənzum hekayəsinin əsasında "Tülkü və Armudanbəy"nağılı durur. Lakin ədib xalq nağılını eyniylə deyil, üzərində bir sıra yaradıcılıq əməliyyatı aparıb pedaqoji görüşlərinə və estetik prinsiplərinə uğunlaşdırdıqdan sonra nəzmə çəkmişdir. "Allah xofu" psixoloji hekayədir. Müəllif əsərdə qəhrəmanın daxili hislərini, keçirdiyi istirabı, qorxu xofunu psixoloji cəhətdən çox ustalıqla təsvir edir. "Allah xofu" hekayəsindən sonra S.M. Qənizadə kiçik oxucular üçün 1907 ci ildə "Qurban bayramı"hekayəsini qələmə alır və "Dəbistan" məcmuəsində nəşr etdirir. "Şeyda" imzası ilə nəşr edilən bu hekayənin bütöv şəkildə adı "Qurban bayramı və yaxud on gün riyazət "dir. Sənətkar oxucuların xahişi ilə 1916 və 1919-cu illərdə əsəri ayrıca kitabça halında nəşr etdirərkən mətndə xırda dəyişikliklər etmişdi. Sənətkarın etdiyi bu dəyişikliklər cümlə və sözlərə aiddir. Əsas süjet, epizodlar, bir sözlə, bədii mətnin əsas sistemi, məzmun və ideya öz yerində qalmışdır. "Qurban bayramı" yüksək sənətkarlıq səviyyəsinə malik bir hekayədir. Hər şeydən əvvəl əsər "maraqlı kompozisiya üsullarına malikdir. Bunlardan üçü hekayədə özünü daha qabarıq surətdə nəzərə çapdırır: təsvir-təhkiyə, alleqoriya və dialoq. Məqalədə S.M.Qənizadənin "Tülkü və Çaq-çaqbəy, "Allah xofu" "Qurban bayramı" əsərləri elmi tədqiqata cəlb olunaraq sənətkarlıq baxımından təhlil edilmiş müxtəlif tədqiqatçıların əsərlərlə bağlı dəyərli fikirlərindən sitatlar verilmiş, klassik nəsrin dəyərli nümunələrindən biri kimi dəyərləndirilmişdir.

Açar sözlər: Pedaqoji, maarifçilik, klassik, nəsr, hekayə, gənc nəsil, , kaptalist, poema, islam, müsəlman, din, vətənpərvər, qayğıkeş,

РЕЗЮМЕ

Султан Маджид Ганизаде, который считается выдающимся представителем реалистической просветительской литературы Азербайджана с его полувековой литературной, педагогической и общественной деятельностью, оказал беспрецедентные услуги в развитии нашей детской литературы. Великий художник, обладавший высоким уровнем мышления, подошел к художественной литературе с точки зрения требований времени и интересов педагогической работы. Просвещенный драматург М.Ф.Ахундзаде был приверженцем литературных традиций. Тема детской литературы, написанные С.М.Ганизаде, привлекает внимание в основном в двух направлениях: оригинальные и реалистические произведения и переводы. Ещё в 1893 году художник написал стихотворную юмористическую поэму «Лисица и Чаг-Чаг-бей» на сюжет народной сказки и издал её в виде книги в типографии Бакинского губернского управления с пятью картинками, соответствующими её содержанию. Классические рассказы, такие как «Страх перед Богом» (1906, №11,18), «Праздник жертвоприношения» (1907, №1-4). были опубликованы в «Дебистане», «Воспитание младенцев» (1906, №3). Он также опубликовал массовую статью в «Рахбар». «Страх пред Богом» был опубликован в 1916 году, а «Праздник жертвоприношения» - в 1916 и 1919 годах в отдельном буклете. В 1893 году С.М.Ганизаденаписал стихотворный юмористический рассказ «Лисица и Чаг-Чагбей» и опубликовал его в виде книги в типографии Бакинского губернского управления с пятью картинками, соответствующими его содержанию.Х.Мамедов пишет, что сказка «Лисица и Армуданбей» легла в основу стихотворного рассказа «Лисица и Чаг-Чагбей». Однако писатель скопировал народную сказку не таким образом, а после ряда творческих операций и адаптировал ее к своим педагогическим воззрениям и эстетическим принципам**.** После рассказа «Страх перед Богом» С.М.Ганизаде написал рассказ «Курбан-байрам» для юных читателей в 1907 году и опубликовал его в журнале «Дебистан». Полное название этой истории, опубликованной за подписью «Шейда», - «Курбан-байрам или десять дней математики». По просьбам читателей художник внес незначительные изменения в текст в 1916 и 1919 годах, когда опубликовал работу отдельным букетом. Эти изменения, сделанные художником, применяются к предложениям и словам. Основной сюжет, эпизоды, словом, основная система, содержание и идея художественного текста остаются на месте.«Курбан-байрам» - это история с высоким уровнем мастерства. Во-первых, в работе «интересные композиционные приемы». В рассказе выделяются три из них: описание, аллегория и диалог

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Педагогически,просветительство, классический, проза, история, молодое поколение, капиталист, поэма, ислам, мусульманин, религия, патриот, заботливый,

Summary

Moral values in Sultan Majid Ganizade's works Sultan Majid Ganizadeh, who is considered a prominent representative of the realist enlightenment literature of Azerbaijan has rendered unparalleled services in the development of our children's literature with his half-century literary, pedagogical and public activity. The great writer, who had a strong mind, approached fiction from the point of view of the requirements of the time and the interests of pedagogical work.Enlightened playwright M.F. Akhundzadeh was a follower of literary traditions. The topic of children's literature written by S.M. Ganizadeh attracts attention in two main ways: original,

realistic works of art and translations.In 1893, the writer wrote a verse humorous poem "Fox and Chag-Chag bey" based on the subject of a folk tale and published it in the printing house

of Baku provincial administration with five pictures corresponding to its content.He publishes his classic stories as "Fear of God" (1906, №11,18), "Feast of Sacrifice" (1907, №1-4) in "Debistan", "Education of infants" (1906, №3). - in "Rahbar". “Allah khophu” (“Fear of God") was published in 1916, and “Gurban bayrami” ("Feast of Sacrifice") in 1916 and 1919 in a separate booklet. In 1893, S.M. Ganizade wrote the verse humorous story "Fox and Chag-Chagbey" and published it in book form in the printing house of the Baku Provincial Office, together with five pictures corresponding to its content. Kh.Mammadov writes that the fairy tale "Fox and Armudanbey" is the basis of the verse story "Fox and Chag-Chagbey". But , the writer did not do the same folk tale, carried out a number of creative operations on it, and then composed a poem to his pedagogical views and aesthetic principles. "Fear of God" is a psychological story. In the work, the author skillfully describes the inner feelings of the protagonist, his suffering and fear from a psychological point of view. After the story of “Fear of God,” S.M. Ganizadeh wrote the story "Feast of Sacrifice" for young readers in 1907 and published it in "Debistan" magazine.The whole title of this story, published under the signature of "Sheyda", is "Feast of Sacrifice" or ten days of math".At the request of readers, the writer made minor changes to the text, when he published his work in a separate booklet in 1916 and 1919.These changes made by the writer apply to sentences and words. The main plot, episodes, in short, the main system, content and idea of the literary text remained in place."Feast of Sacrifice" is a story with a high level of craftsmanship.First of all, the work has “interesting compositional methods.Three of them stand out in the story: description, allegory and dialogue. The article analyzes S.M Ganizadeh's "Fox and Chag-Chagbey", "Fear of God" and "Feast of Sacrifice" works from the point of view of art, quotes valuable opinions of various researchers on the works, and evaluates them as one of the valuable examples of classical prose.

Key words: Pedagogical, enlightenment, classical, prose, story, young generation, , capitalist, poem, Islam, Muslim, religion, patriot, caring,

Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında mühüm mərhələ olan XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlləri yeni məzmuna, ideya bədii məziyyətlərə malik uşaq ədəbiyyatının yaranması ilə səciyyələnir.Bu əsrdə uşaq ədəbiyytının yaranması mürəkkəb proses olub,bir tərəfdən uşaq folklorunun, klassik ədəbiyyatımızdakı uşaq mütaliəsi nümunələrinin yaradılması ənnələrinə, digər tərəfdən isə yeni əsrin gətirdiyi müasir ab-havaya, yeni dövrün marifçilik, mədəni inkişaf, tərəqqi tələblərinə əsaslanırdı. Azərbaycan maarifçi realist ədəiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri də Sultan Məcid Qənizadədir.Sultan Məcid Hacı Murtuzaəli oğlu Qənizadə 1866 cı ildə Şamaxı şəhərində ziyalı tacir ailəsində anadan olmuşdur.Bu dahi şəxsiyyətgənc nəslin ədəbi təhsili ilə bağlı problemlərin aradan qaldırılması üçün səylə çalışmış, bu sahədə səmərəli təşəbbüslər ösərmişdir.S.M.Qənizadəpedaqoji fəaliyyətə başlarkən uşaq ədəbiyyatı nümunələrinin çatışmaıdığını görüb çıxış yolu axtarır, sənətkalar qarşısında xalq nağılları əsasında mənzum hekayələr yazmaq təşəbbüsünü irəli sürürdü.Bu məqsədlə o,1893-cü ildə “Tülkü və Çaq-çaqbəy” mənzum yumoristik hekayəsini yazıbvə məzmununa uyğun gələn beş şəkillə birlikdə Bakı quberniya idarəsinin mətbəəsində kitab halında nəşr etdirmişdir. X.Məmmədov yazır ki, “Tülkü və Çaq-çaqbəy”mənzum hekayəsinin əsasında “Tülkü və Armudanbəy”nağılı durur.Lakin ədib xalq nağılını eyniylə deyil, üzərində bir sıra yaradıcılıq əməliyyatı aparıb pedaqoji görüşlərinə və estetik prinsiplərinə uğunlaşdırdıqdan sonra nəzmə çəkmişdir. S.M.Qənizadə “Tülkü və Armudanbəy”süjetini əsasən saxlasa da, xalq nağılının əxlaqi ideyası, xüsusilə Tülkü və Armudanbəy arasında etimadsızlıq üzərində qurulmuş münasibət yazıçını qane etməmiş, süjetin bir sıra mərhələlərini dəyişməyi lazım bilmişdi.

Ədib nağıldakı sujeti dəyişdirərək mətnə yeni epizod əlavə etmişdi.Uşaq psixologiyasını, onun qavrama,dərk etmə xüsusiyyətlərini gözəl bilən müəllif, əsərin bədii təsir qüvvəsini artırmaq

üçün süjeti əyləncəli şəkildə qurmuş, yeri gəldikcə dramatik vəziyyətlər yaratmış, hadisələrin əyaniliyinə diqqət yetirmişdir.Uşaqların əsəri asan qavraması üçün qoşa qafiyələrdən geniş istifadə edərək, real həyat və məişət səhnələri qurmuşdur.Mənzum hekayənin hər bir misrası dolğun, müstəqil bir fikri ifadə edir. Ədibin əlavəsində özünü günə vermək üçün dəyirmanın damına çıxan Xəlil yekə bir Tülkü görür. Onu tutub soymaq istərkən tülkü dil açıb ondan nicat istəyir və onu xan edəcəyinə söz verir. Xəlil Tülkünü sınamaq üçün ona qoşulub yola çıxır.Nağıldakı hadisələrin bu şəkildə təbdil edilməsi S.M.Qənizadəyə əsərin ideyasını dəyişməyə, xalq variantındakından fərqli olaraq, "yaxşılığa yaxşılıq hər kişinin işidir, yamanlığa yaxşılıq ər kişinin işidir" ideyasını qabarıq surətdə ifadə etməyə imkan vermişdi.Əsər xeyirxahlığn qələbəsi ilə bitir, uşaqlara sədaqət, etibar, səmimiyyət kimi keyfiyyətlər aşılayır.(4.163). 1906-cı ildə Azərbaycanda "Dəbistan" və "Rəhbər" kimi uşaq mətbuatı orqanlarının nəşrə başlaması ilə maarifçi sənətkar yenidən uşaq ədəbiyyatı cəbhəsinə qayıdır."Allah xofu"(1906,№11,18), "Qurban bayramı"(1907,№1-4) kimi klassik hekayələrini "Dəbistan"da,"Körpə uşaqlar tərbiyəsi" (1906, №3) adlı fiziki tərbiyəyə dair elmi – kütləvi məqaləsini isə "Rəhbər" də nəşr etdirir. "Allah xofu" 1916-cı ildə, "Qurban bayramı" isə 1916 və 1919- cu illərdə ayrıca kitabça halında da işıq üzü görmüşdür. S.M. Qənizadə adını çəkdiyimiz uşaq əsərlərində maarifçi-realizmin ideya- estetik prinsiplərdən çıxış edir, əsərlərin mövzu və ideya ahəngini eyni ədəbi məfkurənin parametrlərinə uyğunlaşdırır. "Allah xofu" klassik nəsrimizin dəyərli nümunələrindən olsa da, onun barəsində ədəbiyyatşünaslıq baxımından az danışılmış, əsər müəyyən qədər diqqətdən kənarda qalmışdır.Hekayə barədə bəzi yığcam fikirlər söylənsə də, bunları yetərli hesab etmək olmaz.(4, 170) Umumiyyətlə hekayə haqqında ilk elmi-nəzəri fikir söyləyən M.Ə.Rəsulzadə olmuşdur.O, 1916 cı ildə (7 sentyabr) "Açıq söz" qəzetində "Allah xofu" adlı nəzəri- tənqidi məqalə çap etirmiş, burada əsərin bir sıra məziyyətlərindən söhbət açmış, onun ideya-məzmun xüsusiyyətləri barədə maraqlı fikirlər söyləmişdir. Deyilən məsələlrlə bağlı M.Ə Rəsulzadə öz fikirlərini belə ifadə edir . "Gəlinlər həmayili"ndəki xof "Allah xofu"nda daha açıq bir surətdə təsvir olunmuş ,"Əvvəlinci şərabçı " mürtəcimi öylə görünüyor ki, tamamimilə Tolstoy mənəviyyətinə təslim olunmuşdur"(14). M.Ə.Rəsulzadə hekayəyə tənqidi mövqedən yanaşır. Buradkı bəzi məsələlərə irad tutur və onlarla razılaşmadığını bildirir.Məsələn,Tolstoyun xırda hekayələrində "göstərdiyi üsul çox yakınlaşmış" olan Azərbaycan yazıçının "yürütdüyü fəlsəfə və aldığı nəticələrində məqsədə "çox da müvəffəq" olmadığı qənaətinə gəlir.Əsərdə Sədrəddin bəyin timsalında "ideal bir məmur tipi"in, "ideal bir silisitçi"obrazının yaradıldığını deyən tənqidçi həyatda dövlət məmurlarının hç də belə olmadığını da nəzərə çatdırır.O, hekayənin dilində "mövcud şivələrin heç birisində həqqi- bəqası olmayan və rabitə və tərkiblərə"də irad tutur. "Allah xofu"nda maarifçi illuziyaları ilə "tolstoyçuluq" ideyalarının qovuşduğunu S.M.Qənizadə irsinin tədqiqatçısı X.Məmmədov da izhar edir:"Maarifçi dünyağörüşün pirinsiplərindən irəli gələrək ədib fəhləni xoşbəxtliyə qovuşduran səbəbləri hüquq uğrunda mübarizədə, umumiyyətlə, siyasi ixtilaflarda deyil, onların şəxsi keyfiyyətlərində, mənəvi paklığında , pis adət və vərdişlərdən ikrah edib özünü təkmilləşdirməkdə,təmiz vicdanın hökmünə,insafın səsinə tabe olmaqda axtarırdı.Bu,maarifçi illuziyaların təzahürü olsa da,burada X əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində geniş yayılmış və ədibin yaxşı bələd olduğu tolstoyçuluğun da təsiri yox deyildir"(11, 85). "Allah xofu" maraqlı və gərgin bir sujetə malikdir.Əhvalatların gedişatı anbaan dəyişir, gərgin və dramatik bir vəziyyət alır. Ona görə də oxucunu əsər boyu gərginlikdə saxlayır.Oxucu hadisələrin dinamikası və qəhrəmanın taleyi ilə o qədər cəzb olunur ki, itər-istəməz bu cazibənin təsiri ilə onların gedişatını və nəticəsini izləməli olur.

Maraqlıdır ki,yazıçı "sınıqqol muzdurun oğurluq əhvalatı", yəni qəhrəmanın bütün həyatı boyu baş verən bir məcburi oğurluq detalı fonunda onun həyatının böyük mərhələsinə, demək olar

ki, ömür yolunun əsas mənzərəsinə işıq sala bilir.Əlbəttə,bu, maarifçi ədibin yüksək sənətkarlıq məharəti ilə əlaqədardır. Baş qəhramanın az qala bütün ömür yolunun əsas mənzərəsi göz önündədir. Bir ömür yolu üç mərhələyə ayrılır. Sənətkar eyni şəxiyyətdə üç xarakteri, üç insanı qovuşdurur: 1. Muzdur, yoxsul Məşədi Əsgər; 2. Oğru cinayətkar Məşədi Əsgər; 3. Gəmi şirkətinin sahibi varlı və humanist Məşədi Əsgər. Birinci mərhələdən – məzlumluqdan, maddi səfalətdən üçüncü mərhələyə - imkanlı sayılıb - seçilən, hörmətli bir zat olmaq mərhələsinə keçidi təmin edən marifçiliyin və Tolstoyçuluğun qovuşuğundan ibarət mənəvi - əxlaqi təmizlənmə, Allah qarşısında öz günahını dərk etmə və ondan tövbədir. Maraqlıdır ki, Məşədi Əsgər rəsmən dövlət məmurlarından, silisçidən, "priklul"dan, pristavdan fiziki mənada nə qədər qorxsa da, onu mənən saflaşdıran, onun daxili aləmində özgə bir nur işıqlandıran məhz ilahi qanunlar və buyruqlardır. Deməli, maarifçiliyin və "tolstoyçuluğ"un ideya-estetik tezislərinə görə insan şərdən, pis əməldən, əyri yoldan çəkindirən nəzarətçi onun daxilində olmalıdır. Cəmiyyətin, dövlətin qanunları nə qədər ideal olsa da, insan xislətini bütünlükdə şərdən xilas etməyə yetərli deyil, naqis və qeyri-kamildir. S.M.Qənizadənin maarifçilik missiyası bədii qəhrəmanın təhsilə, məktəbə, maarifə münasibətində də özünü büruzə verir. Məşədi Əsgər varlanıb sahibkar olduqdan sonra hər iki oğlunu gimnaziyaya qoyur. Istəyir ki, oğlanları da oxuyub Sədrəddin bəy kimi "obrazovannı" olsunlar. Övladlarına yaxşı oxumağın təhsil aldığından onlara axşamlar türk ədəbiyyatı oxutdurur ki. Öz milli ədəbiyyatlarını, ana dillərini bilib milli hissdən məhrum qalmasınlar. Ədibin maariçilik idealı Sədrəddin bəy obrazının həyata baxış və cəhalətdən qurtuluş fəlsəfəsində özünün daha dolğun ifadəsini tapmışdır. Bu obrazın timsalında müəllif vətənpərvər, humanist bir məmur və ziyalı obrazı yaradır. Müstəntiq Sədrəddin bəy öz xalqını sevən, vətən övladlrının taleyini düşünən, mümkün qədər onlara kömək etməyə çalışan millətsevər bir məmurdur. Məcburiyyət üzündən oğurluq edib bunun peşmançılığını çəkən Məşədi Əsgərə dərhal yardım əli uzadır. Onu vəziyyətdən çıxarmağ çalışır. Hətta ailəsinin maddi sıxıntısını, ehtiyacını bilib ona öz cibindən on manat pul da verir. Onun qənaətinə görə cinayətin cəhalətin tənəzzülün, bir sözlə, hər cür naqisliyin səbəbi insanların həqiqi şəriət və maarif yolundan uzaq düşməsidir. Insanlığın şərdən qurtuluş yolu şəriətə və elmə bağlıdır. Sədrəddin bəq bu barədə öz fəlsəfəsini belə izah edir: "Əgər insanlar Allah qoyduğu şəriətlə zindəganlıq etsələr, əlbət ki, dünyada hərgiz oğurluq ola bilməz, çünki heç kəs oğurluqda olan murdar qəbahəti boynuna götürməz... Amma çifayda! Elm və şəriət hala o dərəcədə inkişaf tapmyıbdır ki, hamı insanlar insanlıq şərəfin anlayıb, vicdan isməti saxlaya bilsinlər" (8, 121). S.M. Qənizadə elm və maarif nuru yaymaq, bu nurla cəmiyyəti işıqlandırmaq yolu ilə "zəka səltənətini". Azad, nöqsanlardan xali, hürr bir cəmiyyət yaratmağın mümkün olduğuna inamını Sədrəddin bəyin dili ilə ifadə edir: "Amma bir vaxt olar ki, maarif məşəlinin işığı aləmi basar; ölkələrdə. Şəhərlərdə, qəsəbələrdə, kəndlərdə, obalarda məktəblər bina olunar, qiraətxanalar açılıar, əsl ürf tiryəki insanların təbiətinə yerləşib vicdanlarına sirayət edər... Onda əl "kəsmək" məsələsi o mənada istemal olur ki, hər kəsin başı üstündə öz vicdanı qılınc olub dayandıqda əlləri hərgiz oğurluğa uazana bilməz..." (8, 122). "Allah xofu" hekayəsindən sonra S.M. Qənizadə kiçik oxucular üçün "Qurban bayramı"hekayəsini qələmə alır və "Dəbistan" məcmuəsində nəşr etdirir. "Şeyda" imzası ilə nəşr edilən bu hekayənin bütöv şəkildə adı "Qurban bayramı və yaxud on gün riyazət "dir. Sənətkar oxucuların xahişi ilə 1916 və 1919-cu illərdə əsəri ayrıca kitabça halında nəşr etdirərkən mətndə xırda dəyişikliklər etmişdi. Sənətkarın etdiyi bu dəyişikliklər cümlə və sözlərə aiddir.Əsas süjet, epizodlar, bir sözlə, bədii mətnin əsas sistemi, məzmun və ideya öz yerində qalmışdır.

Hekayə dini mövzudadır. İslam dininə məxsus mühüm bir ritualın – qurban bayramının keçirilməsi prosesində tipik bir müsəlman ailəsində baş verən hadisələr, mənəvi, əxlaqi, iqtisadi və psixoloji proseslər əsərin əsas mövzu obyektini təşkil edir.Yazıçı bu ailənin timsalında son

dərəcə mükəmməl, dolğun bir umumiləşdirmə apara bilmişdir. Müsəlman ailələrinin, mövcud sosial mühitdə böyüklü-kiçikli ictimai fərdlərin həmin bayrama münasibəti fonunda üşükləi vəziyyəti, keçirdiyi iztirablı halları, məsum mənzərəni real, olduqca inandırıcı lövhlərlə canlandırır. Eyni zamanda bu ailələrdə böyüyən nəslin islam mühitindəki tərbiyə ahəngini, fənalaşma, ətalət və süstlük qirdabına yuvarlanma prosesini həyatın real gerçəkiyinə uyğun bir məntiqlə təcəssüm etdirir. Vacib olan bir məsələni də demək yerinə düşər ki, burada ədib heç bir zaman islam dininə qarşı çıxmamışdır. Baxmayaraq ki, S.M.Qənizadə Aleksandrovski Müəllimlər İnstitutu kimi yüksək dərəcəli bir ali məktəbdə təhsil almışdır və öz doğma dininə münasibəti də daim tamamilə müsbət olmuşdur.O öz etiqad və inanc sisteminə həmişə rəgbət, hörmət və məhəbbətlə yanaşmışdır.Yəni bədii yaradıcılığında ədibin məqsədi heç də dini tənqid etmək deyil, buradakı umumi mənzərəni, sosial mühiti real şəkildə oxucuya çatdırmaqdır. Bir faktı qeyd etmək yerinə düşər ki və. "Qurban bayramı" dini mövzulu əsər olduğundan sovet dövründə çap edilməmiş, hətta S.M. Qənizadənin nəşr olunan əsərlərinə də salınmamış və tədqiqatdan kənarda qalmışdır. Hekayənin bəzi məziyyətləri barədə yığcam şəkildə ilk dəfə A. Məmmədov və X. Məmmədov danışmışdır. Bir sözlə bu əsər islamı təbliğ edən bir hekayədir. Bu Salmanın mülahizə və təlqinlərində öz əksini tapır. Hekayədə mövzu obyekti kimi kiçik bir müsəlman ailəsi götürülür. Ailə cəmi üç nəfərdən – ata dəllək usta Salmandan, ana Gülsümdən və övlad yeddi yaşlı İsmayıldan ibarətdir. Əslində bu ailə bütün müsəlman ailəmini tipik bir hüceyrəsidir, miniatürdə bütün müsəlman dünyasıdır. Daha dəqiqi, bu ailə aləmin analoqu, tam bənzəridir. Bənzərliklər çoxdur; dünyagörüşün məhdudluğu, çarəsizlik, süstlük, sadəlövhlük, zavallılıq, miskinlik, hər şeyə kor-koranə inam, etiqadda kortəbiilik, məsumluq, mübarizə əzminin yoxluğu, təvəkkül, çətin məqamda çıxış yolunu ancaq göz yaşı tökməklə görmək və s. Əsərin əsas qəhrəmanı yeddi yaşlı İsmayıldır. O, böyüməkdə olan tipik bir müsəlman uşağıdır. Tərbiyə ahəngi də bütün islam dünyasında olduğu kimidir. Ismayıl məhdud bir mühitdə böyüyüb təriyə alır. Bu, elmdən, maarifdən, mütərəqqi və müasir dünyadan xəbərsiz, süst, məhdud bir mühitdir. Ismayılın əlaqədda olduğu, gördüyü mühit ata-anası, qonum-qonşular, təhsil aldığı mollaxana, getdiyi məhəllə məscididir. Bilik mənbəyi isə atası usta Salmanın, mollaxanada mollanın, məsciddə molla Mahmudun və Göyçək kişinin söylədiklərindən ibarətdir. Belə bir ictimai mühitdə böyüyən və tərbiyə alan uşağın sonralar Məmmədhəsən əmiyə, usta Zeynala, usta Ağabalaya çevriləcəyi əvvəldən bəllidir. Bu barədə A.Məmmədovun qənaətinə şərik çıxmaq olar: "Əgər usta Salman Məmmədhəsən əmi, usta Zeynal, usta Ağabala silsiləsindəndirsə, İsmayıl həmin tiplərin uşaqlığıdır" (10, 98). "Qurban bayramı"nda vətənpərvərlik, millətsevərlik ideyası aparıcı xətlərdən birini təşkil edir. Bu hiss usta Salmanda çox güclüdür.O, həmin təssübkeşlik hissini övladı İsmayıla da ötürür. Ancaq onlar vətən və millətə xidmət etməkdə, ona faydalar verməkdə acizdirlər.Ac və aciz həmvətənlərinə Allahın əziz günündə kömək etmək, ianə verməkdən ötrü atanın bir şahıya, ananın iki qəpiyə, balaca İsmayılın isə yeganə şəxsi əmlakı olan cama gücü çatır.Bununla belə usta Salmanın "millət eşqinə" yaşamaq,"millətə himmət"barədə fəlsəfəsi sərrast və qənaətləndirici təsir bağışlayır. O, oğluna başa çalır ki: "Qurban kəsməkdən murad qoyun qanı tökmək deyil, bəlkə, fədakarlıqdır.Fədakarlıq və himmət ikisi bir söz mənasındadır. Himmət işində az-çox nəzərə alınmaz.Millət eşqinə hər kəs öz bacardığı qədər himmət etmək borcudur.Himmət təkcə pul ilə deyil. Dövlətlilərin himməti pul ilə olur, igidlərin himməti can ilə olur. Alimin və müəllimin himməti təlim və tərbiyə ilə olur.Axır ki, hər kəs öz varından millət yolunda himmət və fədakarlıq etmək borcudur".

"Qurban bayramı" yüksək sənətkarlıq səviyyəsinə malik bir hekayədir. Hər şeydən əvvəl əsər "maraqlı kompozisiya üsullarına malikdir. Bunlardan üçü hekayədə özünü daha qabarıq surətdə nəzərə çapdırır: təsvir-təhkiyə, alleqoriya və dialoq. Bədii əsərdə təsvir-təhkiyə müxtəlif funksiyalar daşıyır.Yazıçı bu üsuldan daha çox qəhrəmanlarını səciyyələndirmək, hadisələrin

milli koloritini qüvvətləndirmək üçün istifadə etmişdir...Dialoqlar bir qayda olaraq əksər hallarda informasiya xarkteri daşıyır. Bu, Salman və İsmayılın dialoqlarında daha qabarıq nəzərə çarpır" (11,195) "Qurban bayramı"hekayəsinin dil axarı ahəstə və aramlıdır. Hadisələrin təsviri üçün iti, sürətli təhkiyə ritmindən imtina edilmişdir. Bu, haqqında danışılan varlığın təbiətinə nə qədər uyğun gəlir?Əslində bu həyatın özünün hərəkəti, tərpənişi və inkişaf tempi son dərəcə ləngdir. Hər şey donuq, süst, ətalətli, səbirli təvəkküllüdür.Təhkiyənin ləng axarı, səbirli gedişi mövcud aləmin təbiəti ilə tam müvazidir, onunla mütənasibdir. Hekayədə yazıçı uşaq aləminin dərinliyinə enməyi bacarır. Onun mövqeyi İsmayılın tərəfindədir. Lakin o, özünü zahirən bitərəf kimi aparır, mövqeyini aşkar şəkildə bəlli etməyə tələsmir.Hadisələrə, qəhrəmanın düşüncələrinə istiqamət verir, sonra səbrlə onu izləyir. Onun əsərin ideyasına şərikliyi batindədir. Yazıçı obrazların mənəvi – psixoloji portretini yaratmağa daha çox fikir vermişdir. Bu, Azərbaycan ədəbiyyatında, bəlkə də yeganə əsərdir ki, islam ehkamının mənəvi əsarətində yaşayan fanatik uşağın daxili potreti bu qədər təbii və ustalıqla təsvir edilmişdir.Hekayədə umumi fonda hərəkət azdır.Tanıdığımız məkanlar isə usta Salmanın evi, onun həndəvəri və məscid həyətidir. Burada da dəyişən, bir-birini əvəz edən rəngbərəng mənzərələr yox sabit həyat və bir də obrazların maraqları, düşüncələri, izahatları vardır.İşdən, əməli fəaliyyətdən çox fikir və hisslər, psixoloji məqamlar vardır. Usta Salmanın dərdləri, məsələləri anlama, qavrama, təhlil ədasından opub gələn şərhləri,Gülsümün sarsıntıları, İsmayılın maraq və aruları çox real, təfərrüatlı, inandırıcı şəkildə təsvir edilmişdir.Hekayədəki obrazların öyrədən (usta Salman) və öyrənən (İsmayıl) bölgüsü tez-tez təhkiyədən mükaliməyə keçmək zərurəti yaradır. "Qurban bayramı" hekayəsi dini mahiyyətli məqamlar olsa da, balaca İsmayılın simasında gənc nəslin gələcəyinə, xalq üçün çalışmaq amalına sahib çıxacağına inam vardır. İsmayıl zəhmət adamlarının Qurban bayramı günərində daha qabarıq şəkildə üzə çıxan yoxsulluğu, cəmiyyətdəki varlı-yoxsul təbəqələşməsi ilə barışmaq istəmir, atasına söz verir ki, böyüyəndə öz millətinə xeyir verəcəkdir. şəriətdən, həm də elm və mərifətdən uzaq düşmüşdür. Sağlam dünyagörüşə malik olan gənc nəsli tərbiyə etmək fikri həm bədii yaradıcılığında, həm də elmi metodik əsərlərində öz əksini tapmışdır. Ədibin fikrincə o əsərlər yaşamağa qadirdir ki, həyatı bəzək düzəksiz - təhrif olunmadan əks edir. Müəllifi parlaq istedad, dərin bilik və rəvan sənətkarlıq təbinə malikdir.

Ədəbiyyat

1. Ağayev Ə. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan pedaqoji fikrinin başlıca problemlərinə dair. "Azərbaycan məktəbi" jurnalı., 1975, №1, s. 55.

2.Azərbayan klassik uşaq ədəbiyyatı antalogiyası. Bakı: Elm, 1988.

3.Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı müntəxəbatı (XIX-XX əsrlər). Məmmədov X. Bəktaşi İ. XX əsr Uşaq mətbuatında ədəbiyyat. Bakı: ADU 1995.

4.Babayev B. Uşaq ədəbiyyatı nümunələrinin təhlili xüsusiyyətləri. Bakı: Müəllim, 2006.

5.Bəktaşi İ. XX əsr uşaq mətbuatında ədəbiyyat. Bakı: ADU-nun nəşri, 1965.

6.Əhmədov C. Uşaq və zaman. Bakı. Yazıçı 1986.

7.Hacıyev A. Azərbaycan sovet uşaq ədəbiyyatı tarixi. Bakı. ADPU, 1984.

8.Qənizadə S.M. Seçilmiş əsərləri. Bakı. Azərnəşr. 1965.

9.Mir Cəlal Hüeynov F. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı. 1974.

10.Məmmədov A. Azərbaycan hekayəsi. Bakı. Yazıçı. 1984.

11.Məmmədov X. Sultan Məcid Qənizadə. Bakı. 1983.

12.Məmmədova Ş. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antalogiyası. Bakı. ADPU 2019.

13.Məmmədov X. XIX əsr Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı. ADPU, 2006.

14.Rəsulzadə M.Ə. Allah xofu. “Açıq söz” qəzeti. Bakı. 1916, 7 sentyabr.

PHONOSEMANTIC PAIRS IN ANTONYM PAIRS

ANTONİM CÜTLÜKLƏRDƏ FONOSEMANTİK CÜTLÜKLƏR

Sahilə İbrahimova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,

Müasir Azərbaycan dili kafedrasının baş müəllimi, fil.ü.f.dok

ORCID ID: 0009-0008-6960-524x

Xülasə

Açar sözlər: antonim, fonosemantika, əlaqə, ziddiyyət

Fonosemantika və leksik paradiqma arasında sıx əlaqə mövcuddur. Bir çox antonim cütlüklərində leksik ziddiyyətlə yanaşı, fonosemantik ziddiyyət də vardır. Antonim paradiqmalarının fonosemantika ilə leksikanın qarşılıqlı əlaqəsi əsasında formalaşan üç qrup antonim "fonosemantik müstəvidə ziddiyyət təşkil edən antonimlər"; "fonosemantik müstəvidə zəif ziddiyyət təşkil edən antonimlər"; "fonosemantik müstəvidə ziddiyyət təşkil etməyən antonimlər" mövcuddur. Bu cəhət sinonimlərə də şamil olunur. Sinonimləribelə qruplaşdıra bilərik: "fonosemantik müstəvidə identiklik (yaxınmənalılıq, uyğunluq) ifadə edən sinonimlər"; "fonosemantik müstəvidə zəif identiklik ifadə edən sinonimlər"; "fonosemantik müstəvidə identiklik ifadə etməyən sinonimlər". Bütün antonim cütlüklərinin təhlilində belə bir metodikadan istifadə etmək olur. Antonim sözün hər bir səs konnotasiyasının xüsusiyyətləri təsvir edildikdən sonra mənfi və müsbət keyfiyyətləri hesablanır, antonim cütlüyündəki fərqliliklər təyin edilir. İlk öncə, antonim sözlərin müsbət, mənfi, neytral səsləri müəyyənləşdirilərək hesablanır. Bu hesablamaya görə, antonim cütlüyünü təşkil edən sözlərin mənfi, müsbət, neytral səsləri 7%-dən çoxdursa, deməli, əksmənalılıq fonosemantik müstəvidədir. Aparılan tədqiqatlar nəticəsində məlum olmuşdur ki, antonim cütlüklərin leksik və fonosemantik mənaları arasında qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Belə ki, antonim cütlüklərinin əksəriyyətində leksik əksmənalılıq fonosemantik müstəvidə təsdiqini tapır. Bir antonim sözün digər sözlə fonosemantik əksmənalılığı müsbət, mənfi, neytral əlamətlərin azalıb çoxalmasından asılı olaraq dəyişir. Tədqiqat göstərir ki, kontrar və kontradiktor antonimlərdə fonosemantik, leksik-semantik ziddiyyət daha sıx əlaqədədir. Bu onunla izah olunur ki, əksmənalılıq meydana gətirən anlayışlar keyfiyyət, kəmiyyət və digər cəhətlərlə fərqlənir. Bu fərqli cəhətlərin aşkara çıxarılmasına fonosemantika da kömək göstərir. Antonim cütlüklərinin çoxu yalnız leksik əksmənalılıq deyil, semantik əksmənalılıq da daşıyır. Azərbaycan dilindəki antonimlərə nəzər yetirdikdə aşağıdakı mənzərə ilə qarşılaşırıq. *"Z"* səsində ümumiyyətlə sərtlik, soyuqluq, şiddət, *"s"* səsində isə kiçiltmə mənası mövcuddur. Məsələn: *qızğın – soyuq, qəzəb – sevgi, zəngin – kasıb* antonim cütlükləri buna misaldır. Beləliklə, aparılmış təhlil və araşdırma göstərir ki, Azərbaycan dilində antonim sözlərin fonosemantik səviyyədə təhlilə cəlb olunması əhəmiyyətlidir. Belə tədqiqat bir sıra sözlərin yaranma xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmağa, bəzi hallarda müasir dildə qalmamış arxetiplərin bərpa edilməsinə imkan verəcəkdir.

Açar sözlər: antonim, fonosemantika, əlaqə, ziddiyyət

Summary

There is a close relationship between phonosemantics and the lexical paradigm. In many antonym pairs, there is phonosemantic contrast as well as lexical contrast. Three groups of antonyms formed on the basis of the interaction between phonosemantics and lexicon of antonym paradigms: "antonyms that contradict on the phonosemantic level"; "antonyms that contrast weakly on the phonosemantic level"; There are "antonyms that do not contradict on the phonosemantic level". This aspect also applies to synonyms. We can group synonyms as follows: "synonyms expressing identity (proximity, compatibility) on the phonosemantic level"; "synonyms expressing weak identity at the phonosemantic level"; "synonyms that do not express identity on the phonosemantic level". Such a method can be used in the analysis of all pairs of antonyms. After describing the characteristics of each sound connotation of the antonym word, its negative and positive qualities are calculated, the differences in the antonym pair are determined. First, the positive, negative, and neutral sounds of the antonym words are determined and calculated. According to this calculation, if the negative, positive, neutral sounds of the words that make up the pair of antonyms are more than 7%, then the opposite meaning is on the phonosemantic level. As a result of the research, it was found that there is a mutual relationship between the lexical and phonosemantic meanings of antonym pairs. So, in most of the pairs of antonyms, the lexical opposite meaning is confirmed on the phonosemantic level. The phonosemantic opposite meaning of an antonym word, in other words, changes depending on the decrease or increase of positive, negative, neutral signs. The research shows that the phonosemantic, lexical-semantic contradiction is more closely related in contrarian and contradictory antonyms. This is explained by the fact that concepts that create contradictions differ in terms of quality, quantity and other aspects. Phonosemantics also helps to reveal these differences. Many pairs of antonyms carry not only lexical antonyms, but also semantic antonyms. When we look at the antonyms in the Azerbaijani language, we encounter the following picture. The sound "Z" generally has the meaning of hardness, coldness, severity, and the sound "s" has the meaning of diminutive. For example: hot - cold, anger - love, rich - poor antonym pairs are examples of this. Thus, the conducted analysis and research shows that it is important to involve the antonym words in the analysis at the phonosemantic level in the Azerbaijani language. Such research will make it possible to clarify the characteristics of the formation of a number of words, and in some cases to restore archetypes that have not survived in the modern language.

Key words: antonym, phonosemantics, connection, contrast

RESPECT AND REVERENCE FOR THE POETRY OF SAMAD VURGUN OF GREAT LEADER HEYDAR ALIYEV

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN SƏMƏD VURĞUN POEZİYASINA HÖRMƏT VƏ EHTİRAMI

Ulduz Fərhad qızı Qəhrəmanova,

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru ADPU-nun "Ədəbiyyat" kafedrasında baş müəllim

Xülasə:

H.Əliyev nitqlərinin birində demişdir ki, S.Vurğun Sovet dövrünün hökmü, tələbi ilə məcburiyyət qarşısında qalaraq partiya, ideologiya, komsomol mövzusuna müraciət etmişdir. Məhz Sovet dönəmində yaşayan şairlərin bu tipli mövzulara müraciət etmə səbəbi ilə bağlı H.Əliyev ədəbiyyatda sosial sifariş problemi haqqında Azərbaycan yazıçılarının X qurultayında yazıçı və şairlərə bildirmişdir ki, sənətkara sifariş mövzu vermək olmaz. Mövzu seçmək sənətkarın öz işidir, onun istedadına aiddir. Lakin xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, Sovet dövrü ədəbiyyatında yaradıcı adamlar üçün yaradıcılıq azadlığı adlı bir məfhum yox idi. Sovet dönəmində yaradıcılıq işi üçün sənətkarlara seçilərək verilən mövzu sifariş xarakteri daşıyan sovet rejiminin təbliği ilə bağlı mövzular idi. Belə çətin bir dövrdə yaşayan və fəaliyyət göstərən Səməd Vurğun yaradıcılığına nəzər salanda burada biz öz milli-mənəvi əqidəsinə xidmət edən, öz xalqına, millətinə sadiq olan, yüksək şeir sənətini nümayiş etdirən şairin olduğunu görə bilərik.

Açar sözlər: H.Əliyev, Azərbaycan ədəbiyyatı, sosial sifariş, S.Vurğun, poeziya

H. Aliyev said in one of his speeches that S. Vurgun was forced by the rule and demand of the Soviet era and turned to the topic of party, ideology, Komsomol. Regarding the reason why poets who lived in the Soviet era turned to such topics, H. Aliyev told writers and poets about the problem of social order in literature at the 10th congress of Azerbaijani writers that an artist should not be given a topic to order. Choosing a subject is the artist's own business, it belongs to his talent. However, it should be especially noted that there was no concept of creative freedom for creative people in the literature of the Soviet period. During the Soviet period, the subjects selected for creative work by artists were topics related to the propaganda of the Soviet regime, which had the nature of an order. When we look at the work of Samad Vurgun, who lived and worked in such a difficult period, we can see here that there is a poet who serves his national and moral convictions, is loyal to his people and nation, and demonstrates the high art of poetry.

Keywords: H. Aliyev, Azerbaijani literature, social order, S. Vurgun, poetry

H.Əliyev ziyalılar haqqında olan çıxışların birində deyirdi: "Ziyalının hörməti qalxmalıdır, müəllimin hörməti qalxmalıdır, şairin, yazıçının, alimin hörməti qalxmalıdır. Onlar hörmətli olmalıdır həmişə...Biz öz hərəkətimizlə, öz münasibətlərimizlə gərək ziyalıların cəmiyyətdə hörmətini artıraq". (5, 138) Heydər Əliyev söz, bədii sənət işini "fədakarlıq" adlandırırdı: "Ədəbiyyat, mədəniyyət isə həmişə fədakarlıqdan doğan bir anlayışdır. Ədəbiyyatı, mədəniyyəti, bədii əsərləri, yüksək incəsənət əsərlərini yaradan insanlar həmişə fədəkar olurlar.

Onlar fitri istedadı ilə bərabər fədakar olmasa, böyük sənətkar ola bilməzlər" (5, 113) H.Əliyevin bu sitatlarına söykənərək dediyi fikirləri dahi Azərbaycan şairi Səməd Vurğun yaradıcılığına da şamil edə bilərik. H.Əliyev bütün həyatı boyu Səməd Vurğun poeziyasını, yaradıcılığını diqqət mərkəzində saxlamışdır. Azərbaycan ədəbiyyatının bu və ya digər problemləri, məsələləri ilə bağlı hər hansı ədəbi tədbirlərdə, iclaslarda, yazıçıların qurultaylarındakı nitqlərində Səməd Vurğun şəxsiyyətindən, Səməd Vurğun yaradıcılığının əhəmiyyətindən danışmış, ona istinad etmiş, şeirlərindən əzbərdən nümunələr gətirmişdir. Ulu Öndər Heydər Əliyev Səməd Vurğun yaradıcılığını "Azərbaycan xalqına mənsub olan irs" adlandırmışdır. Heydər Əliyev Səməd Vurğunu Azərbaycanın simvolu hesab etmişdir. Səməd Vurğunla bağlı ev muzeyinin yaradılmasını, yubileylərinin yüksək səviyyədə keçirilməsini "milli borc" hesab etmişdir. Ulu Öndər S.Vurğunun ev muzeyinin açılışında iştirak etmişdir. Belə ki, 1976-cı il 6 oktyabr tarixində S.Vurğunun ev muzeyinin təntənəli açılışı oldu. Bu S.Vurğunun ev muzeyi Azərbaycan şairləri arasında xatirəni əbədiləşdirmək üçün yaradılmış ilk memorial muzey idi. Memorial-kiminsə xatirəsini və ya əlamətdar hadisəni əbədiləşdirmək üçün inşa edilən xatirə, memarlıq tikintisi, məşhur şəxsin yaşadığı binaya vurulan xatirə, abidə deməkdir. Bəstəkarlar arasında belə memorial muzey ilk dəfə Üzeyir bəy Hacıbıyovun ev muzeyi olubdur. Heydər Əliyev Səməd Vurğunun ev muzeyinin açılışında demişdir: "Bilirsiniz, bu, milli borcumuzdur. Çünki Səməd Vurğun millətimizin başını tarixdə uca edən şəxsiyyətlərdəndir". (5, 140) H.Əliyev çıxışlarında Səməd Vurğunun yaradıcılığını klassik sənətkarların ənənələri əsasında davam etdirərək özünəməxsus novatorluğunu izah edərkən XVIII əsrin klassiki Molla Pənah Vaqif yaradıcılığı əsasında inkişaf etdiyini də xüsusilə vurğulamışdır. Heydər Əliyev Səməd Vurğun dramaturgiyasından danışanda onun "Vaqif" pyesinin Azərbaycan dram teatrının tarixində bir inqilab olduğunu da xüsusilə vurğulamışdır. Qeyd edək ki, Səməd Vurğun ömrünün son illərində Azərbaycan Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti vəzifəsini daşımışdır. Həmçinin milli akademiyamızın ilk akademiklərindən biri olmuşdur. Ulu Öndər S.Vurğunun 80 illik, 90 illik yubileylərinin təntənə ilə keçirilməsində də iştirak etmişdir. Səməd Vurğunun 90 illik yubileyi 1997-ci ildə təşkil edilmişdir. Səməd Vurğunun 90 illik yubiley tədbirini Heydər Əliyev "şeir, mədəniyyət bayramı, Azərbaycan xalqının bayramı" adlandırırdı. S.Vurğunun 90 illik yubileyinin keçirilməsi tədbirinin fikrini H.Əliyev 1995-ci il 16 apreldə şair Məmməd Arazın yaradıcılıq gecəsində elan etmişdir. Böyük Öndər Heydər Əliyev S.Vurğunun xidmətlərini nəzərə alaraq onu "şairlərin şairi" kimi xarakterizə etmişdir: "S.Vurğun öz dövrünün, zəmanəsinin mühitində, çərçivəsində yazıb-yaradıb və Azərbaycan xalqı qarşısında əvəzsiz xidmətlər göstəribdir. Azərbaycan ədəbiyyatını, mədəniyyətini, dünya ədəbiyyatını zənginləşdiribdir". (5, 142) Ulu Öndər Heydər Əliyev Səməd Vurğunun 90 illik yubiley tədbirində "Azərbaycan" poemasının El bilir ki, sən mənimsən misrası ilə başlayan bəndini himn səviyyəsində səsləndirmişdir. Sonra fikrini belə yekunlaşdırmışdır: "Biz Səməd Vurğunun ruhu qarşısında baş əyərək deyə bilərik: "Əziz şairimiz sənin canın qədər sevdiyin xalqın bu gün azaddır. Bu gün mən bir daha bəyan edirəm ki biz Səməd Vurğunun ruhunu gələcəkdə də şad edəcəyik" (5, 145) Tədbiri Heydər Əliyev "Yaşasın müstəqil Azərbaycan! Yaşasın Səməd Vurğun yaradıcılığı! Səməd Vurğuna eşq olsun nidaları ilə bitirmişdir" (5, 145) Göründüyü kimi, bu, Heydər Əliyevin Səməd Vurğun yaradıcılığına olan məhəbbəti, sevgisi, hörmətinin bəyanı idi. H.Əliyev nitqlərinin birində demişdir ki, S.Vurğun Sovet dövrünün hökmü, tələbi ilə məcburiyyət qarşısında qalaraq partiya, ideologiya, komsomol mövzusuna müraciət etmişdir. Məhz Sovet dönəmində yaşayan şairlərin bu tipli mövzulara müraciət etmə səbəbi ilə bağlı H.Əliyev ədəbiyyatda sosial sifariş problemi haqqında Azərbaycan yazıçılarının X qurultayında yazıçı və şairlərə bildirmişdir ki, sənətkara sifariş mövzu vermək olmaz. Mövzu seçmək sənətkarın öz işidir, onun istedadına aiddir. Lakin xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, Sovet dövrü ədəbiyyatında yaradıcı adamlar üçün yaradıcılıq azadlığı adlı bir məfhum yox idi.

Sovet dönəmində yaradıcılıq işi üçün sənətkarlara seçilərək verilən mövzu sifariş xarakteri daşıyan sovet rejiminin təbliği ilə bağlı mövzular idi. Belə çətin bir dövrdə yaşayan və fəaliyyət göstərən Səməd Vurğun yaradıcılığına nəzər salanda burada biz öz milli-mənəvi əqidəsinə xidmət edən, öz xalqına, millətinə sadiq olan, yüksək şeir sənətini nümayiş etdirən şairin olduğunu görə bilərik. Ulu Öndər H.Əliyev Səməd Vurğunun ailəsinə, övladlarına da qayğı və hörmətlə yanaşmışdır. Belə ki, H.Əliyev Səməd Vurğunun oğlu Yusif Səmədoğlunun 60 illik yubiley tədbirində də (1995-ci il 19 dekabrda) iştirak etmiş və demişdir ki, atası Səməd Vurğunun yaradıcılıq irsi xalqın "milli sərvət" idir. "Bu gün Yusifin yubileyini qeyd edəndə güman edirəm onun üçün ən yüksək qiymət odur ki, atasının adına layiqdir...Həm yaradıcılığı ilə, yaratdığı əsərlərlə, həm ictimai siyasi fəaliyyəti ilə, həm də ziyalılığı ilə, davranışı ilə, insanlara münasibəti ilə atasının adına layiqdir. Güman edirəm ki, bu ən yüksək qiymətdir. Bir də qeyd edirəm atasının yolu ilə gedib atasının ədəbi xələfi olaraq onun işini davam etdirmək...böyük bir qəhrəmanlıqdır" (5, 174-175) Göründüyü kimi, Heydər Əliyevin bu çıxışı ədəbiyyat tariximizdə "varislik prinsipinin qorunub saxlanılması və inkişaf etdirilməsi" ideyasının təhlili idi. H.Əliyev S.Vurğunun oğlu Yusif Səmədoğlunu "Şöhrət" ordeni ilə təltif etmiş, 1998-ci ildə "Xalq yazıçısı" fəxri adını da vermişdir.

Ədəbiyyat:

1. Xəlilov Buludxan, Heydər Əliyev və mədəni irsimiz, Pedaqoji Universitetin xəbərləri, Bakı: ADPU, 24 aprel 2003, №3

2. Xəlilov Buludxan, Heydər Əliyev və azərbaycanşünaslıq, Pedaqoji Universitetin xəbərləri, Bakı: ADPU, 10 may 2004-cü il, №2

3. Xəlilov Buludxan, Azərbaycan dili: dünən və bu gün, Bakı, 2004

4. Qurbanov Afad, Heydər Əliyev və Azərbaycan təhsilinin inkişafı, Bakı, Gənclik, 1997

5.Novruzov Tərlan, Heydər Əliyev və ədəbiyyat məsələləri, Bakı, 2007

LEV TOLSTOY YARADICILIĞINDA İNSAN VƏ ONUN MƏNƏVİ ALƏMİ GERÇƏKLİYİ

Aynur Zahir qızı Bədəlova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

ÖZET

İnsan sorunu her zaman edebiyatın merkezindeki en önemli konu olmuştur. Bu açıdan bakıldığında her zaman araştırmacıların ilgisini çekmiş ve edebiyatçıların çalışma alanı haline gelmiştir. İnsan sorunu, özgün insan kavramını edebiyatta önde gelen bir tema olarak geliştiren L. N. Tolstoy'un çalışmalarında merkezi bir yer tutar. Makalede L.N. Tolstoy'un insanın zenginliklerini ve manevi dünyasını ifade etmedeki ustalığı ve insan doğasının onun ruhuyla birleşmesi araştırılmaktadır. Tolstoy'un romanlarının temelini kendi yasalarına göre yaşayan ve gelişen insan, tarihin ve dünyanın yasalarına göre yaşayan organik, ulusal ve evrensel bir olgu olarak nitelendirilen, toplumun en üst kategorisi olan aile, Aile dışında hayatın anlamını ve kişisel değerini yitiren, ailenin kanunlarına ve gereklerine göre yaşamak zorunda olan kişiyi, insanları objektif, hayati ve ilahi bir birlik olarak tanımlamaktır. Tolstoy'a göre insanın doğası ruhuyla bütünleşmiştir. Tolstoy insanı büyük, değişken, ideal, dünyevi bir varlık olarak tanımlar. Onun için insan ve onun manevi dünyası derin okyanusların uçsuz bucaksız sularıdır.

Anahtar kelimeler: insan, edebiyat, doğa, sorun, manevi hayat

ABSTRACT

The human problem has always been the most important issue at the center of literature. From this perspective, it has always attracted the attention of researchers and has become a field of study for literary scholars. The human problem occupies a central place in the work of L. N. Tolstoy, who developed the concept of the original human being as a leading theme in literature. In the article L.N. Tolstoy's mastery in expressing the riches and spiritual world of man and the connecting of human nature with his spirit are investigated. The basis of Tolstoy's novels is the human being who lives and develops according to his own laws, the family, which is described as an organic, national and universal phenomenon that lives according to the laws of history and the world, the highest category of society, the person who loses the meaning and personal value of life outside the family, and the family who lives according to the laws and requirements of the family. It is to define the person who has to live, the people, as an objective, vital and divine unity. According to Tolstoy, human nature is integrated with his soul. Tolstoy defines human as a great, changeable, ideal, earthly being. For him, man and his spiritual world are the endless waters of the deep.

Key words: human, literature, nature, problem, spiritual life

GİRİŞ

İnsan problemi həmişə ədəbiyyatın mərkəzində dayanan ən önəmli məsələ olmuşdur. Bu baxımdan həmişə tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmiş və ədəbiyyatşünasların araşdırma amalına çevrilmişdir. XIX əsrin ikinci yarısında Rusiyada ədəbi prosesdə iki əsas cərəyan hökm sürürdü: bir tərəfdən sosial problemlərin formalaşdırılması daha aktuallaşır, digər tərəfdən insanın mənəvi-fəlsəfi təhlili dərinləşirdi. Həmçinin, cəmiyyətdə mövcud ictimai-tarixi və əxlaqi-mənəvi proseslərlə müəyyən edilirdi. XIX əsrin əvvəllərindən Rusiyada baş verən tarixi mənəvi proseslər L.N.Tolstoyun əsərlərində xüsusilə aydın və dərin əksini tapmışdır. İnsan problemi ədəbiyyatda aparıcı mövzu kimi özünün orijinal insan konsepsiyasını işləyib hazırlayan L.N.Tolstoyun yaradıcılığında da mərkəzi yer tutur. Odur ki, L.Tolstoyun yaradıcılığında insan problemini hərtərəfli və dərindən öyrənmədən nəinki böyük realistin yaradıcılıq təkamülünün səciyyəvi xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmaq, hətta bütövlükdə onun orijinallığını müəyyən etmək mümkün deyil. Böyük yazıçının təsvirinin əsas obyekti insanın mənəvi həyatı idi. O, Rusiyanın sosial, ictimai, tarixi və mənəvi varlığının sirrlərini dərk etməyə məhz insan vasitəsilə başladı. L.N.Tolstoyun əsərlərində insana orijinal və özünəməxsus bir fenomen kimi böyük maraq var, lakin bu, xarici obyektiv amillərdən, məsələn, tarix, ailə, cəmiyyət və s.-dən çox asılıdır. Nəhəng tarixi hadisələr ("Hərb və Sülh"), kəskin ailə münasibətləri və sevgi məşəqqətləri ("Anna Karenina"), mürəkkəb sosial ziddiyyətlər və dövrdən qaynaqlanan özbaşınalıqların acılarla dolu nəticələri ("Dirilmə"), bir insanın taleyinin müəyyən dərəcədə asılı olduğu, böyük humanist bir insan üçün yollar tapmaq istəyi və bununla da digər bir insanı xilas etmək məqsədi və s. onun romanlarının baş mövzusuna çevrilir. Lakin insan taleyinin obyektiv amillərdən bu dərəcə asılılığında Tolstoyun düşüncəsinə görə insan öz nisbi azadlığını saxlayır. Qəhrəmanlarını dünyadan üz döndərməyə və nəzərlərini ruhlarına çevirməyə və xarici şəraitlə mübarizədə güclü olmağa və birlik göstərməyə məcbur edir. Ona görə də Tolstoyda insanın mənəvi özünü təkmilləşdirməsi prinsipi belə böyük əhəmiyyət kəsb edir. XIX əsrin ikinci yarısına bir dövr olaraq əsaslanaraq Tolstoy dövrün əsas ideoloji-mənəvi cərəyanlarını ümumiləşdirdi və bu əsasda özünün insan konsepsiyasını yaratdı. Yazıçının insan nəzəriyyəsi ilk növbədə xalqın əxlaqi və dini prinsipləri ilə nəcib sivilizasiyanın dünyəvi sosial prinsiplərinin ziddiyyətinə söykəndi. Lev Tolstoyun yaradıcılığında humanizm ideyalarının, mənəvi-əxlaqi məsələlərin, bədii-dini şüurun xüsusiyyətlərini görmək və onları araşdırmaq da vacibdir. Yazıçı insan konsepsiyasının tipoloji xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməklə insan probleminin inkişaf mərhələlərini araşdırmaq olar. XIX əsr rus ədəbiyyatı kontekstində və rus ədəbiyyatının digər klassiklərinin yaradıcılığı ilə müqayisədə Tolstoyun insan konsepsiyasının orijinallığı daha geniş şəkildə özünü göstərir. XIX əsrin 50-ci illərində “ruhun dialektikası”nın təsvirindən L.Tolstoyun bədii dünyagörüşünün və xarakterlər aləminin təkamülü formalaşır. Yazıçının dünyagörüşündə və yaradıcılığında bədii, estetik, əxlaqi, dini və fəlsəfi prinsiplər arasında əlaqə yazıçının əsərlərində əhatəli şəkildə əks olunmuşdur. Həmçinin, Tolstoyun yaradıcılığında insan probleminin ictimai-tarixi, əxlaqi və fəlsəfi-dini aspektlərinin xüsusiyyətlərini müəyyən etmək,yazıçının personajlarında sosial və mənəvi, təbii və ictimai prinsiplər arasındakı əlaqəni danmaq mümkün deyil. Beləliklə, insanın hərtərəfli tədqiqi Tolstoyun bədii sisteminin unikallığını və bütövlükdə nəninki rus, həm də dünya ədəbiyyatında tutduğu yeri daha yaxşı anlamağa imkan verir. Tolstoyun yaradıcılığının problem dairəsini tamamlamaq və genişləndirmək, yazıçının ideya-bədii irsini daha yaxşı dərk etməyi məqsədəuyğun hesab etmək olar. Bu da məlumdur ki, Lev Tolstoyun yaradıcılığı haqqında bilikləri dərinləşdirməyə və yazıçının yaradıcılığının mübahisəli və tam öyrənilməmiş məsələlərini aydınlaşdırmağa hələ də ehtiyac vardır. Tolstoyun əsərlərində insan probleminin hərtərəfli araşdırılması üçün bəzi tədqiqatçıların fikirlərinə diqqət yetirmək lazımdır.

Tolstoy şəxsiyyətini və əsərlərini və dərindən araşdırmış görkəmli yazıçımız Mir Cəlal Paşayev yazırdı: " Tolstoy ilk əsərlərindən başlayaraq insanı və onun taleyini yaradıcılıq işinin mərkəzində qoyur, mövzuların əsası sayırdı. O, sənətin böyüklüyünü də, kiçikliyini də bunda, xalqa münasibətdə görürdü" [3]. Dünya tarixi-ədəbi prosesində insan kateqoriyasının inkişaf sistemində L.Tolstoyun bədii-estetik insan konsepsiyasının yeri xüsusilə qeyd edilməlidir. Tolstoyun insan fəlsəfəsinin orijinallığı danılmazdır. Lev Tolstoyun "Hərb və Sülh" romanında "xalq təfəkkürü"nün açıqlanması xüsusilə əhəmiyyətlidir. Burada insan müharibə fonunda milli fəlakət, eyni zamanda ölümcül tarixi hadisə kimi təsvir edilir. Oxucu ayrı-ayrı insanların şəxsi talelərinin və xarakterlərinin ortaya çıxdığı prosesi izləyə bilir. Tolstoy qəhrəmanının şəxsi, eqoist dünyagörüşünün düşüncələrindən və səhvlərindən, ümummilli fəlakətin real fəlakətlərdən keçərək və ya "xalq düşüncəsinə" necə qovuşduğu məqamı ifadə edir. Biz bu xüsusiyyətləri nataşa Rostova obrazında görürük. İnsanlar torpağından ayrılıb dar bir əhatədə özlərini hər şeydən təcrid edirlər. "Dirilmə" romanı və bu romandakı insan problemi, bu əsərə sosial problemin qoyulduğu və həll edildiyi bir roman kimi ənənəvi yanaşmanın əksinə olaraq, tam yeni bir şəkildə bir-birinə zidd olan siniflər arasında sosial qarşıdurma ilə bağlı bir əsər kimi dəyərləndirməliyik. Nexlyudov və Katyuşa arasındakı münaqişə, hamının düşündüyü kimi, sosial münaqişə deyil, sırf mənəvi və psixoloji münaqişədir. Əsər Nexlyudovla Maslova münasibətlərinin tarixinin yeni şərhini verir: başlanğıcda onlar sırf təbii, saf münasibətlərdir, pak və təmizliyi ilə səciyyələnir və insanın öz təbiətinə və onun motivlərinə sədaqəti ilə müəyyən edilir. Romanın sonrakı inkişafında onlar nə təbiətin saflığına, nə də ruhun təmizliyinə deyil, sosial davranış normalarının pozğunluğuna söykənən münasibətlərdir ki, bu da hər iki qəhrəmanın mənəvi ölümü ilə nəticələnir. Əsərin sonunda onlar ruhun qanun və tələblərinə əsaslanan sırf mənəvi, əxlaqi, dini münasibətlərə çevrilir [4]. Əvvəldə sevginin təbiəti, ortada onun fiziologiyası, sonda sevgi dini aspektdə meydana çıxır. Nexlyudov və Maslovanın simasında insan təbii saflıqdan mənəvi saflıq və sonda ümumi ifadəsini tapmış mənəvi kamillik səviyyəsinə yüksəlir. Tolstoyun romanlarının əsasını öz qanunlarına uyğun yaşayan və inkişaf edən insanı, tarixin və dünyanın qanunları ilə yaşayan üzvi, milli və ümumbəşəri hadisə kimi səciyyələnən ailənin cəmiyyətin ən ali kateqoriyası kimi, insanı ailədən kənarda həyatın mənasını və şəxsi dəyərini itirən, ailənin qanunlarına və tələblərinə uyğun yaşamalı olan insanların obyektiv həyati və ilahi birliyi kimi təsvir edilməsi təşkil edir. Beləliklə, Tolstoy personajlarının təbii varlıqdan mənəvi varlığa və daha sonra sosial-mənəvi yüksəliş kateqoriyasına təkamülünü görürük. L.Tolstoyun idealı, ilk növbədə, mənəvi cəhətdən kamil, əxlaqi cəhətdən saf, fədakarlıqla sevən insandır. Belə müsbət şəxsiyyətlər Tolstoy tərəfindən Pyer Bezuxov (Hərb və Sülh), Konstantin Levin (Anna Karenina), Dmitri Nexlyudovun (Dirilmə) obrazlarında təsvir edilmişdir. Bütün bu qəhrəmanları birləşdirən tipoloji xüsusiyyət onların hamısının düşüncələrinə qapılmış və humanist olmasıdır. Onlar şəxs olaraq mənəvi kamillik və əxlaqi gözəllik nümunələridir. Ancaq onların hamısının bir ümumi çatışmazlığı var - hamısı hərəkətsizdir, onlar öz missiyasını mənəvi özünüifadədə görürlər. Tolstoyun dünya və insan konsepsiyasının digər realistlərdən fərqli olaraq özünəməxsusluğu ondan ibarətdir ki, o, epik realist kimi insanı tarixin, ailənin, cəmiyyətin, xalqın, dünyanın fonunda xalq və insan mövqeyindən qiymətləndirir. Tolstoyun yaradıcılığında mənəvi prinsip sosial prinsipə qalib gəlir. Ona görə də Tolstoy insanı sosial deyil, mənəvi kateqoriya kimi ifadə edir. Sosial qətiyyət Tolstoy üçün qəbuledilməzdir. O, həmişə insana, dünyaya universal, milli baxış mövqeyində olmuşdur. Tolstoy yaradıcılığı təkcə xalq və dünyəvi prinsiplərin ziddiyyəti əsasında qurulmayıb, həm də dini prinsip üzərində formalaşmışdır. Tolstoy həmişə insanın mənəvi özünüifadəsinə zidd olan istənilən hadisəyə mənəvi münasibət göstərir. Tolstoyun dünyagörüşündə Tanrıya qarşı açıq mübarizə yoxdur və İnsan-Tanrı obrazı yoxdur. İlahi insanın mənəvi başlanğıcının tərkib hissəsidir. Böyük mütəfəkkirin Allahla insan uğrunda mübarizəsi yoxdur, Tanrı ilə İnsan arasında münaqişə yoxdur.

Tolstoy İnsan-Tanrı fəlsəfəsinə toxunmur. Tolstoy insanının ruhunda iki prinsip - sevgi və nifrət, xeyirlə şər, yalan və həqiqət arasında mübarizə gedir və yalnız bu mübarizənin nəticəsi insanın taleyini həll edir və onun Allahla və ya İblislə birləşməsinə yol açır. Tolstoy dünyəvi səma üzərində hökmranlıq edən insanı təsvir edir. O, insana dünyəvi bir hadisə kimi baxır və buna görə də Tolstoy ruhun həyatından daha çox insan həyatının təbii sferasını daha ətraflı təsvir edir. Tolstoy üçün varlığın mücərrəd metafizikası yoxdur, insanın bədii təsviri var. Tolstoy həyatdan onun mənasına, estetikadan dinə, insandan Tanrıya keçir. Beləliklə, Tolstoy görə insanın təbiəti ruhu ilə birləşir. Tolstoy insanı böyük, dəyişkən, ideal, dünyəvi bir varlıq kimi təsvir edir. Onun üçün insan və onun mənəvi dünyası dərin ümmanın sonsuz sularıdır. Bitib tükənməyən daxili aləm gizli tərəflərə malik və hər bir hadisənin və mühitin təsirinə məruz qaldıqda daha gerçək mənəviyyatını ortaya qoyan insan ruhunun əsas və ayrılmaz hissəsidir.

ƏDƏBİYYAT

1. L.N.Tolstoyun əsərləri Azərbaycan dilində. Bakı. Nurlan, 2009
2. L.N.Tolstoy əsərləri.Anna Karenina.IX cild.Yazıçı,1981
3. Kommunist qəzeti. Dahi sənətkar. 3 sentyabr, 1948
4. https://anl.az/el/Kitab/2013/252536.pdf

GENRE FEATURE OF ASHIQ POETRY IN ASHIQ JALAL KAHRAMANOV'S POETRY

AŞIQ POEZİYASINA AİD JANR ÖZƏLLİYİ AŞIQ CƏLAL QƏHRƏMANOV POEZİYASINDA

Ulduz Fərhad qızı Qəhrəmanova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
ADPU-nun "Ədəbiyyat" kafedrasında baş müəllim
Orcid İD: 0009-0003-4418-9319

Xülasə:

Qeyd edək ki, Aşıq Cəlal Qəhrəmanov da həm ustad, həm də yaradıcı aşıqlardan olmuşdur. Çünki onun yaradıcılığına nəzər salanda aşığın dastan yazdığının (Qaratel və Aşıq Cəlal), "Cəlaloğlu" saz havasını bəstələdiyinin, həmçinin aşıq yaradıcılığına xas janrlara müraciət etdiyinin şahidi oluruq. Aşıq Cəlal Qəhrəmanov Aşıqların Bakıda 1961-ci ildə keçirilmiş III qurultayının iştirakçılarından biri olmuşdur. Cəlal Məhəmməd oğlu Qəhrəmanov 1928-ci il aprelin 28-də Qazax rayonunun Kəmərli kəndində ziyalı ailəsində anadan olmuşdur. İncə dərəsinə aid Qaymaqlı kənd məktəbini bitirmiş, Ustad Aşıq Avdı Qaymaqlının məclislərində müntəzəm iştirak etmişdir. 3 il Aşıq Avdı Qaymaqlının yanında şagirdlik etmiş, saz sənətinin sirlərini öyrənmişdir. Yüzdən çox qoşması, gəraylısı, müxəmməsi, divanisi, təcnisi, deyişməsi var. Aşığın 23 saz havası Azərbaycan radiosunun "Qızıl fond"una daxil edilmişdir. Həmçinin "Cəlaloğlu" saz havacatının bəstəçisidir. "Cəlaloğlu" şən-şux havacatdır. Özünün yazmış olduğu "Bir atalar, bir analar" gəraylısının sözləri üzərində oxunur. Deyilənlərə görə, Aşıq Cəlal Qəhrəmanov "Kərəm köçdü" havasını digər el aşıqlarından, müasirlərindən daha mükəmməl çalırmış. (8, 143) Aşıq Cəlal Qəhrəmanov 1978-ci ildə Kəmərli kəndində vəfat etmişdir. Kəmərli kənd qəbirstanlığında dəfn olunmuşdur. İlk şeirlər kitabı vəfatından sonra 1992-ci ildə "Sədəfli saz, məni dindir" başlığı altında nəşr olunmuşdur.

Açar sözlər: Aşıq Cəlal Qəhrəmanov, Azərbaycan poeziyası, aşıq şeir janrları, gəraylı, qoşma, təcnis

Summary:

It should be noted that Ashiq Jalal Kahramanov was both a master and a creative ashik. Because when we take a look at his work, we see that ashiq wrote epics (Qaratel and Ashiq Jalal), composed the saz air "Jalaloglu", and also turned to genres specific to ashiq's creativity. Ashiq Jalal Kahramanov was one of the participants of the III Congress of Ashiqs held in Baku in 1961. Jalal Mahammad oglu Gahramanov was born on April 28, 1928 in the village of Kemarli of the Kazakh district in an intellectual family. He graduated from Kaymagli village school of Ince Valley, and regularly participated in the gatherings of Ustad Ashiq Avdi Kaymagli. He studied under Ashiq Avdi Qaymagli for 3 years and learned the secrets of saz art. There are more than a hundred additions, garaylis, mukhammasi, divanis, tajnisi, changes.

23 saz airs of Ashik were included in the "Golden Fund" of Azerbaijan Radio. He is also the composer of "Jalaloglu" saz havajat. "Celaloglu" is a cheerful atmosphere. "Bir atalar, ir anamalar" written by himself is read on the words of the poem. According to what is said, Ashiq Jalal Kahramanov played the air "Karam pokhedu" more perfectly than other el ashikhs and his contemporaries. (8, 143) Ashiq Jalal Gahramanov died in 1978 in the village of Kemarli. He was buried in the Kemarli village cemetery. The first book of poems was published after his death in 1992 under the title "Sadafli saz, me dindir".

Keywords: Ashiq Jalal Kahramanov, Azerbaijani poetry, genres of poetry in love, gerayli, couplet, technical

Giriş: Aşıq sənəti türk ədəbiyyatının ayrıca bir qolu olan qədim sənət növüdür. Düzdür, dastanların çoxvariantlı mövcudluluğu aşıq poeziyasını folklora yaxınlaşdırır. Bir çox dastanların, aşıq şeir nümunələrinin də müəllifinin məlum olması onu yazılı ədəbiyyata yaxınlaşdırır. Lakin aşıq ədəbiyyatı nə şifahi xalq ədəbiyyatına, nə də yazılı ədəbiyyata daxil deyildir, nə də keçid deyildir. Aşıq ədəbiyyatı daşıdığı əlamətlərə görə türk ədəbiyyatının xüsusi ayrıca bir qoludur. Aşıq ədəbiyyatı milli və tarixi özəliyə malik olan ədəbiyyatın ayrıca sahəsidir. Aşıq sənəti ilə məşğul olanlara keçmişdə dədə, ozan demişlər. Aşıq sənətində 3 amil vəhdət təşkil edir:

1. Musiqi 2. Şeir 3. Rəqs

Aşıq ədəbiyyatının əsas hissəsi müəlliflidir. Onun çox az qismini anonim və ya bir başqa sözlə "xalq ədəbiyyatı" adlandırmaq olar. Aşıqların yaratdıqları əksər poetik örnəklərin üzərində müəllif möhürü- təxəllüsü olur. Aşıq yaradıcılığında bütün janrlar heca vəznindədir. Aşıq şeirinin müxtəlif janrları vardır. Aşıq şeiri janrlarının həm şəkilcə, həm də məzmunca növləri vardır.

Aşıq ədəbiyyatının orta çağlardan üzü bəri ədəbi estetikası iki xətt üzərində köklənib:

1. Ozan ənənəsi: Təbiət tərənnümü, insan gözəlliyinin tərənnümü, mərdlik, igidlik, halallıq, ibrətverici tarixi hadisələrin ümumiləşdirilməsi xətti

2. Məcazi səciyyə daşıyan ürfani-təsəvvüf təbliğatına bağlı olan təriqət xətti

XIX-XX yüzillikdə aşıq ədəbiyyatının gerçəkçi-realist yönü ürfani-təsəvvüf xəttini üstələdi və nəticə olaraq deyə bilərik XIX-XX əsrlərdə məcazi səciyyə daşıyan ürfani-təsəvvüf xətti tədricən sönməyə başladı.

Aşıq ədəbiyyatını yaradan sənətkarlar bədahətən şeir söyləmək qabiliyyətinə malik elm, fəzilət, hikmət sahibləri kimi tanınırdılar. Aşıqlar dastan söyləyirlər. Dastanlar həcmcə böyük olduğu üçün aşıqların dastan məclisi bəzən bir gün, bəzən də bir neçə gün davam edir. Aşıqların deyişməsi aşıqların məclislərdə yarışmasıdır. Aşıq sənətində deyişmə imtahan xarakteri daşıyır. Deyişmənin ümumi şərtinə görə kim qalib gələrsə,o, məğlub olan aşığın sazını əlindən almağa haqlıdır. Aşıqlar 3 qrupa bölünür:

1.Ustad aşıqlar: Həm saz çalır, həm şeir qoşur, həm də mahnı oxuyurlar.

2.Yaradıcı aşıqlar: Şeir qoşan, dastan yaradan aşıqlardır.

3.Yaşadan (ifaçı aşıqlar): Yaxşı səsi olmadığı üçün oxumayan, ancaq saz havalarını məharətlə çaldığına görə məşhur olan aşıqlardır.

Əsas hissə: Qeyd edək ki, Aşıq Cəlal Qəhrəmanov da həm ustad, həm də yaradıcı aşıqlardan olmuşdur. Çünki onun yaradıcılığına nəzər salanda aşığın dastan yazdığının (Qaratel və Aşıq Cəlal), "Cəlaloğlu" saz havasını bəstələdiyinin, həmçinin aşıq yaradıcılığına xas janrlara

müraciət etdiyinin şahidi oluruq. Aşıq Cəlal Qəhrəmanov Aşıqların Bakıda 1961-ci ildə keçirilmiş III qurultayının iştirakçılarından biri olmuşdur. Cəlal Məhəmməd oğlu Qəhrəmanov 1928-ci il aprelin 28-də Qazax rayonunun Kəmərli kəndində ziyalı ailəsində anadan olmuşdur. İncə dərəsinə aid Qaymaqlı kənd məktəbini bitirmiş, Ustad Aşıq Avdı Qaymaqlının məclislərində müntəzəm iştirak etmişdir. 3 il Aşıq Avdı Qaymaqlının yanında şagirdlik etmiş, saz sənətinin sirlərini öyrənmişdir. Aşıq Cəlal Qəhrəmanov 1978-ci ildə Kəmərli kəndində vəfat etmişdir. Kəmərli kənd qəbirstanlığında dəfn olunmuşdur. İlk şeirlər kitabı vəfatından sonra 1992-ci ildə "Sədəfli saz, məni dindir" başlığı altında nəşr olunmuşdur. Aşıq Cəlal Qəhrəmanovun müraciət etdiyi əsas şeir janrları arasında gəraylı janrına geniş yer ayrılmışdır. Məlumdur ki, gəraylı şanrı aşıq yaradıcılığında ən oynaq, ahəngdar və tez əzbərlənən şeir növlərindəndir. Klassik aşıq ədəbiyyatında həm qoşmanın, həm də gəraylının məzmunu daha çox sevgidən alınmış, məhəbbət, təmiz ömrü mənalandıran hiss kimi ümumiləşdirilmişdir.

1.Hər bəndi 4 misradan ibarətdir.

2.Hər misrası 8 hecadan, 3-5 bənddən ibarətdir.

3. Qafiyə quruluşu: I bənd: abvb, II və sonrakı bəndlər: dddb, cccb və s. Yəni I bənddə II və IV misralar həm qafiyə, I və III misralar tamamilə sərbəstdir. Növbəti bəndlərdə I, II, III misralar öz aralarında həmqafiyə təşkil edir, IV misra da I bənddəki II, IV misralar ilə həmqafiyə təşkil edir.

4. Son bəndə aşıq yaradıcılığında tapşırma deyilir. Tapşırmaya yazılı ədəbiyyatda möhürbənd deyirlər. Hansı ki, bu bənddə sənətkar öz təxəllüsünü söyləyir. Məsələn: Aşıq Cəlal Qəhrəmanov yaradıcılığından 1965-ci ildə yazdığı “Dünya” gəraylısına nəzər salaq: .

“Dünya” gəraylısı:

Beş günlük səndə qonağam,

De, hörmətin hanı, dünya?

Tökürsən qaş-qabağını

Edirsən tufanı, dünya

Yaranmışıqsa, hədərik,

Pis baxarsan qəm edərik.

Hamımız gəldi-gedərik.

Sən fanisən, fani, dünya,

Bir-birinə verdin meyli,

Əzab çəkdi Məcnun-Leyli.

Getdilər səndən gileyli,

Ələsgər, Qurbani, dünya.

Tamam idi ağlı başda.

Yaradırdı hər baxışda

Nakam qoydun əlli yaşda

Vurğun tək insanı, dünya.

Çoxları səndə ucaldı

Çoxlar vədəsiz qocaldı,

Qəmlənən Aşıq Cəlaldı,

Etmə nahaq qanı, dünya! (7, 62)

Yaxud: "Bir atalar, bir analar" gəraylısı. Qey edək ki, bu gəraylı 1968-ci ildə yazılıb. Bu şeir Aşıq Cəlal Qəhrəmanovun yaratmış olduğu "Cəlaloğlu" havacatı üzərində oxunmuşdur.

Bu dünyanın yaraşığı,

Bir atalar, bir analar.

Övladların gur işığı,

Bir atalar, bir analar.

Ağıl-kamal başda gərək,

Çənə gücü dişdə gərək,

Daim xeyir işdə gərək,

Bir atalar, bir analar.

Dost-dostundan sora əhval,

Şirin dillər olmaya lal,

Qoy var olsun, Aşıq Cəlal,

Bir atalar, bir analar. (7, 62-63)

Aşıq Cəlal yaradıcılığında qoşma janrına da xeyli müraciət edilmişdir. Məlumdur ki, qoşma qoşmaq sözündən olub aşıq şeirinin ən kamil və ən populyar janrı olan klassik poeziyamızın poetik incilərindəndir. Təcnis, güllü qoşma, qoşayarpaq qoşma, ayaqlı qoşma və s. qoşmanın şəkilcə növüdür. Ustadnamə, vücudnamə, deyişmələr qoşmanın məzmunca növləridir.

1.Hər bəndi 4 misradan ibarətdir.

2.Hər misrası 11 hecadan, 3-5 bənddən ibarətdir.

3. Qafiyə quruluşu gəraylıda olduğu kimidir. Yəni: I bənd: abvb, II və sonrakı bəndlər: dddb, cccb və s. Yəni I bənddə II və IV misralar həm qafiyə, I və III misralar tamamilə sərbəstdir. Növbəti bəndlərdə I, II, III misralar öz aralarında həmqafiyə təşkil edir, IV misra da I bənddəki II, IV misralar ilə həmqafiyə təşkil edir.

4. Son bəndə aşıq yaradıcılığında tapşırma deyilir. Tapşırmaya yazılı ədəbiyyatda möhürbənd deyirlər. Hansı ki, bu bənddə sənətkar öz təxəllüsünü söyləyir. Aşıq Cəlal Qəhrəmanov yaradıcılığından 1958-ci ildə yazmış olduğu "Gərək" qoşmasına nəzər salaq.

İşimdə səhvim var, biçarə canım,

Əzəldən yaxşı yar seçəydim gərək.
Gördün anlamayır, sözün almayır,
Sən onun başından keçəydin gərək.

Sirrini-sözünü deyəndə yada,
Bilmədinmi səni verəcək bada?
Ölsən dar günündə gəlməz imdada,
Əcəl paltarını biçəydin gərək…

Heç saya salmayır sən təki mərdi-
Bəs çəkmək olarmı bu boyda dərdi?
Yarınkı yar deyil, bir qab zəhərdi,
Əsl zəhər tapıb içəydin gərək.

Dostun düşgünüsən, utan, ay Cəlal,
Qəmdən öz yükünü tutan, ay Cəlal,
Otuz yaşda yüzə çatan, ay Cəlal,
Vəfasız dünyadan köçəydin gərək! (7, 23)

Yaxud: "Deyiləm" qoşması. Öncə "Deyiləm" qoşmasının yaranma tarixinə nəzər salaq. Bu qoşma Sovetlərin dövründə Belarusiyanın paytaxtı Minsk şəhərində əsgəri xidmətdə olduğu zaman Cəlal Qəhrəmanova atılan şərdən doğaraq yaranmışdır. Belə ki, Sovetlərin dövründə əsgəri xidmətdə olan gənc Cəlal Qəhrəmanov ozünün dediyinə görə, o vaxtları hamam olmadığı üçün çimmək məqsədi ilə hovuza gedirmişlər. Bir gün hovuzda rusun biri kobud zarafat etmək məqsədi ilə əsgər yoldaşlarından birinin boğazına əl atır, özü də istəmədən onu boğur. Həmin adam ölür.Vəziyyətdən təşvişə düşən yoldaşlar rusun törətdiyi cinayəti gənc Cəlalın üstünə atırlar. Cəlal da rus dilini bilmədiyi üçün baş vermiş hadisəni olduğu kimi rəhbərliyə izah edə bilmir. Ona görə də gənc Cəlalı türməyə salırlar. Həmin bu qoşmanı Cəlal Qəhrəmanov türmədə olarkən anasına namə kimi 1954-cü ildə yazmışdır. Düzdür, sonra yuxarıdan törədilən cinayəti açmaq üçün bir qrup adamlar göndərilmişdir. Həmçinin onların arasında tərcüməçi olur. Həqiqət üzə çıxanda Cəlal Qəhrəmanov azadlığa buraxılır.

Ay ana, düşdüm şərə bu qürbət eldə,
Daha yön çevirib gələn deyiləm.
Ağla ömrün boyu, ad eylə dildə,
Günüm qara keçir, gülən deyiləm.

Heç bir kəsdən mənə kömək olmadı,
Başbilənə dedim, sözüm almadı.
Düşdüm dara, məndə taqət qamadı,

Qoy axsın göz yaşın, silən deyiləm.

Namərd saldı məni dərdə, bəlaya,
Könlüm bənzər bir dağılmış qalaya.
Bir də qovuşarmı ana balaya?
Sonu nə olacaq bilən deyiləm.

Məni yada salma, görərsən çətin,
Zəhmət çəkdin, hayıf, itdi zəhmətin.
Qorxmuram ha, dayanmışam mərd, mətin,
Ölüm önümdədir, ölən deyiləm.

Baxtımın payıdır çəkilməz bəla,
Hökm edir hər arzum gözümdə qala…
Vətən uzaq oldu Aşıq Cəlala,
Sədəfli sazımı çalan deyiləm. (7, 16-17)

Aşıq Cəlal yaradıcılığında təcnis janrı da aparıcı janrlara çevrilmişdir. Təcnis cinaslaşmış söz deməkdir.

1.Qoşmanın şəkilcə növü olub hər bəndi 4 misradan ibarətdir.

2.Hər misrası 11 hecadan, 3-5-7 bənddən ibarətdir.

3. Təcnisdə qafiyələr cinaslara görə seçilir. Qafiyə quruluşu qoşmada olduğu kimidir. Yəni: I bənd: abvb, II və sonrakı bəndlər: dddb, cccb və s. Yəni I bənddə II və IV misralar həm qafiyə, I və III misralar tamamilə sərbəstdir. Növbəti bəndlərdə I, II, III misralar öz aralarında həmqafiyə təşkil edir, IV misra da I bənddəki II, IV misralar ilə həmqafiyə təşkil edir.

4. Qafiyəli söz qoşma və gəraylıya aiddir. Təcnisdə isə həmin qafiyəli söz cinas adlanır.

5. Cinas sözlər hərf tərkibi baxımından eyni olan, ya da çox cüzi hərf fərqi ilə fərqlənən omonim, omoqraflardan ibarətdir. Bu cinas sözlər də müxtəlif məna daşıyır. Cinas sözlər təcnisin vacib xüsusiyyətidir.

6.Son bəndə aşıq yaradıcılığında tapşırma deyilir. Tapşırmaya yazılı ədəbiyyatda möhürbənd deyirlər. Hansı ki, bu bənddə sənətkar öz təxəllüsünü söyləyir.

Təcnisin də müxtəlif növləri olan cığalı təcnis, gedər-gəlməz təcnis kimi və s. növlərinə Aşıq Cəlal yaradıcılığında rast gəlmək mümkündür. Məsələn:

Cığalı təcnis: Qoşma formasında yazılmış təcnislərin hər birinin ortasına bayatı artırılması yolu ilə əmələ gəlir. Əlavə edilən bayatıya cığa bəndi deyirlər. Artırılan bayatının qafiyəsi də cinas sözlərdən (omonim və omoqraflardan) ibarətdir. Cığalı təcnisə bayatılı təcnis, cığa da deyilir. Qafiyə sistemi: Qoşma və bayatının qafiyə sisteminin sintezi ilə bağlıdır. Belə ki, 11 hecalıq bəndlər hissəsi qoşmadakı kimi qafiyələnir, yəni: I bənd: abvb, II və sonrakı bəndlər: dddb, cccb və s. Yəni I bənddə II və IV misralar həm qafiyə, I və III misralar tamamilə sərbəstdir.

Növbəti bəndlərdə I, II, III misralar öz aralarında həmqafiyə təşkil edir, IV misra da I bənddəki II, IV misralar ilə həmqafiyə təşkil edir. Cığa hissəsi bayatı kimi qafiyələnir. Yəni: aaba şəklində

Məsələn: Aşıq Cəlal Qəhrəmanov yaradıcılığından 1970-ci idə yazılmış olan "Haraya çatar" adlı cığalı təcnisinə nəzər salaq:

Ər insanın qaydasıdır əzəldən,

Əgər darda qalsan haraya çatar.

Gəl, ay aşıq haraya

Ağlın getdi haraya?

Canana can qıyanlar

Axır yetər haraya.

Hər kəsin canı sağ, qanı sağdırsa,

Yaşayar hər ilə, hər aya çatar.

Nadanlar qanandan ala qanacaq,

Ağılsız nə qandı, nə də qanacaq?

Gəl, ay aşıq, qanacaq,

Dərdi qanan qanacaq.

Nadanlardan kənardır,

Yaxşı ağıl, qanacaq.

Ağıldan çaş ha çalış ki, qanacaq

Cəhdin hədər gedər, haraya çatar?

İncədə deyirlər: ah İncə ləldir,

İncə işıq saçır nə cah-cəlaldır!

Gəl, İncə ləldir,

Nə cah-cəlaldır

İncə çay axır

Axdıqca laldır.

İncə dərəsində Aşıq Cəlaldır,

Sədası haradan haraya çatar?! (7, 85-86)

Gedər-gəlməz təcnisi: Gedər-gəlməz təcnisinə heca vəznli ədəbiyyatda, xüsusilə aşıq ədəbiyyatında az hallarda-Ustad Aşıq Hüseyn Cavan (XX əsr), Ustad Aşıq Cəlal Qəhrəmanov (XX əsr) kimi az qisimli sənətkarların yaradıcılığında rast gəlinmişdir. Bu qəbil təcnislərdə şeiri saz havası ilə oxumaq vacib şərtdir. Bu təcnisə gedər-gəlməz, yaxud nəfəsçəkmə ona görə deyirlər ki, həqiqətən poetik pauza zamanı nəfəs bir anlıq gedir və gəlmir. Ona görə də gedər-gəlməz təcnisinə nəfəsçəkmə təcnisi də deyirlər.

Bu ancaq təcnisdə nəfəsçəkilmə yerlərində, yəni hər bəndin IV-VI misralarında özünü göstərir. Belə ki, ifaçı aşıq ifa zamanı IV və VI misralarda təcnisdə tərənnüm olunan sitiuasiyaya uyğun olaraq nəfəsini çəkir, sonra nəfəsini dərib yenidən ifasına davam edir. Ədəbiyyatşünaslıqda həmin nəfəsçəkilməyə poetik pauza deyirlir. Bu poetik pauza da IV və VI misralarda yazıda…f…, yaxud …of… şəklində göstərilir. Bu f, of, nöqtələr (...) və s. ağız işarəsidir. Qoşma kimi 11 hecadan, əsasən, 4 yaxud 6 misradan da ibarət ola bilər.

Məsələn: Aşıq Cəlal Qəhrəmanov yaradıcılığından 1970-ci ildə yazılan 6 misralıq "Gedər-gəlməz" təcnisinə nəzər salaq:

Yağış təzə olar buludlar qarı,

Yazda gün əridər dağlarda qarı.

Közü yığıb ocaq qalayan qarı

Əlini yandırsa eyləməzi…f…

Soyuqda üşüyüb titrəyən canı

Oda qızınanda ay eylər of-of…

Mərdə qismət olsun hər əziz tikən,

Oğul var uçuran, oğul var tikən.

Bir insana qəfil batsa bir tikan

Əti ürpələnib eyləməzmi…f…

Günü keçmiş, bel bükülmüş bir qoca

Oturub-duranda ay eylər of-of…

Tüfəngi atanda baxarlar uca.

Təpələr olarmı dağlardan uca?

Sevən sevdiyini çəkib bir uca.

Öpüb dişləyəndə eyləməzmi …f..

İki həsrət bir-birinə çatmasa,

Qalanda hicranda ay eylər of-of…

Tamahkar arzular bir cah, bir cəlal,

Acı dil dinməyə ola bircə lal…

Xəsislər öləndə düşün bir, Cəlal,

Çəkib son nəfəsin eyləməzmi…f…

Can qeydinə qalmaz xəsis olanlar,

Vardan ayrılanda ay eylər of-of…(7, 87-88)

Aşıq Cəlal Qəhrəmanovdan nümunə gətirilən bu 6 misralıq "Gedər-gəlməz" təcnisinin qafiyə sistemi: I bənd: aaadbd, II bənd: vvvdcd, III bənd: çççdtd və s. Yəni: Hər bəndin I, II, III misraları qafiyə təşkil edir. Hər bəndin IV və VI misralarında poetik pauza (nəfəsçəkmə) baş verir. Hər bəndin V misrası tamamilə sərbəst buraxılır.

Divani də Aşıq Cəlal yaradıcılığının aparıcı janrlarından biri olmuşdur. Divaniyə aid janr özəlliyi:

1.Hər bəndi 4 misradan, hər misrası 15 hecadan, 3-5 bənddən ibarət olan şeir növüdür.

2. Qafiyə quruluşu: I bənd: aaba, II bənd: ccca, III bənd: ddda və s. Yəni I bəndin I, II, IV misraları həmqafiyə, III misra sərbəstdir. II, III və sonrakı bəndlərdə I, II, III misralar öz aralarında həmqafiyə təşkil edir, IV misra I bənddəki I, II, IV misralarla həmqafiyə təşkil edir.

3. Divani ən çox musiqi üstündə oxunur. Məsələn: Aşıq Cəlal Qəhrəmanov yaradıcılığından 1970-ci ildə yazmış olduğu "Gərək" divanisinə nəzər salaq:

Mənim ilə cəng etməyə poladdan bir can gərək,

Aşıqlıqda kamil ola, sözdə pəhləvan gərək.

Yığıla arif məclisi, haqq-ədalət seçilə,

Dolanıb gərdiş etməyə bir geniş meydan gərək!

Açaram söz xəzinəmi hər kim olsa bixəbər,

Başa düşməz mənasını hər saz tutan körpələr.

Zəhmimdəm bağrı çatdayar, gözlərinə qan gələr,

Eşidəndə sorağımı ordan keçə yan gərək.

Mən Cəlalam, dara düşsəm yetməyə imdadım var,

El içində hörmətim var, şöhrətim var, adım var.

Məşhur Aşıq Avdı kimi kamil bir ustadım var,

Məclislərdə dövran edib dərs alam ondan gərək. (7, 85)

Nəticə: Qeyd edək ki, Aşıq Cəlalın yüzdən çox qoşması, gəraylısı, müxəmməsi, divanisi, təcnisi, deyişməsi vardı. Aşığın 23 saz havası Azərbaycan radiosunun "Qızıl fond"una daxil edilmişdir. Həmçinin "Cəlaloğlu" saz havacatının bəstəçisidir. "Cəlaloğlu" şən-şux havacatdır. Özünün yazmış olduğu "Bir atalar, bir analar" gəraylısının sözləri üzərində oxunur. Deyilənlərə görə, Aşıq Cəlal Qəhrəmanov "Kərəm köçdü" havasını digər el aşıqlarından, müasirlərindən daha mükəmməl çalırmış.

Ədəbiyyat:

1. Cəlal Mir, Xəlilov Pənah, "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları", Bakı, Çaşıoğlu, 2005

2. Əlimirzəyev Xalid, "Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları", Bakı, 2008

3. Əliyev Məmməd, "Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsasları", Bakı, 2000

4. Əliyev Rafiq, "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları", Bakı, 2001

5. Hacıyev Abbas, "Ədəbiyyat nəzəriyyəsi", Bakı, 1999

6. Xəndan Cəfər, "Ədəbiyyat nəzəriyyəsi", Bakı, 1958

7.Qəhrəmanov Cəlal, Sədəfli saz məni dindir, Bakı, Sabah, 1992

8.Qəsəbova İlhamə, Aşıq Cəlalın sənət yolu, Bakı, 2018

9.. Rəfili Mikayıl, "Ədəbiyyat nəzəriyyəsi", Bakı, 1958

10. Şəmsizadə Nizaməddin , "Ədəbiyyat nəzəriyyəsi", Bakı, 2012

İNKLÜZİV TƏHSİLİN MƏZMUNU VƏ MAHİYYƏTİ

Aynur Zahir qızı Bədəlova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

Özet

Modern bilimin psikolojik ve pedagojik yönünde, sosyal uyum sürecine ilişkin çeşitli kavramlar vardır. Engelli bireylerin uyum sağlaması gereken birçok eğitim kaynağı türü vardır. Makalede kapsayıcı eğitimin karşılaştırmalı bir anlatımının yanı sıra öğretmenlerin özel öğrencilerle nasıl çalışabileceği ve bunun için nasıl bir ortam düzenlenmesi gerektiği tartışılmaktadır. Çalışma aynı zamanda kapsayıcı eğitim sürecindeki engeller ve bunların ortadan kaldırılmasına ilişkin fikirleri de doğruladı.

Anahtar kelimeler: eğitim, öğrenci, uyum, çevre, engel, süreç.

Abstract

In the psychological and pedagogical direction of modern science, there are several concepts of the process of social adaptation. There are many types of educational resources that people with disabilities must adapt to. The article provides a comparative description of integration and inclusive education, and also discusses how teachers can work with special students and what kind of environment should be organized for this. The study also substantiated ideas about barriers and their elimination in the process of inclusive education.

Key words: education, student, adaptation, environment, barrier, process.

GİRİŞ

Azərbaycanda təhsil hüququ tələbənin psixofiziki inkişafının xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla qanuni şəkildə müəyyən edilir. Bu o deməkdir ki, sağlamlıq imkanları məhdud tələbələr istənilən təhsil müəssisəsinə sənədlərini təqdim edə bilər və digər tələbələrlə həmin universitetdə birgə təhsil ala bilər. Bu öyrənmə prinsipi inklüziv və ya inteqrasiya adlanır. Bu terminlərin bir çox oxşar cəhətləri var və tez-tez bir-birini əvəz edilə bildiyi hesab olunur, baxmayaraq ki, bu heç də belə deyil. Niyə sağlamlıq imkanları məhdud tələbələr ümumi təhsil prosesinə daxil etmək lazımdır? Çünki tələbələr bərabər əsasda təhsil mühitinə daxil edilməlidir. Təhsildə ayrı-seçkilik olmamalıdır. Bu hüquqları həyata keçirmək üçün universitetlərdə sağlamlıq imkanları məhdud tələbələrin təhsil alması üçün şərait yaradılmalıdır. Sosial və psixoloji yardım proqramları tərtib olunmalıdır.Tədris prosesi inteqrasiya və inklüziv ola bilər. Bu terminlərin hər ikisi inkişaf fərqinə baxmayaraq, əlilliyi olan tələbənin ali təhsil müəssisəsində təhsil ala biləcəyini bildirir. Bununla belə, təlim prosesi fərqli şəkildə qurulmalıdır. İnteqrasiya edilmiş təhsillə tələbə adi universitet otaqlarında oxuyur və dövlət proqramını mənimsəməyə çalışır. Müəllimlər ona fərdi təlim təmin etməklə, əlavə dərslər təşkil etməklə və hazırlığın müxtəlif mərhələlərində dəstək vasitəsilə bu işdə köməklik göstərirlər. Hüquqi mənbələrdə qeyd edilir: ““Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” konvensiyanı imzalayan tərəflərdən biri kimi, Azərbaycan da inklüziv təhsili həyata keçirmək öhdəliyini üzərinə götürmüşdür. İnklüziv təhsilin tətbiqində boşluqları aradan qaldırmaq üçün önəmli addımlar atılmışdır. 2017-ci ildə əlilliyi olan şəxslərin bərabər təhsil imkanlarını təmin etmək məqsədi ilə “2018–2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında əlilliyi olan şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” qəbul edilmişdir” [1.səh 4].

Eyni zamanda, bunu qəbul etməliyik ki, universitetlərdə sağlamlıq imkanları məhdud, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan və ya xüsusi fərdi münasibət görmək istəyən tələbələr üçün heç də həmişə o imkan yaradılmır. Təhsildə inteqrasiya ilə inklüzivlik arasındakı əsas fərq budur. İnklüziv təhsilin xüsusiyyətləri isə inteqrativ təhsilin xüsusiyyətlərindən tamamilə fərqlənir. İnklüziv təhsildə sağlamlıq imkanları məhdud tələbələr üçün daha münasib şərait yaradılmalıdır: universitet otaqları təchiz edilməli, xüsusi tədris materialları və vasitələrdən istifadə olunmalıdır. Həmçinin, belə tələbələrin ünsiyyətə və şəxsi dəstəyə ehtiyacı var. Əlilliyi olan bir tələbə ən çox ümumi proqramdan fərqli olan xüsusi proqramla təhsil alır. Məktəblərdə belə uşaqlar üçün kurikulumlar fərdi şəkildə tərtib edilir. Mənbələrin birində deyilir: "İnklüziv təhsilin əsas prinsipi cinsindən, dinindən, dilindən, irqindən, sağlamlığından və sosial-iqtisadi vəziyyətindən asılı olmayaraq bütün uşaqların ehtiyaclarını ödəmək üçün qaydalar və tədqiqatlar aparmaqdır" [2]. İnklüziv və inteqrasiyalı təhsilin müqayisəli təsvirini versək onu aşağıdakı şəkildə müəyyənləşdirmək olar. Əlilliyi olan şəxslərin təhsil mühitinə uyğunlaşması prosesi mürəkkəb və çoxfaktorludur. Adaptasiya dəyişən xarici və daxili şəraitə uyğunlaşma prosesinə aiddir. Tədqiqatların birində qeyd olunur: "İnklüziya istiqamətində uğurlu addımlar atmaq üçün ilk öncə problemləri həll etməyi öyrənməlisiniz. Əlbəttə, burada söhbət yalnız uşağın problemindən getmir. Mövzu məktəbin bütün şagirdlərin tələblərinə necə uyğunlaşacağını əks etdirərək, bütün məktəbin problemlərini əhatə edir. Problem yarandıqda, onun aydın pedaqoji platforma, ümumi dəyərlər və pozitiv liderliyə əsaslanaraq müsbət həlli, məktəb və sinfin böyük inklüziyası istiqamətində nailiyyətlər qazanması üçün ən yaxşı yoldur" [3]. Müasir elmin psixoloji və pedaqoji istiqamətində sosial uyğunlaşma prosesinin bir neçə anlayışı mövcuddur. Əlilliyi olan şəxslərin uyğunlaşmalı olduğu pedaqoji resursların bir çox növləri var. Buraya xarici şərtlər, inklüziv təhsilə hüquqi və normativ dəstək, ictimai rəy və əlilliyi olan şəxslər haqqında təsəvvürün olması, maddi-texniki təchizat, proqram təminatı və metodiki dəstək, təhsilin məzmunu və təşkili, sinifdaxili şərait, pedaqoji heyətlə əlaqələr, qrupdaxili şəxsiyyətlərarası münasibətlər və s. aid ola bilər. Keyfiyyətli təhsil və nəticə əldə etmək üçün təhsil mühitinin şərtlərini qəbul etmək vacibdir. Əlilliyi olan tələbə ali məktəbə daxil olarkən şəraitə uyğunlaşmalı və yeni təhsil mühitinə öyrəşməlidir. Əgər universitetin pedaqoji şəraitinə uyğunlaşmaqda maneələr olarsa, demək ki, öyrənmədə də problemlər yaranacaq. Maneələr öyrənmənin istənilən mərhələsində yarana bilər və davamlı öyrənmə üçün mənfi nəticələrə səbəb ola bilər. Ali təhsilin xarici və daxili pedaqoji şəraitinin təsiri ilə bağlı bir sıra maneələri nəzərdən keçirək. Buraya universitetlərdə inklüziv təhsilin inkişafı üçün kifayət qədər iqtisadi dəstəyin və maliyyənin olmaması, əlilliyi olan şəxslərə cəmiyyətdə mənfi münasibət, əlilliyi olan şəxslər haqqında səriştəsiz, asılı subyekt olmaları barəsində ictimai rəyin hakim olması, təhsil proqramlarının ciddi şəkildə müəyyən edilmiş tədris müddətlərinin mənimsənilməsinin əlçatmazlığı, əlilliyi olan şəxslərin hazırlanması üçün dövlət standartlarının olmaması, psixoloji və pedaqoji dəstəyin olmaması, universitet şəraitinə, tədris prosesinin qrafikinə və gündəlik rejimə uyğunlaşa bilməmək və s. aid ola bilər. Həmçinin inküziv təhsildə universitetlərdə müəllim heyətinin qəbul edilməməsi və yaranan münaqişələr, müəllimlərin hər bir tələbəyə ayrıca yanaşmasının olmaması, "xüsusi" tələbələrlə işləmək üçün metodoloji hazırlıqsızlıq, psixofiziki qüsurlu tələbənin kollektivə qəbul edilməməsi, tələbə yoldaşları arasında ayrı-seçkilik, şəxsi qavrayışın olmaması və akademik fənnləri dərk etməkdə çətinliklər, öyrənə bilməmək, psixofiziki qüsur səbəbindən təhsil fəaliyyətini həyata keçirə bilməməsi, ailədən həddindən artıq qorunma və müstəqil yaşaya bilməmək kimi sosial maneələr də mövcuddur. Əlilliyi olan tələbələrin uyğunlaşması və inteqrasiyası prosesləri qüsurun formasından, fərdi psixi xüsusiyyətlərindən, emosional sferanın inkişafından, təhsil prosesində dəstəkdən asılıdır. Ali təhsil sistemində sağlamlıq imkanları məhdud tələbələrin psixoloji-pedaqoji xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq qeyd etmək lazımdır ki, onlar ali məktəblərə müalicə olunmayan və düzəldilə bilməyən stabil qüsurla gəlirlər.

Müəllimlər və universitet rəhbərliyi maneələri aradan qaldırmağa və yeni şəraitdə təlim prosesinə cəlb etməyə kömək edən uyğunlaşma prosesi üçün psixoloji və pedaqoji dəstəyin təşkili üçün səylə çalışmalıdırlar. Sosial-psixoloji dəstəyə əlverişli mühitin yaradılması, ali təhsil sisteminin subyektləri arasında müsbət qavrayış, maneələrin aradan qaldırılmasına və öyrənilməsinə köməklik və s. buna misal ola bilər. Təhsildə psixoloji dəstəyin əsas funksiyalarına diaqnostika, konsultasiya, problemlərin təhlili və dəstək tədbirlərinin həyata keçirilməsi və psixoloji yardımın bir-biri ilə əlaqəli proseslər aid edilə bilər. Psixoloji və pedaqoji dəstəyin məqsədi əlilliyi olan tələbələrin şəxsiyyətinin inkişafı, onların peşə hazırlığının keyfiyyəti və əmək bazarında gələcək rəqabət qabiliyyəti üçün şərait təmin etməkdir. Beləliklə, ali təhsil müəssisəsində təhsil inteqrasiyası şərtlərinə uğurlu uyğunlaşmada psixoloji və pedaqoji yardımın göstərilməsi, tələbə kollektivində şəxsiyyətlərarası münasibətlər prosesində tolerantlıq mühitinin yaradılması ilə həyata keçirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. https://www.tipii.edu.az/noduploads/document/nkluziv-sinifda-talimin-taskili-oxu-materiali.pdf
2. https://tehsilmedia.az/kose/7803-inkluziv-thsil-haqqinda-hr-sey-mqal.html
3. https://www.static.inkluzivtehsil.edu.az/book/files/%C4%B0nkl%C3%BCziv%20t%C9%99hsil.pdf

INVESTIGATING ONLINE REPURCHASE INTENTION WITHIN THE FRAMEWORK OF PSYCHOLOGICAL SAFETY

ÇEVRİMİÇİ TEKRAR SATIN ALMA NİYETİNİN PSİKOLOJİK GÜVENLİK ÇERÇEVESİNDE ARAŞTIRILMASI

Tuğba YILDIZ[1] ,Abdurrahim KÖPRÜCÜ[2]

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Demirözü Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği Programı, ORCID ID orcid.org / 0000-0003-0260-0555

[2]Yüksek Lisans Öğrencisi, Bayburt Üniversitesi, Organik Tarım İşletmeciliği (Disiplinlerarası) Ana Bilim Dalı,

ORCID ID orcid.org / 0009-0004-4464-5318

Özet

Hem tüketicilere hem işletmelere sunduğu imkânlar çevrimiçi alışverişin daha çok tercih edilmesini sağlamaktadır. Tüketiciler zaman ve yer açısından kısıtlanmadan birçok ürüne ulaştığı çevrimiçi ortamda riskten uzak keyifli bir alışveriş deneyimi yaşamak istemektedirler. İşletmeler ise sadık bir müşteri kitlesine sahip olma noktasında müşteri beklentilerini anlamaya çalışmaktadırlar. Rekabetin yoğun olduğu bu ortamda web siteleri müşterileri ile uzun vadeli ilişkiler kurup, şikâyetlerin önüne geçerek yeniden satın alımların yapılmasını sağlamaları gerekmektedir. Bu doğrultuda müşterilerin kendilerini güvende hissetmeleri ve memnuniyet duymaları tekrar satın alma açısından önemlidir. Özellikle çevrimiçi alışverişte bireyin psikolojik olarak kendini güvende hissederek rahatça alışveriş yapması olumlu sonuçların kazanılmasında etkili olmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın amacı psikolojik güvenlik çerçevesinde tekrar satın alma niyetini etkileyen değişkenlerin belirlenmesidir. Araştırmanın amacı doğrultusunda psikolojik güvenliğin müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Müşteri memnuniyetinin ise müşteri şikâyeti ve tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkisi de incelenmiştir. Son olarak müşteri şikâyetinin tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkisi de belirlenmeye çalışılmıştır. Çevrimiçi anket yönteminin ile katılımcılara ulaşılan çalışmanın örneklemini 18 yaş ve üzeri çevrimiçi alışveriş yapan kişiler oluşturmuştur. 412 katılımcının yer aldığı çalışmanın sonuçlarına göre psikolojik güvenlik müşteri memnuniyetini olumlu şekilde etkilemektedir. Müşteri memnuniyetinin müşteri şikâyeti üzerinde olumsuz etkisi bulunmaz iken, tekrar satın alma niyeti üzerinde olumlu etkisi bulunmaktadır. Ayrıca müşteri şikâyeti tekrar satın alma niyetini olumsuz yönde etkilememektedir.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik güvenlik, müşteri memnuniyeti, müşteri şikâyeti, tekrar satın alma niyeti

Abstaract

The opportunities it offers to both consumers and businesses make online shopping more preferred. Consumers want to have a pleasant, risk-free shopping experience online, where they can access many products without being restricted in terms of time and place. Businesses try to understand customer expectations in order to have a loyal customer base.

In this competitive environment, websites need to establish long-term relationships with their customers, prevent complaints and ensure repeat purchases. In this regard, it is important for customers to feel safe and satisfied in terms of repeat purchases. Especially in online shopping, the individual's ability to shop comfortably while feeling psychologically safe is effective in achieving positive results. In this context, the aim of the research is to determine the variables affecting repurchase intention within the framework of psychological safety. In line with the purpose of the research, the effect of psychological safety on customer satisfaction was investigated. The effect of customer satisfaction on customer complaint and repurchase intention was also examined. Finally, the effect of customer complaints on repurchase intention was also tried to be determined. The sample of the study, in which participants were reached through the online survey method, consisted of online shoppers aged 18 and over. According to the results of the study involving 412 participants, psychological safety positively affects customer satisfaction. While customer satisfaction have a negative effect on customer complaints, it has a positive effect on repurchase intention. In addition, customer complaints have not negatively affect repurchase intention.

Keywords: Psychological safety, customer satisfaction, customer complaint, repurchase intention

1.GİRİŞ

Günümüzde internetin gelişimi, yaşamın her alanında önemli bir etkiye sahiptir (Setiawati, vd., 2021). Teknoloji çağında, nüfusun çoğunluğunun internete bağlanmayı sağlayan araçlara sahip olması ile çevrimiçi alışveriş daha yaygın hale gelmiştir (Wahab ve Khong, 2019). Çevrimiçi alışveriş tüketicilere ve üreticilere kolaylık sağlamaktadır. Üreticiler çevrimiçi alışveriş ile şirket karlarını artırabilmektedir. Ayrıca işletmeler çevrimiçi ortamda yer alarak operasyonel maliyetlerden tasarruf sağlayıp, pazar erişimini genişletebilmektedirler. Tüketiciler ise çevrimiçi alışveriş ile bilgi edinmekte, çeşitli ürünlere ulaşabilmekte ve ihtiyaçlarına uygun ürünleri satın alırken zamandan ve paradan tasarruf edebilmektedir (Fared vd., 2021). Birçok avantaja sahip olması ile internetten alışveriş yapmak tüketiciler için çekici hale gelmektedir. Genel olarak, çevrimiçi alışveriş, ürün satın almanın kolay yoludur (Momtaz vd., 2011). Çevrimiçi ortamda tüketicilerin satın almasını kolaylaştıran durumlara yönelik etki eden faktörleri belirleme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Çoğu tüketici internetten ürün satın almanın avantajlı olduğu düşünmekte fakat bazen tüketiciler internetten satın alma konusunda isteksiz olabilmekte veya kaygı duyabilmektedir (Nazir vd., 2012). Bu doğrultuda kimi zaman çevrimiçi alışverişte tüketiciler, kişisel ve banka hesap bilgilerinin üçüncü bir tarafça kötüye kullanılmasından endişe duyabilmektedir. Özellikle hissetme ve dokunma eksikliği, çevrimiçi alışveriş yaparken psikolojik bir risk oluşturabilmektedir (Rasty, vd., 2021). Çevrimiçi ortamda müşterilerin psikolojik olarak rahatsızlık duyması veya tedirgin olması alışveriş sürecini etkilemektedir. Bu nedenle çevrimiçi faaliyet gösteren işletmelere farklılaştırılmış ürünler sunmanın yanı sıra müşterilerinin psikolojilerini de anlamaları önerilmektedir (Sylvia vd., 2020). Çünkü tüketiciler psikolojik durumlarına göre mal veya hizmetleri seçip satın alabilmektedirler (Yue vd., 2021). Psikolojik koşullar, bireyin kendini iyi hissetmesi açısından önemli etkenlerden biridir (Abror ve Patrisia, 2020). Çevrimiçi ortamda bireylerin kendilerini iyi hissetmesini sağlayan unsurlar müşteri memnuniyetini artırmaktadır. Memnuniyet ise müşterilerin davranışsal niyetlerini olumlu yönde etkilemektedir (Duarte vd., 2018). Eğer müşteriler memnun olmazsa şikâyet etmeye yönelebilmektedirler. Şikâyet, bir ürün veya hizmete ilişkin memnuniyetsizliğin yansımasıdır. İşletmeler şikâyetlerin sebebini araştırarak, etkili şikâyet çözümleme stratejileri geliştirmelidirler. Çünkü şikâyetlerin çözülmesi müşterilerin kazanılmasını, olumsuz ağızdan ağıza iletişimin azalmasını ve sonuç olarak performansın iyileşmesini sağlamaktadır (Panda, 2014).

Ayrıca şikâyetler müşterilerin yeniden satın alma niyeti de etkilemektedir (Sibarani ve Siregar, 2023). Müşterilerin yeniden satın alması, çevrimiçi işletmelerin başarısı ve karlılığı açısından kritik öneme sahiptir (Chiu vd., 2009). Bu doğrultuda işletmeler müşteriyi merkeze almalı, müşterilerin gerçek ihtiyaçlarından yola çıkmalı, müşteri şikâyetlerini ele alma yöntem ve teknolojilerini sürekli olarak gözden geçirmeli, müşteri bağlılığını ve memnuniyetini güçlendirmelidir (Sun, 2020). Tekrar satın alma niyetini artırmak için ise işletmeler, web sitelerini müşterilere kullanıcı dostu ve etkileyici bir deneyim sağlayacak şekilde tasarlamalı, düzenli güncellemelere ve iyileştirmelere öncelik vermeli, kişiselleştirilmiş iletişime odaklanmalı, gizlilik ve güvenlik kaygılarına dikkat etmelidir. Bunlara ek olarak, hizmet sağlayıcılar, itibar oluşturmak, müşteri güvenini kazanmak ve müşteri memnuniyetini artırmak için uygulama kalitesi, bilgi, gizlilik ve güvenlik sunmalıdır (Dogra vd., 2023). Çevrimiçi ortamda rekabetin artması ile birlikte tekrar satın alma niyetini etkileyen değişkenlerin belirlenmesi gerekmektedir. Müşterilerin memnuniyet duyması ve şikâyetlerinin olmaması tekrar satın alma niyetlerini etkileyebilmektedir. Ayrıca şikâyetlerin önünde geçilebilmesi için müşteri beklentilerini karşılayamama noktasında etkili olan değişkenlerin ortaya konması gerekmektedir. Memnuniyetin olumlu sonuçların elde edilmesinde ve şikâyet gibi olumsuz sonuçları azaltmasındaki rolü doğrultusunda bu değişkenin öncüllerinin belirlenmesi önemlidir. Özellikle çevrimiçi ortamda müşterinin psikolojik olarak kendini güvende hissetmesi memnuniyeti etkileyebilmektedir. Bu doğrultuda çalışmada psikolojik güvenlik çerçevesinde tekrar satın alma niyetine etki eden değişkenler belirlenmeye çalışılmıştır. Psikolojik güvenliğin, memnuniyet ve şikâyet ile birlikte çevrimiçi alışveriş açısından ele alınmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. LİTERATÜR

2.1. Psikolojik Güvenlik

Psikolojik güvelik bireyin herhangi bir ortamda olumsuz sonuçlarla karşılaşma korkusu duymadan kendini güven hissetmesini ifade etmektedir (Kahn, 1990). Bireyin kendini rahat hissetmesi ya da tehdit edici bir unsurun olmaması psikolojik olarak güvende olmasını sağlamaktadır (May vd., 2004). İnsanlar endişe duymadan hareket ettikleri ortamlarda psikolojik olarak kendilerini güvende hissetmektedirler. Özellikle bireyler psikolojik olarak kendilerini güvende hissettiklerinde olumsuz sonuçlarla karşılaşmayacaklarına daha çok inanıp mevcut davranışlarını sürdürmektedirler (Zhang vd., 2010). Psikolojik bileşenler, tüketicilerin çevrimiçi satın alma davranışlarını etkileyebilecek farklı güvenlik sorunlarını ve gizlilik kaygılarını içermektedir (Mehreen, vd., 2019). Bu bağlamda çevrimiçi ortamda yer alan işletmeler alışveriş sitelerinin sürekli tercih edilebilir olması için psikolojik güvenliği sağlamalıdırlar (Li vd., 2015). Psikolojik güvenliğin hissedildiği bir atmosferde sistemlerin kullanımı daha kolay hale gelmektedir. Bu doğrultuda birey kendini psikolojik olarak iyi hissettiğinde kaygıdan uzaklaşarak teknolojiyi daha kullanışlı olarak algılamaktadır. Böylece sürece karşı genel olarak daha olumlu tutum göstermektedir (Schepers, vd., 2008). Psikolojik güvenlik, güvene dayalı ilişkiler kurma eğilimini yansıtmaktadır. Psikolojik güvenlik değerlendirmesi kaygı veya kaçınma gibi ilişkiyi algılamaya yönelik genel yaklaşımın da bir göstergesidir (Leiter, vd., 2015). Satışları artırmak için tüketicilerin psikolojisini ve davranışlarını anlayıp etkili pazarlama stratejileri oluşturmak önemlidir (Luo vd., 2021). Tüketiciler alışverişlerini çevrimiçi yapmayı tercih etmekte ve bu süreçte tutumlarını etkileyen psikolojik faktörler etkili olmaktadır. Gizlilik ve güvenliğin korunması, çevrimiçi satın alma davranışını etkileyen durumlardır (Nazir, vd., 2012). Çevrimiçi tüketicilerin özel ihtiyaçlarına göre uyarlanan güvenlik sistemleri, risk algısını azaltma, olumlu tutumlar ve davranışsal niyetler oluşturma açısından etkili olmaktadır (Van Noort, vd., 2008).

Alışveriş sürecinde psikolojik güvenlik siber güvenliğin sağlanmasını, dostça iade politikasını, yanlışlıkla satın alma hatalarına karşı çareler sunulmasını, zamanında teslimatları, orijinal mal ve fiyat garantilerini kapsamaktadır. Benzer şekilde, çevrimiçi alışverişte psikolojik güvenlik, kişisel, finansal, bilgi verme ve hizmet sunumundaki risklerin ortadan kaldırılmasını açıklamaktadır. Alışverişte güven eksikliği müşteri motivasyonunu ve çevrimiçi satıcıyla işlem yapma niyetini olumsuz etkileyebilmektedir (Kakar, 2020). Güvenlik, çevrimiçi ürün veya hizmet satın alan müşterilerin temel kaygılarından biridir. Bu nedenle çevrimiçi ortamda yer alan işletmeler, tüketicilerin kendini güvende hissetmesi için teknolojik sistemler geliştirmelidirler (Al Karim, 2013). Müşteri memnuniyeti açısından da güvenlik önemli rol oynamaktadır (Moon vd., 2021). Çevrimiçi alışveriş sitelerinde de güvenlik faktörlerinin müşteri memnuniyeti üzerinde olumlu etkisi bulunmaktadır (Barusman, 2019). Bu açıklamalar doğrultusunda H1 hipotezi geliştirilmiştir.

H1: Psikolojik güvenliğin müşteri memnuniyeti üzerinde olumlu etkisi vardır.

2.2.Müşteri Memnuniyeti

Müşteri memnuniyeti, "bir ürün veya hizmetin beklentileri ve talepleri karşılama derecesi" olarak tanımlanabilir (Choi vd., 2019: 9). Diğer bir ifadeyle müşteri memnuniyeti, bir tüketicinin ürün performansından beklentilerini karşılamanın nihai sonucudur. Çoğu memnun müşteri, ürün performansı beklentilerini karşılıyorsa ürünleri yeniden satın alma niyetindedir. Geleneksel ortamda olduğu gibi, çevrimiçi işletmelerin de müşterilerini memnun etmesi gerekmektedir. Müşteri memnuniyeti, hem geleneksel hem de çevrimiçi iş ortamında tüketici davranışı araştırmalarında merkezi yapılardan biridir (Alam ve Yasin, 2010). Çevrimiçi ticarete katılımı artırmak için müşteri memnuniyeti ile çeşitli belirleyiciler arasındaki bağlantıyı araştırmak ve analiz etmek gerekmektedir (Vasić, vd., 2019). Müşteri memnuniyeti, çevrimiçi alışveriş yapanlar için karar vermede önemli bir rol oynamakta ve tekrarlanan satın alımları sağlamaktadır (Tandon vd., 2018). Öte yandan memnun olmayan müşterilerin şikâyet eğilimi gösterdikleri görülmektedir. Firma ile müşteri arasında yaşanan anlaşmazlıklar şikâyet olarak geri dönmektedir. Memnuniyet ve şikâyet arasında negatif ilişki bulunmaktadır (Hsu, 2008). Şikâyetler müşteri memnuniyetsizliğinin göstergesi olarak olumsuz müşteri geri bildirimlerini yansıtmaktadır (Faed, vd., 2014). Çevrimiçi perakende mağazalarının hızlı büyümesi, yeni bir rekabet alanı ortaya çıkarmaktadır. Çevrimiçi perakendeciler kendilerini rakiplerinden farklılaştırarak pazar lideri haline gelmeleri için çalışmalar yapmaları gerekmektedir. Çevrimiçi faaliyet gösteren işletmeler yoğun rekabet nedeniyle, müşteri memnuniyetine etki eden faktörleri belirlemeye çalışmalıdır (Alam vd., 2020). Çünkü müşteri memnuniyeti şikâyetleri etkilemektedir (Choi vd., 2019; Wu, 2013). Müşteri şikâyetlerinin artması e-ticarette müşteri bağlılığının azalmasına yol açmaktadır (Wattoo ve Iqbal, 2022). Ayrıca memnuniyet, tekrar satın alma niyetini de etkilemektedir (Pandiangan vd., 2021; Rahmania ve Wahyono, 2022). Tekrar satın alma niyetlerini şekillendirmede kritik bir faktör olan memnuniyet, işletmelerin dikkat etmesi gereken bir konudur. İşletmeler, tekrar satın alma niyeti için memnuniyet verici bir deneyim yaşatması gerekmektedir (Cunrawasih ve Fasyni, 2023). Bu açıklamalar doğrultusunda H2 ve H3 hipotezleri geliştirilmiştir.

H2: Müşteri memnuniyetinin müşteri şikâyetleri üzerinde olumsuz etkisi vardır.

H3: Müşteri memnuniyetinin tekrar satın alma niyeti üzerinde olumlu etkisi vardır.

2.3.Müşteri Şikâyeti

Müşteri şikâyetleri ele alınması ve çözülmesi gereken önemli bir konudur. Müşteri şikâyetleri bir hizmetin ne kadar başarılı olduğunun bir ölçütü olarak kullanılabilmektedir. İşletmeler müşteri şikâyetlerini ele alarak çözüm önerileri sunmalıdır (Ghazzawi ve Alharbi, 2019). Müşterilerin ne istediğini öğrenmenin en iyi yollarından biri şikâyetlerini dinlemekten geçmektedir. Şikâyetler sorunun varlığına işaret edebilecek bir gösterge olabilmektedir. Müşteri şikâyetleri bilgi kaynaklarından biridir (Išoraitė, 2017). Müşterilerin şikâyetleri hataların tekrarlanmamasını sağlama ve uygun düzeltici önlemleri alma açısından ele alınmalıdır (Namkung, vd., 2011). Diğer bir deyişle işletmelerin ürün veya hizmetlerinin geliştirilebileceği kritik alanları öne çıkardığı için müşteri şikâyetlerinin izlenmesine öncelik verilmelidir (Alarifi, vd., 2023). Bazı şirketlerin rekabet avantajı müşteri şikâyetlerine ve çözümlerine gösterdiği ilgidir (Ghazzawi ve Alharbi, 2019). Günümüzde müşteriler düşük kalite, kötü hizmet sunumu ve teslimat sürecinde ürünün zarar görmesi gibi sebeplerden dolayı firmaları şikâyet edebilmektedirler. Müşteri şikâyetleri, şirketin ürünlerinin ve hizmetlerinin müşteri gereksinimlerini karşılamadığını yansıtmaktadır. Bir işletme kar elde etmek için müşterilerinin ihtiyaçlarını sürekli olarak karşılamalıdır. Müşterilerin güvenini kazanmak ve rekabet avantajı elde etmek için ise müşteri şikâyetlerine çözüm sunulmalıdır (Sun, 2020). Şikâyetlerin erken aşamalarda ele alınması, işletmenin karlılığını etkilemektedir. Ayrıca şikâyetlerin giderilmesi çeşitli sorunların önlenmesi açısından gereklidir. Müşteri şikâyetlerinin araştırılması rekabetle başa çıkabilme için önemli bir çalışma alanı haline gelmiştir. Müşteri şikâyetleri müşteri mutluluğu, yeni müşteri sayısı ve takdir edilmeyi de etkilediği için performansında bir yansımasıdır. Bu nedenle müşteri şikâyetlerini kapsamlı bir şekilde incelemek, sorunları önlemek, ürün ve süreç iyileştirmelerini sağlamak için önemlidir (Alarifi vd., 2023). Şikâyetler çevrimiçi pazarda müşteri sadakatini korumak için kritik bir faktördür (Wu, 2013). Müşteriler çevrimiçi ortamda şikâyet ettikleri firmalardan tekrar satın almama eğilimi göstermektedir (Demirağ ve Çavuşoğlu, 2022). Bu açıklamalar doğrultusunda H4 geliştirilmiştir.

H4:Müşteri şikâyetinin tekrar satın alma niyeti üzerinde olumsuz etkisi vardır.

2.4.Tekrar Satın Alma Niyeti

Tekrar satın alma niyeti, müşteri bağlılığının bir göstergesi olarak mevcut durumun ve olası koşulların dikkate alınması ile aynı yerden başka bir ürün veya hizmeti satın alma kararıdır. Tekrar satın alma niyeti, ürünlere ve hizmetlere yönelik olumlu geri bildirimlere dayanmaktadır (Pandiangan vd., 2021). Rekabetin giderek arttığı bir çevrimiçi pazarda, müşterileri elde tutmak alışveriş platformları için önem taşımaktadır. Müşteriyi elde tutma, çevrimiçi işletmelerin aynı pazar veya sektördeki rakiplerine göre daha etkili bir şekilde rekabet etmesine yardımcı olmaktadır (Antwi, 2021). Yoğun rekabet ortamında firmalar hayatta kalabilmek için tekrar satın alımların gerçekleşmesini sağlamaya çalışmalıdırlar (Pandiangan vd., 2021). Müşteriyi elde tutmak, yeni müşteri bulmaktan daha ekonomiktir. Bu nedenle işletmelerin rekabet ile başa çıkabilmesi için sadık bir müşteri kitlesine sahip olmaları gerekmektedir. Bu sadık müşteri kitlesi aynı ürünü tekrar satın alma eğiliminde olup, rakip firmaların fiyat tekliflerine karşı daha az duyarlıdır (Phan Tan, 2023). İşletmeler müşteri değiştirme davranışını çok yönlü bir olgu olarak görmekte ve müşterilerin daha önce satın aldıkları ürünleri yeniden satın almayı düşünmelerinde etkili olan faktörleri belirlemeye çalışmaktadırlar (Anabır, 2023). Ürünlerini ne kadar çok müşteri yeniden satın almayı düşünürse, firma o kadar fazla gelir elde edebilir. Müşteri sadakatini korumak ve güçlü yeniden satın alma niyetleri oluşturmak müşterilerin beklentilerini karşılamaktan geçmektedir (Batoteng vd., 2023). Tekrar satın alma niyeti, çevrimiçi alışveriş performansının önemli bir ölçütüdür (Lin ve Lekhawipat, 2014).

3. METEDOLOJİ

3.1. Araştırmanın Amacı, Kapsam ve Kısıtları

Çalışmanın amacı tekrar satın alma niyetinin psikolojik güvenlik çerçevesinde ele alınmasıdır. Psikolojik güvenlik farklı alanlarda çalışılmış olan bir değişken olmasına rağmen çevrimiçi alışveriş kapsamında ele alındığı çalışmalar kısıtlıdır. Çalışma kapsamında, psikolojik güvenliğin müşteri memnuniyeti üzerinde etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca memnuniyetin şikâyet üzerindeki etkisi incelenirken, bu iki değişkenin tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkisi de araştırılmıştır. Çalışma kapsamında herhangi bir ürün, marka, web sitesi, sektöre odaklanılmamıştır. Elde edilen sonuçlar bu örneklem ve çevrimiçi alışveriş için geçerli olup, bir ürün grubu/marka/site ve sektör için genellenemez.

3.2. Araştırma Modeli

Araştırma modeli şekil 1' de sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırma Modeli

3.3. Veri Toplama Süreci

Anket formunun ilk bölümde, çevrimiçi alışveriş sıklığını ölçen soru; ikinci bölüm de ise araştırma modelindeki değişkenlere ilişkin sorular yer almıştır. Anketin son bölümünde ise katılımcıların demografik özelliklerinin belirlenmesine yönelik oluşturulan sorular yer almıştır. Ölçekler literatürdeki farklı çalışmalardan uyarlanmıştır. Araştırmada yer alan değişkenlerden psikolojik güvenlik Kakar (2020), müşteri memnuniyeti Liu vd., (2008), müşteri şikâyeti Abubakar vd., (2013), tekrar satın alma niyeti Chiu vd., (2009)'nin çalışmasından uyarlanmıştır. Ankette yer alan ifadeler Likert tipi ölçek yardımıyla ölçümlenmiştir (1= Kesinlikle Katılmıyorum, 5= Tamamen Katılıyorum). Veriler 26.01.2023-13.04.2023 tarihleri arasında çevrimiçi olarak toplanmıştır. Anket çalışması 418 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. 3 kişinin ankete katılımı onaylamaması ve 3 kişinin ise asla çevrimiçi alışveriş yapmam cevabını vermesi ile 412 anket formu değerlendirmeye alınmıştır. Verilerin analizinde SPSS 22 paket programı kullanılmış olup, tanımlayıcı istatistikler, güvenilirlik analizi ve regresyon analizi yapılmıştır.

4. BULGULAR

4.1. Katılımcıların Çevrimiçi Alışveriş Yapma Durumları ve Demografik Özellikleri

Katılımcıların % 50,5'i bazen, % 30,8'i daima ve % 18,7'si nadiren çevrimiçi alışveriş yapmaktadır. Katılımcıların çoğunluğunun bekâr (%68,9), 18-25 (%47,8) yaş aralığında, lisans mezunu (% 43), öğrenci (%26,9), 5000 TL ve altı (% 33) aylık hane gelirine sahip kadınlardan (% 59) oluştuğu görülmüştür.

4.2. Güvenilirlik Analizi

α değerleri sırasıyla psikolojik güvenlik 0,647 (1 ifade silinmiştir), müşteri memnuniyeti 0.842, müşteri şikâyetleri 0.662 ve tekrar satın alma niyetinin ise 0.862'dir. Alfanın değerinin $0.60 \leq \alpha < 0.80$ değerleri arasında olduğu görülmektedir. Kalaycı (2008: 405)'ya göre güvenilirlik $0.60 \leq \alpha < 0.80$ ise ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu söylemek mümkündür. Bu doğrultuda ölçekler açısından iç tutarlılığın iyi olduğu söylenebilir (Jaouhary, 2021).

4.3. Regresyon Analizi

Psikolojik güvenliğin müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisinin incelenmesi amacıyla regresyon analizi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Psikolojik güvenliğin müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisi

Değişkenler	Müşteri Memnuniyeti			Çoklu Doğrusallık İstatistikleri		Korelasyonlar		
	Beta	**t**	**p-değeri**	**Tolerance**	**VIF**	**Zero-Order**	**Partia**	**Part**
Psikolojik Güvenlik	0,683	18,939	,000	1.000	1.000	0,683	0,683	0,683
R	0,683							
R^2	0,467							
Düzeltilmiş R^2	0,465							

Tablo 1'de görüldüğü gibi oluşturulan regresyon modeli 0.05 önem düzeyinde istatistikî açıdan anlamlıdır ve R^2 değeri 0.467 olarak bulunmuştur. Modelde yer alan psikolojik güvenlik müşteri memnuniyetini etkilemektedir (β =0, 683: P<0.05).Psikolojik güvenlik müşteri memnuniyetinin % 46,7'ini açıklamaktadır. Bu sonuç ışığında H1 hipotezi kabul edilmiştir. Bu doğrultuda alışverişin keyifli bir şekilde gerçekleşmesinde müşterinin psikolojik olarak kendini güvende hissetmesi etkilidir.

Tablo 2. Müşteri memnuniyetinin müşteri şikâyeti üzerindeki etkisi

Değişkenler	Müşteri Şikâyeti			Çoklu Doğrusallık İstatistikleri		Korelasyonlar		
	Beta	**t**	**p-değeri**	**Tolerance**	**VIF**	**Zero-Order**	**Partial**	**Part**
Müşteri Memnuniyeti	0,583	14,535	,000	1.000	1.000	0,583	0,583	0,583
R	0,583							
R^2	0,340							
Düzeltilmiş R^2	0,338							

Tablo 2'de görüldüğü gibi oluşturulan regresyon modeli 0.05 önem düzeyinde istatistikî açıdan anlamlıdır ve R^2 değeri 0.340 olarak bulunmuştur. Modelde yer alan müşteri memnuniyeti müşteri şikâyetlerini etkilemektedir (β =0, 583: P<0.05).Müşteri memnuniyeti müşteri şikâyetinin % 34'ünü açıklamaktadır.

Ancak, çalışmada müşteri memnuniyetinin müşteri şikâyeti üzerinde negatif yönde etkilediği şeklinde hipotez kurulmuştur. Bu sonuç ışığında H2 hipotezi ret edilmiştir.

Tablo 3. Müşteri memnuniyeti ve müşteri şikâyetinin tekrar satın alma niyeti üzerinde etkisi

Değişkenler	Tekrar Satın Alma Niyeti			Çoklu Doğrusallık İstatistikleri		Korelasyonlar		
	Beta	t	p-değeri	Tolerance	VIF	Zero-Order	Partial	Part
Müşteri Memnuniyeti	0,662	16,734	,000	0,660	1,515	0,750	0,637	0,538
Müşteri Şikâyeti	0,151	3,807	,000	0,660	1,515	0,537	0,185	0,122
R	0,760							
R^2	0,577							
Düzeltilmiş R^2	0,575							

Tablo 3'de görüldüğü gibi oluşturulan regresyon modeli 0.05 önem düzeyinde istatistikî açıdan anlamlıdır ve R^2 değeri 0.577 olarak bulunmuştur. Modelde yer alan müşteri memnuniyeti ve müşteri şikâyeti tekrar satın alma niyetini etkilemektedir (β =0, 662: P<0.05; β =0, 151: P<0.05). Müşteri memnuniyeti ve şikâyeti tekrar satın alma niyetini % 57,7'ini açıklamaktadır. Ancak, çalışmada tekrar satın alma niyeti üzerinde müşteri memnuniyetinin pozitif müşteri şikâyetinin ise negatif yönde etkilemesi olduğuna yönelik hipotez kurulmuştur. Bu sonuçlar ışığında H3 kabul edilmiş olup H4 hipotezi ret edilmiştir.

5.SONUÇ

Alışverişte müşterilerin psikolojik olarak kendini iyi hissetmesi önemlidir. Özellikle çevrimiçi ortamda müşteriler keyifli bir şekilde alışveriş yapmak için kendilerini güvende hissetmek istemektedirler. Psikolojik olarak güvende hissedilen bir alışveriş ortamında müşteriler memnuniyet duymaktadırlar. Elde edilen sonuçlara göre psikolojik güvenlik müşteri memnuniyetini olumlu yönde etkilemektedir (H1 Kabul.) Bu sonuç memnuniyet üzerinde psikolojik güvenliğin etkisi açısından Kim ve Kim, (2020) çalışması ile benzerlik göstermektedir. Bu sonuç ışığında siparişte verirken hata yapan bir müşteriye alışveriş yaptığı web sitesinin çözüm önerileri sunması bireyi psikolojik olarak rahatlatmakta ve bu güvenlik hissi memnuniyeti beraberinde getirmektedir. Yine sitenin sunduğu iade politikası müşterinin keyifli bir alışveriş yapmasını etkilemektedir. Aldığı ürününü rahatça iade edebileceğini düşünen bir müşteri alışveriş sürecinde kendini iyi hissederek satın alma kararından memnuniyet duyabilmektedir. Ayrıca çevrimiçi alışveriş sitesinin teslimatını zamanında yapması ve iletişim sürecini doğru bir şekilde yöneterek süreç hakkında anında bilgi sağlaması müşterinin kendini güvende hissetmesini ve böylelikle tercihinden memnuniyet duymasını sağlamaktadır. Diğer bir elde edilen bulgu ise müşteri memnuniyetinin müşteri şikâyeti üzerindeki etkisidir. Ancak analiz sonucunda ters yönde etki belirlendiği için H2 hipotezi ret edilmiştir. Araştırma sonuçları müşteri memnuniyetinin tekrar satın alma niyeti üzerinde olumlu etkisi olduğunu göstermiştir (H3 kabul). Elde edilen bu sonuç Pandiangan, vd., (2021), Ashfaq vd., (2019) ve Wilson vd., (2021) çalışmaları ile örtüşmektedir.

Satın alma kararından memnuniyet duyan müşteriler gelecekteki alışverişlerinde de tercih ettiği siteden yeniden satın alımlar yapmayı düşünmektedirler. Diğer bir ifadeyle müşteriler beklentilerini karşılayan bir siteden alışveriş yapmaya devam etmek istemektedirler. Son olarak müşteri şikâyetlerinin tekrar satın alma niyeti üzerindeki negatif etkisine ilişkin hipotez (H4) ise ret edilmiştir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda aşağıda yer alan önerilerde bulunabilir; Çevrimiçi alışverişte müşterilerin memnuniyet duyması ve tekrar aynı web sitesini tercih etmesi psikolojik olarak güvende hissetmelerine bağlıdır. Çevrimiçi ortamda firmalar müşterilerinin psikolojik olarak kendilerini iyi hissetmeleri için en iyi deneyimin yaşanmasını sağlamaya çalışmalıdırlar. Bu doğrultuda müşterilerin sorularına anında yanıt verilerek endişelerinin giderilmesine destek olunabilir. Çevrimiçi alışverişte bireyi psikolojik olarak etkileyen önemli bir husus ise teslimat ve iade durumudur. Alışveriş yapılan web sitesinin iade konusunda kolaylık sağlanması müşterilerin risk algısını etkileyebilir. Müşteriler aldıkları ürünleri beğenmemeleri doğrultusunda kolaylıkla iade edebileceklerini bildiklerinde alışverişten memnuniyet duyarak yeniden aynı siteyi tercih edebilirler. İade ve teslimat sürecinde etkileşimin yüksek tutulması kişinin kendini güvende hissetmesi ve memnuniyet duymasını etkileyebilir. E-posta veya mesajların süreci tam yansıtacak şekilde organize edilmesi müşterileri memnun edebilir. Bu doğrultuda işletmeler işbirliğine dayalı bir atmosfer oluşturabilirler. İşbirliği güven duygusunu güçlendirebilir. İşletmeler hissetme ve dokunma eksikliğine ilişkin kaygıları azaltmaya yönelik daha fazla çaba gösterebilirler. Böylece psikolojik güvenlik algısını artırabilirler. Reklamlarında özellikle güvenliğe ilişkin geliştirilen sistemleri daha çok ön plana çıkarabilirler. Ayrıca tekrar satın almanın gerçekleşmesi açısından memnuniyetin düzenli olarak ölçülmesi önerilebilir. Bu doğrultuda beklentilerin öğrenilmesi gerekmektedir. Müşterilerin alışveriş yaparken bir siteden neler beklediği öğrenmek için anketlerden yararlanılabilir. Çevrimiçi mağazalar müşteri beklentileri doğrultusunda değişikler yaparak, hizmet iyileştirme uygulamaları gerçekleştirerek rekabet güçlerini artırabilirler. Yapılacak olan çalışmalar için ise aşağıda yer alan öneriler sunulabilir; Psikolojik güvenliğin pazarlama alanında özellikle çevrimiçi ortam açısından ele alan araştırma sayısının sınırlı olması doğrultusunda psikolojik güvenliğin öncülleri araştırılabilir. Psikolojik güvenlik değişkeni benlik kavramı ile ele alınabilir. Önceki alışveriş deneyimlerinin satın alma sürecindeki rolü incelenebilir.

6.KAYNAKLAR

Abror, A., & Patrisia, D. (2020). Psychological safety and organisational performance: A systematic literature review. *Personality and Social Psychology Review*, *16*, 7-21.

Abubakar, M. M., Mokhtar, S. S. M., & Aliyu, O. A. (2013). Modelling the mediation effect of service recovery on the relationship between customer complaints and customer loyalty in retail banking ındustry.*Australian Journal o f Business and Management Research*, *3(4)*, 32-38.

Al Karim, R. (2013). Customer Satisfaction in Online Shopping: a study into the reasons for motivations and inhibitions. *IOSR Journal of Business and Management*, *11*(6), 13-20.

Alam, S. S., & Yasin, N. M. (2010). An investigation into the antecedents of customer satisfaction of online shopping. *Journal of Marketing Development and Competitiveness*, *5*(1), 71-78.

Alam, S. S., Ali, M. H., Omar, N. A., & Hussain, W. M. H. W. (2020). Customer satisfaction in online shopping in growing markets: An empirical study. In *Research Anthology on E-Commerce Adoption, Models, and Applications for Modern Business* (pp. 1878-1892). IGI Global.

Alarifi, G., Rahman, M. F., & Hossain, M. S. (2023). Prediction and analysis of customer complaints using machine learning techniques. *International Journal of E-Business Research (IJEBR)*, *19*(1), 1-25.

Anabır, H. (2023). The impact of brand love and brand satisfaction in developping online repurchase intention: Literature review. *International Journal of Financial Accountability, Economics, Management, and Auditing (IJFAEMA)*, *5*(3), 300-307.

Antwi, S. (2021). "I just like this e-Retailer": Understanding online consumers repurchase intention from relationship quality perspective. *Journal of Retailing and Consumer Services*, *61*, 102568, 1-6.

Ashfaq, M., Yun, J., Waheed, A., Khan, M. S., & Farrukh, M. (2019). Customers' expectation, satisfaction, and repurchase intention of used products online: Empirical evidence from China. *Sage Open*, *9(2)*, 1–14.

Barusman, A. R. P. (2019). The effect of security, service quality, operations and information management, reliability &trustworthiness on e-loyalty moderated by customer satisfaction on the online shopping website. *International Journal of Supply Chain Management*, *8*(6), 586-594.

Batoteng, H., Surahman, S., Barus, B., Patimah, P., Batoteng, G. A., & Aulia, R. A. (2023). Digital Communication: Bridge to Repurchase Intention. *Interdisciplinary Social Studies*, *2*(9), 2379-2386.

Chiu, C. M,, Chang, C. C., Cheng, H. L., & Fang, Y. H. (2009). Determinants o f customer repurchase intention in online shopping. *Online Information Review*, *33(4)*, 761-784.

Choi, D., Chung, C. Y., & Young, J. (2019). Sustainable online shopping logistics for customer satisfaction and repeat purchasing behavior: Evidence from China. *Sustainability*, *11*(20), 5626, 1-20.

Cunrawasih, A., & Fasyni, A. (2023). The effect of trust, perceived risk and satisfaction on the repurchase intention of Shopee application users. *Marketing Management Studies*, *3*(1), 446-457.

Demirağ, B., & Çavuşoğlu, S. (2022). Marka nefreti-tekrar satın almama niyeti ilişkisi: negatif çevrimdışı iletişimin ve çevrimiçi şikâyetin aracılık etkileri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *23*(1), 115-142.

Dogra, N., Adil, M., Sadiq, M., Dash, G., & Paul, J. (2023). Unraveling customer repurchase intention in OFDL context: An investigation using a hybrid technique of SEM and fsQCA. *Journal of Retailing and Consumer Services*, *72*, 103281, 1-11.

Duarte, P., e Silva, S. C., & Ferreira, M. B. (2018). How convenient is it? Delivering online shopping convenience to enhance customer satisfaction and encourage e-WOM. *Journal of Retailing and Consumer Services*, *44*, 161-169.

Faed, A., Hussain, O. K., & Chang, E. (2014). A methodology to map customer complaints and measure customer satisfaction and loyalty. *Service Oriented Computing and Applications*, *8*, 33-53.

Fared, M. A., Darmawan, D., & Khairi, M. (2021). Contribution of e-service quality to repurchase ıntention with mediation of customer satisfaction: Study of online shopping through marketplace. *Journal of Marketing and Business Research (MARK)*, *1*(2), 93-106.

Ghazzawi, A., & Alharbi, B. (2019). Analysis of customer complaints data using data mining techniques. *Procedia Computer Science*, *163*, 62-69.

Hsu, S. H. (2008). Developing an index for online customer satisfaction: Adaptation of American customer satisfaction index. *Expert Systems with Applications*, *34*(4), 3033-3042.

Išoraitė, M. (2017). Complaints management as an effective customer management tool. *Saudi Journal of Business and Management Studies*, *2*(9), 842-847.

Jaouhary, I. (2021). Hizmet kalitesinin tüketici memnuniyeti üzerine etkisi: Lydec, Kasablanca'da müşteri hizmetleri için vaka çalışması. *Pearson Journal*, *6*(16), 522-529.

Kahn, W.A. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. *Academy of Management Journal*, *33*, 692-724.

Kakar, A. (2020). Analysis o f online shoppers' wish list and the emergence of psychological safety as a salient factor in online shopping intentions. *In AMA Summer Academic Conference*, 6, 1022-1030.

Kalaycı, Ş. (2008). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. 3. Baskı. Asil Yayınevi. Ankara.

Kim, M. J., & Kim, B. J. (2020). Analysis of the importance of job insecurity, psychological safety and job satisfaction in the CSR-performance link. *Sustainability*, *12*(9), 3514, 1-16.

Leiter, M. P., Day, A., & Price, L. (2015). Attachment styles at work: Measurement, collegial relationships, and burnout. *Burnout Research*, *2*(1), 25-35.

Li, H., Aham-Anyanwu, N., Tevrizci, C., & Luo, X. (2015). The interplay between value and service quality experience: e-loyalty development process through the eTailQ scale and value perception. *Electronic Commerce Research*, *15*, 585-615.

Lin, C., & Lekhawipat, W. (2014). Factors affecting online repurchase intention. *Industrial Management & Data Systems*, *114*(4), 597-611.

Liu, X., He, M., Gao, F,, & Xie, P. (2008). An empirical study o f online shopping custom er satisfaction in China: a holistic perspective. *International Journal of Retail & Distribution Management*, *36(11)*, 919-940.

Luo, H., Cheng, S., Zhou, W., Song, W., Yu, S., & Lin, X. (2021). Research on the impact of online promotions on consumers' impulsive online shopping intentions. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, *16*(6), 2386-2404.

May, D. R., Gilson, R. L., & Harter, L. M. (2004). The psychological conditions of meaningfulness, safety and availability and the engagement of the human spirit at work. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, *77*(1), 11-37.

Mehreen, K., Roshan, R., & Gul, M. (2019). Psychological factors influencing the adoption of web-based shopping behaviour of female consumers. *Liberal Arts and Social Sciences International Journal (LASSIJ)*, *3*(2), 169-184.

Momtaz, H., Islam, M. A., Ariffin, K. H. K., & Karim, A. (2011). Customers satisfaction on online shopping in Malaysia. *International Journal of Business and Management*, *6*(10), 162-169.

Moon, N. N., Talha, I. M., & Salehin, I. (2021). An advanced intelligence system in customer online shopping behavior and satisfaction analysis. *Current Research in Behavioral Sciences*, *2*, 100051, 1-7.

Namkung, Y., Jang, S. S., & Choi, S. K. (2011). Customer complaints in restaurants: Do they differ by service stages and loyalty levels?. *International Journal of Hospitality Management*, *30*(3), 495-502.

Nazir, S., Tayyab, A., Sajid, A., ur Rashid, H., & Javed, I. (2012). How online shopping is affecting consumers buying behavior in Pakistan?. *International Journal of Computer Science Issues (IJCSI)*, *9*(3), 486-495.

Panda, S. (2014). Post purchase consumer complaint behavior: a review of literature. *Business Management Dynamics*, *4*(5), 1-7.

Pandiangan, S. M. T., Resmawa, I. N., Simanjuntak, O. D. P., Sitompul, P. N., & Jefri, R. (2021). Effect of e-satisfaction on repurchase intention in Shopee user students. *Budapest International Research and Critics Institute-Journal (BIRCI-Journal)*, *4*(4), 7785-7791.

Phan Tan, L. (2023). Customer participation, positive electronic word-of-mouth intention and repurchase intention: The mediation effect of online brand community trust. *Journal of Marketing Communications*, 1-18.

Rahmania, M. A., & Wahyono, W. (2022). Interaction of E-service quality, experiential marketing, trust, and satisfaction on repurchase intention. *Management Analysis Journal*, *11*(1), 71-82.

Rasty, F., Mirghafoori, S. H., Saeida Ardekani, S., & Ajdari, P. (2021). Trust barriers to online shopping: Investigating and prioritizing trust barriers in an intuitionistic fuzzy environment. *International Journal of Consumer Studies*, *45*(5), 1030-1046.

Schepers, J., de Jong, A., Wetzels, M., & de Ruyter, K. (2008). Psychological safety and social support in groupware adoption: A multi-level assessment in education. *Computers & Education*, *51*(2), 757-775.

Setiawati, N. P. A., Sunarsi, D., Nurjaya, S., Manan, A., Nurhadi, A., Erlangga, H., ... & Purwanto, A. (2021). Effect of technology acceptance factors, website service quality and specific holdup cost on customer loyalty: a study in marketing departement of packaging industry. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, *25*(4), 12685-12697.

Sibarani, Y., & Siregar, O. M. (2023). The influence of customer complaint behavior and brand image on the repurchase intention of j&t express services (study on expedition service users in Medan City). *Jurnal Akuntansi, Manajemen dan Ilmu Ekonomi (Jasmien)*, *4*(01), 53-59.

Sun, X. (2020). Research on customer complaints in the background of industry 4.0. *Korea Journal of Artificial Intelligence*, *8*(2), 23-28.

Sylvia, U. C., Musa, N. M. C., Jasin, D., & Mohsin, H. (2020). Onlıne shoppıng and consumer purchase intentıon amongst university students in Malaysıa. *International Journal of Management (IJM)*, *11*(12). 3568-3578.

Tandon, U., Kiran, R., & Sah, A. N. (2018). The influence of website functionality, drivers and perceived risk on customer satisfaction in online shopping: an emerging economy case. *Information Systems and e-Business Management*, *16*(1), 57-91.

Van Noort, G., Kerkhof, P., & Fennis, B. M. (2008). The persuasiveness of online safety cues: The impact of prevention focus compatibility of Web content on consumers' risk perceptions, attitudes, and intentions. *Journal of Interactive Marketing*, *22*(4), 58-72.

Vasić, N., Kilibarda, M., & Kaurin, T. (2019). The influence of online shopping determinants on customer satisfaction in the Serbian market. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, *14*(2), 70-89.

Wahab, S. N., & Khong, W. L. (2019). Multiple linear regression modelling of parcels' distribution design factors and online shopping customer satisfaction. *International Journal of Modelling in Operations Management*, *7*(2), 95-110.

Wattoo, M. U., & Iqbal, S. M. J. (2022). Unhiding nexus between service quality, customer satisfaction, complaints, and loyalty in online shopping environment in Pakistan. *Sage Open*, *12*(2),1-19.

Wilson, N., Alvita, M., & Wibisono, J. (2021). The effect of perceived ease of use and perceived security toward satisfaction and repurchase intention. *Jurnal Muara Ilmu Ekonomi dan Bisnis*, *5*(1), 145-159.

Wu, L. (2013). The antecedents of customer satisfaction and its link to complaint intentions in online shopping: An integration of justice, technology, and trust. *International Journal of Information Management*, *33*(1), 166-176.

Yue, L., Zhenguo, Z., & Zichen, Z. (2021). Research on Consumption Psychology and Behavior of Online Shopping. In *2021 3rd International Conference on Economic Management and Cultural Industry (ICEMCI 2021)* (pp. 3386-3390). Atlantis Press

Zhang, Y., Fang, Y., Wei, K. K., & Chen, H. (2010). Exploring the role of psychological safety in promoting the intention to continue sharing knowledge in virtual communities. *International Journal of Information Management*, *30*(5), 425-436.

PERCEPTION OF GENDER-BASED DISCRIMINATION ON CAREER SATISFACTION AND ORGANIZATIONAL RESENTMENT IMPACT: FEMALE ACADEMIC AND ADMINISTRATIVE STAFF AT THE UNIVERSITY A RESEARCH ON THE

CİNSİYETE DAYALI AYRIMCILIK ALGISININ KARİYER MEMNUNİYETİ VE ÖRGÜTSEL İNTİKAM ÜZERİNE ETKİSİ: ÜNİVERSİTEDE AKADEMİK VE İDARİ KADROLARDA ÇALIŞAN KADIN PERSONELLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Turhan MOÇ [1], Esra OKURER ABA [2]

[1]Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi, İşletme ABD,

Orcid: 0000-0001-9639-2974

[2]Yüksek Lisans Öğrencisi, Iğdır Üniversitesi, İşletme ABD,

Orcid: 0009-0009-6403-0245

Özet

Kadınların çalışma hayatına katılımı, toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve ekonomik kalkınmanın önemli bir göstergesidir. Geçmişte, kadınlar genellikle ev işleri ve çocuk bakımıyla uğraşırken, günümüzde kadınların iş gücüne katılım oranları giderek artmaktadır. Ancak sosyal yaşamda etkisini sürdüren geleneksel tutum ve düşünceler, kadının ev yaşamının dışında çalışmasını sınırlayan kısıtlamalar getirmiştir. Kadınlar örgütlerde, meslek seçiminde, eleman alımında, ücret konusunda, terfi olanaklarından faydalanma ve işyerindeki tutum ve davranışlar konusunda ayrımcılığa maruz kalabilmektedir. Ayrımcılığa maruz kalmak, çalışanlarda çeşitli örgütsel sonuçları etkilemekle birlikte bireysel olarak çalışanın kariyer memnuniyetini de olumsuz etkileyebilmekte ve çalışanı bir örgütsel sapma davranışı olan örgütsel intikama yönlendirebilmektedir. Çalışmanın temel amacı Üniversitede çalışan kadın personellerin cinsiyete dayalı ayrımcılık algısının kariyer memnuniyeti ve örgütsel intikam üzerine etkisinin olup olmadığının belirlenmesine yöneliktir. Bu amaç doğrultusunda nicel araştırma yöntemlerinden online anket yöntemi kullanılmıştır. Anket sonucu elde edilen verilerin analizinde IBM SPSS 21, ve YEM AMOS 25. istatiksel programlar kullanılmıştır. Çalışmada geçerlilik, güvenirlik, frekans, farklılık, korelasyon ve yol analizlerinden yararlanılmıştır. Yapılan farklılık analizleri sonucunda kariyer memnuniyet ile eğitim ve gelir durumu arasında ayrıca örgütsel intikam ile kıdem arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Korelasyon analizleri sonucunda cinsiyet ayrımcılığı ile kariyer memnuniyeti arasında anlamlı ve ters yönlü, örgütsel intikam arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca kariyer memnuniyeti ile örgütsel intikam arasında istatiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık Algısı, Kariyer Memnuniyeti, Örgütsel İntikam.

Abstract

Women's participation in the labor force is an important indicator of gender equality and economic development. In the past, women were often limited to housework and childcare, whereas today women's participation in the labor force is increasing.

However, traditional attitudes and ideas that continue to influence social life have imposed restrictions that limit women's ability to work outside the home. In organizations, women may be subjected to discrimination in job selection, recruitment, wages, promotion opportunities and attitudes and behaviors in the workplace. Being subjected to discrimination affects various organizational outcomes in employees, but it can also negatively affect the career satisfaction of the individual employee and may lead the employee to organizational revenge, which is an organizational deviance behavior. The main purpose of the study is to determine whether the perception of discrimination based on gender has an effect on career satisfaction and organizational revenge. For this purpose, online survey method, one of the quantitative research methods, was used. IBM SPSS 21, and SEM AMOS 25 statistical programs were used to analyze the data obtained from the survey. Validity, reliability, frequency, difference, correlation and path analysis were utilized in the study. As a result of the difference analyses, it was concluded that there was a significant difference between career satisfaction and education and income status, and between organizational revenge and seniority. As a result of correlation analyses, it was determined that there is a significant and inverse relationship between gender discrimination and career satisfaction, and a positive and significant relationship between organizational revenge. In addition, it was concluded that there was no statistically significant relationship between career satisfaction and organizational revenge.

Keywords: Perception of Gender Based Discrimination, Career Satisfaction, Organizational Revenge.

1. GİRİŞ

Çalışanların güvenli bir ortamda çalışabilmeleri ve arzu edilen verimliliği gösterebilmeleri için kurumlara önemli sorumluluklar düşmektedir. Kurumların, tüm çalışanları arasında fark gözetmeksizin adil muamelede bulunma zorunluluğu bu sorumlulukların en başında gelmektedir. Ayrımcılığın yaşandığı ve çalışanlar tarafından bu ayrımcılığın yapıldığına inanılan kurumlarda sağlıklı bir örgütsel işleyişin gerçekleşmesi beklenemez (Aydın, 2002). Ayrımcılık, yalnızca eşit olmayan davranışları ifade etmez, aynı zamanda adil olmayan davranışları da içerir. Toplumsal bir olgu olan ayrımcılık; dil, din, ırk, cinsiyet, etnik köken gibi özelliklere göre bir bireyin diğer bir bireye karşı adil olmayan ve olumsuz davranışları sergileme durumu olarak ifade edilebilir (Çolak ve Altan, 2003). Kadınlar çalışma hayatında; meslek tercihinde, personel seçiminde, maaş konularında, terfi imkânlarından yararlanma ve işyerindeki tutum ile davranışlar konusunda ayrımcılıkla karşılaşabilmektedir. Ayrımcılığa maruz kalmak, çalışanlarda çeşitli kurumsal sonuçları etkileyebilir (Solmaz, 2023). Kurumda motivasyon, performans ve verimlilik düşer, iletişim olumsuz yönde etkilenir, adalet duygusu zarar görür, çatışmalar artar dolayısıyla kurum uzun vadede amaçlarını gerçekleştiremez hale gelebilir. Ayrıca ayrımcılığa uğrayan çalışan kariyerinden memnun olmayabilir ve örgütsel sapma davranışı olan örgütsel intikama yönelebilir.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık

Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) tanımına göre “cinsiyet”, kadın ve erkeği biyolojik ve fizyolojik özellikleri yönünden tanımlayan bir ifadedir (Tıska, 2014). Türkçe`de “cinsiyet” terimi İngilizce'de “gender” ve “sex” olarak kullanılmaktadır. Bu iki kelime birbirlerinin yerine geçebilmektedir. Türkçe kullanımında cinsiyet terimi, zaman zaman toplumsal cinsiyeti de içerecek şekilde kullanılmaktadır. Bu durumun nedeni, toplumsal cinsiyetin kavramının temelinde cinsiyet ayrımının bulunması ve “toplumsal cinsiyet” teriminin henüz çok yeni olmasından kaynaklanmaktadır (Dökmen, 2009).

Tarih boyunca kadınlar; her dönemde değişiklik gösteren toplum yapısına ve özelliklerine göre çeşitli görevlerde bulunmuş ve farklı ekonomik faaliyetlere katılmışlardır. Fakat bu durum kadınların ekonomik faaliyetlere katılımı, onların toplumsal ve ekonomik kalkınmadan eşit derecede yararlandığı anlamına gelmemektedir (Kocacık ve Gökkaya, 2005). Kadınların çalışma hayatına katılımı, toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve ekonomik kalkınmanın önemli bir göstergesidir. Geçmişte, kadınlar genellikle ev işleri ve çocuk bakımıyla uğraşırken, günümüzde kadınların iş gücüne katılım oranları giderek artmaktadır. Ancak sosyal yaşamda etkisini sürdüren geleneksel tutum ve düşünceler, kadının ev yaşamının dışında çalışmasını sınırlayan kısıtlamalar getirmiştir. Kadının yerinin evi olduğu düşüncesinin hâkim olduğu bir toplumda, kadınlar hem ev içinde hem de ev dışında çalışmak istediklerinde kendilerini kendileriyle çatışma halinde bulmaktadırlar. Kendileriyle çatışma halinde olan kadınlar, aynı işi yapmalarına rağmen erkeklerden daha düşük ücret almakla kalmamakta, aynı zamanda ikinci plana itilmektedirler (Kocacık ve Gökkaya, 2005). Çalışma hayatı çeşitli adil olmayan ve haksız uygulamalara sahip olsa da, kadınların erkeklere kıyasla daha dezavantajlı bir durumda oldukları söylenebilir (Omay, 2011). Bu haksız uygulamaların başında kadınlara yönelik yapılan ayrımcılık geldiği ifade edilebilir. Çalışma yaşamına dâhil olan kadınların karşılaştıkları sorunların genelinde, eğitim durumu (Alkan, 1981), ücret eşitsizliği (Farımaz, 2017; Halaçlı ve Karaalp Orhan, 2021; Kocacık ve Gökkaya, 2005), iş bulmada ve yükseltilme (Kaya, 2009; Önder, 2013; Çakır ve Arslan, 2008) gibi benzer durumların ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Ayrımcılık sadece eşit olmayan davranışları ifade etmemekle birlikte, adil olmayan davranışları da ifade etmektedir. Sosyal bir gerçek olan ayrımcılık, başka insanları dil, din, ırk, cinsiyet, etnik köken ve benzeri özelliklerine göre tercihlerinde farklı görerek onlara karşı olumsuz, adaletsiz davranışlar sergilemek şeklinde tanımlanabilir (Çolak ve Altan, 2003). Cinsiyet ayrımcılığı algısı ise, sadece örgütsel düzeyde değil, aynı zamanda bireylerin kişisel gelişimi üzerinde de önemli etkiler yaratabilir. Cinsiyet ayrımcılığının örgüt içinde algılanması, bireylerin öz-yeterlilik inançlarını olumsuz etkileyebilir (Akyüz ve Özyer, 2018).

Kariyer Memnuniyeti (KM)

Bir kişinin kariyeri yalnızca çalışma hayatında işgal ettiği pozisyonları değil, aynı zamanda çalışma yaşamında kendisine verilen iş rolüne ilişkin beklentilerini, hedeflerini ve isteklerini gerçekleştirmek için aldığı eğitimi de kapsamaktadır. Bu durumda kariyer çalışanın beceri, yetenek, bilgi ve çalışma isteği gibi unsurlarının bir araya gelmesi sonucunda kurum içindeki gelişimini ifade etmektedir (Aytaç ve Keser, 2017). Kariyer kavramının geniş kapsamlı oluşu, farklı tanımlamalardan kaynaklanan çeşitlilikten ileri gelir. Bu çeşitlilik, kariyerin dört ana unsuruyla öne çıkar. İlk olarak, kariyer örgüt içinde dikey bir yükselme, mesleki kıdem veya unvan elde etmeyi içerir. İkinci unsur, kariyeri, akademisyenlik, hukuk, tıp gibi belirli meslekleri içeren bir perspektifle ele alır. Üçüncüsü, bireyin çalışma hayatı boyunca elde ettiği çeşitli pozisyonları ifade eder. Son olarak, kariyer kapsamında yer alan dördüncü unsursa, bireyin iş ve çalışma hayatında kazandığı tüm deneyimleri, tutumları ve davranışları içerir (Hall, 2002). Tüm bu tanımlamaların ışığında kariyer, bir bireyin iş yaşamındaki profesyonel gelişimi, işlerindeki ilerlemesi ve çalışma hayatındaki genel deneyimleri kapsayan bir kavram olduğunu söyleyebiliriz. Bu kavram, genellikle bireyin belirli bir iş veya meslek alanındaki sürekli gelişimini, başarılarını ve ilerlemesini ifade etmektedir. Bir süreç olarak kariyer, sadece hiyerarşik bir yükselme değil, aynı zamanda farklı projelerde çalışma, uzmanlık kazanma, yeni beceriler edinme ve kişisel hedeflere ulaşma gibi çeşitli unsurları içerebilir. Kariyer, bireylerin iş yaşamında kendilerini ifade edebilmeleri için önemli bir mesleki unsurdur. Çünkü kariyer, bireylerin kendilerini tanıtmaları, kanıtlamaları ve geleceğe hazırlanmaları için çok önemlidir. Bireyler çalışma hayatları boyunca kariyerlerinde ilerlemek, kendilerini geliştirmek ve profesyonel yaşamlarını optimize etmek isterler.

Bunun farkına varan bireylerin çalışma hayatlarından belirli beklentileri vardır. İşte bu noktada kariyer tatmini (KM) kavramı ortaya çıkmaktadır (Mutlu, 2020). KM, çalışanların iş yaşamlarındaki kariyer gelişimi, terfi olanakları, ücret düzeyi ve genel olarak işleriyle ilgili tatmin düzeylerini ifade eden önemli bir kavramdır. Günümüzde insan kaynakları yönetiminin başarısında ve çalışanların örgüte bağlılığının sağlanmasında bir dizi etken bulunmaktadır. Bu faktörlerden biri de kariyer memnuniyetidir ki bu önemli bir değerlendirme kriteridir. Kariyer memnuniyeti, bir çalışanın içsel ve dışsal unsurlarla ilgili olarak duyduğu tatmin duygusunu açıklar. Başka bir deyişle, KM, çalışanların iş yaşamındaki terfi, kariyer, ücret ve gelişim olanakları gibi etkenlerle bağlantılı olan bir kavramdır (Avcı ve Turunç, 2012). Judge ve Bretz'e (1994) göre KM; bir çalışanın işi ile ilgili olumlu bir psikolojik durumu ifade eder. Bu bağlamda birey mevcut işinden, geçmiş çalışma deneyimlerinden ve geleceğe dair adımlarından olumlu bir şekilde motive olduğu süreçte doğrudan kariyerinde memnuniyet duygusu yaşar. KM, belirli bir noktada çalışan bireylerin iş deneyimlerinden kaynaklanan çıktılara dayanmaktadır (Avcı ve Turunç, 2012).

Örgütsel İntikam

İntikam ve öç alma kavramı aynı anlamda kullanılmaktadır. "Öç alma" kavramı, TDK sözlüğünde (2017); "Kötü bir davranış veya sözü cezalandırmak için kötülükle karşılık verme isteği ve işi, intikam" şeklinde ifade edilmektedir. İntikam, duygusal etkiler altında kalan bireylerin, yaşadıkları mağduriyetleri gidermek ve itibarını kurtarmak, adaleti sağlayabilmek için kötülüklere ve adaletsizliğe karşı verdiği, engellenemez bir tepkiyi ifade etmektedir (Karaca vd., 2017). Bireydeki intikam duygusu, suçun bireyde oluşturduğu olumsuz duyguların neden olduğu bilişsel bir süreç soncunda oluşabilmektedir (Moç, 2022). Örgütsel intikam; çalışanların örgüt içinde adaletsizlik olduğunu düşündükleri bir durumu yaşadıklarında, intikam alma güdüsüne girerek yaşanan adaletsizliği ve eşitsizliği gidereceklerini düşünmeleridir. Çalışanlar, adalet ve eşitlik ilkesinin ihlal edildiğine inandıklarında intikam eylemleri ortaya çıkabilir ve intikamcı davranış yoluyla adalet ve eşitliği yeniden sağlamayı amaç edinebilirler (Akın vd., 2012). Örgütsel intikam, bir çalışanın örgüt içinde yaşadığı adaletsizliği veya eşitsizliği düzeltme amacıyla intikam alma güdüsüdür. Bu durum, çalışanın örgüt içindeki davranışlarından, karar alma süreçlerinden veya diğer çalışanlarla etkileşimlerinden kaynaklanan bir mağduriyet hissi ile ilişkilidir. Çalışanlar, örgütsel intikam duygularıyla, algıladıkları adaletsizliği ortadan kaldırmak ve kendilerini haklı çıkarmak için çeşitli stratejilere başvurabilirler. Bu nedenle, örgütlerde adalet ve eşitlik prensiplerine dikkat edilmesi, çalışanların duygusal ihtiyaçlarının anlaşılması yönünden önemlidir. Bu davranışlar, örgüt içinde verimliliği düşürebilir, çalışan ilişkilerini bozabilir ve örgütün genel etkinliğini olumsuz etkileyebilir. Bu tür davranışlar genellikle işyeri ortamını olumsuz etkileyen, örgüt kültürüne aykırı veya etik dışı eylemleri içerebilir (Akduman, 2022). Örgütsel intikam davranışları, genellikle örgüt içinde malzeme, ekipman veya diğer kaynaklara zarar verme eylemleriyle kendini gösterir. Bu davranışlar, örgüt içindeki diğer üyelere yönelik olumsuz konuşmalar, dedikodu, onur kırıcı ifadeler, politik manevralar, taciz, kaba davranışlar ve tahrip edici tutumları içerebilir. Ayrıca, yalan söyleme, ayrımcılık, ispiyonlama ve sabotaj gibi eylemler de örgütsel intikamın birer ifadesi olarak ortaya çıkabilir. Bu tür davranışlar genellikle bireyin örgütte yaşadığı algılanan haksızlıklara, adaletsizliklere veya mağduriyetlere karşı bir tepki olarak örgütsel intikam türleri (Demir, 2010) Üretkenlik (Amaç) Karşıtı İş Davranışları (Sezici, 2015), Örgütsel Sabotaj (Özdeveci ve Aksoy, 2005) ve Örgütsel Dedikodu (Usta ve Diğerleri, 2018) şeklinde ortaya çıkabilmektedir.

Değişkenler Arası İlişkiler

İnsan faktörünün örgütün amaçlarına ulaşmasında en önemli faktörlerin başında geldiğinin anlaşılması ile klasik yönetim anlayışından insan odaklı yaklaşımlara geçilmiştir. İnsan odaklı yaklaşımlarda da örgüt iklimi önemli hale gelmiş, adaletli ve eşit muamele sağlıklı örgüt ikliminin en önemli unsurları olmuştur. Weiss ve Cropanzaro; (1996:1774) tarafından geliştirilen "Duygusal Olaylar Teorisi"ne göre, çalışanlar işyerinde olumlu davranışlarla karşılaştıklarında olumlu tepkiler, ayrımcılık gibi olumsuz davranışlarla karşılaştıklarında ise olumsuz tepkiler geliştirmektedir. Teoriye göre, çalışanların yaşadıkları ve etkilendikleri duygusal deneyimler, örgütsel davranışlarını etkileyebilmektedir. Duyusal Olaylar Teorisine göre cinsiyete dayalı ayrımcılık algısı, kariyer memnuniyetsizliği ve intikam alma duyguları gelişebilir, sessizlik davranışında veya işten ayrılma niyeti geliştirmelerinde duyusal olayların etkisi gözlemlenebilir. Yöneticilerin yaptıkları cinsiyet ayrımcılığı sonucunda, cinsiyete göre ücret politikası, terfi ve işe alımlarda cinsiyete göre ayrımcılık gibi birçok olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir (Dilrukshi ve Ranasinghe, 2021: 3). Kadın çalışanların bu olumsuz davranışlar kariyer memnuniyet duygularını olumsuz olarak etkileyebilir ve bu olumsuz durumları telafi etmek için intikam duygusuna yönelebilirler. Sayar (2008), yapmış olduğu çalışmada kadın çalışanların işe alımlarda, terfilerde ve ücretlerde erkek çalışanlara göre ayrımcılık yapıldığına inandıklarını göstermektedir. Bulut ve Kızıldağ (2017)`ın yapmış olduğu çalışmada kadın çalışanlar, erkek çalışanlara göre kariyer olarak eşit fırsatlara sahip olduklarına inanmadıklarını göstermektedir. Çiçeklioğlu, Taşlıyan ve Afşar (2017) çalışmalarında; cinsiyet ayrımcılığı algısının kadın kariyerleri algısı üzerinde etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca Mayatürk (2006), "Çalışma Yaşamında Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık ve Bir Uygulama" adlı yaptığı araştırmada kadınların çalışma yaşamındaki konumlarından memnun olmadıkları sonucuna ulaşmıştır.

Yukarıda ifade edilen kuram ve literatürdeki çalışmalara dayanarak aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H1: Cinsiyete dayalı ayrımcılık algısı ile kariyer memnuniyeti arasında negatif yönlü ilişki vardır.

H2: Cinsiyete dayalı ayrımcılık algısı ile örgütsel intikam arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H3: Kariyer memnuniyeti ile örgütsel intikam arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, nicel araştırma desenlerinden ilişkisel tarama araştırması modeline göre tasarlanmış kesitsel bir araştırmadır.

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini Üniversitelerde çalışan kadın idari ve akademik çalışanlardan oluşmaktadır. Çalışmanın örneklem grubu uygun örnekleme yöntemiyle belirlenen 315 akademik ve idari kadın çalışanlardır. Örneklem büyüklüğü, %95 güvenirlik %5 hata payı düzeyinde, istenilen örneklemin üzerindedir (Gürbüz ve Şahin, 2018). Katılımcıların 184'ü (%58,4) akademik, 88'i (%27,9) idari ve 43`ü (%13,7) hem akademik hem de idari kadın çalışanlardan oluşmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracında, demografik sorular ve beşli likert tipinde, cinsiyete dayalı ayrımcılık algısı, kariyer memnuniyeti ve örgütsel intikam ölçekleriyle birlikte toplam 25 madde bulunmaktadır.

Kadın akademik ve idari personelin cinsiyete dayalı ayrımcılık algısını ölçmek amacıyla beş maddeli bir cinsiyete dayalı ayrımcılık algısı ölçeği kullanılmıştır (Solmaz, 2023, α= ,862). Katılımcıların kariyer memnuniyeti ile ilgili düşünceleri 5 maddeden oluşan bir ölçek aracılığıyla belirlenmiştir. (Mutlu, 2020, α= ,878). Katılımcıların örgütsel intikam konusundaki görüşleri 5 maddeli bir ölçek (Karaca, 2021, α= ,839) kullanılarak ortaya konulmuştur. Veri toplama işlemi, 08.12.2023 - 05.02.2024 tarihleri arasında online anket tekniğiyle gerçekleştirilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Ölçeklerin Geçerliliği ve Güvenirliliğine İlişkin Bulgular

Aşağıda Tablo 1`de yer alan ölçeklerin modifikasyon öncesi ve sonrası doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonuçları gösterilmektedir. Düzeltme indeksleri sonucunda, çalışmada kullanılan örgütsel intikam (Öİ) ölçeğinin birinci maddesi uyum iyiliği değerlerini bozduğu için ölçeğe dahil edilmemiştir. Yapılan bu düzenleme sonucunda uyum değerleri Tablo 1`de görüldüğü gibi kabul edilen düzeylere göre uyum sağladığı görülmüştür (Kline, 2005; Şimşek, 2007).

Tablo 1: *Ölçeklerin DFA Model Uyum Değerleri ve Yorumları*

İndeksler			Modifikasyon Öncesi			Modifikasyon Sonrası		
	Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	CDA	KM	Öİ	CDA	KM	Öİ
χ2/sd	0 ≤ χ2/sd ≤ 2	2 ≤ χ2/sd<5	4,862	13,677	27,452	3,266	2,648	1,949
RMSEA	0 ≤ RMSEA ≤ 0,05	0,05 ≤ RMSEA ≤ 0,10	,111	,201	,290	,085	,072	,055
SRMR	0 ≤ SRMR ≤ 0,05	0,05 ≤ SRMR ≤ 0,10	,0321	,0390	,0924	,0218	,0136	,0186
GFI	0,95 ≤ GFI ≤ 1,00	0,90 ≤ GFI ≤ 0,95	,976	,912	,868	,983	,986	,994
NFI	0,95 ≤ NFI ≤ 1,00	0,90 ≤ NFI ≤ 0,95	,978	,939	,805	,985	,991	,992
CFI	0,97 ≤ CFI ≤ 1,00	0,95 ≤ CFI ≤ 0,97	,983	,943	,810	,990	,994	,996

Kritik oranların %0,05 anlamlılık seviyesinde +1,96 ile –1,96 arasında olması gerektiği ifade edilmektedir (Hox ve Bechger, 1998). Tablo 2`de görüldüğü gibi ölçekleri oluşturan tüm değerler bu kriteri karşılamaktadır ve bu durum, istatistiksel olarak %95 güvenilirlik düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 2: *Ölçeklerin DFA Faktör Yükleri*

Faktörler	**Faktör Yükleri**	**Ort.**	**K.O.**	**S.H.**	**Cronbach's Alpha (α)**	**Yapısal Güvenlik (Y.G)**	**AVE**
CDA1	,802		9,919	,070			
CDA2	,564		8,895	,066			
CDA3	,888		6,610	,063	,885	,881	,60
CDA4	,822		11,844	,055			
CDA5	,764		9,709	,052			

KM1	,740	10,685	,058			
KM2	,840	9,256	,045			
KM3	,767	10,666	,059	,913	,908	,67
KM4	,836	9,411	,052			
KM5	,886	7,649	,046			
Öİ2	,882	5,532	,062			
Öİ3	,508	11,933	,068	,816	,825	,55
Öİ4	,661	11,156	,062			
Öİ5	,858	6,587	,064			

Malthouse`a göre (2001) faktör yükü en az 0,30`un üstünde olmalıdır. Tablo 2`de görüldüğü gibi, bu çalışmada kullanılan ölçeklerin madde faktör yükleri, Malthouse'un belirlediği 0,30 eşik değerinin üzerindedir. Ölçeklerin güvenirliğini değerlendirmek için "Cronbach's Alpha", "Yapısal Güvenirlik" ve "Yakınsak Geçerlilik (AVE)" analiz yöntemleri kullanılmıştır. George ve Mallery (2003) ile Fornell ve Larcker (1981) tarafından önerildiği gibi, Cronbach Alpha ve yapısal güvenlik değerleri 0,70`in, AVE değeri ise 0,50`nin üzerindedir. Hesaplanan güvenilirlik değerleri Tablo 2`de görüldüğü gibi çalışmada kullanılan değişkenlere ait ölçeklerin güvenilir bir ölçek olduğunu doğrulamaktadır.

3.2. Farklılık Analizleri

Demografik değişkenler ile gözlemlenemez değişkenler olan CDA, KM ve Öİ arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını test edebilmek için varyans analizleri yapılmıştır. Varyans analizlerinden parametrik olan ya da parametrik olmayan analizlerden hangisini yapılmasına karar verebilmek için normallik analizlerinden faydalanılmıştır. Büyüköztürk`e göre (2019), çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerinin ± 3 aralığında olması, verilerin normal dağılım sergilediğini işaret etmektedir. Yapılan normallik analizi sonucunda her üç değişkenin çarpıklık ve basıklık değerleri Büyüköztürk'ün belirttiği sınırlar içinde olduğundan parametrik testlerden olan t-testi ve ANOVA testleri yapılmıştır.

Yapılan farklılık analizler sonucunda;

- Eğitim değişkeni ile kariyer memnuniyeti arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (F= 17,549, p=0,000). Bu farklılık Önlisans/Lisans eğitim gurubu ile Lisansüstü eğitim gurubu arasındadır (Fark= -0,82726*, p=0,000). Başka bir ifade ile eğitim seviyesi yönünden daha üstte olan lisansüstü mezunu kadın çalışanların kariyer memnuniyeti düzeyleri daha yüksektir.

- Gelir değişkeni ile kariyer memnuniyeti arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (F= 20,172, p=0,000). Bu farklılık 20.001-30.000 TL gelir gurubu ile 30.001 TL ve üzeri olan gelir gurubu arasındadır (Fark= -0,78914*, p=0,000). Başka bir ifade ile geliri 30.001 TL ve üzeri olan gurubun kariyer memnuniyet düzeyleri daha yüksektir.

- Kıdem ile örgütsel intikam arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (F= 3,263, p=0,022). Kıdem ile örgütsel intikam 1-5 yıl arası kıdeme sahip gurup ile 11 yıl ve üzeri kıdeme sahip olan gurup arasındadır (Fark= -0,44766*, p=0,004).

- Başka bir ifade ile 11 yıl ve üzeri kıdeme sahip olan kadın çalışanlar 1-5 yıl arası kıdeme sahip olan kadın çalışanlara göre daha çok örgütsel intikam duygusuna sahiptirler.

- Görev değişkeni ile kariyer memnuniyeti arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (F= 18,033, p=0,000). Görev ile kariyer memnuniyeti arasındaki farklılık akademik ile idari (Fark= 0,76927*, p=0,000) ve idari ile hem akademik hem de idari görevde olanlar (Fark= -0,71527*, p=0,001) arasında olduğu görülmektedir. Başka bir ifade ile sadece akademik alanda çalışanlar ile hem akademik hem de idari alanda çalışan kadınların kariyer memnuniyetleri daha yüksek düzeydedir.

3.3. Korelasyon Analizleri

Cinsiyete dayalı ayırımcılık, kariyer memnuniyeti ve örgütsel intikam arasında ilişkilerin var olup olmadığını tespit edebilmek için yapılan korelasyon analiz sonuçları Tablo 3`te gösterilmiştir.

Tablo 3. Korelasyon Analizi Sonuçları

		CDA	**KM**	**Öİ**
CDA	r	1		
KM	r	-,407**	1	
Öİ	r	,129*	-,025	1
**. p< ,01 level (2-tailed).---*. p< ,05 level (2-tailed)				

Korelasyon analizi sonuçlarına göre:

a) CDA ile Öİ arasında pozitif yönlü, anlamlı ve düşük düzeyde bir ilişki bulunmaktadır (r=,129, p< ,05). Başka bir ifade ile kadın akademik ve idari çalışanların cinsiyete dayalı ayrımcılık algıları arttıkça örgütsel intikam duyguları da artmakta, cinsiyete dayalı ayrımcılık algıları azaldıkça örgütsel intikam duyguları azalmaktadır.

b) CDA ile KM arasında negatif yönlü, anlamlı ve orta düzeyde bir ilişki bulunmaktadır (r=-,407, p< ,01). Başka bir ifade ile kadın akademik ve idari çalışanların cinsiyete dayalı ayrımcılık algıları arttıkça kariyer memnuniyet düzeyleri azalmakta, cinsiyete dayalı ayrımcılık algıları azaldıkça kariyer memnuniyet düzeyleri artmaktadır.

c) KM ile Öİ arasında istatiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır (r=0,359, p> ,05).

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışma sonucunda; akademik ve/veya idari kadrolarda çalışan kadınların cinsiyete dayalı ayrımcılık algıları ile kariyer memnuniyet düzeyleri arasında negatif yönlü ve anlamlı, örgütsel intikam düzeyleri ile pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu ve kariyer memnuniyeti ile örgütsel intikam düzeyleri arasında ise anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışma sonucunda eğitim, gelir ve görev durumu ile kariyer memnuniyeti ve kıdem ile örgütsel intikam düzeyi arasında anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Ulaşılan bu sonuçlar Dilrukshi ve Ranasinghe (2021), Bulut ve Kızıldağ (2017), Çiçeklioğlu, Taşlıyan ve Afşar (2017), Sayar (2008) ve Mayatürk`ün (2006) yapmış olduğu çalışma sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

Görüldüğü gibi cinsiyete dayalı ayrımcılığın kariyer memnuniyeti ve örgütsel intikam üzerindeki etkileri bulunmaktadır. Özellikle cinsiyet temelli ayrımcılıkla karşılaşan çalışanlar, işlerine olan bağlılıklarını yitirebilir ve kariyer hedeflerine ulaşmakta zorlanabilirler. Bu nedenle, iş yerlerinde cinsiyet eşitliği ve adil bir çalışma ortamı sağlamak için sürekli çaba gösterilmesi gerektiğini ifade edebiliriz. Bu tür ayrımcılıkla mücadele etmek, sadece bireylerin kariyer memnuniyetini artırmakla kalmaz, aynı zamanda iş yerindeki ilişkileri ve genel örgütsel performansı da iyileştirir. Cinsiyet ayrımcılığına karşı mücadele sadece örgütlerin değil, bireylerin de kişisel gelişimi açısından önemli bir konudur. İlgili tarafların farkındalığını artırmak, eğitim programları düzenlemek ve eşitlik temelinde bir iş kültürü oluşturmak, bu olumsuz etkileri azaltmaya yönelik önlemler arasında yer alabilir. Bunun için yöneticilere; çalışanların ayrımcılık ile ilgili duygularını rahatlıkla ifade edebileceği bir çalışma ortamı oluşturmalarını, ayrımcılığı yasaklayan ve ayrımcılıkla mücadeleyi teşvik eden örgütsel politikalar ve prosedürler oluşturmalarını, yöneticilerin, performans değerlendirme süreçlerinde objektif olmalarını ve cinsiyet gibi kişisel özelliklerden etkilenmemeleri gerektiğini önerebiliriz.

5. KAYNAKLAR

Akbaş Tuna, A., & Boylu, Y. (2016). "Algılanan Örgütsel Destek ve İşe İlişkin Duyuşsal İyi Oluş Halinin Üretkenlik Karşıtı İş Davranışları Üzerine Etkileri: Hizmet Sektöründe Bir Araştırma". *İşletme Araştırmaları Dergisi, 8*(4), 507.

Akduman, G. (2002). *"Örgütlerde Toksik Davranışlar"*. Kriter Yayınları, İstanbul, 36.

Akın, M., Özdevecioğlu, M., & Ünlü, O. (2012). "Örgütlerde İntikam Niyeti Ve Affetme Eğiliminin Çalışanların Ruh Sağlıkları ile İlişkisi". *Amme İdaresi Dergisi, 45* (1), 77-97.

Akyüz, M., & Özyer, K. (2018). Cinsiyet ayrımcılığının örgütsel sapma davranışları üzerindeki etkisinde öz-yeterliliğin aracılık rolü: Sağlık kurumlarında bir araştırma. *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 4*, Sayı:2, 25-512.

Alkan, T. (1981). *Kadın-erkek eşitsizliği sorunu*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. Ankara, 475, s.35.

Avcı, U., & Turunç, Ö. (2012). Dönüşümcü liderlik ve örgüte güvenin kariyer memnuniyetine etkisi: Lider-üye etkileşiminin aracılık rolü. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 4*(2), 45-55.

Aydın, İ. P. (2002). *Yönetsel, Mesleki ve Örgütsel Etik*. Ankara: Pegem Yayıncılık.

Aytaç, S., & Aşkın, K. (2017). *Çalışma yaşamında kariyer.* Umuttepe Yayınları, 3. Baskı, Kocaeli.

Bulut, D., & Kızıldağ, D. (2017). "Cinsiyet Ayrımcılığı ve Kadın İnsan Kaynakları Yöneticilerinin Kariyerleri Üzerindeki Etkileri". *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 15*(2), 89-99.

Butler, J. (2008). *Cinsiyet Belası.* İstanbul: Metis Yayınları.

Çakır, İ., & Arslan, R. (2018). Türkiye'deki üniversitelerde kadın akademisyenlerin karşılaştıkları sorunlar ve Bartın Üniversitesi'nde çalışan kadın akademisyenler üzerine bir araştırma. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9*(18), 265-280.

Çiçeklioğlu, H., Taşlıyan, M., & Afşar, A. (2017). Cinsiyet Ayrımcılığı Algılamasının Kadın Kariyeri Üzerine Etkileri: Bir Alan Araştırması.

Çolak, F., & Altan, Ş. (2003). "Sex discrimination in the banking sector: The case of Turkey". *Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi, C. 7*(2), 1–12.

Demir, M. (2010). "Örgütsel Sapma Davranışının Kontrolünde Duygusal Zekânın Rolü: Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 26, ss. 196-207.

Demirdelen, D., & Ulama, Ş. (2013). Demografik değişkenlerin kariyer tatminine etkileri: Antalya'da 5 yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma. *İşletme Bilimi Dergisi, 1*(2), 65–89.

Dilrukshi, U., & Ranasinghe, V. (2021). Effect of gender discrimination on employee performance: Mediating role of occupational stress in banking sector employees in Sri Lanka. *Journal of Global Economics, Management and Business Research*, 1-10.

Dökmen, Z. (2009). Toplumsal cinsiyet. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Farımaz, P. (2017). Türk kamu yönetiminde kadın hakları ihlallerini önlemeye yönelik mekanizmalar. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 92.

Fornell, C. ve Larcker, D.F.(1981). Evaluating Structural Equation Models with Measurement Error. *Journal of Marketing Resarch, 18*(1), 39-50.

George, D. ve Mallery P.(2003). *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference*. 11.0 update (4th ed.). Allyn & Bacon. Boston.

Halaçlı, B., & Karaalp-Orhan, H. S. (2022). Türkiye'de cinsiyete dayalı ücret eşitsizliği: İşveren yönlü bir analiz. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* (61), 65-90.

Hall, D. T. (2002). *Careers in and out of organizations*. Sage Publications.

Hox, J. J. ve Bechger, T. M. (1998). "An introduction to structural equation modeling". *Family Science Review*, 11., 4.

Karaca, M., Çakı, C., & Doğan, H. (2017). "Yerel Medya Çalışanlarının Örgütsel İntikam Davranışları Üzerine Nitel Bir Çalışma: Malatya Örneği". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 193-216.

Kaya, C. (2009). *Çalışma yaşamında kadın işgücü sorunları ve örgütlenme eğilimleri.* Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 66.

Kline, R. B. (2005). *"Principles and practice of structural equation modeling",* (2nd ed.). New York: The Guilford Press.

Kocacık, F., & Gökkaya, V. B. (2005). Türkiye'de çalışan kadınlar ve sorunları. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 6(*1), 195-219.

Malthouse, E. (2001). How high or low must loadings be to keep or delete a scale item? *Journal of Consumer Psychology, 10* (1/2), 81-82.

Mayatürk, E. (n.d.). *"Çalışma Yasamında Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık ve Bir Uygulama".* Yüksek Lisans Tezi, 100-133.

Moç. T.(2022). Örgütsel İntikam. Y.S. Oğuzhan(Ed.), Negatif Yönleriyle Örgütlerde Davranış Biçimleri (1.baskı) içinde (s.201-236). Çanakkale: Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım.

Mutlu, H. (2020). *Kariyer gelişiminin kariyer bağlılığı ve kariyer memnuniyeti üzerindeki etkileri: Otel çalışanları üzerinde bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, 72.

Nayir, K. F. (2015). Öğretmen Adaylarının Öç Alma Davranışına İlişkin Görüşleri. *Journal of Turkish Studies, 10*(11), 1205-1216.

Omay, U. (2011). *Kadınlar ve Yedek İşgücü Ordusu: Perçinci Rosie Örneği*. 12. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi Bildiriler Kitabı. Ankara: Türk-İş Yayınları, 250–274.

Öcel, H. (2009). *Çalışanların Örgütsel Vatandaşlık ve Üretim Karşıtı İş Davranışlarının Nedenlerine İlişkin Bir Model Önerisi.* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji (Sosyal Psikoloji) Anabilim Dalı. Doktora Tezi. 14.

Önder, N. (2013). Türkiye'de kadın işgücünün görünümü. *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi, 1*(1), 35-61.

Özdevecioğlu, M., & Aksoy, S. (2005). Organizasyonlarda Sabotaj: Türleri, Amaçları, Hedefleri ve Yönetimi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 6* (1), 95–109.

Öztürk, N. (2022). *Algılanan cinsiyet ayrımcılığı ve yönetici desteğinin işe ilişkin strese etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, 29.

Sayar, G. (2008). *İşveren ve Yönetici Profili Açısından Cinsiyet Ayrımcılığı (Ücret, Terfi, İşe Alma): Gaziantep İli Örneği*, Doktora Tezi, 73-80.

Sezici, E. (2015). Üretkenlik Karşıtı İş Davranışları Üzerinde Kişilik Özelliklerinin Rolü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Sayı*: 14, ss. 1-22.

Solmaz, A. M. (2023). Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık Algısı ile Örgütsel Sessizlik ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkide Proaktif Kişilik ve Yönetici Baltalamasının Düzenleyici Rolü. Kocaeli, 18-25.

Şener, V. (2020). *Örgütsel Adalet ve Etik Dışı Davranış İlişkisinde Kariyer Memnuniyetinin Rolü: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, 36-41.

Şimşek, Ö. F. (2007). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş; Temel İlkeler ve LISREL Uygulamaları.* Ankara: Ekinoks Yayıncılık.

Tıska, F. F. M. (2014). Gender discrimination experienced by the main character of Barbara Quick's A Golden Web. Malang, 11.

Usta, M. E., Kaya, A., & Özyurt, D. (2018). Örgütsel dedikodu yönetimi. *Harran Maarif Dergisi, 3* (2), 1-13.

Weiss, H. M., & Cropanzano, R. (1996). Affective Events Theory: A theoretical discussion of the structure, causes and consequences of affective experiences at work. In B. M. Staw & L. L. Cummings (Eds.), Research in organizational behavior: *An annual series of analytical essays and critical reviews,* Vol. 18, pp. 1–74). Elsevier Science/JAI Press.

World Health Organization. (2001). *Transforming health systems: Gender and rights in reproductive health* (No. WHO/RHR/01.29). Geneva, Switzerland.

THE ROLE OF PERCEIVED RISK ON CONSUMERS' DECISION-MAKING STYLES. A RESEARCH ON UNIVERSITY STUDENTS

TÜKETİCİLERİN KARAR VERME TARZLARI ÜZERİNDE ALGILANAN RİSKİN ROLÜ. ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Turhan MOÇ [1], Sakine KARASU [2]

[1]Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi, İşletme ABD,

Orcid: 0000-0001-9639-2974

[2]Yüksek Lisans Öğrencisi, Iğdır Üniversitesi, İşletme ABD,

Orcid: 0009-0008-6333-3909

Özet

Bu çalışmada, tüketici davranışlarında algılanan risk faktörü ile karar verme tarzları arasındaki ilişkinin belirlenmesi ve bu faktörler arasındaki ilişkilerin araştırılması amaçlanmıştır. Çalışmanın uygulama bölümünde anket çalışması uygulanmıştır. Araştırmanın evreni, Iğdır ilinde üniversitede eğitim alan 408 öğrenciden oluşmaktadır. Anket formu toplam üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümünde öğrencilerin demografik özelliklerine ilişkin 6 soru, ikinci bölümünde algılanan risklere ilişkin 18 soru ve tüketicilerin karar verme tarzlarına ilişkin 22 soru bulunmaktadır. Anket çalışması sonucu elde verilerin analizinde SPSS 20 programından yararlanılarak frekans, farklılık, güvenirlik ve korelasyon analizleri yapılmıştır. Araştırma sonucunda algılanan riskin tüketicilerin karar alma tarzları üzerinde istatiksel olarak anlamlı ve kuvvetli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada algılan risk alt boyutları olan performans, sosyal, finansal, fiziksel, psikolojik ve zaman riski boyutları ile karar verme tarzlarının alt boyutları olan mükemmeliyetçilik, düşünmeden alışveriş, fiyat, alışkanlık, marka, bilgi karmaşası yaşama, moda, karsızlık ve alışverişten kaçınma alt boyutları ile istatiksel olarak anlamlı ilişkileri olduğu sonucunda ulaşılmıştır. Çalışma sonucunda tüketicilerin en çok %76,4 ile fiyat odaklı karar verdikleri ve en çok %80,2 ile performans odaklı riski daha çok algıladıkları tespit edilmiştir. Farklılık analizleri sonucunda cinsiyet değişkeni ile fiyat odaklı karar verme tarzı, performans, sosyal, fiziksel ve psikolojik risk arasında, gelir ile fiyat odaklı, düşünmeden alışveriş, algılanan risk genel boyutu ile alt boyutları olan performans, finansal, sosyal ve zaman boyutları arasında, not ortalaması ile performans, finansal ve psikolojik alt boyutları arasında ve sınıf ile algılanan risk genel boyutu arasında anlamlı farklılıklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tüketici, Karar Verme Tarzları, Algılanan Riskin Rolü

Abstract

In this study, it is aimed to determine the relationship between the perceived risk factor and decision-making styles in consumer behavior and to investigate the relationships between these factors. A questionnaire survey was applied in the application part of the study. The population of the study consists of 408 students studying at the university in Iğdır province. The questionnaire form consists of three parts in total. In the first part, there are 6 questions about the demographic characteristics of the students, 18 questions about perceived risks in the second part and 22 questions about the decision-making styles of consumers.

In the analysis of the data obtained as a result of the questionnaire study, frequency, difference, reliability and correlation analyzes were made by using SPSS 20 program. As a result of the research, it was determined that perceived risk has a statistically significant and strong relationship on consumers' decision-making styles. In addition, it was concluded that there are statistically significant relationships between the perceived risk sub-dimensions of performance, social, financial, physical, psychological and time risk dimensions and the sub-dimensions of decision-making styles such as perfectionism, impulsive shopping, price, habit, brand, information confusion, fashion, unprofitability and shopping avoidance. As a result of the study, it was determined that consumers make the most price-oriented decisions with 76.4% and perceive performance-oriented risk more with 80.2%. As a result of the difference analyses, it was concluded that there were significant differences between gender variable and price-oriented decision-making style, performance, social, physical and psychological risk; between income and price-oriented, impulsive shopping, perceived risk general dimension and its sub-dimensions of performance, financial, social and time dimensions; between GPA and performance, financial and psychological sub-dimensions; and between grade and perceived risk general dimension.

Keywords: Consumer, Decision Making Styles, Role of Perceived Risk

1.GİRİŞ

Tüketicilerin karar verme tarzlarıyla algıladıkları risk arasındaki ilişki, pazarlama ve tüketici davranışları literatüründe önemli bir araştırma konusu olmuştur. Algılanan risk, tüketicilerin belirli bir ürün veya hizmet tercihiyle ilgili olarak hissettiği belirsizlik oranını ifade etmektedir. Tüketicilerin karar verme tarzları, farklı kişisel ve çevresel faktörlerden etkilenmektedir (Sproles, 1985; Lysonski vd., 1996: 2). Bu faktörler içinde tüketici kişilik özellikleri, deneyimleri, kültürel etkiler ve çevresel koşulları içermektedir. Örneğin, bireylerin risk toleransı, bilgi düzeyi, zaman baskısı ve duygusal tepkileri, karar verme tarzlarını tayin etmede etkili olabilir. Tüketicilerin karar verme tarzları, bireysel özellikler, deneyimler ve çevresel faktörlerin etkileşimiyle belirlenir. Bu faktörler arasında tüketici kişilik özellikleri, bilgi seviyesi, deneyimleri, sosyal çevre ve kültürel normlar gibi öğeler bulunmaktadır. Özellikle, bireyin risk hoşgörüsü, bilgi birikimi ve deneyimi, satın alma kararlarının alınmasında önemli bir etkiye sahip olduğu ifade edilebilir. Tüketici karar verme tarzları, bireyin kişilik özellikleriyle birebir ilişkilidir. Bazı tüketiciler risk almaktan hoşlanırken, diğerleri daha dikkatli davranabilmektedir. Kişilik özellikleri, tüketici davranışlarını ve seçimlerini şekillendirmede belirleyici bir etkendir. Bir tüketicinin sahip olduğu bilgi düzeyi, satın alma kararları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Pride ve Ferrell, 2000:206 Cemalcılar, 1999:59). Bilgi eksikliği, tüketicilerin kararsızlık yaşamasına ve risk algısının artmasına yol açabilmektedir. Bu sebeple, bilgi seviyesi, tüketicinin karar verme sürecinde önemli bir rol oynamaktadır (Hafstrom vd., 1992). Tüketicilerin önceki deneyimleri, gelecekteki satın alma kararları üzerinde etkili olabilmektedir. Olumlu deneyimler, bir markaya veya ürüne karşı duyulan güveni artırabilirken, olumsuz deneyimler ise tüketicinin risk algısını artırabilir. Tüketicilerin karar verme tarzları, çevresel faktörlerden etkilenmektedir. Aile, arkadaşlar, medya ve toplumun genel değerleri, tüketicinin tercihlerini ve satın alma davranışlarını belirleyebilir. Bu bağlamda, tüketicilerin karar verme tarzları, çeşitli faktörlerin etkileşimiyle belirlenebilir. Bu faktörler arasında tüketici kişilik özellikleri, bilgi düzeyi, deneyimler, sosyal çevre ve kültürel normlar gibi unsurlar bulunmaktadır. Bu faktörler, tüketicilerin satın alma kararlarını şekillendirirken, pazarlamacıların da tüketici davranışlarını anlamalarına ve stratejilerini buna göre uyarlamalarına yardımcı olabilir.

Algılanan riskin rolü, tüketicilerin satın alma kararlarını şekillendirme sürecinde kritik bir faktördür. Yüksek algılanan risk, tüketicileri daha fazla bilgi aramaya teşvik edebilir ve alternatifleri daha dikkatli bir şekilde değerlendirmelerine yol açabilir. Aynı zamanda, yüksek risk algısı, tüketicilerin kararlarını ertelemelerine ve güvenilir markalara yönelmelerine neden olabilir. Pazarlamacılar, tüketicilerin algıladığı riski azaltmak için çeşitli stratejiler kullanabilirler. Örneğin, ürün bilgisini artırma, riski azaltıcı garanti ve iade politikaları sunma, olumlu referansları vurgulama ve deneme fırsatları sunma gibi stratejiler, tüketicilerin risk algısını azaltabilir ve satın alma kararlarını olumlu yönde etkileyebilir (Pras ve Summers, 1978: 432; Stem, Lamb ve MacLachan, 1977: 312). Sonuç olarak, tüketicilerin karar verme tarzlarıyla algıladıkları risk arasındaki ilişki karmaşık bir yapıya sahiptir ve pazarlamacılar bu ilişkiyi anlayarak tüketicilerin satın alma davranışlarını etkileyebilirler. Bu nedenle, tüketici davranışlarını etkileyen faktörleri anlamak ve buna göre stratejiler geliştirmek, başarılı pazarlama uygulamalarının temelini oluşturur.

1.1. Kuramsal Çerçeve

1.2. Tüketicilerin Karar Verme Tarzları (TKVT)

Karar verme, insanların yaşamları boyunca gerçekleştirdikleri ve geleceklerini belirlemede önemli rol oynayan bir eylemdir. Rekabetin yoğun olduğu pazarlarda tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının doğru anlaşılması ve karşılanması organizasyonlar açısından büyük önem taşımaktadır. Tüketiciyi anlamak, tüketicinin karar verme sürecindeki olumlu/olumsuz yönde etkileyen faktörlerin belirlenmesinden geçmektedir. Tüketici davranışlarının anlaşılması zor karmaşık süreçlerden oluşmaktadır. Tüketici kararları iç ve dış çevredeki sayısız faktörden etkilenmektedir. Karar verme süreci tüketici davranışları açısından oldukça farklı yaklaşımlarla ele alınmıştır. Tüketici davranışının önemli süreçlerinden olan satın almada "karar verme" süreci, çoğu araştırmacı tarafından farklı yönleriyle yorumlanmıştır (Kotler, 1965). Tüketicilerin satın alma davranışları oldukça karmaşık bir süreçten oluşmaktadır. Tüketici, satın alma faaliyetini yerine getirirken karar verici ve problem çözücü olarak birçok iç/dış etkenin etkisi altında sorunlarını çözmeye çalışmaktadır. Bu değişkenlerin sosyal, kültürel, psikolojik ve kişisel faktörlerden oluştuğu ifade edilmektedir. Tüketicinin ürünler ve hizmetler arasından nasıl seçim yaptığını ve nasıl karar aldığını belirlemek için birçok yöntem ve yaklaşımlar geliştirilmiştir. Araştırmalar sonucunda her tüketicinin kendine has bir satın alma tarzının olduğu ve bu tarzının karar verirken önemli bir role sahip olduğu ifade edilmektedir (İslamoğlu, 2006: 137). Tüm sektörlerde rekabetin büyük olduğu pazarlarda, tüketicilerin ihtiyaç ve taleplerini anlamak ve bunlara cevap vermek, örgütler açısından hayati önem taşımaktadır. Tüketici davranışlarını anlamanın ve kavramanın yolu tüketicinin karar verme sürecini etkileyen faktörleri belirlemekten geçmektedir. Tüketici davranışları yönünden satın almada "karar verme" süreci çok farklı yaklaşımlarla incelenmiştir (Aydın, 2017:1). Sproles ve Kendall (1986), tercih edilen ürünlerin belirlenmesi ve pazarlanması kadar tüketicinin karar verme tarzlarını öğrenmenin de önemli olduğunu belirtmektedir. TKVT, tüketicinin karar verme yaklaşımını şekillendiren zihinsel odaklanmanın ve kişiliğin bir parçası olarak tanımlanmaktadır (Sproles ve Kendall, 1986: 267-268). Bettman ve Zins`e (1977: 75-76) göre, tüketiciler karar verirken iki farklı yolu izlemektedir. Birincisi, hafızalarında var olan bir dizi kurala karar vermektir. İkincisi ise karşılaştırarak veya değerlendirerek seçim yapmaktır. Tüketici karar verme stillerine ilişkin ilk çalışmalardan biri Stone (1954) tarafından alışveriş eğilimi tarzlarını belirlemeyi amaçlayan çalışmadır. Ev kadınları üzerinde uygulanan araştırmada dört farklı tarzda alışveriş yapan kişi tipinin olduğu ifade edilmektedir. Bunlar ekonomik, kişiselleştirici, etik ve ilgisiz alışveriş yapanlardır.

Çalışma sadece alışveriş zevkine odaklanılması, çoğunlukla kadın tüketicilerden oluşan evrende uygulanması ve ortaya çıkan özelliklerin farklı grupları açıklamaya yeterli olmaması nedeniyle eleştirilmiştir (Duman Kurt, 2011: 65). Sproles ve Kendall (1986) TKVT`nı "tüketicinin seçim yapma yaklaşımını karakterize eden zihinsel bir yönelim" olarak tanımlamaktadır. Genel olarak, TKVT`nı incelemede üç tür yaklaşım bulunmaktadır: tüketici davranışıyla ilgili özelliği tanımlayan "psikografik/yaşam tarzı" yaklaşımı; tüketicileri çeşitli türlere ayıran "tüketici tipolojisi" yaklaşımı; ve tüketici karar verme sürecinin farklı bilişsel boyutlarına odaklanan "tüketici özellikleri" yaklaşımı (Fan ve Jing, 1998). Sproles ve Kendall (1986), tüketici karar verme stillerinin özelliklerini kavramsallaştırmaya yönelik bir araştırma yapmış ve fiyat, mükemmeliyetçilik, alışkanlık, bilgi karmaşası yaşama, düşünmeden alışveriş, alışverişten kaçınma, karasızlık ve moda odaklılık olmak üzere toplum dokuz farklı tarzda tüketicilerin karar alma tarzı uyguladıklarını belirtmektedir. Üniversite öğrenimi gören tüketicilerin karar verme tarzları, dijital teknolojilerin yaygın kullanımıyla birlikte önemli ölçüde evrilmekte ve değişmektedir. Bu kuşağın karar verme süreçlerinde öne çıkan belirli özellikler bulunmaktadır. Öncelikle, teknolojik altyapıya yatkınlıkları ve dijital platformda aktif bir şekilde varlık göstermeleri, karar verme süreçlerinde çevrimiçi kaynaklara sıkça başvurmalarını sağlamaktadır. Ayrıca, üniversite öğrenimi gören tüketiciler genellikle çeşitlilik ve kişiselleştirme arayışındadırlar. Bu nedenle ürün ve hizmet seçimlerinde özgünlük ve farklılık arayışı ön plandadır. Bununla birlikte, sosyal medyanın etkisiyle, akranlarıyla etkileşimde bulunma ve sosyal onayı önemseme eğilimindedirler. Bu da satın alma kararlarını etkileyen etkenler arasında yer almaktadır. Sonuç olarak, üniversite öğrenimi gören tüketicilerin karar verme tarzları, dijital teknolojilerin etkisi altında şekillenmekte olup, çevrimiçi kaynakları kullanma, kişiselleştirme arayışı ve sosyal etkileşim gibi faktörler bu süreçte önemli rol oynamaktadır.

1.3.Algılanan Risk (AR)

Tüketicilerin ürünleri satın almaları veya kullanmaları ile algıları arasında bir ilişki olduğu genel olarak kabul edilmektedir (Yaka, 2018: 26). Bu algılar sayesinde tüketiciler çeşitli tepkiler göstermektedir. Algı, çevredeki bilgilerin ışık, ses, koku, tat ve renk aracılığıyla gözlemlenmesiyle oluşur ve bu nesnelerden gelen mesajların beş duyu tarafından değerlendirilmesi sonrasında harekete geçerek çevreyi anlama ve anlamlandırma sürecidir. Algılama süreci, insan beyninin belirli fiziksel ve kişisel uyaranlarla karşılaşması sonucu başlar ve beş duyu organı aracılığıyla dikkat ilgi çeken mesajların yorumlanması ve tepki verilmesiyle devam eder. Fiziksel uyaranlar, çevreden gelen beş duyu organıyla hissedilebilen ve kişiden kişiye değişen uyaranlardır. Dolayısıyla algı kişisel özellikler göstermektedir (Akturan, 2007: 448). Tüketiciler hizmet satın alırken çoğunlukla kulaktan kulağa bilgi alışverişinden, hizmet kalitesinden, geçmiş deneyimlerden veya arkadaşlarının düşünce ve önerilerinden faydalanmaktadır (Koç, 2016: 24). Risk her ne kadar belirsiz bir yapı olsa da anlamı kullanıcıdan kullanıcıya göre değişmektedir. Risk, tehdit veya tehlike, bir olayın meydana gelme olasılığı, sonucun büyüklüğünden etkilenme gibi anlamlara sahiptir (Singh vd., 2009). Tüketici davranışındaki risk kavramı diğer bilim dallarındaki (ekonomi, psikoloji, istatistik gibi) risk kavramıyla kıyaslandığında aralarında farklılıklar bulunmaktadır. Risk, diğer disiplinlerde olumlu ve olumsuz sonuçları olan tercih durumlarını araştırırken, tüketici davranışlarında yalnızca olumsuz sonuçların olduğu tercih durumlarını ifade etmektedir (Stone ve Gronhaug, 1993). Bauer (1967: 28) AR`in tüketicilerin satın alma karar sürecindeki her aşamada ortaya çıkabileceğini belirtmektedir. Bunun yanı sıra, özellikle bir ürün satın alırken deneyimsiz tüketiciler bazı risk türlerini farklı algılamaktadır. Ancak AR, satın alma sürecinin her aşamasında ortaya çıkabilirken, özellikle tüketicinin satın alma karar sürecinin ilk aşamasında ortaya çıkmaktadır.

Tüketici hatalı/yanlış satın alma yaptığında çevresindeki insanlar da bu durumdan olumsuz etkilenebilmektedir (Temeloğlu, 2014: 27). Algılanan risk, müşterilerin marka veya mal satın alma sırasında karşılaştıkları en önemli durum iken, algılanan risk alıcının tüm durumlar hakkındaki olumsuz görüşüleridir (Conchar vd., 2004; aktaran Iqbal vd., 2014: 5). Başka bir ifadeyle, algılanan risk, rakip markaların araştırılmasına ve marjinal satın alma ve tüketme istekliliği göstermesine neden olan, son kullanıcıların zihnindeki zihinsel belirsizlik fikridir. Günümüze kadar AR üzerine yapılan çalışmalar farklı risk türlerinin olduğunu ortaya koymaktadır. 1960`lardan bu yana birçok çalışmada farklı başlıklar altında ele alınan AR kavramı, Cox ve Rich (1964: 36) tarafından "sosyo-psikolojik" ve "finansal risk" olmak üzere iki başlık altında dört şekilde incelenmiştir. Roselius (1971: 59) tarafından da "zaman kaybı", "fiziksel kayıp", "ego kaybı (psikolojik ve sosyal kayıp)" ve "para kaybı (finansal kayıp)" olarak incelenmiştir. Bu anlamda Roselius, literatürde "zaman riskini" ele alan ilk araştırmacıdır. Jacoby ve Kaplan (1972: 386) ise sosyal, fiziksel, psikolojik, finansal ve performans riski olmak üzere beş boyuttan oluşan bir kavram ortaya koymuştur. Peter ve Tarpey (1975: 31) altı risk türünü iki boyutta değerlendirmiş, birinci boyutu fiziksel, performans, zaman ve finansal risk, ikinci boyutu ise sosyal ve psikolojik risk olarak ele almıştır. Mitchell ve Greatorex (1993: 196) fiziksel, finansal, zaman ve psikososyal risk kavramlarını ele almıştır. Performans riskini ise satın almadan kaynaklanan bir risk olarak değerlendirmişler ve risk sınıflandırmasının dışında tutmuşlardır (Lim, 2003, aktaran Koçoğlu, 2016: 262). Algılanan risk türleri Odabaşı ve Barış (2010) tarafından altı bileşenle ölçülmüş olup, tüketicinin bu tür riskleri algılama nedeni Tablo 2`de sunulmaktadır.

Tablo 2. Tüketici Perspektifinden Algılanan Riskler

Risk Tipleri	Sebebi
Performans Riski	Ürün düzgün ve beklendiği gibi çalışmayabilir.
Fiziksel Risk	Ürünün tüketicinin fiziksel durumunu ya da sağlığını olumsuz etkileme durumu
Finansal Risk	Ürünün fiyatına değmemesi veya yanlış kararlar sonucunda ortaya çıkan finansal kayıp.
Sosyal Risk	Kullanılan ürün veya hizmetlerin çevre tarafından onaylanmama ihtimali ve endişesi.
Psikolojik Risk	Ürünün ya da satış yerinin alıcının benliğine ve egosuna uymaması durumu
Zaman Riski	Ürünün değiştirilmesi veya onarılması için enerji ve zaman kaybı ihtimali.

Kaynak: Odabaşı ve Barış, 2010:153-154

1.4. Kavramlar Arası İlişkiler ve Hipotezler

Ulusal ve uluslararası alanyazında TKVT ile ilgili bir çok araştırmanın/çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların çoğunda cinsiyet ile satın alma davranışı arasında önemli farklıklar olduğunu ifade edilmektedir. Bu farklılıklar genelde biyolojik ve sosyolojik özelliklere dayanmaktadır (Darley ve Smith, 1995;41; Solik, 2014; 204). Gökcek ve arkadaşları (2019), "Tüketici Karar Verme Tarzlarının Bilişsel Uyumsuzluk Üzerindeki Etkisi ve Algılanan Riskin Online Alışverişte Moderatör Rolü"`nün etkisini incelemek amacıyla bir çalışma yapmışlardır. Yaptıkları bu çalışmada; TKVT`nın bilişsel uyumsuzluk üzerinde anlamlı bir etkisi olmamasına rağmen, algılanan riskin tüketici karar verme stilleri ile bilişsel uyumsuzluk arasındaki bağlantıda düzenleyici bir role sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

Başka bir ifade ile algılanan riskin tüketici karar verme tarzları üzerinde düzenleyici bir rolü olduğunu ifade edilebilir. Chang ve Wu (2012), çevrimiçi alışveriş bağlamında karar verme tarzının düzenleyici etkilerini dikkate alarak algılanan riskin sonuçlarını detaylandırmaya yönelik bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Yapılan çalışmada Web sitesine/ürüne yönelik algılanan riskin, biliş ve duygulanım temelli tutumlar yoluyla satın alma niyetini ve davranışını etkilediğini göstermektedir. Dahası, karar verme tarzının algılanan risk ile sonuçları arasındaki ilişki üzerindeki düzenleyici olduğunu göstermektedir. Çolakoğlu (2022), "Basketbol Taraftarlarının Bilinçli Tüketim Davranışının Tüketici Karar Verme Tarzı Ve Algılanan Marka Değerine Etkisi" konulu çalışmasında, taraftarların gelir, cinsiyet ve medeni durumları ile TKVT arasında anlamlı bir farklılık olmadığını, eğitim durumları ve yaş arasında anlamlı farklılıklar olduğunu tespit etmiştir. Gökcek (2019), "Tüketici Karar Verme Stilleri İle Online Bilişsel Çelişki, Algılanan Risk ve Müşteri Memnuniyeti Arasındaki İlişkiler Ve Bir Uygulama", tez çalışmasında algılanan risk ile yaş arasında olumlu farklılık gelir ve eğitim demografik değişkenleri arasında olumlu farklılık bulunmaktadır. Algılanan riskin müşterilerin bilişsel ve satın alma tercihleri üzerindeki etkisinin olduğu akademisyenler tarafından genel olarak kabul edilmektedir (Mitchell, 1998; Campbell ve Ronald, 2001; Perez ve Garcia, 2012). Alanyazındaki bu çalışmalara dayanarak aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur;

H1: Tüketici karar verme tarzları ile algılana risk arasında anlamlı bir ilişiki vardır.

H2: Tüketici karar verme tarzları ile demografik değişkenler arasında anlamlı bir farklılıklar bulunmaktadır.

H3: Algılana risk ile demografik değişkenler arasında anlamlı bir farklılıklar bulunmaktadır.

2.YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Evreni ve Amacı

Bu çalışma, nicel araştırma desenlerinden ilişkisel tarama araştırması modeline göre tasarlanmış kesitsel bir araştırmadır. Bu araştırmanın evreni Iğdır Üniversitesinde okuyan öğrencilerden oluşmaktadır. Çalışmanın örneklem grubu uygun örnekleme yöntemiyle belirlenen 408 öğrenciye yapılmıştır. Bu araştırmanın ilk amacı, tüketicilerin belirli ürün veya hizmetleri satın alırken algıladıkları riskin ne olduğunu ve bu riskin boyutlarını belirlemektir. Bu araştırmanın ikinci amacı karar verme tarzlarının tanımlanmasıdır. Araştırma, tüketicilerin farklı karar verme tarzlarını ve bu tarzların satın alma kararlarını nasıl etkilediğini anlamaya odaklanmaktadır. Bu araştırmanın üçüncü amacı algılanan risk ile karar verme tarzları arasındaki ilişki inceleyerek TKVT ile AR arasındaki ilişkiyi anlamaktır. Belirtilen bu temel amaçlar çerçevesinde oluşan araştırmanın alt amaçları şu şekilde ifade edilebilir:

Tüketicilerin Farklı Karar Verme Tarzlarını Tanımlamak: Araştırmanın bir alt amacı, tüketicilerin farklı karar verme tarzlarını belirlemek ve sınıflandırmaktır. Bu, tüketicilerin risk toleransı, bilgi arama davranışları, marka sadakati ve satın alma öncelikleri gibi faktörlere göre gruplandırılmasını içerebilir.

Algılanan Riskin Farklı Boyutlarını İncelemek: Araştırma, tüketicilerin farklı ürün veya hizmetlerle ilgili algıladıkları riskin farklı boyutlarını analiz etmeyi hedefleyebilir. Finansal risk, işlevsel risk, sosyal risk ve psikolojik risk gibi farklı risk türlerinin tüketicilerin karar verme sürecini nasıl etkilediği incelenebilir.

Tüketicilerin Karar Verme Süreçlerini Anlamak: Araştırmanın bir diğer alt amacı, tüketicilerin karar verme süreçlerini anlamak ve bu süreçlerin farklı karar verme tarzları ve algılanan risk düzeyleri ile nasıl ilişkilendirildiğini belirlemektir.

2.2.Veri Toplama Araçları

Veri toplama yöntemi olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anketler çevrimiçi olarak öğrencilere ulaştırılmıştır. Veri toplama Aralık 2023 ve Ocak 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Iğdır Üniversitesinde okumakta olan öğrenciler üzerinde uygulanmış ve 408 öğrenci ankete katılım sağlamıştır. Veri toplama aracında, demografik sorular, algılanan risklere ilişkin sorular, tüketici karar verme tarzları soruları ölçekleriyle ilgili beşli Likert tipinde toplam 46 madde bulunmaktadır. Veri toplama işlemi, 29.12.2023-16.01.2024 tarihleri arasında çevrimiçi anket tekniğiyle gerçekleştirilmiştir. Anket formu toplam üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde demografik ölçek, ikinci bölümde Stone ve Mason (1995) tarafından geliştirilen, Özoğlu ve Bülbül tarafından Türkçeye uyarlanan, "Algılanan Risk Ölçeği" ve üçüncü bölümde Sproles ve Kendall (1968) tarafından geliştirilen, Dursun, Alnıaçık ve Tümer (2013) tarafından Türkçeye uyarlanan, "Tüketicilerin Karar Verme Tarzları" Ölçeği, yer almaktadır.

3. BULGULAR VE YORUMLAR

3.1.Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Tüketicilerin demografik özelliklerine ait frekans dağılımları aşağıda Tablo X`te yer almaktadır. Tabloda da görüldüğü gibi sırasıyla; cinsiyet, yaş, gelir, akademik başarı durumu, sınıfı ve barınma durumuna göre dağılımlara yer verilmiştir.

Tablo 3: Tüketicilerin Demografik Özelliklerinin Dağılımı

		Gruplar	Frekans	%
Demografik Özellikler	Cinsiyet	Kadın	275	67,4
		Erkek	133	32,6
	Yaş	18-20	126	30,9
		21-23	204	20,0
		24 ve üzeri	78	19,1
	Gelir	Düşük	95	23,3
		Orta	299	73,3
		Yüksek	14	3,4
	Akademik Başarı	Kötü	23	5,6
		Orta	185	45,3
		İyi	172	42,2
		Çok iyi	28	6,9
	Sınıf	Hazırlık	15	3,7
		1. Sınıf	117	28,7

		2. Sınıf	115	28,2
		3. Sınıf	50	12,3
		4. Sınıf	111	27,2
	Barınma	Öğrenci Evi	66	16,2
		Yurt	248	60,8
		Aile Yanı	94	23,0

4.2.Tüketici Karar Alma Tarzları ve Algılanan Risk Ortalamaları

Aşağıda Tabloda tüketicilerin karar alma tarzları ile algılanan risk ve alt boyutlarına ilişkin ortalamalar, standart sapmalar ve güvenirlik değerleri verilmektedir.

Tablo X. Tüketici Karar Alma Tarzları ve Algılanan Risk Ortalamaları

		N	Ort	%	Ss	Alpha
Tüketici Karar Verme Tarzları Genel		**408**	**3,20**	**64**	**0,616**	**0,813**
1	• *Fiyat Odaklılık*	*408*	*3,82*	*76,4*	*0,88976*	*0,632*
2	• *Mükemmeliyetçilik*	*408*	*3,78*	*75,6*	*0,90820*	*0,835*
3	• *Alışkanlık*	*408*	*3,41*	*68,2*	*1,05185*	*0,697*
4	• *Bilgi Karmaşası Yaşama*	*408*	*3,35*	*67*	*1,02209*	*0,786*
5	• *Düşünmeden Alışveriş*	*408*	*3,29*	*65,8*	*1,08523*	*0,622*
6	• *Alışverişten Kaçınma*	*408*	*3,24*	*64,8*	*0,66776*	*0,644*
7	• *Kararsızlık*	*408*	*3,14*	*62,8*	*1,09254*	*0,776*
8	• *Moda Odaklılık*	*408*	*2,75*	*55*	*1,13629*	*0,760*
9	• *Marka Odaklılık*	*408*	*2,72*	*54,4*	*0,98229*	*0,820*
Algılanan Risk Genel		**408**	**3,26**	**65,2**	**0,630**	**0,862**
1	• *Performans Riski*	*408*	*4,01*	*80,2*	*0,77506*	*0,701*
2	• *Finansal Risk*	*408*	*3,96*	*79,2*	*0,93977*	*0,731*
3	• *Fiziksel Risk*	*408*	*3,87*	*77,4*	*0,84092*	*0,723*
4	• *Zaman Riski*	*408*	*2,96*	*59,2*	*0,97149*	*0,729*
5	• *Sosyal Risk*	*408*	*2,73*	*54,6*	*1,05011*	*0,830*
6	• *Psikolojik Risk*	*408*	*2,45*	*49*	*1,062213*	*0,846*

Yukarıda tabloda görüldüğü gibi tüketicilerin karar alma tarzlarını en çok etkileyen fiyat boyutu iken en az etkileyen marka boyutu olduğu görülmektedir. Bununla birlikte en çok algılanan risk performans riski iken en az algılanan risk psikolojik risktir.

4.3.Ortalamalar Arası Farklılık (Varyans) Analizleri

Demografik değişkenler ile TKVT ve AR değişkenleri arasında farklılık olup olmadığını test edebilmek için ikili gruptan olanlar için t-testi analizi, ikiden fazla gruplar için ANOVA farklılık analizleri yapılmıştır.

Yapılan farklılık analizler sonucunda;

- Cinsiyet ile TKVT değişkenin fiyat odaklı karar verme tarzı arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (t= 2,515, p=0,012). Bu anlamlı farklılık kadın tüketicilerden kaynaklanmaktadır. Kadın tüketicilerin fiyat odaklı karar verme tarz ortalamaları 3,98 iken erkek tüketicilerin 3,66`dır.
- Cinsiyet ile AR değişkenin alt boyutu olan performans riski arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (t= 3,686, p=0,000). Bu anlamlı farklılık kadın tüketicilerden kaynaklanmaktadır. Kadın tüketicilerin algılanan performans riski ortalamaları 4,11 iken erkek tüketicilerin 3,81`dir.
- Cinsiyet ile AR değişkenin alt boyutu olan sosyal riski arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (t= -2,312, p=0,021). Bu anlamlı farklılık erkek tüketicilerden kaynaklanmaktadır. Erkek tüketicilerin algılanan sosyallik riski ortalamaları 2,90 iken kadın tüketicilerin 3,65`dir.
- Cinsiyet ile AR değişkenin alt boyutu olan fiziksel riski arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (t= 3,358, p=0,001). Bu anlamlı farklılık kadın tüketicilerden kaynaklanmaktadır. Kadın tüketicilerin algılanan fiziki risk ortalamaları 3,96 iken erkek tüketicilerin 3,67`dir.
- Cinsiyet ile AR değişkenin alt boyutu olan psikolojik risk arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (t= -3,210, p=0,001). Bu anlamlı farklılık erkek tüketicilerden kaynaklanmaktadır. Erkek tüketicilerin algılanan psikolojik risk ortalamaları 2,69 iken kadın tüketicilerin 2,34`tür.
- Gelir değişkeni ile TKVT alt boyutu fiyat alt boyutu arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (F= 3,029, p=0,029). Bu farklılık kötü gelir gurubunda olanlar ile iyi gelir gurubu arasındadır (Fark= -0,49260*, p=0,012).
- Gelir değişkeni ile TKVT alt boyutu bilinçsiz alt boyutu arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (F= 3,323, p=0,020). Bu farklılık kötü gelir gurubunda olanlar ile iyi gelir gurubu arasındadır (Fark= -0,49267*, p=0,040).
- Gelir değişkeni ile AR genel boyutu ile alt boyutları olan performans, finansal, sosyal ve zaman boyutları arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır. Bu anlamlı farklılık düşük gelir gurubu ile orta ve düşük gelir gurubu ile yüksek gelir gurubu arasındadır.
- Not ortalaması (GANO) ile AR alt boyutu performans, finansal ve psikolojik alt boyutu arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. Performans alt boyutundaki farklılık kötü ile orta ve iyi olanlar arasında, finansal alt boyutundaki farklılık kötü ile orta ve iyi olanlar arasında ve psikolojik alt boyutundaki farklılık orta ile çok iyi ve iyi ile çok iyi gurupları arasında olduğu görülmektedir.
- Sınıf düzeyi ile AR genel boyutu arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (F=3,071, p=0,016). Bu anlamlı farklılık 1. sınıf ile 4. sınıf tüketicileri arasındadır (Fark= -0,329*, p=0,006).

Farklılık analizleri sonucuna göre çalışmanın H2 ve H3 hipotezleri kısmen kabul edilmiştir.

4.4.Korelasyon Analizine İlişkin Bulgular

Çalışmanın konusu olan tüketici karar alma tarzları ve alt boyutları ile algılan risk ve alt boyutları arasındaki ilişkinin olup olmadığını tespit edebilmek amacıyla korelasyon analizden yararlanılmıştır. Aşağıda tabloda korelasyon analizine ait sonuçlar görülmektedir.

Tablo X. Tüketici Karar Alma Tarzları ve Algılanan Risk Arasında Korelasyon Analizi

		Algılanan Risk Genel	*Performans Riski*	*Finansal Risk*	*Sosyal Risk*	*Fiziksel Risk*	*Psikolojik Risk*	*Zaman Riski*
Tüketici Karar Verme Tarzları Genel	r	,569*	,250**	,175**	,460**	,296**	,466**	,471**
	p	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Mükemmeliyetçilik	r	*,375***	*,412***	*,311***	*,119**	*,462***	*,108**	*,242***
	p	*,000*	*,000*	*,000*	*,016*	*,000*	*,030*	*,000*
Marka Odaklılık	r	*,381***	*,024*	*-,048*	*,421***	*,059*	*,443***	*,352***
	p	*,000*	*,626*	*,332*	*,000*	*,233*	*,000*	*,000*
Moda Odaklılık	r	*,275***	*-,020*	*-,093*	*,358***	*,036*	*,320***	*,249***
	p	*,000*	*,684*	*,060*	*,000*	*,470*	*,000*	*,000*
Fiyat Odaklılık	r	*,355***	*,357***	*,452***	*,127**	*,307***	*,117**	*,230***
	p	*,000*	*,000*	*,000*	*,010*	*,000*	*,018*	*,000*
Düşünmeden Alışveriş	r	*,316***	*,044*	*,110**	*,395***	*,032*	*,428***	*,325***
	p	*,000*	,371	,026	,000	,516	,000	,000
Alışkanlık	r	*,221***	*,184***	*,077*	*,111**	*,201***	*,140***	*,177***
	p	*,000*	*,000*	*,119*	*,025*	*,000*	*,005*	*,000*
Bilgi Karmaşası Yaşama	r	*,412***	*,235***	*,176***	*,361***	*,215***	*,273***	*,297***
	p	*,000*	*,000*	*,000*	*,000*	*,000*	*,000*	*,000*
Alışverişten Kaçınma	r	*-,069*	*,080*	*,038*	*-,102**	*-,003*	*-,154*	*-,037*
	p	*,167*	*,108*	*,446*	*,039*	*,959*	*,002*	*,460*
Kararsızlık	r	*,372***	*,108**	*,084*	*,327***	*,143***	*,321***	*,362***
	p	*,000*	*,029*	*,088*	*,000*	*,004*	*,000*	*,000*
*"Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).**", "Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).*"*								

Tüketicilerin karar alma tarzları ile algılanan risk korelasyon analizleri incelendiğinde;

- Tüketici karar verme tarzı genel boyutu ile algılanan risk genel boyutu arasında anlamlı ve kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır. Ulaşılan bu sonuca dayanılarak H1 hipotezi kabul edilmiştir.
- Tüketici karar verme tarzı genel boyutu ile algılanan risk genel alt boyutları olan performans, finansal, sosyal, fiziksel, psikolojik ve zaman riski arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır.
- Mükemmeliyetçi karar verme tarzı ile algılanan risk genel boyutu ve alt boyutları olan performans, finansal, sosyal, fiziksel, psikolojik ve zaman riski arasında anlamlı ilişkiler bulunmaktadır.
- Marka odaklı karar verme tarzı ile algılanan risk genel boyutu ve alt boyutları olan sosyal, psikolojik ve zaman riski arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır.
- Moda odaklı karar verme tarzı ile algılanan risk genel boyutu ve alt boyutları olan sosyal, psikolojik ve zaman riski arasında anlamlı ilişkiler bulunmaktadır.
- Fiyat odaklı karar verme tarzı ile algılanan risk genel boyutu ve alt boyutları olan performans, finansal, sosyal, fiziksel, psikolojik ve zaman riski arasında anlamlı ilişkiler bulunmaktadır.
- Düşünmeden alışveriş yapma odaklı karar verme tarzı ile algılanan risk genel boyutu ve alt boyutları olan finansal, sosyal, psikolojik ve zaman riski arasında anlamlı ilişkiler bulunmaktadır.
- Alışkanlık odaklı karar verme tarzı ile algılanan risk genel boyutu ve alt boyutları olan performans, sosyal, fiziksel, psikolojik ve zaman riski arasında anlamlı ilişkiler bulunmaktadır.
- Bilgi karmaşası yaşama odaklı karar verme tarzı ile algılanan risk genel boyutu ve alt boyutları olan performans, finansal, sosyal, fiziksel, psikolojik ve zaman riski arasında anlamlı ilişkiler bulunmaktadır.
- Alışverişten kaçınma odaklı karar verme tarzı ile sadece algılanan riskin sosyal risk alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.
- Kararsızlık odaklı karar verme tarzı ile algılanan risk genel boyutu ve alt boyutları olan performans, sosyal, fiziksel, psikolojik ve zaman riski arasında anlamlı ilişkiler bulunmaktadır.

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

Belirli bir ürün veya hizmet satın alırken yaşadıkları endişe veya belirsizliğini ifade eden risk algısı tüketicilerin karar verme tarzları üzerinde davranışlarını önemli ölçüde etkileyen bir faktördür. Risk algısı, tüketicinin karar verme tarzını ve satın alma davranışlarını şekillendirmektedir. Genel olarak, algılanan risk, tüketicilerin satın alma kararlarını etkileyen karmaşık bir faktördür ve bu risk algısını anlamak, pazarlama stratejilerinin ve ürün/hizmet sunumunun başarısı için önemlidir.

Bu çalışma sonucunda bireylerin algıladıkları risk genel boyutu ile tüketici karar verme tarzları genel boyutu arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuca dayanarak tüketicilerin algıladıkları riskler değiştikçe tüketici karar verme tarzlarının değiştiğini ifade edilebilir. Çalışma sonucunda tüketim tarzlarının genel boyutunun algılan riskin tüm alt boyutları arasında ve tüketicilerin algıladıkları genel risk genel boyutunun tüketici karar verme tarzlarının alışverişten kaçınma alt boyutu dışındaki tüm boyutları ile arasında anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada farklılık analizleri sonucunda;

- Cinsiyet ile fiyat odaklı karar verme tarzı, performans riski, sosyal risk, fiziksel risk ve psikolojik risk arasında,
- Gelir ile fiyat odaklı karar verme, düşünmeden alışveriş yapma, AR genel boyutu ile alt boyutları olan performans, finansal, sosyal ve zaman boyutları arasında,

- Not ortalaması ile R genel boyutu ile alt boyutları olan performans riski, finansal risk, sosyal risk ve zaman riski boyutları arasında
- Sınıf düzeyi ile AR arasında anlamlı farklıklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Görüldüğü gibi tüketicilerin karar verme tarzları üzerinde algıladıkları riskin etkisi bulunmaktadır. Ulaşılan bu sonuca dayanarak firmaların, tüketicilerin algıladığı riski azaltmak için çeşitli stratejiler geliştirebilirler. Bunlar arasında güvenilirlik vurgusu, ürün deneme imkânı, esnek iade politikaları gibi unsurlar yer alabilir. Memnuniyeti artıran ve güven oluşturan bir müşteri deneyimi sunmak, tüketicilerin risk algısını azaltabilir. Hızlı ve etkili müşteri hizmetleri, sorunlara hızlı çözüm sunma gibi uygulamalar bu noktada önemlidir. Markalar, pazarlama iletişiminde güven inşa etmeye odaklanarak tüketicilerin risk algısını azaltabilirler. Tüketicilere, risk algısını doğru bir şekilde değerlendirmeleri ve yönetmeleri konusunda eğitim vermek, satın alma kararlarını daha bilinçli bir şekilde almalarına yardımcı olabilir. Sonuç olarak, tüketicilerin karar verme tarzları üzerindeki algılanan riskin rolünü anlamak, firmaların daha etkili pazarlama stratejileri geliştirmelerine ve tüketicilere daha iyi bir alışveriş deneyimi sunmalarına yardımcı olabilir.

6.KAYNAKLAR

Akturan, U. (2007). "*Satın alma karar sürecinde markaya yönelik algılanan riskin algılanan değer üzerindeki etkisi"*, (PhD Thesis), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Aydın, O. (2017). *Utangaç tüketici ölçeğinin geliştirilmesi ve tüketici karar verme tarzlarına etkisi*. Yayınlanmış Doktora Tezi.

Bauer, R.A. (1967). *Consumer Behavior as Risk Taking. In: Cox, D.F., Ed., Risk Taking & Information Handling in Consumer Behavior,* Graduate School of Business Administration, Harvard University, Boston, pp. 23-33.

Bettman, J. R., & Zins, M. A. (1977). "Constructive Processes in Consumer Choice",*Journal of Consumer Research, 4*(2), 75-85.

Campbell, M., Ronald, G. (2001). "The Moderating Effect Of Perceived Risk On Consumers' Evaluations Of Product Incongruity: Preference For The Norm," *Journal Of Consumer Research*, 28 (December), 439–49.

Can, B. (2020), Tüketicilerin Karar Verme Tarzları, Güdülenmiş Tüketici Yenilikçiliği Ve Algılanan Riskin Satın Almaya Etkisi (Spor Malzemelerine Yönelik Bir Araştırma). *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Beden Eğitimi Ve Spor Anabilim Dalı* 34-58.

Cemalcılar, İ. (1999). *Pazarlama (Kavramlar-Kararlar*), Beta A.Ş, İstanbul

Chang, Man-Ling & Wu, Wann-Yih. (2012). Revisiting Perceived Risk in the Context of Online Shopping: An Alternative Perspective of Decision-Making Styles. *Psychology & Marketing*. 29. 10.1002/mar.20528.

Conchar, Margy P., George M. Zinkhan, Cara Peters ve Sergio Olavarrieta (2004); "An Integrated Frmawork for the Conceptualization of Consumers' Perceived Risk-Risk Processing," *Academy of Marketing Science*, Cilt 32, Sayı 4, s. 418435.

Cox, D.F. & Rich, S.U. (1964). "Perceived risk and consumer decision making-the case of telephone shopping. *Journal of Marketing Research", 1*(4), 32-39.

Darley, W. K. ve Smith, R. E. (1995). Gender differences in information processing strategies: An empirical test of the selectivity model in advertising response. *Journal of Advertising*, 24, 41-57.

Duman Kurt, S. (2011). *Davranışsal Ekonomi Yaklaşımlarının Tüketici Karar Verme Tarzları ile Açıklanması ve Bir Uygulama*. (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir

Dursun, İ., Alnıaçık, Ü., & Tümer Kabadayı, E. (2013). Tüketici Karar Verme Tarzları Ölçeği: Yapısı ve Boyutları. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, *9* (19), 293-304.

Fan, Jessie X. ve Jing J. Xiao (1998), "Consumer Decisionmaking Styles of Young-adult Chinese", The Journal of Consumer Affairs,Vol. 32 pp. 275-294.

Gökcek, H.A. (2019). *Tüketici Karar Verme Stilleri İle Onlıne Bilişsel Çelişki, Algılanan Risk ve Müşteri Memnuniyeti Arasındaki İlişkiler ve Bir Uygulama,* Yayınlamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul.

Gökcek, H.A., Çarıkçıoğlu, P. ve Yüksel, C. (2019). The Effect Of Consumer Decısıon Makıng Styles On Cognıtıve Dissonance Along Wıth The Role Of The Perceıved Rısk As A Moderator In Onlıne Shoppıng. *International Journal Of Academic Research İn Economics And Management Sciences*. 11. 118-127.

Hafstrom, J. L., Chae, J. S. and Chung, Y. S. (1992), "Consumer Decision-Making Styles: Comparison Between United States and Korean Young Consumers", *The Journal of Consumer Affairs, 26*(1): 146-158.

İslamoğlu, A.H. (2006). *Pazarlama Yönetimi. İstanbul*. Beta Yayınları.

Jacoby, J., Kaplan, L.B. (1972). The components of perceived risk. ın sv-proceedings of the third annual conference of the Association For Consumer Research. Chicago, IL:M. Venkatesan (Eds.), 382-393.

Koç, E. (2016). Tüketici Davranışı ve Pazarlama Stratejileri, Seçkin Yayıncılık, Ankara

Kotler, P., (1965). "Behavioral Models For Analyzing Buyers", *The Journal of Marketing, 29*(4), 37-45

Lim, N. (2003). Consumers' Perceived Risk: Sources Versus Consequences. Electronic Commerce and Research, *Applications* 2: 216 – 228.

Lysonski, S., Durvasula, S. And Zotos, Y. (1996). Consumer Decision-Making Styles: A Multi-Country Investigation. *European journal of Marketing, 30*(12), 10-21.

Mitchell, V.W. & Greatorex, M. (1993). "Risk perception and reduction in the purchase of consumer services", *The Services Industries Journal, 13*(4), 179-200.

Mitchell, V.W. (1998). A role for consumer risk perceptions in grocery retailing. *British Food Journal, 100* (4), 171-183.

Odabaşı, Y. ve Barış, G. (2010). *Tüketici Davranışı,* 10th Edition, İstanbul, Kapital Medya.

Perez, C., & Garcia, S. (2012). Satisfaction and Loyalty to a Website: The Moderating Effect of Perceived Risk. Esicmarket, 141, pp. 183-207.

Peter, J. P. & Tarpey, L.X. (1975). "A comparative analysis of three consumer decision Strategies", *The Journal of Consumer Research, 2*(1), 29-37.

Pras, B. ve Summers, J.O. (1978). "Perceived Risk Composition Models for Multiattribute Decisions", *Journal of Marketing Research*, Vol: 15, 429-437.

Pride, William M. and Ferrell, O, C. (2000). Marketing Houshton Mifflin Company Boston New York,

Roselius, T. (1971). Consumer rankings of risk reduction methods. *Journal of Marketing, 35* (1), 56-61.

Singh, A.R., Mishra, P.K. & Jain, R. (2009). Risk in supply chain management. Proceedings of National Conference on Advances in Mechanical Engineering, *Moradabad Institute of Technology*, 326-337.

Solik, M. (2014).Charles Taylor on The Question of Cultural Recognition, *Filosoficky Casopis, 62*(29), 203-216.

Sproles, G. B. (1985). *From Perfectionism to Fadism: Measuring Consumers' Decision-Making Styles*, in (Schnittgrund, K.P. Ed.), Proceedings, American Council on Consumer Interests, ACCI, Columbia: 79- 85.

Sproles, G. B., ve Kendal, E.L. (1986). A methodology for profiling consumer's decision making styles. *The Journal of Consumer Affairs, 2*(2), 267-279.

Stem D. E., Lamb C. W., and MacLachlan D. L. (1977), "Perceived Risk: A Synthesis," *European Journal of Marketing* 11, no. 4, 312–19.

Stone, G.P. (1954). City shoppers and urban ıdentification: observations on the social psychology of city life. *American Journal of Sociology, 60*(1), 36-45.

Stone, R. N., Mason, B. J., (1995). Attitude and risk: exploring the relationship. Psychology and Marketing, 12(2), 135-153.

Stone, Robert N. ve Kjell Gronhaug (1993); "Perceived Risk: Further Considerations for The Marketing Discipline," *European Journal of Marketing*, Cilt 27, Sayı 3, s. 39-50.

Temeloğlu, E. (2014). *"Tüketicilerin kişilik özellikleri, risk algıları ve yeniden satın alma davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi: Otel işletmelerinde bir araştırma",* (PhD Thesis), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Yaka, D., (2018). "*Tüketici yenilikçiliği ve algılanan riskin alışverişte self servis teknolojilerini kullanma niyeti üzerindeki etkileri*", (Master Thesis), Çukurova Üniversitesi, Adana.

BUSINESS COMMUNITY MANAGEMENT AND BUSINESS COMMUNITY CULTURE

İŞGÜZAR ÜNSİYYƏTİN İDARƏ EDİLMƏSİ VƏ İŞGÜZAR ÜNSİYYƏT MƏDƏNİYYƏTİ

ÜLVİYYƏ AKİF QIZI ƏFƏNDİYEVA

DOSENT, PSİXOL.Ü.F.D. ÜLVİYYƏ AKİF QIZI ƏFƏNDİYEVA AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİ, HTTPS://ORCİD.ORG/0000-0002-3029-2468

ÖZET

İşgüzar ünsiyyətin idarə edilməsi insanları qarşılıqlı fəaliyyətinin idarə edilməsinin çoxsayılı forma və metodlardır. İşgüzar ünsiyyət prosesində artıq qurulmuş əlaqələrin hesabına insanların hansısa məlumatları qəbul etməsi, əhval-ruhiyyələri, şayiələrin yayılması, yaxud yayılmasının qarşısının alınması, informasiya mənbələrinin müdafiə edilməsi, yaxud dağıdılması baş verir.Tamamilə aydındır ki, bütün işgüzar insanlar həm fərdi, həm də kollektiv səviyyədə canlı əlaqə texnikasına, həmçinin sözlə davranma bacarıqlarına yiyələnməlidir. Ünsiyyət zamanı, ən azı, iki şəxsiyyətin qarşılıqlı təsiri baş verir, ünsiyyət müstəqil insan fəaliyyətinin bir növü və fəaliyyətin digər növlərinin bir atributudur. İşgüzar ünsiyyət təkcə işçinin formalaşması və təkmilləşməsinin deyil, həm də onun mənəvi və fiziki sağlamlığının mühüm amilidir. Bundan başqa, ünsiyyət - başqa insanları, onların daxili aləmini dərk etməyin universal üsuludur. İşgüzar ünsiyyət sayəsində işçi özünün təkrarolunmaz şəxsi və işgüzar xassələrini formalaşdırır. Ünsiyyətin idarə edilməsinin sosialpsixoloji metodları mövcuddur: yoluxdurma, təlqinetmə, təqlidetmə, inandırma, məcburetmə. Ünsiyyət prosesində inandırma, təlqinetmə, təqlidetmə və məcburetmə bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan metodlar sistemi kimi tətbiq olunur. Rəhbər işçi yığıncaqların, müxtəlif kütləvi görüş və müşavirlərin keçirilməsi zamanı onlardan ağılla istifadə etməyi bacarmalıdır. Kommunikasiya mədəniyyəti-insanların işgüzar tərəfdaşla psixoloji əlaqə yaratmağa, ünsiyyət prosesində dəqiq qavrama və anlamaya nail olmağa, işgüzar tərəfdaşların davranışını proqnozlaşdırmağa, bu davranışı arzuolunan səmtə yönəltməyə imkan verən, bilavasitə işgüzar sahədə qarşılıqlı fəaliyyətin təşkili sahəsindəki bilik və bacarıqlardır. Kommunikasiya mədəniyyətinin əsasında ünsiyyətin hamı tərəfindən qəbul edilmiş mənəvi tələbləri durur: hər bir fərd təkrarsızdır, dəyərlidir. Onlarla münasibətdə nəzakətlilik, ədəblilik, mərifətlilik, təvazökarlıq, dəqiqlik, xeyirxahlıq mütləq nəzərə alınmalıdır. Hər bir şəxsiyyətin inkişaf xüsusiyyətləri, onun daxili aləminin və işgüzar mühitinin fərdiliyi təkrarsız kommunikasiya mədəniyyəti haqqında danışmağa imkan verir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, kommunikasiya mədəniyyəti sosial-psixoloji təlim prosesində inkişaf etdirilə bilər. Açar sözlər:işgüzar ünsiyyət, idarəetmə, kommunikasiya mədəniyyəti

ABSTRACT

Business communication management is the numerous forms and methods of managing human interaction. In the process of business communication, due to already established relationships, people receive certain information, their moods, the spread or prevention of rumors, the protection or destruction of information sources. It is quite clear that all business people are alive both at the individual and collective level.

must acquire communication techniques and verbal skills. During communication, the interaction of at least two personalities takes place, communication is a type of independent human activity and an attribute of other types of activity. Business communication is an important factor not only in the formation and improvement of the employee, but also in his mental and physical health. In addition, communication is a universal way of understanding other people, their inner world. Thanks to business communication, the employee forms his unique personal and business properties. There are socio-psychological methods of communication management: infection, insinuation, imitation, persuasion, coercion. In the process of communication, persuasion, persuasion, imitation and coercion are applied as a system of interacting methods. A manager should be able to use them wisely during meetings, various mass meetings and consultations. Communication culture is the knowledge and skills in the field of organization of interaction in the direct business field that allow people to create a psychological relationship with a business partner, to achieve accurate perception and understanding in the communication process, to predict the behavior of business partners, to direct this behavior in the desired direction. Communication culture is based on universally accepted moral requirements of communication: every individual is unique and valuable. Politeness, decency, prudence, modesty, precision, and kindness must be taken into account in dealing with them. The development characteristics of each personality, the individuality of his inner world and business environment allow us to talk about a unique communication culture. It should be remembered that communication culture can be developed in the process of social-psychological training.

Keywords: business communication, management, communication culture

GİRİŞ

Digər insanlarla daimi ünsiyyətin və sürətli həyat tempinin mövcud olduğu müasir dünyada effektiv işgüzar ünsiyyət bacarıqlarına sahib olmaq əvəzsiz üstünlükdür. İşgüzar ünsiyyət - əslində şərti anlayışdır. O, xidməti, başqa sözlə, rəhbərlik və tabe olanlar, o cümlədən tabe olanların özləri arasında əks əlaqəni nəzərdə tutan rəsmi təmasdır. Ünsiyyət vasitəsilə rəhbər kollektivin birgə fəaliyyətini təşkil edir, icraçıların fəaliyyəti və davranışını darə edir. Rəhbərlərin iş vaxtinin ¾ hissəsi icraçılarla, o cümlədən yuxarı və aşağı idarəçilərlə ünsiyyətə gedir. İşgüzar ünsiyyət prosesində artıq qurulmuş əlaqələrin hesabına insanların hansısa məlumatları qəbul etməsi, əhval-ruhiyyələrin yüksəlməsi, informasiya mənbələrinin müdafiə edilməsi, yaxud dağıdılması baş verir. Tamamilə aydındır ki, bütün işgüzar insanlar həm fərdi, həm də kollektiv səviyyədə canlı əlaqə texnikasına, həmçinin sözlə davranma bacarıqlarına yiyələnməlidir. Ünsiyyət zamanı, ən azı, iki şəxsiyyətin qarşılıqlı təsiri baş verir, ünsiyyət müstəqil insan fəaliyyətinin bir növü və fəaliyyətin digər növlərinin bir atributudur. İşgüzar ünsiyyət təkcə işçinin formalaşması və təkmilləşməsinin yox, həm də onun mənəvi və fiziki sağlamlığının mühüm amilidir. Bundan başqa, ünsiyyət- başqa insanları, onların daxili aləmini dərk etməyin universal üsuludur. İşgüzar ünsiyyət sayəsində işçi özünün təkrarolunmaz şəxsi, işgüzar xassələrini formalaşdırır. Göstərilən məsələlərin hər birinə əsasən seçilmiş mövzunun aktual olduğunu və araşdırılmasının əhəmiyyət kəsb etdiyini göstərmək olar. İşgüzar ünsiyyətin vacib tərəflərindən biri də işgüzar ünsiyyətin idarə edilməsi və ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşdırılmasıdır. İşgüzar ünsiyyətin idarə edilməsi

İşgüzar ünsiyyətin idarə edilməsi

insanları qarşılıqlı fəaliyyətinin idarə edilməsinin çoxsayılı forma və metodlardır.

İşgüzar ünsiyyət müxtəlif vəzifələri yerinə yetirir.Onlardan başlıca olan aşağıdakılardır:

• Qarşılıqlı fəaliyyətin təşkili;

• Şəxsiyyətlərarası münasibətlərin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi;

• İnsanların bir-birini dərk etməsi. Bütün bunlar ünsiyyətin kommunikativ texnikası olmadan həyata keçirilə bilməz. Ona yiyələnmə səviyyəsi işçinin peşəyə yararlığının ən başlıca göstəricisidir. Başqa sözlə, peşəkar işçi aşağıdakıları bacarmalıdır:

• Ünsiyyətin məqsəd və vəzifələrini ifadə etməyi;

• Ünsiyyəti təşkil etməyi; • Şikayət və ərizələri araşdırmağı;

• Ünsiyyətin bacarıq və üsullarına, taktika və strategiyasına yiyələnməyi;

• Danışıqlar aparmağı, işgüzar müşavirəni idarə etməyi;

• Münaqişələrin qarşısını almağı və onları həll etməyi;

• Sübut etməyi və əsaslandırmağı, dəlillər göstərməyi və inandırmağı, razılıq əldə etməyi, söhbət, diskussiya, dialoq, mübahisə aparmağı;

• Psixoterapiya həyata keçirməyi, həmsöhbətindəki stressləri, qorxu hissini aradan qaldırmağı, onun davranışını idarə etməyi. Ünsiyyətin idarə edilməsinin sosial-psixoloji metodları mövcuddur: yoluxdurma, təlqinetmə, təqlidetmə, inandırma, məcburetmə. Yoluxdurma – şəxsiyyət tərəfindən müəyyən psixoloji vəziyyətin təbii şəkildə və qeyri-iradi qəbul edilməsidir. Təlqinetmə - bu subyektin başqalarına fəal surətdə təsir göstərməsidir. Təlqinetmə təlqin mənbəyinin nüfuzlu olması, həmin mənbəyə inamın güclülüyü və təlqinedici təsirə müqavimətin olmaması şəraitində baş verir. Təqlidetmə - bir insan tərəfindən başqa insanın müəyyən davranış nümunəsinin, danışıq tərzinin və s. təqlid edilməsidir. Təqlidin ən kütləvi təzahürü dəbə uyğunlaşma, xüsusilə, geyim, danışıq tərzinin düşünmədən təkrarlanması və özünün cəmiyyətin pərəstiş etdiyi ən müxtəlif insanlar kimi aparmaqdır. İnandırma - bir insanın dünyagörüşünün başqa birisinin baxışlar sisteminə köçürmək üçün edilən məqsədyönlü təsir olub, şəxsiyyətin şüur sahəsinə təsirin əsas üsuludur. Onun məqsədi informasiyanın mənimsənilməsi zamanı şəxsiyyətin təfəkkürünü fəallaşdırmaq, inamı formalaşdırmaqdır. İnandırma metodu həm adi həm də nəzəri təfəkkürə təsir göstərir. Adi təfəkkür səviyyəsində bu təsir nəticəsində anlama yaranır. Bu təfəkkür formasında nə haqdasa anlayışlar, ötürülən informasiyaya inam mövcuddur. Bütün bunlar sadə dərketmə xarakterinə malikdir. Yalnız şəxsiyyət adi dərketmə sərhədlərini aşaraq, hansısa hadisənin əsaslı, məzmunlu dərk edilməsi səviyyəsinə yüksəldikdə, onun şüurunda inamlar, yəni şəxsi mövqe yaranır. İnandırma insanlara təsir göstərmənin metodu kimi nadir hallarda ayrıca tətbiq olur.O, daim təqlid və təlqinetmə ilə qarşılıqlı fəaliyyət göstərir. Bu anlayışlar arasında fərq ondan ibarərdir ki, inandırma insanların onlara ünvanlanan informasiyanı şüurlu surətdə dərk etməsini, təqlid və təlqinetmə isə onların bu informasiyanı düşünmədən, yalnız ona ötürən insanın nüfuzuna, auditoriyanın əhval-ruhiyyəsinə əsaslanaraq, yaxud ictimai fikirin təzyiqi, şəxsi dəyərlər sistemi əsasında qəbul etməsini nəzərdə tutur. Bu cür psixoloji təsiri mühazirə dinləyərkən, kütləvi teatr, idman tədbirləri keçirərkən müşahidə etmək mümkündür. Təqlid və təlqinin yüksək nəticələrə malik olmasını göstərən ən parlaq nümunələr dəb və şayələrdir. Təlqinetmə daha mürəkkəb metoddur. Bu, insanın iradəsinin ziddinə onun söz, yaxud digər bir vasitə ilə lazım olan psixoloji vəziyyətə (əhvalruhiyəyə, təəssürat, fəaliyyət) gətirilməsidir. Təlqinetmənin təqlidetmədən fərqi ondan ibarətdir ki, təqlidetmə zamanı məqsədə nail olma informasiya mənbəyinin əyaniliyi, yaxud ondan gələn informasiyanın yüksək cazibədarlığı ilə əldə olunur. Burada obraz (daha dəqiqi-obyekt) informasiyanın dərk edilməsində əsas rol oynayır. Təlqinetmə zamanı isə məqsədə çatma bilavasitə emosional təsirlə müəyyən edilir ki, onun da əsas qüvvəsi sözdür.

Məcburetmə - əvvəlki metodlara müqayisədə insanlara təsirin ən zorakı üsuludur, çünki insanları öz arzu və inamlarını əksinə getməyə məcbur etməyi nəzərdə tutur. Məcburetmənin əsasında cəzalandırma və s. kimi fərd üçün arzuolunmaz nəticələrdən qorxmaq dayanır. Etik baxımdan məcburetməni yalnız müstəsna hallarda, məsələn, məsələ hüquqi qaydaların, yaxud cəmiyyətin əxlaq normalarının pozulmasına qədər gedib çatdığı halda haqlı saymaq olar. Ünsiyyət prosesində inandırma, təlqinetmə, təqlidetmə və məcburetmə bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan metodlar sistemi kimi tətbiq olunur. Rəhbər işçi yığıncaqların, müxtəlif kütləvi görüş və müşavirlərin keçirilməsi zamanı onlardan ağılla istifadə etməyi bacarmalıdır.

Ünsiyyət üslubuna təsir göstərən amilləri nəzərdən keçirək:

1. Auditoriyanın tərkibi. Burada onun mədəni-təhsil, milli, yaş, psixoloji və peşəkarlıq keyfiyyətlərini səciyyələndirən hər bir məsələnin nəzərə alınması vacibdir. Müxtəlif auditoriyalar yaxşı kommunikasiya təsirinin əldə edilməsi üçün xüsusi yanaşma tələb edir. 2. Çıxışın materialının məzmunu və xarakteri. Məsələn, peşəkar fəaliyyətin aktual məsələlərinin işıqlandırdığı çıxışda avtoritar intonasiya, sərt mülahizələr yolverilməzdir. İnsanlara daha çox inam nümayiş etdirmək, çıxış prosesində onlarla məsləhətləşmək lazımdır. Bu zaman dostyana şəkildə fikir mübadiləsi, biliklərinizi qarşılıqlı surətdə zənginləşdirmək arzusunun açıq göstərilməsi kommunikativ ünsiyyətin etibarlı variantıdır.

3. Çıxış edənin öz şəxsi - işgüzar keyfiyyətlərini, insanlara şərh etmək istədiyi problemlərə peşəkar bələdliyini obyektiv şəkildə qiymətləndirməsi. Elmi iqtisadi və əməli hazırlığım qiymətləndirərkən nə çox yüksəyə qalxmaq, nə də olduqca aşağı enmək lazımdır. Şəxsi kommunikasiya keyfiyyətlərini tənqidi şəkildə qiymətləndirmək lazımdır. Çıxış edən ünsiyyət texnikası üzərində ciddi düşünməli, ünsiyyət prosesində özünü nəzarətdə saxlamalıdır. İşgüzar ünsiyyətin bir neçə növü mövcuddur: • Mentorçu-öyrədici, nəsihətamiz; •Ruhlandırıcı-insanları ruhən yüksəldən, onlara öz mənəvi qüvvələrinə və şəxsi keyfiyyətlərinə inam aşılayan; • Qarşıdurma yaradan-insanlarda etiraz etmək, razılaşmamaq arzusu doğuran; • İnformasiya verən-dinləyicilərə müəyyən məlumatların verilməsinə, onların yaddaşında hansısa biliklərin bərpa edilməsinə yönəldilən. Mentorçu ünsiyyətdən hər vasitə ilə xilas olmağa çalışmaq, rəhbər işçinin nitqində nəsihətamiz ünsiyyət çalarlarının yaranmasından çəkinmək lazımdır. Ünsiyyət zamanı özünün insanlar üzərində intellektual, yaxud hər hansı üstünlüyünü nümayiş etdirən, şərh edilən materiala onların reaksiyasına əhəmiyyət vermədiyinizi göstərən duruş tərzi olmamalıdır. Müasir insanlar informasiya ünsiyyətinə təmkinlə yanaşırlar. Onlar fikir mübadiləsi etmək, real amilləri elmi şəkildə anlamaqla özlərini təsdiq etmək, şəxsi inamlarını formalaşdırmaq istəyirlər. Hazırda ruhlandırıcı ünsiyyətin populyar olması heç də təsadüfi deyil. Belə ünsiyyət gedişində insanlar intellektual ünsiyyətin üstünlüklərindən zövq alırlar. Onlarda öz mənəvi aləmlərini təkmilləşdirmək tələbatı aktuallaşır. Ruhlandırıcı ünsiyyət yüksək ünsiyyət mədəniyyətinin göstəricisidir. Qarşıdurma yaradan ünsiyyət bir sıra hallarda didaktik baxımdan zəruri olur. Passiv, yaxud necə deyərlər, heç nə ilə heyrətləndirmək mümkün olmayan auditoriyalar olur. Ya da elə çıxış mövzuları olur ki, ən müxtəlif səbəblərdən insanlarda maraq yaratmır. Belə hallarda ünsiyyətin qarşıdurma yaradan tərzi insanların diqqətini fəallaşdırmaq, onları müzakirə edilən problemə cəlb etməklə daha çox diskussiyaların yaranmasına, müxtəlif nəzər nöqtələrinin qarşılaşdırılmasına səbəb olur. İşgüzar ünsiyyət mədəniyyəti Kommunikasiya mədəniyyəti-insanların işgüzar tərəfdaşla psixoloji əlaqə yaratmağa, ünsiyyət prosesində dəqiq qavrama və anlamaya nail olmağa, işgüzar tərəfdaşların davranışını proqnozlaşdırmağa, bu davranışı arzuolunan səmtə yönəltməyə imkan verən, bilavasitə işgüzar sahədə qarşılıqlı fəaliyyətin təşkili sahəsindəki bilik və bacarıqlardır. Kommunikasiya mədəniyyətin əsasında ünsiyyətin hamı tərəfindən qəbul edilmiş mənəvi tələbləri durur: hər bir fərd təkrarsızdır, dəyərlidir. Onlarla münasibətdə nəzakətlilik, ədəblilik, mərifətlilik, təvazökarlıq, dəqiqlik, xeyirxahlıq mütləq nəzərə alınmalıdır.

Nəzakətlilik- bu, insanlara, onların ləyaqətinə hörmətli münasibətin salamlaşmada ifadəsidir ki, özünü səsin intonasiyasında, mimika və jestlərdə göstərməlidir. Nəzakətliliyin əksi- kobudluqdur. Kobud qarşılıqlı münasibətlər təkcə mədəni səviyyənin aşağılığının göstəricisi yox, həm də iqtisadi kateqoriyadır. Hesablanmışdır ki, kobud rəftar nəticəsində işçilər əmək məhsuldarlığında orta hesabla 17% itirir. Ədəblilik-özünü istənilən vəziyyətlərdə, xüsusilə də münaqişələr zamanı ədəb qaydaları çərçivəsində aparmağı bacarmaqdır. Ədəbi davranış, xüsusilə həqiqətin axtarılmasına həsr edilən və bu zaman yeni konstruktiv ideyaların meydana çıxdığı, fikir və əqidənin sınağa çəkildiyi mübahisələr zamanı xüsusilə mühümdür. Lakin əgər mübahisə qarşı tərəfin ünvanına kobud hücumlara müşayiət olunursa, adi qovğaya çevrilir. Mərifətlilik də kommunikasiya mədəniyyətinin mühüm tərkib hissələrindən biridir. Mərifət hissi, əvvəla, ölçü, ünsiyyətdə sərhədləri gözləmək duyğusudur ki, bunları nəzərə almamaq qarşı tərfi incidə, çətin vəziyyətə sala bilər. Mərifətsizlik qarşı tərəfin xarici görkəmi, hərəkəti, yaxud şəxsi həyatı ilə bağlı başqalarının eşitdiyi şəkildə söylənilən iradlar, dərdinə şərik olmalar və s. formada əks oluna bilər. Ünsiyyətdə təvazökarlıq qarşı tərəfin qiymətləndirilməsinə təmkinlə yanaşmaq, zövqünə, əqidəsinə hörmət etmək deməkdir. Təvazökarlığın əksi lovğalıq, açıq-saçıqlıq, ədabazlıqdır. Dəqiqlik də işgüzar münasibətlərin uğurlu olmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Həyat fəaliyyətində istənilən formada verilmiş vədlərin və qəbul edilmiş öhdəliklərin dəqiq şəkildə yerinə yetirilməsi olmadan işləri idarə etmək çətindir.

Qeyri-dəqiqlik çox zaman əxlaqsız davranışla – yalanla, aldatma ilə yanaşı gedir. Xeyirxahlıq - bu, hər şeydən əvvəl, birinci olaraq hörmət göstərmək, başqa adamı narahatlıqdan və xoşagəlməzlikdən xilas etməkdir. Kommunikasiya mədəniyyətin yüksək səviyyəsi adamda aşağıdakı şəxsi keyfiyyətlərin mövcudluğu ilə müəyyənləşir:

• Empatiya- dünyanı başqalarının gözləri ilə görmək, onlar kimi dərt etmək bacarığı;

• Xeyirxahlıq- hörmət, rəğbət, bəzi hərəkətləri bəyənməsələr də, insanları başa düşmək bacarığı,başqalarını müdafiə etməyə hazır olmaq;

• Mötəbərlik- başqaları ilə ünsiyyət zamanı özü olaraq qalmaq bacarığı;

• Konkretlik- öz həyəcanları, fikirləri, hərəkətləri haqqında konkret danışmaq, suallara birmənalı cavab vermək bacarığı;

• Təşəbbüskarlıq -“daimi irəliyə getmək”, təmas qurmaq, fəal müdaxilə tələb edən vəziyyətlərdə başqalarının nə isə edəcəyini gözləmədən hansısa işləri başlamağa hazır olmaq bacarığı;

• Səmimilik- səmimi danışmaq və “düz dolanmaq” bacarığı;

• Açıqürəklilik- başqalarına öz daxili aləmini açmağa hazır olmaq və bunun ətrafındakılara sağlam, möhkəm əlaqələr yaradılmasına səbəb olduğuna qəti inamın mövcudluğu;

• Hisslərin qəbul edilməsi- öz hisslərini ifadə etmək və başqalarının emosional təsirlərini qəbul etməyə hazır olmaq bacarığı;

• Özünüdərketmə- şəxsi həyatına və davranışlarına tədqiqatçı münasibət, başqalarında səni necə qəbul etmələrinə aid istənilən informasiyanı eşitməyə və bu zaman özünüqiymətləndirmə aparmağa hazır olmaq. İnsan öz şəxsiyyətinin aşağıdakı xüsusiyyətlərini dərk etdikdə, başqalarını da yaxşı başa düşməyə başlayır.

• Ətraf mühitdəki yenilikləri qəbul etməyə hazır olmağı;

• Başqa sosial qrupların və yad mədəniyyətlərin norma və dəyərlərinin başa düşülməsində şəxsi imkanlarını;

• Ətraf mühit amillərinin təsiri ilə əlaqədar öz hisslərini və psixoloji vəziyyətini;

• Özünün ətraf mühiti fərdiləşdirmək üsullarını, yəni ətraf aləmdə nəyi isə özününkü hesab edirsə ona münasibətdə sahiblik hissinin yaranmasını əsaslandıran səbəbləri. Kommunikasiya mədəniyyətinin səviyyəsinin yüksəldilməsi aşağıdakı sosialpsixoloji bacarıqların inkişafına yönləndirilməlidir:

• Psixoloji baxımdan düzgün və şərait baxımından uyğun olduqda ünsiyyətə daxil olmaq;

• Ünsiyyəti müdafiə etmək,tərəfdaşın fəallığım stimullaşdırmaq;

• Ünsiyyətin bitmə "nöqtəsini" psixoloji baxımdan düzgün müəyyənləşdirmək;

• Ünsiyyətin yarandığı kommunikativ vəziyyətin sosial-psixoloji xüsusiyyətlərindən ən yüksək səviyyədə istifadə etmək;

• Öz hərəkətlərinə qarşı tərəfin reaksiyasını proqnozlaşdırmaq;

• Psixoloji baxımdan həmsöhbətin emosional ahənginə köklənmək;

• Ünsiyyətdə təşəbbüsü əla almaq və saxlamaq;

• Ünsiyyətdə tərəfdaşı "arzuolunan reaksiyaya"təhrik etmək;

• Ünsiyyət tərəfdaşının sosial-psixoloji əhval-ruhiyyəsini formalaşdırmaq və "idarə etmək";

• Ünsiyyətdə mövcud olan psixoloji maneələri dəf etmək;

• Artıq gərginliyi aradan qaldırmaq;

• Həmsöhbətə həm psixoloji, həm də fiziki baxımdan "uyğun gəlmək";

• Jestləri, duruşu, davranış ritmini vəziyyətə müvafiq olaraq seçmək;

• Qarşıya qoyulmuş kommunikativ vəzifəyə uyğun səfərbər olmaq. Nitq fəaliyyətinə, daha dəqiqi, nitq mədəniyyətinə aid olan bilik, bacarıq və vərdişlər kommunikasiya mədəniyyətinin mühüm tərkib hissəsidir. Nitq fəaliyyətində üç istiqaməti göstərmək olar: məzmun, ifadəlilik və sövqedici (təhrikedici). Nitq məzmun istiqaməti fikirlərin zənginliyi, əhəmiyyətliliyi və əsaslandırılmış olması ilə xarakterizə edilir. Nitqin ifadəliliyi onun emosional çalarları ilə bağlıdır: nitq parlaq, obrazlı, təsirli, yaxud quru, ölgün, tutqun ola bilər. Nitq fəaliyyətinin sövqedici istiqaməti onun insanların fikir, duyğu və iradəsinə təsirindən ibarətdir. Nitqin dinləyicilər tərəfindən qavranılma dərəcəsi onun məzmun, ifadəlilik və sövqedicilik istiqamətlərini əhatə edən nitq mədəniyyətinin səviyyəsindən asılıdır. İşgüzar ünsiyyətdə nitq mədəniyyətinin əsas göstəriciləri sırasına aşağıdakıları aid etmək mümkündür:

• Lüğət tərkibini (dinləyiciləri təhqir edən(ədəbsiz) ifadələr, jarqon sözlər və dialektizmlər istisna edilir); • Söz ehtiyatını (o nə qədər zəngin olarsa, nitq o qədər cəlbedici və ifadəli,əlvan olur və dinləyiciləri az yorur,çox təsir edir,yadda qalır və cəlb edir);

• Tələffüzü (Müasir Azərbaycan dilində norma Azərbaycan ədəbi dili hesab edilir);

• Qrammatikanı (işgüzar nitq qrammatikanın ümumi qaydalarına əməl edilməsini, həmçinin bəzi spesifik xüsusiyyətlərin nəzərə alınmasını tələb edir, məs., işgüzar nitqdə əsas yeri fellər yox, isimlər tutmalıdır.

• Üslubiyyatı (yaxşı nitq üslubuna artıq sözlərə yol verilməməsi, düzgün söz sırası, standart, çeynənmiş ifadələrdən çəkinmək kimi tələblər verilir). Hər bir şəxsiyyətin inkişaf xüsusiyyətləri, onun daxili aləminin və işgüzar mühitinin fərdiliyi təkrarsız kommunikasiya mədəniyyəti haqqında danışmağa imkan verir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, kommunikasiya mədəniyyəti sosial-psixoloji təlim prosesində inkişaf etdirilə bilər.

İşgüzar ünsiyyətin növləri eyni sahədə çalışanların ünsiyyəti geniş mənada ünsiyyətdə onunla fərqlənir ki, belə ünsiyyət prosesində məqsəd və öz həllini tələb edən konkret vəzifələr qoyulur. İşgüzar ünsiyyətdə tərəf-müqabilə qarşılıqlı əlaqələri kəsmək (ən azı, hər iki tərəf üçün itkilər olmadan) mümkün deyil. İşgüzar ünsiyyətin əhəmiyyəti hissəsini xidməti ünsiyyət, yəni insanların təşkilat daxilin də, iş vaxtında həyata keçirilən qarşılıqlı fəaliyyəti tutur. Lakin işgüzar ünsiyyət-xidməti ünsiyyətə nisbətən daha geniş anlayışdır, çünki həm də muzdlu işçilərin və fərdi işəgötürənlərin qarşılıqlı fəaliyyətini əhatə edir və təkcə təşkilatlarda yox, ən müxtəlif səviyyəli işgüzar qəbullarda, seminarlarda, sərgilərdə və s. baş verir. NƏTİCƏ Tədqiqat işi aşağıdakı nətiələrə gəlməyə imkan vermişdir: -Tədqiqat nəticəsində müəyyənləşdirildi ki, işgüzar ünsiyyət - şərti anlayışdır. O, xidməti, başqa sözlə, rəhbərlik və tabe olanlar, o cümlədən tabe olanların özləri arasında əks əlaqəni nəzərdə tutan rəsmi təmasdır. Ünsiyyət vasitəsilə rəhbər kollektivin birgə fəaliyyətini təşkil edir, icraçıların fəaliyyəti və davranışını darə edir. -Tədqiqat nəticəsində müəyyənləşdirildi ki, işgüzar söhbət çox vaxt münasibətlərin iki qütbü arasındakı intervalda yerləşən "əməkdaşlıq" - "mübarizə" ilə ifadə olunan danışıqlardan ibarətdir. Danışıqlar zamanı tərəflər əməkdaşlığa fikir və maraqların mübarizəsi yolu ilə istək nümayiş etdirirlər. Tərəflərin məqsədləri nə qədər ümumidirsə və tərəflər bir-birindən nə qədər çox asılıdırlarsa, əməkdaşlıq münasibətlərinə bir o qədər ehtiyac yaranır. - Demək olar ki, bütün fəaliyyət sferalarında iş günü işgüzar danışıqlaria başlayır və beləcə də qurtarır. Əksər hallarda bü proses yüksək statusu və idarəçilik səlahiyyəti olan şəxslər tərəfindən idarə olunur. Adətən idarədaxili və təkilati məsələlrlə başlı olan söhbətlər həm şaquli (yuxarıdan aşağiya), həm də üfüqi (bərabər staslu tərəflər arasında) aparılan reqlamentsiz kommunikasiya aktıdır. Bu zaman yalnız informasiya ötürülmür. Eyni vaxta yeni formalaşır, dəqiqləşdirilir, inkişaf etdirilir. - İstənilən işdə mübahisələr olur. Mübahisə iş üçün faydalıdır, belə ki, istehsalat problemlərinin həlli variantlarının çoxluğundan ən yaxşısını seçməyə ya da onların sintezini yaratmağa imkan verir. -Eyni zamanda, müdirlə tabeliyində olanlar arasında mübahisə işgüzar ünsiyyətin ən çətin və ağrılı növlərindən biridir.Müəyyən olunmuşdur ki, müəssisə və qurumların kollektivlərinin həyatı prosesində həmişə bir çox mübahisəli məsələlər yaranır. - Xatırladaq ki, ünsiyyət prosesində bəzən heç nəyə məhəl qoymadan qarşı tərəfi öz iradəsinə tabe etmək cəhdində olanlar da tapılır. Xüsusilə status vəziyyəti bu faktora yol aça bilir. Təbii ki, nitq mədəniyyəti və etiket daxilində bu hadisəyə qismən haqq qazandırmaq olar. Nəyin bahasına olursa olsun mübahisəni udmaq cəhdi «eristika» termini ilə adlandırılır. Xüsusilə status vəziyyəti yüksək, yaşlı insanlar bu tipli davranışa meylli olurlar. -Müəyyən edilib ki, rəhbərlik üslubu idarəetmə funksiyalarının effektiv və keyfiyyətli icrası məqsədilə menecerin komandaya təsirinin vahid, nisbətən sabit yolları, metodları və üsulları sisteminin fərdi tipoloji xüsusiyyətlərinə aiddir. - Ünsiyyətin idarə edilməsinin sosial-psixoloji metodları mövcuddur: yoluxdurma, təlqinetmə, təqlidetmə, inandırma, məcburetmə. - Ünsiyyət prosesində inandırma, təlqinetmə, təqlidetmə və məcburetmə bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan metodlar sistemi kimi tətbiq olunur. Rəhbər işçi yığıncaqların, müxtəlif kütləvi görüş və müşavirlərin keçirilməsi zamanı onlardan ağılla istifadə etməyi bacarmalıdır. - Müasir insanlar informasiya ünsiyyətinə təmkinlə yanaşırlar. Onlar fikir mübadiləsi etmək, real amilləri elmi şəkildə anlamaqla özlərini təsdiq etmək, şəxsi inamlarını formalaşdırmaq istəyirlər. Hazırda ruhlandırıcı ünsiyyətin populyar olması heç də təsadüfi deyil. Belə ünsiyyət gedişində insanlar intellektual ünsiyyətin üstünlüklərindən zövq alırlar. Onlarda öz mənəvi aləmlərini təkmilləşdirmək tələbatı aktuallaşır. -Kommunikasiya mədəniyyətin əsasında ünsiyyətin hamı tərəfindən qəbul edilmiş mənəvi tələbləri durur: hər bir fərd təkrarsızdır, dəyərlidir. Onlarla münasibətdə nəzakətlilik, ədəblilik, mərifətlilik, təvazökarlıq, dəqiqlik, xeyirxahlıq mütləq nəzərə alınmalıdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Sosial psixologiya:Ali məktəblər üçün dərslik.Bakı:Qapp-Poliqraf, 2003. 2. Əfəndiyeva Ü.A. Ünsiyyət və qarşılıqlı münasibətlər məktəbə psixoloji hazırlığın əsası kimi. Bakı: "MBM", 2007. 3. Əliyev R.İ. Psixologiya: Ali məktəb tələbələri üçün dərs vəsaiti. Bakı: Qamma servis, 2003. 4. Həmzəyev M.Ə., Əmiraslanova S.F. Ünsiyyətin psixologiyası. Bakı: Nurlan, 2007. 5. Андреева Г.М. Социальная психология. М.: Изд. МГУ, 1998. 6. Ильин Е.П. Психология общения и межличностных отношений. Издательство: Питер, 2009. 7. Майерс Д. Социальная психология. Питер: СПб.,2000. 8. Крысько В.Г. Социальная психология: Курс лекций, М.: омега-Л. 2006. 9. 1000 способов расположтиь к себе собеседника: Как вести переговоры. Как выступать публично. Как побеждать в спорах. Как убеждать оппонентов/ Авт.- сост. И.Н. Кузнецов, Мн.: Харвест, 2006.

TTREND OF GREEN ECOMY AND SOCIAL POSITIONING IN AZERBAIJAN.

AZERBAYCAN'DA YEŞİL EKONOMİ VE SOSYAL KONUMLANMA EĞİLİMİ.

Ruhangiz Aliyeva

Azerbaycan Bakü, Azerbaycan Üniversitesi

Lider öğretmen

ORCİD; 0000-0001- 5744-9042

Özet

Azerbaycan'da sürdürülebilir kalkınma, yeşil ekonomi ve bu alanda dayanışma, mevcut toplumsal sorunların çözümü açısından olumlu ilerlemelere yol açabilir. Bunun açık bir örneği olarak Azerbaycan'ın yenilenebilir enerji kaynaklarına, özellikle de rüzgar ve güneş enerjisine yatırım yapma yönünde uygun adımlar attığını gösterebiliriz. Ülkenin coğrafi konumu bu alanda önemli bir potansiyel yaratmaktadır. Yenilenebilir kaynakların enerji karışımındaki payının arttırılması, daha fazla enerji güvenliğine yönelik girişimlerin hayata geçirilmesi ve karbon emisyonlarının azaltılması temel konulardan biridir. Hedef, yenilenebilir enerjiye yönelik çabaları artırarak Azerbaycan ekonomisinin petrol ve gaz ihracatına bağımlılığını azaltmaktır. Azerbaycan'da çevrenin korunması amacıyla, özellikle sanayi faaliyetlerinden etkilenen bölgelerde zengin biyolojik çeşitliliğin, ekosistemlerin korunması ve çevresel bozulmanın azaltılması yönünde ciddi çalışmalar yapılıyor.Yeşil ekonomi bağlamında sosyal içerme, sürdürülebilir uygulamaların dışlanmış topluluklar da dahil olmak üzere toplumun tüm üyelerine fayda sağlamasının anlamına gelir. Azerbaycan'da yeşil ekonomiye geçişin kapsamlı ve adil olmasını sağlamak, istihdam, eğitim ve çevre politika ve girişimlerine ilişkin karar alma süreçlerine katılım fırsatları sağlamak için sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması yönünde ilgili programlar uygulanıyor. Ancak bu sürecin gerçekleştirilmesi bazı zorluklara yol açmaktadır. Yeşil bir ekonomiyi tam olarak hayata geçirmenin ve sosyal konumlandırma konularını ele almanın zorlukları ekonomik kısıtlamaları, teknolojik kısıtlamaları ve sosyal faktörleri içerebilir. Ek olarak, çevresel sürdürülebilirlik konusunda kamuoyunun farkındalığını artırmak ve davranış değişikliğini teşvik etmek, eğitim ve toplumun katılımı konusunda ortak çabalar gerektirir.Bir bütün olarak bakıldığında Azerbaycan yeşil ekonomiye yönelik adımlar atarak bu çerçevede sosyal konumlanmayı sağlayacak, sürdürülebilir kalkınmayı izleyecek, sorunları çözecek ve sürdürülebilir kalkınmanın toplumun tüm katmanlarına fayda sağlamasını sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: yeşil ekonomi, sosyal konumlandırma, sürdürülebilir kalkınma.

Abstract

Sustainable development in Azerbaijan,green economy and solidarity in this field can lead to positive proqress in terms of solvinq existinq social issues.As a clear example of this, we can show that Azerbaijan has taken appropriate steps in the direction of investing in renewable energy sources, especially wind and solar energy. The geographical position of the country creates significant potential in this field. Increasing the share of renewable sources in the energy mix, implementing initiatives aimed at greater energy security and reducing carbon emissions is one of the main issues. The goal is to reduce the dependence of Azerbaijan's economy on oil and gas exports by increasing efforts aimed at renewable energy. In order to protect the environment in Azerbaijan, serious efforts are being made to protect the rich biodiversity, ecosystems and reduce environmental degradation, especially in the regions affected by industrial activities.In the context of the green economy, social inclusion refers to ensuring that sustainable practices benefit all members of society, including marginalized communities. In Azerbaijan, relevant programs are being implemented in the direction of achieving sustainable development to ensure that the transition to a green economy is comprehensive and fair, and to provide opportunities for participation in decision-making processes related to employment, education and environmental policies and initiatives. However, the realization of this process leads to certain difficulties. Challenges to fully realizing a green economy and addressing social positioning issues may include economic constraints, technological constraints, and social factors. Additionally, raising public awareness of environmental sustainability and promoting behavioral change requires concerted efforts in education and community involvement. As a whole, by taking steps towards a green economy, Azerbaijan will achieve social positioning in this framework, monitor sustainable development, solve problems and ensure that sustainable development benefits all layers of society.

Keywords: green economy, social positioning, sustainable development

ÖRGÜTSEL İKLİM İLE İŞGÖREN PERFORMANSI VE DÖNÜŞÜMCÜ LİDERLİK ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ (GÜNEY MARMARA KAMU SPOR ÖRGÜTLERİ ÖRNEĞİ)

Furkan BATU [1], İlhan ADİLOĞULLARI [2]

[1] Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Spor Yöneticiliği, 0000-0002-2688-3003

[2]Prof. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği, 0000-0002-8975-2507

Özet

Bu çalışmanın amacı, kamu spor örgütlerinde çalışan personellerin örgütsel iklim algıları ile işgören performansı ve dönüşümcü liderlik arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Çalışmaya Balıkesir, Bursa ve Çanakkale Gençlik ve Spor İl Müdürlüklerinde çalışan 12 farklı unvanda toplam 413 personel katılmıştır. Katılımcıların, 175'i kadın (%42.4), 238'i (57.6) erkek, yaş ortalamaları 35.43±6.82'dir. Katılımcıların örgütsel iklime ilişkin algılarını ortaya koyabilmek için; Hoy ve Tarter (1997) tarafından geliştirilmiş Yılmaz ve Altınkurt (2013) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılan örgütsel iklim ölçeği, işgören performanslarını ortaya koyabilmek için Kirkman ve Rosen (1999)'nın geliştirdiği, Çöl (2008)'ün Türkçeye uyarladığı işgören performansı ölçeği ve dönüşümcü liderlik algılarını ortaya koyabilmek için Podsakoff ve arkadaşlarının (1990) geliştirdiği, İşcan (2002) tarafından Türkçeye uyarlanan dönüşümcü liderlik ölçeği kullanılmıştır. Verilerin normallik testi Shapiro-Wilks ve Kolmogorov-Smirnov testleri ile yapıldı ve veriler normal dağılmadığından gruplar arasındaki farkın belirlenmesinde Mann Whitney-u ve Kruskall Wallis testleri uygulandı. Değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde spearman korelasyon analizi kullanıldı. Sonuç olarak örgütsel iklim ile işgören performansı arasında negatif yönlü, anlamlı ve zayıf ilişki ($r=-0.11$, $p<0.05$) tespit edilmiştir. Buna göre örgütsel iklim algısı arttığında işgören performansının azaldığı söylenebilmektedir. İşgören performansı ile dönüşümcü liderlik arasında pozitif yönlü, anlamlı ve zayıf bir ilişki vardır ($r=0.18$, $p<0.05$). Buna göre işgören performansı arttıkça dönüşümcü liderlik algısı da artmaktadır. Örgütsel iklim ile dönüşümcü liderlik arasındaki ilişkiler incelendiğinde örgütsel iklim algısı ile bireysel ilgi alt boyutu arasında pozitif yönlü, anlamlı ve zayıf ilişki olduğu ($r=0.11$, $p<0.05$) görülmektedir. Buna göre örgütsel iklim arttıkça bireysel ilginin de arttığı söylenebilir. Çalışmanın sonuçları incelendiğinde; hipotezlerden örgütsel iklim ile işgören performansı arasındaki ilişkinin varlığı, işgören performansı ile dönüşümcü liderlik arasındaki ilişki hipotezinin geçerli olduğu ve örgütsel iklim ile dönüşümcü liderlik algıları arasındaki ilişki hipotezinde yalnızca örgütsel iklim ile dönüşümcü liderlik alt boyutlarından bireysel ilgi alt boyutunda anlamlılık tespit edilirken diğer alt boyutlar (entelektüel teşvik, grup amaçlarının kabulü, rol model olma, yüksek başarı beklentisi) arasında anlamlı ilişkiler tespit edilememiştir. Sonuç olarak; örgütsel iklim, işgören performansını etkilemektedir. Çalışanların örgütsel iklim algıları arttıkça performansları azalmaktadır. Ayrıca; örgütsel iklim algısı arttıkça yöneticilerin dönüşümcü liderlik özelliklerinden olan bireysel ilgileri artmakta ancak bu durum teşvik, grup amaçlarının kabulü, rol model olma ve başarı beklentisini etkilememektedir.

Anahtar kelimeler: Çalışan, liderlik, örgüt, örgütsel iklim, performans

ZENGEZUR KORİDORU'NUN BÖLGESEL KALKINMA VE EKONOMİK BÜYÜMEDE STRATEJİK ÖNEMİ

Hatice DİLAVER (Birinci yazar)[1],

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Doktor, Ekonomi, 0000-0002-4484-5297

Özet

Karabağ Zaferiyle beraber elde edilen kazanımların ve fırsatların daha ileriye taşınması için ivedilikle hareket edilerek, bölgede ulaştırma ve lojistik hizmetleri için gerekli altyapı yatırımlarına hız verilmesi büyük önem arz etmektedir. Zengezur Koridoru'nun uluslararası bir ulaşım ağı olması bakımından önemi görülmekle birlikte koridorun ulaşım ve altyapı ihtiyaçları doğrultusunda yatırım maliyetinin çıkarılmasına dönük fizibilite yapılması önerilmektedir. Demiryolu sistemleri arasında altyapı ve güvenlik unsurları açısından ülkeler arasındaki farklı standartlardan kaynaklanan sorunların çözülmesi için entegrasyon çalışmalarının Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı tarafından yapılması önemli görülmektedir. Zengezur Koridoru'nun geçtiği Ermenistan sınırları içerisinde kalan bölgede ayrı bir gümrük noktasının kurulmaması ve transit geçişin sağlanması koridorun etkinliği açısından kritik önem taşımaktadır. Aksi takdirde koridorun alternatiflerine kıyasla avantajı azalabilecektir. Koridorun açılmasının talebi karşılama noktasında yetersiz kalması ihtimali mevcuttur. Bu sebeple, gümrüğün fiziki ve beşerî sermaye bakımından bu kapasiteyi taşıyabilecek seviyeye getirilmesi gerekmektedir. Bu yüzden burada depo, antrepo, tüm analizlerin yapıldığı laboratuvar, sosyal tesis, tır parkı veya lojistik merkezi ihtiyaç analizinin yapılması gerekmektedir. Türkiye firmalarının sınır ötesi ticari ilişkilerinde karşılaştığı ek vergi ve maliyetlerin karşılıklı olarak çözülebilmesi için teknik komisyonlar oluşturulmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Bakü-Tiflis-Kars Demir Yolu Hattı'nı tamamlayıcı nitelikte bulunan Kars-Iğdır-Aralık Demiryolu Hattı'nın yapımı Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından 2022 yılında Yatırım Programı'na alınmıştır. Ulaştırma ve lojistik açısından bu hattın Zengezur Koridoru ile taçlanacağı değerlendirilmektedir. Bölge'nin lojistik sektörü açısından beşerî kapasite eksikleri bulunmaktadır. Bu kapsamda özellikle Kars Lojistik Merkezi'nde istihdam edilen kalifiye iş gücünün geliştirilmesi ve hizmet içi eğitimin artırılması için Üniversite ve Ticaret ve Sanayi Odası ile birlikte çalışmalar hayata geçirilmesi gerekmektedir. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı'nın gelecek dönem yatırım projeksiyonlarına uygun olarak koridorun Karadeniz limanına bağlantısı için Iğdır-Erzincan-Trabzon aksının, Mersin Limanı'na bağlantısı için de Ankara-Yozgat-Mersin aksının güçlendirilmesi önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Entegrasyon, Uluslararası Ticaret, Ekonomik Kalkınma.

CHINA'S GLOBAL BRANDS AND BRANDING PROCESS

ÇİN'İN KÜRESEL MARKALARI VE MARKALAŞMA SÜRECİ

Gizem TUNÇ[1], Musa ÜNALAN[2]

[1]Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Pazarlama, 0000-0001-7922-5437
[2]Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, Pazarlama, 0000-0002-1900-0815

Özet
Küresel markalar; ekonomik, kültürel ve toplumsal açılardan da büyük bir öneme sahiptir. Bu markalar, dünya genelinde tanınırlık kazanmış, güvenilirlik ve kaliteyi simgelemekte olup ve genellikle tüketicilerin zihinlerinde pozitif bir algı oluşturmaktadırlar. Küresel markalar, uluslararası ticaretin ve ekonominin güçlenmesine katkıda bulunurlar, iş dünyasında rekabeti artırırlar ve yenilikçilik ve verimlilikte teşvik edici bir rol oynarlar. Ayrıca, küresel markalar, farklı kültürler arasında bir köprü görevi görerek küreselleşmenin bir simgesi haline gelirler ve dünya genelinde birlik ve bağlılık duygularını pekiştirirler. Bu nedenle, küresel markaların oluşturduğu değer ve etki, modern dünyada giderek daha önemli hale gelmektedir. Bu çalışmada Çin'in küresel markaları ve bu küresel markaların markalaşma süreci derinlemesine incelenmiştir. Çalışmada, Çin'in marka oluşturma ve küresel pazarda rekabet etme sürecindeki önemi üzerinde durulmuştur. Ayrıca, 2007 ile 2024 yılları arasında Brand Finance tarafından yayınlanan Dünyanın En Değerli 500 Küresel Markası listesini dikkate alarak Çin'in marka oluşturma süreci incelenmiştir. Brand Finance'in listesi, dünyanın en değerli ve etkili markalarını sıralamakta ve bu markaların küresel arenadaki yerini belirlemektedir. 2024 yılına gelindiğinde Çin'in 72 markası dünyanın en değerli 500 küresel markası listesinde yer almıştır. Çin'in son 20 yılda özellikle markalaşma sürecinde ortaya koyduğu bu başarının incelenmesi gelişmekte olan ülkelere izleyecekleri stratejiler açısından fayda sağlayacaktır. Sonuç olarak, Çin'in küresel markalarının yükselişiyle ilgili kritik hususlar belirtilmiş ve Çin'in marka oluşturma sürecindeki gelecekteki rolüne dair öngörülerde bulunulmuştur. Bu çalışmanın, Çin'in markalaşma yolculuğunu anlamak ve gelecekteki gelişmeleri öngörmek isteyen araştırmacılar, iş liderleri ve politika yapıcılar için önemli bir kaynak olacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Küresel Markalar, Markalaşma, Çin, Brand Finance

Abstract

Global brands hold significant importance from economic, cultural, and societal perspectives. These brands have gained recognition worldwide, symbolizing reliability and quality, often creating a positive perception in consumers' minds. Global brands contribute to strengthening international trade and the economy, enhancing competitiveness in the business world, and encouraging innovation and efficiency. Moreover, they serve as a bridge between different cultures, becoming symbols of globalization and fostering a sense of unity and solidarity worldwide. Consequently, the value and impact created by global brands have become increasingly significant in the modern world. This study deeply examines China's global brands and their branding processes. It emphasizes the importance of China's branding and competitive processes in the global market. Additionally, by considering the World's Most Valuable 500 Global Brands list published by Brand Finance between 2007 and 2024, China's branding process is analyzed. Brand Finance's list ranks the world's most valuable and influential brands, determining their position in the global arena. By 2024, China had 72 brands listed among the world's top 500 most valuable global brands. Examining China's success in branding over the past two decades, particularly in the branding process, can provide insights for developing countries in determining their strategies. In conclusion, critical aspects of China's rise in global brands are highlighted, and predictions are made regarding China's future role in the branding process. This study is envisioned to be a valuable resource for researchers, business leaders, and policymakers seeking to understand China's branding journey and anticipate future developments.

Keywords: Global Brands, Branding, China, Brand Finance

A STUDY ON THE REASONS THAT WILL LEAD GENERATION Z TO QUIET QUITTING

Z KUŞAĞINI SESSİZ İSTİFAYA SÜRÜKLEYECEK NEDENLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Mehmet ÖZMEN[1]

[1]Doç.Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak İşletme Fakültesi, Yönetim ve Strateji, ORCID 0000-0001-6369-8686

Özet

İş hayatında çalışanlar tarafından yüzyıllardır uygulanan bir tür protesto biçimi, pandemi sürecinde çalışma koşullarına tepki göstermek için Z kuşağı çalışanı ile sosyal medyada tekrar ortaya çıkmış, tüm dünyada yaygınlaşmış ve "sessiz istifa" olarak kavramsallaşmaya başlamıştır. Küresel iş dünyasına yayılan sessiz istifa yönetim/örgütsel davranış alanlarında araştırmacıların ilgisini de arttırmıştır. Sessiz istifa bir çalışanın resmi olarak işinden istifa etmeden, işyerinde daha az sorumluluk alma ve asgari düzeyde performans gösterme eğilimini ifade etmektedir. Kavram teknolojiyle barışık, eğitimli, özgüvenli, iş-yaşam dengesine özen gösteren Z kuşağı tarafından "çalışmak için yaşamak" yerine "yaşamak için çalışmak" sloganıyla özdeşleştirilmiştir. Literatürde sessiz istifaya sebep olan nedenler arasında yetersiz ücret, saygı ve değer yoksunluğu, motivasyon eksikliği, iş-yaşam dengesizliği, yetersiz yönetim ve iletişim, yetersiz eğitim ve gelişim imkanları, uzun çalışma süreleri sayılmaktadır. Bu araştırmanın amacı Z kuşağını sessiz istifaya sürükleyecek nedenleri tespit edebilmektir. Bu amaç doğrultusunda Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak İşletme Fakültesi öğrencileri üzerine keşfedici bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Çevrimiçi gerçekleştirilen anket formunda öğrencilere önce sessiz istifa kavramı tanımlanmış ve ardından onları sessiz istifaya sürükleyecek nedenleri yazmaları istenmiştir. Araştırmaya katılan 191 öğrenciden elde edilen verilerle analizler gerçekleştirilmiştir. Literatüre benzer şekilde araştırma bulgularına göre sessiz istifaya sürükleyecek 22 farklı neden ortaya çıkmıştır. Bu nedenlerden birbirleriyle ilişkili olanlar "*yönetsel/organizasyonel", "iletişimsel"* ve *"kişisel"* olmak üzere üç tema altında toplanmıştır. Yönetimle ilgili 11 farklı neden içerisinde en çok tekrarlanan nedenler arasında ilk üç sırada "haksızlık/adaletsizlik", "emeğin karşılığını alamama" ve "değersizlik hissi" gelmektedir. İlişkiyle ilgili 7 farklı neden içerisinde en çok tekrarlanan nedenler arasında ilk üç sırada "saygısızlık", "iş arkadaşlarıyla sorun" ve " kaba davranışlar" gelmektedir. Kişilikle ilgili 4 farklı neden içerisinde en çok tekrarlanan nedenler arasında ise ilk sırada "işi sevmeme" gelmektedir. Araştırma sonuçları özetle Z kuşağının iş hayatında özellikle haksızlığa uğraması, emeğinin karşılığı olan ücreti alamaması ve kendisine saygı duyulup değer verilmemesi durumunda sessiz istifaya yöneleceğini göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Z Kuşağı, Sessiz İstifa, Sessiz İstifa Nedenleri

Abstract

A form of protest, which has been practiced by employees in business life for centuries, reappeared on social media with Generation Z employees to react to working conditions during the pandemic process, became widespread all over the world and started to be conceptualized as "quiet quitting". Quiet quitting, which has spread to the global business world, has also increased the interest of researchers in the fields of management/organizational behavior. Quiet quitting refers to an employee's tendency to take less responsibility and perform minimally in the workplace without formally resigning from their job. The concept has been identified with the slogan of "working to live" instead of "living to work" by Generation Z, which is at peace with technology, educated, self-confident and attentive to work-life balance. In the literature, reasons for quiet quitting include inadequate pay, lack of respect and value, lack of motivation, work-life imbalance, poor management and communication, inadequate training and development opportunities, and long working hours. The aim of this research is to identify the reasons that may lead Generation Z to silent resignation. For this purpose, an exploratory research was conducted on the students of Bucak Faculty of Business Administration, Burdur Mehmet Akif Ersoy University. In the online survey form, the concept of silent resignation was first defined to the students and then they were asked to write the reasons that would lead them to silent resignation. The data obtained from 191 students participating in the study were analyzed. Similar to the literature, the research findings revealed 22 different reasons for silent resignation. The interrelated reasons were grouped under three themes: *"managerial/organizational"*, *"communicative"* and *"personal"*. Among the 11 managerial reasons, "injustice/unfairness", "not being compensated for labor" and "feeling of worthlessness" were the three most repeated reasons. Among the 7 relationship-related reasons, the top three most repeated reasons are "disrespect", "problems with coworkers" and "rude behavior". Among the 4 different reasons related to personality, the most repeated reason is "not liking the job" in the first place. In summary, the results of the research show that Generation Z will tend towards silent resignation in business life, especially if they are treated unfairly, if they do not receive the wages they are entitled to for their labor, and if they are not respected and valued.

Key words: Generation Z, Quiet Quitting, Reasons for Quiet Quitting

PRINCIPLES ON THE APPLICATION OF THE LAW OF OBLIGATIONS AS A GENERAL LAW ON THE OBLIGATIONS OF THE EMPLOYEE AND THE EMPLOYER

İŞÇİ VE İŞVERENİN BORÇLARINA İLİŞKİN GENEL KANUN OLARAK BORÇLAR KANUNUNUN UYGULANMASINA DAİR ESASLAR

Çağatay AKALIN

Yüksek lisans öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Sosyal Siyaset, Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, ORCID:0009-0006-3876-4315.

Özet

Bilindiği üzere ülkemizde İş Kanunu'nun yer almadığı dönemler içerisinde Borçlar Kanunu hükümleri iş ilişkilerine uygulanan temel bir kanun görevi görmüştür. İş ilişkilerinin zamanla somut durumlara özgü şekilde farklı nitelikler göstermesi ile birlikte özel bir kanun yapma ihtiyacı baş göstermiş ve İş Kanunumuzun yürürlüğe girmesi ile birlikte İş Kanuna tabi işçiler için bu kanunla getirilen özel nitelikli düzenlemeler işçilere uygulanır hale gelmiştir. Bunun yanı sıra yapılan işin türüne göre değişen ve bu kapsamda çalışan işçiler için 854 sayılı Deniz İş Kanunu, 5953 sayılı Basın İş Kanunu ve toplu ilişkileri düzenleyen 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu yürürlüğe girerek bu kanuna tabi çalışanlar için ayrıntılı düzenlemeler getirilmiştir. Borçlar Kanununun işçiler için İş Kanunun da açık bir düzenleme bulunmadığı hallerde uygulanacak bir kanun görevi görmesinin İş Kanunumuzun işçi lehine yorum ilkesini kabul etmesi ve bu durumun kamu düzeninden olmasından ötürüdür. Bu sebeple Türk Borçlar Kanununun İş Kanununda da yer almayan bir takım düzenlemeler getirerek bir anlamda tamamlayıcı işlev görmesi İş Kanunu kapsamındaki işçiler açısından önem arz etmektedir. Bu durum aynı zamanda genel nitelikli kanun olan Borçlar Kanunu ile özel nitelikteki İş Kanunu arasındaki genel kanun özel kanun ilişkisini de göstermektedir.MÇalışmamızda öncelikle genel kanun ve özel kanunun tanımı yapılıp uygulamada Borçlar Kanunu ile İş Kanunu arasındaki ilişki açıklanarak özellikle Borçları Kanunun da düzenlenen ancak İş Kanununda düzenlenmemiş olan işçi ve işverenlerin karşılıklı borçlarının Borçlar Kanunu ile olan ilişkisi ve uygulama esasları üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: *işçi ve işveren borçları, İş Kanunu, Borçlar Kanunu, özel kanun, genel kanun*

Abstract

As it is known, the provisions of the Code of Obligations served as a basic law applied to labor relations during the periods when there was no Labor Law in our country. With the different characteristics of labor relations specific to concrete situations over time, the need to make a special law arose and with the entry into force of our Labor Law, the special regulations introduced by this law for the workers subject to the Labor Law became applicable to the workers. In addition, the Maritime Labor Law No. 854, the Press Labor Law No. 5953, the Trade Unions Law No. 2821 and the Collective Labor Agreement, Strike and Lockout

Law No. 2822, which regulate collective relations, have entered into force and detailed regulations have been introduced for the employees subject to these laws. The fact that the Code of Obligations acts as a law to be applied in cases where there is no clear regulation in the Labor Law for the workers is due to the fact that our Labor Law accepts the principle of interpretation in favor of the worker and this situation is of public order. For this reason, it is important for the workers covered by the Labor Law that the Turkish Code of Obligations has a complementary function in a sense by introducing some regulations that are not included in the Labor Law. This situation also shows the general law-specific law relationship between the Code of Obligations, which is a general law, and the Labor Law, which is a special law. In our study, firstly, the definition of general law and special law will be made and the relationship between the Code of Obligations and the Labor Law will be explained in practice, and in particular, the relationship between the Code of Obligations and the Code of Obligations and the application principles of the mutual obligations of employees and employers, which are regulated in the Code of Obligations but not regulated in the Labor Law, will be tried to be emphasized.

Key words: *employee and employer obligations, Labor Law, Code of Obligations, special law, general law*

1.GİRİŞ

Ülkemizde tüm iş ilişkilerinin düzenlendiği ve bu ilişkiler için uygulanabilecek genel bir yasa yoktur. Bireysel iş ilişkileri 4857 sayılı İş Kanunu ile 854 sayılı Deniz İş Kanunu ve 5953 sayılı Basın İş Kanununda düzenlenmekte olup bu kanunların kapsamına girmeyen işler için Borçlar Kanununun genel hükümleri uygulanmaktadır. Bunun yanında Borçlar Kanununun özel iş yasalarında yer almayan konular ile alakalı çıkabilecek uyuşmazlıklar içinde uygulanabilecek temel bir yasa görevini üstlendiğini söylemek mümkündür. Bu açından Türk Borçlar Kanununun genel hükümler içermesi hasebiyle İş Kanununa tabi olmayan işçiler için şüphesiz önem arz ederken İş Kanununa tabi olanlar içinde somut duruma göre önemli olabilmektedir.

Borçlar Kanununda iş ilişkilerine uygulanacak hükümler Borçlar Kanununun 393. ila 496. maddeleri arasında düzenlenmekte olup bunlardan işçinin borçları olan işçinin işi bizzat ifa borcu, özen ve sadakat yükümü, teslim ve hesap verme borcu, fazla çalışma borcu, işverenin emir ve talimatlarına uyma borcu gibi hükümler yanında işverenin ücret ödeme, araç ve gereçleri sağlama, işçinin kişiliğini koruma borcu ve giderler bunlardan bazılarıdır(Güney ve Mutluay, 2011: 233-234).

Bir iş yerinde farklı konumlarda yer alan işçi ve işverenin birbirlerine yönelik karşılıklı şekilde talep edeceği bu hak ve borçlarından kaynaklı olarak kimi zaman başlı başına uyuşmazlık çıkabilmektedir. Zira bu düzenlemeler aynı zamanda işçinin veya işverenin haklı nedenle fesih olgusunda dikkate alınabilecek düzenlemeler olup tazminatın belirlenmesinde ölçü alınabilmektedir. Bunun yanı sıra Borçlar Kanunun hizmet sözleşmesine ilişkin hükümleri İş Kanuna tabi olmayan işçiler için uygulanabilecek hükümler içermektedir. İş Kanunun 4.maddesindeki istisnalar başlığı ile belirtilen İş Kanununun uygulanmayacağı iş ve işlemlerde[1] Borçlar Kanununun hizmet sözleşmesine ilişkin hükümleri uygulama alanı bulacaktır(Yılmaz, 2011: 30).

[1] Aşağıdaki belirtilen işlerde ve iş ilişkilerinde bu Kanun hükümleri uygulanmaz; a)deniz ve hava taşıma ilişkilerinde, b) 50'den az işçi çalıştırılan (50 dahil) tarım ve orman işlerinin yapıldığı işyerlerinde veya işletmelerinde, c) aile ekonomisi sınırları içinde kalan tarımla ilgili her çeşit yapı işleri, d) bir ailenin üyeleri ve 3'üncü dereceye kadar (3 üncü derece dahil)hısımları arasında dışardan başka biri katılmayarak evlerde ve el sanatlarını yapıldığı işlerde, e) ev hizmetlerinde, f) çıraklar hakkında, g)sporcular hakkında, h)rehabilite edilenler hakkında, ı) 507 sayılı Esnaf ve Sanatkarlar Kanununun 2 inci maddesi tarifine uygun üç kişinin çalıştığı işyerlerindeki işlerde ve ilişkilerinde İş Kanunu hükümleri uygulanmaz(İşK md.4).

Türk Borçlar Kanunu ile İş Kanunu arasındaki genel kanun özel kanun ilişkisi bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Türk Borçlar Kanununun İş Kanunu kapsamındaki işçilere uygulanacak hükümlerinden "Özen ve Sadakat Borcu", "Fazla Çalışma Borcu" ile işverenin "Ücret Ödeme Borcu" vb. örnekler değerlendirilmiştir. Çalışmamızda özellikle bu hükümlerin üzerinde durulmuştur. Her biri ayrı bir çalışmanın konusunu oluşturacak bu örnekler ana hatlarıyla incelenmeye çalışılmıştır.

2.Genel Kanun-Özel Kanun Ayrımı

Genel kanun, düzenlediği çıkar ve durumların yoğunluğuna göre içerik itibariyle genellik gösteren daha geniş kapsamlı kanundur. Özel kanun ise, yöneldiği belirli bir alanla ilgili konuları düzenleyen kanundur(Işıktaç, 2010: 117). Genel kanun ile ifade edilmek istenen özel ve geçici durumları içermeyip soyut bir şekilde yapılan düzenleme ile herkesi kapsayan bir metin anlatılmak istenir. Bu açıdan bakıldığında genel kanunların toplumda ihtiyaç duyulan bir alanı düzenlediği ve düzenlediği alan yönünden toplumun büyük bir kesimini ilgilendirdiğini söylemek mümkündür. Buna karşılık özel kanunlar sınırlı bir konuda inceleme yapıp belirli bir alanla ilgili çıkartılır ve toplumun belirli bir kesimini ilgilendirirler(Yılmaz, 2011:23). Buna göre düzenlediği alan ve kapsadığı geniş kitle bakımından Borçlar Kanunu, Medeni Kanun, Ceza Kanunu genel kanun niteliğine sahip iken Sendikalar Kanunu, İş Kanunu, Dernekler Kanunu belirli kişi ve grupları ilgilendirdiği için özel kanundur. Bir kanun başka bir kanuna göre özel bir kanun niteliği taşırken başka bir kanuna göre genel nitelikte görülmesi de mümkündür. Buna göre Türk Ticaret Kanunu, Kat Mülkiyeti Kanununa göre genel bir kanun niteliğine sahipken, Türk Medeni Kanuna göre özel bir niteliğe sahiptir. Uygulama olarak bakıldığında aynı konu hem genel hem de özel kanunda düzenlendiği takdirde özel kanunun o konuya ilişkin daha fazla detay barındırması ve kanun koyucunun konunun incelikleri açısından öngördüğü çözüm önerilerini içermesi açısından öncelikle uygulanacak olan kanundur(Işıktaç, 2010: 149). Konumuz itibariyle bakıldığında Borçlar Kanununun adında da geçtiği üzere başlı başına borç ilişkisi gibi bir alanı düzenleyerek toplumun büyük bir kesimini ilgilendiren ve çıkan uyuşmazlıkta da Kanunun da yer alan hükümlerin uygulanarak geniş kitlenin ihtiyacına cevap vermesi beklenmektedir. İş Kanununun ise iş ilişkisi gereği işçi sıfatını taşıyan kişiler ile işverenler arasındaki bireysel ilişkilere veya işçi, işveren ve sendika örgütleri gibi tüzel kişilerle olan toplu ilişkilere uygulanarak bu ilişkiden kaynaklanan ihtiyaca cevap vermektedir.

2.1. Kanunların Yürürlükten Kaldırılması

Kanunların yürürlükten kaldırılması açık veya zımni olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilebilir. Açık yürürlükten kaldırma yürürlükte olan bir kanunun kanun koyucunun sonraki tarihte çıkardığı kanunda açıkça yürürlükten kaldırdığını belirtmesi şeklinde olabileceği gibi Anayasa Mahkemesi tarafından bir kanun için verilen iptal kararı şeklinde de gerçekleşebilir. Zımni yürürlükten kaldırma ise hükümleri çatışan kanunlar arasında hangisinin uygulanacağının tespit edilmesiyle diğerinin yürürlükten kalkması şeklinde karşımıza çıkmaktadır(Yılmaz, 2011: 25-26). Bir kanun yürürlükteyken yeni bir kanun yürürlüğe girdiğinde önce çıkan yasanın sonra çıkan yasa tarafından yürürlükten kaldırılmış sayılacağı ilkesi hâkimdir(Işıktaç, 2010: 148). Bu ilke Roma hukukundan beri kabul edilen ana kuraldır(lexpo-terior derogat legi priori). Çatışan önceki ve sonraki kanunlardan her ikisi de genel veya özel kanun ise yeni kanunun uygulanacağı noktasında bir kuşku bulunmamaktadır. Çatışan kanunlardan biri genel kanun diğeri özel kanun olduğunda ise durum farklılık gösterebilir. Yeni tarihli olan özel kanun ise kanun koyucunun konuyu özel kanunda daha derinlemesine inceleme ihtiyacı hissettiğinden bahisle özel kanunun uygulanacağını söyleyebiliriz. Ancak yeni tarihli olanın genel kanun olduğu durumda konu bu kadar kolay çözümlenemeyebilir.

Burada kanun koyucunun söz konusu kanunları hangi amaçla çıkarttığı incelenerek aynı konuda farklı amaçlar güttüğü ve bu amaçların aynen devam ettiği tespit edilirse sonraki tarihli genel kanunun eski tarihli özel kanunu yürürlükten kaldırmadığı sonucuna varırız(Yılmaz, 2011: 26-27). Adalet değeri açısından kanun koyucunun amacı ile taraf çıkarları arasında dengenin kurulması gerekecektir(Işıktaç, 2010: 149). Öğretide tüm yorum araçlarının değerlendirilmesi özellikle amaca göre yorum yönteminin kullanılarak kanunun çelişen menfaatler arasında kanun koyucunun iradesinin hangisini ne oranda koruduğu bulunarak aralarında önceliğin mi birlikteliğin mi bulunduğu tespit edilmesi gerektiği kabul edilmektedir(Yıldırım, 2014: 6).

2.2.Borçlar Kanunu ve İş Kanunu İlişkisi

Medeni Hukukun kişiler arasındaki borç ilişkilerini inceleyen kısmı Borçlar Hukukunun konusunu oluşturur(Oğuzman ve Öz, 2013: 1). Borçlar hukuku içerisinde yer alan genel kurallarla iş hukuku ve diğer düzenlemeler ile yakın ilişki içinde bulunmaktadır(Yıldırım, 2014: 3). Bu bağlamda 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nun birçok hükmü İş Kanunu ile yakından ilgilidir(Yıldırım, 2014: 4). İş hukukunun kaynakları arasında özel kanunlar yanında genel kanunlar da vardır. Bunlardan önemli olanları Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu olup Borçlar Kanunun özel hukuk ilişkilerine uygulanması bakımından bu bağlamda temel kanun görevi görmektedir(Yılmaz, 2011: 27). Zira Medeni Kanunun 5.maddesi bu duruma işaret etmiştir.[1] Borçlar Kanunu ülkemizde müstakil bir İş Kanunu olmadığı dönemlerde bireysel iş ilişkilerine uygulanan kanun olmuştur. İş Kanunumuzun yürürlüğe girmesi ile birlikte Borçlar Kanunu İş Kanununa tabi işçilere uygulanabilecek hükümler bakımından tamamlayıcı bir kanun görevi görmüştür. Buna karşın İş Kanununa tabi olmayan kişiler bakımından Borçlar Kanununun hizmet sözleşmesine ilişkin hükümleri doğrudan uygulanması gerekli bir kanun olmuştur. Neticede uygulanma önceliği bakımından özel kanun olan İş Kanunu iş kanununa tabi işçilere uygulanacak, İş Kanununda hüküm bulunmayan hallerde Borçlar Kanununun genel hükümlerinin uygulanması mümkün olacaktır. Buna göre Borçlar Kanunda düzenlenen ancak İş Kanununda düzenlenmemiş olan düzenlemelerden örnek verecek olursak hizmet akdine ilişkin hükümlerden işçi ve işverenin borçları, pazarlamacılık sözleşmesi, evde hizmet sözleşmesi, ibra, rekabet yasağı, iş yerinin devri, işçi ve işverenin ölümü gibi hükümler bireysel iş ilişkilerine uygulanan genel hükümlerden bazılarıdır. Buna karşılık Borçlar Kanununda düzenlendiği kadar İş Kanununda da düzenlenen tazminat, haklı sebeple fesih ve rücu gibi hükümler İş Kanunumuzda özel olarak düzenlendiği için Borçlar Kanunun genel hükümleri iş ilişkisine uygulanmayacaktır(Yılmaz, 2011:28). İş hukukunun özel niteliğine aykırı düşmediği takdirde TBK'nun genel hükümleri ve hizmet sözleşmesine ilişkin hükümleri İş Kanunun dördüncü maddesinde sayılan işlerde ve İş Kanunu, Deniz İş Kanunu ve Basın İş Kanununda boşluk bulunan hallerde uygulanacaktır(Süzek, 2014: 213).

3.Türk Borçlar Kanununun İşçi ve İşveren Borçlarına ilişkin Uygulanacak Hükümleri

3.1.İşçinin Borçları

Borçlar Kanununda işçinin borçları başlığı altında 395. maddesinde işçinin bizzat çalışma borcu, 396. maddesinde özen ve sadakat borcu, 397.maddesinde teslim ve hesap verme borcu, 398.maddesinde fazla çalışma borcu, 399.maddesinde düzenlemelere ve talimatlara uyma borcu olarak düzenlendiğini görmekteyiz. İşçinin borçlarına ilişkin bu düzenlemelerin Borçlar Kanununa tabi iş sözleşmeleri yanında İş Kanunu ile diğer özel iş yasalarına tabi ilişkiler için de uygulanacaktır(Centel, 2011:5-6). Şimdi Türk Borçlar Kanununda düzenlenen işçi borçlarını ve Borçlar Kanunu ile olan ilişkisini açıklamaya çalışalım.

[1] Türk Medeni Kanunu ve Borçlar Kanunu'nun genel nitelikteki hükümleri, uygun düştüğü ölçüde tüm özel hukuk ilişkilerine de uygulanır(MK md.5/1).

3.1.1.Bizzat Çalışma Borcu

İşçinin iş sözleşmesi yüklenen en temel borcu bizzat çalışma borcu olup işin ifasında işçinin de kişilik ve yeteneği ön planda tutulmaktadır. İş görme borcunun işçi tarafından ifası işveren açısından da önem kazanmaktadır. Zira TBK 395. maddesi de işçiye işi şahsen yapmasını gerektiğini emretmiştir. Bu doğrultuda işçinin bir başkası aracılığıyla iş görmesi mümkün değildir. İşçinin ölümü ile iş görme borcunun kendiliğinden de sona erdiği ve mirasçılara da geçmediği sonucuna varabiliriz(Güneş ve Mutluay, 2011: 242). İşçinin yerine getirmesi gereken iş görme borcunu tam gün veya kısmi süre ile yerine getirmesi mümkündür. Aynı şekilde işçinin iş görme borcunun ne zaman başlayacağı tarafların arasında yapacağı anlaşma ile belirlenir. Buna göre işçinin işe başlaması gereken tarihten hastalık veya zorlayıcı sebepler dışında işe gelmeyerek başlamadığı takdirde aylık ücretinin ¼'ünü işverenin tazminat olarak isteyebileceği ve hatta işverenin uğradığı ek zararlarını da gidermesi gerekmektedir(TBK m.439/1). TBK'nun 439. maddesi işçinin haksız olarak işe başlamaması veya işi bırakması durumunda işverenin işçiden talep edebileceği tazminatı düzenlemekle birlikte hem belirli hem de belirsiz süreli sözleşmeler için getirilmiş hükümdür. İşK m.17'de belirsiz süreli hizmet sözleşmelerine ilişkin özel bir düzenleme bulunduğu için TBK'nun söz konusu hükmü İş Kanununa tabi işçiler açısından uygulanmayacaktır. Bununla birlikte İş Kanunu kapsamındaki belirli süreli iş sözleşmelerine uygulanmasında bir sakınca yoktur. Söz konusu hüküm gereğince işverenin tazminat talep edebilmesi için işçinin haklı bir sebep bulunmaksızın işe başlamaması veya işi bırakması gerekir. Haklı sebep bulunup bulunmadığı dürüstlük kuralına göre belirlenir. İşveren işçinin aylık ücretinin dörtte biri tutarında, zarar şartına bağlı olmadan, maktu bir tazminat talep edebilir. İşveren zararının daha fazla olduğunu ispatlayarak bunun dışında ek tazminatta talep edebilir. İşverenin zararı işçinin aylık ücretinin dörtte birinden az ise hâkim tazminat tutarını indirebilir. İşveren tazminat isteme hakkını takas yoluyla kullanmamış ise işçinin işe başlamamasından ya da işi bırakmasından işlemeye başlayacak otuz gün içinde dava ya da takip yoluna başvurarak alacağını isteyebilir(Yavuz, 2013: 2385). İşçinin işe haksız olarak başlamaması veya işi bırakması durumunda işverenin uğrayacağı ek zararlara örnek olarak; işin yapılamaması nedeniyle uğranılan kazanç kaybı, diğer işçilere ödenen fazla çalışma ücreti, dışardan temin edilen işçiye ödenen ücret verilebilir(Alpagut, 2011:935). Bu hükümle Borçlar Kanununa tabi sözleşmeler bakımından işçinin işe başlamamasının cezai koşuluna bağlanması mümkün olmakla beraber diğer özel iş yasaları bakımından doğrudan uygulanmak yerine oluşabilecek bir boşluğu doldurma görevi gördüğünü bu bağlamda Borçlar Kanunun yerine göre tamamlayıcı bir rol oynadığını söylememiz daha doğru olur(Akyiğit, 2023: 199-200). Zira sözleşme özgürlüğü çerçevesinde tarafların özgür iradesi ile böyle bir hükmü koymaları da mümkündür.

3.1.2.Özen ve Sadakat Borcu

İşçi ile işveren arasında iş ilişkisi sürdüğü müddetçe işçinin işini özenle yapması ve aynı zamanda işverene de sadakatle davranmasını gerektirmekte olup bu durum aynı zamanda iş sözleşmesinin kişisel bir sözleşme olmasının bir sonucudur(Güneş ve Mutluay, 2011: 242). Özen borcu, kurulan iş ilişkisi sebebiyle işin görülmesi sırasında kişinin dikkat, itina ve iradesini kullanarak yükümlülüğünü yerine getirmesindeki davranış bütünlüğüdür. Özen borcu ilk olarak işin görülmesinde ortaya çıksa da sözleşmenin kurulmasında ve devamında da işçinin bu yükümlülüğü devam etmektedir(Makas, 2012: 152). Bu bakımdan özen borcu, işçinin asli edimini gereği gibi yerine getirmesine hizmet eden bir yan edim yükümlülüğüdür. Özen borcuna aykırılık asli edim yükümlülüğünün ihlali anlamını taşır. Sadakat borcu ise bir yan edim yükümlülüğü değil, bir yan yükümlülüktür(Yavuz, 2013: 2226).

TBK m.396/f.2'de işçi, işverene ait makineleri, araç ve gereçleri, teknik sistemleri, tesisleri ve taşıtları usulüne uygun olarak kullanmak ve bunlarla birlikte işin görülmesi için kendisine teslim edilmiş olan malzemeye özen göstermekle yükümlüdür denilerek işçinin özen borcu bir anlamda somutlaştırılmıştır. Aynı zamanda bu durum özen borcunun iş görme borcu içinde yer aldığını ve bağımsız bir borç olmadığını gösterir(Akyiğit, 2023: 201). Sadakat borcuna ilişkin İş Kanunumuzda herhangi bir düzenleme bulunmamakla birlikte İş Kanunun 25.maddesinde bu borca aykırılığa dair işverenin haklı sebeple feshi oluşturan hallere yer verilmiştir. Sadakat borcu iş sözleşmesinde işçinin borçları arasında yer almaktadır. İşin doğası gereği sadakat borcunun içeriğini belirlemek veya sadakate aykırı davranışları tek tek saymak da mümkün değildir(Güneş ve Mutluay, 2011: 242). Kanunda sadakat borcu için işverenin haklı menfaatlerinin korunmasında kendini gösterir dediğine göre işçinin işverenin işi ve işyeri ile ilgili menfaatini koruması ve işverene zarar vermemesi işçi için beklenen bir davranış olmalıdır. Bu doğrultuda hizmet işverenin menfaatine uygun bir biçimde yerine getirilmeli, işvereni zarara uğratacak davranışlardan kaçınılmalı, bilgi ve hesap verme borcuna riayet edilmeli, tehlike anında iş sahibine yardım edilmelidir(Yavuz, 2013: 2222). Doğal olarak her şart ve koşulda işçinin işverene sadakati beklenemez. Burada temel ölçü işverenin işi ve işyeri ile ilgili olmasıdır(Akyiğit, 2023: 203). Bunu da önüne gelen uyuşmazlıkta her somut olaya özgü şekilde değerlendirecek olan hâkimlerdir. Sadakat borcunun konusunu işverenin haklı menfaatlerini korumak ve bu menfaatlere zarar verebilecek davranışlardan kaçınmak oluşturur. Bu anlamda bağlılık borcu da denilen sadakat borcu işverenin haklı menfaati ile sınırlı ise de iş ilişkisinin özel durumu ile çalışma hayatındaki ilişkilere göre işverenin çıkarının genişliği farklılık gösterir(Centel, 2011: 8). Nitekim iş yerinin üretim yöntemi gizli tutulan bir iş yerinde çalışan işçinin bağlılık borcu bu kapsamda olmayan üretim ilişkilerinin daha serbest olduğu bir iş yerinde çalışan işçilere göre sadakat borcu daha geniştir. Bazen sadakat borcu işçiye bir şey yapma veya yapmaktan kaçınma, haber verme zorunluluğu da yükleyebilir. Örneğin başka bir işçinin işverene ait iş yerinde hırsızlık yapması, ahlaka aykırı bir davranışta bulunması veya işyerinde çıkan yangın durumunu haber vermemesi, işveren ile rekabet etmemesi, işi sebebiyle öğrendiği ticari sır ve bilgileri ifşa etmemesi gibi durumlar sayılabilir.

Sadakat borcunun en tipik örnekleri olan rekabet etmeme ve sır saklama borcu ise kanun maddesinin üçüncü ve dördüncü fıkrasında düzenlenmiştir.[1]

Sadakat borcu içerisine işçinin işveren ile rekabet etmeme yani rekabet yasağı da girmektedir. Bu yasak işçinin işe başlamasından iş akdinin sona erdiği tarihe kadar uzanmaktadır(Akyiğit, 2023: 2023-204). Nitekim Yargıtay konuya ilişkin bir kararında bu duruma işaret etmiştir.[2] Ancak önel verilerek yapılan fesihlerde önel süresi boyunca iş sözleşmesi ve sözleşmeye bağlılık ilkesi sonucu doğan işçinin sadakat borcunun devam etmesi dürüstlük kuralının gereğidir. Fakat önel süresi içinde işçinin iş araması ve hatta işverenle aynı sektörde çalışan başka bir işverenle iş görüşmesi yapması sadakat borcuna aykırılık olarak değerlendirilemez(Akyiğit, 2023: 206). Nitekim İş Kanunu 27.maddesinde işçiye öneli fesih halinde iş arama izni verilmesini gerektiğini de belirtilerek bu konuda özel düzenleme yapılmıştır. Sadakat borcunun bir başka görünüm şekli de işçinin işverenin iş ve meslek sırlarını saklama yükümlülüğüdür. İşçiye yüklenen bu yükümlülük iş akdinin devamı süresincedir. Ancak işçiye yüklenen bu yükümün iş akdinin sona ermesinden sonra da ortaya çıkabilir. Bunun ölçütü ise işverenin haklı menfaatinin korunmasının gerektiği kadar olacaktır(Centel, 2011: 9).

[1] TBK md.396/f.3 uyarınca işçi, hizmet ilişkisi devam ettiği sürece, sadakat borcuna aykırı olarak bir ücret karşılığında üçüncü kişiye hizmette bulunamaz ve özellikle kendi işvereni ile rekabete girişemez. TBK md.396/f.4'te'de işçinin sır saklama borcu düzenlenmiştir. Sır saklama borcu hizmet ilişkisi sona erdikten sonra da işverenin haklı menfaatinin korunması için gerekli olduğu ölçüde devam eder.

[2] Yargıtay 9.HD., 17/02/2014, E. 2012/310, K.2014/4832.

İşverenle rekabet etmeme borcunun hizmet sözleşmesi sona erdikten sonra da devam edebilmesi için bu hususta ayrı bir rekabet yasağı sözleşmesinin yapılmasına ihtiyaç duyulur. Rekabet yasağına ilişkin düzenlemenin İş Kanunun da yer almaması İş Kanununa tabi sözleşmeler bakımından TBK'nun 396.maddesinin göz önünde tutularak somut olaya özgü uygulanmasını gerektirmektedir.

3.1.2.1. Özen Borcunun Derecesi ve Kapsamı

İş Kanunumuz işçinin işini ifası sırasında özenle çalışma yükümünün derecesi ve kapsamı hakkında herhangi bir düzenleme yer almasa da işçinin özenle çalışma yükümlülüğüne aykırı davranışları işverene haklı nedenle fesih hakkı verdiğini kabul etmektedir. Bu haller İşK'da ahlaka ve iyi niyet kurallarına uymayan haller ve benzerleri olarak düzenlenmiştir.[1] Bu sebeple işçinin özenle işi görmesi ve bu özenin derecesi bakımından Borçlar Kanununun genel esasları belirleyici olacaktır(Centel, 2011: 6). Borçlar Kanunumuz işçiye işini özenle yapma yükümlülüğü getirmesinin yanı sıra işini yapmasını sağlayan ve işverene ait olan makine, araç ve gereç, teknik sistem, tesis ve taşıtlar ile işveren tarafından kendisine teslim edilen malzemelerin kullanılması esnasında da gerekli özenin gösterilmesi yükümlülüğü getirmiştir. Ancak bu özenin derecesi eski Borçlar kanunumuzda sözleşme hükümlerine göre tayin edilirken yeni Borçlar Kanunumuzda işin tehlikeli olup olmaması, uzmanlığı ve eğitimi gerektirip gerektirmemesi ile işçinin işveren tarafından bilinen veya bilinmesi gereken yetenek ve nitelikleri de göz önünde bulundurulmasını gerektirmiştir(İşK md. 400/2). Bu durum aynı zamanda işçinin özen borcuna aykırı davranışından doğan sorumluluğunun belirlenmesinde belirleyici olduğunu ve bu hükmü tarafların göz önünde bulundurmaları gerektiğini söylemek mümkündür. Kanunda "işin tehlikeli olup olmaması" kriteriyle kast edilen işin her an bir zarara yol açma tehlikesini bünyesinde barındırıyor olması ve özenli bir işçinin dahi söz konusu işte ara sıra hata yapma ihtimalinin bulunmasıdır. Bu duruma örnek olarak yapılan işte çok karışık bir makinenin kullanılıyor olması halinde işçinin hata yapma olasılığı ve bu sebeple işin yapılmasında zararın oluşması verilebilir(Soyer, 2013:4). İşçinin özen borcuna aykırı davranışı halinde işverenin haklı nedenle fesih hakkını kullanabileceği ve haklı nedenle fesih için kusurun derecesi ile ilgili İşK'da bir düzenleme yoktur. Dolayısıyla çok hafif bir kusurla veya ihmalle bile dahi işçinin işverene zarar vermesi işverene haklı nedenle fesih imkânı vermektedir. Bu durum işçinin işini kaybetmesine ve işçilik alacaklarından da mahrum bırakarak kendisini ve ailesinin mağduriyetine neden olmaktadır. Ancak burada yapılacak düzenleme ile işçinin iş yerindeki çalışma süresi yani kıdemi, özen borcunu sürekli bir şekilde ihlal edip etmediği, işçinin işverenin zararını ödemek isteyip istememesi, işçinin kusurunun derecesi gibi ölçütler getirilmesi halinde hem işçi işinden olmayacak hem de işverenin fesih hakkı da sınırlandırılmış olacaktır(Makas, 2012: 176-177). Zira işçinin alacağına engel olunmaması için hakkaniyet ve işçi lehine yorum da bunu gerektirmelidir. Sonuç olarak İş Kanunu kapsamında olan veya olmayan işçinin "tehlikeli işlerde" hafif ihmalle verdiği zarardan sorumlu tutulmaması; orta dereceli ihmalle verdiği zararda ise zararın taraflar arasında paylaştırılması gerekir. Ancak işçinin hafif ihmalle verdiği zararda TBK 400. maddesi gereğince sorumluluğu bulunmazken söz konusu zarar işçinin otuz günlük ücretini geçtiği takdirde İşK md. 25/f.2 gereğince işverene derhal fesih hakkı tanınması uygun olmayıp öğreti de eleştirilmiştir.

[1] İşçinin, işyerinde yedi günden fazla hapisle cezalandırılan ve cezası ertelenmeyen bir suç işlemesi, işçinin işverenden izin almaksızın veya haklı bir sebebe dayanmaksızın ardı ardına iki iş günü veya bir ay içinde iki defa herhangi bir tatil gününden sonraki iş günü yahut bir ayda üç iş günü işine devam etmemesi, işçinin yapmakla ödevli bulunduğu görevleri kendisine hatırlatıldığı halde yapmamakta ısrar etmesi, işçinin kendi isteği veya savsaması yüzünden işin güvenliğini tehlikeye düşürmesi, işyerinin malı olan veya malı olmayıp da eli altında bulunan makineleri, tesisatı veya başka eşya ve maddeleri otuz günlük ücretinin tutarıyla ödemeyecek derecede hasara ve kayba uğratması(İşK md. 25/bent II f.g,h,ı).

3.1.3. Teslim ve Hesap Verme Borcu

TBK md.397'de işçinin, üstlendiği işin görülmesi sırasında üçüncü kişiden işveren için aldığı şeyleri ve özellikle paraları derhal ona teslim etmek ve bunlar hakkında hesap vermekle yükümlü olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca işçi, hizmetin yerine getirilmesinden dolayı elde ettiği şeyleri de derhal işverene teslim etmekle yükümlü kılınmıştır. İşçi işveren adına aldığı para veya menkul eşyaları gecikmeksizin işverene vermelidir. Ancak işçinin işverenin iş yaptığı müşteriden aldığı parayı işverenin Banka hesabına göndermemesi veya eşyayı işverene teslim etmeksizin kullanması ve hatta parayı vadeli hesaba atarak sadece anaparayı vermesi işçinin teslim ve hesap verme borcunu aykırılık oluşturduğu gibi söz konusu mal veya eşyanın işçide bulunması esnasında oluşacak kayıptan da işçinin sorumluluğuna gidilebilmelidir(Akyiğit, 2023: 209). Emredici bir hüküm olması dolayısıyla hesap istemekten önceden feragat edilmesi mümkün değildir. İş sebebiyle alınanların işverene teslim edilmemesi işverenin inancının kötüye kullanılması dolayısıyla sadakat borcuna da aykırılık oluşturur. İşçinin, aldığı parayı kusuru olmaksızın çaldırması vb. sebeplerle işverene teslim edememesi durumunda da işçi bu parayı işverene verme borcundan kurtulamaz. İşçi, işverenden olan ücret, tazminat vb. alacaklarına karşılık olarak işverene teslim etmesi gereken para üzerinde hapis hakkı kurabileceği gibi takasta talep edebilir(Yavuz, 2013: 2227-2228). Şunu da belirtmeliyiz ki belirtilen bu durumlar aynı zamanda sadakat borcu içinde sayılabilecek haller olduğu gözetildiğinde ayrıca mevzuatımızda böyle bir düzenlemenin varlığı da ayrı bir tartışma konusudur. Kanaatimizce sadece işverenin iş yaptığı üçüncü kişilerden alınan eşya veya paranın işverene verilerek hesabının işçiden sorulması da yerinde bir düzenleme olmamıştır. Bu konuda işçiye işi yapması için verilen ve kullanmakla bitmeyen iş eşyalarını işverene iade edilmesi borcu yüklenmesinin hukuk mantığı açısından daha doğru bir düzenleme olacaktır.

3.1.4. Düzenlemelere ve Talimatlara Uyma Borcu

İş sözleşmesinde edimini ifa eden borçlu aynı zamanda işin ifası sırasında işverenin işin yönetimi ile ilgili emir ve talimatlarına uyma yükümlülüğü altındadır(Güneş ve Mutluay, 2011: 246). Bu husus Borçlar Kanununda düzenlemelere ve talimatlara uyma borcu başlığı ile düzenlenmiştir.[1] Ancak bu yükümlülük işçi için mutlak nitelikte olmayıp işin görülmesi ile işyeri düzeni ile sınırlı olarak dürüstlük kuralı çerçevesinde işçinin uymasını gerektirir(Centel, 2011:9). İşveren doğrudan veya dolaylı şekilde yöneltilen talimatlar ile işçiden işin yerine getirmesini isterken aynı zamanda da işçi üzerinde otorite de kurmuş olmaktadır. Bu bağlamda işveren işyerinin yönetimi yani sevk ve idaresi açısından işçiye karşı işin yerine getirilmesi ile ilgili yönetimsel haklarını kullanmış olmaktadır(Akyiğit, 2023: 65). Genel düzenlemeler, bütün işçiler ve işyeri için bağlayıcı ve geçerli olan düzenlemelerdir. Uygulamada bunlar iç yönetmeliği, personel yönetmeliği, işyeri yönetmeliği gibi isimlerle karşımıza çıkmaktadır(Yavuz, 2013: 2232).Özel talimat ise, muhataplarının bilgisine ulaştığında bağlayıcı olan ve işin özelliği gerektirdiği ölçüde konulabilen düzenlemelerdir. İşverenin yönetimsel hakkını kullanması ile işçinin de bu kapsamda işini yapması aynı zamanda işçinin itaat borcu içinde düşünülmelidir. İşçinin itaat etme borcunun sınırını ise dürüstlük kuralı çerçevesinde belirlenecektir(Güneş ve Mutluay, 2011: 247). İşverenin talimat verme yetkisinin sınırını belirlemede dürüstlük kuralından önce Anayasa, emredici kanun hükümleri, toplu iş sözleşmesi, bireysel iş sözleşmesi ve genel iş koşulları gelmektedir(Süzek, 2014: 74). İşverenin bu sınırlar içerisinde işçiye talimat verme hakkı yönetim hakkıdır. İşçi hukuka ve ahlaka aykırı talimatlara uymak zorunda değildir.

[1] TBK md.399'a göre işveren, işin görülmesi ve işçilerin işyerindeki davranışlarıyla ilgili genel düzenlemeler yapabilir ve onlara özel talimat verebilir. İşçiler, bunlara dürüstlük kurallarının gerektirdiği ölçüde uymak zorundadır.

İşveren ise talimat verme hakkından önceden feragat edemez(Yavuz, 2013: 2232-2233). İşverenin işin yürütülmesi ile ilgili emir ve talimat vermesi yapacağı genel veya özel düzenlemeler ile sağlanması gerektiği gibi buna uyulup uyulmadığının da denetimi gerekir. Bu durum işçi için katlanma yükümlülüğü getirdiği gibi aynı zamanda işçiye bazı davranışlarda bulunama şeklinde kaçınma yükümlülüğü de getirdiğini söylemek mümkündür. Doğal olarak bunun sınırı belirleyici olan da dürüstlük kuralıdır.

3.1.5.Fazla Çalışma Borcu

Fazla çalışma borcu da işçinin işverene karşı borçlarından birisidir. TBK'da fazla çalışma normal çalışma süresinin üzerinde yapılan çalışma olarak tanımlanmakla beraber işçi için bu yükümlülüğün yerine getirilmesi bazı koşullara bağlı tutulmuştur. Öncelikle fazla çalışma yapılmasını gerektiren bir işin yapılma zorunluluğu ortaya çıkmalıdır. Burada kast edilen yasa veya sözleşme ile belirlenen çalışma süresinde bitirilemeyecek iştir. Zira bu zorunluluk farklı sebeplere bağlı olarak çıkabilir. Nitekim işverenin iş yerinde talep yoğunluğuna bağlı olarak siparişleri yetiştirememesi gibi bir durumda işçi için böyle bir zorunluluktan bahsedilebilir(Centel, 2011:7). İkinci olarak işçinin sağlığının böyle bir çalışmaya yapmaya elverişli olması ve çalışma için işverenin işçinin onayını almasıdır. Bu durumda gerekirse işçinin bu çalışmaya yönelik sağlık durumu hakkında işvereni bilgilendirmesi ve işverenin de işçinin sağlığını göz önünde bulundurmasını ve hatta tereddüt halinde gerekirse bu çalışmaya ilişkin sağlık raporu almasını da gerekli kılmalıdır. İşçinin fazla çalışma yapmaktan kaçınması somut olayın özelliğine göre ve dürüstlük kuralına da aykırı olmamalıdır. İşçinin fazla çalışma yapmayı sevmediğini beyan etmesi veya hiçbir gerekçe göstermeden bu yükümlülükten kaçınması işverenin iş yeri çalışma düzen ve barışına zarar verebileceği gibi bu durum işçi için işverene karşı sadakat yükümlülüğüne aykırı davranış teşkil edebilir. Görüldüğü üzere bu yükümlülüğün tespiti için Borçlar hukukunun genel ilkesi olan dürüstlük kuralının somut olaya bağlı şekilde uygulanıp uygulanmayacağı değerlendirilerek bir sonuca varmak gerekmekte olup bunu da değerlendirecek olan da hâkimlerdir.Sonuç olarak işçinin fazla çalışma yükümlülüğünden bahsedebilmemiz için çalışma karşılığında işverenin işçiye ücret vermeyi kabul etmelidir. Bu ücret fazla çalışma halinde normal çalışma ücretinin yüzde elli, fazla sürelerle çalışma halinde ise yüzde yirmi beş fazlası tutarında ücret olmalıdır(Centel, 2011: 8). Fazla çalışma halinde işçiye ücret verilmesi yerine işçiye izin verilmesinin de mümkün olduğunu ancak bunun için zamlı ücret yerine serbest zaman verilme hakkının işçinin kullanabileceği bir hak olduğu da gözden uzak tutulmamalıdır(Güneş ve Mutluay, 2011: 246). Fakat işçinin bu hakkının da dürüstlük kuralı bağlamında kullanması ve somut duruma göre kötüye kullanımların önüne geçme adına işyerinin bütünlüğünü bozmayacak şekilde bu iznin verilmesi mümkün olmalıdır.

3.2.İşveren Borçları

Borçlar Kanununda işveren borçları ücret ödeme borcu, işçinin kişiliğinin korunması, diğer borçlar olarak iş araç ve malzemeleri sağlama borcu, giderler olarak sayılmıştır. Şimdi Borçlar Kanunun da düzenlenen işveren borçlarını açıklamaya çalışacağız.

3.2.1.Ücret Ödeme Borcu ve Türleri

Ücret ödeme borcu işveren için işçiyle kurulan bir ilişkide en temel borçtur. Kural olarak işçinin bir çalışması olmadığı takdirde işverenin de ücret ödeme yükümü oluşmaz. Bu sebeple İş hukukunda "*çalışma yoksa ücret de yok*" prensibi geçerlidir(Akyiğit, 2023: 211). İşçiye sözleşme veya toplu iş sözleşmesi ile belirlenmiş olan ücret ödenir. Fakat sözleşmede hüküm yoksa asgari ücretten az olmamak üzere emsal olan ücret ödenir.

Fakat işçiye ödenecek bu ücret sisteminin işverenin ekonomik durumu, işçilerin nitelikleri, işverenin iş yerine yaptığı yatırım göre değişiklik göstereceği düşünüldüğünde aynı işyerinde çalışıp aynı işi yapmakta olan işçiler arasında ayrımcılık yaratacağı gibi uyuşmazlıkların oluşmasına zemin hazırlayacağı da nazara alındığında bu ücret sistemi yerinde bir ücret belirleme şekli değildir. Ücret zamana göre ödendiği gibi aynı zamanda ücretin parça başına, yüzde usulü veya götürü olarak ödenmesi mümkündür(Güneş ve Mutluay, 2011: 249). İşte bu noktada işçinin ücretinin ödenmesinde hangi usule göre ödenmesi sorun oluşturabilir. Bu konuda farklı görüşler dile getirilse de zamana göre ücret en uygulanan sistemdir. Zira işçi belli bir süre iş görme edimi karşılığında bu ücrete hak kazanacağı genel ilkedir. Burada işçinin yaptığı işin türü veya ne kadar iş ürettiğinin de bir önemi yoktur(Akyiğit, 2023: 212). İş Kanununda düzenlenmediği ancak Borçlar Kanununda düzenlendiği üzere eğer işveren işçiye parça başına veya götürü usulüyle ücret ödüyorsa işçi işverenden çalıştığı her gün için ücret isteyebilir. Fakat götürü veya parça başına iş olmadığı takdirde saat başına veya gündelik şeklinde işçiye iş verilebilir. Bunların hiçbirisinin bulunmaması halinde ise meydana gelebilecek zararı işvereninin tazmin etmesi gerekmektedir. Doğal olarak bunun aksi kendisine kusur yüklenmeyeceğinin işverence ispatıdır. İş Kanununda düzenlenmeyen bir ücret türü de işin sonucundan pay alma denilen ek ücret türü olup TBK 403. maddesinde düzenlenmiştir.[1] Kanunda bu ücret şekli için işçinin yapılan işten kar alması yanında cirodan ve üretilenden pay alarak hesap dönemi sonunda bu payın da yasal hükümler ve ticari esaslar göz önünde tutularak belirlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Pay hesabında anlaşılamaması halinde işverenin işçi veya onun yerine birlikte kararlaştırdıkları veya hâkimin atadığı bilirkişiye bilgi vermek ve işletme ilgili bilgi ve belgeleri bilirkişinin incelemesine sunulacağı ve kardan pay verilmesinin kararlaştırılması halinde işçinin istemi üzerine kar zarar defterini verebileceği öngörülmüştür(Güneş ve Mutluay, 2011: 250). Payın hesaplanmasında uyuşmazlık çıkması halinde işverenin işletmedeki bilgi ve belgeleri incelemeye sunma yükümü yerinde bir hüküm olarak görünse de bilirkişinin mahkeme dışında taraflarca atanması mümkün değildir. Dolayısıyla bu uygulama hukuk sistemimizle uyuşmadığından bu hükmün uygulanabilirliği ayrı bir soru işaretidir. TBK 405. maddesine göre işçilere verilen bir başka ücret de ikramiyedir. Buna göre işveren bayram, yılbaşı ve doğum günü gibi özel günler sebebiyle işçilere ikramiye verebileceği, bunun da bu konuda yapılan bir anlaşmanın, işçilerin çalışmasının veya işverenin tek taraflı aldığı bir kararın varlığı halinde ödeneceği belirtilmiştir. TBK 404. maddesinde işçinin belli işlerde aracılık yapması sebebiyle işverence ücret ödeneceği öngörülmüştür. Aracılık ücretinin işlemin üçüncü kişi ile kurulması ile doğacağı ve işçinin bu ücreti talep edebileceği belirtilmiştir. Ancak borçların peyder pey yerine getirileceği sözleşmeler ile sigorta sözleşmelerinde her kısmı ilişkin borcun yerine getirilmesi ile bu kısma ilişkin ücret isteme hakkının doğacağı kararlaştırılabilir. Ayrıca işçinin aracılığıyla işveren ve üçüncü kişi arasındaki sözleşme işverenin kusuru olmaksızın ifa edilemezse ya da üçüncü kişi borçlarını yerine getirmezse işçinin ücret isteme hakkı olmayacaktır. Kısmi ifa halinde ücretten orantılı bir indirim yapılacaktır. Ancak indirimin ne şekilde yapılacağı kanunda belirlenmiş değildir. Şunu ifade etmeliyiz ki, işçi işveren ile üçüncü kişi arasında aracılık da bulunarak ilişkinin kurulmasını sağlasa da üçüncü kişi veya işverenin kusuru olmaksızın bu sözleşmeden doğan borçlarını yerine getirmemesinin işçinin de ücret isteme hakkına engel olduğu dolayısıyla işçinin bu ücrete hak kazanmasının mümkün olmadığıdır. Aracılık hizmeti aracılığıyla işçinin ücrete hak kazanmasının bu ücretin ek değil temel ücret olmasını gerektirmelidir.

[1] TBK'nun 403 maddesine göre; "sözleşmeyle işçiye ücretle birlikte üretilenden, cirodan veya kardan belli bir pay verilmesi kararlaştırılmışsa, hesap dönemi sonunda bu pay, yasal hükümler veya genellikle kabul edilmiş ticari esaslar göz önünde tutularak belirlenir. İşçiye belli bir pay verilmesi kararlaştırılan hallerde, payın hesaplanmasında uyuşulamazsa işveren, işçiye veya onun yerine, birlikte kararlaştırdıkları ya da hâkimin atadığı bilirkişiye bilgi vermek ve bilgilin dayanağını oluşturan işletmeyle ilgili defter ve belgeleri incelemesine sunmak; kardan bir pay verilmesi kararlaştırılmışsa, işveren işçiye, istemi üzerine ayrıca yılsonu kar zarar cetvelini vermek zorundadır " denilmektedir.

Zira işçinin buradaki işveren ile üçüncü kişi arasında sözleşme kurulmasını sağlayarak vekâlet ilişkisi kapsamında faaliyette bulunduğu için işçinin ücretinin temel dayanağının da vekâlet sözleşmesi olduğunu belirtmemiz gerekir(Güneş ve Mutluay, 2011: 251). Kanun da bu hususun belirtilmemesi işçinin buradaki hizmetinin ek ücret ile karşılandığı izlenimi uyandırdığından bu hususta düzenleme yapılması yerinde olacaktır.

3.2.1.1. Ücretin Ödenmesi

TBK'da ücretin ödenmesi, ödeme süresi ve ücretin korunması başlığı altında düzenlenmektedir. TBK 406'ya göre aksine adet olmadıkça işçinin ücreti her ayın sonunda ödeneceği ve iş sözleşmesi veya toplu iş sözleşmesi ile daha kısa sürenin belirleneceğidir. İş Kanununun 32.maddesi 5.fıkrasında aksine adet olmadıkça ifadesine yer verilmeyerek iş sözleşmesi ve toplu iş sözleşmesi ile sürenin bir haftaya kadar indirileceği belirtilmiştir. Yapılan düzenlemeden de anlaşılacağı üzere işçi iş görme edimini yerine getirmesi ile ücrete sahip olacağıdır. İş Kanunumuzun 34.maddesinde ise işçinin ücretinin ödenmemesi halinde çalışmaktan kaçınma hakkına sahip olacağı belirtilmiştir.[1] Bununla ilişkili olan TBK'nun 97. maddesinde ifa isteminde bulunan tarafın sözleşme koşullarına ve özelliklerine göre kendi borcunu ifa etmiş veya ifasını önermesinin gerektiğinin belirtilmesi karşısında işçinin ödemezlik defini ileri sürerek iş görme borcundan da kaçınamayacağı sonucuna varılmaktadır. Dolayısıyla ücret ödeme borcu daha sonra muaccel olan işverenin kendi borcunu ifa etmeden iş görme borcunu işçiden isteyebilecektir. Sonuç itibariyle işçinin ücretinin ödenmemesi halinde çalışmaktan kaçınma hakkının Borçlar Kanununa alınmamasının İş Kanununa tabi olan ve olmayanlar arasında ikilik yaratarak sorun oluşturduğu gözetildiğinde kanaatimizce yaratılan ikiliğin düzeltilmesi ve İş Kanununda yer alan bu haktan her çalışanın somut duruma göre ve belli şartlar dâhilinde yararlanması gerekmektedir. TBK 406. maddesinin 2.fıkrasına göre, aracılık ücretinin her ayının sonunda ödenmesi ancak işlemlerin yapılması altı aydan daha uzun süreyi geçtiği takdirde aracılık ücreti asıl ücrete ek kararlaştırılmış ise yazılı anlaşma ile ödemenin ileri bir tarihe bırakılacağı öngörülmüştür. Ancak bunun aksinin kararlaştırılması mümkündür(Güneş ve Mutluay, 2011: 252). TBK 406. maddesinin son fıkrasında iş kanununa tabi işçilere de ödenebilecek olan avansı düzenlemektedir. Söz konusu hükme göre işçinin zorunlu bir ihtiyacı ortaya çıktığında işveren ödeyebilecek gücü olması şartıyla işçinin hizmetiyle orantılı olarak avans vermekle yükümlü kılınmıştır. Ancak somut olayda iki tarafın da çıkarları dikkate alınmalıdır. İşveren dara düşecekse işçinin avans hakkından söz edilemez(Yavuz, 2013: 2258).

3.2.1.2. Ücretin Korunması

Borçlar Kanununda işçinin ücretinin korunması için bir takım düzenlemeler getirilmiştir. Zira İş Kanununun 32.maddesinde işçi hak ettiği ücretinin Bankaya yatırılmasının Borçlar Kanununun 407.maddesinde de öngörülmüştür. Aynı zamanda işçinin ailesi ve kendisinin geçimi için gerekli olan ücretinin işçinin işverene ait borçlara karşılık takas edilememesinin işçinin ücretinin korunması adına lehine olan bir düzenlemedir.[2] Ancak işçinin rızasının olması ve işverene kasten zarar vermesi hali bu kuralın istisnası olmakla beraber hatta işverenin doğacak zarardan ötürü işçinin ücretinden mahsup yapabilmektedir.

[1] İşK md.34/f.1'de ücretin gününde ödenmemesi başlıklı maddesinde; ücreti ödeme gününden itibaren yirmi gün içinde mücbir neden dışında ödenmeyen işçi, iş görme borcunu yerine getirmekten kaçınabilir. Bu nedenle kişisel karalarına dayanarak iş görme borcunu yerine getirmemeleri sayısal olarak toplu nitelik kazansa dahi grev olarak nitelendirilemez. Gününde ödenmeyen ücretler için mevduata uygulana en yüksek faiz oranı uygulanır" denilmektedir.

[2] 818 sayılı TBK 333.maddesine göre, işçinin ve ailesinin geçimi için verilmiş olan ücretinin işçinin işverene ait borçları için takas edilemeyeceği, bunun dışında kalan kısmın takasının mümkün olduğu belirtilmiştir.

Sonuçta TBK 407. maddesi ile işçinin ailesi ve kendisinin geçimi için gerekli olan ücretinin takas edilmemesinin isabetli olarak ücretinin tamamı için öngörüldüğü, takas için işçinin rızasının varlığının arandığı ve işçinin işverene kasten verdiği zarar bakımından yargının karar vermesi şartıyla ücretinin haczedilebilen kısmı kadar takasın mümkün olduğudur(Güneş ve Mutluay, 2011: 253). Polat Soyer ise işçinin rızasına bağlı olarak sınırsız; kasten verilen zararlarda ise kişinin rızası aranmadan sınırlı olarak takas imkânı getiren söz konusu düzenlemeyi eleştirmektedir. Polat Soyer'e göre işçinin kasten verdiği zararlarda dahi ücretinin korunduğundan bahisle rızaya bağlı olarak sınırsız takas imkanı getirilmesi hükmün amacıyla ters düşmektedir. Ayrıca rızaya bağlı devirde dahi sınırlama getirilmişken rızaya bağlı takasta hiçbir sınırlama getirilmemesi de uygun değildir(Soyer, 2013: 6).

İş Kanununda yer almayan ancak tüm iş ilişkilerinde geçerli olacak bir diğer hüküm ise TBK md.407/f.3 gereğince ücretin işveren lehine kullanılacağına ilişkin anlaşmaların geçersiz olmasıdır. (Yıldırım, 2014: 21).

TBK 410. maddesi İş Kanununa paralel olarak işçilerin ücretinin dörtte birinden fazlasının haczedilemeyeceğini ve devredilemeyeceğini düzenlemekte buna ek olarak ücretin dörtte birinden fazlası için rehin yasağı da getirerek devir yasağının rehin yoluyla aşılmasını engellemektedir. Söz konusu rehin yasağı İş Kanununa tabi işçiler için de uygulanacaktır(Soyer, 2013: 5).

Kanun maddesi ile nafaka alacakları için istisna getirse de nafaka borçlarının ödenmesi hususunda haciz sınırlaması belirtilmemiştir. İş Kanunumuzun 35.maddesi paralel bir düzenleme ile işçinin bakmakla yükümlü olduğu aile bireylerinin korunduğu anlaşılmıştır.[1]

3.2.2. İşçinin Kişiliğinin Korunması

İş sözleşmesinin işçi ve işveren arasında kişisel ilişki kurması işçiyi sadakat yükümü altına sokarken işvereni de işçiyi koruma ve gözetme yükümü yüklemektedir. İş Kanunumuzda işverenin işçiyi gözetme borcu işverenin borçları arasında düzenlenme olarak yer almamıştır.

İşçinin kişiliğinin korunması geniş bir kavramı barındırmakta olup bu kavramın içerisine işçinin sağlığı, şeref ve haysiyeti, bedensel ve ruhsal bütünlüğü, ahlaki değerleri girebilmektedir. TBK'da işçinin kişiliğinin korunması başlığı ile işverenin bu borcu düzenlenmiştir.[2]

İşverenin bu borcunun bütün iş ilişkilerinde yer alması işçiyi gözetme borcunun da bir gereğidir(Güneş ve Mutluay, 2011: 257).

İşverenin iş sağlığını ve güvenliğini önlemleri alma borcu ise TBK md.417/f.2'de düzenlenmiş olup işverenin bu borcu aynı zamanda işçiyi gözetme borcudur[3]. Şunu da belirmeliyiz ki, işçiyi gözetme borcu işçinin sadakat yükümü ve iş görme borcu ile bağlantılı değildir. Bu yükümlülüklerden birinin ihlali diğerinin de ihlalini gerektirmemelidir. İşçiyi gözetme borcu işveren için işçinin sağlığına, bedenine, kişilik ve malına yönelebilecek önlemler almasını gerektirirken öte yandan işçinin psikolojik ve cinsel taciz karşı korunması, tacize uğrayan işçinin daha fazla zarar görmemesini ve önlem almasını da gerektirir(Akyiğit, 2023: 227-228). Bu bakımdan tacize uğramış olanların daha fazla zarar görmesini engelleyici şekilde önlem alma yükümü işçinin tacize uğramamasını sağlama yükümlülüğünden sonra gelmektedir. TBK

[1] İşK 35.maddesinde; " işçilerin aylık ücretlerinin dörtte birinden fazlası haczedilemez veya başkasına devir ve temlik olunmaz. Ancak, işçinin bakmak zorunda olduğu aile üyeleri için hâkim tarafından takdir edilecek miktar bu paraya dâhil değildir. Nafaka borcu alacaklılarının hakları saklıdır" denilmektedir.

[2] TBK md. 417/f.1'de; "işveren, hizmet ilişkisinde işçinin kişiliğini korumak ve saygı göstermek ve işyerinde dürüstlük ilkelerine uygun bir düzeni sağlamakla, özellikle işçilerin psikolojik ve cinsel tacize uğramamaları ve bu tür tacizlere uğramış olanların daha fazla zarar görmemeleri için gerekli önlemleri almakla yükümlüdür" denilmektedir.

[3] TBK md.417/f.2'de; işveren, işyerinde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması için gerekli her türlü önlemi almak, araç ve gereçleri noksansız bulundurmak; işçiler de iş sağlığı ve güvenliği konusunda alınan her türlü önleme uymakla yükümlüdür" denilmektedir.

417. maddesi ile işçinin kişiliğini koruma ile yükleyen düzenlemenin işverene dürüstlük kuralına uygun bir düzen kurmasını sağlamakla da yükümlü tuttuğunu ve burada dürüstlük kuralına uygun düzen ile ahlaka uygun bir düzen sağlamanın anlaşılması gerektiği sonucunu çıkarmak gerekir(Sevimli, 2013: 141-142).

Nitekim Yargıtay'da bir kararında bu hususa işaret etmiştir.[1] İşverenin bu borcuna aykırı davranışı işçinin sözleşmeyi haklı sebeple fesih veya maddi ve manevi tazminat talebi hatta sendikal tazminat da isteyebilmesi mümkün olabilir.

İşverenin iş sağlığı ve güvenliğini koruma borcu ise 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununda daha ayrıntılı bir şekilde düzenlendiği için İş Kanununa tabi işçiler açısından bu hükmün uygulanması mümkün olmayacaktır.

İş sağlığı ve güvenliği borcunu uymamanın yaptırımı ise maddenin son fıkrasında yer almaktadır.[2] İşverenin kanuna ve sözleşmeye aykırı davranışı neticesinde işçinin ölüm, yaralanma ve kişilik haklarına bağlı zararların tazmininin TBK'nun sözleşmeye aykırılıktan doğan sorumluluk hükümlerinin uygulanması gerektiği vurgulanmıştır. Anılan hükümde aynı zamanda tazminat davalarının hukuki dayanağının sözleşmeye aykırılık sebebine dayanırken zamanaşımı süresi de 10 yıl olacaktır. İşçi ve onun desteğinden yoksun kalanın yakınları işverenin kusurunu ispat külfetinden kurtulacaklardır(Güneş ve Mutluay, 2011: 259).

İşçinin kişiliğinin korunması kapsamında işverene yüklenen başka bir yükümlülük işçiye yeterli gıda ve uygun bir barınak sağlaması olup diğeri ise işçinin hastalık veya kaza gibi nedenlerden ötürü işini yapmamasından dolayı işverenin işçinin bakım ve tedavisini sağlamasıdır. Kanunda işverene yüklenen bu yükümlülük bir takım şartların varlığı yanında işçinin kıdemine göre bu yardım değişebilmektedir(Güneş ve Mutluay, 2011: 260).

İş Kanununda, işçinin cinsel tacize uğraması İşK md.24'te haklı nedenle fesih sebepleri arasında düzenlenmesine karşın kanununda psikolojik taciz bir diğer ifadeyle mobbinge ilişkin herhangi bir hüküm bulunmaması sebebiyle TBK md.417/f.1 hükmü İş Kanununa tabi işçiler için de uygulama alanı bulacaktır.

Mobbing, uzun zaman boyunca sistematik olarak tekrarlanan ve kasıtlı olarak yapılan davranışlardır(Altınparmak ve Küzeci, 2009:48). Kişinin eşyalarının kaybolması, tartışmaların artması, hakkında söylentiler çıkarılması, hareketlerinin ve işe giriş-çıkış saatlerinin izlenmesi, süreklilik arz eder şekilde işçinin aranması, kapasitesinin altında iş verilmesi, özel davetlere ve organizasyonlara çağrılmaması verilebilir(Tınaz, 2006: 16). Mobbinge uğrayan işçi, işvereninin kişiliğini koruma borcunu yerine getirmemesi sebebiyle uğradığı zararın tazminini sözleşmeye aykırılık hükümlerine dayanarak işverenden isteyebildiği dolayısıyla buradaki ilişkiye Borçlar Kanunun genel hükümlerinin uygulandığını söylemek mümkündür. Doğal olarak 657 sayılı kanun kapsamındaki kişiler için kişi memursa İdare Mahkemeleri bu davalarda görevli iken; özel sektörde iş gören işçi için bu sebebe dayalı açılan davada İş Mahkemeleri görevli olacaktır.

[1] Gerçekten işçi işverenin işi ve işyeri ile ilgili çıkarlarını korumak, çıkarlarına zarar verebilecek davranışlardan kaçınmak, buna karşın işveren de, işçinin kişiliğine saygı göstermek, işçiyi korumak, işyeri tehlikelerinden zarar görmemesi için iş sağlığı ve güvenliği önlemleri almak, işçinin özlük hakları ve diğer maddi çıkarlarının gerektirdiği uygun indirimlerde ve davranışlarda bulunmak, işçinin çıkarına aykırı davranışlardan kaçınmakla yükümlüdür" şeklinde kararı işverenin yapma ve yapmama, kaçınma şeklinde bir takım davranışlarda bulunmasını belirtmiştir(21.HD., 05/11/2019-5097/6511, ÇTD. 2020/3, 1893 vd.

[2] TBK md.417/f.3'te; "işverenin yukarıdaki hükümler dâhil, kanuna ve sözleşmeye aykırı davranışı nedeniyle işçinin ölümü, vücut bütünlüğünün zedelenmesi veya kişilik haklarının ihlaline bağlı zararların tazmini, sözleşmeye aykırılıktan doğan sorumluluk hükümlerine tabidir" denilmektedir.

3.2.3.İş araç ve gereçleri sağlama borcu

İş Kanununda düzenlenmeyen diğer bir husus ise işverenin araç ve malzeme sağlama borcudur[1]. Bu bağlamda aksine bir anlaşma veya yerel adet yoksa işçinin yapacağı iş için araç ve gereçleri sağlaması işveren bakımından bir borç yükümlülüğüdür. Ancak yapılan anlaşma ile iş araç ve gereçlerinin işçi tarafından getirilmesinin kararlaştırılması halinde işçi için borç doğmaktadır. Bunun karşılında da işverenin iş görme edimi yanında uygun bir bedel ödemesi gerekir(Akyiğit, 2023: 239).

Yerel adete örnek olarak bazı istisnalar dışında aktörün modern elbiseleri kendisinin sağlaması, tarihi kostümleri ise işverenin sağlaması verilebilir(Yavuz, 2013: 2277).

3.2.4. Giderlerden İşverenin Sorumluğu

İşverenin giderlerden sorumluluğu Borçlar Kanunumuzda yer alan bir düzenlemedir. TBK'da bu husus genel giderlerden, taşıma araçlarından işverenin sorumluluğu şeklinde düzenlenmiştir.[2] Kanun maddesinde geçimi ifadesi ile neyin ifade edilmek istendiği anlaşılamamaktadır. Ayrıca işçinin ücretinin dışarıda işverence çalıştırılması halinde belirlenmiş olması ihtimali gözetilmemiştir.

İşçi tarafından harcamaların karşılanması gerektiği hususunda taraflarca anlaşılması halinde işçiye ücretinin götürü, günlük veya haftalık ödenmesinin mümkün olduğu da belirtilmiştir(Güneş ve Mutluay, 2011: 256). İşveren söz konusu harcamaları götürü biçimde ödemeyi üstlendiği takdirde işçinin bu harcamaları fiilen yapmadığını öne sürerek ödemeden kaçınamayacaktır(Yavuz, 2013: 2281). Maddenin son fıkrasında ise zorunlu harcamaların kısmen veya tamamen işçi tarafından bizzat karşılanmasına ilişkin anlaşmaların geçersiz olduğuna yönelik hükümle işçiyi koruyucu nitelikte emredici bir kural getirilmiştir.

Borçlar Kanunun da işin görülmesi sebebiyle kullanılan taşıma araçlarının giderlerinden sorumluluğu düzenlenmiştir.[3]

Kanun maddesi ile işin görülmesi için kullanılan taşıma aracının hem işçi hem de işveren tarafından sağlanabileceği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra taşıtın işletilmesi ve bakım için oluşan giderlerden de işveren sorumlu kılınmıştır. Ancak işin görülmesi işçinin aracı ile sağlanması halinde aracın vergisi, zorunlu sorumluluk sigortası, aracın kullanımıyla oluşan yıpranma sebebiyle oluşacak değer kaybı da tazminat adı altında işverence karşılanacaktır(Güneş ve Mutluay, 2011: 256-257). Zira dürüstlük kuralı da bunu gerektirmelidir. Sonuç olarak taraflar arasında bu sebeple oluşacak bir uyuşmazlık halinde genel hükümler dâhilinde çözüme kavuşturulacaktır.

---

[1] TBK md.413'te aksine anlaşma veya yerel adet yoksa işverenin işçiye iş için gerekli araç ve gereçleri sağlamakla yükümlü olduğu, işçinin kendi araç ve malzemesi ile çalışması halinde işverenin uygun bir karşılık ödemesi gerektiği şeklinde düzenlenmiştir.

[2] TBK md.414/f.1 gereğince işveren, işin görülmesinin gerektirdiği her türlü harcama ile işçiyi işyeri dışında çalıştırdığı takdirde, geçimi için zorunlu olan harcamaları ödemekle yükümlü kılınmıştır. Maddenin ikinci fıkrasında ise, yazılı olarak yapılmış bir hizmet veya toplu iş sözleşmesinde, bizzat işçi tarafından karşılanması kararlaştırılan harcamaların, işçiye götürü biçimde, günlük haftalık veya aylık olarak ödenmesinin öngörülebileceği ifade edilmiştir. Ayrıca işveren tarafından yapılan bu ödemenin işçinin zorunlu harcamalarından az olamayacağı belirtilmiştir.

[3] TBK md.415/f.1 gereğince işçinin işin görülmesi için işverenle anlaşarak işverenin veya kendisinin sağladığı bir taşıma aracı kullanması durumunda, taşıtın işletilmesinin ve bakımının gerektirdiği olağan giderlerin, hizmet için kullanıldığı ölçüde işverence karşılanacağı belirtilmiştir. Maddenin ikinci fıkrasında ise, işçinin işverenle anlaşarak işin görülmesinde kendi motorlu aracını kullanması durumunda, işverenin araçla ilgili vergi, zorunlu mali sorumluluk sigortası primi ve motorlu aracın yıpranması karşılığında uygun bir tazminatı da ödemekle yükümlü olduğu kabul edilmiştir. Maddenin son fıkrasında ise işçinin işverenle anlaşarak, hizmetin görülmesinde kendisine ait diğer taşıma araçlarını ve hayvanlarını kullanması durumunda, işverenin bunların kullanımının ve bakımının gerektirdiği olağan giderleri, yine hizmet için kullanıldığı ölçüde karşılamakla yükümlü olduğu ifade edilmiştir.

SONUÇ

Borçlar Kanunu İş Kanununun olmadığı dönemlerde bireysel iş ilişkilerine uygulanan kanun görevi görmüştür. Teknolojik gelişmeler ve üretim sistemlerinin değişmesi ile birlikte oluşan ilişkiler de zamanla değişmiş böylelikle bireysel iş ilişkilerinin özel bir yasa ile derinlemesine düzenleme ihtiyacı doğmuştur. İş Kanunumuzun yürürlüğe girmesi ile birlikte İş Kanununa tabi işçilere Borçlar Kanununun genel hükümleri niteliğine aykırı düşmedikçe uygulanır hale gelmiştir. Dolayısıyla bu hükümler İş Kanununa tabi işçileri koruyucu şekilde hem işçilerin lehine olmuş hem de hüküm bulunmayan hallerde işçilerin zarar görmesi engelleyici nitelikteki hükümleriyle tamamlayıcı bir görev üstlenmiştir. Ülkemizde bireysel ilişkileri düzenleyen İş Kanununun yanı sıra Deniz İş Kanunu, Basın İş Kanunu önemli kanunlarımızdır. Ancak İş Kanunu özel kanunlar arasında temel kanundur. İş Kanunu ile Basın İş Kanunu veya Deniz İş Kanunu arasında genel kanun özel kanun ilişkisinin bulunmadığı, özel kanunlarda boşluk bulunması halinde genel kanun olan Borçlar Kanunun uygulama alanı bulacaktır. Türk Borçlar Kanunu, İş Kanununa göre genel kanundur ve daha yeni tarihlidir. Türk Borçlar Kanununun İş Kanununa göre genel kanun olması sebebiyle boşluk doldurucu işlevi vardır. Söz konusu durumun pozitif dayanağı ise TMK m.5'tir. Bu durumda işçi ve işveren arasında İş Kanununa göre akdedilen iş sözleşmesindeki hak ve borçlara ilişkin bir düzenleme boşluğu vuku bulduğunda Türk Borçlar Kanununda uygulanabilecek bir hüküm olup olmadığına bakılmasını gerektirir. Söz konusu tamamlayıcılığın öğretideki ifadesiyle "uyarlama zorunluluğuna" uygun olarak genel hukuk kurallarının iş hukukunda yer alan ilişkilerin niteliğine uygun düşecek şekilde uygulanması gerekir. Türk Borçlar Kanunu ile birçok yeni düzenleme getirilmiştir. Bu düzenlemeler içerisinde en önemlileri işçi ve işveren borçları olup tarafların karşılıklı borçları yasal düzenlemeye bağlı tutulması hem Türk Borçlar Kanunu hem de İş Kanunu kapsamında çalışan işçiler açısından önem arz etmektedir. İki kanun arasında çatışan hükümler bulunduğunda ise öğretideki yorum araçları kullanılarak kanun koyucunun aynı konuda farklı düzenlemeler yaparken ne amaç güttüğü tespit edilmeye çalışılmalıdır. Ayrıca yorum metotlarını kullanırken iş hukukundaki "işçi lehine yorum ilkesine" de dikkat edilmesi gerekir. Sonuçta bir konunun hem özel kanun hem de genel kanun ile düzenlenmesi uygulanacak hükümlerin öncelik sırası bakımından özel kanun uygulanmasını ancak ve ancak bir konunun özel kanun da düzenlenmemiş ise bu aşamada genel kanun hükümlerinin uygulamasını göstermektedir. Bu durum aynı zamanda Borçlar Kanunun iş hukukunun kaynaklarından biri olduğunu sonucuna da götürmektedir. Çalışmada doktrinde görüş ayrılıklarına yol açan maddelere de yer verilerek bazı düzenlemelerinde İş Kanunu ile bağlantı kurulmamış olması ve oluşan uyumsuzluk gibi eksiklikler tespit edilmiştir. Borçlar Kanunu genel hükümlerinin kimi bireysel iş uyuşmazlıklarının niteliğine uygun ve entegre olacak şekilde yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Bu vesileyle de kanunda boşluk olması dolayısıyla kusurlu sorumluluk, dürüstlük kuralı, irade özgürlüğü, iyiniyet ilkelerinin somut olaya özgü şekilde uygulanması kimi zaman kaçınılmaz olmaktadır. Bu sebeple kanunlar arasındaki uyumun sağlanması ile kimi uyuşmazlıklarda bu ilkelerin boşluğu doldurma görevinin zamanla azalacağı gibi bu sayede bazı düzenlemelerdeki uyumsuzluk da ortadan kalkacak sonuçta yargının da uyuşmazlığın kökenini çözebilmesine yardımcı olacağı ve yargılamaların da daha hızlı bir şekilde çözüme kavuşması sağlanacaktır.

KAYNAKÇA

Akyiğit, E. (2023). *Bireysel iş hukuku: Ders Kitabı*. Seçkin Yayınevi.

Alpagut, G. (2011). Türk Borçlar Kanununun Hizmet Sözleşmesinin Devri, Sona Ermesi, Rekabet Yasağı, Cezai Şart ve İbranameye İlişkin Hükümleri. *Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi*, *8*(31), 913-959.

Altıparmak, A., & Küzeci, D. (2009). Türk Hukukunda Yeni Bir Kavram: İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing). *Terazi Hukuk Dergisi*, *35*, 47-57.

Centel, T. (2011). Türk Borçlar Kanunu'nda İşçinin Borçları. *Sicil İş Hukuku Dergisi,(22)*, 5-12.

Güneş, B., & Mutlay, F. B. (2011). Yeni Borçlar Kanununun "Genel Hizmet Sözleşmesi" ne İlişkin

Hükümlerinin İş Kanunu ve 818 Sayılı Kanunla Karşılaştırılarak Değerlendirilmesi. *Çalışma ve*

Toplum, *3*(30), 231-288.

Işıktaç, Y. (2010, Kasım). *Hukuk Başlangıcı: Ders Kitabı.* Filiz Kitapevi.

Makas, R. (2012). Türk Borçlar Kanunu ve İş Kanununa Göre İşçinin Özen Borcu ve Borca

Aykırılığın Hukuki Sonuçları. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi*

Dergisi, *16*(4), 149-180.

Sevimli, K. A. (2013). Türk Borçlar Kanunu m. 417 ve İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu Işığında Genel

Olarak İşçinin Kişiliğinin Korunması. *Çalışma ve Toplum*, *1*(36), 107-148.

Süzek, S. (2014). *İş Hukuku: Ders Kitabı.*10. Baskı, Beta Yayıncılık.

Soyer, P. (2012). 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nda Yer Alan "Genel Hizmet Sözleşmesi" ne

İlişkin "Bazı" Hükümlerin İş Hukuku Açısından Önemi". *İş Hukukunda Güncel Sorunlar*, *2*, 4-51.

Soyer, P. (2013). Borçlar Kanununun İş Hukukuna Etkileri. *Kamu-İş, İş Hukukunda Yapılan Son*

Değişiklikler Semineri, 20-21.

TINAZ, P. (2006). İşyerinde psikolojik taciz mobbing. *Çalışma ve toplum*, *4*(11), 13-28.

Yavuz, N. (2013). *6098 sayılı Türk borçlar kanunu şerhi*. Adalet Yayınevi.

YILDIRIM, B. (2014). 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu'nda İşçi Hakları ve İş Kanunu Karşılaştırması. *Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı, Bursa*.

Yılmaz, E. (2011). Genel Kanun-Özel Kanun İlişkisi (Türk Borçlar Kanunu ve İş Kanunu

Bağlamında). *Sicil İş Hukuku Dergisi, Y*, *6*, 22.

SYMPHONY OF ONLINE AND TRADITIONAL LEARNING: EXPLORING THE EFFECTIVENESS OF BLENDED LEARNING ENVIRONMENT

Dr. Samra Afzal[1], Imtiaz Ali Qureshi[2]

[1]Assistant Professor

Department of Educational Sciences

National University of Modern Languages, Islamabad, Pakistan

[2]Member Academics

Private Educational Institutions Regulatory Authority,

Ministry of Federal Education and Professional Training

Government of Pakistan, Islamabad

Abstract

Technological advancement has changed pedagogical practices at all levels including universities. University teachers are using a blended learning teaching strategy. The present research aimed to explore the effectiveness of blended learning environments at the university level. A quantitative research design, followed by a descriptive research method, was chosen for present research. 120 university students were sampled for this study. A research scale of Blended Learning Environment Questionnaire (PBLEQ) containing 16 questions developed by Han and Ellis (2020) was used for collecting data. It consisted of three dimensions: effectiveness of integration of face-to-face and online learning, online contribution and online workload. Cronbach's alpha value of scale was 0.87 which showed good internal consistency of the scale. Results indicated that most of students were satisfied with blended learning practices used by the teachers and found them effective for learning. However, students conveyed concerns about online workload management. Moreover, no difference of opinion was found in the effectiveness of blended learning in male and female students. University teachers may help students manage the workload of online activities. Future research studies may be conducted on the need to analyze blended learning teaching strategies across various faculties.

REIMAGINING THE ACADEMIC E-LEARNING'S RISE IN HIGHER EDUCATION: BEYOND CONVENIENCE

Zohaib Hassan Sain

Superior University, Faculty of Business & Management Sciences, Lahore-Pakistan

ORCID: 0000-0001-6567-5963,

Abstract

This study examines the intricate relationship among technological advancements, instructional methodologies, and foundational support in the realm of online education at colleges and universities. It views technology as an important enhancer of the educational process, serving to support rather than substitute the role of teachers. Both instructors and learners face distinct sets of challenges and opportunities within online academic settings. Institutions of higher education must address an escalating demand for quality, adaptability, and varied educational routes, which calls for customized course development and inventive teaching methods. Instructors must adapt their teaching methods to suit the varying needs and learning preferences of a diverse student body, a change that may lead to heavier workloads and the need for proactive approaches to manage such demands along with robust support frameworks. Online learning can also shift the conventional paradigm of universities, prompting a move away from traditional lecture-based instruction and the utilization of physical classrooms. Despite its prospective advantages, it is essential to implement eLearning thoughtfully. The study points to scenarios in the UK where expensive online learning programs have not sufficiently engaged students or encouraged their active involvement. These cases typically give precedence to technological tools over educational strategies, and often act mainly as content stores rather than as promoters of interactive learning spaces. Through closing the divide between technological tools and instructional strategy, digital learning can significantly transform tertiary education. Investment in both technology infrastructure and educator skill development is necessary to ensure that online learning initiatives are built upon solid educational concepts. This encompasses promoting engaging student interactions, nurturing a community of learners, and equipping educators with the appropriate training and resources to seamlessly integrate technology into their curriculum. In the end, the efficacy of online learning programs relies on a balanced approach that takes into account the requirements of both instructors and pupils. Creating a setting that perfectly integrates technology with effective teaching practices can unleash a wealth of opportunities to enrich the educational journey at the tertiary level.

Keywords: eLearning, Higher Education, Quality Assurance, Teaching and Learning Styles.

FRIEND OR FOE? ASSESSING THE IMPACT OF PLAGIARISM DETECTION SOFTWARE ON WRITING INSTRUCTION

Zohaib Hassan Sain

Superior University, Faculty of Business & Management Sciences, Lahore-Pakistan

ORCID: 0000-0001-6567-5963,

Abstract

In this investigation, plagiarism-detection software was innovatively used as a learning resource rather than solely for identifying copied content in student submissions. The study was implemented at the Department of Educational Research and Evaluation at the University of the Punjab for master's program participants. Previous efforts to mitigate plagiarism through conventional instructional techniques that emphasized correct citation and paraphrasing saw minimal effectiveness, as numerous students continued to improperly credit sources. In a new strategy, students were provided personal access to a plagiarism checker, which they could use to review their assignments multiple times before handing them in. Over the course of a semester, marked progress was noted in three major writing tasks, reflecting the students' growing competency in avoiding plagiarism. This method aided in the comprehension of proper source attribution and the development of paraphrasing proficiency, leading to a considerable decline in instances of plagiarism. Student feedback indicated a favorable reception towards integrating plagiarism detection tools within their learning process.

Keywords: Academic Writing, Educational resource, Plagiarism detection software.

AN EVALUATION OF LEVEL COMPLEXITY OF ENGLISH TEXTBOOKS IN IRAN THROUGH CEFR: THE CASE OF *VISION 1*

Bahare Omrani

Cristina A. Huertas Abril
University of Córdoba, Spain

Abstract

This presentation aims at evaluating the extent to which the Communicative Language Teaching (CLT) approach and international standards like the Common European Framework of Reference (CEFR) for Languages were implemented in English language textbooks, paying a special attention to Iranian textbooks to teach English as a Foreign Language (EFL). It also attempts to focus on the representation of language skills per unit and in the entire book by analyzing the content, activities and exercises. To pursue this aim, the researchers selected Iranian EFL textbook entitled *Vision 1*, which has been published by the Ministry of Education in Iran after the educational reform in 2013. To date, many types of research including content analysis, cultural and gender representation, textbook activities, and language skills has been conducted. However, it is noteworthy that no research has been carried out on the complexity level of the textbooks according to the CEFR. Therefore, this study tries to find out the complexity of the four language skills (speaking, listening, writing and reading) based on the CEFR (2020), presenting preliminary results. The quantitative analysis of *Vision 1* highlighted that the book misaligned with the claim of Iranian curriculum designers regarding the general level (A2 to B2). In fact, *Vision 1* fails to achieve the B1-2 level, and the overall level corresponds to A1+, with an imbalanced distribution and complexity of language skills and sub-skills.

Keywords: Textbook Evaluation, English as a Foreign Language (EFL) Textbooks, Common European Framework of Reference (CEFR) for Languages, Communicative Language Teaching (CLT).

ROLE OF WOMEN IN SOCIAL DEVELOPMENT AND CHALLENGES

Dr. Naseem Akhter

Associate Professor, Department of Islamic Studies

Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan

ABSTRACT

Women are an essential component of society and play a major role in the advancement of civilization. The entire growth of society is enhanced when women participate in all spheres of life, including politics, the economy, health, and education. Better judgements are made by educated women for their families and communities. They focus more on their children's education and health, which raises society's general standards of health and education. The majority of health care practitioners are women. They are essential to maintaining the health and welfare of their communities and families. Women have a significant role in economic growth. They make up a sizable portion of the work force, and the money they make supports their communities and families. Democracy and equality are promoted in nations when women participate in politics. Diverse viewpoints are expressed by women, promoting variety in the formulation of public policy. In our culture, women confront several obstacles. These consist of violence, poverty, and discrimination based on gender. Society, the government, and women must work together to overcome these concerns. The growth of civilization depends heavily on women. Making advantage of their potential allows societies to develop and prosper.

Keywords: Women, Social Development, Challenges

ENVIRONMENTAL PROTECTION: INDIVIDUAL AND COLLECTIVE RESPONSIBILITIES FROM AN ISLAMIC PERSPECTIVE

Dr. Naseem Akhter

Associate Professor, Department of Islamic Studies

Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan

It is advised against making ostentatious purchases by Islamic beliefs. One of the objectives of personal accountability is to reduce wants and make use of extra money. Islamic beliefs also forbid making extravagant appearances and limit unduly intimate interaction. According to Islamic teachings, the decrees of Prophet Muhammad (peace be upon him) are known as important instructions about environmental protection. Muslims are advised to lead a morally correct lifestyle that is in accordance with Islamic teachings, in which environmental protection is given top priority. Muslims have a responsibility to protect their surroundings and provide social guidance to others. These social responsibilities include several environmental protection efforts. Protecting the environment is a shared responsibility of all human beings that requires the work of individuals and groups, such as mosques, Islamic schools and social care providers. Apart from this, in Islamic teachings, there is a lot of emphasis on cooperation with others, giving charity and charity. Muslims are encouraged to support and care for each other so that all human beings can do their part to protect the environment. These concepts show how Islamic teachings encourage Muslims to act in accordance with Islamic principles while recognizing the importance of individual and group responsibilities to protect the environment.

Keywords: Islamic Teachings, Environmental Protection, Muslims, Charity

STRIKING A BALANCE: PRIVILEGES AND OBLIGATIONS UNDER THE VIENNA CONVENTION ON CONSULAR RELATIONS

Pankaj Nagar[1], Tahir Qureshi[2]

[1]Assistant Professor GN College of Law

[2]Assistant Professor GN College of Law

Abstract

The Vienna Convention on Consular Relations, which was signed on April 24, 1963, and came into effect in March of 1967, serves as the foundation for consular interactions. The preamble of the Convention on Consular Relations, which is derived in part from the Diplomatic Convention, is extremely similar in both substance and form. This Convention is extremely thorough. This chapter is significantly focused Vienna Convention on Consular Relations with special reference to Kulbhushan Sudhir Jadhav case and La Grand bt Germany and USA

Keywords: Diplomatic Relations, Human Rights, Immunities, Privileges

OPTIMIZING THE PROFIT OF ROTIMEN BURGER

Eve Josephine Hiu, Hanny Vedrica, Vilin Yangriani

Fakultas Ekonomi dan Bisnis, Universitas Widya Dharma Pontianak

Abstract

Rotimen Burger is a well-established food stall in the central region of West Borneo, Pontianak. It is located near our campus, the Universitas Widya Dharma Pontianak. Their main products consist mostly of fast-food products, such as Burger, Hot Dog, Kebab, Taco, and French Fries. We are doing research on one of their menu's single beef. They use 100% Australian Beef and the price was very affordable for students. The method we are using is a quantitative method with a graphical method of solving linear programming problems. We use a graphical method because we have two variables, single beef and eco burger. In order to achieve our expected result we have to do a research on the sales of the single beef in the purpose to determine the quantity produced by Rotimen Burger with the goal to maximizing the profit.

Keywords: Burger, Optimize, Graphics, Linear Programming, Profit

BIOECONOMY FOR ACHIEVING SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

Olena Budiakova

PhD in Economics, Associate Professor of the Department Smart Economics,

Kyiv National University of Technologies and Design

ABSTRACT

Bioeconomy is a paradigm and a tool for achieving sustainable development goals. The essence of the transition to sustainable development is the survival of mankind and simultaneous preservation of the biosphere. However, in order to survive, to preserve as a unique biological species, humans need to radically transform all areas of activity in the direction of reducing the significant pressure on the biosphere. In this context, the formation of a knowledge-based bioeconomy is a key strategy that meets the needs of society, as it ensures efficient use of resources on the principles of sustainability. According to some scientists, sustainable development is a process of harmonization of productive forces, guaranteed provision of satisfaction of the necessary needs of of all members of society, subject to the preservation and gradual reproduction of integrity of the environment, creating opportunities for balance between its potential and the requirements of people of all generations. Since bioeconomy is a form of economic activity that is based on the balanced interaction of three systems – economic, environmental and social, which is determined by the processes of mutual exchange of renewable bioresources in order to ensure a high level of quality of life and preserve ecological balance for future generations, the transition to a bioeconomy can become, in our opinion, one of the main priorities of sustainable development. In the post-war period, the bioeconomy should become a priority to support Ukraine's economic recovery, as a sustainable bioeconomy returns resources to the real sector, creates jobs, contributes to the environmental friendliness of production and consumption, and allows optimal use of limited resources on a waste-free circular basis. The formation of bioeconomy is an important priority and the main vector in the concept of sustainable development policy, as it integrates economic and social components that focus on meeting the needs of both present and future generations.

Keywords: Interdisciplinary Research, Economics, Bioeconomy, Biotechnology, Ecology, Sustainable Development.

INTRODUCTION

In general, the strategy of sustainable development is based on a very logical and understandable approach: for the sustainable development of humanity on a planet with limited resources, it is important not to exhaust these resources and not to exceed the planet's natural capacity for self-regeneration. That is, in addition to economic growth, which ensures the material well-being of mankind, the protection and preservation of the natural environment is the second prerequisite for the optimistic future of mankind in the long term. At least until we became a space civilization with technological access to the resources of other planets and active use of star energy. But it would also be unworthy of a space civilization to clutter up its home, exhaust the resources of its planet before colonizing others. The third mandatory component of sustainable development is social development (social inclusion).

This thesis is also completely logical - any society and humanity in general cannot feel stable (permanent) as long as there is significant material and social inequality between its members, as long as part of society is physically threatened by hunger, disease and other social risks. The strategy involves a serious systemic approach to mutual coordination and consideration of the complex interactions between them. In addition, it should be taken into account that each of the components in itself is a complex dynamic system that develops. Therefore, the systematic approach and systematic analysis are the methodological basis of sustainable development. The strategy of sustainable development is not only a scientific discipline that helps to understand the complex and interconnected world of modern civilization, but also offers effective ways of developing society, protecting us from many possible risks. Both in the scientific and practical spheres, the strategy of sustainable development can be considered as the most progressive and promising guidepost for the development of humanity [1].

RESULTS AND DISCUSSION

A sustainable development strategy is usually understood as a strategy for the development of humanity, civilization and the whole or a separate society, for example, a country or a region. The strategy of sustainable development can be defined as the most effective strategy for the development of modern civilization, which is aimed at the maximum satisfaction of the natural needs of a person who is in harmony with nature and is free from social troubles. The strategy of sustainable development envisages sustainable economic growth of society, which does not harm the environment and is coordinated with the social development of society.

There are three main interdependent component strategies:

1. Economic component – economic development.

2. Ecological component – protection and preservation of the environment.

3. Social component – social development.

This approach to the development of society is somewhat simplified, but it is a certain alternative to the idea of economic growth and enrichment at any cost, including at the expense of depletion of natural resources, pollution of the natural environment, and generation of social conflicts in society. According to the definition of the International Commission on Environment and Development, "Sustainable development is the development of society in which the satisfaction of the needs of the present generations should not jeopardize the ability of future generations to meet their needs." [2]. The strategy of sustainable development aims to determine such a way of development of society, which makes impossible (or minimizes) the occurrence of conditions that threaten such development for the longest possible time on the scale of the entire civilization. Obviously, this is a serious problem that requires global thinking and collective civilizational responsibility. After all, it is clear that significant economic growth of a certain country, a certain region, a certain group of people is quite possible, which satisfies all the desired needs of this society despite the economic, ecological and/or social troubles in other parts of the world. But such satisfaction of needs is impossible on the scale of the entire planet, of all mankind, as long as the development mechanism allows local or global economic, ecological and social problems and conflicts. And only when the development of society involves the systematic solution of all critically important economic, ecological and social challenges on the scale of the entire planet, such development will be successful seriously and for a long time. This is exactly what we will call sustainable development. The Sustainable Development Goals are seventeen goals that include the most ambitious goals and objectives that humanity has ever set. Specifically, the abbreviated name of the Goals speaks for itself:

(1) no poverty,

(2) end hunger,

(3) good health and well-being,

(4) quality education,

(5) gender equality,

(6) clean water and sanitation,

(7) affordable and clean energy,

(8) decent work and economic growth,

(9) industry, innovation and infrastructure,

(10) reducing inequality,

(11) sustainable cities and communities,

(12) responsible consumption and production,

(13) climate action,

(14) life under water,

(15) life on land,

(16) peace, justice and strong institutions,

(17) partnership for the goals (sustainable development) [1].

Bioeconomy is a paradigm and a tool for achieving the goals of sustainable development [3].

Moving from replacement logic to circularity and sustainability. For this, it is necessary to form a sustainable bioeconomy, the normative base of which is the Goals of sustainable development: 2). Overcoming hunger. 6). Clean water and proper sanitary conditions. 7). Renewable energy. 8). Decent work and economic growth. 12). Responsible consumption. 13). Fight against climate change. 15). Preservation of terrestrial ecosystems [3].

Bioeconomy can be considered as an integrated science based on an interdisciplinary approach.

Fig. 1. Interrelationship of economics, bioeconomy, sustainable development economics, biotechnology and other scientific disciplines

Thus, it can be assumed that, according to the principle of "interdisciplinarity", bioeconomy is a set of scientific disciplines that preserve their integrity, each of which interprets it (bioeconomy), considers it exclusively from its own point of view. This approach to revealing the essence of the studied concept is limited and one-sided, so it is not enough to rely on it when it comes to bioeconomy. The bioeconomy thrives on expertise and collaboration across multiple industries. Together, the industries are developing plants and microorganisms, as well as technical processes for the sustainable production of food, feed, raw materials and valuable materials, as well as bioenergy. Future development requires innovations that equally take environmental, economic and social issues into account. This is where bioeconomy research comes in handy. For all fields of application and sectors of the economy, scientists are looking for solutions based on the effective use of biogenic resources. Bioeconomy research is also aimed at expanding biotechnology. This means knowing how biological systems are organized, how they work and how they interact. Bioeconomy is designed to contribute to the development of more effective application of this knowledge in practice [4]. The predicted shortage of food due to the war in Ukraine and population growth, climate change, the depletion of mineral, mineral, raw and energy resources, environmental pollution, the growth of consumption and the spread of the ideology of consumerism require the search for mechanisms to maintain a balance between the consumption of limited resources and the accumulation of waste, which cause ecological damage to the environment and the population of the planet. One of the effective ways to solve this problem is the development of bioeconomy, which is designed to solve the problems of more sustainable development of society, storage of resources and at the same time ensuring a high standard of living, the combination of science and technology in the development of modern society. The bioeconomy ensures the production of renewable biological raw materials and the transformation of these resources and waste into products with added value, in particular, into food, feed, bio-based products and bioenergy [5]. The war in Ukraine triggered a global crisis, which resulted in rising prices for food, energy and fertilizers, which negatively affected the economies of 74 developing countries with a total population of 1.2 billion: whereas Ukraine accounts for 11 % of the world's wheat market, 16 % of its barley, 15 % of its maize, 16 % of its rapeseed, 50 % of its sunflower seed oil, 9 % of trade in sunflower seeds and 61 % of its sunflower cake; whereas for Russia, these figures are 20 % (wheat), 16 % (barley), 2 % (maize), 3 % (rapeseed) and 20 % (sunflower cake); whereas Ukraine has become an important supplier to the EU, being the primary supplier of maize (on average 9.2 megatonnes – 57 % of supplies), rapeseed (2 megatonnes – 42 % of European imports by volume), sunflower seeds (0.1 megatonnes – 15 %) and sunflower cake (1.3 megatonnes – 47 % of imports), and to a lesser extent wheat (1 megatonne – 30 % of imports); whereas Russia is also, but to a lesser extent, an important supplier to the EU of wheat (0.5 megatonnes – 11 %), but mainly of rapeseed cake (0.2 megatonnes – 50 %), sunflower cake (0.9 megatonnes – 34 %) and sunflower seeds (0.3 megatonnes – 35 %); whereas even before the Russian invasion of Ukraine, global agricultural markets saw a rise in prices, due partly to climate effects and the impact of the COVID-19 pandemic; whereas rising energy prices in Europe are having a significant impact on the agricultural, fisheries and aquaculture sectors, with increased fertiliser prices and higher energy costs for farmers; whereas since the beginning of the conflict, there has been a sharp increase in world prices for agricultural products (between + 5 % and + 10 % depending on the product), bringing them closer to the prices of the 2007-2008 marketing year [6].

Calls on the Commission to coordinate and support Member States with country-specific recommendations and the exchange of best practices to improve the quality and inclusivity of their educational systems and close gender and socio-economic gaps in the acquisition of basic skills and the uptake of STEAM subjects in line with the vision of the European Education Area, the green and digital transitions of the EU and SDG4 [7]. In the post-war period, the bioeconomy should be a priority to support Ukrainian economic recovery, as a sustainable bioeconomy returns resources to the real sector, creates jobs, promotes environmental production and consumption, and makes optimal use of limited resources on a circular basis [6].

CONCLUSIONS

Bioeconomy is a paradigm and a tool for achieving sustainable development goals. The formation of the bioeconomy is an important priority and the main vector in the concept of sustainable development policy, as it integrates economic and social components that are aimed at meeting the needs of both current and future generations.

REFERENCES

1. *Стратегія сталого розвитку: Європейські горизонти* [Електронний ресурс]: Підручник / І.Л. Якименко, Л.П. Петрашко, Т.М. Димань, О.М. Салавор, Є.Б. Шаповалов, М.А. Галабурда, О.В Ничик, О.В. Мартинюк. К.: НУХТ, 2022. 337 с.

2. Brundtland, G.H., Our common future – Call for action. Environmental Conservation, 1987. 14(4): p. 291-294.

3. Oleshko, A., Olshanska, O., Budiakova, O. and Bebko, S. (2022). Development of sustainable bioeconomy: the experience of the European Union and opportunities for Ukraine. *Agrosvit*, vol. 3, pp. 64–69. DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6792.2022.3.64

4. *Intellectualization of the socio-economic development of Ukraine in perspective of post-war recovery: monograph* / scient.edit. O. V. Olshanska, A. A. Oleshko, Z. Ya. Shatska. – Kyiv: KNUTD, 2022. – 340 p. DOI: 10.30857/978.617.7763.05.4

5. Oleshko, A., Olshanska, O., Budiakova, O. and Bebko, S. (2022). Directions of bioeconomy development in the perspective of postwar recovery of Ukraine. *Problems of innovation and investment development. "Economics and Management" series*. No. 28, DOI: 10.33813/2224-1213.28.2022.2.

6. Need for an urgent EU action plan to ensure food security inside and outside the EU in light of the Russian invasion of Ukraine. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0099_EN.html

7. REPORT on the implementation and delivery of the Sustainable Development Goals (SDGs). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2022-0174_EN.html#_ftn4

ANALYSIS OF BUSINESS FEASIBILITY AND FINANCIAL MANAGEMENT OF SEBLAK MSMES IN THE LOCAL MARKET

Devi Febiola[*1], Ellen Vanisa[*2], Olivia Michel Aldisa[*3], Richielim[*4], Vanessa Natasya Kurniawan[*5], Dudy Effendy[*6]

1,2,3,4,5,6 Faculty of Economics and Business, Widya Dharma University Pontianak

Abstract

Seblak is a dish originating from Bandung, West Java, Indonesia. Initially, seblak was a fringe food that was often served by street vendors along the streets of Bandung. This dish is made from a mixture of crackers, instant noodles, vegetables such as cabbage and carrots, as well as additional spices such as chilies, fried onions and other spices. Seblak first became popular among teenagers and students because of its spicy and delicious taste, and its affordable price. As time went by, seblak became more widely known in Indonesia and became one of the favorite foods in various regions. Although the exact origins cannot be ascertained with any accuracy, Bandung is considered the birthplace of seblak and remains one of the best places to enjoy this dish with a wide variety of flavors and variations.

SUSTAINABILITY DEVELOPMENT GOAL EVALUATION OF HEALTH SYSTEMS FROM THE PERSPECTIVE OF HEALTHY AND QUALITY LIVING

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFİ SAĞLIKLI VE KALİTELİ YAŞAM PERSPEKTİFİNDEN, SAĞLIK SİSTEMLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kerem Can BATTAL, Emel YILDIZ

Ambulans ve Acil Bakım Teknikeri (Paramedik), Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, Acil Sağlık Hizmetleri, 0009-0004-8940-5991

Doçent Doktor, Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/İşletme Bölümü/Kooperatifçilik Anabilim Dalı, 0000-0002-6951-4195

Özet

Kalkınma bir ülkenin kişi başına gelir gibi maddi göstergelerinin yanında, maddi olmayan eğitim ve sağlık gibi koşullarının da iyileşmesini ifade eden bir kavramdır. Dünyada kalkınmanın, gelecek nesillerin kaynaklara erişim kapasitelerini koruyarak gerçekleştirilmesi isteği sürdürülebilirlik yaklaşımını gündeme getirmiştir. Birleşmiş Milletlerin 2015-2030 yılları arasında küresel olarak gerçekleştirmeyi hedeflediği Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin 17 hedefinden biri olan Kaliteli ve Sağlıklı Yaşam hedefi toplumların refahını artırmak ve insanların yaşam kalitesini yükseltmek adına önemli bir yer tutmaktadır. Sağlıklı ve kaliteli yaşam isteğinin tüm insanlığın ortak arzusu olmasına rağmen sağlık sistemleri özelinde ülkelerin başarı durumları arasında farklılıklar görülmektedir. Bu çalışmada, ülkelerin sağlık sistemleri üzerinde küresel ölüm ve hastalık nedenleri incelenmekte, ülkelerin sağlık sistemlerinin model tanımları yapılmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, sağlık sistemleri ve yaşam kalitesi sürdürülebilir kalkınma açısından ele alınmaktadır. Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinden Kaliteli ve Sağlıklı Yaşam hedefine ulaşmada, ülkelerin sağlık finansmanı ve eş zamanlı olarak yapılan yatırımlarının önemli yer tuttuğu görülmüştür. Yatırım konusunun yalnızca finansman olarak değil içerisinde eğitim, sağlık altyapısı iyileştirmelerinin ve toplumsal sağlık farkındalığının güçlendirilmesi gibi unsurların yer alması, sağlık hizmetlerinin erişilebilirliğini ve kalitesini artırarak toplumların sağlıkla ilgili ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli ve olumlu bir etki yarattığı gözlemlenmiştir. Çalışma içerisinde verilen örnekte ülkelerin sağlık sistemleri başarısının Kaliteli ve Sağlıklı Yaşam hedefi üzerine belirgin farklar yarattığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Sağlık Sistemi, Sağlıklı Yaşam

Abstract

Development is a concept that encompasses not only material indicators such as per capita income but also the improvement of non-material conditions such as education and health. The desire for development to ensure the access capacity of future generations to resources has brought the sustainability approach to the agenda. One of the 17 goals of the Sustainable Development Goals, which the United Nations aims to achieve globally between 2015 and 2030, is the goal of Quality and Healthy Life, which holds significant importance in increasing the well-being of societies and enhancing people's quality of life.

Although the desire for a healthy and quality life is a common aspiration for all humanity, differences in the success of countries' health systems can be observed. This study examines global causes of death and illness on countries' health systems, and defines model descriptions of health systems. Accordingly, the study approaches health systems and quality of life from the perspective of sustainable development. It has been observed that in achieving the Sustainable Development Goal of Quality and Healthy Life, the financing of health and simultaneous investments play a significant role. It has been observed that the inclusion of elements such as education, improvement of health infrastructure, and enhancement of public health awareness within the investment issue, not only as financing but also as part of it, has a significant and positive impact on meeting the health needs of societies by increasing the accessibility and quality of health services. In the example given in the study, it is seen that the success of countries' health systems creates significant differences in achieving the goal of Quality and Healthy Life.

Keywords: Sustainable Development, Healthcare System, Healthy Living

1. GİRİŞ

Dünya tarihinde insan varlığı etkilerinin her dönemde savaşlar, hastalıklar, kıtlık, çevre kirliliği, tıbbi ve teknolojik ilerlemelerle dolu olduğu görülebilmektedir. İnsanların tarih boyunca birbirleriyle etkileşimde bulunduğu bilinmektedir ki bu iletişimin getirdiği sorun ve çözümlerin tarihte ilerleme, gerileme alanları yarattığı görülebilmektedir. Antik çağlarda su ve hijyenin önemi keşfedildiğinde bu durumun su kaynaklarının temiz kullanımıyla insan sağlığı üzerine olumlu etkisi fark edilmiş, bulaşıcı hastalıkların su kullanımı ve temizlik ile azaldığı gözlemlenmiştir. Avcı-göçebe toplumların, doğal kaynak ve yabani otların insan sağlığı üzerine iyileştirici etkilerini denediği tarihi bulgularda görülebilmektedir. Yerleşik hayat ve tarımın başlamasıyla ilaçların ve görülen hastalıkların da seyri değişmiştir. Bitki ıslahı ve yetiştiriciliği ile avcı göçebe toplumların yara bakımı ve basit hastalıklara müdahalesi değişime uğramıştır. Avcı-göçebelerin yaraları iyileştirmek, ağrıları hafifletmek için kullandığı basit yabani bitkiler kullanılmaktayken, tarım toplumlarında daha sabit bir beslenme kaynağına geçilmesiyle birlikte yaşanan hastalıklarda farklılıklar görülmüş dolayısıyla farklı ilaç ve tedavi yöntemleri geliştirilmiştir. Tarım toplumlarının ıslah ettiği bitkileri kullanmasıyla ilaç, tedavi ve uzmanlıklarının seyri değişmiştir. Yakın tarihe bakılacak olursa 1928'de İskoç bakteriyolog Sir Alexander Fleming tarafından keşfedilen Penicillium notatum adlı bir mantar türünün, 1939 yılında penisilin antibiyotik formunun keşfiyle birlikte 2.Dünya savaşında yaralanan hastaların tedavisinde ayrıca sağlık alanında toplumlara enfeksiyöz hastalıklarla mücadelede anlamında bir devrim etkisi yaratığı görülmektedir. 1895'te Alman fizikçi Wilhelm Conrad Röntgen tarafından keşfedilen X-ışınları, insan vücudundaki içyapıları görüntülemek, yaralanmaların iyileştirilmesi ve diğer görüntüleme tekniklerine öncü olması açısından yine sağlık alanında devrim olarak nitelendirilebilir. Bu gelişmelerle birlikte antik çağdan günümüze Türk ve diğer toplumlarda sağlıklı ve kaliteli yaşam önemsenmiş bu durumun sürdürülebilir olması Türk toplumlarında şam ve kaman olarak görev yapan ruhsal ve bitkisel tedavi uzmanlarının yerlerine gelecek kişilere bilgi birikimini aktararak dönemlerinin sağlık sistemlerini oluşturdukları görülebilmektedir. 21. Yüzyıla gelindiğinde antibiyotik ve röntgen keşiflerinde görüldüğü üzere toplumların buluş ve keşifleri sonrası ilerleme kaydetmesi için birikimin aktarılarak bu durumun finanse edilmesi, toplumun sağlıklı ve kaliteli yaşamı üzerine büyük etkiler göstermiştir. Bu çalışmada ilk insanlardan 21. yüzyıla kadar süregelmiş iyi ve sağlıklı kalma, kaliteli yaşama arzusunun sürdürülebilir olması, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden sağlıklı ve kaliteli yaşam hedefinin sağlık sistemleri özelinde değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

1. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

1987'de Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından yapılan ve genel kabul gören tanıma göre sürdürülebilir kalkınma "*gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme yeteneğini ortadan kaldırmaksızın şimdiki neslin ihtiyaçlarının karşılanması"* olarak ele alınmaktadır. Tanımda geçen ihtiyaç kavramı insanların içinde yaşadığı topluma göre şekillendiği için topluluklar arası farklı algılayış biçimleri göz önünde bulundurulmalıdır. Farklı toplumlar, ihtiyaç kavramını temel yaşamsal gereksinimlerle sınırlarken, başka toplumlar tarafından lüks ve konfor sağlayan maddeleri de içerecek şekilde geniş şekilde yorumlanabilmektedir. Su, barınma, yiyecek gibi temel yaşam maddeleri kimi toplumlar tarafından ihtiyaç olarak yorumlanabilirken bir başka toplum tarafından araba, seyahat etmek, sosyal güvenlik gibi konular temel ihtiyaç bağlamında değerlendirilebilmektedir. Bu bilgilerle sürdürülebilir kalkınmanın net ve kesin olan bir tanımın olmadığı kabul edilebilmektedir (Çelik, 2006: 20). Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel olarak 3 boyutu bulunmaktadır. Belirtilen her boyutun kendi içerisinde yaklaşımları ve hedefleri bulunmaktadır.

Ekonomik sürdürülebilirlik	• Uluslar ve nesiller arası adaletin teşvik edilmesi • Eşit olmayan değiş-tokuştan kaçınılması • Bir grubu zenginleştirmek için bir diğer grubun yoksullaştırılmaması • Gerçek maliyet fiyatlandırılmasının sağlanması • Etik olan tedarik ve yatırım politikalarının teşvik edilmesi • Maliyet ve yararların eşit dağıtımının desteklenmesi • Yerel ekonomilerin desteklenmesi
Sosyal sürdürülebilirlik	• İnsan yasam kalitesinde gelişime izin verilmesi • Halklar arasında sosyal adaletin desteklenmesi • Kültürel ve sosyal bütünlüğün hesaba katılması • Kendine güven ve hür iradenin yükseltilmesi • Bireysel ve uluslararası tüm seviyelerde karar almada iş birliği ve katılımın cesaretlenmesi • Halkın yetkilendirilmesi ve kapasite artırımı için fırsatlar sağlanması
Çevresel sürdürülebilirlik	• Yeryüzünün canlılığının ve çeşitliliğin korunması • Yasam destek sistemlerinin korunması • Yenilenebilir kaynakların sürdürülebilir kullanımı • Yenilenemeyen kaynaklarının kullanımının en aza indirgenmesi • Çevrenin ve tüm canlıların sağlığına verilen zararın ve kirliliğin en aza indirgenmesi • Kültürel ve tarihi çevrenin korunması

Tablo1 Sürdürülebilir kalkınma kavramı boyut ilkeleri

Kaynak: Akgül, U. (2010).

25 Eylül 2015'te, Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nun kabul ettiği "Dünyamızı Dönüştürmek: 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi" adlı kalkınma planı tüm ülkeler için geçerli hale geldiği görülmektedir. Bu yeni gündem, BM'nin önceki kalkınma hedeflerini aşarak, son 15 yılda yoksullukla mücadele ve düşük - orta gelirli ülkelerde kalkınmayı teşvik etme alanlarında önemli bir çerçeve sunmaktadır. Yoksulluğun sona erdirilmesi, sağlığın temel bir insan hakkı olarak kabul edilmesiyle eğitim, gıda güvenliği ve beslenme gibi öncelikler korunurken, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH 2030) 17 temel amaç ve bunlara bağlı olan 169 adet hedef belirlenmiştir. Böylece herkes için insan hakları ilkesini öne çıkaran bir anlayışla, ülkelerin kalkınma plan ve politikalarının şekillenmesi ekonomik, sosyal ve çevresel alanlarda geniş bir amaç yelpazesini kapsamakta, daha barışçıl ve kapsayıcı toplumlar hedefine yönelmiştir (WHO, 2015: 4-7). Sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde, Birleşmiş Milletler'in 2000-2015 dönemini kapsayan 'Binyıl Kalkınma Hedefleri' programının ardından başlatılan '2030 Gündemi: BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri' kapsamında sağlıkla ilgili üçüncü hedef, Sağlıklı ve Kaliteli Yaşam; "Her yaş grubundaki herkes için sağlıklı bir yaşamı teşvik etmek ve refahı artırmak" başlığı altında incelenmektedir. Sağlıklı ve Kaliteli Yaşam hedefinin anne ve çocuk sağlığının geliştirilmesi, bulaşıcı hastalıkların kontrolü, aşı ve bağışıklama programlarının geliştirilmesi, sağlık altyapısının güçlendirilmesi, bulaşıcı olmayan hastalıkların önlenmesi ve kontrolü, ruhsal sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi gibi 13 alt hedefi bulunmaktadır (Tezcan, 2020; 203).

1- Her türlü yoksulluğu sona erdir
2- Açlığı sona erdir, gıda güvenliğini sağla ve beslenme ile sürdürülebilir tarımı teşvik et
3- Tüm yaşlarda herkesin sağlıklı bir yaşam sürmesini teşvik et
4- Tüm için kapsayıcı ve adil kaliteli eğitimi sağla ve yaşam boyu öğrenme fırsatını teşvik et
5- Cinsiyet eşitliğini sağla ve tüm kadınları ve kızları güçlendir
6- Tüm için su ve sanitasyonun sağlanabilir ve sürdürülebilir yönetimini sağla
7- Herkes için uygun fiyatlı, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişimi sağla
8- Sürekli, kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi, tam ve verimli istihdamı ve tüm için insanca işi teşvik et
9- Dayanıklı altyapı inşa et, kapsayıcı ve sürdürülebilir endüstrileşmeyi teşvik et ve yeniliği destekle
10- Ülkeler arasında ve içinde eşitsizliği azalt
11- Kentleri ve insan yerleşimlerini kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir hale getir
12- Sürdürülebilir tüketim ve üretim modellerini sağla
13- İklim değişikliği ve etkileriyle mücadele etmek için acil önlemler al
14- Denizlerin, denizlerin ve deniz kaynaklarının sürdürülebilir kalkınma için korunması ve sürdürülebilir kullanımını sağla

15- Kara ekosistemlerinin korunması, restorasyonu ve sürdürülebilir kullanımını sağla, ormanların sürdürülebilir yönetimini sağla, çölleşmeyi ve toprak bozulmasını durdur ve tersine çevir, biyoçeşitlilik kaybını durdur
16- Sürdürülebilir kalkınma için barışçıl ve kapsayıcı toplumları teşvik et, herkes için adalete erişimi sağla ve her düzeyde etkili, hesap verebilir ve kapsayıcı kurumlar inşa et
17- Uygulama araçlarını güçlendir ve sürdürülebilir kalkınma için küresel ortaklığı canlandır

Tablo 2 Sürdürülebilir kalkınma hedefleri

Kaynak: Peşkircioğlu, (2016).

1. SÜRDÜRÜLEBİLİR SAĞLIK SİSTEMLERİ

Sağlık sistemleri, toplumların sağlık haklarını koruyup, sosyal bakım hizmetlerini sağlayarak insanların bağımsız yaşamasına olanak tanımak için sağlık ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlarken (Pereno ve Eriksson, 2020: 1-2) sürdürülebilir sağlık sistemleri sağlığı teşvik etmek, yeniden sağlamak ve devam ettirmek amacıyla yapılan tüm faaliyetleri içeren, tamamlayıcı bir durum olarak tanımlanmaktadır. Sürdürülebilir sağlık sisteminin temel amacı en uygun sağlık ve sağlık hizmeti sonuçlarına yol açma eğiliminde olmasıdır. Sağlık sistemleri, birçok paydaşın bulunduğu çok karmaşık sistemler olarak tanımlanabilmektedir. Ayrıca, sağlık hizmetlerinin, diğer sosyal ve çevresel faktörlerle etkileşime açık bir sistem olduğu görülebilmektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın net bir tanımının olmaması gibi, sürdürülebilir sağlık sistemlerine ilişkin genel bir tanımın da olmadığı görülmektedir. Bu durum "herkesin 'sürdürülebilir sağlık hizmeti' hakkında konuşurken aynı şeyi kastetmediğini" ifade etmektedir. Örneğin, birçok ekonomi makalesi, uzun vadeli finansal istikrar sağlandığında bir sağlık sisteminin sürdürülebilir olduğunu iddia etme eğilimindedir. Ancak, finansal istikrar, Brundtland Komisyonu tarafından belirlenen üç birbirine bağımlı ve birbirini güçlendiren direğin sadece birisidir. Bu nedenle sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği hastaların ihtiyaçları, ekonomik endişeler ve çevresel maliyetlerin dengesi olarak tanımlanabilmektedir. Sağlık sürdürülebilirliği kültürel, sosyal, ekonomik koşul ve taleplere yanıt verirken bununla birlikte gelecek nesillerin kendi sağlık hizmeti ihtiyaçlarını karşılama yeteneklerini tehlikeye atmamak üzerine kurulu olduğu görülebilmektedir (Fischer, 2014: 297-299). Sağlık yapıları, kamu sağlığını korumak ve iyileştirmekle görevlidir, ancak aynı zamanda sosyal ve çevresel etkili yapılar olup insanların sağlığına ve çevreye olumsuz yan etkilere neden olabilirler. Hem yapısı hem de yönetimi açısından sürdürülebilir olan bir hastane ve benzeri sağlık kurumları, onu ziyaret eden insanlar için refahı ve sağlıklı bir yaşamı teşvik etmenin tek yoludur. Bu, değişen koşullarda bile yüksek standartları sağlama kapasitesine sahip olmaları gerektiği gibi ana bir gereklilik ve kalite sorunu olarak da dikkate alınmalıdır. Sürdürülebilir bir yapı, çeşitli paydaşların çıkarlarını ve ihtiyaçlarını karşılamak için çevresel, sosyal ve ekonomik açıdan işlevsel ve bakımı kolay olan bir yapıdır. Kamu sağlığı, ulusal ekonomiler üzerinde derin bir etkiye sahiptir, ulusal ve yerel platformlarda önemli tartışma konularından birini temsil etmektedir (Buffoli ve diğerleri, 2013: 412).

1. SAĞLIK SİSTEMİ MODELLERİ

Sağlık hizmetleri sistemlerinin modellerinin sınıflandırılmasında farklı kriterler kullanılmaktadır. Sınıflandırma sağlık sistemlerinin finansman yaklaşımına, sağlık hizmetleri sunumuna, tıbbi sigorta kapsamına, yönetim sistemine ve hükümetin sağlık hizmetlerinin finansmanına katılım düzeyine dayanmaktadır. Hükümetin veya devletin sağlık hizmetlerinin

finansmanına katılım düzeyini dikkate alarak, dünya çapında yaygın olarak uygulanan dört ana sağlık hizmetleri sistemi modeli bulunmaktadır.

Bu sağlık hizmetleri sistemleri modelleri, Beveridge Modeli, Bismarck Modeli, Ulusal Sağlık Sigortası Modeli ve Cebinden Ödeme Modelidir (Mitonga ve Shilunga,2021: 1373). Bu modellerin yanında Türkiye modeli karma bir sistem olarak göze çarpmaktadır.

4.1. Beveridge Modeli (Ulusal Sağlık Hizmeti)

İngiliz Beveridge sisteminin, Birinci Dünya Savaşı'nın eşiğinde 1911'de ortaya çıktığı ancak o yıllarda nüfusun tamamına yönelik herhangi bir sağlık sigortası olmaktan uzakta olduğu söylenebilmektedir (Jakovljevic ve diğerleri, 2021:93-94). İngiltere'nin ulusal sağlık sistemi tasarlayıcısı William Beveridge' den adını alan sistem sağlık hizmetlerini bir kamu malı olarak görür. Klinik ve hastaneler devlete bağlıdır. Denetlenebilir özelliği, sağlık reformu girişimleri ve düşük sağlık harcamalarına yönlendirmesi sebebiyle Birleşik Krallık, İspanya, İskandinav ülkelerinin tercihinde de görülmektedir (Daştan ve Çetinkaya, 2015: 106).

4.2. Bismarck Modeli

Alman Otto Von Bismarck tarafından tasarlanan sistem refah devleti tanımıyla hareket ederek sigorta sistemi üzerinden çalışır. İşveren ve işçilerin aldığı ücretleri üzerinden kesintiler yaparak kâr amacı gütmeden çalışır. Sistem hastalık risklerine göre sigortalama yapar ve tedavi edici ayakta bakım hizmetlerini karşılar. Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika, Japonya, İsviçre gibi ülkeler Bismarck Modeli üzerinden sağlık hizmeti sunduğu görülebilir. Bismarck Modeli, tüm vatandaşlar için zorunlu bir katkının bir sosyal sigorta fonuna yapılmasını öngörür. Sosyal sigorta fonuna "hastalık fonu" da denebilmektedir (Mitonga ve Shilunga,2021: 1374). Batı Avrupa'nın çoğu sağlık sistemi gibi, Alman sağlık sistemi, zorunlu sağlık sigortası temelinde işler ve katkılar sigorta fonu üyelerinden, işverenlerden ve devletten toplanır (Hoctor, 2021: 214). Alman tarzı Bismarck Modeli sağlık sigortası sisteminin 1893 yılından itibaren kullanılmakta olduğu bilinmektedir. Avrupa'daki en erken ulusal risk paylaşım anlaşmalarından biri olarak sıkça alıntılanmaktadır, bu sigorta sistemi dar bir toplumsal katman olan endüstriyel işçiler ve ailelerini hedef almıştır. Ancak, 1870'lerde birçok monarşinin Almanya'ya birleşmesini takiben, sigorta sistemi de genişleyerek köylü ailelerin ve tarım ekonomisine katkı sağlayan insanları da kapsar hale gelmiştir. (Jakovljevic ve diğerleri ,2021: 93-94).

4.3. Ulusal Sağlık Sigortası Modeli

Bismarck ve Beveridge Modellerinden unsurların bulunduğu ulusal sağlık sigortası modelinin, devlet tarafından işletilen fakat vatandaş kısmından kesilen vergi ve prim ödemeleri yoluyla yönetilen bir sistem olduğu görülmektedir. Finanse etme şeklinin tek taraflı olması nedeniyle yönetim ve idare şeklinin diğer sistemlere göre daha işlevsel olduğu görülebilir. Bu sistemi kabul eden ülkelere Kanada, Güney Kore ve Tayland örnek gösterilebilir (Daştan ve Çetinkaya, 2015: 107). Ulusal Sağlık Sigortası (USS) Modeli, Beveridge Modelinden çok, Bismarck Modelinin bir türü veya alt kategorisi olarak tanımlanabilmektedir. Bismarck Modelinde birden fazla ödeme yapan veya sigorta fonu bulunurken, USS Modeli ise tek ödeyen sistemlerin varlığını ifade etmektedir. Aslında, merkezi tek bir fon prim katkılarını alır ve sağlık hizmeti sağlayıcılarına ödeme yapar. USS, ulusal bir sigorta fonuna zorunlu katkıları belirleyen düzenlemelerle karakterizedir; ancak, bu fonun faydalarının prim ödeyen ya da ödemeyen, katkıda bulunanlar veya katkıda bulunmayanlar ile herkesi kapsadığı görülmektedir (Mitonga ve Shilunga,2021: 1375).

4.4. Cepten Ödeme Modeli

"Cepten Ödeme" Modeli, temelde Bismarck, Beveridge ve ağır bir öz ödeme bileşeninin karışık bir formu olarak kabul edilir. Dünyada çoğunlukta kullanılmakta olan model gelişmekte olan, düşük gelirli ülkeler ve sağlık hizmetleri yönetimi yetersiz ülkelerin izlediği bir sistem şeklidir. Bu tür ülkelerde sağlık hizmeti satın alabilmek için hizmetin karşılığı olan parayı ödeyen hizmetten yararlanabilirken ücretini karşılayamayacak alt gelirli kişiler hizmet edinimindan faydalanamamaktadır. Afrika ülkeleri, Çin, Hindistan, bazı Güney Amerika ülkeleri en temel örneklerindendir (Daştan ve Çetinkaya, 2015: 109).

4.5. Türkiye Modeli (Genel Sağlık Sigortası)

Türkiye'de genel Sağlık Sigortası (GSS) sosyal devlet anlayışı temelinde oluşturulmuş Türkiye sınırları içerisinde yaşayan insanların sağlığını korumak ve sağlık problemleri yaşanması durumunda gerçekleşecek harcama finansmanını sağlamak amacıyla kurulmuş bir sistem olarak ele alınabilmektedir (Orlu ve Köse, 2018: 308). Genel sağlık sigortası sisteminin temel hedeflerinden biri, kapsayıcılığını genişleterek toplumun her kesimini içine almasıdır. Bu sayede sağlık sigortası sistemi dışında kalan kişi sayısının en aza indirilmesi amaçlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na göre, sağlık hizmetleri kamu malı niteliğindedir ve devletin sorumluluğundadır; bu hizmetlerin sağlanmasından Sağlık Bakanlığı sorumludur. Sağlık hizmetleri, kamu, yarı kamu, özel ve kâr amacı gütmeyen vakıf kuruluşları tarafından sunulabilir (Pekten, 2006: 120). Genel sağlık sigortası finansmanı devlet tarafından toplanan primler ve yine devlet bütçesinden desteklenen katkılarla sağlanmaktadır. Sağlık sigortasından yararlanan bireyler yaş, gelir düzeyi, risk faktörlerinden bağımsız sabit oranlarda prim ödemesi gerçekleştirmektedir. Sigortalının bakmakla yükümlü olduğu veya kendisine muhtaç olan kişileri de primsiz olarak genel sağlık sigortasından faydalandırabilmektedir (Orlu ve Köse, 2018: 310).

1. TÜRKİYE'DEKİ SAĞLIK SİSTEMİ SUNUMU

Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanunla birinci basamak sağlık sisteminde dört farklı yaklaşım oluşturulmuştur. 1980'lerden başlayıp 1990'ların başlarına kadar devam eden modelde, kırsal bölgelerdeki sağlık evleri yaklaşık 2000-2500 kişiyi kapsayacak şekilde hizmet veren sağlık görevlileri tarafından hizmet sunulmaktaydı. Bir üst basamağı olarak 5000-10.000 arası nüfusa hizmet veren pratisyen hekim, hemşire, ebe ve destek personelinin görev yaptığı sağlık ocakları bulunmaktaydı. Bir sonraki kademede, 10.000–30.000 arasında nüfusa hizmet veren birden fazla doktor, diş hekimi, eczacı, sağlık memuru, çevre sağlığı teknisyeni, laboratuvar teknisyeni, hemşire ve ebelerin görev aldığı sağlık ocakları bulunmaktaydı. Son olarak, 22 sağlık çalışanı ve 6 destek personelinden oluşan 28 kişilik personel kadrosuyla il sağlık ocakları bulunmaktaydı. 2002 yılına gelindiğinde Türkiye'de 654 Sağlık Bakanlığı hastanesi, 50 Üniversite hastanesi ve 120 SSK hastanesi bulunmaktaydı. 2003 yılına gelindiğinde sağlıkta dönüşüm programı ele alınarak mevcut sorunlara; SSK, bağ kur emekli sandığı ve yeşil kart olarak ayrı ayrı işlenen sağlık sistemini SGK (sosyal güvenlik kurumu) GSS (genel sağlık sigortası) içeriğinde toplayarak karmaşıklığı gidermek bununla birlikte sağlık teşviki, halk sağlığı ve sağlığın finansmanı konularında bir dönüşüm hedeflenmiştir. 2007 yılıyla birlikte her Türk vatandaşının, sosyal güvenlik sistemi dışında yer alsa bile birinci basamak sağlık hizmetine erişiminin yolu açılmıştır. 2004 yılında performansa dayalı ek ödeme sistemi getirilerek personelin, hastanenin çalışma yoğunluğuna göre ödeme sistemi hedef alınmıştır (OECD ve IBRD/Dünya Bankası, 2008: 23-41).

1. SAĞLIKLI VE KALİTELİ YAŞAM HEDEFİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR SAĞLIK SİSTEMLERİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Sürdürülebilir Kalkınma 3. hedefi Sağlıklı ve Kaliteli Yaşam misyonunun iyi sağlık ve iyi olma hali olduğu söylenebilmektedir. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 3 gündemi, genişleyen ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri, hızlı kentleşmeyi, iklim ve çevre tehditlerini,

bulaşıcı hastalıkların devam eden yükünü ve bulaşıcı olmayan hastalıkların ortaya çıkan zorluklarını dikkate almaktadır. Evrensel sağlık kapsamı, Sürdürülebilir kalkınma hedefi 3'ü başarma, yoksulluğu sona erdirme ve eşitsizlikleri azaltma açısından hayati öneme sahip olduğu görülebilir (Das ve diğerleri, 2021: 64). Düşük ve Orta Gelirli Ülkelerin sağlık sistem verileri incelendiğinde her yıl dünyada 8 milyondan fazla insanın önlenebilir ve kurtarılabilir hastalıklar sebebiyle hayatını kaybettiği görülmektedir. Dünya üzerinde bu durum ekonomik olarak ele alındığında sadece 2015 yılında yaşanan ölümlerin 6 trilyon dolarlık ekonomik kayba yol açtığı görülebilmektedir. Hastanelere, sağlık hizmeti sağlayıcılara erişimin dışında düşük kaliteli bakımın ölümleri azaltmada engel haline gelmekte, ölümlerin %60'ının düşük kaliteli bakımdan kaynaklanırken, geri kalanlar sağlık sisteminin etkili kullanılmamasından kaynaklanmaktadır. Bu istatistikler arasında kalp ve damar hastalıklarından kaynaklanan ölümler, 1 milyonun üzerinde yeni doğan ölümleri, 900,000 kişiye yakın tüberküloz kaynaklı ölümler görülmektedir. Tedavi edilebilir nedenlerden kaynaklanan yüksek ölüm oranları, yaralanmalar ve cerrahi durumlar, gebelik ve yeni doğan komplikasyonları, kalp-damar hastalıkları ve aşıyla önlenebilir hastalıklar sağlık hizmetini kaliteli sunmanın problemlerini ortaya koymaktadır. Düşük kaliteli bakım, sağlık sistemlerine olan güven eksikliği gibi olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir. Kaynak israfı ve harcamalar düşük kaliteli sağlık sistemlerinin ekonomik yan etkileridir. Sağlık sistemleri; yeterli bakım, kullanıcı deneyimi, sağlık sonuçları ve sistemdeki güven gibi insanlar için en önemli ölçütleri ölçmeli ve rapor etmelidir. Bu ölçümler sorumluluk ve gelişme için temel öneme sahiptir, ancak mevcut ölçümler çoğu süreci ve sonucu tam olarak yansıtmamaktadır (Kruk ve Diğerleri 2018; 1196-1197)

Şekil 1 Küresel ölümlerin başlıca nedenleri

Kaynak: WHO Global Health Estimates, World Bank 2020 Income Classification

İskemik kalp hastalığının dünyada toplam ölümlerin %16'sından sorumlu olduğu bununla birlikte yüksek gelirli ülkelerde 1. Düşük gelirli ülkelerde ise 5. Ölüm nedeni olduğu görülebilmektedir. 2000 yılından bu yana felç ve iskemik kalp hastalığı dışında tüm ölüm nedenlerinde ülkelerin sağlık sistemlerinin gelişimiyle hastalığa hızlı müdahalesi ve gelişen tedavi protokolleriyle düşüş gözlenmektedir. 2000 yılından 2019 yılına iskemik kalp hastalığına

bağlı ölümler 2 milyondan fazla artarak 8,9 milyon ölüme ulaştığı, inme ve kronik obstrüktif akciğer hastalığının ise sırasıyla toplam ölümlerin %11'inden ve %6'sından sorumlu olan ikinci ve üçüncü en büyük nedenler olduğu görülmektedir. Ölüm sayısında en büyük düşüşlerden biri ishalli hastalıklardan kaynaklanmakta; küresel ölümlerin 2000'de 2,6 milyondan 2019'da 1,5 milyona düştüğü görülmektedir (WHO, 2020).

Şekil 2 Düşük gelirli ülkelerde ölümlerin başlıca nedenleri

Kaynak: WHO Global Health Estimates, World Bank 2020 Income Classification

Düşük gelirli bir ülkede yaşayan insanların, bulaşıcı olmayan bir hastalıktan ziyade bulaşıcı bir hastalıktan ölme olasılığı çok daha yüksektir. Küresel düşüşe rağmen, düşük gelirli ülkelerdeki ölümlerin ilk on nedeninden altısı bulaşıcı hastalıklardır. İnsanların yaşam tarzlarını iyileştirmek için insanların neden öldüğünü bilmek önemlidir. Her yıl kaç kişinin öldüğünü ölçmek, sağlık sistemlerimizin etkinliğini değerlendirmeye ve kaynakları en çok ihtiyaç duyulan yerlere yönlendirmeye yardımcı olur. (WHO, 2020).

Şekil 3 Yüksek gelirli ülkelerde ölümün başlıca nedenleri

Kaynak: WHO Global Health Estimates, World Bank 2020 Income Classification

Yüksek ve düşük gelirli ülkelerin ölüm sayıları karşılaştırıldığında bulaşıcı olan hastalıkların getirdiği ölümlerin düşük gelirli ülkelerde en çok ölüm nedeni olduğu görülmekte yüksek gelirli ülkelerde iskemik kalp hastalıklarının 2019 yılı verilerine göre en yüksek ölüm sayılarına sahip olduğu görülmektedir. Sağlık Sistemlerinin toplumsal sağlık ve kaliteli yaşam hedefine etkisi üzerine örneklendirme yapmak istenirse çiçek hastalığının nedeni olan variola virüsünün, binlerce yıl önce Orta Afrika yağmur ormanlarında bulunan ve evrimleşerek ilk olarak beş bin yıl önce Nil Vadisi'nin yoğun nüfuslu bölgelerinde insanları hasta eden bir virüs olduğu öne sürülmektedir. Milattan sonra ilk binyılın sonuna gelindiğinde, bu virüs Avrasya Kıtası'nın tüm yoğun nüfuslu bölgelerine ve Kuzey Afrika'nın Akdeniz kıyıları boyunca yayılmış, Avrupa'da ise Haçlı Seferleri sırasında yerleşmiştir. Avrupalıların büyük kolonizasyon seferleri, çiçek hastalığını Amerika'ya ve Sahra'nın güneyindeki Afrika'ya taşımıştır. Avrupalılar ve Afrika köleleri tarafından Atlantik'e taşınan bu hastalık, Meksika'nın ve Peru'nun fethinde ve Kuzey Amerika'nın Avrupalı yerleşiminde büyük rol oynamıştır Etkili bir koruyucu ve modern aşılamanın öncüsü olarak görülen aşılama variolasyon (çiçek virüsünün zayıflatılarak vücuda verilmesi), onuncu yüzyılda icat edilmiştir. Hastalık hala endemik olduğu 31 ülkede ve yılda on ila on beş milyon vaka ve yaklaşık iki milyon ölüme neden olduğu 1967'de, Dünya Sağlık Örgütünün, hastalığın dünya çapında on yılın biraz üzerinde bir sürede yok edilmesini öngören bir programa başladığı ve insanlığın resmen Mayıs 1980'de çiçek hastalığından arındırıldığı görülebilmektedir. Doğal olarak bulaş yaşanan son vakanın 22 Ekim 1977'de Somali, Mogadişu'da hastanede çalışan bir aşçı olduğu bilinmektedir (Fenner, 1993: 397-402). Yüksek gelirli ve düşük gelirli ülkeler arasında sağlık hizmetlerinin karşılaştırılması yine sağlık sistemlerinin sürdürülebilir kalkınma açısından sağlıklı ve kaliteli yaşam hedefi üzerinde ne denli etkin olduğunu gösterebilmektedir. Yüksek gelirli ülkeler arasında bulunan Finlandiya'da sağlık sistemleri ve hizmetleri açısından 19. yüzyılda başlatmış olduğu çiçek aşısı seferberliği öncesi 1873-1875 ve 1880-1882 dönemlerinde, çiçek hastalığının yıkıcı bir şekilde yayıldığı bilinmektedir. Yapılan aşılar sonrası hastalığın gücü sürekli olarak azalmıştır ve 17 Aralık 1883'te yayımlanan ve yürürlüğe konulan aşılama programı ile 1937 de ölümcül son vaka raporlanarak Finlandiya'da çiçek hastalığı salgını ve bulaşı bitirilmiştir (Pitkänen ve diğerleri,1989: 95-99). Somali'nin başkenti Mogadişu'da 1977 de görülen son vaka Finlandiya'da yaklaşık 40 yıl önce 1937 yılında son vaka olarak raporlanmıştır. Yüksek gelirli

ülkelerin sağlık sistemlerine verdikleri önem ve ekonomik açıdan yaptıkları yatırımla birlikte aşılama, bilim ve teknoloji anlamında daha sağlıklı nesillerle yüksek yaşam kalitesine sahip oldukları görülebilmektedir. Sağlık hizmetlerine erişimdeki artış, hastalıkları önleme ve sürdürülebilir yeniliklere açık olan ülkelerin, bulaşıcı hastalıkların yayılmasını engelleyerek toplum sağlığını koruduğu ve sürdürülebilir sağlık sistemlerine katkı sağladığı görülebilmektedir. Sağlık sistemine sürdürülebilirlik ve kalkınma açısından yatırım yapmanın farkını anlama yönünden bakılırsa, orta gelirli fakat dünyanın en büyük 5. ekonomisi olan Hindistan'ın nüfusunun 1,2 milyar olduğu düşünülmekte fakat sağlıklı ve kaliteli yaşam anlamında eksikliklere sahip olduğu görülebilmektedir. Sağlık harcamaları GSYİH'nin %2-3'ünü oluşturmakta özel tıp sektörü, kentsel alanlardaki hane halklarının %70'ine ve kırsal alanlardaki hane halklarının %63'üne sağlık hizmeti sağlamanın başlıca kaynağı olarak görülmektedir. Hastalar tüm sağlık harcamalarının %70'ini cebinden ödemektedir. Nüfusun yalnızca %5-10'u sağlık sigortasına sahip olduğu tahmin edilmektedir. Modern hasta bakımı ve süreçlerini iyileştirmek, bilgi paylaşımını kolaylaştırmak, sağlık hizmeti sunumunu daha etkin hale getirmek için kullanılan tıbbi kayıtların, laboratuvar sonuçlarının, görüntüleme raporlarının ve diğer sağlık bilgilerinin güvenli ve hızlı bir şekilde sağlık profesyonelleri arasında paylaşılmasını sağlayan HİE (Sağlık Bilgi Değişimi) sistemi ülke genelinde sadece bazı seçilmiş bölgelerde kullanılmaktadır.

Altyapı EHR'ler (Elektronik Sağlık Kayıtları) ve diğer sağlık teknolojisi çözümlerinin, çoğunlukla üçüncü basamak ve özel tesislerde kullanıldığı ve sadece kentsel nüfusun %10-20'sini kapsadığı görülmektedir (Payne ve diğerleri, 2019: 7).

1. SONUÇ

Toplumların ölüm nedenleri incelendiğinde düşük gelirli ülkelerde enfeksiyon ve yeni doğan hastalıkları ile ilgili nedenlerden kaynaklanan ölümlerin yüksek gelirli ülkelere göre daha fazla olduğu görülmektedir. Yüksek ve düşük gelirli ülkelerin sağlık sistemleri incelendiğinde sağlık koruyuculuğu ve etkinliğinin yalnızca finansman ve sağlık atılımlarından ibaret olmadığı görülmektedir. Sağlık sisteminin koruyuculuğu toplumların iyi yönetilmiş sağlık hafızası ve sağlık sistemine yapılan yatırımlar ile güçlendiğinde verimli sonuçlar verdiği görülebilmektedir. Dünyada yaşanılan çiçek salgınına verilen örnekte olduğu üzere Finlandiya'da son vakanın 1937 yılında Somali'de ise 1977 yılında raporlandığı görülmektedir. Aynı aşı prosedürünün ve Dünya Sağlık Örgütü'nün uygun gördüğü aynı aşının uygulanmasına rağmen örneklendirilen iki ülke arasında salgının sona ermesi için 40 yıl beklemek gerekmiştir. Sağlık sistemlerinin etkinliğinde yalnızca ekonomik nedenlerin başarı getirmemesi dünyanın ilk beş büyük ekonomisinden biri olan Hindistan örneğinde görülebilmektedir. Sağlık sistemlerinin etkin kullanımının salgınlar ve hastalıkları azaltacağı görülebilmekte bununla birlikte gelecek nesillerin sağlıklı ve kaliteli bir yaşam sürdürmesi konusunda olumlu etkilerini artırabileceği öngörülmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'nün yaptığı sağlıklı olma tanımıyla uyumlu bir şekilde, hastalıktan uzak ve sürdürülebilir bir yaşamın, sağlık sistemlerinin etkin kullanımıyla mümkün olduğu görülmektedir.

1. KAYNAKÇA

Akgül, U. (2010). Sürdürülebilir Kalkınma: Uygulamalı Antropolojinin Eylem Alanı. *Antropoloji*, (24), 133-164.

Bankası, O. D. (2008). OECD Sağlık Sistemi İncelemeleri: Türkiye. *Ankara, Sağlık Bakanlığı*.

Buffoli, M., Capolongo, S., Bottero, M., Cavagliato, E., Speranza, S., & Volpatti, L. (2013). Sustainable Healthcare: how to assess and improve healthcare structures' sustainability. *Ann Ig*, *25*(5), 411-8.

Çelik, Y. (2006). Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı ve Sağlık. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, *9*(1), 19-37.

Das, T., Holland, P., Ahmed, M., Husain, L., Ahmed, M., & Husain, L. (2021). Sustainable development goal 3: good health and well-being. In *South-East Asia Eye Health: Systems, Practices, and Challenges* (pp. 61-78). Singapore: Springer Singapore.

Daştan, İ., & Çetinkaya, V. (2015). OECD ülkeleri ve Türkiye'nin sağlık sistemleri, sağlık harcamaları ve sağlık göstergeleri karşılaştırması. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, *5*(1), 104-134.

Fenner, F. (1993). Smallpox: emergence, global spread, and eradication. *History and philosophy of the life sciences*, 397-420.

Fischer, M. (2014). Fit For The Future? A New Approach İn The Debate About What Makes Healthcare Systems Really Sustainable. *Sustainability*, *7*(1), 294-312.

Hoctor, T. (2021). Beveridge or Bismarck? Choosing the Nordic model in British healthcare policy 1997–c. 2015. In *The Making and Circulation of Nordic Models, Ideas and Images* (pp. 209-228). Routledge.

Jakovljevic, M., Westerman, R., Sharma, T., & Lamnisos, D. (2021). Aging and global health. *Handbook of global health*, 73-102.

Kruk, M. E., Gage, A. D., Arsenault, C., Jordan, K., Leslie, H. H., Roder-DeWan, S., ... & Pate, M. (2018). High-quality health systems in the Sustainable Development Goals era: time for a revolution. *The Lancet global health*, *6*(11), e1196-e1252.

Mitonga, H. K., & Shilunga, A. P. K. (2021). International health care systems: Models, components, and goals. In *Handbook of Global Health* (pp. 1369-1387). Cham: Springer International Publishing.

Orlu, C., ve Köse, A. (2018). Türkiye ve İsviçre Genel Sağlık Sigortası Sistemlerinin Kıyaslanması ve Türkiye İçin Yeni Bir Model Önerisi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, *10*(19), 303-329.

Payne, T. H., Lovis, C., Gutteridge, C., Pagliari, C., Natarajan, S., Yong, C., & Zhao, L. P. (2019). Status of health information exchange: a comparison of six countries. *Journal of global health*, *9*(2).

Pekten, A. (2006). Genel Sağlık Sigortası Sistemi ve Getirdiği Yenilikler. *Sayıştay Dergisi*, (61), 119-138.

Pereno, A., ve Eriksson, D. (2020). A Multi-Stakeholder Perspective On Sustainable Healthcare: From 2030 Onwards. *Futures*, *122*, 102605.

Peşkircioğlu, N. (2016). 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: Küresel Verimlilik Hareketine Doğru. *Anahtar Dergisi*, *28*(355), 4-9.

Pitkänen, K. J., Mielke, J. H., & Jorde, L. B. (1989). Smallpox and its eradication in Finland: Implications for disease control. *Population Studies*, *43*(1), 95-111.

Tezcan, N. (2020). Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Kapsamında Türkiye'de Sağlık Göstergelerinin Analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *19*(Temmuz 2020 (Özel Ek)), 202-217.

WHO Https://Www.Who.İnt/Data/Gho/Publications/Mdgs-Sdgs 2015

World Health Organization, "The top 10 causes of death," WHO, [erişim tarihi: 26 Mart 2024], https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/the-top-10-causes-of-death.

ECONOMIC AND ENVIRONMENTAL EXAMINATION OF SOLAR-WIND HYBRID RENEWABLE ENERGY PLANTS

Emre AKUSTA[1]

[1] **Assist. Prof., Kırklareli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics,**

ORCID: 0000-0002-6147-5443

Abstract

Turkey possesses a geography rich in renewable energy resources, particularly solar and wind energy, which could play a significant role in meeting the country's energy needs. However, the high installation costs of renewable energy plants have prevented the full exploitation of this potential. This study investigates ways to enhance both cost-effectiveness and the continuity of energy production by utilizing solar and wind energy in conjunction. Initially, the study analyzes the Wind Energy Potential Atlas (REPA) and the Solar Energy Potential Atlas (GEPA) to identify regions suitable for both energy systems. Regions with the highest potential for a hybrid renewable energy plant with a total capacity of 10 MW, comprising 5 MW of solar and 5 MW wind power, have been identified as Burdur-Isparta, Konya-Antalya, Karaman-Mersin, Niğde-Adana, Kayseri-Kahramanmaraş, Sivas-Kahramanmaraş, within the provincial borders of Van-Hakkari, and the south of Bitlis. The installation costs for 5 MW solar power plants (SPS) are calculated at approximately 5,500,000 USD, and 6,750,000 USD for wind power plants (WPPs). The annual operation and maintenance costs are estimated at 190,000 USD for SPS and 120,000 USD for WPPs. Among the cost components analyzed, electrical systems constitute the largest expense for both types of plants, while other components like engineering and system balance incur lower costs. Among the regions evaluated, Burdur-Isparta and Niğde-Adana have emerged as having the shortest payback periods, calculated at 3.7 and 3.6 years, respectively. These periods reflect the high solar and wind energy potential in these regions, as well as the low costs of energy production. Payback periods for plants in other regions vary from 3.9 to 4.6 years, depending on regional energy potentials, installation, and operational costs. The environmental impacts of hybrid plants have also been deemed noteworthy, particularly their potential for annual greenhouse gas reduction. For instance, the hybrid plant in the Niğde-Adana region could achieve an average reduction of 2,396 metric tons of carbon dioxide equivalent (tCO2e) annually, showcasing the significant contribution of renewable energy to environmental sustainability. In conclusion, hybrid plants leveraging Turkey's solar and wind energy potential will offer substantial economic and environmental benefits. The high installation costs can be overcome through financing models supported by the government and private sector.

Keywords: Solar-Wind Energy, Hybrid Systems, Wind Power Plant, Solar Power Plant, RETScreen.

THE IMPACT OF SEASONAL EVENTS ON PRICE RETURNS IN THE S&P 500 ENERGY SECTOR: A DEEP DIVE ANALYSIS USING MACHINE LEARNING

Ahmet AKUSTA[1]

[1]**Konya Teknik Üniversitesi, Finance, orcid.org/0000-0002-5160-3210**

Abstract

This study aims to conduct a comprehensive analysis using machine learning methods to examine the impact of seasonal events on price returns in the S&P 500 Energy Sector. The main objective is to determine the effect of seasonal factors on price returns in the energy sector and to predict this impact. The research aims to provide valuable insights for investors, risk managers, and energy sector professionals.The study utilizes daily price returns data of the S&P 500 Energy Sector obtained from the Yahoo Finance platform. The dataset is prepared by addressing missing values through appropriate checks and imputation techniques. Feature engineering techniques are employed to create seasonal variables (seasons, day of the month, month, day of the week) and lagged variables. Multiple regression analysis is employed as the machine learning model. The dependent variable is determined as the price returns of the S&P 500 Energy Sector. In contrast, the independent variables include the S&P 500 index, oil prices, inflation, interest rates, natural gas prices, refined product prices, and the Dow Jones Industrial Average index.The results demonstrate that the model can successfully predict the impact of seasonal events on price returns. The model achieves an R-squared (R2) value of 0.91, indicating that it can explain 91% of the price return variability. The prediction graph illustrates a consistent alignment between the actual and predicted price returns, indicating the model's ability to forecast future price movements accurately.The findings of this study contribute significantly to the development of risk management strategies in the energy sector, aiding investors in making informed decisions and providing insights for researchers interested in understanding the impact of seasonal events on market dynamics. Future research can further explore the impact of other factors on price returns in addition to seasonal events and evaluate the use of different machine learning algorithms.

Keywords: S&P 500 Energy Sector, price returns, seasonal events, machine learning, regression analysis

EVALUATION OF "SLIDING SCALE" SYSTEM IN TERMS OF TAX REVENUES IN SPECIAL CONSUMPTION TAX

ÖZEL TÜKETİM VERGİSİNDE EŞEL MOBİL SİSTEMİNİN VERGİ GELİRLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Mehmet TOĞRUL[1]

[1]Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi, Hazine ve Maliye Bakanlığı Ankara-Vergi Başmüfettişi, Maliye, ORCID 0000-0003-2877-2822

Özet

Bu çalışmada Türkiye'de uygulanan vergi politikalarının konjonktürel olarak farklılaşan yaklaşımları çerçevesinde uygulama açısından bazı değerlendirmeler ele alınacaktır. Çalışmamızda Özel Tüketim Vergisi özelinde bir takım değerlendirmeler yapılarak, 2018 takvim yılı Mayıs dönemimde uygulamaya alınan ***"échelle mobile"*** **(**eşel-mobil) uygulamasıyla maliyetlerdeki yükselişe tabi olarak akaryakıt fiyatlarındaki yükselişin Özel Tüketim Vergisi indirimiyle telafiye yönelik uygulamasında enflasyonist baskının önlenmesinin istenmesi sürecinde meydana gelen vergi gelirlerindeki kaybın, vergi harcaması yönü ve söz konusu duruma ilişkin olarak vergi yansımasının değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır. Eşel Mobil sisteminden kaynaklı vergi yansımasının nasıl olduğu, tüketici ya da arz eden üzerinde nasıl bir etki meydana getirdiği, yönünde bazı veriler ele alınmıştır. Çalışmamızda Mayıs/2018 ve Mart/2022 dönemine kadar ki uygulama sürecinde daha düşük vergi oranı olmasına rağmen enflasyonist baskıdan kaynaklı olarak fiyatlarda aşağı yönlü bir hareket olmadığı gözlenmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de uygulanan Eşel Mobil sisteminin vergi gelirleri üzerindeki sonuçlarının nasıl bir etki oluşturduğu tartışması doğmaktadır. Bunun da vergi alanında regülasyon yapılırken daha çok dönemsel yada konjonktürel yaklaşımlardan uzak, yapısal temeller üzerinde düzenlemeler gerçekleştirilmesi gerektiği yorumlarını ortaya çıkarmaktadır. Çalışma kapsamında Mayıs/2018 ve Mart/2022 dönemlerinde akaryakıt ürünlerine ilişkin olarak uygulanan ÖTV'nin Eşel Mobil sistemi ile hem Özel Tüketim Vergisi hem de genel anlamda vergi gelirlerinde meydana gelen hareket ele alınarak, söz konusu durumun vergi harcaması yönü değerlendirilmeye çalışılacak ayrıca vergi politikalarının konjonktürel olarak nasıl uygulandığı hakkında araştırmalar yapılacaktır. Söz konusu kıst döneme ilişkin olarak yapılan araştırmalarda ilgili dönem verileri ele alınacaktır. Özel Tüketim Vergisi Kanunu kapsamında akaryakıttan alınan ÖTV'nin söz konusu dönemde nasıl bir uygulama sistematiği meydana getirdiği ve bundan kaynaklı vergi politikalarının vergi gelirleri açısından ortaya çıkardığı sonuçlar araştırılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Özel Tüketim Vergisi, Eşel Mobil sistemi, Vergi Gelirleri, Vergi Harcaması, Vergi Yansıması,

Abstract

In this study, some evaluations in terms of implementation will be discussed within the framework of the conjecturally differentiating approaches of tax policies implemented in Turkey. In our study, some evaluations were made regarding the Special Consumption Tax (ÖTV), and the increase in fuel prices, subject to the increase in costs with the "échelle mobile"

(Sliding Scale) application, which was implemented in the May period of the 2018 calendar year, in the application of compensation for the reduction of the Special Consumption Tax, in the tax revenues that occurred in the process of demanding the prevention of inflationary pressure, loss was evaluated. Some data have been discussed in terms of how the tax reflection arising from the Echelon Mobile system is and how it affects the consumer or the supplier. In our study, it is observed that although there is a lower tax rate in the implementation period between May/2018 and March/2022, there is no downward movement in prices due to inflationary pressure. In this context, the impact of the Sliding Scale system implemented in Turkey on tax revenues has been the subject of discussion. This leads to the interpretation that while regulating in the field of taxation, regulations should be made on structural foundations that are far from periodic or cyclical approaches. Within the scope of the study, the movement in both the Special Consumption Tax and tax revenues in general will be discussed with the Sliding Scale system of ÖTV applied to fuel products in May/2018 and March/2022, and the tax expenditure aspect of the situation will be evaluated, and researches will be conducted on how tax policies are implemented cyclically. In the researches conducted regarding the short period in question, the data of the relevant period will be discussed. Within the scope of the Special Consumption Tax Law, it is investigated how the ÖTV taken from fuel created an implementation system in the said period and the consequences of the tax policies arising from this in terms of tax revenues.

Keywords: Special Consumption Tax, Sliding Scale system, Tax Revenues, Tax Expenditure, Tax Reflection

1. GİRİŞ

Dünya'da ve Türkiye'de modern vergileme esasları ele alındığında harcama vergileri kapsamında Özel Tüketim vergileri birçok mal sınıfında uygulanmaktadır. Katma Değer Vergisi gibi Özel Tüketim Vergisi de özellikle vergi gelirleri açısından önemli bir hacme sahip olmakla beraber Özel Tüketim Vergisi Kanununun uygulama gerekçesi; '*'temelde bazı mallara özel bir verginin getirilmesidir*'' denilebilir ve ayrıca önemli sebeplerden biri de ülkemizin Avrupa Birliği ile uyum çerçevesinde entegrasyondur. Ülkemizde 2002 yılından itibaren uygulanılan ÖTV, vergi sistemimizde önemli bir yere sahiptir. Hasılatının yüksek, uygulama süreçlerinin basit olması ve birçok alanda çeşitlilik arz eden malların belli bir çatıda toplanabilmesi, diğer taraftan uygulamada birçok vergi türünün ÖTV kapsamında tekleştirilmesi söz konusu verginin tüm yönleriyle uyum göstermesini ve etkili olmasını meydana getirmiştir (Karayılmazlar, 2003:107). Özel harcamaya ilişkin vergiler, modern vergilemeyi esas alan ülkelerde ekseriyetle yüksek gelirli insanların faydalandığı mal veya hizmetlerden alınmaktayken, gelişmekte yada az gelişmiş ülkelerde ise biraz daha ihtiyacın zorunlu olduğu yada benzer mallar üzerinden alınır. Paralel olarak ilk sayılan ülkelerde gelir dağılımında eşitliğe yönelik uygulanırken ikinci durumda gelir dağılımında eşitsizliği artırıcı etki meydana getirir (Ulusoy, 2007:322). Vergi adaleti gelişmiş ülkeler için önemli bir unsur olmakla beraber söz konusu adaletin sağlanması açısından en önemlisi beki de mali güç ilkesidir. Anayasamızda da mali güç ilkesi ele alınarak vergilemenin esası belirlenmiştir. Mali güç esas alınarak yapılan vergilendirme, en temelde bireylerin kişisel durumlarının dikkate alınması ve bu çerçevede vergileme yapılmasını öngörür.

Vergi adaleti de bu minvalde meydana gelmekle beraber, diğer taraftan vergi teorisi anlamında bazı değerlendirme unsurları da, bu komplike yapının içine girebilmektedir. Bu çerçevede vergi yansıması ve buna etki eden refah kaybının teorik olarak görülebilmesi, tüm ilişkilerin bütünsel olarak analizini gerektirmektedir. Vergi sistemini meydana getiren tüm vergiler, vergi yapısının fiziksel yönünü ortaya koymakta ve milli gelire etki eden vergi gelirleri arasında kendine has

özellikleriyle biçimsel anlamda ilişkisini oluşturmakta ve ekonomik, siyasal ya da sosyal etkilerini farklı farklı değerlendirme unsuru olarak meydana getirmektedir. Vergiye ilişkin kaynaklar, vergi çeşitleri, vergi tarifesinin özellikleri, vergi oranları, vergiyle alakalı muafiyet ve istisnalar ile buna benzer birçok kriter vergi yapısını meydana getirmektedir. Modern anlamda vergi sistematiğinin pür vergileme teorisi çerçevesinde iki başlıktan oluştuğunu düşünülmektedir: vergi yansıma teorisi ve eşit fedakârlık ilkesi. Söz konusu ikili yaklaşım vergi yapısı ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinde vergi yansıma düzeylerini ve şahısların fedakârlık seviyelerini de eklemek gerekir. Dolaylı ve dolaysız şekilde incelenen vergilendirme muamelelerinin dinamik bir yapı ya da işleyiş içerisinde değişimler göstermesi gerekmektedir(Songur ve Yüksel :2018). Çeşitli vergileme türlerinin ekonomik etkilerinin en temelde nihai vergilemeye ilişkin olarak verginin yansıtılması durumu ile kuvvetli bir bağının olduğu söylenebilir, bu durum hem ele aldığımız vergi yapısının niteliği hem de söz konusu vergiye mesnet ilişkinin diğer unsurlarla etkileşimi kapsamında değerlendirilir. Daha somut olarak ele alınırsa vergiyi ödeyenin nihai yüklenici olması durumunda dolaylı vergiden bahsedilmekte, diğer taraftan buna benzer bir ilişkiden bahsedilmezse örneğin bireylerin direkt kazançları üzerinden vergileme aşamaları gerçekleşirse dolaysız vergiden bahsedilebilmektedir. Vergi harcamaları, bir vergi politikası aracı olarak kullanıldığında politik bir saikle kullanılma dışında ekonomik ya da sosyal sebepleri içerisinde barındırabilir. Gelişmekte olan ülkelerde vergi harcamaları, kalkınma ve büyüme aracı olarak kullanılmaktadır. Söz konusu vergi harcamasının ekonomik kalkınma ve büyüme gibi amaçlara hizmet etmesi için uygulanması çok fazla eleştirilecek bir durum olmamakta ancak özellikle dolaysız vergilere ilişkin olarak uygulanan vergi harcaması politikasının bir yönüyle vergide adaleti zedeleyeceği açıktır. (Karaş ve Hayrullahoğlu, 2021: 103). Ele alınan adaletsizlik durumu esasen dolaysız vergilerin uygulamasında daha net bir şekilde ortaya çıkabilmekteyken, Özel Tüketim vergisi gibi dolaylı, harcama üzerinden alınan vergilerde söz konusu adaletsizlik durumundan ziyade vergi gelirlerinde azaltıcı etki ön plandadır. Türkiye'de 14/5/2018 tarih ve 2018/11818 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla uygulamaya alınan 21/12/2021 tarih ve 4938 sayılı Cumhurbaşkanı kararının eki kararında[1] yayınlanarak yürürlüğe giren ve 1 Mart 2022 tarihinde de fiilen sona eren "échelle mobile" (eşel-mobil) uygulamasında maliyetlerdeki yükseliş enflasyonist baskı açısından olumsuz bir gelişme meydana getirmemesi için vergi harcaması niteliğinde özel tüketim vergisinden indirim yapılması suretiyle bir kısım vergi gelirinden vazgeçilmiştir. Çalışmamızda bu duruma ilişkin olarak eşel mobil sisteminin içeriği, uygulamadaki tarafları ve fiyat gerçekleşmelerini meydana getiren unsurların neler olduğuna değinilecek, diğer taraftan ilgili kamu idarelerince açıklanan kısıtlı sayıdaki raporlarda söz konusu vergi harcamasının miktarları belirlenmeye çalışılacaktır.

2. ÖZEL TÜKETİM VERGİLERİNİN TEORİK TEMELLERİ VE UYGULANMASI

Özel tüketim vergisi, belirlenmiş sayı ve nitelikte maldan, tek aşamada uygulanarak alınan vergidir. ÖTV Kanunu bu verginin konusunu 1. maddesinde düzenleyerek kanuna eklenmiş listelerde belirtilen malların ithalat, imalat, ilk iktisap şeklinde kavramlarla vergiyi doğuran olayın nasıl gerçekleşeceğini belirtmiştir. Kanuna ekli listelerde belirlenen tüm mallar herhangi bir ayırıma tabi olmaksızın ÖTV'nin konusuna alınmıştır.

Hizmetler söz konusu verginin konusuna alınmamıştır (KANLI, 2007:63)

Özel Tüketim Vergileri, lüks tüketim gibi ele alınan harcamaların belirlenerek vergilenmesi ve bu özel vergilemenin üzerine genel vergileme araçlarının da ikinci defa uygulanması, modern vergi sistemlerinde yoğunlukla ele alınan bir uygulamadır. Ekonomik üretim süreçlerinin hem

[1] 22 Aralık 2021 Çarşamba Resmî Gazete Sayı : 31697

üretim ve hem dağıtım basamaklarında, bunlardan yalnızca birinde muaflıklar ve istisnai haller haricinde tüm mal çeşitleri ve hizmet çeşitlerinden belirlenmiş mal çeşitlerinden alınan Özel Tüketim Vergisi(Turhan, 1998:165), tüm özelliklerine rağmen ayrıca sosyal ve mali politika araçları olarak da kullanılabilmektedir. Özel Tüketim Vergisi çok yönlü etkilerinden, sosyal etkileri ile beraber istihdam, üretim, yatırım ve ithalat gibi makro ekonomik unsurlara hareket kazandırabilecek bir uygulama alanı bulunmaktadır. Özel Tüketim Vergisi, Gümrük Vergisi'ne tabi yani ithal mallara uygulanmasıyla söz konusu malların değerlerinde değişim meydana getirebilmektedir. Ekonomik etki içerisinde enflasyonist dönemlerde talebi kısma gibi etki ile maliye politikası araçları arasında kullanılarak enflasyonist etkilerin minimize edilmesi aracı olarak kullanılmaktadır. Diğer taraftan olumsuz dışsallık etkisi yüksek olan malların talebini azaltmak maksadı ile demerit malların tüketiminde azaltıcı etki yaparak halk sağlığına pozitif bir hareket meydana getirebilmektedir.

2.1. Özel Tüketim Verginin Konusu[1]

Kanunun 1'inci maddesine gere (I) sayılı listedeki mallar, bahse konu malların ithalatçıları veya rafineriler dahil imal edenler tarafından teslimi ile ÖTV uygulanmadan önce müzayede yoluyla satışı bir defaya mahsus olmak üzere özel tüketim vergisine tâbidir. Burada dikkat edilmesi gereken husus ÖTV'nin bir defaya mahsus uygulanması ile (I) sayılı listedeki malların ithalatının verginin konusuna girmemesidir. Dolayısıyla (I) sayılı listedeki mallar ithal edildikten sonra Tükiye'de teslime konu edilmesi durumunda verginin konusuna girecektir. Ayrıca ithal edilen veya Türkiye'de imal edilen (I) sayılı listedeki mallar için ilk ÖTV hesaplandıktan sonraki teslimlerde verginin konusuna girmeyecektir**.**

Liste Kapsamı: ikame edilmesi mümkün bulunan petrol türevleri, baz yağlar, Bu listede petrol ürünleri ve doğalgaz ve bunların türevleri yer almaktadır. Liste (A) ve (B) cetvellerinden meydana gelmektedir. Verginin konusu, bu malların ithalatçıları veya rafineriler de dâhil olmak üzere imalatçıları tarafından teslimi veya ÖTV uygulanmadan önce müzayede suretiyle satışıdır.

(A) Cetveli: Doğalgaz, akaryakıt ürünleri ve sıvılaştırılmış petrol gazı (LPG) ile söz konusu mallara madeni yağlar, petrokok ve benzeri diğer mallar yer almaktadır.

(B) Cetveli: Temelde sanayi girdisi olan solvent ve benzeri ürünler ile bunların türevleri yer almaktadır.

2.2.Vergiyi doğuran olay

Vergiyi doğuran olay: Kanunun 3'üncü maddesine göre (I) sayılı listedeki mallarda vergiyi doğuran olay temel olarak ithalatçıları, rafineriler dâhil imal edenler tarafından teslimi ile ÖTV uygulanmadan önce müzayede yolu ile satışıdır.

2.3.Verginin Mükellefi, Matrahı, Dönemi ve Beyanı

Mükellefi: Kanunun 4'üncü maddesine göre (I) sayılı listedeki mallarda mükellef, bahse konu malları ithal eden, rafineri dâhil imal eden, müzayede yolu ile satışını gerçekleştirendir. Özet olarak Türkiye'de ilk teslimi gerçekleştirendir.

Matrah ve Vergi: Kanunun 11'inci maddesine göre (I) sayılı listedeki mallara KG, M3 standart M3 vb. başına maktu vergi uygulanır.

Dönem, Beyan ve Ödeme: Kanunun 14'üncü maddesine göre (I) sayılı listedeki mallar için

[1] Bu çalışmada Özel Tüketim Vergisi açıklamalarında yalnızca 1 sayılı listede bulunan mallara ilişkin tanımlama ve açıklamalarda bulunulmuştur.

vergilendirme dönemi, her ayın ilk 15 günlük (birinci) ve kalan günlerinden oluşan (ikinci) dönemlerden oluşmaktadır. 1 takvim yılında toplam 24 adet dönem bulunmaktadır. ÖTV beyannamesi, vergilendirme dönemini izleyen 10 uncu günü akşamına kadar KDV yönünden bağlı bulunulan vergi dairesine verilir ve beyanname verme süresi içerisinde ödenir.

3. VERGİ YANSIMASI, VERGİ POLİTİKALARI VE VERGİ HARCAMASI

Verginin yansıması, vergi yükünün paylaşılması dolayısıyla gelir dağılımının nasıl bir değişim göstererek dağılımını göstermektedir(Akalın:2016). Vergi kanunlarında gösterilen kanuni vergi yükümlüsünün, ödediği vergiyi fiyat mekanizması aracılığıyla üçüncü kişilere aktarması vergi yansımasını meydana getirmektedir ancak vergi politikalarının dönemsel yada yapısal değişimler çerçevesinde ortaya çıkardığı farklılaşmalarda bazen durum farklı şekillerde de meydana gelebilmektedir. Çalışmamızda bazı verilerle ortaya koyacağımız üzere eşel mobil sisteminde, çalışmamıza konu olan Özel Tüketim Vergileri bazı dönemlerde 0 (sıfır) olarak uygulanmış yani vergi politikası gereği vergi taraflara yansıtılmamış, devlet üzerinde bırakılarak vergi harcaması olarak değerlendirilmiştir.

3.1.Vergi Yansımasının Mikro ve Makro Yönleri

3.1.1. Mikro Unsurlar

Mikro unsurların başında verginin hangi tür bir vergi olduğu bulunmaktadır. Dolaylı vergiler yansıtılması kolay vergiler iken, dolaysız vergilerin yansıtılması daha zordur. Özellikle de kişisel durumları dikkate alarak sübjektif bir şekilde alınan vergilerin yansıtılması oldukça güçtür. Bir diğer mikro unsur ise arz ve talep esnekliğidir. Talep esnekliği düşük mallar üzerine uygulanan vergiler oldukça kolay yansıtılırken, lüks mallar gibi talep esnekliği yüksek malların üzerine konan vergilerin yansıtılması oldukça güçtür. Bununla birlikte arz esnekliği düşük olan malların üzerine konan vergilerin ileriye doğru yansıtılması güç iken, arz esnekliği yüksek olan malların üzerine konan vergilerin ileriye doğru yansıtılması daha kolaydır. Üçüncü bir mikro unsur da piyasanın yapısıdır. Tam rekabet piyasasında verginin ne kadarının tüketicide ne kadarının üreticide kalacağı malın talep ve arz esnekliğine bağlıdır. Tam rekabet piyasasında kısa dönemde talebin esnek olmadığı bir durumda verginin tamamı tüketiciye yansıyacaktır. Arzın esnek olmadığı bir durumda ise verginin tamamı üreticide kalacaktır, yani geriye doğru yansıma olacaktır. Arz ve talebin belli bir esnekliğe sahip olduğu durumda ise verginin bir miktarı üreticide kalacak, bir miktarı da tüketiciye yansıyacaktır. Monopol piyasasında ise ölçeğe göre artan maliyet koşullarında verginin bir kısmı yansıtılabilirken, diğer koşullarda verginin tamamı tüketiciye yansıyacaktır. Oligopol piyasasında da yine malın talep esnekliğine bağlı olarak vergi ileriye doğru yansıyabilecektir. Oligopol piyasasında verginin tamamının tüketicilere yansıması için satıcıların talebin esnek olmadığı ve rakiplerin aynı fiyatlama kuralı ile hareket edecekleri beklentisi içinde olması gerekir. Dördüncü mikro unsur verginin yüksekliğidir. Düşük oranlı bir verginin yansıtılması yüksek oranlı bir vergiye göre daha kolay olacaktır. Çünkü düşük oranlı verginin yansıtılmasının yol açacağı fiyat artışı tepki oluşturmayacak düzeyde kalabilir.

Vergilendirilen malın türü de beşinci mikro unsurdur. Tüketim mallarında verginin yansıması en az bir kere olabilirken, üretim mallarında vergi yansıması birden fazla defa olabilir.

3.1.2. Makro Unsurlar

Makro unsurların başında konjonktürün yapısı gelmektedir. Ekonominin durgunluk içinde olduğu dönemlerde ürünler alıcı bulamadığından firmalar vergiyi yansıtmadan ürünleri satmaya çalışabilir. Bu durumda vergi yansıması geriye doğru olur. Ekonominin durgun olduğu dönemlerde firmaların KDV'yi kendilerinin üstlendiğine dair reklamlar yapması bunun en

klasik örneğidir. Ekonominin genişlediği dönemlerde ise piyasaya sürülen mallar kolayca talep edildiğinden verginin ileriye doğru yansıması daha kolay olacaktır. Ayrıca ekonominin genişleme dönemleri fiyatların arttığı dönemlerdir. Genişleme dönemlerinde bireylerin enflasyonist beklentileri, vergilerin fiyata yansıtılmasını daha da kolaylaştıracaktır. Bu nedenle genişleme dönemlerinde vergi ileriye doğru yansıyacaktır. Bunun dışında mükelleflerin vergiyi finansman şekli de bir diğer makro unsurdur. Söz gelimi parasal talebi genişletecek bir banka kredisi ile vergilerin finanse edilmesi, verginin ileriye doğru yansımasını kolaylaştıracaktır. Üçüncü bir makro unsur da devletin vergi gelirlerini çok zaman geçmeden harcamasıdır. Vergilemenin daraltıcı etkisinin oluşmaması için, devletin çok zaman geçmeden söz konusu vergi gelirini kamu harcaması olarak yeniden ekonomiye kazandırması yansımayı daha da kolaylaştıracaktır.

3.2. Vergi Politikaları

Kamusal ihtiyaçlar, toplumsal bir organizasyon niteliğinde olan devlet teşkilatınca giderilmesi için gerekli bazı düzenlemeler çerçevesinde kamu gelirleri ile söz konusu ihtiyaçlar karşılanmaktadır. Kamu gelirlerinin de en temel unsuru vergi gelirleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelir elde edilmesi ve yönetilmesi doğal olarak bir politika gerektirmekte ve kamu giderlerini karşılayabilecek şekilde olması uygulanan politikalarla önem kazanmaktadır. Toplumların modern örgütlenme şekli devlet tarafından üstlenilen işlevlerin vergi ile karşılanması ve verginin mali amacının dışında kamu ekonomisinde bir araç olarak kullanılması vergi politikalarını etkiler. Vergi politikaları saptanırken önemli görülecek hususlar; milli gelirden kamu kesimine aktarılacak vergiler, amaçlanan vergi yükünün insanlara adil ve gelir dağılımında dengeli ile kamu harcamalarının niteliği önem kazanmaktadır (GENCEL ve KURU, 2012:36). Vergi politikaları her ne kadar kendi içinde bazı uygulamaları barındırsa bile vergi kültürü ile ve vergi ahlakı ile de bağlantılı olarak etki ortaya çıkarmaktadır. Vergi politikaları esasen devletin yönetimini elinde tutan hükümetlerin değişken yaklaşımlarına da tabi olarak değişim gösterebilmektedir. İktisadi karar vericiler olarak bireyler ile firmalar sahip oldukları vergi bilinci ve vergi kültür yapısı ile iktisadi faaliyetlerine yön verirler. Bununla beraber makro kapsamda ekonominin bütüncül şartlarının belirlenmesinde rol alan hükümetlerin belirlenmesinde etkilidirler. Vergi politikalarında belirleyici unsurlar esasen vergi yükünün etkisi ve kayıt dışı ekonomi olması gerekirken ülkemizde esasen ekonomik, sosyal ve siyasal unsurlar, vergi politikalarının temel belirleyicisi olabilmektedir. Hükümetler ekseriyetle yapısal yaklaşımlar yerine daha çok siyasal değişkenleri esas alarak belirleme yapmakta, bu durumda da gerçek çözümler oluşmamaktadır. Bu bağlamda vergi yükü ve kayıt dışı gibi objektif yaklaşımlar olmadan meydana gelen politikalar bu kavramlardan bağımsız olduğunda vergi kültürünün oluşması da mümkün olamamakla beraber gelir dağılımını, vergi adaletini ve vergi bilincini olumsuz etkileyici unsurlar olmaktadır(Gencel ve Kuru, 2012:42).

3.3. Vergi Harcamaları

Modern devlet yapılarında kamu gelirleri arasında genel olarak en yüksek gelir vergi gelirleridir. Mükelleflere yada bireylere yönelik yapılan ekonomik ve sosyal politikalar ile gerçekleştirilen yardım, indirim veya bazı dönemlerde veya bazı hallerde vergiyi uygulamama gibi durumlardan kaynaklı olarak kamu gelirinden vazgeçilmesi vergi harcaması olarak değerlendirilmektedir. Vergi harcaması verginin toplanması için harcanan giderleri değil, bir ülkenin kendi vergi sistemi ve kendi bütçesini uygularken bunlar arasında oluşan ilişkiye dair yeni bir bakış açısını ortaya koymaktadır(Ferhatoğlu, 2005: 82). Bu çerçevede vergi harcaması dinamik bir durumu da ifade etmektedir. Bütçenin yapılması, kabulü ve uygulanması süreçlerinde bazı değişken kriterler olabilir bunlarla beraber ekonomik, sosyal ve siyasal durumlarda her zaman düzenlemelerin kapsamını belirleyebilmektedir. Vergi harcamaları

kavramı esasında bu çalışmada 14/5/2018 ve 1/3/2022 arasında uygulama alanı bulan eşel mobil sisteminin bazı değerlendirmeleri yapılarak akaryakıt ürünlerinde uygulanan indirim mekanizmasının nasıl gerçekleştiği ele alınıp değerlendirmelerde bulunulacaktır.

4. EŞEL MOBİL SİSTEMİ VE TÜRKİYE UYGULAMASI

4.1. Tanım

Türkiye'de petrol fiyatları doğrudan veya dolaylı olarak birçok ürünün yada hizmetin maliyetini önemli derecede etkileyebilmektedir. 'Öte yandan dolar kurunun sürekli artış halinde olması da petrol fiyatlarını arttıran diğer bir etken olmakla birlikte bu alanda da geçici çözümlere başvurulmaktadır. Bu çözümlerden biri dolar kurundaki artışın petrol fiyatlarını arttırmaması adına uygulamaya sokulan "eşel mobil sistemi" dir. Bu sistemle, hükümet kurlar nedeniyle oluşan kısa süreli petrol fiyat artışını geçici vergi indirimleri yoluyla baskılamaktadır'(Sofracı ve Güney, 2019: 146).

4.2. Türkiye'de Eşel Mobil Sistemi Uygulaması

17 Mayıs 2018 tarihli Resmi Gazetede, ÖTV Kanunu eki (I) sayılı listede yer alan bazı malların ÖTV tutarlarının uygulanmasına ilişkin 2018/11818 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı yayımlanmıştır. Söz konusu Kararnameyle benzin, motorin, LPG, bütan ve propan isimli mallar için 17 Mayıs 2018 tarihi itibariyle EPDK tarafından ilan edilen akaryakıt bayi satış fiyatlarına esas olan rafineri çıkış fiyatları baz alınarak, uluslararası ürün fiyatları veya döviz kurunda meydana gelecek artışlarda uygulanan ÖTV tutarları azaltılmak suretiyle, bu ürünlerin bayi satış fiyatlarının değişmemesi amaçlanmıştır. Buna göre, Kararname eki listede G.T.İ.P. numaraları itibariyle belirlenen malların 17 Mayıs 2018 tarihi itibariyle EPDK tarafından ilan edilen akaryakıt bayi satış fiyatlarına esas olan: Rafineri çıkış fiyatlarda meydana gelecek artışlarda, uygulanmakta olan ÖTV tutarları, rafineri çıkış fiyatındaki artış tutarı kadar azaltılmak suretiyle hesaplanacaktır. Rafineri çıkış fiyatlarda meydana gelecek azalışlarda ise ÖTV tutarları, 17 Mayıs 2018 tarihinde uygulanan tutarlarını geçemeyecek şekilde artırılmak suretiyle hesaplanacaktır. Yukarıda açıklanan düzenlemeden sonra eşel mobil sistemi genel olarak uygulamaya başlanmış ve fiili 1/3/2022 tarihinde sona ermiştir. Sistemde belirleyici olan uluslararası piyasada petrol fiyatları ile döviz kuru kaynaklı yükselişlerin etkisi ile yukarı yönlü hareketler sınırlanmak istenmiştir. 2021 1. Çeyrek Kamu Maliyesi Raporu'nda[1] yapılan açıklamada petrol ve doğalgaz ürünlerinden alınan ÖTV tahsilatı, bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 19,6 azalarak 11,7 milyar TL olmuştur.

Gerçekleşmenin beklentilerin altında kalmasının nedeni; eşel mobil uygulaması ve Kovid-19 salgını nedeniyle akaryakıt tüketimindeki belirgin azalıştır.

[1] https://www.hmb.gov.tr/kamu-maliyesi-raporlari
Yapılan araştırmalarda Hazine ve Maliye Bakanlığı'nca 2021 1. Ve 2. Çeyrek dönemlerine ilişkin Kamu Maliyesi raporları yayınlanmıştır. Söz konusu raporlarda ÖTV 1 sayılı listeye ilişkin tahsilatların nasıl gerçekleştiği görülebilmektedir.

Kaynak: HMB

5. YÖNTEM

5.1 Araştırmanın Modeli

Nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılarak gerçekleştirilen çalışma sonucunda; ele alacağımız Mayıs/2018 ve Mart/2022[1] dönemlerinde akaryakıt ürünlerine ilişkin olarak uygulanan ÖTV'nin Eşel Mobil sistemi içerisinde nasıl hareketlilik gösterdiği ile ilgili veriler değerlendirilecektir. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular bağlamında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Çalışmada vergi harcaması ve diğer vergisel süreçlerin oluşumundaki etkisini konu alan bazı makaleler taranmış ve hem basılı olarak yayımlananlar hem de elektronik ortamda paylaşılanlar incelenmiştir.

5.2 Veri Kaynakları ve Verilerin Toplanması

Araştırmada, Özel Tüketim vergisi, Vergi Yansıması, Vergi Harcaması ile ilgili makaleleri incelemek amacıyla doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada incelenecek materyallerin seçimi için öncelikli olarak; alan yazında yer alan temel kavramlar ve anahtar kelimeler ölçüt olarak belirlenmiştir. Diğer bazı bilimsel verilerin olduğu sitelerde söz konusu yazına ilişkin olarak eğitim alanında yapılmış, erişime açık olarak yayımlanmış makaleler doküman olarak belirlenmiştir.

5.3 Verilerin Analizi

Veriler, içerik analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. İçerik analizinde temel işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde kategorileştirmek ve anlaşılabilir bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır. Araştırmaya dâhil edilen makaleler

[1] 22 Aralık 2021 Çarşamba Resmî Gazete Sayı : 31697 ile Eşel Mobil sistemi hukuki düzenleme olarak kaldırılmış ancak fiilen 1 Mart 2022 tarihine kadar uygulama alanı bulmuştur. Söz konusu CB Kararında 2018/11818 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı kapsamındaki malların, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu tarafından ilan edilen akaryakıt bayi satış fiyatlarına esas yurtiçi rafineri çıkış fiyatları ile yurtiçi rafineri çıkış fiyatı bulunmayanların adı geçen Kurum tarafından belirlenen fiyatları baz alınarak, sıfır olarak uygulanan özel tüketim vergisi tutarları, 4938 sayılı Kararla birlikte sıfırdan başlamak suretiyle, her bir malın fiyatında uluslararası petrol fiyatları veya döviz kurlarına bağlı olarak gerçekleşen azalış tutarı kadar artırılacak, söz konusu malların fiyatlarında uluslararası petrol fiyatları veya döviz kurlarına bağlı olarak artış olması durumunda ise bu malların özel tüketim vergisi tutarlarında herhangi bir değişiklik yapılmayacak, ancak artış suretiyle belirlenen her bir yeni fiyat, baz fiyat kabul edilmek suretiyle uygulanacak. Karar kapsamında belirlenecek özel tüketim vergisi tutarları, her bir mal itibarıyla 2 Nisan 2020 tarihinde uygulanan özel tüketim vergisi tutarlarını geçmeyecek şekilde uygulanacak. Karar kapsamında belirlenecek özel tüketim vergisi tutarlan, her bir mal itibanyla 2 Nisan 2020 tarihinde uygulanan özel tüketim vergisi tutarlarına ulaştığında, bu tutarlara ulaşan her bir mal bakımından, 14/5/2018 tarihli ve 2018/11818 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı yürürlükten kalkmış sayılacak.

araştırmanın alt amaçları dikkate alınarak; yayımlandığı yıl ve düzeylerine, araştırma yöntemine, araştırma modeline, çalışma grubuna, kullanılan veri toplama araçlarına ve konularına göre temalara ayrılmıştır.

6. DEĞERLENDİRME

Devlet organizasyonu vergisel işlemlerinde her zaman istikrar içeren bir seyirde olmayı planlar ancak bazı dönemlerde vergisel işlemler açısından istikrarlı olmayan durumlar gerçekleşebilir. Aşağıdaki tabloda Hazine ve Maliye Bakanlığı'nca yayınlanan 2021 1. Çeyrek Kamu Maliyesi Raporu'nun bütçe gelir gerçekleşmeleri yer almaktadır.

(milyon TL)	2020 I. Çeyrek	2021 I. Çeyrek	Değişim (milyon TL)	Değişim (%)
MYB Gelirleri	**255.749**	**344.115**	**88.366**	**34,6**
I-Vergi Gelirleri	**176.100**	**255.098**	**78.998**	**44,9**
Gelir Vergisi	37.344	48.282	10.937	29,3
Kurumlar Vergisi	27.069	39.989	12.920	47,7
Motorlu Taşıtlar Vergisi	6.646	7.985	1.340	20,2
Dahilde Alınan KDV	8.710	23.867	15.157	174
Özel Tüketim Vergisi (ÖTV)	38.141	47.981	9.840	25,8
Petrol ve Doğalgaz Ürünleri	14.618	11.749	-2.869	-19,6
Motorlu Taşıtlar	5.107	15.174	10.067	197,1
Alkollü İçkiler	3.306	3.795	489	14,8
Tütün Mamülleri	13.131	13.602	472	3,6
Kolalı Gazozlar	225	364	139	61,9
Dayanıklı Tüketim ve Diğer Mallar	1.754	3.297	1.543	87,9
BSMV	6.564	7.062	498	7,6
Uluslararası Tic. Ve Muam. Al. Vergiler	35.301	58.874	23.573	66,8
Gümrük Vergileri	4.947	6.930	1.983	40,1
İthalde Alınan KDV	30.250	51.715	21.465	71
Diğer Dış Ticaret Gelirleri	104	229	125	120,1
Diğer Vergiler	16.325	21.056	4.732	29
II-Vergi Dışı Gelirler	**79.649**	**89.018**	**9.368**	**11,8**

Kaynak: HMB

Yukarıda dikkat edileceği üzere tüm bütçe gelirleri içerisinde Petrol ve doğalgaz ürünlerinde alınan Özel Tüketim Vergisi gelirlerinde azalma meydana gelmiştir. Bu durum yukarıda ele aldığımız üzere uygulanan Eşel Mobil sisteminden kaynaklanmaktadır. Söz konusu durumdan kaynaklı mahrum kalınan vergi bir vergi harcaması olarak gelir kaybı meydana getirmekle beraber, yukarıda ele aldığımız üzere verginin yansıması kapsamında literatürde ele alınan vergi yansıması kavramına aykırı olarak da herhangi bir tarafa yansıtılmadan tahsili mümkün olabilecekken, vergi devlete yansıtılmıştır.

7. SONUÇ

Vergi Politikalarının özellikle vergi yükü ve kayıt dışı ekonomi kavramlarının değerlendirilmesi çerçevesinde vergi adaleti ve vergisel bilincin geliştirilmesine katkı sağlayacak şekilde ele alınması gerekmektedir. Araştırma sonunda analiz edilen makalelerde ve araştırma konusu olan verilerde özel tüketim vergisi ve buna bağlı oluşan vergi harcaması çerçevesinde Türkiye'de uygulanan Eşel Mobil sisteminden kaynaklı vergi yansımasının nasıl olduğu, tüketici ya da arz eden üzerinde nasıl bir etki meydana getirdiği, yönünde bazı veriler ele alınmıştır. Çalışmamızda Mayıs/2018 ve Mart/2022 dönemine kadar ki uygulama sürecinde daha düşük vergi oranı olmasına rağmen enflasyonist baskıdan kaynaklı olarak fiyatlarda aşağı yönlü bir hareket olmamıştır. Bu bağlamda Türkiye'de uygulanan Eşel Mobil sisteminin vergi gelirleri üzerinde olumsuz etkileri ortaya çıkmaktadır. Bunun da vergi alanında regülasyon

yapılırken daha çok dönemsel yada konjonktürel yaklaşımlardan uzak yapısal temeller üzerinde düzenlemeler gerçekleştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

KANAKLAR

Ferhatoğlu, E. (2005). "Bir Kamu Harcaması Türü Olarak Vergi Harcaması ve Türk Kurumlar Vergisi Açısından Değerlendirilmesi", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6/2, 77-93.

Gencel U. ve Kuru E. (2012) ''Vergi Kültürü ve Vergi Politikaları Etkileşimi: Türkiye Değerlendirmesi'' Yönetim Bilimleri Dergisi Cilt: 10, Sayı: 20, ss. 29-60.

Kanlı M., Dolaylı Vergiler ve Kayıt Dışı Ekonomi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Maliye Teorisi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s. 63.

Karayılmazlar, Ekrem (2003), "Türkiye'de Özel Tüketim Vergisi'nin Optimal Vergileme İlkeleri Açısından İncelenmesi ve AB ile Uyum Sorunu", *Vergi Sorunları*, Sayı:175, Nisan, s.107.

Songur M., & Yüksel C., (2018). Vergi Yapısı ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi (643) Eylül 2018 47-70*, http://www.ekonomikyorumlar.com.tr/files/articles/1546594149.pdf

Akalın, G. (2016). Kamu Ekonomisi (5. Bs.) Ankara: Orion Kitabevi.

Turhan, Salih (1998), Vergi Teorisi, Filiz Kitapevi, İstanbul, s.165

Ulusoy, Ahmet (2007), Maliye Politikası, Üçyol Kitabevi, Trabzon, s. 322.

Karaş, E. ve Hayrullahoğlu, B. (2021). "Türkiye'de Vergi Harcamalarının İncelenmesi ve Vergilemede Adalet Açısından Değerlendirilmesi" Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 44, Denizli, ss. 91-105.

Sofracı E İ. ve Güney G. (2019) ''Türkiye'de Petrol Piyasasında Regülasyon Uygulamalarının Değerlendirilmesİ'' Al-Farabi International Journal on Social Sciences ISSN 2564-7946 ss.138-148.

THE ISSUE OF UNIFICATION OF COMMERCIAL LEGISLATION OF THE ORGANIZATION OF TURKISH STATES (TDT) MEMBER STATES

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI (TDT) ÜYE DEVLETLERİN TİCARİ MEVZUATLARININ YEKNESAKLAŞMASI MESELESİ

Nazım AKSOY[1]

Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Ticaret Hukuku, https://orcid.org/0000-0002-1835-7476

Özet

Temellerinin 3 Ekim 2009'da Nahçıvan Anlaşması ile atılan ve 12 Kasım 2021 tarihi itibarıyla yeni ismi Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) olarak adlandırılan kuruluş son yıllarda hem kendi içinde hem de dünya arenasında her geçen yıl güçlenmekte ve kurumsallaşmaktadır. Zira sadece 2022 ve 2023 verilerine bakıldığında TDT'ye üye devletlerin kendi aralarındaki ticaret hacminin 2022 yılında 33 milyar ABD Dolar'ından 2023 yılında yüzde 30'a yakın bir artışla 42 milyar ABD Dolar'ına yükselmiştir. Söz konusu kuruluş, siyasi işbirliğinin yanı sıra ticari anlamda ekonomik güce sahip olabilmesi için enerji, ulaştırma, gümrük, turizm, sağlık, tarım ve yargı alanında olmak üzere birçok alanda işbirliği hedefleri konulmuştur. Bu hedeflere ulaşmak ve güçlü bir ekonomik zemine sahip olabilmek için her şeyden önce istikrarlı bir ticari ilişkilerin olması gerekir. Bu ilişkilerin varlığı için ise hukuki alt yapının, diğer bir ifade ile ülke ticari mevzuatlarının birbirine paralel hükümler içererek yeknesaklaştırılması önem arz edecektir. Aksi halde mevcut ticari döngüde farklı hükümlerden oluşan ihtilaflar, yargısal sorunlara yol açacak ve ticarin ilerlemesini geciktirecektir. Liberal ekonomilerin gereklerinden olan ve uluslararası konvansiyonların direktiflerine aykırı olmayacak şekilde üye devletlerin kendi aralarında tanınacak ek inisiyatifler ticari ilişkilerin geliştirilmesine ivme kazandıracağı düşüncesindeyiz. Bu bağlamda üye devletlerin taşımacılık, kambiyo ve gerekse de şirketler hukuku alanında mevcut mevzuatlarının gözden geçirilerek günümüz koşullarına uyarlanması ve hukuki alt yapılarının ivedilikle güncellenerek hukuk reformuna uğraması, günümüz açısından en önemli meselelerden biri olduğu düşüncesindeyiz.

Anahtar kelimeler: Türk Devletleri Teşkilatı**,** Ticari mevzuat, Hukuki altyapı, Hukukta reform.

Abstract

The organization, whose foundations were laid on October 3, 2009 with the Nakhchivan Agreement and whose new name is the Organization of Turkish States (TDT) as of November 12, 2021, has been getting stronger and institutionalized every year both within itself and in the world arena in recent years. Considering only the 2022 and 2023 data, the trade volume between the TDT member states increased from 33 billion USD in 2022 to 42 billion USD in 2023, an increase of nearly 30 percent. In order for the organization in question to have economic power in commercial terms as well as political cooperation, cooperation targets have been set in many areas, including energy, transportation, customs, tourism, health, agriculture and judiciary. In order to achieve these goals and have a strong economic base, first of all, there must be stable commercial relations. For the existence of these relations, it will be important to unify the legal

infrastructure, in other words, the country's commercial legislation by containing parallel provisions. Otherwise, disputes arising from different provisions in the current commercial cycle will cause judicial problems and delay the progress of trade. We believe that additional initiatives to be recognized among member states, which are a requirement of liberal economies and not contrary to the directives of international conventions, will accelerate the development of commercial relations. In this context, we believe that one of the most important issues of today is to review the existing legislation of the member states in the fields of transportation, foreign exchange and corporate law and adapt them to today's conditions, and to urgently update their legal infrastructures and undergo legal reform.

Keywords: Organization of Turkish States, Commercial legislation, Legal infrastructure, Law reform.

ANALYSIS OF THE PRINCIPLE OF PROPORTIONALITY IN TAXATION AT THE CONSTITUTIONAL LEVEL

VERGİLEMEDE ÖLÇÜLÜLÜK İLKESİNİN ANAYASAL DÜZLEMDE İNCELENMESİ

ERKAM BİRSENOĞUL

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Mali Hukuk Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi Erkam BİRSENOĞUL ORCID 0000-0002-8987-7700

Özet

Vergilemede ölçülülük ilkesinin temeli Anayasaya dayanmaktadır. Anayasanın 73. Maddesinin ilk fıkrasında herkesin mali güce göre vergi ödemekle yükümlü olduğu belirtiliyor. Vergilendirme bir nevi mülkiyet hakkını sınırlandırması olarak değerlendirdiğimizde, Anayasa madde 35'te mülkiyet hakkının sınırlandırılmasının ancak kamu yararına ve kanunla yapılabileceği belirtilmiştir. Anayasa mahkemesi kararlarında vergilemede ölçülülük ihlalinin olduğuna hükmedilen kararlar incelendiğinde ölçülülüğün alt ilkeleriyle ele alındığı ve bu alt ilkelerin açıklandığı görülmektedir. Ölçülülük ilkesi elverişlilik, gereklilik ve orantılılık yani dar anlamda ölçülülük ilkesinden oluştuğunu görüyoruz. Anayasa mahkemesi kararlarında elverişlilik ilkesi bağlamında ihlal kararları pek olmasa da ölçülülük ilkesinin ilk testidir. Tercih edilecek araç yasama organının taktir yetkisine bırakıldığından pek ihlal kararı gözlemlenmemektedir. Sınırlandırmanın elverişli olması öngörülen kuralın ulaşılmak istenen amaç için uygun olması anlamını taşır. Gereklilik ilkesine bakıldığında ise öngörülen sınırlama olmaksızın sınırlama amacına ulaşılamaması anlamını taşır. Yani o sınırlandırma olmadığında hedeflenen gaye gerçekleşmeyecek yada gerçekleşme ihtimali ortadan kalkacaktır. Burada belirlenen gayenin gerçekleşme ihtimalinin olması yeterlidir gerçekleşmenin mutlak suretle olması gerekmemektedir. Son olarak orantılılık ilkesine bakıldığında başvurulan önlem ve ulaşılmak istenen amaç arasında olması gereken ölçüyü tanımlamaktadır. Vergilendirmede bu ölçü mali güçtür ve mali güce göre vergilendirme yapıldığında kişi sosya-ekonomik durumu dikkate alınarak uygulanan vergi politikası orantılı olacaktır. Anayasa mahkemesi kararlarına bakıldığında bu üç alt ilke ihlal edilmediğinde ölçülük ilkesi bağlamında aykırılık oluşmayacaktır.

Anahtar kelimeler: Ölçülülük, gereklilik, elverişlilik, orantılılık

Abstract

The principle of proportionality in taxation is based on the Constitution. The first paragraph of Article 73 of the Constitution states that everyone is obliged to pay taxes according to their financial capacity. When we consider taxation as a kind of limitation of the right to property, Article 35 of the Constitution states that the limitation of the right to property can only be made in the public interest and by law. When the decisions of the Constitutional Court ruling that there is a violation of proportionality in taxation are examined, it is seen that proportionality is discussed with its sub-principles and these sub-principles are explained. We see that the principle of proportionality consists of the principle of convenience, necessity and proportionality, that is, proportionality in the narrow sense.

Although there are not many violation decisions in the decisions of the Constitutional Court in the context of the principle of convenience, it is the first test of the principle of proportionality. Since the instrument to be preferred is left to the discretion of the legislature, there are not many violation decisions.

The feasibility of the limitation means that the prescribed rule is appropriate for the purpose to be achieved. The principle of necessity, on the other hand, means that the purpose of the restriction cannot be achieved without the prescribed restriction. In other words, without that restriction, the targeted goal will not be realized or the possibility of realization will disappear. Here, it is sufficient that there is a possibility of realization of the determined goal, the realization does not necessarily have to be absolute. Finally, when we look at the principle of proportionality, it defines the measure that should be between the measure applied and the purpose to be achieved. In taxation, this measure is financial power and when taxation is made according to financial power, the tax policy applied by taking into account the socio-economic status of the person will be proportionate. Considering the decisions of the Constitutional Court, when these three sub-principles are not violated, there will be no contradiction in the context of the principle of proportionality.

Keywords: Proportionality, necessity, availability

1. GİRİŞ

Vergileme ilkeleri, vergi sisteminde hedeflenen ekonomik, sosyal ve mali amaçlarını gerçekleştirmek üzere vergi tekniklerinin belirlenmesinde uzun yıllar farklı gelişmeler göstererek vergilemenin temel unsurunu oluşturmuştur. Türkiye'de vergilemeye ilişkin ilk Anayasal düzenleme 1876 tarihli Kanun-ı Esasidir. Umuru Maliye bölümü altında yer alan 96. maddede *"Tekâlifi Devletin hiçbiri bir kanun ile tayin olunmadıkça vaz ve tevzi ve istihsal olunamaz."* (1876 Kânûn-ı Esâsî) denerek Anayasada ilk kanunilik atfı yapılmıştır. 1921 Teşkilat-ı Esasiye kanunda Hidemat-ı Umumiye başlığı altında 19. Maddesinde eşitlik ve adalet ilkelerine değinildiğini, aynı zamanda dolaylıda olsa ayırma kuramı benzeri bir ayrıma tabi tutularak vergi yükünün dengeli dağılımının gerçekleştirilmesi planlandığı görülmektedir. (Şentop, 2021) 1924 Anayasasına bakıldığında vergi ile ilgili düzenleme 84-85. Maddesinde kanunilik ilkesiyle beraber hukuk devleti olmanın gereği kanunlara bağlı kalarak vergi düzenlemeleri yapılması gerektiği vurgulanmıştır. (1924 Anayasası) 1961 Anayasasında Vergi Ödevi başlığı altında yer alan 61. Madde vergi mükellefiyetinin sorumluğu, kapsamı daha somut olarak ortaya konulmuştur. (1961 Anayasası) Buradaki kanunilik ilkesi anayasanın diğer maddeleriyle beraber, sistematik olarak yorumlandığında daha anlamlı hale gelecektir. Ve son olarak 1982 Anayasasına bakıldığında Siyasi Haklar ve Ödeler bölümünde Vergi Ödevi başlığı altında 73. Maddede "*Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır. Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülükler kanunla konulur, değiştirilir veya kaldırılır. Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin muaflık, istisnalar ve indirimleriyle oranlarına ilişkin hükümlerinde kanunun belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde değişiklik yapmak yetkisi Cumhurbaşkanına verilebilir*." yer almaktadır. 73.maddesinin ilk fıkrasında bulunan herkes kavramıyla genelliği, mali güç kelimesiyle ölçülü olunmasını, vergilerin kamu harcamaları için temin edileceğini, ikinci fıkrada vergi yükünün dengeli ve adaletli dağıtımının yapılması gerektiğini ve üçüncü fıkrayla kanunilik ilkelerine atıf vardır. Anayasanın 73. Maddesi vergileme ile ilgili ilkeleri ortaya koysa da vergileme ilkeleri sadece 73. Maddeden ibarettir demek yanlış olacaktır.

1982 Anayasasının 73., 35.,13., 10. ve 2. Maddesinde olmak üzere farklı maddelerde de doğrudan veya dolaylı olarak vergileme ilkelerine değinilmiştir. Ancak bu ilkeler keskin bir şekilde birbirinden ayrılamamakta ve birbiriyle sıkı ilişki içerisindedir. (Üstün, 2003, s. 255)

1. ÖLÇÜLÜLÜK İLKESİ

Ölçülük ilkesi temel hak ve özgürlükleri tanımlanarak güvence altına alınmasını sağlayan demokrasinin temel yapı taşıdır. Liberal demokrasinin dünya ülkeleri arasında yaygınlaşması temel hak ve özgürlüklerin belirlenmesini evrensel kural haline gelmiştir. İnsan haklarının, demokrasi anlayışının, adalet anlayışının gelişmesine paralel olarak ölçülük ilkesi de gelişim göstermiştir. Anayasanın temel haklar ve ödevler başlığı altında madde 13'te "*Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz*." hükmüyle ölçülük ilkesine doğrudan değinilmiştir. Ancak Kemal Gözler bu "ölçülülük ilkesi" söyleminin kanun yapma tekniğine uygun olmadığını ifade ediyor. (Gözler, 2004, s. 61) Doğrudan ölçülülük ilkesi tabiri doktrin tarafından üretilmiş bir ilkeye Anayasa atıf yapıyormuşçasına anlaşılmaz bir hal ifade edilmektedir. Bunun yerine lafzından ölçülülük ilkeyi çıkarımını yapabileceğimiz ibareler kullanılabileceği ifade edilmiştir.

Vergi hukukunda ölçülülük ilkesi vergi oranlarının, gecikme faiz oranlarının, zamların, cezaların mükellefin mali yükümlülüğünü fazlaca arttırarak mülkiyet hakkının özünü ihlal edecek, aşırıya kaçılmış keyfi düzenlemelerin önünü kesmeyi amaçlamaktadır. Ölçülülük ilkesi vergi mükelleflerine getirilen yükümlülüğün yasaya uygun olmasının yeterli olmadığını mükellef haklarının olabildiğince korunarak kalmasının gerektiğinin altını çiziyor. (Metin, 2017, s. 6,) Ne Türk vergi sisteminde ne de evrensel vergi hukuku sistemlerinde hangi vergi ve ceza oranlarının ölçülü olacağı ile ilgili yasal bir düzenleme bulunmamaktadır. Bunula beraber Alman Federal Anayasa Mahkemesinin, dolaysız vergilerin %50 ile sınırlayan kararları mevcuttur. (Bilici, 2021, s. 12) Ölçülülük ilkesinde uygunluk denetimi yapılacaksa önce gayenin meşru olması gerekir. İdarenin almış olduğu karar ile getirilen yükümlülüğün ölçülülük sınırının denetlenmesinde referans noktayı meşru gayenin ne olduğu oluşturur.

Ölçülülük ilkesi elverişlilik, gereklilik, orantılılık olmak üzere üç alt ilkeden oluşmaktadır. Alexy'nin dengeleme teorisine göre yapılacak ilk inceleme, hakkı kısıtlayan tedbirin uygunluğu ve yerindeliğidir. İkinci olarak, meşru amaca ulaşmada kullanılacak olan aracın alternatifleri arasından daha az külfetli olanın tercih edilip edilmediğidir. Ve son olarak dar anlamda ölçülülük (orantılılık) analiz edilmelidir. (Itxaso, 2016, s. 107) Anayasa Mahkemesi de bu ilke kapsamında ihlal kararlarını genellikle hakkın özünün ihlal edilmesi noktasında verilmiştir. Genel olarak gereklilik ve orantılılık ilkesiyle denetim yapılırken elverişlilik ilkesi pek kullanılmamaktadır. (Ceylan, 2008, s. 49) Sırayla bu ilkeleri inceleyeceğiz.

2.1 Elverişlilik **İlkesi**

Anayasa mahkemesi kararında elverişlilik ilkesini "*…öngörülen kuralın ulaşılmak istenen amaç için elverişli olması"* (Anayasa Mahkemesi Kararı - GK, E. 2016/13 K. 2016/127, T. 22.06.2016) şeklide tanımlamaktadır. Devlet temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan tedbirleri alırken kamu yararı amacı gütmektedir. Hedeflenen yarara ulaşmak için alınan kararların uygun, uyumlu yani elverişli olması gerekir. Alman Federal Anayasa Mahkemesi kararında vergi hukukunda başlangıç noktası yapılandırılırken bir kez verilen vergi yükü kararı, adil vergilendirme amacıyla tutarlı bir şekilde uygulanması gerektiğini vurguluyor. (Bundesverfassungsgerıcht 2 BvL 8/13 , 2023) Mahkemenin başka bir kararında sınırlandırma için sadece yasal dayanağın bulunmasının yeterli olmadığını da belirtmiştir.

(Serozan, 1970, s. 244) Ölçülülük ilkesinde alınan kısıtlama kararı neticesi somut bir olayda tamamıyla gerçekleşmesi gerekli değildir. Karar verme sürecinde soyut olan amacın gerçekleştirilmesi muhtemel olması elverişlilik için yeterlidir. Bu alt ilke kapsamında pratikte çok sınırlı denetim yapılabilmektedir. Yasama tarafından tercih edilen aracın başlangıçta, objektif olarak etkin olmadığı anlaşılıyorsa elverişlilik ilkesine göre aykırılık kararı verilebilir. Ancak elverişlilik ilkesinin ihlali dolayısıyla aykırı bulunan pek fazla karar örneği bulunmamaktadır. (Metin, 2017, s. 9)

2.2 Gereklilik İlkesi

Gereklilikte amaca ulaşmak için alternatif araçlar kullanılarak aynı düzeyde amaca ulaşılıyorsa, mükellefin temel hak ve özgürlüklerini en az kısıtlayacak olan araç tercih edilmelidir. (Zabunoğlu, 2017, s. 2645) Anayasa mahkemesi kararında gereklilik "*...ulaşılmak istenen amaç bakımından sınırlamanın zorunlu olması*" şeklinde tanımlanmıştır. (Anayasa Mahkemesi Kararı - GK, E. 2021/117 K. 2022/10, T. 26.01.2022) Makemenin başka bir kararına göre "*...bir hakka sınırlama getirilebilmesi için öngörülen sınırlama olmaksızın sınırlama amacına ulaşılamaması gerekir."* (Anayasa Mahkemesi Kararı E. 2018/71, K. 2018/118, 27.12.2018) Yani ulaşmak istenen amaç için getirilen sınırlama haricinde, başka daha az sınırlama getiren sınırlandırma var ise bu durum gereklilik ilkesiyle çelişir ve sınırlandırmayı ölçüsüz kılar. Gereklilik ilkesinin bir gereği olarak aynı hedefe varan daha az sınırlandırma içeren araç tercih edilmelidir. Alman Federal Anayasa Mahkemesi kararında yasa koyucunun bir tehlikeyi bertaraf etmek için hafif sınırlandırma yolunu tercih etmeden direk olarak genel, katı bir sınırlandırma yolunu tercih etmesi ölçülülük ilkesine aykırıdır hükmü yer alıyor. (Serozan, 1970, s. 244) Ayrıca başka bir kararında ise hedefe ulaşmada kullanılan araçlar aynı etkiyi oluşturmuyor ve daha az sınırlandırıcı bir araç mevcut değilse tercih edilen aracı gerekli olduğu belirtiliyor. (Bundesverfassungsgericht 1 BvR 430/65, 1 BvR 259/66 , 1974)

Gereklilik ilkesinde aynı nitelikli araçlar arasında tercih yapılması nicelik ilişkisiyken, elverişlilik ilkesinde amaç-araç arasında nitelik ilişkisi vardır. Gereklilik ilkesinin denetiminde yalnızca hedefe uygun araçlar arasında tercih imkânı tanımlanarak, seçme hürriyetini kısıtlamanın en hafif olduğu araçtan yana kullanması denetlenir. Elverişlilik ilkesinin denetiminde ise amaçlanan gayenin tespitinde serbest bırakılmıştır. (Uçar & Yereli, 2019, s. 581)

2. 3 Orantılılık (Dar Ölçülülük) İlkesi

Ölçülülük ilkesinin üçüncü ve son alt ilkesi oranlılıktır. Anayasa mahkemesi kararında ölçülülük *"...başvurulan önlem ve ulaşılmak istenen amaç arasında olması gereken ölçüyü ifade etmektedir."* (Anayasa Mahkemesi Kararı - GK, E. 2013/15 K. 2013/131, T. 14.11.2013) Yani toplum yararına uygun amaça ilişkin kullanılan araçın, kişi hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasına uygun bir oranda uygulanması gerektiğini ifade eder. Kısıtlamalara bağlı olarak oluşan zarar sağlanan faydadan büyükse, orantılılık ilkesi ihlal edilmiş demektir. Teorik olarak oranlılığı tanımlamak her ne kadar basit görünsede pratikte uygulanması oldukça güçtür. Amaç ve araç arasında ölçülülüğün arasında orantılyı belirlemek için bir ölçüte ihtiyaç var ve bu ölçüt adalet olmalıdır.Ancak adalet çok soyut kalacağından dolayı amaç-araç ikilisinin arasındaki hukuki varlıkların somut Anaysal ölçütlü tartıya vurulur. (Kanadoğlu, 1998, s. 175)
Orantılılık denetlenirken temel hak ve özgürlüklere yapılan kısıtlamanın sertliği ile hedeflenen gayenin anayasal açıdan ehemmiyeti arasında ilişki incelenir. Bahsettiğimiz tartım matematiksel hesaplamalarla yapılabilecek bir ölçüm, bir süreci değildir. Aynı şekilde siyasi yada ahlaki bir süreçte değildir. Gayri şahsi ve hukuki bir süreçtir. Çatışan iki olgunun karşılaştırılması gerekir. Kısıtlamala ne kadar kapsamlıysa hedeflenen gaye o kadar mühim olmalıdır. Burada önemli olan uygulanan aracın katlanabilir olmasıdır. **(Metin, 2017, s. 12-15)**

1. 2023/160 KARAR SAYILI ANAYASA MAHKEMESİ KARARININ İNCELENMESİ

28.09.2023 tarihinde Anayasa mahkemesi 6/2/2023 Tarihinde Meydana Gelen Depremlerin Yol Açtığı Ekonomik Kayıpların Telafisi İçin Ek Motorlu Taşıtlar Vergisi İhdası ile Bazı Kanunlarda ve 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'un iptali başvurusunu reddetmişti. (Anayasa Mahkemesi Kararı , E. 2023/131 K. 2023/160, T. 28.09.2023) Bu kararı ölçülük ilkesinin alt unsurlarıyla incelediğimizde;

Amaç (Elverişlilik ilkesi açısından): Deprem gibi olağanüstü hadiseler sonucunda ortaya çıkan zararların telafi edilmesi, toplumsal birliğin tesisi amaçlanmaktadır. 6 Şubat tarihinde yaşanan depremin büyüklüğü, çok sayıda ilin etkilenmesi ve yıkıcılığın büyük olması, getirilen kısıtlamanın meşru bir amaca ulaşmak için elverişli olduğunu daha net ortaya koymaktadır. Anayasa mahkemesi tarafından daha önce iptal edilen 4837 sayılı kanunun 1. Maddesiyle getirilen ek motorlu taşıt vergisinin dayandırıldığı amaç (*ekonomik istikrarın sağlanması ve kamu borç stokunun azaltılması)* 7436 sayılı kanun amacından farklıdır.

Araç (Gereklilik ilkesi açısından): Bir kereye mahsus olmak üzere, 2023 yılı için tahakkuk ettirilen motorlu taşıtlar vergisi tutarı kadar ek motorlu taşıtlar vergisinin alınmasıdır. Mahkeme kararında, devlet depremin neden olduğu ekonomik zararın telafisi için ya mevcut vergilerin artırılmasını ya da yeni bir verginin ihdas edilmesi gerektiğine değinmiştir. Vergilendirme araçları arasında tercih taktiri yasama organına aittir.

Orantılılık: Vergilemede araç-amaç orantısı mali güçtür. Mahkeme kararında, mükelleflerin sahip oldukları aracın değeri ile ödeme güçleri ve kişisel durumlarının da dikkate alındığı gözetildiğinden tutarı itibariyle yüksek olduğu söylenemeyecek ek motorlu taşıtlar vergisinin mükellefler aşırı yük yüklemediği belirtilmiştir. Depremde meydan gelen maddi kayıpların giderilmesi sonucu elde edilecek fayda ile araç sahiplerinin katlanacağı külfet arasında dengesizliğin bulunmadığı ve sınırlamanın orantılı olduğu değerlendirilmektedir.

Ancak bu kanunla ilgili 28.07.2023 tarihinde Hazine ve Maliye Bakanlığı (Gelir İdaresi Başkanlığı*)* tarafından genel tebliğ yayımlandı. Tebliğin 5'inci maddesinde istisnalara yer verildi. Burada "*mücbir sebep ilan edilen yerlerde (Adana, Adıyaman, Diyarbakır, Elâzığ, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Kilis, Malatya, Osmaniye ve Şanlıurfa İlleri ile Sivas İlinin Gürün İlçesi) deprem tarihi itibarıyla kayıt ve tescilli taşıtlar, Deprem nedeniyle yıkılan veya ağır ya da orta hasarlı hale gelen binaların maliklerine ait taşıtlar, Depremlerde ağır hasar görerek kullanılamaz duruma gelen taşıtlar, Deprem nedeniyle eşini veya birinci derece kan hısımlarından birini (anne, baba, çocuk) kaybeden mükelleflere ait taşıtlar"* (Hazine ve Maliye Bakanlığı (Gelir İdaresi Başkanlığı), 2023) ek MTV'nin dışında tutulmuştur. Anayasa 73'te "*vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımının maliye politikasının sosyal amacı olduğu*" belirtiliyor. Bu istisnada mücbir sebep ilan edilen deprem bölgesinden yaşayan ve kanunda sayılan dört halde bulunmayan mükellef MTV'sini ödemekle sorumluyken, deprem bölgesinde yaşamayan ancak mücbir sebep ilan edilen illerden birinde aracı kayıtlı ve tescilli ise mükellef MTV'nin dışında tutulacaktır. (Batı, 2023) Ölçülülük ilkesinin alt başlığı olan orantılılıkta tartım ölçümüzün mali güce göre vergilendirme olduğu dikkate alındığında, bu uygulanan istisnaların ölçülülük ve eşitlik ilkesine aykırılık teşkil ettiği düşüncesindeyiz.

1. SONUÇ

Kamu giderlerini karşılamak üzere devletin kamu gücüne dayanarak vergi ihdas etmesi sonucunda mükellef ile devlet arasında mali bir ilişki kurulur. Kurulan bu ilişki hukuk devletin gereği olarak Anayasal güvence altına alınmıştır. Sosyal devletin gereklerini yerine getirmek için yapılan harcamaların finansmanı için mükelleften vergi alınır. Alınan bu vergiler mülkiyet hakkını sınırlandırsa da kamu yararına, ölçülü ve kanunla yapılan kısıtlamalar meşru kabul edilir.

Anayasa Mahkemesi kararlarında vergi yoluyla mükellefin mülkiyet hakkına yapılan sınırlandırmanın ölçülülük ilkesi bağlamında incelendiğinde, elverişlilik, gereklilik ve orantılılık ihlallerinin var olup olmadığına kontrol edilerek karar verildiği gözlemlenmiştir. Elverişlilik öngörülen kısıtlamanın ulaşılmak istenen hedefi gerçekleştirmeye elverişli olmasını, gereklilik ulaşılmak istenen gaye bakımından sınırlamanın mecbur olmasını ve aynı hedefe daha hafifçe bir kısıtlamayla ulaşılmasının olası olmamasını, orantılılık ise getirilen sınırlama ile ulaşılmak istenen gaye içinde makul bir dengenin gözetilmesi gerekliliğini ifade edilmiştir.

1. KAYNAKÇA

1876 Kânûn-ı Esâsî. (tarih yok). https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/ Erişim Tarihi15.02.2024 adresinden alındı

1921 Anayasası. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/ Erişim Tarihi: 15.02.2024 adresinden alındı

1924 Anayasası. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/ Erişim Tarihi:15.02.2024 adresinden alındı

1961 Anayasası. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/ Erişim Tarihi: 15.02.2024 adresinden alındı

Anayasa Mahkemesi Kararı, E. 2013/15 K. 2013/131, T. 14.11.2013

Anayasa Mahkemesi Kararı, E. 2016/13 K. 2016/127, T. 22.06.2016

Anayasa Mahkemesi Kararı, E. 2021/117 K. 2022/10, T. 26.01.2022

Anayasa Mahkemesi Kararı , E. 2023/131 K. 2023/160, T. 28.09.2023

Anayasa Mahkemesi Kararı E. 2018/71, K. 2018/118, 27.12.2018

Batı, M. (2023, 07 06). Ek MTV'nin Anayasa'ya aykırılığı sorunu: https://t24.com.tr/yazarlar/murat-bati/ek-mtv-nin-anayasa-ya-aykiriligi-sorunu,40681#_ftn2 adresinden alındı

Bilici, N. (2021). *Vergi Hukuku (Vergi Usul Hukuku, Vergi Tahsil Hukuku, Vergi Yargı Hukuku)* . Ankara: Savaş Yayınevi.

Bundesverfassungsgerıcht 2 BvL 8/13 , - 2 BvL 8/13 , Rn. 1-199, (Bundesverfassungsgerıcht 11 28, 2023).

Bundesverfassungsgerıcht 1 BvR 430/65, 1 BvR 259/66 , 1 BvR 430/65, 1 BvR 259/66 (Bundesverfassungsgerıcht 12 18, 1974).

Ceylan, A. (2008). Teoride Ve Uygulamada Ölçülülük ilkesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Gözler, K. (2004). Anayasa Değişiklinin Temel Hak Ve Hürriyetlerin Sınırlandırılması Bakımından Getirdikleri Ve Götürdükleri (Anayasanın 13'üncü Maddesinin Yeni Şekli Hakkında Bir İnceleme. *Ankara Barosu*, 53-67.

Hazine ve Maliye Bakanlığı (Gelir İdaresi Başkanlığı). (2023, 07 28). 7456 SAYILI KANUNUN 1 İNCİ MADDESİYLE İHDAS EDİLEN EK MOTORLUTAŞITLAR VERGİSİNE İLİŞKİN GENEL TEBLİĞ (SERİ NO: 1). https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/07/20230728-7.htm.

Itxaso, M. E. (2016). Das Verhältnismässigkeitsprinzip Nach Alexy und Die Verhältnismassigen Anpassungen İn Der Entscheidung Des Europäischen Gerichtshofs Für Menschenrechte (Egmr) İm Fall EWEIDA und Andere Gegen Das Vereinigte Königreich. *Palacio de la Aljafería (https://www.fundacionmgimenezabad.es)*, 103-131.

Kanadoğlu, K. O. (1998). Türk Alman Anayasa Yargısında Anayasal Değerlerin Çatışması Ve Uyumlaştırılması (Doktora Tezi).

Metin, Y. (2017). Temel Hakların Sınıflandırılması Ve Ölçülülük: Ölçülülük İlkesi Evrensel Bir Anayasal İlke midir?. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi* , 1-74.

Serozan, R. (1970). Alman Federal Anayasa Mahkemesi Kararlar. *İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 243-253.

Şentop, M. (2021). Kabulünün 100. Yılında 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Belgeler. Ankara.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf Erişim Tarihi: 17.02.2024 adresinden alındı

Uçar, O., & Yereli, A. B. (2019). Hukuka Uygunluk Kriteri Olarak "Ölçülülük" İlkesinin Yüksek Yargı Organlarının Vergi Suçlarına İlişkin Kararları Bağlamında Değerlendirilmesi . *Maliye Dergisi*, 575-598.

Üstün, Ü. S. (2003). Vergi Hukuku İle İlgili Anayasal İlkeler. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 251-271.

Yaltı, B., & Özgenç, S. (2007). *Vergi Hukuku Pratik Çalışma El Kitabı.* İstanbul: Beta Yayım Dağatım.

Zabunoğlu, H. (2017). Ölçülülük İlkesi Ve Vergi Hukukunda Uygulanması. *Mali Hukuk Dergisi*, 2641-2676.

İBADET HÜRRİYETİ KAPSAMINDA AVRUPA'DA PEÇE YASAKLARI VE COVİD 19 MASKE UYGULAMALARI İKİLEMİ

Fatma Nur Artıran

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı, https://orcid.org/0009-0001-5285-9293

ÖZET

Din ve vicdan hürriyetinin korunması, çoğulcu demokrasilerin temel özelliklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Avrupa merkezli ve birey özgürlüğü temelli mevcut insan hakları düşüncesi çerçevesinde din ve vicdan hürriyeti, ulusal ve uluslararası hukuk düzenlemelerde temel bir hak olarak kabul edilmekte ve koruma altına alınmaktadır. Bu hürriyetin toplumda görünür alanı olarak ifade edilebilecek ibadet hürriyeti ise devletin müdahalesiyle sınırlandırmalara daha sık olarak karşı karşıya gelir niteliktedir. İslami bir giysi olan peçe (burqa) de bu kapsamda dini tercihlerin dış dünyada görünen boyutuyla son yıllarda devletlerin sınırlandırmalarına konu olmuştur. 2011 yılında Fransa ile başlayan ve son 10 yılda Avrupa ülkelerinde hızla yasalaşan peçe yasakları da devletlerin bu sınırlandırma yetkilerine dayanarak gerçekleştirdiği uygulamalardandır. Henüz peçe yasağı tartışmaları devam ederken, tüm dünyada baş gösteren bir salgın olan COVID-19 ile birlikte maske takmak bir süre "yeni normal" olarak bile ifade edilmiştir. Koronavirüsün bulaşmasını yavaşlatma çabalarının bir parçası olarak, dünyanın birçok ülkesinde, özellikle toplu taşıma araçlarında, kapalı mekânlarda yüz maskesi takmanın zorunlu hale getirilmesi yönünde düzenlemeler olmuştur. Bazı Avrupa ülkelerinde, bu yeni kurallar, yüz örtülerinin giyilmesini yasaklayan halihazırda mevcut yasalarla çelişen bir görüntü oluşturmuştur. Her ne kadar salgının maskeyi zorunlu tutan boyutu geçmişte kalsa da yüzü kapatan maske tüm dünyada normalleşmiş bulunmakta ve kimilerince günlük hayatın bir parçası olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla maskenin zorunlu veya en azından normal olduğu bu dönemde peçe yasağı yasalarının tartışmalı zeminine bir de bu çelişki oturmuş bulunmaktadır. Bu çalışmada inanç ve ibadet hürriyetinin kapsamı açıklanarak ilgili yasaların kanunlaşma süreci aktarılmaktadır. Avrupa hükümetlerinin ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin ibadet hürriyetine bakış açısı analiz edilmeye çalışılmakta ve AİHM kararları üzerinden peçe yasaklarının hükümetlerce ileri sürülen meşru amaçları açıklanarak maske zorunluluğuyla birlikte ortaya çıkan gözle görülür çelişki ortaya konulmaya çalışılmıştır. Avrupa hükümetlerinin yasağı getirmedeki temel amacının yüzü kapatan giysilerin birlikte yaşama engel olması değil Avrupa toplumuna uymayanların bir şekilde topluma entegre edilmesi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla peçenin yüzü kapattığı için değil farklılığın görünür bir simgesi olduğu için yasaklandığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: din ve vicdan hürriyeti, peçe yasağı, COVİD-19, maske, birlikte yaşam

EŞİK MEKANLAR ÜZERİNE METAFİZİKSEL BİR YOLCULUK... 1'DEN 3'E SAYILARIN DANSI

Özcan CAN [1] , Dr.M. Murat ULUĞ [2]

[1]Y.L. Öğrenci, MEB, İç Mimarlık, 0009-0001-1160-8578

[2]Dr. Öğretim Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İç mimarlık, 0000-0001-7382-1588

Özet

Mimari eşik mekan kavramı, hem mekânsal ve sosyal dönüşümler hem de içsel ve dışsal dünyalar arasındaki geçişler açısından yeniden değerlendirilmesi, dualitenin ötesine geçen bir kesişim alanı yaratma düşüncesiyle uyumlu bir yaklaşım sunar. Bu bağlamda, sayılar, özellikle de "üç" sayısı, evrensel harmoni ve dengenin somutlaştırılması olarak ele alınır, böylece eşiklerin yenilikçi kavramlara açılan kapılar olarak işlev gördüğü ve "üç" sayısının dualitenin ötesinde bir bütünlük ve uyumu temsil ettiği vurgulanır. Eşikler, yalnızca fiziksel mekânların ötesinde, soyut kavramsal geçişlerin meydana geldiği dinamik alanlar olarak tanımlanır. İç ve dış, birey ve toplum, bilinen ve bilinmeyen arasındaki sınırların ötesinde birleşerek, bireylerin ve toplulukların dönüşümü için temel bir zemin oluştururlar. Bu durum, eşiklerin, dönüşüm süreçleri içinde merkezi bir role sahip olduğunu gösterir. Sayılar matematiksel değerlerin ötesinde, insanın evrenle ve varoluşun gizemleriyle olan ilişkisine dair zengin bir anlayış sunan sembolik, mistik ve kutsal anlamlar taşır. Bu kapsamda, sayılar evrenin dilini ve düzeninin temelini oluştururken, varlığın zaman boyutunda akışını teklik ve çokluk kavramları üzerinden tanımlarlar. "Bir" sayısı, tüm dinsel geleneklerde bölünmemiş varoluşun ve kozmik bütünlüğün temsili olarak kabul edilir. "İki" sayısı, yaratılışın ve çeşitliliğin, zıtlıkların ve ikiliklerin sembolü olarak ele alınır. "Üç" sayısı, birliği ve uyumu, teklik ve çiftlikten doğan, ardından gidilen bir bütünlüğü simgeler. Zihin, beden ve ruhun uyumu; geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek gibi üçlü yapılar, hayatımızın her alanında karşımıza çıkan evrensel bir gerçeklik olarak kendini ifade eder. Bu kavramsal çerçeve, disiplinler arası bir bakış açısıyla, mekânsal ve sosyal dönüşümlerin sayıların simgesel anlamlarıyla nasıl iç içe geçtiğini örneklenmektedir. Bu analiz, eşiklerin ve sayıların, özellikle "üç" sayısının, insan deneyiminin ve evrensel düzenin anlaşılmasındaki önemini vurgularken, mekân, zaman ve sosyal yapılar içindeki dönüşüm ve yenilikçi kavramlara kapı aralayan bir perspektifi desteklemektedir. Bu yaklaşım, eşiklerin ve sayıların, toplumsal ve kültürel pratiklerle nasıl iç içe geçtiğini ve bu etkileşimlerin bireyler ve topluluklar için yeni anlamlar ve olasılıklar yarattığını ortaya koyar.

Anahtar kelimeler: Eşik mekan, 3 (üç), dualite

Abstract

Re-evaluating the concept of architectural threshold space, both in terms of spatial and social transformations and transitions between inner and outer worlds, offers an approach that is in line with the idea of creating an intersection that goes beyond duality. In this context, numbers, especially the number "three", are taken as the embodiment of universal harmony and balance, thus emphasizing that thresholds function as gateways to innovative concepts and that the number "three" represents a unity and harmony beyond duality. Beyond mere physical spaces, thresholds are defined as dynamic spaces where abstract conceptual transitions occur.

They form a fundamental ground for the transformation of individuals and communities, merging beyond the boundaries between inside and outside, individual and society, known and unknown. This implies that thresholds have a central role in processes of transformation.Beyond mathematical values, numbers carry symbolic, mystical and sacred meanings that offer a rich understanding of the human relationship with the universe and the mysteries of existence. In this context, numbers form the basis of the language and order of the universe and define the flow of existence in time through the concepts of unity and multiplicity. The number "one" is accepted in all religious traditions as the representation of undivided existence and cosmic unity. The number "two" is taken as a symbol of creation and diversity, of opposites and dualities. The number "three" symbolizes unity and harmony, a wholeness that is born from unity and duality and is followed. The harmony of mind, body and soul; the triadic structures of past, present and future express themselves as a universal reality that we encounter in every aspect of our lives. This analysis emphasizes the importance of thresholds and numbers, especially the number "three", in understanding human experience and universal order, and supports a perspective that opens the door to transformative and innovative concepts within space, time and social structures. This approach reveals how thresholds and numbers are intertwined with social and cultural practices and how these interactions create new meanings and possibilities for individuals and communities.

Keywords: Threshold space, 3 (three), duality

1. GİRİŞ

Bu araştırma, Yüksek Lisans tez çalışması ön çalışması niteliğinde olup mimari eşik alanlarının ve sayıların sembolik temsilinin insan deneyimleri üzerindeki etkisini detaylı bir şekilde ele almayı hedeflemektedir. Özellikle "üç" sayısının, mimari eşik anlayışına ontolojik ve yenilikçi bir perspektif nasıl kattığı incelenmiştir. Araştırma, hem fiziksel hem de sosyo-kültürel metamorfozlara bu sembolik unsurların katkısını araştırmakta ve bireylerin içsel ve dışsal dünyalar arasında geçiş yaparken sayıların rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır.Teorik çerçeve, eşik kavramını fiziksel dönüşümün yanı sıra sosyal ve psikolojik geçiş noktası olarak ele almış ve mekân algısının karmaşıklığını çeşitli perspektiflerden tartışmıştır. Mekânın üç temel boyutu - tasarlanan, algılanan ve yaşanan - üzerinden kavramın dinamik doğasını ve kullanıcı deneyimlerine entegrasyonunu analiz etmiştir. Aynı zamanda, sayıların tarihsel sürekliliği ve kültürel, dini ve felsefi önemi üzerinde durmuş; bu sayıların insan deneyimi ve kozmolojik yapı içinde nasıl zengin sembolik değerler kazandığını göstermiştir.Araştırma yöntemi olarak kapsamlı bir literatür incelemesi ve çok katmanlı bir analiz yaklaşımı benimsenmiştir. Bu, mimarlık ve toplumsal etkileşimlerin kesiştiği noktalarda sayıların ve eşik mekanların anlam ve işlevlerini derinlemesine keşfetmek için kullanılmıştır. Çalışma, disiplinlerarası perspektiflerle zenginleştirilen teorik bir sentez sunar ve bu yaklaşım, mekânsal ve toplumsal dönüşümlerin anlaşılmasına katkıda bulunur. Sonuç olarak, araştırma eşik mekanlarının ve sayıların, hem bireysel hem de toplumsal seviyede anlam ve imkan yelpazesini genişlettiğini bulmuştur. Mekân ve sayıların kullanımı, mevcut ve gelecekteki sosyal ve mimari ihtiyaçları karşılayacak esnek ve çok işlevli yapıların oluşumunu desteklemektedir.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Mekân ve eşik mekan, hem ontolojik varlık hem de süreç olarak tanımlanmaktadır; dinamik ve çok işlevli alanlar olarak evrimleşme kapasitesine sahip olduğu kabul edilmektedir. Modern mimari teoriler tarafından statik ve monofonksiyonel mekân anlayışının ötesinde, esneklik ve çok yönlülüğün önemi vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, mekânlar kullanıcı ihtiyaçlarına uyum sağlayabilecek şekilde tasarlanmakta ve fiziksel ile sosyal etkileşimlerin bütünleştiği ortamlar olarak geliştirilmektedir.

Mekân tasarımının, mevcut ve gelecekteki kullanım senaryolarına cevap verebilme yeteneği, sürekli bir değişim ve adaptasyon gerektirmektedir. Bu durum, mekânı canlı, esnek ve etkileşim odaklı bir yapı olarak öne çıkarmaktadır.

1.1.1. Eşik mekan

Eşik kavramı, çeşitli disiplinler arasında uzun süredir incelenen ve ele alınan, köklü bir konsepttir. Bu kavram, arkeoloji, antropoloji, edebiyat, sosyoloji, felsefe, kimya ve mimarlık gibi alanlarda farklı bağlamlarda kullanılmış olup, özellikle mimarlık disiplininde, boşluğu temsil etme işlevi nedeniyle sonradan önemi anlaşılan bir kavramdır. Mimarlıkta, eşik kavramının kullanımı ve anlamı üzerine yapılan çalışmalar, antropolojik ve sosyolojik kuramlardan önemli ölçüde etkilenmiştir. Hertzberger, eşiği, bireyin iç mekânla ve dış mekânla buluştuğu, kentle ilk karşılaştığı alan olarak görür ve mekânlar arası geçiş ve bağlantı için bir anahtar rolü üstlenir (Hertzberger, 1991). Eşik, fiziksel, görsel veya algısal geçiş kontrolünü sağlar ve mimarlıkta faydacı, koruyucu ve anlamsal olmak üzere üç farklı rol üstlenir. Bu bağlamda, mekânlar arası karşılaşmaları sağlayan ve diyaloglar kuran eşik, "hoşgeldiniz" ve "hoşça kal" anlarının yaşandığı özgün bir yer olarak da değerlendirilebilir. Bourdieu (1992) eşik kavramını, yalnızca bir sınır olarak değil, aynı zamanda sınırlar dahilinde yaşanan geçiş anlarını ve o anlarda gerçekleştirilen eylemleri içeren, farklı dünyalar arasındaki durumları, olayları, konumları, zamanları, noktaları ve mekânları tanımlayan bir kavram olarak ele alır. Eşikler, zıtlıkların bir araya geldiği, farklı mekânlar arasında gerçekleşen buluşmaların ve geçişlerin yaşandığı, bir nevi arabulucu bölge olarak işlev gören alanlardır. Bu mekânlar, arkasında ve ötesinde yer alan dünyalar ile etkileşime girerek bağlantılar kurar ve birliktelikler oluşturur; bu özellikleriyle eşik mekânlar, sadece bir geçiş noktası olmanın ötesinde bir anlam taşır. Eşik kullanıcıları, iki dünya arasında bir köprü görevi görürken, aynı zamanda bu dünyalara hem yakın hem de uzak bir konumda bulunurlar. Bir temas ve ayrılma noktası olarak, hangi durumlarda kimlerin eşiği geçtiği, oluşturulan pratikler içinde saklıdır, böylece eşik, bir ara bölge, bir aracılık alanı haline gelir. Eşik deneyimi, hem mekânsal hem de zamansal bir ötekilik deneyimidir. Ara mekânlarda ve zamanlarda var olma şeklinde tecrübe edilir, insanların ötekilik deneyimini anlamalarına, ara alanları keşfetmelerine, yaratmalarına ve takdir etmelerine yardımcı olur (Stavrides, 2016). Ötekilik deneyimi, bir yerden diğerine geçiş yapmak gibi basit bir durum olmaktan ziyade, sınırların temas noktalarında farklılıkların bir araya gelmesi ve canlılığın artmasıyla yaşanan zengin bir toplumsal tecrübe olarak kabul edilir. Sınırlar, ötekiliği dışlama ve çatışma yaratan düşmanlık durumlarından daha fazlasını ifade eder; aynı zamanda ötekiliğe bir geçiş köprüsü sunan bir müzakere alanıdır (Stavrides, 2016). Heidegger (1971) ise sınırı, bir şeylerin sonlandığı bir bitiş noktası olarak değil, bir başlangıç, bir şeylerin oluşmaya başladığı bir alan olarak tanımlar. Böylelikle, sınır alanları, kısıtlılık ve sonlanma durumunun aksine, eylemler oluşturarak bir deneyim alanına dönüşür. Bu alanlar, ayrımı, birleşimi, değişimi, geçişi, kesintiyi, sürekliliği, sınırı ve geçişi içinde barındırır. Eşik mekân, sınırın karakterini şekillendirir. Sınırlar, dünyaları ayıran veya birleştiren net tavırlar sergilerken, eşikler belirsiz ve muğlaktır. Sınırların ayırıcı veya birleştirici özelliklerinin yanı sıra, değme noktasında bulunma potansiyeli ile eşiğe dönüşmesi, yaşam pratiklerinin üretilmesiyle farklı senaryoların oluşmasına olanak tanır. Benjamin (2004) eşik kavramını, bir sınırdan ayrılarak bir alan oluşturan geçiş, çekilme ve akmanın yaşandığı bir durum olarak tanımlar. Arkadlar, evler ve pasajlar gibi dışarıya açılan alanların olmadığı, pasaj, avlu, geçit, kapı, portal, antre, zafer takı gibi eşiklerin sınır tanımadığını belirtir. Bu mekânlar, "iki şey arasında, iki şeye açılan, ikisi arasındakiler" olarak ifade edilir. Eşik mekânlar, iç ile dış, özel ile kamusal, açık ile kapalı, geçici ile kalıcı gibi kavramları iç içe geçirerek yaşanan karşılaşmaları, aradalığı, yani liminallik halini anlatır. Liminallik, Latince 'limen' kelimesinden gelir ve bir kişinin önceki rolü ile yeni, evrilmiş varlığı arasındaki eşik olarak tanımlanır (Gennep, 1961).

Liminallik, sınırın her iki tarafındaki kişiler için bir karşılaşma halidir; ne çok yakın ne de çok uzak bir durumdadır. Belirsiz aidiyeti, farklı olasılıklar içinde bulunma hali ve geçiş bölgelerinde geçici ilişkilerin kurulmasıyla yaşanan deneyimlere yer veren bir arada olma durumu olarak tanımlanır (Paredes, 2009). Öte yandan, eşik mekânları, mekânlar arasındaki sınırları dahil ederek, içinde bulunulan durumlar arasında güçlü bir birliktelik ve bütünlük sunar. Boettger (2014) göre, eşik mekânları, kentsel dokunun önemli bir parçası olarak, mekânlar arasında kritik bağlantılar kurar ve bu sayede hem fiziksel hem de kavramsal açıdan zengin diyalog alanları oluşturur (Boettger, 2014). Paredes'in (2009) çalışmalarında vurgulandığı üzere, eşik mekânları, bireylerin gündelik hayatlarındaki aktivitelere ev sahipliği yaparak, kent içindeki tanımlanamayan, göz ardı edilen liminal alanlar olarak işlev görür (Paredes, 2009). Bu mekânlar, kentsel yaşamın bir parçası olarak, bireysel ve toplumsal kullanımlar için tercih edilen, dinamik ve çok boyutlu katmanlar olarak kentsel dokuda kendilerine yer bulur. Hareket ve deneyimin bir bileşeni olarak görülen eşik mekânlar, geçiş süreci ile ilişkilendirilir ve bu süreçte, mekânın sunduğu potansiyellerin keşfedilmesi teşvik edilir. Bu dinamik etkileşim, yalnızca geçiş eylemini değil, aynı zamanda bu süreçte deneyimlenen olası kazanımları da içerir, böylelikle eşik mekânları, kentsel dokuda bir yenilik ve çeşitlilik kaynağı olarak işlev görür. Collins Sözlüğü'nde "bir konumdan diğerine geçişte arada kalan alan" olarak ifade edilirken, Luz (2003), bu mekânların, farklı öznelerin, nesnelerin ve mekânların kesiştiği, etkileşime girdiği ve bu süreçte yeni biraradalıkların ve olasılıkların ortaya çıktığı "in-between spaces" olduğunu vurgular. Luz'a göre, ara mekânlar, sadece fiziksel olarak değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve psikolojik anlamda da kesişim ve katmanlaşma alanlarıdır, dolayısıyla dinamik ve sürekli değişen bir karaktere sahiptirler (Luz, 2003). Grosz (2001) ve Bergson'un perspektiflerinden hareketle, ara mekânlar ve eşik mekânlar, alışılagelmiş düzen ve ilişkilerin ötesinde, oluş ve hareketin sürekli olarak yaşandığı, yenilik ve değişimin mümkün olduğu alanlar olarak düşünülebilir. Bu mekânlar, hem bireysel hem de toplumsal anlamda, kendini yeniden tanımlama, farklılıklarla karşılaşma ve yeni ilişkiler kurma potansiyeline sahiptir. Eşik mekânlar, liminalite durumunun fiziksel karşılığı olarak, geçici ve sürekli değişim halinde olan mekânsal deneyimler sunarlar, böylece bireylerin ve toplulukların gündelik yaşamlarında sürekli olarak yeni olasılıklar üretmelerine ve keşifler yapmalarına olanak tanır. Bu bağlamda, eşik mekânlar ve ara mekânlar, kentsel ve sosyal dokunun dinamik ve canlı bir parçası olarak, şehirlerin ve toplulukların sürekli dönüşüm ve yenilenme süreçlerine katkıda bulunur. Boettger'in (2014) detaylı incelemelerine göre, eşik mekânlar, mekânlar arasındaki geçişi kolaylaştıran, ulaşımı ve akışı yönlendiren kritik öneme sahip alanlar olarak işlev görür. Bu mekânlar, her biri başlangıç, arada kalma, engel aşma ve iç-dış gibi çeşitli kavramsal özellikleri bir arada barındırabilme yeteneğine sahiptir. Eşik mekânlar, içerisinde bulundurduğu imkanlarla, üzerindeki farkındalığı artırabilir, çok boyutlu mekânsal deneyimler sunar ve toplumsal ilişkilerin kurulduğu, etkileşimlerin ve çeşitli iletişimlerin gerçekleştiği dinamik alanlardır. Bu alanlar, kentsel dokuda toplumsal etkileşimlerin fiziksel ve kavramsal olarak gerçekleştiği, diyalogların kurulduğu mekânlardır. Paredes (2009) göre eşik mekânlar, bireylerin günlük yaşantılarında yer aldığı etkinliklere ev sahipliği yapar, mekânlar arası bağlantılar ve geçişleri mümkün kılar. Kentin gözden kaçırılan, tanımlanamayan, arada kalmış alanları olarak liminal karakter taşırlar. Bu mekânlar, kentsel günlük rutin içinde organik olarak oluşur ve sıklıkla toplumsal ve bireysel kullanımlar için tercih edilen yerler haline gelir. Eşik mekânlar, geçiş eylemleriyle ilişkilidir ve bu hareketlilik, mekânın imkanlarını ortaya çıkararak, sadece geçici bir hareket alanı olmaktan öte, yaşanabilecek potansiyel deneyimleri de sunar. Dee (2001) eşik mekânları, daha geniş alanlar, yapılar veya manzaralar arasında kalan, genellikle daha küçük olan geçiş bölgeleri olarak tanımlar. Bu alanlar, yürüyüş yolları, giriş alanları, geçitler, kenar köşelerde kalmış ve yapıların dışında tanımlanmamış açık alanlar gibi çeşitli biçimlerde karşımıza çıkar.

Eşik mekânlar, bireylerin etrafıyla etkileşime geçmesine, çevresini dönüştürmesine olanak tanıyan, çeşitli aktivitelerle dolu, özgürleştirici alanlar olarak işlev görür. Bu mekânlar, parçalanmış ve dağınık kentsel dokuda, akışkan bir yapı oluşturarak, kentsel mekânın sürekliliğini ve bütünlüğünü sağlarlar. İyi planlanmış eşik mekânlar, ana mekânlara geçişi kolaylaştırır, mekânsal deneyimin sürekliliğini ve bütünlüğünü sağlayarak, mekânlar arası geçişlerde yaşanan kopukluk hissini azaltır. Bu alanlar, geçmişle ve gelecekle bağlantılar kurar ve anı keşfetmeye yönelik anlık deneyimler sunar. Kisho Kurokawa'ya (2002) göre, mimarlıkta bir arada var oluş, çatışmaların yan yana uyum içinde var olmalarını sağlayacak bir üçüncü mekânın geliştirilmesiyle mümkündür (Paredes, 2009). Bu yaklaşım, fiziksel mekânların yanı sıra ekonomik, kültürel, politik ve sosyal sınırlarla tanımlanan mekânların oluşturulmasını kapsar. Karşılaşmalar sonucu meydana gelen mekânsal ve zihinsel dönüşümler, sosyal bir arayüz oluşturur ve araştırmacılar, somut fiziksel mekânlar yerine, ilişkiler üzerinden kurulan soyut mekânsallıkların önemine dikkat çeker. Bu bağlamda, özne ve nesne ilişkileri üzerinden kurulan mekânlar, kentsel dokuda çatışmaların yanında uyumun da sağlanabileceği, dinamik ve çeşitlilik sunan alanlar olarak öne çıkar. Bu bağlamda, Aldo Van Eyck'ın mimarlığa antropolojiden taşıdığı eşik kavramı, bulunma noktası veya "arada olma" durumunu ifade eder şekilde tanımlanmıştır (Teyssot, 2005). Van Eyck ile birlikte, Arnold Van Gennep'in 1909 yılında ortaya koyduğu "geçiş ritüelleri" kavramı, mimaride eşik kullanımının gelişimine katkıda bulunmuş ve bu kullanımın anlamlandırılmasına yardımcı olmuştur. Gennep, bireylerin toplumdaki sosyal statülerinin değişimiyle ilişkilendirilen geçiş ritüellerini üç aşamada ele alır: ayrılma, geçiş (liminal faz) ve birleşme (Gennep, 1961). Ayrılma aşaması, bireyin eski kimliğinden ayrıldığı ve toplumdan izole edildiği süreci ifade eder. Geçiş aşaması, bireyin eski kimliğinin kaybolduğu ancak yeni bir kimlik kazanmadığı, belirsizlik ve karmaşıklığın hakim olduğu bir dönemdir. Birleşme aşaması ise, bireyin yeni bir kimlik kazanarak topluma yeniden entegre olduğu süreci tanımlar. Mimaride eşik kavramının işlevselliği, Gennep'in geçiş ritüelleri teorisinden önemli ölçüde ilham alır. Mimarlıkta ilk faz, ana mekanın temsil edildiği ve diğer bir ana mekâna geçişin başlangıç noktasını oluşturur. Bireylerin bu mekândan ayrılması ve başka bir mekâna doğru yolculuğa çıkması, geçiş fazında çeşitli durumlar, eylemler ve diğer bireylerle karşılaşma imkanı sunar. Bu yolculuk, birleşme/sentez fazına doğru ilerlerken, bireylerin sosyal, kültürel, fiziksel ve psikolojik anlamda değişimine yol açar. Venturi, modern mimarlığın "ya biri ya öteki" yaklaşımını eleştirerek, mekanların sadece tek bir işlevi yerine getirebilmesinin ötesinde, çeşitli işlevler ve durumlar arasındaki zengin çelişkileri barındırabilen bir "hem o hem bu" anlayışını savunur. "Akan mekan" kavramı, iç ve dış mekanlar arasında kesintisiz bir geçiş sunarak modern mimarinin tasarım anlayışını şekillendirmiştir. Ancak Venturi, karmaşıklık ve çeşitliliğin mimarlıkta estetik bir zenginlik yarattığını, basitlik ve tek boyutluluğun ise yavanlığa yol açtığını vurgular. Bu perspektif, mimarlıkta iç ve dış, özel ve kamusal, doğal ve yapay arasındaki sınırları aşan, dinamik ve çok katmanlı mekanların önemini ortaya koyar. Lefebvre çerçevesinde ele alındığında, çelişkilerin, karmaşıklıkların ve zıtlıkların birbiriyle olan mücadelesi ve ilişkisi, şiddetli çelişki ve uyumsuzluklar şeklinde dışavurum bulur. Eşik mekânları, bu dengeleyici zıtlıkları içinde saklayarak, çelişkilerden doğan bir tür hibrid yapı üretir. Bu yapılar, arada bulunma hallerini birleştirip ortak bir varlık alanı sunarak, çeşitli durumların engelsiz bir şekilde eş zamanlı var olmasına olanak tanır. Mekânsal organizasyon süreçlerinde meydana gelen bu mekân sekansları, "hem o hem bu" anlayışının mekânsal temelini oluşturur. Mekân sekansının sağladığı bağlantı, akıcılık, geçiş ve süreklilik gibi özellikler, kapalı-açık, sürekli-kesikli, iç-dış, büyük-küçük, güzel-çirkin, yuvarlak-kare gibi çeşitli durumların aynı anda algılanmasına imkan tanır. Birçok farklı düzeyin eş zamanlı olarak anlamlandırılması, algılanması zorlayıcı bir süreçtir. Yaşanan çelişkiler, bazı gerilimler yaratarak "hem o hem bu" mimarisine destek olur (Venturi, 1991).

Merleau-Ponty, karşıtlıklar arasındaki ileri geri salınım hareketine dikkat çeker ve bu salınım sırasında oluşan "aradalık" durumunun, sorgulama ve keşifler için zengin bir potansiyel sunduğunu vurgular. Bu ileri geri hareket, lineer olmayan ilişkilerin asimetrik dinamikleri aracılığıyla dönüşen, kayan veya değişen dengeleri ortaya çıkarır. Aradalıklar, karşıtlıkların kesiştiği ve birleştiği anlar olarak düşünülebilir ve ikiliklerin bir araya gelmesiyle muğlaklıkların ve belirsizliklerin oluşturduğu bir zemin yaratır. Eşik mekânlarının belirsiz ve karmaşık doğası, çeşitli mekânsal kolektif üretimlerin oluşumuna olanak tanır. Bu sınırsızlık ve muğlaklık durumları, ara durumların getirdiği belirsizlikle, değişime uğrayan, büyüyen veya küçülen ve kolektif yaratıcılığı teşvik eden mekânların gelişimine katkıda bulunur. Eşik mekânlarının kavramsal potansiyelleri, kentsel alanda kurallara bağlı olmayan, esnek, katmanlı ve özgür kullanımlar sunan alanlar olarak kent sakinlerine alternatif olanaklar sağlar.

1.1.2. Mimari mekan

Mekân üzerine yapılan çeşitli ve geniş tanımlamalar, kavramın anlaşılmasını zorlaştırır. Ancak bu çalışmada, mekân hem ontolojik bir varlık hem de toplumsal bir ürün olarak ele alınır. Mekân, varoluşsal bir kavram olarak kabul edilir ve canlıların tüm eylemlerinin gerçekleştiği, gündelik pratiklerle somutlaşan bir alandır. Kavramın tanımındaki bu çeşitlilik, her düşünürün kendi perspektifinden mekânı tanımlarken dönemin etkilerini yansıttığını gösterir. Mekânın bir tarihinin olduğu ve bu tarihsel sürecin, dönemin mekân anlayışını ve güncel koşulları aydınlatma potansiyeline sahip olduğu kabul edilir. Mekân kavramı, varoluşun içinde bulunduğu, her türlü sınırlı boyutu kapsayan, sonsuz bir büyüklüğü ifade eder. Bu uçsuz bucaksız alan, üç boyutluluğu - genişlik, yükseklik ve derinlik - ile tanımlanır ve Arapça'da varoluş anlamına gelen "kevn" kelimesinden türetilmiştir; temelde "içinde bulunulan yer" olarak tanımlanır (Cevizci, 2003; Hançerlioğlu, 2005). Mekân, varlığın herhangi bir biçimde mevcut olduğu alan olarak kabul edilir (Özpınar, 1974/2014). Coğrafyadan mimariye, sanattan psikolojiye ve edebiyattan felsefeye kadar geniş bir akademik spektrumda tanımı yapılan mekân, üzerinde yoğun tartışmaların yapıldığı, anlaması zor bir konsepttir. Bu zorluk, kavramın tarihsel süreç içinde anlam değişikliklerinden, farklı disiplinlerde ele alınmasından ve soyut, ontolojik bir kavram olmasından kaynaklanır. Mekân kavramı, İngilizcede "space" olarak bilinen ve Türkçe metinlerde zaman zaman "uzam" ve "uzay" şeklinde geçen, bu iki terimi kapsayacak geniş bir anlamda kullanılmaktadır (Akbal Süalp, 2004). Kentbilim sözlüğünde "uzam" terimi, insanı çevresel faktörlerden belirli bir ölçüde soyutlayan ve içerisinde yaşamsal faaliyetlerin sürdürülmesine olanak tanıyan, toprak, hava ve su gibi unsurlardan oluşan çevre olarak tanımlanır (Keleş, 1998: 128). Hançerlioğlu (1973), ölçülebilir bir boyut olarak "uzam"ı, "uzay"ın aksine, zamana benzer bir şekilde ele alırken, "uzay"ın karşılığı olarak "mekân"ı konumlandırmaktadır. Uzay, genel olarak madde varlığının temel formu olarak kabul edilir; bu bağlamda ne uzay dışında madde var olabilir ne de madde dışında uzay (Tekeli, 1979). Mekân, "Sanat, Kavram ve Terimleri Sözlüğü"nde, mimarlığın bir konusu ve mimari ürünün dördüncü boyutu olarak tanımlanır (Sözen ve Tanyeli, 2005). Genellikle "oturulan yer" olarak kullanılan mekân, aynı zamanda "bulunulan çevre, ortam, yaşanan dünya ve kâinat" gibi anlamlara da sahiptir (Göka, 1998). Mekân, insan eylemlerinin gerçekleştirildiği, kullanıcı ihtiyaçlarının karşılandığı ve insanların konumlandırıldığı, şekillendirildiği ve şekillendirdiği bir alan olarak işlev görür. Bu nedenle, mekân, kullanıcısının amacına uygun kullanımı ile anlam kazanır ve sadece fiziksel bir öğeden öteye geçer (Melikeoğlu Eke ve Fitöz, 2014). Bu bağlamda Frederick Jameson'ın, "Zamansal kategoriler değil, mekânsal kategoriler gündelik yaşamımızı, ruhsal deneyimlerimizi ve kültürel dilimizi belirler" ifadesi, mekânın insan deneyimi üzerindeki derin etkisini vurgular. Benzer şekilde, Moles, mekânı insan ilişkileri üzerinden, sahip olunan ve tüketilen bir nicelik olarak tanımlar (Bilgin, 2007).

Fischer, mekânı, bireylerin somut varoluşlarının içinde yer aldığı, kendi özü ve biçimleri olan dışsal bir bütünlük olmaktan ziyade, etkileşim içindeki matrisler bütünü olarak görür (Bilgin, 2007). Madi (2006) mekânı, evrenin temel taşlarından biri olarak değerlendirir ve bir mekânsız evrenin, insanlık tarihi açısından düşünülemez olduğunu belirtir. Simmel ise, mekân konusunu, kültürel formların zaman ve mekân içinde sürekliliği çerçevesinde ele alır ve mekânın, benzersiz parçalardan oluşan ve her biri eşsiz olan çoklu parçalara ayrıldığını savunur (Simmel, 1994). Mekân, toplumsal etkileşimler üzerinde önemli bir etkiye sahiptir ve mekânın bölümlendirilmiş parçaları belirli sınırlara sahiptir, ancak bu sınırlar yalnızca sosyolojik olgular olarak değil, aynı zamanda sosyolojik olguları mekânsal olarak tanımlayan öğeler olarak işlev görür. Mekân, bireylerin eylemlerini yürüttüğü düzlemsel elemanların birleşiminden oluşan kavramsal bir varlıktır. Mimari mekânın oluşturulmasında, geometrik biçimlerin harmonik düzenlenmesinin yanı sıra, duyusal deneyimlerin de ön planda tutulması gereklidir. İnsanlar, mekânda sadece hareket etmekle kalmaz; aynı zamanda mekânı hisseder ve üzerine düşünürler. Algılanan mekân, belirli koşullar altında kavramsallaşır ve bireyin zihninde kavramsal bir mekânın oluşumuna yol açar. Böylelikle, geometrik özelliklerin ötesinde, duyuları etkileyen mekânların da farklı boyutları olduğunu söyleyebiliriz. Mekân, içinde bulundurduğu canlı ve cansız aktörler ve bu aktörler arasındaki dinamik ilişkilerle çeşitli var oluş biçimleri üretebilir (Langer, 1989). Bu, mekânı tek bir bileşenle açıklamanın, mekânın olası potansiyellerini inkâr etmek anlamına geleceği fikrini destekler. Mekânın, bu dolaylı oluşumlar sırasında, arka plandaki soyut ve somut bileşenlerin birbiriyle olan iletişimi ve etkileşimi sonucu belirlendiği söylenebilir. Lefebvre, mekânın doğuşunu ve günümüz toplumunun oluşumunu açıklamaya odaklanırken, mekânın yalnızca somut fiziksel öğelerden oluşmadığını, kullanıcılarını ve oluşumuna katkıda bulunan tüm aktörleri bu sürecin vazgeçilmez parçaları olarak görür. Mekân ve zamanın üretimi, toplumların ‘birinci doğa’ üzerindeki etkilerinin sonucu olarak anlaşılır ve düşünce bir mekân sistemi inşa ederken, bu sistem aslında nesne üzerine bir söylemi içerir ve bununla ilgilenir. Bu çerçevede, Lefebvre'in mekân üzerine bir söylem yaratma amacından ziyade, çeşitli mekânları ve bunların oluşum tarzlarını bir teoride birleştirerek bizzat mekânın üretimini göstermeye çalıştığı görülür.Algılanan mekân, nesnel gerçeklikte somut bir mekân olarak, insanların günlük yaşam alanlarını kapsar. Algılanan mekânsal pratik, uygulamalı bir biçimde gözlemlenebilir ve yaşanır. Sosyal ve mekânsal pratik, yaşanılan gerçekliktir. Tasarlanan mekân ise, mekânın zihinsel yorumu, kavramsallaştırılmış ya da soyut mekân olarak, mekânın temsili olarak karşımıza çıkar. Bu soyutlamalar, bireylerin sosyal ve politik pratiklerinde önemli bir rol oynar (Lefebvre, 2014).Yaşanılan mekân, görülen ve tasarlanan mekânın bir kombinasyonudur ve bireyin günlük hayatındaki gerçek mekân deneyimini temsil eder. Sosyal mekân olarak adlandırılan bu alan, doğrudan deneyimlenen ve sosyal hayatın geçtiği edilgen bir sahne değil, sosyal hayatın tamamlayıcı bir unsuru olarak işlev görür. Bu bakış açısıyla, mekân ve zamanın oluşumu, içerisinde barındırdığı ilişkiler sayesinde anlam kazanır ve toplumsal pratiklerin bir yansıması olarak görülür. Mekânın karmaşıklığı ve anlaşılmasının zorluğu sıklıkla göz ardı edilir. Mekân, anlık olarak yaşanan çatışma ve uzlaşmaları barındırır (Zieleniec ve Andrzej, 2007). Mekân, "toplumsal ilişkilerin gerçekleştiği, yeryüzü, beşeri coğrafya, sokaklar, şehir altyapısı, çevre, mahalle ayrımları gibi unsurlarla; günlük yaşam ve deneyimlerin oluşturduğu katmanları; mimari ve ekolojik ortamı" kapsayan hem fiziksel hem de soyut özelliklere sahip bir alan olarak ifade edilir (Akbal Süalp, 2004). Lefebvre, "The Production of Space" (Mekânın Üretimi) eseriyle mekân konusunda öncü düşünürlerden biridir. Mekânı, siyasal bir ürün ve tarihin, mali ve mekân-zaman planlamasının kesiştiği bir alan olarak görür. Mekân, üretici güçlerin bir parçası olarak, mülkiyet, mübadele, kurumlar, kültür ve bilgiyle doğrudan ilişkilidir. Mekân, Lefebvre'e göre, homojen olmayan, tarihsel süreçlerin ve sosyo-ekonomik ilişkilerin bir ürünü olarak mevcuttur.

1.1.3. Sayı sembolizmi ve nümeroloji

Sayıların sembolizmi, insanlık için hem kültürel hem de felsefi bir öneme sahiptir ve farklı kültürler tarafından çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Bu bağlamda, sayı sembolizminin tarihçesi, felsefi düşüncenin gelişimiyle ve mistik inanç sistemleriyle yakından ilişkilidir, evrenin ve her varlığın sayılarla açıklanabileceğini, evrenin sayıların evrimi ile paralel olarak geliştiğini öne sürer. Bu, sayıların sadece matematiksel nesneler olmadığını, aynı zamanda insan deneyiminin ve ruhsal arayışın zengin bir parçası olduğunu gösterir. Sayıların sembolizmi, insanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren, kültürel, dini ve felsefi öneme sahip olmuştur. Bu, efsanelerden, mitolojik hikayelere, eski inanç sistemlerine kadar geniş bir yelpazede sayılara özel anlamlar yüklenmiş olmasından anlaşılır. Sayıların bu derin anlamları, onları dilsel ve kültürel ürünlerin vazgeçilmez unsurları haline getirmiştir, zamanla sayıların mistisizm ve gizemcilikle dolu bir metafiziğinin oluşmasına yol açmıştır. Antik Yunan düşüncesinde ve İslami gelenekte de sayılara yüklenen derin sembolik anlamlar, dini, edebi ve felsefi metinlerde sayıların kullanımını etkilemiştir. Özellikle İslam dünyasında, ebced hesabının kullanımı, harflerin sayısal değerlere dönüştürülmesi, metinlerde, şiirlerde ve dini yorumlarda zengin anlam katmanlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu, sayıların ve harflerin gizemli ilişkisini keşfetme ve yorumlama arzusunu yansıtır (Schimmel, 2011; Usluer, 2009). Pisagor, sayılarla ilgili en etkileyici ve sistemli açıklamaları yapan figürlerden biri olarak kabul edilir. Ona göre sayılar, evrenin temel prensibidir; her şey sayısal ilişkilere dayanır ve evrensel uyumu simgeler (Schimmel, 2011). Platon, sayıların evrenin sırlarını çözmede önemli roller oynadığını kabul etmiş, Plotinus ise sayıların Tanrısal birlik kavramıyla uyumsuz olduğunu savunmuştur, bu düşünce, sayıların hem dünyevi hem de ilahi düzeyde önem taşıdığını gösterir (Weber, 1998). İslam dünyasında, harflerin sayısal değerlere eşlenmesi prensibi üzerinden şekillenen ebced hesabı, sayılarla ilgili ilgiyi artırmıştır. İhvân-ı Safâ, Sehl b. Harun, Hallac-ı Mansur, İbnü'l-Arabi gibi alimler, harfler ile sayılar arasındaki bu ilişkiyi önemseyerek, bu konuda çeşitli çalışmalar yapmışlardır (Schimmel, 2011; Usluer, 2009). Tasavvuf, İslam felsefesinde sayı sembolizmine özgü bir yer bulmuş, sayılar ritüellerde, adetlerde ve tekrarlar açısından özel bir öneme sahip olmuştur. Edebiyat eserlerindeki sembolik anlatım, okuyuculara yazarların ve karakterlerin iç dünyalarına dair yoğun ve katmanlı anlamlar sunar. Yazarlar, sembolik dilin zenginliğinden faydalanarak, karakterleri tanıtmak, tema üzerine derinlik kazandırmak, zaman ve mekanı belirlemek ve anlatımı güçlendirmek için sayısal sembolleri ve sayıları kullanmışlardır (Yılmaz, 2011) Modern nümeroloji, antik çağlardan beri süregelen evrenin matematiksel doğasını anlama çabasının bir uzantısı olarak, sayıların sembolik anlamlarını kullanarak bireylerin kişilik özelliklerini, yaşam yollarını ve kaderlerini anlamalarına yardımcı olur. Bu, sayıların yalnızca matematiksel değerler olmadığını, aynı zamanda insan deneyiminin ve ruhsal arayışın zengin bir parçası olduğunu gösterir. Numeroloji, bireylerin isimleri, doğum tarihleri ve diğer kişisel bilgileri aracılığıyla, sayıların gizli ve simgesel anlamlarını araştıran antik bir disiplindir. Bu alan, her sayının özgün bir enerji ve frekans taşıdığını kabul eder ve bu sayılar vasıtasıyla kişilik özellikleri, yaşam yolu, kader ve gelecekle ilgili detaylı bilgilerin ortaya çıkarılmasını mümkün kılar. Numerolojinin kökenleri antik çağlara, Mezopotamya, Mısır, Hindistan, Çin ve Yunanistan gibi medeniyetlere dayanır. Özellikle Pisagor (M.Ö. 570-495), sayıları evrenin yapı taşları ve evrenin matematiksel ilkelerle düzenlendiği fikrinin öncüsüdür. Farklı kültürler, sayılara çeşitli anlamlar atfetmiş, sayıların yalnızca sayısal değerlerin ötesinde, insanın ruhsal arayışı ve evrenle ilişkisi hakkında önemli ipuçları sunduğu görüşü benimsenmiştir. Modern numeroloji, bu eski bilgelikleri birleştirerek, spiritüel bir pratiğe dönüşmüş ve günümüzde de yaygınlığını korumaktadır. Numerolojik analizler, kişinin tam adı ve doğum tarihi üzerinden yapılan hesaplamalarla, yaşam yolunu, kader sayısını, ruh sayısını ve kişilik sayısını belirlemeyi amaçlar.

Bu yöntemler, kişinin hayatındaki önemli dönemeçleri, karşılaşabileceği meydan okumaları ve karşısına çıkabilecek fırsatları sayılar aracılığıyla analiz etmeye olanak tanır. Numeroloji, kişisel gelişimden karar alma süreçlerine kadar pek çok alanda bireylere rehberlik eder ve zorluklarla başa çıkmada destek olur. Bu öğreti sayesinde bireyler, kendilerini daha iyi tanıma ve yaşamlarında anlam ve amaç bulma fırsatı bulurlar. Akademik olarak incelendiğinde, numeroloji çoğunlukla psikoloji, antropoloji ve tarih gibi disiplinler üzerinden ele alınır. Bu çalışmalar, numerolojinin kültürel pratiklerdeki yerini, insan inanç sistemleri üzerindeki etkisini ve çeşitli toplumlardaki yansımalarını inceler. Yine de numeroloji, sıklıkla bilimsel bir disiplin olarak değil, daha çok mistik ve metafizik bir çerçeve olarak değerlendirilir.

1.1.3.1 Bir (1) sayısı

Sayıların metafiziği ve sembolizmi, insanlık tarihindeki en eski düşünsel sistemlerden günümüze dek uzanan bir süreklilik gösterir. Bu, sayıların sadece matematiksel nesneler olmadığı, aynı zamanda evrensel dil ve varoluşun temel yapı taşları olarak görüldüğü anlayışının bir yansımasıdır. "Bir" sayısının özel vurgusu, tüm varoluşun kaynağını ve temel birliğini simgelerken, aynı zamanda bireysel ve evrensel arayışların bir araya geldiği noktada, insanlık tarihindeki derin manevi ve felsefi düşüncelerin merkezinde yer alır. Her dinsel gelenekte "bir" sayısının ayrıcalıklı bir yeri bulunmaktadır. "Bir", ikinci bir varoluşun bulunmadığı, bölünmemiş varoluşun ve kozmik bütünlüğün temsili olarak kabul edilir. Bu, yaratılışın ötesinde, içsel bir gerçekliği yansıtır ve bu nedenle, evrensel birlik ve bütünlüğün simgesi olarak görülür (Schimmel, 2011). İslam geleneğinde, "Allah'tan başka tanrı yoktur" düşüncesiyle temellenen "bir", Allah'ın mutlak varlığının ve tekliğinin temsilcisi olarak kabul edilir. Aynı zamanda, "elif" harfinin ebced değerine karşılık gelmesiyle, zıddı olmayan "bir" sayısı, Allah adının ilk harfiyle özdeşleştirilir. Yeni Platoncu felsefenin temsilcileri, varlığın tümünün bir ilkeden, "Mutlak Varlık" olarak adlandırılan biricik kaynaktan türediğini öne sürerler. Plotinus'a göre, her şey, birincil ve tekilliği temsil eden "Bir"den, yani "Tanrı"dan kaynaklanır. Her varlık, Tanrı'nın bolluğundan bir yansıma, Tanrı'nın taşması olarak görülür ve evren, Tanrı'nın bu sonsuz verimliliğinin bir ifadesidir. Tasavvuf felsefesinde "bir" sayısı, "Tek Varlık"ı, yani sadece Tanrı'nın kendisini ifade edebileceği mutlak tekliği temsil eder. Bu düşünceye göre, varlık sadece Tanrı tarafından kendi birliğine tanıklık edilerek ifade edilebilir. Tanrı'nın kendisini ifade ettiği bu birlik anlayışı, gizemciliğin ve mistik düşüncenin temelini oluşturur ve en derin manevi arayışları temsil eder (Schimmel, 2004; 2011). Numerolojide 1 rakamı, yeni başlangıçlar, liderlik ve bağımsızlığı temsil eder ve bireysel girişim ile özgüvenin güçlü bir sembolü olarak kabul edilir. Bu sayı, hedeflerine ulaşmak için motive olan, kararlı ve yenilikçi problem çözme yaklaşımlarına sahip kişilerle ilişkilendirilir. 1 numarasıyla rezonans kuran bireyler, zorlukların üstesinden gelmede azimli ve öncü olma eğilimindedirler. Bu kişiler genellikle lider olarak görülür, içgüdülerine ve kararlarına güvenirler.1 sayısının numerolojideki tarihçesi ve önemi, çeşitli kültürel ve ruhsal geleneklerden beslenen zengin ve çeşitlidir. Örneğin, Hindu numerolojisinde 1'den 9'a kadar olan sayılar kutsal kabul edilir ve her biri kendi ruhsal gücüne ve önemine sahiptir. 1 sayısı, büyüme potansiyelini ve bir döngünün başlangıcını simgeleyen bir tohum gibi görülür. Bu, fiziksel ve ruhsal alemlerin birbirine bağlılığının ve yaratılışın evrensel prensibinin bir yansımasıdır. Lliderlik ruhu, yenilikçilik ve yeni yollar açma cesareti gibi özelliklerle tanımlanır. Bireylere, kendi kaderlerini ve çevrelerini şekillendirme güçleri ve potansiyelleri konusunda farkındalık kazandırır ve hedeflerimize ve hayallerimize doğru ilk adımı atmamızın dönüştürücü gücünü hatırlatır.

1.1.3.2 İki (2) sayısı

İslami geleneğe göre "bir", sayılar arasındaki asıl sayı olarak kabul edilirken, "iki" sayısı, bütün çift sayıların temelini oluşturur ve çokluk âleminin temsilcisidir. İlahi düzen, evreni ikilikler ve zıtlıklar üzerine kurmuştur; yaşam ile ölüm, ışık ile karanlık, aşk ile nefret gibi. "İki" sayısı, ayrılığın, ilahi birlikten kopuşun sembolü olarak, yaratılışın bir parçasıdır. İkili ilişkiler, sadece zıtlıkları değil, aynı zamanda zengin bir iletişim ve etkileşim potansiyelini de barındırır. Ben ile Sen arasındaki bu gerilim, karşılıklı anlayış ve ilişkilerin gelişiminde kritik bir rol oynar. Ancak, insan ve ilahi olan arasındaki bu karşılaşma, "bir" sayısının mutlak birliği karşısında daha da karmaşık bir hale bürünür. Büyüsel ve dinsel pratiklerde "iki" sayısının nadiren kullanılmasının nedeni, uyuşmazlıklara yol açabilmesidir. "Bir" sayısının tekrar edilemez ve ikiye bölünemez doğası göz önünde bulundurulduğunda, 2 sayısı, ilahi birlikten ziyade, iki göreceli birimin karşılaşmasını temsil eder. Yaratılışın iki katmanlı doğası, maddi yaşamın kutupsallıklar olmaksızın var olamayacağını gösterir. Elektrik akımı pozitif ve negatif kutuplara, hayatın sürdürülmesi nefes alıp verme ve kalp atışlarına bağlıdır. Bu nedenle, "iki" sayısı, yaratılan dünya içindeki çeşitliliğin ve zenginliğin bir göstergesi olarak önemini korur. İslam ve Yahudi geleneklerinde, Arap ve İbrani alfabelerinde sayısal değeri "iki" olan ikinci harf olan 'b', yaratılışın simgesi olarak kabul edilir. Tıpkı İncil'in "Başlangıçta Tanrı..." ile başlaması gibi, Kur'an da "Bismillah" ile açılır; her iki durumda da, kutsal metinlerin başlangıcı yaratılışı temsil eden 'b' harfiyle yapılmaktadır. Yin ve yang Çin felsefesinde, var oluşun temel karşıtlığını, aktif ve pasif, eril ve dişil, doğuran ve doğan gibi kavramları temsil eden bir dengede tutar. Bu kavramlar, kozmik ve insan ilişkilerinde var olup, tamamlayıcı ve ayrılmaz olduklarından, birini mutlaklaştırmak imkânsızdır. Bu dengeli ilişki, sadece göksel ve hükümdar ilişkilerinde değil, aynı zamanda günlük yaşamın çeşitli yönlerinde de görülür. "Kadın" kavramı "erkek" fikrini, "sağlık" ise "hastalık" varlığını içerir. Bu, yin ve yang ilişkisinin, Çin dili ve kültürünün yanı sıra, İranlı mistik Rumi'nin eserlerinde de bulunan olağanüstü açıklığa sahip olduğunu gösterir. İkiliğin, yaratılışın nihai kaynağından uzaklaşmanın ve başlangıçsal birliğin bozulmasının sembolü olarak kabul edilmesi, gizemciliğe eğilimli dinlerde "iki" sayısının olumsuz yönlerinin vurgulanmasına yol açmıştır. Öte yandan, "peygamberli" dinler, yaratılan ile yaratan arasındaki bu gerilimden olumlu bir değer çıkarmış ve ilahi Tek ile yaratılanın nihai birleşmesinden ziyade, yaratıcı bir diyalog ve dua içindeki Ben ve Sen arasındaki ilişkinin farkındalığını vurgulamıştır. Bu ayrım, hem Doğu hem de Batı'daki pek çok şaire ilham kaynağı olmuş, yaratılanın ilahi Tek ile zaman içindeki sürekli arayışı ve bu arayıştaki ifadesi edebiyata yansımıştır. Yaratıcı ve yaratılan arasındaki ikilik, evrensel bir düşünce yapısını temsil eder; bu ikilik, var oluşun temelini oluşturur. Mekân ve zaman kavramları, yaratma eylemiyle birlikte anlam kazanır, varlık sahasına adım atar. İlahi varlık, yaratılan dünyada kendini çeşitli şekillerde ifade eder; gece ile gündüzün ardı sıra gelen değişimler, nefes alışverişler, kalbin ritmik atışları ve elektrik akımını oluşturan pozitif ve negatif kutuplar, Allah'ın celal ve cemal gibi sıfatlarının yansımaları olarak görülür. İslami geleneğe göre, Kur'an-ı Kerim'in ilk kelimesi olan besmele ile başlaması, her şeyin Allah'ın adıyla başladığını ve O'nun izniyle var olduğunu simgeler. "B" harfinin, İslami sayısal sistemde iki sayısına karşılık gelmesi, yaratılmış her varlıkta bulunan ikiliğin, zıtlıkların ve çift kutupluluğun bir göstergesidir. Bu sayısal değer, var oluşun çeşitliliğine, zıtlıkların bir arada var olabileceğine ve evrenin dinamik dengesine işaret eder (Özköse, 2014). Bu bağlamda, yaratılmış her şeyin içindeki ikiliği, dünya üzerindeki her bir zıtlığı ve evrensel dengeleri kavramak, Allah'ın yaratışındaki hikmeti ve derinliği anlamaya yönelik bir yolculuktur. İki sayısı, bu nedenle, yaratılmışların çeşitliliğinin, karşıtlıkların birleşimindeki uyumun ve evrenin sürekli hareket halindeki dengesinin bir sembolü olarak kabul edilir.

Yaratıcı'nın evreni iki kutuplu bir sistem olarak tasarlaması, hayatın kendisinin bir denge ve uyum içinde olduğunu, her bir karşıtlığın birbiriyle etkileşim içinde, bir bütünün parçaları olarak var olabildiğini gösterir. Bu çerçevede, "b" harfi ve onun sayısal değeri olan iki, yaratılan dünyanın temel yapı taşlarından biri olarak ele alınır; var oluşun temelindeki ikilik, yaratılışın derinliklerine uzanan bir bilginin ve anlayışın kapısını aralar. Numerolojide 2 sayısı, işbirliği, denge ve yakınlıkla ilişkilendirilen bir enerjiyi temsil eder. Bu sayı, pek çok kültür ve inanç sisteminde önemli bir rol oynar. 2 sayısı, aynı zamanda insan ilişkileriyle derinden bağlantılıdır. Bu sayıya sahip bireyler, ilişkilerinde sadık, güvenilir ve adanmıştır. Adil bir adalet ve eşitlik duygusuna sahiptirler, dünyanın diplomatları ve barış yapıcılarıdırlar. İnsanlar arasındaki bağları, bizi ayıran değil, birleştiren özellikleri görebilirler. Bu bireyler, yakınlık ve samimiyetten keyif alır, son derece empatik olabilirler, çatışmadan kaçınır ve bazen kendi ihtiyaçlarını başkalarınınkilerin önüne koymaktan çekinmezler. 2 sayısının enerjisi, aynı zamanda bireyin çevresindeki insanları anlama yeteneğine işaret eder. Farklı fikir ve görüşleri yönlendirme, biraz buradan alıp biraz oraya verme yeteneğine sahiptirler. Psikoterapistler gibi, insan doğasını okuma konusunda yetenekli pek çok profesyonel, numeroloji çizelgelerinde güçlü bir 2'ye sahiptir. Nazik ve alçakgönüllü bireyler, hak ettikleri takdiri her zaman alamasalar da, tanıdıkları kişilerin kalplerinde ve zihinlerinde özel bir yere sahiptirler.. Öte yandan, 2 sayısı, stres altında kararsız ve güvensiz olabilir. Dışsal onay ve destek arayışı içinde kaybolabilir ve cömert, verici kişilikleri, uygun sınırlar belirlemedikleri veya düzgün bir şekilde şarj olmadıkları takdirde hızla tükenebilir. Yüksek duyarlılık seviyeleri ve empatik doğaları nedeniyle, başkalarından aldıkları birçok duygu nedeniyle yanabilirler. Bu yüzden, bu kişilerin dinlenmeye ve yeniden şarj olmaya ihtiyacı vardır. Bu kapsamlı bakış açısı, 2 sayısının, yalnızca numerolojide değil, aynı zamanda geniş bir kültürel ve tarihsel bağlamda da zengin bir sembolizm ve etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

1.1.3.3 Üç (3) sayısı

Teklikten türeyen ve içerisinde zıtlıkları barındıran ikiliğin aksine, üç sayısı, antik çağlardan itibaren aranan ve peşinden gidilen bir uyumu temsil eder. Bu, üç sayısının, yaşamın her alanında bize karşı çıkan bir gerçeklik olarak kendini gösterdiği, ulaşılması hedeflenen bütünlüğü simgelediği anlamına gelir. Ruh, beden ve zihnin uyumu gibi, tarih boyunca çeşitli kültürlerde idealize edilen üçlü harmoni kavramı, üç sayısıyla karşılaştığımızda aklımıza gelen ilk bağlamdır. Bu sayının özel algılanmasının ardındaki nedenleri keşfederken, özelliklerinin nereden kaynaklandığını sorgulamak elzemdir. Gerçeklik algısının, mekânsal boyutta üç temel öğe -uzunluk, genişlik ve derinlik- olmadan mümkün olamayacağı açıktır. Bu, bir varlığın üç boyutlu olarak algılanabilmesi için gerekli koşullardır. İkiliğin sunduğu zıtlıkların ötesinde, üçlü sayının birleştirici gücü, kusursuzluğu ve bütünlüğü ifade ettiği görülür. Schimmel'e göre, tüm varlıklar, dalgalar, radyasyon ve yoğunlaşma gibi fenomenlerde görüldüğü üzere, üç kutuplu bir yapı sergilerler. İnsanların da temelde üç kutuplu olmaları, üçlemlere karşı bir yatkınlık yaratır ve bu nedenle, üç öğeli yapılar genellikle olumlu olarak değerlendirilir (Schimmel, 2000). Çeşitli kültürlerde, kutsal olsun ya da olmasın, üçlemeler önemli bir rol oynar. Evren, gökyüzü-yer-deniz üçlemesiyle temsil edilirken, bu elementler dünyanın bütününü oluşturur. Hıristiyanlıkta ise, evren gök-yer-cehennem şeklinde bir üçlemeye dayanır ve üç sayısı, özellikle Hıristiyan inancında, Baba-Oğul-Kutsal Ruh'tan oluşan Teslis doktrininde en yoğun şekilde kendini gösterir. İnsanoğlunun su, hava ve yeryüzünü keşfetmesi; üç dünya inancı; yaratılanların mineraller, bitkiler ve hayvanlar olarak üç gruba ayrılması; bitkilerdeki ve meyvelerdeki üçlü yapı; güneşin gün içindeki üç farklı konumu gibi doğal gözlemler, üç sayısının hayatımızdaki her alanda önemli bir yer tutmasına yol açmıştır (Schimmel, 2000).

Erken Hıristiyanlık döneminde, Tanrı'nın tek olmadığı, üç farklı varlık olarak algılanabilecek herhangi bir görselliğe yol açabilecek sanat eserlerinin üretilmesi, kilise tarafından engellenmiştir. Yalnızca simgesel ifadelerin kullanımına izin verilmiş, Baba genellikle gökyüzünden uzanan bir el, Oğul İsa insan formunda, Kutsal Ruh ise İsa'nın üzerinde uçan bir güvercin ya da başının etrafında parıldayan yedi ışık halesi ile temsil edilmiştir (Betz, 2005). Bu çerçevede, üç sayısı, yalnızca geometrik bir olgudan çok daha fazlasını temsil eder; varlığın, bilginin ve kozmik düzenin derinliklerine işaret eden bir semboldür. Üçlü yapılar, hem antik dönemlerde hem de modern zamanlarda, bütünlüğü, mükemmelliği ve evrensel harmoniyi ifade etmenin bir yolu olarak görülmüştür. Bu sayı, yaratılan dünyadaki çeşitliliği ve karmaşıklığı anlamamıza yardımcı olurken, aynı zamanda bize, varoluşun temelinde yatan birleştirici gücü ve uyumu da hatırlatır. Türk halk kültüründe, zamanın derinliklerinden beri "üç" sayısına atfedilen kutsal ve uğurlu nitelikler, dini ritüellerden günlük hayata uzanan çeşitli uygulamalarda kendini gösterir. Anadolu'nun dört bir yanında rastlanan ziyaret yerlerinde üç defa dolaşmak, dualarda üç kere üflemek, olumsuz enerjileri savuşturmak amacıyla üç defa tahtaya vurmak, dileklerin kabulü için üç İhlas Suresi okumak gibi gelenekler bu sayının manevi derinliğinden faydalanır. Ernst Cassier, üç sayısının, gökyüzü, yer ve su gibi üç ayrı varlığın eski çağ insan düşüncesinde önemli bir yer tutmasından kaynaklanan kutsallığa sahip olduğunu belirtir. Çok tanrılı inançlardan tek tanrılı dinlere kadar, tanrılık kavramı genellikle üçlemelerle ifade edilir. Bu, evrenin, dişi (1) ve erkek (2) ilkenin birleşimiyle ortaya çıkan bir ürün (3) vasıtasıyla şekillendiği düşüncesinden kaynaklanır. Gök, yer ve su olmak üzere üç farklı boyutun varlığı ve bunların yönetimi altındaki tanrı grupları, üç sayısının dinler tarihinde önemli bir yere sahip olmasının sebeplerindendir (Hançerlioğlu, 1984). Dinler tarihinde üç sayısının yerini inceleyen düşünürler, bu sayının tekliğin çokluğa açılımını ve birliğin çeşitliliğe dönüşümünü nasıl temsil ettiğini açıklamaya çalışmışlardır. Lao-tzu "Tao birlik yaratır, birlik ikilikten, ikilik üçlülükten ve üçlülük her şeyi yaratır" derken, Pisagorcular da birliğin uyumsuzluğu ikiliğe, sonra da yaşamı meydana getiren üçlü birliğe bölündüğünü iddia ederler. Dante, üç sayısının aşkın gücünü ve teslisin özünü ortaya koyduğunu belirtir. Bu düşünceler, tarih boyunca üçlemeli tanrı kavramlarının oluşumuna ve keşfine öncülük etmiştir. Sümer ve Babil gibi eski uygarlıklarda gökyüzü, yer ve suya karşılık gelen tanrı üçlemleri, üç sayısının kutsallığının bir göstergesidir (Schimmel, 2000). Hindu inancının temel taşlarından birini oluşturan Brahma, Vişnu ve Şiva'dan meydana gelen üçlü yapı, evrenin yaratılış, korunma ve yıkım döngüsünü temsil eder. Brahma evrenin yaratıcısı olarak kabul edilirken, Vişnu onun koruyucusu, Şiva ise yok edici güç olarak tanımlanır. Budizm'de ise "üç kıymetli mücevher" olarak adlandırılan ve Budist inancının temelini oluşturan Buddha, dhamma ve sangha'ya olan inanç, Budist olmayı arzulayan her bireyin kabul etmesi gereken temel öğretilerdir (Tümer-Küçük, 1988). Benzer bir anlayışla Maniheizm, "ağzın, elin ve kalbin mührü"nü vurgulayarak, bu üçlemenin dinin ana prensiplerinden olduğunu belirtir (Mélikof, 1994). Eski Yunan ve Roma'da da üç sayısının mükemmellik ve bütünlüğü ifade ettiği görülür. Özel günlerde tanrılara sunulan üçlü hayvan kurbanları, Tevrat'ta İbrahim Peygamber'in Tanrı tarafından istenen üç yaşındaki üç hayvanı sunması gibi örnekler, üç sayısının kutsal bir anlam taşıdığını gösterir (Schimmel, 2000). Hristiyanlıkta ise Tanrı'nın üç farklı varlıkta tek bir cevher olarak tecelli ettiği "Baba, Oğul ve Kutsal Ruh" üçlemesi, inancın temel taşlarından birini oluşturur (Tümer-Küçük, 1988). İslam öncesi Arap yarımadasında, Ay, Güneş ve Zühre yıldızı etrafında şekillenen üçlü bir tanrı sisteminin varlığı, arkeolojik bulgulardan anlaşılmaktadır. Bu sistemde Ay baba tanrı, Güneş ana tanrıça, Zühre ise oğul tanrı olarak kabul edilir (Çağrıcı, 1990). İslam düşüncesi içerisinde de sayılar önemli bir yer tutar. Özellikle X. yüzyılda ortaya çıkan İhvân-ı Safâ topluluğu, âlemin özü ve ilkesinin sayılar olduğunu ve varlık âleminde üç sayısının özel bir öneme sahip olduğunu vurgular.

Bu topluluğa göre Yaratan, birçok varlığı üçlü olarak yaratmıştır; madde, su ve cisimler; uzunluk, genişlik ve derinlik; geçmiş, gelecek ve şimdi gibi (Çetinkaya, 2008). Genel olarak üç sayısı, farklı dini inanç sistemlerinde ve kültürel pratiklerde yaratılış, bütünlük ve mükemmellikle ilişkilendirilir. Üç, hem fiziksel hem de metafiziksel düzlemde evrenin temel dinamiklerini simgeler ve insanlık tarihi boyunca çeşitli kültürlerde kutsal bir öneme sahiptir. Bu sayede, üç sayısı, insanlık tarihindeki inanç sistemlerinin ve kültürel geleneklerin derinlemesine anlaşılmasında önemli bir anahtar rolü üstlenmektedir. Felsefe ve psikolojide, üçlülük sıklıkla önemli bir sınıflandırma aracı olarak karşımıza çıkar: Zaman, mekan ve nedensellik, birliğin temelini oluşturur. Antik dönemden itibaren, idealin, iyiliğin, doğrunun ve güzelliğin bir araya geldiği bir kavram olarak değerlendirilen üç, Augustine tarafından var oluş, tanıma ve eylem kategorileri olarak sistematize edilmiştir. Benzer bir biçimde, Hindistan'ın eski metinleri olan Chandogya Upanişad, işitme, anlama ve bilgi gibi çeşitli üçlülüklerden bahsederken, sonraki Upanişad metinleri, bir ilahi varlığın olgunlaşmasını temsil eden üç temel değer olan sat, chit ve ananda'yı (varoluş, bilinç ve mutluluk) tanımlar. Zohar'ın öğretisine göre, dünya üçten - yani atalarımız olan İbrahim, İshak ve Yakup'ta kendini gösteren bilgelik, anlayış ve algıdan - yaratılmıştır. Kabalistler, on sefirot'un en üstteki üçlüğünün algılamanın gücünü, ortadaki üçlüğün ruhsal hayatın temel güçlerini ve alttaki üçlüğün yaşamın temel gücünü temsil ettiğine inanır. Maniheizm, doğru inanç, iffet ve alçakgönüllülük olarak tanımlanan üç yolu bilir ve Kutsal Kase Tapınağı'nın üç kapısı vardır. Ruhsal aktiviteler genellikle üçlü yapılar halinde sınıflandırılır. Hegel, var olmanın üç halini - Ansichsein, Dasein ve Fürsichsein'i; ruhsal etkinlikler düşünme, isteme ve hissetmeye; ve biyolojik süreçler de üçlü yapılar halinde tasvir edilir. Ortaçağ simyası, insanın içindeki üç esası belirtirken, modern kimya asitleri, bazları ve tuzları sınıflandırır. Fizik, kütle, güç ve hız arasındaki üçlü ilişkileri temel alır. Ruh, akıl ve beden arasındaki ayrım, Helenistik kültürden Batı ve İslam kültürlerine geçmiştir; Sufilik, Kur'an'ı temel alarak ruhu üç dereceye ayırır: Kötülüğe teşvik eden ruh, suçlayıcı ruh ve huzur içindeki ruh. Gerekli olduğunda alt-başlıklar kullanabilirsiniz.

2. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Eşik mekanların ve sayıların, özellikle "üç" sayısının, mimari ve sosyal dönüşümlere ontolojik ve yenilikçi bir bakış açısı kattığı, bu araştırmanın temel bulgusudur. İncelenen teorik çerçeve, eşiklerin sadece fiziksel alanların ötesinde, içsel ve dışsal dünyalar arasında soyut geçişler sağlayan dinamik mekanlar olarak tanımlanmasını sağlamıştır. Sayılar, yalnızca matematiksel değerlerden ibaret olmayıp, insanın evrenle ve varoluşun gizemleriyle ilişkisine ışık tutan sembolik, mistik ve kutsal anlamlar taşır. "Üç" sayısı, birliği ve uyumu, teklik ve çiftlikten doğan ardından gidilen bir bütünlüğü simgeleyerek, mimari eşik anlayışına derin bir metafiziksel boyut kazandırmıştır. Araştırma metodolojisi olarak benimsenen literatür incelemesi ve analitik yaklaşım, disiplinler arası bir perspektifle, sayıların ve eşik mekanların, özellikle "üç" sayısının, insan deneyimi ve evrensel düzenin anlaşılmasındaki rolünü vurgulamıştır. Sonuç olarak, eşik mekanlar ve sayılar, bireyler ve topluluklar için yeni anlamlar ve olasılıklar yaratan, mekân ve zaman içindeki dönüşüm ve yenilikçi kavramlara kapı aralayan bir perspektifi desteklemektedir. Bu çalışma, eşik mekanların ve sayıların toplumsal ve kültürel pratiklerle nasıl iç içe geçtiğini ve bu etkileşimlerin bireyler ve topluluklar için yeni anlamlar ve olasılıklar yarattığını ortaya koymaktadır. Böylece, mimari ve sosyal alanlarda gerçekleşen dönüşümler, sayıların simgesel anlamlarıyla nasıl iç içe geçtiğini örneklendirerek, disiplinlerarası bir bakış açısıyla analiz edilmiştir.

3. KAYNAKLAR

Akbal S , Z. T. (2004). *Zamanmekan. (1. Baskı).* İstanbul: Bağlam Yayıncılık

Bal, M. (2009). *Roma"da Yeni Platonculuğun Kurucusu Plotinus ve Öğretisi.* Doğu Batı Düşünce Dergisi, Ankara.

Benjamin, W. (2004). *Pasajlar, (çev. Cemal, A.).* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Betz, O. (2005). *Die Geheimnisvolle Welt Der Zahlen, Symbolik, Mythologie,* Deutung, Kösel Verlag, München.

Bilgin, N. (2007). *Sosyal psikoloji sözlüğü, kavramlar, yaklaşımlar (2. Baskı*). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Boettger, T. (2014). *Threshold Spaces*. Birkhauser, Basel.

Bourdieu, P., & Wacquant, L. J. (1992). *An invitation to reflexive sociology*. University of Chicago press.

Cevizci, A. (2003). *Felsefe terimleri sözlüğü*. Paradigma.

Dee, C. (2001). *Thresholds: Form and Fabric in Landscape Architecture.* London & Newyork: Spon Press.

Gennep, A. (1961). *The Rites of Passage.* London: Routledge & Kegan Paul Ltd,

Grosz, E. (2001). *Architecture from the Outside: Essays on Virtual and Real Space*. London, Cambridge, MIT Press.

Hançerlioğlu, O. (1973). D*ictionary of Philosophy*. Istanbul: Remzi Bookstore

Hançerlioğlu, O. (1984), "*Sayı", İslam İnançları Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi,

Hançerlioğlu, O. (2005). *Felsefe ansiklopedisi: düşünürler bölümü*. Remzi Kitabevi.

Harvey, D. (2003). *Sosyal Adalet ve Şehir, (çev. Moralı, M.*), Metis Yayıncılık.

Heidegger, M. (1971). *Building Dwelling Thinking, from Poetry, Language, Thought, (trans. Hofstadter, A.)* New York: Harper Colophon Books.

Hertzberger, H. (1991). *Lessons For Students in Architecture.* Uitgeverij 010 Publisher, Rotterdam

Keleş, R. (1998). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü. (2. Baskı).* Ankara: İmge Kitabevi.

Langer, M. M. (1989). *Merleau-Ponty's" Phenomenology of perception": a guide and commentary*. Springer.

Lefebvre, H. (2016). *Mekânın Üretimi, (çev. Ergüden, I.)* İstanbul: Sel Yayıncılık.

Madi, B. (2006). *Öğrenme beyinde nasıl oluşur, (1. Baskı).* İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

Melikeoğlu E, A. S., Fitöz, İ. (2014). *Mekânın yaşanabilirliği üzerine sistematik bir çözümleme.* Tasarım Kuram Dergisi, Sayı 18.

Mélıkoff, I. (1994). *Uyur İdik Uyardılar, 2. b., Çev. Turan Alptekin*. İstanbul: Cem Yayınları

Özköse, K. (2014). *Sayıların Gizemi.* Yeni Dünya Dergisi.

Paredes, C. (2009). *Liminal Mimarlık: Pazar-kentte Boşlukları Doldurmak*, (ed. Bilsel, C., Ciravoğlu, A., Dostoğlu, N., Erim, A., İncedayı, D., Kahvecioğlu, H., Madran, E., Özaloğlu, S., Tağmat, T., Tümer, G., Yıldız, H.,) Mimarlıkların Pazaryeri: XXII. Dünya

Mimarlık Kongresi'nden Seçme Bildiriler içinde. TMMOB Mimarlar Odası Yayınları. Ankara.

Schımmel, A. (2004). *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri.* İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Schımmel, A. (2011). *Sayıların Gizemi.* İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Simmel, G. (1994). *The Problem of Society, Critical Assesstments (Edited by D.Frisby).* Volume 1 Routladge London

Sözen, M. ve Tanyeli, U. (2014). *Sanat ve kavram terimleri sözlüğü*. Çizgi Yayınevi

Stavrides, S. (2016). *Common space: The city as commons*. Bloomsbury Publishing.

Teyssot, G. (2005). *A Topology of Thresholds, Hoem Cultures,* 2:1.

Usluer, F. (2009). *Hurufilik*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Weber, A. (1998). *Felsefe Tarihi (Çev. H. Vehbi Eralp)*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Venturı, R., Scott Brown, D., Izenour, S. (1991). *Las Vegas'ın Öğrettikleri: Mimari Biçimin Unutulan Simgeselliği, (Editör: Uğur Tanyeli, Çev: Serpil Merzi Özaloğlu).* Ankara: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları.

Yılmaz, E. B. (2011). *Hikâye ve romanlarda sembol dilinin görüntüleri üzerine bir değerlendirme.* Bilig, 56.

Zieleniec, A. (2007). *Space and social theory. Space and Social Theory*, 1-224.

MAXIMUM PROFIT FROM SELLING DONUTS USING THE LINIEAR PROGRAMMING

Charles[1], Kwet Phin[2], Kelvin[3], Ferry Gunawan[4], Dudy Effendy[5]

[1,2,3,4,5] **Faculty of Economics and Business, Widya Dharma University, Pontianak**

ABSTRACT

Donuts are a type of ring-shaped bread that is fried and sprinkled with sugar or decoration. Donuts are a type of cake that is popular throughout the world. In this case we conducted research on MSMEs called donuts. They are made from a dough of wheat flour, sugar, eggs, and yeast that is formed into a ring, then fried or baked. This food is an integral part of culture and traditions in various parts of the world. This donut is called Donuts in the city of Pontianak. Donuts have become a snack that is liked by many people in various circles, and donuts are also usually used at various events ranging from birthday celebrations to business meetings. Apart from that, donuts have also become part of a food trend, with a variety of flavors and toppings that continue to grow. This research uses a linear method which can determine the maximum profit from donut production. From the results of this research it can be concluded that for maximum profit, the best solution is to produce 100 donuts to get a profit of IDR 800,000 with existing materials.

Keywords: donuts, linear programming, optimization.

ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF TASYA FARASYA APPROVED ON AUDIENCE BRAND PREFERENCES FOR CALM DOWN SOMETHINC MOISTURIZER

ANALIZ SOMETHINC CALM DOWN NEMLENDİRİCİ ÜZERİNDE ONAYLANAN TASYA FARASYA'NIN KITLELERIN MARKA TERCİHLERİNDE ETKISI

Nur Siva[1], Didik Haryadi Santoso[2]

[1]Mercu Buana Üniversitesi Yogyakarta, İletişim ve Multimedya Bilimleri Fakültesi,

[2]Mercu Buana Üniversitesi Yogyakarta, İletişim ve Multimedya Bilimleri Fakültesi,

Özet

HubSpot'a göre pazarlamacıların %92'si sosyal medyanın işletmelerinin veya işletmelerinin sürdürülebilirliğinde önemli bir role sahip olduğunu belirtti. Gelecek vaat eden bir sektör olan güzellik sektörü, Databoks'a göre 2022'de Endonezya'nın en popüler güzellik yaratıcısı Tasya Farasya gibi güzellik yaratıcılarını kullanarak bugün sosyal medya pazarlamasının etkinliğini en üst düzeye çıkarmaya başlıyor. Sosyal medyadaki takipçilerinin kendisine olan güveni göz önüne alındığında, 'Tasya Farasya Onaylandı' etiketi çoğu zaman ürün satışlarının başarısını belirliyor. Geçtiğimiz günlerde Tasya Farasya'nın ürün incelemesi yapması ve ürünün 'Onaylandığını' ve piyasada hemen tükendiğini söylemesi olay yarattı. Bu araştırma, e-ticaret Shopee'de 10 bin adetten, e-ticaret TikTok'ta ise 72,3 bin adetten fazla satılan Somethinc Calm Down Moisturizer ürününde 'Tasya Farasya Onaylandı'nın kitlenin marka tercihinde ne kadar etkili olduğunu bulmayı amaçlıyor. Mağaza. Analiz, farkındalıktan satın alma aşamasına kadar altı aşamayı içeren etkiler hiyerarşisi teorisi ve marka hatırlanırlığından tüketime kadar dört aşamadan oluşan marka farkındalığı teorisine bakılarak gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma, güzellik ürününü tanıma ve 'Tasya Farasya Onaylandı' gibi kriterlere sahip 100 yanıtı içeren amaçlı örnekleme yani amaçlı örnekleme tekniğiyle niceliksel bir yaklaşım uygulamaktadır. Sonuçların, etkileyicilerin ürün pazarlaması üzerindeki etkisine ilişkin daha derin bir anlayış sağlaması ve şirketlere daha etkili kaynak tahsisi ve pazarlama stratejileri konusunda rehberlik sağlaması bekleniyor.

Anahtar kelimeler: Tasya Farasya Onaylı, Marka Tercihi, Dijital Pazarlama, Sosyal Medya Pazarlama.

Abstract

According to HubSpot, 92% of marketers stated that social media have an important role in the sustainability of their business or business. The beauty industry, as an industry with promising prospects, is today starting to maximize the effectiveness of social media marketing by using beauty creators such as Tasya Farasya, the most popular beauty creator in Indonesia, according to Databoks in 2022. Her strong personal branding has given her the trust of her followers on social media, and the 'Tasya Farasya Approved' label often determines the success of product sales. Recently there was a phenomenon when Tasya Farasya did a product review and said that the product was 'Approved' and immediately sold out on the market.

This research aims to find out how effective 'Tasya Farasya Approved' is on the audience's brand preference for the Somethinc Calm Down Moisturizer product which has sold more than

10 thousand pcs on e-commerce Shopee and more than 72.3 thousand pcs on e-commerce TikTok Shop. The analysis was carried out referring to the hierarchy of effects theory, which includes six stages starting from awareness to the purchase stage and brand awareness theory, which consists of four stages starting from brand recall to consumption. This research applies a quantitative approach with a sampling technique, namely purposive sampling, which involves 100 responses with criteria such as being familiar with the beauty product and being familiar with 'Tasya Farasya Approved'. The results are expected to provide deeper insight into the influence of influencers on product marketing, as well as provide guidance for companies on more effective resource allocation and marketing strategies.

Keywords: Tasya Farasya Approved, Brand Preference, Digital Marketing, Social Media Marketing.

IMPLEMENTATION OF SIMPLEX METHOD IN OPTIMIZING THE PROFITS OF FRIED MACARONY PRODUCTION

Mita[1], Debora[2], Erica[3], Erik Segara[4]

Program Studi Manajemen, Universitas Widya Dharma Pontianak, Indonesia

Abstract

Mrs. Rina is a home industry business owner in the city of Sanggau, West Kalimantan who produces fried macaroni for sale. This fried macaroni is sold by leaving it in stalls, shops, and is sold around during community activities. From November to March the profits obtained did not increase. In order for Mrs. Rina's home industry business to get maximum profits, it is necessary to do better calculations, namely by using linear programming. The aim of this research is to analyze the maximum profit results from fried macaroni production using Linear Programming, especially the Simplex Method. Using this method will be very helpful to find out the maximum profit you can get.

Keywords: Operations Researh, Program Linier, Metode Simpleks, Profit Optimization

ARCHAEOLOGY AND THE STUDY OF ARCHEOASTRONOMY IN JORDAN -SOUTH LEVANT

Prof. Dr. Mohammed Waheeb, Prof. Dr. Firas Alawneh

Professors in Archaeology; &Conservation Science Department of Sustainable Tourism, Queen Rania Faculty of Tourism and Heritage (QRFTH), The Hashemite University, Jordan.

Abstract

In the past, Jordanian & foreigner archaeologists who worked in different sites in Jordan have not been particularly interested in architectural remains that has relationship cosmologically. Nowadays many things changed, the archaeologists start looking for evidence about archeoastronomy in several sites such as, epigraphy and inscriptions written and pictorial artefacts, oral traditions of the local communities, so all other pertinent objects from the discovered sites, are taken into account for study and research about its relation to the space. Archaeological buildings mostly involve rare and significant astronomical alignments and orientations that co-ordinate with the direction of the solstice sunset and sunrise. The foundations of archeoastronomy in Jordan are rooted in the Dolmen Fields in Jordan some of the recent studies were Deir Alla Field in Jordan Valley, Hesban Field studies &, Mureighat Field studies in Madaba, these studies focused on Early Bronze Age Dolmens in Jordan & their orientation. Result of field investigations & studies provide the archaeologists with new perspectives and interpretations about how old cultures in Jordan interacted with the upper space or upper environment. In brief practices of old civilizations relative to their knowledge of the heavenly cosmos and how they practiced or behaved because of their beliefs. Archaeologists always tried to explain their astronomical practices by analyzing the archaeological structures and features that they have left behind. The research will focus on what has been done in Jordan in this field such as Ancient Zodiac Discovered in Jordan demonstrates Pre-Islamic Astro theological Religion, also refers to the temple in Petra as an astronomical timekeeper, discuss the recently discovered sundials in Jordan …etc.

Keywords: Archaeology, Astronomy. History, Architecture, Religion,

PROFIT OPTIMIZATION OF KORKET USING SIMPLEX METHOD AND POM-QM SOFTWARE

Antonietta Inge Putrida, Maria Anjelina Bue, Melly, Natalia Theduart, Very Hengki Vernando

Widya Dharma Pontianak University

abstract :

Korket is one of Indonesia's traditional snacks, which is crescent-shaped with a savory outer skin texture and shaped like a wave on the edge. This food has been known since ancient times and is often a snack served during special moments such as social gatherings, thanksgiving or family snacks at home. In this case, we conducted research on a home industry which is located on Jalan Ahmad Yani II. This food has 2 types of filling, namely yam bean and vermicelli, making korket a delicious and filling dish. However, in this business technique is required to be able to generate maximum profit. In maximizing this profit, this research uses the simplex method by utilizing POM-QM tools to generate the maximum profit. The calculation results will show the seller how much sales amount needed between yam bean korket and vermicelli korket to get maximum profit.

keywords : simplex method, maximum profit, sales amount

INCREASE SALES TURNOVER USING ONLINE, OFFLINE AND POM-QM SOFTWARE MARKETING STRATEGIES

NOVITA, TIRIANI , NENGSI, JUNIKA ANGGELINA, PIVI ANDANI,

MEIDIKA VITA

WİDYA DHARMA PONTİANAK UNİVERSİTY

ABSTRAK :

Geprek Chicken in Pontianak is a food business in the culinary sector with deliciuos, spicy and delicious geprek chicken with additional menu variants that are popular nowadays. Everyone likes to look for ready - to - eat food because people usually have activities such as going to school and working in the office. Geprek Chicken is a menu of delicious fried chicken that is easy to find in the Pontianak area. Business owners create food that is full of unique flavors, new, a current liked by many people. When promoting the fried chicken food menu, you usually use online and offline strategies to that attracting consumer buying interest in the Pontianak area. Electronic equipment is needed to serve all the fried chicken food menus so that the fried chicken culinary business can develop more rapidly and increase in the fried chicken culinary business sector. This research uses the simplex method by utilizing the POM-QM tool to produce satisfactory turnover so that this culinary business continues to progress in the future.

Keywords : Pontianak Geprek Chicken, online and offline marketing strategy, culinary business of geprek chicken, and electronic equipment.

OPTIMIZING THE PROFIT OF TARTAR CAKE'S SLICE CAKES USING SIMPLEX METHOD

ANGELA VELISCA, SHEREN PATRICIA, SINTIA JULIAWATI LESTARI, VIVIAN BONGSO

Fakultas Ekonomi Dan Bisnis, Universitas Widya Dharma Pontianak

ABSTRACT

This research was taken from a business operating in the food and beverage industry located in the Pontianak area, West Kalimantan, precisely on Jalan Hijas, namely "Tartar Cake," This shop sells a variety of drink and dessert products with various interesting flavors. The aim of this research is to determine the profit optimization model using the simplex linear programming method. The simplex method is an approach to finding optimal solutions that have two or more decision variables. The product studied was the slice cake variant of double chocolate and double cheese which sold for IDR 20,000.00 with the decision variable being the raw material used for tartar cake.

keywords : profit optimization, simplex method, food and beverage, business, product

ABSTRAK

Penelitian ini diambil dari suatu usaha yang bergerak dalam industri makanan dan minuman yang berlokasi di wilayah Pontianak, Kalimantan Barat tepatnya pada Jalan Hijas yaitu "Tartar cake" Dimana toko ini menjual beraneka ragam produk drink dan dessert dengan berbagai varian rasa yang menarik Dengan adanya penelitianan ini tujuannya untuk mengetahui model optimalisasi keuntungan menggunakan linear programming metode simpleks. Metode simpleks merupakan pendekatan untuk menemukan solusi optimal yang memiliki dua atau lebih variabel keputusan Produk yang diteliti yaitu slice cake varian double chocolate dan double cheese yang dijual seharga Rp20.000,00 dengan variabel keputusan berupa bahan baku yang digunakan tartar cake.

Kata Kunci : optimasi keuntungan, metode simpleks, makanan dan minuman, usaha, produk

OPTIMIZING LEKER PROFITS USING SIMPLEX METHOD LINEAR PROGRAMMING

ANGELINA PURNANDA[*1)], CARMELITA NIRANDA[*2)], HERONIKA TYAMTA[*3)], LIVIA RICHEL[*4)], LEONY LEORENZA[*5)], DUDY EFFENDY[*7)]

1,2,3,4,5,6,7 Fakultas Ekonomi Bisnis, Universitas Widya Dharma Pontianak

Abstract

Leker is one of the iconic foods from Surabaya which is quite famous and people love it. Leker also can found in the street food, and known as asmall businesses, Leker also can found in the street food, and known as a small businesses, which is a snack made from wheat flour, eggs, milk, sugar and a little salt. Leker is popular because of the tastes is combined from sweet to salty, savory and crunchy. You can find this snack very easy, like in front of schools, campuses, busy centers such as night markets or malls. There is one of small businesses called "Lekerputar. Nyong" that located in the Widya Dharma University area of Pontianak. However, even though this business is considered practical, this business also requires good manufacturing methods starting from measuring the ingredients. The aim of this research is to optimize profits in "Lekerputar.Nyong" production. To obtain maximum profits, the right formula is needed through production planning with linear programming. By maximizing profits, this research was carried out using the simplex method which functions to find the optimum solution.

Keywords: Leker, chocolate, oreo, strawberry, Linier Program, Simplex Method, Profit Optimization.

GOJEK'S STRATEGIC EXPANSION: ATTRACTING USERS AND INVESTOR IN SOUTHEAST ASIA'S ON-DEMAND MARKET

ANTONIO ALBERT PRATAMA[*1], DIANA FABIOLA[*2], MARCO HADI SURYA[*3], THERESIA MARSELINA[*4], SIU JUN[*5], DUDY EFFENDY[*6]

1,2,3,4,5,6 Faculty of Economics and Business, Widya Dharma University Pontianak

Abstract

Gojek is Indonesia's top on-demand platform for courier, payments, food delivery, transportation, and other services. This journal offers an insightful review of the company's strategies to attract more users and investors amid rapid growth and expansion across Southeast Asia.Gojek dominates the Indonesian market with affordable on-demand services for young millennials and Gen Z. Its super app model integrates multiple services, appealing to a connected generation. Expanding into new markets by acquiring local companies helps capture the large Gen Z consumer base. Gojek's popularity and business model have attracted investments. The journal discusses Gojek's recent funding rounds with top global investors, signaling confidence in its potential for future growth. Gojek aims to become a leading choice for Gen Z consumers and investors in Southeast Asia, with continuous innovation and customization of its offerings to each market and generation's preferences. Gojek's focus on innovation and customization for different markets and generations has been key to its success. Gojek has solidified its position in Southeast Asia by staying responsive to the preferences of young consumers and investors. Acquiring local companies to expand into new markets has been effective in capturing the attention of the Gen Z consumer base. Gojek is poised for further success with strong investor confidence and commitment to growth.

MALATYA'DA DEPREMDEN ETKİLENMENİN SOSYOLOJİK ANALİZİ

Prof. Dr. Mustafa TALAS

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

Özet:

Deprem sosyolojisi diye bir alan teşekkül ettirilmelidir. Çünkü depremler yaşamı alt üst ederek tümüyle değiştiriyor. Bu konulardaki eksiklikler her geçen gün dah fazla hissedilmeye başlanmıştır. Depremlerin değiştirdiği hayatlar, sosyolojik olguların bizzat kendisini oluşturmaktadır. Hem deprem öncesi hem deprem sonrası yaşam biçiminin deprem gerçekleriyle bağlantılı olarak tasarlanmış olup olmamasına bağlı olarak depremden etkilenmenin söz konusu olacağı açıktır. Türkiye'de 6 Şubat 2023 Pazartesi Günü ikisi çok büyük, üçü büyük beş deprem yaşandı. **"Asrın değil de Çağların En Büyük Felaketine"** neden olan bu depremler ile Malatya, tarihinin en büyük yıkımını yaşadı. Deprem günü Malatyalıların, ağızlarından çıkan kelime "kıyameti yaşıyoruz" biçiminde idi.

Depremin Malatya'yı etkilemesiyle bağlantılı olarak Ancak, bazı soru işaretleri üzerine kafa yorulması gerekmektedir. Bunlar:

- *Şehrin yeşil dokusunun bozulması,*
- *Birinci sınıf tarım alanlarını yapılaşmaya açılması,*
- *Kentsel dönüşümün yeterli olmaması,*
- *Ayakta bile duramayacak yapılara sağlam raporunun verilerek şartların zorlanması,*
- *Denetimin doğru yapılmaması,*
- *Depremin öncesinde alınması gereken tedbirlerin alınmaması,*
- *Kolon kesme, perde duvarı ortadan kaldırma davranışlarını kontrol edecek mekanizmaların kurulmaması,*
- *Kentlerimizin canlı olduğunun ve çok büyük baskılanmalarla öleceğinin unutulması,*
- *Zemin etüdü yapmayana inşaat ruhsatı verilmesi,*
- *Deprem anında sığınılabilecek daha güvenli kapalı alanların yaygınlaştırılmaması,*
- *Kafası çalışan insanları dinlemek konusunda siyasal ayrımcılık yapılması***.**

Bu önemli başlıkların sayısı arttırılabilir. Ancak meselenin özünü anlatmaya bu kadarı da yeterlidir. Eğer, deprem öncesi ve sonrası alınacak tedbirler konusunda dikkatli olunması durumunda, hem can kaybı hem de maddi hasar daha az olacaktır ya da hiç olmayacaktır. Özellikle, bu konuda, dünyanın başka diyarlarında aynı büyüklükteki depremlerde daha az insanın kaybedilmesi bile bu hususlara dikkat etmenin önemini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada depremin bir sosyolojik olgu olarak analizinin Malatya eksenli olarak yapılması amaçlanmıştır. Yapılan analize göre, Malatya'da alınan tedbirlerin yetersizliği sebebiyle can ve mal kaybının artmasına söz konusu olduğu gibi, üst düzey nüfus kaybının da olduğu görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Deprem, Malatya, sosyolojik olgu, deprem sosyolojisi

TURKISH WOMEN'S CIVIL SOCIETY ORGANIZATIONS: FEDERATION OF TURKISH WOMEN'S ASSOCIATIONS

TÜRK KADIN SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI: TÜRKİYE KADIN DERNEKLERİ FEDERASYONU

Kadriye ÜZ[1], Fahriye Meltem ERDAL[2]

[1] Lisansüstü, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyoloji Yüksek Lisans, Siyaset Sosyolojisi, 0000-0001-7805-4656

[2] Lisansüstü, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Avrasya Araştırmaları Yüksek Lisans, Avrasya Araştırmaları

Özet

Sosyal varlık olan insan bu niteliğini toplumun kolektif yapısı içerisinde gelişen ilişkiler bütünleşmesiyle birlikte anlamlı bir beraberlik oluşturmaktadır. Bu bağlam, toplumsal zorunluluğun ortaya çıkardığı ihtiyaçlar olarak değerlendirilmelidir. Özellikle insanları toplumsal yaşama adapte etmesini sağlayan en önemli yapı sivil toplumun varlığı, bireylerin toplumda bir olma ihtiyacını karşılayabilmektedir. Sivil toplum kuruluşların toplumdaki konumu dönemsel olarak farklılık arz etmektedir ve buna sebep olan durum, tarihte bu kuruluşların zaman zaman devletin bir kolu olmasından kaynaklanmaktadır. Neticede sivil toplum kuruluşların en önemli özelliği bağımsız-özerk olmasıdır. Sivil toplumun küresel alandaki tarihsel dönüşümü ülkemizde de neredeyse aynı seyretmektedir. Çünkü ülkemizde sivil toplum kuruluşları zaman zaman devletten bağımsızlaşmış ya da devletin bir kolu haline gelmiştir. Ülkemizde sayı olarak fazla, vizyon ve misyon açısından çeşitlilik gösteren birçok sivil toplum kuruluşları mevcuttur. Farklı meslek ve amaç doğrultusunda vakıf, dernek, sendika gibi çeşitlilik arz eden bu yapılar, mutlaka değerlendirilmeli ve toplumsal bütünleşmeye katkıları olduğu ortaya çıkarılmalıdır. Bu örgütlülük içerisinde belki de en önemli olanı kadın örgütlülüğüdür. Ülkemizde toplumun yarısını oluşturan kadınların geleneksel yapı içerisinde ve patriarkal toplum özelliği içerisinde karşı karşıya kaldığı sosyal problemler özüne uygun ve amacı açısından gerçekliğe uygun bütünsel olarak ele alınması zorunluluğu beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada her geçen gün toplumda önemi artarak devam eden ve kadın örgütlülüğünün merkezini oluşturan kadın sivil toplum kuruluşlarından olan dernekler inceleme konusudur. Derneklerin gelişme yolunda modern toplum olmanın faziletlerinden sayılan sivil toplum kuruluşları açısından sosyolojik analize tabi tutulması kaçınılmaz görülmektedir. Ülkemizdeki kadın dernekler, toplumdaki cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi bilinciyle ve amacıyla hareket ederek derneklerin toplumsal cinsiyet bağlamında ve sosyolojik temelli incelenmesine imkân tanımaktadır. Türkiye Kadın Dernekler Federasyonu (TKDF) Üye Dernekleri, cinsiyet eşitsizlikleri üzerinde duran ve kadınların gelişimleri için faaliyet gösteren derneklerdir ve dolayısıyla konu bağlamında üzerinde durulacak dernekleri kapsamaktadır. Sonuç olarak TKDF tarama modeli yöntemiyle birlikte ele alınarak TKDF'nin kadınların güçlenmesi, ilerlemesi ve gelişmesiyle toplumdaki maddi ve manevi gelişimi için çalıştığı ve bu noktadaki dayanışmayı ve yardımlaşmayı arttırdığı ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Kadın Sivil Toplum Kuruluşları, Türk Kadın Dernekleri, Türkiye Kadın Dernekler Federasyonu

Abstract

Being a social being, human beings create a meaningful unity with this quality through the integration of relationships that develop within the collective structure of society. This context should be evaluated as the needs arising from social necessity. In particular, the existence of civil society, the most important structure that enables people to adapt to social life, can meet the need of individuals to be united in society. The position of non-governmental organizations in society varies periodically, and the reason for this is that these organizations have been a branch of the state from time to time throughout history. After all, the most important feature of non-governmental organizations is that they are independent. The historical transformation of civil society in the global arena follows almost the same course in our country. Because in our country, non-governmental organizations have sometimes become independent from the state or become an arm of the state. There are many non-governmental organizations in our country, which are numerous and diverse in terms of vision and mission. These diverse structures, such as foundations, associations and unions, with different professions and purposes, must be evaluated and their contributions to social integration must be revealed. Perhaps the most important of this organization is the women's organization. The social problems that women, who constitute half of the society in our country, face within the traditional structure and patriarchal society, have brought about the necessity of addressing them holistically, in accordance with their essence and reality in terms of purpose. In this study, associations, which are women's non-governmental organizations, whose importance continues to increase day by day in society and which constitute the center of women's organization, are the subject of examination. It seems inevitable that associations should be subjected to sociological analysis in terms of non-governmental organizations, which are considered one of the virtues of being a modern society on the path of development. Women's associations in our country act with the awareness and aim of eliminating gender inequality in society, allowing associations to be examined in the context of gender and on a sociological basis. Turkish Women's Associations Federation (TKDF) Member Associations are associations that focus on gender inequalities and operate for the development of women, and therefore include the associations that will be discussed in the context of the subject. As a result, by considering the TKDF scanning model method, it has been revealed that TKDF works for the empowerment, progress and development of women and their material and spiritual development in society, and increases solidarity and cooperation at this point.

Key Words: Turkish Women's Non-Governmental Organizations, Turkish Women's Associations, Federation of Turkish Women's Associations

ART AS EXPRESSION

İFADE OLARAK SANAT

Nil AVCI[1]

[1] **Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Felsefe, ORCID 0000-0002-5989-5895**

Özet

Sanat felsefesi tarihinde Robin George Collingwood (1889-1943) yirminci yüzyılda benimsenmiş ifade kuramının en önemli temsilcisidir. İfade kuramı estetik etkinliği duyguların ifadesi olarak tanımlayan bir sanat kuramıdır. Kuram, estetik etkinliğin kavramsal, temsili, biçimsel ya da kurumsal boyutunun yerine konatif yani duygusal boyutunu açık bir şekilde öne çıkarıyor olsa da yirminci yüzyıla kadar bahsi geçen bu diğer boyutlarında tartışılan sanatın duygularla ilişkisinin kurulmadığını söylemek hata olacaktır. Bu çalışmanın amacı sanatın duygularla bağının ifade kavramı dışında hangi kavramlar altında çözümlenebileceğini tartışmaktır. Tartışma Collingwood'un *Sanatın İlkeleri*'nde *(The Principles of Art)* sanat kuramlarına dair sunduğu eleştiriler üzerinden yürütülecektir. *Sanatın İlkeleri*'nde Collingwood büyüleme ve eğlendirme faaliyetlerinin hatalı olarak estetik etkinlikler olarak sunulduğunu ve bunun başlıca sebebinin de estetik etkinliğin belirli bir amaç doğrultusunda temsiller üretme faaliyeti olarak düşünülmesi olduğunu yazar. Sanat olarak sunulan büyüleyici ve eğlendirici temsillerin amacı belirli duygular uyandırmaktır. İlki ("büyü") estetik izleyiciyi uyandırdığı duyguyla *yüklemeyi* amaçlarken ve bu duyguyla pratik hayata yön vermeye çalışırken ikincisi ("eğlence"), etkinlik süresince duyguların *boşaltılması* için çabalar. Dolayısıyla, sanatsal etkinlik, temsil kavramında temellendirilse bile, duygusal boyutu üzerinden tanımlanmış olur. Böylece Collingwood ifade kuramı dışında, temsilci sanat kuramlarını da duygular ile ilgileri bakımından incelemiş ve sanatsal temsil kavramında gizli olan duygusal işlevi ortaya çıkarmıştır. Öte yandan, bir duyguyu ifade etmek ne o duyguyu yüklenerek pratik alana/eyleme yönelmek ne de o duygudan arınmak anlamına gelir. Çalışma, sanatı tanımlayan ifade kavramının duygusal temsil kavramından ayrımını açıklayarak ve bu ayrımın kökünü sanat-zanaat farkında bularak sonlandırılacaktır.

Anahtar kelimeler: Estetik ifade, estetik temsil, duygu, Collingwood

Abstract

In the history of philosophy of art, Robin George Collingwood (1889-1943) is the most important representative of the theory of expression adopted in the twentieth century. Expression theory is a theory of art that defines aesthetic activity as the expression of emotions. Although the theory clearly emphasizes the conative, that is, emotional dimension of aesthetic activity instead of its conceptual, representational, formal or institutional dimension, it would be a mistake to say that art, which was discussed in these other dimensions until the twentieth century, was not related to emotions. The aim of this paper is to discuss under which concepts other than the concept of expression the relation between art and emotions can be analyzed. The discussion will be based on Collingwood's criticisms of art theories in *The Principles of Art*.

In *The Principles of Art*, Collingwood writes that the activities of magic and entertainment are erroneously presented as aesthetic activities, and the main reason for this is that aesthetic activity is thought of as the activity of producing representations for a specific end. The end of

both magic and entertainment presented as art is to evoke certain emotions. While the former ("magic") aims to charge the aesthetic spectator with the emotion it evokes and to direct the spectator in practical life with this emotion, the latter ("entertainment") aims to discharge of emotions during the aesthetic activity. Therefore, artistic activity, even if grounded in the concept of representation, is defined through its emotional dimension. Thus, Collingwood analyzes the representation theory of art, apart from the theory of expression, in terms of its relation to emotions and revealed the emotional function hidden in the concept of artistic representation. On the other hand, expressing an emotion does not mean either to be charged with that emotion and turn towards the practical field/action or to be discharged from that emotion. The paper will conclude by explaining the distinction between the concept of expression that defines art and the concept of emotional representation and finding the root of this distinction in the difference between art and craft.

Keywords: Aesthetic expression, aesthetic representation, emotion, Collingwood

1. GİRİŞ

Bu çalışma sanat felsefesinde önemli bir yere sahip olan bir konuyu, sanatın duygularla ilişkisi meselesini tartışmaya açmak amacıyla hazırlanmıştır. Basitçe ifade edilecek olursa, sanatı, ya da daha kapsamlı olarak, estetik etkinliği, duyguların ifade edilme (açığa çıkarılma) süreci olarak tanımlayan kuram ifade kuramıdır. İfade kavramına verilen farklı içerikler söz konusu olduğundan sanat felsefesinde ifade kuramının farklı biçimlerini bulabilsek de bu kuramın yirminci yüzyıldaki en önemli temsilcisi Robin George Collingwood'dur (1889-1943) (Avcı, 224). Collingwood sanat ile ilgili görüşlerini iki ayrı eserde yayınlamıştır. İlki 1925 yılında basılan *Kısaca Sanat Felsefesi* (*Outlines of a Philosophy of Art*), diğeri ise 1938 yılında basılan *Sanatın İlkeleri*'dir (*The Principles of Art*). *Sanatın İlkeleri*'nin önsözünde Collingwood yayınevinin ya bahsi geçen ilk eseri gözden geçirmesini ya da yeni bir eser yazmasını talep ettiğini, kendisinin ise ikincisinde karar kıldığını çünkü bazı noktalarda fikirlerinin değiştiğini yazar (V). Üstelik geçen 13 yıl içinde hem sanat hem de estetik kuramla ilgili ilk eserinin öngörmediği yenilenmeler yaşanmıştır. Collingwood'un kendi belirttiği sebeplere, bir de duygu ve ifade kavramlarını detaylıca çözümlediği eserin *Sanatın İlkeleri* olması sebebi eklendiğinde, sanat ve duygu arasındaki ilişkiye dair tartışmanın ikinci eseri üzerinden yürütülmesi kaçınılmaz olur. Dolayısıyla, bu çalışma *Sanatın İlkeleri* eserinin kapsamı ile sınırlandırılmıştır. İfade kuramının duyguları sanatın merkezine nasıl yerleştirdiğini açıklamadan ve ifade kavramını çözümlemeden önce, bu kuramın ayırt edici niteliğini kavrayabilmek için onun diğer sanat kuramlarından/ tanımlarından farkını ortaya koymak gerekir. Bu yüzden öncelikle, farklı sanat kuramları gözden geçirilecek ve bu kuramların, duygu dışında, hangi temel kavramları merkeze koyduklarını tespit edilecektir. Collingwood'un burada bizim için önemi yalnızca ifade kuramının en kapsamlı biçiminin temsilcisi olması değildir; duyguları dışlayan sanat kuramlarının aslında sanat saydıkları etkinliğin duygusal işlevini tanımlarının merkezine koyduklarını iddia etmesidir. Böylece, sanat kuramcıları tersini savunuyor olsa bile, duyguların sanat tanımları için çok daha merkezi bir yeri olduğu açığa çıkacaktır. Collingwood özellikle temsil kuramının duyguyla sıkı bir bağı olduğunu düşünür, bu yüzden *Sanatın İlkeleri*'nde temsil kuramları üzerinde uzunca durur. Temsil kuramı, temsil kuramcılarının iddiasının tersine, temsil kavramı üzerinden değil de estetik etkinliğin duyguyla ilişkisi üzerinden şekillense de yanlış bir sanat tanımı sunmaktadır. Bu yüzden Collingwood tarafından ciddi bir eleştiriye maruz kalır.

Çalışmanın devamında Collingwood'un izinden gidilecek ve ifade kuramına geçilmeden önce temsil kuramlarının farklı biçimlerinin duygu ile ilişkisi tartışılacaktır.

2. SANAT TANIMLARI

Sanat kuramlarının sınıflandırılmasında çağdaş sanat felsefecisi Noel Caroll'ın kategorilerine sadık kalacak olursak sanat kuramlarını merkeze koydukları temel kavramlara göre altı genel sınıfa ayırabiliriz (27-30). Bunlar temsil kuramı, biçimci kuram, estetik kuram, kurumsal kuram, tarihsel kuram ve ifade (dışavurum) kuramıdır. Caroll her kategori altında tanıma dair ortaya çıkan sorunların çözümü için, yöneltilen eleştiriler doğrultusunda, yeni varyasyonların öne sürüldüğünü belirtmekten geri kalmaz. Böylece her kategori altında, o kategorinin temel kavramı etrafında toplanmış olsalar da, bir çeşitlilik ile karşılaşırız. Sanat kuramlarını tanımaya temsil kuramından başladığımızda, temsil kuramlarının Antikçağ sanat anlayışlarında, özellikle Platon ve Aristoteles'in sanat anlayışlarında köklendiği söylenebilir. Platon, *Devlet*'in (*Politeia*) üçüncü ve onuncu kitabında sanatın bir tür taklit (*mimesis*) uzmanlığı (*techne*) olduğunu savunur (339 [597a-598d]). Sanatçının etkinliğini doğaya ayna tutmak olarak tarif eden Platon, sanatçının her şeyin birebir kopyasını, ayna-imgesini üretebileceğine dikkat çeker (337 [596e]). Dolayısıyla, sanatçı da nesne, olay ya da eylemlerin görünüşlerinin bir tür kopyasını, taklidini ya da yansısını üreten bir tür zanaatçıdır; beceri ustasıdır. Taklit anlayışının hem Platon'un eserlerindeki tutarlılığı sorgulanabilir olduğundan hem genel olarak Greko-Roman sanat anlayışlarının kavramı kullanışındaki bulanıklıktan (Halliwell 38) hem de kavram birçok modern sanat eserini (minimalist sanat eserleri, soyut sanat eserleri vb.) sanat olmaktan çıkardığından (Caroll, 41), temsil kuramcıları taklit yerine "bir şey hakkında olmak" şeklinde tanımladıkları temsil kavramını geçirirler ve sanatın temsil etme etkinliği olduğunu savunurlar. (Caroll, 45) Kısaca sanatsal etkinlik anlamsal bir içerik üretme etkinliğidir. Sınıflamadaki ikinci kuramın, biçimci kuramın, temel kavramı temsil değil, biçimdir. Kurama göre sanat, amacı çizgilerin, boşlukların, yüzeylerin, figürlerin ve renklerin ayarlanması ile, yani belirli *Gestalt* unsurlarının kullanımı ile "belirgin biçim" (*significant form*) üretmek ve bu biçimi sergilemek olan etkinliktir (Caroll, 164). Belirgin biçim kavramı, kastettiği şeye daha iyi bir isim verilecek olursa seve seve kabul edeceğini söyleyen Clive Bell'e aittir (39). Bell belirgin biçim kavramını şöyle açıklar: Bu nitelik nedir? Estetik duygularımızı kışkırtan tüm nesnelerce paylaşılan nitelik nedir? ... Tek bir yanıt mümkün görünüyor: belirgin biçim. Her birinde, belirli bir şekilde bir araya getirilmiş çizgiler ve renkler, belirli biçimler ve biçimlerin ilişkileri estetik duygularımızı harekete geçirir. Çizgilerin ve renklerin bu ilişkileri ve kombinasyonları, estetik açıdan hareketli bu formlara ben "Belirgin Biçim" diyorum ve "Belirgin Biçim" tüm görsel sanat eserlerinde ortak olan tek niteliktir (33). Kısaca sanat estetik deneyimde "estetik duygularımızı" uyandıran belirli bir düzen ve aranjman yaratma işidir. Estetik kuramı çözümlemeye geçtiğimizde bu kuramın ne temsil ne de biçim kavramını benimsediğini görürüz. Ona göre, sanat, izleyicisini nasıl etkilediğinden hareketle tanımlanmalıdır; bu yüzden, sanatı tanımlarken temel kavramımız estetik yaşantı (estetik deneyim) kavramıdır (Caroll, 239). Estetik yaşantının sanat tanımlarının merkezine doğru kayması on sekizinci yüzyılda Alexander Gottlieb Baumgarten (1714-1762) ile başladığı söylenebilir (Peacocke). Bunun sebebi, Antonia Peacocke'un da belirttiği ve *Aesthetica*'nın Almanca çevirisini ve editörlüğünü yapan Dagmar Mirbach'ın da vurguladığı gibi, Baumgarten'ın güzelliği yalnızca nesnel boyutunda duyusal bir görünüşün güzelliği olarak tanımlamamış, öznenin duyusal idrakin mükemmelliği (*perfectio cognitionis sensitivae*) olarak da tanımlamış olmasıdır (Peacocke, Baumgarten LII). Güzellik öznenin kendi duyusal yetilerinin nesne için uygunluğunu, mükemmelliğini fark etme deneyimidir (Peacocke).

Böylece Baumgarten'ın öznenin deneyimine verdiği yüksek payeye kadar geri götürülebilecek estetik kuramın savunucuları estetik deneyimi diğer deneyimlerimizden ayıran öznel ve nesnel niteliklerin ne olduğunu, deneyimi yaşayabilmek ve yaşatabilmek için hangi koşulların sağlanması gerektiğini bulmaya çalışarak sanatı ve amacını belirlemeye çabalarlar. Sonuç

olarak sanat, birincil olarak karşısındakine estetik bir deneyim yaşatma amacı taşıyan bir faaliyet olarak kabul edilmiştir. Sınıflandırmadaki son iki kuram sanatı daha geniş bir bağlam içine yerleştirerek tanımlama yoluna gider. Sanatı kurumsal boyutuyla tanımlayan kuram, sanatın "sanat dünyası" adını verebileceğimiz kurumun ya da ilişkiler ağının ölçütleri ile belirlendiğini ve bir etkinliğe sanat statüsünün ya da bir esere sanat eseri statüsünün bir kurum tarafından verildiğini iddia eder (Caroll 334). Sanat dünyası kavramını kurumsal kuramın bir biçimini savunan George Dickie sanatın kurumsal doğasını açıklamak için *Art and Aesthetics: An Institutional Analysis*'de kullanır (33). Ancak terimin mucidi sanatı tanıyabilmek için gözün gördüğünün ötesine geçilmesi gerektiğini, estetik kuramları ve sanat tarihini içeren bir "atmosfer" gerektirdiğini savunan Arthur Danto'dur (579). Danto'ya göre: Sonuçta bir Brillo kutusu ile bir Brillo Kutusu'ndan oluşan bir sanat eseri arasındaki farkı yaratan şey, belli bir sanat kuramıdır. Onu sanat dünyasına taşıyan ve olduğu gerçek nesneye yıkılmasını engelleyen şey kuramdır (sanatsal özdeşleşmeden başka bir anlamda). Elbette, kuram olmadan onu sanat olarak görmek pek mümkün değildir ve onu sanat dünyasının bir parçası olarak görebilmek için, sanatsal teorinin yanı sıra yakın dönem New York resim tarihinin önemli bir kısmında da uzmanlaşmış olmak gerekir. Bu elli yıl önce sanat olamazdı (581). Son olarak sanatı tarihsel olarak tanımlama çabasına değinebiliriz. Burada sanatın toplumsal boyutu kurum üzerinden değil de tarih üzerinden vurgulanır (Levinson, 232). Sanat olarak tanınacak etkinlik ve sanat eserleri ancak tarihteki belirli bir sanat anlayışını destekleme niyetiyle ortaya konulmuşlarsa sanat ya da sanat eseri olarak kabul edilirler (Caroll, 356). Kısaca, sınıflamadaki son sanat kuramına göre sanat ancak sanat tarihi ile ilişkisi içinde tanımlanabilir.

3. TEMSİL VE DUYGU

Çözümlememizim sonunda sanatın, sırasıyla, temsil, biçim, estetik deneyim, kurumsal ilişki ve tarih kavramları ile tanımlandığına şahit olmaktayız. Sanatın bunlar dışında sadece duyguyla ilişkisinde tanımlanabileceğinin iddia edildiği kuram ise ifade kuramıdır. Basitçe, ifade kuramı sanatı duyguların ifadesi olarak tanımlar. Sanat kuramlarını sınıflandıran Caroll, ifade kuramı başlığı altında Collingwood'dan bahsetmez fakat Collingwood'un *Sanatın İlkeleri* isimli eserinde sanatı duyguların ifadesiyle sonuçlanan hayal gücünün yaratım süreci olarak tanımlayarak tanımın kesin hatlarını çizdiği söylenebilir. Sanatçı yaratım sürecini duygularını ifade etiği, keşfettiği ya da açığa çıkardığı bir süreç olarak deneyimlerken izleyici yaşadığı estetik deneyim sırasında duygularının ifade edildiğini fark ederek kendi gerçekliğiyle yüzleşir. Daha sonra inceleyeceğimiz gibi, Collingwood ifade kavramını gündelik kullanımından, diğer sanat kuramlarındaki anlamından ve felsefi terminolojideki içeriğinden farklılaştırarak betimlemiştir. *Sanatın İlkeleri*'nde hakiki ya da gerçek sanat (*art proper*) adını verdiği kendi sanat anlayışına geçmeden önce Collingwood diğer tüm sözde sanat (*pseudo-art*) anlayışlarını eleştirmeye uzunca bir bölüm ayırır (3). Hem tarihteki birçok sanat anlayışında hem de kendi çağındaki sanat anlayışlarında temel bir hataya işaret eder. Çoğu sanat anlayışı hatalıdır ve sanatın hakikaten ne olduğunu yakalayamazlar çünkü amaç-araç ikilisi ile kavranan zanaat ya da imalat etkinliğini sanat olarak görürler. Sanatı tanımlamak için kullanılan Grekçe *techne* ya da Latince *ars* terimlerinin anlamlarına baktığımızda bunu açıkça görürüz: "bilinçli olarak kontrol edilen ve yönlendirilen edim aracılığıyla önceden tasarlanmış sonuçlar üretme gücü" (Collingwood, 15). Collingwood sanatı tekniğe bağımlı zanaata indirgeyen bu temel kavrayışın sanata altı özellik/ikilik yüklediğini saptar (15). Birinci özellik sanatta araçların amaçtan ayrılmasıdır.

Collingwood'un bu ayrımda vurgulamak istediği nokta aracın makine ya da alet gibi bir nesne olarak ele alınmasının bir yanılgı olduğu ve araçla kastedilenlerin şeyler değil edimler olduğudur (15). Amaca ulaşmak için gerçekleştirilen ve tamamlanan her edim; örneğin aletin *kullanılması*, bir araç statüsündedir. Böylece sanatı ortaya çıkaran yaratım faaliyetinin (estetik

etkinliğin kendisi) bir araca indirgenir. İkinci özellik planlama ve uygulama arasındaki ayrımdır. Sanatta ulaşılmak istenen sonuç önceden tasarlanmıştır. Nasıl ki bir marangoz yapacağı masanın kesin bir planını önceden tasarlarsa ve ne yapacağına dair kesin bir ön bilgiye sahipse zanaat olarak düşünülen sanatta da aynı önbilginin var oluğu düşünülür. Bu bilginin uygulandığı kabul edilmektedir. Üçüncü özellik tasarı ve uygulamada araç ve amaç ilişkisinin zamansal olarak zıt sıralanışıdır (16). Tasarıda amaç araçtan öncedir; önce amaç düşünülür sonra araçlar tespit edilir, fakat uygulamada araçlar önce gelirken amaç onlar aracılığı ile ulaşıldığından, sonradır. Beşinci özellik biçim ve malzeme ayrımıdır. Sanatın saf bir materyale bir biçim verdiğine inanılır. Altıncı ve son özellik ise nasıl ki farklı zanaatlar arasında hiyerarşik ilişkiler varsa aynı ilişkilerin sanatlar arasında da geçerli olduğu düşünülmektedir. Malzemelerin, araçların ve parçaların hiyerarşisi olmak üzere üç tür hiyerarşik ilişki söz konusudur. İşte sanat zanaat olarak konumlandırıldığında ya da aslında zanaatlar sözde-sanatlar olarak sunulduğunda tüm bu altı özellik estetik etkinliğin özellikleri olarak gündeme gelir. Sözde-sanat anlayışlarının (teknik sanat anlayışlarının) açık örneklerinden biri biçimci kuramdır. Biçimci kuram, daha önce incelediğimiz gibi, sanat eserinde biçim ve içeriği birbirinden ayırmaktadır. Collingwood'a göre bunun sebebi estetik yaratımın bir tür imalat/zanaat olarak anlaşılması (beşinci özellik) ve sanat eserinin saf materyale biçim verilerek bir ürün olarak ortaya çıkartıldığına inanılmasıdır (23-24). Collingwood sanat eserlerinde elbette bir tasarım, organizasyon, düzen yapı ya da desen olduğunu kabul eder fakat biçimci hatalı olarak farklı biçimlerin farklı malzemelere uygulanabileceğini çünkü bir imalat için doğal olan plan ve uygulama ayrımının (ikinci özellik) sanat eseri için de geçerli olduğunu düşünür. Oysa sanat eserinde biçim ve içerik birbirinden ayrılabilir değildir ve her eser için ayılmaz ve eşsiz bir birlik oluşturur. Biçimciliğin yanı sıra, temsil kuramı da bütünüyle zanaat fikri üzerine temellenmiştir. Temsil kuramının Antikçağdaki kökleri hatırlanacak olursa bu iddianın reddedilemez doğruluğu kavranmış olur. Sanatın bir zanaat ya da imalat olarak düşünülmesi ve dolayısıyla yaratımın uzmanlık isteyen teknik bir meseleye dönüşmesi Platon ve Aristoteles'ın sanatı at nalı üretimi gibi *techne* yani zanaat olarak ilan etmeleri sebebi iledir. Collingwood bunu belirtmekle yetinmez. Temsil kuramının köküne yerleştirdiğimiz Antikçağ estetik anlayışlarını sanata dair altı hatalı özellik üreten teknik imalat kavramı bağlamına yerleştirmek temsilin duygularla ilişkisini açığa çıkaran yeni bir bakış açısının ortaya çıkmasına da imkan tanıyacaktır. Sanatın temsiller üretme gücünü beceriye dayalı teknik bir imalat olarak saptamak temsillerin üretilmesinin belirli bir amaç için olduğunu da teslim etmektir. Bahsi geçen birinci hatalı özellik bağlamında düşündüğümüzde temsiller estetik izleyicide belirli bir ruhsal/zihinsel durum uyandırmak için araçlar olarak değer kazanırlar. Ruhsal durum oluşturmayı belirli bir duygu uyandırmak olarak açarsak, Collingwood temsil kuramının bile özünde duygu uyandırmayı hedefleyen ve sanatı duygusal boyutunda değerlendiren bir kuram olduğunu açığa vurmuş olur. Collingwood kasti olarak karşıdakinde (estetik izleyicide) belirli duygu durumu uyandırmaya çalışan sanatçının iki ayrı şey uğruna çabalıyor olabileceğini yazar (31). Biri, başka bir hedef gütmeden, sadece bu duygunun kendisinin yaşantılanmasını; yani, izleyicide duyguyu yine duygu uğruna uyandırmayı hedeflerken bir diğeri bu duygunun uyandırılmasını pratik hayattaki işlerliği uğruna isteyebilir. Eğer estetik izleyicide uyandırılmaya çalışılan duygu yalnızca bu duygunun deneyimi içinse, bu duyguyu uyandırma tekniğinin/zanaatının ismi eğlencedir. Eğer duygunun uyandırılması pratik değeri için arzulanıyorsa sanat sanılan imalat ise büyü imalatıdır (Collingwood, 32).

Her iki durumda da planlanan bir amaç, bu amaç için sürdürülen ve tamamlanan bir etkinlik ve uyandırılmak istenen duygunun önceden bilgisi mevcuttur. Kısaca, temsil kuramı temsili ve temsil üretme faaliyetini aslında yalnızca bir araç olarak önemsemektedir. Collingwood'un büyü ve eğlence kavramları ışığında temsil kuramının yeniden formüle edebiliriz: Temsil

kuramına göre sanat eğlendirici ve büyüleyici temsiller üreterek duygu uyandırmayı amaçlayan bir faaliyettir. Collingwood buna "uyaran-ve-tepki sanat kuramı" adını verir (30). Bu noktada Collingwood'un temsil kavramını içine duyguları da ekleyerek nasıl genişlettiğini de şahit oluruz. Temsil etmek, özgün olana benzemek değil, özgün olanın uyandıracağı duyguya benzer bir duygu uyandırmaktır (Collingwood, 53). Collingwood şöyle yazar: Temsili sanatın gerçek tanımı, eserin aslına benzemesi değil (ki bu durumda ben temsile gerçek diyorum), eserin uyandırdığı duygunun aslının uyandırdığı duyguya benzemesidir (ben buna duygusal temsil diyorum). Bir portrenin portresi yapılan kişiye benzediği söylendiğinde kastedilen, izleyicinin portreye baktığında kendisini portresi yapılan kişinin huzurundaymış 'gibi hissetmesidir'. Temsili sanatçının amaçladığı da budur (53). Duygularımız karşımızdakini nasıl algıladığımızı belirler (Collingwood 54). Örneğin korktuğumuz bir vahşi hayvanın pençelerini ve dişlerini daha büyük algılarız. Eğer bir ressam korku duygusunu uyandırmaya çalışıyorsa ya da bu duygusal temsili üretmeyi amaçladıysa resim karşısında korku duygusunun uyandıracak uygun abartıları temsile ekleyecektir. Collingwood, haklı olarak, Platon ve Aristotleles'in sanat anlayışlarında da temsillerin duygusal temsiller olarak düşünüldüğünü ve temsillerin değerinin duygularla ilişkileri üzerinden belirlendiğine işaret eder (49-51). Hatta sanatlara, özellikle de tragedyaya ve şiire karşı tutumları bütünüyle büyü ve eğlenceye karşı tutumlarıyla özdeştir. Platon, hepsini olmasa da, eğlence olarak gördüğü temsili sanatları ideal devletinde yasaklamıştır çünkü bu sanatların halkı pratik hayatta boşaltamayacakları faydasız duygularla doldurduğunu düşünür (Collingwood 98). Aristoteles ise, *katharsis* kavramında açığa çıktığı gibi, sanatta ortaya çıkan duyguların yine sanatın kendi içinde boşaltıldığını fark etmiştir (15). Buna ek olarak, Aristoteles sanatın uyandırması gereken duyguların genel duygular olduğunu düşündüğü, bu duygusal temsillerin de belirli tipteki kişilerin yapacağı genel eylemlere bağlı olduğunu savunduğu ve dolayısıyla duygu ile sanat ilişkisini genellik üzerinden anlamaya çalıştığı için yanılmıştır (Collingwood 114). Peki hakiki sanatı asla yakalayamayan sözde sanat olarak eğlence (eğlendirme) ve büyünün (büyülemenin) duyguyla ilişkisi aynı mıdır? Collingwood'a göre büyüleme amacı taşıyan faaliyet estetik izleyiciyi uyandırdığı duyguyla *yüklemeyi* amaçlarken ve bu duyguyla pratik hayata yön vermeye çalışırken eğlence/eğlendirme faaliyeti, etkinlik süresince zihnin yüklendiği duygulardan *boşaltılması* için çabalar. Collingwood vahşi toplumlardaki büyü ritüellerine baktığımızda aslında bu ritüellerdeki amacın örneğin savaşı kazanmak ya da yağmur yağdırmak değil, yağmur yağmayacak ya da savaş kazanılmayacak olsa bile canla başla çabalamaya itecek, güdüleyici bir ruh durumu yaratmak olduğuna inanır (Collingwood 65-68). Bu da elbette dans aracılığı ile bir savaş durumunun temsil edilmesiyle ya da bir çiftçi rolüne girerek çiftçinin hareketlerinin uyandıracağı duyguların temsil edilmesi yolu ile gerçekleştirilir. Medeni toplumlara geldiğimizde de büyüleme amacı güden sözde sanatların, izleyicileri pratik hayatta belirli durumlarda belirli şekillerde yönlendirecek duygular uyandırmaya çalıştığını görürüz. Duygu izleyiciyi bu duyguyla yükleyerek pratik bir fonksiyon kazanır ve izleyicinin dolduğu bu duyguyu boşaltması yalnızca pratik hayatta, yani gündelik hayatta mümkün olur (Collingwood 69). Propaganda büyüleme faaliyetinin en uç formunu oluşturur. Collingwood'a göre on dokuzuncu yüzyılda "sanat sanat içindir" anlayışı ile sözde sanat güdüleyici rolünü yitirilmiş ve sadece bir eğlenceye dönüşmüştür; birbirine sıkı sıkıya bağlı küçük bir cemiyet oluşturan kişilerin eğlencesine.

Collingwood'a göre eğer bir şey duygu uyandırma amacı ile tasarlandıysa ve kendinde değerli olan bu duygu yaşantısı dışında bir amacı yoksa o zaman tasarlanan şeyin işlevi eğlendirmek ya da hoş vakit geçirtmektir (Collingwood 78). Nasıl ki her duygunun dinamik varlığında mutlaka önce bir gerilim sonra bir çözülme söz konusuysa, eğlenirken hem duygunun gerilimini hisseder hem de bu gerilimden kurtuluruz. Gündelik hayatın ve kaygılarının bütünüyle dışarıda

bırakıldığı bu eğlence alanında duygular kendi başlarına birer amaçtır. Böylece deneyim alanımız eğlence ve eğlence olmayan; eğlence ve yükümlülük olarak ikiye ayrılmış olur. Pratik yaşantımız gerçek yaşamken, eğlence alanında "uydurma" (*make-believe*) bir dünyanın içindeyizdir (Collingwood 79). Temsil burada da işler. Uydurma durumlar gerçek durumların temsilleridir ama uydurma durumlar gerçek durumların zorunlu sonuçlarını içermezler; ancak durumlar sırasında uyanan duyguların benzerlerini uyandırırlar. Örneğin eğer birisi diğerine karşı nefretini ona yumruğunu sallayarak gösteriyorsa yumruğunu sallayan ve tehdit eden bu kişi tehlikeli biri olarak görülür ve sonuçta birtakım önlemler alınır; belki polis korumasına başvurulur. Fakat eğer bu sonucun yaşanmayacağı ve gündelik yaşamın kaldığı yerden devam edeceği anlaşılırsa o zaman öfkenin ifade edildiği durum uydurma bir durumdur (Collingwood 79). Bahsedildiği gibi, temsillerin uyandırdıkları duygular temsil edilen durumları içeren gerçek yaşama taşınmazlar. Sonuç olarak şu söylenebilir ki, büyüleme amacı güden sözde sanatlar faydacı, eğlenme amacı güden sözde sanatlar ise hazcıdır (Collingwood 81). Peki, belirli bir izleyici kitlesinde duygu uyandırmayı amaç edinmiş ve temsilleri ya büyülemek ya da eğlendirmek için kullan bu üretim faaliyetleri sözde sanatlar ise, bir ifade etkinliği olan hakiki sanatın duygular ile ilişkisi nasıl kurulabilir? Duyguyu ifade etmek, duyguyu uyandırmak ya da canlandırmak değil midir?

4. İFADE VE DUYGU

Duygunun ifadesi, ona sahip olduğumuzu bildiğimiz fakat ne olduğunu bilmediğimiz bir duygunun açığa çıkarılması ve hissedilme biçiminin değişmesidir. Duygu daha yüksek bir deneyim düzeyinde ifade edilmediğinde, yine de bir duygu olarak *hissedildiği* için, duyusal (ilkel ya da psişik) deneyim düzeyinde bir ifade olarak mevcut olur (Collingwood 228-9). Collingwood gizli ve bastırılmış olan ve bu haldeyken bir maruz kalma ve tedirginlik hissinin eşlik ettiği duygulara psişik duygular (*psychical emotions*) adını verir (Colligwood 228). Bu duygular başından sonuna dilsel bir ifade süreci olan estetik etkinlik boyunca, farklı bir deneyim seviyesine çıkarılarak idrak edildiklerinde bilinç duygularına (*emotions of consciousness*) dönüştürülmüş olurlar. Böylece Collingwood'un sanatı dil ile özdeşleştirdiği de ortaya çıkmış olur (Ingram). Psişik duyguların tersine gelişmiş ifade olarak mevcut olan bilinç duyguları kontrol edilebilir ve yönlendirilebilir. Kısaca, ifade karanlıkta olanın aydınlığa çıkarıldığı bir dönüştürme sürecidir. Gerginlikten ve baskıdan kurtulma olarak deneyimlenen bu dönüşümün faili Collingwood'a göre hayal gücü olduğu için *Sanatın İlkeleri*'nde hayal gücünün duyu, duygu, düşünce ve bilinç ile bağları uzunca araştırılır. Özetlenecek olursa, Collingwood'a göre sanatçının yaratım süreci hayal gücünün etkinliğinde temellenir. Estetik yaratım süreci sanatçının içinde olduğunu hissettiği fakat doğası hakkında bir şey bilmediği duyguyu açığa çıkarma sürecidir ve bu süreç tamamlanmadan yani yapıt ortaya çıkmadan ifade edilen duygunun da ne olduğu bilinemez. Estetik izleyicinin deneyiminin nasıl olduğunu sorduğumuzda aynı sürecin onun tarafından da yaşandığını buluruz. Sanatçı nasıl ki duygusunu kendisine açık kılmaya çalışıyorsa aynı şekilde izleyicisinden de bu duyguların açıklığını deneyimlemesini bekler. Böylece, eğer duygular özellikle toplumsal olarak paylaşılan ama bastırılmış duygular ise, izleyici de estetik deneyim sürecini kendi duygularının ifadesi olarak deneyimleyecek; bu yüzden bir rahatlama, boşaltım hissedecektir.

Collingwood'un rahatlama ya da duygusal topraklanma (*discharge*) olarak betimlediği estetik deneyimin (ifade deneyiminin) Aristotles'in *katharsis*'ini çağrıştırmaması imkansızdır fakat Collingwood farklı odluklarında ısrar eder (110). Öfke duyduğum birini merdivenlerden aşağı ittiğim uydurma bir durum hayal ettiğimde öfke artık zihnimde yer almaz ondan kurtulmuşumdur (*katharsis*). Oysa öfkemi ifade ettiğimde duygumun öfke olduğunu fark ederim ve bu duygu yükseltilmiş, bilincine varılmış bir halde mevcudiyetine devam eder. Artık onun tanımlanamayan bir rahatsızlık olarak bilincinde değilimdir. Collingwood'un

Aristoteles'ten farkına estetik deneyimdeki duyguların genelliğine dair anlayışlarının farkı üzerinden de değinilebilir. Collingwood ifade edilen duyguların genel duygular olduğunu düşünmez. Daha doğrusu, duygunun ifadesi onun genelliği ya da evrenselliği sebebi ile önem kazanmaz. Bunun yanında ifade edilen duygulara eşlik eden rahatlama hissi özel bir estetik duygu olarak düşünülebilir ancak her estetik duygu tekil ifadenin kendisine mahsus bir duygu olacaktır (Anderson ve Hausman, Avcı 15.dipnot). İfade olarak sanatın duyguyla ilişkisini gösterdikten sonra, onun eğlendirme ve büyüleme sözde temsil sanatlarından iki temel farkını ortaya koyabiliriz. Sanatçı ifade sürecinde hangi duyguyu ifade ettiğini süreç bitmeden bilmediği için belirli kitlelerin belirli duyguları hissetmesi amacıyla teknik bir imalat yapıyor, bir zanaatı gerçekleştiriliyor sayılamaz. Örneğin, gerçek bir sanatçı estetik yaratımına başladığında bir komedi mi, ağıt mı, yoksa bir tragedya mı ortaya çıkacağını bile bilemez (Collingwood 116). Sanatçı buna ifade etkinliğinden önce karar veremez ve sanatçının işine başlarken zihninde böyle farklılıkların olması mümkün değildir çünkü önceden ifade edeceği duyguyu bilemez ve seçemez. Bu yüzden izleyiciyi hangi duyguyla etkilemek isteyeceğine karar vermesi de mümkün değildir. İkinci fark ise Collingwood'a göre şudur: Diğer faaliyetlerde sanatçı hissetmediği bir duyguyu izleyicide uyandırmaya çalışabilecekken gerçek sanatçı hissetmediği bir duyguyu ifade edebilir değildir. Kısaca, Collingwood'a göre gerçek sanat araç-amaç, plan-uygulama gibi hatalı ikilikler ile, dolayıyla teknik kavramı ile tanımlanamaz. "İfade, tekniği olamayan bir etkinliktir." (Collingwood 111).

5. SONUÇ

Sanat felsefesi tarihinde sanat taklit, temsil, biçim, estetik deneyim, kurumsallık, tarihsellik gibi birçok farklı kavrama atıfla tanımlanmaya çalışılsa da sanatın duygularla ilişkisi birçok tanımda gizli olarak gömülü bulunmakta ve tanımı belirlemektedir. Özellikle temsili sanat kuramlarının aslında duygu uyandırmayı amaç edindiğini ve sanatı hatalı olarak büyüleme ve eğlendirmeye indirgediğini fark etmemiz önemlidir. Önem ikili bir boyuta sahiptir. Birincisi bu farkındalık felsefede temsili sanat anlayışı olarak sınıflandırılan sanat anlayışlarını, ki etkileri hala görülen Platon ve Aristoteles'in sanat anlayışları buna dahildir, yeniden yorumlamamıza izin verir. Hatta Collingwood'un tespit ettiği gibi eğlence ve büyüyü kavramsal olarak ayırarak Platon'un sanata dair tavrını yorumlamaya döndüğümüzde bu tavra dair birçok yanlış anlaşılmadan da kurtulma olanağımız olacaktır (47). İkinci boyut ise temsiller üreterek ya da diğer araçlar ile duygu uyandırmayı ve böylece pratik hayatta belirli yönelimlerle eylememizi amaçlayan ve sanat olarak sunulan sözde sanatların manipülatif ağından kurtulmamıza olanak sağlayacak oluşudur. Duygu ve ifadeyi sanat tanımının merkezine koyan Collingwood'un duyguyu uyandırma ve duyguyu ifade etme arasında yaptığı kavramsal ayrım ise gerçek sanatın bir uyarana duygusal bir tepki oluşturmayı hedefleyen bir faaliyet olamayacağını, teknik bir imalat olarak düşünülemeyeceğini ortaya koyduğu için oldukça değerlidir. Gerçek sanat duyguların ifadesine yani keşfine olanak yaratarak hem bireysel hem de toplumsal öz-bilinçlenmemize yardım eder, izleyiciyi benliği ile yüzleştirir ve keşfettiği duygularına sahip çıkmasına ve onların sorumluluğunu almasına yardım eder.

6. KAYNAKLAR

Anderson, D. R. ve C.R. Hausman. "The Role of Aesthetic Emotion in R. G. Collingwood's Conception of Creative Activity." *Journal of Aesthetics and Art Criticism*, vol.50, no.4, 1992, 299-305.

Aristoteles. *Poetika*. Çeviren Ari Çokona, Ömer Aygün, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016.

Avcı, Nil. "Collingwood'un Sanat Kuramındaki Çelişki Üzerine." *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no:59, 2023, 222-239.

Baumgarten, Alexander Gottlieb. *Ästhetik.* Çeviren ve editör Dagmar Mirbach, Band 1, Felix Meiner Verlag, 2007.

Bell, Clive. *Art.* Frederick A. Stokes Company, 1913.

Caroll, Noel. *Sanat Felsefesi: Çağdaş Bir Giriş*. Çeviren Güliz Korkmaz Tirkeş, Ütopya Yayınevi, 2016.

Collingwood, Robert George. *The Principles of Art*. Oxford University Press, 1938.

Danto, Arthur. "The Artworld." *Journal of Philosophy*, vol. 61, no. 19, 1964, 571-584.

Dickie, George. *Art and Aesthetics: An Institutional Analysis*. Cornell University Press, 1974.

Halliwell, Stephen. *The Aesthetics of Mimesis: Ancient Texts and Modern Problems*. Princeton University Press, 2002.

Ingram, P. G. "Art, Language and Community in Collingwood's Principles of Art." *Journal of Aesthetics and Art Criticism*, vol. 37, no.1, 1978, 53-64.

Levinson, Jerrold. "Defining Art Historically." *The British Journal of Aesthetics*, vol. 19, no 3, 1979, 232–250.

Peacocke, Antonia, "Aesthetic Experience." The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2023 Edition), Editör Edward N. Zalta & Uri Nodelman, https://plato.stanford.edu/archives/spr2023/entries/aesthetic-experience/

Plato. *Devlet*. Çeviren Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1999.

INDIVIDUAL, ORGANIZATIONAL and SOCIAL CONSEQUENCES OF SILENT RESIGNATION

SESSİZ İSTİFANIN BİREYSEL, ÖRGÜTSEL ve TOPLUMSAL SONUÇLARI

Melek KAYA[1]

Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yönetim,

Orcıd:0000-0003-2520-4790

Özet

Bu çalışmanın amacı; istifa edemeyen, görevlerine pasif konumda devam eden yeni jenerasyon çalışanların; uzun çalışma süreleri ve ağır çalışma şartlarına karşılık sessiz vazgeçişi olarak bilinen ve sosyal medya üzerinden yayılmaya başlayan sessiz istifa kavramının bireysel, örgütsel ve toplumsal sonuçlarına değinmektir. Küreselleşen dünya ile birlikte günümüzde sessiz istifalar, iş dünyasının önemli bir kavramı haline gelmiştir. Sessiz istifa, genellikle çalışanın memnuniyetsizliği, işyerindeki olumsuz bir atmosfer, iş ilişkilerinde yaşanan sorunlar veya kişisel nedenler gibi çeşitli sebeplerden kaynaklanabilir. Çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılarak literatür taraması yapılmıştır. Çalışma çerçevesinde sessiz istifanın bireysel, örgütsel ve toplumsal sonuçları bir bütün olarak incelenip, sessiz istifa kavramının önemine değinilmiştir. Literatüre göre bireysel düzeyde sessiz istifa; çalışanların duygu durumlarını etkileyebilir, iş tatmini düşürebilir, stres düzeyi artırabilir ve iş motivasyonu azaltabilir, kariyer hedeflerini etkileyebilir. Örgütsel düzeyde sessiz istifa; iş ilişkileri zedelenerek ekip ruhunu bozulabilir, personel devir hızında artışlar meydana gelebilir dolayısıyla örgütlerin deneyimli ve nitelikli iş gücünü kaybetmelerine yol açabilir. Toplumsal düzeyde sessiz istifa ise, genel olarak işgücü piyasasında dengesizliklere sebep olabilir ve işsizlik oranları yükselerek ekonomik belirsizliklere yol açabilir. Bu çalışma ile iş yaşamında sessiz istifanın; bireysel, örgütsel ve toplumsal sonuçlarına yönelik karşılaşabilecek olumsuzluklara farkındalık oluşturmak, ayrıca iletişim, çalışan memnuniyeti ve liderlik gibi konulara odaklanarak stratejilerin geliştirilmesi yönünde yol gösterici olması düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sessiz İstifa, Sessiz vazgeçiş, Örgüt,

Abstract

The purpose of this study is to address the individual, organizational and social consequences of the concept of silent resignation, which is known as the silent resignation of the new generation of employees who cannot resign and continue their duties in a passive position, against long working hours and heavy working conditions, and which has started to spread through social media. With the globalizing world, silent resignations have become an important concept in the business world. Silent resignation can be caused by various reasons such as employee dissatisfaction, a negative atmosphere in the workplace, problems in business relationships or personal reasons. In the study, a literature review was conducted using qualitative research method. Within the framework of the study, the individual, organizational and social consequences of silent resignation are examined as a whole and the importance of the concept of silent resignation is mentioned. According to the literature, silent resignation at the individual level can affect employees' emotional states, decrease job satisfaction, increase

stress levels, decrease work motivation and affect career goals. At the organizational level, silent resignation can damage work relationships and disrupt team spirit, increase staff turnover, and thus cause organizations to lose their experienced and qualified workforce. At the societal level, silent resignation may cause imbalances in the labor market in general and lead to economic uncertainties by increasing unemployment rates. With this study, it is thought that silent resignation in business life; to raise awareness about the negativities that may be encountered regarding individual, organizational and social consequences, and to guide the development of strategies by focusing on issues such as communication, employee satisfaction and leadership.

Keywords: Silent Resignation, Silent renunciation, Organization

THE INFLUENCE OF CINEMATIC SPACE ON THE IDENTITY OF THE NARRATIVE SUBJECT: A PSYCHOANALYTIC ANALYSIS THROUGH THE GENRE OF COMEDY CINEMA

ANLATININ BAŞKAHRAMANI KONUMUNDAKİ ÖZNENİN BENLİĞİ ÜZERİNDE FİLMSEL MEKANIN ETKİSİ: TÜR OLARAK KOMEDİ SİNEMASI ÜZERİNDEN PSİKANALİTİK BİR ANALİZ

Burak MEDİN[1], Uğur DUMAN[2]

[1]Doç.Dr., Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi, Sinema, 0000-0001-8012-035X

[2] Yüksek Lisans, Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi, Sinema, 0009-0007-4549-5296

Özet

Filmsel evrenlerde anlatının başkahramanı konumundaki özneyi, anlatı içindeki birçok bileşen üzerinden anlamak ve bir yorum geliştirebilmek mümkündür. Bu minvalde disiplinler arası bir bakışla öznenin inşası ve temsili yorumlanabilirken, en temelde psikanalitik bir yaklaşım üzerinden benlik merkezli daha derinlikli okumalar gerçekleştirebilmek de söz konusudur. Bir filmsel dünyada izleyici, özne konumundaki kahramanın bakışıyla anlatıya dahil olurken öznenin inşası, benliği ve temsili izleyiciyi doğrudan etkilemekte ve bu bakışı da şekillendirmektedir. Kimi zaman izleyicinin karşısında ideal bir ego ve özdeşlik nesnesi yer alırken, bazı zamanlarda ise benliği parçalanmış, yaraları olan ve özdeşlik kurma noktasında izleyicinin oldukça zorlanacağı anlatı kahramanları ve çeşitli temsiller söz konusudur. Bu bağlamda nevrotik bir hal içinde olan ve marazlara sahip olan öznenin anlaşılması noktasında birçok motif ve bakış devreye sokulabileceği gibi, filmsel mekan temelli bir okuma da araştırmacı için önemli veriler sunabilmektedir. Bu eksende düşünecek olursak kahramanın benliğinin inşasında önemli bir sinematik eyleyen olan iletişim mekanlarının etkisini anlamak ve bu çerçevede bir okuma gerçekleştirebilmek önem taşımaktadır. Bu çalışma en temelde film anlatısının başkahramanı konumundaki öznenin benliğinin inşasında ve şekillenmesinde filmsel mekânın/uzamın etkisini anlamak ve bu etkiyi benlik ve mekan kavramlarını merkeze oturtarak tartışmak amacını taşımaktadır. Genel itibariyle söylenecek olursa komedi türü haricinde diğer sinema türleri üzerinde araştırmaların ve akademik çalışmaların yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Fakat bir tür olarak komedi sineması ve bu türün öznelerinin inşasının, temsilinin göz ardı edilmemesi ve bu türün özne tasarımlarını aşikar edebilmek de önem taşımaktadır. Bu saikten hareketle özne, benlik, mekan kavramlarını psikanalitik bir bakışla anlamayı ve tartışmayı amaçlayan bu çalışmanın evrenini komedi sineması, bir senarist/yönetmen olarak Cem Yılmaz'ın üretimleri ise örneklemini oluşturmaktadır. Ele alınan inşayı ve temsili, ilgili bakışla tartışmayı mümkün kılacak olan "*Karakomik Filmler: 2 Arada*" (2019) ve "*Do Not Disturb*" (2023) filmleri ise bu çalışmanın araştırma nesneleri konumundadır.

Anahtar kelimeler: Sinema, Komedi Sineması, Özne, Mekân, Benlik, Psikanalitik Film Çözümlemesi.

Abstract

In filmic universes, it is possible to understand and develop an interpretation of the subject, who is the hero of the narrative, through many components within the narrative. In this context,

while the construction and representation of the subject can be interpreted with an interdisciplinary perspective, it is also possible to carry out more in-depth self-centered readings through a fundamentally psychoanalytical approach. In a filmic world, while the audience is involved in the narrative with the gaze of the hero in the subject position, the construction, self and representation of the subject directly affect the audience and shape this perspective. While sometimes the viewer is presented with an ideal ego and object of identification, sometimes there are narrative heroes and various representations whose ego is fragmented and which the viewer will have difficulty establishing an identity with. In this context, many motifs and perspectives can be used to understand the subject in a neurotic state, and a reading based on filmic space can also provide important data for the researcher. If we think on this axis, it is important to understand the effect of communication spaces, which are an important cinematic element in the construction of the hero's self, and to be able to make a reading within this framework. This study basically aims to understand the effect of filmic space on the construction and shaping of the self of the subject in the film narrative and to discuss this effect by placing the concepts of self and space at the center. Generally speaking, it is possible to say that research and academic studies are concentrated on other cinema genres other than comedy. However, it is also important not to ignore comedy cinema as a genre and the construction and representation of the subjects of this genre, and to be able to analyze the subject designs of this genre. Based on this purpose, the universe of this study, which aims to understand and discuss the concepts of subject, self, and space from a psychoanalytical perspective, is comedy cinema, and Cem Yılmaz's productions as a screenwriter/director constitute its sample. The films "Karakomik Films: 2 Arada" (2019) and "Do Not Disturb" (2023), which will make it possible to discuss the construction and representation from a relevant perspective, are the research objects of this study.

Keywords: Cinema, Comedy Cinema, Subject, Space, Self, Psychoanalytic Film Analysis.

1. GİRİŞ

Sinema tarihinde birçok yönetmen komedi eksenli filmsel dünyalar, bu dünyalara içkin sinemasal mekanlar ve özne temelli temsiller/benlikler inşa etmiştir. Türk sineması özelinde Cem Yılmaz'da komedi türü temelinde üretimler yapan, bu üretimlerle geniş kitlelere ulaşan isimlerin başında yer almaktadır. Filmsel metinlerinde kendine özgü denilebilecek komedi eksenli bir dil ile özne, benlik, mekan gibi sinemasal bileşenleri inşa etmektedir. Bu ifadeler doğrultusunda özellikle son dönemlerde yaptığı çalışmaların incelenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Literatür tarandığında akademik çalışmaların niceliksel olarak yeterli olmadığı tespit edilmiş, böyle bir çalışma yapma gereği hasıl olmuştur. Bu çalışma, Yılmaz'ın "Karakomik Filmler 2 Arada" ve "Do Not Disturb" adlı iki önemli filmi üzerine psikanalitik bir bakış açısıyla bir inceleme yapmayı amaçlamaktadır. Nitel bir araştırma deseni temelinde ilgili filmler psikanalitik film eleştirisi çerçevesinde çözümlenecektir. Böylelikle Yılmaz'ın sinemasal evrenindeki temel unsurlarından olan mekânın ve benliğin nasıl inşa edildiğine dair derinlemesine bir analiz sunulacaktır. Çalışmanın ilk bölümünde, psikanaliz çerçevesinde benliği etkileyen ve ilgilendiren kuramlar bütünsel bir şekilde ele alınmıştır. Bu bağlamda, kendiliğin bileşenleri Freud'un paradigması çerçevesinde tanımlanmış ve incelenmiştir. İlgili fikirler arasında Sigmund Freud'un ilk topografik teorisi ve yapısal kişilik teorisi bulunmaktadır. Bu teoriler, benliği ve onu oluşturan kavramları anlamamıza yardımcı olacak şekilde ele alınacaktır.

Ayrıca, Jacques Lacan ve Carl Gustav Jung'un yaklaşımları da ele alınacaktır. Psikoseksüel kuramın benliğe ilişkin kavramları da değerlendirilecektir. Jacques Lacan'ın Topolojik Kişilik Analizi Kuramı ve Carl Gustav Jung'un Arketip Kuramı, kişilik gelişim sürecini ele alarak

benliğin savunma mekanizmalarını incelemek için kullanılacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde, sinemada mekân ve benlik kavramları ele alınmıştır. Mekân olgusunun tanımı yapılmış ve mekâna farklı bakış açıları ile sinema arasındaki ilişki incelenmiştir. Mekân kavramı açıklanarak sinematografik mekanın özellikleri tartışılmıştır. Sinematik mekanın bileşenlerinin belirlenmesiyle araştırmaya katkı sağlanması hedeflenmiş ve mekân kavramı çalışmanın kapsamına uygun şekilde sınırlanmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise, araştırmanın amacı, önemi, yöntemi, kapsamı ve sınırlılıkları açıklanarak, komedi sinemasına psikanalitik bir bakış açısıyla '*Karakomik Filmler 2 Arada*'' ve ''*Do Not Disturb*'' ele alınmıştır. Psikanalitik film çözümleme yöntemi, Zafer Özden'in "Film Eleştirisi" (2004:179-180) adlı eserinde detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Bu yönteme göre, filmlerin eleştirilmesi sırasında özellikle yönetmenin ruhsal dünyasının ve bilinçaltının dışavurumunu ya da toplumsal, kolektif bilinçaltının izleri bulmaya çalışılır. Filmler tıpkı bir düş süreci gibi ele alınarak, filmlerin manifest (açık) içeriğinin altında yatan latent (örtük) içeriği ortaya çıkarmaya çalışılır. Bu anlamda, psikanalitik film eleştirisi filmleri yalnızca bilinçli bir yaratıcı eylemin ürünleri olarak değil, bilinçdışını da göz önünde bulundurarak değerlendirme olanağı sağlar. Ayrıca bu yaklaşım, diğer kuramsal yaklaşımların eksik bırakabileceği birçok alanı ele alır ve diğer kuramların üzerine inşa edilebilecek temelleri oluşturur. Bu çalışma, mekan ve benlik arasındaki karmaşık ilişkiyi keşfetmeyi ve bu iki kavram arasındaki çok boyutlu dinamiklere ışık tutmayı amaçlamaktadır. Psikanalitik bir bakış açısıyla "*Karakomik Filmler 2 Arada*" ve "*Do Not Disturb*" adlı iki film araştırma konusu olarak dikkatle incelenmiştir. Mekân kavramını psikanalitik kuramla bütünleştiren bu çalışma, eyleyenin iç dünyasına dair özgün bir araştırma sunmakta ve örnek filmlerin analizi yoluyla çözümlemeler ortaya koymaya çalışmaktadır.

1. PSİKANALİTİK YÖNTEM ÇERÇEVESİNDE BENLİĞİ OLUŞTURAN TEMEL KAVRAMLAR

Psikanaliz, insanın ruhsal yapısına ilişkin yaptığı analiz ve tanımlamalarla öne çıkan bir bilim dalıdır. Psikanaliz kurucusu Sigmund Freud'un getirdiği temeller üzerine inşa edilmiştir. Ancak zaman içinde psikanaliz disiplini, dilbilim ve felsefeden edindiği kazanımlar ışığında gelişmeye devam etmiştir. Fransız psikanalist Jacques Lacan, Freud'un eserlerini yeniden yorumlayarak psikanaliz anlayışına yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Lacan, dilin bireysel ve toplumsal yapıda öznellik ve arzunun oluşumunda rol oynadığını savunmuştur. Turan'a göre Lacan'ın bu yaklaşımı, filmlerin psikanalitik açıdan değerlendirilebileceği fikrini ortaya atmıştır. Çünkü film içeriği, seyircide arzu ve kimlik duygusunun oluşmasına katkıda bulunmaktadır (Arslan, 2009 akt. Turan, 2013:174). Sigmund Freud'un geliştirdiği psikanaliz yöntemi, 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan serbest çağrışım, telkin ve aktarım tekniklerine dayanmaktadır. Freud, çocukluk döneminde yaşanan travmaların veya cinsel travmaların yetişkinlik döneminde nevroz ya da psikoz şeklinde ortaya çıkan etkilerini incelemektedir. Freud, benliğin yapısını oluşturan kavramları bir buzdağına benzeterek üç temel katmanda incelemeyi önermiştir. Bunlar bilinç, bilinçaltı ve bilinçdışı olarak adlandırılan katmanlardır. Bilinç, bireyin herhangi bir uyaran karşısındaki farkındalık ve uyaranı anlama halidir. Freud'a göre bilinç, doğrudan algılamaya dayanan en kesin farkındalık olgusudur. Bilinç hali, bir uyaran karşısında bireyin farkındalık veya uyaranı çözümleme halidir. Sigmund Freud'un (2019) *The Ego and Id (Ego ve İd)* isimli eserinde bilinç (2019: 82) bilinçlilik her şeyden önce, en doğrudan ve en kesin algılamaya dayanan, tümüyle tanımlayıcı bir deyimdir şeklinde ifade edilerek bilinç, farkındalık hali olarak tanımlanmaktadır.

Çalışmada bilinç kavramı, filmlerdeki kahramanın filmsel benliğini anlamak ve bilinç halini çözümlemek bakımından büyük bir öneme sahiptir. Bir filmi oluşturan metin ya da senaryoda yaratılan özne, belirli bir bilinç haliyle varlık kazanmaktadır. Bu öznenin, yazılı metne göre belirli uyaranlara karşı farkındalık düzeyi ve bununla ilişkili ruhsal değişimler gösterdiği

söylenebilir. Bilinçaltı hal, bilinç halinde hemen fark edilen şeyi fark etmediğimiz süreç ya da 'silmiş hal' yani unutulan bir şeyi ancak gelişen bir olay anında hatırladığımız andır. Bilinçdışı hal ise bilinç halinden çıkıp bilinçaltı süreci de kapsayan hal diye tanımlanabilir. Freudyen bakış açısı çerçevesinde, Geçtan'ın yorumuyla bilinçdışı; bilinçli algılamanın dışında kalan tüm zihinsel olayları, dolayısıyla bilinçaltı süreci de içerir. Dinamik anlamda ise, bilinçdışı, sansür mekanizmasının engeli dolayısıyla bilinç düzeyine ulaşma olanağı olmayan zihinsel süreçleri içerir. Bu içerik, gerçekliğe ve mantığa uymayan ve insanın içinden geldiğince doyurulmak istenen dürtülerden oluşur. Bu dürtüler kişinin bilinçli dünyasında geçerli olan ahlaki değerlere karşıt düşen isteklerden kaynaklanır ve ancak psikanalitik tedavide kişinin dirençleri kırıldığında bilinç düzeyine ulaşabilirler (1988: 27). Freud'un bastırma kavramı, bilinçdışı ile ilişkilendirildiğinde, istenmeyen düşüncelerin veya duyguların bilince çıkmasını engelleyen bir savunma mekanizması olarak ortaya çıkar. Bu süreç, genellikle rahatsız edici veya tehdit edici içeriklerin bilinçdışında tutulmasını sağlar. Bastırma, psikanalizde önemli bir konsept olup, bilinçdışı içeriğin bilinçle ilişkisini anlamak için kullanılır. Direnç ise terapötik ilerlemeyi engelleyen ve bastırma sürecini sürdüren gücü temsil eder. Bastırma, bilinçdışından bilince doğru bir çağrı süreci olarak düşünülebilir ve psikanalitik çalışmalarda önemli bir rol oynar (2019: 82-83). Craib'e göre bu durum tamamen etik dışı bir mekanizma içerisinde seyreder. Bilinçdışı fikirler, bilinçli fikirlerimizin tabi olduğu yasalara dâhil değildir; onlar rasyonel bir biçimde gelişemezler ve dış dünyanın kısıtlamalarını hiç dikkate almazlar. Onlar yalnızca içsel dünyanın gerçeğini kabul ederler (2011: 41). Bilinçdışı hal, yapısal kişilik kuramı içinde id kavramıyla ilişkilendirilen bastırma kavramıyla birleşerek oluşan bir bilinç durumunu ifade eder. Jacques Lacan'a göre, bilinçdışı hal konusunda Freud'den farklı bir görüş ortaya çıkmaktadır. Lacan'a göre, bilinçdışı hal, psikanalizin temel nesnesi olarak kabul edilir, çünkü içsel bir arzunun derinliklerden yükselip bilincin üst düzeylerine ulaşmasıyla oluşur. Lacan'a göre, bu arzu ilkel, yamyamca hatta hayvani bir yapıdadır ve bu nedenle bilinçdışı tezinin varlığı geçersizdir. Lacan'a göre, bilinçdışı, dilin kontrolünden kaçan bir yapıya sahiptir ve öznenin kontrolünden bağımsızdır. Dilin bu yapı içinde işlev görmesi ve arzunun bu alana yerleşebilmesi nedeniyle, bilinçdışı bir arzu mevcuttur. Lacan'a göre dil, bilinçaltının bir koşulu olarak kabul edilir ve bu bağlamda bilinçdışı halin varlığını açıklar (Tura, 2010: 166-167). Carl Gustav Jung, bilinçdışı hali kişisel ve kolektif bilinçdışı kavramlarıyla açıklar. Kişisel bilinçdışı, egonun reddettiği ve yok olmayan yaşantıları içerir. Bu yaşantılar bilince ulaşamayacak kadar güçsüz veya zayıf olduğu için bastırılmış ve bilinç dışında tutulmuştur. Jung'a göre, kolektif bilinçdışı ise insanlığın ortak tarihinden, mitolojiden, sembollerden ve kültürel kalıplardan gelen ortak içerikleri ifade eder. Bu kavram, bireylerin kişisel deneyimlerinin ötesinde geniş bir psikolojik anlam taşır. (Geçtan, 1988: 173-174). Kolektif bilinçdışı, kişisel deneyimlere dayanmayan ve bilinç düzeyine çıkmamış, evrimsel bir yönü olan ve atalarımızdan genetik kodlama ile miras bırakılan insana özgü psişik bir birikim olarak tanımlanır. Bu kavram, bireyin kendi yaşantısıyla sınırlı değil, ortak bir mirasın oluşturduğu bir bütün olarak ifade edilir (Çetin, 2010: 255) Sigmund Freud'un topografik kuramından sonra benliği sistematik bir şekilde kategorize eden yapısal kişilik kuramı üzerinden İd (Altbenlik), Ego (Ben), Süperego (Üstbenlik) ve Ego İdeali gibi savunma mekanizmalarını incelediğimizde, İd benliğin en ilkel hali olarak kabul edilir ve en güçlü arzuların ve isteklerin bulunduğu bölümü temsil eder. Geçtan'a göre, İd kişiliğin en primitif yönünü oluşturur. İd, doğuştan getirilen dürtüler ve reflekslerle donatılmıştır ve istediği her şeye hemen sahip olmak ister.

İd, daima haz ilkesine göre hareket eder; gerçekçi olmayan ve mantıksız istek ve arzularla bireyin içsel duygularını tetikler. İçgüdüsel ihtiyaçlar ve cinsel dürtüler İd tarafından yönlendirilir. İd, kişiliğin temel sistemidir ve Ego ile Süperego'dan ayrılarak gelişimlerini sürdürür. İd, insanın doğasında var olan kalıtsal içgüdülerin ve doğuştan gelen psikolojik

güçlerin tümünü kapsar (1998: 44-45). Oktuğ'a göre, İd'in içinde bulunduğu istekler dış dünyaya uyumlu değildir. İd, istek ve dürtülerin tatmin edilmesi aşamasında yer ve zaman gibi kısıtlayıcı kavramları tanımaz; isteklerini tatmin etmek için egoyu kullanır ve egoya baskı yapar. Eğer İd kişiliği kontrolü ele geçirir ve ego devre dışı kalırsa, kişi hiçbir sınır tanımadan istediğini yapabilir, engelleyenleri itebilir veya saldırabilir ve cinsellikle ilgili istek ve davranışlar öne çıkabilir (2007: 7-8). Sigmund Freud'un psikanaliz kuramında önemli bir kavram olan ego, sadece basitçe bir istek üretme yapılanması değildir. Ego, id ve süperego olarak adlandırılan iki yapı arasındaki talepleri değerlendiren ve bu talepler arasında denge sağlamaya çalışan bir yapıdır. Id, bireyin bilinçdışı istek ve arzularını temsil ederken; süperego ise toplumsal kuralları ve ahlaki değerleri içerir. Freud'a göre ego, id'in arzularını gerçekleştirme çabasıyla süperegonun toplumsal normları arasında denge kurmaya çalışır. Eğer ego bu dengeyi sağlayamazsa nevrotik çatışmalar ortaya çıkabilir. Süperego, benliğin oluşumunda en son evre olarak kabul edilir ve bireyin toplumsal yaşam ve ahlaki değerlerle en yakın ilişkisi bulunur. Freud'a göre, ego içinde en güçlü mekanizmalardan biri ego ideali olarak adlandırılan yapıdır. Ego ideal, bireyin kendisini nasıl görmek istediğinin somut bir göstergesi olarak kabul edilir. Dolayısıyla ego ideal, bireyin kendisini idealize ettiği bir yapıyı temsil eder. Freud'un ego kavramına ilişkin bu temel açıklamalar, psikanaliz kuramının temelini oluşturan önemli kavramları anlamamıza yardımcı olmaktadır. Lacan, Freud'un çalışmalarına dilsel bağlamda yaklaşmıştır. Freud'un bilinçdışı hal diye adlandırdığı süreci Lacan'da öteki kavramıyla görmekteyiz. Öteki kavramı, özneden çıkıp mevcut hale gelebilen ne varsa hepsine hükmeden gösterenler zincirinin yer aldığı mahaldir, öznenin içinde görünür hale gelmesi gereken o canlı varlığın alanıdır (2013: 216). Tura'ya göre, Lacan'ın ifadeleri özneye tamamen özne olmadığını ve öznenin bir bilinçdışı söylemi olduğunu söyleyerek öznenin tam olarak ortaya çıkamayacağını iddia eder (2010: 31). Öteki, özne dışında duran, arzular, istekler ve özneye yüklenen diğer kavramların tamamını işaret eder. Öteki kavramı, Jung'un perspektifinde doğanın bizi dönüştürmeye çalıştığı bir varlığı ifade eder. Öteki aynı zamanda biziz, ancak tam olarak ona erişemeyiz. İnsan, biri ölümlü diğeri ölümsüz olan bir Dioskuros çiftidir. Bu iki varlık her zaman bir aradadır ancak hiçbir zaman tam bir bütün oluşturmazlar. Carl Gustav Jung'un "Dört Arketip" adlı eserinde Dioskuros çifti kavramı detaylı bir şekilde açıklanmaktadır (2005:63). Psikanalist Jacques Lacan, Sigmund Freud'un anal, oral ve fallik evreler kavramlarını kullanarak zihnin gelişimini açıklamıştır. Lacan'a göre zihinsel gelişim üç temel evreden oluşur: imgesel evre, simgesel evre ve gerçek evre olarak adlandırılan bu dönemler Ayna Evresi kavramıyla ilişkilendirilir. Ayna evresi, insan yavrusunun 6-18 ay arasında aynada kendi imgesini görmesi ve bunun kendi yansıması olduğunu ayırt etmesiyle başlar, bu da Lacan'a göre imgesel evreyi temsil eder. Daha sonra çocuk, dilin yardımıyla simgesel dünyaya adımını atar ve kimliği öteki üzerinden inşa edilir. Öteki kavramı Lacan tarafından hem büyük öteki hem de küçük öteki olarak ele alınmıştır. Büyük öteki, babanın imgesini ve babanın adını simgeleştirir. Kastrasyon korkusu taşıyan özne, varlığını ve bilincini öteki üzerinden ve ötekinin aracılığıyla inşa etmeye çalışır. Bu durum sürekli bir yabancılaşma durumuna yol açar. Gerçekten kopan birey, dil içinde ve sembolik düzen içinde yaşadığı kopukluktan ötürü travmatik bir deneyim yaşar. (2019: 1429). Freud'un Birincil Narsisizm dönemine denk gelen Ayna Evresi, genellikle 6 ila 18 aylık dönemde meydana gelir. Bu dönem, öznenin kendi imgesine âşık olduğu ve başkalarına yönelik sevgisini fark ettiği önemli bir gelişim evresidir. Freud'a göre, narsisizm, dış dünyadan soyutlanan libidonun (cinsel enerji) egoya (ben) yönlendirilmesi şeklinde açıklanır.

Yani libidonun önce egoda toplanması, sonra nesnelere yönlendirilmesi ve kolaylıkla tekrar egoya dönmesi durumunu ifade eder. Freud'a göre, İkincil Narsisizm sürecinde bebek büyüdükçe dış dünya ile ilişkileri artar ve dış dünya kurallarını öğrenir. Libido giderek

nesnelere yönlendirilir; nesne sevgisi ve nesnel düşünce önem kazanır. İnsan, libidosuna nesne bulsa da genellikle belirli ölçüde narsisist kalır. Birincil narsisizmde bebek, dış dünyanın ayrımını yapamazken; ikincil narsisizmde ise dış dünya gerçekliğini kabul etmiş durumdadır. Ayna Evresinde Lacan ben'e ve imgesel'e ilişkin psikanalitik kavrayışı ortaya koyarken imgesel aslında ben'in dünyasıdır. Aynı zamanda özdeşleşmenin, duyu algısının, bir birlik duygusunun ve de dil edinimi öncesi dönemin evresidir (Homer, 2013, akt. Tuzgöl, 2018: 46). Lacan'a göre (1982, akt. Balkaya, 2013: 55) bu durum, özne anlamında dilbilimsel olarak bir ben" iddiasını temsil etmez. Lacan'ın ifadesiyle bu durum kısaca varlığı açısından ben imgesel bir işlevdir. Bu deneyimle gelen bir keşif olup simgesel olan gibi önsel (a priori) olarak niteleyebileceğimiz bir kategori değildir şeklinde ifade edilmiştir. Ayna evresi, (Büker, 1985, akt. Evran, 2018: 67) öncesi bedensel bütünlüğün olmadığı an görmenin anına denk gelir ve bedenin gerçeğinin daha bütünleştirilmediği, imgesel bütünlüğün doğrudan sağlanmadığı andır. Ayna evresinde bebeğin kendi imgesini Öteki üzerinden bütünlüklü ve tutarlı olarak kurması, anlamanın anına denk gelir ve imgeselin yolunu açarak karar anı olarak da ayna evresinin sonunda kişinin ben diyebildiği noktayı ve bu bağlamda simgeseli işaret etmekte olduğunu görürüz. Lacan'ın üçlü ardışık düzeninin ikincisi olan simgesel, en basit tanımıyla, imgesel düzeyde oluşmaya başlayan ben'in, dilsel, gramatik ve kültürel anlamda özneleşme sürecini gerçekleştireceği yapıdır (Zizek, 2005, akt. Turan, 2013: 175). Bowie 'ye göre (2007: 95) zihinsel düzenin son aşaması olan gerçek ise daha yalın, daha materyalist bir ifadeyi işaret eder. Gerçek sembolik düzenin dışında kalan şeydir ve zihinsel dünyada olduğu kadar maddi dünyada da bulunur ifadesinden görüldüğü üzere gerçek, kişinin zihinsel dünyasının hem içerisinde hem de dışındadır. Gerçek düzeyine bir örnek vermek gerekirse, henüz konuşmayan ve imgeler oluşturamayan bir bebeğin deneyimi, ana rahmindeki varlığından başlayarak dünyadaki değişmez tüm kavramlara kadar uzanan, kaçınılmaz bir deneyime kadar sürer. Bu deneyim, bebeğin doğum öncesi ve sonrası yaşamına, içinde bulunduğu fiziksel ve duygusal ortama, beslenme ve güvenlik gibi temel ihtiyaçlarına ve etrafındaki insanların davranışlarına kadar geniş bir yelpazeyi kapsar. Buna rağmen (Zizek, 2002, akt. Balkaya, 2013: 51). Lacan'a göre gerçek olanaksız olandır, insanın simgesel evrene girdikten sonra yaşayabileceği tek gerçek ise ölümdür diyerek gerçek düzeyinin imgesel ve simgesel düzeyler dışında kalan her şeyi kapsadığı ifade edilebilir. Ayna imgesinin narsizm olgusunun açıklanmasında kullanılmasına Lacan (1977)'ın Ayna Evresi teorisinde rastlanılmaktadır. Kendi ifadeleri ile aktaracak olursak, yansıtıcı imgeye en fazla başvurulduğu yerde, özne kendi kendisinin yansımasından başka bir şey değildir (Lacan, 2012: 48). Bu anlamda gerçek bir öznenin varlığından ya da daha doğru bir ifadeyle öznenin varlığının mutlak gerçekliğinden söz etmek olanaksız hale gelmektedir ve Lacan (2012)'a göre öznenin, aşkın olan bir şey kuran bir nokta oluşturma ihtiyacı tam olarak bu noktadan kaynaklanmaktadır. Lacan'ın işaret ettiği bu nokta, Işıklar (2013: 86)'ın ifadesiyle insanların kendi değerleri çevresinde değil kendi üzerlerindeki bir değer-kutsal altında birleştirilmiş oldukları gerçeği, dinlerin (Dennett, akt. Peterson vd., 2013: 27) kurumsal varlıklarını günümüzde sürdürebilmelerinin sebebi olarak düşünülebilir. Freud ve Lacan tarafından ortaya konulan narsisizm, imgesel, simgesel, gerçek evreleri kapsayan ayna evresinde ruhsal halinin sanat ve psikanalistle bir bağlamda olduğunu söyleyebiliriz. Sigmund Freud ve Jacques Lacan'ın görüşlerine Carl Gustav Jung'un Arketip Kuramı bağlamında odaklanarak benliğin savunma mekanizmalarını incelemek istediğimizde, Jung'un arketip kavramını ele alırız. Jung'a göre arketip, kendi tasvirinin a priori bir olasılığı olan boş, salt biçimsel bir unsurdur; yani tasarlanan yeti (facultas praeformandi) olarak adlandırılır. Kalıtım yoluyla aktarılanlar tasvirler değil, biçimlerdir ve bu nedenle içgüdülerle de ilişkilendirilirler. Arketiplerin varlığı somut olarak kanıtlanamaz çünkü görülmedikleri sürece içgüdülerinki gibi. Jung'a göre, kristal oluşumu benzetmesi aydınlatıcıdır çünkü kristal eksen sistemi her bir kristalin somut yapısını değil, yalnızca stereometrik yapıyı belirler. Kristal, büyüklük, yüzey

yapıları veya eklemlenmelerine göre farklılık gösterebilir, ancak değişmeyen şey prensipte aynı geometrik orantılara sahip olan eksen sistemidir. Arketip için de benzer bir durum geçerlidir: prensipte nitelenebilen arketip, tezahür biçimini asla somut olarak değil, yalnızca prensipte belirleyen değişmez bir anlam çekirdeğine sahiptir. (2005: 21). Arketipler bağlamında personanın yorumlamasını yapan Jung'a göre, insanın kişiliği veya gerçek benliği değil, diğer insanların onun olduğunu düşündüğü şeyi yani bir başka tabirle kişinin maskesini ifade eder (Jung, 2005: 52-54). Bu ifadeden kasıt, insanın gerçek benliğini ortaya koymak yerine başkalarının kişi hakkındaki algısını ifade etmesidir. Ancak persona arketipi, bu ifade edilenden daha karmaşık bir işlevselliğe sahiptir. Jung'un (2005: 56) diğer bir arketipi olan gölge, insanı oluşturan kişiliğin karanlık yönüyle yakından ilişkili olarak nitelendirilmiş, her insanda mutlaka bulunması ile genel bir arketip olduğu vurgulanmış ve tüm bunlara ek olarak bilinçaltına ve düşlere açılan bir kapı, bir geçit olarak ifade edilmiştir. İnsanların birbirleriyle etkileşime girdiklerinde başkaları tarafından kabul edilecek olan belirli bir benlik sergilemek istediklerini Goffman'dan yorumlayan Medin insanların belirli ortamlar içerisinde onların kendileri üzerinde görmelerini istedikleri bir benlik algısı için uğraştıklarını ifade etmiştir. Dramaturjik anlamda Medin'in açıkladığı bu ifade gölge arketipine örnek gösterilebilir (2014: 232). Anima ve Animus kavramları şu şekilde açıklanabilir: Anima, çift bir görünüme sahiptir. Bir yandan saf, iyi ve soylu tanrıçalara benzer kişiliği temsil ederken diğer yandan kadınların aydınlık ve karanlık yönlerini, bastan çıkarıcı ve cadı niteliklerini temsil eder. Bir erkek eğer kadınsı yanını bastırırsa, anima kendisini karanlık yönüyle gösterebilir. Kadındaki erkek ögesi olan animus ise anima gibi üç kaynaktan türemiş görünmektedir: Bir kadına miras kalan erkeğin kolektif imajı, yaşam boyunca erkeklerle olan ilişkilerinden kaynaklanan erkeklerle ilgili kendi deneyimi ve içindeki gizli erkeksi kökendir (Fordham, 1997, akt. Kayaokay, 2014: 345). Kendilik (Self) Arketip, Jung'un özgün ifadesiyle, Ben'le tam örtüşmeyen ancak Ben'i kapsayan büyük bir dairenin içinde yer alan ruhsal bütünlük ve merkezdir. Ben, bilinçdışı ile uyumlu bir hale getirilirken, kendilik bu süreci kapsar ve merkezinde bulunur. Bilge Arketip ise daha çok kahramanlık, kurtarıcılık ve önderlik kavramlarıyla ilişkilendirilmiştir. Bilgelik ve yardımseverlik kavramlarıyla tanımlanan bilge arketipi, başarıların gerçekleşebilmesi için bilgelik erdemi ve akılcılık ile etik değerlerin yardımlarının gerekliliğini ifade eder (Koçak, 2011, akt. Memmedova-Kekeç, 2017: 116). Kahraman Arketip, Ayberk'e göre "öz değer adına cesaret ve mücadeleden kaçınmayan" bir yapı üzerine kurulu olan "dünyayı geliştirmek ve daha iyi bir hale getirmek adına" atılım yapan ve "her zaman bir dış düşman yaratma güdüsünde" olan bir arketiptir (2014: 51). Benliğin savunma mekanizmaları olarak geçen kavramlar bağlamında, en önemli başlık bastırma kavramı diyebiliriz. Bastırma kavramı, Anna Freud'a göre, Ben'in id'in saldırılarına karşı koymak amacıyla geliştirilen bir savunma mekanizmasıdır. Daha açık bir tanımla bastırma, bir imgenin veya duygusal içeriğin bilinçli benin dışında tutulması veya bilinçli ben tarafından atılması şeklinde gerçekleşir (Freud, 2011: 29). İd, ego ve süper ego kavramlarıyla yakından ilişkili olan bu kavram etki- tepki bağlamında bir işlevselliğe sahiptir. Yansıtma, Geçtan'ın yorumuna göre (1988: 84), kişilerin kendilerini suçlama, küçük görme veya benzer duygulardan kaçınmak için olumsuz duygu ve düşüncelerini başka olaylara, kişilere veya kavramlara aktarmalarını ifade eder. Bu savunma mekanizması, negatif duygu, his ve düşüncelerden kaçınma durumunu gösterir. Yadsıma, bastırma ile neredeyse ayırt edilemez olan bir savunma mekanizmasıdır. Eğer kişi bir tehlikeyle baş edemez veya ondan kaçamazsa, tek başvurabileceği yöntem bu tehlikeyi yok saymaktır (Geçtan, 1988: 79). Ayrıca bu durumun kişinin tüm yaşamı boyunca devam edebileceği vurgulanmıştır.

Yer değiştirme, belirli bir uyaranın neden olduğu tepkinin açığa vurulmasının tehlikeli olduğu durumlarda, tepkinin başka bir uyarana yönlendirilmesi veya farklı bir tepki gösterilmesi şeklinde tanımlanır (Geçtan, 1988: 96). Somutlaştırma, karmaşık ve belirsiz durumlardan

rahatsız olan bir zihnin, soyut ve belirsiz bir uyaran nedeniyle yaşadığı gerilimi, bu belirsiz uyaranları gözle görülebilir ve fark edilebilir bir şekle dönüştürerek ifade etmesidir (Öztürk, 1989: 82). Yüceltme, Anna Freud'un deyişiyle dürtünün daha yüksek sosyal değerler yararına yer değiştirmesini ifade eder ve bu, yüceltme durumunun gerçekleşebilmesi için belirli bir ön koşulun varlığına dayanır. Bu ön koşul, bu tür fikirlerin kabul edilmesi veya en azından bilinmesi, yani süperegonun varlığına dayanır (Freud, 2011: 43). Yüceltme, benliği stresten kurtarmak için gerçekleşen bir diğer savunma düzeni olarak tanımlanabilir. Özdeşleşme ise başka bir kişinin özelliklerini, duygu ve davranış biçimlerini, değerlerini ve inançlarını benimseyerek, benliğe sindirilen ve kişiliğin bir parçası haline gelen bir kavramdır; bu süreç çocukluktan yetişkinliğe kadar devam eder (Öztürk, 1989: 86). Lacan'a göre özdeşleşme, ben ideali çerçevesinde gerçekleşir ve benliğin temel düzeneklerinden süperego ile ilişkisini vurgular (Lacan, 2013: 271). Freud'un bastırılanın geri dönüşü ve fetiş kavramları üzerine açıklamaları şu şekildedir: Bastırılanın geri dönüşü, benliği doyuma ulaşamayan ve sürekli stres oluşturan uyaranlarla meşgul eden duygu ve düşüncelerin, benliğin savunma mekanizmalarıyla yeterince bastırılamadığı durumlarda ilerleyen safhalarda tekrar ortaya çıkmasıdır. Bu geri dönüş, sonsuz bir bastırma düzenekle ilişkili olmadığı için benlik için kesin bir çıkış noktası yaratır (Freud, 2014: 37-42). Fetiş ise cinsel nesnenin yerini alan ve cinsel stresi dönüştüren, değiştiren hatta cinsel dürtünün yerini bile alabilecek kadar nesne odaklı bir yaklaşım sergileyen bir kavramdır. Freud'a göre fetiş, cinsel dürtünün hedefinin değiştirilmesiyle sağlanmaya çalışılan bir tatmin isteğini ifade eder (Freud, 2011: 39).

2. MEKAN, BENLİK VE SİNEMA

Mekan kavramı, yaşadığımız deneyimleri anlamlandırmada önemli bir role sahiptir. Her türlü insan etkileşimi ve yaşanmışlık, bir mekan ve zaman çerçevesi içinde gerçekleşir. Mekan kavramı disiplinler arası bir nitelik taşıdığı için, tanımı ve analizi konusunda farklı bakış açıları ortaya çıkar. Geçmişten günümüze mekan, fiziksel bir alan olmanın ötesinde; toplumsal, kültürel ve anlamsal boyutlarıyla incelenir. Mekan kavramının kökeni Antik Yunan dönemine dayanmaktadır. Günümüzde mekan, yalnızca fiziksel bir alan olarak değil; toplumsal, kültürel ve anlamsal boyutlarıyla ele alınmaktadır. Mekan kavramının disiplinler arası gelişimi ve derinleşen anlamı, insan deneyimini anlamada önemli bir analiz aracı haline gelmiştir. Mekan kavramının tarihsel serüveni ve güncel anlamı üzerine yapılacak çalışmalar, farklı disiplinler arası ilişkiler açısından da önem taşır. Descartes'in mekan kavramı, insan bilinciyle fark edilebilen uzantıların oluşturduğu bir yapı olarak tanımlanmıştır. Bu tanıma göre, insan bilinci tarafından fark edilebilen tüm uzantılar, mekanı oluşturur (Bilgili, 2019: 90). Cevizci'nin belirttiği üzere Descartes de mekân, yer kaplayan maddeden (töz) başka bir şey değildir (2010: 1980). Dolayısıyla yerin dolu olması mekânı tanımlamakta ve aynı zamanla varoluşla özdeşleştirmektedir (Bauman, 2017: 172). Schmarsow ve Fiedler'in yorumuna göre (2017, akt. Usta, 2020: 26), tüm mekânsal yaratımların gerçekleşmesindeki ön koşul, öznenin çevrelenmesiyle oluşmaktadır. Bu ifadeyle mekânın oluşumunda insan faktörünün öznel yapısının önemli olduğu vurgulanmaktadır. İnsanların çevrelerini algılaması ve bu algılar üzerinden mekân kavramını oluşturması, mekânın insan tarafından şekillendirilen bir gerçeklik olduğunu gösterir. Dolayısıyla, insanlar tarafından oluşturulan ve insan duyuları tarafından algılanan mekân, insanın içinde bulunduğu gerçek mekândır. Mekana dair farklı bakışları söylemler ve analizler üzerinde daha anlaşılır kılmak istersek mekanı anlama konusunda Lefebvre'nin görüşleri üzerinde tartışabiliriz. Henry Lefebvre mekanı farklı tarihsel dönemler üzerinde ele almıştır.

Lefebvre (2014: 76-77) mekânın oluşma sürecinde mekânın nasıl, ne amaçla ve neden kullanıldığını ve bu kullanımların içerisinden bulunduğu toplumsal yapının mekânın üretiminde nasıl bir etki ettiğini anlamaya çalışır. Mekânın anlam üretimi sürecinde var olan yapıların işaret

ettiği gerçekleri göz önüne alarak mekânı belirli kategoriler altında değerlendirmiştir. Bu kategoriler içerisindeki ilk mekân olan mutlak mekân, doğa ve insan tarafından ortaya konulmuş, toplumsal fayda ya da amaçlar üzerine kurgulanmış mekânlardır. Lefebvre'nin (2014: 27) kategorize ettiği bir diğer mekân, toplumsal mekân kavramıdır. Mekânın anlam üretimindeki yerini toplumsallık ile açıklayan Lefebvre bu durumu toplumun bir üretimi olarak, toplumu yansıtan ve toplumla ilgili olan şeklinde açıklamıştır. Kategorizeye tabii tutulan mekânsal üretim kavramlarından bir diğeri soyut mekan kavramıdır. Lefebvre (2014: 292) soyut mekânı şiddet ve savaşın neden olduğu ve genellikle devlet ve siyasetin etkisiyle var olan bir kavram olarak tanımlamıştır. Hegel'in soyut mekân ile ilgili felsefi yorumu, devleti mekânın üstünde yükselen bir efendi olarak kabul etmektedir. Ona göre, mekânları oluşturan güç toplumda bulunurken, toplumu idare etme gücü ise devlette ve dolayısıyla siyasettedir. Hegel'e göre, devlet mekânı oluşturan sokakları, caddeleri belirleyen ve bu mekân içindeki hareketliliği sağlayan statik veya değişken bir düzenek olarak nitelendirilir. Hegelci yaklaşımıyla, devletin mekânı biçimlendiren ve düzenleyen bir yapı olduğu vurgulanmaktadır (Lefebvre, 2014: 314-315). Lefebvre'nin çelişkili mekân kavramı ise Lefebvre'nin bir başka mekânsal üretim sınıflandırmalarından biridir. Lefebvre çelişkili mekânın tanımını yaparken ilk olarak çelişkili mekânın ne olmadığını belirtmekte fayda görmüştür. Ghulyan'a göre (2017: 17), Lefebvre'nin çelişkili mekânı, soyut mekânın taşıdığı tüm özellikleri bünyesinde barındıran ve kapitalizmin son dönem gelişmelerinden kaynaklanan emek ve sermaye arasındaki çelişkilerden doğan, bu çelişkiler çerçevesinde mekânsal olarak yeniden üretilmiş bir kavramdır. Ghulyan'ın belirttiği kapitalist sistem, mekânın kullanım amacını bozarak, mekânın kategorik tutarlılığını zedeleyerek ve anlamsal olarak sürekli değişen, dalgalanan bir mekân haline getirerek çelişkili mekânın temel parametrelerindendir. Lefebvre'ye göre mekânın deneyimlenmesi üç temel unsurdan oluşur: algılanan, tasarlanan ve yaşanan unsurlar. Bu unsurların mekânsal kavramsallaştırması olarak mekânsal pratik, mekân temsili ve temsili mekân kavramları önerilir. Bu üçlü, her üretim tarzında ve toplumda mekânın üretimini anlamlandırır ve mekânın deneyimlenmesini inceler. Ayrıca zihinsel, toplumsal ve fiziksel mekânların karşılıklı ilişkilerini, karşıtlıklarını ve düzenlenişlerini incelemeye imkân sağlar (Ghulyan, 2017: 21-22). Mekansal pratik Lefebvre'ye (2014: 63-67) göre, toplum tarafından yaşamın pratik hale getirildiği durumu ifade eder. Mekansal pratiği anlamak ise ona göre, "mekânın sağlamasını almak, elden geçirmek ve gözlemlemekle" mümkündür. Mekansal pratiğin kapsam alanı, üretimi ve yeniden üretimi nispi bir bağlılık içinde sürekliliği sağlayan her toplumsal oluşuma özgü belirli yerleri ve mekânsal kümeleri içerir (Lefebvre, 2014: 63-68). Mekân temsilleri Lefebvre'ye (2014: 68) göre, bilginlerin, planlamacıların, şehircilerin ve teknokratların mekânı parçalayan, düzenleyen ve bilimsellikle ilişkilendiren tasarımlarıdır. Bu temsiller, bazı sanatçıların da mekânı sayısal bilgilerle ve oranlarla ilişkilendirerek tasvir etmelerini içerir. Temsil mekânları ise Lefebvre'ye göre (2014: 68), imgelem ve semboller aracılığıyla yaşanılan mekânın kullanıcıları tarafından egemen bir biçimde yönetilen mekânlardır. Mekân olarak adlandırdığımız kavramın uzunca bir süredir farklı disiplinlerde tanımlanma yolculuğundan geçtiği bilinmektedir. Lefebvre'nin bu görüşlerini özetlemek istersek; Işık'ın da belirttiği gibi (1994: 17) pozitivist anlayışın etkisini sürdüğü 1970'li yıllara kadar mekân, evrensel normlarla açıklanmaya çalışılmış, Kartezyen akıl ve mutlak düşünce mekânı tanımlama noktasında egemen olmuştur. Lefevbre de bu döneme kadar mekânın küçümsendiğini, mekânla ilgilenen bilimler arasında ele alındığını, bu bilimlerin mekânı parçaladığını, kimi zaman da ifadesiz boş bir mekân olarak görüldüğünden bahsetmektedir (2014: 21). Bu durumu Heidegger'e göre aitlik hissini belirginleştirmeye yarayan şey mekândır (1996).

Olguya fenemonolojik bakış yönelten düşünüre göre mekân bir bakıma deneyim-etkileşim alanıdır ve bunu "dünya içinde olmak" ifadesiyle anlatmaktadır (Heidegger, 1996: 49).

Düşünür, mekâna dair analizlerini Kartezyen mekân anlayışına karşı duruş sergileyerek yapar. Ona göre mekânın boşluğundan söz edilemez, çünkü içinde var olan şeylerle anlamlanır, böylelikle mekân, kendilikten uzak, içinde özgül biçimde olanla bağlantı kuran alandır (Nalbantoğlu, 2008: 62). Mekânın algılanması ve psikolojik anlamda algılanması özelinde durulan en mühim özne insandır. Bir mekânın ne gibi özelliklere sahip olduğu, rengi, aldığı ışık ve tasarımı tamamen insan faktörü tarafından değerlendirilmektedir. Mekân algısının başlıca kahramanı olan insan bu algılamayı duyma, tatma, görme, koklama, dokunma duyularından oluşan beş duyu organımız aracılığı ve bunlara ek olarak da hissetme duyusu yardımı ile elde etmektedir. Bu duyular yardımıyla gerçekleşen algı nesnelerin sunduğu verilerin öznel bir yapı olan insan bilincine aktarılmasıyla gerçekleşir (Özen, 2006, akt. Solak, 2017: 15). Mekânsal algıyı çeşitli faktörlerle birlikte değerlendiren Semiz ve Yurttaş (2018: 29) mekânsal algı psikolojisinin oluşması için özne konumundaki insanın mekânda belirli bir sürede bulunarak bilişsel hafızasında belli bir yer edinmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu ilk karşılaşma sonrası hafızada kalan görselliğin adını mekânın psikolojik algısı olarak nitelendirmişlerdir. Bu algı sürecinde herkesin mekânı aynı şekilde algılamayacağını, mekân algısının kişinin yaşı, özellikleri, dünya görüşü, zihinsel yapısı ve biyolojik özellikleri gibi unsurlarla kişilere göre değişkenlik gösterebileceği iddia edilmiştir. Tüm bu değişkenlerle birlikte mekâna maruz kalan ya da gözlem fırsatı olan kişilerde psikolojik açıdan bıraktığı etkileri algılama açısından birden çok psikolojik etkilere sahip olabilecekleri ifade edilmiştir. Sinema, düşüncelerin, duyguların ve mesajların görüntüler eşliğinde perdeye aktarıldığı bir sanat dalıdır. Ancak sinema izleyicilerin zihninde canlandırdığı sahneler ve mekânlar sayesinde ifade edilen duyguları deneyimleme fırsatı da sunar. Sinema yapımlarının temel unsurlarından biri olan mekân, hikâyenin oluşturulmasında oldukça etkili bir görsel unsurdur. Bir filmin geçtiği yerler, karakterlerin hareket ettiği alanlar hikâyenin akışı ve anlatısı üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Mekân tasarımı, atmosfer yaratmada, duyguları yansıtmada ve olay örgüsünü şekillendirmede önemli rol oynar. Farklı mekânlar farklı hisler uyandırarak hikâyeye derinlik katar. Aynı zamanda karakterlerin kişilikleri ve aralarındaki ilişkiler hakkında da ipuçları verir. Mekân kavramı günlük hayatın gerçeklerinden biridir ve bu gerçeklik insan elinden çıkma ve insanla hayat bulan filmlerin doğasında kaçınılmaz bir gerçektir. Bu gerçekliğin bir sonucu olarak sinemada mekân kavramı sinemayı oluşturan en önemli ögelerin basında gelir. Uzunali (2015: 21), sinemasal mekânın kurgusunu incelerken, film yaratımı sürecinde eseri üretenlerin her filmde mekân inşası yaptığını ve bu süreçte film dünyasını ve bu dünyanın tasvirini gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Uzunali'ye (2015: 21) göre, sinemasal mekân sadece gösterilenden ibaret değildir. Sinemada sahnenin oynandığı yer veya mekân, olay örgüsüne, kahramanın konumlanışına ve diyaloglarla anlam değişikliğine uğrayabilir. Bu yorumdan yola çıkarak, mekânın değişmez veya kesin bir yapıda olmadığı sonucuna varılabilir. Mekân, filmin içeriği ve anlatımıyla birlikte dinamik bir şekilde şekillenebilir ve anlam kazanabilir. Deleuze ise sinema alanının özgün bir ortam olmasından kaynaklı çeşitli özelliklerde mekân tasarımı olduğunu belirterek, bundan dolayı tek bir bakış açısına indirgenebilecek mekân anlayışının benimsenemeyeceğini söylemektedir (2003:14). Sinemada mekan tasarımı için belirli kodlar vardır. Sinemasal mekanda eyleyenin filmsel benliği, ışık ve renk gibi kodlar aracılığıyla belleğine tezahür eder. Alain de Botton'un "Mutluluğun Mimarisi" adlı eserinde (2010, akt. Manav, 2015: 22-23) renk seçiminin insan belleğinde bir algı oluşturduğunu belirtmiştir. Renk seçimi, bellekte yer alan güçlü, zayıf, ağır, kalın gibi kavramları ifade etmek için renklere anlamlar yüklemek amacıyla önemlidir. Canbolat ve Öner (2019: 339-347), sinema mekanında renk kullanımının psikolojik ve sembolik anlamda bir mesaj iletmek için yapıldığına dikkat çekmiştir.

Sembolik renk kullanımı, belirli bir iletiyi temsil gücüyle aktarırken psikolojik anlamda kullanılan renklerin insanların psikolojisini etkilediğini iddia etmiştir. Bazı sinema yönetmenlerinin renkleri bilinçli bir tasarım özelinde kullandığını belirten Canbolat ve Öner, bu sayede eyleyenin verdiği mesajı güçlendirmeyi amaçladıklarını açıklamışlardır. Renk ve ışık gibi kodlar, sinema mekânında önemli bir rol oynar ve insan algısındaki anlam ve temsil gücünü efektif bir şekilde iletebilir. Bu kodlar, filmin anlatısına uygun bir atmosferi yaratmak ve doğru mekân lokasyonunu sağlamak için kullanılır. Anlatının oluşturduğu atmosfer, mekanın ve karakterlerin yapısıyla ortak bir zeminde örtüşür. Renk ve ışık kodları, mekana ve mekandaki nesnelere kaydedilen karakteristik özelliklerden oluşur. Bu özellikler, mekana ve nesnelere karşı bilinçli veya bilinçdışı çağrışımlar uyandırabilir. Bu süreçte her şey daha belirgin bir hale gelir ve mekanın görünümünü oluşturan önemli unsurlardan biridirler. Renk ve ışık kodları olmadan, bir mekanı detaylandırmak ve anlatıda mekanın etkisini bütünsel bir şekilde anlamak mümkün olmayabilir. Farklı renk paletleri ve ışık çeşitliliği, mekanın görüntüsünü zenginleştirir ve anlatıda mekanın önemli bir unsuru olarak öne çıkar. Bu nedenle, renk ve ışık kodlarının uyumu, öznelerin tasarımında da büyük önem taşır. Anlatıya uygun mekânlara uygun özne tasarımında bazı özne modelleri, teorileri bulunmaktadır. Bunlardan ilki Goffman'ın karakter teorisidir. Bu teori bir metinde, masalda karşılaşılan karakter yapısının özelliklerini belirtmektedir. Ona göre karakterin dört temel yapısı mevcuttur; lider konumda olan kahraman-kurtarıcı, yan karakter, izleyicinin farkına varmadığı olayı ilerletmede ufak etken olan bir karakter, sonuncusu ise espri yeteneği olan aptal karakter (1959: 103-108). Goffman, *Günlük Hayatta Benliğin Sunumu (2016)* adlı çalışmasında dramaturji olgusunu sahne önü kavramıyla ilişkilendirerek gündelik yaşamda etkileşimin bunun üzerinden devindiğini söylemiştir. Goffman, eylemin gerçekleştiği yeri "sahne önü" olarak tanımlar. Bu yer, eyleyenin kendisi olduğu ve gerçek benliğini ortaya koyduğu alandır. "Sahne arkası" ise eyleyenin gerçekleşen eylemi öncesinde veya sonrasında bulunduğu alandır. "Dışarısı" ise bu alanların dışında kalan genel mekânı ifade eder. "İzlenme yönetimi" kavramı ise eyleyenin ve seyirci arasındaki ilişkide yaşanan kesintilerin nasıl yorumlandığını belirtir ve bu kavram dramaturjinin temel ilkelerinden biridir (2016). Ritzer, Goffman'ın bu görüşlerine dair şu örneklendirmeyi yapar: Üniversitede bir profesörün odasına bir öğrenci geldiğinde burası sahne önüdür, öğrenci odadan ayrıldığında sahne arkasıdır ve profesör üniversiteden başka bir alandaysa orası dışarıdır (2013: 378). İkinci teori, Propp'a aittir. Propp karakterin anlatıdaki ilerleyişini ve gelişimini 31 işlev üzerinden açıklar ve 7 başlık altında karakter tiplemeleri oluşturur. İlk karakter tiplemesi baş kahraman veya iyi kalpli kurtarıcının zıddı olan kötü karakterdir. Baş kahramana mücadelesinde destek olan bağışçı, kahramanın izleğinde harekete geçmesine yol açan yardımcı ve kahramanın engelleri sonunda ulaşacağı mutluluğun mükafatı prenses olarak belirlenmiştir. Olay örgüsünün başında iyimser tavırlar sergileyen ama kötülüğün yolcusu olan sahte kahraman, baş karakterin izleğinde eksik yanları fark eden ve onu yönlendiren gönderen, türlü engelleri aşan ve sonunda mutluluğa kavuşacak kahraman, ve izleğin sonuna kadar sahte zaferler kazanan sahte kahraman da Propp'un karakter tiplemeleri arasında yer almaktadır (2011: 80-84). (Propp, 2011: 80-84). Kamera konumu ve kadrajının sinemasal mekânı gösterme ve anlam üretme sürecindeki önemini vurgulayan Kracauer (2015, akt. Arısoy, 2019: 244), kadrajin gördüğü yerin gerçekliği, göremediği yerin ise gerçek olmayanı resmettiğini açıklamıştır. Çiğdem'in Andre Bazin'in fikirlerini yorumlayarak ifade ettiği gibi (1999: 100), kameranın elde ettiği görüntüdeki nesneler gerçek olup bu gerçeklikle doğrudan ilişkili bir sanatı temsil etmektedir. Kracauer'ın ifadesiyle (2015, akt. Arısoy, 2019: 244) paralel bir duruş sergileyen bu ifadeler birlikte incelendiğinde, sinemada kameranın gördüğü şeyin ve dolayısıyla gördüğü mekânın gerçek olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu gerçeklik içerisinde bulunan mekân, anlamsal açıdan var olma özelliği taşımaktadır.

Sinemada kamera ve kameranın gördüğü çerçeve filmsel mekânı anlatmada ve mekânın eyleyene olan iletişimini sunmada oldukça önemlidir. Sinemasal mekânda filmsel mekânın hangi uzamlarının gösterildiğinden, hangi açıyla ve nasıl konumlandırıldığına dair birçok değişken, mekânın verilerini işlemektedir. Bu bağlamda sinema unsuru, mekânın kamera kadrajı ve konumuyla olan açık ilişkisini ortaya çıkarmaktadır. Mekân kavramını subjektif ve iletişimsel yönü üzerinde ele aldığımızda, mekânın sübjektif yönü, o mekânda bulunan ve mekânı algılayan kişilerin deneyimlerine dayanır. Bu deneyimler kişiler tarafından farklı şekillerde algılanabilir veya aynı hisler farklı şekillerde yorumlanabilir. Mekân, basitçe ifade edecek olursak, insan faktörü ile iletişim halindeyse bir mekân olarak kabul edilebilir. Eğer bu iletişim gerçekleşmiyorsa, mekân iletişimsiz ve anlamsız bir hal alabilir. Mekân kavramının fon ve sembol olarak kullanımını incelediğimizde, film akışı için oluşturulan mekânlar bazen filme yön vermek yerine sadece olayın geçtiği bir arka plan olarak kullanılır. Barbara Bowman'a göre, sinema mekânları ya alışılmış mekânları temsil eder ya da belirli özellikleri vurgulayan mekânlar olarak tasarlanır. Eyleyenin sahneyi oluşturan tüm unsurlarla birlikte sunma çabası, mekânı sadece bir fon olarak değil, daha anlamlı bir şekilde kullanmaktan kurtarabilir (Bowman, 1992: 7-8). Mekân, filmlerde sembol olarak tasarlanarak, filmin ana düşüncesini iletmek için bir araç olarak kullanılır. Süalp'e göre, mekân içinde barındırdığı dil ve sembollerle rahatlıkla anlam sunabilir. Bir mekânın içindeki karakter yapıları, öykünün ilerleyişi ve bu öykünün temelini oluşturan evler, yollar gibi unsurlar, mekânın var olan sembolleri olarak kabul edilir (Süalp, 2004: 300). Mekân kavramı, belirli unsurlar üzerinde değerlendirilerek eyleyenin benliğine izler gösterdiği anlaşılmıştır. Benlik ve benliği oluşturan kavramların mekân temsilleri, farklı gösterim şekillerine sahiptir. Filmler, temsil amacıyla kurgusal süreçlere dahil edilen mekânlarla anlam kazanır. Mizansen unsurlar, filmsel mekânın temsil alanını güçlendirir. Mizansen unsurların eksikliği, mekânsal temsilin gücünü azaltabilir. Mekândaki her türlü unsur, bilinç ve bilinçdışı haline gösterilen her durumun mekânın önemini vurguladığını göstermektedir. Filmsel mekânda bu kavramların en az birinin eksik olması, filmsel mekân ile filmsel kahramanın benliği arasındaki ilişkiyi zorlaştırabilir.

3. MEKAN VE BENLİK EKSENİNDE KOMEDİ SİNEMASINA PSİKANALİTİK BİR BAKIŞ

Sinematik alanın geniş kapsamı içinde, başkahramanın anlatı çizgisini şekillendirmesinde benlik kavramı ve benliğin inşası önemli bir rol oynamaktadır. Disiplinler arası bir yaklaşım benimsenerek, öznenin inşası ve tasviri özellikle psikanalitik teori perspektifi aracılığıyla daha derinlemesine anlaşılabilir. Birçok anlatıda öznenin tasarımının, kimliğinin ve temsilinin izleyicinin algısını derinden etkilediği açık bir şekilde görülür. Bazı durumlarda izleyiciye idealize edilmiş bir benlik ve özdeşlik kurulabilecek bir özne; bazı anlatılarda ise parçalanmış kimliklere, yaralara ve yakınlaşma noktasında zorluk yaşanabilecek özelliklere sahip kahramanlar takdim edilir. Nevrotik eğilimler ve hastalıklarla boğuşan bir öznenin karmaşıklıklarını çözmek, çeşitli motiflerin ve bakış açılarının devreye sokulmasını gerektirir. Sinematik bir çalışma içinde bir mekânsal analiz ise araştırmacılar için önemli veriler sunabilir. Bu çalışma, sinematik mekanın baş kahramanın kimliğinin başlangıcına ve evrimine olan etkilerini anlamak için özne ve mekânsal boyutlar arasındaki etkileşime odaklanarak başkahramanın kimliğinin oluşumu ve temsili üzerinde inceleme yapmayı amaçlamaktadır.

3.1. Örnek Film Çözümlemeleri

3.1.1.Karakomik Filmler 2 Arada Filminin Künyesi

Filmin İsmi	Karakomik Filmler 2 Arada
Yönetmen	Cem Yılmaz
Senaryo	Cem Yılmaz
Yapımcı	Muzaffer Yıldırım, Cem Yılmaz
Vizyon Tarihi	2019
Süre	63 dk.
Oyuncular	Cem Yılmaz, Zafer Algöz, Cem Davran, Ozan Güven, Cemre Ebüzziya, Uraz Kaygılaroğlu, Umut Kurt, Bala Atabek.

3.1.2. Karakomik Filmler 2 Arada Filminin Çözümlenmesi

İlk kesit itibariyle izleyici, özdeşlik kurmak isteyeceği ve klasik dramatik eğrideki temel unsur olan katharsise onun aracılığı/macerası/yolculuğu ile ulaşacağı kahraman/özne ile tanışır. Hikayenin özne konumundaki başkahramanı olan Ayzek (Metin), bir arabalı vapurda garson olarak çalışmaktadır. İdealize edilmemiş, hegemonik erkeklik temsillerinden uzak, oldukça sıradan bir temsil olarak izleyiciye takdim edilir. Arkadaşları, ona *Aşk Gemisi* dizisindeki barmen karakterinden ilham alarak "Isaac" lakabını takmıştır. İdealize edilen bir benlik ve bir temsil yerine, başka bir metinsel inşadaki ideal egoyla anılarak varlığını sürdürmeye çalışan bir özne tasarımı daha ilk kesit itibariyle karşımıza çıkar. Ayzek, bu lakabı kabul etmekle birlikte kişisel dış görünüşünden pek memnun değildir ve özgüveni oldukça düşüktür. Bozuk ön dişleri onun için bir takıntı haline gelmiş ve tüm başarısızlıklarını bu duruma bağlamıştır. Eksik, tamamlanmamış ve bu bağlamda yan anlamsal düzeyde yaraları olan bir özne olarak Ayzek'in amacı, dişlerini yaptırmak için para biriktirmektir. Esasında temel amacı aynadaki eksik görünümünü ve benliğini tamamlamaktır. Çalıştığı arabalı feribotun başka bir şirket tarafından satın alınacağına dair korku, Ayzek ve çalışma arkadaşları arasında işlerini kaybetme endişesi yaratmıştır. Şirketin gönderdiği müfettişin çalışanlarla sırayla mülakat yapma süreci ve Ayzek için en önemli şeyin dişlerini yaptırmak olduğu kesitler ilerledikçe ekrana yansır. Hikaye ilerledikçe Ayzek'in benliği gerçeklikten giderek uzaklaşır ve karşılıksız aşkı onu bilinçdışı dünyasına sürüklemektedir. Öznenin benliğinin inşasında daha ilk kesitler itibariyle önemli olan birtakım unsurlar izleyicinin dikkatine sunulur. Eksik ya da "çirkin" dişlerini yaptırarak tamamlanma istenci ve gemide yapılan mülakatın yarattığı gerginlik ve kaygı, özneyi doğrudan şekillendirir, değiştirir ve dönüştürür. İdeal egoya dönüşme süreci üzerinde kaygının yaratacağı nevrotik ruh halleri anlatının henüz başında ekilmeye başlar.

Görsel 1-2: Karakomik Filmler 2 Arada Filminden Sahneler

İletişim mekanları ve filmsel kahramanın benliği arasında doğrudan bir ilişki olduğu düşüncesinden hareketle, Ayzek'in çalıştığı arabalı feribotun üç katlı yapısı ile Freud'un kişilik kuramındaki id, ego ve süper ego kavramları arasında bir paralellik olduğunu söylemek mümkündür. Bu kuram ekseninde feribotun güverte kısmı egoyu temsil etmektedir. Burası, Ayzek'in bulunduğu ve dengeyle karar alma süreçlerinin gerçekleştiği uzamdır. Ego en temelde gerçeklik ilkesi bağlamında idin arzularını sosyal normlara uygun hale getirmeye çalışır. Güverte bu anlamda Ayzek'in benliğinin ve dengeli davranışının temsil edildiği iletişim mekanına tekabül etmektedir. Feribotun alt katlarında yer alan kafeterya bölümünün ise süperegoyu simgelediği düşünülebilir. Burası feribotun resmi işlerinin yürüdüğü ve egoyu baskılayan kuralların belirlendiği uzamdır. En temelde süperego, toplumsal değer yargılarını ve ideallerini temsil eder. Son olarak, filmde kaptan köşkünde yer alan kaptan figürü ise idin kontrol edici gücü olan süperegonun kendisine karşılık gelmektedir. Burada Ayzek'in davranışları süperegonun etkisi altında şekillenmektedir. Anlatıda mülakat meselesi önemli çatışma anlarını doğuracak olan temel eyleyenlerden biri olarak karşımıza çıkar. Öznenin çalıştığı arabalı feribot başka bir şirket tarafından satın alınmıştır, bu doğrultuda gemide çalışacak olanların gemide çalışmasına mülakat neticesinde karar verilecektir. Mülakat anlatının kahramanı üzerinde dönüştürücü birtakım olayların yaşanmasını tetikleyecektir. Bu noktada eksik ve yarım bırakıldığı kendi söylemlerinden ve dış görünümünden anlaşılan Ayzek, mülakattan geçemeyeceğini düşünür. Bu düşüncesinde düz anlamda eksik dişler, yan anlamsal düzeyde ise ideal egonun tamamlanamamış olması son derece belirleyicidir. Mülakat sırası Ayzek'e geldiğinde feribot kornasının sesçil evreni doldurması ile mülakat yarıda kesilir. Sonraki kesitte dişçi randevusu için doktorla anlaşma sağlayan kahraman, paraları feribotun yolcu kısmında bulunan gizli bir yere saklar. Kaptanla çalışanların konuşması esnasında feribotun karaya alınacağını ve film çekimi için kiralanacağı öğrenilir. Feribotun alt kısmında Salih adlı karakterle sohbeti esnasında içmiş olduğu içkiden kaynaklı olarak kameranın 360 derece dönmesiyle Ayzek'te bir bilinç kaybının ortaya çıktığı görülür. Esasında bu bilinç kaybı ile gerçek ve düş arasındaki sınır bulanıklaşmaya başlar. Feribotun güverte kısmına çıkan Ayzek, yolcu kısmında bulunan can yeleklerinin film için kullanıldığını görünce saldırgan bir tutuma geçer ve parasını koyduğu yerde bulamayınca beşeri halden hayvansı/zoo hale geçer. Kendini kontrol edemeyen özne konumundaki kahramanın benliğinin idsel bir aşamaya geçtiği/indiği görülür. Bu durumu tersine çeviren ise süperegoyu temsil eden gemi kaptanıdır. Kaptan köşkünde kaptan, Ayzek' i azarlar ve ona tokat atar. Ayzek sinirle tuvalete girer ve gerilimli müzik sesi ile değişken ışıklarla bir dönüşüm yaşar. Kahramandaki bu dönüşüm, sinemasal bileşenlerle izleyiciye hissettirilir.

Ayzek eksik bırakılmışlığını tamam etmek ve aynada gördüğü ve düşlerinde idealize ettiği ideal egoyla tamamlanmak ve özdeşlik kurmak ister. Dişler üzerinden inşa edilen bu eksiklik tamamlanmalıdır. Bu nedenle Ayzek, kaptanın yüzüğünü çalar. Yeni günde Ayzek'in feribota geldiğinde dişlerini yaptırdığı ve herkesle iyi anlaşmaya çalıştığı görülür. Mülakatta esnasında müfettiş, Ayzek'e gemide bir miktar paranın ve bir yüzüğün kaybolması ile ilgili bir soru sorar. Olayı örtbas eden Ayzek, müfettiş ile anlaşır ve müfettişin bir çeşit muhbirine dönüşür. Bu kesitten sonra film çekimi sırasında giymiş olduğu kırmızı ceketi giyer ve kahramanın dönüşmeye ve değişmeye devam ettiği görülür. Anlatı ilerledikçe feribottaki çalışanları kovdurtan Ayzek, feribotun kaptanından geminin anahtarını ve ruhsatını alarak ve müfettişin kendisine kaptan ceketini giydirmesi ile çalıştığı feribotun yönetimini ele geçirir. Bu an itibariyle öznenin idsel bir konuma inerek, idsel dürtülerle hareket ettiği görülür. Düş ile gerçek arasındaki sınırın silinmesiyle birlikte kahramanın benliğinin karanlık bir tarafa gitmesi ve denetimin ortadan kalkmasıyla kötücül dürtülerle hareket etmesi ile karşı karşıya kalan izleyici, karşısında özdeşlik kurabilecek ideal bir egoda görememektedir.

Görsel 3-4: Karakomik Filmler 2 Arada Filminden Sahneler

Feribotun kaptanı, geminin anahtar ve ruhsatını Ayzek'e devrederek süperego rolünü de ona bırakır. Böylece Ayzek'in idsel dürtüleri kontrol altına alınamaz hale gelir. Ayrıca müfettiş de tüm yetkiyi Ayzek'e vererek, onun idsel yönünü adeta serbest bırakır. Bu gelişmelerle Ayzek'in baskılanmış olan iç dünyası ve duyguları tam anlamıyla ortaya çıkar. Kaptanın yetki devri ve müfettişin destekleyici tavrı, Ayzek'in bilinçaltındaki dürtülerinin, hazlarının ve isteklerinin özgürce ortaya çıkmasına olanak tanır. Böylece komedi temelli bu filmsel evren, bastırılmış idsel enerjinin serbest kalışını ve bunun sonuçlarını idealize edilmemiş bir eksik kahraman üzerinden betimler. Kahramanın değişip dönüşmeye başladığı ve kötücül davranışlara eklemlendiği tuvalette bu sefer yine değişken ışıklarla farklı bir dönüşüm yaşanır. Ayzek'in kırmızı ceketi bu sefer beyaz önlüğe döner ve bir rüya halinin ya da bir bilinç kaybının izlendiği iması ile tekinsiz atmosfer, esenlikli bir hale döner. Özne konumundaki kahramanın idsel dürtülerle hareket ettiği ve arzularını tatmin ettiği anlar, yerini ego sürecine bırakır. Ego'nun ve süperego'nun tekrar benlik üzerindeki hakimiyeti ile kahraman, eksik fakat ideal bir benlik olarak izleyiciye takdim edilir.

3.1.3.Do Not Disturb Filminin Künyesi

Filmin İsmi	Do Not Disturb
Yönetmen	Cem Yılmaz
Senaryo	Cem Yılmaz
Yapımcı	Cem Yılmaz
Vizyon Tarihi	2023
Süre	114 dk.
Oyuncular	Cem Yılmaz, Zafer Algöz, Ahsen Eroğlu, Celal Kadri Kınoğlu, Özge Özberk, Bülent Şakrak, Nilperi Şahinkaya, Mustafa Kırantepe, Tilbe Saran, Diren Polatoğulları, Seda Akman, Can Yılmaz, Selen Şenay

3.1.4. Do Not Disturb Filminin Çözümlenmesi

Do not Disturb film evreni, bir önceki filmin kahramanı olan Ayzek'i yine filmin merkezine yerleştirir. Eksikleri ve yaraları olan ve bu çerçevede tamamlanmamış görünümünü devam ettiren özne konumundaki kahraman olan Ayzek feribottan ayrılarak işsiz kalmıştır. İdeal bir benlik ve ego görünümüne sahip olmayan kahraman özgüven eksikliğine sahiptir, bu eksikliği kişisel gelişim videoları ile aşmaya çalışmaktadır. İlk filmin en önemli eyleyenlerinden biri olan feribot, bu sefer yerini Komodor Otel'e bırakacaktır. Ayzek filmsel evren içinde önemli bir işleve sahip olan bu iletişim mekanında gece müdürü olarak işe başlar. Anlatının merkezinde yine bir mekan vardır ve bu mekan kahramanın benliğini anlama noktasında önemli veriler sunmaktadır. İlk filmde yaşanan çatışmalar ve mülakatın etkisiyle ortaya çıkan kaygı durumu, kahramanın idsel dürtülerinin ortaya çıkmasına, gerçek ile rüya arasındaki sınırın silinerek kahramana dair kötücül birtakım edimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Benzer bir durum bu filmsel evrende de yaşanmaktadır. Ayzek otelde çalışanlarla ve otelde kalanlarla temas eder, birtakım olaylar içinde değişir ve dönüşür. Özellikle videoda takip ettiği kişisel gelişim fenomeninin tavsiyelerinin bir işe yaramadığını görmesi ve her gün aldığı ilacı alamaması nedeniyle bir önceki filmde tuvalet sahnesinde yaşanan sürreal birtakım hadiseler kahraman özelinde yaşanmaya başlar. Özne konumundaki Ayzek, bu çatışmalar neticesinde bilinç durumundan bilinç dışına, ego durumundan idsel dürtü evrenine bir yolculuk daha yapar. Feribottan ayrıldıktan sonra zor bir dönem geçirdiğini Ayzek'in sesinden anlarız. İki yıldır annesi ile aynı evde kalan ve "*bicoverdim*" adlı sakinleştirici ilaçlar kullanmaya başlayan Ayzek bu filmsel evrende de rahatlıkla özdeşlik kurulabilecek ideal bir ego da değildir. Filmsel anlatılarda eksiltili anlatıya aşina olan izleyici, daha önceki filmde olduğu gibi eksiltili özelliklere sahip olan bu kahraman da artık aşinadır.

Görsel 5-6: Do Not Disturb Filminden Sahneler

Anlatının henüz başında anlatının kahramanına yönelik önemli veriler yine filmsel mekan ve nesneler üzerinden verilmeye çalışılır. İmaj 5 ve 6'da 1977-1987 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde yayınlanan "*Aşk Gemisi*" filmindeki Isaac karakterine göndermeler yapıldığı görülmektedir. Komedi türündeki bu filmde, orijinal eserdeki mekan ve karakterlere yapılan göndermeler, seyircileri geçmişteki yapıma bağlamakta ve nostalji yaratmaktadır. Böylece yeni film, eski filmin hayranlarının ilgisini çekerken; aynı zamanda yeni nesil izleyicilere de eserler arasındaki bağlantıyı gösterebilmektedir. Kısa bir şekilde ifade etmek gerekirse, film yapımcıları karakter ve mekan seçimleriyle geçmişten gelen izleri yansıtarak, farklı kuşaklardan seyircileri eserle bağdaştırabilmektedir.

Görsel 7-8: Do Not Disturb Filminden Sahneler

Farklı mekanların birey üzerindeki etkisi, orada geçirilen zamanın niteliğine ve o mekanda yaşanan deneyimlere bağlıdır. Örneğin bir kişi için doğup büyüdüğü yerleşim yeri, benliğinin şekillendiği temel mekandır. Aynı şekilde iş yerinin ya da eğitim gördüğü okulun da bireyin kimliğine iz bıraktığı söylenebilir. Farklı sanatsal eserlerde, özellikle de sinema filmlerinde, karakterlerin benlikleri çoğunlukla ilişkilendikleri mekanlar üzerinden tanımlanmaya çalışılır. Burada amaç, seyirciye o karakterin ruh halini ya da kişiliğini daha iyi aktarabilmektir. Fakat her filmin anlatım biçimi ve vurgulama şekli farklı olduğundan, mekanın benlik temsili farklı yöntemlerle ele alınabilmektedir. İmaj 7-8'de görüldüğü üzere Ayzek'in benliğine ve kimliğine dair veriler, kahramanın içinde var olduğu ve yaşadığı mekan ve nesneler üzerinden verilmeye çalışılır. İlk filmde özellikle diş üzerinden karaktere dair verilen birtakım tanıtıcı söylemler, bu sefer yaşadığı yerin ve nesnelerin detaylı bir şekilde gösterilmesi ile verilmeye çalışılır.

Komedi türündeki bu filmsel evrenin başkahramanı olan Ayzek'in annesi ile ilişkisini de psikolojik bir bakış açısı ile değerlendirmek mümkündür. Ana karakterin annesinin sesinin duyulması yeterli olsa da annenin görülmemesi, Ayzek'in gelişiminde bir eksikliğe gönderme yapmaktadır. Lacan'a göre çocuğun annesiyle kurduğu ilişki onun kişilik gelişimini doğrudan etkiler. Filmde ana karakterin diş problemini annesinden duyması, aslında onun oral evresini tamamlamadığını da imlemektedir. Anne figürünün görünmemesi de karakterin şizofren eğilimler sergilediği fikrini akla getirmektedir. Psikanalitik açıdan bakıldığında ana karakterin annesi, onun iç dünyasındaki süperego kavramına tekabül etmektedir ve kendi benliğinin otoriter yönünü yansıtmaktadır. Film anlatısında anne ile olan bu kısa ve derin sahne, bu bağlamda karakterin geçirdiği ruhsal gelişim sürecine de ışık tutmaktadır.

Görsel 9-10: İlk görsel *Psycho* filmine, ikinci görsel ise *AnaYurt Oteli* filmine aittir.

Freudyen çerçevede *Psycho* filmine baktığımızda özne, mekan ve benlik arasındaki ilişkiye dair bir okuma yapılabilir. Norman Bates annesiyle eski dönemden kalma bir evde yaşamaktadır, ya da anlatının belli bir bölümüne kadar izleyicinin öyle düşünülmesi istenmiştir. Evin ilk katını süperego katı olarak ifade edebiliriz. Bates'iin aslında var olmayan annesiyle yaşadığı ilk katta, annenin varlığını imleyen eşyalar ve odalar bulunmaktadır. Anne bir otorite ve süperego olarak anlatıda karşımıza çıkar. Süperego, bireyin içselleştirdiği ahlaki değerler sistemini ve otorite figürlerini temsil eder. Bates için ilk kattaki anne figürü, bastırılmış suçluluk duygularını denetleyen süperegonun somutlaşmış halidir. Ömer Kavur'un 1982 yılında çektiği *Anayurt Oteli* filmi, Yusuf Atılgan'ın aynı adlı romanının sinema uyarlamasıdır. Ömer Kavur, Zebercet karakteriyle oteli bir metafor olarak kullanarak, toplumsal düzen ve birey arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Bu filmsel evrende de otelin katları ile Freud'un teorisi arasında önemli paralellikler söz konusudur. Bu paralellikleri Ayzek'in kahramanı olduğu her iki filmde de görmek mümkündür. İdsel dürtülerin ortaya çıktığı mekan ile süperegonun varlığını hissettirdiği mekanlar farklıdır. Ayzek'in tavır ve davranışlarını biçimlendiren anlar, iletişim mekanları ve buraya eklemlenen diğer karakterler dolayımı ile şekillenmektedir. "*Psycho*", "*Anayurt Oteli*" ve "*Do Not Disturb*" gibi üç filmde de otel binalarının üç katlı olduğu görülmektedir. Alt kat genellikle idsel dürtülerin ve bilinçdışı isteklerin hakim olduğu yer olarak tasvir edilir. Giriş katı ve lobi bölümü ise ego fonksiyonunu yerine getiren ve bireyin çevresiyle uyum sağlamaya çalışan alanı simgelemektedir. Üst kat ise süperego ile ilişkilendirilebilir; bireyin içselleştirdiği ahlaki değerlerin ve toplumsal normların hüküm sürdüğü yer olarak görülebilir. Dolayısıyla otel kavramı, Freudyen psikolojinin id, ego ve süperego kavramlarını temsil edebilecek şekilde üç katlı bir mekânsal yapıya sahiptir. Söz konusu üç filmde de otel binalarının bu şekilde tasvir

edilmesi, otelin evsizlik arasında geçici bir barınak olma özelliğinin yanı sıra ruhsal bir anlam taşıdığını da göstermektedir.

Görsel 11-12**:** Do Not Disturb Filminden Sahneler

Anlatının kahramanı otele gelerek otel müdürü ile tanışır ve otelin işleyişi hakkında bilgiler alır. Kendisine üzerinde Çetin yazan bir isimlik verilir. Esasında kahramanın adı Metin'dir. Ayzek ile farklı bir ideal egoya öykünen özne, bu sefer başka bir isim ile anılmak durumunda kalacaktır. Esasında isim karmaşası, öznenin benliğinin çatlaklarına ve tamamlanmamışlığına da metoforik olarak bir gönderme yapmaktadır. Anlatı ilerler, kesitler değişir. Kişisel gelişim fenomeni Peri Sözler'den bir şeyler duymaya başladığımız anda aynada mizansen anlamında bir dönüşüm yaşandığı görülür. Bu dönüşüm ile Ayzek aynada farklı görünmeye başlar. Yeşil renkte aristokrat ceketi üzerinde, saçları siyahlaşmış ve ön dişleri tamamlanmış bir ideal ego karşımıza çıkar. Özne nazarında gerçek ile düş yine bulanıklaşmış, gerçek hayatta eksik bırakılmışlığını sürreal ortamda tamamlamaya çalışan bir özne bu filmsel evrende de ortaya çıkmıştır. Bu dönüşüm esasında Lacanyen bağlamda tanımlanan ayna evresini işaret etmektedir. Ayna evresinde Lacan, ben'e ve imgesel'e ilişkin psikanalitik kavrayışı ortaya koyarken imgesel, ben'in dünyasıdır. Aynı zamanda özdeşleşmenin, duyu algısının, bir birlik duygusunun ve de dil edinimi öncesi dönemin evresidir (Homer, 2013, akt. Tuzgöl, 2018: 46). *Karakomik Filmler 2 Arada* ve *Do Not Disturb* filmlerinde incelenen arabalı feribot ve otel gibi mekânlar, yalnızca fiziksel kullanım alanları olmanın ötesinde daha derin anlamlar ifade etmektedir. Bu mekânlara benlik kazandıran ikincil anlam ve kavramlar, diğer destekleyici kavramlarla birlikte ele alındığında, mekânlar sadece kullanım alanı olmaktan ziyade benlik yapılarını da temsil etmektedir. *Karakomik Filmler 2 Arada* filminde arabalı feribot, *Do Not Disturb* filminde Komodor (Palas) Otel'de orada bulunan kişilerin yani benliklerin eylemleriyle anlam kazanmaktadır. Diğer bir deyişle, bu mekânlar kişilerin kimliklerini ve davranışlarını yansıtmaktadır. Filmlerde kullanılan mekânlar, karakterlerin kişiliklerini ve hikâyeyi anlamlandırmada önemli bir rol oynamaktadır. Otel odaları ve feribot gibi kısmi alanlar, karakterlerin benlik algısı hakkında ipuçları vermektedir. Freudyen psikoloji kavramlarıyla bakıldığında, bu tür mekânlar bastırılmış duyguların ve hatıraların yeniden yüzeye çıkmasına izin verebilir. Örneğin bir filmdeki otel odası sahnesi, karakterin iç dünyasındaki baskılanmış hisleri temsil edebilir. Oda, kişinin kendisini keşfetme sürecinde önemli ipuçları sunar. Benzer şekilde feribot gibi geçici alanlar da geçmiş travmaların yeniden canlanmasına neden olabilir. Böylece filmsel mekân, kişiliğin derin yapısı hakkında farklı açılardan bakmaya olanak sağlar. Sonuç olarak filmlerde kullanılan mekânlar, sadece hikâyenin geçtiği yerler olarak görülmemeli, aynı zamanda karakterlerin psikolojik durumlarını da yansıtan anlamlı imgeler olarak değerlendirilmelidir. Böylece filmsel mekân, hikâyenin anlaşılmasına katkı sağlayan önemli bir sembol haline gelir.

4. SONUÇ

Film endüstrisinde iletişim mekanları, hikayenin aktarılmasında ve karakterlerin geliştirilmesinde çok önemli bir rol oynar. Bir filmin geçtiği mekanlar, karakterin kimliğine ve benliğine dair fikir verebilir. Bu bağlamda "*Anayurt Oteli"* veya "*Psycho"* gibi referans aldığımız filmler ekseninde "*Karakomik Filmler 2 Arada"* ve "*Do Not Disturb"* filmleri, benzer şekilde mekan ve benlik arasındaki ilişkiyi anlama noktasında önemli veriler sunmaktadır. Bu çalışmada ele alınan filmsel anlatılardaki kahramanların yaşadığı iç çatışmalar, benliğin inşası, benliğin değişimi ve dönüşümü meseleleri filmsel mekanlar üzerinden anlaşılabilmekte ve bu minvalde kahraman konumundaki özneye dair yorumların üretilmesine olanak sağlamaktadır. Bu filmsel evrenlerde inşa edilen iletişim mekanları en temelde filmin aktarmayı amaçladığı psikolojik etkiyi tamamlar nitelikte tasarlanmaktadır. Ele alınan filmsel dünyaların adeta başrolü konumunda feribot ve otel gibi iletişim mekanları vardır. Yapılan çözümleme sonucunda bu uzamların, öznenin benliğindeki aşamalara tekabül ettiği kanaatini taşımaktayız. Anlatının kahramanının dönüşümünün anlaşılması noktasında feribottaki ve oteldeki katlar, *Anayurt Oteli* ve *Psycho* filmindeki katların işlevine sahiptir. İd, ego ve süperego temelinde kuramsal bir bakışla filmsel metne bakıldığında, iletişim mekanlarındaki katlar ve kişiler, Freudyen bir bakışın sınıflandırmasına karşılık gelmektedir. Ele alınan filmsel evrenlerdeki, otel odası, sokak, ev, eczane, tuvalet, kaptan köşkü vb. kahramanın iç dünyasındaki değişimlerin bir tezahürü niteliğindedir. Bu iletişim mekanlarının kahramanın duygusal durumunu, düşüncelerini ve yaşadığı çatışmaları sembolize etmek amacıyla inşa edildiğini söylemek mümkündür. Böylece mekan tasarımlarının ve inşasının, psikanalitik bir bakış açısıyla ele alındığında filmin genel anlatısının oluşturulmasında ve kahramanın benliğinin çeşitli aşamalarına gönderme yapmasında önemli bir role sahip olduğu görülmektedir. Filmsel mekan içerisinde yer alan unsurların, oradaki kimlik temsillerini desteklediği ve şekillendirdiği söylenebilir. Mekanın sahip olduğu mizansen ve dekorasyon unsurları, oradaki kimliğin algılanmasında önemli bir rol oynar. Eksik ya da uygun olmayan mizansen unsurları, kimliğin mekânsal temsilini zayıflatabilir. Ayrıca mekanlar arası iletişimde de mizansen unsurlarının, o mekanda yer alan kimliğin temsil gücünü arttırdığı ifade edilebilir. Özellikle sinemada kullanılan mekanlar, filmlerdeki kimlik kavramlarını etkili bir şekilde anlatabilmektedir. "*Do Not Disturb"* ve *"Karakomik Filmler 2 Arada"* filmlerinde yer alan mekanlar, filmlerin ana temasını ve karakterlerin kimliklerini şekillendirmede önemli roller üstlenmiştir. Lefebvre'nin "çelişkili mekan" olarak tanımladığı bu tarz mekan kullanımları, mekanın anlamını dönüştürmesi açısından dikkate değerdir. Sonuç olarak mekan ve kimlik ilişkisi, her iki kavramı da şekillendiren ve anlamlandıran çok boyutlu bir ilişki olarak karşımıza çıkmaktadır. Filmsel mekan anlatının kahramanının kimliğini ve benliğini temsil ettiği gibi, aynı zamanda ona yön de verir. Bir filmin mekanı kahramanın karakterini anlamamızı sağlar. Mekanın türü, büyüklüğü, atmosferi gibi unsurlar kahramanın kişiliği, sosyal statüsü ve hayat tarzı hakkında ipuçları verir. Bir mekan, kahramanın hareketlerini ve davranışlarını da şekillendirir. Belirli bir mekanda geçen olaylar, oradaki atmosfer ve koşullar sebebiyle kahramanın tepkileri farklı şekillenebilir. Mekan sayesinde kahraman üzerinde baskı kurularak belirli duygu durumları yaratılabilir. Bütün bunlar göz önüne alındığında, bir filmin kahramanı ile filmsel mekan arasında psikolojik ve simgesel derin bir bağ olduğu aşikardır.

5. KAYNAKLAR

Abalı, N. (2008). Zincir mektuplarının Jung'un bilinçdışının dinsel işlevi ve arketipleriyle okunması. *Milli Folklor Dergisi*, 79 (20), 65-59.

Arısoy, E. (2019). Sinemada kadraj dışı alanların anlatıdaki yeri: Yozgat Blues film örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* (ASEAD), 6 (12), 239-258.

Arslan, U. T. (2009). Aynanın sırları: Psikanalitik film kuramı. *Kültür ve İletişim*, 12(1), 9-38.

Ayberk, A. E. (2014). Marka kişiliği çerçevesinde arketip yaklaşımı yoluyla reklamlarda hikâye anlatımı (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Balkaya, D. (2013). *Özerk dil dizgesinden Lacan'ın simgesel düzenine bir yapıtta Lacancı izler sürme*. Çizgi Yayınevi.

Bauman, Z. (2017). Akışkan modernite. (Çev. Sinan Okan Çavuş). Can Yayınları.

Berne, E. (1976). Hayat denen oyun. (Çev. S. Sargut). Altın Kitaplar Yayınevi.

Bilgili, M. (2019). Coğrafyada mekân felsefesi üzerine yaklaşımlar. International Journal of Geography and Geography Education (IGGE), 41, 88-102.

Botton, D. A. (2007). Mutluluğun mimarisi. (Çev. B. Tellioğlu Altuğ). Sel Yayıncılık.

Bowman, B. (1992). Master space: film images of capra, lubitsch, sternberg and wyler. USA: Greenwood Press.

Büker, S. (1985). *Sinemada anlam yaratma*. Milliyet.

Camcı, C. (2009). Heidegger'in Aristoteles'in zaman anlayışının yorumuyla Kant'ın zaman kavramının eleştirisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe Dergisi*, 4(8), 93-121.

Canbolat, T., & Öner, S. U. (2019). Renk-mekân-anlatım ilişkisinin sinemekânlarda incelenmesi: Wes Anderson filmleri. *Mimarlık ve Yasam Dergisi*, 4(2), 337348.

Cevizci, A. (2010). *Felsefe sözlüğü*. Paradigma Yayıncılık.

Craib, I. (2011). *Psikanaliz nedir; Psikanaliz okulları ve psikoterapi üzerine eleştirel bir giriş* (Çev. A. Kılıçoğlu). Say Yayınları.

Çetin, Ö. (2010) Jung psikolojisinde rüya. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 249-269.

Çiğdem, A. H. (1999). Sinemada görüntü ve gerçek ilişkisi. *Sanat Dergisi*, 1, 97-102.

Deleuze, G. (2003). *İki konferans: yaratma eylemi nedir*? (Çev. Ulus Baker). Norgunk. (Original Book Published in 1996).

Evran, A. (2018). Bir düşünme biçimi olarak psikanaliz. *ViraVerita E-Dergi*, 7, 56-76.

Freud, A. (2011). *Ben ve savunma mekanizmaları*. Metis Yayınları.

Freud, S. (2011). *Cinsiyet üzerine* (Çev. A. Avni Öneş). Say Yayınları.

Freud, S. (2014). *Bastırma ve bastırılanın geri dönüşü* (Çev. O. Kasap). Telos Yayınevi.

Freud, S. (2019). *Cinsellik üzerine* (Çev. A. A. Önes). Say Yayınları.

Freud, S. (2019). *Haz ilkesinin ötesinde ben ve id* (Çev. A. Babaoğlu). Metis Yayınları.

Freud, S. (2019). *Rüyaların yorumu* (Çev. D. Muradoğlu). Say Yayınları

Geçtan, E. (1998). *Psikanaliz ve sonrası*. Remzi Kitabevi.

Ghulyan, H. (2017). Lefebvre'nin mekân kuramının yapısal ve kavramsal çerçevesine dair bir okuma. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 26(3), 1-29.

Goffman, E. (1959). *The presentation of self ın everyday life, doubleday*. New York: Garden City.

Goffman, E. (2014). *Günlük hayatta benliğin sunumu*. (Çev. B. Cezar). Metis Yayınları.

Gökçe, O. (2002). *İletişim bilimine giriş: İnsanlararası ilişkilerin sosyolojik bir analizi*. Turhan Kitabı

Gürbüz, M., & Aydın, A. H. (2012). Zaman kavramı ve yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 1-20.

Heidegger, M. (1996). *Zaman kavramı*. (Çev. Saffet Babür). İmge Kitabevi.

Jung, C. G. (2005). *Dört arketip* (Çev. Z. A. Yılmazer). Metis Yayınevi.

Jung, C.G. (2015a). *İnsan ve Sembolleri*, H.M. İlgün. (Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Jung, C.G. (2015b). *Kişiliğin Gelişimi*, D. Olgaç. (Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Jung, C.G. (2015c). *Jung: Psikoterapi Pratiği*. S. Türk. (Çev). İstanbul: Kaknüs Yayınları

Işık, O. (1994), Değişen toplum mekân kavrayışları: mekânın politikleşmesi, politikanın mekânsallaşması. *Toplum ve Bilim Dergisi*. Sayı 64–65.

Işıklar, E. (2013). *Akıl ve Madde*. Emre Basımevi: İzmir

Karaokay, İ. (2014). Fuzuli'nin Leyla ile Mecnun mesnevisinin arketipsel sembolizm bağlamında çözümlenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 337- 351.

Kuban, D. (2002). *Mimarlık kavramları tarihsel perspektif içinde mimarlığın kuramsal sözlüğüne giriş*. Yapı- Endüstri Merkezi Yayınları.

Lacan J. (1977). *The Mirror Stage As Formative Of The Function Of The I As Revealed in Psychoanalytic Experience* (tr. A. Sheridan). In:Ecrits, pp. 1–7. Tavistock/Routledge: London.
Lacan, J. (2012). *Babanın-Adları*. Çev. Murat Erşen, Monokl Yayınları: İstanbul

Lacan, J. (2013). *Psikanalizin dört temel kavramı* (Çev. N. Erdem). Metis Yayınları.

Lefebvre, H. (2014). *Mekanın üretimi* (Çev. I. Ergüden). Sel Yayıncılık.

Leibniz, G. W. (1997). *New essays on human understanding*. (trans. peter remnant & jonathan bennett). Cambridge University Press, New York.

Manav, B. (2015). Renk-anlam-mekan ilişkisi. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 5(3), 22-27.

Medin, B. (2014). Duvara Karşı ve Zenne filmlerine dramaturjik bir yaklaşım. *Selçuk İletişim*, 8(3), 228-246.

Memmedova-Kekeç, E. (2017). Ahmed Yesevi'nin Yasnamesinde bilge kişi arketipi. *Millî Folklor*, 116, 101-111.

Nalbantoğlu, H.Ü. (2008). *Nedir mekân dedikleri? Zaman-Mekân*. Yem Yayınları

Nasio, J. D. (2007). *Jacques Lacan'ın kuramı üzerine beş ders* (Çev. Ö. Ersen ve M. Ersen). İmge Kitabevi Yayınları.

Oktuğ, Z. (2007). Freud'un kişilik birimleri (id-ego-süperego) ile reklam iletisinin izleyici üzerine yarattığı etkiler arasındaki bağlantı Magnum Kalbim Benecol ve Lösev reklamları

üzerine bir araştırma (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özden, Z. (2004). *Film eleştirisi: Film eleştirisinde temel yaklaşımlar ve tür filmi eleştirisi*. İmge Kitabevi.

Öztürk, O. (1989). *Psikanaliz ve psikoterapi*. Evrim Kitabevi.

Öztürk, S. (2012). *Mekân ve iktidar: Filmlerle iletişim mekânlarının alt politikası*. Phoenix Yayınevi.

Peterson, M., Hasker, W., Reichenbach, B., Basinger, D. (2013). *Din Felsefesi*. Küre Yayınları: İstanbul

Poloma, M. M. (2007). *Çağdaş sosyoloji kuramları*. (Çev. H. Erbaş). Eos Yayınları.

Propp, V. (2011). Masalın biçimbilimi. (Çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ritzer, G. & Stepnisky, J. (2013). *Çağdaş sosyoloji kuramları ve kökleri*. (Çev. E. Howison). Deki Yayınları.

Solak, S. G. (2014). Mekân kimlik etkileşimi ve kentsel mekândaki tezahürler (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Süalp, Z. Tül Akbal (2004). *Zaman mekân kuram ve sinema*. Bağlam Yayınları.

Tura, S. M. (2010). *Freud'dan Lacan'a psikanaliz*. Kanat Kitap.

Turan, M. O. (2013). Kuyu filmindeki arzu kavramının Lacancı psikanalitik yaklaşım çerçevesinde çözümlenmesi. *Selçuk iletişim*, 7(4), 169-185.

Tuzgöl, K. (2018). Lacanyen psikanalitik kuram ve öznenin konumu. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 1(1), 41-53.

Usta, G. (2020). Mekan ve yer kavramlarının anlamsal açıdan irdelenmesi. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 10(1), 25-30.

Uzunali, G. (2015). Zeki Demirkubuz sinemasında mekan kullanımı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yurttaş, N. B., Semiz, S., & N. Cankurt. (2018). Mekânsal algı ve iç mekan tasarımı ilişkisi. I. Atlas Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, 23-30.

THE DELICIOUS WORLD OF ANCIENT ROMAN EVENING MEAL: GASTRONOMIC RICHES AND SOPHISTICATED TASTES

ANTİK ROMA AKŞAM YEMEĞİNİN LEZZETLİ DÜNYASI: GASTRONOMİK ZENGİNLİKLER VE SOFİSTİKE LEZZETLER

Deniz GÜÇLÜ[1],

[1]Öğr. Gör. , Kocaeli Üniversitesi, Kartepe Turizm MYO

Özet

Antik Roma döneminde akşam yemeği (convivum), Roma İmparatorluğu'nun zengin ve seçkin sınıfının sosyal yaşamında önemli bir rol oynuyordu. Latince kökenli olan bu kelime, "birlikte yaşamak" veya "bir araya gelmek" anlamına gelir. Convivium'lar genellikle misafirlerin bir araya gelerek yemek yediği ve birlikte vakit geçirdiği özel etkinliklerdir. Bu özel etkinlikler genellikle varlıklı ve soylu ailelerin evlerinde veya özel salonlarda yapılırken, misafirlerin sosyal bağlarını güçlendirmeyi, lüks yaşam tarzlarını sergilemeyi ve keyifli vakit geçirmelerini hedefliyordu. Convivium çok çeşitli etkinlikleri kapsıyordu ve bu etkinliklerin merkezinde yemek yer alıyordu. Balık, deniz ürünleri, çeşitli etler, taze meyveler, sebzeler, özenle seçilmiş şaraplar ve tatlılar gibi lüks ve çeşitli yiyecekler misafirlere ikram edilirdi. Menülerde bazı nadir ve egzotik öğeler de bulunsa da, yemeğin sunumu ve kalitesi, etkinliğin ihtişamını ve zenginliğini vurgulayacak şekilde özenle hazırlanırdı. Convivium'da, sadece zenginlik ve gösterişin değil, aynı zamanda eğlencenin ve sosyal etkileşimin de önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Müzisyenler, dansçılar, akrobatlar ve hatta hayvan dövüşleri gibi çeşitli gösteriler, davetlilerin keyifli vakit geçirmesini sağlamak amacıyla düzenlenirdi. Şiir okumaları, sohbetler ve oyunlar da şölenlerin vazgeçilmez bir parçasıydı ve bu etkinlikler, davetliler arasındaki iletişimi ve bağları güçlendirirdi. Convivium aynı zamanda sosyal statünün ve hiyerarşinin de bir göstergesi olarak kabul edilirdi. Davetlilerin sıralaması, masanın düzeni ve hangi yiyeceklerin kime sunulduğu gibi detaylar, sosyal statüyü ve gücü yansıtmak için dikkatle planlanırdı. Bu şekilde, şölenler toplumun üst kesiminin bir araya gelerek ilişkilerini sürdürdüğü ve güçlerini pekiştirdiği önemli platformlar haline gelirdi. Çalışmamızda antik metinlerden elde edilen bilgiler ve arkeolojik veriler ışığında Roma şölenleri ekseninde Roma gastronomisi incelenerek günümüzdeki etkileri ve uygulanabilirliği değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Gastronomi, Antik Roma, Yemek Kültürü

Abstract

During ancient Roman times, dinner (convivum) played an important role in the social life of the rich and elite class of the Roman Empire. This word, which is of Latin origin, means "living together" or "coming together". Conviviums are often special events where guests come together to eat and spend time together. While these special events were generally held in the homes of wealthy and noble families or in private halls, they aimed to strengthen the social ties of the guests, showcase their luxurious lifestyles and have a pleasant time. Convivium encompassed a wide range of events, and food was at the center of these events. Luxurious and diverse foods such as fish, seafood, various meats, fresh fruits, vegetables, carefully selected wines and desserts were served to the guests.

Although the menus also included some rare and exotic items, the presentation and quality of the food was carefully prepared to highlight the magnificence and richness of the event. It is known that in Convivium, not only wealth and ostentation, but also entertainment and social interaction play an important role. Various shows such as musicians, dancers, acrobats and even animal fights were organized to ensure that the guests had an enjoyable time. Poetry readings, conversations and games were also an indispensable part of the feasts, and these events strengthened communication and ties between the guests. Convivium was also considered an indicator of social status and hierarchy. Details such as the order of the guests, the arrangement of the table, and which foods were served to whom were carefully planned to reflect social status and power. In this way, feasts became important platforms where the upper segment of society came together, maintained their relations and consolidated their power. In our study, Roman gastronomy will be examined in the context of Roman feasts in the light of information obtained from ancient texts and archaeological data, and its effects and applicability today will be evaluated.

Keywords: Gastronomy, Ancient Rome, Food Culture

1. GİRİŞ

Antik Roma, MÖ 8. yüzyılda İtalya'nın orta kesimlerinde Tiber Nehri'nin yakınlarında küçük bir yerleşim olarak kuruldu. Başlangıçta, Latium'daki bir dizi krallık ve şehir devletlerinden biriydi. Roma, zamanla güçlenerek İtalya Yarımadası'ndaki diğer şehir devletlerini fethetti ve bir cumhuriyet dönemine girdi. Roma Cumhuriyeti dönemi (MÖ 509-27), Senato ve iki konsül gibi kurumlarla yönetilen bir hükümet sistemine sahipti. Bu dönemde Roma, Akdeniz havzasında genişlemeye başladı. Roma ve Kartaca arasında yaşanan Phön Savaşları (MÖ 264-146), sonunda Roma'nın Akdeniz'in en büyük gücü haline gelmesini sağladı. Ancak Cumhuriyet dönemi içinde artan iç çatışmalar, askeri liderlerin (örneğin Julius Caesar) güçlenmesine ve sonunda Roma İmparatorluğu'nun kurulmasına yol açtı. MÖ 27'de Octavianus, Augustus unvanını alarak Roma'nın ilk imparatoru oldu. Bu, Roma'nın İmparatorluk dönemi olarak bilinen döneminin başlangıcıdır. Roma İmparatorluğu zirvesine MS 2. yüzyılın ortalarına kadar ulaştı. Bu dönemde, imparatorluk genişledi, güçlendi ve önemli bir kültürel gelişme yaşadı. Ancak, 3. yüzyılda başlayan krizler (ekonomik, askeri ve politik) imparatorluğu zayıflattı. 4. yüzyılın sonlarına doğru İmparatorluk, Doğu ve Batı Roma İmparatorlukları olarak ikiye ayrıldı. Batı Roma İmparatorluğu, MS 476'da barbar kabilelerin liderlerinden Odoacer tarafından devrildi ve bu olay geleneksel olarak Antik Roma'nın çöküşü olarak kabul edilir. Ancak Doğu Roma İmparatorluğu, 1453'e kadar varlığını korudu. Antik Roma tarihi, siyasi, askeri, sosyal, kültürel ve ekonomik açılardan önemli bir etkiye sahiptir. Roma hukuku, mimarisi, sanatı, mühendisliği ve dilbilimi gibi birçok alanda büyük bir etki bırakmıştır. Ayrıca, Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nda yayılması ve sonrasında Avrupa tarihine büyük bir etkisi olmuştur. Roma İmparatorluğu, birçok farklı coğrafi bölgeyi içine alıyordu. Bu nedenle, farklı bölgelerin iklimi, toprağı ve doğal kaynakları, çeşitli tarım ürünlerinin ve yiyeceklerin yetiştirilmesini sağladı. Roma'nın imparatorluk olarak genişlemesi, farklı kültürlerle ticaret yapma ve farklı bölgelerden getirilen malzemeleri kullanma fırsatı sunmuştur. Bu da Roma mutfağını zenginleştirmiş ve çeşitliliğini artırmıştır. Roma İmparatorluğu'nun kölelik sistemine dayalı ekonomisi, tarım, hayvancılık ve mutfak işleri gibi sektörlerde büyük bir işgücüne sahipti. Bu, daha fazla ürünün yetiştirilmesi ve işlenmesi için olanak sağlamıştır. Roma toplumunda farklı sosyal sınıfların farklı yemek alışkanlıkları vardı. Zengin sınıf, genellikle çeşitli ve lüks yiyecekler tüketirken, işçi sınıfı daha basit ve ekonomik yiyeceklerle beslenirdi. Bu da farklı yemek tariflerinin ve tatların gelişmesine yol açmıştır. Roma İmparatorluğu'nun farklı bölgelerden gelen insanları ve kültürleri içermesi, farklı mutfak geleneklerinin birleşmesine ve yeni yemek tariflerinin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur.

Bu faktörlerin birleşimi, Antik Roma gastronomisinin çeşitliliğini ve zenginliğini sağlamıştır. Bu da Roma mutfağının geniş bir yelpazede lezzetli ve ilginç yemekler sunmasına olanak tanımıştır. Antik metinler ve arkeolojik buluntular Roma gastronomisinin detaylarına ışık tutmaktadır.

2. ANTİK ROMA'DA ÖĞÜNLER

2.1. Jentakulum (Kahvaltı)

Antik Roma'da "jentakulum", kahvaltı anlamına gelmekteydi. Ancak, modern kahvaltı alışkanlıklarından biraz farklıydı ve genellikle hafif geçiştirilen bir öğün olarak kabul edilirdi. Bununla birlikte, bazı bireyler için günün başlangıcı için önem taşıyan bir ritüel olarak görülüyordu ve çeşitli yiyecekler içermekteydi. Jentakulum, genellikle sabah erken saatlerde yenir ve günlük iş veya aktivitelere başlamadan önce tüketilirdi. Roma'da kahvaltı, genellikle aile üyeleri arasında birlikte yapılırdı. Ancak, özellikle işe giden insanlar için hızlı bir şekilde tüketilir ve genellikle evde değil, dışarıda satın alınan yiyeceklerle sınırlı kalırdı (Howitt, 2009). Kahvaltıda genellikle ekmek, zeytinyağı ve zeytin, bal, peynir, meyve ve sebzeler, yumurta veya balık tercih edilmekteydi. Ekmek Roma'nın en önemli gıdalarından biriydi. Mısır'dan gelen tahıldan en iyi ve en pahalı ekmekler yapılmaktaydı. Mısır özel bir statüye sahipti. İmparator'un özel mülkü olarak kabul ediliyordu ve yıl boyu Mısır'dan gemilerle taşınan tahıl Roma'nın devasa nüfusunu doyurmak için kullanılıyordu. Evlerde ekmek ve yemek pişirmek son derece tehlikeliydi. Romalılar yüksek katlı *insula* adı verilen apartmanlarda oturmaktaydılar. Burada çıkan bir yangın bitişik nizam diğer apartmanlara da yayılıp bütün şehri tehdit ettiği için evlerde yemek ve ekmek pişirilmezdi. Fırında pişirilen ekmekler mayalandıkları için çok daha lezzetli oluyordu. Henüz nasıl kabardığını bilmeseler de Yaşlı Plinius mayalandırma işlemini aktarmıştır. *"Önceki günden beklettiği hamurun küçük bir parçasını kullanıyor. Açıkça görüldüğü gibi hamurun kabarmasına sebep olan şey her ne ise doğal yoldan asidik bir madde."* (Yaşlı Plinius, NH, 18.26). Yaşlı Plinius ekmeklere verilen isimleri de yazmıştır: İstiridye ekmeği, pasta ekmeği, aceleci ekmek, sac ekmeği (Yaşlı Plinius, NH, 18.26). Uzmanlara göre, Antik Roma döneminde ortalama bir Romalının günlük diyetinin yüzde 70'inden fazlası, imparatorluğun uzak vilayetlerinden gelen hububat ürünlerinden oluşuyordu. Buğday, arpa, darı ve yulaf gibi tahıllar, Roma vatandaşlarının temel besin kaynaklarıydı. Romalılar, bu tahıllardan hazırlanan "puls" adı verilen bir lapa tüketiyorlardı ve bu basit ancak besleyici yemek, özellikle işçi sınıfı arasında yaygın bir tercihti. Gladyatörler de genel olarak bitkisel protein bazlı arpa lapası yemekteydiler. Ayrıca, tahıllardan yapılan kek ve çörekler de peynir veya meyve ile servis edilerek tüketiliyordu. Tahıl ürünlerinin en önemli kullanım şekli ise ekmekti. Kent sakinleri genellikle usta fırıncılardan büyük miktarlarda ekmek alırlardı. Herculaneum Antik Kenti'nde Geyikli Ev'de bulunan 2.000 yıllık somun ekmek, günümüzde Napoli Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde ziyaretçilere sergilenmektedir. Bu ekmek, MS 79 yılında Herculaneum şehrindeki bir fırıncı tarafından pişirilmiş ve daha sonra Vezüv Yanardağı'nın patlaması sonucu oluşan lav ve küller altında kalarak korunmuştur. Arkeolojik kazılar sırasında 1930'larda keşfedilen bu ekmek, fırının içinde kömürleşmiş halde bulunmuştur. Üzerindeki bir mühür baskısı, ekmek üzerinde ilginç bir detay sunmaktadır. Mühürde "Q. Granius Verus'un kölesi Celer'in mülküdür" yazmaktadır. Bu, ekmekle ilişkilendirilen kişinin adını ve sahip olduğu kölelik durumunu belirtir. Celer'in Vezüv Yanardağı'nın patlamasından sağ kurtulduğu bilinmektedir, çünkü daha sonra serbest bırakılanlar listesinde adı geçmektedir (Dickey, 2017: s. 105). Bu ekmek, Antik Roma dönemine ait somut bir örnek olarak, tarihsel ve arkeolojik açıdan büyük bir öneme sahiptir. Ekmek incelenerek tarifi yeniden oluşturuldu. Yaşlı Plinius'un adını andığı pasta ekmek türünde olan ekmek rahat bölünmek için üzerinde çentik atılarak pişirilmekteydi. Bu ekmek ayrıca, günlük yaşamın ve fırıncılık uygulamalarının bir göstergesi olarak da değerlidir.

Şekil 1. MS 79'da Vezüv'ün külleri altında kalan Herculaneum'daki Geyikli Ev'de bulunan bir somun ekmek.

2.2. Pramatium (Öğle Yemeği)

Antik Roma'da prandium olarak adlandırılan öğle yemeği, günlük yaşamın önemli bir unsuru olarak kabul edilirdi ve genellikle öğle vaktinde tüketilirdi. Prandium, Roma toplumunda işlevsel bir rol oynardı ve çoğunlukla hafif bir öğün olarak algılanırdı, özellikle de günün ikinci yarısında verimliliği artırmak amacıyla tercih edilirdi. Bu öğle yemeği, genellikle çalışan sınıflar arasında daha yaygındı, ancak toplumun her kesiminden bireyler tarafından da tüketilirdi. Özellikle şehirlerde yaşayanlar için, prandium evde hazırlanan yemekler yerine "*popina*" adı verilen yerlerden hazır yemek almak anlamına geliyordu. Sokak lezzetleri ve sokak satıcıları, Antik Roma'nın günlük hayatının ayrılmaz bir parçasını oluşturuyordu (Juvenal, III 249). Bu sokak yemekleri, imparatorluğun farklı bölgelerinde bulunan insanlar arasında popülerdi ve çeşitli sokak yiyecekleri sunardı. Örneğin, Roma'nın ünlü hamamı keyfi yaptıktan sonra sosis veya kızarmış balık atıştırabilir veya kolezyumda gladyatör savaşını izlerken tuzlu bezelye yiyebilirdiniz. Bu şekilde, prandium sadece bir öğün olarak değil, aynı zamanda Antik Roma'nın sosyal dokusunun ve sokak yaşamının önemli bir yönünü temsil ediyordu. Sokak yemekleri, insanların günlük rutinlerinde ve toplumsal etkileşimlerinde önemli bir rol oynuyordu (Blanck, 1999).

Şekil 2. Pompeii'den bir pazar veya sokak tezgâhındaki satıcıdan ekmek satın alan müşterileri gösteren bir fresk.

2.3. Vesperna (Akşam Yemeği)

Roma toplumunda, günün son büyük yemeği olarak kabul edilen vesperna genellikle akşam saatlerinde tüketilirdi. Bu öğün, günün yoğun aktivitelerinin ardından enerjiyi yenilemek ve günün stresini atmak için önemli bir fırsat sunardı. Vesperna, çeşitli yiyecekler içerebilir ve Roma toplumunun sosyal sınıfına, bölgesel farklılıklara ve bireysel tercihlere bağlı olarak çeşitlilik gösterebilirdi. Geleneksel olarak, vesperna öğününde et veya balık, çeşitli sebzeler, ekmek, meyve ve tatlılar tüketilirdi. Şarap da sıkça bu öğünde içilen içeceklerden biriydi. Vesperna, Roma toplumunda aileleri bir araya getiren ve sosyal etkileşimi teşvik eden bir fırsat sağlardı. Özellikle zengin sınıf için, vesperna şölenler şeklinde düzenlenebilir ve konukseverliği göstermek için önemli bir platform olabilir. Ancak, her kesimden insanlar için vesperna, günün yorgunluğunu atmaları ve aileleriyle bir araya gelmeleri için değerli bir öğün olarak kabul edilirdi (Howitt, 2009).

2.4. Comissatio (Gece Yemeği):

Comissatio, Antik Roma'da bir içki partisi veya içki içme toplantısı olarak tanımlanır. Tipik olarak, akşam yemeğinden sonra düzenlenirdi ve katılımcılar genellikle sofradan kalkmadan önce bir araya gelirlerdi. Bu toplantılar, genellikle neşeli ve şenlikli bir atmosferde geçerdi ve içki içme, şarkı söyleme, dans etme ve oyunlar gibi eğlenceli etkinliklerle dolu olurdu. Comissatio'lar, sosyal bağları güçlendirmek, arkadaşlık ilişkilerini pekiştirmek ve toplumsal etkileşimi artırmak için bir araya gelme fırsatı sunardı. Ayrıca, Antik Roma toplumunda Comissatio'lar, tanrılara sunulan bir tür şükran ifadesi olarak da görülebilirdi ve bazen dini törenlerin bir parçası olarak düzenlenirdi. Bu tür içki partileri, Roma İmparatorluğu'nun farklı bölgelerinde ve toplumsal kesimlerinde popülerdi. Comissatio'lar, Roma'nın sosyal ve kültürel yapısının önemli bir parçasını oluştururken, insanların bir araya gelip eğlenmeleri için bir platform sağlıyordu.

3. ROMA ŞÖLENİ: CONVIVIUM

Latince kökenli olan bu kelime, "birlikte yaşamak" veya "bir araya gelmek" anlamına gelir. Convivium'lar genellikle misafirlerin bir araya gelerek yemek yediği ve birlikte vakit geçirdiği özel etkinliklerdir. Bu özel etkinlikler genellikle varlıklı ve soylu ailelerin evlerinde veya özel salonlarda yapılırken, misafirlerin sosyal bağlarını güçlendirmeyi, lüks yaşam tarzlarını sergilemeyi ve keyifli vakit geçirmelerini hedefliyordu. Convivium çok çeşitli etkinlikleri kapsıyordu ve bu etkinliklerin merkezinde yemek yer alıyordu. Yemek kaplarının bulunduğu yuvarlak masanın etrafındaki sedirlerin sıralanışı, konukların sosyal konumlarına göre önceliklendirilmişti. Sedirsiz bir şölen, gerçek bir şölen olarak kabul edilmezdi; hatta yoksul insanlar bile böyle bir düzene sahipti (Veyne, 2006). Bir Roma yemek odasında genelde üç tane sedir (cline) bulunurdu ve adını da (triclinium) buradan alırdı. Konuklar üçerli, dörderli bir şekilde sedirlere uzanır, bir dirseklerinin üzerine yaslanarak diğer elleriyle üç sedirin ortasına konan masadan ikram edilen yiyecekleri alırlardı. Yemekte iş veya politika konuşmak soylu Romalılar arasında hoş karşılanmazdı. Şiir, gramer, felsefe gibi daha soyut kavramlar üzerine konuşmak tercih edilirdi (Matyszak, 2020).

Şekil 3. Triclinium

Gelenekçiler, eski tarz Roma tutumluluğuna geri dönmenin savunucusu olurken, bazıları yiyecek ve içecek için yapılan gösterişli harcamaların yoksullar arasında hoşnutsuzluğa neden olabileceğinden endişelenmekteydi. Bu nedenle, Roma'nın en zengin vatandaşlarının lüks tüketim alışkanlıklarını kontrol altında tutmak için bir dizi "müsriflik yasası" çıkarıldı. Ancak, bu kadar çok yasanın olması, bu yasalara tam olarak uyulmadığını veya uygulanmadığını gösterir. MÖ 161'de çıkarılan bir yasa, her gün yiyecek ve eğlence için yapılabilecek harcamaları sınırlamaktaydı; daha sonraki yasalar düğün ve cenaze törenleri için özel kurallar belirliyor, hangi tür etlerin ikram edilebileceğini ve bazı yiyeceklerin tamamen yasaklanmasını belirtiyordu. Bazı yasalar, erkeklerin ipekli giysiler giymemesini, altın vazoların yalnızca dini törenlerde kullanılmasını ve görevlilerin kurallara uyulup uyulmadığını denetlemek için yemek odalarının dışarıya bakan pencerelere sahip olmasını gerektiriyordu (Stange, 2014). Petronius, Nero döneminin zengin fakat kültürsüz çevresini canlı bir şekilde tasvir ederken, ziyafetlerin çeşitli görkemli ve çoğu kez aşırıya kaçan detaylarını karikatürize eder. Bu tür ziyafetlerde, masaya bütün bir hayvanın -mesela bir erkek domuzun- kızartılarak sunulması, domuzun içine yerleştirilmiş yumurtalı kuş kızartmaları gibi detaylar sıra dışıydı. Başka bir örnekte, bir domuzun içinden kaçıp kurtulan ardıç kuşları misafirleri şaşırtırdı. Yemekler gösterişli bir şekilde süslenirken, hizmetçiler de uygun kıyafetlerle bu atmosferi tamamlardı. Bu tarz ziyafetler adeta bir tiyatro temsili gibiydi ve genellikle zengin kesime özgüydü. Petronius'un anlattığı cena Trimalchionis'in şölen detayları:

- Ordövrler (gustatio): Zeytin, bal ve haşhaş tohumlu kakırca, mürdüm erikli ve nar taneli sosis, "dişi tavus yumurtaları" (bu yemek aslında küçük kuşlarla doldurulmuş hamurların yumurta sarısı ve biber ile pişirilmesinden oluşuyordu) ve bal şarabı.

- Ana yemek: Uygun yiyecekler seçilerek hazırlanmış ve dizilmiş on iki burcun sembolleri şeklindeydi: Koç Burcu: fasulye, Boğa Burcu: biftek, ikizler Burcu: testikül ve böbrekler, Yengeç Burcu: bir çelenk, Aslan Burcu: Afrika incirleri, Başak Burcu: temizlenmiş dişi domuz memesi, Terazi Burcu: kefelerinden birinde tart diğerinde pasta bulunan bir terazi, Akrep Burcu: Istakoz, Yay Burcu: boğa gözü, Oğlak Burcu: bir tür kabuklu ya da boynuzlu balık, Kova Burcu: kaz ve Balık Burcu: iki kefal balığı.

- Burç sembollerinden oluşan bu çemberin ortasında ise fırında kızartılmış besili bir kümes hayvanı, dişi domuz memesi, tavşan (kanatlarla süslenmiş) ve içinden biberli garum fışkıran, Marsyas[1] formunda dört minyatür fıskiye yer almaktaydı.

[1] Marsyas, Antik Yunan mitolojisinde önemli bir figürdür. Genellikle Trakyalı bir çoban ve müzisyen olarak bilinir. Marsyas, kaval çalmada oldukça ustadır ve bu yönüyle tanınır. Ancak, müzik tanrısı Apollo'nun meydan

- Şarap: Falerni şarabı (en kaliteli tür) ile ikram edilmişti (Petronius, 79-99).

Ancak, zenginlikle özdeşleşmiş bu gösterişli ziyafetlerin yanı sıra, daha mütevazı ve sade şölenler de mevcuttu. Örneğin, Genç Plinius'un salata, salyangoz, yumurta, buğday lapası, bal şarabı, kar suyu, zeytin, pazı, kabak ve soğan gibi basit ama lezzetli ve sağlıklı yiyeceklerle yapılan bir sofrayı aktarmıştır (Plinius, Epis. 1.5).

Roma ve geç Antik dönemde zengin evlerdeki *cena recta*, yani günün en önemli öğünü, Antakya'daki bir taban mozaiği tarafından oldukça detaylı bir şekilde gösterilmektedir. Bu mozaiğe göre, bir masa üzerinde nal biçimli bir düzende, zengin yemekler ve değerli gümüş çatal-bıçak takımları sunulmaktadır. Menü, haşlanmış yumurta, soğuk domuz paçası, enginar ve bir kâsedeki sos veya içecekten oluşan menü ile başlamaktadır. Yeşil salata da bu yemeklerden sonra gelmektedir. Balık, büyük bir tepsi içinde sunulmaktadır ve balığın yanında ekmek, kolay dilimlenmesi için ortasından kenara doğru çentikler atılmış bir şekilde yer almaktadır. Balık tepsisinden sonra, parçalanmamış bir domuz budu ve yanında şarap içeren bir ayaklı gümüş kupa gelmektedir. Mozaiğin tahrip olmasından dolayı, bundan sonra kümes hayvanlarının ve ekmeğin olduğu bir bölüm gözlemlenmektedir. Bir boşluktan sonra, olası bir et yemeği veya meyve tasviri ile silindir biçiminde kat kat bir pasta gösterilmiştir. Masa, küçük çiçek girlandları ile süslenmiştir. Yemek genelde kadeh kaldırmayla son bulduğunda, konuklara bu tür demetler hediye olarak dağıtılırdı,

Şekil 4. Yemek mönüsü mozaiği (Antakya)

Kasap eti, Antik Roma'da nadir bir lüks olarak kabul edilirdi. En popüler olanı domuz etiydi, özellikle sosisler. Sığır eti ise Antik Roma'dan ziyade daha çok Antik Yunanistan'da yaygındı. Deniz ürünleri, av eti ve kümes hayvanları, özellikle ördek ve kaz ise daha sık tüketilirdi. İnekler sütleri için daha değerliydi; Apicius sadece dört inek eti tarifi verir, ancak aynı tariflerde alternatif olarak kuzu veya domuz eti kullanılır (Apicius, 2022). Fareler, bir zarafet simgesi olarak kabul edilir ve zengin Romalılar arasında prestijli bir statü sembolüydü.

Seçkin bir yemek olarak sevilen fındık faresi dolma yapılarak ikram ediliyordu ve özel bir toprak kapta sunumu yapılıyordu (Varro, De re rust. III, 15, 1-2). Brüksel lahanası, enginar, bezelye, şalgam, karnabahar ve lahana Roma'da bilinen sebzelerdi. Romalılar kendi sebze bahçelerinde yetiştirdikleri sebzeleri tüketiyorlardı (Blanck, 1999). Bunun dışında bezelye, bakla, nohut, mercimek kullanılan baklagillerdi. Antik Romalılar, ceviz, badem, antep fıstığı,

okumasını kabul ederek onunla müzik yarışmasına girer. Yarışmayı kaybeden Marsyas'ın cezası olarak derisi yüzülür veya bazı versiyonlara göre canlı canlı derisi yüzülür ve ölümle cezalandırılır. Marsyas, müziği ve cesaretiyle anılan bir figürdür ve mitolojide birçok farklı şekilde tasvir edilmiştir.

kestane, fındık, çam fıstığı ve susam tohumları gibi yemişleri tüketirlerdi. Bu yemişler bazen öğütülerek toz haline getirilir ve kızartılmış et ve kümes hayvanları ile birlikte baharatlı, tatlı şarap sosları olarak servis edilirdi. Fındıklar özellikle soğuk etler için kullanılan lezzetli pesto benzeri soslarda da tercih edilirdi. Ayrıca, bal ile tatlandırılan hamur işleri, tartlar ve pudinglerde de fındık kullanılmıştır (Apicius, 2022). Garum, Antik Roma mutfağında önemli bir yere sahip olan fermente balık sosudur. Özellikle Hispania, Galya ve Kuzey Afrika gibi Akdeniz kıyılarında üretilmiştir ve popülerliği buralardan yayılmıştır. Balıkların iç organlarıyla birlikte tuzla kaplanması ve fermente edilmesiyle yapılır. Fermente sürecin sonunda elde edilen sıvı garum olarak adlandırılır. Garum, Roma mutfağında çeşitli yemeklerde kullanılmıştır ve genellikle tatlandırıcı ve lezzetlendirici olarak kullanılır. Et ve sebze yemekleri, salatalar, soslar ve çorbalar gibi birçok yemeğe eklenir. Garum, yemeklere derin bir tat ve aroma katarken, aynı zamanda yemeklerin korunmasına da yardımcı olur. Garumun dış ticarette de önemli bir rol oynamış olabileceği düşünülmektedir. Akdeniz'in farklı bölgelerinde üretilir ve ticaret yoluyla Roma'ya ihraç edilirdi, bu da garumun popülerliğini artırmış olabilir. Günümüzde, garumun popülaritesi Antik Roma dönemine kıyasla azalmış olsa da, bazı modern yemeklerde hala kullanılmaktadır. Özellikle Akdeniz mutfağında, benzer fermente balık sosları bazen kullanılmaktadır. Ancak bu sos lezzetin yanında sağlık açsısından da risk taşımaktaydı. Piers Mitchell'in bir çalışmasına göre, bu pişmemiş ve fermente edilmiş sosun kullanımının, parazitlerin balıklarda yaşamasına katkı sağlamış olabileceği, balık tenyası parazitlerinin imparatorluk genelinde bu nedenle yaygın olduğunu açıklanmaktadır (Mitchell, 2016: 48-58). Roma dönemi İtalya'sının en büyük şarap üretim merkezi, zengin volkanik toprakların en gözde bağlarına ev sahipliği yapan Campania idi. Gerçekte, Roma'da içilen şarabın yarısı bu bölgeden gelmekteydi. Falernia şarapları en ünlüleri arasında yer alsa da, Setine, Caecuba ve Alba gibi diğer bölgelerde üretilen şaraplar da kaliteleri nedeniyle rağbet görüyordu. Şarapçılık büyük bir endüstriydi ve yılda yaklaşık yarım milyon amphora şarabın Gaul'e satıldığı tahmin edilmektedir. Her biri yaklaşık 30 litre sıvı alabilen amphoralar, dolu olduklarında oldukça ağırlaşıyordu ve ancak iki kişi tarafından sırıklara asılarak taşınabiliyordu. Farklı şaraplar, farklı amphoralarda taşınıyor ve tüccarın mührü, amphora kulplarında yer alıyordu. Amphoraların ağızları mantar, balmumu veya reçine ile hava almayacak şekilde kapatılmıştı. Yaşlı Plinius'un kapsamlı eseri "Doğa Tarihi"nde şarap kültürüne dair bir bölüm bulunmaktadır ve bu eser yüzyıllar boyunca bir başvuru kaynağı olarak kullanılmıştır. Akşam yemeği veya içki partisinde (commissatio), kutlamaların sorumlusu olan *arbiter elegantiae*[1], su ile şarabın karışım oranlarını ve kaç kadeh içileceğini ayarlar ve denetlerdi (Deighton, 1999). Roma dönemi tarım yazarı Columella, şaraba eklenen koruyucu maddelerin dikkatli bir şekilde kullanıldığında, şarabın tadını olumsuz etkilemediğini savunur. Aksine, bazı durumlarda tadını bile iyileştirebileceğini iddia eder. Örneğin, deniz suyu ve çemen otu ile mayalanmış beyaz şarap tarifi, keskin ve fındık tadına sahip modern bir Jerez şarabına benzer bir sonuç verir. Aynı şekilde,

Tiberius döneminde moda olan mulsum, bal ile şarabın karışımıydı ve rosatum da gül yapraklarıyla tatlandırılmış benzer bir içkiydi. Ancak, bitkiler, bal ve diğer ek maddeler genellikle düşük kaliteli şarapların lezzetsizliğini gizlemek için kullanılırdı (Stange, 2014).

[1] "Arbiter elegantiae", Latince'de "zarafet hakemi" anlamına gelir. Antik Roma'da, bu terim, sosyal etkinliklerde ve şölenlerde zarif davranışların ve uygun giyimin belirlenmesinden sorumlu kişiyi ifade ederdi. Arbiter elegantiae, bir tür sosyal rehber veya moda otoritesi olarak kabul edilirdi ve sosyal normlara uygun davranışları belirleme ve uygulama konusunda yetkilendirilirdi. Bu kişi, şölen veya davetlerde konukların davranışlarını denetler, uygun giyim kurallarını belirler ve genel olarak sosyal etkinliklerin düzenini sağlardı.

4. SONUÇ

Antik Roma gastronomisi, geniş bir coğrafyadan ve kültürel etkileşimlerden beslenen zengin bir mutfak geleneğine sahipti. Roma İmparatorluğu'nun genişlemesiyle birlikte, farklı bölgelerden getirilen malzemeler ve yemek tarifleri Roma mutfağını zenginleştirdi. Tahıllar, özellikle buğday, arpa, darı ve yulaf, Roma'nın temel besin kaynaklarıydı. Bu tahıllardan yapılan ekmek, kekler ve çörekler günlük beslenmenin önemli bir parçasını oluşturuyordu. Domuz eti, Roma'da en popüler et türlerinden biriydi ve özellikle sosisler şeklinde tüketilirdi. Balık, deniz ürünleri ve av etleri de yaygın olarak tüketilirdi. Ancak, et, genellikle zenginlerin sofralarında lüks bir malzeme olarak kabul edilirdi. Roma mutfağında çeşitli sebzeler ve meyveler de kullanılırdı. Enginar, lahana, havuç, sarımsak, soğan gibi sebzelerle birlikte üzüm, incir, armut, elma gibi meyveler sıkça tüketilirdi. Roma mutfağında soslar büyük önem taşırdı. Balık ve et yemeklerinin yanı sıra salatalar ve sebzeler için çeşitli soslar kullanılırdı. Baharatlar da yemeklere tat ve aroma katmak için yaygın olarak kullanılırdı. Şarap, Roma'da önemli bir içecek olarak kabul edilirdi. Roma'da üretilen şaraplar, genellikle ağır ve tatlıydı ve özellikle zengin sofralarında önemli bir yer tutardı. Bunun yanı sıra su, bal, süt ve zeytinyağı gibi içecekler de yaygın olarak tüketilirdi. Roma'da kahvaltı (jentakulum), öğle yemeği (prandium) ve akşam yemeği (vesperna) olmak üzere üç ana öğün vardı. Convivium adı verilen ziyafetler ve comissatio adı verilen içki partileri de Roma toplumunda önemli sosyal etkinliklerdi. Convivium, Antik Roma toplumunda sosyal etkileşimi artırmak için önemli bir fırsat olarak görülüyordu. Bu davetler, genellikle uzun bir masada oturularak düzenlenir ve yemeklerin yanı sıra sohbet, müzik dinleme veya eğlenceli etkinliklere katılma gibi aktivitelerle dolu olurdu. Convivium'lar, ilişkileri güçlendirmenin yanı sıra ev sahiplerinin konukseverliklerini ve lüks yaşam tarzlarını sergilemenin bir yolu olarak da değerlendirilirdi. Bu etkinliklerde sunulan yiyecek ve içeceklerin kalitesi, ev sahiplerinin statüsünü ve itibarını yansıtırdı. Ayrıca, davetliler arasındaki ilişkileri pekiştirmek ve toplumsal bağları güçlendirmek için bir ortam sağlardı. Convivium'lar, Roma toplumunun farklı sosyal sınıflarından insanları bir araya getiren önemli bir platformdu. Zenginlerden köylülere kadar her kesimden insan bu tür etkinliklere katılabilirdi. Bu, toplumsal dokunun bir parçası olarak farklı kesimler arasında etkileşimi teşvik ederken, aynı zamanda güçlü bağlar ve iş ilişkileri oluşturmanın da bir yoluydu. Antik Roma gastronomisi, geniş çeşitliliği, sosyal önemi ve kültürel etkileşimleriyle döneminin önemli bir yönünü oluştururdu. Bu zengin mutfak geleneği, Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar etkisini sürdürdü ve birçok modern yemek kültürüne de ilham kaynağı oldu.

5. KAYNAKLAR

Apicius, (2022). Mutfak Kültürü Hakkında On Kitap, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Blanck, H. (1999). Eski Yunan ve Roma’da Yaşam. Arion Yayınevi.

Cato, Varro. (1934). On Agriculture. Translated by W. D. Hooper, Harrison Boyd Ash. Loeb Classical Library 283. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Deighton, H.J. (1999). Eski Roma Yaşantısında Bir Gün. Homer Kitabevi.

Dickey, E. (2017). Stories of Daily Life from the Roman World: Extracts from the Ancient Colloquia. Cambridge University Press.

Howitt, C. (2009). Antik Dünya’da Bilinmesi Gereken 500 Şey, Türkiye İş Bankası Yayınları.

Juvenal, D. J. (1992). Persi et Juvenalis Saturae. Oxford University Press.

Matyszak, P. (2020). Antik Roma’da 24 Saat. Kanes Yayınları.

Mitchell, P. (2017). Human parasites in the Roman World: health consequences of conquering an empire. Parasitology. 144 (1):48-58.

Petronius Arbiter. (1913). Petronius. Michael Heseltine. London. William Heinemann.

Pliny, (1906). Naturalis Historia. Teubner.

Pliny the Younger. (1969). Letters, Volume I: Books 1-7. Translated by Betty Radice. Loeb Classical Library 55. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Standage, T. (2014). Altı Bardakta Dünya Tarihi. Kırmızı Kedi Yayınevi.

Veyne, P. (2006). Roma İmparatorluğu. Özel Hayatın Tarihi (Ed. Aries, P ve Duby, G.) YKY.

THE IMPORTANCE OF INTERDISCIPLINARY COOPERATION IN SOCIAL WORK PRACTICES: ONE HEALTH AND SOCIAL WORK

SOSYAL HİZMET UYGULAMALARINDA DİSİPLİNLER ARASI İŞ BİRLİĞİNİN ÖNEMİ: TEK SAĞLIK YAKLAŞIMI VE SOSYAL HİZMET

Serdarhan DURU[1]

[1]**Dr. Arş. Gör., Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet,**

0000-0002-2210-1684

Özet

Bu çalışmanın amacı, tek sağlık yaklaşımını sosyal hizmet disiplini bağlamında değerlendirerek disiplinler arası iş birliğiyle birlikte elde edilecek kazanımları ve ortaya çıkabilecek zorlukları incelemektir. Çalışmayla tek sağlık yaklaşımının benimsenmesinin sosyal hizmetlerin sunumuna ve sosyal politikaların dönüştürülmesine etkisi ele alınmıştır. Tek sağlık yaklaşımı insanların, hayvanların ve çevrenin en iyi sağlık durumuna erişmeleri için yerel, ulusal ve küresel düzeyde birçok disiplinin çalışmasını bütünleştirmeyi amaçlayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Tek sağlık kavramının çizdiği bu çerçevenin yanı sıra ortaya çıkan zoonotik hastalıklar ve iklim değişikliğinin canlılar üzerindeki etkileri gibi konuları ele almak disiplinler arası iletişim ve iş birliği ihtiyacını artırmaktadır. Sosyal hizmet disiplini ise halk sağlığının gelişimini temel alan, sağlık ortamlarında çalışan, bireyle grupla ve toplumla çalışan bir meslektir. Sosyal hizmet uzmanları sağlığa ilişkin koruyucu-önleyici rol üstlenmekle birlikte sağlıkta eşitsizlikler, nüfusun yaşlanması, doğal afetler, göç, ekonomik sorunlar gibi sosyal yapıyı ve halk sağlığını etkileyen önemli konularda çalışmalar yürütmektedir. Sağlık sistemi içerisinde tıbbi sosyal hizmet uygulamalarının önemi son yıllarda artmaktadır. Tek sağlık yaklaşımının sosyal hizmet disiplini tarafından benimsenmesi sağlıkta eşitsizliklerin ele alınması, sağlığın geliştirilmesine katkı sağlaması, insanların ve hayvanların iyilik halinin geliştirilmesi, dezavantajlı nüfus gruplarının sağlık hizmetlerine erişimlerinin artırılması, koruyucu-önleyici hizmetlerin yaygınlaştırılması, halk sağlığı ve çevre sağlığı konusunda toplumsal farkındalığın artması bakımından avantaj sağlayacaktır. Bunun yanı sıra tek sağlık yaklaşımının benimsenmesi, disiplinler arası iş birliğinin beraberinde getireceği zorluklar, çevresel ve küresel konularda uzmanlaşma ihtiyacı, sosyal hizmet eğitiminde çevresel ve küresel konulara daha fazla alan açılması ihtiyacını da beraberinde getirmektedir. Sosyal politikaların dönüşümüne etkisi düşünüldüğünde ise tek sağlık yaklaşımının benimsenmesi insanların, hayvanların ve çevrenin birlikte ele alındığı disiplinler arası politikaların gelişmesine zemin hazırlayacaktır. Bununla birlikte sağlığın sosyal belirleyicilerinin ön plana çıkması, halk sağlığı politikasının yeniden yapılandırılması, zoonotik hastalıklara ilişkin politikaların belirlenmesi bakımından katkı sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: Sosyal hizmet, tek sağlık, sosyal hizmetler

Abstract

The aim of this study is to evaluate the one health approach in the context of the social work discipline and to examine the gains to be achieved and the difficulties that may arise with interdisciplinary cooperation. The study examines the impact of adopting the one health approach on the provision of social services and the transformation of social policies. The one

health approach emerges as a concept that aims to integrate the work of many disciplines at local, national and global levels to achieve the best health of people, animals and the environment. In addition to this framework drawn by the concept of one health, addressing issues such as emerging zoonotic diseases and the effects of climate change on living things increases the need for interdisciplinary communication and cooperation. Social work discipline is a profession that is based on the development of public health, works in health environments, and works with individuals, groups and society. While social workers undertake a protective-preventive role regarding health, they also carry out studies on important issues that affect the social structure and public health, such as health inequalities, population aging, natural disasters, migration, and economic problems. The importance of medical social work practices within the healthcare system has been increasing in recent years. The adoption of the one health approach by the social work discipline has advantages in terms of addressing health inequalities, contributing to the development of health, improving the well-being of people and animals, increasing access to health services for disadvantaged population groups, disseminating protective-preventive services, and increasing social awareness about public health and environmental health. will provide. In addition, the adoption of the one health approach brings with it the difficulties that interdisciplinary collaboration will bring, the need to specialize in environmental and global issues, and the need to open more space to environmental and global issues in social work education. Considering its impact on the transformation of social policies, the adoption of a single health approach will pave the way for the development of interdisciplinary policies in which people, animals and the environment are addressed together. In addition, highlighting the social determinants of health will contribute to the restructuring of public health policy and determination of policies regarding zoonotic diseases.

Keywords: Social work, one health, social services

THE IMPORTANCE OF THE GREAT OFFENSIVE AND MUSTAFA KEMAL PASHA

BÜYÜK TAARRUZ'UN ÖNEMİ VE MUSTAFA KEMAL PAŞA

Yücel NAMAL[1]

[1] **Doç.Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, ORCID No: 0000-0002-8074-0134**

Özet

Mondros Mütarekesi ile Anadolu'da işgallerin başlamasıyla Osmanlı Devleti paylaşılmaya başlanır. Ardından Yunanlılarında 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgalleri eklenince Milli Mücadele hız kazanır. Türk Ordusu, Mondros Mütarekesi hükümleriyle işlevsiz bir duruma getirilir. 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ayak basmasıyla başlayan Milli Mücadele, 30 Ağustos 1922'de yapılan Büyük Taarruzla son bulmuştur. Büyük Taarruzun Harekât Planına en son şekli Mustafa Kemal Paşa tarafından verilmiştir. Türk Ordusu, Yunan kuvvetlerini Dumlupınar'da yenilgiye uğratmasının ardından gerçekleştirdiği süratli takiple, ikinci bir hatta tutunmasına imkân vermeden, kaçış yolu üzerinde son darbeyi indirerek, çok kısa sürede İzmir'de denize dökülmelerine neden olarak, dünya askeri tarihinde "yıldırım harbi" örneği verilmiştir. Yunan Ordusu Büyük Taarruz sırasında Türk Ordusundan sayıca üstün olup süvari gücü dışında makineli tüfek, top ve uçak bakımından da üstünlüğünü korumuştur. 30 Ağustos 1922'de yapılan meydan muharebesi ardından Türk Orduları Yunan kuvvetlerini Dumlupınar'da imha etmiş kılıç artıklarını ise İzmir'de denize dökmek suretiyle askeri ve milli hedeflere ulaşılmıştır. Büyük Taarruz ardından Birinci Dünya Savaşı sonunda yıkılan Osmanlı İmparatorluğunun üzerine yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur. Bu başarının ardından Türk Ordusu milletle bütünleşerek vatanı Anadolu'nun işgal edilemeyeceğini ve Türk Milletinin esir edilemeyeceğini göstermiştir. Türk Milletinin her koşulda büyük devlet adamları ve komutanlar yetiştirebilen asker millet olduğunu kanıtlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, askeri görevlerinden ayrılmış olmasına rağmen lider olarak asker ve sivile emirlerini vermeyi başarabilmiştir. Büyük Taarruz, Mustafa Kemal Paşa'nın ifade ettiği üzere Yunan ve Rumların inançlarını kırmıştır. Bu nedenle bu muharebeye de Rum Sındığı Meydan Muharebesi adı da verilmiştir. Bu savaşın Yunanistan açısından da önemli sonuçları olmuştur. Öncelikle Yunan halkı krallarını kovmuş ve Başbakan Venizelos kaçmıştır. Yenilgi sonucunda Yunanistan'da askeri ihtilal gerçekleşir. Sevr'in ağır şartları altında Anadolu'yu paylaşmaya çalışanlar ağır bir yenilgi almıştır. Böylece kazanan tarafın şartlarını içeren yeni antlaşmalar yapma zorunluluğu doğmuştur. Bu başarı sonrasında 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi ve ardından 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması ile Türk milleti tam bağımsızlığını elde etmiştir. Büyük Taarruz bütünüyle Anadolu'yu ve Türk Milletini kurtarmıştır. Büyük Taarruzun kazanılması sadece Anadolu'da değil, Batı dünyasında ve İslam ülkelerinde de büyük yankı bulmuştur.

Batı dünyasında üzüntü yaratırken, Sovyet Rusya, Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Asya'da büyük coşkuyla karşılanmıştır. Bu bildiri arşiv belgeleri ve dönemin süreli yayınları ışığında ele

alınarak Büyük Taarruzun Türk ve dünya tarihi açısından önemi ile Mustafa Kemal Paşa'nın rolü ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: Büyük Taarruz, Mustafa Kemal Paşa, Türk, Yunan.

Abstract

With the Armistice of Mudros, the Ottoman Empire began to be shared with the beginning of the occupations in Anatolia. With the Armistice of Mudros, the Ottoman Empire began to be shared with the beginning of the occupations in Anatolia. Then, when the Greek occupation of Izmir on 15 May 1919 was added, the National Struggle gained momentum. The Turkish Army is rendered dysfunctional by the provisions of the Armistice of Mudros. The National Struggle, which started with the landing of Mustafa Kemal Pasha in Samsun on 19 May 1919, ended with the Great Offensive on 30 August 1922. Mustafa Kemal Pasha provided the final form of the Operational Plan of the Great Offensive. After the Turkish Army defeated the Greek forces in Dumlupınar, the example of a "lightning war" was given to the world military history, with the rapid pursuit it carried out, without allowing it to hold on to a second line, by landing the last blows on the escape route, causing them to spill into the sea in a very short time. The Greek Army was outnumbered by the Turkish Army in the Great Offensive and preserved its superiority in terms of machine guns, cannons and aircraft, apart from cavalry power. After the field battle on August 30, 1922, the Turkish armies destroyed the Greek forces in Dumlupınar, and the military and national goals were achieved by pouring the scraps of swords into the sea in Izmir. After the Great Offensive, the new Republic of Turkey was established on the Ottoman Empire, which was destroyed at the end of the First World War. After this success, the Turkish Army united with the nation and showed that its homeland, Anatolia, could not be invaded and the Turkish Nation could not be enslaved. It has proven that the Turkish Nation is a nation of soldiers who can train great statesmen and commanders under all circumstances. Although Mustafa Kemal Pasha left his military duties, he was able to give his orders to soldiers and civilians as a leader. The Great Offensive broke the beliefs of the Greeks and Greeks, as Mustafa Kemal Pasha stated. For this reason, it would be correct to call this battle the Greek Sındigi Square Battle. First, they expelled their king and Venizelos escaped. As a result of the defeat, a military revolution takes place in Greece. Those who tried to share Anatolia under the harsh conditions of Sevres suffered a heavy defeat. Thus, the obligation to make new agreements containing the conditions of the winning party has arisen. After this success, the Turkish nation gained its full independence with the Mudanya Armistice signed on October 11, 1922 and the Treaty of Lausanne signed on July 24, 1923. The Great Offensive completely saved Anatolia and the Turkish Nation. The victory of the Great Offensive had great repercussions not only in Anatolia, but also in the Western world and Islamic countries. While it caused sadness in the Western world, it was received with great enthusiasm in Soviet Russia, North Africa, the Middle East and Asia. This paper will be handled in the light of archival documents and periodicals of the period, and the importance of the Great Offensive in terms of Turkish and world history and the role of Mustafa Kemal Pasha will be revealed.

Keywords: The Great Offensive, Mustafa Kemal Pasha, Turkish, Greek

1. GİRİŞ

Sakarya zaferinden Büyük Taarruz'a kadar olan sürede TBMM Hükümeti dış siyaseti sonucunda Sovyetler Birliği ile Kars Antlaşması (13 Ekim 1921), Fransa ile Ankara Antlaşması (20 Ekim 1921), Türkiye-Ukrayna Dostluk Antlaşması (2 Ocak 1922) ve İngilizlerle esir değişimi antlaşması (23 Ekim 1921) imzalanmış ve içerde de olumlu gelişmeler olmuştur. Yunanistan'da ise Sakarya yenilgisi gerek Yunan kamuoyunda gerekse orduda ve mecliste

çalkantılara yol açmıştır. Bu zaferle Anadolu'daki Yunan ilerlemesine bir set çekilmiştir. Ayrıca Türk tarihi açısından önemi II. Viyana Kuşatmasından beri devam eden gerileme de durdurulmuştur. Böylece zaferle birlikte Yunanlıların Anadolu'dan atılabileceği inancı güçlenmiştir. Özellikle Kars ve Ankara Antlaşmaları sonrasında doğu ve güneyde güvenlik sağlanınca birlikler Batı Cephesine kaydırılmıştır (Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz II, 1994: 5-13; Özkaya, 1981: 149). Ankara Hükümeti'nin başta Rusya ve diğer ülkelerle yaptığı antlaşmalar İngiltere ve diğer Batılı devletleri telaşa sevk etmiştir. Bunun üzerine bu devletler diplomasi yoluyla tekrar Sevr'i Ankara Hükümetine kabul ettirebilmeyi umut ediyorlardı. Böylece 22 Mart 1922'de Türk ve Yunan Hükümetlerine bildirilen notada barış şartları sunulmuştur. 26 Mart 1922 tarihli ikinci notada üç hafta içinde barış yapılması öngörülmüştür. Ankara Hükümeti ise 5 Nisan 1922'de verdiği cevapta ateşkesin prensip olarak kabul edildiğini, ancak Anadolu'nun boşaltılmasını ister. 15 Nisan 1922'de İtilaf Devletlerinin verdikleri cevap olumlu değildi. Buna karşın 22 Nisan 1922'de Ankara Hükümeti, ateşkeste anlaşma olmazsa barış görüşmelerinin kesilmemesi için İzmit'te bir konferans yapılmasını teklif eder ancak bundan bir sonuç alınamaz (Özkaya, 1981: 152-153). Mustafa Kemal Paşa bu girişimlerle İtilaf Devletlerini oyalayarak, onların manevi durumlarını öğrenmek ve Türklerin barışsever olduğunu göstermeye çalışıyordu (Eroğlu, 1990: 189). 1922 yaz sonuna kadar Türk ordusunun taarruz yapmaması Yunanlıları ve İngilizleri Türklerin taarruz gücüne sahip olmadıklarını düşündürmüştür. 25/26 Ağustos gecesi Afyon'da yapılan balo'da taarruzu gizlemenin bir diğer yoluydu (Görgülü, 1992: 48). Sakarya Savaşı ardından Yunanistan gerek iç gerekse dış siyasetinde çalkantılar yaşamış buna rağmen Yunan Dimitrios Gounaris Hükümeti içinde bulunduğu kötü duruma karşın savaşa son vermeyi düşünmemekteydi. Çünkü Anadolu'nun boşaltılmasının halk üzerinde geniş tepkilere yol açmasından korkuyordu (Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz II, 1994: 14). Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'daki işgallerin siyaseten bitirilemeyeceğini en başından bilmekteydi. Öyle ki Mustafa Kemal Paşa, Sakarya zaferinin kazanıldığını bildiren 13 Eylül 1921 tarihli tamiminde 14/15 Eylül gece yarısından itibaren tüm yurtta umumi seferberlik ilan edildiğini belirtmiştir (Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, 1991: 161; Jaeschke, 1989: 161). Bir ay sonra Yunanlılara taarruz yapılması için Genelkurmay Başkanlığı tarafından SAD Taarruz planı hazırlanır. Sandıklı isminin baş harfinden dolayı taarruz planına SAD adı verilmiştir (Belen, 1972: 1). Ancak ordu komutanlarının Türk ordusunun böyle bir taarruz yapamayacağına dikkat çekmeleri üzerine SAD Taarruz Planı ilkbahara ertelenir (Sabis, 1993: 317-324; Yel, 2002: 249-250; Jaeschke, 1989: 168). Taarruzun askeri hazırlıklarının yetersizliği nedeniyle ertelenmesi ise mecliste muhalif mebuslar tarafından yoğun eleştirilere neden olur (Hâkimiyet-i Milliye, 21.07.1922: 1-2; Köstüklü, 2002: 178-179; Özalp, 1998: 225).

Bu eleştirilere rağmen 5 Ağustos 1921'de TBMM tarafından üç aylık süreyle verilen Başkumandanlık yetkisi 31 Ekim 1921, 4 Şubat 1922 ve 6 Mayıs 1922 tarihlerinde üçer ay süreyle uzatılmıştır. 20 Temmuz 1922'de mecliste yapılan görüşmeler ardından Başkomutanlık kanunun ikinci maddesindeki olağanüstü yetkiler kaldırılarak süresiz olarak uzatılır (Hâkimiyet-i Milliye, 21 Temmuz 1922: s.1-2; Hâkimiyet-i Milliye, 1 Teşrinisani 1921: 1; Hâkimiyet-i Milliye, 5 Şubat 1922: 1; Hâkimiyet-i Milliye, 7 Mayıs 1922: 1; Atatürk, 1997: 434-441; Ortak, 2008: 66-72; Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz II, 1994: 194,195; Jaeschke, 1989: 186; Kocatürk, 1999: 288; Özalp, 1998: 230-231; Kollu, 1992: 501; Erikan, 1972: 765-767). TBMM içindeki muhalefet Büyük Taarruz sırasında moralleri bozsa da yurtdışında olumlu etki yapmıştır. Çünkü muhalefetin taarruz yapılamayacağı iddiaları Büyük Taarruz için yapılan hazırlıkların gizlenmesine de yardımcı oluyordu. *"Ankara Hükümeti ise mart ayında kendisine dayatılan barış şartlarındaki tutum*

nedeniyle işgallerin siyasetle çözülemeyeceğine inanıyordu". Bu nedenle 16 Haziran 1922'de Başkumandan Mustafa Kemal Paşa tarafından Büyük Taarruzun yapılması kararı verilmiştir. Bu doğrultuda askeri faaliyetlerini arttırmıştı. *"Mustafa Kemal Paşa Adapazarı ve Geyve seyahatini bahane ederek Sarıköy'de Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Milli Savunma Bakanı Kazım Paşa ve Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ile bir görüşme yapar. Bu görüşmede taarruzun kısa süre sonra yapılacağı bu nedenle hazırlıkların hızlandırılmasını istemiştir"* (Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz II, 1994: 177; Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, 1991: 466-467). Bu hazırlık sürecinde komuta kademesinde de bazı değişiklikler yapılmıştır. Birinci Ordu Komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa 18 Haziran 1922'de görevinden alınarak yerine Nurettin Paşa 29 Haziran'da tayin edilir (Atatürk, 1997: 446; Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz II, 1994: 169; Üçüncü, 2010: 14-15; Sabis, 1993: 223-224; Gündüz, 1986: 133; Jaeschke, 1989: 182-183). Büyük Taarruz hazırlık sürecinde öncelikle askeri malzeme ve mühimmat üretimi yapılmıştır (Müderrisoğlu, 1990: 504-506; Aralof, 2005: 90-92). Ayrıca İstanbul'daki askeri depolardan silah ve cephane kaçırılarak cepheye taşınmıştır (Tansel, 1991: 134-135). İtalya, Fransa ve diğer ülkelerden silah ve cephane satın alınmıştır (Müderrisoğlu, 1990: 506-546; Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz II, 1994: 1). Ayrıca Sovyet Rusya ve Fransızlardan nakdi yardım, silah ve cephane yardımı da alınmıştır (Müderrisoğlu, 1990: 548-558; Özalp, 1998: 221; Tızlak, 1994: 57-58; Önsoy, 2002: 326). Büyük Taarruza hazırlık sürecinde Türk ordusunun eğitimine de büyük önem verilmiş, tatbikat ve talimlerle ordu savaşa hazırlanmıştır (Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz II, 1994: 10; Belen, 1972: 55; Hacıeminoğlu, 1998: 467). Ayrıca en alttan en üst rütbeye kadar asker ve subaylara çeşitli zamanlarda zam ve ikramiye verilerek zaten yüksek olan moraller daha da arttırılmıştır (Müderrisoğlu, 1990: 513-514; Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz II, 1994: 11). Mustafa Kemal Paşa, 24 Temmuz'da General Townshend ile görüşmek üzere Konya'ya geçer ve kalıcı barış amacıyla yapılan görüşmenin detaylarını Başbakan Rauf Bey'e gönderir (Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk, 2003: 230-231). Mustafa Kemal Paşa, "Towshend'la yaptığı görüşmenin ardından 27 Temmuz 1922'de Akşehir'e giderek Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ile 27-28 Temmuz 1922 gecesi, Büyük Taarruz planı üzerine uzun istişareler yapar. Bu görüşmelerde Akarçay'ın kuzeyindeki 2. Kolordunun Birinci Ordu ihtiyatı olarak Taarruz sıklet merkezine alınması ve 14. Piyade Tümeninin de Birinci Kolordu emrine verilmesi kararlaştırılır. Ayrıca 15 Ağustos'a kadar Büyük Taarruzun tüm hazırlıklarının tamamlanması kararlaştırılır. Mustafa Kemal Paşa, yine bir futbol maçı izlemek bahanesiyle 28 Temmuz 1922 tarihinde Akşehir karargâhına" ordu komutanlarını çağırır (Yel, 2002: 297-304; Önder, 1972: 256; Şarman, 2002: 15; Üçüncü, 2010: 17; Akandere, 1999: 175; Hâkimiyet-i Milliye, 26.07.1922:1). 28/29 Temmuz gecesinde ordu komutanlarına taarruz planın son şekli açıklanır. Bu toplantıda özellikle Yakup Şevki Paşa ve İsmet Paşa ordunun böyle bir taarruzun başarılamayacağını dile getirmişlerdir. Ancak bütün itirazlara rağmen planın aynen uygulanmasına karar verilir (Gündüz, 1973: 139-140; İnönü, 1986: 26-27). Mustafa Kemal Paşa, 30 Temmuz 1922'de Akşehir'de, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile son bir istişarede bulunarak bütün detaylarıyla planı gözden geçirmiştir (Jaeschke, 1989: 187). Ardından Milli Savunma Bakanı Kazım Paşa'da Akşehir'e çağrılarak kesinleşen planın gereği ikmale hızla başlanması konusunda karar alınır (Atatürk, 1997: 447; Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz II, 1994: 204). Bu karar ardından Batı Cephesi Komutanı bütün kuvvetlere 6 Ağustos'ta taarruza hazır olma emri verir (Atatürk, 1997: 447; İnönü, 1986: 25; Gündüz, 1986: 39; Tuncel, 1972: 301; Jaeschke, 1989: 188). Ardından Mustafa Kemal Paşa 17 Ağustos'ta gizlice Konya karargaha gitmiştir. Bunun gizlenmesi için gazetelere verilen haberlerde Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da yabancı

elçilere çay ziyafeti vereceği bildirilir (Hâkimiyet-i Milliye, 20 Ağustos 1922: 1; Jaeschke, 1989: 189; Atatürk, 1997: 448; Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz II, 1994: 205; Yel, 2002: 307; Aralof, 2005: 120-121; Gündüz, 1986: 149-150). Mustafa Kemal Paşa, "Akşehir'de Batı Cephesi Karargâhında ordu komutanlarının da katıldığı son toplantıda harekât planı üzerinde müzakerelerde bulunur. Mustafa Kemal Paşa toplantıda taarruzun nasıl yapılacağını haritada gösterir. Taarruzun baskın ve stratejik plan çerçevesinde olacağını bu nedenle ordu birliklerinin düşmana hissettirilmeden sevk edilmesini" emreder. (Atatürk, 1997: 448; Üçüncü, 2010: 21; Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz II, 1994: 205; Yel, 2002: 307; Altay, 1986: 46; Şükrü, 1934: 172). Bunun üzerine 24 Ağustos 1922 saat 19:00'da Başkumandanlık, Genelkurmay Başkanlığı ve Batı Cephesi Karargâhları Şuhut'a gelirler. Burada bir gece kaldıktan sonra Kocatepe'ye doğru hareket ederler. 25 Ağustos 1922 akşamı Başkomutanlık, Genelkurmay Başkanlığı ve Batı Cephesi Komutanlığı karargâhları muharebe kademeleriyle Kocatepe'nin güneybatı yamaçlarında çadırlı ordugâhta konakladılar (Atatürk, 1997: 448; Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz II, 1994: 57-58; Gündüz, 1986: 153; Jaeschke, 1989: 190). "Ardından ise Kocatepe'ye hareket ettiler. Mustafa Kemal Paşa ve karargâhı Kocatepe'ye çıkarken gece gökyüzünde bir hilal ve yıldız yan yana gelmişti. Gökyüzünde, Türk bayrağındaki ay yıldız resmi olmuştur. Bu manzara Türk ordusunun zafer kazanacağına dair bir işaret olarak yorumlanır" (Belen, 1972: 21). O gece Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve I. Ordu Komutanı Nurettin Paşa Kocatepe'deki gözetleme bölgesinde bulunuyordu (Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz II, 1994: 95). 26 Ağustos sabahı düşmana taarruz emri verilir ve saat 04.30'da başlaması gereken topçu ateşi sisin çok olması nedeniyle saat 05:00'da başlayabilir (Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz II, 1994: 95; Kollu, 1992: 520). Böylece Türk Milleti işgalcileri topraklarından kovmak için büyük bir savaşa girişir. Türk ordusu yaptığı baskınlarla Yunanlıların morallerini büyük oranda erozyona uğratmaktaydı. "Ayrıca Yunanlıların baskın yapılan mevzilerde kuvvetlerini tutması hatta yeni birlikler getirmesi de sağlanmış olunuyordu. Böylece Türk ordusu Yunan kuvvetlerini istedikleri yerde tutmayı başarmaktaydı" (Üçüncü, 2010: 30; Açıksöz, 19 Ağustos 1338/1922: 1; Hâkimiyet-i Milliye, 18 Ağustos 1922: 2; İkdâm, 20 Ağustos 1922: 1; Peyâm-ı Sabâh, 20 Ağustos 1922: 1). 30 Ağustos'ta elde edilen zafer ile Türk Ordusuna seslenen Başkumandan Mustafa Kemal Paşa 1 Eylül 1922'de, "Ordular, ilk hedefiniz Akdenizdir" kesin emrini vermiştir (Eroğlu, 1990: 191-192).

2. BÜYÜK TAARRUZ VE MUSTAFA KEMAL PAŞA

Büyük Taarruz aslına bakıldığında baskın tarzında yapılan bir hareket planıdır. Bu baskının gizlenmesi içinde gizleme, gizlilik, sahte ve şaşırtıcı hareketlerde bulunulmuştur. Örneğin Başkomutan Mustafa Kemal Paşa kendi kişisel hareketlerinde gizliliğe dikkat etmiştir. 26 Temmuzda cepheye yaptığı ziyareti General Townshend'la görüşmesine denk getirirerek Konya'ya gezi olarak gösterir. 17 Ağustostaki ziyaretini saklamak için Ankara'da çay ziyafeti şeklinde basına yansıtır. Ayrıca yapılan her hazırlığın kış için yapıldığının duyurulması, cephedeki etkinlikleri (hareket, ateş, ışık …) azaltmış, bilgiler gerektiği kadarıyla komuta kademesiyle paylaşılmıştır. Yığınak yürüyüşlerinin akşam karanlıkta yapılması, düşmana yakın köylerin bilgi sızmasını önlemek amacıyla boşaltılması yapılır. Cephenin bazı yerlerinde geriye doğru yürüyüş yapılır. 18 Ağustos 1922'den itibaren İstanbul ve düşman işgalindeki yerlerle haberleşmenin kesilerek stratejik baskını gerçekleştirmesinde payı vardır. Böylece ordunun hareket edemeyecek durumda olduğu görüntüsü verilmeye çalışılır. Ancak bütün bu çabalara rağmen düşmana sığınan bir askerin taarruz hareketini haber vermesi engellenememiştir (Erikan, 1972: 791-793). Büyük Taarruz'u askeri açıdan değerlendirdiğimizde şöyle bir tablo çıkmaktadır: "Yunan ordusu yenildi ve uzun süre toparlanamayacak şekilde yok edilir. 200.000

kişilik ordunun 120.000-130.000'i ölü, yaralı ve esir edildiği söylenebilir. Büyük Taarruz'un Türk milletine insan kaybı açısından ise 2318 şehit, 9360 yaralı, 101 esir ve 1697 kayıp olmak üzere toplam 13.476 kişidir. Büyük Taarruz'da Türk ordusunun kayıp oranı % 6.3, Yunan ordusunun kayıp oranı ise % 65 yani on katıdır. Bu zafer, Türk topraklarının işgal güçlerinden tamamen temizlenmesini sağlar. Bu zafer Türk askerine, gerektiğinde nelere muktedir olabileceğini göstermiştir. Bu zafer, jeopolitik bir düşünceyi de doğrulamıştır; "Anadolu istila edilemez." Türk milleti ne kadar zayıf olursa olsun yine bir ordu kurar ve vatanı için savaşır. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz'la dünya askeri tarihinde ilk defa, "topyekûn savaşın" örneğini verdi" (Görgülü, 1992: 52-53). Büyük Taarruz'u sosyal açıdan ele aldığımızda Türk milletinin, "esir edilemez" bir millet olduğu bir kez daha ispatlanmıştır. "Türk'ün, devlet kurucu, yoktan bir ordu kuran bir millet olduğunu göstermiştir. Türk'ün, büyük devlet adamları ve komutanlar yetiştiren "asker millet" olduğu bir kez daha gösterildi. Bu özellikleri ile sömürgeci devletlerin esiri olan bütün mazlum milletlere örnek olur. Bu zafer ayrıca Türk inkılâbının temeli olarak modern Türkiye'nin doğuşunu" başlatmıştır (Görgülü, 1992: 53). Büyük Taarruz'u siyasi sonuçları açısından değerlendirdiğimizde zorla kabul ettirilmek istenen Sevr Antlaşması, Türk askeri gücü ile savaş sahasında yırtılır. Lozan Barış Antlaşması'nın yapılması ile Türkiye Misak-ı Millî'nin coğrafi hedeflerine ulaşmıştır. Bu zafer, 4000 yıllık Türk tarihi'nde en uzun barış dönemini sağlar. "Türk'ün zaferi karşısında Yunanlıların yenilgisi de o kadar ağır olmuştur. Yunanlılar yenilgiden sonra; ülkelerinden krallarını kovar, yenilgiden kısa bir süre sonra büyük bir ihtilâl olur, Başbakan Venizelos büyük Yunanistan hayalini gerçekleştiremeden ülkesinden kaçmak zorunda kalır, yenilgiden sorumlu tutulan başkomutan ve başbakan idama, bir amiral ve bir general müebbed hapse mahkûm edilir". Yunanlılar bu yenilgiden maddî ve manevi olarak o kadar yıkılmıştır ki, yenilginin sonuçları bugünkü Türk-Yunan ilişkilerinin temelini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Türk basınında Yunan komutanların idamları ilahi adaletin tecellisi olarak yorumlanmıştır. Türklerin mezalimine neden olanların kendileri tarafından cezalandırılmalarını takdire şayan bir olay olarak değerlendirilir. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Büyük Taarruz'da düşmanı yenmeyi sadece bir araç olarak görür ve zaferden sonra şunları söyler: "Hiçbir zafer gaye değildir. Zafer ancak kendisinden daha büyük olan bir gayeyi elde etmek için belli başlı vasıtadır. Gaye- fikirdir. Zafer bir fikrin istihsaline hizmeti nispetinde kıymet ifade eder.

Bir fikrin istihsaline dayanmayan zafer payidar olamaz. O, boş bir gayrettir. Her büyük meydan muharebesinden, her büyük zaferin kazanılmasından sonra yeni bir âlem doğmalıdır. Yoksa başlı başına zafer boşa gitmiş gayrettir". Zaferden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın arzuladığı şekilde yeni düzen kurulmuştur. İçte modern Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuş, Atatürk inkılâpları ile çağdâş bir devlet ve toplum yaratılmıştır. Dışta ise esir milletlerin kurtuluş mücadelesi ile dünyada sömürge sisteminin ortadan kalkmasını sağlamıştır (Görgülü, 1992: 53-54; Hâkimiyet-i Milliye, 26 Kasım 1922: 2; Hâkimiyet-i Milliye, 30 Kasım 1922: 4). Büyük Taarruz'da subaylar, astsubaylar, erler ve destek veren Türk milleti vatan olmanın en anlamlı örneğini göstermiş ve bağımsız olmanın bedelini canlarıyla ödemişlerdir. Türk Milleti, 1071 Malazgirt zaferiyle elde ettiği Anadolu'nun sahipliğini, 30 Ağustos zaferiyle son defa ve ilelebet üzerinde taşıyacağını ortaya koymuştur. 30 Ağustos 1922'de kazanılan zafer; "Türk topraklarının işgal kuvvetlerinden tamamen temizlenmesini sağlamış ve Türk Milleti'nin gerektiğinde neler yapabileceğini ve dünya tarihinde ilk defa "topyekûn savaş"ın örneğini vererek, Türk Milleti'nin esir yapılamayacağını, devlet kurucu, teşkilatçı bir millet olduğunu, Türk'ün, büyük devlet adamları ve komutanlar yetiştiren "ordu-millet" olduğunu bir defa daha dünyaya göstermiştir. Askerî ve siyasî olarak zorla kabul ettirilmek istenen Sevr Antlaşması, bu zafer ile tamamen ortadan kaldırılmıştır". Bu zaferle sömürge devletlerin idaresinde esir olan

mazlum milletlere örnek olunmuş, onların bağımsızlık mücadelesine ilham vermiştir. Ayrıca Türk devletinin temeli atılmış, modern Türkiye'nin doğuşu hızlanmıştır. Takip harekâtında "Türk ordusunun ve özellikle de süvari birliklerinin çabaları ve kahramanlıkları sonucunda Yunan ordusuna hiçbir yerde göz açtırılmamış ve zafere ulaşılmıştır. Fakat bunlar olurken Yunan birliklerinin geçtikleri her yerde halka yaptıkları zulüm, kasaba ve köylerin yakılması ve en sonunda İzmir'in yakılması, Türklerin hafızasında unutulmaz derin izler bırakmıştır" (Türkmen, 2018: 22). Mondros Mütarekesi'yle başlayan ve Sevr Antlaşması'yla gerçekleştirildiği düşünülen Türk Milleti'ni Anadolu topraklarından atmak ve tarihten silmek isteyen zihniyete karşı, milletimizin maddî ve manevî bütün güç kaynaklarını seferber ederek kazandığı Büyük Taarruz Zaferi, Atatürk'ün ifadesi ile; "Kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak!" hedefine yönelikti (Türkmen, 2018: 22). İngilizlerin savaş tehditlerine rağmen Türk ordusu kararlı bir şekilde tarafsız bölge kabul edilen yerdeki askeri harekâta devam etmesi Fransa ve İtalyanlar tarafından konunun barış yoluyla çözülmesi fikrini doğurur. Bu nedenle İngiliz Hükümeti, Türklere askeri karşılık verilmesi fikrinden uzaklaşmak zorunda kalır. İtilaf Devletlerinin ve Türkiye'nin geri adım atmaları nedeniyle taraflar arasında görüşmeler başlar. Bu görüşmelerden sonra Mudanya'da bir konferans yapılmasına karar verilir. 3 Ekim 1922'de Mudanya'da toplanan konferans 11 Ekim'de Mudanya Ateşkes Antlaşmasıyla karara bağlanır. Türk-Yunan savaşını bitiren Mudanya Ateşkesiyle İstanbul ve Doğu Trakya Türkiye'ye bırakılır (Sarısaman ve Üçüncü, 2016: 304). 9 Eylül 1922'de Türk birlikleri İzmir'i kurtarmış, böylece 15 Mayıs 1919'dan beri Yunan işgalindeki İzmir ve diğer şehirler geri alınır. Bu haberlerin İstanbul'a ulaşması üzerine Osmanlı Devleti'nin son sadrazamı Mustafa Kemal Paşa'ya 10 Eylül 1922'de tebrik telgrafı gönderir. İstanbul Hükümeti bir zamanlar "asi" ve "bağî" diye ifade ettiği Mustafa Kemal Paşa'ya telgrafında yiğit yürekli kumandan diye hitap eder. Türklerin Yunanlılara karşı kazandığı zafer İngiltere'de Lloyd George tarafından temsil edilen politikayı başarısızlığa sevk etmiştir. Lloyd George, artık yalnız kalır ve Mudanya Mütarekesi ardından istifa ederek yerine kabineyi Bonar Laf kuracaktır. Türk basınında Lloyd George Hükümeti'nin istifası sadece Türkiye için değil tüm dünya için çok önemli bir gelişme olduğu yazılmıştır (Özkaya, 1981: 154-155; Hâkimiyet-i Milliye, 20 Ekim 1922: 2).

Büyük Taarruz sonrasında yapılan Mudanya Mütarekesi ile Doğu Trakya savaşsız kazanılır, Boğazlar ve İstanbul Türklere verilmiştir (Hâkimiyet-i Milliye, 31 Ağustos 1922: 1-2). 31 Ağustos 1922 tarihli "İslamın İhyası" başlıklı Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayımlanan bir makalede İslam tarihi açısından üç önemli olay olarak "Uhud Savaşı, Hz. Peygamberin vefatı ve Anadolu'daki Türklerin mücadelesi olduğu vurgulanmıştır". Bu ilk iki olay ardından yaşanan gelişmelerin İslamiyet için var olma mücadelesi olduğu ve bu olaylar sonrasında Müslümanların sarsıntı yaşadığı belirtilmiştir. "Uhud Savaşı, Hendek Savaşı ile Hz. Peygamberin vefatının oluşturduğu boşluk Hz. Ömer'in tavrı ile bir derece hafif atlatılır. Üçüncü olay olarak bahsedilen Anadolu'daki bağımsızlık mücadelesinin bütün İslam dünyasının geleceğini" doğrudan etkilediği belirtilmiştir (Hâkimiyet-i Milliye, 31 Ağustos 1922: 1-2).

3. SONUÇ

Türk Milletinin bağımsızlığının önemli bir kırılma noktası Büyük Taarruz'dur. Bu zaferin Türk tarihi açısından siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik anlamda büyük sonuçları olmuştur. Büyük Taarruz ile Ankara Hükümeti elindeki ekonomik kaynakları Türk ordusunun giderlerine harcamıştır. Bu amaçla da önemli tedbirler almıştır. Büyük Taarruz öncesi hazırlıklar gizlilikle yapmak için Anadolu'nun dışarıyla iletişimi kesilmiştir. Böylece Yunanistan ve hamisi İngiltere'nin günler sonrasında haberdar olmasına neden olmuştur. Askeri sonuçlarından en önemlisi siyasi olarak işgal kuvvetlerine kabul ettirilemeyen Türk milletinin talepleri askeri

zaferler sonucunda kabul ettirilmiştir. Bunun gerçekleşmesinde ise Büyük Taarruz'u çok kısa bir sürede başarıya ulaşmasını sağlayan başta Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ve diğer komuta kademesinin sevk ve idaresidir. Büyük Taarruz zaferi Mustafa Kemal Paşa'yı Türklerin ve İslam dünyası'nın kurtarıcısı olarak ön plana çıkarmıştır. Öyle ki bu zaferin gerek yurt içinde gerekse yurt dışında olumlu yansıması olmuştur. Büyük Taarruz zaferi sosyal açıdan halk arasında büyük bir sevinç doğurarak kutlamalar yapılmıştır. Ancak savaş sırasında çekilen Yunanlıların yaptıkları mezalim, yangınlar ve diğer zulümlerde dünyanın gözü önünde yapılmıştır. Büyük Taarruz zaferinin siyasi ve ekonomik kazanımları olarak Yunanlıların Anadolu'dan tamamen atılması ve Doğu Trakya ve İstanbul savaşsız elde edilerek savaş tazminatı talep edilebilmiştir. Büyük Taarruzdan sonra Türk ordusu İtilaf Devletlerinin tarafsız bölge olarak kabul ettikleri boğazlara doğru ilerlemeye devam ederek askeri zaferle siyasi sonuçlar da elde eder. Ardından yapılan Mudanya Mütarekesi ile Doğu Trakya, İstanbul ve çevresi geri alınır.

5. KAYNAKLAR

Açıksöz, 19 Ağustos 1338/1922, No:558, s. 1.

AKANDERE, O. ve Mehibe Akandere. (1999). "Büyük Taarruz Öncesi Akşehir'de Yapılan Komutanlar Toplantısı ve Düzenlenen Futbol Maçının Milli Mücadelemiz Bakımından Önemi", Ata Dergisi, S. 8, Konya 1999, s.169-177.

ALTAY, F. (1986). "Büyük Taarruzda Süvari Kolordumuz", S. 18, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Ağustos, s. 40-53.

ARALOF, S. (2005). Rus Büyükelçisi'nin Hatıralarında Atatürk ve Türkiye, İstanbul, Kum Saati Yayınları.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, (1991). Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

(Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, 1991: 1)

ATATÜRK, M. K. (1997). Nutuk (1919-1927), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

BELEN, F. (1972). "Yunan Cephesi Nasıl Yarıldı", Büyük Zaferin 50.Yıldönümüne Armağan, İstanbul, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922). (2003). Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

Hâkimiyet-i Milliye, 1 Teşrinisani 1337/1921, No: 340, s. 1;

Hâkimiyet-i Milliye, 5 Şubat 1338/1922, No: 423, s. 1.

Hâkimiyet-i Milliye, 7 Mayıs 1338/1922, No: 500, s. 1.

Hâkimiyet-i Milliye, 31 Ağustos 1338/1922,No. 594, s. 1-2.

ERİKAN, C. (1972). Komutan Atatürk, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

EROĞLU, H. (1990). Türk İnkılâp Tarihi, Ankara, Savaş Yayınları.

GÖRGÜLÜ, İ. (1992). Büyük Taarruz, Ankara, Genelkurmay Basımevi.

GÜNDÜZ, A. (1973). Hatıratlarım, Hazırlayan: İhsan Ilgar, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

GÜNDÜZ, A. (1986). "Büyük Taarruz Nasıl Hazırlandı?", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, S. 18, Ağustos, s. 36-39.

HACIEMİNOĞLU, M. N. (1998). "Başkumandanlık Meydan Muharebesi 30 Ağustos", Türk Kültürü, S. 424, Ağustos, s. 466-470.

Hâkimiyet-i Milliye, 18 Ağustos 1922, No 583, s. 2.

Hâkimiyet-i Milliye, 20 Ağustos 1922, No: 584, s. 1.

Hâkimiyet-i Milliye, 21 Temmuz 1922, No: 563, s.1-2.

Hâkimiyet-i Milliye, 31 Ağustos 1922, No: 594, s. 1-2.

Hâkimiyet-i Milliye, 26 Kasım 1922, s. 2.

Hâkimiyet-i Milliye, 30 Kasım 1922, No 673, s. 4.

Hâkimiyet-i Milliye, 20 Ekim 1922, No 639, s. 2.

İkdâm, 20 Ağustos 1922, No: 9131, s. 1.

İNÖNÜ, İ. (1986). "Sakarya'dan İzmir'e", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, S. 18, Ağustos, s. 26, 27.

JAESCHKE, G. (1989). Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

KOCATÜRK, U. (1999). Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

KOLLU, A. (1992). "Büyük Zafer (Öncesi ve Sonrası ile) ", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: VIII, S. 24, Temmuz, s.

KÖSTÜKLÜ, N. (2002). "Milli Mücadele'de Batı Cephesi Savaşları ve Zaferler", Türkler, C. XVI, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.

MÜDERRİSOĞLU, A. (1990). Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

ÜÇÜNCÜ, U. (2010). Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz, Afyonkarahisar, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi.

ORTAK, Ş. (2008). "Büyük Taarruz'un TBMM'deki Yansımaları", Afyonkocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 86. Yılında Kocatepe- Büyük Taarruz Özel Sayısı, C.X, S.2., Ağustos, s. 65-97.

ÖNDER, M. (1972). "Akşehir'de Garp Cephesi Karargahı ve Büyük Taarruz Kararı", Büyük Zaferin 50.Yıldönümüne Armağan, İstanbul, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.

ÖNSOY, R. (2002). "Milli Mücadele'nin Mali Kaynakları ve Dış Yardımlar", Milli Mücadele Tarihi-Makaleler, Hazırlayan: Berna Türkdoğan, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

ÖZALP, K. (1998). Milli Mücadele 1919-1922, C.I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ÖZKAYA, Y. (1981). Türk İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi, Ankara, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayını.

Peyâm-ı Sabâh, 20 Ağustos 1338/1922, s. 1.

SABİS, Ali İ. (1993). İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri, C.5, , İstanbul, Nehir Yayınları.

SARISAMAN, S. ve ÜÇÜNCÜ, U. (2016). Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz, Tarih Okulu Dergisi, Yıl: 9, Sayı: XXV, Mart, s. 269-310.

ŞARMAN, K. (2002). "Büyük Taarruz Hazırlıkları Akşehir'de Futbol Maçı", Popüler Tarih, S. 22, Haziran, s. 14-15.

ŞÜKRÜ, F. (1934). "29 Ağustos Yeri", Taşpınar, C. II, S.22, Ağustos 1934, s. 170-173.

TANSEL, S. (1991). Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, C.IV, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

TIZLAK, F. (1994). "Milli Mücadelenin Sosyal, Ekonomik ve Askeri Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme", Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı. 96, Aralık, s. 50-60.

TUNCEL, B. (1972). "Büyük Zafer ve Afyonkarahisar, Büyük Zaferin 50.Yıldönümüne Armağan, İstanbul, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.

Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922). (1994). C.II, 6.Kısım, 1.Kitap, Ankara, Genelkurmay Basımevi.

TÜRKMEN, Z. (2018). Türk İstiklal Savaşı'nda Büyük Taarruz, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı 380, İstanbul Ağustos, s. 16-22.

YEL, S. (2002). Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

XVIII. CHANGE AND DEVELOPMENT IN THE FIELD OF CENTURY ARTILLERY

XVIII. YÜZYIL TOPÇULUK ALANINDA GERÇEKLEŞEN DEĞİŞİM VE GELİŞİM

Gökhan ÖZKAN

Öğrenci, Kırıkkale Üniversitesi, Tarih/Osmanlı Müesseseleri Tarihi,

0000-0001-8310-7134

Özet

Bu çalışmanın amacı Osmanlı Devleti XVIII. Yüzyıl topçuluk alanında yaşanan gelişmelere ışık olabilmektir. Topçuluğun kuruluşundan ocak olarak faaliyete geçişine ve devam eden yüzyıllarda olan faaliyetlerine bir çerçeve oluşturmaktır. Topçuluk tarihine de kısaca değinilmiş, XVIII. yüzyıl topçuluğuna dikey bir geçiş yapılmadan bu tarih alanında genel bir mehaz oluşturulmuştur. XVIII. yüzyılda gerçekleşen ıslahatlar birçok alanda kendini göstermiş, askeri teşkilat içerisinde yer alan topçu ocağı da bundan önemli derecede etkilenmiştir. Özellikle Avrupa ülkelerinden gelen uzmanların başını çektiği ıslahat hareketleri topçuluk alanında köklü bir değişime ve gelişime sebep olmuştur. Ayrıca bu dönem sadece Avrupalı uzmanların ön plana çıktığı bir dönem olarak ele alınmamıştır. Osmanlı bürokratlarının ve yöneticilerinin de ıslahat çalışmalarında ve topçuluğun gelişiminde verdikleri katkılar ön plana çıkarılmıştır. Kuruluşundan XVIII. yüzyıla kadar gelişimi ele alınan topçuluk alanının kuruluşu tarihinde yaşanan farklı fikirlerden, ocak olarak faaliyete geçişine değin, tüm yönleriyle yansıtılmaya çalışılmıştır. XV. Yüzyılın ikinci çeyreğinden XVI. yüzyıl sonuna kadar olan devir ateşli silahların ve bilhassa topun Osmanlılarda dikkate değer ve gelişmişlik açısından en etkili bir şekilde kullanıldığı dönem olmuştur. XVI. yüzyıldan itibaren savaş münasebetleri yoluyla Avrupa'ya yayılmaya başlayan askeri teknoloji gelişmelerine karşı gösterilen ilgisizlik Osmanlı topçuluğunu XVII. yüzyılda etkisiz olduğu bir dönem içerisine sokmuş devam eden yüzyıllarda ise tamamen aşağı çekerek imparatorluğu askeri teknoloji yönünden Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinin gerisinde kalmasına neden olmuştur. Çalışmanın da asıl konusunu ön plana çıkaran bu cümle -makale içerisinde detayları ile yer verilmiştir- XVIII. yüzyılda gerçekleşen ıslahatların ana nedenini oluşturmaktadır. XVIII yüzyıl topçuluk gelişiminin dikkat çeken özellikleri yukarıda da belirtildiği üzere yabancı uzmanların rolleri olmuştur. Zaman zaman bu uzmanların vasıfları, rolleri ve geliş amaçları dönemin şartları ışığında tartışılmıştır. XVIII. yüzyıl, Osmanlı bürokrasisi açısından bazı zaruri değişikliklerin yaşandığı önemli bir yüzyılı temsil etmektedir. Yaşanan bu değişiklikler doğrudan tüm ıslahat alanlarına da etkide bulunmuştur. Etkinin tezahürü dönemin padişahlarının tutumlarına ve ıslahat fikriyatına varıncaya dek sirayet etmiştir. Bu dönemin padişahlarına ve topçuluk alanında yürütülen çalışmalarda gösterilen özene ayrıca yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: XVIII. Yüzyıl, Yabancı Uzmanlar, Topçuluk, Islahatlar, Humbaracı Ahmet Paşa, Baron de Tott

Abstract

The aim of this study is the Ottoman Empire in the 18th century. To shed light on the developments in the field of artillery in the 21st century. It is to create a framework for artillery from its establishment to its transition to activity as a quarry and its activities in the following

centuries. The history of artillery was also briefly mentioned, in the 18th century. A general framework has been created in this field of history without making a vertical transition to century artillery. XVIII. The reforms that took place in the 19th century manifested themselves in many areas, and the artillery corps within the military organization was also significantly affected by this. Reform movements, especially led by experts from European countries, caused a radical change and development in the field of artillery. Moreover, this period was not considered as a period in which only European experts came to the fore. The contributions of Ottoman bureaucrats and administrators to the reform works and the development of artillery were highlighted. From its foundation in the 18th century. It has been tried to reflect all aspects of the field of artillery, whose development until the 19th century is discussed, from the different ideas experienced in the history of its establishment to its transition to operation as a quarry. XV. From the second quarter of the century to the 16th century. The period until the end of the century was the period in which firearms, and especially cannon, were used in a remarkable and most effective way in terms of development in the Ottomans. XVI. The indifference shown to the developments in military technology, which began to spread to Europe through war relations from the 17th century onwards, made Ottoman artillery worse in the 17th century. In the 19th century, it entered a period of ineffectiveness, and in the following centuries, it completely decreased, causing the empire to fall behind the developed countries of Europe in terms of military technology. This sentence, which highlights the main subject of the study - is included in detail in the article - dates back to the 18th century. It constitutes the main reason for the reforms that took place in the century. The remarkable features of the development of artillery in the 18th century were the roles of foreign experts, as mentioned above. From time to time, the qualifications, roles and purposes of these experts have been discussed in the light of the conditions of the period. XVIII. The 19th century represents an important century in which some necessary changes took place for the Ottoman bureaucracy. These changes have directly affected all reform areas. The manifestation of the influence spread to the attitudes and reform ideas of the sultans of the period. The sultans of this period and the care shown in the work carried out in the field of artillery are also included.

Key Words: XVIII. Century, Foreign Experts, Artillery, Reforms, Humbaracı Ahmet Pasha, Baron de Tott

1. Giriş

Güherçile, kükürt ve odunkömürü karışımından elde edilen barutun geliştirilmesi ve ateşli silahlarda kullanılması askeri devrime yol açmıştır. (Agoston, 2020) Bu bağlamda barut ile etkileşime geçerek demir gülleler atan sisteme top adı verilmiştir. Toplar ise Osmanlı ordusu yaya birlikler içerisinde kendine yer bularak bir birlik halini almıştır. Osmanlı topçuluk alanında daha ziyade ise topçuluk faaliyetleri ilk olarak; topun nasıl ortaya çıktığı, hangi savaşta kullanıldığı ve buna dair tartışmalar akla gelmektedir. Bu nedenle araştırmaya konu olarak bu maddeler üzerinde duracağız. Osmanlı ordusu birçok tarihçinin de kabul edeceği üzere ilk düzenli orduya geçiş sürecini yaya ve müsellem adıyla Osman (gazi) oğlu Orhan Bey (gazi) dönemi ile birlikte geçmiştir. (Emecen, 2013) Çandarlı Halil Paşa'nın tavsiyesi üzerine atılan bu adım (Ünal, 1997) ile birlikte yurt edinme politikası iyiden iyiye sağlamlaşmıştır. Wittek'in gaza tezine göre Osmanlı Devleti kısa zaman mefhumunda genişleme siyaseti gütmüş (Özel & Öz, 2000) ve bu siyaset ile birlikte ordu yapılanmasında da gelişmeler meydana gelmiştir. Bunlardan birisi de topçuluk alanında yaşanan gelişmeler olmuştur. Topun ilk olarak ne zaman kullanıldığı topçu birliklerinin ne zaman meydana çıktığı ile ilgili bilgiler Osmanlı kronik tarihçileri tarafından kaleme alınmıştır. Kaleme alınan ve neşredilen ifadeler arasında Osmanlı kronik tarihçilerinden değerli bir yere sahip olan Âşık Paşazade Tevarih-i Ali Osman'da topun

kullanılması ve yaygınlaşma sürecini II. Murat dönemine götürmektedir.[1] Diğer bir kronik tarih yazarı Neşri ise I. Murat devrinde topun kullanıldığını topçuların başında Haydar adında bir şahsın olduğunu Haçlılar ile yapılan mücadelelerde topun kullanıldığı ileri sürülür. Yine modern tarihçiler de bu durum üzerinde analizlerde bulunmuşlardır. Uzunçarşılı topun kullanımına dair yaptığı araştırmalarda topun kullanımını XIV. Yüzyıl son çeyreğinde olduğunu Neşri'nin kaynağına dayandırarak ifade etmiştir (Uzunçarşılı, 1988). İsmail Hami Danişmend bu tarihi biraz daha geriye çekmiştir. Danişmend, Karamanlılar ile mücadele esnasında yalnızca top değil tüfeğin de kullanıldığına yer vermiştir (Danişmend, 1947).[2] Diğer modern tarihçiler de eserlerinde I. Murat dönemini işaret etmişlerdir. Ateşli silahların kullanımı XIII. Yüzyıl sonlarına değin Çin'de kullanılmaya başlanmıştır. Avrupa'da kullanımı XIV. yüzyıl ilk çeyreğini bulurken Osmanlı devletinde ise ateşli silahlar bundan çeyrek asır sonrasına rast gelmektedir. (Agoston, 2020) Bu bilgiler ışığında topun Osmanlılarda I. Murat döneminde haçlılar ile yapılan mücadeleler de-I. Kosova harbinde- kullanıldığı ifade edilebilir. Ateşli silahlar olarak tabir edilen top, şekil olarak ilk zamanlardan modern döneme değin farklılıklar arz etmiştir. Zamanla farklı şekillere bürünerek – "kaval"- ,"çanak"- olarak karşımıza çıkmıştır. İlk üretildiği yıllarda kısa bir görünüşe sahip olan toplar ağızdan doldurmalı tasarlanmıştır. Askeri mücadelelerde kullanılması ile birlikte önemi gittikçe artan ve savaşın seyrine tesir eden top zamanla askeri yapılanmada kendi yerini tesis etmiş, medeniyetlerce topa verilen önemi artırarak daha kaliteli topların dökülmesinin müsebbibi olmuştur. Bakır ve kalay karışımı olan tunçtan üretimi sağlanan topun ilk dönemlerde başarılı olmadığı söylenebilir. Ayrıca bakır ve kalay madeninin maddi külfetinin bulunması nedeniyle bu karışım kendini demir madenine bırakarak toplar demirden üretilmeye başlanmıştır. Osmanlı askeri yapılanması içerisinde II. Murat ile birlikte yaygınlaşmaya başlayan toplar ilk etapta seyyar top dökümhaneleri halinde işlemekteydi. (Aydüz, 2011) Savaş esnasında ve sefere çıkarken de yine bu seyyar dökümhaneler askeri ağırlık olarak Osmanlı ordusu ile birlikte hareket ederek katkıda bulunmuştur.[3] (Eralp, 1993) Osmanlı Devletinde dökülen ilk toplar sadece günü kurtarmak adına yapılmıştır. Bu nedenle kalite bakımından biraz geride kalmaktadır. Tarihi olayların birbirini takibine müteakip top yapımında elde edilen tecrübe bir sonraki sürece aktarılarak topçuluk merkezileşmiş daha kaliteli topların üretimi adına sabit ve farklı mekânlarda top üretimi artırılmıştır.

Anadolu ve Rumeli'de top döküm yerleri (Tophane), gülle döküm yerleri ve Baruthaneler kurulmuş, gelişmişliğe paralel olarak ülkedeki bakır, kükürt, kalay, demir ve güherçile madenleri işletilmeye başlanmıştır.

[1]"…Allah fırsat verip kısmet etti. Alaşehir'i fethettiniz. Bunu da fethetmeniz vacip oldu" dedi. Sultan bu sözü işitince kabul etti ve İstanbul'un üzerine gelip denizden ve karadan kuşattılar. Kara tarafından pek çok yerde mancınıklar kurdular. Daha o zaman topu bilmezlerdi. Bu topun çok çok yapımı Sultan Murad'la oğlu Sultan Mehmed Han zamanında gerçekleşti. Kısacası İstanbul şehrini zorlayıp sıkıntıya soktular ve çok bunalttılar..." Hayati Develi ve Samih Rifat, "***Âşık Paşazade Osmanoğulları'nın Tarihi***" Çev. Kemal Yavuz ve M.A. Yekta Saraç, MAS Matbaacılık Yayınevi, İstanbul, 2003,s.128-129

[2] …" Şikârı" ye göre bundan iki sene sonra olan ikinci muharebe ise Akşehir'de başlayıp Konya, önlerinde nihayet bulmuştur Her ne kadar bu sefer Osmanlı ordusu bir zafer kazanmışsa da netice itibariyle galip mağlûp pek belli olmıyarak Osmanlılar Karaman diyarından çekilmişlerdir! Bu ikinci harbin başlıca hususiyeti Karaman ordusunda yalnız ok ve kılıç kullanıldığı halde Osmanlı ordusunda tüfek kullanılması ve hatta bir de " demir top" bulunmasıdır! Bu bir tek topun 1364 = 766 tarihinde Bursa'da dökülmüş olduğu rivayet edilir Yalnız Osmanlı ordusunda tüfek bulunduğu halde barut pek az olduğundan o yegâne top "Her cenkte atılmaz, ara sıra atılur" muş! … İsmail Hâmi Danişmend, "**İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**", Cilt I, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1947, s.73.

[3] … "Neşri 1446'da Germe Hisar'ın fethini anlatırken döküm için bakırların birlikte götürüldüğünü ve topların kuşatma bölgesinde döküldüğünden bahseder"… Nejat Eralp, **Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 113

Osmanlı Devleti askeri yapılanmasında bir diğer tartışma yeniçeri ocağından sonra kurulduğu tahmin edilen topçu ocağının, ocak olarak ne zaman faaliyete geçtiği askeri yapılanmada hangi padişah tarafından kurulduğu tartışmasıdır. (Gündüz T. , 2012) Topçu ocağı, topun vücuda getirilmesi ve top atılması olarak iki yapıya ayrılmaktadır. Ocağa alınan neferlerde yine bu iki yapılanmada hizmet vermişlerdir. Uzunçarşılı; topçu ocağının, ocak olarak faaliyete geçtiği dönemi ve yapılanmasını yeniçeri ocağının I. Murat döneminde kurulduğunu ve topçu ocağının da bu dönemde kurulmuş olacağını ifade etmektedir (Uzunçarşılı, 1988). Eralp ise ocağın II. Murat döneminde kurumsallaştığını ifade etmektedir (Eralp, 1993). Emecen, Yıldırım Bayezid'in İstanbul kuşatmasında top kullandığını ifade ederek topçu ocağının da bu dönemde tesis edildiğini iddia etmiştir (Emecen, 2013). Âşık Paşazade ise kronik tarihte II. Murat'ın Selanik seferine çıkmadan önce vezirlerine topların ve mancınıkların hazırlanmasını emrettiği bu emir üzerine gazaya çıktıları neşredilmiştir (Yavuz & Saraç, 2003).[1] Kaynaklara göre net bir tarih vermek mümkün olmasa da bu sürecin I. Murat ile başladığını söylemek mümkündür. Ayrıca Âşık Paşazadenin de neşrettiği üzere II. Murat döneminde vezirlerine verdiği emirden yola çıkarak ocağın bu dönemde varlığını söylemek mümkün olacaktır. II. Mehmet dönemine kadar olan topçuluk faaliyeti gerek gelişim gerekse ocak olarak kalıcı bir izlenim bırakmıştır. İlk etapta savaş alanlarında seyyar bir şekilde dökülmeye başlanan top, Osmanlı askeri teşkilat yapılanmasında kalıcı hale gelmiş II. Mehmet ile gelişimini en üst seviyelere kadar çıkarmıştır. Topçu ocağı askerleri genellikle acemi oğlanları ocağından seçilirlerdi. Sonrasında devşirilerek Türk bir ailenin yanına verilen bu kişiler vakti geldiğinde Topçubaşının keyfiyetine göre top yapımında ya da atımında kullanılmıştır. Acemi oğlanlar içinden seçilen bu fertler ihtiyaç halinde topçubaşı tarafından divan-ı hümayuna müracaat edilerek talep edilirdi. Diğer bir yandan topların döküm yerleri inşa ettirilmiştir. II. Mehmet ve II. Bayezid döneminde sayıları gittikçe artan top döküm yerleri ve kışlaları Tophane mevkiinde tesis ettirilmiştir. İlk etapta Tophane'de yapılan top döküm yerleri Anadolu ve Rumeli'de sayılarının artırılması amaçlanmıştır. Top silahının aktif olarak kullanılmaya başlanması paralelinde birçok gelişimi getirmiştir. Top döküm yerleri, baruthaneler ve gülle döküm yerleri açılırken buna binaen ise; bakır, kükürt, kalay, demir ve güherçile gibi madenlerin kullanımı ve çıkarılması önem arz etmiştir (Eralp, 1993). Top silahının dökümünde Avrupa'dan ve balkanlardan gelen ustalar Osmanlı topçuluğunun ve dökümünün başarısında etkili olmuşlardır. Özellikle II. Mehmet'in İstanbul'u fethinde çeşitli entrikalar yaşayarak Osmanlı Devleti'ne sığınan Urban adında zatın dökmüş olduğu büyük toplar (Şahi) İstanbul'un fethine büyük katkı sağlamıştır (Yılmaz, 2014). II. Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra da topların sayılarının hacimlerinin ve gelişimine büyük önem vermiştir. Özellikle XV. Yüzyıl başlarından itibaren ateşli silahların etkili olduğunu ifade eden Aydüz II. Mehmet'in ateşli silahlara verilen önemi artırdığını 1460 yılı itibariyle büyük topların döküldüğü "Tophane-i Amire" adlı top dökümhanesinin inşaatına başlattığını ifade etmiştir (Aydüz, 2010). II. Bayezid döneminde Portekiz tehdidi karşısında Mısır'da bulunan Memlük ülkesine yardım amaçlı 400 adet topun gönderilmesi Osmanlı Devleti'nin top üretiminin değerli bir noktaya eriştiği ve önem verildiği anlaşılır (Demlikoğlu, 2014). II. Bayezid döneminde topçuluk ehemmiyetini korumuş Fransa kralı Şarl'ın (VII) hizmetinde bulunan top ustaları Osmanlı hizmetine girmişlerdir. Yine bu dönemde yaşanan Memluk ile olan mücadelelerde yıpranan orduya takviye mahiyetinde topçu ocağında düzenleme, topçu birliklerinde artış meydana gelmiştir.

[1] …Bir gün Sultan Murad Han Gazi vezirlerine, "Şu Selanik denen şehir uzak mıdır?" diye sordu. Vezirler de, "Sultanım! Serez' den öteye hünkâr yürüyüşüyle dört konaktır." diye cevap verdiler. Padişah, "Öyle ise neden duruyorsunuz, çabuk sefer hazırlığına başlayın, derhal topları ve mancınıkları hazırlayın." emrini verdi. Gelibolu'dan gemiler getirttiler, gazaya niyet diye ilan ettiler ve yola çıktılar… "***Âşık Paşazade Osmanoğulları'nın Tarihi***" Çev. Kemal Yavuz ve M.A. Yekta Saraç, MAS Matbaacılık Yayınevi, İstanbul, 2003,s.128-129

İstanbul'un fethi ile yükseliş dönemi yaşayan Osmanlı XVI. Yüzyılda da bu yükselme dönemine devam etmiştir. Paralelinde askeri yapı içerisinde yer alan topçu ocağı da bu yükselme içerisinde kendine yer bulmuştur. Bu çağda vuku bulan Memluk ile olan mücadelerlerde (Mercidabık ve Ridaniye) kazanılan zaferlerin top silahları sayesinde olduğu ifade edilmektedir. I. Süleyman döneminde, II. Mehmet ve II. Bayezid zamanında yapılan tophane yıkılarak yerine yenisi yaptırılmış buraya ülkedeki topçu ustaları getirildiği gibi, Avrupa ülkelerinden de ücretli topçu ustaları toplanmıştır. Bu dönemde tutulan kayıtlara göre İmparatorluk sınırları içerisinde bulunan kalelerdeki kırık toplar, savaş ganimeti olarak ele geçirilen bakır, kalay ve tunç eşyalar saray mahzeninde toplanmıştır. Toplanan tüm bu malzemeler Tophane'ye gönderilerek geri dönüşümü sağlanmak istenmiştir. Yine bu dönemde ocağın top düküm ve top atım kısımlarında yer alan fertlerinde gelişime dayalı çalışmalar yapılmış bunlarında sayılarında artışa gidilmiştir (Eralp, 1993). Topçu ocağının en yüksek rütbelisi topçubaşı olup onu sırasıyla kethüda ve dökücübaşı takip etmektedir. Top dökümhanesinin en üst rütbelisi ise dökümcübaşıdır. Dökümcübaşı altında ise top dökme alanında uzmanlaşmış ustalar bulunur (Gündüz T. , 2012). Topçu ocağına alınan fertler deftere şagird olarak kaydedilmiştir (Uzunçarşılı, 1988). Bu şagirdler zamanla tecrübe kazanarak dökümcübaşılığa kadar yükselebilirlerdi. Topçu ocağı neferleri savaşa gitmediği dönemlerde atış talimleri yaparak bu alanda eğitimlerine devam etmişlerdir (Gündüz T. , 2012). Ayrıca ocağa alınan bu kişiler alınmadan önce sınava tabi tutulurlar top atışında mı ya da top dökümünde mi kullanılacakları belli olurdu. Modern döneme kadar olan süreçte top dökümhanesinde ya da seyyar dökümhanelerde dökülen toplarda büyüklük, küçüklük, nitelik ve nicelik bakımından farklılıklar bulunmaktadır. XVI. yüzyılda kullanılan toplar; bacalaşko, zarbazen, havayi, şayka ve prankı iken XVII. Yüzyılda; zarbazen, miyane zarbazen, şahi zarbazen, şakloz, prankı, bacaluşka, ejderdehen, kolonborna, miyane, balyemez ve havan topları kullanılmıştır (Uzunçarşılı, 1988). XV. Yüzyılın ikinci çeyreğinden XVI. yüzyıl sonuna kadar olan devir ateşli silahların ve bilhassa topun Osmanlılarda dikkate değer ve gelişmişlik açısından en etkili bir şekilde kullanıldığı dönem olmuştur. XVI. yüzyıldan itibaren savaş münasebetleri yoluyla Avrupa'ya yayılmaya başlayan askeri teknoloji gelişmelerine karşı gösterilen ilgisizlik Osmanlı topçuluğunu XVII. yüzyılda etkisiz olduğu bir dönem içerisine sokmuş devam eden yüzyıllarda ise tamamen aşağı çekerek imparatorluğu askeri teknoloji yönünden Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinin gerisinde kalmasına neden olmuştur. XVIII. yüzyılda gerçekleşen ıslahatların ana nedenini oluşturmaktadır. (Eralp, 1993). Ancak şunu ifade etmekte fayda var Osmanlı Devleti her ne kadar teknolojik gelişmelere kayıtsız kaldığı düşünülse de Avrupa'nın XVII. asırda geliştirdikleri teknolojiden nasibini alarak üzerine bir yenilik katmayı da başarmıştır (Kolçak, 2012).[1]

2. XVIII. Yüzyıl Osmanlı Topçuluğundaki Islahat Çalışmaları

Osmanlı devletinin Avrupalı devletlere karşı yaşamış olduğu yenilgiler, Avrupalı devletlerin teknolojik olarak gelişimi ve Osmanlı'nın bu gelişimi takip etmemesi imparatorluğu sosyoekonomik ve sosyopolitik açıdan zor durumda bırakmıştır. Zor durumun neticesi olarak Avrupa'ya karşı olan katı tutuma son verilmiş, bu ülkelere elçiler gönderilerek yakından takip başlamıştır. Bu takip XVIII. yüzyılda ilk semeresini vermiş, devletin ıslahat adına yapmış olduğu çalışmaları hızlandırmasında etkili olmuştur.

[1] … "Osmanlılar, temas halinde bulundukları askerî yapıları olduğu gibi taklit etmekle yetinmeyip taktiksel Formasyonlarını geliştirmek için yenilikçi adımlar da atıyorlardı. Keza 1664 St. Gotthard muharebesinde, ortadaki hareketli kaide sayesinde her yöne nişan almayı sağlayan dört tekerli Osmanlı top arabaları Fransızların dikkatini çekmişti…" Özgür Kolçak, "**XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660–64 Osmanlı-Avusturya Savaşları**" Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012, s.63-64

İlk etapta askeri alanda kendini gösteren ıslahat çalışmaları gerek askeri yapı gerekse bu yapı içerisinde bulunan her bir kurumu önemli ölçüde etkilemiştir. Askeri yapı içerisinde bulunan topçu ocağı da bu etkilenmeden nasibini almış hem topçu birliklerinde görev yapan askerlerde hem de top dökümünde görev yapan askerlerde değişim ve gelişimler meydana gelmiştir. İmparatorluğun kuruluş evrensinde Avrupa'dan gelen top döküm ustaları Osmanlı askeri yapısını olumlu yönde etkilemiş, savaşlarda yaşanan zaferlerde etkili olmuştur. XVIII. asır ıslahatlarını genel bir çerçeve ile değerlendirmek gerekirse yukarıda belirttiğimiz tarzda bir gelişim meydana gelmiş ağrılık Fransızların yer aldığı uzmanların Avrupa'dan getirtilmesi ile ıslahat çalışmaları başlamıştır (Yeşil, 2011).

3. I. Mahmut Dönemi (1730-1754) Topçuluk Alanında Yaşanan Gelişmeler

Patrona Halil İsyanı ile son bulan Lale devri, bu dönemin padişahı olan III. Ahmet'in de sonu olmuştur. III. Ahmet'ten sonra tahta I. Mahmut geçmiştir. I. Mahmut yaşanan bu hadisenin izlerini silebilmek adına devletin ileri gelenleri ile sık sık bir araya gelmiştir. Kısa zamanda bu hadiselerin üzerinden gelen padişah, diğer taraftan yenilik çalışmaları içinde gereken adımları atmıştır (Şimşek, 2006). XVI. Yüzyılda ateşli silahlar konusunda üst düzey bir başarı yaşayan ve özelliklede topu kale muhasaralarında ve savunmalarında etkin kullanan Osmanlı, ilerleyen yüzyıl ile birlikte ateşli silahlar -top silahının etkin şekilde kullanılmaması- konusunda olan etkinliği sekteye uğramıştır. Geçmiş yüzyıllarda alınan galibiyetler XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yerini mağlubiyetlere bırakmıştır (Azap, 2022). Bu nedenle XVIII. Yüzyılın başlarından itibaren ıslahat çalışmaları başlamıştır. Lale Devri ile birlikte kendini gösteren yenilikler, I. Mahmut döneminde devam etmiştir. Özellikle askeri alanda devam eden bu ıslahatlar yurt dışından getirtilen uzmanlar ile birlikte yürütülmüştür. Bu uzmanlardan en önemlileri ise Humbaracı Ahmet Paşa (Claude-Aleksandre Comte de Bonneval) ve Baron de Tott'dur (Çeken & Hayta, 2022). Humbaracı Ahmet Paşa asıl adı Claude-Aleksandre Comte de Bonneval'dir 1675 yılında Fransa'da dünyaya gelen Bonneval Bourbon hanedanı mensubudur (Refik, 1915). Küçük yaşlarda askeri ocağa girmiş, bahriyede çalışma fırsatı bulmuştur. 1695 yılı itibariyle Kara Kuvvelerine geçerek burada mühim derecede işler yapmıştır (Özcan, 1998). 1700-14 İspanya Veraset savaşlarında nam yapmış, kısa zamanda adından söz ettirmiştir. Bu durum ordu içerisinde düşman kazanmasına neden olmuştur. Ordu içerisinde anlaşmazlık yaşadığı komutanlar tarafından ordudan uzaklaştırılmıştır. Bunun üzerine XIV. Louis ile düşman olan Avusturya imparatoruna iltica etmiştir (Yeşil, 2011).[1] Osmanlı Devleti ile ilk karşılaşması bu nedenle olmuştur. 1716 Petervaradin muhaberesinde Avusturya orduları sağ cenahını kontrol eden komutanlardan birisi olan Bonneval Osmanlı ordusunun yapısını burada tanımış oldu (Çeken & Hayta, 2022). 1729 yılında III. Ahmet'e mektup göndermiş (Akın, 2011) Osmanlı ülkesine gelmek istediğini söylemiştir. Adriyatik denizinden hareketle Saray Bosna'ya gelen Bonneval Bosna Valisi tarafından güzel bir şekilde ağırlanmıştır. İki yıl burada kalan Bonneval I. Mahmut'un padişahlığına müteakip Osmanlı ülkesine iltica eylemiştir (Refik, 1915). Bonneval'in Osmanlı Devletine gelişine müteakip ordunun yenilik ve ıslahı için üç Fransız subayı ve iki topçu subayı da onunla beraber Fransız hükümeti tarafından Osmanlı'ya gönderilmiştir (Kaçar, 1995). İslam dinine geçtikten sonra Humbaracı Ahmet Paşa adını almıştır. Derhal ıslahat çalışmalarına başlayan Humbaracı Ahmet Paşa ilk etapta humbara ocağını nizama sokmuştur. 1733 yılında humbara kıtasını kurmuştur.

[1] Bonneval'in Avusturya'ya ilticası sonrası buradaki maceraları konusunda bkz. Yeşil (2011) "Bir Fransız Maceraperestin Savaş ve Diplomasiye Dair Görüşleri: Humbaracı Ahmed Paşa'nın(Kont Alexander Bonneval) Layihaları", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**,(15), s.208

Topçu ve humbaracı ocağı askerlerine matematik ve fen alanında katkı sağlaması amacıyla 1734 yılında Hendesehane açılmıştır. Hendesehane, "Mühendishane-i Berr-i Hümayun'un" temelini oluşturması açısından önemlidir. Ancak Lewis bu okulun ömrünün uzun olmadığını yazmıştır[1] (Kaçar, 1995). Bosna'dan getirttiği 300 kadar nefere Üsküdar Ayazma'da kurulan humbaracı kışlasında batı tarzında yeni talim usulleri ve savaş taktiklerini öğreten Humbaracı Ahmet Paşa, eğittiği birliğini Batı tarzı bir ordu hâline getirdi. Humbaracı Ahmet'in hazırladığı nizamnâme gereğince ulûfeli humbaracılardan her 100 kişi bir oda meydana getirecek şekilde teşkilâtlandırıldı ve Humbaracı Ocağı müstakil bir ocak hâline getirildi. Bu şekilde ulûfeli Humbara Ocağı ile Osmanlı Devleti'nde ilk kez Avrupa usulünde yeni bir askerî eğitim gerçekleştirildi (Kurtaran, 2013). XVIII. Yüzyıldan itibaren topçuluk alanında geri kalmışlığın önüne geçmek adına I. Mahmut dönemi de başta olmak üzere adımlar atılmış, Humbaracı Ahmet Paşa İmparatorluğa davet edilmiştir. Havan topları bölümünü içinde barındıran Humbara ocağı ıslah edilmiştir. Matematik ve Fen alanında olan eksikliklerin giderilmesi adına Hendesehane kurulmuştur. Top döküm yerleri yeniden teşkilatlandırılmıştır.

4. III. Mustafa Dönemi (1757-1774) Topçuluk Alanında Yaşanan Gelişmeler

I. Mahmut'un ölümünden sonra tahta III. Osman çıkmış yaşamış olduğu psikolojik problemlerden dolayı tahtta fazla kalamamıştır. Bunun üzerine III. Mustafa tahta geçmiştir. Okumayı seven III. Mustafa tıp ve edebiyat kitapları okuyarak kendini geliştirmiştir. Bu yüzyıl başlarında canlanan ıslahat hareketlerine de devam etmiştir (Şimşek, 2006). Topçuluk alanında gerçekleşen ıslahat hareketleri genel çerçevede yurt dışından getirtilen uzmanlar tarafından yürütülmüştür. Fransa ile yüzyıllardır süren diplomatik ilişkiler bu dönemde de devam etmiştir. Osmanlı'nın, Rusya ile olan mücadelelerini fırsat bilen Fransa, elçi göndererek askeri alanda gerçekleşen ıslahat hareketleri konusunda yardımcı olmak istemiştir. Bu durum Osmanlı tarafından soru işareti ile karşılanmış ve teklif reddedilmiştir. Buna rağmen Fransa bir topçu subayı olan Baron de Tott'u Osmanlı ülkesine göndermiştir. Ülkeye gelmesiyle III. Mustafa'nın karşısına çıkarılmıştır. III. Mustafa tarafından Çanakkale Boğazı'nın tahkimi ve topçu sınıfının ıslah edilmesiyle görevlendirilmiştir. Hemen işe başlayan Baron de Tott, kısa süre içerisinde Çanakkale ve İstanbul Boğazının tahkim işlerini bitirmiştir (Gündüz M. , 2012). İstanbul ve Çanakkale boğazlarının istihkâmını düzeltmek ile görevlendirilen Tott bu görevini bitirdikten sonra Bab-ı Ali'nin isteği ile Payitaht'a dönmüştür. Bab-ı Ali, Tott'u Osmanlı ordusunda topçu sınıfının teşkilatlandırılması ve eğitimi ile görevlendirmiştir. Tophaneyi ıslah çalışmalarına derhal başlamış burada devam eden top döküm faaliyetlerine ara vermeden devam etmiştir (Uzunçarşılı, 1988). III. Mustafa, Baron de Tott'dan Avrupa'da kullanılan diğer top modelleri hakkında bilgi edinmek istemiş, Tott'da padişaha Avrupa'da o dönemde kullanılan top çeşitleri hakkında bilgi vermek maksadıyla Saint-Rémy'nin Hatıralarını göndermiştir (Gündüz M. , 2012). Hasköy'de yeni bir top dökümhanesi açtırarak yeni tip(modern) topların döktürülmesine zaman kaybetmeden başlanmıştır (Karagöz, 1995). Islahat çalışmalarına durmaksızın devam eden Baron kendi marifetiyle yapmış olduğu tüm toplara monte edilebilme özelliğine sahip top kundağını icat etmiştir. İcat etmiş olduğu kundak ile bir deneme yapmış, başarılı olarak Bab-ı Ali'ye kendini kanıtlamıştır. III. Mustafa bu dönemde Baron'a profesyonel topçuların yetiştirilmesi için *"topçu mektebi"* kurulması emrini vermiştir. Osmanlı Devleti'nde modern Avrupa usulleriyle eğitim yapmak üzere teşkil edilen ilk topçu mektebi, III. Mustafa'nın emri ve Baron de Tott'un çalışmalarıyla 1772 yılında İstanbul Kâğıthane'de kurulmuştur (Gündüz M. , 2012).

[1] …Yeniçeriler tabiatıyla bu tür yeni moda fikirlerin hepsine şiddetle karşıydı. Görünüşte tasarıyı onlardan gizli tutma çabasına rağmen okulun yerini keşfedip kapanmaya mecbur ettiler… Detaylı bilgi için bkz. Bernard Lewis, **"Modern Türkiye'nin Doğuşu"** Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 5. Baskı, İstanbul, 1993, s.49

Baron de Tott günümüzde Sahra Topçusu adıyla bilinen sınıfın kurulmasını sağlamıştır. Sürat topçuları adıyla tanınan bu sınıfın kullandığı toplar daha kolay taşınabiliyor ve çabuk doldurularak ateşlenebiliyordu. Padişah (III. Mustafa) top döküm işleriyle yakından ilgileniyor, bazen oğlunu da yanına alarak top döküm işlerini denetliyor ve sürat topçularının eğitimlerini izliyordu. 37 takım halinde kurulan sürat topçularının her top takımı 34 akçe yevmiyeli bir top ustası, 33 akçe yevmiyeli bir falyacı ve 25 akçe yevmiyeli üçer erden oluşmaktaydı (Şimşek, 2006). Sürat topçuları haftada üç gün talim yaparak iyi bir eğitim almışlar ve dakikada 8-10 gülle atabilecek hâle gelmişlerdir. Her bir top 6 ile 10 kişilik asker grupları tarafından kullanılmıştır (Altın, 2023). Baron, Osmanlı Devletine olan hizmetlerini sadece top alanı ile sınırlandırmamıştır. 1773 yılında denizcilik alanında matematik okulunun açılmasının öncülüğünü de yapmıştır. Bununla beraber matematik ve fen alanında hizmet veren Hendesehane'de Trigonometri ve diğer derslerin okutulmasında yardımcı oldu (Lewis, 1993).

5. I. Abdülhamit Dönemi (1774-1789) Topçuluk Alanında Yaşanan Gelişmeler

III. Mustafa'nın vefatı ve ardından I. Abdülhamit'in Osmanlı tahtına çıkmasıyla Baron de Tott'dan Osmanlı Devleti'nde askerî alanda yapılacak ıslahatlarda yararlanılmaya devam edilmiştir. III. Mustafa'nın vefatına yakın bir tarihte askeri teşkilatlanma ve taktiklerinde yeniden yapılanmayı öngören *sürat topçuları* ocağı kurulmuş, padişahın Hatt-ı Hümayun'u ile resmileşmiştir. I. Abdülhamit de tıpkı Mustafa gibi topçuluk alanında gerçekleşen her gelişmeyi yakından takip etmiş, Tophane'de devam eden sürat topçularının eğitimlerini izlemeye gitmiştir (Yeşil & Gezer, 2018). Bu eğitimlerde sürat topçularının başında bulunan Baron bizzat padişah tarafından huzura davet edilmiştir. I. Abdülhamit yapmış olduğu çalışmalardan ötürü Baron'a memnuniyetini bildirerek, şahsı manevisine iltifatlarda bulunmuştur. Baron de Tott'un askeri alanda yaptığı en önemli ıslahat çalışmalardan birisi olan sürat topçuları ocağı talimlerde göstermiş oldukları başarılar ile ön plana çıkmışlardır. Bunun üzerine Bab-ı Ali tarafından 1774'te Ruslar ile gerçekleşen savaşlarda Tuna'da bulunan orduya katılmaları istenmiştir. Ancak burada tek bir atış bile yapamadan dönmek zorunda kalmışlardır. Bu durum Bab-ı Ali tarafından üzüntü ve hiddet ile karşılanmıştır. Sürat topçularının bu savaşta yaşamış olduğu talihsizlikler, ardından bir top dahi atamadan toplarını kaybetmeleri her ne kadar olumsuz karşılansa da sürat topçuları ocağından vazgeçilmesi için yeterli görülmemiştir. Sürat topçuları bu durumların ardından diğer topçu birlikleri ile eski usul birleştirilmesi görüşü ön plana atılmıştır. Sayıları her geçen sene düşen sürat topçuları ocağı ekonomik açıdan daha iyi olacağı görüşü ile topçu ocağı ile birleştirilmiştir (Gündüz M. , 2012). Baron de Tott kısa sürede büyük işler vücuda getirerek önemli adımlar atmış, 1776 yılında ülkesi Fransa'ya geri dönmüştür (Mardin, 1996). I. Abdülhamid zamanında Kara Vezir Seyyid Mehmed Paşa, özellikle arzu edilen askerî ıslahatı yapmak üzere sadaret makamına getirilmiştir (Gündüz M. , 2012). Bu bağlamda İsveçli bir uzman olan Taval aracılığıyla 126 adet top Osmanlı zimmetine kazandırılmıştır. Bu toplar ile Kâğıthane bölgesinde atışlar yapılmıştır. Eğitime atışlar yaparak devam eden sürat topçuları bu sürecin maliyetli oluşu bahane edilerek 1781 yılı itibariyle ocak kapatılmıştır. XVIII. Yüzyılda yetişen Osmanlı Veziriazamları arasında ıslahat yapmak konusunda arzulu olan kişilerden birisi de Halil Hamid Paşa'dır (Şimşek, 2006). Uzunçarşılı, Halil Hamit Paşa'yı bu yüzyılda yetişen ve Veziriazamlık yapıp ıslahat konusunda en istekli ve birince sıraya konulacak kişi olarak tanımlamıştır (Uzunçarşılı, 1935).[1] Halil Hamit Paşa'nın en önemli ıslahatlarından birisi sürat topçu ocağı tekrardan ihya edilmesidir. Neredeyse sayıları 250'ye kadar düşürülen sürat topçu ocağı askerleri Hamit Paşa'nın sadrazamlığa tevdi ile birlikte sayıları 2000'e kadar çıkarılmıştır.

[1] Halil Hamit Paşa'nın hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Halil Hamid Paşa" Journal of Turkology, 5, 1935, s. 214-215

12 Akçe olan gündelik ücretlerinde iyileştirmeye gidilerek 15 akçeye çıkarılmıştır. Sürat topçu ocağına alınanlara şartlar konularak bu kişilerin evlenmesi yasaklanmış, kışla içerisinde talim yaptıktan sonra burada kalmaları emredilmiştir. Sonradan alınan 1750 kişi için Tophane'de yeni kışlalar yaptırıldı. Ocak fertleri haftada üç gün Beyoğlu ve Sâdâbâd'da (Kâğıthane) eğitim görecekler ve top atışı yapacaklardı. Yetiştirilen bu fertler diğer askerlerden ayrılması adına yeşil püsküllü 12 dilimden dikilmiş beyaz çuha başlık giydirilmiştir. Üç sene boyunca hizmette kalan topçuların gündelikleri yirmişer akçeye çıkarılacaktı. Ocağın düzeni ve intizamı bizzat sadrazam tarafından denetlenecek senede bir defa da yoklama yapılacaktı (Uzunçarşılı, 1935). Halil Hamit Paşa topçu ocağının ıslahı için Fransa sefiri Saint-Priest'ten (Süslü, 1983) uzman talebinde bulunmuş, onun aracılığıyla topçu subayları getirtilmiştir. Topçu subaylarının yanında istihkâm subayları da Osmanlı Devleti'ne gönderilmiştir (Uzunçarşılı, 1935). Yabancı uzmanlardan Laffite Clave ve Monge istihkâmcılık alanında Antuvan Saba, Monic ile Topçu çavuşlar, Granpen ve Obert Topçuluk alanında eğitimler vermişlerdir. Gemi inşaatı ve tersane çalışmalarında mühendis Lorca ile yardımcı Durest, dökümhane ve tophane çalışmalarında da Fransuva Aleksi ile Betolen'e görev verilmişti (Şimşek, 2006). Islahat çalışmalarına sadrazamlığa getirildiği andan itibaren başlayan Halil Hamid Paşa, sürat topçularının yeniden ıslahı için çalışmalar yapmıştır. Sadece topçuluk alanında değil diğer alanlarda da çalışmalar yürüten paşa III. Selim'in Fransa kralı XVI. Louis ile mektuplaşmalarında III. Selim'e yardım ettiği öne sürülmüştür. Bu bağlamda I. Abdülhamit'i tahttan indirme planları yaptığı gerekçesiyle 1785 yılında görevden azledilmiştir. İlk etapta Yedikule zindanlarına hapsi daha sonra da Gelibolu'da oturması için hattı hümayun verilmiştir (Uzunçarşılı, 1935). 6 Nisan 1789'da I. Abdülhamit şehzadeleri Mustafa ve Mahmud ile görüşmesi sırasında sadrazamdan gelen bir kaimeden "bir kaleyi Cihannümanın düştüğünü okuduğu anda felç geçirmiş ve aynı gün rahatsızlığı daha da artmış sabaha karşı beyin kanaması geçirerek 7 Nisan 1789 (11 Recep 1203)'da vefat etmiştir. Aynı gün Osmanlı tahtını yeğeni III. Selim devralmıştır (Gündüz M. , 2012).

6. Sonuç

Osmanlı topçuluğu tartışmalar ile birlikte I. Murat döneminde kendini göstermiştir. Bir kurum olarak karşımıza çıktığı dönem ise II. Murat dönemidir. Bu yüzyıldan itibaren tıpkı Osmanlı Devleti'nin beylikten devlete sürecinde göstermiş olduğu gelişme, ilerleme ve değişim gibi topçulukta bu süreçler içerisinde yer almıştır. Bu dönemde izlerini görmüş olduğumuz Balkanlar üzerinden Osmanlı ülkesine gelen top döküm uzmanları XVIII. yüzyıl ile birlikte farklı bir kimlik ile karşımıza çıkmıştır. Hülasa, dönemin siyasi politikası devletin her kurumunu etkilediği gibi topçuluk alanında yaşanan gelişmeleri de etkilemiştir. XIV. Yüzyılda balkanlar üzerinden gelen uzmanların topçuluk anlayışını değiştirdiği anlaşılmış, dönemin padişahları da bu değişimin sürekliliği konusunda ısrarcı olmuşlardır. XVIII. Yüzyıl topçuluk anlayışında ki çaba buna benzer bir çabadır ve bu yönde adımlar atılmıştır. XVI. yüzyılda ateşli silahların etkin bir şekilde kullanılması Osmanlı Devleti'ni bu yüzyılın süper gücü olmasını sağlayan önemli etkenlerden birisidir. İlerleyen yüzyıllarda Osmanlı Devleti savaş alanlarında yaşamış olduğu mağlubiyetlerin nedenleri üzerinde durmuş, savaşlarda alınan başarısızlık devlet yönetimini dolayısıyla reayayı hatta devletin bekasını etkilemesi nedeniyle yönünü batıya çeviren bir yönetim anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda XVIII. yüzyıl itibariyle başlayan ıslahat çalışmaları kendini askeri alanda da göstermiştir. Bu adımlar arasında şüphesiz ki topçuluk alanında yapılan ıslahatlar göze çarpmaktadır. Özellikle Fransızların başını çektiği bu ıslahat çabaları kısa vadede meyvesini vermiştir. Baron de Tott'un Çanakkale Boğazında yapmış olduğu çalışmalar ve Ruslar ile olan mücadelelerde ki etkisi bu duruma örnek gösterilebilir.

XVIII. yüzyıl padişahları genel itibariyle ıslahat çabalarına destek veren bir yapıya sahiptir. Bu durum sağlıklı bir çalışma alanına vesile olmuştur. Humbaracı ocağının kurulması sürat topçularının kurulması ve bu ocakların salahiyeti için imkânların esirgenmemesi bu noktada önemlidir. Özellikle I. Abdülhamit'in Baron de Tott'a övgüleri huzuruna davet etmesi devamında ise ıslahat hareketlerinin bu isteklendirme ile sonuca ulaşmış olduğu aşikârdır. XVIII. yüzyıl askeri ıslahatları genel çerçevede başarılı olarak addedilebilir. Her ne kadar savaş alanlarında elle tutulur bir galibiyet görülmese de. Ancak açıklamaya değer şu ifadeleri kullanmakta fayda var. XVI. yüzyıldan sonra Avrupa'ya karşı gerek askeri alanda gerek ise diğer alanlarda bir başarısızlıktan bahsetmek mümkün. İki asır boyunca bu başarısızlıklarla mücadele edilmiş ancak somut adımlar atılmamıştır. Atılmak istense de başarıya ulaşmamıştır. Tam da bu nedenle iki asırlık bir geç kalmışlık XVIII. Yüzyıl ıslahatlarında bir dalgalanma meydana getirdiği su götürmez bir gerçektir. Topçu ocağının bu dalgalanmada olduğunu söylemek mümkündür. Sürat topçu ocağının kapatılıp, Halil Hamit Paşa'nın çabaları ile tekrardan açılması hendesehane okulunun faaliyetlerine son verip tekrardan eğitime açılması bu dalgalanma içerisinde yer alır. Mehaza XVIII. yüzyıl topçuluk alanındaki değişim ve gelişim bu söylemler ışığında amacına ulaşmıştır.

7. Kaynakça

Agoston, G. (2020). Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları (II b.). (K. Şakul, Çev.) İstanbul

Akın, H. (2011). XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Islahat Çabaları.. Antalya: Yayınlanmış Doktora Tezi.

Altın, İ. (2023). III. Selim Döneminde Topçu Ocağında Yapılan Islahatlar. Trabzon: Yüksek Lisans Tezi .

Aydüz, S. (2010). The Ottoman Royal Canon Foundry: "Tophane-I Amire". almagest(1.2),. doi:https://doi.org/10.1484/J.ALMA.3.10

Aydüz, S. (2011, mayıs-ağustos). Osmanlı Silahları, Silah Üretim Merkezleri Ve Literatürü Tarihi. Tarih Okulu Dergisi, 2011(X),.https://dergipark.org.tr/tr/pub/usakjhs/issue/13541/163961#article_cite adresinden alındı

Azap, P. Ç. (2022). Tophane-İ Âmire Müşiriyeti Teşkilat Yapısı. İstanbul, Yayınlanmış Doktora Tezi .

Çeken, M. B., & Hayta, N. (2022, Haziran). 18. Yüzyıl Osmanlı Kara Ordusunda Teknoloji Transferi:Fransız Uzmanların Topçu Islahatlarında Rolü. Memleket Siyaset Yönetim, 17(37),

Danişmend, İ. h. (1947). İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi (Cilt I). İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Demlikoğlu, U. (2014). Osmanlı Devleti'nin 18. Yüzyılda Bazı Şark Kalelerinde Bulundurduğu Harp Malzemeleri. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24(2), 277-294. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/157392 adresinden alındı

Emecen, F. (2013). TDV İslâm Ansiklopedisi. 01 02, 2024 tarihinde Feridun Emecen, "Yaya Ve Müsellem", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/yaya-ve-musellem (02.01.2024).

Eralp, N. (1993). Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Gündüz, M. (2012). XVIII. Asrın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Islahat Hareketler. Ankara: Yüksek Lisans Tezi.

Gündüz, T. (2012). Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı (1 b.). Ankara: Grafiker Yayınları.

Kaçar, M. (1995). Osmanlı İmparatorluğunda Askerî Sahada Yenileşme Döneminin Başlangıcı. Osmanlı Bilimi Araştırmaları(I),.

Karagöz, M. (1995, Temmuz). Osmanlı Devletinde Islahat Hareketleri Ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839). OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi, 6(6), doi:https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000242.

Kolçak, Ö. (2012). Xvıı. Yüzyıl Askerî Gelişimi Ve Osmanlılar: 1660–64 Osmanlı-Avusturya Savaşları. 63-64. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Kurtaran, U. (2013). "Sultan Birinci Mahmud Dönemi (1730-1754) Islahat Hareketleri". Journal of Turkish Studies, 8(2), 167-179. doi:http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4359

Lewis, B. (1993). Modern Türkiye'nin Doğuşu (5 b.). (M. Kıratlı, Çev.) İstanbul: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Mardin, Ş. (1996). Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu (1.Baskı b.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Özcan, A. (1998). Humbaracı Ahmet Paşa. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. 01 18, 2024 tarihinde https://islamansiklopedisi.org.tr/humbaraci-ahmed-pasa adresinden alındı

Özel, O., & Öz, m. (2000). Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar. Ankara: İmge Kitapevi.

Refik, A. (1915). Tasvir-i Rical (1 b.). İstanbul: Matba-i hayriye.

Süslü, A. (1983). Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri, 1798-1807. Belleten, 47(185),

Şimşek, A. R. (2006). Osmanlı Ordusunda 18. Ve 19. Yüzyıllarda Yapılan Islahat Çalışmaları Ve Bu Çalışmalarda Yabancı Uzmanların Rolü. Sakarya: Yüksek Lisans Tezi.

Uzunçarşılı, İ. H. (1935). "Halil Hamid Paşa". Journal of Turkology(5),

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ünal, M. A. (1997). Osmanlı Müesseseleri Tarihi. Isparta: Fakülte Kitapevi yayınları.

Yavuz, K., & Saraç, M. Y. (2003). Aşık Paşazade Osmanoğullarının Tarihi. İstanbul: Mas Matbaacılık Yayınevi.

Yeşil, F. (2011). Bir Fransız Maceraperestin Savaş ve Diplomasiye Dair Görüşleri: Humbaracı Ahmed Paşa'nın(Kont Alexander Bonneval) Layihaları. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi(15),

Yeşil, F. (2011). Nizam-ı Cedid Ordusunda Talim ve Terbiye (1790-1807). Tarih Dergisi(52), 27-85.

Yeşil, F., & Gezer, Ö. (2018, Aralık). Osmanlı İmparatorluğu'nda "Sürat" Topçuluğu II (1773-1807): Taktik, Talim, Muharebe Performansı ve Nizâm-ı Cedid. Osmanlı Araştırmaları, 53(53), 231-286. doi:https://doi.org/10.18589/oa.632031.

Yılmaz, F. (2014). "Fatih Sultan Mehmet Dönemi Topları Ve Değişen Üretim Paradigması". FSM İlmi Araştırmalar İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi(4), 219-234. https://doi.org/10.16947/fsmiad.05848. adresinden alındı

VESÎLETÜ'N-NECÂT'TA YARATILIŞ İLE İLGİLİ BEYİTLER

Ersin DURMUŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye
ORCID: 0000-0002-8532-2580

Özet

Hz. Peygamber'in (aleyhisselâm) doğumunu konu edinen eserlere genel anlamda mevlid adı verilir. İslamî Türk edebiyatı sahasında mevlid türünde birçok eser kaleme alınmıştır. Bu mevlidler içerisinde Süleyman Çelebi'nin Vesîletü'n-Necât'ı ise ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Vesîletü'n-Necât, yazıldığı XV. asırdan bu yana İslam coğrafyasının hemen her köşesine ulaşan, okunan, okutulan, tercüme edilen ve dolayısıyla insanların düşünce dünyasında önemli izler bırakan bir eser olmuştur. Vesîletü'n-necât'ın içeriği sadece Hz. Peygamber'in doğumu ile de sınırlı değildir. Allâh Teâlâ'nın birliğini anlatan tevhid bölümünden sonra dua, övgü, mucize, miraç, hicret, nasihat, Hz. Peygamber'in vasıfları ve vefatı ile ilgili bölümlerden oluşur. Bu açıdan bakıldığında eserin kısmen, manzum bir siyer olduğunu da söylemek mümkündür. Eser aynı zamanda yaratılış ile ilgili beyitler ihtiva etmektedir. Böylesine geniş bir coğrafyada yüzyıllar boyunca güncel kalabilen bir eserde yaratılış ile ilgili beyitlerin bulunması, insanların bu konudaki fikirlerine zemin teşkil etmesi açısından başlı başına bir öneme sahiptir. Elbette Vesîletü'n-Necât yaratılış konusunda yazılmış müstakil bir eser değildir. Bununla birlikte eserde yaratılışı konu edinen bölümler ve farklı bölümler içerisinde yaratılış konusu ile ilgili göz ardı edilemeyecek bilgiler içermektedir. "Kıdem sıfatı ekseninde Allâhu Teâlâ'nın varlığı, yoktan var oluş, âlemin yaratılışı, ilk yaratılan varlık olarak Hz. Peygamber'in nuru, Hz. Âdem'in yaratılışı" eserde işlenen konular arasındadır. Bu çalışmada Vesîletü'n-Necât'ta yer alan yaratılış ile ilgili beyitler, zikredilen konu başlıkları altında yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Süleyman Çelebi, Mevlid, Yaratılış

THE ROLE OF ESTIMATION AND IMAGINATION POWERS IN THE PROPHETSHIP AND IN THE STATES OF THE SAINTS ACCORDING TO AVICENNA

İBN SÎNÂ' YA GÖRE PEYGAMBERLİKTE VE ARİFLERİN HALLERİNDE MÜTEHAYYİLE VE VEHİM GÜÇLERİNİN ROLÜ

Nurgül ERİĞ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı ,

0009-0009-6089-2358

Özet

İbn Sînâ' ya göre peygamberlik sosyal bir varlık olan insanların oluşturduğu toplum ve medeniyetlerin olmazsa olmaz bir müessesesidir. Öyle ki İbn Sînâ insanlar arasında adalet ve nizamı sağlayacak kanunların insanlar tarafından konulmasını doğru bulmamakta, bu kanunların vahiy ve peygamberlikle insanlara gönderilmesini ilahi bir inayet olarak görmektedir. İbn Sînâ peygamberliğin zaruretinden sonra peygamberlikte mucizenin zaruretine açıklık getirmektedir. Ona göre peygamberin diğer insanlardan farklı ve özel olduğunun diğer insanlar tarafından bilinmesi için mucize gerekmektedir. Buna göre peygamber semavi nefislerin irtibata geçtiği kişidir. Ancak semavi nefislerin insani nefislerle ilişkisi yalnızca akıl üzerinden gerçekleşmemektedir. İbn Sînâ 'ya göre aklı mükemmel kişinin (peygamber) bir de mükemmel bir mütehayyilesi vardır. Peygamber aklıyla vahyin manasını alırken, mütehayyilesiyle bu manalara uygun suretler oluşturmakta ve bu suretler ile insanların anlayacağı ses ve kelimeler peygamberin zihninde meydana gelmektedir. İbn Sînâ' ya göre peygamberlerin sergiledikleri mucizeler kapsamında varlıklara hükmetme halleri ise vehim güçlerinin çok kuvvetli olması ile *vehmü'l amil* dediği *etki eden vehim* ile mümkün olmaktadır. Buna göre insanlar kendi nefislerine etki edebilirken peygamber üstün nefsi sayesinde insanlara, hastalıklara, diğer nefislere etki edebilmektedir. İbn Sînâ insanların az bir kısmının da nefislerinin güçlü olması sebebiyle olağan üstü haller sergileyebilmekte olduğunu ifade etmektedir. İbn Sînâ bu halleri ariflerin halleri diye tanımlamakta ve diğer insanlara olanaksız gelen bu hallerin o kimselerin nefsi için normal olduğunu ifade etmektedir. Bu çalışmada İbn Sînâ 'nın mucize ve arif dediği kimselerin olağandışı hallerinin yani kerametlerin vehim ve mütehayyile gücü ile ilişkilerini ortaya koymayı hedeflemekteyiz.

Anahtar Kelimeler: İbn Sînâ, nübüvvet, mütehayyile, vehim, mucize, keramet.

Abstract

According to Avicenna, prophethood is an indispensable institution of societies and civilizations formed by human beings, who are social beings. In fact, Avicenna does not find it right that the laws that will ensure justice and order among human beings should be established by human beings, and he sees it as a divine grace that these laws are sent to people through revelation and prophecy. After the necessity of prophethood, Avicenna clarifies the necessity of miracles in prophethood.

A miracle is necessary for other people to know that the prophet is different and special from other people. Accordingly, the prophet is the person with whom the heavenly souls come into contact. However, the celestial souls' relationship with the human souls is not only through the intellect. According to Avicenna, a person with a perfect intellect (prophet) also has a perfect imagination. While the prophet receives the meaning of revelation with his intellect, he creates forms in accordance with these meanings with his imagination, and with these forms, sounds and words that people will understand are formed in the prophet's mind. According to Avicenna, the prophets' ability to dominate beings within the scope of the miracles they exhibit is made possible by the fact that their powers of estimation are very strong and the estimation that affects them, which they call vehmü'l amil. Accordingly, while humans can affect their own souls, the prophet can affect people, diseases, and other souls thanks to his superior soul. Avicenna also states that a small number of people can exhibit extraordinary states due to the strength of their souls. Avicenna defines these states as the states of the arifs and states that these states, which are impossible for other people, are normal for the souls of those people. In this study, we aim to reveal the relationship between the extraordinary states of those whom Avicenna calls miracles and arifs, miracles, and the power of estimation and imagination.

Keywords: Avicenna, prophethood, imagination, estimation, miracle, miracle.

1. GİRİŞ

İbn Sînâ ’ya göre insanın diğer canlılardan ayıran sosyal olmasıdır. İnsanlar karşılıklı fayda amacıyla bir arada yaşayıp çalışırlar ve toplumu oluşturan her bir üye bir işte uzmanlaşarak toplumları, şehirleri meydana getirmektedirler. Bu toplumlar ve şehirler insanların ilişkileri ve muameleleriyle bir arada durmaktadır. Toplum ise insanların bir arada yaşamasını mümkün kılacak, onların arasındaki hukuku ve adaleti düzenleyecek yasalara ihtiyaç duymaktadır. Bu yasaların da insanların kendi şahsi fikirleriyle konulmuş olması İbn Sînâ ’ya göre sakıncalıdır. Öyle ki insanların kendi lehine olacak şeylerin kabul, aleyhinde olacakların da reddedilmesine sebebiyet verme olasılığı bulunmaktadır. Bu yüzden İbn Sînâ ’ya göre nübüvvet sosyal hayatın bir gereğidir. Zorunlu Varlık’ın insanların sosyal hayatlarını düzenleyen yasaları nebi ile bildirmesi ilahi inayetindendir.(İbn Sînâ 2020:303; Mcgınnıs 2022:240) Böylece ilahi yasa koyucu kişi olan peygamber insanların en seçkini olup semavi nefislerle de ittisal halinde olması adaletin ve düzenin yeryüzünde sağlanmasını gerçekleştirecektir.Ayrıca insanların, peygamberin insan olduğu halde diğer insanlardan farklı olduğunu, kendilerinde olmayan özelliklerin onda bulunduğunu bilmeleri, fark etmeleri gerekmektedir. Peygamberin bu ayırıcı vasıfları ise mucize denilen diğer nefislere göre olağanüstü halleridir.(İbn Sînâ 2020:304) Bu mucizeler vahiy dediğimiz bilginin, alım şekli olan peygamberin Faal Akılla ittisalini dahi kapsamaktadır.(Peker 1999:113) Öyle ki peygamberin bilgisi diğer insanların bilgiyi elde etmesinden farklı ve üsttün bir fiildir. İbn Sînâ’ya göre peygamberin bilgisi Faal Akıl’la ittisalinin normal insanlardan farklı biçimde gerçekleşmesiyle sağlanmaktadır. İbn Sînâ’ya göre insan bilgisi de sudur teorisi çerçevesinde gerçekleşmektedir. Aynı şekilde İbn Sînâ ’ya göre vahiy de İbn Sînâ’nın sudur teorisinin çerçevesinde meydana gelmektedir.(Kuşpınar 1991:142) Buna göre peygamber Faal Akıl’dan bilgiyi almak için diğer insanlar gibi uğraşmaz doğrudan bilgi onun aklında yer bulur. Bu hal yalnızca peygamberlere has olup insanların bu akli mertebeye ulaşması mümkün değildir. Heyulani akıl mertebesindeki bu akıl peygambere nispetle kutsi akıl ismini alır. Ancak İbn Sînâ ’ya göre peygamber aklının mükemmel olmasının yanında mütehayyilesi de mükemmel olan kişidir. Ayrıca peygamberin Faal Akıl’dan aldığı bilgiyi insanlara aktarabilmesi hem aklının hem de mütehayyilesinin birlikte çalışmasıyla gerçekleşmektedir.(Peker 1999:111)

Mütehayyile gücünün vahyi kavramsallaştırmada kullanılması da mucizede mütehayyilenin rolü olarak değerlendirilmektedir. Mucizenin ikinci türünde tikel olaylar mütehayyile ile açıklanmaktadır. İbn Sînâ'nın üçüncü tür dediği mucize ise vehim gücünün etkisiyle meydana gelmektedir. Nefsani gücün cismanilere etkisi olarak tarif edilmektedir.(Tiryaki 2015:446) İbn Sînâ'nın ariflerin halleri dediği kerametlere gelince insanın nefsini geliştirip kendi nefsine etki edebilme başta olmak üzere diğer varlık ve olaylara etki etmesiyle meydana gelen hallerdir. Bu haller de vehim gücünün etkisiyle meydana gelmektedir. Çalışmamızda hem mucizelerde hem de kerametlerde vehmin ve mütehayyilenin etkileri araştırılacaktır.

2. İBN SÎNÂ'YA GÖRE MUCİZENİN GERÇEKLEŞMESİNDE ve KERAMETLERDE MÜTEHAYYİLENİN ROLÜ

İbn Sînâ'nın mucize anlayışı Stoacı-Yeni Platoncu sempati doktrinine dayanarak Helenizmin de etkisiyle dini bağlamın müsaade ettiği ölçüde gelişmektedir. Sempati doktirini tüm evrenin en küçük parçasına kadar bir bütün olarak hareket emesine denilmektedir. Ancak bu sempati doktrini âlemdeki düzeni fiziksel determinizmin ötesinde bir bütünlük ile açıklamaktadır.(Fazlur Rahman 2017:51) Buradan hareketle İbn Sînâ mucizeyi "göksel olan nefislerin yersel olana etkisi" şeklinde ifade etmektedir.(Peker 1999:113) İbn Sînâ mucizenin üç biçimde gerçekleştiğini ve "ikisinin nefsanî olanın nefsanî olana etkisi, diğerinin ise nefsanî olanın cismani olana etkisi"(İbn Sînâ 2000:2) diye sınıflandırmaktadır. Birinci mucize türü, peygamberin vahiy dediğimiz bilgiyi Faal Akıl'dan öğrenme yoluyla değil de Faal Aklın peygamberin aklına feyz yoluyla bilgiyi aktarması ile gerçekleşmektedir. Bilginin bu şekilde diğer insanlardan üstün biçimde elde edilmesi dahi İbn Sînâ'ya göre mucizedir. Vahiy ile peygamber Allah'ın izin verdiği ölçüde mebde ve meadın hakikatleri, meleklerin mertebeleri diğer mahlûkların sınıfları vb. birçok şeyin bilgisine sahip olmaktadır. Ve bu bilgi peygamberin diğer insanlarda olmayan kutsî gücü sayesinde olmaktadır.(Peker 1999:113) Buraya kadar mucize, bilginin elde edilmesi bağlamında peygamberin farkı olarak karşımıza çıkmaktadır. Peygamberin teorik aklının Faal Akıl'la ittisalli, semavi nefislerin ise pratik akıl ile bağlantılı olan bölümüdür. Ancak burada yalnızca akli bir yön yoktur bilakis peygamberin mütehayyile gücü aklın algıladığını insanların anlayacağı şekilde harf, ses ve sembollere dönüştürmektedir. İbn Sînâ'ya göre Faal Akıl'dan gelen bilgi peygamberlik vasfı ve özellikleri olmayan insanların anlayabileceği ses, sayı ve kelimelerden oluşan bir formda değildir. Peygamberler vahyi kutsî aklıyla algıladıktan sonra mütehayyile gücü ile arapça, ibranice sözlerle ifade eder. Bu hakikatler aynı kaynaktan olmasına rağmen farklı dillerle ifade edildiği vuku bulur.(Peker 2008:172)

Biz, her elçiyi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açıklasın. Allah dilediğini şaşırtır, dilediğini yola iletir. O, azizdir, hüküm ve hikmet sahibidir. Biz, her elçiyi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açıklasın. Allah dilediğini şaşırtır, dilediğini yola iletir. O, azizdir, hüküm ve hikmet sahibidir. (İbrahim/ 4)(Karaman vd. 2015:254)

Buradan anlaşılan yalnızca tikel olayların değil Faal Akıl'dan alınan tümel hakikatlerin de peygamberin mütehayyilesi ile algılanmakta olduğudur. Bu da insandaki mütehayyile gücünün en mükemmel hali ile mümkün olmaktadır.(Ata 2006:137; Tiryaki 2015:442) Peygamberin İbn Sînâ'ya göre diğer özel yeteneği ise mütehayyile gücünün gelişmişliğidir. Buna göre akıl, vehim ve dış duyuların peygamberin mütehayyilesinin, bizim rüyadayken mütehayyilenin tam kapasite çalışan hali gibi, tam kapasite çalışmasına engel olmamasıdır.(İbn Sînâ 2021:318) Mucizenin ikinci türü ise peygamberin mugayyebat denilen bilgileri elde etmesidir. Bu bilgiler geçmiş olaylar, kavimler hakkında olup bununla insanları bilgilendirirken, aynı şekilde şimdi ve gelecekten haber vererek insanları uyaran mucize türleridir.

Önceki peygamberlerin kıssaları, Necaşi'nin ölümü, Rumların ileri bir zamanda galip geleceği gibi tikel olaylar peygamberin mütehayyile gücü ile gerçekleşen mucizelerdir.(İbn Sînâ 2000:2; Peker 1999:114)

"Bir kısım peygamberleri daha önce sana anlattık, bir kısmını ise sana anlatmadık. (Nisa, 4/164)"(Karaman vd. 2015:103)

"Elif, Lâ, Mîm. Rumlar yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Fakat onlar, bu yenilgilerden sonra birkaç yıl içinde galip gelecekler. (Rum, 30/1-3)."(Karaman vd. 2015:403)

Bu mucize türünde tikel bilgiler mütehayyile gücü ile direkt bir ilişkiye sahiptir. Yukarıda söz edilen mucize gayb hakkındaki bilgiler olup mütehayyile ile algılanması açısından birçok insanın uykudayken yaşadığı "rüya" olayıyla aynı tür idraktır. (İbn Sînâ 2000:2) İbn Sînâ'ya göre rüyaların sıhhati kişinin nefsini yalandan temizlemesi ölçüsünde artmaktadır.(İbn Sînâ 2021:316) Ancak peygamberin mucize ve kerametlerin bizim ancak uykudayken serbest çalışan mütehayyilemiz gibi yalnızca uyurken değil uyanıkken de tam bir serbestlikle çalışabilmektedir. Peygamberin mütehayyilesi o denli güçlüdür ki uyanıkken de akıl, vehim ve diğer dış idrakten gelen uyaranlardan etkilenmeden gelen vahyi algılayabilmektedir. Özellikle ikinci tür mucize denilen yukarıda da bahsi geçen tekil olayları peygamber, mütehayyilesiyle algılamaktadır.(İbn Sînâ 2000:2; Peker 1999:114) İbn Sînâ'ya göre kerametler de gaybi bilgilere muttali olma bakımından mucizeye benzerlik göstermektedir. Ariflerin riyazetle nefis tezkiyesi ile güçlü bir mütehayyile gücüne sahip olup ilham ile bilgi elde edebilmektedirler. İbn Sînâ'ya göre bu ilhamlar nefsin gücü ve zayıflığına göre artıp azalabilmektedir.(İbn Sînâ 2000:3) Kur'an'da peygamber dışındaki seçkin kullardan söz edilmektedir. Bu şahsiyetlerden Lokman a.s. bilgeliği ile bilinmektedir. **« Allah'a şükretmesi için Lokman'a hikmet verdik…» (31/12-15)** (Karaman vd. 2015:411) Zülkarneyn isimli hükümdar olduğu tahmin edilen kimse de Kur'an'da bozgunculuk yapan Ye'cüc ve Me'cuc kavimleriyle insanlar arasına set yaptığı, çok geniş alanlara hükmettiği anlatılmaktadır. **«Biz onu yeryüzüne yerleştirmiştik ve her şeyin yolunu ona öğretmiştik ve o bir yol tutmuştu…»(18/84-85.)** (Karaman vd. 2015:302)Bu kullara katımızdan bir ilim, hikmet verdik vurgusu mütehayyile gücü ile sahip olunan üstün bir bilgi kastedilmektedir. Hz. Musa ve bilgin bir kul kıssasında bilgin kul halk arasında Hızır as. diye ünlenmiş olup peygamber olmadığı halde Allah tarafından kendisine hikmet verilmiş bir kuldur. **"Derken, kullarımızdan birini buldular ki ona katımızdan bir rahmet vermiş ve ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik."(18/65)**(Karaman vd. 2015:300)

3. İBN SÎNÂ'YA GÖRE MUCİZE VE KERAMETLERDE VEHİM GÜCÜNÜN ROLÜ

İbn Sînâ'ya göre mucizenin yukarıda da açıkladığımız iki çeşidi mucizelerin epistemolojik boyutunu ortaya koymaktadır. Bir de üçüncü bir mucize çeşidinden söz etmiştik ki o, nefsanî varlığın cismanî olana etkisi ile gerçekleşmektedir. İbn Sînâ'ya göre üçüncü tür mucize " nefsin hareket ettirici gücünün üstünlüğüne bağlıdır. Nefs bu güç ile yok etme kudretine, zelzele, tufan, yıldırım ve şiddetli bir kasırga ile bir kavmi yerle bir etme türünden gerçekleri değiştirme ve âsâyı yılana dönüştürme yeteneğine ulaşır." (İbn Sînâ 2000:2) Bu pasajdan anlaşıldığı üzere İbn Sînâ'ya göre bu durumlar peygamberlerin dualarının Allah tarafından kabul edilmesi sonucu gerçekleşmektedir.(Peker 1999:114) Bu yüzden de İbn Sînâ bu durumları peygamberlerin varlıklara etkisi diye değerlendirmektedir. Ve bu olağan üstü durumları peygamberlerin mucizesi olarak görmektedir. İbn Sînâ'ya göre kişinin nefsi güçlü olması halinde unsurlar o kişiye boyun eğmektedir. İbn Sînâ pasajın devamında peygamberlerin hastalıklar, doğal afet, vahşi hayvanlar ve rüzgar gibi unsurlara etki ettiklerini sıralayarak örnek vermektedir.

(İbn Sînâ 2000:2) Bu etkinin peygamberin nefsinin *vehmu'l âmîl* dediği vehim gücü ile olduğunu bazı eserlerinden anlamaktayız. İbn Sînâ'ya göre normal insanların nefsi yalnızca kendi bedenlerine direkt bir etki ile etki edebilirken, peygamberler ve arifler için durum farklıdır. Onlar başkalarının nefsine, hastalıklara, doğaya etki edebilirler. Çünkü onların nefsi Âlemin nefsidir ve tabiat aracılığıyla faal hale gelmektedir.(Fazlur Rahman 2017:57; Tiryaki 2015:446) Kur'an'da mucizelerdeki vehim gücünün rolünün görüldüğü örnekler şunlar olabilir. Hz. Nuh'un duası üzerine Tufan felaketiyle kavminin helak olması **"«Ben yenildim, bana yardım et» diye Rabbine yalvarmıştı. Biz de bunun üzerine gök kapılarını boşalan sularla açtık. Yeryüzünde kaynaklar fışkırttık; sular takdir edilen bir ölçüye göre birleşti.» (54/10-12).**(Karaman vd. 2015:528) Hz. İbrahim'in diriltmeyi kavrayabilmek için delil istemesi üzerine kuşları parçalayıp dirilttiği mucize de vehim gücüyle ilgili görünmektedir. **" İbrâhim "Rabbim! Ölüleri nasıl diriltiyorsun, bana göster!" deyince, rabbi "Yoksa inanmıyor musun?" demişti. O "Hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye" cevabını verdi. Rabbi "Kuşlardan dört tane al, onları kendine alıştır, sonra (parçalayıp) her bir tepeye onlardan bir parça bırak, sonra onları çağır. Koşarak sana gelecekler ve şunu bil ki, Allah hep galiptir ve hikmet sahibidir" buyurdu.(2/260)**(Karaman vd. 2015:43) Kur'an-ı Kerim'de Hz Musa'nın asasının yılana dönüşmesi **"Bunun üzerine Mûsâ asâsını yere attı. Bir de baktılar ki apaçık bir yılan!" (7 Araf /107)**(Karaman vd. 2015:163), Hz Musa'nın duası üzerine Kızıldeniz'in ikiye ayrılıp Firavun ve askerlerinin boğulması **"Bunun üzerine Mûsâ'ya, "Asân ile denize vur!" diye vahyettik. Deniz derhal yarıldı, her parça koca bir dağ gibi oldu." (26 Şuara/63)**(Karaman vd. 2015:369), Hz. Musa'nın kavmi için su istemesi üzerine asası ile taşa vurarak taştan 12 kaynak suyun çıkması **"Bir zamanlar Mûsâ kavmi için su istemiş, biz de ona, "Asânı taşa vur!" demiştik. Bunun üzerine taştan on iki göze fışkırdı. Her topluluk kendi içeceği yeri bildi. "Allah'ın rızkından yiyin için; yeryüzünde fitne fesat çıkarmayın" (dedik)." (2 Bakara /60)** (Karaman vd. 2015:8) mucizeleri de peygamberin vehim gücüyle tabiata hükmetme örnekleri arasında sayılabilir. Hz. Eyyub'un duası üzerine musibetlerinin kendisinden giderilmesi **« Eyyub da « başıma bir bela geldi, sana sığındım, Sen merhamet sahiplerinin en merhametlisisin» Diye Rabbine seslenmişti. Biz de onun duasını kabul etmiş ve başına gelenleri kaldırmıştık…» (21/83-84)**(Karaman vd. 2015:328) Hz. Davud'un demiri zırha dönüştürmesi Kur'an'da onun emrine verilmiş olmasından kaynaklandığı vurgulanmaktadır. **«Davud'a katımızdan bir lütufta bulunduk. Ey dağlar ve kuşlar onunla birlikte Allah'ı tespih edin dedik. «geniş zırhlar yap, dokumasını sağlam tut» diye ona demiri yumuşak kıldık...»(34/10-11)**(Karaman vd. 2015:428) **"Sonunda Allah'ın izniyle onları yendiler, Dâvûd da Câlût'u öldürdü ve Allah ona hükümranlık ve hikmet verdi, ona dilediği şeyleri öğretti. Eğer Allah'ın, insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemesi olmasaydı yeryüzünde düzen bozulurdu. Fakat Allah'ın âlemler için büyük lütufları vardır"(2/251)**(Karaman vd. 2015:40) Hz. Süleyman'ın cinler, insanlar ve kuşlardan oluşan ordusu ve onlara hükmetmesi de vehim gücüyle gerçekleşen mucizelerdendir diyebiliriz**. "Bir zaman cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan orduları Süleyman'ın emrinde toplanmış, birlikte sevk ve idare ediliyordu. (27 Neml/17).**(Karaman vd. 2015:377). **"İşte o zaman Allah şöyle diyecek: "Ey Meryem oğlu İsâ! Sana ve annene lütfettiğim nimetleri hatırla! Seni Rûhulkudüs'le (Cebrâil) desteklemiştim de hem beşikte iken hem de yetişkin halinde insanlarla konuşuyordun. Sana yazmayı, hikmeti, Tevrat ve İncil'i öğretmiştim. Benim iznimle çamurdan kuş biçiminde bir şey yapıp ona üflüyordun ve benim iznimle derhal kuş oluyordu. Benim iznimle körü ve cüzzamlıyı iyileştiriyordun. Yine benim iznimle ölüleri diriltiyordun. Onlara açık kanıtlar getirdiğin zaman buna karşı içlerinden inkâr edenler 'Bu düpedüz bir büyü!' dediklerinde İsrâiloğulları'nın sana zarar vermelerini önlemiştim." (6 Maide/110).**

(Karaman vd. 2015:125) Vehim gücünün Hz. İsa'nın beşikte konuşması, hastayı iyileştirmesi, ölüyü diriltmesi, kuş biçiminde çamura ruh üfleyip can vermesi gibi mucizelerde rol aldığını söyleyebiliriz. **"Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir."(17 İsra/1)**(Karaman vd. 2015:281) ayetinde de Hz. Muhammed (sav)'ın bir gecede o zaman bir aylık mesafede olan Mekke'den Kudüs'e gidip gelme mucizesi de mucizelerdeki vehim gücünün rolüyle açıklanabilmektedir. Vehim gücünün bu yönünü mucize açısından ele aldıktan sonra ariflerin kerametlerindeki boyutunu ortaya koymaya çalışalım. İbn Sînâ'ya göre arif denilen kimse zahitler gibi ahiret zevkleri için değil yalnızca Allah için nefsini riyazetle eğitmeyi amaçlayan kimsedir.(Altıntaş 1985:110) Riyazetle kişi tahayyül ve tevehhüm güçlerini kontrol altında tutmayı öğrenir ve kişi bunu alışkanlık haline getirmeye çalışır ki nefsi semavi nefislerden gelen hakikatlere açık olsun. İbn Sînâ ariflerin bu riyazetle tahayyül gücünün kuvvetlenmesi sonucu semavi âlemden gelen her şey tahayyül gücünde o kadar net bir şekilde idrak olunur ki dış duyuların, vehmin ve aklın zaptından tahayyülü kurtarır ve tahayyülü ona gelen hakikatlerle meşgul eder. Tıpkı uykudaki mütehayyilenin serbestliği sonucu tabir istemeyen "rüyaların" olması gibi uyanıkken de "ilham" mütehayyilenin kabul ettiğinin hafızada korunmasıyla olur.(İbn Sînâ 2022:197-99) Mütehayyilenin peygamberin nefsinde yaptığının derece olarak aşağısını arifin nefsinde de yaptığını görmekteyiz. Arifin hallerinde mütehayyile gücü bu şekilde iken vehmin etkisi sonraki adım olarak karşımıza çıkmaktadır. İbn Sînâ ariflerin hallerinin olağanüstülüğünü kabul etmektedir. Gayptan haber vermeleri, yağmur istemeleri halinde yağmur yağması, insanların şifası için dua etmeleri halinde insanların şifa bulması, beddualarında insanlara zarar gelmesi, dua ederek tabiat olaylarına, afetlere hükmetmeleri, vahşi hayvanların onlardan korkması gibi kerametleri örnek vererek akla uzak görmediğini ifade etmektedir. İbn Sînâ bu hallerin tabiat kanunlarınca bir açıklamasının, sırrının varlığını dolayısıyla mümkün olduğunu hemen inkâr etmemek gerektiğini tavsiye etmektedir.(İbn Sînâ 2022:201) İbn Sînâ arifin bu olağan dışı hallerini normal insanların bile vehim gücünün etkisiyle normalin dışında bazı işler yapabilmesine benzeterek açıklamaktadır. Buna göre yüksek bir yerde boşluğun üzerinde bulunan bir dal üstünde yürüyen kişinin vehmi, dal yerde iken rahatça yürüyebilmesinin aksine ayağının kaymasına sebep olabilmektedir. Bir diğer örnek ise hasta kişinin kendisinin söylenenin aksine iyi olduğuna dair inancı onun iyileşmesini sağlarken sağlıklı olan kişinin hasta olduğuna dair inancı da onun hastalanmasına sebep olmaktadır. Bu durumlar vehim gücünün normal insandaki etkisiyle vuku bulurken arifin vehminin kendi nefsi dışındaki nefislere etki etmesi de imkânsız değildir.(İbn Sînâ 2022:202) Buna göre arifin kerametleri vehim gücünün kuvvetlenmesinin eseridir. Vehim gücünün normal insanların kendilerine etki ettiği durumların doğal olması kadar arifin kendi nefsi dışındaki varlıklara etki etmesi de tabii bir durumdur. Kur'an'da da geçen seçkin kimselerin misallerinde İbn Sînâ'ya göre vehim gücünün etkisinin görüldüğü olaylar anlatılmaktadır. Bunlardan Zülkarneyn örneğinde demir kütleleriyle iki dağın arasını dolduran bir set yapabilmesi Zülkarneyn'e maddenin boyun eğmesi olarak değerlendirilebilir. **«… «bana demir kütleler getirin»dedi. Bunlar iki dağın arasını doldurunca «Körükleyin» dedi. Demir kor haline gelince «bana erimiş bakır getirin de üzerine dökeyim»dedi. Artık Ye'cüc ve Me'cüc onu ne aşabildiler, ne de delip geçebildiler. Zülkarneyn «İşte bu Rabbimin rahmetidir. Rabbim tayin ettiği zaman gelince, onu yerle bir eder; Rabbimin verdiği söz gerçektir.» dedi.(18 Kehf/95-98)**(Karaman vd. 2015:302-3) Bir diğer örnek de Kur'an'da geçen Ashab-ı Kehf örneğidir. Bunlar Allah'a iman etmiş ve küfürden kaçan bir grup gençti. Allah'a zulümden kurtulmak için dua etmelerine karşılık mağarada 300 veya 309 sene uykuya daldırılmaları Allah'ın o gençlerin nefislerine dayanıklık verip unsurlardan etkilenmemelerini sağlaması olarak değerlendirebiliriz. **(18 Kehf/9-26)**

4. SONUÇ

İbn Sînâ mucize ve keramete dair açıklamalarında mütehayyile ve vehim güçlerine büyük roller vermektedir. Mucizelerin ve kerametlerin epistemolojik kısımlarını akıl ve mütehayyile güçleri üzerinden açıklarken mucizenin tabiata, diğer insanlara, olaylara etkisini vehim gücü ile açıklamaktadır. Mütehayyile gücü Faal Akıl'dan peygamberin aklına gelen hakikatleri insanların anlayacağı biçime getirmesi ile mucizenin bir cüz'ünü oluştururken, tikel olaylar hakkında gayptan haber vermesi ise tamamen peygamberin nefsinde mütehayyile gücünün bir aktivitesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Peygamberin tabiata, vahşi hayvanlara, rüzgâra ve diğer insanlara hükmetmesi vehim gücünün gelişmişliği ile meydana gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Hz Musa'nın asasının yılana dönüşmesi (7 Araf /107), Hz Musa'nın duası üzerine Kızıldeniz'in ikiye ayrılıp Firavun ve askerlerinin boğulması (10 Yunus /88), Hz. Musa'nın kavmi için su istemesi üzerine asası ile taşa vurarak taştan 12 kaynak suyun çıkması (2 Bakara /60) mucizeleri de peygamberin vehim gücüyle tabiata hükmetme örnekleri arasında sayılabilir. Hz. Süleyman'ın cinler, insanlar ve kuşlardan oluşan ordusu ve onlara hükmetmesi de vehim gücüyle gerçekleşen mucizelerdendir.(27 Neml/17). Vehim gücü Hz. İsa'nın beşikte konuşması, hastayı iyileştirmesi, ölüyü diriltmesi, kuş biçiminde çamura ruh üfleyip can vermesi(5 Maide/110) gibi mucizeler geçekleştiren güçtür. Hz. Muhammed (sav)'in bir gecede Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya yürümesi mucizesi de (17 İsra /1) vehim gücüyle açıklanabilen mucizeler arasındadır. İbn Sînâ'nın açıklamalarından hareketle Kur'an'daki bazı mucize örneklerini vehim gücüyle açıklamaya çalıştık ancak mucize gibi sırlı olayların iç yüzünü peygamberin hangi gücü ile yapıldığı mevzusu ayrı bir konu olarak işlenmeyi hak etmektedir. Bu yüzden mucize örneklerini yukarıdaki örneklerle sınırlı tutmaktayız. İbn Sînâ'ya göre ariflerin de riyazetle nefis güçlerinin terbiyesiyle olağan üstü haller göstermesi mümkündür. Hatta İbn Sînâ normal insanların bile mütehayyile ve vehim güçlerinin etkisinde kaldığı zamanların, durumların olduğunu örnek göstererek arif kimselerin hallerinin de onlar için bu denli normal olduğunu ortaya koymaktadır. İbn Sînâ arifelerin gayb hakkındaki bilgilerini mütehayyile gücü ile açıklarken, hastalıklara şifa vermesi, tabiata, vahşi hayvanlara hükmetmesi gibi durumları vehimul amil dediği güçle açıklamaktadır. Çalışmamızda İbn Sînâ'ya göre mütehayyile ve vehim güçlerinin mucize ve kerametlerin gerçekleşmesindeki rolleri açıklanmıştır. İbn Sînâ'nın mucize ve keramet teorisine göre Kur'an'daki mucize ve seçkin kulların fiilleri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Altıntaş, Hayrani. 1985. "İbn Sînâ Düşüncesinde Tasavvufi Kavram Olarak Arif ve İrfan". *Uluslararası İbn Türk, Harezmi, Farabi, Beyrüni, Ve İbn Sînâ Sempozyumu Bildirileri*.

Ata, Ulvi. 2006. "İbn Sînâ'da Peygamberlik". Doktora Tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Fazlur Rahman. 2017. *İslam'da Nübüvvet*. çev. Ömer Ali Yıldırım, Mehmet Ata Az, Ankara: Liberte yay.

İbn Sînâ. 2000. "Etki ve Edilginin Kısımları". çev. Hidayet Peker, Hüseyin Aydın, Enver Uysal, *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi* (9).

İbn Sînâ. 2020. *en-Necat Felsefenin Temel Konuları*. çev. Kübra Şenel, İstanbul: Dergah yay.

İbn Sînâ. 2021. *Kitâbü'ş-Şifâ: Nefs*.çev. Mehmet Zahit Tiryaki Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

İbn Sînâ. 2022. *İşaretler ve Tembihler*. çev. Ali Durusoy, Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yayıncılık.

Karaman, Hayrettin, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kafi Dönmez, ve Sadrrettin Gümüş, çev. 2015. *Kur'an Yolu Meali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yay.

Kuşpınar, Bilal. 1991. "İbn Sînâ'da Bilgi Teorisi". Selçuk Üniversitesi, Konya.

Mcgınnıs, Jon. 2022. *İbn Sînâ*. çev. E. Burak Şaman, İstanbul: Klasik yay.

Peker, Hidayet. 1999. "İbn Sînâ'nın Bilgi Anlayışı". Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Peker, Hidayet. 2008. "Fârâbî ve İbn Sina'nın Felsefelerinde Vahyin Kavramsal Muhtevası". *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*.

Tiryaki, Mehmet Zahit. 2015. "İbn Sînâ Felsefesinde Mütehayyile/müfekkire ve Vehim". Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

OPTIMALISASI KEUNTUNGAN KUE SEMPRIT SAGU MENGGUNAKAN PEMROGRAMAN LINEAR METODE SIMPLEKS

Andre Imanuel[*1)], Eggenbert Christian[*2)], Francesco Renaldo Gumantar[*3)], Kristian Ricardo[*4)], Ryo Rivando[*5)], Dudy Effendy[*6)]

1,2,3,4,5,6 Fakultas Ekonomi Bisnis, Universitas Widya Dharma Pontianak

Abstrak

Kue Semprit Sagu milik Ibu Liana, merupakan salah satu Usaha Mikro Kecil dan Menengah (UMKM) yang berkembang di Pontianak. Kue semprit sagu merupakan kue tradisional yang populer di Indonesia. Kue semprit sagu terbuat dari tepung sagu, telur, mentega, gula, susu bubuk, dan santan. Pada usaha kue semprit sagu, permasalahan harga dan proporsi bahan baku dapat mempengaruhi keuntungan menjadi tidak maksimal. Penelitian ini bertujuan untuk mengoptimalkan keuntungan pada usaha kue semprit sagu miliki ibu Liana di kota Pontianak. Untuk memperoleh keuntungan yang maksimal diperlukan proses yang tepat dalam perencanaan produksi dengan linear programming menggunakan metode simpleks.

Kata Kunci: Kue Semprit Sagu, Optimalisasi Keuntungan, Linear Programming, Metode Simpleks.

Abstract

Sago Semprit Cake, owned by mrs. liana, is one of the Micro, Small, and Medium Enterprises (MSMEs) thriving in Pontianak. Sago semprit cake is a popular traditional cake in Indonesia. It is made from sago flour, eggs, butter, sugar, powdered milk, and coconut milk. In the sago semprit cake business, pricing issues and the proportion of raw materials can affect profitability. This research aims to optimize profits in Liana's sago semprit cake business in the city of Pontianak. To achieve maximum profit, a proper production planning process is needed using linear programming with the simplex method.

Keywords: Sago Semprit Cake, Profit Optimization, Linear Programming, Simplex Method.

"OPTIMIZING BUBBLE TEA PRODUCTION IN THE 'BOBA KINGDOM' FRANCHISE USING SIMPLEX METHOD LINEAR PROGRAMMING TO MAXIMIZE PROFITS"

Gregorius Theodore Raphael, Selviana, Evamia, Fredly Jovanca, Alvin Hansen Oktavian

Fakultas Ekonomi Bisnis, Universitas Widya Dharma Pontianak

Abstrak

Bubble tea drinks have become a very popular trend among urban people. This drink consists of a mixture of tea, milk, sugar and tapioca pearls which gives a unique sensation to every sip. One of the well-known bubble tea franchises is “Boba Kingdom” which has branches in various shopping centers. Even though this drink is in demand by many people, to achieve maximum profits, efficient production planning is needed. This research aims to optimize profits in the production of bubble tea drinks in the “Boba Kingdom” franchise. By utilizing linear programming methods, especially the simplex method, this research aims to find the optimum solution to maximize production profits. It is hoped that the results of this research can make a positive contribution to the development of the bubble tea industry as a whole. Keywords: Bubble Tea, Tapioca Pearls, Trendy Drinks, Linear Programming, Simplex Method, Profit Optimization. This research was conducted with the aim of investigating the potential for optimizing production and expanding the market share of the trendy beverage industry through a linear programming approach. Focusing on the “Boba Kingdom” franchise as a case study, we analyze the bubble tea flavor variants that are most popular with consumers as well as effective marketing strategies. Through the simplex method in linear modeling, we look for optimal solutions to increase production profits by taking into account aspects of cost, market demand and operational efficiency. It is hoped that the results of this research will not only contribute to companies in increasing profits, but also to the trendy beverage industry as a whole by providing new insights into efficient production and marketing strategies.

OPTIMIZATION PROFIT OF TET FAI BAKERY WITH LINEAR PROGRAMMING GRAPHIC

Kristian Kharister[*1)], Leon Christiansen[*2)], Vanny Fenora[*3)], Victor[*4)], Veren Halim[*5)], Dudy Effendy[*6)]

1,2,3,4,5,6, Fakultas Ekonomi Bisnis, Universitas Widya Dharma Pontianak

Abstract

Srikaya buns is one of local snacks in Singkawang. This pastry is widely sold by migrants from Singkawang. It has been around for decades and is a relief for migrants from West Kalimantan, especially from Singkawang. In this article we will do research to one of the srikaya buns bakery in Pontianak called Tet Fai. Our research is supported by data that will be collected from the Tet Fai Bakery and after we gathered some of the data, we'll use the data to be calculated in linear programming formula. The purpose of this article is to prove our experiment with linear programming with graphic implemented into Tet Fai Bakery. Tet Fai Bakery serves doughnuts and srikaya buns. From that two product we will do linear programming with graphic experiments to the sales and production capacity. From the experiment, we can know where the point the Tet Fai Bakery reach its maximum profit and projects the experiment calculation into graphic.

OPTIMALISASI KEUNTUNGAN DESSERT TOFU MENGGUNAKAN PEMROGRAMAN LINEAR METODE SIMPLEKS

Christian[1], Bella Puspita[2], Dominika oha[3], Tessa Permatasari[4], Dudy Effendy[5]

Fakultas Ekonomi dan Bisnis, Universitas Widya Dharma Pontianak

Abstract

Tofu dessert is a culinary innovation that is increasingly popular in the modern food industry. This research aims to identify the potential for optimizing profits from Tofu dessert through the application of the Simplex method in the product development process and marketing strategy. Through analysis of variations of Tofu dessert recipes, market studies, and financial performance measurements, we explore ways to increase the profitability of Tofu desserts in the culinary business. The Simplex method is used to optimize the combination of materials, sales prices and production costs to achieve a balance point between maximum profits and minimum costs. The research results show that by taking into account factors such as ingredient prices, market demand, and production processes, a significant increase in the profit margin of Tofu dessert can be achieved. This research provides practical guidance for culinary business people to optimally utilize the potential of Tofu desserts in improving their financial performance.

Keywords: Dessert tofu; Makanan modern; *Optimization; Linear Programming; Simplex Method;*

Abstrak

Dessert Tofu merupakan inovasi kuliner yang semakin populer dalam industri makanan modern. Penelitian ini bertujuan untuk mengidentifikasi potensi optimalisasi keuntungan dari dessert Tofu melalui penerapan metode Simpleks dalam proses pengembangan produk dan strategi pemasaran. Melalui analisis terhadap variasi resep dessert Tofu, kajian pasar, dan pengukuran performa keuangan, kami mengeksplorasi cara-cara untuk meningkatkan profitabilitas dessert Tofu dalam bisnis kuliner. Metode Simpleks digunakan untuk mengoptimalkan kombinasi bahan, harga penjualan, dan biaya produksi guna mencapai titik keseimbangan antara keuntungan maksimum dan biaya minimum. Hasil penelitian menunjukkan bahwa dengan memperhatikan faktor-faktor seperti harga bahan, permintaan pasar, dan proses produksi, dapat dicapai peningkatan signifikan dalam margin keuntungan dessert Tofu. Penelitian ini memberikan panduan praktis bagi para pelaku bisnis kuliner untuk memanfaatkan potensi dessert Tofu secara optimal dalam meningkatkan kinerja finansial mereka.

Kata kunci: Dessert tofu; Makanan modern; Optimalisasi Keuntungan; Program Linear; Metode Simpleks.

GLOBAL POVERTY

HANSEN REYNOLDTAN, HANSEN WIJAYA, JUAN TRINARDI, WILLEAM VINCENT

WIDYA DHARMA UNIVERSITY, PONTIANAK

This research contains data related to global poverty. The aim of this research is to determine the level of world poverty globally and find solutions to reduce the existing level of poverty, so that human prosperity will increase. This research was carried out using the concept of ability to fulfill basic needs (basic needs approach). With this approach, poverty is seen as an economic inability to meet basic food and non-food needs as measured in terms of expenditure. With this method, the global poverty level will be easier to calculate and it will be quicker to find the best solution. From this data, it is hoped that governments in the world will be able to find solutions to overcome the poverty that exists in their respective countries

OPTIMIZATION PROFIT of MARTABAK USING SIMPLEX METHOD WITH POM-QM SOFTWARE

Supenatus Angie, Sartito Limba Jaya, Kevin, Fredy, Nadia Ramayani

University of Widya Dharma Pontianak

Abstract

Martabak is one of Indonesia's street food, which serves as a rich tapestry of flavors, with Martabak emerging as a quintessential delicacy deeply entrenched in the culinary heritage of the archipelago. This abstract delves into the multifaceted nature of Martabak, dissecting its cultural significance, culinary diversity, and gustatory allure. Originating from the Middle East, Martabak has undergone a transformative journey, assimilating Indonesian ingredients and techniques to evolve into a unique culinary gem. This food is mostly served in 2 main filling, which is Martabak Manis and Martabak Telur. In this case we are going to use simplex method to figure out what's required to generate maximize profit and is assisted with POM-QM Software where the calculation results will show how much sales amount is needed from both

Martabak Manis and Martabak Telur to get maximum profit.

Keywords: Maximum profit, Simplex Method, Martabak, Sales.

OPTIMIZING SANDRA JUICE PROFITS USING LINEAR PROGRAMMING

Winsky sudarmo, Riyan costa, Nichero Giordany, Heriyanto, Hendry mulya susanto

Abstract

Sandra Juice, By. is one of the Micro, Small and Medium Enterprises (MSMEs) operating in the F&B sector which is currently developing in Pontianak. In this juice business, problems arise in product packaging design which can result in less than optimal profits. This research was conducted with the aim of formulating solutions to problems in optimizing profits for Micro, Small and Medium Enterprises (MSMEs) from the Sandra By Juice business. The simplex method is a way to solve linear programming problems in which repetition of mathematical procedures is carried out to test corner points so that the optimal solution is found. The data used in this research are the results of business interviews with Jus Sandra By. Based on the simplex linear program method, the optimization calculation results obtained include the amount of juice production being 400 cups per day, resulting in a maximum profit of IDR 1,200,000.00.

Keywords: Sandra Juice; Profit Optimization; Linear Programming; Simplex Method.

1. Introduction

The culinary industry is currently a fairly developing business in Micro, Small and Medium Enterprises (MSMEs). Micro, Small and Medium Enterprises (MSMEs) are a form of small-scale economic activity that meets the criteria for net worth/from the accumulated annual sales profits and as regulated in the statutory invitation. The term MSME is intended for business activities established by the community, in the form of individual businesses or business entities.

PROMOTING HARMONY: GANDHIAN APPROACH TO POSITIVE GAMING COMMUNICATION FOR SOCIAL WELL-BEING.

[1]Prof. Manasa Gowda, [2]Kruz D' Costa

[1]Assistant Professor, School of Media Studies, Garden City University, Bangalore

[2]I BSVC, School of Media Studies

Garden City University, Bangalore

Promoting Harmony: Gandhian Approach to Positive Gaming Communication for Social Well-being.

This research paper delves into the application of Gandhian principles within the gaming industry, specifically concentrating on the promotion of positive communication. Mahatma Gandhi, a distinguished leader and proponent of non-violence, underscored the significance of peaceful dialogue and understanding in conflict resolution. This paper examines the integration of Gandhian principles in gaming to provide a distinctive perspective on nurturing a positive gaming community, fostering social harmony, and elevating overall well-being.

The keywords associated with this research include: Gandhian principles, positive communication, gaming community, social harmony, well-being.

Introduction:

The rapid expansion of the gaming industry in recent years has transformed it into a global platform where millions of individuals interact and engage in virtual environments. While this growth has facilitated unprecedented connectivity and entertainment, it has also brought to the forefront pressing concerns related to toxic communication, harassment, and negative interactions within gaming communities. This paper draws inspiration from the timeless principles of Mahatma Gandhi, a pioneer of non-violence and peaceful conflict resolution, to explore how positive communication can be seamlessly integrated into gaming culture. By adopting a Gandhian approach, this research seeks to investigate strategies for creating a more inclusive and constructive gaming environment that prioritizes social harmony and individual well-being. Mahatma Gandhi's principles, grounded in non-violence (Ahimsa), truthfulness (Satyagraha), tolerance, and the welfare of all (Sarvodaya), provide a rich ethical framework that resonates with the challenges faced by modern gaming communities. The prevalence of toxic communication, online harassment, and negative behaviors has led to an urgent need for a paradigm shift in the gaming culture, aligning it with principles that promote positive dialogue, empathy, and mutual understanding. This research endeavors to explore and propose practical applications of Gandhian principles in addressing the prevailing issues within the gaming landscape. By fostering an environment that encourages positive communication, the objective is to create a space where gamers feel respected, heard, and supported. The paper will delve into the theoretical foundations of Gandhian ethics as they relate to gaming, and subsequently, offer actionable recommendations for developers, community managers, and players alike.

As the gaming industry continues to evolve and shape digital interactions on a global scale, this research aims to contribute valuable insights towards building a more inclusive and constructive

gaming community. By infusing Gandhian principles into the virtual realms, we aspire to pave the way for a transformative and positive cultural shift within the gaming landscape.

Interactive Entertainment

The thriving gaming industry has provided a global platform for interactive entertainment, yet the rise of toxic communication remains a challenge. This research investigates the application of Gandhian principles to address this issue, emphasizing non-violence, truthfulness, tolerance, and self-discipline as key elements to cultivate positive communication within gaming communities.

1. Non-Violence (Ahimsa) in Gaming

Gandhi's fundamental principle of non-violence is applied in gaming by promoting positive and respectful communication. This section explores practical strategies to discourage abusive language, mitigate online toxicity, and create a gaming environment that prioritizes non-violent interactions.

2. Truthfulness (Satyagraha) in Gaming

Highlighting the essential nature of truthfulness, this section examines how honest and transparent communication can be fostered within gaming. Strategies to discourage misinformation and build trust among players are explored, contributing to a gaming environment based on Satyagraha.

3. Tolerance and Respect for Others (Sarvodaya) in Gaming

Gandhian ideals of tolerance and respect are translated into the gaming context, emphasizing the value of diverse opinions, backgrounds, and perspectives. This section explores initiatives to create inclusive spaces within gaming communities, promoting Sarvodaya principles.

4. Self-Discipline (Tapasya) in Gaming

Gandhi's belief in self-discipline as a catalyst for personal and societal transformation is applied to gaming. Practical strategies to encourage players to practice self-control, avoid disruptive behaviors, and contribute to a positive gaming experience are discussed in this section. As the gaming landscape continues to evolve, integrating Gandhian principles provides a framework for promoting positive communication. This research paper not only explores the theoretical foundations but also offers practical strategies to implement non-violence, truthfulness, tolerance, and self-discipline within gaming communities. By fostering a more inclusive and constructive gaming environment, this approach aims to contribute to the overall well-being and social harmony of gaming communities. Building upon the theoretical framework established earlier, this section introduces practical implementation strategies aimed at incorporating Gandhian principles into gaming communities. The focus is on education, in-game moderation tools, and community-building initiatives as key components for fostering positive communication and enhancing overall well-being.

1. Education and Awareness

Collaboration among game developers, community managers, and players is essential to creating educational materials and awareness campaigns. This section explores the benefits of positive communication based on Gandhian principles and provides practical guidelines for designing and disseminating educational resources within gaming communities.

2. In-Game Moderation Tools

To address toxic behaviour effectively, this section outlines the implementation of in-game moderation tools. Game developers play a pivotal role in integrating features that identify and address negative interactions, creating a safer and more welcoming gaming environment. Specific tools, their functionalities, and their impact on user experience are discussed.

3. Community Building

Initiatives promoting positive community building are crucial for integrating Gandhian principles. Forums, events, and social media groups serve as platforms to strengthen connections among players, fostering a sense of belonging and encouraging constructive dialogue. This section provides insights into designing and executing community-building initiatives within gaming ecosystems.

4. Case Studies

Real-world examples and case studies illustrate successful implementation of these strategies within gaming communities. By examining specific instances where education, in-game moderation tools, and community-building initiatives have made a positive impact, this section reinforces the feasibility and effectiveness of these strategies.

5. Challenges and Future Directions

While implementation strategies offer promise, challenges may arise. This section addresses potential obstacles and provides recommendations for overcoming them. Additionally, it explores potential future directions for refining and expanding these strategies in response to the evolving dynamics of gaming communities.

6. Conclusion

Summarizing the key findings, this section emphasizes the significance of practical implementation strategies in applying Gandhian principles to gaming communities. By fostering positive communication, creating safer environments, and promoting community well-being, these strategies contribute to a transformative shift in the gaming culture, aligning it with principles of non-violence, truthfulness, tolerance, and self-discipline. In conclusion, the integration of Gandhian principles into the gaming industry offers a transformative path towards cultivating a more harmonious and inclusive gaming culture. Emphasizing non-violence, truthfulness, tolerance, and self-discipline can shape the interactions within gaming communities, fostering an environment that prioritizes respect, understanding, and social well-being. This research paper has laid the groundwork for understanding the theoretical foundations of applying Gandhian ideals to gaming, and it has proposed practical strategies for implementation. Stakeholders within the gaming community, including developers, players, and community managers, play pivotal roles in collectively working towards a positive cultural shift. By embracing these principles, the industry can address challenges related to toxicity, harassment, and negative behaviors, ultimately creating spaces where individuals feel valued, supported, and heard. As the gaming landscape continues to evolve, there is a need for ongoing exploration and implementation of Gandhian ideals within this dynamic environment. Future research can delve deeper into specific case studies, examining instances where these principles have been successfully applied and their impact on the overall gaming experience. Evaluating the effectiveness of educational initiatives, in-game moderation tools, and community-building efforts will provide valuable insights for refining strategies and adapting them to diverse gaming communities. Albert Bandura a psychologist, 1960s explored the idea of observational and latent learning.

The area of study he helped develop was called Social learning. Earlier it was believed that learning only occurs when it is either rewarded or punished. However, he found that learning can happen without any reinforcement which is now known as latent learning. The other idea he proved was that people are capable of learning through observation. People can watch a behaviour and later replicate it. This phenomena applies to both positive and negative behaviours. So, to extend upon his idea we can find that in world of gaming that depict violence, will further encourage it in society. Alongside we can find if you implement this same idea to a positive message the same result shall follow. Some more ways of implementing positive Gandhian behaviour is by adding a form of Storytelling that conveys it's principles that follows the story of the game, since Audio and Visual media have a larger influence Loading screens can have messages that would reinforce the idea and forms an imprint (based on the idea of subconscious imprinting Games can have a less competitive style and focus more on Co-op modes (where players have to work together) which should foster a form of helpful and understanding community

Upcoming Research on the Topic:

1. **Impact Assessment of Implementation Strategies:** Future research could focus on evaluating the effectiveness of the proposed implementation strategies. By conducting surveys, interviews, and analyzing community dynamics, researchers can assess the tangible outcomes and measure the success of educational campaigns, in-game moderation tools, and community-building initiatives.

2. **Cultural Adaptation of Gandhian Principles:** Different gaming communities have unique characteristics and cultural nuances. Investigating how Gandhian principles can be adapted and embraced across diverse gaming cultures can provide insights into tailoring strategies for maximum impact.

3. **Long-Term Behavioural Change:** Research exploring the long-term impact of integrating Gandhian principles into gaming communities is crucial. Examining how positive communication practices influence player behavior over an extended period can contribute to understanding the sustainability of the cultural shift.

4. **Comparative Studies:** Comparative studies across various gaming platforms, genres, and player demographics can provide a comprehensive understanding of the applicability and effectiveness of Gandhian principles in different gaming contexts.

5. **Ethical Considerations in Game Development:** Future research could delve into ethical considerations in game development, particularly the integration of Gandhian principles in game design. Exploring how game developers can align their creative processes with ethical standards will contribute to the ongoing discourse on responsible game development. In essence, this research lays the foundation for a more conscientious and ethically grounded gaming environment. By fostering a commitment to Gandhian principles, the gaming industry can contribute to positive societal change, emphasizing the transformative power of video games in promoting respect, understanding, and social well-being.

References:

https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0022343301038004006

https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-99-4008-0_5

https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8106433/

https://www.deccanherald.com/opinion/mind-games-john-lennon-and-mahatma-gandhi-1150099.html

OPTIMIZING POTATO DONUT BUSINESS PROFITS USING SIMPLEX METHOD LINEAR PROGRAMMING

Boston Sitinjak, Michael Kris Tefen, Mikhael Kevin, Natalia Vania Tjandra,
Wilson Vernandy

Widya Dharma University

Abstract

Potato Donut is a food made by flour that mix with potato that have a soft texture and it will be different if we add any variation of topping, like chocolate compound, strawberry, matcha, coffee, vanilla, Etc. then consumers have many options and can try this food very well. this potato donut is very popular and rated by local resident and most over all people in the world would tryied this donut. But in this business need more technics for product marketing, deal with blogger and influencer or food blogger, making an creative content like interesting photo & videos, also adding an promoting schedule or discount for get consumers which is for taking buyers potential. Its very difficult for doing a very strong branding name and good design for upping our product in a market. Research result show that seller would need seling 50 pcs donut with the price like 5000 Indonesian Rupiah. So in 1 months, seller already can get profits 7.500.000 Rupiah. Our 1 weeks capital In this donut marketing is 2.621.000 Rupiah, 7500000 for gross profit so the clean profit in donut business in 1 months is 4.879.000 Rupiah.

CULTURAL INNOVATION AND CRIME PREVENTION: A TEXTUAL DISCOURSE ANALYSIS WITHIN SUSTAINABLE URBAN DEVELOPMENT

Nishani RANAWEERA

Department of Criminology and Criminal Justice, University of Sri Jayewardenepura Sri Lanka and School of Global Studies, Thammasat University, Bangkok

Criminology, Sustainability and Social Innovation

https://orcid.org/0000-0002-7682-5733

Abstract

This research investigates the role of cultural innovation in crime prevention as part of sustainable urban development efforts. Given the challenges posed by rapid urbanization, such as increased crime rates and environmental degradation, this study explores how incorporating cultural innovation into urban development strategies can foster safer and more sustainable urban environments. The focus is on understanding the dynamics between social innovation, cultural practices, and crime prevention within the urban development discourse. The methodology centers on a textual discourse analysis of 25 scholarly articles related to urban development, with a specific lens on those discussing cultural innovation and crime prevention strategies. This approach allows for an in-depth examination of the narratives, themes, and recommendations presented within the academic literature on this subject. By analyzing the discourse surrounding cultural innovation in urban development, the research aims to identify key trends, effective practices, and gaps in the current understanding of crime prevention through social innovation. Preliminary findings indicate that cultural innovation—ranging from community arts initiatives to culturally responsive urban design—plays a critical role in enhancing community engagement, social cohesion, and environmental managment, all of which contribute to crime reduction. The analysis also reveals a strong emphasis on the importance of participatory approaches and local knowledge in designing and implementing crime prevention strategies within urban development projects. The study concludes that fostering an innovative cultural environment in urban areas can significantly contribute to crime prevention and sustainable urban development. It highlights the need for urban policies and planning processes to integrate cultural innovation as a strategic component of crime prevention. Recommendations for urban planners and policymakers include the adoption of participatory planning processes that embrace cultural diversity, the support for arts-based community projects, and the implementation of urban design principles that promote inclusivity and environmental sustainability.

Keywords: Cultural Innovation, Crime Prevention, Discourse Analysis, Sustainable Urban Development, Textual Urban Planning

TAKLIFI LAW IN ISLAM

[1]Uswatun KHASANAH, [2]KHOLİMAH

[1]Faculty of Islamic economics and business, UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan, Indonesia

ORCID ID: https://orcid.org/0009-0009-1640-9111

[2]Faculty of Islamic economics and business, UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan, Indonesia

ORCID ID: https://orcid.org/0009-0001-1927-1308

Abstract

In terms of object, ushul fiqh as an argument that is used as the basis of law, the law itself and the rules and useful for the mujtahid in doing istinbath. While in terms of purpose, ushul fiqh applies rules to the propositions to produce applied shara' law. The discussion of taklifi law is one of several studies of Ushul Fiqh. In fact, one of the main objectives of the study of Ushul Fiqh is how to deduce taklifi' law from its sources. Therefore, in this discussion, an explanation of taklifi law will be presented. The purpose of writing this article is to find out about the opinions of the imams about taklifi law, to know the difference between taklifi law and wadh'i law, and to know the kinds of discussion of taklifi law in ushul fiqh. This writing method uses a literature review approach sourced from various articles, journals and books relevant to the research topic. In language, taklifi law is the law of giving burdens while according to the term is the command of Allah in the form of choices and demands. It is called taklifi law because this command directly affects the actions of a mukallaf (puberty and reason). It is called a demand because taklifi law requires a mukallaf to do and leave an act with certainty. The division of taklifi law is divided into 5 groups, wajib, sunnah, haram, makruh and mubah.

Kata kunci: Law, Taklifi, Islam.

REPRESENTATION OF CHILDREN'S PARTICIPATION IN HOME AND FAMILY AFFAIRS

Ahdieh Asadpour

Abstract

The participation and cooperation of children in household affairs and in the family, system is something that has been the focus of researchers and thinkers in recent decades. The present study intends to study an aspect of child labor under the title of children's participation in home and family affairs and explain it based on two theoretical approaches, i.e., structural functionalism and social constructionism. In order to achieve the goal of the research, the researcher has benefited from the method of narrative analysis and has used the technique of painting along with conversation to collect information. In this regard, first of all, he has achieved children's understanding of the concept of participation and social participation, and obtained the different ways and dimensions of their participation in the above-mentioned space.

Keywords: Participation, participation in home and family, children, narrative analysis.

VIRGINIA WOOLF'S REACTIONS TO POLITICS

İrına-Ana DROBOT[1]

[1]Technical University of Civil Engineering Bucharest, Faculty of Engineering in Foreign Languages, Department of Foreign Languages and Communication, philology, education, ORCID number 0000-0002-2556-6233

Abstract

The purpose of this paper is to show how even a writer such as Virginia Woolf, whom we associate, due to mainstream literary histories and the way her works are taught in schools and universities, to focus placed on inner, not external life, reacted to politics. This leads us to the understanding that politics is never put aside in anyone's life, no matter how removed from the political context we think we are and how we lack political engagement. While we may believe that we are simply carrying on with our everyday lives with no external influence, ideology does intersect with culture and with the arts through many aspects, starting from the level of values. Transue (1986) presents Woolf as skeptical of "organized political movements" such as Feminism. Yet, she was also very much against patriarchal society and of the norms previously established in both society and literature. As a result, the question remains how literature can remain art and incorporate politics at the same time, according to Transue (1986). Readers are familiar with research related to political aspects in Woolf's works, especially Feminism, related to the rights of women to pursue high-level public education, have their own income a and profession, and, therefore, to the independence of women. Woolf also expressed her repulsion towards war and believed that women could lead the world towards peace, not conflict. She presents in her novels various social aspects and the way the characters feel about them, from where we could infer her values and beliefs.

Keywords: Experimentalism, modernism, ideology, individualism.

FOOD: TRIGGERING MEMORIES OR TRYING SOMETHING NEW?

İrına-Ana DROBOT[1]

[1]Technical University of Civil Engineering Bucharest, Faculty of Engineering in Foreign Languages, Department of Foreign Languages and Communication, philology, education, ORCID number 0000-0002-2556-6233

Abstract

The purpose of this paper is to look at the way memories triggered by foods from various moments in our lives, starting from childhood, as well as curiosity to experience the tastes of other cultures are exploited by advertising. Many foods from childhood are presented related to the way they were prepared at home in the past. Some generations have had grandparents who were waiting for them during their holidays to celebrate with traditional foods. Sweets and holiday celebrations with the entire family are associated with nostlagic memories. Popular science articles present experiments and opinions of experts in the field claiming that indeed the sense of smell has strong connections with memories. When we taste a food, we also smell it, and, thus, several senses are involved in our experience of eating. Knowledgeable readers of international literature can think about Marcel Proust's episode of the memories triggered by the narrator's tasting, as an adult, of a cookie called a madeleine. It is from here that the story in his novel In Search of Lost Time begins. This experience is common, and it can be related to any food. The advertising industry relies on knowledge of psychology when presenting potential customers with presentations of various products, to make them attractive. The labels can present various products such as sweets by claiming they are as good as grandma used to make them, or that they are the desserts of our childhood, safe and healthy, with not too much processing. It can be a way of influencing citizens to take care of their health, as recommended by health policies present at world and supranational levels. At the same time, we are also presented, especially by the tourist industry, but also by supermarkets and other stores, as well as restaurants and cafes, with offers regarding to try foods specific to other cultures. Tourists may feel curious and after coming back from their trip they may wish to revive memories of their visit to a certain country, by buying specific foods to this culture. Setting and circumstances, as well as moods, are either enhanced or brought back by having the respective foods. We can recall pleasant memories of visiting Turkey by having Turkish delight and pomegranate, or aromatic Turkish coffee and tea. At the same time, while being in Turkey, we can view everything with enthusiasm and curiosity, and experience it with all senses.

Keywords: Psychology, health, ideology, multiculturalism.

UNDERSTANDING SOCIAL RESPONSIBILITY FROM THE PERSPECTIVE OF IRANIAN CHILDREN

Ahdieh Asadpour

Abstract

The inherent characteristic of a human being, i.e. being "civil or social", requires him to correctly recognize the requirements and requirements of interaction with others such as responsibility and apply it in his social relationships. Responsibility as a social skill has a decisive role in achieving sustainable development and connects people to society and others and helps to maintain social cohesion and solidarity and mutuality in social relations. In the religion of Islam, there is a lot of emphasis on responsibility with words such as duty, rights, duty and obligation. Considering that the said skill is acquired and learned gradually from the early years of life, in this study we went to children to find out their understanding of social responsibility. This study was conducted with a qualitative approach and using the narrative analysis method, and the data were collected through the "dialogue-painting" technique. In this regard, children were asked to tell their understanding of responsibility with the help of drawing-dialogue. We have also sought to understand the dimensions and examples of social responsibility in the eyes of children and the factors of the presence or absence of a sense of responsibility in them.

Keywords: children, social responsibility, painting-dialogue.

THE ADVANTAGES OF NON-PROFESSIONAL HUMAN TRANSLATION OVER MACHINE TRANSLATION.

Lect. Vasyl PUZANOV

Zaporizhzhia National University,

Faculty of Foreign Philology, The Department of English Translation

Theory and Practice , Zaporizhzhia, Ukraine

ABSTRACT

We live in the age of startups and there are very limited initial resources for the majority of entrepreneurs. In many areas of activity where improving economic indicators it is necessary to translate some texts financial resources to order a professional translation are not enough. In this case, there are usually two alternatives - free machine translation or very cheap, low-cost non-professional translations. An experienced user of machine translation knows that before performing machine translation it is necessary to simplify the text to be translated as much as possible, it is advisable to make all sentences simple. According to educators and authors of English language textbooks Antonia Claire and J.J. Wilson, in the English-speaking community, communication through only simple sentences is perceived as childish, i.e. not serious and unprofessional. Machine translation also has a significant number of grammatical errors due to differences in the grammar of languages. Often in machine translation there are inaccuracies when translating specialized terminology and polysemantic words. The main disadvantage of machine translation is obvious: a computer, unlike a human, does not understand the text it is working with. Machine translation systems often make mistakes with context, distorting the original meaning of the message until it is completely lost. This is dangerous because sometimes the final text looks quite adequate - you can understand that the meaning has changed only by comparing it with the original text. Human editing of machine translation solves this problem relatively successfully. However, very often editing such a translation is more difficult than simply making a new, completely human translation. Some of the typical mistakes of non-professional human translators are very similar to the typical mistakes of machine translators. However, a diligent amateur translation (when a person is “in the know” and translates because of love for the author or the field of activity to which this text belongs, and not from the need to meet a deadline) is often noticeably better than a machine one. Simply because a motivated amateur translator tries to feel the context as much as possible, while the sense of context in most translator programs comes down to the simple use of the specialized terms, when translating. Thus, we can conclude that non-professional translation offers us an intellectual product, albeit of its dubious quality, while machine translation offers only a semifinished intellectual product that still needs serious editing.

Keywords: English translation, amateur translation, machine translation, translation editing, context.

ROLE OF WOMEN IN SOCIAL DEVELOPMENT AND CHALLENGES

Dr. Naseem Akhter

Associate Professor, Department of Islamic Studies

Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan

ABSTRACT

Women are an essential component of society and play a major role in the advancement of civilization. The entire growth of society is enhanced when women participate in all spheres of life, including politics, the economy, health, and education. Better judgements are made by educated women for their families and communities. They focus more on their children's education and health, which raises society's general standards of health and education. The majority of health care practitioners are women. They are essential to maintaining the health and welfare of their communities and families. Women have a significant role in economic growth. They make up a sizable portion of the work force, and the money they make supports their communities and families. Democracy and equality are promoted in nations when women participate in politics. Diverse viewpoints are expressed by women, promoting variety in the formulation of public policy. In our culture, women confront several obstacles. These consist of violence, poverty, and discrimination based on gender. Society, the government, and women must work together to overcome these concerns. The growth of civilization depends heavily on women. Making advantage of their potential allows societies to develop and prosper.

Keywords: Women, Social Development, Challenges

ENVIRONMENTAL PROTECTION: INDIVIDUAL AND COLLECTIVE RESPONSIBILITIES FROM AN ISLAMIC PERSPECTIVE

Dr. Naseem Akhter

Associate Professor, Department of Islamic Studies

Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan

It is advised against making ostentatious purchases by Islamic beliefs. One of the objectives of personal accountability is to reduce wants and make use of extra money. Islamic beliefs also forbid making extravagant appearances and limit unduly intimate interaction. According to Islamic teachings, the decrees of Prophet Muhammad (peace be upon him) are known as important instructions about environmental protection. Muslims are advised to lead a morally correct lifestyle that is in accordance with Islamic teachings, in which environmental protection is given top priority. Muslims have a responsibility to protect their surroundings and provide social guidance to others. These social responsibilities include several environmental protection efforts. Protecting the environment is a shared responsibility of all human beings that requires the work of individuals and groups, such as mosques, Islamic schools and social care providers. Apart from this, in Islamic teachings, there is a lot of emphasis on cooperation with others, giving charity and charity. Muslims are encouraged to support and care for each other so that all human beings can do their part to protect the environment. These concepts show how Islamic teachings encourage Muslims to act in accordance with Islamic principles while recognizing the importance of individual and group responsibilities to protect the environment.

Keywords: Islamic Teachings, Environmental Protection, Muslims, Charity

A RESEARCH ON THE DIFFERENCE OF FACTORS AFFECTING HOSPITAL PREFERENCES ACCORDING TO PATIENTS' DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS

HASTANE TERCİHLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN HASTALARIN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİNE GÖRE FARKLILAŞMASI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Gizem DOĞAN[1], Şeniz ÖZHAN[2]

[1]Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, 0009-0003-0188-0695

[2]Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, 0000-0003-3898-8192

Özet

Bu araştırma, hastane tercihlerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve hastaların demografik özelliklerinin bu faktörlere etkisinin belirlenmesini amaçlamaktadır. Araştırma verileri, kolayda örnekleme yöntemi ile yoğun bakım harici tüm servislerde yatan 18 yaş üstü yatan hastalardan oluşan 400 kişiden toplanmıştır. Verilerin analizi programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada hastane tercihlerini etkileyen algılanan hizmet kalitesi, algılanan fonksiyonel ve duygusal değer, algılanan ekonomik değer, hastane imajı, hasta tatmini ve hasta sadakati faktörleri üzerinde durulmuştur. Yapılan analizler sonucunda algılanan ekonomik değerin cinsiyete göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Algılanan hizmet kalitesi, algılanan fonksiyonel ve duygusal değer, hastane imajı, hasta tatmini ve hasta sadakatinin ise hastaların yaş, gelir ve eğitim durumlarına göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Yaş arttıkça hastaların hizmetten tatmin olma düzeyleri artarken gelir durumu arttıkça hizmetten tatmin olma ve sadakat tutumları da azalmaktadır. Araştırma sonunda araştırmanın sonuçları değerlendirilmiş, araştırma sınırlılıkları belirlenmiş ve gelecek araştırmacılara önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Hizmet kalitesi, algılanan değer, hastane imajı, hastane tercihi.

Abstract

The aim of this study is to define the factors affecting hospital preferences and the effect of patients' demographic characteristics on these factors. Study datum were gathered by convenience sampling method from 400 patients over the age of 18 who were hospitalized in all services except intensive care. Data analysis was carried out using the program. The study focused on perceived service quality, perceived functional and emotional value, perceived economic value, hospital image, patient satisfaction and patient loyalty factors that affect hospital preferences. As a result of the analysis, it was determined that perceived economic value differs according to gender. It has been determined that perceived service quality, perceived functional and emotional value, hospital image, patient satisfaction and patient loyalty vary according to the age, income and education status of the patients. While patients' level of satisfaction with the service increases as age increases, their satisfaction with the service and loyalty attitudes decrease as their income level increases. At the end of the research, the results of the research were evaluated, the limitations of the research were determined and suggestions were made for future researchers.

Keywords: Service quality, perceived value, hospital image, hospital preference

1. GİRİŞ

Yaşanan teknolojik gelişmelerle beraber rekabet ortamının artması işletmelerin devamlılığını sağlaması açısından büyük önem taşımaya başlamıştır. Bu gelişmeler sonucunda sağlık sektöründe de yeni üretim teknikleri ve stratejilerle değişime ayak uydurulmaya başlanmıştır. Hastaların bilinçlenmesi beklenti ve isteklerinin değişmesine neden olmaktadır. Bu değişimin bir getirisi olarak sağlık sektöründe hasta tatmini ve bağlılığı yaratma süreçleri daha önemli bir hal almıştır. Bu gelişmelerle birlikte sağlık hizmetlerinde kalite kavramı önemli bir hal almaya başlamıştır.

Sağlık hizmetlerinde kalitenin sağlanması için hastane tercihlerine etki eden faktörlerin belirlenmesi ve araştırılması üzerine yapılan araştırmalar literatürde mevcut olsa da özellikle Türkiye'de sağlık hizmetlerinde kalitenin değerlendirilmesi açısından yapılan çalışmaların sınırlı olması dikkat çekmektedir. Bu bilgiler ışığında çalışmada hastaların hastane tercihi algıları incelenmiştir.

Bu çalışma şu şekilde planlanmıştır: İlgili literatür incelenerek hastane tercihlerine etki eden faktörler açıklanmış, araştırma yöntemi ve örneklem hakkında bilgilere yer verilerek analiz sonuçları incelenmiştir.

1.1. Algılanan Hizmet Kalitesi

Kalite insanların ve insanların oluşturduğu sistemlerin hatasız ve mükemmel bir şekilde uygulanmasını istemelerinden dolayı ortaya çıkmış bir kavramdır (Dale vd., 2016). **Hizmet kalitesi** ise müşterilerin beklentileri ve hizmet performansının kıyaslanmasıdır (Parasuraman vd., 1985).

Teknolojinin gelişmesi ve globalleşmenin artması sağlık hizmetlerinde hızlı gelişmelere ve yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu durum talebin değişip hızla artmasına neden olarak talepte dalgalanmalar meydana getirmektedir. Yaşanan bu gelişmeler sağlıkta kalite anlayışını da beraberinde getirmiştir. Sağlık işletmeleri ise bu gelişmeler karşısında müşteri memnuniyetinin artması için yeni stratejiler geliştirerek artan rekabet ortamı içinde ayakta kalmaya çalışmaktadır. Sağlıkta kalitenin yakalanabilmesi için paydaşlarla etkileşim içinde olmak son derece önemlidir (Genç, 2019; Öcel, 2016).

1.2. Algılanan Değer

Woodruff (1997) ***değeri,*** müşterinin amaçları doğrultusunda hizmet veya ürüne ulaşmasını engelleyen ya da kolaylaştıran kriterleri değerlendirmesi ile oluşan müşteri algıları olarak ifade etmektedir. ***Algılanan değer*** ise hizmet veya ürün alım satımı sırasında yaşanan deneyimin tümünü oluşturan nitelik-nicelik ve öznel-nesnel kriterleri kapsayan müşteri algısı olarak tanımlanmaktadır (Schechter, 1984'ten aktaran Zeithaml, 1988).

Sağlık hizmetlerinde hasta, sağlığına kavuşmak ve bu doğrultuda iyi bir sağlık hizmeti almayı amaçlamaktır. Kaliteli bir sağlık hizmeti sunumunun sonucunda hasta tatmin olur ve elde ettiği yararı fedakarlıklarının üzerinde görür. Bu da hastanın sağlık hizmetine karşı bir değer algısının oluşmasını sağlar. Yani bu durumda hizmet performansı algılanan değerin en önemli kriterlerinden biri olmaktadır (Akbolat ve Durmuş, 2021).

1.3. Hastane İmajı

İmaj kavramı, Fransızcadan türemiş bir kelime olup 'görüntü' anlamına gelmektedir (Bankaoğlu, 2013). Meech'e göre imaj, kurumlar hakkında iyi kötü ya da olumlu olumsuz düşüncelerin kişiler tarafından nasıl algılandığının bir etkisi olarak kullanılan kavramdır. **Kurum imajı** ise kurum kimliğinin hedef grup açısından nasıl algılandığının bir göstergesidir.

Yani kurum imajı, hedef kitlenin aldığı ileti sonrasında kurumla ilgili zihninde canlanan görüntüdür (Özüpek, 2013).

Sağlık hizmetleri sunumunun gerçekleşmesinin sağlanması için en büyük rol ve en fazla kaynak ayrılan kuruluşlar hastaneler olmaktadır. Hastanelerin artan rekabet ortamında hasta memnuniyeti sağlaması gittikçe zorlaşmaktadır. Hastanelerde kurumsal imaj, hastaların güven, bağlılık ve kalite algılarının oluşmasında büyük rol oynamaktadır (Derin ve Demirel, 2010). Hastanelerin tercih edilme sebebi hastaların memnun olma düzeylerinden geçmektedir. Hasta memnuniyeti hastaları beklentileri ile aldıkları hizmetin değerlendirmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda da hasta hastaneyi tercih etme ve tavsiye etme konusunda bir karar vermektedir. Yani bu durum hastanın hastane hakkındaki imajının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Derin ve Demirel, 2010; Bankaoğlu, 2013).

1.4. Hasta Tatmini

Sağlık hizmetlerinde hasta tatmini kavramı sistemin en önemli ve en temel çıktısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle de sağlık kurumlarının ayakta kalması diğer sektörlerde olduğu gibi müşteri tatminini sağlamaktan geçmektedir (Kavuncubaşı ve Yıldırım, 2022). **Müşteri tatmini;** müşterilerin satın almadan önceki beklentileri ve satın aldıktan sonraki çıktıların tutarlı olup olmamasının sonucudur (Karpat, 1999). Duggirala vd. (2018) **hasta tatminini** "hastanın sağlık hizmetinden faydalanma sürecinde hastaneye ilk gelişinden taburcu olana kadar geçen aşamalar" olarak tanımlamaktadır.

Hasta tatmini için önemli iki unsur bulunmaktadır. Bunlardan ilki hastaların hizmetten beklentileri, ikincisi algıladıkları hizmet kalitesi olmaktadır. Hasta beklentisi, hastaların aldıkları sağlık hizmetinden arzuladıkları performansı ifade etmektedir. Hasta beklentileri kişinin yaş, cinsiyet, eğitim, deneyim vb. özelliklerine göre farklılık göstermektedir. Hastaların hizmet algıları ise sağlık hizmeti hakkındaki değerlendirmelerinden oluşmaktadır. Hastanın aldığı sağlık hizmeti beklentisini karşılıyorsa hasta tatmini sağlanmaktadır. Hastanın algıladığı hizmet kalitesi beklentisini karşılıyor ya da büyük ise hasta tatmin olmuş demekti. Eğer hastanın algıladığı hizmet kalitesi beklentisinden küçük ise hasta tatmin olmamış demektir (Kavuncubaşı ve Yıldırım, 2022).

1.5. Hasta Sadakati

Oliver (1999) **sadakati** "müşterilerin herhangi bir sorunla karşılaşsalar bile tercih ettikleri ürün veya hizmetten vazgeçmemeleri, o kurumun sadık müşterisi olmaya devam etmeleridir" şeklinde açıklamıştır. Sağlık hizmetlerinde ise diğer sektörlerde olduğu sadakat kavramı sağlık işletmelerinin devamlılığı açısından önemli olmaktadır. Literatürde hasta sadakati kavramı bağlılık ya da davranışsal niyetler olarak da karşımıza çıkmaktadır. Deniz ve Yüksel (2018) **hasta sadakatini** "hastaların sağlık kurumunu tekrar tercih etmesi ve başkalarına tavsiye etmesi, aynı zamanda sağlık kurumunu benimsemesi davranışlarının bir göstergesi olarak oluşan eylemlerdir" şeklinde ifade etmişlerdir. Hasta sadakati hasta tatmininin sağlanmasından sonra ortaya çıkmakta ve tatminin üst seviyesi olarak kabul edilmektedir.

2. YÖNTEM

Bu araştırma hastane tercihlerini etkileyen faktörlerin hastaların demografik özelliklerine üzerindeki algılarının araştırılmasını amaçlamaktadır. Araştırma için yatan hastalar arasından demografik ayrım yapılmadan kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen 400 hastaya anket uygulanmıştır. Algılanan hizmet kalitesi Babakus ve Mangold (1992), algılanan değer Lee vd. (2012), hastane imajı Gürses ve Kılıç (2013), hasta tatmini Wang vd. (2014) ve hasta sadakati

Zeithaml vd. (1996) tarafından kullanılan ölçekler ile ölçülmüş olup ölçekteki ifadeler 5'li likert ölçeğiyle ölçülmüştür. Yatan hastalara ait demografik özellikler Tablo 1'deki gibidir.

Tablo 1. Yatan hastaların cinsiyet, yaş, eğitim durumu, gelir durumu ve servislere göre dağılımları ve frekans analizleri

Cinsiyet	**f**	**%**	**Yaş**	**f**	**%**
Kadın	182	45,5	18-28	25	6,3
Erkek	218	54,5	29-39	45	11,3
Gelir	**f**	**%**	40-49	76	19,0
0-12000	78	19,5	50-59	94	23,5
12001-24000	152	38,0	60 ve üzeri	60	40,0
24001-36000	58	14,5	**Eğitim**	**f**	**%**
36001-48000	80	20,0	İlkokul	207	51,7
48001-60000	17	4,3	Ortaokul	46	11,5
60001-72000	12	3,0	Lise	97	24,3
72001 ve üzeri	3	0,8	Ön Lisans	33	8,3
			Lisans	14	3,5
			Yüksek Lisans	3	0,8
Toplam				**400**	**100**

Tablo 1 incelediğinde katılımcıların çoğunun kadın, 60 yaş ve üzeri, ilkokul mezunu, 12001-24000 arası aylık geliri olan kimseler olduğu görülmektedir.

Araştırma hipotezleri aşağıda yer almaktadır:

H1: Hastaların cinsiyetlerine göre hastane tercihlerini etkileyen faktörler arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H1a: Hastaların cinsiyetlerine göre algılanan hizmet kalitesi arasında anlamlı bir farlılık vardır.

H1b: Hastaların cinsiyetine göre fonksiyonel ve duygusal değer arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H1c: Hastaların cinsiyetine göre ekonomik değer arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H1d: Hastaların cinsiyetine göre hastane imajı arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H1e: Hastaların cinsiyetine göre hasta tatmini arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H1f: Hastaların cinsiyetine göre hasta sadakati arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H2: Katılımcıların yaşlarına göre hastane tercihlerini etkileyen faktörler arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H2a: Katılımcıların yaşlarına göre algılanan hizmet kalitesi arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H2b: Katılımcıların yaşlarına göre fonksiyonel ve duygusal değer arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H2c: Katılımcıların yaşlarına göre ekonomik değer arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H2d: Hastaların yaşlarına göre hastane imajı arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H2e: Hastaların yaşlarına göre hasta tatmini arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H2f: Hastaların yaşlarına göre hasta sadakati arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H3: Hastaların eğitim durumuna göre hastane tercihlerini etkileyen faktörler arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H3a: Hastalarına eğitim durumuna göre algılanan hizmet kalitesi arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H3b: Hastaların eğitim durumuna göre fonksiyonel ve duygusal değer arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H3c: Hastaların eğitim durumuna göre ekonomik değer arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H3d: Hastaların eğitim durumuna göre hastane imajı arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H3e: Hastaların eğitim durumuna göre hasta tatmini arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H3f: Hastaların eğitim durumuna göre hasta sadakati arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H4: Hastaların gelir durumuna göre hastane tercihlerini etkileyen faktörler arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H4a: Hastaların gelir durumuna göre algılanan hizmet kalitesi arasında anlamlı bir farlılık vardır.

H4b: Hastaların gelir durumuna göre fonksiyonel ve duygusal değer arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H4c: Hastaların gelir durumuna göre ekonomik değer arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H4d: Hastaların gelir durumuna göre hastane imajı arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H4e: Hastaların gelir durumuna göre hasta tatmini arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H4f: Hastaların gelir durumuna göre hasta sadakati arasında anlamlı bir farklılık vardır

H5: Hastaların servislere göre hastane tercihlerini etkileyen faktörler arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H5a: Hastaların servislere göre algılanan hizmet kalitesi arasında anlamlı bir farlılık vardır.

H5b: Hastaların servislere göre fonksiyonel ve duygusal değer arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H5c: Hastaların servislere göre ekonomik değer arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H5d: Hastaların servislere göre hastane imajı arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H5e: Hastaların servislere göre hasta tatmini arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H5f: Hastaların servislere göre hasta sadakati arasında anlamlı bir farklılık vardır.

3. BULGULAR

Algılanan hizmet kalitesi, algılanan değer, hastane imajı, hasta tatmini ve hasta sadakati değişkenlerine ait ifadelerin ortalamaları ve standart sapmaları ile ilgili bilgilere Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2 Değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler

	Ortalama	**Standart Sapma**		**Ortalama**	**Standart Sapma**
Fiziksel Özellikler			**Ekonomik Değer**		
FÖ1	3,6478	1,01376	ED1	4,2288	,84743
FÖ2	3,5578	1,13967	ED2	4,2262	,85267
FÖ3	4,0051	1,00513	ED3	3,9846	1,02784
Güvenilirlik			ED4	3,8843	1,11202
G1	3,5784	1,10395	ED5	3,8329	1,88858
G2	3,9075	1,01130	**Hastane İmajı**		
G3	3,7763	,98382	Hİ1	3,5578	1,15539
Heveslilik			Hİ2	3,6992	1,01510
H1	3,5424	1,15383	Hİ3	3,7352	1,01246
H2	3,5733	1,16119	Hİ4	3,5810	1,12916
H3	3,8612	1,05090	Hİ5	3,4781	1,24464
Güvence			Hİ6	3,7095	1,04804
GVC1	3,8278	1,11626	Hİ7	3,6375	1,16421
GVC2	4,0823	1,01200	Hİ8	3,7326	1,05786
GVC3	3,9974	1,11109	Hİ9	3,6555	1,06741
GVC4	3,5784	,98815	Hİ10	3,6607	1,05909
Empati			Hİ11	3,6581	1,10706
E1	3,8869	1,08768	Hİ12	3,6632	1,08752
E2	3,8740	1,11321	Hİ13	3,7249	1,06196
Duygusal Değer			Hİ14	3,7558	1,08365

DD1	3,7352	1,05972	**Hasta Tatmini**		
DD2	3,6555	1,10510	T1	3,5553	1,19929
DD3	3,4165	1,21474	T2	3,5219	1,27734
DD4	3,5887	1,12400	T3	3,5296	1,22570
DD5	3,5398	1,14944	**Hasta Sadakati**		
DD6	3,6221	1.08106	S1	3,6530	1,19508
DD7	3,5990	1,08105	S2	3,6607	1,20908
DD8	3,4961	1,20271	S3	3,6684	1,27245
DD9	3,4730	1,19381	S4	3,6658	1,35327
Fonksiyonel Değer			S5	3,6967	1,31428
FD1	3,4216	1,23194			
FD2	3,4473	1,23956			
FD3	3,4910	1,20909			
FD4	3,5835	1,13807			
FD5	3,5835	1,14933			

Tablo 2 incelendiğinde, algılanan hizmet kalitesi ölçeğinde en yüksek ortalamaya sahip güvence boyutunda yer alan ‘hastane çalışanları bilgilidir ’ifadesidir. Ekonomik değer boyutu incelendiğinde, hastaneden alınan hizmetin makul fiyatlı olması en yüksek ortalamaya sahiptir. Hastaların genel olarak hastane imajından memnun olduğu görülmektedir. İfadeler arasında en düşük ortalamaya sahip ‘kurumsal kimliği bu hastaneden sağlık hizmeti almamın öncelikli sebebi’ ifadesi olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılanların çoğunluğunun hastaneden beklentilerinin karşılandığını, diğer hastanelere göre hastaneden memnun olduklarını ve hastanenin hizmetlerinin arzu edilen seviyede olduklarını düşünmektedirler. Araştırmaya katılım gösteren hastaların çoğu hastane hakkında olumlu şeyler söyleyeceği başkalarına tavsiye edeceği, arkadaşlarını ve akrabalarını teşvik edeceği, ilk seçenek olarak bu hastaneyi tercih edeceği ve birkaç yıl içinde tekrar sağlık hizmeti alacağı ifadelerine katıldıkları görülmektedir.

Araştırmada kullanılan ölçeklere ait faktör analizi sonuçlarına aşağıdaki tablolarda yer verilmiştir.

Tablo 3. Algılanan hizmet kalitesine ait faktör analizi sonuçları ve güvenilirlik sonuçları

Faktörler	**Faktör yükü**	**Faktörler**	**Faktör yükü**
Fiziksel Özellikler		**Heveslilik**	

1.Hastanede modern araç-gereç ve donanıma sahiptir.	0,768	7. Hastane çalışanları, hastalara hizmetlerin tam olarak ne zaman gerçekleştirileceğini söyler.	0,861
2.Hastanenin fiziksel ortamı görsel olarak çekicidir.	0,778	8. Hastalar, hastane çalışanlarından hızlı hizmet almaktadır	0,887
3. Hastanenin çalışanları temiz ve düzgün görünümlüdür.	0,783	9.Hastane çalışanları hastalara yardım etmek konusunda her zaman isteklidirler.	0,919
Güvenilirlik		**Güvence**	
4.Hastane hizmetlerini söz verdiği sürede en iyi şekilde yerine getirmektedir.	0,866	10.Hastalar, hastane çalışanları ile etkileşimlerinde kendilerini güvende hissederler.	0,881
5.Bir sorun olduğunda hastane çalışanları anlayışlı ve güvenilir şekilde davranır.	0,894	11. Hastane çalışanları bilgilidir.	0,868
6.Hastane kayıtlarını doğru tutmaktadır.	0,818	12. Hastanenin çalışanları kibardır	0,890
Empati		13.çalışanlar işlerini iyi yapabilme konusunda yöneticilerinden yeterli desteği	0,772
14. Hastane çalışanları hastalara bireysel özen ve ilgi göstermektedir.	0,875	**Toplam Açıklanan Varyans**	**72,436**
			0,954
15. Hastane çalışanları hastalarıyla içtenlikle ilgilenmektedir.	0,884	**KMO**	**7166,364**
		Bartlett Testi	**105**
		df	**,000**
		Sig.	**0,962**
		α	

Tablo 3'e bakıldığında KMO değeri 0,954'le 0,50'in (Hair vd., 2005) üstünde ve Bartlett test değerinin de anlamlı olduğu görülmüştür (p= 0,000). Dolayısı ile veriler faktör analizi için uygundur. Analiz uygulandığında, verilerin tek faktörde toplandığı, toplam varyansın %72,436 olarak açıklandığı görülmüştür. Güvenilirlik değeri ise 0,9'un üstünde olup, yüksek derecede güvenilirdir (Kayış, 2009).

Tablo 4. Algılanan değer ölçeğine ait faktör analizi sonuçları ve güvenilirlik değerleri

Faktörler	**Faktör yükü**	**Açıklanan varyans %**	**Faktörler**	**Faktör yükü**	**Açıklanan varyans %**
Duygusal değer		61,641	**Fonksiyonel değer**		61,641
1. Bu hastane tercih etmekten memnun olduğum iyi bir yerdir.	0,836		10. Bu hastaneyi tercih etmek bilgimi ve anlayışımı geliştirir.	0,905	
2. Bu hastane iyi kalitede hizmet sunan bir yerdir.	0,825		11. Bu hastaneyi tercih etmekten dolayı gurur duyuyorum.	0,913	

3. Bu hastaneyi tercih ettikten sonra, kendimi enerjik ve zinde hissettim.	0,844	12. Bu hastane gelmek istediğim yerdi.	0,902
4. Bu hastaneyi tercih etmek beni memnun eder.	0,896	13. Hastaneyi tercih etmek beklediğimden daha güvenliydi.	0,869
5. Bu hastaneyi tercih ederken oldukça rahattım.	0,881	14. Genel olarak, bu hastaneyi tercih etmek değerliydi ve buna değdi.	0,878
6. Bu hastaneyi tercih ederken iyi hizmet aldım	0,868	**Ekonomik değer**	26,549
7. Hizmet sunum süreçleri göz önünde bulundurulduğunda bu hastane iyi organize edilmişti.	0,820	15. Bu hastanede aldığım hizmet ekonomiktir.	0,912
8. Bu hastaneyi tercihim kendimi daha iyi hissettirdi.	0,894	16. Bu hastaneden hizmet almak makul fiyatlıdır.	0,912
9. Aldığım hizmetin değeri beklediğimden daha büyüktür.	0,890	17. Hastane giderleri göz önünde bulundurulduğunda bu hastanede algılanan hizmet verilen ücrete değerdir.	0,813
Toplam Varyans	**88,190**	18. Fiyat ve giderler göz önünde bulundurulduğunda, bu hastaneden hizmet almanın iyi bir karar olduğunu düşünüyorum.	0,717
KMO	**0,954**		
Bartlett Testi	**13920,168**		
Df	**171**	19. Diğer hastanelerle karşılaştırıldığında bu hastaneden alınan hizmet harcanan paranın karşılığı değerdir.	0,674
Sig.	**,000**		
α			
(Duygusal ve Fonksiyonel Değer)	**0,989**		
(Ekonomik Değer)	**0,949**		

Tablo 4'e bakıldığında KMO değeri 0,954'le 0,50'in (Hair vd., 2005) üstünde ve Bartlett test değerinin de anlamlı olduğu görülmüştür (p= 0,000). Verilerin faktör analizi için uygun olduğu tespit edilmiştir. Analiz uygulandığında, verilerin iki faktörde toplandığı, iki faktörün toplam varyansın 88,190'unu açıkladığı görülmüştür. Güvenilirlik değerleri ise her iki faktör için de 0,9'un üstünde olup, yüksek derecede güvenilirdir (Kayış, 2009).

Tablo 5. Hastane imajı ölçeğine ait faktör analizi sonuçları ve güvenilirlik bulguları

Faktörler	**Faktör yükü**	**Açıklanan varyans %**
Hastane imajı		85,829
1.Mevcut hastaneler arasında akla ilk gelen hastanedir.	0,896	
2.Tam kapasiteli ve son teknolojiye sahip bir hastanedir.	0,889	

3.Güven veren, etik ve saygın bir hastanedir.	0,927
4.Bu hastanede sağlık hizmeti almak prestijlidir.	0,935
5.Kurumsal kimliği bu hastaneden sağlık hizmeti almamın öncelikli tercih sebebidir.	0,890
6.Sağlık sektöründe kaliteli sağlık hizmeti sunumu açısından lider sağlık kuruluşudur.	0,918
7.Tavsiye edilen bir hastanedir.	0.931
8.Güvenilir sağlık hizmeti sunar.	0,932
9.Sağlık hizmetlerinde en yeni ve en ileri teknolojileri kullanır.	0,935
10. Sağlık alanında gelişen, yenilikçi ve değer katan bir kurumdur.	0,952
11.İyi yönetilen, köklü bir hastanedir.	0,947
12.Toplumun çıkar ve refahını kendi kar ve çıkarının üzerinde görür.	0,949
13.Çevreye duyarlı bir kurumdur.	0,941
14.Bu hastanenin kadrosunda olmak toplum tarafından büyük saygı görmektedir.	0,916
Toplam Varyans	**85,829**
KMO	**0,968**
Bartlett Testi	**9273,375**
df	**91**
sig.	**,000**
α	**0,986**

Tablo 5'e bakıldığında KMO değeri 0,968'le 0,50'in (Hair vd., 2005) üstünde ve Bartlett test değerinin de anlamlı olduğu görülmüştür (p= 0,000). Verilerin faktör analizi için uygun olduğu tespit edilmiştir. Analiz uygulandığında, verilerin tek faktörde toplandığı, faktör toplam varyansın 85,829'unu açıkladığı görülmüştür. Güvenilirlik değerleri ise 0,9'un üstünde olup, yüksek derecede güvenilirdir (Kayış, 2009).

Tablo 6 Hasta tatmini ölçeğine ait faktör analizi sonuçları ve güvenilirlik bulguları

Faktörler	**Faktör yükü**	**Açıklanan varyans %**
Hasta Tatmini		94,815
1.Bu hastanenin hizmetleri her zaman beklentilerimi karşılamaktadır.	0,983	
2.Diğer hastanelere göre bu hastaneden aldığım hizmetten memnunum.	0,967	
3.Bu hastanenin hizmetleri her zaman arzu edilen seviyededir.	0,971	

Toplam Varyans	**94,815**	**df**	**3**
KMO	**0,759**	**Sig.**	**,000**
Bartlett Testi	**1624,879**	**α**	**0,967**

Tablo 6'ya bakıldığında KMO değeri 0,759'la 0,50'in (Hair vd., 2005) üstünde ve Bartlett test değerinin de anlamlı olduğu görülmüştür (p= 0,000). Verilerin faktör analizi için uygun olduğu tespit edilmiştir. Analiz uygulandığında, verilerin tek faktörde toplandığı, faktör toplam varyansın 94,815'ini açıkladığı görülmüştür. Güvenilirlik değerleri ise 0,9'un üstünde olup, yüksek derecede güvenilirdir (Kayış, 2009).

Tablo 7 Hasta sadakati ölçeğine ait faktör analizi sonuçları ve güvenilirlik bulguları

Faktörler	**Faktör yükü**	**Açıklanan varyans %**
Hasta Sadakati		94,790
1.Bu hastane hakkında başkalarına olumlu şeyler söylerim.	0,965	
2.Bu hastaneyi başkalarına tavsiye ederim.	0,971	
3.Arkadaşlarım ve akrabalarımı bu hastaneden hizmet almaları konusunda teşvik ederim.	0,983	
4.Sağlık hizmetine ihtiyacım olduğunda ilk seçenek olarak bu hastaneden hizmet almayı isterim.	0,977	
5.Önümüzdeki birkaç yıl içinde bu hastaneden daha fazla sağlık hizmeti alırım.	0,972	
Toplam Varyans	**94,790**	
KMO	**0,895**	
Bartlett Testi	**3828,073**	
df	**10**	
Sig.	**,000**	
α	**0,984**	

Tablo 7'ye bakıldığında KMO değeri 0,895'le 0,50'in (Hair vd., 2005) üstünde ve Bartlett test değerinin de anlamlı olduğu görülmüştür (p= 0,000). Verilerin faktör analizi için uygun olduğu tespit edilmiştir. Analiz uygulandığında, verilerin tek faktörde toplandığı, faktör toplam varyansın 94,790'ını açıkladığı görülmüştür. Güvenilirlik değerleri ise 0,9'un üstünde olup, yüksek derecede güvenilirdir (Kayış, 2009).

H1 hipotezi Mann-Whitney U testiyle analiz edilmiş olup, sonuçlar Tablo 4'deki gibidir.

Tablo 8. Cinsiyete göre Mann-Whitney U testi sonuçları

Hipotez	**Değişkenler**	**Cinsiyet**	**MeanRank**	**Z değeri**	**Anlamlılık**
	Algılanan hizmet kalitesi	Kadın	204,29	-1,500	0,134
		Erkek	187,16		

H1	Fonksiyonel ve duygusal değer	Kadın	195,69	-0,112	0,911
		Erkek	194,42		
	Ekonomik değer	Kadın	212,69	-2,857	0,004
		Erkek	180,08		
	Hastane imajı	Kadın	201,39	-1,048	0,295
		Erkek	189,61		
	Hasta tatmini	Kadın	198,40	-0,568	0,570
		Erkek	192,14		
	Hasta sadakati	Kadın	200,82	-0,957	0,338
		Erkek	190,09		

Analiz sonuçlarına göre, cinsiyetin ekonomik değer boyutunda istatistiki açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir ($p<0,05$). Dolayısı ile H1c hipotezi kabul edilmiştir. Mean Ranks değerlerine bakıldığında kadın hastaların aldıkları sağlık hizmetini erkek hastalara göre daha ekonomik buldukları görülmektedir.

H2, H3, H4 ve H5 hipotezleri için Kruskal-Wallis analizi sonuçlarına Tablo 9 yer almaktadır.

Tablo 9. Yaş, eğitim gelir durumu ve servislere göre Kruskal-Wallis analizi sonuçları

Hipotez	Değişken	Değişkenler	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık
H2	Yaş	Algılanan Hizmet Kalitesi	37,809	4	,000
		Fonksiyonel ve duygusal değer	30,618	4	,000
		Ekonomik değer	5,820	4	,213
		Hastane imajı	36,040	4	,000
		Hasta tatmini	42,514	4	,000
		Hasta Sadakati	32,036	4	,000
H3	Eğitim	Algılanan Hizmet Kalitesi	68,083	5	,000
		Fonksiyonel ve duygusal değer	70,960	5	,000
		Ekonomik değer	3,748	5	,586
		Hastane imajı	52,536	5	,000
		Hasta tatmini	64,253	5	,000
		Hasta Sadakati	53,552	5	,000

H4	Gelir durumu	Algılanan Hizmet Kalitesi	49,466	6	,000
		Fonksiyonel ve duygusal değer	50,003	6	,000
		Ekonomik değer	8,224	6	,222
		Hastane imajı	46,350	6	,000
		Hasta tatmini	49,808	6	,000
		Hasta Sadakati	41,178	6	,000
H5	Servis	Algılanan Hizmet Kalitesi	16,656	13	,215
		Fonksiyonel ve duygusal değer	25,807	13	,018
		Ekonomik değer	14,285	13	,354
		Hastane imajı	31,548	13	,003
		Hasta tatmini	26,976	13	,013
		Hasta Sadakati	25,211	13	,022

Yaş, eğitim durumu ve gelir durumunun algılanan hizmet kalitesi, fonksiyonel ve duygusal değer, hastane imajı, hasta tatmini ve hasta sadakati boyutlarında istatiki açıdan anlamlı olduğu görülürken ekonomik değer boyutunda istatiki açıdan anlamlı bulunamamıştır ($p<0,05$). Dolayısı ile H2c, H3c, H4c hipotezleri reddeddilmiştir. Mean Ranks değerlerine bakıldığında 60 yaş ve üzeri, ilkokul mezunu ve 0-12000 TL aylık gelire sahip olan hastaların algıladıkları hizmet kalitesi, fonksiyonel ve duygusal değerin daha yüksek olduğu, hastanenin olumlu imaja sahip olduklarını düşündükleri, tatmin düzeyleri ve sadakatlerinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

Hastaların bulunduğu servislere göre fonksiyonel ve duygusal değer, hastane imajı, hasta tatmini ve hasta sadakati boyutlarında istatiki açıdan anlamlı bulunmuştur ($p<0,05$). Dolayısı ile H5b, H5d, H5e ve H5f hipotezleri kabul edilmiştir. Mean Ranks değerleri incelendiğinde kadın doğum servisinde yatan hastaların algıladıkları fonksiyonel ve duygusal değer ile hastane imajı değerlendirmelerinin diğer servislerde yatan hastalardan daha yüksek olduğu görülmektedir. Beyin cerrahisi servisinde yatan hastaların ise tatmin ve sadakat düzeyleri diğer servislerde hizmet gören hastalardan daha yüksektir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırma, hastaların hastane tercihi algılarının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Araştırma sonuçları, hastane tercihlerine etki eden faktörlerin algılanan hizmet kalitesi, fonksiyonel ve duygusal değer, ekonomik değer, hastane imajı, hasta tatmini ve hasta sadakati olarak 6 boyutta toplandığını göstermiştir.

Yapılan analizler sonucunda, algılanan hizmet kalitesi, fonksiyonel ve duygusal değer, hastane imajı, hasta tatmini ve hasta sadakati algılarının yaş, eğitim durumu ve gelir durumuna farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hastaların fonksiyonel ve duygusal değer, hastane imajı, hasta tatmini ve hasta sadakati algılarının ise servislere farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Hastaların ekonomik değer algılarının ise cinsiyete göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

İlgili literatür incelendiğinde bu kadar çok değişkenin bir arada yer aldığı çalışmalar sınırlıdır. Bu nedenle bu çalışmada değişken sayısının fazla olmasının, gelecek araştırmalar için literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Geçerlik, güvenirlik ve seçim yanlılığı açısından çalışmaya dahil edilen hastane sayısını artırarak örneklem büyüklüğünün genişletilmesi değişkenler arasındaki ilişkilerin daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir. Bir diğer sınırlılık ise araştırmanın bir devlet hastanesinde gerçekleştirilmiş olmasıdır. Özel hastanelerin araştırmalara dahil edilmesi veya kamu-özel karşılaştırmalarının yapılması, hastaların sağlık hizmetlerini daha objektif değerlendirmelerine olanak tanıyarak daha doğru sonuçlara yol açabilir. Ayrıca araştırmanın farklı değişkenler eklenerek ve farklı ölçekler kullanılarak tekrarlanması araştırma bulgularının genişletilmesi açısından faydalı olabilir.

5. KAYNAKLAR

Akbolat, M., & Durmuş, A. (2021). Hastane Algılanan Değer Ölçeğinin Türkçe Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 12*(2), 326-334.

Babakus, E., & Mangold, W. G. (1992). Adapting the SERVQUAL Scale to Hospital Services: An Empirical Investigation. *Health Services Research , 26*(6), 767-786.

Bankaoğlu, E. (2013). *Hasta Memnuniyetinin Kurumsal İmaj Üzerindeki Etkisi: Antalya Eğitim ve Araştırma Hastanesi Üzerine Bir Araştırma.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstititüsü, Antalya.

Dale, B. G., Bamford, J., & Viele, T. v. (2016). *Managing Quality: The Future: An Essential Guide and Resource Gateway.* United Kingdom: Wiley.

Deniz, S., & Yüksel, O. (2018). Sağlık Tüketicilerinin Kurumsal İmaj Algısı ile Hastane Bağlılığı Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 6*(15), 927-934.

Derin, N., & Demirel, E. T. (2010). Kurum İmajının Kurum Kimliği Açısından Açıklanabilirliği: İnönü Üniversitesi Turgut Özal Tıp Merkezi Örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergis, 13*(2), 156-193.

Duggirala, M., Rajendran, C., & Anantharaman, R. N. (2008). Patient-Perceived Dimensions of Total Quality Service in Healthcare. *Benchmarking: An International Journal, 15*(5), 560-583.

Genç, N. (2012). *Yönetim ve Organizasyon -Çağdaş Sistemler ve Yaklaşımlar-*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Gürses, S., & Kılıç, K. C. (2013). Corporate Image Aspect of Corporate Management in Healthcare Industry: Definition, Measurement and an Empirical Investigation.

Hair, C. F, Anderson, R. E., Tatham, R. L. ve Black, V. C. (2005). Multivariate data analaysis. New Jersey: Printence Hall.

Kavuncubaşı, Ş., & Yıldırım, S. (2022). *Hastane ve Sağlık Kurumlarında Stratejik Yönetim.* Ankara: Siyasal Kitabevi.

Karpat, I. (1999). *Bankacılık Sektöründe Örneklerle Kurumsal Reklam.* İstanbul: Yayınevi Yayıncılık.

Kayış, A. (2009). Güvenilirlik analizi. Ş. Kalaycı (Ed.). Spss uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri içinde (s. 403-424). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Lee, C. K., Bendle, L. L., Yoon, Y. S., & Kim, M. J. (2012). Thanatourism or Peace Tourism: Perceived Value at a North Korean Resort from an Indigenous Perspective. *International Journal of Tourism Research, 14*(1), 71-90.

Oliver, R. L. (1999). Whence Consumer Loyalty? *Journal of Marketing*(63), 33-44.

Öcel, Y. (2016). *Sağlık Hizmet Kalitesi ve Algılanan Doktor İmajının Hasta Memnuniyeti Üzerine Etkisi.* (Yayımlanmış Doktora Tezi). Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Düzce.

Özata, M., & Sevinç, İ. (2009). Hastanelerde Kurumsal İmajın Ölçülmesinde Dikkate Alınması Gereken Faktörlerin Belirlenmesi. *Journal of Azerbaijani Studies*, 59-74.

Özüpek, N. M. (2013). *Kurum İmajı ve Sosyal Sorumluluk.* İstanbul: Eğitim Akademi Yayınevi.

Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. L. (1985). A Conceptual Model of Service Quality and Its Implications for Future Research. *The Journal of Marketing, 49*(4), 41-50.

Wang, Y., Lo, H. P., Chi, R., & Yang, Y. (2004). An integrated framework for customer value and customer-relationshipmanagement performance: a customer-based perspective from China. *Managing Service Quality, 14*(2/3), 169-182.

Woodruff, R. B. (1997). Customer Value: The Next Source for Competitive Advantage. *Journal of the Academy of Marketing Science, 25*(2), 139-153.

ZeithamI, V. A. (1988). Consumer Perceptions of Price, Quality, and Value: A Means-End Model and Synthesis of Evidence. *Journal of Marketing, 52*(3), 2-22.

Zeithaml V.A., L.L. Berry, A. Parasuraman (1996) “The Behavioral Consequences of Service Quality”, Journal of Marketing, 60(2), 31-46.

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN YAŞAMLARINDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİMLER İLE DEPRESYON DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Burak AKDENİZ[1], **Merve GÜNDÜZ SOYTÜRK**[2]

[1]**Arş. Gör. , Karadeniz Teknik Üniversitesi, Gelişim Psikolojisi, 0000-0002-5113-3191**

[2]**Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik, 0000-0003-4261-4820**

Özet

Pandemi sürecinde üniversite öğrencilerinin yaşamlarında birçok değişiklik meydana gelmiştir. Pandemi döneminde meydana gelen değişimler ve belirsizlik ortamı, üniversite öğrencilerinin stres düzeylerini arttırmış ve psikolojik sorunlar yaşamalarına yol açmıştır. Bu çalışmada, COVID-19 pandemi sürecinde üniversite öğrencilerinin yaşamlarında meydana gelen değişimler ile depresyon düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın örneklemini 324 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Katılımcıların %83.6'sı (N = 271) kadın, %16.4'ü (N = 53) erkektir. Katılımcıların %72.8'i (*N* = 236) lisans, %27.2'si (*N* = 88) lisansüstü öğrencisidir. Katılımcıların yaş ortalaması 24.43'tür (SS. = 6.18). Katılımcılardan Demografik Bilgi Formu, Pandemi Bilgi Formu ve Depresyon, Anksiyete, Stres Ölçeği aracılığıyla veri toplanmıştır. Çalışmanın analizlerinde bağımsız örneklemler t testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve lineer regresyon analizi kullanılmıştır. Analizler, IBM SPSS.24 programı ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın bulguları, cinsiyete göre depresyon düzeylerinin farklılaşmadığını göstermektedir. Sosyoekonomik düzeyi düşük olan katılımcıların depresyon düzeyleri sosyoekonomik düzeyi orta ve yüksek olan katılımcılardan anlamlı derecede yüksektir. Ayrıca, pandemi sürecinde maddi gelirde ve eğitim sürecinde meydana gelen olumsuz değişimler ve sosyal medya kullanım süresinin uzaması, üniversite öğrencilerinin depresyon düzeylerindeki artışı yordamaktadır. Pandemi sürecinde maddi gelirde azalma olduğunda, eğitim süreçleri olumsuz etkilendiğinde ve sosyal medya kullanım süresi arttığında, depresyon seviyesi yükselmektedir. Çalışma bulgularının, ilgili alanyazına katkı sunması, bu alanda çalışan uzmanlara rehber olması beklenmektedir.

Anahtar kelimeler: COVID-19, üniversite öğrencileri, depresyon, yaşamdaki değişimler

Abstract

Many changes have occurred in the lives of university students during the pandemic. The changes and uncertainty that occurred during the pandemic increased the stress levels of university students and caused them to experience psychological problems. In this study, it was aimed to examine the relationship between the changes in the lives of university students during the COVID-19 pandemic and their level of depression. The sample of the study consisted of 324 university students. 83.6% of the participants (N = 271) were female, while 16.4% (N = 53) were male. 72.8% of the participants (N = 236) were undergraduate students, and 27.2% (N = 88) were graduate students. The mean age of the participants was 24.43 (SD = 6.18). Data were collected from the participants through the Demographic Information Form, a Pandemic Information Form, and the Depression, Anxiety, and Stress Scale. Independent samples t-test,

one-way analysis of variance (ANOVA), and linear regression analysis were used. The analyses were conducted using IBM SPSS.24 software. The findings of the study indicated that depression levels did not differ by gender. The depression levels of participants with lower socioeconomic status were significantly higher than those with moderate and high socioeconomic status. Additionally, negative changes in financial income and educational processes during the pandemic, and prolonged social media use, predicted an increase in depression levels among university students. When there is a decrease in financial income during the pandemic, when educational processes are negatively affected, and when the duration of social media use increases, the level of depression increases. It is expected that the findings of the study will contribute to the relevant literature and guide professionals working in this field.

Keywords: COVID-19, university students, depression, changes in life

Giriş

Dünya Sağlık Örgütü pandemiyi "birden fazla ülkede milyonlarca insanı etkileyen ve bazen de dünya geneline yayılan büyük ölçekli salgınlar" olarak tanımlamıştır (DSÖ, 2010). Geçmişte, Kara Veba (1346-1356), Rus gribi (1889-1890), İspanyol gribi (1918–1920), domuz gribi (2009–2010) gibi insanlık tarihini etkileyen birçok pandemi meydana gelmiştir (Taylor, 2022). Son olarak ise, 2019 yılının sonunda Çin'in Wuhan kentinde yeni tip koronavirüs (COVID-19) salgını ortaya çıkmış ve kısa sürede diğer ülkelere yayılmıştır (Dünya Sağlık Örgütü [DSÖ], 2020). Bir tür akut solunum sendromu olan COVID-19, hızla ve çok şiddetli bir şekilde yayılmış ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından 2020 yılında "pandemi" olarak ilan edilmiştir (DSÖ, 2020). Dünya Sağlık Örgütü'nün COVID-19 salgınına ilişkin açıklamasının hemen ardından, birçok ülke COVID-19 yaygınlığındaki artışın önlenmesine yönelik biz dizi önlem almıştır. Dünya'daki birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de COVID-19'un yayılım hızını önlemeye yönelik birtakım önlemler alınmıştır (Örneğin, 65 yaş üstüne ve 20 yaş altına sokağa çıkma yasağı ilan edilmiş, esnek çalışma modeline geçilmiştir). Diğer yandan, araştırmacılar pandemi sürecinde alınan bu önlemlerin psikolojik etkilerini araştırmaya başlamıştır.

Pandemi sürecinde, bireylerin stres düzeylerinde artış meydana gelmektedir (Göksu ve Kumcağız, 2020: Wang vd., 2020). Pandemi ile ilgili stres faktörlerin en önemlilerinden biri belirsizliktir. Bir salgınının pandemiye dönüşüp dönüşmeyeceği, ne kadar tehlikeli olacağı, etkili önlemlerin olup olmadığı, pandeminin ne kadar süreceği, kimin enfekte olduğu ve pandeminin gerçekten bitip bitmediği bu belirsizliklerden bazılarıdır. Ayrıca, bu dönemde medyada ve diğer haber kaynaklarında dezenformasyonun ve söylentilerin artması belirsizlikleri daha da artırır (Taylor, 2022). COVID-19 sürecindeki belirsizlik ve sağlığı tehdit edici durum, kişinin kontrol algısını engellemekte, anksiyete ve stres düzeyinin yükselmesine yol açmaktadır (Özmete ve Pak, 2020). Bunun sonucu olarak da bireylerin depresyon semptomlarında artış meydana gelmektedir (Riaz ve ark., 2021). Üniversite öğrencileriyle yapılan bir araştırma, pandemi sürecinde artan stresin depresyonu yordadığını bulmuştur (Rodríguez-Hidalgo ve ark., 2020). Riaz ve arkadaşlarının (2021) Pakistan'daki 500 katılımcı ile gerçekleştirdiği çalışmada, COVID-19 sürecinde katılımcıların %33'ünün depresyon, %40'ının anksiyete ve %27'sinin stres semptomları gösterdiği belirtilmiştir. Xiong ve arkadaşlarının (2020) gerçekleştirdikleri sistematik derleme çalışmasında, Çin, İtalya, İspanya, İran, Amerika, Nepal, Danimarka ve Türkiye'deki genel nüfusun yoğun şekilde depresyon (%14.6 ile %48.3 arası), anksiyete (%6.33 ile %50.9 arası), stres (%8.1 ile %81.9 arası), psikolojik sıkıntı (%34.43 ile %38 arası) ve travma sonrası stres bozukluğu (%7 ile %53.8 arası) yaşadıkları gözlenmiştir. Dikmen'in (2021) Elazığ'daki üniversite öğrencileri ile gerçekleştirdiği bir çalışmada ise, COVID-19 pandemisinde öğrencilerin %33.2'sinde hafif

düzeyde, %35.1'inde orta düzeyde, %14.7'sinde ise ağır düzeyde depresyon belirtileri gözlenmiştir. Ayrıca, öğrencilerin depresyon düzeyi ile sosyal medya bağımlılıklarının pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Öğrencilerin depresyon düzeyi arttıkça, sosyal medya bağımlılıkları artmıştır.

Holmes ve Rahe (1967) tarafından geliştirilen stres modeline göre, bireylerin yaşamında strese neden olan büyük yaşam değişikliklerinin meydana gelmesi, bireylerin hastalık oranlarını arttırmaktadır. Pandemi dönemlerinde, bireylerin yaşamında maske takma zorunluluğu, sosyal izolasyon, sokağa çıkma yasakları, uzaktan eğitim, seyahat kısıtlamaları gibi birçok değişiklik meydana geldiğinden, bu dönemlerde insanlar stres ve strese bağlı hastalıklar yaşamaya daha meyilli hale gelmektedir (Taylor, 2019). Bu sebeple, pandemi döneminde artan stresin yol açabileceği olumsuz psikolojik etkileri önlemeye yönelik koruyucu faktörlerin belirlenmesi oldukça önemlidir. Bu çalışmada, COVID-19 pandemi sürecinde üniversite öğrencilerinin yaşamlarında meydana gelen değişimler ile depresyon düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Örneklem

Araştırmanın örneklemini Türkiye'de öğrenimlerine devam eden 324 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Örneklem grubu, kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Katılımcıların %83.6'sı (N = 271) kadın, %16.4'ü (N = 53) erkektir ve katılımcıların yaş ortalaması 24.43'tür (SS = 6.18). Katılımcıların %72.8'si (N = 236) lisans, %27.2'si (N = 88) lisansüstü öğrencisidir (Tablo.1).

Tablo.1 Katılımcıların sınıf düzeyine göre dağılımı

Sınıf düzeyi	*N*	%
1. sınıf	48	14.8
2. sınıf	65	20.1
3. sınıf	48	14.8
4. sınıf	75	23.1
Lisansüstü	88	27.2

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu: Yaş, cinsiyet, sosyoekonomik düzey, eğitim düzeyi hakkında bilgi almak için araştırmacılar tarafından hazırlanmış bir formdur.

Pandemi Bilgi Formu: Pandemi sürecinde maddi durumda gelen değişimler, sağlık durumu, ev koşulları, eğitim koşulları ve medya kullanımı hakkında bilgi almak için araştırmacılar tarafından hazırlanmış bir formdur.

Depresyon, Anksiyete, Stres Ölçeği: Bireylerin depresyon, aksiyete ve stres düzeylerini ölçmek için Lovibond ve Lovibond (1995) tarafından geliştirilen Depresyon Anksiyete Stres Ölçeği (DASÖ-21), 4'lü Likert tipi derecelendirme (0=Bana uygun değil, 1=Bana biraz uygun, 2=Bana genel olarak uygun ve 3=Bana tamamen uygun) içermektedir. Ölçeğin Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Yılmaz ve arkadaşları (2017) tarafından yapılmıştır. DASÖ-21, anksiyete, depresyon ve stres alt ölçeklerini içermektedir. Her alt ölçek için 7 madde olmak

üzere toplam 21 maddeden oluşmaktadır. Her alt ölçek için ayrı puanlar oluşturulmakta, toplam puan kullanılmamaktadır. Bu çalışmada, yalnızca depresyon alt ölçeği kullanılmıştır. Uyarlama çalışmasında Cronbach alfa değeri depresyon alt ölçeği için .82 olarak bulunurken; çalışmamızda Cronbach alfa değerleri depresyon alt ölçeği için .85 olarak bulunmuştur.

İşlem

İlk olarak, araştırmada kullanılması planlanan veri toplama araçlarını geliştirenlerden veri toplama aracını kullanım izni alınmıştır. Ardından, etik kurul izni alınmıştır. Gerekli izinlerin alınmasının ardından, veri toplama süreci çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir. Gönüllü olarak çalışmaya katılmayı kabul eden öğrencilerin veri toplama süreci ortalama 10 dakika sürmüştür.

İstatistiksel analiz

Verilerin analizi IBM SPSS.24 programı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde, Bağımsız örneklemler t testi, tek yönlü varyans analizi (One-way ANOVA) ve lineer regresyon analizi kullanılmıştır.

Bulgular

Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Depresyon Düzeylerinin Karşılaştırılması

Çalışmada ilk olarak, pandemi sürecinde üniversite öğrencilerinin cinsiyetlerine, sınıf düzeylerine ve sosyoekonomik düzeylerine göre depresyon düzeylerinin farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Katılımcıların cinsiyetine göre depresyon düzeyleri farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek için bağımsız örneklemler t testi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda, katılımcıların cinsiyetine göre depresyon düzeylerinin farklılaşmadığı bulunmuştur, $t(322) = 1.40$, $p = .16$. Diğer yandan, katılımcıların sosyoekonomik düzeylerine göre depresyon düzeylerinin farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek için tek yönlü varyans analizleri (One-way ANOVA) gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda, katılımcıların sosyoekonomik düzeylerine göre depresyon düzeylerinin farklılaştığı gözlenmiştir (F (2, 321) = 6.657, $p < .01$). Farklılaşmanın kaynağını belirlemek için gerçekleştirilen Post-Hoc ikili karşılaştırmalara göre, sosyoekonomik düzeyi düşük olan katılımcıların depresyon düzeyleri, sosyoekonomik düzeyi orta ve yüksek olan katılımcılardan anlamlı derece yüksektir (Tablo.1).

Tablo.1 Sosyoekonomik düzeylerine göre katılımcıların depresyon düzeylerinin karşılaştırılması

Sosyoekonomik düzey	N	Ort	SS	Sh	Güven aralığı			KT	Sd	KO	F	p
					Alt	Üst						
Düşük	30	17.17[a]	5.31	.97	15.18	19.15	Gruplar arası	440.76	2	220.38		
Orta	243	13.26[b]	5.61	.36	12.55	13.97	Grup içi	10627.35	321	33.11	6.66	.001
Yüksek	51	12.80[c]	6.61	.93	10.94	14.66	Toplam	11068.11	323			

a > b, $p < .01$; a > c, $p < .01$.

Pandemi Sürecinde Katılımcıların Yaşamında Meydana Gelen Değişimlere Göre Depresyon Düzeylerinin Karşılaştırılması

Pandemi sürecinde katılımcıların yaşamında meydana gelen değişimlere göre üniversite öğrencilerinin depresyon düzeylerini karşılaştırmak için tek yönlü varyans analizleri (One-way ANOVA) gerçekleştirilmiştir. Pandemi sürecinde maddi gelirlerindeki azalma durumuna göre katılımcıların depresyon düzeylerinin farklılaştığı saptanmıştır (F (2, 321) = 4.071, p = .02). Farklılaşmanın kaynağını belirlemek için gerçekleştirilen Post-Hoc ikili karşılaştırmalara göre, maddi gelirlerinde çok fazla azalma olduğunu belirten katılımcıların depresyon düzeyleri, maddi gelirlerinde azalma olmadığını belirten katılımcılardan anlamlı derece yüksektir (Tablo.2).

Tablo.2 Pandemi döneminde maddi gelirlerindeki azalma durumuna göre katılımcıların depresyon düzeylerinin karşılaştırılması

Maddi gelirde azalma	N	Ort	SS	Sh	Güven aralığı			KT	Sd	KO	F	p
					Alt	Üst						
Hayır	140	12.59[a]	5.69	.48	11.64	13.54	Gruplar arası	273.81	2	136.90		
Biraz	131	13.96	5.63	.49	12.99	14.93	Grup içi	10794.30	321	33.63	4.07	.018
Çok fazla	53	15.08[b]	6.48	.89	13.29	16.86	Toplam	11068.11	323			

b > a, p = .03.

Pandeminin katılımcıların eğitimlerine etki etme durumuna göre depresyon düzeylerinin farklılaşıp farklılaşmadığını incelemeye yönelik gerçekleştirilen analiz sonucunda, pandeminin eğitimlerine etki etme durumuna göre katılımcıların depresyon düzeylerinin farklılaştığı saptanmıştır (F (3, 320) = 5.744, p < .01). Farklılaşmanın kaynağını belirlemek için gerçekleştirilen Post-Hoc ikili karşılaştırmalara göre, pandeminin eğitimlerini olumsuz etkilediğini bildirenlerin depresyon düzeyleri, pandeminin eğitim düzeylerini etkilemediğini ve olumlu etkilediğini bildirenlerinden anlamlı derece yüksektir (Tablo.3).

Tablo.3 Pandeminin eğitime olumsuz etkisine göre katılımcıların depresyon düzeylerinin karşılaştırılması

Pandeminin eğitime etkisi	N	Ort	SS	Sh	Güven aralığı			KT	Sd	KO	F	p
					Alt	Üst						
Olumlu etkiledi	31	10.74[a]	4.83	.87	8.97	12.51	Gruplar arası	565.54	3	188.51		
Etkilemedi	45	11.87[b]	5.15	.77	10.32	13.42	Grup içi	10502.56	320	32.82	5.74	.001
Kararsız	71	13.28	5.46	.65	11.99	14.57	Toplam	11068.11	323			
Olumsuz etkiledi	177	14.58[c]	6.10	.46	13.68	15.49						

c > b, p = .03; c > a, p < .01.

Pandemi Dönemine İlişkin Faktörlerin Depresyon Düzeyi Yordamasına Dair Bulgular

Üniversite öğrencilerinin pandemi sürecinde maddi gelirlerindeki azalma durumunun, pandeminin eğitime olumsuz etkisinin ve pandemi sürecinde sosyal medyada geçirdikleri sürenin artmasının depresyon düzeylerini yordayıp yordamadığını incelemek için hiyerarşik regresyon analizi gerçekleştirilmiştir (Tablo.4). Analiz sonucunda; oluşturulan regresyon modelinin üniversite öğrencilerinin depresyon düzeylerini anlamlı şekilde yordadığı gözlenmiştir, F (3, 320) = 11.93, p < .01, R_{adj}^2 = .10. Modele dahil edilen değişkenlerin özgül katkıları anlamlıdır. Pandemi sürecinde maddi gelirde azalma olduğunda, eğitim süreci olumsuz etkilendiğinde ve sosyal medyada geçirilen süre arttığında, katılımcıların depresyon düzeyleri artmıştır.

Tablo.4 Katılımcıların depresyon düzeylerini yordayan pandemi sürecinde meydana gelen değişikliklere ilişkin değişkenlerin incelenmesi

Değişkenler	*B*	*SE B*	*β*	t	p	R^2_{adj}	*F*
Sabit	5.18	1.43		3.61	<.01		
Maddi gelirde azalma	1.11	.43	.14	2.58	.01		
Pandeminin eğitime olumsuz etkisi	1.29	.31	.22	4.20	<.01	.10	11.93**
Sosyal medyada geçirilen sürenin artması	.97	.31	.17	3.17	<.01		

* p<.05; ** p<.01.

Tartışma

COVID-19 pandemisi, bireylerin yaşamlarında birçok değişikliği beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin de içinde olduğu birçok ülke COVID-19 yaygınlığındaki artışın önlenmesine yönelik biz dizi önlem almıştır. Ancak, bireylerin yaşamında strese neden olan büyük yaşam değişiklikleri meydana gelmesi, bireylerin hastalık oranlarını artırmaktadır (Holmes ve Rahe, 1967). Pandemi dönemlerinde, bireylerin yaşamında maske takma zorunluluğu, sosyal izolasyon, sokağa çıkma yasakları, uzaktan eğitim, seyahat kısıtlamaları gibi birçok değişiklik meydana geldiğinden, bu dönemlerde insanlar stres ve strese bağlı hastalıklar yaşamaya daha meyilli hale gelmiştir (Taylor, 2019). Bu çalışmada, COVID-19 pandemi sürecinde üniversite öğrencilerinin yaşamlarında meydana gelen değişimler ile depresyon düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Çalışmada ilk olarak, pandemi sürecinde üniversite öğrencilerinin cinsiyetlerine ve sosyoekonomik düzeylerine göre depresyon düzeylerinin farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Katılımcıların cinsiyetine göre depresyon düzeylerinin farklılaşmadığı gözlenmiştir. Alanyazında, cinsiyet ve depresyon arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmaların birçoğunda, kadınların depresyon düzeylerinin erkeklerden yüksek olduğu bulunmuştur (Aylie ve ark., 2020; Xiao ve ark., 2020). Bu açıdan, cinsiyete ilişkin bulgular alanyazındaki çalışmalardan farklılık göstermektedir. Bu farklılığın kültüre bağlı faktörlerden veya çalışmadaki erkek katılımcı sayısının az olmasından kaynaklanmış olabileceği

düşünülmektedir. Diğer yandan, çalışmada, katılımcıların sosyoekonomik düzeylerine göre depresyon düzeylerinin farklılaştığı gözlenmiştir. Sosyoekonomik düzeye dair bulgular, alanyazındaki çalışmaların bulgularıyla tutarlıdır. Yapılan çalışmalar, sosyoekonomik düzeyin düşük olmasının ve pandemi döneminde maddi gelirde meydana gelen düşüşün depresyon düzeyindeki artışla ilişkili olduğunu kanıtlamıştır (Ettman ve ark., 2021; Hertz-Palmor ve ark., 2021).

Çalışmada ikinci olarak, pandemi sürecinde üniversite öğrencilerinin maddi gelirlerindeki azalma durumuna ve pandeminin eğitim sürecine olumsuz etkisine göre depresyon düzeylerinin farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Pandemi sürecinde maddi gelirlerinde çok fazla azalma olduğunu belirten katılımcıların depresyon düzeylerinin maddi gelirlerinde azalma olmadığını belirten katılımcılardan anlamlı derecede yüksek olduğu görülmüştür. Benzer şekilde, pandeminin eğitim süreçlerine olumsuz etki ettiğini bildiren katılımcıların depresyon düzeylerinin, pandeminin eğitim süreçlerini etkilemediğini veya olumlu etkilediğini bildiren katılımcılardan yüksek olduğu saptanmıştır. Çalışmanın bulgularına benzer şekilde, Sever ve Özdemir'in (2020) üniversite öğrencileri ile gerçekleştirdiği çalışmada da uzaktan eğitim süreçlerinin öğrencilerin tükenmişlik, karamsarlık ve stres düzeylerini artırdığı gözlenmiştir.

Çalışmada son olarak, pandemi sürecinde maddi gelirlerindeki azalma durumunun, pandeminin eğitim sürecine olumsuz etkilerinin ve pandemi sürecinde sosyal medyada geçirilen sürenin artmasının üniversite öğrencilerinin depresyon düzeylerini yordadığı gözlenmiştir. Geçmiş çalışmalar da pandemi sürecinde maddi gelirdeki azalmanın (Ettman ve ark., 2021; Hertz-Palmor ve ark., 2021), eğitim süreçlerinin olumsuz etkilenmesinin (Sever ve Özdemir, 2020) ve sosyal medya kullanımının artmasının (Dikmen, 2021) bireylerin depresyon düzeylerini artırdığını göstermektedir. Bu açıdan, mevcut çalışmanın bulgularının alanyazındaki çalışmaları desteklediği söylenebilir.

Sonuç olarak; pandemi sürecinde maddi gelirde ve eğitim sürecinde meydana gelen olumsuz değişimlerin ve sosyal medya kullanım süresinin uzamasının, üniversite öğrencilerinin depresyon düzeylerini artırdığı gözlenmiştir. Çalışma bulgularının, ilgili alanyazına katkı sunması, bu alanda çalışan uzmanlara rehber olması beklenmektedir.

Kaynakça

Aylie, N. S., Mekonen, M. A., & Mekuria, R. M. (2020). The psychological impacts of COVID-19 pandemic among university students in Bench-Sheko Zone, South-west Ethiopia: a community-based cross-sectional study. *Psychology research and behavior management*, 813-821.

Dikmen, M. (2021). COVID-19 pandemisinde üniversite öğrencilerinin depresyon düzeylerinin sosyal medya bağımlılığı üzerindeki rolünün incelenmesi: bir yapısal eşitlik modeli. *Bağımlılık Dergisi*, *22*(1), 20-30.

Ettman, C. K., Abdalla, S. M., Cohen, G. H., Sampson, L., Vivier, P. M., & Galea, S. (2021). Low assets and financial stressors associated with higher depression during COVID-19 in a nationally representative sample of US adults. *J Epidemiol Community Health*, *75*(6), 501-508.

Göksu, Ö., & Kumcağız, H. (2020). Covid-19 Salgınında Bireylerde Algılanan Stres Düzeyi ve Kaygı Düzeyleri. *Electronic Turkish Studies*, *15*(4).

Hertz-Palmor, N., Moore, T. M., Gothelf, D., DiDomenico, G. E., Dekel, I., Greenberg, D. M., ... & Barzilay, R. (2021). Association among income loss, financial strain and depressive symptoms during COVID-19: evidence from two longitudinal studies. *Journal of affective disorders*, *291*, 1-8.

Holmes, T. H., & Rahe, R. H. (1967). The Social Readjustment Rating Scale. *Journal of Psychosomatic Research*, *11*(2), 213–218.

Lovibond, P. F., & Lovibond, S. H. (1995). The structure of negative emotional states: Comparison of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS) with the Beck Depression and Anxiety Inventories. *Behaviour research and therapy*, *33*(3), 335-343.

Özmete, E., & Pak, M. (2020). The relationship between anxiety levels and perceived social support during the pandemic of COVID-19 in Turkey. *Social work in public health*, *35*(7), 603-616.

Riaz, M., Abid, M., & Bano, Z. (2021). Psychological problems in general population during covid-19 pandemic in Pakistan: role of cognitive emotion regulation. *Annals of Medicine*, *53*(1), 189-196.

Rodríguez-Hidalgo, A. J., Pantaleón, Y., Dios, I., & Falla, D. (2020). Fear of COVID-19, stress, and anxiety in university undergraduate students: a predictive model for depression. *Frontiers in psychology*, *11*, 591797.

Sever, M., & Özdemir, S. (2020). Koronavirüs (Covid-19) sürecinde öğrenci olma deneyimi: Bir fotoses (photovoice) çalişmasi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, *31*(4), 1653-1679.

Taylor S. (2019). *The psychology of pandemics: Preparing for the next global outbreak of infectious disease.* Cambridge Scholars Publishing.

Taylor, S. (2022). The psychology of pandemics. *Annual review of clinical psychology*, *18*, 581-609.

Xiao, H., Shu, W., Li, M., Li, Z., Tao, F., Wu, X., ... & Hu, Y. (2020). Social distancing among medical students during the 2019 coronavirus disease pandemic in China: disease awareness, anxiety disorder, depression, and behavioral activities. *International journal of environmental research and public health*, *17*(14), 5047.

Xiong, J., Lipsitz, O., Nasri, F., Lui, L. M., Gill, H., Phan, L., ... & McIntyre, R. S. (2020). Impact of COVID-19 pandemic on mental health in the general population: A systematic review. *Journal of affective disorders*, *277*, 55-64.

Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., Ho, C. S., & Ho, R. C. (2020). Immediate psychological responses and associated factors during the initial stage of the 2019 coronavirus disease (COVID-19) epidemic among the general population in China. *International journal of environmental research and public health*, *17*(5), 1729.

World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü [DSÖ]; 2020). World Health Organization Declares COVID-19 a 'Pandemic.' Here's What That Means. https:// time.com/5791661/who-coronavirus-pandemic-declaration/ , Erişim tarihi: 28 Mart 2024.

Yılmaz, O., Boz, H. & Arslan, A. (2017). Depresyon Anksiyete Stres Ölçeğinin (Dass 21) Türkçe Kisa Formunun Geçerlilik-Güvenilirlik Çalişmasi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *2*(2), 78-91.

THE MODERATING ROLE OF AGE IN THE RELATIONSHIP BETWEEN ADOLESCENTS' SLEEP PROBLEMS AND PEER PROBLEMS

ERGENLERİN UYKU SORUNLARI İLE AKRAN SORUNLARI ARASINDAKİ İLİŞKİDE YAŞIN DÜZENLEYİCİ ROLÜ

Burak AKDENİZ[1], Selda ÇALLI[2], Mesut YAVUZ[3]

[1]Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Gelişim Psikolojisi, 0000-0002-5113-3191

[2]Uzm. Psk., İstanbul Aydın Üniversitesi, Klinik Psikoloji, 0000-0001-9894-9297

[3]Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları, 0000-0002-8957-6510

Özet

Ergenlik biyolojik, psikolojik ve sosyal değişimlerin yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. Ergenlik döneminde ergenlerin uyku sorunlarında artış meydana gelmektedir. Ergenlerin uyku sorunlarının artması, yaşadıkları duygusal ve sosyal sorunların artmasına yol açmaktadır. Bu çalışmada, ergenlerin uyku sorunları ile akran sorunları arasındaki ilişkide yaşın düzenleyici rolü incelenecektir. Çalışmanın örneklemini 11-17 yaş aralığındaki 463 ergen oluşturmaktadır. Ergenlerin %68'i (*N* = 315) kız, %32'si (*N* = 148) erkektir. Katılımcıların %36.5'i (*N* = 169) ortaokula, %63.5'i (*N* = 294) liseye devam etmektedir. Çalışmada, katılımcılardan Demografik Bilgi Formu, DSM-5 Düzey 2 Uyku Bozukluğu Ölçeği – 11-17 Yaş Çocuk Formu ve Güçler ve Güçlükler Anketi aracılığıyla veri toplanmıştır. Çalışmanın bulguları, ergenlerin akran sorunlarının yaş ve cinsiyet ile anlamlı ilişkiye sahip olmadığını göstermiştir. Ergenlerin uyku sorunları ise yaş ve cinsiyetle anlamlı ilişkiye sahiptir. Kızlarda ve yaş arttıkça ergenlerin uyku sorunları artmaktadır. Ek olarak, ergenlerin uyku sorunlarının akran sorunlarını anlamlı şekilde yordadığı ve bu ilişkide ergenlerin yaşının düzenleyici rol oynadığı bulunmuştur. Buna göre, ergenlerin yaşı düşük veya orta seviyede olduğunda, uyku sorunları arttıkça akranlarıyla yaşadıkları sorunlar da artmaktadır. Sonuçlar, ergenlerin yaşadıkları uyku sorunlarının ön ve orta ergenlik döneminde akran ilişkilerindeki sorunlarla ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu sebeple, özellikle ön ve orta ergenlik döneminde, ergenlerin uyku sorunlarının azaltılmasına yönelik çalışmaların gerçekleştirilmesi akran sorunlarının da önlenmesinde faydalı olacaktır.

Anahtar kelimeler: Ergenlik, uyku sorunları, akran sorunları

Abstract

Adolescence is a period characterized by intense biological, psychological, and social changes. An increase in sleep problems occurs during adolescence, which in turn leads to an icrease in emotional and social problems experienced by adolescents. This study aims to examine the moderating role of age in the relationship between adolescents' sleep problems and peer problems. The sample of the study consisted of 463 adolescents aged between 11 and 17 years. 68% (N = 315) of the adolescents were female, while 32% (N = 148) were male. 36.5% of the participants (N = 169) were middle school students, and 63.5% (N = 294) were high school students. Data were collected from the participants using a Demographic Information Form,

The DSM-5 Level 2 Sleep Disorder Scale - Child Form for Ages 11-17, and The Strengths and Difficulties Questionnaire. The findings of the study indicated that adolescents' peer problems were not significantly associated with age and gender. However, adolescents' sleep problems were significantly associated with age and gender. Sleep problems increased in females and older ages. Additionally, it was found that adolescents' sleep problems significantly predicted peer problems, and age moderates this relationship. Specifically, when adolescents were in early or middle adolescence period, an increase in sleep problems led to an increase in peer problems. The results suggested that sleep problems experienced by adolescents were associated with peer problems, particularly in early and middle adolescence. Therefore, interventions aimed at reducing sleep problems during these stages of adolescence may also help prevent peer problems.

Keywords: Adolescence, sleep problems, peer problems

Giriş

Uyku, bilinçteki değişiklik, görece engellenmiş duyusal aktivite, azalmış kas aktivitesi ile karakterize, zihni ve bedeni doğal olarak yenileyen bir süreçtir (Ferri ve ark., 2008). Birçok vücut sisteminde ve beyin fonksiyonunda uyku hayati bir rol oynamaktadır (Medic ve ark., 2017). Ergenlik dönemi, biyolojik, psikolojik ve sosyal açıdan yoğun bir değişim ve gelişim ile karakterize bir dönem olduğundan, ergenlerin bu dönemde yeterli ve kaliteli uyku düzenine sahip olmaları oldukça önemlidir (Owens, 2014).

Ergenlerin sağlıklı şekilde hayatlarını sürdürebilmelerinde uykunun kritik önemi olmakla birlikte (Fuligni ve ark., 2018), ergenlik döneminde uyku sorunlarında artış meydana gelmektedir (Pallesen ve ark., 2008). Ergenlik döneminde önemli biyolojik, psikolojik ve sosyal değişiklikler meydana gelmektedir. Bu değişikliklerin etkisiyle, ergenlerin uyku sürelerinde ve kalitelerinde azalmalar meydana gelmektedir (Shen ve ark., 2018). Örneğin, ergenlik dönemindeki biyolojik değişikliklere bağlı olarak, sirkadyen ritimde değişim meydana gelmekte ve homoestatik uyku basıncı azalmaktadır. Bunun yanı sıra, bu dönemde akademik beklentiler, sosyalleşme çabaları artmaktadır. Tüm bu faktörler, uyku süresinde ve kalitesinde azalmalara yol açabilmektedir (Blake ve ark., 2017, Shen ve ark., 2018).

Ergenlerin yaklaşık dokuz saat uykuya ihtiyacı olduğu düşünülmektedir (Fuligni ve ark., 2018). Ancak, yapılan bir meta-analiz çalışmasında, ergenlerin %53'ünün sekiz saatten daha az uyuduğu ve %36'sının uykuya dalmakta güçlük çektiği tespit edilmiştir (Gradisar ve ark., 2011). Yetersiz uyku süresine ek olarak, ergenlerin %10 ile %15'i aynı zamanda kötü uyku kalitesiyle sonuçlanan bir dizi uyku sorunu bildirmektedir (Zhang ve ark. 2017). Yapılan çalışmalarda, ergenlerin yalnızca küçük bir kısmının günlük uyku gereksinimlerini karşıladığı ve 11 ile 15 yaşları arasındaki dört ergenden üçünün uyku güçlüğü yaşadığı bildirilmiştir (Hestetun ve ark., 2018).

Uyku sorunları, ergenlerin savunmasızlıklarının artmasına ve bazı risklere yol açmaktadır (Harvey, 2016). Ergenlerdeki uyku sorunları birçok duygusal ve davranışsal sorun ile ilişkilidir (Dahl ve Harvey, 2007). Örneğin, ergenlerin psikososyal sağlığı, okul performansı ve risk alma davranışları uyku bozukluklarından etkilenmektedir (Medic ve ark., 2017). Diğer yandan, kötü uyku kalitesi, zihinsel ve fiziksel sağlıktaki sorunlarla ilişkilidir (Xie ve ark., 2018). Yetersiz uyku obezite, diyabet, kalp hastalığı ve depresyon için bilinen bir risk faktörüdür (Xie ve ark., 2017). Norveç'teki 12-13 yaş aralığındaki ergenlerle yapılan bir araştırmada, uyku ile zihinsel sağlık arasında önemli ilişkiler bulunmuştur. Uyku kalitesi sorunlarının, birçok psikiyatrik, duygusal ve hiperaktivite-dikkatsizlik sorunuyla ilişkili olduğu gözlenmiştir (Hestetun ve ark., 2018). Benzer şekilde, ABD'de 13-18 yaşları arasındaki ergenlerle gerçekleştirilen bir

araştırmada, geç yatma, uyku süresinin normalden kısa olması, haftasonu kısa veya uzun süre uyuma gibi durumların artan duygudurum sorunları, anksiyete, madde kullanımı, davranışsal sorunlar, intihar, sigara kullanımı ve algılanan düşük zihinsel ve fiziksel sağlıkla ilişkili olduğu bulunmuştur (Zhang ve ark., 2017). Avusturalya'daki ergenlerle gerçekleştirilen bir çalışmada, uyku süresi ve kalitesi ile olumlu ve olumsuz duygular arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırmanın bulgularına göre; uyku kalitesi, uyku süresine kıyasla tüm duygu ölçümleriyle daha güçlü ilişkilere sahiptir. Uyku süresinin azalması ile olumlu duygular (mutluluk, olumlu duygulanım) azalmakta; olumsuz duygulanımın ise artmaktadır (Shen ve ark., 2018). ABD'deki 13-18 yaş arasındaki 10148 ergen ile gerçekleştirilen çalışmada, uyku problemi bildiren ergenlerin bir duygudurum veya anksiyete bozukluğuna sahip olma olasılığı daha yüksek olarak bulunmuştur. Ayrıca, bu ergenler, uyum sağlayıcı duygu düzenleme stratejilerini daha az kullanmaktadırlar (Palmer ve ark., 2018). İsveç'teki 7. ve 8. sınıfta öğretim göre toplam 1620 ergenle gerçekleştirilen bir çalışmada, uyku süresinin yaşla birlikte azaldığı, ruminasyon ve psikolojik sıkıntının ise arttığı bulunmuştur (Mazzer ve ark., 2019). Diğer yandan, düşük uyku kalitesinin hareketsizliği ve erkan karşısında geçirilen süreyi arttırdığı bulunmuştur. Bu durum, genel enerji tüketimini azaltmakta ve obezite riskini arttırmaktadır (Duraccio ve ark. 2019).

Ergenlerin uyku sorunları, akran ilişkilerini de etkilemektedir. Semenza ve arkadaşlarının (2022) gerçekleştirdiği bir araştırma, uyku sorunları ile akran sorunları arasındaki pozitif yönlü ilişkiyi kanıtlamıştır. Belçika'daki ortaokul ve lise öğrencileri ile gerçekleştirilen bir çalışmada ise, uyku kalitesi arttıkça ergenlerin akran desteğinin arttığı bulunmuştur. Ayrıca, ergenlerin yaşları arttıkça uyku kalitesinin ve akran desteğinin azaldığı bildirilmiştir (Delaruelle ve ark., 2021). Tu ve Chai'nin (2020) ABD'deki ergenlerle gerçekleştirdiği boylamsal bir çalışmada, birinci zamandaki uyku sorunlarının ergenlerin ikinci zamandaki akran zorbalığa maruz kalma durumunu yordadığı bulunmuştur. Ayrıca, birinci zamandaki uyku sorunlarının, ikinci zamandaki olumlu akran ilişkileri ile negatif yönde ilişkili olduğu saptanmıştır. Alan yazındaki bulgulardan yola çıkarak; bu çalışmada, ergenlerin uyku sorunları ile akran sorunları arasındaki ilişkide yaşın düzenleyici rolünün araştırılması amaçlanmıştır.

Yöntem

Örneklem

Araştırmanın örneklemini İstanbul'daki Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı ortaokul ve liselerde öğrenim gören 11-17 yaş aralığında 463 ergen oluşturmaktadır. Örneklem grubu, kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Ergenlerin %68'i (N = 315) kız, %32'si (N = 148) erkektir. Katılımcıların %36.5'i (N = 169) ortaokula, %63.5'i (N = 294) liseye devam etmektedir (Tablo.1).

Tablo.1 Katılımcıların sınıf düzeyine göre dağılımı

Okul düzeyi	Sınıf düzeyi	*N*	%
Ortaokul	7. Sınıf	61	13.2
	8. Sınıf	108	23.3
	Toplam	169	36.5
Lise	9. Sınıf	83	17.9
	10. Sınıf	45	9.7

11. Sınıf	80	17.3
12. Sınıf	86	18.6
Toplam	294	63.5

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu: Yaş, cinsiyet, okul türü, ailenin ekonomik durumu, ebeveynlerin eğitim durumu hakkında bilgi almak için araştırmacı tarafından hazırlanmış bir formdur.

DSM-5 Düzey 2 Uyku Bozukluğu Ölçeği – 11 - 17 Yaş Çocuk Formu (UBÖ): Çocuk ve ergenlerde uyku bozukluğunu ölçmek için Erkuran ve arkadaşları (2017) tarafından geliştirilen UBÖ, 5'li Likert tipi derecelendirme (1=hiçbir zaman, 2=çok az/nadiren, 3=bazen, 4=sık sık, 5=hemen her zaman) içermektedir. Ölçek toplam sekiz maddeden oluşmaktadır. Her bir madde için katılımcıdan geçtiğimiz yedi gün içerisinde uyku bozukluğu ile ilişkili mevcut olan belirtilerinin şiddetini puanlaması istenmektedir. Toplam puan 8–40 arasında değişmektedir ve yüksek skorlar uyku bozukluğu ile ilişkili belirtilerin daha şiddetli olduğunu göstermektedir. Orijinal çalışmada Cronbach alfa değeri .91 olarak bulunurken; bu çalışmada Cronbach alfa değeri .90 olarak bulunmuştur.

Güçler ve Güçlükler Anketi-Ergen Formu (GGA): Çocuk ve gençlerde ruhsal sorunları ölçmek için Goodman (1997) tarafından geliştirilen GGA, 3'lü Likert tipi derecelendirme (1=doğru değil, 2=kısmen doğru, 3=kesinlikle doğru) içermektedir. Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Güvenir ve arkadaşları (2008) tarafından yapılmıştır. GGA, dikkat eksikliği ve aşırı hareketlilik, davranış sorunları, duygusal sorunlar, akran sorunları ve sosyal davranışlar olmak üzere beş alt ölçekten oluşmaktadır. Her alt ölçekte beş madde olmak üzere, toplamda 25 maddeden oluşmaktadır. Bu çalışmada yalnızca, akran sorunları alt ölçeği kullanılmıştır. Uyarlama çalışmasının Cronbach alfa değeri .73 olarak bulunurken; bu çalışmada Cronbach alfa değeri .67 olarak bulunmuştur.

İşlem

İlk olarak, araştırmada kullanılması planlanan veri toplama araçlarını geliştirenlerden veri toplama aracını kullanım izni alınmıştır. Ardından, etik kurul izni ve okullarda uygulama yapmak için gerekli izinler alınmıştır. Gerekli izinlerin alınmasının ardından, uygulama yapılacak olan okullar İstanbul ilindeki çeşitli ilçelerden seçkisiz olarak seçilmiştir. Daha sonra, belirlenen okulların idarecileri ile iletişime geçilerek uygulama detayları görüşülmüştür ve araştırmada katılımcı olarak yer alacak olan öğrencilerin velilerinden çevrimiçi anket aracılığıyla izin alınmıştır. Velileri tarafından çalışmaya katılma izni verilen ve çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden öğrencilerden, çevrimiçi anket aracılığıyla veri toplanmıştır.

İstatistiksel analiz

Verilerin analizi IBM SPSS.24 programı ve Hayes Process Macro eklentisi aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde, Pearson momentler çarpımı korelasyon analizi ve moderasyon analizi kullanılmıştır.

Bulgular

Ergenlerin Cinsiyeti, Yaşı, Uyku Sorunları ve Akran Sorunları Arasındaki Korelasyonlara Dair Bulgular

Ergenlerin cinsiyeti, yaşı, uyku sorunları ve akran sorunları arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon analizi ile incelenmiştir (Tablo.2). Analiz sonuçlarına göre, ergenlerin akran sorunlarının uyku sorunları ile pozitif yönde anlamlı ilişkiye sahip olduğu görülmektedir (r = .26, p < .01). Ergenlerin uyku sorunlarının ise ergenlerin cinsiyetleri ile negatif yönlü; yaşları ile pozitif yönlü anlamlı ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur (Sırasıyla, r = -.18, p < .01; r = .19, p < .01). Kız öğrencilerde ve yaş arttıkça uyku sorunları artmaktadır.

Tablo.2 Ergenlerin Cinsiyeti, Yaşı, Uyku Sorunları ve Akran Sorunları Arasındaki Korelasyonlar

	1	2	3
1. Cinsiyet	1		
2. Yaş	-.04	1	
3. Uyku sorunları	-.18**	.19**	1
4. Akran sorunları	-.07	.09	.26**

** p < .01.

Ergenlerin Uyku Sorunları ile Akran Sorunları Arasındaki İlişkide Yaşın Düzenleyici Etkilerine Dair Bulgular

Ergenlerin uyku sorunları ile akran sorunları arasındaki ilişkide yaşın düzenleyici etkisini incelemek üzere oluşturulan regresyon modelinin ergenlerin akran sorunlarını anlamlı şekilde yordadığı gözlenmiştir, F (3,459) = 13.92, p < .01, R^2 = .08. Ergenlerin akran sorunlarını yordamak için modele dahil edilen uyku sorunları, yaş ve uyku sorunları*yaş değişkenlerinin modele özgül katkılarının anlamlı olduğu bulunmuştur (Tablo.3).

Tablo.3 Modele Dahil Edilen Değişkenlerin Modele Sağladıkları Katkılar

	B	SH	t	p	LLCI	ULCI
Sabit	-5.02	2.26	-2.22	.03	-9.46	-.57
Uyku sorunları	.35	.10	3.32	<.01	.14	.55
Yaş	.44	.16	2.79	.01	.13	.74
Uyku sorunları*Yaş	-.02	.01	-2.66	.01	-.03	-.01

Uyku sorunları*yaş etkileşiminin anlamlı bulunmasının ardından, yaşın düzenleyici etkisini derinlemesine incelemek için ±1 standart sapmaya göre yaş değişkeni üç kategoriye bölünerek eğim (slope) grafiği çizilmiştir (Şekil.1, Tablo.4).

Şekil.1 Ergenlerin uyku sorunları ile akran sorunları arasındaki ilişkide yaşın düzenleyici rolü

Tablo.4 Yaşın Düzeylerine Göre Ergenlerin Uyku Sorunlarının Akran Sorunlarını Yordaması

Yaş	B	SH	t	p	LLCI	ULCI
Düşük	.10	.02	5.90	<.01	.07	.14
Orta	.07	.01	5.41	<.01	.04	.09
Yüksek	.04	.02	1.95	.05	.00	.07

Tablo.4 incelendiğinde, yaşın düşük ve orta düzeyde olduğu durumlarda, ergenlerin uyku sorunları arttıkça, akran sorunlarının arttığı görülmektedir (Sırasıyla, $B = .10$, $p < .01$; $B = .07$, $p < .01$). Yaşın düşük olduğu durumda, diğer yaşlara kıyasla ergenlerin uyku sorunları ile akran sorunları arasındaki ilişkinin gücü en yüksek seviyededir. Yaşın yüksek düzeyde olduğu düzeyde ise, ergenlerin uyku sorunları ile akran sorunları arasındaki ilişkinin marjinal düzeyde anlamlı olduğu bulunmuştur ($B = .04$, $p = .05$).

Tartışma

Ergenlerin sağlıklı şekilde hayatlarını sürdürebilmelerinde uykunun kritik öneme sahiptir (Fuligni ve ark., 2018). Ancak, ergenlik döneminde önemli biyolojik, psikolojik ve sosyal değişiklikler meydana gelmektedir ve bu değişikliklerin etkisiyle, ergenlerin uyku sürelerinde ve kalitelerinde azalmalar meydana gelmektedir (Shen ve ark., 2018). Uyku sorunları, ergenlerin savunmasızlıklarının artmasına ve bazı risklere yol açmaktadır (Harvey, 2016).

Araştırmalar, ergenlerin uyku sorunlarının birçok duygusal ve davranışsal sorun ile ilişkili olduğunu göstermektedir (Dahl ve Harvey, 2007). Ergenlerin uyku sorunları akranları ile olan ilişkilerine de etki etmektedir (Tu ve Chai, 2020). Bu çalışmada, ergenlerin uyku sorunları ile akran sorunları arasındaki ilişkide yaşın düzenleyici etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Çalışmada, ilk olarak ergenlerin cinsiyeti, yaşı, uyku sorunları ve akran sorunları arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Ergenlerin akran sorunlarının uyku sorunları ile pozitif yönde anlamlı ilişkiye sahip olduğu; cinsiyet ve yaş ile anlamlı ilişkiye sahip olmadığı gözlenmiştir. Bulgular, alanyazındaki çalışmaların bulgularıyla tutarlıdır. Semenza ve arkadaşlarının (2022) gerçekleştirdiği bir araştırmada da uyku sorunları ile akran sorunları arasında pozitif yönlü ilişki olduğu gözlenmiştir. Benzer şekilde, Tu ve Chai'nin (2020) ABD'deki ergenlerle gerçekleştirdiği boylamsal bir çalışmada, birinci zamandaki uyku sorunlarının ikinci zamandaki akran zorbalığa maruz kalmayı ve olumsuz akran ilişkilerini yordadığı bulunmuştur. Diğer yandan, mevcut çalışmada, ergenlerin uyku sorunlarının kız öğrencilerde ve yaş arttıkça arttığı saptanmıştır. Çalışmanın bulgularına paralel olarak, Delaruelle ve arkadaşlarının (2021) Belçika'daki ortaokul ve lise öğrencileri ile gerçekleştirdikleri bir çalışmada, kızlarda ve ergenlerin yaşları arttıkça uyku kalitelerinin azaldığı bildirilmiştir.

Mevcut çalışmada, ergenlerin uyku sorunlarının akran sorunlarını yordadığı ve ergenlerin yaşının bu ilişkide düzenleyici rol oynadığı gözlenmiştir. Yaşın düşük ve orta düzeyde olduğu durumlarda, ergenlerin uyku sorunları arttıkça, akran sorunlarının arttığı görülmektedir. Yaşın düşük olduğu düzey ön ergenlik, yaşın orta olduğu düzey orta ergenlik, yaşın yüksek olduğu düzey ileri ergenlik dönemine denk gelmektedir. Bulgulardan yola çıkarak; ön ergenlik ve orta ergenlik döneminde, uyku sorunlarının akran sorunları ile daha güçlü ilişkiye sahip olduğu söylenebilir. İleri ergenlik dönemindeki ilişki ise marjinal düzeyde anlamlıdır. İleri ergenlik döneminde ergenlerin sınav çalışmalarının yoğunlaştığından, uyku süreleri ve akranları ile geçirdikleri süre kısalabilmektedir. Bu durumun uyku sorunları ile akran sorunları arasındaki ilişkiyi zayıflatmış olabileceği düşünülmektedir.

Çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak, çalışma kesitsel desene sahiptir. İncelenen değişkenler arasında nedensel ilişkiler kurabilmek için boylamsal çalışmalara ihtiyaç vardır. İkinci olarak, çalışmanın verileri ergenlerden özbildirime dayalı olarak alınmıştır. İleriki çalışmalarda akran ve ebeveynlerden de veri toplanması çalışmanın geçerliğini arttıracağı düşünülmektedir. Bu sınırlılıkların yanında, çalışmayı güçlü kılan özellikler de bulunmaktadır. Çalışmanın sonuçları, ergenlik döneminde uyku sorunları ile akran sorunları arasındaki pozitif yönlü ilişkiyi ve bu ilişki üzerindeki yaşın düzenleyici etkisini göstermektedir. Bu açıdan; çalışmanın bu alanda çalışan ruh sağlığı uzmanlarına rehber olması beklenmektedir. Diğer yandan, bilgilerimize göre Türkiye'deki ergenler arasında ergenlerin uyku sorunları ile akran sorunları arasındaki ilişkide yaşın düzenleyici etkisini araştıran çalışma bulunmamaktadır. Bu sebeple, mevcut çalışmanın ilgili alan yazına katkı sağlaması ve sonraki çalışmalara kaynak oluşturması beklenmektedir.

Kaynakça

Blake, M. J., Snoep, L., Raniti, M., Schwartz, O., Waloszek, J. M., Simmons, J. G., ... & Allen, N. B. (2017). A cognitive-behavioral and mindfulness-based group sleep intervention improves behavior problems in at-risk adolescents by improving perceived sleep quality. *Behaviour research and therapy*, *99*, 147-156.

Dahl, R. E., & Harvey, A. G. (2007). Sleep in children and adolescents with behavioral and emotional disorders. *Sleep medicine clinics*, *2*(3), 501-511.

Delaruelle, K., Dierckens, M., Vandendriessche, A., Deforche, B., & Poppe, L. (2021). Adolescents' sleep quality in relation to peer, family and school factors: Findings from the 2017/2018 HBSC study in Flanders. *Quality of Life Research*, *30*, 55-65.

Duraccio, K. M., Krietsch, K. N., Chardon, M. L., Van Dyk, T. R., & Beebe, D. W. (2019). Poor sleep and adolescent obesity risk: a narrative review of potential mechanisms. *Adolescent health, medicine and therapeutics*, *10*, 117.

Erkuran, H. Ö., Yalin Sapmaz, Ş., Herdem, A., Ozturk, M., Bilaç, Ö., Önen, Ö., ... & Aydemir, Ö. (2018). DSM-5 Düzey 2 Uyku Bozukluğu Ölçeği Türkçe Formunun Güvenirliği ve Geçerliği (11-17 yaş çocuk formu ve 6-17 yaş ebeveyn formu). *Arch Neuropsychiatry*, *55*, 256-60.

Ferri R, Manconi M, Plazzi G, Bruni O, Vandi S, Montagna P, et al. (2008). "A quantitative statistical analysis of the submentalis muscle EMG amplitude during sleep in normal controls and patients with REM sleep behavior disorder". *Journal of Sleep Research. 17* (1): 89–100.

Fuligni, A. J., Arruda, E. H., Krull, J. L., & Gonzales, N. A. (2018). Adolescent sleep duration, variability, and peak levels of achievement and mental health. *Child development*, *89*(2), e18-e28.

Goodman, R. (1997). The Strengths and Difficulties Questionnaire: A Research Note. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *38*(5), 581-586.

Gradisar, M., Gardner, G., & Dohnt, H. (2011). Recent worldwide sleep patterns and problems during adolescence: A review and meta-analysis of age, region, and sleep. *Sleep Medicine*, *12*, 110–118.

Güvenir, T., Özbek, A., Baykara, B., Arkar, H., Şentürk, B. ve İncekaş, S. (2008). Güçler ve Güçlükler Anketi'nin (Gga) Türkçe Uyarlamasının Psikometrik Özellikleri. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, *15*, 65-74.

Harvey, A. G. (2016). A transdiagnostic intervention for youth sleep and circadian problems. *Cognitive and Behavioral Practice*, *23*(3), 341-355.

Hestetun, I., Svendsen, M. V., & Oellingrath, I. M. (2018). Sleep problems and mental health among young Norwegian adolescents. *Nordic journal of psychiatry*, *72*(8), 578-585.

Mazzer, K., Boersma, K., & Linton, S. J. (2019). A longitudinal view of rumination, poor sleep and psychological distress in adolescents. *Journal of affective disorders*, *245*, 686-696.

Medic, G., Wille, M., & Hemels, M. E. (2017). Short-and long-term health consequences of sleep disruption. *Nature and science of sleep*, 151-161.

Owens, J., Adolescent Sleep Working Group, Committee on Adolescence, Au, R., Carskadon, M., Millman, R., ... & O'Brien, R. F. (2014). Insufficient sleep in adolescents and young adults: an update on causes and consequences. *Pediatrics*, *134*(3), e921-e932.

Pallesen, S., Hetland, J., Sivertsen, B., Samdal, O., Torsheim, T., & Nordhus, I. H. (2008). Time trends in sleep-onset difficulties among Norwegian adolescents: 1983—2005. *Scandinavian journal of public health*, *36*(8), 889-895.

Palmer, C. A., Oosterhoff, B., Bower, J. L., Kaplow, J. B., & Alfano, C. A. (2018). Associations among adolescent sleep problems, emotion regulation, and affective disorders: Findings from a nationally representative sample. *Journal of Psychiatric Research*, *96*, 1-8.

Semenza, D. C., Jackson, D. B., Testa, A., & Meldrum, R. C. (2022). Adolescent sleep problems and susceptibility to peer influence. *Youth & Society*, *54*(2), 179-200.

Shen, L., van Schie, J., Ditchburn, G., Brook, L., & Bei, B. (2018). Positive and negative emotions: Differential associations with sleep duration and quality in adolescents. *Journal of youth and adolescence*, *47*, 2584-2595.

Tu, K. M., & Cai, T. (2020). Reciprocal associations between adolescent peer relationships and sleep. *Sleep Health*, *6*(6), 743-748.

Xie, X., Dong, Y., & Wang, J. (2018). Sleep quality as a mediator of problematic smartphone use and clinical health symptoms. *Journal of behavioral addictions*, *7*(2), 466-472.

Xie, Z., Chen, F., Li, W. A., Geng, X., Li, C., Meng, X., ... & Yu, F. (2017). A review of sleep disorders and melatonin. *Neurological research*, *39*(6), 559-565.

Zhang, J., Paksarian, D., Lamers, F., Hickie, I. B., He, J., & Merikangas, K. R. (2017). Sleep patterns and mental health correlates in US adolescents. *The Journal of pediatrics*, *182*, 137-143.

ANALYSIS OF OUTSOURCING IN THE HEALTH SECTOR IN TERMS OF STRATEGIC COST MANAGEMENT

SAĞLIK SEKTÖRÜNDE DIŞ KAYNAK KULLANIMININ STRATEJİK MALİYET YÖNETİMİ AÇISINDAN ANALİZİ

Pınar Tuğba DEĞİRMENCİOĞLU [1], Ahmet TERZİ[2]

[1]Doktora Öğrencisi, Kayseri Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0001-9335-1130

[2]Doç.Dr., Kayseri Üniversitesi, Develi SBBF Sağlık Yönetimi Bölümü,

ORCID: 0000-0003-4193-3782

Özet

Günümüzde sağlık sektörü, giderek artan bir karmaşıklıkla ve baskıyla karşı karşıyadır. Bu sektördeki kurumlar, sürdürülebilirliklerini sağlamak ve kaliteli hizmet sunabilmek için çeşitli stratejik yaklaşımları benimsemektedirler. Stratejik maliyet yönetimi, bir kurumun maliyetlerini belirleme, kontrol etme ve optimize etme sürecini içermektedir. Bu süreç, kurumların kaynaklarını doğru şekilde tahsis etmesini, operasyonel etkinliği artırmasını ve rekabet avantajı elde etmesini sağlamaktadır. Son yıllarda sağlık sektöründeki kurumlar; giderek karmaşık hale gelmiştir. Maliyetlerini azaltmak ve kaynakları en verimli şekilde kullanmak için yeni stratejiler aramışlardır. Bu bağlamda, özellikle sağlık sektöründe dış kaynak kullanımı stratejik bir öneme sahiptir. Sağlık sektöründe dış kaynak kullanımı, temizlik hizmetleri, bilgi teknolojisi altyapısı, tedarik zinciri yönetimi gibi birçok alanda olabilmektedir. Bu strateji, sağlık kurumlarının uzmanlık alanlarına odaklanmalarını ve operasyonel verimliliklerini artırmalarını sağlamaktadır. Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı'nın elektronik kamu alımları platformu (EKAP) üzerinden gerçekleştirdiği sağlık kurumlarının hizmet alım ihalelerini detaylı bir şekilde analiz etmektedir. Analiz, dış kaynak kullanımının stratejik maliyet yönetimi açısından sağlık sektöründe nasıl bir etki yarattığını, ilgili ihale süreçlerinin ve bu süreçlerdeki maliyetlerin nasıl yönetildiğini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Analiz sonuçları, sağlık kurumlarının farklı alanlarda dış kaynak kullanımına verdikleri önemi göstermektedir. Özellikle, bakım onarım hizmetlerinde ve görüntüleme hizmetlerindeki dış kaynak kullanımının operasyonel verimlilik artışı ve uzmanlık gerektiren hizmetlerin temini açısından önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Analizimizde dikkat çeken önemli bir nokta, sağlık kurumlarının genellikle kısa süreli projeleri tercih etme eğilimleri ve bu durumun yılsonu yoğunluğunu yansıtan ihale aktiviteleriyle ilişkilendirilmesidir.

Anahtar kelimeler: Sağlık sektörü, stratejik maliyet yönetimi, dış kaynak kullanımı

Abstract

Today, the healthcare sector faces increasing complexity and pressure. Organizations in this sector adopt various strategic approaches to ensure their sustainability and provide quality services. Strategic cost management involves the process of determining, controlling, and optimizing costs within an organization. This process enables organizations to allocate resources correctly, enhance operational efficiency, and gain a competitive advantage.

In recent years, institutions in the healthcare sector have become increasingly complex. They have sought new strategies to reduce costs and use resources more efficiently. In this context,

outsourcing in the healthcare sector holds strategic importance, particularly in areas such as cleaning services, information technology infrastructure, and supply chain management. This strategy allows healthcare institutions to focus on their areas of expertise and improve operational efficiency.

This study analyzes in detail the service procurement tenders of healthcare institutions carried out through the electronic public procurement platform (EKAP) of the Republic of Turkey Ministry of Health. The analysis aims to evaluate the impact of outsourcing on strategic cost management in the healthcare sector and assess how relevant tender processes and costs are managed. The results of the analysis demonstrate the importance healthcare institutions place on outsourcing in various areas. Specifically, outsourcing in maintenance and repair services and imaging services is shown to be significant for enhancing operational efficiency and procuring services requiring expertise. An important observation from our analysis is the tendency of healthcare institutions to prefer short-term projects, often associated with year-end procurement activities.

Keywords: Health sector, strategic cost management, outsourcing

1. GİRİŞ

Sağlık hizmetleri, toplumların refahı için kritik öneme sahip temel unsurlardan biridir ve modern sağlık sistemlerinin karmaşıklığı ve baskısı altında sürdürülebilirliği, yönetim açısından önemli bir zorluktur. Sağlık hizmetlerindeki maliyet artışları, kaynakların etkin bir şekilde kullanılması gerekliliğini daha da önemli hale getirmektedir. Bu bağlamda, sağlık kurumları stratejik maliyet yönetimi kavramını benimsemekte ve operasyonel verimliliği artırmak, maliyetleri azaltmak ve kaliteli hizmet sunmak için stratejik yaklaşımlar geliştirmektedir. Stratejik maliyet yönetimi, bir kurumun maliyetlerini belirleme, kontrol etme ve optimize etme sürecini içerir. Bu süreç, kurumun kaynaklarını doğru şekilde tahsis etmesini, operasyonel etkinliği artırmasını ve rekabet avantajı elde etmesini sağlar. Son yıllarda, sağlık sektöründeki kurumlar giderek karmaşık hale gelmiş ve maliyetleri azaltmak ve kaynakları en verimli şekilde kullanmak için yeni stratejiler aramıştır. Bu stratejilerden biri de dış kaynak kullanımıdır. Dış kaynak kullanımı, bir kurumun belirli işlevlerini veya süreçlerini dış kaynaklara devretme stratejisini ifade eder. Sağlık sektöründe bu, temizlik hizmetleri, bilgi teknolojisi altyapısı, tedarik zinciri yönetimi gibi birçok alanda olabilmektedir. Bu strateji, sağlık kurumlarının uzmanlık alanlarına odaklanmalarını ve operasyonel verimliliklerini artırmalarını sağlamaktadır. Sağlık hizmetlerinin sunumu, günümüzde giderek karmaşıklaşan ve rekabetçi bir ortamda gerçekleşen bir süreç haline gelmiştir. Sağlık kurumları, sürdürülebilirliklerini sağlamak ve kaliteli hizmet sunabilmek için stratejik maliyet yönetimi kavramına önem vermektedirler. Bu bağlamda, sağlık kurumları, operasyonel maliyetleri düşürmek ve kaynakları daha etkin bir şekilde kullanmak amacıyla farklı stratejiler geliştirmekte ve uygulamaktadırlar. Bu stratejilerden biri de dış kaynak kullanımıdır. Dış kaynak kullanımı, bir kurumun belirli işlevlerini veya süreçlerini dışarıdan bir sağlayıcıya devretme stratejisini ifade eder. Sağlık kurumlarında, dış kaynak kullanımı genellikle hastane temizliği, hasta bakımı, medikal cihaz bakımı, bilgi teknolojisi hizmetleri gibi alanlarda kullanılmaktadır. Dış kaynak kullanımı, sağlık kurumlarına maliyetleri azaltma, operasyonel verimliliği artırma ve uzmanlık gerektiren hizmetleri sağlayan profesyonel firmaların deneyiminden faydalanma fırsatı sunmaktadır. Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı'nın elektronik kamu alımları platformu (EKAP) üzerinden gerçekleştirdiği sağlık kurumlarının hizmet alım ihalelerini detaylı bir şekilde analiz etmektedir.

Analiz, dış kaynak kullanımının stratejik maliyet yönetimi açısından sağlık sektöründe nasıl bir etki yarattığını, ilgili ihale süreçlerinin ve bu süreçlerdeki maliyetlerin nasıl yönetildiğini

değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın kavramsal çerçeve bölümünde, sağlık sektöründe stratejik maliyet yönetiminin tanımı ve önemi ele alınmıştır. Ardından, dış kaynak kullanımının bu stratejiye nasıl katkı sağladığı detaylı bir şekilde incelenmiştir. Yöntem aşamasında ise bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı'nın kapsamı içerisinde, sağlık kurumlarının hizmet alım ihaleleri üzerinde durularak, dış kaynak kullanımının stratejik maliyet yönetimine olan etkisi analiz edilmiştir. Analiz, kamu elektronik ihale sisteminden sağlık kurumlarının hizmet alım ihalelerine ait verilerin incelenmesi yoluyla gerçekleştirilmiştir.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Bu bölümde sağlık sektöründe stratejik maliyet yönetimi ve dış kaynak kullanımı kavramları açıklanmıştır. Stratejik Maliyet Yönetimi, stratejik unsurların öncelikli olarak değerlendirildiği, net, kesin ve biçimsel bir şekilde maliyet analizlerine dayanan bir yönetim yaklaşımıdır. Bu yöntemde maliyet verileri, sürekli ve güçlü rekabet avantajları elde etmek amacıyla kullanılır. Her işletmenin stratejisi diğerlerinden farklı olduğu için, her bir işletmenin kendi özel stratejilerini destekleyecek özgün bir maliyet yönetim sistemine sahip olması gerekir (Titiz ve Çetin, 2000:130). Sağlık sektörü, sürekli değişen taleplere ve maliyet baskılarına maruz kalan dinamik ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu nedenle, sağlık kurumlarının başarısı, etkin bir maliyet yönetimi stratejisi oluşturulmasına bağlıdır. Günümüz işletmelerinin hedeflerine ulaşması ve rekabet avantajı elde etmesi için yeni yönetim yaklaşımlarını benimsemeleri gerekmektedir. Sağlık sektöründe giderek artan kullanım alanlarından biri dış kaynak kullanımıdır. Hastanelerin geniş ve karmaşık hizmet sunma rolleri, bu işletmelerde dış kaynak kullanımını uygun hale getirmektedir (Yiğit vd., 2007: 86). Dış kaynak kavramının ilk olarak 1980'lerde kullanıldığı, ancak bir yönetim aracı ve iş yaptırma modeli olarak yaygınlaşmasının 1990'larda ortaya çıktığı belirtilmektedir (Gözüküçük ve Çelik, 2012: 3). Dış kaynak kullanımıyla ilgili literatürde farklı tanımlamalar yapılmıştır. Tatari (2005:1) tarafından yapılan tanıma göre, dış kaynak, bir şirketin işlemlerini veya süreçlerini harici bir firma ile paylaşması olarak açıklanmıştır. Dış kaynak kullanımı, işletmelerin rekabetçi bir avantaj elde etmek için kendi öz yetenekleriyle ilgili işleri kendilerinin yapması ve öz yetenekleri dışındaki işleri dışarıdan tedarik etmesi sürecidir olarak ifade edilebilmektedir. Dış kaynak kullanımı, sağlık işletmelerinin en iyi yaptığı iş olan sağlık hizmetine odaklanmalarını sağlayarak etkinliği ve verimliliği arttırırken, performansın artmasına, kalifiye sağlık çalışanları havuzuna daha kolay erişilmesine ve alanında uzman işletmelerle çalışıldığı için güvenilirliğin ve kurum imajının geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır (Karaca vd., 2022: 206). Kurumlar, dış kaynak kullanımıyla hem sağlıkla ilgili hem de diğer hizmet alanlarında maliyet tasarrufu sağlayarak kaynaklarını etkin ve verimli bir şekilde kullanmayı amaçlamaktadır (Kalkan vd., 2015: 54). Ayrıca, sağlık kurumları yöneticileri, dış kaynak kullanımına yönelik maliyet analizleri yaparak teknolojik cihazları ve donanımları daha düşük maliyetle kullanabilmekte, bu da kaliteli ve etkin bir sağlık hizmeti sunumunu mümkün kılmaktadır (Bozdemir ve Öcel, 2016: 1069). Sağlık kurumları açısından değerlendirildiğinde, ana faaliyetleri olan teşhis ve tedavi işlemlerinin dışındaki destekleyici tıbbi hizmetlerin ihale yapılarak dışarıdan hizmet alımıyla gerçekleştirilmesinin temel nedeni, daha düşük maliyetle, daha yüksek kalitede ve gelişmiş teknolojilerle daha iyi hizmet sunmaktır (Bozdemir ve Öcel, 2016: 1068). Robert(2001) yılında yaptığı çalışmada; sağlık hizmetlerinde stratejik dış kaynak kullanımının, gerekli liderlik yeteneklerine sahip yöneticiler tarafından başarılı bir şekilde yönetildiğinde maliyetleri kontrol etme ve kaliteli hasta bakımını sürdürme konusunda uygulanabilir bir strateji sağlayacağı sonucuna ulaşmıştır.

Türkiye'de Öztürk ve Özata (2010) tarafından gerçekleştirilen alan araştırmasında ise; hastanelerin dış kaynak kullanımının temel sebebinin, hasta memnuniyetini artırmak olduğu ortaya çıkmıştır. Kuşak ve Dülek (2022) yılında; kamu hastanelerinde görev yapan sözleşmeli

ve bakanlık onaylı hastane yöneticilerinin dış hizmet kullanımına ilişkin algıları ve dış hizmet kullanımının hastane verimliliğine etkisi ölçmüşlerdir. Çalışmada; hastane yöneticilerinin değerlendirmelerine göre dış kaynak kullanımı ile sağlık hizmetlerinin kalitesi-verimliliği arasında pozitif yönde güçlü bir ilişki bulunmuştur. Dış kaynak tedarikçilerinden yöneticiler büyük bir memnuniyet duyarken, tedarikçilerle ilgili az sıklıkta problem yaşadıkları tespit edilmiştir ve sonuç olarak bu araştırma ile dış kaynak kullanımının riskli yönlerine rağmen kalite ve verimliliği artırdığı ortaya çıkmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı, sağlık kurumlarının hizmet alım ihalelerini inceleyerek sağlık kurumlarında stratejik maliyet yönetimi çerçevesinde outsourcing kullanımını analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda; sağlık kurumlarının stratejik maliyet yönetimi kapsamında 2023 yılında gerçekleştirdikleri hizmet alım ihaleleri incelenmiştir. 2023 yılı, analizin kapsamını belirlemek ve güncel verilere dayanarak dış kaynak kullanımının stratejik maliyet yönetimine etkisini değerlendirmek için uygun bir zaman aralığı olarak seçilmiştir.

2.2. Araştırmanın Önemi

Ülkemizde sağlık kurumları; temel faaliyetleri olan teşhis ve tedavi işlemlerinin dışında kalan destekleyici tıbbi hizmetleri, ihaleler aracılığıyla dış kaynaklardan hizmet satın alarak sağlamaktadır. Bu stratejinin öncelikli amacı, sunulan sağlık hizmetini; daha düşük maliyetle, daha yüksek kalitede ve ileri teknolojilerle sunmaktır. Bu araştırma, sağlık kurumlarının hizmet alım ihalelerinde tercih ettikleri dış kaynak alanlarını ve ihalelere ilişkin verileri ortaya çıkarması açısından önemlidir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Analiz için veriler, Türkiye'deki kamu sağlık kurumlarının gerçekleştirdiği hizmet alım ihalelerine ilişkin bilgileri içeren Kamu Elektronik İhale Platformu'ndan temin edilmiştir. Bu platform, kamu kurumlarının ihalelerini duyurduğu ve ihale süreçlerini yürüttüğü resmi bir elektronik platformdur. Sağlık kurumları tarafından gerçekleştirilen tüm hizmet alım ihaleleri bu platformda yer almaktadır. Veri toplama sürecinde, Kamu Elektronik İhale Platformu üzerindeki ilgili filtreler kullanılarak sağlık kurumlarına ait hizmet alım ihaleleri belirlenmiştir. Bu ihalelerin detaylı bilgileri, ihale metinleri ve ilanları incelenerek kaydedilmiştir. Araştırmanın evreni, T. C. Sağlık Bakanlığı'na bağlı sağlık kurumları tarafından 01.01.2023-31.12.2023 tarihleri arasında gerçekleştirilen hizmet alım ihalelerine ait bilgilerdir. Araştırmada örneklem belirlenmemiş olup, 2023 yılına ait ihalelerin tamamı incelenmiştir.

Veri Analizi

Araştırmanın verileri, EKAP internet sitesindeki (https://ekap.kik.gov.tr) ihale arama ekranında bulunan hizmet alım ihalelerine ait bilgilerden elde edilmiştir. EKAP ihale arama ekranında ihale türü: Hizmet, ihale başlangıç: 01.01.2023, ihale bitiş: 31.12.2023, ihale durumu: Sonuç İlanı Yayımlanmış, üst idareler: T.C. Sağlık Bakanlığı seçilerek hedeflenen verilere ulaşılmıştır. Veriler ilk aşamada MS Excel programına ardından SPSS v.25 (Statistical Package for the Social Sciences) aktarılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde betimleyici istatistikler kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Sağlık hizmetleri sektöründe, kurumların operasyonel etkinliklerini artırmak, maliyetleri kontrol altında tutmak ve uzmanlık gerektiren hizmetleri sağlamak amacıyla dış kaynak kullanımı stratejileri önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, sağlık kurumlarının dış kaynak kullanımı tercihlerine yönelik yapılan analizler, sektörün genel eğilimlerini ve stratejik kararlarını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Araştırma kapsamında EKAP ekranında T.C. Sağlık Bakanlığı'na bağlı sağlık kurumlarının yaptığı 2098 adet hizmet alım ihalesine ulaşılmıştır. Hizmet alım ihaleleri incelenerek sağlık kurumları tarafından hangi alanlarda dış kaynak kullanımı yoluyla hizmet alındığı Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: İhaleye konu hizmetler

Hizmet İsmi	Frekans	Yüzde
Diş Hekimliği alanında hizmet alımı (Protez,kron vs.)	266	12.68%
Yemek Hazırlama (Malzemeli, Dağıtım vs)	189	9.00%
Laboratuvar	103	4.91%
Bilgi Sistemleri (Hastane, Sağlık, İlaç vs.)	231	11.00%
Tıbbi Cihaz Servisi	84	4.00%
Görüntüleme (BT, MR, Nükleer Tıp, USG)	352	16.77%
Bakım Onarım	435	20.75%
Fizik Tedavi	12	0.57%
Proje- İhale Hazırlama	88	4.19%
Araç Kiralama (Sadece araç, Hasta taşıma, vs)	175	8.34%
İletişim Kanalları (SMS Servisi, Telefon)	52	2.48%
Kemoterapi İlaç Hazırlama+ Radyoterapi, Onkoloji Kliniği	66	3.15%
Sterilizasyon	45	2.15%

Diş Hekimliği alanında %12.68'lik gerçekleşen hizmet alımı, diş hekimliği alanında dış kaynak kullanımının önemli olduğunu göstermektedir. Bu durum, sağlık kurumlarının diş protezi gibi uzmanlık gerektiren hizmetleri dış kaynaklar aracılığıyla temin etmeyi tercih ettiğini göstermektedir. Kurumlar, yemek hizmetlerini dış kaynaklar aracılığıyla sağlayarak operasyonel yüklerini azaltabilirler. Yemek hazırlama ve dağıtım hizmetlerinde %9.00'luk dış kaynak kullanımı; stratejik maliyet yönetimi açısından tercih edildiğini göstermektedir. Laboratuvar hizmetlerinde %4.91'lik yüzdelik oran, dış kaynak kullanımının daha az olduğunu ve kurumların bu alanda daha fazla iç kaynak kullanımını tercih ettiklerini göstermektedir. Hastane(HBYS) , sağlık(SBYS), ilaç vs. gibi bilgi sistemleri hizmetlerinde %11.00'lik yüzdelik oran, dış kaynak kullanımının bu alanda ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Sağlık kurumları, bilgi teknolojileri altyapısını güncel tutmak ve veri yönetimini etkin bir şekilde gerçekleştirmek için dış kaynakları tercih etmektedir.

Tıbbi cihaz servislerinde %4.00'lük yüzdelik oran, dış kaynak kullanımının sınırlı olduğunu ve kurumların tıbbi cihaz servisi olarak daha fazla iç kaynak kullanımı veya özelleştirilmiş hizmetler tercih ediyor olmalarını göstermektedir. Görüntüleme (BT, MR, Nükleer Tıp, USG vs.) %16.77'lik yüzdelik oran, görüntüleme hizmetlerinde dış kaynak kullanımının önemli olduğunu göstermektedir. Bu alanda özellikle teknolojik gereksinimlerin ve uzmanlık gerektiren hizmetlerin dış kaynaklar aracılığıyla yaygın olarak sağlandığı görülmektedir. Bakım Onarım hizmetlerinde %20.75'lik yüzdelik oran, dış kaynak kullanımının yaygın olduğunu göstermektedir. Kurumlar, tesislerinin bakımını ve onarımını dış kaynaklar aracılığıyla gerçekleştirerek operasyonel verimliliklerini artırmayı hedeflemektedirler. Fizik Tedavi hizmetlerinde %0.57'lik yüzdelik oran, dış kaynak kullanımının çok sınırlı olduğunu göstermektedir. Proje- İhale Hazırlama hizmetlerinde %4.19'luk yüzdelik oran, bu alanda uzmanlık gerektiren işlerde dış kaynaklar aracılığıyla destek alındığını dış kaynak kullanımının olduğunu göstermektedir. Araç kiralama ve hasta taşıma hizmetlerinde %8.34'lük yüzdelik oran; dış kaynak kullanımının önemli olduğunu göstermektedir. İletişim Kanalları (SMS Servisi, Telefon) vs. %2.48'lik yüzdelik oran, iletişim kanallarında dış kaynak kullanımının sınırlı olduğunu göstermektedir. Kemoterapi ilaç hazırlama ve radyoterapi gibi uzmanlık gerektiren hizmetlerde %3.15'lik yüzdelik oran, bu alanda özel bilgi ve deneyime sahip firmalarla işbirliği yapıldığını göstermektedir. Sterilizasyon hizmetlerinde %2.15'lik yüzdelik oran, dış kaynak kullanımının sınırlı olduğunu göstermektedir. Bu değerlendirmeler, sağlık kurumlarının hangi alanlarda dış kaynak kullanımına daha fazla önem verdiğini ve hangi alanlarda daha fazla iç kaynak kullanımını tercih ettiğini göstermektedir. Bu analizler, kurumların operasyonel stratejilerini ve maliyet yönetimini anlamak için önemli ipuçları sağlamaktadır. Hizmet alım ihalelerinde belirtilen sürelere ilişkin bilgiler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 1: Hizmet alım ihalelerinde belirtilen süreler

Süre	Frekans	Yüzde
1 ay	115	6.50%
2 ay	267	15.06%
3 ay	152	8.57%
4 ay	132	7.44%
5 ay	25	1.41%
6 ay	119	6.71%
7 ay	10	0.56%
8 ay	15	0.85%
9 ay	19	1.07%
10 ay	14	0.79%
11 ay	9	0.51%
12 ay	160	9.01%

24 ay	82	4.62%
36 ay	69	3.89%
Diğer	910	51.27%

1 ay ile 4 ay arasındaki sürelerde yapılan ihalelerin toplam içinde %37.57'lik bir paya sahip olması, sağlık kurumlarının kısa süreli projeleri tercih ettiğini göstermektedir. Bu süre aralıklarında yapılan ihalelerin yüksek frekansı, hızlı çözüm gerektiren veya acil ihtiyaçları karşılamayı amaçlayan projelerin öne çıktığını düşündürmektedir. 12 ay ve üzeri sürelerde yapılan ihalelerin toplam içindeki yüzdelik oranı %17.52'dir. Bu durum, sağlık kurumlarının genellikle daha uzun vadeli projeleri tercih etmediğini veya bu tür projelerin daha az sayıda olduğunu gösterebilir. "Diğer" kategorisinde yer alan ve süresi belirtilmeyen ihalelerin %51.27'lik büyük bir orana sahip olması, sağlık kurumlarının esneklik arayışında olduğunu ve belirli süre aralıklarına sıkı sıkıya bağlı olmadıklarını gösterir. Bu durum, projelerin gereksinimlerine ve şartlarına göre değişen sürelerin tercih edildiğini düşündürmektedir. Yüksek frekansa sahip olan 2 ay, 3 ay ve 6 ay gibi sürelerin, sağlık kurumlarının stratejik planlama ve proje yönetimi süreçlerinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bu süre aralıklarında yapılan ihalelerin yoğunluğu, kurumların belirli zaman dilimlerinde projeleri başlatmayı ve tamamlamayı tercih ettiğini göstermektedir.

Tablo 3'de, ihale yapılan ayların; toplam ihaleler içindeki yüzdelik oranı ve ilgili aydaki ihale sayısı gösterilmektedir.

Tablo 2: İhale yapılan aylar

Ay	Frekans	Yüzde
Ocak	187	8.76%
Şubat	148	6.94%
Mart	214	10.03%
Nisan	137	6.43%
Mayıs	124	5.81%
Haziran	161	7.54%
Temmuz	142	6.66%
Ağustos	127	5.96%
Eylül	142	6.66%
Ekim	148	6.94%
Kasım	214	10.03%
Aralık	354	16.59%

Tablodaki verilere göre, ihalelerin en yoğun olduğu aylar Aralık, Mart ve Kasım aylarıdır. Bu aylarda yapılan ihale sayıları diğer aylara göre belirgin şekilde yüksektir. Özellikle Aralık ayındaki 354 ihale, diğer aylara göre önemli bir farkla öne çıkmaktadır.Mayıs, Ağustos ve Eylül ayları, diğer aylara göre daha düşük ihale sayılarına sahiptir. Kasım ve Aralık ayları, genel olarak yılın son çeyreğindeki ihale yoğunluğunu gösterir. Bu dönem, birçok kurumun bütçe planlaması ve sonrasında ihale süreçlerini hızlandırmasıyla ilişkilendirilebilir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Analiz sonucunda, sağlık kurumlarının farklı alanlarda dış kaynak kullanımına verdikleri önemi göstermektedir. Örneğin, bakım onarım hizmetlerindeki yüksek yüzdelik oranlar, kurumların tesislerinin bakımını ve onarımını dış kaynaklar aracılığıyla gerçekleştirerek operasyonel verimliliklerini artırmayı hedeflediklerini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, görüntüleme hizmetlerindeki dış kaynak kullanımı da teknolojik gereksinimlerin karşılanması ve uzmanlık gerektiren hizmetlerin temin edilmesi açısından önem arz etmektedir. Öte yandan, laboratuvar hizmetleri ve sterilizasyon gibi alanlarda iç kaynak kullanımının daha fazla olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum, kurumların bu alanlarda daha özelleştirilmiş ve kontrollü hizmetler sunmayı tercih ettiklerini yansıtmaktadır. Ayrıca, iletişim kanalları gibi hizmetlerde de dış kaynak kullanımının sınırlı olduğu görülmektedir, bu da kurumların bu alanlarda daha fazla iç kaynak ve kontrol istediklerini göstermektedir. Sağlık kurumlarının kısa süreli projeleri tercih etme eğilimi, acil ihtiyaçları karşılamaya yönelik hızlı çözümler arayışıyla ilişkilendirilebilir. Özellikle 1 ay ile 4 ay arasındaki sürelerde yapılan ihalelerin yüksek frekansı, kurumların operasyonel esnekliklerini ve hızlı tepki verme kabiliyetlerini göstermektedir. Diğer yandan, 12 ay ve üzeri sürelerde yapılan ihalelerin daha az olması, sağlık kurumlarının uzun vadeli projeleri tercih etme eğiliminde olmadığını ortaya koymaktadır. Bu durum, kurumların stratejik planlama süreçlerinde daha kısa vadeli hedeflere odaklanmayı tercih ettiklerini göstermektedir. Diğer" kategorisindeki süresi belirtilmeyen ihalelerin yüksek yüzdelik oranı, kurumların projelerini esnek bir şekilde planlama ve uygulama ihtiyacını vurgular. Bu durum, sağlık kurumlarının projelerinin gereksinimlerine ve şartlarına göre değişen sürelerle yönetildiğini göstermektedir. Sağlık sektöründeki ihale süreleri ve projelerin zamanlaması, kurumların operasyonel esneklik, stratejik planlama ve proje gereksinimlerine göre yönlendirdiği dinamik bir süreç olarak görülmelidir. Bu veriler, sağlık kurumlarının stratejik karar alma süreçlerinde zamanlama ve proje süreçleri üzerinde daha fazla odaklanması gerektiğini vurgulamaktadır. Kasım ve Aralık aylarındaki yoğun ihale aktivitesi, genel olarak yıl sonu yoğunluğunu ve stratejik planlama süreçlerini yansıtır. Kurumlar, yılsonunda bütçe harcamalarını tamamlama ve yeni projelere başlama eğiliminde olabileceklerini, kurumların operasyonel planlamalarını ve bütçe yönetimini dikkatlice değerlendirdiğini göstermektedir. Tüm bu analizler, sağlık sektöründe stratejik maliyet yönetimi ve operasyonel etkinliklerin önemini vurgulamaktadır. Kurumların dış kaynak kullanımı stratejileri, maliyetleri azaltma, operasyonel verimliliği artırma ve uzmanlık gerektiren hizmetleri sağlama konusundaki stratejik yaklaşımlarını yansıtmaktadır. Bu çerçevede, sağlık kurumlarının dış kaynak kullanımı stratejilerinin detaylı bir şekilde incelenmesi, sektördeki operasyonel ve maliyet yönetimi açısından değerli bir bilgi kaynağı olacaktır.

5. KAYNAKLAR

Bozdemir, E., & Yusuf, Ö. C. E. L. (2016). Hastanelerde Dış Kaynak Kullanımının Maliyet Minimizasyonu Açısından Analizi: Bolu İzzet Baysal Eğitim ve Araştırma Hastanesi Manyetik Rezonans (MR) Cihazı Örneği/The Analysis Of Outsourcing In Hospitals In Terms Of Cost Minimization: Bolu Izzet Baysal. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *20*(3).

EKAP(Elektronik Kamu Alımları Platformu). https://ekap.kik.gov.tr

Gözüküçük, M., & Çelik, Y. (2012). Sağlık Bakanlığı Hastanelerinde Dışarıdan Sağlık Hizmeti Alımı: Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, *15*(2), 1-25.

Kalkan, M., Sökmen, A., & Bıyık, Y. (2015). *Sağlık Hizmetlerinde Dış Kaynak Kullanımı: Ankara Halk Sağlığı Müdürlüğü Uygulaması.* Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17(2), 35-56.

Karaca, A. (2006). *Sağlık Hizmetleri Pazarlamasında Dış Kaynak Kullanımı Ve Sağlık İşletmelerinde Dış Kaynak Kullanımına Yönelik Bir Uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi.

Kuşak, Y., Dülek B., (2022). Dış kaynak kullanımına dair yöneticilerin algılarının değerlendirilmesi: kamu hastaneleri üzerine bir uygulama. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 8(16),

Öztürk, Y. E., & Özata, M. (2010). *Hastanelerde Dış Kaynak Kullanımı*. İstanbul: Eğitim Kitabevi.

Roberts, V. (2001). Managing strategic outsourcing in the healthcare industry.. Journal of healthcare management / American College of Healthcare Executives, 46 4, 239-49. https://doi.org/10.1097/00115514-200107000-00007.

Tatari, B. (2005). Etkili Bir Yönetim Aracı: Dış Kaynak Kullanımı. *İzmir Ticaret*.

Titiz, A. G. D. I., & Çetin, A. G. A. C. (2000). Karar almada geleneksel maliyet yönetimi yaklaşımında yaşanan gelişmeler ve stratejik maliyet yönetimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *5*(2).

Yiğit, V., Tengilimoğlu, D., Kısa, A. ve Yunus, MZ (2007). Dış kaynak kullanımı ve Türkiye'deki hastane organizasyonlarına etkileri. *Sağlık Finansmanı Dergisi* , *33* (4), 86-92.

THE RELATIONSHIP BETWEEN REFUGEES AND UNEMPLOYMENT: A STRUCTURAL BREAK CAUSATION TEST FOR TÜRKİYE

MÜLTECİ VE İŞSİZLİK ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE İÇİN YAPISAL KIRILMALI NEDENSELLİK TESTİ

Nurullah ERİKCİ[1]

[1]Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Maliye, 0009-0008-8172-3724

Özet

Bu çalışmanın amacı, ekonomik gelişmişliğin göstergelerinden biri olan işsizlik oranının mülteci sayısının etkisiyle artış veya azalış eğiliminde bulunup bulunmadığını araştırmaktır. 1990'lı yıllardan bu yana artış trendini sürdüren işsizlik oranı çeşitli değişkenlerden etkilenerek yükselişine devam etmektedir. Bu bağlamda işsizlik oranları üzerine etkisi olduğu düşünülen mülteci sayısı ülkemizde her geçen gün artışını sürdürmektedir. Türkiye bulunduğu konum itibariyle batısı ve doğusu arasında köprü görevi görmektedir. Bu görevinden dolayı göç olgusuyla sürekli karşı karşıya kalmaktadır. Bireyler gerek yüksek refah seviyesi gibi çekici faktörlere bağlı gerekse de savaş gibi ülkelerindeki itici faktörler sebebiyle göç motivasyonu oluşturmaktadırlar. 2011 yılının başlarında komşu ülkelerimizden biri olan Suriye'de çıkan savaştan ötürü Türkiye göç için tercih edilir bir konumda olmuştur. Zorunlu göç sebebiyle ülkemize mülteci statüsüne kabul edilen insan sayısında artış yaşanmıştır. Yaşanan artışlar neticesinde ülkedeki işsizlik oranlarının arttığı görüşü ortaya çıkmıştır. Bu görüşün doğrulanması için işsizlik oranı ve mülteci sayısı arasında nedensellik ilişkisi test edilmiştir. Testte kullanılan işsizlik ve mülteci verileri, 1991 yılı ile 2021 yılı arasında yıllık olmak üzere Dünya Veri Bankası'ndan alınmıştır. Alınan verilere nedensellik testi için öncelikle Augmented Dickey–Fuller (ADF) ve Fourier Augmented Dickey–Fuller (FADF) birim kök testleri uygulanmıştır. Birim kök testleri sonucunda serilerin birincil farkta durağanlaştığı tespit edilmiştir. Durağanlaşan serilere Fourier Toda & Yamamoto Nedensellik Testi uygulanmış sonucunda seriler arasında bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Eşbünleşmenin test edilmesi içinde ARDL Bounds testi yapılmıştır. ARDL testi sonucunda değişkenlerin eşbütünleşik olmadığı bulunmuştur. Yapılan ampirik analizler neticesinde 1991-2021 verileri için Türkiye'de artan mülteci sayısının ülkenin işsizlik oranları üzerine bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Mülteci, işsizlik, nedensellik

Abstract

The aim of this study is to investigate whether the unemployment rate, one of the indicators of economic development, tends to increase or decrease due to the effect of the number of refugees. The unemployment rate, which has been on an upward trend since the 1990s, continues to rise by being affected by various variables. In this context, the number of refugees, which is thought to have an impact on unemployment rates, continues to increase day by day in our country. Due to its location, Türkiye acts as a bridge between the west and the east. Because of this duty, he is constantly faced with the phenomenon of migration.

Individuals are motivated to migrate due to both attractive factors such as high welfare levels and push factors in their countries such as war. Due to the war that broke out in Syria, one of our neighboring countries, in early 2011, Turkey has been in a preferred position for immigration. There has been an increase in the number of people accepted as refugees to our country due to forced migration. As a result of the increases, the view that unemployment rates in the country has increased has emerged. To verify this view, the causality relationship between the unemployment rate and the number of refugees was tested. The unemployment and refugee data used in the test were taken from the World Data Bank annually between 1991 and 2021. First, Augmented Dickey–Fuller (ADF) and Fourier Augmented Dickey–Fuller (FADF) unit root tests were applied to the data received to test causality. As a result of unit root tests, it was determined that the series became stationary at the primary difference. Fourier Toda & Yamamoto Causality Test was applied to the stationary series, and as a result, no causality relationship was found between the series. ARDL Bounds test was performed to test cointegration. As a result of the ARDL test, it was found that the variables were not cointegrated. As a result of the empirical analysis, it has been determined that the increasing number of refugees in Turkey has no effect on the country's unemployment rates for 1991-2021 data.

Keywords: Refugee, unemployment, causality

1. GİRİŞ

Küreselleşen dünyada ülkeler arası etkileşim her geçen gün daha da kolay bir hal almaktadır. Siyasi sınırların belirginliği azalmakta bireysel ve toplu olarak insan hareketleri hızlanmaktadır. Türkiye bulunduğu coğrafi konum itibariyle doğu ve batı arasında bir köprü görevi görmektedir. Ayrıca komşu ülkelerde yaşanan olaylar ve siyasi otoritenin ılımlı yaklaşımıyla çatışma ve savaş mağduru olan bölgelerden ülkeye girişler olmaktadır. Hedef haline gelen Türkiye artan yabancı sayısı nedeniyle ekonomik ve sosyal alanlarda değişimler yaşamakta ve yaşadığı öne sürülmektedir. Ortaya çıkan tartışma konularından artan mülteci sayısı ve işsizlik arasında bir ilişki olduğu görüşü çözülmesi gereken bir problem olarak bulunmaktadır. Çalışmanın amacı, Türkiye'de artan mülteci sayısının işsizlik oranlarını olumlu ya da olumsuz bir şekilde etkileyip etkilemediğini bulmaktır. Amaca ulaşmak için dünya geneli ve Türkiye özelinde yapılan çalışmalar incelenmiş çeşitli analiz yöntemleriyle; mülteci sayısıyla işsizlik arasında bir ilişki olmadığı, göçün işsizliğin nedeni olduğu, işsizliğin göçün nedeni olduğu, göçün işsizlik oranını arttırdığı ve azalttığı, kısa vadede farklı uzun vadede farklı sonuçlar doğurduğu, ücret gelirlerinde artışa ve azalışa, ekonomik büyüme üzerinde artışa sebep olduğu gibi sonuçların yazıldığı çalışmalar incelenmiştir. Türkiye özelindeki tartışmanın çözümü için 1991-2021 yıllarına ait otuz bir yıllık mülteci ve işsizlik verileri değişken olarak kullanılmıştır. Analizde kullanılan mülteci (refugee) sayısı ve işsizlik (unemployment) oranı verileri Dünya Veri Bankası'ndan (The World Bank) yıllık olarak alınmıştır. Değişkenler (mülteci sayısı ve işsizlik oranı) arasındaki ilişkiyi tespit için yapısal kırılmaları tespit eden Augmented Dickey–Fuller (ADF) 1979 ve Fourier Augmented Dickey–Fuller (FADF) 2012 birim kök testleri uygulanmıştır. Birim kök testi sonrasında değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin varlığı için Fourier Toda & Yamamoto Nedensellik Testi (2018) uygulanmıştır. Eşbütünleşme analizi için ARDL Sınır Testi (2001) değişkenlere uygulanmıştır. Yapılan çalışmanın hali hazırda bulunan literatüre katkıları; güncel veriler ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin incelenmesi, yakın dönemde yapılmış çalışmaların kullandığı eski ekonometrik analizler yerine güncel ve analizleri daha güvenilir olan testler kullanmasıdır. Testlerin daha gerçekçi sonuçlar verecek olması Türkiye özelinde yapılan çalışmaların doğruluğunu güçlendirmesi ya da reddetmesi açısından mevcut literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

1.1. Kavramsal Çerçeve

Göç, geniş anlamıyla ele alındığında; politik, sosyo-kültürel, ekonomik durum ve kişisel deneyimlerin etkisi altında kalan insanların, geri dönme düşüncesiyle kısa veya uzun dönemli ya da geldiği bölgeye yerleşme düşüncesiyle yapılan yer değiştirme hareketi olarak tanımlanmaktadır (Yalçın, 2004). Göç kısaca bireysel veya kitlesel olarak menşe ülkenin kısa süreli ya da devamlı bir şekilde terkedilmesi olarak da tanımlanabilir (Şahin, 2001). Zorunlu göç, bireylerin istemleri dışında zorla yaşam alanlarından ayrılmasıdır. Zorunluluğun gerekçesini siyasi şartlar, doğal afetler ve savaş gibi etkenler oluşturmaktadır (Yilmaz, 2014). Mülteci, yaşamını sürdürdüğü ülkeyi savaş ve çatışma gibi sebeplerden dolayı terk eden başka bir devlete sığınan ve çeşitli anlaşmalarca korunan kişilerdir. Mülteci olmak için gerekli şartları taşıyan fakat hedef ülkedeki otorite tarafından mülteci statüsü verilmeyen kişilere sığınmacı denmektedir (Kolukırık, 2009).

1.2. Literatür

Literatürde göç olgusunun çeşitli değişkenler üzerine etkisini araştıran çalışmalar küreselleşme ve çeşitli ülke problemleri sonucunda artış göstermiştir. Literatürde mülteci sayısındaki artışların istihdam, ekonomik büyüme, ücret geliri, GSYİH, konut fiyatları ve işsizlik gibi çeşitli göstergeler arasında etkiye sebep olduğu belirtilmektedir. Literatür taranırken ağırlıklı olarak mülteci ve işsizlik değişkenleri kullanan ampirik çalışmalar incelenmeye çalışılmıştır. Sshan, Morris ve Sun (1999), çalışmayı Avusturalya ve Yeni Zelanda' yapılan çalışma göç ve işsizlik arasındaki bağlantıyı çözmek için ortaya koyulmuştur. 1995 yılında Toda ve Yamamoto tarafından literatüre kazandırılan Granger nedensellik testi ve VAR modeli ile değişkenler arası bağlantı test edilmiştir. Testte veri olarak 1983-1995 yıllarına ait üç aylık veriler kullanmışlardır. Göçmenler sayısından işsizliğe doğru Granger nedensellik testi sonucunda bağlantı bulunamamıştır. Badinger ve Url (2002), uzamsal filtreleme yöntemini kullanarak 1991 yılı için Avusturalya bölgesinde göçün işsizlik oranları üzerinde belirgin bir etkiye sahip olduğunu ve uzamsal etkilerin işsizlik oranındaki değişmenin yaklaşık %20'sini oluşturduğunu bulmuşlardır. Borjas (2003), makale eğitim-deneyim grupları arasındaki arz kaymaları varyasyonundan faydalanarak göçün işgücü piyasalarında oluşturacağı etkileri tahmin etmek için yeni bir yaklaşım ortaya koymuştur. Çalışmanın sonucunda ABD'ye göç ile düşük yetenekli işçiler olumsuz etkilenmiş yani göç işsizliğin bir nedeni olmuştur. Ayrıca analiz arzdaki %10'luk artışın ücretleri %3 ile %4 arasında azalttığı sonucuna ulaşmıştır. Feridun (2004), çalışma 1981-2001 göç, kişi başı GSYH ve işsizlik verilerine Granger nedensellik testleri uygulanarak Finlandiya'da yapılmıştır. Göçün %5 düzeyinde 2 yıllık gecikmeyle, kişi başı GSYH'nin reddedilmesine neden olmadığı fakat işsizliği arttırmadığına ilişkin hipotezi reddedilmektedir. Her iki sonuç içinde terine nedensellik bulunamamıştır. Bonin (2005), aynı eğitim düzeyindeki ve farklı deneyim seviyelerindeki işçi gruplarına yabancıların göç ile yerli piyasaya ücret ve istihdam açısından etkilerini incelemiştir. Çalışmada 1975-1997 Almanya verilerine, yatay kesit analizinde panel veriler kullanımıyla analiz yapılmıştır. Sonuç olarak yüzde 10'luk bir işgücü piyasasındaki göçmen artışının ücret seviyesini yüzde 1'in altında azaltacağını işsizliği arttırmayacağını bulunmuştur. İşgücü piyasasında oluşan olumsuz etki daha az vasıflı ve daha yaşlı çalışanlar adına daha etkili gözükse de sonuçlar ABD'de yapılan bir çalışmanın tam tersine göçmenlerin yerli rakipler üzerinde kayda değer bir etkinin olmadığını gösteriyor. Jean ve Jimenez (2007), 1984-2003 dönemi için Genelleştirilmiş Momentler yöntemini OECD ülkeleri verilerine uygulayarak göçün işsizlik üzerine etkisi incelenmiştir. Kısa vadede işgücü piyasasındaki göçmen payında meydana gelecek artışın beş ile on senelik dönemde yerli işsizliği arttırıcı bir etkiye sahip olacağı, uzun vadede ise göçün işsizlik üzerinde kalıcı bir etkiye sahip olmayacağı bulunmuştur.

Chletsos ve Roupakias (2012), Yunanistan için 1980-2011 dönemine ait yıllık göç, kişi başına reel GSYİH ve işsizlik verileri arasındaki ilişki ve nedenselliğin yönünü belirlemek amacıyla eş bütünleşme analizi ve Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Kişi başına reel GSYİH'nin büyüme oranı ve işsizliğin test sonucunda göçe neden olduğuna dair kanıtlar oluşmuştur. Tersine nedensellik ilişkisi kurulamamıştır. Boubtane, Coulibaly ve Rault (2013), 1980-2005 dönemini ele alan çalışmada 22 OECD ülkesinin göç, işsizlik ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisini Wald testlerine dayanan Kónya'nın (2006) panel Granger nedensellik testiyle analiz etmiştir. Çalışmanın sonucunda sadece Portekiz'de işsizliğin negatif olarak göçe neden olduğunu, hiçbir ülkede göçün işsizliğe neden olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Chamunorwa ve Mlambo (2014), Güney Afrika'daki göçmen emeğinin bölgedeki işsizlik üzerine etkisini 1980-2010 dönemi göç oranı, GSYİH, enflasyon ve eğitim düzeyi verilerini kullanarak En Küçük Kareler yöntemiyle incelemişlerdir. Sonuç olarak göç ve işsizlik arasında anlamlı bir ilişki olduğu ortaya koyulmuştur. Damette ve Fromentin (2014), göçün ekonomik etkileri üzerine ilişkin tartışmaya çözüm bulmak amacıyla OECD ülkelerinin göç, işsizlik ve ücret seviyesi verilerini, İşgücü anketlerini Genelleştirilmiş Momentler Yöntemiyle analiz ederek tahmin etmeye çalışmışlardır. Sonuç olarak elde edilen bulgular ve verilerle göçmen sayısındaki artışın kısa vadede göç alan ülkelerde ücret gelirini arttıracağı tespit edilmiştir. Bahçekapılı ve Çetin (2015), iç savaş nedeniyle göç eden Suriyeli mültecilerin ağırlıklı olarak yerleştiği Güneydoğu Anadolu bölgesi ve Türkiye geneli meydana getirecekleri ekonomik etkileri ele almış. Göçün işsizlik, fiyatlar genel seviyesi, dış ticaret hacmine etkileri incelenmiş Suriyeli mültecilerin işsizlik oranında artışa sebep olduğu sonucuna varılmıştır. Ceritoğlu vd. (2017), çalışmada Suriyelilerin Türkiye işgücü piyasası üzerindeki etkilerini bulmak için 2010-2013 dönemlerinin verileri Havuzlamış En Küçük Kareler Yöntemiyle analiz edilmiştir. Suriyeli mülteci istihdamı ile işsizlik oranında artış meydana geldiği, yerel istihdam üzerinde olumsuz etkilere sahip olduğu tespit edilmiştir. Günay, Atılgan ve Serin (2017), göç kavramını sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda çok boyutlu bir şekilde ele alan çalışma göç alan ülkelerin yerleşiminde çarpık kentleşmenin meydana geldiğini göç eden kişilerin kayıt dışı istihdamın bir parçası olduğunu öne sürmüşlerdir. Kayıt dışı istihdam sonucunda işsizlik oranlarında artış meydana geleceği görüşünü ortaya atmışlardır. Nurdoğan ve Şahin (2019), artan göç sebebiyle Türkiye işgücü piyasaları da etkilenmektedir. 1995-2019 Türkiye işsizlik rakamları ve yabancı sayısı zaman serisi analiz yöntemleriyle incelenmiştir. İşsizlik ve mülteci serileri arasında uzun dönemli nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilerek yabancı sayısının işsizliğin bir nedeni olduğu ortaya koyulmuştur. Engin ve Konuk (2020), uluslararası göçün etkisi altında olan işsizlik ve ekonomik büyüme Türkiye 1995-2019 verileri ele alınarak incelenmiştir. İnceleme ADF Birim Kök Testi ve Johansen Eş Bütünleşme Analizi ile yapılmıştır. Elde edilen sonuçlarda uzun dönemde işsizlik, göç ve büyüme arasında ilişki bulunmuştur. Göç oranındaki artışın hem işsizliği pozitif yönde etkilediği hem de ekonomik büyümeyi aynı şekilde etkilediği tespit edilmiştir. Serttaş ve Uluöz (2021), Suriye'den gelen mülteci akımının Türkiye işgücü piyasası etkilerini ele almaktadır. Veri olarak işsizlik ve mülteci sayısı kullanılmıştır. Engle-Granger ve Johansen eşbütünleşme testleri, ARDL kısıt testi sonuçları işsizlik ve mülteci sayısı serilerinin eşbütünleşik olduğunu uzun vadede birbirleriyle bağlantılı olduğunu göstermiştir. Kaya ve Aydın (2021), 2011 yılından beri artış gösteren göçmen sayısının Türkiye enflasyon, işsizlik, büyüme ve konut talebi üzerine etkileri veri olarak kullanılmıştır. Veriler 2012-2019 yılları arası üçer aylık olarak alınmıştır. Mülteci sayısı UNHCR üzerinden kalan veriler TÜİK'ten elde edilmiş, Johansen eşbütünleşme, Granger nedensellik, VAR ve Etki-Tepki testleri yapılmıştır. Sonuç olarak kısa dönemde Türkiye ekonomisi olumsuz etkilemediği, ama olumsuz etkinin uzun dönemde ortaya çıktığı tespit edilmiştir.

Göçmen sayısındaki artış işsizliği tetiklese de enflasyon ve konut talebi üzerinde kayda değer olmayan yatay artışlı bir seyir ortaya çıkarmaktadır. Ekonomik büyüme üzerinde elde edilen sonuçlar göçün dönemsel artış ve azalışlara sebep olduğudur.

2. YÖNTEM

Bu bölümde yapılan testler için kullanılan verilere ait bilgiler ve amaca ulaşmak için kullanılan ekonometrik analiz yöntemlerine dair metodolojik bilgiler verilmiştir.

2.1. Veri

Çalışmada Türkiye için 1991-2021 arasındaki dönemi kapsayan mülteci (refugee) sayısı ile işsizlik (unemployment) oranı yıllık veriler halinde otuz bir gözlem olarak kullanılmıştır. Analizde testleri yapmak için kullanılan mülteci sayısı ve işsizlik oranı verisi Dünya Veri Bankası'ndan (The World Bank) elde edilmiştir. Değişkenlerden mülteci sayısına dair altmış iki veri bulunurken işsizlik oranlarına dair otuz bir veriye ulaşılmıştır. Dünya Veri Bankası üzerinden çekilen verilerde gözlem sayısındaki uyuşmazlıktan dolayı zamansal bir kısıt meydana gelmiştir. Değişkenlerden mülteci çalışma açısından bağımsız değişken, işsizlik oranı ise bağımlı değişken konumundadır.

2.2. Metodoloji

2.2.1. Birim Kök Testleri

Literatürde Dickey-Fuller (DF), Augmented Dickey-Fuller (ADF), Phillips ve Perron (PP) birim kök testleri ve durağanlık için kullanılan Kwiatkowski vd. (KPSS) testi geleneksel birim kök testleridir. Bu geleneksel birim kök testleri, test için kullanılan serideki doğal felaketler, ekonomik krizler ve politika değişimleri gibi sebeplerle ortaya çıkan beklenmedik değişimleri dikkate almamaktadır. Seri üzerinde meydana gelen bu beklemedik değişimler kırılma olarak adlandırılmaktadır. Ani kırılmalar bu geleneksel birim kök testi sonuçlarının doğruluğunu sapmalı bir duruma getirmektedir (Aydın, 2020b). Perron (1989), zaman serilerindeki ekonomik, siyasi ya da doğal afetler sonucunda meydana gelecek şokları kukla değişkenler vasıtasıyla modelleyen ani yapısal kırılmalı birim kök testini literatüre kazandırmıştır. Peron (1989) modelinde yapısal değişmenin tarihini bilindiği varsayımı altında dışsal olarak kırılma tarihini belirlemiştir. Dışsal olarak belirlenen kırılma modelin eksik yanını oluşturmaktadır. Dış müdahale ile ortaya çıkan bu problemi çözmek için Zivot ve Andrews (1992), Perron (1994), Lumsdaine ve Papell (1997), Kapetanios (2005) ve Lee ve Strazicich (2003, 2013) tarafından yapısal kırılmaların içsel olarak modellendiği birim kök testleri belirtilen tarihlerde literatüre kazandırılmıştır. Literatüre kazandırılan bu testlerde zamanla eksik yönleri ortaya çıkmıştır. Bu eksik yönlerin başında yapısal kırılmaların yapısının ve sayısının önsel olarak biliniyor olması şartıdır. Becker vd. (2004, 2006) bu zorunluluğu ortadan kaldırmak için tahminleri içsel olarak yapabilen önsel kırılmaların yapısına ve sayısına ihtiyaç duymayan Fourier yaklaşımını önermişlerdir. Enders ve Lee (2012) ADF testinin formunu geliştirerek Fourier ADF (FADF) testini ortaya koymuşlardır. Test Fourier yapıdaki terimlerin kullanımıyla kırılmaları yumuşak hale getirmiştir.

$$\alpha(t)=\alpha_0+\gamma_1\sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right)+\gamma_2\cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \qquad (1)$$

$$\Delta y_t = \alpha_1 + \delta t + \beta y_{t-1} + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{i=1}^{p} \vartheta_i \Delta y_{t-i} + u_t \qquad (2)$$

Enders ve Lee (2012) yeni modeli oluştururken deterministik terim yardımıyla yapısal kırılmaları (1) numaralı formülü geliştirerek modellemişlerdir. Fourier ADF testi için önerilen model (2) numaralı formülde yer almaktadır. Formülde bulunan k Fourier terimlerine ait frekans sayılarını temsil etmektedir. FADF testine iki aşamada gerçekleşen bir yöntem önermektedir. İlk aşama için model (2) için k $1 \leq k \leq 5$değerleri aralığında tahmin edilir. En küçük kalıntı kareler toplamına sahip olan model testte uygun model olarak seçilir. İkinci aşamada ise Fourier terimlerinin anlamlı olup olmadığı klasik F testi yardımıyla yapılmaktadır. H0; c_3 = c_4 = 0 için test yapılır. Anlamlı ise değerler yorumlanır anlamsız bir sonuç elde edildiğinde Fourier ADF testini iptal edip standart ADF testinin yapılması tavsiye edilmektedir.

2.2.2. Nedensellik Testleri

Toda ve Yamamoto (1995) en büyük problemlerden olan durağanlık sorununu çözmüş bununla birlikte kısa dönemdeki bilgi kaybını sona erdiren Vector Autoregressive (VAR) modeline dayanan nedensellik testini literatüre kazandırmışlardır. Toda ve Yamamoto nedensellik testinde iki parametre önem teşkil etmektedir. İlk parametre serilerin maksimum bütünleşme dereceleri (d_max), ikinci parametre ise Vector Autoregressive (VAR) modelin uygun gecikme uzunluğunu temsil eden (p)' dir. Bu şartlar altında Toda ve Yamamoto nedensellik testi için (p + d_max) gecikme uzunluğunda Vector Autoregressive (VAR) modeli tahmin edilerek nedensellik analizi yapılmaktadır. Toda ve Yamamoto nedensellik testi yapısal kırılmaları dikkate almayan özelliktedir. Yapısal kırılmaları dikkate almadığı için yapısal kırılmalı serilerle analiz yapıldığında test sonuçları sapmalı olarak ortaya çıkabilmektedir (Aydın, 2020a).

$$y_t = \alpha_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_1 y_{t-1} + \ldots + \beta_{p+dmax} y_{t-(p+dmax)} + \varepsilon_t \qquad (3)$$

Toda ve Yamamoto nedensellik testinin kırılmaları dikkate almayan problemini çözmek için Nazlıoğlu, Görmüş ve Soytaş (2016) Model (1)' de bulunan deterministik terimi Toda ve Yamamoto- Vector Autoregressive (VAR) modeline ekleyerek testi yumuşak yapısal kırılmalarla birlikte Model (3)'de tanımlayarak Fourier Toda-Yamamoto testini literatüre kazandırmışlardır.

2.2.3. Eşbütünleşme Analizi

Pesaran, Shin ve Smith (2001) Autoregressive Distributed Lag Bound Test (ARDL) sınırlı gözlem sayısına sahip analizler için en çok tercih edilen yöntemlerdendir. ARDL sınır testi aynı zamanda kısa ve uzun dönemli ilişkilerin tespiti açısından da tercih edilmektedir. Testte değişkenlerin aynı seviyede ya da seviyede ve birinci farkında olduğunun önemi yoktur. Önemli olan sadece serinin ikinci farkının durağan olarak analiz edilmemiş olmasıdır.

$$\Delta Y_t = a_0 + \sum_{i=1}^{m} a_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^{m} a_{2i} \Delta M_{t-i} + \sum_{i=0}^{m} a_{3i} \Delta E_{t-i} + a_4 Y_{t-1} + a_5 M_{t-1} + a_6 E_{t-1} + u_t$$

3. BULGULAR

Çalışmada mülteci sayısı ile işsizlik oranları arasındaki ilişki nedensellik analizi çerçevesinde incelenmiştir. Nedensellik testi durağan seriler kullanarak yapılması gerektiği için serilerin öncelikle birim kök testleri yapılarak durağanlık seviyelerine bakılmıştır. Birim kök testi geleneksel ADF testi ve yumuşak yapısal kırılmaları dikkate alan Fourier ADF testi ile yapılmıştır. Çalışmanıza ilişkin bulguları bu kısma yazınız. Eğer çalışmanızda tablo ve şekil kullanacaksanız aşağıda verilen örneklere göre düzenleyiniz.

Tablo 1: Fourier Augmented Dickey-Fuller (FADF) Birim Kök Testi

	Düzey Değerler		Birinci Farklar	
Değişken	Sabit	Sabitli, Trendli	Sabit	Sabitli, Trendli
Seri 1-Mülteci	-1.748	-4.730	-2.783	-2.803
%1	-4.420	-4.950	-4.420	-4.450
%5	-3.810	-4.350	-3.810	-3.780
%10	-3.490	-4.050	-3.490	-3.440
Seri 2-İşsizlik	-4.103	-4.346	-29.081	-28.940
%1	-3.970	-4.690	-3.640	-4.290
%5	-3.270	-4.050	-2.970	-3.650
%10	-2.910	-3.710	-2.640	-3.290

Tablo 2: Fourier Kısıt Testi

Değişken	**Test İstatistiği**
Seri 1-Mülteci	0.757487
Seri 2-İşsizlik	1.014846

İlk olarak FADF testi yapılmış birim kök testinin sonuçlarının bulunduğu Tablo 1'de görüldüğü gibi serinin durağanlık seviyesi ve anlamlılık düzeyleri tablolaştırılmıştır. Sonuçların kullanılabilmesi için Fourier terimlerin anlamlılığı F-testi ile ölçülerek Tablo 2'de gösterildiği gibi f istatistiğine ulaşılmıştır. Fourier terimlerinin anlamlılığını gösteren f istatistiği anlamsız çıkmıştır. Bu sebeple ADF birim kök test istatistikleri kullanılması gerekmektedir.

Tablo 3: Augmented Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi

	Düzey Değerler			Birinci Farklar		
Değişken	Sabit	Sabitli, Trendli	Sabitsiz, Trendsiz	Sabit	Sabitli, Trendli	Sabitsiz, Trendsiz
Seri 1-Mülteci	-0.605230	-1.850940	-0.225950	-2.172673	-3.786760	-1.93014

	(0.8546)	(0.6535)	(0.5961)	(0.2199)	(0.0339)	(0.0525)
%1	-3.679322	-4.309824	-2.647120	-3.679322	-4.356068	-2.64712
%5	-2.967767	-3.574244	-1.952910	-2.967767	-3.595026	-1.95291
%10	-2.622989	-3.221728	-1.610011	-2.622989	-3.233456	-1.61001
Seri 2-İşsizlik	-1.191141	-2.460392	0.550300	-4.888649	-4.888047	-4.88795
	(0.6650)	(0.3438)	(0.8293)	(0.0005)	(0.0026)	(0.0000)
%1	-3.670170	-4.296729	-2.644302	-3.679322	-4.309824	-2.64712
%5	-2.963972	-3.568379	-1.952473	-2.967767	-3.574244	-1.95291
%10	-2.621007	-3.218382	-1.610211	-2.622989	-3.221728	-1.61001

Tablo 3'te gösterildiği gibi Augmented Dickey Fuller (ADF) testi sonucunda serinin birim kök içerip içermediği test edilmiş serinin düzeyde birim kök içerdiği birinci farkında serinin her iki değişken açısından birim kök içermediği durağan olduğu tespit edilmiştir. Seriler I(1) olarak bulunmuş nedensellik testi için gerekli veri elde edilmiştir.

Tablo 4: Fourier Toda & Yamamoto Nedensellik Test Sonuçları

	Mülteci=>İşsizlik	**İşsizlik=>Mülteci**
Wald stat	0.252	0.003
Asymptotic p-value	0.882	0.998
Optimal Lags	2.000	2.000
dmax	1.000	1.000

Tablo 4'te raporlanan sonuçlarda görüldüğü üzere yumuşak yapısal kırılmaları dikkate alan nedensellik testinde mülteci işsizlik arasında ve aynı şekilde tersine yapılan testlerde işsizlik ve mülteci değişkenleri arasında nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Tablo 5: ARDL Bounds Test Sonuçları

Test Statistic	2.679872	
k	1	
Critical Value Bounds	I0 Bound	I1 Bound
%1	4.94	5.58
%5	3.62	4.16
%10	3.02	3.51

Eşbütünleşme kapsamında ARDL testi öncesi ARDL Bounds testi yapılmıştır. Testin sonuçları Tablo 5'te görüldüğü üzere test istatistiği %1, %5 ve %10 kritik değerlerinin alt sınırından küçük bir değer çıkmış. Tüm kritik değerlerde de H0 reddedilemez ve eşbütüleşme yoktur. H0 hipotezi reddedilip eşbütünleşme olduğu sonucuna ulaşılamadığı için kısa ve uzun dönem için sapmaları gösteren hata düzeltme modeline gidilmeye ihtiyaç duyulmamıştır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Son zamanlarda gerek dünya genelinde gerekse ülkemiz açısından problem olan işsizlik çeşitli değişkenler tarafından etkilenmekte ve etkilendiği düşünülmektedir. İşsizlik üzerinde etkiye sahip olduğu düşünülen ve literatürde ampirik çalışmalara konu olan kavram mülteci değişkenidir. Çalışmada mülteci sayısının Türkiye için işsizlik oranlarına etkisi araştırılmıştır. Türkiye özelinde mülteci sayısı ile işsizlik arasındaki ilişkinin varlığını test etmek için yapılan bu çalışmada mülteci sayısı ve işsizlik oranları verileri 1991-2021 döneminde yıllık olarak incelenmiştir. Çalışmada ilk olarak veri olarak kullanılan zaman serilerinin birim köklü mü durağan mı olduğu yumuşak yapısal kırılmaları dikkate alan FADF ve ADF birim kök testleri yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar f istatistiğinin anlamsız çıkmasıyla çalışmanın FADF testinden ADF testine yönelmesini sağlamıştır. ADF testinin sonucunda mülteci ve işsizlik serilerinin düzeyde birim köklü, birinci farkında mülteci değişkeni için %5 kritik değerinde durağan, işsizlik değişkeni için %1 kritik değerinde durağan olduğu tespit edilmiştir. Birinci farkta durağanlaştığı tespit edilen seri I(1) olarak değerlendirilip nedensellik testine geçilmiştir. Yapısal kırılmaları dikkate alan Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testi ile mülteci-işsizlik, işsizlik-mülteci yönleri arasında nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Kısa ve uzun dönemli değişkenler arası eşbütünleşme tahmini yapan ARDL testi için yapılan ARDL Bounds test sonucunda H0 reddedilememiş ve eşbütünleşme sonucuna ulaşılamamıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular sonucunda Türkiye için mülteci sayısının işsizlik oranlarını etkilemediği sonucuna varılmıştır.

5. KAYNAKLAR

Aydın, M. (2020a). Askeri harcamalar, ekonomik büyüme ve çevre kirliliği arasındaki ilişki: Türkiye için yapısal kırılmalı nedensellik testinden kanıtlar. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, *5*(2), 261–275.

Aydın, M. (2020b). Seçilmiş OECD Ülkelerinde Çevre Vergilerinin Çevre Kirliliği Üzerindeki Etkileri: Yapısal Kırılmalı Nedensellik Testinden Kanıtlat. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, *28*, 137–154.

Badinger, H., & Url, T. (2002). Les déterminants du chômage régional: Des preuves provenants de l'Autriche. *Regional Studies*, *36*(9), 977–988. https://doi.org/10.1080/0034340022000022558

Bahcekapili, C., & Cetin, B. (2015). The Impacts of Forced Migration on Regional Economies: The Case of Syrian Refugees in Turkey. *International Business Research*, *8*(9). https://doi.org/10.5539/ibr.v8n9p1

Becker, R., Enders, W., & Hurn, S. (2004). A general test for time dependence in parameters. *Journal of Applied Econometrics*, *19*(7), 899–906.

Becker, R., Enders, W., & Lee, J. (2006). A stationarity test in the presence of an unknown number of smooth breaks. *Journal of Time Series Analysis*, *27*(3), 381–409.

Bonin, H. (2005). Wage and employment effects of immigration to Germany: Evidence from a skill group approach. *Institute for the Study of Labor Discussion Paper*, *1875*.

Borjas, G. J. (2003). The labor demand curve is downward sloping: Reexamining the impact of immigration on the labor market. *The Quarterly Journal of Economics*, *118*(4), 1335–1374.

Boubtane, E., Coulibaly, D., & Rault, C. (2013). Immigration, unemployment and GDP in the host country: Bootstrap panel Granger causality analysis on OECD countries. *Economic Modelling*, *33*, 261–269. https://doi.org/10.1016/j.econmod.2013.04.017

Ceritoglu, E., Yunculer, H. B. G., Torun, H., & Tumen, S. (2017). The impact of Syrian refugees on natives' labor market outcomes in Turkey: evidence from a quasi-experimental design. *IZA Journal of Labor Policy*, *6*(1). https://doi.org/10.1186/s40173-017-0082-4

Chamunorwa, W., & Mlambo, C. (2014). The unemployment impact of immigration in South Africa. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, *5*(20), 2631–2640. https://doi.org/10.5901/mjss.2014.v5n20p2631

Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, *74*(366), 427–431. https://doi.org/10.2307/2286348

Enders, W., & Lee, J. (2012). The flexible Fourier form and Dickey–Fuller type unit root tests. *Economics Letters*, *117*(1), 196–199. https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.econlet.2012.04.081

Engin, C., & Konuk, T. (2020). Türkiye Ekonomisinde Uluslararası Göçün İşsizlik ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *10*(1), 103–123.

Feridun, M. (2004). Does Immıgratıon Have An Impact On Economıc Development And Unemployment? Empırıcal Evıdence From Fınland (1981 – 2001. *International Journal of Applied Econometrics and Quantitative Studies*, *1*(3).

Fromentin, V., Damette, O., & Zou, B. (2014). *The global economic crisis and the effect of immigration on the employment of native-born workers in Europe*. https://doi.org/10.13140/2.1.1373.7925

Gormus, A., Nazlioglu, S., & Soytas, U. (2018). High-yield bond and energy markets. *Energy Economics*, *69*, 101–110. https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.eneco.2017.10.037

Günay, E., Atılgan, D., & Serin, E. (2017). Dünya'da ve Türkiye'de Göç Yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *7*(2), 37–60.

Jean, S., & Jimenez, M. (2007). *The Unemployment Impact of Immigration in OECD Countries*. https://doi.org/10.1787/162425722235

Kapetanios, G. (2005). Unit-root testing against the alternative hypothesis of up to m structural breaks. *Journal of Time Series Analysis*, *26*(1), 123–133. https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1467-9892.2005.00393.x

Kaya, O., & Adın, Ü. (2021). Economıc Impact Of Syrıan Refugees On Turkısh Economy. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *23*(3), 1151–1177. https://doi.org/10.16953/deusosbil.932430

Kolukırık, S. (2009). Mülteci ve sığınmacı olgusunun medyadaki görünümü: Medya politiği üzerine bir değerlendirme. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *8*(1), 1–20.

Kónya, L. (2006). Exports and growth: Granger causality analysis on OECD countries with a panel data approach. *Economic Modelling*, *23*(6), 978–992. https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=edselp&AN=S0264999306000496&lang=tr&site=eds-live&scope=site&authtype=ip,uid

Lee, J., & Strazicich, M. C. (2003). Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks. *The Review of Economics and Statistics*, *85*(4), 1082–1089. https://doi.org/10.1162/003465303772815961

Lee, J., & Strazicich, M. C. (2013). Minimum LM unit root test with one structural break. *Economics Bulletin*, *33*(4), 2483–2492.

Lumsdaine, R. L., & Papell, D. H. (1997). Multiple Trend Breaks and the Unit-Root Hypothesis. *The Review of Economics and Statistics*, *79*(2), 212–218. https://doi.org/10.1162/003465397556791

Nazlioglu, S., Gormus, N. A., & Soytas, U. (2016). Oil prices and real estate investment trusts (REITs): Gradual-shift causality and volatility transmission analysis. *Energy Economics*, *60*, 168–175.

Nurdoğan, A. K., & Şahin, M. (2019). Türkiye'ye Yönelen Uluslararası Göç İşsizliğin Bir Nedeni Mi? *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*. https://doi.org/10.26466/opus.569989

Perron, P. (1989). The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis. *Econometrica*, *57*(6), 1361–1401. https://doi.org/10.2307/1913712

Perron, P. (1994). Trend, Unit Root and Structural Change in Macroeconomic Time Series. In B. B. Rao (Ed.), *Cointegration: for the Applied Economist* (pp. 113–146). Palgrave Macmillan UK. https://doi.org/10.1007/978-1-349-23529-2_4

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, *16*(3), 289–326. https://doi.org/https://doi.org/10.1002/jae.616

Şahin, C. (2001). Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme. *Sayı*, *21*(2), 57–67.

Settaş, F. Ö., & Uluöz, D. (2021). The Impact of Syrian Migration on Unemployment: Evidence from Turkey. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*. https://doi.org/10.31679/adamakademi.796016

Shan, J., Morris, A., & Sun, F. (1999). Immigration and unemployment: New evidence from Australia and New Zealand. *International Review of Applied Economics*, *13*(2), 253–260. https://doi.org/10.1080/026921799101698

Stelios, R., & Chletsos, M. (2012). *Munich Personal RePEc Archive Immigration, Unemployment and Growth: Empirical Evidence from Greece Immigration, Unemployment and Growth: Empirical Evidence from Greece*.

Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, *66*(1), 225–250. https://doi.org/https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01616-8

Yalçın, C. (2004). *Göç sosyolojisi*. Anı Yayıncılık.

Yilmaz, A. (2014). Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri / International Migration: Its Types, Causes And Effects. *Turkish Studies*, *9*. https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.6274

Zivot, E., & Andrews, D. W. K. (1992). Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, *10*(3), 251–270. https://doi.org/10.2307/1391541

ANALYSIS OF STUDIES CONDUCTED IN THE FIELD OF SUSTAINABILITY ACCOUNTING

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK MUHASEBESİ ALANINDA YAPILAN ÇALIŞMALARIN ANALİZİ

HALİME KARACA

İnönü Üniversitesi Malatya MYO Muhasebe ve Vergi Bölümü

Özet

Muhasebe sistemi tarafından üretilen finansal bilgiler son dönemlerde işletme faaliyetlerinin ve performansının ölçülmesinde yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple muhasebe sisteminin finansal bilgiyle beraber finansal olmayan bilgiyi de raporlaması ihtiyacı oluşmuştur. Bu raporlarla işletmelerin performanslarına ilişkin doğru bilgiler elde edilebilecek rekabet edilebilirlik sağlanacaktır. Böylece çevrenin korunmasının yanı sıra sürdürülebilirliğin sağlanması, işletmelerin rekabet üstünlüğü sağlamalarında önem teşkil etmektedir. Klasik muhasebe çevresel ve toplumsal faktörleri göz önünde bulundurmadan, ekonomik faktörlere odaklanmakta, sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınmaya belirli kurumsal katkılar hakkında yeterli düzeyde ilgili bilgi sağlamamaktadır. Sürdürülebilirlik muhasebesi ise işletmelerin sürdürülebilirlik doğrultusunda yürüttükleri faaliyetlerini değerlendirip ölçmeyi amaçlamaktadır Bu çalışmanın amacı sürdürülebilirlik muhasebesi alanında yapılan çalışmaları inceleyerek bilim insanlarının boşlukları değerlendirerek yeni araştırmalar yapmaları için bir kaynak sağlamak, karşılaştırma ve analiz için fırsatlar sunmaktadır. Bu amaç doğrultusunda Scopus veri tabanında "Sustainability Reporting" anahtar kelimesiyle tarama yapılarak 422 çalışmaya ulaşılmıştır. Filtreleme sonucunda 272 makale analize dahil edilmiştir. Analiz sonucunda 46 makale ile en çok yayının 2023'te yapıldığı, Schaltegger S., Lodhia S.ve Burritt Rl J adlı yazarların konuyla ilgili en fazla yapan yazarlar olduğu tespit edilmiştir. En çok kullanılan anahtar kelimeler sustainability ve sustainable development, en çok makale yayımlayan kurum Unıversity of South Australia, en çok atıf alan ülke UK olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Sürdürülebilirlik Muhasebesi, R bibliyometrix

Absract

Financial information produced by the accounting system has recently been inadequate in measuring business activities and performance. For this reason, there is a need for the accounting system to report non-financial information along with financial information. With these reports, accurate information regarding the performance of businesses will be obtained and competitiveness will be ensured. Thus, ensuring sustainability as well as protecting the environment is important for businesses to achieve competitive advantage. Classical accounting focuses on economic factors without considering environmental and social factors, and does not provide sufficient relevant information about sustainability and specific corporate contributions to sustainable development. Sustainability accounting aims to evaluate and measure the activities carried out by businesses in line with sustainability. The aim of this study is to examine the studies carried out in the field of sustainability accounting, to provide a resource for scientists to evaluate the gaps and conduct new research, and to provide opportunities for comparison and analysis. For this purpose, 422 studies were reached by

searching the Scopus database with the keyword "Sustainability Reporting". As a result of filtering, 272 articles were included in the analysis. As a result of the analysis, it was determined that the most publications were made in 2023 with 46 articles, and the authors named Schaltegger S., Lodhia S. and Burritt Rl J were the authors who made the most on the subject. The most used keywords were sustainability and sustainable development, the institution that published the most articles was the University of South Australia, and the country with the most citations was the UK.

Keywords: Accounting, Sustainability Accounting, R bibliometric

1. Giriş

Sürdürülebilirlik, son dönemlerde kamu ve özel sektör bakımından önemi gittikçe artan stratejik bir konu haline gelmiştir. Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun 1987 yılında Brundtland Raporu'nu yayınlaması ile yaygınlaşan sürdürülebilir kavramı önceleri çevresel konuları içerse de, ilerleyen süreçte gelişerek sosyal boyutu da kapsamıştır. Sosyal, çevresel ve ekonomik konuların beraber değerlendirilmesi şeklinde tanımlanan sürdürülebilirliğin temelinde doğal, ekonomik ve sosyal sermayenin gelecek nesillere taşınmasında daha hassas ve dikkatli davranılması fikri yatar (Tüm 2014: 59). Sürdürülebilirlik ekonomik, çevresel ve sosyal olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. Son dönemlerde işletmeler, sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlayan sürdürülebilirlik belirteçlerini kullanarak söz konusu üç boyutu izlemektedir. İşletmeler düzeyinde ele alınan sürdürülebilir kalkınma, kurumsal sürdürülebilirlik olarak tanımlanmaktadır. Kurumsal sürdürülebilirlik, sürdürülebilirlik boyutlarını bir bütün olarak değerlendirmekte, boyutların arasında dengeyi oluşturarak birbirleri ile ilişkilerini dikkate almaktadır (Demircioğlu ve Ever, 2019: 60). Kurumsal sürdürülebilirlik kavramının ortaya çıkardığı ekonomik, çevresel ve sosyal sorumlulukların işletme tarafından ne düzeyde benimsendiğine ilişkin bilginin bilgi kullanıcıları tarafından talep edilmesiyle sürdürülebilirlik raporları ortaya çıkmıştır. Sürdürülebilirlik muhasebesi parasal değerlere yer verse de genelde finansal olmayan unsurları barındırmaktadır (Yükçü ve Fidancı, 2016: 666).

Klasik muhasebe çevresel ve toplumsal faktörleri göz önünde bulundurmadan, ekonomik faktörlere odaklanmakta, sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınmaya belirli kurumsal katkılar hakkında yeterli düzeyde ilgili bilgi sağlamamaktadır (Schaltegger ve Burritt, 2010: 377). Sürdürülebilirlik muhasebesi ise işletmelerin sürdürülebilirlik doğrultusunda yürüttükleri faaliyetlerini değerlendirip ölçmeyi amaçlamaktadır (Tüm, 2014: 71). Sürdürülebilirlik muhasebesi, çevresel ve sosyal unsurları dikkate almasının yanı sıra, etkililik ve verimlilik konularına odaklanma ve ekosistemlerin ve toplulukların etkileşimler ve ilişkilerinin dikkate alındığı muhasebe sistemidir (Schaltegger ve Burritt, 2010: 377). Bu kapsamda sürdürülebilirlik muhasebesi, ekonomik, çevre ve sosyal konularını dikkate alan klasik muhasebenin geliştirilmiş bir şekli olarak tanımlanabilir (Zhang ve Chen, 2017: 2).

Bu çalışmanın amacı, Sürdürülebilirlik Muhasebesi" konusunda yapılan ve "Scopus" veri tabanı üzerinden taranan makalelerin eğilim ve gelişimlerinin bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmesidir. Bu kapsamda sürdürülebilirlik muhasebesi kavramsal olarak açıklanmış, Scopus veri tabanında yayımlanan makaleler performans analizi ve bilimsel haritalama yöntemlerini konu alan bibliyometrik analiziyle incelenmiştir.

2. YÖNTEM

Çalışmada bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bibliyometrik araştırma, belirli bir alandaki akademik araştırmalara genel bir bakış sunan ve makalelerde, atıflarda, yazarlarda, anahtar sözcüklerde ve kurumlardaki temel eğilimleri belirleyen bir araştırma şeklidir

(Martínez-Lopez vd., 2018: 441). Çalışmada Scopus veri tabanı tercih edilmiştir. Scopus veri tabanının daha kapsamlı tarama olanağı sunduğu gerekçesiyle Scopus veri tabanı kullanılmıştır.

Scopus veri tabanı analiz aracı ile 28.03.2024 tarihinde TITLE-ABS-KEY ("Sustainability Reporting") parametresi kullanılarak 422 çalışma elde edilmiş, TITLE-ABS-KEY ("SUSTAINABILITY ACCOUNTING") AND (LIMIT-TO (SUBJAREA, "BUSI") OR LIMIT-TO (SUBJAREA, "ECON") OR LIMIT-TO (SUBJAREA, "SOCI") OR LIMIT-TO (SUBJAREA, "ENVI")) AND (LIMIT-TO (DOCTYPE, "ar")) AND (LIMIT-TO (LANGUAGE , "English")) sınırlandırılmış ve 272 makaleye ulaşılmıştır.

Bibliyometrik analizlerde bilimsel haritalama ve performans analizi gibi kullanımlar söz konusudur (Cobo vd., 2011: 1382). Bilim haritalamasının amacı, bilimsel araştırmanın yapısal ve dinamik yönlerinin gösterilmesidir (Morris ve Van Der Veer Martens, 2008: 216). Performans analizlerinin amacı ise, yayınlanan belge sayısı ve alıntı sayısı gibi üretkenlik ve etki göstergelerinin analiz edilmesidir (Gaviria vd., 2018: 1656). Çalışma kapsamında edinilen verilerin bibliyometrik analizi kapsamında performans ve haritalama analizleri yapılmış ve mevcut literatür göz önünde bulundurularak aşağıdaki sorulara cevaplar aranmaktadır:

1. Sürdürülebilirlik muhasebesi konusunda öne çıkan dergiler hangileridir?

2. Araştırma konusuyla ilgili makalelerin performans verileri nasıldır?

2.1. Araştırma konusuyla ilgili yayın yapan dergilerde yayınlanan makalelerin sayısı ve yıllara göre dağılımı nasıldır?

2.2. Araştırma konusunda en fazla atıf alan makaleler hangileridir?

2.3. Araştırma konusuyla ilgili en fazla yayını ve atıfı olan yazar, üniversite ve ülkelerin dağılımı nasıldır?

3. Araştırma konusuyla ilgili işbirlikleri nasıldır?

3.1. Araştırma konusuyla ilgili en fazla birliktelik oluşturan kelimeler, yıllara göre ilişkileri, kavramların gelişim ve etkileşimi nasıldır?

3.2. Araştırma konusuyla ilgili en fazla işbirliği içerisinde olan yazarlar kimlerdir?

3.3. Araştırma konusuyla ilgili en fazla işbirliği içerisinde olan ülkeler hangileridir?

Çalışmada R bibliyometrix yazılımı kullanılmış, çalışmadaki bulgular Biblioshiny uygulaması ile elde edilmiştir

3. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde sürdürülebilirlik muhasebesi çalışmalarının performans analizi ve bilimsel haritalama analizi yapılarak sonuçları değerlendirilmiştir.

3.1. Araştırma Alanındaki Dergilere İlişkin Bulgular

Scopus veri tabanında ("Sustainability Reporting") anahtar kelimesiyle tarih sınırlandırması yapılmadan arama gerçekleştirilmiştir. Konuya ilişkin çalışmalar yapan dergiler bibliometrix programında analiz edilmiştir. Analize sadece İngilizce yayın yapan dergiler eklenmiştir.

Şekil 1: Yayın Sayısına Göre İlk 10 Dergi

Şekil 1'de ilk sırada yer alan 27 makale ile "Sustainability Accounting, Management And Policy Journal" Dergisidir. Dergilerin etki gücünün tespiti için Bradford analizi yapılmıştır. Veri tabanında bulunan ve öne çıkan çekirdek dergilerin görülebilmesi için yapılan Bradford analizi sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Bradford Yasası

SO	Rank	Freq	cumFreq	Zone
Sustainability Accounting, Management And Policy Journal	1	27	27	Zone 1
Sustainability (Swıtzerland)	2	26	53	Zone 1
Journal Of Cleaner Production	3	20	73	Zone 1
Accounting, Auditing And Accountability Journal	4	16	89	Zone 1
Meditari Accountancy Research	5	11	100	Zone 1
Critical Perspectives On Accounting	6	7	107	Zone 2
Business Strategy And The Environment	7	6	113	Zone 2
Corporate Social Responsibility And Envıronmental Management	8	4	117	Zone 2
Journal Of Business Ethics	9	4	121	Zone 2
Journal Of Accounting And Organızational Change	10	3	124	Zone 2

Samuel C. Bradford tarafından geliştirilen Bradford yasası belirli bir konu ile ilgili belgelerin matematiksel bir işleve göre dağıldığını, böylece bir konu ile ilgili makalelerdeki artışın, dergi/bilgi kaynaklarının sayısında da bir artış gerektireceğini belirtmektedir (Sangam, 2015: 2). Bradford yasası, ilgili alanda yayımlanan dergilerin hangilerinin çekirdek grup dergi

olduğunu tespit etmede kullanılmaktadır. Yasa dergileri üç gruba bölmekte ve çekirdek grup olan ilk grubun o konu ile ilgili makalelerin üçte birini içerdiğini belirtmektedir (Garfield, 1980: 477).

Bradford yasasına göre yapılan analiz Tablo1'de verilmiş Sustainability Accounting, Management And Policy Journal, Sustainability (Swıtzerland), Journal Of Cleaner Production, Accounting, Auditing And Accountability Journal, Meditari Accountancy Research dergilerinin 1. Çekirdek grup olarak en üretken dergiler olduğu belirlenmiştir.

Şekil 2: Dergilerin Bradford Yasasına Göre Dağılımı Grafiği

Şekil 2'de yer alan dağılım grafiğinde yer alan dergilerin araştırma konusuyla ilgili yayın yapan dergilerin içinde bir çekirdek grup oluşturduğu doğrulanmaktadır.

Tablo 2: Kaynakların Yerel Etkisi

Dergi	h_index	g_index	m_index	TA	YS	PY_start
Journal Of Cleaner Production	17	20	0,895	1289	20	2006
Sustaınability Accounting, Management And Policy Journal	16	27	1,067	745	27	2010
Sustainabılıty (Switzerland)	12	26	1,2	744	26	2015
Accounting, Auditing And Accountability Journal	11	16	0,579	988	16	2006
Business Strategy And The Envıronment	6	6	0,316	595	6	2006
Critical Perspectives On Accounting	6	7	0,286	750	7	2004
Journal Of Business Ethics	4	4	0,4	182	4	2015
Meditari Accountancy Research	4	11	0,333	144	11	2013

Corporate Social Responsibility And Envıronmental Management	3	4	0,5	80	4	2019
Journal Of Accounting And Organızational Change	3	3	0,3	100	3	2015

Kısaltmalar TA: Toplam Atıf; YS: Yayın Sayısı; PY_start: İlk Yayın Yılı

Tablo 2'de kaynak etki değeri en yüksek olan Journal Of Cleaner Production dergisinin h index 17, g indeks 20 ve m indeks değerinin 0.895'tir. Sürdürülebilirlik muhasebesi alanında ilk yayını 2006 yılında yapan dergi araştırma konusunda 20 makale yayınlamış ve toplam 1289 atıf almıştır.

3.2. Araştırmanın Performans Analizi

Çalışmada yayınlara ilişkin performans analizi kapsamında genel veriler, yayınlanmış makale sayıları ve zaman içerisindeki gelişim düzeyleri, en çok atıf alan makaleler, en üretken yazarlar gibi farklı bilimsel verilerden yararlanılmıştır.

Scopus veri tabanı üzerinden ("Sustainability Reporting") kelimesiyle arama yapılması sonucunda 1999-2024 yılları arasında 272 adet makale elde edilmiştir. Makalelerle ilgili genel bilgiler Tablo 3'de verilmiştir.

Açıklama	**Sonuçlar**
Zaman Aralığı	1999:2024
Kaynaklar	134
Makale	272
Yıllık büyüme oranı %	11,13
Makale başına ortalama atıf sayısı	5,66
Yazarların Anahtar Kelimeleri	814
Yazarlar	647
Tek yazarlı yayınlar	50
Yayın başına eş yazarlar	2,78
Uluslararası ortak yazarlıklar %	29,04

Tablo 3'te yer alan sonuçlara göre 2023 yılına kadar toplam 647 yazarın araştırma konusunda çalışma yaptığı, yapılan çalışmalardan tek yazarlı yayın sayısının 50, yayın başına ortak yazar oranının 2,78 ve uluslararası ortak yazarlı oranının %29,04 olduğu görülmüştür.

3.2.1. Yıllara göre bilimsel üretim

Şekil 3: Yıllara Göre Bilimsel Üretim

Şekil 3'te araştırma konusuna ilişkin ilk makalenin1999 yılında yayınlandığı 2012 yılında yayın sayısında artış olduğu ve 46 makale ile en çok yayının 2023' te yapıldığı görülmektedir.

3.2.2. Yıllık Toplam Atıf Sayısı

Tablo 4: Yıllık Toplam Atıf Sayısı

Yıl	MeanTCperArt	N	Ort.TA yıl başına	Alıntı Yap. Yıllar
1999	24	1,00	0,92	26
2000	25	1,00	1,00	25
2003	32	1,00	1,45	22
2004	27,5	2,00	1,31	21
2005	229	1,00	11,45	20
2006	177,14	7,00	9,32	19
2007	37	1,00	2,06	18
2008	74	1,00	4,35	17
2010	117,88	8,00	7,86	15
2011	108,75	4,00	7,77	14
2012	85,33	9,00	6,56	13
2013	36	6,00	3,00	12
2014	48	12,00	4,36	11

2015	101	12,00	10,10	10
2016	44,67	12,00	4,96	9
2017	48,6	10,00	6,08	8
2018	44	21,00	6,29	7
2019	27,21	19,00	4,54	6
2020	25,52	31,00	5,10	5
2021	16,65	23,00	4,16	4
2022	10,2	30,00	3,40	3
2023	2,78	46,00	1,39	2
2024	0,79	14,00	0,79	1

Tablo 4 incelendiğinde önceki yıllarda yayınlanan makalelere daha fazla atıf yapıldığı, makale başına ortalama atıf ile yıllık ortalama atıf sayıları açısından en verimli yılın 2006 yılı olduğu görülmektedir. 2006 yılında araştırma konusunda 7 adet makale yayınlanmış, makalelerin yıllık ortalama atıf oranı 9,32

ve makalelerin ortalama atıf oranı 177,14 olarak gerçekleşmiştir.

3.2.3. En ilgili yazarlar

1999-2024 yılları arasında en çok yayın yapan yazar kategorisinde ilk 10 yazarın yer aldığı tabloda Schaltegger S. 13 makale ile en çok yayın yapan yazardır. Lodhia S. 5 makale ile ikinci, Burritt Rl J. 4 makale ile üçüncü sıradadır.

Şekil 4: Yayın Sayılarına Göre Yazarlar

Tablo 5: Yazarların Yerel Etkisi

Yazar	h_index	g_index	m_index	TA	YS	PY_start
Schaltegger, S.	10	13	0,526	1377	13	2006
Lodhia, S.	5	5	0,455	340	5	2014
Gray, R.	4	4	0,211	610	4	2006
Kaur, A.	4	4	0,444	126	4	2016
Passetti, E.	4	4	0,364	133	4	2014
Banacloche, S.	3	3	0,6	37	3	2020
Burritt, Rl.	3	4	0,2	737	4	2010
Consolandi C.	3	3	0,429	116	3	2018
Eccles, Rg.	3	3	0,429	116	3	2018
Hörisch, J.	3	3	0,3	175	3	2015

Tablo 5, yayın yapan yazarların etki değerlerini, almış oldukları toplam atıfları, yayın sayıları ve dergide ilk yayınlarını hangi yıl yaptıklarını referans alarak sıralamaktadır. Buna göre Stafen Schaltegger, .h_index değeri 10, g index değeri 13, m index değeri 0,526 ve 1377 atıfla ilk sırada yer almaktadır.

Şekil 5: En Çok Yayın Yapılan Üniversiteler

Çalışmaya ilişkin veri tabanında yer alan makalelerin yazarlarının bağlantılı oldukları kurumlar incelendiğinde; Unıversity of South Australia 10 makale ile ilk sırada, Leuphana Unıversity

Lüneburg 8 makale ile ikinci sırada ve Unıversıdad De Burgos 6 yazar ile üçüncü sırada yer almaktadır

3.2.4. En Çok Atıf Alan ülkeler

Şekil 6: En Çok Atıf Alan ülkeler

Analiz sonuçları, makale başına 1436 atıf ile UK en çok atıf alan ülke olduğunu, ardından makale başına 1337 atıf ile İtalya geldiğini göstermektedir.

3.2.5. Dünyada En Çok Atıf Alan Makaleler

Dünya genelinde en çok atıfta bulunulan makaleler ve yayınlandıkları dergiler Tablo 6'da gösterilmiştir. En çok atıf alan makale Burritt RL, ve Schaltegger, S. (2010) tarafından yazılan "Sustainability accounting and reporting: fad or trend?" başlıklı makalesidir.

Tablo 6: Dünyada En Çok Atıf Alan Makaleler

Yayın	DOI	TA	TC per Year	Norm. TC
BURRITT RL, 2010, ACCOUNT AUDIT ACCOUNT J	10.1108/09513571011080144	444	29,60	3,77
GRAY R, 2006, ACCOUNT AUDIT ACCOUNT J	10.1108/09513570610709872	433	22,79	2,44
FLOWER J, 2015, CRIT PERSPECT ACCOUNT	10.1016/j.cpa.2014.07.002	420	42,00	4,16
O'DWYER B, 2011, ACCOUNT ORGAN SOC	10.1016/j.aos.2011.01.002	390	27,86	3,59
PERRINI F, 2006, BUS STRATEGY ENVIRON	10.1002/bse.538	371	19,53	2,09

GOND JP, 2012, MANAGE ACCOUNT RES	10.1016/j.mar.2012.06.003	342	26,31	4,01
WOOD R, 2015, SUSTAINABILITY	10.3390/su7010138	325	32,50	3,22
SCHALTEGGER S, 2006, INT J ACCOUNT AUDIT PERFORM EVAL	10.1504/IJAAPE.2006.010098	297	15,63	1,68
SCHALTEGGER S, 2010, J WORLD BUS	10.1016/j.jwb.2009.08.002	263	17,53	2,23
LAMBERTON G, 2005, ACCOUNT FORUM	10.1016/j.accfor.2004.11.001	229	11,45	1,00

3.3. Araştırmaların Bilim Haritalama Analizi

Bilim haritalamayla; bilgi sistemindeki entelektüel bağlantıların temsillerinin bulunması, öğelerin farklı gruplandırarak araştırma alanının yapısı ve oluşan sınıflandırmanın görsel temsilinin oluşturulması amaçlanmaktadır (Zupic & Cater, 2015: 429).

3.3.1. En İlgili Anahtar Kelimeler

Şekil 7: En İlgili Anahtar Kelimeler

Elde edilen kelime bulutu incelendiğinde araştırma konusunu oluşturan Sustainability ve sustainable development kelimelerinin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir.

3.3.2. Eş birliktelik analizi

Eş birliktelik ağı, çalışmalardaki kelimeler arasında ilişkiler kurmak ve araştırılan alanın kavramsal yapısını meydana getirmek amacıyla kullanan bir içerik analizi tekniğidir (Callon vd., 1983).

Şekil 8: Eş Birliktelik Ağı

Anahtar kelimelerin birlikte geçmeleri ile oluşturdukları yapı Şekil 8'de gösterilmiştir. Analiz yapılırken bir anahtar kelimenin minimum oluşum sayısı 5 olarak seçilmiştir. Renkler her kelimenin ait olduğu kümeleri temsil etmektedir ve her küme bir konu olarak görülebilir. Kümelerdeki düğümlerin büyüklükleri ve yakınlıkları kelimelerin kullanım sıklıklarını göstermektedir. Şekil 8'de görüldüğü üzere anahtar kelimelerden oluşan eş birliktelik ağında beş küme oluşmuştur. Küme içerisinde araştırma konusunu oluşturan "Sustainibility" kelimesi en büyük düğüme sahip olup sonrasında ise en büyük düğüme sahip kelime "Sustainable Development" kelimesidir.

3.3.3. Eş Yazar Analizi

Şekil 9: Eş Yazar Ağı

Şekil 9'da göre en çok iş birliği yapan yazarlar, düğümlerin büyüklüğü ile gösterilmektedir. Her bir renk kümesi yazarların birbirinden farklı iş birliklerine ilişkin fikirler vermektedir. En büyük düğümü oluşturan yeşil küme Schaltegger S, Gray R, Horisch J, Hurrit R L. İsimli yazarlardan oluşmaktadır.

3.3.4. Ülkelerden Oluşan İş Birliği Analizi

Şekil 10: Dünya İş Birliği Haritası

Şekil 10'da gösterilen dünya işbirliği haritasına göre en fazla işbirliğinin AUSTRALIA ve GERMANY (f=7), daha sonra ise AUSTRALIA ve NEW ZEALAND (f=3) arasında gerçekleştiği görülmüştür.

Sonuç

Son dönemlerde sürdürülebilirliğin önemi işletmeler açısından artış göstermektedir. Sürdürülebilirlik kavramının ortaya çıkardığı ekonomik, çevresel ve sosyal sorumlulukların işletme tarafından ne düzeyde benimsendiğine ilişkin bilginin bilgi kullanıcıları tarafından talep edilmesiyle sürdürülebilirlik raporları ortaya çıkmıştır. Sürdürülebilirlik muhasebesi; işletme faaliyetleriyle ilgili yalnızca ekonomik değil, çevresel boyut ve bunların toplumdaki etkilerini ortaya koyan sosyal boyutu da dikkate almak gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Çalışmada sürdürülebilirlik muhasebesi alanında yapılan çalışmaların incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda "Sustainability Accounting" anahtar kelimesiyle Scopus veri tabanında tarama yapılmış toplam 422 çalışmaya ulaşılmıştır. Daha sonra yapılan filtreleme de makale; "Busines, Management and Accounting", "Economic Econometric and Finance", ve "Social Sciences" çalışma alanları belirlenerek İngilizce makalelerle sınırlandırılmıştır. Filtrelemeyle 272 makale elde edilmiştir. Analiz sonucunda sürdürülebilirlik alanında en fazla makalenin 2023 yılında yayımlandığı, konuyla ilgili makaleleri en çok yayımlayan derginin "Sustainability Accounting, Management And Policy Journal olduğu görülmektedir. En çok yayın yapan yazarlar Schaltegger, S., ve Lodhia, S. en çok kullanılan anahtar kelimeler sustainability ve sustainable development, en çok makale yayımlayan kurum Unıversity of South Australia, en çok atıf alan ülke UK olmuştur. Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilirlik muhasebesi alanında yazar, ülke ve üniversite üretimleri yıllar itibariyle artış göstermektedir.

Bu alanda artan bir ilgiyle birlikte çalışmaların yetersizliği göz önünde bulundurularak akademik araştırmalar için açık bir alan olduğu ifade edilebilir.

Kaynakça

Callon, M., Courtial, J.-P., Turner, W. A., & Bauin, S. (1983). From translations to problematic networks: An introduction to co-word analysis. *Social Science Information*, 22(2), 191-235. doi:10.1177/053901883022002003.

Cobo, M. J., Lopez-Herrera, A. G., Herrera-Viedma, E., & Herrera, F. (2011). Science mapping software tools: Review, analysis, and cooperative study among tools. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 62, 1382-1402.

Demircioğlu, E. N., & Ever, D. (2019). Sürdürülebilirlik Muhasebesinin Teorik Açıdan İncelenmesi, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 28(3), 59-72. https://doi.org/10.35379/cusosbil.644980

Gaviria-Marin, M., Merigo, J.M. & Popa, S. (2018). Twenty years of the Journal of Knowledge Management: a bibliometric analysis. *Journal of Knowledge Management*, 22, 1655-1687.

Martínez-Lopez, F.J., Merigo, J.M., Valenzuela-Fernandez, L. & Nicolas, C. (2018). Fifty years of the European Journal of Marketing: A bibliometric analysis, European Journal of Marketing, 52, 439-468.

Morris, S., &Van Der Veer Martens, B. (2008). Mapping research specialties. *Annual Review of Information Science and Technology*, 42(1), 213–295.

Schaltegger, S. ve Burrit R. L. (2010). Sustainability Accounting for Companies: Catchphrase or Decision Support for Business Leaders?. Journal of World Business, (45), 375-384.

Tüm, K. (2014). Kurumsal Sürdürülebilirlik ve Muhasebeye Yansımaları: Sürdürülebilirlik Muhasebesi, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 5*(1), 58-81.

Yükçü, S., & Fidancı, N. (2016). Sürdürülebilirlik Maliyeti Örneği Olarak Maden Sahası Restorasyonu. Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 30(3), 663-677.

Zhang, B., & Chen, B. (2017). Sustainability accounting of a household biogas project based on emergy.Applied energy, 194, 819-831.

Zupic, I., & Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods*, 18(3), 429-472.

THE NARRATIVE OF FEAR AND THE REPRESENTATION OF FEAR IN THE FILMS OF "JAUME BALAGUERO

"JAUME BALAGUERO" FİLMLERİNDE KORKU ANLATISI VE KORKUNUN TEMSİLİ

Fevzi KASAP[1], Özgür YILMAZKOL[2]

[1]Prof.Dr., Yakın Doğu Üniversitesi İletişim Fakültesi, Medya-Kültür-Sinema,

Orcid: 0000-0003-3965-3837

[2]Dr., TRT, Medya-Kültür-Sinema,

Orcid: 0000-0002-4150-4243

Özet

Robin Wood, korku filmlerinin korku unsuru olarak 'öteki' kavramını öne sürer. Cinsellik dürtüsünün, etnik grupların, diğer/çevre kültürlerin alternatif ideolojilerin ötekini temsil ettiğini söyler. Egemen ideolojinin kabul etmediği ve reddettiği düzenin devamı için tehlikeli bulduğu dürtü ve güdüleri yansıtan öteki, filmlerde kötü özelliklerle donatılarak verilir ve nefret duygusuyla yorumlanır. Ötekiler yani filmlerde korkulanlar/korkutanlar: şeytan, vampir, hayalet, cin, katil, kurt adam, şizofren, seri katil, zenci, arap teröristler olarak resmedilir. Pek çok korku filminde baskılanmış olanı dışavuran canavar, filmin sonunda yokedilerek cezalandırılmış olur. İspanyol Sineması, farklı türlerde çekilen filmleri ile özgün yapıdaki bir ülke sinemasıdır. Özellikle son yıllarda üstüste çevrilen korku filmlerinde gerek teknik gerek görsel gerekse anlatı özellikleri bakımından dikkat çekici bir farklılık göze çarpmaktadır. Çalışmada, İspanyol Sineması'nın korku filmi yönetmenlerinden biri olan Jaume Balaguero'nun filmleri arasından rastgele örneklem yoluyla seçilen 3 film, auterist perspektif yöntemiyle incelenecek, yönetmenin ***'korku'*** kavramını anlatısı içine nasıl, ne şekilde yerleştirdiğinin izi sürülecektir. Hem ülke hem de yönetmen olarak 'korku' sinemasında farklılık yaratan özgün kodlar araştırılacak ve farklılık yaratan unsurlar detaylı olarak incelenecek ve yorumlanacaktır. Çalışmanın örneklemi olarak yönetmen Balaguero'nun yönettiği ***"Kırılgan"*** (Yön. Jaume Balaguero, 2005), ***"Mientras Duermes / Ölüm Uykusu"*** (Yön. Jaume Balaguero, 2011) ve ***"Muse"*** (Yön. Jaume Balaguero, 2017) filmleri seçilmiştir.

Anahtar kelimeler: Film, Anlatı, Korku, Auterist Perspektif

Abstract

Robin Wood proposes the concept of 'the other' as the horror element of horror films. He says that the sexual impulse represents the other of ethnic groups, alternative ideologies of other/surrounding cultures. The other, which reflects the impulses and motives that the dominant ideology does not accept and considers dangerous for the continuation of the order that it rejects, is given in films by being equipped with bad features and interpreted with a feeling of hatred. The others, that is, those who are feared/scared in the movies: satan, vampire, ghost, genie, murderer, werewolf, schizophrenic, serial killer, negro, arab terrorists are depicted as. In many horror films, the monster that expresses the repressed one is punished by being destroyed at the end of the film. Spanish Cinema is a country cinema with an original structure with films made in different genres. Especially in the horror films that have been translated

consecutively in recent years, there is a remarkable difference in terms of both technical, visual and narrative features. In the study, 3 films selected by random sampling from among the films of Jaume Balaguero, one of the horror film directors of Spanish Cinema, will be examined using the auterist perspective method, and how and in what way the director Deconstructs the concept of 'horror' into his narrative will be traced. The original codes that make a difference in 'horror' cinema, both as a country and as a director, will be researched, and the elements that make a difference will be examined and interpreted in detail. As an example of the work, "Fragile" directed by director Balaguero (Direction. Jaume Balaguero, 2005), "Mientras Duermes / The Sleep of Death" (Direction. Jaume Balaguero, 2011) and "Muse" (Direction. Jaume Balaguero, 2017) films have been selected.

Keywords: Film, Narrative, Horror, Auterist perspective

LOCAL AND SCIENTIFIC NAMES AND ETHNOBOTANICAL CHARACTERISTICS OF SOME PLANTS IN TURKISH AND KAZAKH

TÜRKÇE VE KAZAKÇADAKİ BAZI BİTKİLERİN YEREL VE BİLİMSEL ADLARI İLE ETNOBOTANİK ÖZELLİKLERİ

Damezhan SADYKOVA[1], Gençay AKGÜL[2], Merey Taştan[3], Aru SEİLKHAN[4]

[1] Dr, Kazak Ulusal Kadın Öğretmen Yetiştirme Üniversitesi, Ekoturizm, 0000-0001-8240-767X

[2] Prof. Dr. Nevşehir Hacı Bektaş Veli üniversitesi, Botanik, 0000-0003-2823-3706

[3,4] Öğrenci, Kazak Ulusal Kadın Öğretmen Yetiştirme Üniversitesi

Özet

Doğadaki tüm hayvanlar, bitkiler ve insanlar bir dengenin ürünüdürler. Mitolojide bitkiler Yaratıcının insana verdiği en değerli armağan olarak ele alınmıştır. Tüm bitkiler insanın faydalanması içindir ve insanın varoluşundan itibaren bitkilerle olan ilişkisi başlamıştır. İlk çağlardan kalan arkeolojik bulgulara göre insanlar, besin elde etmek ve sağlık sorunlarını gidermek için öncelikle bitkilerden faydalanmışlardır. İlahi olarak bildirilen ve tecrübe edilerek elde edilen bu bilgiler, çağlar boyunca kullanım şekillerindeki bazı değişiklik ve gelişmelerle günümüze kadar ulaşmıştır. Bu şekildeki bitki insan ilişkisi ilk insandan beri süregelmektedir. Böylece medeniyetin başlangıcından bu yana insanlar bitkileri isimlendirmiş yiyecek, yakacak, barınak, ev eşyası, giysi, dini ritüeller ile ilaç gibi özellikleri için kullanagelmiştir. Binyıllardan beri süregelen bu bağ sonucunda, günümüzde tüm dünyanın önemini kabul ettiği ve ciddi araştırmaların yapıldığı etnobotanik bilim dalının doğmasına ön ayak olmuştur. Etnobotanik kelimesinin kökü olan etno-insanların çalışılması, botanik de bitkilerin çalışılması ya da bitki bilimi anlamına gelir. Etnobotanik, geniş anlamda, farklı insan topluluklarındaki bitki-insan ilişkilerini ifade etmektedir. Etnobotanik araştırmalar, birçok tecrübeler yoluyla edinilmiş ve uzun bir zaman süreci sonucunda nesilden nesile aktarılarak günümüze kadar ulaşan çok değerli bilgileri yansıtan içerikleri ile bitkilerin bilimsel olarak değerlendirilmelerine önemli katkıda bulunmaktadır. Bu durum etnik insan topluluklarının kültürü ile de yakından ilişkilidir. Etnobotanik terimi de "yerli halkın bitki kullanımı" veya "bir yörede yaşayan halkın, çevresinde bulunan bitkilerden çeşitli gereksinimlerini karşılamak üzere yararlanma bilgisi ve o bitkiler üzerindeki etkileri" olarak ifade edilmektedir. Bu bakımdan zengin çeşitliliğe sahip Türk lehçelerinin bu zenginliği bitki kültürüne de yansımıştır. Yapılan bu çalışmada Türkçe ve Kazakçada bulunan bazı bitkilerin Türkçe ve Kazakça adları, bilimsel aile ve tür adları ile etnobotanik özellikleri verilmiştir. Çalışmadaki verilere göre bitkilerin bazılarının isimlerinin Sarımsak ve Elma da olduğu gibi Türkçe ve Kazakçada benzer olduğu, bazılarının Meşe ve Emen gibi farklılık gösterdiği görülmüştür. Etnobotanik açıdan da yerel isimlerde olduğu gibi benzer ve farklı yönlerin olduğu görülmektedir. Örneğin Üzerlik otu etnobotanik açıdan

Türkiye ve Kazakistan'da nazarlık olarak benzer şekilde kullanıldığı gibi, farklı olarak Kazakistanda nezle, grip ve sıtma gibi hastalıklarda tütsüsü, sıtmada çayı kullanılır. Türkiye de ise tütsüsü migren için çayı da hemoroid için kullanılmaktadır. Bu çalışmayla, ortak kültür ve kökene sahip milletlerdeki bu zengin bitki kültürünün gösterilmesi, farkındalıkların artırılması, gelecek nesillere aktarılması ve yaşatılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Kazakça ve Latince bitki adları, Etnobotanik

Abstract

All animals, plants and people in nature are the product of balance. In mythology, plants are considered the most valuable gift that the Creator gave to humans. All plants are for the benefit of humans, and humans' relationship with plants has begun since their existence. According to archaeological findings from ancient times, people primarily used plants to obtain food and solve health problems. This information, divinely revealed and obtained through experience, has survived to the present day with some changes and developments in the way it is used throughout the ages. This kind of plant-human relationship has been going on since the first humans. Thus, since the beginning of civilization, people have named plants and used them for their properties such as food, fuel, shelter, household items, clothing, religious rituals and medicine. As a result of this bond, which has been going on for millennia, it paved the way for the emergence of ethnobotany, a branch of science whose importance is recognized by the whole world today and where serious research is carried out. The root of the word ethnobotany is the study of ethno-people, and botany means the study of plants or the science of plants. Ethnobotany, in a broad sense, refers to plant-human relationships in different human societies. Ethnobotanical research contributes significantly to the scientific evaluation of plants with its contents that reflect valuable information that has been acquired through many experiences and passed down from generation to generation over a long period of time. This situation is also closely related to the culture of ethnic communities. The term ethnobotany is expressed as "plant use of indigenous people" or "the knowledge of the people living in a region to use the plants in their environment to meet their various needs and their effects on those plants". In this respect, this richness of Turkish dialects with their rich diversity is also reflected in plant culture. In this study, the Turkish and Kazakh names, scientific family and species names, and ethnobotanical characteristics of some plants found in Turkish and Kazakh are given. According to the data in the study, it was seen that the names of some of the plants were similar in Turkish and Kazakh, such as Garlic and Apple, while some differed, such as Oak and Emen. It is seen that there are similar and different aspects from an ethnobotanical perspective, as in the local names. For example, the herb is used ethnobotanically in a similar way as an amulet in Turkey and Kazakhstan, but differently, in Kazakhstan, its incense is used for diseases such as cold, flu and malaria, and its tea is used for malaria. In Türkiye, its incense is used for migraines and its tea is used for hemorrhoids. With this study, it is aimed to show and raise awareness of this rich plant culture in nations with common culture and origin, and to transfer it to future generations and keep it alive.

Key wors: Turkish, Kazakh and Latin plant names, Ethnobotany

1. GİRİŞ

Doğadaki tüm hayvanlar, bitkiler ve insanlar bir dengenin ürünüdürler. Mitolojide bitkiler Yaratıcının insana verdiği en değerli armağan olarak ele alınmıştır. Tüm bitkiler insanın faydalanması içindir ve insanın varoluşundan itibaren bitkilerle olan ilişkisi başlamıştır (Gezgin, 2004). İlk çağlardan kalan arkeolojik bulgulara göre insanlar, besin elde etmek ve sağlık sorunlarını gidermek için öncelikle bitkilerden faydalanmışlardır. İlahi olarak bildirilen ve tecrübe edilerek elde edilen bu bilgiler, çağlar boyunca kullanım şekillerindeki bazı değişiklik ve gelişmelerle günümüze kadar ulaşmıştır.

Bu şekildeki bitki insan ilişkisi ilk insandan beri süregelmektedir. Böylece medeniyetin başlangıcından bu yana insanlar bitkileri isimlendirmiş yiyecek, yakacak, barınak, ev eşyası, giysi, dini ritüeller ile ilaç gibi özellikleri için kullanagelmiştir. Eski insanlar kullandıkları bitkilerin resimlerini mağara duvarlarına, mabedlere ve tabletlere işlemişlerdir. Ayrıca Hitit yazıtları ve Mısır papirüsleri bu alanda özellikle tıbbi bitkileri içeren ilk çağlardan kalma eserlerdendir (Yıldırımlı, 2004).

İlk antropologlar ise yerli halkın bitki kullanımına bakarak doğayı nasıl algıladıklarını anlamaya çalışmışlardır. Farklı disiplinlerdeki bu bakış açısı etnobotaniğin gelişmesine etki etmiştir. Etnobotanik terimi aslen Gırek kökenli olup yerel halkın bitkileri her türlü kullanımı anlamına gelmektedir. Bu nedenle bu alanda çalışma yapan araştırıcılar yerel halkın yaşadığı bölgelere giderek, halkın bitkilerle olan ilişkilerini inceleyip, onların adlandırmalarını ve kullanım şekillerini belirlemektedirler. Eski insanlar kullandıkları bitkilerin resimlerini mağara duvarlarına, mabedlere ve tabletlere işlemişlerdir. Ayrıca Hitit yazıtları ve Mısır papirüsleri bu alanda özellikle tıbbi bitkileri içeren ilk çağlardan kalma eserlerdendir (Yıldırımlı2).

Binyıllardan beri süregelen bu bağ sonucunda, günümüzde tüm dünyanın önemini kabul ettiği ve ciddi araştırmaların yapıldığı etnobotanik bilim dalının doğmasına ön ayak olmuştur. Etnobotanik kelimesinin kökü olan etno-insanların çalışılması, botanik de bitkilerin çalışılması ya da bitki bilimi anlamına gelir. Etnobotanik, geniş anlamda, farklı insan topluluklarındaki bitki-insan ilişkilerini ifade etmektedir (Harsberger, 18).
Etnobotanik araştırmalar, birçok tecrübeler yoluyla edinilmiş ve uzun bir zaman süreci sonucunda nesilden nesile aktarılarak günümüze kadar ulaşan çok değerli bilgileri yansıtan içerikleri ile bitkilerin bilimsel olarak değerlendirilmelerine önemli katkıda bulunmaktadır.
Türklerin yaşam sürdüğü coğrafyanın büyüklüğü ve karşılaştıkları farklı kültürel yapılar, onların bitkilere verdiği adların da çeşitliliğini beraberinde getirmiştir. Orta Asya'dan Anadolu coğrafyasına devam eden bu yolculuk bitkiler açısından da zengin bir ad kültürünü doğal olarak ortaya çıkarmıştır.
Türkçenin İlk sözlüğü Divanü Lûgati't-Türk'te bulunan bitki adlarının günümüz Anadolu ağızlarındaki durumu ele alınmıştır.
Türkçemiz bitki adları bakımından oldukça zengin bir dildir. Türkçede yazı diline girmiş olan bitki isimlerinin yanında halk arasında kullanılan ve bölgelere göre çeşitlilik gösteren oldukça zenginlik gösteren bitki isimleri çoktur.

Türkçenin bilinen ilk tarihî metinlerinden günümüze kadar bütün eserler ve Türkçenin ağızlarında yaşayan bütün sözcükler söz varlığımızın unsurlarıdır (Özden, 2019).

Türkçenin ilk sözlüğü Divanü Lügat-İt Türk'te kullanılan bitki adlarının günümüz Anadolu ağızlarındaki izdüşümlerine rastlamak mümkündür.

Türkiye coğrafik konumu, jeolojik yapısı, iklim çeşitliliği gibi nedenlerden dolayı son derece zengin bir floraya sahiptir. Türkiyede takson (bitki sayısı) sayısı yaklaşık 11.400 civarlarındadır. Bunlardan 3.700 bitki sadece Türkiyeye özgüdür (Endemiktir). Endemik taksonların, Türkiye'nin toplam bitki taksonlarına oranı (endemizm oranı) yaklaşık %32'tir. Eğrelti otu sayısı 86 civarındadır. Kara Yosunu sayısı ise 430 kadardır. Her geçen gün artan bu sayı için kesin rakamlar vermek doğru değildir (https://iste.istanbul.edu.tr/tr/content/turkiye-bitkileri-ve-korunmasi/turkiye'de-endemizm).

Kazakistan'da 6 bine yakın bitki türü bulunmaktadır. Bunların 2.000'den fazlası alg, yaklaşık 5.000'i mantar, yaklaşık 600'ü liken, yaklaşık 500'ü yosun ve 6.000'den fazlası da yüksek borulu bitkilerdir. Kazakistan'ın mikroflorasındaki (mantarlar) türlerin %4,8'i endemiktir. Yüksek bitkilerin tür zenginliği, tanıtılan, yetiştirilen ve tesadüfen getirilen 500'den fazla tür hariç, 161 cins ve 1.120 familyaya ait yaklaşık 6.100 türden oluşmaktadır. Bunların arasında 730 tür yalnızca Kazakistan'da yetişiyor - endemik. (https://kk.wikipedia.org/wiki/ Қазақстан өсімдіктері)

Bu çalışmayla, ortak kültür ve kökene sahip milletlerdeki bu zengin bitki kültürünün gösterilmesi, farkındalıkların artırılması, gelecek nesillere aktarılması ve yaşatılması amaçlanmıştır. Çalışmayla bu alanda binyıllardır oluşan tecrübe ve kültürün paylaşımı ile sürdürülebilirliği de hedeflenmiştir. Çalışma bu anlamda ileride benzer çalışmalara katkı yapması da muhtemeldir.

2. YÖNTEM

Araştırmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmış olup, çalışmanın ileride yapılacak çalışmalara örnek teşkil etmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda konu ile ilgili yazılı ve görsel kaynaklara elektronik ortamda ulaşılmıştır. Çalışmada iki benzer coğrafyada yetişen bitkilerin yöresel adları ve kullanım değerleri hakkında veriler derlenmiştir. Bulgular bölümünde bitkilerin Türkçe ve Kazakçadaki adı ile Bilimsel adı ve familya adı verilmiştir. Bitkilerin sırasıyla özellikleri, etnobotanik değerleri ve internet ortamında yazılı ve sözlü kaynaklar incelenmiştir. İncelenen kaynaklardan ve kaynak kişilerden elde edilen bilgiler derlenerek verilmiştir. Bilgilerin veriliş sırasında, önce Türkçe ve Latince Familya adı, Latince tür adı, Türkçe ve Kazakça tür adı, özellikleri, etnobotanik değerleri ve literatürlerden derlenen bilgiler verilmiştir. Etnobotanik özellikler için özellikle halk arasında kullanımlarını bilen kişilerden derlenen bilgiler verilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Karahindiba

Türkçe Familya adı: Papatyagiller

Latince Familya adı: *Asteraceae* (Compositae)

Latince tür adı: *Taraxacum* sp.

Türkçe tür adı: Karahindiba

Kazakça tür adı: Bakbak

Şekil . Karahindiba-Bakbak bitkisi

Özellikleri

Karahindiba Nisan ve Mayıs aylarında tüm tarla kıyılarında çayırlık alanlarla yol kenarlarında yetişen, çok yıllık sarı çiçekli otsu bir bitkidir. İçi "kengel" denilen acı bir sütle dolu uzun kazık kökü, rozet halinde tabanda toplanmış olan derin dişli yapraklarını ve yapraklardan daha uzunca olan çiçek saplarını taşır. Bu sapların tepesinde kömeç halindeki altın sarısı çiçekleri ilkbahardan sonbaharın ortasına kadar açar. Daha sonra bu çiçek kömeçleri karahindibanın tohumlarını taşıyan beyaz toplara dönüşürler. Bu beyaz topçukları oluşturan meyve kapçıkları en hafif rüzgarda bile uçup çevreye dağılır. Bitki böylece yaydığı tohumlarıyla çoğalır. Hortum şeklinde kesilip çok güzel ses çıkardığı için bu ismi almıştır.

(https://tr.wikipedia.org/wiki/Karahindiba)

Etnobotanik özellikleri

Bitkinin Türkçe ve Kazakça adları farklıdır. Kazakistan'da bu bitkinin şemsiye şeklindeki meyveleri çocuk oyunlarında yararlanılır. Çocuklar meyve sapından tutup, üfleyerek meyveler uçarken arkasından hep birlikte koşarlar ve eğlenirler. Türkiye'de de aynı şekilde çocuk oyunlarında kullanılan bitki, ayrıca yaprakları sebze olarak ve yufkaya sarılarak dürüm şeklinde yenilir.

Literatür bilgisi

Bakbak kökleri ve sapları tıbbi amaçlı kullanıldığı gibi hayvan yemi ve gıda olarak da kullanılmaktadır. Bakbak yapraklarındaki karotenoid maddeler. C ve B2 vitaminlerini içerir ve hızla emilebilen kalsiyum, fosfor, demir, magnezyum ve manganez tuzları çoğu zaman birçok yapraklı sebzeninkini aşar. Özellikle bahar aylarında salamura çiçek sapları da yemeklik olarak kullanılır, kahve yerine kavrulmuş kökler içilir. Tıbbi amaçlar için yaprakların ve köklerin suyu iştah kesici olarak kullanılır, sindirimi iyileştirir ve kanı temizler. Bakbagdan yapılan yemeğin karaciğeri iyileştirdiği ve metabolizmayı düzelttiği yönünde bir görüş var. Farklı halkların tıbbında, köklerin ve kuru otların kaynatılması midenin çeşitli hastalıklarında, kolleretik, müshil, balgam söktürücü olarak ve ayrıca yağın tamamen emilmediği durumlarda kullanılır.Ayrıca aterosklerozu tedavi etmek için de kullanılabilir, Kansızlık Köklerinden elde edilen tozlar çeşitli cilt hastalıklarında ve pigment lekelerini gidermek için kullanılır.

3.2. Üzerlik

Türkçe tür adı: Üzerlik

Kazakça tür adı: Adraspan

Türkçe Familya adı: Üzerlikgiller

Latince Familya adı: Nitrariaceae

Latince tür adı: *Peganum harmala* L.

Özellikleri

Çok yıllık, otsu bir bitkidir. Yer altı odunsu anaçlı, genellikle ılıman çöl ve Akdeniz bölgelerindeki tuzlu topraklarda yetişen bir bitki.

(https://en.wikipedia.org/wiki/Peganum_harmala)

Etnobotanik özellikleri

Bitkinin Türkçe ve Kazakça adları farklıdır. Kazakistanda bu bitkinin meyveli halde toplanıp, kurutulur. Soğuk algınlığının sebep olduğu nezle grip ve kızılcık gibi hastalıklarda kurutulan bitki tava içine konan kağıdın üzerine koyulur ve kağıt yakılır. Böylece hasta olan kişi bitkinin dumanını hastalık geçinceye kadar günde bir defa burnuna çekerek iyileşmesi sağlanır. Ayrıca sıtma hastalığında meyveli halde olan bitkinin çayı hastaya içirilir. Meyvelerinden nazarlık yapılarak evlere asılır. Türkiye'de ise bitki nazarlık için kullanıldığı gibi meyvelerinden çay yapılarak hemoroid için içilmektedir. Meyvelerinin kavrulmasıyla oluşan tütsü burna çekilerek, migren gibi ani baş ağrılarının geçmesinde kullanılmaktadır.

(https://osken-onir.kz/tarih/24749-adyraspanny-aiaty.html)

(Serpil Demirci Kayıranii, Gonca Tokuzi, Doğu Akdeniz Bölgesinde Üzerlik (Peganum Harmala L.) Bitkisinin Tütsü Olarak Kullanımı* The Use of Smoke Syrian Rue (Peganum harmala L.) in Eastern Mediterranean Region, Lokman Hekim Dergisi, 2018; 8 (1): 01-12.)

Literatür bilgisi

Sapları ve çiçekleri zehir içerir. Özellikle güçlü bir kokuya sahip şifalı bitki. Tıbbi hammadde olarak dallar, yapraklar ve çiçekler temmuz ayında toplanır. Zehirli bir bitkidir. Halk şifacıları adiraspanayı insanlarda siyatik hastalığını ve ahtapotlarda nevraljiyi tedavi etmek için kullandılar. Veterinerlik uygulamalarında tentürü uyuz ve çeşitli cilt hastalıklarını tedavi etmek için kullanılır. Alkaloidler içerir. Halk hekimliğinde eklem ağrılarını tedavi etmek için A kullanılır, sıtmaya yakalanan kişiye kaynamış su verilir. Ayrıca sığır kabukları da yazıyor. Bordo boyası, yün ve ipliğin boyanması için Üzerlik'den elde edilir. Tohumlardan ve mavi otlardan elde edilen ekstrakt,Üzerlik tarafından ekonomik zararlılara karşı mücadelede kullanılıyor. Üzerlik zehirli bir bitkidir (birkaç alkaloit içerir), acı bir tadı vardır ve hayvanlar onu yemez. Yaz ve sonbaharda tüm gövdesi toplanıp sonbaharda kurutulur. Grip olduğunuzda aile üyelerinizi uzak tutmak için tuz eklemek şifa verici özelliğinin yanı sıra sihirli bir işleve de

sahiptir. Ayrıca tedavide kişinin eklemlerindeki kayma ve burkulmaları iyileştirmek için adyraspan kaynatılır ve hastalıklı uzuv bu su ile üç defa buharda pişirilir. Rüzgar ve soğuğun neden olduğu eklem ağrısını tedavi etmek için rezenenin genç bir sapını kesip eklem üzerine uygulamanız gerekir. İnsanlar soğuk algınlığı veya cilt kaşıntısı nedeniyle hastalandıklarında Üzerlik suyunda yıkanırdı. Gut hastası bir kişi, üzerlikin saplarını ve yapraklarını kaynatıp günde iki veya yedi kez içmelidir. Tik ağrılı olduğunda üzerlik otu ile sigara içildikten sonra rahatlar. Unutkansa sapını ve yapraklarını birlikte kaynatıp içer. Göçebeler, kertenkele benzeri böceklerin yaralandıklarında gökyüzünde yuvarlanarak iyileştiklerini fark etmişlerdir. El sanatlarında kullanılan yün ve çeşitli ipliklerin boyanmasında üzerlik birkaç kez kaynatılarak kırmızımsı kahverengi bir boya elde edilir.

3.3. Sarımsak

Türkçe tür adı: Sarımsak

Kazakça tür adı: Sarımsak

Türkçe Familya adı: Nergisgiller

Latince Familya adı: Amaryllidaceae

Latince tür adı: *Allium sativum* L.

Özellikleri

Allium sativum, bir ampulden yetişen çok yıllık çiçekli bir bitkidir. 1 m'ye (3 ft) kadar büyüyen uzun, dik bir çiçekli gövdeye sahiptir. Yaprak ayası düz, doğrusal, katıdır. Bitki, Kuzey Yarımküre'de Temmuz'dan Eylül'e kadar pembe ila mor çiçekler üretebilir. Hermafrodit çiçekler üretir. Arılar, kelebekler, güveler ve diğer böcekler tarafından tozlaşır. (https://en.wikipedia.org/wiki/Garlic)

Etnobotanik Özellikleri

Bitkinin Türkçe ve Kazakça adları benzerdir. Kazakistanda bu bitkinin diş denilen etli kısmı havanda ezilerek suyu çıkarılır ve sıcak suya katılarak, öksürüğün geçmesi için içilir. Ayrıca bağırsak kurtlarını düşürmede de kullanılır. Bitkinin demetleri eskiden evlerde asılarak havadaki mikropların temizlenmesi sağlanmaktaydı. Türkiye'de de benzer şekilde evdeki havanın temizlenmesi için kullanıldığı gibi soğuk algınlıklarında yufkayla yapılan çorbalara yoğurtla karıştırılıp yenilmektedir.

Literatür bilgisi

Basit sarımsak, halk hekimliğinde binlerce hastalığa şifadır. Çin halk tıbbına göre sarımsak, soğuk algınlığı, solunum yolu hastalıkları ve hatta tüberkülozun neden olduğu her türlü hastalığa karşı kullanılabilir. Sarımsak kalp hastalıklarının vazgeçilmez ilacıdır. Diyabet de sarımsakla tedavi edilebilir. Sarımsak ciltteki yaralar, siğiller, siğiller, uyuz ve diğer yaralar için vazgeçilmez bir ilaçtır.

3.4. Kavak

Türkçe tür adı: Kavak

Kazakça tür adı: Terek

Türkçe Familya adı: Kavakgiller

Latince Familya adı: Salicaceae

Latince tür adı: *Populus alba* L.

Özellikleri

Terminal tomurcukludurlar ve sürgünlere çok sıralı sarmal dizilmişlerdir. Tomurcuklar eşit büyüklükte olmayan çok sayıda pullarla örtülmüştür ve ayrıca bazı taksonları, yapışkan bir madde ile sıvanmıştır. Uzun ve kısa sürgünler belirgindir. Sürgünlerin beş kollu yıldız şeklinde özü vardır. Çoğunlukla uzun saplı olan yaprakları üçgen, elips, yumurta-yürek biçiminde loplu veya dar şerit halinde olmak üzere değişik formlarda ve boyuttadır. Yaprak ayasının kenarları tam, kaba veya ince dişlidir veya dilimli dişlidir. Kulakçıklar dikkati çekecek şekilde büyüktür. Yaprak sapları yandan basık, dört köşe veya silindiriktir.

(https://tr.wikipedia.org/wiki/Kavak)

Etnobotanik Özellikleri

Bitkinin Türkçe ve Kazakça adları farklıdır. Kazakistanda Kavak ağacı ev aletleri yapımında kullanılmaktadır. Kağıt ve kibrit üretiminde kavak gövdeleri yumuşatılarak açık renkli çeşitler kullanılmaktadır. Peyzajda ise cadde ve yol kenarlarının peyzajında kullanılır. Hızlı büyümesi nedeniyle evsel amaçlarla ve yakıt olarak ta yetiştirilmektedir. Bitkinin Türkiye ve Kazakistandaki kullanımı genellikle benzerdir.

Literatür bilgisi

Kalın çaplı kavaklar genellikle kaplama ve kontrplak endüstrisinde değerlendirilmektedir. Kibrit yapımında kavak odunu kullanılmaktadır. Ayrıca tersimat masaları, ambalaj sandıkları, kuru maddeler için fıçılar ile sunta ve yonga-lif levhalarının yapımında kavak odunları geniş ölçüde kullanılmaktadır.

3.5. Elma

Türkçe tür adı: Elma

Kazakça tür adı: Alma

Türkçe Familya adı: Gülgiller

Latince Familya adı: Rosaceae

Latince tür adı: *Malus sylvestris* (L.) Mill.

Özellikleri

Eski Türkçede "alma" diye bilinen adının, meyvenin rengi olan "al" (kırmızı)'dan geldiği bilinmektedir. Elmanın ilk olarak Kuzey Anadolu'da, Güney Kafkaslar,[1] Rusya'nın güneybatısında kalan bölgeler ve Orta Asya (Kazakistan'ın doğusu) dolaylarında ortaya çıktığı sanılmaktadır. Tür, bütün dünyaya Orta Asya'dan yayılmıştır. Besin değeri çok yüksek olan bir meyvesi vardır. Tarih boyunca kültür çalışmalarıyla 1000 farklı elma çeşidi üretildiği tahmin edilmektedir. 5 ila 12 m'ye kadar uzanan yaprak döken tacı geniş küçük bir ağaçtır. Yapraklar karşılıklı dizilişli, basit oval biçiminde, ucu sivri ve kenarları dişli, alt yüzü hafif tüylüdür. Çiçekler yapraklarla birlikte açar. Beyaz olan çiçekler genellikle ilk açtığında açık pembedir. Meyve sonbaharda olgunlaşır, ekseriya 5–8 cm çapındadır. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Elma)

Etnobotanik Özellikleri

Bitkinin Türkçe ve Kazakça adları benzerdir. Elmanın meyvaları dilimlenerek kurutulur. Kazakistanda olduğu gibi Kuzeydoğu Anadoluda da eskiden kak denilmekteydi. Kazakistanda kak denilen elma kurusu sade veya çayla birlikte yenilmektedir. Tazesinden hoşaf yapılarak

büyük kavanozlara konulur ve kışın tüketilir. Türkiye'de de benzer şekilde kullanılan bitki, farklı olarak kurusundan hoşaf ta yapılmaktadır.

Literatür bilgisi

Elma 83-88% su, 7,5-16% şeker, 0,2-0,8% asit, 9,5-18,5% kuru madde, 0,28-1,0% ürik asit, A, B1, B2, B6, C, PP vitaminleri, birçok mineral içerir. . Suyundan şarap ve içecek yapılmakta, meyvesi ise ilaç olarak, insan vücudunu ağır metal maddelerden temizlemek, kan hastalıkları ve kalp hastalıklarını tedavi etmek amacıyla kullanılmaktadır.

3.6. Meşe

Türkçe tür adı: Meşe

Kazakça tür adı: Emen

Türkçe Familya adı: Kayıngiller

Latince Familya adı: Fagaceae

Latince tür adı: *Quercus* sp.

Özellikleri

Meşe, *Quercus* cinsine bağlı anavatanı Güney Avrupa ve Anadolu olan bir bitki türüdür. Asya'nın batısında Türkiye, Suriye ve Lübnan; Orta ve Doğu Avrupa ile Güneybatı Avrupa doğal yayılış sahasıdır. Palamutların 18 ayda olgunlaşması ve dikensi (kılçıksı) uçlu yaprak lopları gibi karakterleri genel özelliklerini yansıtır. 20–30 m veya daha yükseklikte, gövdesi 2 m çapında, tacı gençlikte konik yaşlandıkça genişleyen bir orman ağacıdır. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Meşe)

Etnobotanik Özellikleri

Bitkinin Türkçe ve Kazakça adları farklıdır. Bitki soğuk algınlıklarında banyo yaparken yapraklı taze dalları hastanın sırtına hafifçe vurulur ve bu işlem birkaç kez tekrar edilerek soğuk algınlığının geçmesi sağlanır.

Literatür bilgisi

Meşe hayvan yemi ve kahve karışımlarının hazırlanmasında kullanılır. Meşe kabuğunun bileşimi tıp ve deri endüstrisinde kullanılan tanenler açısından zengindir. Kabuğu sert ve dayanıklıdır, sanayide (örneğin gemi, vagon, mobilya vb. yapımında) çok değerli bir yapı malzemesi olarak kullanılır. Kabuğu ve fındıkları tıbbi amaçlar için kullanılır. Genç yapraklardan süpürge yapıp banyoda kullanıyorlar. Güçlü gövdesi nedeniyle bu meşe ağacından güzel ve pahalı kapılar ve zeminler yapılır.

3.7. Kuşburnu

Türkçe tür adı: Kuşburnu

Kazakça tür adı: Itmuryn

Türkçe Familya adı: Gülgiller

Latince Familya adı: Rosaceae

Latince tür adı: *Rosa canina* L.

Özellikleri

Cinsin odunsu çok yıllık çiçekli bir bitkisi ya da taşıdığı çiçektir. Üç yüzün üzerinde tür ve onbinlerce çeşit vardır.[kaynak belirtilmeli] Dik çalı, tırmanıcı veya sürünen, gövdeleri genellikle keskin karıncalanmalarla donanmış bir bitki grubu oluştururlar. Çiçekleri boyut ve şekil bakımından farklılık gösterir ve genellikle büyük ve gösterişlidir; beyazdan sarıya ve kırmızıya kadar değişen renklerdedir. Türlerin çoğu Asya'ya özgüdür, daha küçük sayıları ise Avrupa, Kuzey Amerika ve kuzeybatı Afrika'ya özgüdür. Türler, çeşitler ve melezlerin tümü güzellikleri nedeniyle yaygın olarak yetiştirilir ve çoğu zaman hoş kokuludur. Güller birçok toplumda kültürel önem kazanmıştır. Gül bitkilerinin boyutları kompakt, minyatür güllerden yedi metre yüksekliğe ulaşabilen tırmanıcılara kadar değişir. Farklı türler kolayca melezleşir ve bu, çok çeşitli bahçe güllerinin geliştirilmesinde kullanılmıştır.

Etnobotanik Özellikleri

Türkçe ve Kazakça adları farklı olsa da Anadolunun bazı yerlerinde İtniburnu olarak ta adlandırılmaktadır. Meyveleri halk arasında çay olarak soğuk algınlıklarında özellikle kış mevsiminde içilmektedir.

Literatür bilgisi

Itmuryn'in Mendeleev'in tablosunun yarısını içerdiği söylenebilir. Kuşburnunun kökleri, yaprakları ve meyveleri insan vücudu için oldukça şifalıdır. Tıbbi açıdan bakıldığında kuşburnunun değeri, içerisinde bol miktarda C vitamini bulunması nedeniyle artmaktadır. Ayrıca kuşburnu B, K, R vitaminleri, E vitamini, karoten, şekerin yanı sıra yumurta sarısı, pektin, boyalar, organik asitler, mineraller, makro mikro elementler içerir. Tıpta kuşburnu multivitamin olarak, vücutta vitamin eksikliği olduğunda, ateroskleroza karşı, kan basıncı arttığında, kansızlığa karşı, bağışıklığı arttırmak için, kırık kemikleri ve karaciğer hastalıklarını iyileştiren şifalı bir bitki olarak kullanılmaktadır.

3.8. Saksaul

Türkçe tür adı: Saksaul

Kazakça tür adı: Sekseul

Türkçe Familya adı: Ispanakgiller

Latince Familya adı: Amaranthaceae

Latince tür adı: *Haloxylon* sp.

Özellikleri

Saksaul ağaçları kalın bir gövde ve birçok dala sahip, 1-8 metre yüksekliğinde (nadiren de 12 metreye kadar) olan çalılar veya küçük ağaçlardır. Yapraklar küçük ölçektedirler. Çiçekler oldukça küçük olup, taşıyıcı yapraklar daha uzun veya daha kısadırlar. Meyvelerde örtü yapraklarının segmentleri kanatları açmaktadır. Kanatlı meyve yaklaşık 8 mm çapında olup tohum çapı ise yaklaşık 1,5 mm'dir. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Saksaul)

Etnobotanik Özellikleri

Türkçe ve Kazakça adı benzerdir. İnce dalları kurutularak, mangalda kebap yaparken kebabın lezzetli olması yakacak olarak kullanılır.

Literatür bilgisi

Saksaul günlük yaşamda ateş yakmak ve semaverde çay yapmak için yakıt olarak kullanılır. Saksaul, kumlu toprakta yetişen, çöle dayanıklı bir bitkidir. Kum su baskını eğilimli alanlarda kumun durdurulması için kullanılır. Bir buçuk metrelik bir çit dört ton kumu engelleyebilir. Bu nedenle kumlu alanlara çok fazla dikilmektedir.

3.9. İğde

Türkçe tür adı: İğde

Kazakça tür adı: Jide

Türkçe Familya adı: İğdegiller

Latince Familya adı: Eleagnaceae

Latince tür adı: *Eleagnus* sp.

Özellikleri

Elaeagnus bitkileri yaprak döken veya yaprak dökmeyen çalılar veya küçük ağaçlardır. Alternatif yapraklar ve sürgünler genellikle küçük gümüşi ila kahverengimsi pullarla kaplıdır, bu da bitkilere uzaktan beyazımsı ila gri-kahverengi bir renk verir. Çiçekler küçüktür, dört loblu kalikslidir ve yaprakları yoktur; genellikle hoş kokuludurlar. Meyve, tek bir tohum içeren etli bir sert çekirdekli meyvedir; birçok türde yenilebilir. E. angustifolia, E. umbellata ve E. multiflora (gumi) dahil olmak üzere meyveleri için çeşitli türler yetiştirilmektedir. E. umbellata karotenoid likopen içerir. (https://en.wikipedia.org/wiki/Elaeagnus)

Etnobotanik özellikleri

Türkçe ve Kazakça adları hemen hemen benzerdir. İğdenin meyveleri toplanarak kurutulur ve sarı renk alıncaya kadar kaynatılarak soğutulup, ishal için içilmektedir.

Literatür bilgisi

İğde birçok hastalığa şifadır. Çiçek esansiyel yağ içerir ve yaprak askorbik asit içerir. Gövde ve dallar öz ve boyalar içerir. Meyvede şeker, organik asitler, protein, karbonhidratlar, fruktoz, biraz yumurta sarısı ve vitaminler bulunur. Meyveler bol miktarda E vitamini içerir. Meyveler karın ağrısını hafifletmek, bağışıklığı arttırmak ve sindirim organlarının işleyişini iyileştirmek için kullanılır. Kardiyovasküler hastalıklar meyvelerle tedavi edilir. Meyveler kuraklığa dayanıklıdır. Nehir kenarlarındaki kumları, vadileri, hendekleri durdurmak ve şehri yeşillendirmek için kullanılmalı. Çiçekten aromatik yağ ve kokulu su elde edilir. Dut balı insan sağlığına oldukça faydalıdır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Günümüzde kırsal kesimlerde yaşayan ve yabani bitkileri kullanan halkın hemen hemen tamamı bu birikimi sözlü olarak gelecek nesillere aktarmaktadır. Ancak bu aktarım günümüzde ilgisizlik nedeniyle kaybolmaya yüz tutmuştur. Bu nedenle Anadolu'nun zengin miras çeşitliliğinden biri olan bu bilgilerin bir an önce kayıt altına alınması önemlidir. Bitkilerin yerel adları ve kullanımlarının tespit edilerek, kayda geçirilmesi bu alandaki zengin kültürün gelecek kuşaklara aktarılması açısından gereklidir.

Bitkilere verilen adlar yöresel dil ile yakından ilgilidir. Şüphesiz bu durum kültür ile de yakından ilgilidir. Anadolu kültürü ve aynı kültürü yaşayan yakın coğrafyalardaki zenginlik bitkilere de yansımış ve yaşam biçimlerinde de yerini almıştır. Zengin çeşitliliğe sahip Türk lehçelerinin bu zenginliği bitki kültürüne de yansımıştır. (Baytop, Akgül).

Yapılan bu çalışmada Türkçe ve Kazakçada bulunan bazı bitkilerin Türkçe ve Kazakça adları, bilimsel aile ve tür adları ile etnobotanik özellikleri verilmiştir. Çalışmadaki verilere göre bitkilerin bazılarının isimlerinin Sarımsak ve Elma da olduğu gibi Türkçe ve Kazakçada benzer olduğu, bazılarının Meşe ve Emen gibi farklılık gösterdiği görülmüştür. Etnobotanik açıdan da yerel isimlerde olduğu gibi benzer ve farklı yönlerin olduğu görülmektedir.

5. KAYNAKLAR

Yıldırımlı Ş. (2004). Etnobotanik ve Türk etnobotaniği, Kebikeç Dergisi,17, 175-193.

Gezgin, D. (2006). Bitki Mitosları, Sel Yayıncılık.

Hershberger, J.W. (1896) The purpose of ethnobotany, Bot. Gaz., 21, 146- 158.

https://iste.istanbul.edu.tr/tr/content/turkiye-bitkileri-ve-korunmasi/turkiye'de-endemizm.

Özden, M. (2019). Türkçenin İlk Sözlüğünde Kullanılan Bitki Adlarının Günümüz Anadolu Ağızlarındaki İzdüşümleri, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 24:3.

Turan Baytop, 1994. Türkiye Bitki adları sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Karahindiba

https://osken-onir.kz/tarih/24749-adyraspanny-aiaty.html

https://en.wikipedia.org/wiki/Peganum_harmala

https://tr.wikipedia.org/wiki/Karahindiba

https://kk.wikipedia.org/wiki/ Қазақстан өсімдіктері

https://en.wikipedia.org/wiki/Elaeagnus

(https://tr.wikipedia.org/wiki/Meşe

https://tr.wikipedia.org/wiki/Elma

https://tr.wikipedia.org/wiki/Kavak

https://en.wikipedia.org/wiki/Peganum_harmala

https://tr.wikipedia.org/wiki/Saksaul

https://en.wikipedia.org/wiki/Garlic

Serpil Demirci Kayıranii, Gonca Tokuzi, Doğu Akdeniz Bölgesinde Üzerlik (Peganum Harmala L.) Bitkisinin Tütsü Olarak Kullanımı* The Use of Smoke Syrian Rue (Peganum harmala L.) in Eastern Mediterranean Region, Lokman Hekim Dergisi, 2018; 8 (1): 01-12.)

1. "Gülstan" cumhuriyetçi bilimsel-eğitimsel, popüler dergi, 2010.
2. “Kazakistan”: Ulusal ansiklopedi / Baş editör A. Nysanbayev - Almatı “Kazak Ansiklopedisi” Genel Editörü, 1998 Cilt II
3. 1)Ansiklopedi. - Almatı: “Arys” yayınevi, 2004. — 712 sayfa 2) Yararlı bitkilerin veteriner hekimlikte kullanımı. - Almatı: Kaynar, 1988. - 242 3) Yararlı bitkilerin veteriner hekimlikte kullanımı. - Almatı: Kaynar, 1988. – 242
4. Shanyrak: Ev ansiklopedisi. Almatı: Kaz.Sovyet Ansiklopedisi.Genel editör., 1990
5. Kulzhabaeva G.A.; Eğitim-metodik kompleks "Bitkilerin Dünyası", Ağaçlar: Didaktik materyal - Almatı, 2010 - 15 s.
6. 1)K 74 Kuljabayeva G.A.; eğitimsel-metodolojik kompleks "Bitkilerin Dünyası", Meyveler: Didaktik materyal. - Almatı, 2011. - 16 s. 2)Ansiklopedi. - Almatı: "Arys" yayınevi,

2004. — 712 sayfa. 3)Shanyrak: Ev ansiklopedisi. Almatı: Kaz.Sovyet Ansiklopedisi.Genel editör., 1990
7. Potter, D., ve ark. (2007). Rosaceae'nin filogenisi ve sınıflandırılması. Bitkilerin sistematiği ve evrimi. 266(1–2): 5–43. K 74 Kulzhabaeva G.A.; Eğitimsel ve metodolojik kompleks "Bitki Dünyası", Meyveler: Didaktik materyal. - Almatı, 2011. - 16 s.
8. Shanyrak: Ev ansiklopedisi. Almatı: Kaz.Sov.encikl.Bas ed., 1990. Kulzhabaeva G.A.;Eğitimsel-metodik kompleks "Bitkilerin Dünyası", Tahıllar: Didaktik materyal. - Almatı, 2011. - 16 s.
9. Shanyrak: Ev ansiklopedisi. Almatı: Kaz.Sov.encikl.Bas ed., 1990. Kulzhabaeva G.A.;Eğitimsel-metodik kompleks "Bitkilerin Dünyası", Tahıllar: Didaktik materyal. - Almatı, 2011. - 16 s. Kazakistan": Ulusal ansiklopedi/Baş editör A. Nysanbayev - Almatı "Kazak ansiklopedisi" Genel editör, 1998
10. "Kazakistan": Ulusal ansiklopedi / Baş editör A. Nysanbayev - Almatı "Kazak ansiklopedisi" Baş editör, Cilt II
11. Kulzhabaeva G.A.; Eğitim ve metodolojik kompleks "Bitki Dünyası", Ağaçlar: Didaktik materyal - Almatı, 2010 - 15 s.
12. Kuljabayeva G.A.; eğitimsel-metodolojik kompleks "Bitkilerin Dünyası", Meyveler: Didaktik materyal. - Almatı, 2011. - 16 s.
13. "Kazakistan": Ulusal ansiklopedi/Baş editör A. Nysanbayev - Almatı "Kazak ansiklopedisi" Ana editör, 1998.
14. Shanyrak: Ev ansiklopedisi. Almatı: Kaz.Sovyet Ansiklopedisi.Genel editör., 1990.

IS IT POSSIBLE TO DESIGN EARTHQUAKE-RESISTANT CITIES? WHO IS RESPONSIBLE?

DEPREM DİRENÇLİ KENTLERİ TASARLAMAK MÜMKÜN MÜDÜR? SORUMLUSU KİMDİR?

Ayşe AKBULUT BAŞAR[1], Burcu İMREN GÜZEL[2]

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 51240, Niğde,Türkiye, ORCID:0000-0002-6101-310X

[2]Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 51240, Niğde,Türkiye, ORCID:0000-0002-1682-9265

Özet

Türkiye'de, 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş'ta meydana gelen 7,8 ve 7,5 büyüklüğündeki depremler, 11 il ve çevresinde ciddi can ve mal kaybına neden olmuştur. Artçı sarsıntılar devam ettikçe, hasarlar ve kayıplar da artmıştır. Bu durum, şehirlerimizin depreme karşı ne kadar dayanıklı olduğunu sorgulamamıza ve daha güvenli yaşam alanları oluşturmanın yollarını aramamıza yol açmıştır. Türkiye gibi depremlere sıkça maruz kalan ve olumsuz sonuçlarını defalarca deneyimleyen bir ülke olarak, afet öncesi risk azaltma önlemleri ve afet sonrası acil müdahale planlamasının önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır. Ülkemizde bu konularda eksiklikler olduğu açıktır ve risklerin yönetilebilir olduğu gerçeği göz önünde bulundurularak kayıplar yaşanmadan önlem alınmalıdır. Bilinmeyen bir riski kontrol etmek ve yönetmek mümkün olmadığı için öncelikle risklerin farklı yönlerden değerlendirilmesi gerekmektedir, bu da yapılaşmış çevre, finansal sektör, sosyal çevre, idari ve kurumsal altyapı gibi alanları kapsamaktadır. Ülkemizde Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) tarafından hazırlanan senaryo bazlı deprem yaklaşımları bulunmaktadır ancak uygulamada görev dağılımı ve yetki konularında belirsizlikler yaşanmaktadır. Deprem sonrası yaşanan kayıpların ardından, fay hatları ve şehirlerin yer seçimi ilişkisinden başlayarak imar planlarında yapıların kaç katlı olması gerektiği gibi şehir planlamayı etkileyen konular önem kazanmaktadır. Bu konularda doğrudan yetkili olan şehir plancılarının, genellikle teknik uzman olarak çalıştığı ve yerel düzeyde politika yapıcılığı, karar alma ve uygulama rollerinde aktif olmadığı gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, gerçekçi ve somut bir adım atabilme adına depreme karşı dirençli kentler oluşturulabilmesi için kent planlamadan sorumlu şehir plancılarının yasal dayanakları ve yaptırım güçlerini araştırmak bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Buradan hareketle deprem dirençli kentleri tasarlamak mümkün müdür? Bu süreçten kimler sorumludur? Sorularının yanıtları aranarak tartışmaya açılması amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: deprem dirençli kent, kentsel dirençlilik, afet planlama, risk azaltımı, şehir ve bölge planlama, Türkiye

Abstract

The earthquakes of magnitudes 7.8 and 7.5 Mw that occurred in Kahramanmaraş on February 6, 2023, resulted in serious loss of life and property in 11 provinces and their surroundings. As aftershocks continued, damages and losses escalated. This situation has prompted us to question

how resilient our cities are against earthquakes and to seek ways to create safer living spaces. As a country like Turkey, which frequently experiences earthquakes and has repeatedly experienced their adverse effects, the importance of pre-disaster risk reduction measures and post-disaster emergency response planning has once again been emphasized. It is evident that there are deficiencies in these areas in our country, and it is imperative to take preventive measures to prevent losses, considering the fact that risks are manageable. Since it is not possible to control and manage an unknown risk, it is necessary to evaluate risks from different perspectives, including built environment, financial sector, social environment, administrative, and institutional infrastructure. In our country, scenario-based earthquake approaches prepared by the Disaster and Emergency Management Authority (AFAD) exist; however, there are uncertainties in task distribution and authority in practice. Following the losses experienced after earthquakes, issues such as the relationship between fault lines and urban location selection, as well as matters affecting urban planning such as the number of floors in building plans, have become important. It is observed that urban planners, who are directly responsible for these issues, generally work as technical experts and are not actively involved in policymaking, decision-making, and implementation at the local level. In this context, researching the legal basis and enforcement powers of urban planners responsible for urban planning is the subject of this study to take a realistic and concrete step towards creating earthquake-resistant cities. From here, it is aimed to open up for discussion the answers to the questions of whether it is possible to design earthquake-resistant cities and who is responsible for this process.

Keywords: Earthquake-resistant city, urban resilience, disaster planning, risk reduction, urban and regional planning, Turkey

1.GİRİŞ

Coğrafi konumu sebebiyle deprem bölgesinde yer alan Türkiye, yakın tarihinde 1939'da Erzincan'da 7,9 büyüklüğünde, 1966'da 6,9 büyüklüğünde Muş, Varto'da, 1976 yılında Muradiye, Van'da 7,5 büyüklüğünde, 1998 Ceyhan, Adana'da 6, 3 büyüklüğünde, 1999 yılında Gölcük, Kocaeli'de 7,4 ve Düzce'de 7,2 büyüklüğünde, 2011 yılında Van'da 7, 2 büyüklüğünde, 2020 yılında Elazığ'da 6,8 büyüklüğünde, 2020 yılında Seferihisar, İzmir'de 6,6 büyüklüğünde ve en son 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş'ın Pazarcık ve Elbistan İlçelerinde meydana gelen 7,8 ve 7,5 büyüklüğündeki depremlerde on binlerce can kaybı yaşanmış, yüzbinlerce yapı kullanılamaz hale gelmiştir (URL-1). Yakın tarihimizde pek çok farklı bölge ve yerleşimde bu büyük ölçekli depremleri dramatik biçimde tecrübe etmemize karşın yaşanan can ve mal kayıplarının devam ettiği görülmektedir. Her afet sonrası neden ve nasıl oldu sorularının yanıtları yazılı ve görsel medyada sıkça yer bulurken, neler yapılması gerektiği konusu da tartışmaya açılmaktadır. Ancak süre gelen durumlardan alınan vahim sonuçlar bu tartışmaların faydalı bir çözüm sunmadığını göstermektedir. Gerçekçi ve somut bir adım atabilme adına depreme karşı dirençli kentler oluşturulabilmesi için kent planlamadan sorumlu şehir plancılarının yasal dayanakları ve yaptırım güçlerini araştırmak bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Buradan hareketle deprem dirençli kentleri tasarlamak mümkün müdür? Bu süreçten kimler sorumludur? Sorularının yanıtları aranarak tartışmaya açılması amaçlanmaktadır.

2.AFET NEDİR? TÜRKİYE'DE DEPREM AFETİNE KARŞI YAKLAŞIM

Afetin tanımını yaparken, odağa insan başta olmak üzere canlıları koyarak yaptığımız yaklaşım genel olarak kabul görmektedir. Türk Dil Kurumu "büyük zararlara yol açan doğa olayı" olarak tanımlamaktadır. EMDAT (Uluslararası Afet Bilgi Bankası) (URL-2) afet türlerini 2 ye ayırarak doğal afetler ve teknolojik afetler sınıflaması yaparken; AFAD (Afet ve Acil Durum

Yönetimi Başkanlığı) (URL-3) ise bu tanımı doğal afetler ve insan kaynaklı afetler olarak ayırmaktadır. Sınıflanan alt türler her iki yaklaşımda da aynı olmaktadır. Kuraklık, heyelan, deprem, volkan, hortum vb. şekilde doğa vasıtası ile insana, canlılara ulaşanlar bir grup iken savaş, düzensiz göçmenlik, biyolojik silah kullanımı, terör, nükleer kaza vb. insan vasıtasıyla diğer insanlara, canlılara ulaşanlar ise bir grupta yer almaktadır. Dünya gezegeni oluştuğundan bu yana, doğal afetler olmaktadır. Ancak bunlar herhangi bir canlıya zarar vermediğinde, ulaşmadığında afet boyutu ortadan kalkmakta bir doğa olayı yaşanmış olmaktadır. İnsanların yaşam alanlarında en yıkıcı etkiye sahip olan afet türlerinden biri olan deprem de aynı şekilde ele alınabilmektedir. Yani bu doğa olayının gerçekleşmesi elimizde değilken etkisini nasıl hissedeceğimize dair konular insanoğlunun araştırma, uygulama ve tartışma konuları arasına girmektedir.

Türkiye, diri fayları ve etki alanları ile geniş bölgelere yayılmış (ülkenin yaklaşık %66'sı) olan, deprem tehlikesi altında olan yerleşimleri de (toplam yerleşik alanın yaklaşık %69'u) kapsayacak şekilde bir coğrafi konuma ve yerleşime sahiptir (Şekil1) (Türk, 2023; Terzi vd., 2023; Kundak, 2006).

Şekil 1. Türkiye Deprem Tehlike Haritası, (URL-4)

Bu durumda, tarihsel süreç boyunca yaşanmış olan ve küresel boyutta hareket halinde olan yeryüzü tabakalarının levhalar halinde hareketi sonucu gerçekleşen bir doğa olayı olan depremin ülke sınırları içerisinde yine tekrar edeceği bilinmektedir. Dolayısıyla Türkiye için artık deprem olayının bir afet olmaması gerekmektedir. Kaderci bir yaklaşımdan uzakta, bilimsel veriye dayalı biçimde gerek afet öncesi hazırlıkları yaparak gerekse afet sonrası acil müdahaleleri planlayarak can ve mal kayıplarını önlemek, azaltmak mümkündür. Afet yönetimi olarak adlandırılan ve bir süreç ilişkisi üzerinden değerlendirilen deprem olgusuna dair Japonya, Kuzey Amerika gibi gelişmiş ülkelerin başarılı olduğu, yüksek büyüklükteki depremlerden sonra dahi can ve mal kayıplarının en az düzeyde olduğu görülmektedir (Kundak, 2006). Pelling'in (2003) belirttiği proaktif yaklaşım üzerine afetlere karşı gerek idari gerek teknik gerekse toplumsal olarak topyekün bir hazırlık ve aktif rol alımı gerekmektedir.

3.ŞEHİR VE BÖLGE PLANLAMA DİSİPLİNİNİN AFETLER İLE İLİŞKİSİ

Şehir ve bölge planlama disiplini, insan ve çevresi arasındaki ilişkiye odaklanarak, gelecekteki refahını arttırmak adına yapılan kuram, felsefe, tasarım, teknik, uygulama ve tartışmaya dair tüm alanları kapsamaktadır (Gürel, 2010). Bu durumda, insan ve çevresinin organizasyonuna sadece mekân düzenleme olarak bakılamayacaktır. İktisadi yaklaşımlar için ekonomi, demografik yaklaşımlar için istatistiki, toplumsal yaklaşımlar için sosyal ve beşeri yönleri olan kent planlama 20.yy'ın başlarından bu yana meşru bir meslek dalı olsa da ülkemizde şehir ve

bölge plancısı adıyla lisanslı uzman yetiştirebilmek için 1960'lı yılların gelmesi gerekmiştir. Bu yıllarda da kent planlamaya bakış daha çok bir imar hareketi olduğu üzerine olmuştur (Akçura, 2009). Yıllar içerisinde Dünya ve ülkedeki gelişmeler sonrası meslek dalının bir imar düzenleme faaliyetinden çok daha fazlası olduğu şekillenmiş ve bugünkü interdisipliner halini almıştır.

Afetlerin odağında maruz kalma, etkilenme olması, bu durumun da insanların yaşam alanlarında gerçekleşmesinden dolayı afetten sakınmak da afete dirençli hala gelmek de başta yapılı (inşa edilen) çevre olmak üzere sosyal ve ekonomik çevreyi de tasarlayan şehir ve bölge planlamanın ilgi ve yetki alanına girmektedir (Akbulut Basar, 2024).

Dirençlilik kavramı için ilk yapılan ve en yaygın kullanılan tanım, değişkenliklere ve şoklara karşı dayanıklı ve esnek bir şekilde adapte olabilen kentsel sistemler olarak ifade edilmektedir (Brand & Jax,2007; Holling, 1973). Dirençli kent yaklaşımı, afetler, iklim değişikliği, ekonomik krizler gibi beklenen ve beklenmeyen risklere karşı kentlerin hazırlıklı olmasını ve hızlı bir şekilde toparlanmasını sağlamayı amaçlamaktadır (Pickett et al., 2004). Birleşmiş Milletler kentsel dirençliliği; her türlü tehlikeden tehditten etkilenme ihtimali olan yerleşimlerin, toplumların ve sistemlerin kendilerini korumak ve kentsel sistemlerinin işleyişini devam ettirebilmek için yeterli kaynağa sahip olması yeteneği olarak tanımlamaktadır (Akbulut Başar, 2023; UNISDR, 2009). Maruz kaldığı tehditten sonra esnek biçimde hareket ederek önceki sosyal, ekolojik, ekonomik ve fiziksel koşullarına dönebilmesi sistemin ne kadar dirençli olduğunu ifade etmektedir (Wardekker vd., 2020). Zaman içerisinde dirençlilik için sosyal boyuta da dikkat çekilmiş, dirençli toplum vurgusu yaparak sosyal politikaların da oluşturulması gerekliliği, toplumsal dayanışma için stratejilerin geliştirilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır (Jha vd., 2013; Welch & Reed, 2012). yapmaktadır. Öncelikle yaşanabilecek riskleri belirleyip bertaraf edebilme ardın da yaşanan değişimlere uyum sağlayabilme yeteneğinin geliştirilmesi gerekmektedir (Özyetgin Altun, 2023). Afet yönetiminin, politika yapıcıların yerelden uzakta alınan kararlarla, yalnızca idari veya teknik donanımla ilgili gelişmeleri uygulayarak yeterli olmayacağı bu bağlamda söylenebilmektedir. Burada da katılım, yönetişim kavramlarının önemi ortaya çıkmaktadır.

Buraya kadar aktarılanlardan sonra afete karşı dirençli bir kent için de bu tanımı genişleterek, afeti minimum maddi ve manevi hasarla atlatabilen, afet sonrası maruz kaldığı olumsuz koşulların üstesinden gelerek, kentin başta ekonomik olmak üzere tüm sistemlerinin çalışır halde olabilmesi için gerekli hazırlıkları, kaynakları olan, toplumsal olarak afet bilinci ve birlikte hareket kabiliyeti gelişmiş bir kent tanımı yapılabilmektedir.

4.TÜRKİYE'DE DEPREM DİRENÇLİ KENTLER OLUŞTURMAK İÇİN ŞEHİR VE BÖLGE PLANCISININ YASAL DAYANAKLARI VE YAPTIRIM GÜCÜ

Depremlerde sonra yaşanan kayıpların ardından kamuoyunda sıkça "deprem öldürmez bina öldürür" diye bir slogan duyulmaktadır. Bu durumda da toplumsal algının çoğunlukla yıkılan, hasar gören yapılardan dolayı mühendislik özellikle inşaat mühendisliği ve mimarlık alanlarında sorumlular aranmaktadır. Ancak depreme dayanıklılık için ilk yol dayanıklı, dirençli kentleri oluşturmaktan geçmektedir.

Her ülkenin kendi idari bölümlenmeleri ve yasal düzenlemeleri ışığında şehir ve bölge planlamasını yönlendirecek araçları bulunmaktadır. Ülkemizde bu anlamda yegâne dayanak öncelikle Anayasa olmaktadır. Anayasa'nın 56. maddesinde "Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir" ifadesi yer almaktadır. Ayrıca 57. maddesinde de "Devlet, şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeten bir planlama çerçevesinde, konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alır, ayrıca toplu konut teşebbüslerini destekler." hükümleri ile ilk olarak

çatı bir yasa ile kentlerin dirençliliğine konut ve çevresi üzerinden dolaylı yoldan da olsa vurgu yapılmaktadır.

Şehir plancısının yegâne yasal dayanaklarından biri 3194 sayılı İmar Kanunu'dur. Bu kanun 1985 yılında yürürlüğe girmiş ve günümüzde hala güncellenen maddeleri ile kullanılmaya devam etmektedir. Bu kanunun 9.,18., 27.42. maddelerinin ve ek madde 8'in afete dirençli kentlerle ilişkilendirilebildiği görülmektedir. Diğer bir dayanak da 2014 yılında yürürlüğe giren Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği'dir. Bu yönetmeliğin de 7.,8.,14.,19.,21.,22.,23.,24.,27. ve 29. maddelerinin dirençli kentlerle doğrudan ya da dolaylı olarak katkısı olabilmektedir (Tablo1.) Ancak belirtilmeli ki dirençlilik temalı veya doğrudan afet temalı bir kanun bulunmamaktadır.

Tablo 1. Afet Dirençli Kentler İçin Şehir Planlamanın Yasal Dayanakları

İlgili Yasa-Yönetmelik	**İlgili Madde**
Anayasa	56. ve 57.
3194 Sayılı İmar Kanunu	9.,18.,27., 4. ve ek madde 8
Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği	7.,8.,14.,19.,21.,22.,23.,24.,27. ve 29.

Bunların dışında 6306 Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkındaki Kanun, 01.01.2019 tarihinde yürürlüğe giren Deprem Yönetmeliği, Planlı Alanlar İmar Yönetmeliği, 4708 Sayılı Yapı Denetimi Hakkında Kanun, 4734 Sayılı Kamu İhale Kanunu, Binalarda Enerji Performansı Yönetmeliği gibi yasaların da doğrudan veya dolaylı yoldan etkisi bulunmasına karşın, şehir ve bölge plancısının yetki alanına girmediği için detayda ele alınmamaktadır.

Deprem afet riskinin azaltılması için öncelikli unsur yerleşimlerin yer seçimi üzerine olmaktadır. Tarihsel süreçlerden bu yana şehirciliğin ilk kuralı, kentleri güvenli alanlara kurmak üzerinedir. Ancak yaşanan tecrübelerde acı biçimde deneyimlenen süreçler göstermektedir ki jeolojik açıdan sakıncalı ilan edilen, fay hatları üzerinde veya etki alanında bulunan alanlar yerleşime açılmaktadır. Ayrıca toprak yapısı itibarıyla zemin sıvılaşma riski yüksek olan sulak alan, alüvyal alan, dere yatağı vb. alanlar hem ekosistemin sürdürülebilirliği açısından doğayı tehdit etmekte, hem de üzerine inşa edilen yapılarda yaşayan insan hayatlarını tehdit etmektedir. Arazi kullanım ve yer seçim planlaması, şehir ve bölge planlamanın meslek uygulama alanına girmektedir. Bu alanların ne ölçüde ne şekilde kullanılacağına dair kararlar (yapı kat adedi, yapı fonksiyonu, yapı nizamı, yapı yüksekliği, yapı parsel ilişkisi vb.) da imar planları ile alınmaktadır. Dolayısıyla dirençli bir kent için gerekli olan ilk unsur doğru yer seçimi ile güvenli bir yaşam alanı oluşturmaktan geçmekte, bunun da karar vericisi, teknik açıdan uzman kişi şehir ve bölge plancısı olmaktadır. Yer seçimi ile ilgili tüm mesuliyetin de bu uzmanlar da olduğu söylenebilmektedir. Planı yapan müellifin mesuliyeti olduğu gibi diğer mesuliyet de onaylayan idarede olmaktadır. Ancak uygulamada, kentlerin gelişimine yön vermek, yeni gelişme konut alanlarının açılması, imar durumlarının değerlendirilmesi gibi kentsel rantla ilişkili olmasından dolayı yerel yönetimlerde imar planları için şehir ve bölge plancısı, politika yapıcı veya karar verici olmaktan çok görüş alınan, teknik süreci yöneten veya takip eden uzman olmaktadır. Yerel yönetimler, çoğunlukla özel planlama bürolarından hizmet alarak imar planları yaptırmaktadır. Plan yapımında profesyonelleşmiş bu firmaların ürettiği imar planları belediyelere teslim edildikten sonra, belediyenin ilgili birimi tarafından kontrol edilmektedir. Bu kontrol çoğunlukla biçimsel bir kontrol olup ardından imar planına ilişkin görüş ile varsa imar komisyonuna yönlendirilmekte, komisyonda görüşülerek bir rapor ile belediye meclisine karara bağlanmak üzere iletilmektedir. En son olarak da kamuya ilan edilme

aşamasına geçilmektedir. Plana yapılan itirazlar veya herhangi bir hukuk davası sonucunda ilgili muhataplar belediye meclisi olmaktadır. Özel kuruluşun plan yapma sürecinde belediyedeki uzman personel olan şehir plancıları ile iletişimde bulunma veya onayını alma zorunluluğu bulunmamaktadır. Burada belirtilmek istenen, imza yetkisinin olması ile karar yetkisinin olması arasında ülkemizde uygulamada çelişkiler bulunması üzerinedir. Bu bağlamda plancının rolü, mevzuata uygun şekilde bir ürün üreten kişiye indirgenmektedir.

Diğer bir unsur olarak afetten sonra toplanılacak acil diğer durumlarda da kullanılabilecek toplanma alanı için de herhangi bir imar planında gösterim, alan tanımı vb. bulunmamaktadır. Günümüzde karşılaştığımız herhangi bir tabela ile belirtilen toplanma alanı gösterimleri, yerel yönetimlerin inisiyatifinde olup, yasal dayanağı bu bağlamda bulunmamaktadır.

Dirençli bir kent için elbette yaşam alanlarında bulunan yapıların da dirençliliği son derece önemlidir. Burada da 2 konu gündeme gelmektedir. İlki mevcut depreme karşı dayanıksız olan yapıların güçlendirilmesi veya yenilenmesi ikinci olarak da yeni yapılacak olan yapıların dayanıklılığı üzerine olmaktadır. Burada da güçlendirme kavramını konu alan 01.01.2019 tarihinde yürürlüğe giren Deprem Yönetmeliği'nin yaptırımları tartışma yaratmaktadır. Kanunlar arası bağlantı referans bulunmamakta veya afetlere özellikle depreme karşı dirençli yerleşim başlığı altında bir yasa veya bir arada hareket eden yasalar bulunmamaktadır. Türk (2023) yapının güçlendirilmesi için 634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu'na göre kat maliklerinin 4/5'inin bu kararı kabul etmesi gerekirken, kentsel ölçekte yenilemeyi ön gören 6306 sayılı kanuna göre ise kat maliklerinin 2/3'ünün kabul etmesi gerektiğine, bu durumun da güçlendirmenin değil de yenilemenin tercih edilmesini kolaylaştırarak teşvik edilmesine yol açtığını belirtmektedir. Konulara ve durumlara özel çıkarılan yasa ve yönetmeliklerin bütünleştirici olması beklenirken bu örnekte olduğu gibi ayrıştırıcı olması ise toplumun refahına katkı sağlamaz iken ayrıca hem devlete hem de vatandaşa ekonomik bir yük getirmektedir. İnşaat sektörünü daha faal kılarken, milli servetin yık-yeniden yap hamlesi ile harcanması, kentliler için de bitmeyen bir şantiyenin içerisinde yaşam mecburiyeti dayatmaktadır.

İkinci olarak diğer konu da yeni yapılacak veya yapılmış yapılar açısından da denetim ile yapıların depreme karşı dayanaklılığının test edilmesidir. Bu konu da yapı güçlendirilmesi gibi şehir plancısının görev ve yetki alanına girmemesine karşın yine de dirençlilik açısından tartışılması gerekmektedir. 4708 sayılı Yapı Deneti Kanunu ile yapıların ruhsat ve kullanım izni alabilmesi için bir denetime tabi tutulması 2001 yılında yürürlüğe giren yasa ile meşrulaşmıştır. Ancak zaman içerisinde merkezi ve yerel yönetimlerde olan denetim yetkisinin değiştirilerek görevlendirilmiş firmalara aktarılması söz konusu olmuştur. 2023 yılına geldiğimizde TMMOB İnşaat Mühendisleri odası (İMO) 6 Şubat depremlerinde yakın tarihli inşa edilip, zemin açısından sorunsuz alanda olması ancak yine de yıkılan veya hasar gören yapıların yapı denetim süreçlerinin kanuna uygun olmadan geçirildiklerini tespit ettiklerini açıklamışlardır (İMO,2023). Bu durum da firma bazlı denetimin kâr amacı güden ticari işletmelerce yapılmasının hatalı olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Adeta denetim firmalarının da denetime ihtiyaç duyduğu bu bağlamda söylenebilmektedir.

5.SONUÇ VE TARTIŞMA

Sonuç olarak deprem dirençli kent yaklaşımının sağlanması mümkün olup sosyo-ekonomik açıdan gelişmiş ülkelerin bunu başarabildiği görülmektedir. Ülkemizde depreme dirençli kentler oluşturabilmek için parçacıl yasal araçların varlığından söz etmenin mümkün olduğu görülmektedir. Tek bir elden bir devlet organı ile deprem öncesi risklerin azaltılıp, bertaraf edilmesi ve deprem sonrası müdahalenin yapılabilmesi için gerekli yasal ve yönetsel bir organizasyon oluşturulması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu hali ile İmar Planı da Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği de deprem konusu açısından yetersiz kalmaktadır. Acil durumlarda

da kullanılabilecek deprem toplanma alanlarının Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği'nde tanımlı olması ve imar planlarında gösterim ile donatı alanları hesabında kent karakter tablosunda yer alması gerekmektedir. Jeolojik açıdan sakıncalı bulunan alanların, sulak alanların, dere yataklarının gelişme konut alanları olarak imara açılmasının önüne geçilmesi gerekmektedir. Şehir ve Bölge Plancısının görev alanında kullanılan ve mesleki dayanağı olan 3194 sayılı İmar Kanunu'nun afete (özellikle deprem) dirençli kentlere dair özel hükümlerin bulunması gerekmektedir. Plancının imza yetkisinin, uygulamada da gerçekçi biçimde yer bulabilmesi, mesleğini bilimsel kanıta dayalı biçimde icra edebilmesi için maddi ve manevi açıdan çalışma koşullarının, özlük haklarının iyileştirilmesi, özellikle yerel yönetimlerin karar alma mekanizmalarında etkin bir pozisyonda görev alması sağlanmalıdır.

Depreme karşı dirençli kentler için yer seçimi, imar planı, zemin durumu, yapı inşa ve denetimi, toplumsal bilinç, finansal ve beşerî kaynak yönetimi, kamu politikaları gibi çok alanlı multidisipliner bir yaklaşım gerektiği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu konularda uzmanların bir araya geldiği sistemler ile ancak depremi bir afet olmaktan çıkarıp bir doğa olayı olarak yaşamaya başlayabileceğimiz söylenebilmektedir.

6.KAYNAKLAR

Akbulut Başar, A. (2023). An approach proposal to vulnerability analysis in urban resilience. *International Journal of Geography and Geography Education* (*48*), 145-164. https://doi.org/10.32003/igge.1177863

Akbulut Basar, A. (2024). Assessing Vulnerability in Earthquake-Resistant Cities: A Multiple Regression Analysis for Sahinali, Nigde. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, 19(3), 973-979. https://doi.org/10.18280/ijsdp.190315

Akçura, T. (2009). Şehircilik Yazıları, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara.

Brand, F., Jax, K. (2007). Focusing the meaning(s) of resilience: Resilience as a descriptive concept and a boundary object. *Ecology and Society*, 2(1): 23. https://doi.org/1.5751/ES-02029-120123

Gürel, S. (2010). İnsan İnsanın Kurdudur, Huzur Ofset, İstanbul.

Holling, C. S. (1973). Resilience and stability of ecological systems. Annual Review of Ecology and Systematics, 4, 1-23.

İMO. (2023). Bir Daha Yaşanmasın Diye; 6 Şubat'tan Ders Alınsın, Bilime ve Mühendisliğe Kulak Verilsin!, https://www.imo.org.tr/TR,150799/bir-daha-yasanmasin-diye--6-subattan-ders-alinsin-bilime-ve-muhendislige--kulak-verilsin.html , erişim tarihi:17.02.2024

Jha, A. K., Stanton-Geddes, Z., & Miner, T. W. (2013). *Building Urban Resilience: Principles, Tools, and Practice.* Washington, D.C.: World Bank

Kundak, S. (2006) *İstanbul'da Deprem Riski Analizi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fen Bilimleri Enstitusu, Şehir ve Bolge Planlaması Anabilim Dalı, Şehir Planlama Programı, İstanbul Teknik Universitesi, İstanbul.

Pelling, M. (2003). *The Vulnerability of Cities: Natural Disasters and Social Resilience.* London; Sterling, VA: Routledge.

Pickett, S. T. A., Cadenasso, M. L., & Pouyat, R. V. (2004). *Urban ecological systems: Linking terrestrial, ecological, physical, and socioeconomic components of metropolitan areas*. Springer.

Terzi, F., Kundak,S., Ayataç, H., Akgün,A.A., Demireş Özkul, B. (2023) *Depremlerinin Neden Olduğu Sonuçların ve Geleceğe Dönük Çıkarımların Kent Planlama Disiplini Yönünden Değerlendirilmesi*, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş (Pazarcık, Türkoğlu), Hatay (Kırıkhan), Kahramanmaraş (Elbistan, Nurhak-Cardak) Depremleri Nihai Raporu, (s.155-163), İTU, İstanbul.

Türk, Ş.,Ş. (2023). Yapı Stokunun Depreme Karşı Hazırlanması Açısından İmar Mevzuatına Yönelik Öneriler, *İTÜ Vakfı Dergisi*, (91), 79-91.

UNISDR. (2009). *Building A Local Government Alliance For Disaster Risk Reductıon "The Incheon Declaratıon."* United Nations Office For Disaster Risk Reduction. https://www.unisdr.org/campaign/resilientcities/assets/about/documents/Incheon-Declaration-2009.pdf

URL1-Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü, http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprem-bilgileri/buyuk-depremler/ , erişim tarihi:17.02.2024

URL2- EM-DAT Disaster Classification System, https://doc.emdat.be/docs/data-structure-and-content/disaster-classification-system/ , erişim tarihi:17.02.2024

URL3- AFAD Afet Türleri, https://www.afad.gov.tr/afet-turleri , erişim tarihi:17.02.2024

URL4- AFAD Türkiye Deprem Tehlike Haritası, https://www.afad.gov.tr/turkiye-deprem-tehlike-haritasi , erişim tarihi:17.02.2024

Wardekker, A., Wilk, B., Brown, V., Uittenbroek, C., Mees, H., Driessen, P., Wassen, M., Molenaar, A., Walda, J., & Runhaar, H. (2020). A diagnostic tool for supporting policymaking on urban resilience. *Cities*, *101*, 102691. https://doi.org/10.1016/j.cities.2020.102691

Welch, T. F., & Reed, W. (2012). Planning for resilient cities and regions: Evaluating economic development strategies and land use regulations in coastal Virginia. *Journal of the American Planning Association*, 78(3), 350-361.

IMPACT OF VIRTUAL REALIYT AND NEW CULTURAL PARADIGMS ON THETER ART

Sultanova Janagul Serdalievna[1], Serikbai Zhanserik Berikuly[2]

[1] Doktora, Temirbek Zhurgenov'un adını taşıyan Kazak Ulusal Sanatı Tiyatro Yönetmenliği Akademisi

[2] Yüksek lisans öğrencisi, Temirbek Zhurgenov'un adını taşıyan Kazak Ulusal Sanatı Tiyatro Yönetmenliği Akademisi

Abstract

This article presents an in-depth analysis of the impact of virtual reality technologies and cultural paradigms on the world of performing arts. It explores how virtual reality expands the possibilities of theatrical productions, enriches captivating narratives, fosters innovative artistic self-expression, and aligns with certain societal values. The transformation of audience interaction, redefinition of audience roles, and development of aspects of the theatrical industry that have been lacking to date are examined. Ultimately, the combination of virtual reality and performance opens exciting prospects for creative growth and sociocultural development in the era of digital technologies.

Keywords: virtual reality, theatrical art, cultural paradigms, audience interaction, immersive storytelling, innovative artistic expression, societal values, digital technologies, performance

ВИРТУАЛДЫ ШЫНДЫҚ ПЕН ЖАҢА МӘДЕНИ ПАРАДИГМАЛАРДЫҢ ТЕАТР ӨНЕРІНЕ ӘСЕРІ

Бұл мақалада виртуалды шындық технологиясының және мәдени парадигмалардың сахналық өнер әлеміне әсері терең талдап қарастырылған. Виртуалды шындық қалай театрландырылған қойылымдардың қолжетімділігін қалай кеңейтіп, әсерлі оқиғаларды байытатынын, инновациялық көркем көріністерге ықпал ететінін және қоғамның кейбір құндылықтарына қаншалықты сәйкес келетінін зерттейді. Көрермендердің өзара әрекеттесуін түрлендіру, көрермен рөлін қайта анықтау және театр саласының осы кезде олқы түсіп жатқан тұстарын дамыту. Сайып келгенде, виртуалды шындық және орындаушылық өнердің үйлесімі – цифрлық дәуірде шығармашылық өсудің және әлеуметтік-мәдени дамудың қызықты перспективаларын ұсынады.

Түйін сөздер: виртуалды шындық, театр өнері, мәдени парадигмалар, аудиторияның өзара әрекеттесуі, иммерсивті театр, инновациялық көркем өнер, әлеуметтік құндылықтар, цифрлық технологиялар, перформанс.

Кіріспе

Соңғы жылдары виртуалды шындық (VR) технологиясының театр өнері әлемімен үйлесім табуы спектакльдердің қойылуында терең өзгерістер тудырды. Бұл интеграция технологиялық инновациялар мен мәдени эволюцияның динамикалық үйлесімін білдіреді және көрермендер мен театр арасындағы дәстүрлі ұғынысуларды қайта қалыптастыра бастады. VR қазіргі өмірдің әртүрлі қырларына енуді жалғастыруда, оны

театр саласында қолдану жанды спектакль мен аудиторияның өзара әрекеттесу шекараларын қайта құру үшін тартымды мүмкіндіктер ұсынады.

Мақала VR технологиясының және дамып келе жатқан мәдени парадигмалардың театр өнеріне көп қырлы әсерін жан-жақты зерттейді. Технологиялық жетістіктер мен қоғамдық құндылықтар арасындағы өзара әрекетке баса назар аудара отырып, ол қазіргі театрдың жағдайын анықтайтын күрделі динамикаға енеді. VR қолжетімділікті кеңейтету, инновацияны дамыту арқылы бұл зерттеу осы пайда болған көркем парадигманың күрделілігін ашуға бағыт ұстайды.

Бұл зерттеудің негізінде жаңа медиа технологиясы театр мамандарының мүмкіндіктерін қалай арттырып, оларға дәстүрлі спектакльдер кеңістігінен асып түсетін иммерсивті тәжірибе жасауға мүмкіндік беретін талдаулар жатыр. Интерактивті элементтерді пайдалану арқылы театр суретшілеріне өз шығармашылығын дамыту мен аудиторияны баурап алу үшін бұрын-соңды болмаған мүмкіндіктер беріледі. Сонымен қатар, көрермендерді театрда дамып келе жатқан жаңа медиа технологиялар арқылы қойылған спектакльдердің белсенді қатысушысы болуға шақырады.

Виртуалды шындық арқылы театр сахнасында болу эффектілері

Театр қойылымын виртуалды шындықпен байытуға бола ма? Неге болмасқа? Біздің білуімізше, компьютерлік графика сахна элементтері ретінде қолданылатын театрландырылған қойылымдардың сәтті мысалдары бар. Біз виртуалды шындық сюжетте шешуші рөл атқарған спектакльдерді көрдік, тіпті оны дәстүрлі театр техникасымен сахнада модельдеу керек болса да. Виртуалды шындықты театрда пайдалану қызықты болып шығады және ол спектакльге өзгеше реңк береді. Оның театр үдерісіне дем беретін және шығармашылық ұжымның көзқарасын дамыта алатын көптеген жаңашыл тұстары жетерлік. Мұнда драматургтердің көзқарасы да айқын көрінеді. Виртуалды шындық сахнада барлық элементтерді қамти алады. Шын мәнінде бұл сипаттамалар театр өнерін басқа салалар арқылы ерекшелендіретін нәрсе болмақ.

Біріншіден, театр да, виртуалды шындық та интерактивті; екеуі де адам операторының енгізулеріне жауап ретінде сәт сайын жасалады. Олардың фильмдерден айырмашылығы, театр нақты уақытта өтеді. Тікелей актерлар мен көрермендер тікелей тәжірибеге қатысу үшін уақыт пен кеңістікті бір сәтте бөліседі. Сондықтан виртуалды шындықтың алдын ала жазылған компьютерлік анимациядан айырмашылығы, ол актерлар ойнаған кезде жасалады. Театрландырылған қойылым көрермендер мен әртістер бір-бірімен тіл табыса алған сәтте ғана бар. Әрбір театрды немесе виртуалды шындықты бірегей ететін оның интерактивті табиғаты. Тіпті мұқият дайындалған қойылымдарда немесе тығыз салынған виртуалды әлемде де шытырман оқиға бірегей. Олар әртүрлі, өйткені оларды әртүрлі адамдар қалыптастырады. Көрермендер виртуалды әлемнің дизайнерлерімен немесе жасаушыларымен жасау сәтін бөлісе отырып, спектакльді бірлескен туындыға айналдырады. Бұл театр мен виртуалды шындықтың жанасуындағы ең күшті жетістік болуы мүмкін.

Виртуалды шындық пен театр сахнасында иммерсивтілікке жетудің құралдары мен әдістері айтарлықтай ерекшеленсе де, олардың ортақ мақсаты көрермен үшін дереу тәжірибе жасау, болып жатқан нәрсенің шынайы, сенуге болатын және болып жатқанын сезіну болып табылады. Дәл қазір, осы сәтте. Мысалы, виртуалды шындықтағы реализмге деген ұмтылыс сахнадағы сенімділік аспектілеріне немесе иллюзияны құруға қатысты. Виртуалды шындықты пайдаланушы виртуалды ортадағы кейіпкерлер мен нысандардың шындығына сенуі керек сияқты, көрермен де сахнада бейнеленген

кейіпкерлерді жанды қалыпта қабылдауы керек. Виртуалды шындық қолданушыны виртуалды кеңістікке енген кезде сыртқы әлемді ұмыттыруға тырысады, сол сияқты театр көрерменді айналасын ұмытып, елеске толығымен еніп кететін атмосфераны жасайды.

Жаңа мәдени парадигмалар мен театр

Жаңа мәдени парадигмалар мен театр – қоғамдағы өзгерістер мен олардың театр өнерінің дамуына әсерін көрсететін маңызды және өзекті тақырып. Қазіргі әлем цифрландыру, жаһандану, өзгермелі құндылықтар мен технологиялық прогрестің әсерінен үнемі өзгеріп отырады. Бұл өзгерістер көрермендердің мәдени қалауы мен күтуіне айтарлықтай әсер етіп, жаңа мәдени парадигмалардың пайда болуына алып келеді.

Болашақ – жаңа технологияларға негізделген, жастармен сөйлесетін жаңа театр тілінің қалыптасуында. Қазіргі көрермен интернетке құмар болып өсіп келе жатыр. Питер Гринвейдің пікірінше: «Ақпараттық мультимедиялық технологиялар тек ақпарат тасымалдаушы болуды тоқтатады, эстетикалық және шығармашылық құбылысқа айналады. Болашақ киберактивті кинода» [4, 238-бет]. Осы арқылы біз киберактивті театрдың болашағы зор деп айта аламыз. Дәл осы технологиялардың барлығын театрда қолдану – оған виртуализм тұрғысынан жаңа көзқараспен қарауға мүмкіндік береді.

Жаңа мәдени парадигмалардың негізгі аспектілерінің бірі – интерактивтілікке ұмтылу және көрерменнің шығармашылық процеске қатысуы. Қазіргі адамдар спектакльді пассивті қарап қана қоя салмай, оқиғалардың белсенді қатысушысы болып, сюжеттің дамуына әсер етіп, актерлермен араласуды қалайды. Интерактивті қойылымдар, аудиовизуалды эксперименттер және иммерсивті спектакльдер сияқты театр өнерінің түрлері барған сайын танымал және сұранысқа ие болып келеді. Сонымен бірге жаңа мәдени парадигмалар театр қойылымдарының мазмұны мен пішініне басқа да талаптарды сұрана бастағандай. Қазіргі аудитория спектакльдерден тек ойын-сауықты ғана емес, өзектілікті және эмоционалдық тереңдікті күтеді. Театрлар қазіргі заманғы әлеуметтік-мәдени шындықты бейнелейтін, пікірталас тудыратын, адамдарды ойландыратын тақырыптарға көбірек жүгінуде. Театрдағы шығармашылық ізденістер мен эксперименттерді ынталандыруда. Актерлер, режиссерлер, драматургтер мен суретшілер заманауи технологияларды, медиа мен спектакльді пайдалана отырып, ерекше және инновациялық жобаларды жасауға ұмтылады. Бұл тәсіл театрға заманауи көрермендер үшін өзекті және тартымды болып қалуға мүмкіндік береді. Осылайша, жаңа мәдени парадигмалар театр өнеріне айтарлықтай әсер етіп, оның заманауи сын-қатерлер мен қоғамның талаптарына сай дамуы мен өзгеруін қалыптастырады. Қазіргі мәдениеттің құбылмалы әлемінде осы көне өнердің бірегейлігі мен құндылығы сақталуы үшін театрлар үшін дәстүр мен инновация арасындағы теңдікті сақтау маңызды.

Қазіргі заманғы мәдениет пен технологияның қарқынды дамуы аясында театр өнер түрі ретінде жаңа мәдени парадигмалардың әсерінен үнемі бейімделіп, өзгеріп отырады. Сахна өнері көрермендермен қарым-қатынас жасаудың жаңа жолдарын іздестіру, спектакльдердің тақырыптары мен форматтарын жаңарту, заманауи көрермендердің талаптарын ескеру қажеттілігімен бетпе-бет келіп отыр. Қазіргі театрдағы маңызды тенденциялардың бірі - әртүрлілік пен инклюзияға ұмтылу. Театрлар әртүрлі мәдениеттерге, жанрларға және өнер түрлеріне барған сайын ашылып, жаңа аудиторияны тартып, шығармашылық өрнек көкжиегін кеңейтуде. Әртүрлі мәдениетті қамтитын қойылымдар, жанрларды араластыру, спектакльдердің пішіні мен мазмұнымен эксперименттер – мұның бәрі театрға көрермендердің кең ауқымы үшін өзекті және тартымды болып қалуға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, жаңа мәдени парадигмалар театр индустриясының дамуына әсер етіп, жаңа театрлық форматтар мен платформалардың пайда болуына әкеліп жеткізеді. Виртуалды театрлар, онлайн қойылымдар, онлайн-театр фестивальдері, анимация мен аудиовизуалды эффектілерді пайдалану – мұның барлығы шығармашылық үшін жаңа мүмкіндіктер ашады және әлемнің әр түкпірінен көрермендерді тартады.

Бір сөзбен айтқанда, қазіргі театр үнемі қайта құру және заманауи мәдениеттің жаңа талаптарына бейімделу процесін бастан кешіп келеді. Жаңа мәдени парадигмаларды шабыт көзі ретінде пайдалану және олардың шығармашылығын өзгермелі шындыққа сәйкес бағыттау арқылы театрлар көрермендердің назарында болып, заманауи әлемде өзінің өзектілігі мен маңыздылығын сақтай алады.

Дәстүрлі театр өнері мен қазіргі театр

Көпшілікке таныс "Театр – өмір айнасы" метафорасы адамға ерекше мүмкіндіктер береді. Бұл айнада адам қандай дәрежеде өмір көреді? Айнада көрген өмірді сезінуге не мүмкіндік береді? "Театр мен айна арасындағы ұқсастық олардың екеуі де негізінен шындықты көрсету үшін тырысады. Театр, осы тұрғыдан алғанда, өмірді бейнелеу арқылы шындықты жеткізеді.Театрдағы өмірді көрсету процесі таза театр құралдарының көмегімен жүзеге асырылатыны анық" [1, б.19]. Мұнда театр құралдары мен мүмкіндіктерін (жарық, дыбыс) пайдалану туралы сұрақ туындайды, декорация, стиль шешімдері, техникалық мүмкіндіктер және т.б. Театр өнерін дамытудың қазіргі кезеңінде мультимедиа тілін жетілдіру алға қарай елеулі қадам жасауға мүмкіндік береді.

Жаңашылдық пен дәстүр қазіргі театр контекстінде және оның жаңа мәдени парадигмалармен өзара әрекеттесуінде маңызды аспект болып табылады. Ұзақ уақыт бойы дәстүр құндылықтары мен мәдени мұраны жеткізуші және сақтаушы сахна өнерінің негізгі іргетасы болды. Дегенмен, жаңа мәдени үрдістердің, соны технологиялардың – қазіргі заманғы инновацияның пайда болуы театр ортасын дамыту мен өзгертудегі маңыздылығы арта түсуде. Театрдағы жаңашылдық пен дәстүрдің өзара ықпалдастығы әртүрлі аспектілерде көрінуде. Қазіргі суретшілер мен режиссерлер дәстүрлі әдістер мен тәсілдерді жаңа шығармашылық шешімдер мен идеялар арқылы үйлестіруге ұмтылады. Бұл заманауи көрермендерге түсінікті және қызықты болуы мүмкін заманауи элементтер мен контексттерді қоса отырып, театрдың қайталанбас рухы мен атмосферасын сақтауға мүмкіндік береді.

Театрдағы инновация спецэффектілерде жаңа технологияларды пайдалану, сахналық дизайн және жарықтандыру сияқты техникалық аспектілерді де қамтуы мүмкін. Бұл шығармашылық жұмыс тобы үшін жаңа мүмкіндіктер ашады және орындаушылық өнердің шекарасын кеңейтуге мүмкіндік береді, спектакльдерді көрермендерге әсерлі ете түседі. Дегенмен, театрда дәстүрлі өнерді сақтаудың өзіндік маңызы бар екенін есте ұстаған жөн. Дәстүр – өткен мен бүгіннің арасындағы көпірдің бір түрі, құндылықтар мен тарихи мұраны жеткізуші, әр театрдың өзіндік атмосферасы мен стилін қалыптастырады. Сондықтан театрдағы жаңашылдық пен дәстүрдің сәтті үйлесуі әртүрлі жастағы және мәдени ортадағы көрермендерді баурап, шабыттандыратын теңдестірілген және тартымды жасанды кеңістік жасайды.

Сонымен, қазіргі театрдағы жаңашылдық пен дәстүрдің өзара әрекеттесуі оның дамуының маңызды аспектісі болып табылады. Тарихи мұра мен дәстүрге құрметпен ұштасқан жаңашыл тәсілдер мен эксперименттерді шебер қолдану көрермендерді шабыттандыратын және таң қалдыратын бірегей және есте қалатын театр туындыларын жасай алады.

Жаңашылдық пен қалыптасқан құндылықтарды сақтау арасындағы бұл тепе-теңдік сахналық өнерге дәстүрлі және заманауи аудиторияны тарта отырып, дамуға мүмкіндік береді. Театрдағы жаңашылдық тек техникалық жаңалықтарда ғана емес, сонымен қатар көрермендермен қарым-қатынас жағдайында да көрінуі керек. Жаңа қойылым пішімдері, интерактивті қойылымдар, виртуалды шындықты пайдалану – мұның бәрі жас ұрпақтың назарын аударуға және бірегей театрлық қойылым тәжірибесін жасауға мүмкіндік береді. Дегенмен, театрдың дәстүрі мен тарихынан үзілмеуі керек. Көптеген классикалық шығармалар бүгінгі күнге дейін өзекті болып қала береді, олардың орындалуы мен интерпретациясы әртүрлі эмоцияны тудырып, көрерменге терең мағына бере алады. Демек, театр өнерінің сәтті дамуының сыры – ескі мен жаңаның, кешегі мен бүгінгінің үйлесімінде жатыр.

Қазіргі театр жағдайында жаңашылдық пен көнені бір-біріне қарама-қарсы құбылыс емес, керісінше, бірін-бірі толықтырып, шығармашылық мүмкіндіктер арсеналын байытып, театр өнерінің көкжиегін кеңейтетінін түсінудің маңызы зор. Заманауи тенденциялар мен мәдени мұраның үйлесімділігін таба отырып, театр өзінің өзектілігін сақтай алады және барлық жастағы және мәдени талғамдағы көрермендерді тарта алады.

Театр өнерінің маңызды постулаттарының бірі – драмалық оқиға, дәлірек айтсақ, спектакль құрылатын оқиғалардың бүкіл тізбегін талдау. М.О. Кнебель былай деп жазды: "менің ойымша, оқиғаны ашу мәселесі қазіргі заманғы өнер үшін маңызды қағида. Театр өнері қаншалықты дамитыны осы мәселеге қалай қарайтынымызға байланысты " [5, б. 59].

Заманауи суретшілер мен драматургтер өзектілігі жоғары қоғамдық-саяси мәселелерге жиі жүгінеді, оларды театр өнерінің призмасы арқылы жарыққа шығаруға ұмтылады. Бұл көрермендердің назарын маңызды тақырыптарға аударуға және қоғамдық пікірталас тудыруға көмектеседі. Бұл ретте театрдың актерлер мен көрермендер арасындағы байланысқа негізделген жанды өнер екенін есте ұстаған жөн. Технология қойылымдардың визуалды және дыбыстық тәжірибесін жақсарта алғанымен, ол сахнада орындаудың жандылығын тудыратын жақын, тартымды атмосфераны алмастыра алмайды.

Түйіндей келгенде, театрдағы жаңашылдық пен дәстүрдің өзара әрекеттесуі сахна өнерінің құндылықтары мен тарихын құрметтеп, қолдау көрсете отырып, оның заманауи көрермендер үшін өзекті және тартымды болып қалуына мүмкіндік береді. Ескі мен жаңаның бұл диалогы театр әлемінің жан-жақтылығы мен дамуына септігін тигізіп, оны барлық буындар мен аудитория санаттары үшін қызықты әрі қолжетімді етеді.

Театрдың дамуындағы әлеуметтік-мәдени өзгерістердің рөлі

Театрдың дамуындағы әлеуметтік-мәдени өзгерістердің рөлін ашу виртуалды шындық пен жаңа мәдени парадигмалардың театр өнеріне әсерін талдау кезінде зерттеуді қажет ететін маңызды аспект болып табылады. Әлеуметтік-мәдени өзгерістер театр индустриясын өзгертуде шешуші рөл атқарады. Уақыт өткен сайын қоғамның құндылықтары, мәдениеттегі үрдістер, көрермендердің қалауы және олардың театр қойылымдарынан күтетін әсерлері өзгереді. Бұл өзгерістер театр өнерінің мазмұнына, формасына, құрылымына әсер етеді.

Әлеуметтік-мәдени өзгерістердің маңызды аспектілерінің бірі - инновациялар мен заманауи технологияларға ұмтылу. Қазіргі әлемде көрермендер заманауи техникалардың мүмкіншілігін көрсететін спектакльдердің жаңа формалары мен форматтарын көбірек күтуде. Бұл тұрғыда виртуалды шындық дәстүрлі театр техникасын озық

технологиялармен үйлестіруге қабілетті құралдардың бірі ретінде ұсынылған. Сонымен қатар, әлеуметтік-мәдени өзгерістер театр қойылымдарының мазмұны мен тақырыптарына да әсер етеді. Жаңа әлеуметтік проблемалардың пайда болуымен, қоғамның құндылықтары мен көзқарастарының өзгеруімен театр осы мәселелерді талқылау және көрсету алаңына айналады. Театр өмірді бейнелеу өнері ретінде өзекті және әлеуметтік-мәдени өзгерістерге жауап беруі керек.

Театрдың дамуы үшін оның форматтарына, тақырыптарына, жұмыс әдістеріне және көрерменге деген көзқарасына әсер ететін әлеуметтік-мәдени өзгерістер өте қажет. Осы өзгерістерді түсіну және ескеру театр ұжымдарына жаңа шындыққа сәтті бейімделуге, өзекті болып қалуға және өз шығармашылығымен көрермендерді тартуға мүмкіндік береді. Әлеуметтік-мәдени өзгерістердің театр өнеріне ықпалының тағы бір маңызды аспектісі – мәдени парадигмалардың алуан түрлілігі. Мәдени парадигмалардың өзгеруі сахна тілінде, сюжеттік желілерде, орындау мәнерлерінде және аудиторияны қабылдауда өзгерістерге әкеледі. Театр жаңа ағымдарға бейімделеді, актерлік және режиссерлік өнер заманауи мәдени шындыққа сай өзгереді.

Әлеуметтік-мәдени өзгерістер театр индустриясының құрылымы мен ұйымдастырылуына әсер етуі мүмкін. Технологияның дамуы, көрермен сұранысының өзгеруі, театр қойылымдарын қаржыландыру мен ілгерілетудің жаңа тәсілдері театрлардың жұмыс істеу үлгілерін, олардың қоғаммен және серіктестермен әлеуметтік өзара әрекеттесуін өзгертуде. Сондай-ақ, әлеуметтік-мәдени өзгерістер сахналық өнерді көпшіліктің көрінісі ретінде қабылдауға әсер етуі мүмкін екенін атап өткен жөн. Көрермендердің құндылықтары мен мәдени бейімділіктері өзгерген сайын олардың спектакльдерден күтулері де өзгереді, бұл театрлардан үнемі жетілдіріп, жаңа сынақтарға бейімделуді талап етеді.

Осылайша, театрдың дамуындағы әлеуметтік-мәдени өзгерістердің рөлін талдау өнер мен қоғам арасындағы байланысты тереңірек түсінуге, театр саласының даму тенденцияларын анықтауға және қазіргі әлемдегі театр өнерінің табысты дамуының стратегияларын әзірлеуге мүмкіндік береді.

Қорытынды

Қазіргі заманғы технологиялық мүмкіндіктер режиссерлер мен суретшілер жұмыстарының шығармашылық және техникалық аспектілерін синтездеудің кең перспективаларын ұсынады. Олар көркем бейнені жасау процесін, қызықты безендіру үшін конструктивті шешімдерді әзірлеуді және өлшемді сызбаларды өндіруді біртұтас жүйеге біріктіруге жол ашып береді. Сахналық композицияларды жобалау мен құрастыруда қолданылатын бұл жаңа технологиялар өте жан-жақты, бұл сахнада біртұтас кеңістіктік ортаны құруға көмектеседі.

Сахналық өнерде заманауи құралдар мен интерактивті шешімдерді пайдалану режиссерлерге бастапқы тұжырымдамадан бастап сахнада түпкілікті жүзеге асыруға дейін өз идеяларын тиімді жүзеге асыруға зор еркіндік береді. Мысалы, цифрлық технологиялар мен арнайы эффектілер физикалық түрде жасалғанға дейін визуализациялауға мүмкіндік жасайды, бұл – дизайнды дәлірек реттеуге және өндіріске дейінгі кезеңде ресурстарды үнемдеу үшін таптырмас нәрсе. Бұған қоса, компьютерлік модельдеуді пайдалану қолмен қайта жасау қиын немесе қымбат болуы мүмкін күрделі және егжей-тегжейлі сценографиялық элементтерді жасауға қадам бастырады.

Осылайша, заманауи технологиялар сахналық композиция жасау процесін жеңілдетіп қана қоймайды, сонымен қатар сахнада көркем бейнелеу мен шығармашылық идеяларды

жүзеге асырудың жаңа мүмкіндіктерін ашады. Олар заманауи өндіріс дизайнерлері үшін таптырмас құралға айналып, олардың жұмысында жоғары сапа мен ерекшелікке қол жеткізуге көмектеседі.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Максимов В.И. Театр Рококо. Символизм. Модерн. Постмодернизм / Вадим Игоревич Максимов. СПб.: Гиперион, 2013. С.7

2. Толмачев В.М. Зарубежная литература XX века, глава «Западная драматургия XX века». М.: Издательский центр «Академия», 2003. С.27

3. Боровик, О. Структурализм в театре / О. Боровик. - СПб.: Искусство, 1997. - 218 с.

4. Яцюк, О. Культурологичсский аспект компьютерной виртуальности: мультимедиа как современный этап генезиса техни-ческих искусств / О. Яцюк // Вопр. культурологии. - 2008. - Nº 9. - С. 70-73.

5. Малявин, В. К философии корпоративного развития / В. Малявин. - М.: Европа, 2006. - 217 с.

6. Маньковская, Н. Б. Хронотипологические этапы развития неклассичсского эстетического сознания / Н. Б. Маньковская /!

7. Эстетика. Вчера. Сегодня. Всегда. - М.: ИФ РАН, 2005. - С. 238.

8. Кнебель, М. О. О том, что мне кажется особенно важным / М. О. Кисбель. - М.: Искусство, 1971. - 520 с.

9. Петров, В. А. Основы теории драматического искусства в терминах / В. А. Петров; Челяб. гос. акад. культуры и ис-кусств. - Челябинск, 2002. - 111 с.

INCREASING STUDENTS' COMMUNICATIVE SKILLS IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗІРЕТТІЛІГІН АРТТЫРУ

AKEGOZHAEVA LEILA NURDANOVNA, BUHARBEKOVA BAYAN BAKYTOVNA

Eğitim Yüksek Lisansı, İngilizce öğretmeni

Cumhuriyetçi Fizik ve Matematik Okulu" KeJSC İngilizce öğretmeni,

Kazakistan, Almatı

Summary

The article discusses the differentiated teaching of a schoolchild, the formation of the language environment. Differentiated learning is considered as an individual approach to the formation of the educational language environment. In order to implement these obligations, it is intended to introduce new technologies of education and their effective use, to identify problems, to ensure the development of an education system that helps everyone to use their individual potential for education in society as much as possible. Only students who have received quality education, are highly knowledgeable, competent, and can withstand strong competition can unlock the key to the future. The individualization of our country in the global world can be achieved only through an educated, energetic, nationally rich young generation. Today, on the basis of improving education, the widespread use of the competency approach in teaching the subject shows good results. In the concept of development of education of the Republic of Kazakhstan, the need to replace the content oriented to competence, that is, to the content oriented to the result, is indicated. This, in turn, requires modern teachers to form an individual who has acquired certain competencies in teaching, educating, and raising students. Competence is the student's ability to use acquired knowledge and skills in practice, in everyday life, to solve some practical and theoretical problems. Therefore, we believe that it is important to use the participatory method in the formation of students' communicative competence in English language classes.

Keywords: *differentiated teaching, competence, communicative, language environment, individual approach, level tasks.*

Түйіндеме: *Мақалада мектеп оқушысына шет тілін нәтижелі оқыту, тілдік ортаны қалыптастыру мәселелері қарастырылады. Жаңа әдістер арқылы оқыту білім берудің тілдік ортасын қалыптастырудың жеке тәсілі ретінде қарастырылады. Осы міндеттерді жүзеге асыру үшін білім берудің жаңа технологияларын енгізу және оларды тиімді пайдалану, проблемаларды анықтау, қоғамда білім алу үшін әрбір адамның жеке мүмкіндіктерін барынша пайдалануға көмектесетін білім беру жүйесінің дамуын қамтамасыз ету көзделеді. Сапалы білім алған, білімі жоғары, білікті, күшті бәсекеге төтеп бере алатын шәкірттер ғана болашақтың кілтін аша алады. Еліміздің жаһандық әлемде даралануы білімді, жігерлі, ұлты бай жас ұрпақ арқылы ғана жүзеге асады. Бүгінгі таңда білім беруді жетілдіру негізінде пәнді оқытуда құзіреттілік тәсілін кеңінен қолдану жақсы нәтиже көрсетуде.*

Қазақстанның білім беруді дамыту тұжырымдамасында құзыреттілікке бағытталған мазмұнды, яғни нәтижеге бағытталған мазмұнға ауыстыру қажеттілігі көрсетілген. Бұл өз кезегінде қазіргі мұғалімдерден оқушыларды оқытуда, тәрбиелеуде белгілі бір құзыреттіліктерді меңгерген жеке тұлғаны қалыптастыруды талап етеді. Құзыреттілік – оқушының алған білімдері мен дағдыларын практикада, күнделікті өмірде пайдалана білу, кейбір практикалық және теориялық мәселелерді шешу. Сондықтан ағылшын тілі сабағында оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруда қатысу әдісін қолданудың маңызы зор деп есептейміз. Құзыреттілік – оқушының алған білімдері мен дағдыларын практикада, күнделікті өмірде пайдалана білу, кейбір практикалық және теориялық мәселелерді шешуге негізделген. Сондықтан ағылшын тілі сабағында оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру мәселесі қарастырылды.

Кілт сөздер: *саралап оқыту, құзыреттілік, коммуникативтік, тілдік орта, жеке тәсіл, деңгейлік тапсырмалар.*

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіпік шыңдауға бағытталған сапалы білім үшін қажетті жағдайлар жасау; жеке адамның шығармашылық, рухани және күш-қуат мүмкіндіктерін дамыту, адамгершілік пен салауатты өмір салтының берік негіздерін қалыптастыру, даралықты дамыту үшін жағдай жасау арқылы ой-өрісін байыту» қажеттілігі атап көрсетілген. Аталған міндетттерді жүзеге асыру үшін оқытудың жаңа технологияларын енгізу және оларды тиімді пайдалану, мәселелерді анықтау, білім беру жүйесіндегі басты ұстаным ретінде әркім өзінің білім алуға деген жеке әлеуетін қоғамда барынша пайдалануға көмектесетін оқыту жүйесін дамытуды қамтамасыз етуді көздейді.

Сапалы білім алған, танымдылығы жоғары, құзыретті, бәсекелестіктің қайсыбір мықты тегеурініне төтеп бере алатын білім алушылар ғана болашақтың кілтін аша алады. Еліміздің жаһандық дүниеде дараланыу білімді, жігерлі, ұлттық санасы рухани бай жас ұрпақ арқылы ғана іске асады. Бүгінгі таңда білім беруді жетілдірудің негізінде құзыретттілік тәсілдің пәнді оқытуда кеңінен қолданылуы жақсы нәтижелер көрсетіп жүр. Қазақстан Республикасы білім беруді дамыту тұжырымдамасында да білімге бағытталған мазмұнды құзыретттілік, яғни нәтижеге бағдарланған білім мазмұнына алмастыру қажеттілігі көрсетілген. Бұның өзі өз кезегінде қазіргі ұстаздардан шәкіртті оқытуда, білім беруде, тәрбиелеп өсіруде белгілі бір құзіреттіліктерді бойына сіңірген жеке тұлғаны қалыптастыруды талап етеді. Құзіреттілік дегеніміз - оқушының алған білімі мен дағдыларын тәжірибеде, күнделікті өмірде қандай да бір практикалық және теориялық проблемаларды шешу үшін қолдана алу қабілеттілігі. Сондықтан, ағылшын тілі сабақтарында оқушылардың коммуникативтік құзыреттіліктерін қалыптастыруда қатысымдық әдісті қолданудың маңызы зор екендігіне көзіміз жетуде.

Құзыреттілік ұғымы «білім», «білік» және «дағды» (ББД) сияқты ұғымдарды қамтиды. Бірақ бұл ББД-ның жаңаша жай ғана жиынтығы емес. Құзыреттілік оқыту нәтижесін (білім және білік) ғана емес, сонымен бірге ол оқушылырдың шығармашылық іс-әрекет тәжірибесі мен құндылық бағдарларының жүйесін де көрсетеді. Құзыреттілік – бұл алынған білімдер мен біліктерді іс-жүзінде, күнделікті өмірде қандай да бір практикалық және теориялық мәселелерді шешуге қолдана алу қабілеттілігі. Ол, ең әуелі мектептегі оқыту үрдісінде қалыптасады. Сонымен, оқытудағы құзіреттілік тәсіл білім беру нәтижесі ретіндегі оқыту сапасын қамтамасыз етеді, ал ол өз кезегінде кешенді әдіс-

тәсілдерді жүзеге асыруды, мектептегі оқыту сапасын бағалаудың біртұтас жүйесін құруды талап етеді.

Оқушылардың ағылышын тілін оқытудағы коммуникативтік құзыреттілігін дамыту үшін жүргізілетін жұмыс түрлері төмендегідей:

- Сұрақ – жауап (мұғалім мен оқушылар);
- Диалог (оқушы мен оқушы, мұғалім мен оқушы);
- Қатысым (мұғалім мен оқушылар, оқушы мен оқушы, мұғалім мен оқушы);
- Жазылым (тақырыпқа байланысты мәтінмен жұмыс).

Бұл жұмыс түрлері шет тілін сапалы үйренудегі коммуникативтік құзыреттіліктің алашқы баспалдағы болып есептеледі. Себебі, бұл жұмыс түрлерін барлық сабақта мұғалім мүмкіндігінше қолдана алады. Коммуникативтік құзыреттілікті дамыту үшін жүргізілетін жұмыс түрлері оқушылардың

- қатысым және жазылым қарым – қатынасын қалыптастыруға;
- сөйлеу тілін дұрыс меңгеруге;
- жеке тұлғаның құзіреттілік қатысымдылығын жүзеге асыруға ерекше ықпал ететінін көруге болады.

Өйткені, осыған байланысты әдіскер-ғалым Ф.Ш. Оразбаева қатысымдық әдістің өзіндік белгілерін көрсете отырып, оған мынадай анықтама береді: «Қатысымдық әдіс дегеніміз – оқушы мен оқытушының тікелей қарым – қатынасы арқылы жүзеге асатын, белгілі бір тілде сөйлеу мәнерін қалыптастыратын, тілдік қатынас пен әдістемелік категорияларына тән басты белгілер мен қағидалардың жүйесінен тұратын, тіл үйретудің тиімді жолдарын тоғыстыра келіп, тілді қарым- қатынас құралы ретінде іс жүзіне асыратын әдістің түрі». Осылайша мұғалімнің оқудағы құзіреттілікке бағыт – бағдар беруі оқушылардың ой-қорытынды жасауына, өз ойын айта білуіне, оны күнделікті өмірде пайдалана білуіне көмегін тигізеді. Өзге ұлт өкілдеріне ағылшын тілін үйретуде коммуникативтік құзіреттілікті қалыптастыру – заман талабы.

Ғалым «коммуникация» сөзін «қатысым» деп танып, тілдерді оқыту әдістемесінде жаңадан «тілдік қатынас», «тілдік қарым-қатынас», «тілдесім», «жазылым» және т.б.терминдерді енгізді. [1, 39.]

Құзыреттілік тәсіл бірінші орынға оқушының хабардарлығын емес, нақты құбылыстарды танып білу мен түсіндіруде; қазіргі заманғы техника мен технологияны игеруде; практикалық өмірде; мамандық таңдау кезінде өзінің кәсіби білім алуға дайындығын бағалауда; еңбек нарығын бағдарлау қажет болғанда; өмірден өз орнын анықтауға; өмір салтын, кикілжіңдерді шешу тәсілдерін таңдауға байланысты мәселелерді шешу қажет болғанда туындайтын өмірлік мәні бар басқа да мәселелерді шешу біліктілігін шығарады.

Құзыреттіліктің мазмұны ағылшын тілін үйренуде оқушының жеке кәсіптік, интегралдық сипаттама ретінде төмендегі қызметтерді жүзеге асырумен анықталады.

- Болжау;
- Ұйымдастыру;
- Бақылау;

- Реттеу;
- Үйлестіру;
- Сәйкестендіру;
- Белсенділігін арттыру;
- Зерттеу;

Оқыту үрдісінде оқушының өз еркімен білім алуына, материалды ойлау қабілетіне бағыттауға, ағылышын тілін жаттанды түрде емес, шығармашылықпен меңгертуге көңіл бөлу қажет. Оқушы қиялы жүйрік, жан дүниесі нәзік, өзін қызықтырған істе белсенді, ақыл-қабілеті дамыған, сондықтан шығармашылық оған шын ләззат, қуаныш сезімін әкелуі тиіс. Сондықтан оқушылардың шығармашылығын дамыту жолдарын ақпараттық және коммуникативтік құзыретіліктер арқылы іске асыруға болады.

Ақпараттық құзыреттілік арқылы нақты объектілер көмегімен қажетті ақпаратты іздеу, талдап таңдап (іріктеп) алу, ұйымдастыру, түрлендіру, сақтау және ақпаратты беру біліктері қалыптасады [2, 17.]. Бұл құзыреттілік оқушының оқу пәндеріндегі және білім аймақтарындағы, сонымен бірге қоршаған дүниедегі ақпараттармен жұмыс істей білу дағдыларын қамтамасыз етеді.

Коммуникативтік құзыреттілік – қажетті тілдерді, қоршаған адамдармен және оқиғалармен әрекеттестікте болу тәсілдерін білуді, топта жұмыс жасау дағдыларын, ұжымдағы әр түрлі әлеуметтік рөлдерді меңгеруді қамтиды. Оқушы үйреніп жатырған ағылышын тілінде хат жаза, сауалнама толтыра, өтініш жаза, сұрақ қоя, пікір таластыра т.б. білуі тиіс. Бұл құзыреттілікті оқу үрдісінде игеру үшін коммуникациялардың нақты нысаналарының қажетті және жеткілікті саны және олармен жұмыс тәсілі белгіленуі тиіс.

Қазіргі кезеңдегі ағылшын тілі пәнінің мұғалімінің міндеті – жас буынды тіл біліміне баули отыра оқытудың шығармашылық сипатын күшейте отырып, баланың жеке қабілеті мен әлеуметтік белсенділігінің дамуына жол ашатын шығармашыл тұлға қалыптастыру. Ағылшын тілін оқытуда нәтижеге бағытталған іс-әрекетті құзыреттілік тұрғыдан жүзеге асыру – негізгі міндет. Құзырлылық – оқушы іс-әрекетінің сапасынан көрінетін білім нәтижесі. Сондықтан оқушыларды шығармашылыққа бағыттауда мынадай мәселелер басты назарда болуы тиіс:

- бағдарламалық-мотивациялық;
- ізденушілік-зерттеушілік;
- тәжірибелік;
- рефлексиялық- бағалаушылық;

Бүгінгі таңда біздің алдымызда дайын білімді, дағдыларды меңгеретін, қайталайтын ғана емес, шығармашылық бағытта жұмыс істейтін, тың жаңалықтар ашатын, біртума ойлау қабілетімен ерекшеленетін жеке тұлға қалыптастыру міндеті тұр. Бұл, әрине, оқушылардың шығармашылық әрекетін дамытуда маңызды мәселе болып саналады.

Ағылшын тілі сабағында жиі қолданылып жүрген әдістердің бірі – «Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту». Ағылшын тілі сабағында оқушының білім, білік дағдыларын меңгертумен қатар, көбіне оқушыны шығармашылық жұмыстарға баулу, ойын еркін жеткізе білу, тіл байлығын дамытуға басты назар аудару қажет [3, 61.]

Қызықты сабақ болса, оқушының сол пәнге қызығуы артып қана қоймай, мұғалім жаңалығы, ізденісі, қолданған әдісі арқылы ерекшеленіп, оқушы жүрегінен жол табатыны сөзссіз.

Құзыретті оқушы тұлғасы – өз ана тілін, мемлекеттік тілді, шет тілін, ақпараттық технология тілдерін жетік меңгерген тұлға, үйреніп жүрген ағылшын тілін қарым-қатынаста қолдану құзыреттілігіне ие, ол арқылы мәдениеттанымдық, рухани, шығармашылық қажеттіліктерін қанағаттандыра алатын, саналы, белсенді, өзін-өзі дамытушы таным субъектісі. Құзыреттіліктің құрамына коммуникативтік үдерістің тиімді, табысты өтуіне қамтамасыз ететін білім, білік пен дағдылардың қандай да бір жиынтығы кіретін болғандықтан, зерттеу жүйесін құрудың төмендегідей стратегиясын ерекшелеуге болады: құзыреттілік компоненттерін (білім, білік, дағды) тізбектеу және компоненттердің әрбірін бағалау үшін сәйкесті психологиялық процедураны іріктеу [4, 72.]. Алайда іс жүзінде мұны тиімді жүзеге асыру мүмкін емес - құзыреттілікті зерттеу ісі кеңейіп, тереңдей түседі, сенімділіктің қарапайым критерийлеріне жауап беретін диагностикалық құралдарды даярлау ырғағы анықталып отыратын компоненттер санының өсу ырғағына ілесе алмайды. Нақтылай айтқанда, құзыреттілікті зерттеуде оның аз ғана құрамын бағалаумен шектеліп жүрміз. Жан-жақты, толыққанды зерттеудің аса қиындығына байланысты, бағалау үшін құзыреттіліктің негізгі компонентгерін іріктеу критерийлерін айқындап алған абзал. Негізгі іріктеу критерийлері ретінде екі критерийді айтуға болады, олар зерттеудің ұстанымдары ретінде қалыптасады:

1. Қазіргі белсенді немесе келешек ортаны бағаламай тұрып, жеке тұлғаны бағалауға болмайтындығы.

2. Дамусыз бағалау мүмкін еместігі. Бұл баптарды, ережелерді қабылдау психодиагностика жүйесінің элементтері қатарына жатқызылады және де элементтер тобын едәуір сиретеді. Диагностика өзінің жүйелік сипатына коммуникативтік құзыреттіліктің мазмұнын қарастыру арқылы ие болады. Ал мазмұнды сараптау, талдауды белгілі бір теориялық негізге сүйенбей жүргізу мүмкін еместігі бәрімізге белгілі. Коммуникативтік құзыреттілікті мазмұндық тұрғыдан сараптаудың теориялық негізі ретінде оның пәндік қызметінің құрылымы туралы ұғым-түсінік алынады. Бұл орайдағы ең маңыздысы іс-әрекеттің бағдарлау және атқарушы бөлімдерін ерекшелеу, сонымен бірге іс-әрекеттің ішкі ресурстары, құралдары туралы түсінік те аса маңыздылардың қатарында екендігі. Коммуникативтік құзыреттілік тұлғааралық қарым-қатынастың белгілі бір жағдаяттар ауқымында тиімді іс-әрекет (коммуникативтік іс-әрекет) құруға қажетті ішкі ресурстар жүйесі ретінде қарастырылып жүр. Қандай да бір іс-әрекет секілді, коммуникативтік акттың құрамына жағдаятты сараптау мен бағалау, іс-әрекет мақсаты мен құрамын айқындау, жоспарды жүзеге асыру мен оны түзетіп отыру, тиімділікті бағалау кіреді. Құзыреттілікті зерттеу үшін коммуникативтік жағдаяттарда бағыт-бағдар үшін қолданылатын іс-әрекеттің ішкі құралдарының құрамын талдау аса маңызды болып табылады [5, 59.]. Жағдаятты шынайы талдау мен оны бағамдауды қамтамасыз ететін когнитивтік ресурстарды бағалау коммуникативтік құзыреттілікті зерттеудің алғашқы кезектегі міндеті болып табылады. Коммуникативтік әрекеттің бағдарлық бөлшегінің құзыреттілігін зерттеу «нақтылы жағдаяттарды сараптау әдістеріне» негізделген әдістемелердің көмегімен де ішінара жүргізіліп отырады. Бұл әдістің бір шектеулі тұсы - коммуникативтік іс әрекетті бағдарлауда қолданылатын когнитивтік ресурстарды тікелей бағалауға мүмкіндік бермейді. Ал өзге жағынан қарағанда, бұл әдіс оларды пайдаланудың тиімділігі дәрежесін айқындауға мүмкіндік береді.

Сараптау мақсатында сәйкесті жағдаяттарды іріктеуде тәжірибеден өтушінің өзінің күнделікті тірлігі мен кәсіби қызмет саласында кездесіп отыратын міндеттер санабына іріктелген материалдың сәйкестілігінің қамтамасыз етілуі де маңызды. Коммуникативтік құзыреттілікті толыққанды зертгеу немесе коммуникативтік акттың ресурстарын бағалау іс-әрекетті жоспарлауды қамтамасыз ететін ішкі құралдар, ресурстар жүйесін сараптау дегенді білдіреді. Құзыреттілікті бағалауда шешімнің түрлі сандық-сапалық сипаттары қолданылады [6, 27.]. Олардың арасында тиімді, ұтымды шешімдер түрлерінің саны басты орында. Әлеуметтік өзара қарым-қатынасты зерттеу жұмыстары көрсеткендей, адамдар ауызекі қарым-қатынас үдерісінде бірлескен істер мен әрекеттерді реттеу ережелерінің күрделі жүйесіне арқа сүйейді. Бұл ережелер жүйесінің құрамына жергілікті әлеуметтік аспект, рәсімдер, тартыс белсенділігін реттеу ережелері кіреді. Бір адамның жалпыға бірдей қабылданған ережелерді білмеуі оны қоршаған ортада ыңғайсыздық сезімін туғызады, алайда бұл құбылысты психодиагностика мақсатында қалай қолдануға болатындығы белгісіз. Коммуникативтік құзыреттіліктің бұл құрамдас бөлшегін толыққанды сараптау құрамдарын түзу - болашақтың ісі деп білеміз, себебі көптеген зерттеулер мен тәжірибеледі талап етері сөзсіз.

Коммуникативтік іс-әрекеттің атқарушы бөлімін зерттеу әрекеттің операциялық құрамын сараптау мен бағалауға негізделетіні белгілі. Операциялық құрамды зерделеу, бақылау арқылы табиғи жағдайда немесе арнайы ұйымдастырылған, шынайы өзара қарым-қатынас жағдаяттарын қайталаушы ойын жағдаяттарында жүзеге асырылады. Мұндай жағдайда ағылшын тілі сабағында топтық жұмыс түрлері де тиімді нәтиже берері сөзсіз. Өзін-өзі талдау стилінде құрылған бұл топтың қатысушылары топтың барлық мүшелерінің пікірлерін салыстыру барысында оқушылар өздерінің коммуникативтік жағдаятқа берген анықтамаларын тексеруге мүмкіндік алады [7, 36.]. Топтық жұмыс түрлерінің тағы бір маңызды тиімді қыры - сараптаудың, талдаудың әдістерін туындатуға болатындығы. Бұл әдістердің тиімділігі оларды реттеп отыруға болады. Топтық сараптаудың басты жетістігі коммуникативтік әрекеттерді бағдарлау құралдары жүйесін зерттеу мен жетілдірудің бірыңғай процедурасын пайдаланыла алады.

Шынайы өмірдегі де, көркем формада ұйымдастырылған коммуникативтік өзара іс-әрекеттерді сараптай отырып бақылау қол жеткізілген танымдық құралдарды шыңдап қана қоймай, өзіндік коммуникативтік мінез-құлықты реттеу тетіктерін де меңгеруге мүмкіндік береді. Атап айтқанда, бақылау үдерісі ережелер жүйесін, яғни күнделікті қолдана отырып, сабақтағы оқушылардың өзара қарым-қатынасын ұйымдастырып, коммуникативтік үдерістің ұтымды өтуіне ненің көмектесіп, ненің кедергі боларын түсінуге мүмкіндік беретін ережелер жүйесін шығаруға мұрындық болады [8, 101.]. Сондықтан да өзіндік құзыреттілікті арттырудың тиімді әдісі ретінде оқушылардың коммуникативтік мінез-құлқын бақылауға кеңес берілетіні тегіннен-тегін емес.

Коммуникативтік дағдыларды қалыптастыру үдерісінің маңызды сәтінің бірі алуан түрлі жағдаяттардағы оқушылар өздерінің іс-әрекет, мінез-құлқын ойша «ойнап» шығу. Ойша өз әрекеттерін жоспарлау қалыпты оздырылып отырған коммуникативтік әрекеттің құрамдас бөлігі боп табылады. Оқушының «ойша» іс-әрекет ете алуға деген қабілеттілігін «бақылаудағы суырып салмалықты» қамтамасыз етуге мақсатты түрде пайдалануға болады. Жоғарыда айтылғандардан көріп отырғанымыздай, ағылшын тілі сабағында топтық тренинг коммуникативтік құзыреттілікті дамытудың, әрине, бірден бір тиімді әдісі, алайда тек осы әдіс тиімді әдіс деп айта алмаймыз, себебі бұдан да бөлек ағылшын тілін оқытуда бірнеше әдістер нәтижелі қолданылуда [9, 71.]. Сабақ барысында оқушы мәдени мұра, жәдігерлерді игеру, өзге оқушылардың мінез-құлқын бақылау,

мүмкін болар коммуникативтік жағдаяттарды ойша «ойнап» шығу арқылы да коммуникативтік әрекеттерді реттеудің ішкі тетіктерін меңгере алады.

Жеке тұлғаның, яғни оқушының коммуникативтік әлеуетін көтеру мәселелерін шешуде ағылшын тілі сабағында қолда бар қажетті әдіс-тәсілдердің барлығын да пайдалану тиімді болмақ. Сөйтіп, коммуникативтік құзыреттілікті коммуникативтік іс-әрекетті реттеудің ішкі тетіктерінің жүйесі ретінде қарастыру дұрыс және бұл жүйенің бағдарлаушы және атқарушы құрамдас бөлімдерінің шет тілін үйретуде маңызды екендігін баса айтқан жөн [10, 96.]. Зерттеу, ең алдымен, өзін-өзі сараптау үдерісі боп табылады, ал коммуникативтік құзыреттіліктерді дамытуды коммуникативтік өзара іс-әрекетті ұйымдастыру тетіктерін жетілдіру үдерісі деп түсінген жөн.

Оқытудың жаңа технологияларын үйрену мұғалімге не үшін қажет?

Бұл сұраққа жауап берер болсақ, біріншіден, педагогтарымыздың пайымдауынша, оқу үрдісінде көптеген кемшіліктердің кездесетіндігі. Оның себептерін ғалым-педагогтар былайша топшылап отыр: мектепте ағылшын тілін оқыту үрдісі бар да, оның көрсеткіштік нәтижелері төменгі деңгейде, ағылшын тілінен бірегей типтік, яғни лексикалық, грамматикалық минимумның осы кезеңге дейін ғылыми негізде анықталмауы, оқулық, оқу құралының білім беру, іскерлік, дағды қалыптастыру тұрғысында толыққаеды жасалмауы, ағылшын тілі оқулықтарында грамматика мен әдебиет бөлінбей, барлығы бір оқулықта біріктірілгендігі, бағдарламаның құрамында логикалық жүйе, технология жоқтығы, оқулықтардың әідістемелік жақтан сауатсыздығы, сабақтардың белгілі бір тақырыптарға, модульдік блоктарға бөлінбегендігін ерекше атап өткен. Сонымен қатар оқулықтарда белсенді сөздік қорын меңгеру жолдары, механизмдері, нормалары көрсетілмегендігі, оларды бекіту үшін жаттығулар мен тапсырмалар аз кіргізілгендігін, активтік сөздер берілген тақырыптарға сәйкес келмейтіндігі, қорытынды, талдау жасайтын, ойлау, сөйлеу қабілеттерін дамыту жаттығулары, тапсырмаларының аздығын, оқулықтардың 80%-ы танымдық әрекеттерге байланысты құрылғандығын, тіпті мәтінге берілген тапсырмалар оқушыларды сөйлеуге жетелемейтіндігін, оқулықтарға керексіз мәліметтер мен қызықсыз материалдар кіргізілгендігін, бұлардың оқушыларды ауызекі сөйлеу дағдыларын дамытпайтындығын да ерекше атап өткен. Кей мақалаларда не оқулық емес, не хрестоматия емес оқулықтармен мұғалімдер жұмыс жасайтындығын ерекше сынға алып жазғандарын да айтпай кетпеу керек сияқты. Міне, осы аталған кемшіліктердің барлығын жою үшін қазіргі таңда мұғалімге жаңа технологияларды меңгеру қажет болып отыр.

Оқушының тілдік дамуына бағытталған жаңа оқыту технологияларының қай-қайсысын алып қарасақ та, жеткіншек ұрпақтың рухани өсіп-жетілуі, оның жеке тұлға ретінде дамуы алғашқы орында тұратынын байқаймыз. Жаңа инновациялық технологиялардың баршасының мақсаты – білім сапасын арттыру.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Оразбаева Ф. Ш. Тілдік қатынас : теория және әдістемесі : оқу құралы — Алматы : РБК, 2000. — 208 б.
2. Оразбаева Ф. Ш. Тілдік қатынас негіздері : оқулық — Алматы : Print S, 2005. — 147 б.
3. Садықов Т.С., Әбілқасымова А.Е. Оқушылардың танымдық белсенділігін қалыптастырудың дидактикалық негіздері. Оқу құралы. – Астана, 2005. – 152 б.
4. Пассов Е.И. Основы методики обучения иностранным языкам. М.: издательство Русский язык, 2007,- с. 262.

5. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. - М.: Просвещение, 2011. с. 354.
6. Берман И.М., Бухбиндер В.А., Очкасова В.Н. Речевая ситуация и ситуативная направленность упражнений // Иностр. языки в высшей школе. 2011. - с. 305.
7. Богданова С.Ю. Формирование языковой компетенции через чтение (когнитивный аспект). Иркутск: Вестник Иркутского государственного лингвистического университета, № 3, 2011. с. 171-175.
8. Dorn, L.J., Soffos, C., Teaching for deep comprehension: A reading workshop approach. Portland, 2005. ME: Stenhouse.
9. Амонашвили Ш.А. Воспитательная и образователная функция оценки учения школьников. – М.: Педагогика, 1984. – с. 297.
10. Берікұлы Н. Педагогика. Курстық дәрістер. ЖОО-ң студенттері үшін оқу құралы. Ақтөбе, С. Бәйішев ат. АУ баспаханасы, 2004, 383 б.
11. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. / Учебное пособие. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.
12. Жанпеисова М.М. Модульная технология обучения как средство развития ребенка. – Алматы, 2001. – 154 с.

EBULGAZİ BAHADIR HAN'IN ŞECERE-İ TERAKİME ESERİNİN TÜRK TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Necati DEMİR

***Prof. Dr.*, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi Ankara-Türkiye, Türk Dili-Türk Tarihi**

ORCID: 0000-0003-0762-410X.

Özet

Çağatay Türkçesinin önemli dil yadigarlarından olan *Şecere-i Terâkime*, H. 1074 / M. 1664 yılında Harezmli Arab Muhammed Han oğlu Hive Hanı Ebulgâzi Bahadır Han tarafından kaleme alınmıştır.

Ebulgâzi Bahadır Han, kendisi; tarihi yaşayan, tarihi araştıran ve onu kaleme alan ender kişilerden biridir. Bu hâliyle bize Kâşgarlı Mahmud ve Kadı Burhaneddin'i hatırlatmaktadır. O, 1643/44'te han olup Hive Hanı olarak *Harezm Özbek Hanlığı*'nı yönetmiştir. 1664'te öldüğü güne kadar 21 yıllık sürede hem Türk tarihi, kültürü ve dili açısından son derece önemli olan *Şecere-i Terâkime, Şecere-i Türk* adlı tarih kitaplarını ve ayrıca *Menâfi'ü'l-İnsân* adlı tıp kitabını kaleme almış hem de sorumlu olduğu devleti idare etmiştir.

Şecere-i Terâkime, yakın zamanda kaleme alınmış olsa da Türk tarihinin temel kaynaklarının arasında sayılmaktadır. Ayrıca Türkçenin önemli dil yadigârlarından birisidir. Eser son derece sade bir Türkçe ile akıcı bir biçimde kaleme alınmıştır.

Şecere-i Terâkime, yaklaşık 750-1050 yılları arasında Aral Gölü çevresinde hüküm süren Oğuz Yabgu Devleti'nin en önemli tarihî kaynaklarındandır.

Şecere-i Terâkime'nin en önemli özelliklerinden bir tanesi de Oğuz boylarının damgalarına yer vermesidir. Hive Hanı Ebulgâzi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terâkime*'de 24 Oğuz boyunun damgalarına yer vermesi eserin kıymetini arttırmaktadır.

Şecere-i Terâkime'nin ansiklopedik eser olma özelliği de bulunmaktadır. Zira Harezm Türkçesinin en önemli yazılı eserlerinden olan *Muinü'l-Mürid* hakkında bilgiler içermesi eseri gerçekten ilgi çekici duruma getirmektedir. Ayrıca Alper Tunga Destanı / Efrasıyap Destanı hakkında bilgi vermesi şaşılacak bir durumdur.

Anahtar kelimeler: Tarih, Türk tarihi, Oğuzlar, Ebulgazi Bahadır Han

Giriş

Şecere-i Terâkime Ebulgâzi Bahadır Han tarafından Çağatay Türkçesi ile 1664 yılından önce yazılmış *Oğuz Türkleri Tarihi* kitabıdır.

Eser genel olarak *Oğuz Türkleri Tarihi* olmakla birlikte yoğun olarak Aral Gölü çevresinde kurulan *Oğuz Yabgu Devleti*'nin en önemli kaynaklarındandır.

Yazar diğer eseri olan Şecere-i Türk'ü bitiremeden 1664'te vefat etmiş, eksik kalmış bu eseri oğlu Anuşe Muhammed Bahadır Han 11 sayfa ekleyerek bitirmiştir. Şecere-i Terâkime ile ilgili böyle bir durum yoktur. Eseri bizzat kendisi 1664 yılından önce yazıp bitirmiştir.

1. Şecere-i Terâkime'nin Yazılış Gerekçesi

Şecere-i Terâkime'nin aslı konusu Oğuz Türkleri Tarihi'dir. Nüshaların başlığı farklı olmakla birlikte bu çalışmayı oluşturmak üzere esas aldığımız St. Petersburg nüshasını ilk cümlesi yani başlığı "*Name-i Oğuz Bu Turur*"' olarak kaydedilmiştir. Bu başlık eserin bir *Oğuz Türkleri Tarihi* olduğunu ortaya koymaktadır.

St. Petersburg nüshasının girişinde Fatiha suresi ile ilgi çekici bir bölüm ve Hazret-i Peygamber'e övgü bulunmaktadır.

Daha sonra Ebulgâzi Bahadır Han, Şecere-i Terâkime adlı eserini yazma gerekçesini şöyle anlatmaktadır:

*Bu arada Türkmenlerin mollaları, şeyhleri ve beyleri benin tarih bilimini iyi bildiğimi, bu konuda birikimli bir kişi olduğumu duymuşlar. Bir gün bunların hepsi toplanıp gelmişler. Benden ricada bulundular. Dediler ki: "**Bizim elimizde çok sayıda Oğuzname var. Fakat bunların içinde iyi ve düzgün olanı hiç yok. Bunların hepsi yanlışlar ile dolu ve birisi diğerine uymamakta.** Bunların her biri bir türlü ve birbirinden farklı. İtibar edilebilecek ve doğru olan bir tarihimiz olsa bu çok güzel olacak. (Sen bunları toparla. Gözden geçir, bizim için güvenilir bir Oğuzname hazırla), diyerek ricada bulundular. Ben Türkmen mollaları, şeyhleri ve beylerinin bu ricasını kabul ettim. Aslında benim onların ricasını kabul etmemin çok önemli sebebi de var idi. Bunu size şöyle anlatayım:*

Bu kitap konusunu konuşmadan on yedi yıl önce bütün Türkmenler bize düşman olmuşlar idi. O sebepten dolayı biz onlara defalarca saldırdık, akın yaptık, mallarını yağmaladık ve canlarına kıydık. Bir defasında Horasan'da Durun'a bağlı Börme denilen nehrin kenarında Türkmenler cephe kurup saf oluşturdular, bizim ile savaş yaptılar. Tanrı bize yardım etti, biz galip geldik. Bu arada savaşın başından sonuna kadar biz acımasız davrandık. Türkmenlerden sebepli sebepsiz, iyi insanlar ve kötü insanlar olmak üzere yaklaşık yirmi bin kişi öldü. Onların içerisinde elbette günahkâr ve suçlu olanları vardı. Fakat günahsız olanları da vardı. ... Eğer bir kişi iyilik yaparak bir Müslüman kişinin gönlünü alırsa ve onu mutlu ederse; onun sevabı, bütün insanların ve cinlerin Tanrı'ya kulluk ederek kazandıkları sevaptan daha fazla olur. Bütün bunlara ilave olarak binlerce kişi, daha önce bilmediği bilgileri bu benim söylediğim sözlerden öğrenecek ve onların da gönülleri hoş olacak. Yüce Tanrı'dan ümidim var: Ben o Türkmen katliamında çok günah kazandım. İnşallah burada şimdi bu kitabı yazarak kazandığım sevabı, orada katliam sırasında kazandığım günaha galip kılar. Yine bunlara ilave olarak şunu da söylemek isterim: Bir gün herhangi bir kişi bu kitabı okuyarak bilmediğini öğrenir de bizim ruhumuza bir Fatiha okur diye düşündüm. Biz şimdi bu kitabı yazmaya ve bilgiler vermeye geri dönelim[1].

2. **Şecere-i Terâkime'nin Tarihi Derinliği**

Şecere-i Terâkime'de daha sonra Hz. Adem'den Hz. Nuh'a kadar kısa bir şecere verilmektedir. Sonrasında ise Hz. Nuh, oğlu Yafes ve Yafes'in büyük Oğlu Türk'ten bahsedilmektedir. Süreç Oğuz Kağan'ın babası Kara Han'a kadar gelmektedir.

3.Şecere-i Terâkime ve Oğuzlar

[1] *Şecere-i Terâkime*, Taşkent nüshası B: 65b-66a.

Şecere-i Terâkime'nin en önemli konusu hiç şüphesi Oğuz Kağan'ın doğumu ile başlayan süreçtir. Oğuz Kağan'ın dünyaya gelmesi, çocukluk ve ilk gençlik yılları, babası ile mücadelesi, Oğuz yurduna han olması, dünyayı fethetmesi, ölmeden önce çocuklarını toplayıp devletin geleceği ile ilgili öngörülerini paylaşması eserin başlıca konusudur.

Oğuz Kağan'dan sonra yerine en büyük oğlu Gün Han geçer. Gün Han ile veziri *Er Kıl / Ir Kıl Hoca /Irkıl Hoca* (ایرقیل)[2], Oğuz boylarını düzen koyar. Hep birlikte büyük bir toy yapılır. Bu toyda tarihi bir planlama yapılıp damgalar, ongun (veya kuş), boylarda her boy beyinin koyun etinden yiyeceği parça belirlenir.

Ongun her boyun, kendisine uğur getirmesi için belirledikleri kuşa denmektedir. O planlamaya göre Oğuz boylarının payları, ongunları ve damgaları şöyledir:

1	Kayı	Kayı'nın anlamı, sağlam ve güvenilir olmak. Kuşu, *şunkar / şunkur*. Damgasının sureti budur:	
2	Bayat	Bayat'ın anlamı, devletli ve nimetlidir. Kuşu, *ügi*. Damgasının sureti budur:	
3	Alkaevli	Alka İvli'nin anlamı, Başarıdır. Kuşu, *köykenek / küykünek (köpeknek / keler)*. Damgasının sureti budur:	
4	Karaevli	Karaevli'nin anlamı, her nerede oturursa çadır ile oturucu demektir. Kuşu, *göbek sarı (çaylak)*. Damgasının sureti budur, kamçı gibidir:	
5	Yazır	Yazır'ın anlamı, iller ağası demektir. Kuşu, *torumtay / turumtay*. Damgasının sureti budur:	
6	Yapar	Yapar'ın[3] anlamı, önüne her ne rastlasa onu yıkar demektir. Kuşu, *kırgu / atmaca*. Damgasının sureti budur:	
7	Dodurga	Dodurga'nın anlamı, Yurt almayı ve onu elinde tutmayı bilendir. Kuşu, *kızıl karçıgay / kızıl kartal*. Damgasının sureti budur:	
8	Döğer	Döğer'in anlamı, döverek laf anlatmaktır. Kuşu, *köçken / kırgu*. Damgasının sureti budur:	
9	Avşar	Avşar'ın anlamı, içini çabucak yapan dermektir. Kuşu, *cürre laçin / beyaz doğan*. Damgasının sureti budur:	
10	Kızık	Kızık'ın anlamı, ejderha / kahramandır. Kuşu, *sarıca / serince / tavşancıl*. Damgasının sureti budur:	
11	Bigdili	Bigdili'nin anlamı, sözü hürmetli demektir. Kuşu, *behri / karga / kuzugun*. Damgasının sureti budur:	

[2] Reşideddin ve Oğuzname'nin Kazan nüshasında *Irgıl Hoca*, Oğuzname'nin Paris nüshasında *Uluğ Türk / Uluğ Türük* olarak geçmektedir.

[3] *Şecere-i Terâkime*, Taşkent nüshası B'de "Yasır" şeklinde geçmektedir.

12	Karkın	Karkın'ın anlamı, Aşı çok seven ve halkı doyurucudur. Kuşu, *su bürkütü / sübürkyey / tavşancıl*. Damgasının sureti budur:	
13	Bayındır	Bayındır'ın anlamı, mal mülk sahibi, nimetlidir. Kuşu, *laçin / sunkur.* Damgasının sureti budur:	
14	Beçene	Beçene'nin anlamı, her işte sıkı kalan, çok gayret eden, becerikli. Kuşu, *ala toynak / ala şahin.* Damgasının sureti budur:	
15	Çavıldır	Çavıldır'ın anlamı, namuslu demektir. Kuşu, *bugdayık / anka/ devlet kuşu.* Damgasının sureti budur:	
16	Çepni	Çepni'nin anlamı, Bahadır, kahraman, düşman olan her yerde durmayıp savaşansır. Kuşu, *hümay / ümay.* Damgasının sureti budur:	
17	Salur	Salur'un anlamı, kılıçlı, kılıcı iyi kullanandır. Kuşu, *bürküt*. Damgasının sureti budur:	
18	Eymir	Eymir'in anlamı, zenginlerin zengini demektir. Kuşu, *encazi / ancari*. Damgasının sureti budur:	
19	Alayuntlu	Alayuntlı'ın anlamı ala atı olandır. Kuşu, *yakalbay / yağılbay / üçkuş.* Damgasının sureti budur:	
20	Üregir	Üregir'nin anlamı, işini iyi yapandır. Kuşu, *biku*. Damgasının sureti budur:	
21	İgdir	İgdir'in anlamı, büyüklük, ululuk ve bahadırlıktır. Kuşu, *karçıgay.* Damgasının sureti budur:	
22	Bügdüz	Bügdüz'ün anlamı, Hizmetkar, dinine ve devletine hizmet eden, herkese karşı alçak gönüllü, hizmet edendir. Kuşu, *italgu / yıtalgu (şahin) / çakır.* Damgasının sureti budur:	
23	Ava/Eva	Ava'nın anlamı, Mertebesi, seviyesi yüksek, atları yüksek aynı zamanda hünerli olandır. Kuşu, *toygun / beyaz Şahin / çakır.* Damgasının sureti budur:	
24	Kınık	Kınık'ın anlamı, Aziz, sayın, sevgili. Bulunduğu her yerde aziz olandır. Kuşu, *cürre karçıgay / çakır / çığay*. Damgasının sureti budur:	

Şecere-i Terâkime'nin en öne çıkan özeliklerinden bir tanesi Oğuz boylarının damgalarına yer vermesidir. Bilindiği gibi Oğuz boylarının damgaları daha önceki yıllarda yazılan eserlerde de yer almaktadır. Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te 22 Oğuz boyu damgasına yer vermiştir. Reşideddin, 1305 yılında yazdığı *Câmiü't-tevârîh*'te 23 Oğuz boyu damgasına yer

vermiştir[4]. Yazıcıoğlu Ali 1436'da kaleme aldığı *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*'ta 24 Oğuz boyunun damgasına yer vermiştir. Bütün bunlardan sonra H. 1074 / M. 1664 yılında *Şecere-i Terâkime*'yi tamamlayan Hive Hanı Ebulgâzi Bahadır Han da 24 Oğuz boyunun damgalarına eserinde yer vererek tarihteki yerini almıştır. Daha sonra kaleme alınan *Kazan Oğuznamesi'*nde de Oğuz boyları damgaları bulunmaktadır. Kazan Oğuznamesi'nde yer alan damgalar kısmen Şecere-i Terâkime'dekilere benzemektedir[5].

Esere göre Kün Han'dan sonra yerine büyük oğlu, Oğuz Kağan'ın torunu *Kayı Han* geçer. Arkasından Dip Bakuy tahta oturur.

Dip Bakuy'dan sonra yerine Kuzu Yavı geçer. Sonra da İnal Yavı[6] tahta oturur.

İnal Yavı Dönemi'nin en ilginç olayı bizce Korkut Ata'nın onun veziri olmasıdır. Korkut Ata, İnal Yavı'nin oğlu Duylı Kayı'nın küçük kardeşi İrki'ye de vezirlik yapmıştır.

4.Şecere-i Terâkime ve Dede Korkut

Ebulgâzi Bahadır Han'ın anlattıklarına göre Dede Korkut üç padişaha vezirlik yapmış, iki yüz doksan yıl ömür sürmüştür. Muhtemelen vezirlik görevi Tuman Han zamanında sona erdi. O, Tuman Han ve onun oğlu Kanlı Yavi Han zamanında, hatta daha sonraki zamanlarda da devlet hayatında önemli rol oynamaya devam etmiştir[7].

Ebulgâzi Bahadır Han haklı olarak Dede Korkut ile Salur Kazan'ın aynı zamanlarda yaşadığını söylemektedir. Korkut Ata'nın Salur Kazan Alp'a hitap ettiği şu şiiri de delil olarak göstermektedir. *Şecere-i Terâkime*'de geçen şiiri şöyledir:

Kazgurt dağ(ın)dan aşağıya taşı yuvarlattı,

Salur Kazan karşı vardı, kavrayıp tuttu,

İt Becene görüp onu aklı gitti,

Alplar, beyler gören var mı Kazan gibi?

Bir kazana kırk bir atın etini koydu,

O kazanı sol eliyle tutup aldı,

Sağ eliyle insanlara paylaştırdı,

Alplar, beyler gören var mı Kazan gibi?

Gökyüzünden inip geldi canlı yılan,

---

4 Reşideddin Fazlullah, *Cami'ü't-tevarih*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul (Tarihsiz), s. 46-50. Abdülbaki'nin çevirdiği bu eserlerin nüshaları kütüphanelerde *et-Tarih-i Gazanî, Tarih-i Gazanî, Tarih-i Mübarek-i Gazani* veya *Dastan-ı Gazan Han* olarak kayıtlıdır

5 Necati Demir-Özkan Aydoğdu, *Oğuzname [Kazan Nüshası],* İstanbul 2015, s. 134-136.

6 *İnal*, Oğuzlarda "yabgu varisi" anlamına gelen bir unvandır. Fakat yazar özel isim gibi düşünmüştür.

7 Bir kişinin 290 yıl ömür sürmesi mümkün görülmemektedir. Buradan Dede Korkut'un bir şahıs adı değil de Oğuz Yabgu Devleti'nde (danışmanlık, tarihî konuları anlatma ile ilgili) bir makam olduğu anlaşılmaktadır.

Her insanı yutardı gördüğü zaman,
Salur Kazan başını kesti vermeden aman,
Alplar, beyler gören var mı Kazan gibi?[8]

Otuz kırk bin asker ile Kazan varıp,
İt Becene illerini geldi, kırıp,
Birçoğu kurtuldu çok yalvarıp,
Alplar, beyler gören var mı Kazan gibi?

Türk ve Türkmen, Arap, Acem halklarını,
Müslümanları Kazan terbiye kıldı,
Fırsat buldukça kâfirleri kırdı,
Alplar, beyler gören var mı Kazan gibi?

Bütün ulu beyler, ondan hüner öğrendi,
Bazılarına makam verdi, sağlı sollu,
Bütün ilin yeri bize denk oldu,
Alplar, beyler gören var mı Kazan gibi?

Seyyah Korkut ölümün yaklaştı, bunu bil,
O Kazan'ın devletine dua et,
Kervan gitti çok geç kaldın yola gir,
Alplar, beyler gören var mı Kazan gibi?

Bütün bunların ötesinde *Şecere-i Terâkime*'nin Dede Korkut ve Dede Korkut Destanı konusunda çok önemli kaynaklardan birisi olduğunu, altını çizerek, belirtmekte fayda vardır.

Şecere-i Terâkime'nin konu bakımından öne çıkan özelliklerinden birisi de Dede Korkut Destanı'nda yer alan Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması Boyu'nun bir başka biçimde anlatmasıdır. Bu aynı olayın iki farklı biçimde anlatılması, konuya ışık tutması bakımından ilgi çekicidir.

[8] Aslında bu manzume şimdiye kadar tespit edilemeyen başka başka Dede Korkut boylarını da işaret etmektedir. Nitekim bu dörtlük, 2019 yılında ortaya çıkan "Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderha'yı Öldürmesi Boyu"na işaret etmektedir. Geniş bilgi için bk. Metin Ekici, *Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi*, İstanbul 2019; Necati Demir, *Dede Korkut Destanı*, İstanbul 2019, s. 284-290.

Eserde bazı Oğuz boylarının oluşması da anlatılmaktadır. Bunlardan Kara İvli boyunun nasıl oluştuğu konusu gerçekten çok ilgi çekicidir[9].

5.Şecere-i Terâkime ve Oğuz Coğrafyası

Şecere-i Terakime ayrıca bir coğrafya kitabıdır. Zira Oğuz Yabgu Devleti'nin sınırı eserde şöyle belirtilmiştir: Gün doğusunda yani doğu tarafında: Issık Göl (اسغكول) ve Almalık (المالیق) bulunmaktadır. Kıblesi: Sayram (سیرام), Kazgurt Tağı (قازغورت تاغی)[10], Karaçık Tağı (قراچق تاغی). Temür Kazık (تمورقزوق) yani kuzey tarafı: Ulu Tağ (اولوغ تاغ) ve bakır madeninin kaynağı olan Küçük Dağ'dır. Gün batısı yani batı tarafı: Sir Suyu'nun[11] ayağı, Yenikent (ینکیکنند) ve Karakum (قراقوم) tarafıdır[12]. Kâşgarlı Mahmud o dönemde Oğuz şehirleri olarak şunları sayar: *Yenikend, Kaz* (Efrasiyap'ın kızının adı), *Semerkand, Taşkend, Uzkend, Tünkend* (?), *Sugnak* (Türkistan'ın kuzey batısında Seyhun kıyısında yerleşim yeri), *Sapran / Sepren , Sitkün, Karnak* (Kazakistan'ın Türkistan şehrine yakın yerleşim yeri), *Karaçuk* (Taşkent'in kuzeyinde yerleşim yeri).Ayrıca *Man Kışlak* Oğuz ülkesinde yer adı olarak gösterir[13]. Bütün bu bilgileri bir araya getirdiğimizde Oğuz Yabgu Devleti'nin 8-11. yüzyıldaki sınırlarını şöyle gösterebiliriz:

Harita: Şecere-i Türk ve Dîvânu Lugâti't-Türk'te Verilen Bilgilere Göre Oğuz Yabgu Devleti (Çizim: Murat Karagöz)

---

[9] "Dördüncü olarak *Kaşga Çora*'yı anlatalım. O da Amu Suyu'nun yakasında Acı Deniz'in yakınında yurt tutup oturdu. Onun oğullarına *Kara İvliler* dediler. Büyük ağabeyleri gibi devletli olmadığı için bunun yanına hiç kimse gelip katılmadı. Çünkü oturduğu yer kötü idi. Ekin ekilecek yeri yok idi. Hayvan otlatılabilecek otlağı ve otu da az idi" *Şecere-i Terâkime*, s.106-107.

[10] Sümer'e göre *Kazgurt*, Sirderya boylarındaki Karaçuk / Karatav dağlarının bir kısmı olmalıdır (Faruk Sümer, "Oğuzlara Ait Destanî Mahiyetteki Eserler", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 1959, Cilt: XVII, Sayı: 34, Ankara 1961, s. 366). Z. Velidî Togan'a göre Taşkent'in kuzeyindedir (Z.V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş,* İstanbul 1981, s. 18). Togan'ın söylediği gibi günümüzde Taşkent'i Çimkent'e bağlayan karayolunun üzerinde Taşkent'in yaklaşık 40 km kuzeyinde Kuzgurt adlı bir yerleşim yeri bulunmaktadır. Kuzgurt Dağı da bu yerleşim yerinin çevresinde olmalıdır.

[11] Sir Suyu, Seyhun Irmağı'dır. Köktürk Dönemi'nde Yincü Ögüz, İslami kaynaklarda Amud Derya olarak geçmnekte, Türkler arasında Seyhun Irmağı olarak bilinmektedir.

[12] Burada anlatılan coğrafi bölge, Oğuzların Orhun Vadisi'nden sonra yerleştiği yerler olmalıdır. Oğuzlar önce Eski Guzeli olarak adlandırılan Tanrı Dağı'nın batı eteklerine gelip yerleşmişlerdir. Daha sonraki yıllarda Aral Gölü çevresine gelip burayı yurt tutmuşlardır (Geniş Bilgi için bk. S.G.Agacanov, *Oğuzlar*, (çev. Ekber N.Necef-Ahmet Annaberdiyev), İstanbul 2002, s.199-201). .

[13] Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Tercümesi IV*. (çev. Besim Atalay), Ankara 1986.

Şecere-i Terâkime ve Oğuz'un Beylik Yapmış KIzları

Son olarak eserde Oğuz illerinde beylik yapan kızlar anlatılmıştır. Ebulgâzi Bahadır Han burada yedi tane kızdan / bayandan bahsetmiştir. Bunlar:

Onların birisi Altun Körsli Sundun Bay'ın kızı ve Salur Kazan Alp'ın karısı *Boyu Uzun Burla (Bular) Hatun*'dur.

İkinci Karmış Bay'ın kızı ve Mamış Bik'in karısı *Barçın Salı*'dır.

Oğuz iline beylik yapan kızlardan üçüncüsü Kayı Bay'ın kızı ve Çavuldur Bala Alp'in karısı Şabatı'dır.

Oğuz iline beylik yapan kızlardan dördüncüsü Kondı Bay'ın kızı ve Biyeken Alp'ın karısı *Künin Körgey*'dir.

Beşincisi Yumak Bay'ın kızı ve Kalkın Konak Alp'ın karısı *Künin Körgey*'dir.

Altıncısı Alp Arslan'ın oğlu Kestan Kara Alp'ın karısı *Kerce Buladı*'dır.

Oğuz iline beylik yapan kızlardan yedincisi Kınık Bay'ın kızı ve Dudal Bay'ın oğlu / Kımaç'ın karısı *Kugadlı*'dır.

Günümüzde hâlâ kadının güneşe çıkıp çıkamayacağının tartışıldığı bir dünyada Oğuzların kadınlarının beylik yapması konusu gerçekten dikkate değerdir.

Sonuç

Şecere-i Terâkime yani Türklerin Soy Kütüğü, H. 1074 / M. 1664 yılında Harezmli Arab Muhammed Han oğlu Hive Hanı Ebulgâzi Bahadır Han tarafından Doğu Türkçesi, bir başka söyleyişle Çağatay Türkçesi ile kaleme alınmıştır.

Şecere-i Terâkime, Oğuzlar ve kurdukları Oğuz Yabgu Devleti'nin 776-1050 yılları arasındaki tarihi hakkında, rivayetlere dayalı olsa da, bilgiler veren çok önemli bir eserdir.

Şecere-i Terâkime yakın zamanlarda kaleme alınmış olsa da Türk tarihinin temel kaynakları arasında sayılmaktadır.

Eserde yer alan Hazret-i Adem'den Kara Han'a kadar olan zaman hakkındaki bilgiler, ağırlıklı olarak, Şerafeddin Ali Yezdî'nin mukaddimesinden almıştır.

Ebulgâzi Bahadır Han eserinin ilerleyen bölümlerinde Oğuz Kağan Dönemi'ni ve ondan sonraki dönemleri nakletmiştir. Bu bölümde yer alan *Oğuzname*, eseri çok değerli kılmaktadır. Buradaki bilgileri ise, kendisinin beyan ettiğine göre, Türkmenlerin toplayıp getirdikleri Oğuznamelerden ve Reşideddin'in Camiü't-tevârih adlı eserinden nakletmiştir.

Orhun vadisinde yaşayan Oğuzların batıya göçü, II. Köktürk Devleti 745'te yıkıldıktan sonra başlar. Kaynaklar, 751'de yapılan Talas Savaşı'ndan sonra Oğuzların Aral Gölü çevresinde Oğuz Yabgu Devleti'ni kurduğundan bahseder.

İbnü'l-Esir ise Türklerin bulunduğu en uzak bölgelerdeki sınır boylarından el-Mehdî zamanında (775-785) yıllarında Mâverâünnehr'e göç ettiklerini bildirmektedir[14].

Oğuzlar önce *Eski Guzeli* olarak adlandırılan Tanrı Dağı'nın batı eteklerine gelip yerleşmişlerdir. Daha sonraki yıllarda Aral Gölü çevresine gelip burayı yurt tutmuşlardır[15].

---

[14] İbnü'l-Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, (çev. Abdülkerim Özaydın), İstanbul 1987, s. 155.

[15] S.G. Agacanov, *Oğuzlar*, (çev. Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev), İstanbul 2002, s.199-201.

840 yılında Uygur Devleti'ni Kırgızların yıkması ile Oğuzların tamamına yakın bölümü Aral Gölü çevresine gelip burayı yurt tutmuştur.

Oğuzların bu göç süreci ve Aral Gölü'nün çevresinde kaldığı yaklaşık 300 yıllık devlet hayatına yani Oğuz Yabgu Devleti Dönemi'ne ait elimizde, devrinde yazılmış hemen hemen hiçbir yazılı tarihî kaynak yoktur. Bu, gerçekten çok şaşılacak durumdur.

Yaklaşık 300 yıllık bir karanlık dönemi rivayetlere dayalı olarak kısmen aydınlatan eserler de vardır. Bunların ilki Reşideddin'in Oğuzname'sidir. Reşideddin'in 14. yüzyılın başlarında kaleme aldığı Camiü't-tevârih adlı Farsça eserinin II. cildinde yer alan *"Türklerin ve Oğuz'un tarihi ve onun (yani Oğuz Han'ın) cihangirliğinin hikâyesi"* adını taşıyan bölüm rivayetlere dayalı Oğuz Tarihi'dir.

Şecere-i Terâkime Türk Tarihi açısından önemli olduğu kadar Türkçenin önemli dil yadigârlarından da birisidir. Ayrıca Türkçenin en önemli eserleri arasında yer alan *Muinü'l-Mürid*'in yazılışı hakkında bilgi içermesi eseri daha da önemli kılmaktadır.

Şecere-i Terâkime'nin büyük bir bölümü Oğuz Yabgu Devleti tarihine aittir. Oğuz Yabgu Devleti Tarihi hakkında şimdilik başka bir esere ulaşılamadığı için bilgilerin doğru olup olmadığı bilinememektedir.

Kaynakça

S.G.Agacanov, *Oğuzlar,* (çev. Ekber N.Necef-Ahmet Annaberdiyev), İstanbul 2002.

Necati Demir, *Dede Korkut Destanı*, İstanbul 2019.

Necati Demir-Özkan Aydoğdu, *Oğuzname [Kazan Nüshası],* İstanbul 2015.

Ebulgazi Bahadır Han, *Şecere-i Terâkime*, Taşkent nüshası B: 65b-66a.

İbnü'l-Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, (çev. Abdülkerim Özaydın), İstanbul 1987.

Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Tercümesi IV*. (çev. Besim Atalay), Ankara 1986.

Metin Ekici, *Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi*, İstanbul 2019.

Reşideddin Fazlullah, *Cami'ü't-tevarih*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul (Tarihsiz).

Faruk Sümer, "Oğuzlara Ait Destanî Mahiyetteki Eserler", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 1959, Cilt: XVII, Sayı: 34, Ankara 1961, s. 366.

Z.V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş,* İstanbul 1981.

CONGRESS POSTER

ASES
KONGRE ORGANİZASYON YAYINCILIK LTD. ŞTİ.

Sayı : T-100-82 30.04.2024
Konu : Akademik Teşvik Uygunluk Belgesi

İLGİLİ MAKAMA

Ases Kongre Organizasyon Yayıncılık LTD. ŞTİ. tarafından 13-14 Nisan 2024 tarihleri arasında İzmir'de düzenlenen Ases VIII. International Social Sciences Conference'te sunulan bildiriler çift kör hakem tarafından değerlendirilmiş olup gerek bilim kurulu gerekse de düzenleme kurulu olarak uluslararası niteliktedir. Çalışmaların % 52, 46'sı yurtdışından katılan akademisyen ve araştırmacılar tarafından sunulmuştur. Kongremiz akademik teşviğe uygundur. Kongre katılımcı ülke bilgileri ve katılımcı sayıları aşağıdaki gibidir.

Toplam bildiri sayısı: 122
Türkiyeden sunulan bildiri sayısı: 58
Türkiye dışından sunulan bildiri sayısı: 64
Katılımcı ülke sayısı: 14 ülke
Kongreye katılan ülkeler ve bildiri sayıları: Endonezya (19 bildiri), Azerbaycan (21 bildiri), Pakistan (7 bildiri), Almanya (2 bildiri), Hindistan (2 bildiri), İran (2 Bildiri), Kazakistan(2 bildiri), İspanya (1 bildiri), Kırgızistan (2 Bildiri), KKTC (2 Bildiri), Sri Lanka (1 Bildiri), Ukrayna (2 Bildiri), Ürdün (1 Bildiri)

Gereğini arz ederim.

Prof. Dr. Mustafa TALAS
Düzenleme Kurulu Başkanı

Adres: Hamidiye Mahallesi İnönü Caddesi 43/19
Battalgazi /MALATYA

Telefon No: 0 850 474 30 06
E-Posta: iletişim@kongreases.com

Beydağı V.D.
Vergi No: 086 145 1749

Tic. Sic. No: 23200
Mersis No: 0086 1451 74490 0001

ASES
KONGRE ORGANİZASYON YAYINCILIK LTD. ŞTİ.

Sayı : G-100-87 18.03.2024
Konu : Düzenleme Kuruluna Akademisyen Temsilciliği Hk.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Doç. Dr. ERGÜN AKTÜRK

Ases Kongre Organizasyon Yayıncılık LTD. ŞTİ. tarafından 13-14 Nisan 2024 tarihleri arasında İzmir'de düzenlemeyi planladığımız Ases VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinin Düzenleme Kuruluna akademisyen temsilcisi olarak üniversiteniz tarafından görevlendirilmeniz hususunda;

Gereğini arz ederim.

Aysel ÜNAL
Genel Müdür Yrd.

Adres: Hamidiye Mahallesi İnönü Caddesi 43/19
Battalgazi /MALATYA

Telefon No: 0 850 474 30 06
E-Posta: iletişim@kongreases.com

Beydağı V.D.
Vergi No: 086 145 1749

Tic. Sic. No: 23200
Mersis No: 0086 1451 74490 0001

30.04.2024

ISBN: 978-625-98437-7-3

ASES PUBLICATIONS – 2024©